التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

8

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ
TEFSÎR-İ KEBÎR
(8. CİLT)

Orijinal Adı
Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-27-6 (8.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme
Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan
Abdullah Karakuş

İç Düzen
Çelebi Şenel

Baskı
Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

8. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

Din Hususunda Olduğu Gibi Dünya Hususunda da Temiz Olan Her Şey Mubahtır

اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ اِذَآ اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِيٓ اَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٥﴾

"Bugün size (bütün) iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helaldir ve sizin yemeğiniz de onlara helaldir. Mü'minlerin hür ve iffetli kadınları ile, sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları, namuskâr, zinaya sapmamış ve metresler edinmemiş olmanız şartıyla, onların mihrlerini verirseniz, size helaldir. Kim imanı inkâr eder ise, mutlaka ameli boşa gitmiş olur ve o âhirette hüsrana uğrayanlardan olur" (Mâide, 5).

Bil ki Allahu Teâlâ, geçen âyette iyi ve temiz şeyleri helal kıldığını haber vermiştir. Allah'ın, böyle buyurmasının gayesi, bu hükmü haber vermektir. Hak Teâlâ daha sonra, bu âyette tayyibatı helal kıldığını tekrar beyan etmiştir. Bunu söylemesinin gayesi şudur: O, *"Bugün, sizin dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım"* (Mâide, 3) buyurmuş ve dini kemale erdirdiği gibi, din ile ilgili bütün hususlarda ve aynı şekilde dünya ile ilgili bütün hususlarda da nimetini tamamladığını beyan etmiştir. Tayyibatı (iyi, temiz ve hoş şeyleri) helal kılma, bu nimetlerdendir. İşte bu tekrarın gayesi bu inceliği göstermektir.

Ehl-i Kitabın Kestiği Hayvanın Eti Helaldir

Sonra Allahu Teâlâ, وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ *"Kendilerine kitap verilenlerin yemeği, sizin için helaldir"* buyurmuştur. Âyetteki "yemek"ten maksat, şu üç şeydir:

1) Bu, Ehl-i kitabın kestikleri hayvanlardır. Yani Ehl-i kitabın kestikleri (helal) hayvanların etlerini yememiz helaldir. Kendilerinden cizye kabul edilme hususunda Mecûsilere de Ehl-i kitap muamelesi yapılırsa da kestikleri hayvanın etinin yenilmesi ve kadınları ile evlenme konusunda, onlara böyle davranılmaz.[1]

Hz. Ali (r.a)'nin, Benî Tağleb kabilesinin Hristiyanlarını bu âyetin hükmünden istisnâ tuttuğu ve "Onlar aslında Hristiyan değiller. Onlar, Hristiyanlıktan sadece, içki içmeyi almışlardır" dediği rivayet edilmiştir. **İmam-ı Şâfiî** de bu görüşü benimsemiştir.

İbn Abbas (r.a)'ın, Arap Hristiyanlarının kestikleri hayvanların hükmü sorulduğunda, "Bunda bir beis yoktur (yenilebilir)" dediği rivayet edilmiştir ki, **Ebû Hanife** (r.h)'de bu görüşü benimsemiştir.

2) Maksat ekmek, meyve ve yenilmesi için kesilmesi gerekmeyen yiyeceklerdir. Bu görüş, **Zeydiyye** imamlarının bazısından nakledilmiştir.

3) Bundan murat, Ehl-i kitabın bütün yiyecekleridir.

Âlimlerin çoğu, birinci görüştedir. Onlar bu görüşü şunlardan dolayı tercih etmişlerdir:

a) "Kesilen hayvanlar", kesenin fiili ile yiyecek haline dönüşen şeylerdir. Binâenaleyh âyetteki, *"kendilerine kitap verilenlerin yemeği"* tabirini, "kestikleri hayvanlar" manasına hamletmek daha münasiptir.

b) Kesilen hayvanların dışında kalan yiyecekler, Ehl-i kitabın olmazdan önce de, olduktan sonra da zaten helaldirler. Binâenaleyh, bunları Ehl-i kitabın yiyeceği olarak ifade etmenin bir manası yoktur.

c) Bu âyetten önceki âyet, av hayvanları ile kesilen hayvanların hükmünü açıklıyordu. Binâenaleyh bu âyeti de, kesilen hayvanlarla ilgili kabul etmek daha uygun olur.

---

1 Bunun hikmeti şudur: Mecûsiler boğazlayıp kan akıtmıyorlardı. Evlenme konusunda ise, kız kardeş gibi birinci derecede mahrem akrabalarla evleniyorlardı. Ehl-i kitap ise mahremi haram bilmektedir (Ç).

Sonra Cenâb-ı Hak, وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ *"Sizin yemeğiniz de onlara helaldir"* buyurmuştur. Yani, "Ehl-i kitaba, yemeğinizden yedirmeniz helaldir." Çünkü kestiklerimizden, onlara yedirmemizi Cenâb-ı Hakk'ın haram kılması da imkansız değildir. Yine, bu hususun zikredilmesindeki diğer fayda da şudur: Onlarla kız alıp vermemizin mubah olması, her iki tarafta da söz konusu değildir. Halbuki kesilen şeylerin mubah olması, her iki tarafta da mevcuttur. İşte bundan dolayı pek yerinde olarak Allah bu iki nev'i birbirinden ayırmaya dikkat çekmek için, bu ifadeyi zikretmiştir.

Namuslu Mü'min Kadınlarla Evlenmek Mubahtır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ *"Mü'minlerin hür ve iffetli kadınları ile..."* buyurmuştur. Âyette geçen "الْمُحْصَنَاتُ"nın kim olduğu hususunda da, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bunlar, hür kadınlardır.

b) Bunlar, iffetli kadınlardır. İkinci mananın alınması halinde, cariyelerle evlenmek de bu tabirin hükmüne dahil olur.

Birinci mana şu sebeplerden dolayı daha uygundur:

1) Cenâb-ı Hak, bundan sonra, *"onların mihirlerini verirseniz"* buyurmuştur. Halbuki, cariyenin mihri, kendisine değil, bilakis efendisine verilir.

2) Biz, وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ (Nisâ, 25) âyetinin tefsirinde, cariyelerle evlenmenin, ancak şu iki şart tahakkuk ettiğinde helal olacağını beyan etmiştik:

a) Hür kadınla evlenebilecek mali güce sahip olamama...

b) Zinaya ('anet) düşme korkusu...

3) Helalliğin iffetlilere tahsis edilmesi, (daha önce) zina yapmış olan kadınlarla evlenmenin haram olduğuna açıkça delâlet etmektedir. Halbuki, bunlarla evlenmenin haram olmadığı sabittir. Ama, biz âyette bahsedilen "Muhsanât" lafzını hür kadınlar manasına alırsak, o zaman cariyelerle evlenmenin haram kılınmış olması gerekir ki, işte biz de, bazı şart ve kayıtlar koyarak bunu söylüyoruz.

4) Biz, "اِحْصَانٌ" kelimesinin, "تَحَصُّنٌ" kelimesinden türediğini, "korunmak, namuslu olmak" sıfatının hür kadın hakkında, cariye hakkında kullanıldığından daha çok olduğunu; çünkü cariyenin, iffetli olsa bile, hür kadının aksine, her halükârda dışarı çıkmaktan, ötede beride dolaşmaktan

ve insanlarla bir arada bulunmaktan hâlî olamayacağını beyan etmiştik. Binâenaleyh, "muhsanât" kelimesini, hür kadınlar diye tefsir etmenin, başka bir mana ile tefsir etmekten daha münasip olduğu sabit olur.

Ehl-i Kitap Kadınla da Evlenmek Mubahtır

Hak Teâlâ sonra, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları"* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Fukahânın çoğu, zimmî olan Yahûdî ve Hristiyan kızlarıyla evlenmenin helal olduğu görüşünü benimsemişler ve bu hususta bu âyeti delil getirmişlerdir.

Bu Evliliği Caiz Görmeyenler

Ama **İbn Ömer** (r.h) bunu helal saymamış, *"Allah'a eş tanıyan kadınlarla, onlar iman edinceye kadar evlenmeyin.."* (Bakara, 221) âyetini buna delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Ben, Ehl-i kitap kızın, "Benim Rabbim İsa'dır" demesinden daha büyük bir şirk bilmiyorum."

Bu görüşte olanlar, onların, *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları (da size helal kılındı)"* ifadesini delil getirmelerine karşı, şu cevapları vermişlerdir:

1) Bundan murat, onlardan iman eden kadınlardır. Zira bazı kimselerin aklına, Yahûdî bir kadın, iman ettiğinde onunla bir mü'minin evlenip evlenemeyeceği sorusu gelmiş olabilir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyetle bunun caiz olduğunu beyan etmiştir.

2) **Atâ**'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allahu Teâlâ, o esnada Müslüman kadınların sayısı az olduğu için, Ehl-i kitabın kadınları ile evlenilmesine müsaade etmiştir. Fakat şimdi, mü'min kadınların sayısı artmış olduğu için, buna ihtiyaç kalmamış ve bundan dolayı da o müsaade kalkmıştır.

3) Allahu Teâlâ'nın *"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin"* (Mümtehine, 1) ve *"Ey iman edenler, kendi (dindaşlarınızdan) başkasını sırdaş edinmeyin"* (Âl-i İmran, 118) âyetleri gibi, kâfirlerden uzak durmanın gerektiğini gösteren âyetler (vardır). Bir de böyle bir evlilik olduğunda, çoğu zaman aradaki sevgi ve muhabbet gittikçe kuvvetlenir ve bu hal kocanın, hanımının dinine meyletmesine sebep olabilir. Çoğu

zaman bunların çocuğu olduğunda da, o çocuk anasının dinine meyleder. Bütün bunlar, hiç gerek yok iken, insanın kendisini tehlike ve zarara atması demektir.

4) Cenâb-ı Hak, bu âyetin sonunda *"Kim imanı inkâr ederse, mutlaka ameli boşa gitmiş olur"* buyurmaktadır. İşte bu ifade, kâfir kadınlarla evlenmekten Müslümanları nefret ettiren en önemli ifadelerden biridir. Binâenaleyh şayet âyetteki, *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları (da size helal kılındı)"* buyruğundan maksat, Ehl-i kitap kadınları ile evlenmenin helalliği manası olsaydı, bunun peşi sıra *"Kim imanı inkâr ederse..."* ifadesinin gelmesi bir tenâkuz gibi olurdu ki bu caiz değildir.

***İKİNCİ MESELE:* Ehl-i Kitaptan Olan Cariye ile Evlenmenin Hükmü**

Eğer biz bu âyetteki, "Muhsanat" kelimesi ile, hür kadınların kastedilmiş olduğunu söyler isek, o takdirde Ehl-i kitaptan olan cariyeler âyetin hükmüne girmez. Yok eğer biz, bu kelime ile iffetli kadınların kastedildiğini söylersek, o zaman Ehl-i kitaptan olan (iffetli) cariyeler de, âyetin hükmüne dahil olmuş olur. İşte bundan dolayı, bu meselede **İmam-ı Şâfiî** ile **Ebû Hanife** arasında ihtilaf vardır.

Şâfiî'ye göre, Ehl-i kitaptan olan cariyelerle evlenmek caiz değildir. Çünkü bu cariyelerde, hem küfür hem de kölelik gibi iki büyük eksiklik mevcuttur. **Ebû Hanife** (r.h)'ye göre ise, Ehl-i kitaptan olan cariyelerle evlenilebilir. O, âyette geçen "muhsanat" kelimesi ile, iffetli kadınların kastedilmesine göre, bu âyetle istidlâl etmiştir ki, bu hususdaki açıklamamız daha önce geçmişti.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kitabiye Kadının Zimmî veya Harbî Olması**

Saîd İbnü'l-Müseyyeb ile **Hasan el-Basrî**, *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları.."* tabirine hem zimmî, hem de harbî Ehl-i kitap kadınlarının girdiğini, binâenaleyh hepsi ile evlenmenin caiz olduğunu söylemişlerdir. Fukâhanın ekserisi ise, bu hükmün sadece, zimmî olan Ehl-i kitap kadınlarına has olduğu kanaatindedirler. Bu, **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Çünkü o, "Ehl-i kitabın kadınlarından bize helal olanlar olduğu gibi, haram olanlar da var" der ve *"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a inanmayanlar ile kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"* (Tevbe, 29) âyetini okur. "Binâenaleyh cizye verenlerin (zimmîlerin) nikahı helâl, vermeyenlerinki ise haramdır" der.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Zaruri Durumda Mecûsinin Kestiğini Yemenin Hükmü

Âlimler, Mecûsilerin, cizye kabulü hususunda Ehl-i kitap muamelesine tabi tutulurken, kestiklerini yeme ve kadınları ile evlenme konusunda, bu statüde sayılmamaları hususunda ittifak etmişlerdir.

İbnü'l-Müseyyeb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir Müslüman hasta olur da, bir Mecûsiye, Allah'ın adını anarak bir hayvanı kesmesini emrederse, (o hayvanın etini yemesinde) bir beis yoktur."

Ebu Sevr ise: "Eğer o Müslüman bunu sıhhatli iken emretmiş olsa, yine de (bunun etini yemede) bir beis yoktur" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE: Ehl-i Kitap Vasfının Devam Edip Etmemesi

Fakîhlerin bir çoğu şöyle der: "Kur'ân nâzil olmadan önce, **Tevrat** ve **İncil**'e göre amel eden Ehl-i kitabın kadınlarının nikahı helâldir. Bunun delili, *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları..."* âyetidir. Bu, "أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ" âyetindeki *"Sizden önce"* ifadesi, Kur'ân nâzil olduktan sonra, önceki kitaplarına göre amel etmeye devam edenlerin, kitabın hükmünden çıkmış olacaklarına delâlet eder.

Daha sonra إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ *"Onların mihrlerini verirseniz.."* buyurulmuştur. Ehl-i kitab'ın kadınlarının helâl olmasının, mihrlerinin verilmesi şartına bağlanması, mihrin çok önemli bir vecibe olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh mihrini vermemeye niyetlenerek bir kadınla evlenen kimse, sanki zina yapmış olur. Mihre, âyette "ücret" denilmesi de, mihrin herhangi belirli bir miktar ile sınırlandırılamayacağını gösterir. Bu, icarlarda (kiralamalarda), asgari ücretin belirlenememesi gibidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ *"namuskâr, zinaya sapmamış ve metresler edinmemiş olmanız şartıyla..."* buyurmuştur.

Şa'bî şöyle demiştir: "İki türlü zina vardır:

a) Sifâh, alenî (açıktan açığa) zina etmek,

b) Metres tutmak... Bu da, gizlice zina etmek demektir. Allahu Teâlâ bu âyette her ikisini de haram kılmış ve kadınlardan, "ihsan" (evlenme) yoluyla istifade etmeyi mubah kılmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ *"Kim imanı inkâr eder ise, mutlaka ameli boşa gitmiş olur"* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Ehl-i Kitap ile Müşrik Farkı Dünyaya Hastır**

Bu cümlenin daha önceki kısımla münasebeti hakkında iki görüş vardır:

1) Bundan maksat, daha önce zikredilen mükellefiyet ve hükümler hususunda bir teşviktir. Yani, "Her kim Allah'ın hükümlerini ve mükellefiyetlerini inkâr ederse, muhakkak ki hem dünyada, hem âhirette hüsrâna uğrar ve eli boş çıkar" demektir.

2) **Kaffâl** şöyle demiştir: "Bu ifade, "Ehl-i kitap için, her ne kadar dünyada kadınlarıyla evlenme ve kestiklerinin mubah olması gibi bir meziyetleri var ise de bu durum, âhiret halleri ile oradaki mükâfat ve ceza hususunda, müşriklerle onları birbirinden ayırmamaktadır. Bilakis Allah'ı inkâr eden herkesin dünyada yaptığı amelleri boşa çıkar ve o kimse âhirette kesinlikle hiçbir mutluluk ve saadete ulaşamaz" manasındadır."

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Kim imanı inkâr eder ise, mutlaka ameli boşa gitmiş olur"* buyruğunda bir müşkil bulunmaktadır ve bu da şudur: Küfür (inkâr) ancak, Allah'ı ve Peygamber'i inkâr olarak düşünülür. İmanı inkâr etmek imkânsızdır. İşte bu sebepten dolayı, müfessirler ihtilaf ederek, bu ifadeyi şu şekillerde tefsir etmişlerdir:

a) **İbn Abbas** (r.a) ve **Mücahid:** *"Kim imanı inkâr eder ise..."*, "Kim Allah'ı inkâr ederse..." manasındadır. Böyle bir mecâz, güzel ve yerindedir. Çünkü Allahu Teâlâ, imanın da Rabbidir. Bir şeyin Rabbi olan, bazen mecazen o şey ile ifade edilebilir" demişlerdir.

b) **Kelbî,** *"Kim imânı inkâr ederse..."* ifadesi, "Kim Allah'tan başka ilah olmadığına şahadeti inkâr ederse" demektir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, kelime-i tevhid'i "iman" kabul etmiştir. Çünkü kelime-i tevhide iman vacip olunca, onun ayrılmaz gereklerine iman etmek de, şeriatin emri olmuş olur. Bir şeyin isminin, o şeyin lâzımına (gereği olan şeye) verilmesi, meşhur bir mecaz şeklindedir" demiştir.

c) **Katâde** şöyle der: "Bir grup Müslüman, "Onlar bizim dinimizde olmadıkları halde, Ehl-i kitabın kadınları ile nasıl evleniriz?" demişlerdi. İşte bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi. Buna göre bu, "kim, Kur'ân'da inenleri inkâr ederse, ameli boşa gider.." demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı, "imân" diye adlandırmıştır. Çünkü Kur'ân, mutlaka iman edilmesi gereken her şeyin açıklamasını ihtiva eder."

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Mürtedin Amelinin Boşa Gidip Gitmemesi**

Amellerin boşa gideceğini kabul edenler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim imânı inkâr ederse, mutlaka ameli boşa gider"* âyeti ile, "O kimsenin inkârının cezası, daha önce iman etmiş olmasından doğan mükâfatı siler götürür" manası kastedilmiştir. İhbâtı (amellerin boşa gideceğini) kabul etmeyenler ise, "o inkâr ettiği imandan sonra insanın yaptığı ameller, işbu inkârı sebebi ile bâtıl ve zâyîdir. Çünkü o kimse, imandan vazgeçtikten sonra yaptığı işleri, imandan daha iyi işler olduklarına inanarak yapmıştı. Halbuki durum böyle olmayıp, aksine onlar zâyî ve bâtıl olunca, o yaptığı ameller aslında bâtıl olmuş olur. İşte, *"Mutlaka ameli boşa gider"* buyruğundan maksat budur" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"ve o, âhirette, hüsrana uğrayanlardandır"* ifadesi, bahsedilmeyen bir şarta bağlıdır. Bu da, o kimsenin, inkârı üzere ölmesidir. Çünkü eğer o insan inkârından tevbe eder ve imana döner ise, âhirette hüsrana (ziyana) uğrayanlardan olmaz. Bu ifadede zımnen böyle bir şartın oluşunun delili, Hak Teâlâ'nın, *"İçinizden kim dininden döner (irtidat eder) ve kâfir olarak ölürse, bu (gibilerin) yaptığı (iyi) işler dünyada da âhirette de boşa gitmiştir..."* (Bakara, 217) buyruğudur.

Rubûbiyyet ve Kulluk Ahdi

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ ۭ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۭ وَاِنْ كُنْتُمْ مَّرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَاۗءَ اَحَدٌ مِّنْكُمْ مِّنَ الْغَاۗىِٕطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَاۗءَ فَلَمْ تَجِدُوْا مَاۗءً فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوْا بِوُجُوْهِكُمْ وَاَيْدِيْكُمْ مِّنْهُ ۭ مَا يُرِيْدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِّنْ حَرَجٍ وَّلٰكِنْ يُّرِيْدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهٗ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿٦﴾

"Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın ve başlarınıza meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayınız. Eğer cünüp olduysanız,

gusledin. Eğer hasta iseniz veya bir yolculukta iseniz veya biriniz tuvaletten gelmiş ise, yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin. Binâenaleyh (niyet ile), ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün. Allah size bir güçlük vermeyi istemez. Fakat sizi iyice temizlenmeyi ve size olan nimetini tamamlamayı diler. Umulur ki şükredersiniz" (Mâide, 6).

Bil ki Allahu Teâlâ, Mâide Sûresi'ne, *"Ey iman edenler; akitlerinizi yerine getirin..."* diye başlamıştır. Çünkü Rab ile kul arasında, rububiyyet ve ubudiyyet ahdi vardır. Bundan dolayı, *"Akitlerinizi (sözlerinizi) yerine getirin"* buyruğu ile, Allahu Teâlâ, kullarından ubûdiyyet (kulluk) ahdini yerine getirmelerini istemiştir. Sanki şöyle denilmektedir:

"Ya Rabbena, ahd iki çeşittir: Senden yana olan rubûbiyyet ahdi; bizim tarafımızdan da ubudiyyet ahdi. Binâenaleyh sen, rubûbiyyet ve ihsan ahdini önceden yapmaya daha layıksın..." İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Evet, ben ilk önce rubûbiyyet ve ikram ahdimi yerine getiriyorum" demiştir. Dünyevî faydaların, münhasıran şu iki şeyde toplanıp, onlara varıp dayandığı herkesçe malumdur:

a) Yeme-içme lezzeti...

b) Evlilik lezzeti...

Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak Subhanehû, yeme-içme ve evlilikle ilgili helal ve haram olan şeyleri iyice beyan ederek ortaya koymuştur. Yenilen şeylere duyulan ihtiyaç, evliliğe duyulan ihtiyacın üzerinde olduğu için, haliyle Allahu Teâlâ, yenilen şeyleri, nikah edilenlerden önce zikretmiştir. Allah tarafından yapılan bu açıklama tamamlanınca O, sanki şöyle demek istemiştir: "Dünyada iken elde edilmek istenilen fayda ve lezzetlerle ilgili şeyler konusunda rubûbiyyet ahdimi bihakkın yerine getirdim... Binâenaleyh, ey kulum sen de, dünyada iken kulluk ahdini yerine getirmekle meşgul ol!"

ABDEST

İmandan sonra en büyük taat namaz olup, namazı kılmak da ancak temizlikle mümkün olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, önce abdestin şartlarıyla işe başlayarak, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ

وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ *"Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Namazdan Önce Abdest Alma**

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ *"...namaza kalkacağınız zaman..."* ifadesiyle bizzat kıyâmın kendisi murat edilmemiştir. Şu iki şey bunun delilidir:

a) Eğer bu ifadeden maksat bu olsaydı, o zaman abdestin namazdan sonra alınması gerekirdi ki, bunun böyle olması ise, icmâen bâtıldır.

b) Âlimler, bir kimsenin namaza kalkmadan önce abdestte yıkaması gereken uzuvları oturarak veya yan üstü yatarak yıkaması halinde, o kimsenin abdest alma görevini yerine getirdiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Aksine bu ifadeden maksat, "namaza kalkmak için kollarınızı sıvayıp, namaz kılmayı murat ettiğinizde..." demektir. Bu ifade, her ne kadar mecaz olsa da, ancak ne var ki bu, herkes tarafından bilinen meşhur bir mecazdır. Şu iki şey de bunun delilidir:

1) Kesin bir irade, fiilin meydana gelmesinin sebebidir. Sebebin ismini müsebbebe (neticeye, sonuca) vermek ise, meşhur olan bir mecazdır.

2) Hak Teâlâ'nın, اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ *"Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler..."* (Nisa, 34) âyetidir. Buradaki "kıyam"dan maksat, "ayakta dikilmek" manasına olan kıyam değildir. Nitekim, فُلَانٌ قَائِمٌ بِذٰلِكَ الْاَمْرِ "Falanca, bu işi hakkıyla yerine getirmektedir" denilir ve yine Cenâb-ı Hak da, قَائِمًا بِالْقِسْطِ *"...adaleti ayakta tutarak..."* (Âl-i İmran, 18) buyurmuştur. Yine bundan murat da, kesinlikle ayakta dikilip durmak değildir. Aksine bundan murat, Cenâb-ı Hakk'ın, o fiili irade etmesi, onu hazır hale getirmesi ve onu varlık âlemine girmeye elverişli bir duruma getirmesi demektir. İşte Allah'ın, "اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ" buyruğu da böyledir. Ki buna göre lafzın manası, "Namazı edâ etmek ve onu ifa etmekle meşgul olmak istediğinizde..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Abdest almayı ifade eden emir, namaz ile ilgili emre tâbidir. Abdest almak, kendi başına müstakil bir mükellefiyet değildir."

Bu görüşte olanlar, şu şekilde istidlâl etmişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın, إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا *"namaza kalkacağınız zaman,... yıkayınız"* ifadesi şart ve ceza cümlesidir. Bu cümlede şart olan, "namaza kalkmak"; ceza ise "yıkama" emridir. Şart edatıyla bir şarta bağlanan husus, o şartın bulunmaması, o şart halinde vücut bulamaz. İşte bu da, abdestle ilgili emrin namazla ilgili olan emre tâbi olmasını gerektirir...

Diğer bazı âlimler de şöyle demişlerdir: Abdest almaktan maksat, temizliktir. Temizlik ise, gerek Kur'ân, gerekse hadisin delâletiyle, bizatihi maksûd olan bir şeydir. Bu hususun Kur'ân'dan delili, Allah'ın, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetin sonundaki وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ *"Fakat, sizi iyice temizlemeyi... diler"* buyruğudur.

Bu hususun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in بُنِيَ الدِّينُ عَلَى النَّظَافَةِ *"Din, temizlik üzerine kurulmuştur"*[2] ve أُمَّتِي غُرٌّ مُحَجَّلُونَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Kıyamet gününde ümmetimin abdest azaları (elleri, alınları ve ayakları), almış oldukları abdestten dolayı pırıl pırıldır"*[3] hadisleridir. Bir de abdest almanın, günahların bağışlanmasına vesile olduğu hususunda varid olmuş olan pekçok haber vardır. Allah en iyi bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Her Namaz İçin Ayrı Abdest Gerekir Diyen Zâhiriler**

Davud ez-Zâhirî, "Her namaz için abdest almak vaciptir" derken, fukahânın ekserisi, bunun vacip olmadığını söylemiştir. **Davud,** bu âyetle şu iki yönden istidlâl etmiştir:

a) Âyetin lafzının zahiri, buna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ *"Namaza kalkacağınız zaman..."* ifadesinden, ya tek bir kıyam ve tek bir namaz murat edilmiştir; böyle olması halindeyse bundan murat, bu hususun ya hususî, ya da umumî olduğudur... Birinci ihtimal, şu sebeplerden dolayı bâtıldır:

1) Böyle olması halinde, âyet mücmel olur. Çünkü o bir kereyi tayin etme hususu, âyette yer almamaktadır. Binaenaleyh âyeti, onu mücmel kılacak bir manaya hamletmek, onu âdeta faydasız bir hale getirmek demektir. Bu ise, aslolan şeyin hilafına bir durumdur.

2) Bu ifadeden istisnâ yapılması doğru olur. İstisnâ ise, yapılmaması halinde, o hükme dahil olacak olan şeyleri dışta bırakmak için yapılır. Böyle olması ise, ifadenin umûmî olmasını gerektirir.

---

2 Keşfu'l-Hafâ, 1/288.

3 **Buhârî,** Vudû', 3; **Müslim,** Taharet, 34-35 (1/216).

3) Ümmet-i Muhammed, abdestle ilgili emrin bu âyette ne tek bir şahsa, ne de tek bir defaya hasredilmediği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu ihtimal bâtıl olunca, âyeti "her namaza kalktığında..." şeklinde umûmî bir manaya hamletmek gerekir. Çünkü âyet, şayet bu manaya hamledilmezse, o zaman bu âyet, Allah'ın ne murat ettiğine delâlet etmesi hususunda diğer başka delillere muhtaç olur ki, bu durumda âyet tek başına mücmel olur. Halbuki biz bunun, aslolanın hilafına bir durum olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh yaptığımız bütün bu izahlarla, âyetin zahirinin, namaza her kalkışta abdest almanın farz olduğuna delâlet ettiği sabit olmuş olur.

b) Biz, umûmî manayı, lafzın işaretinden elde etmekteyiz. Bu böyledir, çünkü namaz, Ma'bûd'a hizmetle meşguliyettir. Hizmetle meşgul olmanın, kulun güç yetirebileceği ileri derecedeki saygıyla yapılmış olması gerekir. Kulun, bu hizmeti son derece temiz olması halinde yapmış olması, Allah'a karşı duyulan ta'zîm ve saygının şekillerinden birisidir. Her namaza kalkışta abdesti yenilemenin son derece mükemmel bir temizlik olduğunda şüphe yoktur. Bir vasfın peşinden hükmün zikredilmiş olmasının, o hükmün, kendisine uygun bir vasfa bağlanmış olduğuna delâlet ettiği malumdur. Bu ise, vasfın umûmî olmasından dolayı, hükmün de umumî olmasını gerektirir. Binâenaleyh, her namaza kalkışta abdest almanın farz olması gerekir."

Davud ez-Zâhirî sözüne devamla şöyle der: "Şaz kıraatlerde, إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ وَأَنْتُمْ مُحْدِثُونَ "Abdestsiz iken namaza kalktığınızda..." şeklinde bir okuyuş yer almıştır" denilemeyeceği gibi, hükmün aksine, "haber-i vâhid bulunduğu için, âyetin zâhirini terk ediyoruz" şeklinde bir söz de söylenemez. Çünkü şaz kıraatler, kesinlikle merduddur. Zira biz, tevatürle nakledilmeyen bir Kur'ân'ın varlığını kabul edersek, o zaman Kur'ân'ın tamamına ta'n edilir ve âdeta şöyle denilir: "Kur'ân, şu andakinden daha fazlaydı. Ancak ne var ki, bu fazlalıklar nakledilmemiştir!" Bir de, abdestin hallerini bilmek, "umûm-u belvâ'nın en büyüklerinden ve kendisini, herkesin bilmeye muhtaç olduğu şeylerin en önemlilerindendir. Binâenaleyh, eğer bu şaz kıraat Kur ân olmuş olsaydı, onun şazlar içinde kalması imkansız olurdu."

Haber-i vâhide temessük etmek hususunda da, **Davud ez-Zâhirî,** "Bu, Kur'ân'ın haberle neshedilmesini gerektirir ki, bu caiz değildir" demiştir.

Abdest Bozulmadıkça Yenilemek Gerekmez Diyen Cumhurun Delilleri

Fukahânın ekserisinin delilleri ise şunlardır: "إِذَا" lafzı, umûm ifâde etmez. Bunun delili şudur: Bir kimse hanımına, إِذَا دَخَلْتِ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ "Eve girdiğinde, sen boşsun" dese, hanımı da bir kere eve girse, boş olmuş olur. Daha sonra hanımı ikinci kez eve girse, hanımı ikinci kez boş olmaz. İşte bu misal, "إِذَا" kelimesinin umûm ifâde etmediğine delâlet eder. Yine, efendi kölesine, إِذَا دَخَلْتَ فَادْخُلْ عَلَى فُلَانٍ وَقُلْ لَهُ كَذَا وَكَذَا "Çarşıya girdiğinde, falancanın yanına var ve ona şöyle şöyle de!" dediğinde, bu ifade, kölenin bu işi tek bir defada yapmasını anlatmaktadır.

Bil ki, talak meselesinde **Davud**'un mezhebi iyice bilinmemektedir. Belki de o, umûmîliğe tutunup onu iltizam etmiştir. Yine **Davud** şöyle diyebilir: "Biz, bu âyetteki "إِذَا" kelimesinin umûm ifade ettiğine işaret ettik. Çünkü, Kur'ân'da varid olan mükellefiyetlerin temeli, tekrara dayanır. Halbuki, sizin zikretmiş olduğunuz misallerde durum böyle değildir. Çünkü zâhirî ipuçları, bu misallerdeki emrin temelinin tekrara dayanmadığına delâlet etmektedir."

Ekseri fukahâ, kendi görüşlerinin doğruluğuna, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında rivayet edilen şu haberle istidlâl etmişlerdir: "O, her namaz için abdest alıyordu... Fetih günündeyse böyle yapmadı... O günde O, bütün namazları tek bir abdestle kılmıştı..." **Ömer** (r.a) de, "Bu hususta kendisine "niçin böyle yaptın? " dediğinde o, *"Yâ Ömer, bunu bilerek yaptım..."* dediğini" söylemiştir.

Davud buna şöyle cevap vermiştir: Biz, haber-i vâhidin, Kur'ân'ı neshetmediğini söylemiştik. Bir de, bu haber Hz. Peygamber (s.a.s)'in her namaz için yeniden abdest aldığına delâlet eder. Bu, bunun bize de vacip olmasını gerektirir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Resûle uyun..."* (En'am, 153) buyurmuştur. Geriye ise şöyle denilmesi kalır: Bu haberde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Fetih günü bunu terk ettiği hususu varid olmuştur. Binâenaleyh biz diyoruz ki, deliller arasında bir teâruz vâki olunca, tercih şu birkaç bakımdan bizden yanadır:

1) Farzet ki, her namaz için abdest yenilemek vacip değil, ama mendup olsun... Görünen o ki, Hz. Peygamber (s.a.s), Fetih günü taatleri arttırmış, eksiltmemişti. Çünkü bu gün, üzerine nimetin tamamlanmış olduğu gün

idi. Allah tarafından nimetin arttırılmasına, taatlerin de arttırılması uygun düşer, eksiltilmesi değil...

2) Hiç şüphe yok ki, bizim görüşümüz daha ihtiyatlıdır. Binâenaleyh bizim görüşümüz, Hz. Peygamber'in دَعْ مَا يُرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يُرِيبُكَ *"Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyene geç"*[4] hadisinden dolayı, daha çok tercihe şayandır.

3) Kur'ân'ın zâhiri, haber-i vâhidden evlâdır.

4) Kur'ân'ın, bizim görüşümüze delâleti, lafzîdir. Rivayet ettiğiniz haber-i vâhidin sizin görüşünüze delâleti ise, fiilîdir. Lafzî delâlet, fiilî delâletten daha güçlüdür. Çünkü lafzî delâletin fiilî delâlete ihtiyacı yoktur. Oysa ki bunun aksi söz konusu değildir. İşte bu meselede söylenebilecek şeyler bunlardır. Allah en iyi bilendir.

Meşhur olan görüşü ispat hususunda en güçlü delil, şöyle denilmesidir: Eğer her namaz için yeni bir abdest almak vacip olsaydı, abdesti vacip kılan şey, namaza kıyam etmek, kalkmak olur ve bundan başka bir şeyin, abdestin vacip oluşunda bir tesiri olmamış olurdu. Fakat bu yanlıştır. Çünkü Allahu Teâlâ bu âyetin sonunda, *"...veya biriniz tuvaletten gelmiş ise yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız o zaman tertemiz bir topraktan teyemmüm edin"* buyurmuş ve def-i hâcet yapan ile cima yapana, su bulamamaları halinde, teyemmümü vacip kılmıştır. Bu, bunlardan her birinin su bulunduğu zaman su ile temizlenmenin vacip oluşunun bir sebebi olduğuna delâlet eder. Bu da, abdestin vacip oluşunun, bazen namaza kalkmanın dışındaki başka bir sebeple olmasını gerektirir. İşte bu, bizim söylediğimiz şeye delâlet etmektedir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Abdestli Olmak Namazın Şartıdır**

Âlimler bu âyetin, abdestin, namazın sıhhatinin bir şartı olduğuna delâlet edip etmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. En sahih olan görüşe göre âyet iki bakımdan buna delâlet etmektedir:

1) Allahu Teâlâ, namaz kılma işini, su ile temizlenmeye bağlamış, sonra su bulunmadığı zaman, namazın ancak teyemmüm ile sahih olabileceğini beyan etmiştir. Eğer bu bir şart olmasaydı, böyle bir şey doğru olmazdı.

2) Allahu Teâlâ, namazı ancak abdest ile beraber emretmiştir. Binâenaleyh, abdestsiz olarak namaza gelen kimse, emrolunduğu şeyi terk etmiş

4 Keşfu'l-Hafâ, 1/406 (Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, Darimî ve Müsned'den).

olur. Emrolunduğu şeyi terk eden de, ikâba müstahak olur. Mükellefiyet içinde bulunmanın manası da ancak budur. Bu sabit olunca, bu âyetin muktezasınca, abdestin, namazın sıhhatinin bir şartı olduğu ortaya çıkar.

***BEŞİNCİ MESELE:* Abdest Alırken Niyetin Hükmü**

Şâfiî (r.h), "Niyet, abdest ve guslün sıhhatli olmasının bir şartıdır" demiştir. **Ebu Hanife** (r.h) ise, bunun böyle olmadığını söylemiştir. Bil ki bunlardan her biri, bu âyetin zâhirî manasıyla istidlâl etmişlerdir.

İmam-ı Şâfiî (r.h)'ye gelince o şöyle demiştir: "Abdest, emrolunan bir şeydir. Emrolunan her işe, niyet edilmesi gerekir. Binâenaleyh, abdestte de niyet edilmesi gerekir. Bu sabit olunca, niyetin abdestin bir şartı olması gerekir. Çünkü bu ikisi arasında bir fark bulunduğunu söyleyen yoktur. Biz ancak, *"namaza kalkacağınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın ve başlarınıza meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın"* buyruğundan ötürü, abdestin emrolunduğunu söyledik. Hiç şüphe yok ki, âyette ki, "yıkayın, ...meshedin..." sözleri birer emirdir; ve biz, Allahu Teâlâ'nın *"Onlar ancak, Allah'a O'nun dininde ihlas erbabı... olarak ibadet etmekle... emrolunmuşlardı"* (Beyyine, 5) âyetinden dolayı, emrolunan bir şeyi yaparken niyet etmek gerektiğini söyledik... Bu âyetteki (Beyyine, 5) "لِيَعْبُدُوا" ifâdesinin başındaki lam, açık bir biçimde ta'lîl ve sebep göstermektedir. Fakat Allah'ın hükümlerini bir illete bağlamak imkansızdır. Bundan dolayı bu lâm'ı, bâ harfi anlamına hamletmek gerekir. Çünkü harf-i cerlerin birbirleri yerine kullanıldığı bilinmektedir. Buna göre bu âyetin takdiri (Beyyine, 5) وَمَا أُمِرُوا إِلَّا بِأَنْ يَعْبُدُوا اللهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ *"Onlar ancak, dini, ihlasla sadece O'na tahsis ederek, Allah'a ibadet etmekle emrolundular"* şeklindedir. İhlas ise, hâlis ve katıksız niyetten ibarettir. Hâlis niyet muteber olunca, niyetin aslı, gayesi de muteber olur. Biz bu delil ile ilgili sözümüzü, Beyyine 5 âyetinin tefsirinde iyiden iyiye anlattık. Bu hususta daha fazla ikna olunmak isteyen kimse oraya müracaat etsin. Binâenaleyh, zikrettiğimiz bu açıklamalarla, her abdestin emrolunan bir iş olduğu ve her emrolunan işin de niyet ile olması gerektiği sabit olmuş olur. Böylece her abdeste niyet edilmesinin vacib olduğu katiyyet kazanmış olur. Bu konuda söyleyebileceğimiz en son söz şudur: Bizim, "Emrolunan her şeyin niyet ile olması vaciptir" sözümüz bazı durumlara mahsustur. Fakat biz, bu mukaddimeyi, nassın umûmî manasıyla tespit ettik. Umûmî delil ise, tahsis edilen hususun dışında hüccettir...

Ebû Hanife (r.h)'ye gelince, o da bu âyeti, niyetin, abdestin sıhhati için şart olmadığı hususuna delil getirmiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah bu âyette, dört uzvun yıkanmasını vacip kılmıştır, niyet etmeyi vacip kılmamıştır. Halbuki, abdest için niyetin vacip olduğunu söylemek, nassa bir ilave yapmadır. Nassa bir ilave yapmak ise bir neshtir; Kur'ân'ın da haber-i vâhid veya kıyas ile neshedilmesi ise caiz değildir.

Biz buna şöyle cevap veririz: "Biz, "Abdest alırken niyet etmeyi, Kur'ân'ın delâleti ile vacip saydığımızı" beyân etmiştik."

***ALTINCI MESELE:* Abdestte Tertibin Hükmü**

İmam-ı Şâfiî (r.h): "Abdestin sahih olabilmesi için, tertip (uzuvların sıraya göre yıkanması) şarttır" demiştir, **İmam Mâlik** ve **Ebû Hanife** (r.h) ise, bunun böyle olmadığını söylemişlerdir, **İmam Şâfiî** (r.h) kendi görüşüne şu birkaç bakımdan, bu âyetle istidlâl etmiştir:

1) Âyetteki, *"Namaza kalkacağınız zaman, yüzlerinizi... yıkayınız"* (فَاغْسِلُوا) emri abdeste yüzü yıkamakla başlamanın vacip olmasını gerektirir. Çünkü فَاغْسِلُوا *"yıkayınız"* ifadesindeki fâ harfi, takibiyye fâ'sıdır. Yüzü yıkamada tertip vacip olunca, diğer uzuvları yıkamada da tertip vacip olur. Çünkü bunlar arasında bir fark bulunduğunu söyleyen yoktur.

Eğer bu görüşte olmayanlar, "Takibiyye fâ'sı, bu amellerin hepsinin başına birden gelmiştir; binâenaleyh bu söz, şöyle denilmesi yerine geçmiş olur: "Namaza kalktığınızda, bu işlerin tamamını yapın!" derlerse, biz deriz ki:

Takibiyye fâ'sı sadece "فَاغْسِلُوا" kelimesinde, yani yüzü yıkama işinin başında gelmiştir. Çünkü bu fâ harfi, yüzün yıkanması ifadesinin hemen başına gelmiştir. Sonra bu fâ, yüzü yıkama ifadesinin başına gelmesi vasıtasıyla, diğer amellerin de başına gelmiştir. Buna göre fâ harfinin, yüzün yıkanması ifadesinin başına gelmesi asildir. O amellerin hepsinin başına gelmesi ise, yüzün yıkanması ifadesinin başına gelmesine tâbi ve bağlıdır. Yüzün öncelikle yıkanmasının vacip oluşu ile, bütün amellerin vacip oluşu arasında bir aykırılık bulunmamaktadır. Bundan dolayı biz buradaki fâ harfinin, hem asıldaki, hem de ona tâbi olandaki manasını nazar-ı itibara aldık... Siz ise bu manayı, asılda ilga edip, asla tâbi olanda nazar-ı itibara aldınız. Binâenaleyh bizim görüşümüz daha evlâdır.

2) Biz şöyle deriz: Âyette, önce yüz zikredilmiştir. Binâenaleyh, *"dosdoğru hareket et"* (Hûd, 112) âyetinden ve Hz. Peygamber'in اِبْدَؤُا بِمَا بَدَأَ اللهُ بِهِ *"Allah'ın başladığından başlayınız"*[5] hadisinden dolayı, onunla, yüzle başlamak gerekir. Bu hadis, her ne kadar Safâ ile Merve arasında sa'y etmek vecibesi hakkında varid olmuş ise de, itibar, lafzın umumîliğinedir, sebebin hususiliğine değildir.

Bu konuda söylenecek en son söz şudur: "Bu, her ne kadar bazı durumlara tahsis edilmiş ise de, malumdur ki, umumî olan delil, tahsis edilen hususun dışında hüccettir."

3) Allahu Teâlâ bu uzuvları, ne his ve duyu itibariyle muteber olan bir tertibe göre, ne de şeriatte muteber olan bir tertibe göre zikretmiş değildir... Bu da, âyetteki tertibin vacip olduğunu gösterir.

Birinci mukaddimenin izahı şöyledir: Hisse göre muteber olan tertipte, başta başlanıp ayaklara doğru inilir veya ayaktan başlanıp başa doğru çıkılır. Âyetteki tertip ise böyle değildir.

Şeriatte muteber olan tertibe gelince bu, yıkanacak iki uzvu beraberce zikredip, bunlardan meshedilecek olanı ise tek başına zikretmektir. Âyet ise böyle değildir. Çünkü Hak Teâlâ, neshedilen uzvu, yıkanılan uzuvların arasına derc etmiştir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Bu da, tertibin vacip olduğuna delâlet eder. Bunun delili şudur: Sözdeki tertibe riayet etmemek hoş karşılanmaz... Binâenaleyh, Allah'ın kelâmını böyle bir şeyden tenzih etmek gerekir. Muhtemel olduğu durumda, bununla amel edilmemesi bu tertibin vacip olduğuna dikkat çekmek içindir. Binâenaleyh amel, bu durumun dışında asla uygun olarak kalır...

4) Abdestin vacip kılınışının manası, aklen anlaşılamaz. Bu, abdestin alınmasının, nassta varid olduğu şekilde vacip olmasını iktiza eder.

Birinci hususun izahı birkaç yöndendir:

a) Hades (abdesti bozan şey) bedenin bir yerinden çıkar, ama abdestte bedenin başka yerlerini yıkamak gerekir. Bu, makul bir şey değildir.

b) Allahu Teâlâ'nın, *"müşrikler ancak bir necistir"* (Tevbe, 28) âyetinden dolayı, abdest bozan kimsenin uzuvları temizdir. Çünkü "اِنَّمَا" edâtı, hasr ifâde eder. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: اَلْمُؤْمِنُ

5 **Tirmizî,** (Hacc, 38 (3/216); **Ebu Dâvûd,** 56 (2/184).

لَا يَنْجُسُ حَيًّا وَلَا مَيِّتًا *"Mü'min, diri iken de, ölü iken de pis olmaz..."*[6] Zaten temiz olanı temizlemek imkânsızdır.

c) Şeriat, teyemmümü abdestin yerine koymuştur. Şüphe yok ki teyemmüm, (suyla) temizlenme ve abdest almanın zıttıdır.

d) Şeriat, yıkama yerine, mestler üzerine mesh etmeyi koymuştur. Malumdur ki mesh kesinlikle, o uzvu temizleme manasını ifade etmez.

e) Bulanık ve kokuşmuş su, temizliği îfâ etmektedir. Gül suyu ise, temizlik ifade etmez. Böylece bununla, abdestin manasının aklen anlaşılmayacağı sabit olur. Bu sabit olunca da, bu hususta nassa itimat etmek vacip olur. Çünkü zikredilen bu tertibin ya sırf teabbüd sebebiyle, ya da bizim bilmediğimiz gizli hikmetten dolayı muteber olması muhtemeldir. İşte bu sebepten dolayı, biz namazın rükünleri ile ilgili olarak zikredilen muteber tertibe riayeti vacip kabul ettik. Öyle ise tertibe riayet, abdestte daha evlâdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kitabı Kur'ân'da, namazın rükünlerini tertipli (sıralı) bir şekilde zikredip, bu âyette de abdest uzuvlarını bir sıra ile zikredince ve namazın rükünlerinde tertip (sıraya riayet) vacib olunca, abdestte tertibe riayet daha evla olur."

Ebû Hanife (r.h) ise, bu âyeti, kendi görüşüne şöyle diyerek delil getirmiştir: "Âyetteki atıf vav'ı, tertibi (sıralamayı) ifade etmez. Binâenaleyh âyet, tertibin vacip olduğunu göstermemiş olur. Eğer biz, tertibin vacip olduğunu söyler isek, bu âyete bir ilave yapılması demek olur ki, bu bir nesihtir. Böyle (kıyas ile) nesih yapmak caiz değildir."

Ebû Hanife'ye cevabımız şudur: Biz, âyetin, abdestte tertibe riayetin vacip oluşuna delâletinin ondaki vav'ın tertibi ifade etmesi bakımından değil, başka cihetlerden olduğunu açıklamıştık. Allah en iyisini bilendir.

***YEDİNCİ MESELE:* Abdestte Uzuvları Peş Peşe Yıkamanın Hükmü**

Şâfiî (r.h) kavl-i cedidine (daha sonraki görüşüne) göre, abdest uzuvları kurumayacak şekilde, uzuvları peş peşe yıkamak, abdestin sahih olmasının şartı değildir. Bu aynı zamanda, **Ebû Hanife** (r.h)'nin de görüşüdür. **İmam Mâlik** (r.h) ise, bunun şart olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Allahu Teâlâ, bu uzuvları yıkamayı bize farz kılmıştır. Şüphe yok ki bunların farz oluşu, peş peşe yapılmasının vacip oluşu ile, aralıklı ve bekleye

6 Buhârî, Gusül, 23-24; Müslim, Hayz, 115 (1/282).

bekleye yıkanmasının vacip oluşu arasında müşterektir. Cenâb-ı Hak âyetin sonunda, bu kadar bir işin, tahareti tahakkuk ettirdiğine hükmederek, *"Fakat (Allah) sizi iyice temizlemeyi diler"* buyurmuştur. Binâenaleyh, uzuvların peş peşe yıkanması suretinde alınmamış olan abdestin de, temizliği gerçekleştirdiği ortaya çıkmış olur. İşte bu sebepten dolayı, böylesi bir abdest ile kılınan namazın caiz olduğunu söylüyoruz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), مِفْتَاحُ الصَّلٰوةِ الطَّهَارَةُ *"Namazın anahtarı, taharettir"*[7] buyurmuştur.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Abdestin Sona Ermesi**

Ebû Hanife (r.h), (def-i hacetin) iki yolu dışında kalan yerlerden çıkan herhangi bir şeyin abdesti bozacağını söyler. **İmam Şâfiî** (r.h), bunların abdesti bozmayacağını söylemiştir. **Ebû Hanife** (r.h) bu âyeti görüşüne delil getirerek, "Âyetin zâhiri, daha önce de belirttiğimiz gibi, her namaz için yeni bir abdest almayı gerektirir. Fakat bedenden pis bir şey çıkmadığı müddetçe, âyetin zâhirine göre amel edilmez. Binâenaleyh, bedenden pis bir şey çıktığında, âyetin zâhirine göre amel edilmesi gerekir" demiştir.

Şâfiî (r.h) ise, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kan aldırdığı ve kan alınan yeri yıkama işinden başka bir şey yapmaksızın namaz kıldığı" rivayetine dayanmıştır.

***DOKUZUNCU MESELE:* İstihaze Kanının Abdesti Bozup Bozmaması**

İmam Mâlik (r.h), devamlı alışkan olmaması şartıyla (def-i hacetin) iki yolunun dışında, bedenden çıkan şeylerin abdesti bozacağını söylemiş ve buna istihaze kanını misal vermiştir. **Rebi'a** ise şöyle demiştir: "İstihaze (özür) kanı da abdesti bozar. Bizim delilimiz, âyetin umumî oluşudur."

***ONUNCU MESELE:* Namazda Sesli Gülmenin Abdesti Bozup Bozmaması**

Ebû Hanife (r.h), rükû ve secdesi olan namazlarda sesli olarak gülmenin abdesti bozacağını söylerken, diğer imamlar, bunun abdesti bozmayacağını söylemişlerdir. **Ebû Hanife** (r.h), açıkladığımız gibi, bu hususta âyetin umumî oluşunu delil getirmiştir.

***ON BİRİNCİ MESELE:* Kadınlara Dokunmanın Abdesti Bozup Bozmaması**

Şâfiî (r.h), kadınlara dokunmanın abdesti bozduğunu söylerken; **Ebû Hanife,** bunun abdesti bozmayacağını söylemiştir, **İmam Şâfiî,** bu hususta âyetin umumî manasına dayanmış ve bu umumî mananın, âyetteki اَوْ لٰمَسْتُمُ

7 Tirmizî, Taharet, 3 (1/9).

النِّسَاءَ *"yahut da kadınlara dokunmuşsanız"* ifadesinin zâhiri ile te'kid edildiğini söylemiştir. **Ebû Hanife'nin** delili ise, haber-i vâhid ve kıyastır. Binâenaleyh haber-i vâhid ve kıyas, âyete zıt olarak gelemez.

ON İKİNCİ MESELE: **Avret Mahalline Dokunma**

Şâfiî (r.h), insanın avret mahalline dokunmasının, abdesti bozacağını söylerken; **Ebû Hanife** (r.h), bunun abdesti bozmayacağını söylemiştir. **İmam Şâfiî**'nin delili, âyetin , umumî olan manasıdır. Bu umumî mana, Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ *"Kim, avret mahalline dokunur ise, abdest alsın"*[8] hadis-i şerîfi ile te'kid edilmiştir. **Ebû Hanife**'nin bu hususta delil getirdiği hadis ise, âyetin umumî manasının aksinedir.

ON ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bedenindeki Necaseti Gidermek için Abdest**

Bir kimsenin bedeninde veya yüzünde bir pislik bulunur da, onu (ve diğer uzuvları) yıkarsa ve bu yıkaması ile de, abdestsizlikten kurtulmaya niyet ederse, onun aldığı abdest sahih olur mu?

Bu meselenin, âlimlerimizin kitaplarında söz konusu edildiğini görmedim. Ben diyorum ki: Bu, abdest için yeterlidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, âyetteki *"yıkayınız"* emri ile, yıkamayı emretmiştir. Bu adam da, bunu yerine getirmiştir. Binâenaleyh abdest alma mükellefiyetinin ondan sakıt olması gerekir. Çünkü bu insan, serinlenme ve temizlenme ihtiyacı duyduğu zaman, eğer bunu yerine getirirken abdeste de niyet ederse, abdesti sahih olur. Bu olayda da durum aynıdır. Hem, Hz. Peygamber (s.a.s), لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى *"Herkese, niyet ettiği şey vardır"*[9] (yani niyetine göre mükâfat verilir) buyurmuştur. Bu insan da abdeste niyet etmiştir. Öyle ise, niyet ettiği işin, gerçekleşmiş olması gerekir. Allah en iyi bilendir.

ON DÖRDÜNCÜ MESELE: **Oluktan Gelen Su ile Abdest Niyetiyle Yıkanma**

Bir kimse, bir oluğun altında dursa, oluktan üzerine su aksa ve böylece abdest almaya niyet etmiş olsa, abdest almış olur mu olmaz mı?

Bu hususta şöyle denilebilir: Bu sahih olmaz. Çünkü o, abdest uzuvlarını yıkamakla emrolunmuştur. Yıkamak ise bir fiildir ve o adam bunu yapmamıştır.

Şöyle de denilebilir: "Onun abdesti sahihtir. Çünkü yıkamak, neticesi yıkanmış olmaya varan bir işten ibarettir. Binâenaleyh oluğun altında

8 **Tirmizî,** Taharet, 61 (1126); **İbn Mâce,** Taharet, 63 (1/161-162).

9 **Buhârî**'nin ilk hadisi.

durmak, neticesi yıkanmış olmaya varan bir iştir. Öyle ise bu durma, bir nevi yıkamadır."

***ON BEŞİNCİ MESELE:* Abdestten Sonra Derinin Soyulması**

Birisi, abdest uzuvlarını yıkayıp sonra derisi soyulsa, şüphe yok ki o derinin altında kalan kısım yıkanmamıştır. Yıkanmış olan, sadece o soyulmuş olan deridir.

***ON ALTINCI MESELE:* Abdestte Islatma Değil, Suyu Akıtma Gerekir**

"Yıkamak", suyu uzuv üzerinde akıtmaktan ibarettir. Bundan dolayı bir kimse, abdest uzuvlarını ıslatsa, fakat suyu üzerinden akıtmasa, bu abdest için yeterli olmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak, suyun uzuvlar üzerinde akıtılmasını emretmiştir. Ama cünüplükten dolayı gusülde, bunun yeterli olma ihtimali vardır. Bu ikisi arasındaki fark şudur: Abdestte emredilen şey yıkama işidir ve bu ancak suyu abdest azaları üzerinde akıtma ile meydana gelir. Cünüplükte emredilen ise temizliktir ve, *"Fakat (Allah) sizi iyice temizlemeyi diler"* âyeti ile ifâde edilmektedir. Bu temizlik de, bedeni sadece ıslatma ile hasıl olmaktadır.

***ON YEDİNCİ MESELE:* Karla Abdestin Durumu**

Eğer insan kar alıp bunu yüzüne sürse, eğer hava sıcak ise ve karı eritiyor ve böylece karın suyu akıyor ise, bu şekilde alınan abdest caiz olur. Yok eğer hava böyle sıcak değil ise, caiz olmaz. **İmam Malik** ve **Evzâ'î,** bunun caiz olacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz, âyetteki *"yıkayınız"* ifâdesinin, yıkama işinin emredilmiş olmasını gerektirmektedir. Halbuki bu şekilde (erimeyen) karı sürmek, "yıkama" diye isimlendirilmez. Binâenaleyh bunun caiz olmaması gerekir.

***ON SEKİZİNCİ MESELE:* Uzuvların Üç Kere Yıkanmasının Hükmü**

Abdest uzuvlarını üç defa yıkamak farz değil, sünnettir. Farz olan bir defa yıkamaktır. Bunun delili ise şudur: Allahu Teâlâ, yıkamayı emrederek, *"yüzlerinizi ve... ellerinizi yıkayın"* buyurmuştur. Yıkamak ise, tek bir defa yıkanmakla hasıl olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu kadar yıkamaya, temizliğin meydana gelişini ve tahakkuk edişini dayandırarak, *"Fakat sizi iyice temizlemeyi... diler"* buyurmuştur. Böylece, tek bir defa yıkamanın da abdestin sahih olması hususunda yeterli olduğu sabit olmuştur. Sonra bu husus, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu rivâyet edilen şu hususla da güç kazanır: O, abdest uzuvlarını birer kere yıkayarak abdest almış, sonra

da, *"Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, namazı, ancak kendisiyle kabul edeceği (asgarî) bir abdesttir"* buyurmuştur.

***ON DOKUZUNCU MESELE:* Misvak Kullanma**

Misvak kullanmak sünnettir. **Dâvud ez-Zâhirî,** bunun vacip olduğunu ve fakat yapılmaması halinde namaza zarar vermeyeceğini belirtmiştir. Bizim delilimiz şudur: Âyet-i kerimede misvaktan bahsedilmemiştir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, *"Fakat sizi iyice temizlemeyi... diler"* buyurarak, temizliğin teşekkül ettiğine ve bulunduğuna hükmetmiştir. Temizlik tahakkuk edince, namaz da kılınabilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ طَهَارَةٌ *"Namazın anahtarı, temizliktir"*[10] buyurmuştur.

***YİRMİNCİ MESELE:* Abdeste Besmele ile Başlama**

Abdeste başlarken besmele çekmek sünnettir. **Ahmed İbn Hanbel** ile **İshak,** bunun vacip olduğunu, kişinin kasten terk etmesi halinde, abdest temizliğinin bâtıl olacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Abdeste başlarken besmele çekme hususu, âyet-i kerimede belirtilmemiştir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, tahâretin tahakkuk ettiğine dair hüküm vermiştir. Bu delilin izahı biraz önce geçmişti. Sonra bu husus, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu haberle de kuvvet kazanır: O, مَنْ تَوَضَّأَ فَذَكَرَ اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ كَانَ طَهُورًا لِجَمِيعِ بَدَنِهِ وَمَنْ تَوَضَّأَ وَلَمْ يَذْكُرِ اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ كَانَ طَهُورًا لِأَعْضَاءِ وُضُوئِهِ *"Kim abdest alır ve besmele çekerse, bu abdest onun bütün bedenini temizlemiş olur. Kim de besmele çekmeksizin abdest alırsa, bu onun (sadece) abdest uzuvlarını temizlemiş olur."*

***YİRMİ BİRİNCİ MESELE:* Abdestten Önce El Yıkama**

Fakîhlerin bir kısmı, abdest almadan önce ellerin yıkanmasının farz olduğunu söylemişlerdir. Bize göreyse, bunu yapmak farz olmayıp sünnettir. Bu hususta âyet-i kerimeden yapacağımız istidlâl, misvâk ve besmele çekme hususunda yapmış olduğumuz istidlâl gibidir.

***YİRMİ İKİNCİ MESELE:* Yüzün Sınırı**

Uzunluk olarak yüz, alnın alanının başlangıcından, çenenin sona erdiği yer ile; en olarak da, kulaktan kulağa kadar olan kısım arasında kalan yüzeydir. "Vech" (yüz) lafzı, müvâcehe (yüzleşmek, yüz yüze gelmek) lafzından alınmadır. Binâenaleyh, bu kısımların tamamının yıkanması vaciptir.

10 **Tirmizî,** Taharet, 3 (1/9).

YİRMİ ÜÇÜNCÜ MESELE: **Gözlerin Yüzden Sayılıp Sayılmaması**

İbn Abbas (r.a), gözlerin içinin yıkanmasının farz olduğunu söylerken, onun dışında kalan âlimler, bunun farz olmadığını belirtmişlerdir, **İbn Abbas**'ın delili şöyledir: Hak Teâlâ'nın, *"yüzlerinizi yıkayın"* ifâdesinden ötürü, yüzün tamamını yıkamak farzdır. Göz, yüzün bir cüz'üdür. Binâenaleyh, onu da yıkamak farzdır. Fukahânın delili ise şöyledir: Allahu Teâlâ, bu âyetin sonunda, *"Allah size bir güçlük vermeyi istemez"* buyurmuştur. Gözlerin içine suyu girdirmedeyse, bir zorluğun bulunduğu hususunda asla şüphe yoktur. Allah en iyi bilendir.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ MESELE: **Ağız ve Burnu Yıkamanın Hükmü**

Şâfiî (r.h)'ye göre, hem abdest hem de gusülde, ağza ve buruna su vermek farz değildir. **Ahmed İbn Hanbel** ile **İshâk** (r.h)'a göreyse, bu her ikisinde de farzdır. **Ebû Hanife** (r.h)'ye göreyse, bu gusülde farz, abdestte ise farz değildir. Bizim delilimiz şudur: Allahu Teâlâ, yüzü yıkamayı farz kılmıştır. "Yüz" ise, insanın görebildiği kısımdır. Halbuki, burnun ve ağzın içi, (ilk bakışta) görülmez. Dolayısıyla, bu kısımlar yüzden sayılmaz.

Bu sabit olunca biz deriz ki, suyu âyet-i kerimede bahsedilen dört uzva ulaştırıp onları yıkamak, Hak Teâlâ'nın وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ *"Fakat sizi iyice temizlemeyi... diler"* buyruğundan dolayı, temizliğin tahakkuk ettiğini ifâde eder. Temizliğin bulunması da, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, namazın kılınabileceğini ifâde etmektedir.

YİRMİ BEŞİNCİ MESELE: **Kulakla Sakalbaşı Arasındaki Kısım**

Ebû Hanife, İmam Muhammed ve **Şafiî** (r.h)'ye göre, sakal başıyla kulak arasında kalan beyaz (kılsız, kıl bulunmayan) kısmı yıkamak farzdır. **Ebû Yusuf** (r.h) ise, bunun farz olmadığını söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Bu kısım, yüze aittir. Yüzün ise, âyet-i kerimeye göre yıkanması farzdır. Bir de, yüzde kıllar bitmeden (sakal gürleşmeden) önce, o kısmın yıkanmasının farz olduğunda ittifak etmiştik... Binâenaleyh, kılların onunla yüzün arasına geçmesi, tıpkı alında olduğu gibi, oranın yıkanmasının farz olmasını düşürmez. Zira, kaşlar bitmeden önce, alnın da yıkanması vacip idi. Binâenaleyh, kaşlar bitince de o kısmı yıkamak yine farzdır.

YİRMİ ALTINCI MESELE: **Sakal Altını Yıkama**

Şâfiî (r.h), seyrek sakalın altına suyu ulaştırmanın farz olduğunu; **Ebû Hanife** ise farz olmadığını söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Hak Teâlâ'nın, *"yüzlerinizi.. yıkayın"* emri, yüzün yıkanmasını gerektirir. Yüz,

alın cephesinden çeneye kadar uzanan derinin, sathın adıdır. Hak Teâlâ'nın *"Allah size bir güçlük vermeyi istemez"* buyruğuyla amel edilerek, sakalın sık ve gür olması halinde, "yüzünüzü yıkayın" ifâdesiyle amel edilmemiştir. Ama, sakal seyrek olunca, böyle bir zorluk söz konusu olmaz. Böylece de âyet, seyrek sakalın altını yıkamanın farz olduğuna delâlet etmiş olur.

YİRMİ YEDİNCİ MESELE:

Sakalın, gerek uzunluk bakımından gerekse en bakımından, yüzün sınırlarını aşan kısmını yıkamak farz mıdır?

Bu hususta **Şâfiî** (r.h)'nin iki görüşü bulunmaktadır:

a) Bu kısmı yıkamak farzdır.

b) Farz değildir... Bu ikinci görüşü, aynı zamanda **İmam Mâlik, Ebû Hanife** ve **Müzenî**'nin de görüşüdür. **Şâfiî** (r.h)'nin delili şudur: Biz, sık ve gür sakalın altındaki deriye suyun ulaştırılmasının farz olmadığı hususunda anlaştık... Biz, bu teklifi böylece düşürdük; çünkü biz, sakalın görünen kısmını, yüz olması hususunda, yüzün derisinin yerine koyduk. Sakalın dışı, yüz olarak adlandırılınca ve yüzün de, Hak Teâlâ'nın *"yüzlerinizi... yıkayın"* emrinin delâletiyle, tamamının yıkanması farz olunca, bu delilin hükmü gereği sakalın görünen bütün kısmına suyu ulaştırmak, yıkamak gerekir.

YİRMİ SEKİZİNCİ MESELE: **Kadında Biten Sakal**

Kadının sakalı bitse, velev ki bu sakal çok sık ve gür dahi olsa, yüzünün derisine suyu ulaştırması farzdır. Bu böyledir, zira âyetin zahiri, yüzün yıkanmasının farz olduğuna delâlet etmektedir. Yüz, alnın başlangıcından çenenin nihayetine kadar uzayan deriden ibarettir. Biz, zorluğu kaldırmak için, bu hükümle erkekler hakkında amel etmeyi terk ettik. Halbuki, kadının sakalının bitmesi nadirattandır. Binâenaleyh, kadın hakkında bu hükmün olduğu gibi kalması gerekir.

Bil ki beş yerde sık ve gür kılların dibine suyu ulaştırmak farzdır. Buralar, alt dudak ile çenenin arasında kalan kısım; kaşlar, bıyıklar, sakal başları ve uzun kirpikler... Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"yüzlerinizi... yıkayın"* emri, yüzün derisinin tamamını yıkamanın farz olduğuna delâlet etmektedir. Zorluğu gidermek için, sık ve gür sakal hususunda, bu ifâdenin hükmüne göre amel edilmemiştir. Halbuki, sayılan bu yerlerdeki kıllar seyrektir. Binâenaleyh, suyu deriye ulaştırma hususunda bir zorluk bulunmamaktadır. Bu sebeple hükmün, aslı üzere kalması gerekir.

YİRMİ DOKUZUNCU MESELE: **Kulakları Yıkama**

Şa'bî şöyle der: "Kulakların ön kısmı, yüzden sayılır. Binâenaleyh, yüz ile beraber o kısmın da yıkanması farz; kulakların arka kısmı ise baştan sayılır; binâenaleyh, bu kısmın da meshedilmesi gerekir. Bize göre kulak, kesinlikle yüzden değildir. Çünkü yüz, kendisiyle karşı karşıya gelinen kısımdır. Kulak ise böyle değildir."

OTUZUNCU MESELE: **Dirsekleri Yıkama**

Cumhûr-u ulemâ şöyle der: Elleri dirseklerle beraber yıkamak farzdır. **İmâm Mâlik** ve **Züfer** (r.h)'e göreyse, dirsekleri yıkamak farz değildir. Bu ihtilâf, Cenâb-ı Hak'ın, *"Her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayınız"* ifâdesi hakkında da aynısıyla söz konusudur. **İmam Züfer**'in delili şudur: "إِلَى " (-e, -a kadar) kelimesi, intihâ-i gâye içindir. Bir hükme gâye kılınan şey ise, o hükmün dışında kalır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra geceye kadar orucu tamamlayın"* (Bakara, 187) âyetinde de durum aynıdır. Binâenaleyh, dirseklerin yıkanmasının farz olmaması gerekir. Bu görüşe şu iki bakımdan cevap verilmiştir:

a) Bir şeyin sınırı, sınırlanan şeyden bazen hissedilen (görülen) bir sınırla ayrılır: İşte burada sınır, sınırlanandan hariç kalmış olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı *"Sonra geceye kadar orucu tamamlayınız"* (Bakara, 187) âyetinde de böyledir. Çünkü gündüz, geceden gözle görülür bir biçimde ayrılır. Zira, aydınlığın karanlıktan ayrılması hissedilir, görülür. Bazen ise bu, bu şekilde olmayabilir. Bu senin tıpkı, "şu elbiseyi (kumaşı) şu uçtan şu uca kadar sattım" demen gibidir. Çünkü elbise (kumaşın) ucu, tarafı, kumaştan hissî bir çizgiyle ayrılmaz...

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, dirseğin, dirsekten bileğe kadar olan kısımdan ayrılması için muayyen bir mafsal yoktur. Durum böyle olunca, (bu iki nokta arasında kalan kısımlardan) bir cüz'ün yıkanmasının farz kılınması, diğer cüz'ün yıkanmasından daha evlâ değildir. Binâenaleyh, dirseklerin tamamının yıkanmasının farz olduğuna hükmetmek gerekir.

b) Biz, dirseklerin yıkanmasının farz olmadığını kabul edelim, ancak ne var ki dirsek, kemiğin en ucundaki kısmın adıdır. Çünkü bu kısım, kendisine dayanılan kısımdır. Kemiğin ucunu öte geçen kısmın yıkanmasının farz olmadığı hususunda bir münakaşa yoktur. **Zeccâc** bu cevabı tercih etmiştir. Allah en iyi bilendir.

***OTUZ BİRİNCİ MESELE:* Kolu Kesik Olanın Abdesti**

Adamın kolları kesik olursa, bu durumda eğer, kesilen kısım dirseklerden (bileklere doğru) aşağı olursa, dirseklerden kalan kısmı yıkamak farzdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yüzlerinizi* ve *dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"* emri, ellerin dirseklerle beraber yıkanmasının farz olmasını gerektirir. Binâenaleyh, kesilmek suretiyle dirseklerin bir kısmı sâkıt olunca, bu âyetin hükmüne göre, geriye kalan kısmı yıkamak farz olur. Ama, dirseklerin üstünden kesilmişse, o kimseye bu uzvunu yıkaması farz değildir. Çünkü, teklifin mahalli mevcut değildir. Şayet, kollar tam dirsekten kesilmiş olursa, **Şâfiî** (r.h), "Kemiğin ucuna suyu dokundurmanın farz olduğunu" söylemiştir. Bu böyledir zira, dirsekleri yıkamak farz olup, dirsek de iki kemiğin karşı karşıya gelmesinden ibaret olunca ve de suyu iki kemiğin birbirine rastlaştığı yere dokundurmak farz olunca, suyu ikinci kemiğin ucuna değdirmek, (orayı yıkamak) da muhakkak ki farz olur.

***OTUZ İKİNCİ MESELE:* Sağ Uzuvdan Başlamak**

Sağı sola takdim etmek, farz değil menduptur. **Ahmed İbn Hanbel,** bunun farz olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Allahu Teâlâ, ellerden ve ayaklardan bahsetmiş, fakat burada sağın sola takdim edileceğinden bahsetmemiştir. İşte bu da, farz olanın, elleri (onlarla beraber kolları) her ne şekilde olursa olsun yıkamak olduğuna delâlet eder. Allah en iyi bilendir.

***OTUZ ÜÇÜNCÜ MESELE:* Abdestte Avuçtan Dirseğe Doğru Su Verilir**

Sünnet olan, suyun avuç içinden dirseklere doğru akacak bir biçimde avuç içine dökülmesidir. Binâenaleyh, şayet su, dirsekler üzerine dökülse ve böylece de avuçlara doğru akıverse, işte bu durumda bazı âlimler bunun caiz olmayacağını söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"ve dirseklere kadar ellerinizi..."* buyurmuş, böylece dirsekleri, yıkamanın son noktası, "gâye"si kılmıştır. Bu sebeple dirsekleri, yıkamanın başlangıcı kabul etmek, âyetteki durumun aksine bir hareket olur. Binâenaleyh, caiz olmaması gerekir. Cumhûr-u fukâhâ ise, "Bu hareketin, abdestin sıhhatine zarar vermeyeceğini, ama ne var ki bunun sünneti terk etmek olduğunu" söylemişlerdir.

OTUZ DÖRDÜNCÜ MESELE

Şayet her dirsekten de, iki kol ve iki el çıksa, Hak Teâlâ'nın *"ve dirseklere kadar ellerinizi..."* ifâdesinin umûmî olmasından dolayı, her iki el ve kolu yıkamak farz olur. Bu tıpkı, bir elde beş parmaktan fazla parmağın

bulunması haline benzer. Bu durumda da, bu âyetin hükmüne göre, o ilâve parmakları da yıkamak farzdır.

OTUZ BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"dirseklere kadar..."* ifâdesi, emredilenin değil, emrin sınırlanmasını gerektirir. Yani, Hak Teâlâ'nın, *"yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"* buyruğu, her iki eli, dirseklerle birlikte yıkamayı emretmektedir. Binâenaleyh, yıkamanın farz oluşu, bu sınırla sınırlanmıştır. Bu sebeple farz olan sadece bu kadarı yıkamaktır. Ama, bizzat yıkama işi, bu sınırla sınırlandırılmamıştır. Çünkü, (Kıyamet gününde abdest uzuvlarının daha parlak olması için), uzuvların daha fazla yıkanması sünnet-i müekkede olduğu, haberlerle sabit olmuştur.

***OTUZ ALTINCI MESELE:* Başın Meshedilmesi**

Şâfiî (r.h) başa meshetme hususunda farz olan miktarın, "başına meshetti" denilecek kadar az bir miktar olduğunu söylerken, **İmâm Mâlik**, başın tamamının; **Ebû Hanife** (r.h) ise, başın dörtte birinin meshedilmesinin farz olduğunu söylemişlerdir. **Şâfiî**'nin delili şudur: Bir kimse şayet مَسَحْتُ الْمِنْدِيلَ "Mendile silindim" dediğinde, bu kimsenin bu sözü, o kimse ancak mendilin tamamıyla silindiği zaman doğru olur. Ama bu kimse şayet, مَسَحْتُ يَدَيَّ بِالْمِنْدِيلِ "Ellerimi mendille sildim" derse, onun bu ifâdesinin doğruluğu için, onun iki elini, bu mendilin cüzlerinden herhangi birisiyle silmiş olması kâfidir.

Bu sabit olunca, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın: وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ "ve *başlarınıza meshedin...*" emriyle amel etmiş olmak için, eli başın cüzlerinden bir cüze dokundurmak yeterlidir. Sonra bu cüz, bu miktar, âyette belirlenmemiştir. Binâenaleyh, şayet biz bunu, muayyen bir miktarla takdir edilmesini vacip kılarsak, bu miktarın tayin edilmesi, ancak bu âyete mugayir olan başka bir delil ile mümkün olur. Böyle yapılması halindeyse âyet mücmel olmaya doğru yönelmiş olur ki, bu aslolanın hilâfına bir haldir. Şayet biz, meshetme konusunda, meshin, başın cüzlerinden herhangi birisine yapılması kâfidir dersek, o zaman âyet mübeyyen ve açık, müfîd olmuş olur. Âyeti, kendisiyle beraber bir mâna ifâde eden ve mübeyyen olan bir anlama hamletmenin, âyeti mücmel hale getirecek mânaya hamletmekten daha evlâ olduğu malumdur. Binâenaleyh, bizim söylediğimiz görüşü benimsemek daha uygun olur. İşte bu, âyetten elde edilmiş olan güzel bir istinbattır.

OTUZ YEDİNCİ MESELE: **Sarık Üzerine Meshetme**

Sarık üzerine meshetmekle yetinmek caiz değildir. **Evzâî, Sevrî** ve **Ahmed İbn Hanbel** ise, bunun caiz olacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Âyet, başa meshetmenin farz olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki sarığa meshetmek, başa meshetmek demek değildir. Bunlar, Hz. Peygamber'in, sarığına meshettiği rivâyetine dayanmışlardır.

Bunların bu deliline karşı bizim cevabımız da, "Belki de, Hz. Peygamber, farz olan miktarı başına, geriye kalan kısmı ise sarığına meshetmiştir" şeklinde olur.

OTUZ SEKİZİNCİ MESELE: **Ayakların Yıkanması ve Meshedilmesi**

Âlimler, ayakların meshedileceği veya yıkanacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir:

Kaffâl, bu âyetin tefsiri hususunda **İbn Abbas, Enes İbn Mâlik, İkrime, Şa'bî ve Ebû Cafer Muhammed İbn Ali el-Bakır**'dan ayakları meshetmenin farz olduğu hükmünü nakletmiştir ki bu, **Şia**'nın **İmâmiyye** kolunun mezhebidir.

Fukahâ ve müfessirlerin cumhûru ayakların yıkanmasının farz olduğunu söylemişlerdir. **Dâvûd el-İsfehanî,** hem yıkamanın hem de meshetmenin farz olduğunu söylemiştir ki bu görüş, **Zeydiyye** imamlarından **en-Nasır Lilhakk**'ın görüşüdür.

Hasan el-Basrî ve Muhammed İbn Cerîr et-Taberî ise, mükellefin (kulun), yıkama ile meshetme arasında muhayyer bırakıldığını söylemişlerdir.

Ayaklara meshetmenin farz olduğunu söyleyenlerin delili, Hak Teâlâ'nın, "وَاَرْجُلَكُمْ" ifâdesiyle ilgili şu iki meşhur kıraate dayanmaktadır. Binâenaleyh **İbn Kesir, Hamza, Ebû Amr** ve **Ebû Bekr**'in ravisi **Âsım,** cer ile olmak üzere "وَاَرْجُلِكُمْ" şeklinde; **Nâfi, İbn Âmir** ve **Hafs** rivâyetine göre **Âsım** ise nasb ile "وَاَرْجُلَكُمْ" şeklinde okumuşlardır. Buna göre biz deriz ki, bu kelimeyi cer ile okumak, bunun "بِرُؤُسِكُمْ" kelimesine matuf olmasını gerektirir. Binâenaleyh, başa meshetmek farz olduğuna göre, ayaklara da meshetmek farzdır.

Buna göre şayet, "Bu şairin, جُحْرُ ضَبٍّ خَرِبٍ "Kelerin bozulmuş deliği" ve كَبِيرُ اُنَاسٍ فِى بِجَادٍ مُزَمَّلِ "İnsanların büyüğü, nakışlı elbiseler içindedir; (ona bürünmüştür)" ifâdelerinde olduğu gibi, civardan, yakınlıktan ötürü meksûr kılınmıştır, denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Bu şu bakımlardan bâtıldır:

a) Civâra göre meksûr kılmak, bazen şiir zarûretinden dolayı mecbur kalınarak yapılan hatalardan sayılmıştır. Halbuki, Allah'ın kelâmını bundan tenzih etmek gerekir.

b) Civardan dolayı kesreye, şairin tıpkı "جُحْرُ ضَبٍّ خَرِبٍ" ifâdesinde olduğu gibi, iltibastan (karşılıktan) emin olunulduğu zaman ancak başvurulur... Zira, bu ifâdedeki "خَرِبٍ" kelimesinin, "ضَبٍّ" kelimesinin değil, "جُحْرُ" kelimesinin sıfatı olduğu, zarurî olarak bilinen bir hususdur. Halbuki bu âyette, iltibâstan emin olmak söz konusu değildir.

c) Civârdan dolayı kelimeyi meksûr kılmak, ancak atıf harfi olmadığı zaman söz konusudur. Ama atıf harfi bulunduğu zaman, Araplar böyle demez.

Nasb ile okuyanlar da, bunun, ayakları meshetmeyi gerektirdiğini söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"...ve başlarınıza meshedin..."* ifâdesindeki, بِرُؤُسِكُمْ *"başlarınıza"* ifâdesi, mahallen mansubdur. Ancak ne var ki, kelimenin başında harf-i cer bulunduğu için kelime mecrûr kılınmıştır. Binâenaleyh, "اَرْجُلَكُمْ" kelimesini, "بِرُؤُسِكُمْ" kelimesine atfettiğinde, "اَرْجُلَكُمْ" kelimesinde, "بِرُؤُسِكُمْ" kelimesinin mahalline atfedilmesi halinde nasb; zâhirine atfedilmesi halinde ise, cer caizdir. Bu, nahivcilerce çok iyi bilinen meşhur bir yoldur.

Bu sabit olduğu zaman biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın وَاَرْجُلَكُمْ *"ayaklarınızı"* ifâdesinde, nasbin âmilinin وَامْسَحُوا *"meshediniz"* emri olabileceği gibi, bu âmilin فَاغْسِلُوا *"yıkayınız"* emri de olabileceği ortaya çıkmıştır. Ancak ne var ki, bir mamul üzerinde iki âmil amel etmeye kalkışınca, o mamule daha yakın olanı amel ettirmek evlâ olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "وَاَرْجُلَكُمْ" sözündeki nasbın âmilinin, وَامْسَحُوا *"meshediniz"* emri olması gerekir. Binâenaleyh, lâm'ın nasbıyla "وَاَرْجُلَكُمْ" şeklinde okumanın da ayaklar üzerine meshetmeyi gerektirdiği sabit olmuş olur. İşte bu, ayakları meshetmenin farz olduğu hususunda âyetle yapılan istidlâlin izah şeklidir. Sonra, bu görüşte olanlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: Hadislere dayanarak, bu hususu savuşturmak da caiz değildir. Çünkü bu haberlerin tamamı, âhad haberlerdir. Halbuki âhad haberlerle Kur'ân'ın neshi caiz değildir.

Bil ki buna ancak şu iki bakımdan cevap vermek mümkündür:

a) Pek çok hadis, ayakları yıkamanın farz olduğunu ifâde etmektedir. Yıkama, meshe de şamildir, ama meshetme, yıkamaya şamil olmaz. Binâenaleyh abdestte ayakları yıkama, daha ihtiyatlı davranıştır. Bu sebeple

bunu yapmak gerekir. Bu izaha göre, abdestte ayakları yıkamanın, ayakları meshetme yerini tuttuğunu kesin olarak söylemek gerekir.

b) Ayakları yıkamadaki farz oluş, topuklara kadar yıkama ile sınırlıdır. Böyle bir sınırlama meshte değil, ancak yıkamada söz konusudur.

Ayakların Meshedilmesini Benimseyenler

Ayakları meshetmenin farz olduğunu söyleyenler, bu cevaplara karşı şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

1) "Topuk", ayak mafsalının altında kalan kemikten ibarettir. Buna göre, ayakların üst kısmına mesh vaciptir.

2) Bu görüştekiler, topukların, bacağın iki yanından çıkan iki kemik çıkıntısından ibaret olduğunu kabul etmişlerdir. Fakat onlar ayakların bu topuğa kadar olan dış kısmına meshetmenin farz olduğunu söylemişlerdir. İşte bu durumda, geriye bir soru kalmaz.

OTUZ DOKUZUNCU MESELE

Fakîhlerin çoğunun görüşü şudur: "Ka'beyn (topuk), ayağın iki tarafındaki iki çıkıntı kemikten (aşık kemiklerinden) ibarettir." İmamiyye ve ayakların meshinin farz olduğunu söyleyen herkes şöyle demişlerdir: "Topuk, sığır ve davarın topuğu (inciği) gibi, bacak ile ayağın mafsalı (ayrılma yeri) olacak şekilde, bacak kemiğinin alt ucuna yerleştirilmiş yuvarlak bir kemiktir." Bu, **Muhammed İbn Hüseyin**'in de görüşüdür. **Esmaî** de, bu görüşü tercih eder ve "Ayağın iki tarafındaki bu iki çıkıntıya "mincem" denilir" der. Bunu, **Kaffâl** tefsirinde, bu şekilde rivayet etmiştir.

Yıkamak Gerekir Diyen Cumhûrun Delilleri

Cumhûrun bir çok delili vardır:

1) Eğer topuk, İmâmiyye'nin söylediği mânada olsaydı, o zaman her ayakta tek bir topuk olması ve âyette وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكِعَابِ "ve topuklara kadar ayaklarınızı..." denilmesi gerekirdi Nitekim her elde sadece bir dirsek bulunduğu için, âyette Cenâb-ı Hak, وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ *"dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"* buyurmuştur.

2) Bacak ile ayağın mafsalındaki (içerdeki) yuvarlak kemik, ancak cerrah doktorların bilebileceği, görünmeyen bir şeydir. Halbuki ayağın iki tarafındaki o iki kemik çıkıntısı, (aşık kemikleri) herkesçe bilinen ve görünen bir sevdir. Bütün herkesin mükellef olduğu şeylerin dayanağının, gizli

ve saklı bir şey değil, açık olması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in أَلْصِقُوا الْكِعَابَ بِالْكِعَابِ *"(Ey cemaat, saf yaparken) topukları topuklara iyice yapıştırın"* dediği rivayet edilmiştir. Şüphe yok ki bundan murat, bizim söylediğimiz hususdur.

3) "Ka'b", yükselme ve çıkıntı manalarından alınmıştır. Memeleri tomurcuklanan kız çocuğuna "جَارِيَةٌ كَاعِبٌ" denilmesi de bu mânadan dolayıdır. Çıkıntılı olan her şeye "ka'b" denilmesi de bundan dolayıdır.

İmâmiyye'nin delili ise şudur: "Ka'b", bütün hayvanların ayaklarında bulunan belli bir kemiğin adıdır. Binâenaleyh insanlar hakkında da, bunun aynı kemik olması gerekir. Yine ayak ile bacak arasındaki yere (mafsala) da ka'b denir. Mızrağın boğum yerlerine de, bu mânada ku'ûb denilir. Ayağın ortasında da mafsal vardır. Binâenaleyh buna da ka'b denmesi gerekir."

İmâmiyye'nin iddiasına: "Zahirî tekliflerin dayanağının, zahirî (görünen) bir şey olması gerekir. Bizim söylediğimiz topuk da, daha görünürdedir. Binâenaleyh ka'bın (topuğun), bu olması gerekir" diye cevap veririz.

***KIRKINCI MESELE:* Mestler Üzerine Meshetmeyi Kabul Etmeyenler**

Müctehidlerin çoğu, mest üzerine meshetmenin caiz olduğunu söylerken, Şîa ve Haricîler bunu kabul etmemede ittifak etmişler ve şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: "Hak Teâla'nın وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ *"Başlarınızı meshedin ve aşık kemiklerine kadar ayaklarınızı..."* ifâdesi, ayakları ya yıkamayı, ya da meshetmeyi gerektirir. Halbuki mest üzerine mesh, ayakları ne yıkamak ne de meshetmektir. Binâenaleyh âyetin ifâdesinin hükmüne göre, bunun caiz olmaması gerekir. Sonra mest üzerine meshetmenin caiz olduğunu söyleyenler, o hususdaki hadislere dayanıyorlar. Fakat, Kur'an'a dayanmak, hadise dayanmaktan daha uygundur.

Bunun delili şunlardır:

a) Kur'ân-ı Kerim'in, haber-i vâhid ile neshedilmesi caiz değildir.

b) Bu âyet, Mâide Sûresi'ndedir. Halbuki müfessirler, *"Ey iman edenler, Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyin, (helal saymayın)..."* (Mâide, 2) âyeti dışında bu sûrede, neshedilen başka bir âyet olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bazı müfessirler, bu âyetin mensûh olduğunu söylemişlerdir. Durum böyle olunca, ayakları yıkamanın farz oluşunun, (mest üzerine mesh hükmü ile) mensûh olduğu söylenemez.

c) Mest üzerine mesh edilebileceğine dair hadisler, eğer bu âyetin inmesinden önce söylenmiş iseler, o zaman bu haber-i vâhidler, Kur'ân ile

neshedilmiş olurlar. Eğer aksi söz konusu olur ise, o zaman haber-i vâhid Kur'ân'ı neshetmiş olur. Hiç şüphesiz ki birinci ihtimal, şunlardan dolayı daha uygundur:

1) Mütevatir olan Kur'ân'ı, haber-i vâhide tercih etmek, bunun tersini yapmaktan daha evlâdır.

2) Âyete göre amel etmek, daha ihtiyatlıdır.

3) Rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: إِذَا رُوِيَ لَكُمْ عَنِّي حَدِيثٌ فَأَعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللهِ فَإِنْ وَافَقَهُ فَاقْبَلُوهُ وَإِلَّا فَرُدُّوهُ *"Size, benden bir hadis rivayet edildiğinde, onu Allah'ın kitabına arz edin (onun ışığında inceleyin), eğer ona uyarsa alın, aksi halde onu reddedin."* İşte bu hadis-i şerif de, Kur'ân'ın haber-i vâhidin önüne geçirilmesini gerektirir.

4) **Muaz İbn Cebel** (r.a) hadisi de, Kur'ân'ın, hadisten önce nazar-ı itibara alınmasını gerektirir.

d) Âlimler, bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Mesela **Hz. Aişe** (r.anhâ)'den şu rivayet edilmiştir: "İki ayağımın kesilmesi, mest üzerine mesh vermemden bana daha sevimlidir." **İbn Abbas** (r.a)'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eşek derisine meshetmem, mest üzerine meshetmemden daha evlâdır." **İmam Mâlik** ise, kendisinden gelen iki rivayetten birine göre, mest üzerine mesh vermeyi caiz görmemiştir. Halbuki **İmam Mâlik**'in ilm-i hadis'te, âdeta doğan bir güneş gibi olduğunda bir münakaşa yoktur. Binâenaleyh eğer o, bu hususdaki hadislerin zayıf olduğunu bilmeseydi, hiç böyle bir şey söylemezdi. **İmam Mâlik**'ten gelen ikinci rivayete göre ise, o, mukîm (yolcu olmayan) kimsenin, mest üzerine mesh vermesini mubah saymamış, yolcunun ise, bir sınırı olmaksızın, dilediği kadar mest üzerine mesh verebileceğini söylemiştir.

İmam Şâfiî, İmam Ebû Hanife ve fukâhânın çoğu, mestlerini giydikten sonra, abdesti bozulduğu andan itibaren, misafirin (yolcunun), üç gün üç gece mest üzerine mesh verebileceğini söylemişlerdir.

Hasan el-Basrî, bu müddeti, yolcunun mestlerini giyindiği andan itibaren başlatır. **Evzâî** ve **Ahmed İbn Hanbel** ise, yolcunun ayaklarına meshetme müddetini abdestin bozulduğu andan itibaren başlatmışlardır. İşte fukâhâ arasında mevcut olan böylesine bir ihtilaf da, mest üzerine meshetme ile ilgili hadislerin, "meşhur" ve "mütevatir" derecesine ulaşmadığını gösterir. Durum böyle olunca, bu hadisler, birbiri ile çeliştikleri için,

düşmelerine hükmetmek gerekir. İşte bu durumda da, Allah'ın kitabının zâhirine göre amel etmek gerekir.

e) Mest üzerine meshetmenin caiz olduğunu bilmeye olan ihtiyaç, herkes için söz konusu olan umûmî bir ihtiyaçtır. Binâenaleyh şayet bu, meşru bir hüküm olsaydı, bunu herkes bilir ve bu "mütevatir" derecesine çıkardı. Böyle olmadığına göre, bu hadislerin zayıflığı ortaya çıkar. İşte mest üzerine meshi caiz görmeyenlerin görüşleri bunlardan ibarettir.

Mest Üzerine Meshi Kabul Eden Fakîhlerin Delilleri

Fakihler ise şöyle demişlerdir: Mestler üzerine meshin caiz olduğu görüşü bazı sahabe tarafından ileri atılmış, diğer sahabelerin ise bunu yadırgamadıkları görülmüştür. Binâenaleyh bu, sahabenin bir icmâı olmuş olur. Bu sebeple bu, bu hususta söylenilen en kuvvetli görüştür. **Hasan el-Basrî,** "Ashab-ı Resûlullah'tan yetmiş kadarı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mestleri üzerine meshettiğini rivayet ettiler" demiştir. **İbn Abbas** (r.a)'ın, mest üzerine meshi kabul etmediğini ise **İkrime** rivayet etmiştir. **İbn Abbas** (r.a)'ın kendisine **İkrime**'nin sözü sorulunca, "O, bana iftira etmiş" demiştir. **Atâ** şöyle der: **"İbn Ömer,** mest üzerine mesh konusunda, diğer sahabîlerin görüşüne muhalefet ediyordu. Fakat ölmeden önce, onların görüşüne gelmiştir."

Hz. Aişe (r.anhâ)'ye gelince, rivayet edildiğine göre **Şureyh İbn Hâni', "Hz. Aişe**'ye mest üzerine mesh meselesini sorduğumda o, "Git ve **Hz. Ali**'ye sor. Çünkü o, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün yolculuklarında, Hz. Peygamber ile birlikte idi" dedi. Ben de gidip bunu **Hz. Ali**'ye sorduğumda o, "meshet" dedi" demiştir. İşte bu da, **Hz. Âişe**'nin, yukarıda bahsedilen görüşünden döndüğüne delâlet eder.

KIRK BİRİNCİ MESELE: Kolları ve Bacakları Kesik Olanların Abdesti

İki kolu ve iki ayağı kesik olan bir adamdan, abdestte bunları yıkama farziyyeti düşer. Böyle bir insanın vazifesi, abdest alırken sadece yüzünü yıkaması ve başını meshetmesidir.

Eğer bu adamın yanında, kendisine abdest aldıracak veya teyemmüm etmesine yardım edecek birisi bulunmaz ise, bu adamdan abdest alma farziyyeti tamamen düşer. Çünkü âyetteki, *"Başlarınızı meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın"* emri, hiç şüphesiz bunları yapabilme

şartına bağlıdır. Böyle bir kudret bulunmadığı zaman, abdest alma mükellefiyeti düşer. İşte abdest âyeti ile ilgili meselelerin tamamı bundan ibarettir.

Cünüp Olanlar Gusletsinler

Cenâb-ı Hak وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا *"Eğer cünüp olduysanız, gusledin"* buyurmuştur.

Zeccâc, bu âyetteki "فَاطَّهَّرُوا" ifadesinin aslının, "فَتَطَهَّرُوا" şeklinde olduğunu, fakat hem tâ, hem tî harfleri aynı mahreçten çıktığı için, "tâ"nın "tî"ya idğam edildiğini, bu idğamdan sonra kelimenin başının sâkin kaldığını, okunabilmesi için başa bir hemze-i vaslın getirildiğini ve böylece "اِطَّهَّرُوا" şeklini aldığını söylemiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, küçük temizliğin (abdestin) nasıl yapılacağını bildirince, bundan sonra da büyük temizliğin nasıl olduğunu zikretmiştir. Bu büyük temizlik de, cünüplükten dolayı gusletmektir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cünüplüğün iki sebebi vardır:

1) Meninin akmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ *"Su (gusül), ancak sudan (meninin akmasından) dolayı gerekir"*[11] demiştir.

2) İki iltikay-ı hıtaneyn (sünnet mahallerinin) birleşmesi... **Zeyd İbn Sâbit, Mu'az İbn Cebel** ve **Ebû Sa'idi'l-Hudrî** (r.anhüm), guslün ancak meni aktığı zaman farz olduğunu söylemişlerdir. Bizim (buna karşı) delilimiz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا الْتَقَى الْخِتَانَانِ وَجَبَ الْغُسْلُ *"(Erkek ile kadının) sünnet mahalleri birleştiği zaman, gusül gerekir"*[12] hadîs-i şerifidir.

Bil ki erkeğin sünnet mahalli (hitâm), sünnet olurken kesilen derinin altında kalan yerdir. Kadının sünnet mahalline (hıtânına) gelince bil ki, onun sünnet mahallinin iki tarafı, şu üç şeyle çevrilidir:

a) Fercin en iç kısmındaki, erkeğin cinsel organının girdiği, hayz kanının çıktığı ve çocuğun doğduğu deliktir.

b) Tıpkı erkeğin cinsel organındaki delik gibi, bu deliğin üzerinde bulunan ve sadece idrarın çıktığı delik.

c) İdrarın çıktığı deliğin üstünde, kadının sünnet mahalli vardır. İşte burada, tıpkı horozun ibiği gibi, dimdik duran ince bir deri vardır. Kadının

11 **Müslim,** Hayz, 80 (1/269).

12 **Tirmizî,** Tahâret, 80 (1/180).

sünneti, bu derinin kesilmesidir. Binâenaleyh "haşefe" (erkeğin sünnet mahalli), kadının cinsel organı içine girip görünmediğinde; erkeğin sünnet mahalli ile kadının sünnet mahalli birleşmiş olurlar.

***İKİNCİ MESELE:* Gusül Bütün Bedenin Yıkanmasıdır**

Âyetteki فَاطَّهَّرُوا (gusledin, temizlenin) emri, herhangi bir uzva has olmaksızın, genel olarak temizlenmeyi emirdir. Binâenaleyh bu, bütün bedeni temizleme hususunda bir emir olmuş olur. Bir de taharet-i suğra (küçük taharet, abdest), sadece bazı uzuvlara ait olunca, Cenâb-ı Hak, âyette bu uzuvları belirleyerek zikretmiştir. Bundan dolayı, gusül hususunda her hangi bir uzuv belirlemediğine göre, bunun, bütün bedeni temizleme hususunda bir emir olduğu anlaşılır.

Bil ki bu temizleme, gusüldür. Nitekim Cenâb-ı Allah bir başka yerde, *"Cünüp iken de, yolcu olmanız müstesna, gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın"* (Nisâ, 43) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Gusülde delk, yani ovmak farz değildir. **Mâlik** (r.h) ise, bunun farz olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz, âyetteki *"gusledin (temizlenin)"* emrinin, sadece bedeni temizleme hususunda bir emir oluşudur. Bedeni temizleme hususunda ise, ovalama nazar-ı dikkate alınmaz. Bunun delili ise şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, cünüplükten nasıl temizlendiği sorulduğunda O, أَمَّا أَنَا فَأُحْثِي عَلَى رَأْسِي ثَلَاثَ حَثَيَاتٍ خَفِيفَاتٍ مِنَ الْمَاءِ فَإِذَا أَنَا قَدْ طَهُرْتُ *"Bana gelince, ben başıma hafif üç avuç su dökerim. Bakarım ki temizlenmiş..."*[13] buyurmuş ve böylece ovalamaksızın da temizliğin olacağını göstermiştir. Binâenaleyh bu da temizlenmenin ovmaya bağlı olmadığına delâlet eder.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Cünüp, Kur'ân'a Dokunamaz**

Cünübün Mushaf'a (Kur'ân'a) dokunması câiz değildir. **Davûd ez-Zâhirî** ise, bunun câiz olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz, âyetteki *"gusledin (temizlenin)"* ifadesidir.

Bu ifâde, cünübün temiz olmadığına delâlet eder. Aksi halde bu, temiz olana temizlenmeyi emretme olur ki, câiz değildir. Bundan dolayı cünüp temiz olmadığına göre, *"O (Kur'ân'a), ancak temiz olanlar dokunabilir"* (Vâkıa, 79) âyetinden dolayı, Kur'ân'a dokunması câiz değildir.

---

13 **İbn Mâce,** Taharet, 95 (1/190-191) (Benzeri bir hadis).

BEŞİNCİ MESELE: **Gusülden Önce Abdestin Hükmü**

Guslederken, önce bir abdest almak farz değildir. **Ebû Sevr** ve **Dâvud ez-Zâhirî** bunun farz olduğunu söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Âyetteki, *"gusledin (temizlenin)"* sözü, bir temizlenme emridir. Temizlenme ise, yıkanmakla meydana gelir, abdest almaya bağlı değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bana gelince, ben başıma üç avuç su dökerim. Bakarım ki temizlenmişim...* buyurmuştur.

ALTINCI MESELE: **Gusülde Ağzı ve Burnu Yıkama**

İmam Şâfiî (r.h), guslederken ağza ve buruna su vermenin farz olmadığını söylerken, **Ebû Hanife** (r.h), bunun farz olduğu görüşündedir.. **Şafiî**'nin delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Bana gelince, ben başıma üç avuç su dökerim. Bakarım ki temizlenmişim..."* hadis-i şerifidir. **Ebû Hanife**'nin ise hem âyetten, hem de hadisten delili vardır. Âyetten delili, Cenâb-ı Hakk ın *"gusledin (temizlenin)"* emridir. Bu ifâde, cünüp kimselerin kendilerini temizlemeleri hususunda bir emirdir. İnsanın kendisini temizlemesi ise, ancak her tarafını temizlemesi ile olur. Bu ifâde ile, temizlenmesi mümkün olmayan iç organlar hakkında amel edilmemiştir. Ama ağız ile burun içinin temizlenmesi mümkündür. Öyle ise, bu iki yerin, âyetin hükmüne girmiş olması gerekir. Onun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, بُلُّوا الشَّعْرَ وَانْقُوا الْبَشَرَةَ فَإِنَّ تَحْتَ كُلِّ شَعْرَةٍ جَنَابَةً *"Kıllarınızı iyice ıslatın ve cildinizi iyice temizleyiniz. Zira, her kılın dibinde cünüplük vardır"*[14] sözüdür. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, بُلُّوا الشَّعْرَ *"Kıllarınızı iyice ıslatın"* emrine burnu yıkama da girer.

Çünkü burnun içinde kıllar vardır. Yine Hz. Peygamber'in, *"cildinizi iyice temizleyiniz"* emrine, ağzın içinin derisi de girer.

YEDİNCİ MESELE: **Saçların Dibini Yıkama**

İnsanın başındaki saçlar, eğer örülmüş ve birbirine bağlanmış ise, duruma bakılır. Eğer bu, suyun başın derisine ulaşmasına mâni ise, o örgülerin açılması gerekir. **İmam Mâlik,** "Bu örgüleri açmak farz değildir" demiştir. Eğer bu örgüler, suyun başın derisine ulaşmasına mâni olmaz ise, onları açmak farz değildir. **Nehâî** ise, bu durumda da bunun farz olduğunu söylemiştir.

Bizim delilimiz şudur: Hak Teâlâ'nın, *"gusledin (temizlenin)"* ifâdesi, suyu bedenin her parçasına ulaştırmaktan ibarettir. Binâenaleyh baştaki

14 **İbn Mace,** Taharet, 106 (1/196); **Tirmizî,** Taharet, 78 (1/178) (Benzeri bir hadis).

saçların, birbiri ile örgülü ve bağlı olması, eğer suyun geçmesine mâni olacak şekilde ise, bu mâninin ortadan kalkması için, onları çözmek gerekir. Eğer mâni değil ise, onları çözüp açmaya gerek yoktur. Çünkü maksat hasıl olur. Bu sebeple de, onları çözmeye ihtiyaç yoktur.

SEKİZİNCİ MESELE: **Gusülde Azaları Sıra ile Yıkama**

Âlimlerin ekserisi, gusülde bir tertibin (sıranın) olmadığı görüşündedirler. **İshâk** ise, gusle bedenin en üstünden başlamanın farz olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Hak Teâlâ'nın *"gusledin (temizlenin)"* emri, mutlak mânada bir temizlenme emridir. Bu ise, suyun bütün bedene ulaştırılması ile gerçekleşmiş olur. Binâenaleyh temizlenme gerçekleşince, bunun, insanın sorumluluktan kurtulabilmesi hususunda yeterli ve kâfi olması gerekir.

Teyemmüm

Cenâb-ı Hak, وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا *"Eğer hasta iseniz veya bir yolculukta iseniz veya biriniz tuvaletten gelmiş ise, yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman temiz bir toprak ile teyemmüm edin"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Hasta, Teyemmüm Edebilir**

Hasta da teyemmüm edebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak âyette, *"Eğer hasta iseniz veya bir yolculukta iseniz..."* demiştir. Şöyle denilemez: "Teyemmümün caiz olması için, suyun bulunmaması şarttır. Çünkü teyemmümü, suyun bulunamayışı mubah kılar." Çünkü bu şartın, hastayı da içine almasının bir mânası yoktur. Âyetteki, *"Su da bulamamışsanız"* ifâdesi, sadece yolcu ile ilgilidir.

İKİNCİ MESELE: **Teyemmüm Bakımından Hastalık Nevileri**

Üç çeşit hastalık vardır:

1) (Su kullanılması halinde) büyük zarar vermesinden ve öldürmesinden korkulan hastalık... İşte böyle bir hastalıkta, hastanın teyemmüm etmesi, bütün imamlara göre câizdir.

2) (Su kullanılması halinde) zarar vermesinden ve öldürmesinden korkulmayan hastalık... İşte böylesi hastanın teyemmüm etmesinin câiz olmayacağını **Şâfiî** söylemiştir. **İmam Mâlik** ve **Dâvûd ez-Zâhirî** ise, bu hastanın

da teyemmüm edebileceğini söylemişlerdir. Bunların delili, âyetteki *"eğer hasta iseniz"* ifadesinin, her türlü hastalığa şamil olmasıdır.

3) (Su kullanılması halinde) artmasından ve iyileşmesinin gecikmesinden korkulan hastalık... **İmam Şâfiî**'nin, bu hususta iki görüşünden daha sahihine göre, böylesi hasta da (su bulduğu halde) teyemmüm edebilir. **İmam Mâlik** ve **Ebû Hanîfe** de aynı görüştedirler. Bunun delili, âyetteki *"eğer hasta iseniz..."* ifadesinin umûmî oluşudur.

Bir dördüncü çeşit de (su kullanılması halinde), organlarda herhangi kötü bir iz bırakmasından korkulan hastalıktır. İşte böylesi bir hastalığa tutulanın, **İmam Şâfiî,** kavl-i cedîdinde[15], teyemmüm edemeyeceğini, kavl-i kadîminde (önceki görüşünde) ise, teyemmüm edebileceğini söylemiştir ki "teyemmüm edebilir" görüşü daha sahihtir. Çünkü âyete daha uygundur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Teyemmümle Abdest Birlikte Olabilir mi?**

Suyun kullanılmasına mâni olan hastalık, bedenin bir kısmında bulunur, diğer kısımlarında bulunmaz ise, bu durumda **Şâfiî** (r.h): "O kimse, suyun zarar vermeyeceği kısımlarda suyu kullanır, sonra da teyemmüm eder" derken; **Ebû Hanife** (r.h): "Eğer bedenin çoğu yeri sağlam (hastalıksız) ise, o hasta sağlam yerleri yıkar. Teyemmüm de etmez. Eğer onun bedeninin çoğu yeri yara olur ise, teyemmüm etmesi kifayet eder" demiştir. **Şâfiî** (r.h)'nin delili, ihtiyata sarılmaktır. **Ebû Hanife** (r.h)'nin delili ise şudur: "Allahu Teâlâ, hastalığı teyemmüm etme sebeplerinden biri saymıştır. Binâenaleyh hastalık kişinin organlarından birinde görüldüğünde o, hasta sayılır. Öyle ise bu kimse, âyetin hükmüne girer.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Teyemmüm Uzvunun Sargılı Olmasının Hükmü**

Bir kimse teyemmüm edilecek yerlere, suyun oraya işlemesine mani olacak biçimde bir sargı sarsa, bu sargının açılması halinde kişinin ölmesinden de endişe edilmezse, **Şâfiî** (r.h) şöyle der: "Toprak o uzva ulaşsın diye, teyemmüm ederken, o sargı bezini açması gerekir." Âlimlerin ekserisi ise, bunun farz olmadığını söylemiştir. **Şâfiî**'nin delili, ihtiyata riayettir. Cumhûrun delili ise, teyemmümde, hükmün kolaylık ve meşakkati giderme (ref'ul-harec) üzerine bina edilmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi"* (Hacc, 78) buyurmuştur. Binâenaleyh,

15 İmam Şafiî'nin Bağdat'ta ikamet ederken yaptığı ictihadlara mezheb-i kadîm, 199 yılında Mısır'a hicret edip oradaki şartlara göre gözden geçirip sahip olduğu içtihadlara da mezheb-i cedîd denir. O, 204'te vefat etmiştir, (Ç).

sargı bezinin açılmasını gerekli görmek, bir zorluk ve güçlüktür. Bu sebeple farz olmaması gerekir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Kısa Yolculukta Teyemmüm**

Kısa yolculukta da teyemmüm caizdir. **Şâfiî** âlimlerinden bazı müteahirûna göreyse, bu caiz değildir. Âlimlerimizin delili şudur: Hak Teâlâ'nın, أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ *"veya yolculukta iseniz"* sözü mutlak bir ifade olup, burada yolculuğun uzun veya kısa oluşu hususunda bir tafsilat yoktur. Bir kimse şöyle diyebilir: Biz, "Âyet-i kerimede "sefer" kelimesi mutlak olduğu için, hem uzun hem de kısa yolculuk ruhsatın sebebidir" dediğimizde, o zaman bizim, âyet-i kerimede hastalık lafzı mutlak olarak geçtiği için, "Hafif veya ağır hastalığın da ruhsat sebebi olduğunu" söylememiz gerekir.

Kısa yolculuğun teyemmümü mubah kıldığına başka bir delil de, **İbn Ömer** (r.a)'den rivâyet edilen şu husustur: **"İbn Ömer,** cemaatinden ayrıldı. Ve derken Medine'ye yakın bir yere geldi. Bu sırada ikindi vakti girmişti. Bunun üzerine abdest almak için su aradı. Bulamayınca da teyemmüm etmeye başladı. Bunun üzerine kölesi ona: "Medine'nin duvarları sana bakıp duruyorken, sen teyemmüm mü ediyorsun?" deyince, **İbn Ömer:** "Oraya kavuşuncaya kadar yaşayabileceğimi biliyor muyum?" dedi. Böylece teyemmüm edip namazını kıldı. Güneş, henüz dipdiri ve bembeyaz iken Medine'ye girdi, fakat namazını iâde etmedi.

***ALTINCI MESELE:* İhtiyaç Miktarı Su Varsa Teyemmüm Caizdir**

Yanında su olmakla beraber susuz kalacağından endişelenen yolcunun, Hak Teâlâ'nın, âyetin sonundaki *"Allah size bir güçlük vermeyi istemez"* buyruğundan dolayı teyemmüm etmesi caizdir.

Bir de, malına zarar verdiği zaman, abdestin farziyyeti sâkıt olur. Bunun delili şudur: Bu kimse, çok bir para mukabilinde su bulduğu zaman, onun o suyu satın alarak abdest alması farz değildir. (Malına zarar verdiği zaman teyemmüm etmesi caiz olduğuna göre), kendisine zarar verdiği zaman, teyemmüm etmesi haydi haydi caiz olur.

***YEDİNCİ MESELE:* Mahdut Suyun Hayvanlara Verilip Teyemmüm Edilmesi**

Yanında su bulunan yolcuyla, ölümle yüz yüze gelmiş olan susuz başka canlılar, hayvanlar bulunsa, bu kimsenin teyemmüm etmesi caizdir. Çünkü o suyu o canlılara harcaması farzdır. Çünkü canlıların hakkı, namazdan önce gelir. Baksana, bir çocuk veya bir kör, boğulma veya yanma

tehlikesiyle yüz yüze geldiğinde, namazın kesilerek yarım bırakılması caizdir. Bu böyle olunca, bu su, adeta yokmuş gibi kabul edilir. Böylece de yanında su bulunan bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın *"su da bulamamışsanız..."* ifâdesinin hükmüne dahil olmuş olur.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Su Satın Alma Külfeti Halinde Teyemmüm**

Kişinin kendi yanında su bulunmasa, bu su başkasında olsa ve o suyu da ancak aşırı bir fiyatla satın alması mümkün olsa, bu durumda bu kimsenin teyemmüm etmesi caizdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi"* (Hacc, 78) buyruğu, o kimseden, aşırı ve pahalı bir biçimde su satın alma külfetini kaldırır. Bu durumda da o, suyu bulamayan kimse hükmünde olmuş olur da, böylece de, Allah'ın *"su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin"* emrinin hükmüne girmiş olur. Su, dengi bir parayla satılıp, ancak ne var ki kişi bu parayı bulamadığı veya bu suyu alabilecek parası olup da, o paraya fazla ihtiyacı olduğu zaman da durum aynıdır. Ama, dengi bir parayı bulup ve o paraya da, zarurî olacak derecede bir ihtiyacı olmazsa, bu durumda o kimsenin suyu satın alması farz olur.

***DOKUZUNCU MESELE:* Hediye Edilen Su ile Teyemmüm Gerekmez**

Bir kimseye su hibe edildiğinde teyemmüm etmesi caiz midir? Âlimlerimiz, "Bu kimsenin teyemmüm etmesi caiz olup, onun, o suyu kabul etmesi farz değildir." Çünkü hibeden dolayı yapılmış olan minnet, başa kakma daha zor ve meşakkatlidir" demişlerdir. Ben bunlara şaşıyorum. Bunlar bu kadar zorluğu, teyemmüm edebilmenin sebebi kabul ediyorlar da, hastalıkta acının artma korkusunu ve endişesini niçin teyemmüm sebebi saymıyorlar?

ONUNCU MESELE

Bir kimseye kova ve ip emanet olarak verildiğinde, işte bu durumda, ekseri âlimler şöyle demişlerdir: Bu kimsenin teyemmüm etmesi caiz değildir. Çünkü bu emanetten dolayı söz konusu olan başa kakma azdır, cüz'îdir. Böylesi bir kimse, güçlüğe düşmeden suyu bulmuş demektir. Binâenaleyh, bu kimsenin teyemmüm etmesi caiz değildir. Zira Yüce Allah'ın *"su da bulamamışsanız..."* ifadesi, teyemmümün caiz olabilmesi için, şüyu bulamamanın şart koşulmuş olduğunun delilidir.

ON BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ *"veya biriniz tuvaletten gelmiş ise..."* ifâdesi, kaza-i hâcetten kinâyedir. Ulemânın ekserisi, hadisler de

kendisine delâlet ettiği için, ister devamlı olsun, isterse ara sıra olsun, bedenin iki yolundan (uzvundan) çıkan her şeyi de, bu ifâdenin içinde görmüşlerdir.

***ON İKİNCİ MESELE:* İstincanın Hükmü**

Şâfiî (r.h), ister su ile, isterse taşla olsun istinca yapmanın farz olduğunu söylerken; **Ebû Hanife** (r.h) bunun farz olmadığını söylemiştir. **Şâfiî**'nin delili, Hz. Peygamber'in *"üç taş ile istincâ etsin"* ifadesidir. **Ebû Hanife**'nin delili ise şöyledir: Allahu Teâlâ, *"veya biriniz tuvaletten gelmiş ise, yahut da kadınlara dokunmuş ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin"* buyurarak, tuvaletten gelindiğinde, abdest almayı veya teyemmüm etmeyi farz kılmış, ama "hades" yerini, mahallini yıkamayı farz kılmamıştır. Bu da, istincanın farz olmadığına delâlet eder.

***ON ÜÇÜNCÜ MESELE:* Erkeğin Kadına Dokunması Abdeste Zarar Verir mi?**

Şâfiî (r.h)'ye göre, kadına dokunmak abdesti bozduğu halde, **Ebû Hanife** (r.h)'ye göre kadına dokunmak abdesti bozmaz.

ON DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"yahut da kadınlara dokunmuşsanız...* ifâdesinin zâhiri, dokunan kimsenin abdestinin bozulduğuna delâlet eder. Ama, dokunulanın abdestinin bozulması ise, âyetten çıkarılmayıp, aksine hadisten ya da kıyas-ı celîden çıkarılmıştır.

Abdest Suyunun Özelliği

Hak Teâlâ'nın, *"...ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin"* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele vardır ki, bu meseleler de şu iki kısımda toplanmıştır:

a) Temizleyen suyun ne olduğu hususundaki söz;

b) Teyemmümün nasıl olacağı hususundaki sözümüzdür.

Kaynatılmış Su ile Abdest

Birinci nev' ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kaynatılmış su ile abdest almak caiz olup, mekrûh değildir. **Mücâhid** ise, bunun mekruh olduğunu söyler. Bizim delilimiz şu iki hususdur:

1) Allahu Teâlâ'nın, *"yüzlerinizi yıkayınız"* emridir. Yıkamak, suyu uzuv üzerinde akıtmaktan ibarettir. Bu kimse de bunu yapmıştır; binâenaleyh, abdest alma mükellefiyetini yerine getirmiş sayılır.

2) Allah, *"... bu durumda su da bulamamışsanız"* buyurmuş, teyemmümün yapılabilmesini, suyu bulamama şartına bağlamıştır. Burada ise, su bulunmaktadır. Binâenaleyh, teyemmüm edilmemesi gerekir.

***İKİNCİ MESELE:* Güneşte Isıtılmış Su ile Abdest**

Âlimlerimiz şöyle der: Bir kabın içinde su ısıtılmak istenip de o su ısıtıldığında, onunla abdest almak mekruhtur. **Ebû Hanife** ve **Ahmed İbn Hanbel** ise, bunun mekrûh olmadığını söylemişlerdir. Âlimlerimizin delili, **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edilen şu haberdir: Hz. Peygamber (s.a.s), مَنِ اغْتَسَلَ بِمَاءٍ مُشَمَّسٍ فَأَصَابَهُ وَضَحٌ فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ *"Bir kimse güneşte ısıtılmış suyla yıkanır da, böylece ona bir alaca hastalığı isabet ederse, o kimse suçu ancak kendisinde bulsun"* buyurmuştur. Bazı âlimlerimiz ise, "Bu, şeriat açısından değil, ama tıp açısından mahzurludur" demişlerdir.

Ebû Hanife (r.h)'nin delili şudur: Cenâb-ı Hak, *"yüzlerinizi yıkayın"* emriyle yıkamayı istemiştir. Bu da bir yıkamadır; bu sebeple o da kâfidir. Bir de, suyu bulan kimsenin teyemmüm etmesi yeterli değildir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Müşriklerin Suyunu Kullanmak**

Müşriklerin kullandığı suyun artanıyla abdest almak mekruh olmadığı gibi, müşriklerin kaplarında bulunan su ile abdest almak da mekruh değildir. **Ahmed** ve **İshâk,** bunun caiz olmadığını söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Allahu Teâlâ, yıkanmayı emretmiştir. O insan da, bunu yerine getirmiştir ve o kimse suyu bulmuş olduğu için, teyemmüm edemez. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir müşrik kadının su kabından abdest aldığı ve yine **Hz. Ömer** (r.a)'in, bir Hristiyanın kırbasındaki sudan abdest aldığı rivayet edilmiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Deniz Suyu ile Abdest**

Deniz suyu ile abdest almak caizdir. **Abdullah İbn Amr İbn As** (r.a) ise bunun caiz olmadığını söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: "Allahu Teâlâ yıkanmayı emretmiştir. Denizin suyu ile yıkanan da, bunu yapmıştır ve teyemmüm edilebilmesinin şartı, suyun bulunamamasıdır. Deniz suyunu bulan da, su bulmuş demektir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Meyve Suyu ile Abdest**

İmâm Şâfiî (r.h): "Hurma (meyve) suyu ile abdest almak caiz değildir" derken; **Ebû Hanife** (r.h), bunun yolculukta câiz olacağını söylemiştir. **Şâfiî**'nin delili şudur: "Allahu Teâlâ, *"su da bulamamışsanız, teyemmüm edin..."* buyurmuş ve böylece su bulunmadığı zaman, teyemmüm etmeyi farz kılmıştır. **Ebû Hanife** ise: "(Meyve suyu) bulan kimsenin, teyemmümü terk etmesi caizdir, hatta vâciptir. Bu kimse hurma (meyve) suyu ile abdestini alır" demiştir. Halbuki bu, âyetin aksinedir. Eğer onlar (Hanefîler), cinlerle ilgili kıssaya (hadiseye) tutunmuşlar ise, biz deriz ki, (bahsedilen) bu şeyin çoraklığını gidermek için içine hurma sıkılan bir su olduğu söylenmiştir. Bir de cinlerle ilgili bu hâdise, Mekke'de geçmiştir. Halbuki Mâide Sûresi, Kur'ân'ın en son nâzil olan sûresidir. Binâenaleyh bu sûredeki âyetin, o hâdise(nin ifâde ettiği hükmü) neshetmiş olması daha uygundur.

ALTINCI MESELE

Evzâî ve **Esamm,** temiz olan her türlü sıvı ile, abdest alınıp gusledilebileceğini söylemişlerdir. Âlimlerin çoğu ise, bunun câiz olmayacağı görüşündedirler. Ekseriyetin delili şudur: "Allah, su bulunmadığı zaman, teyemmüm edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Halbuki diğer sıvılarla abdest almanın câiz olduğunu söylemek, bu hükmü iptal eder."

Evzâî ve **Esamm** ise şöyle istidlâl etmişlerdir: "Âyetteki, *"yüzlerinizi yıkayın.."* emri, mutlak mânada bir yıkama emridir. Uzuvlar üzerinde sıvı bir şeyi akıtmak da yıkama sayılır. Nitekim şâir: فَيَا حُسْنَهَا إِذْ يَغْسِلُ الدَّمْعُ كُحْلَهَا "Gözyaşı, sürmesini yıkadığı zaman, ey o (sevgilinin) güzelliği (sen onun güzelliğini, ah, göz yaşı onun sürmesini yıkadığı zaman görsen)" demiştir. "Yıkama", su ve diğer sıvılar arasında müşterek bir mânanın (şeyin) ismi olduğuna göre, âyetteki *"yıkayınız"* buyruğu, her türlü sıvı ile abdest alınabileceğini göstermiş olur." Biz, buna karşı deriz ki, bu mutlak (kayıtsız şartsız) bir emirdir. Bizim, zikrettiğimiz delil ise mukayyettir. Mutlakı, mukayyet üzerine hamletmek vâciptir.

***YEDİNCİ MESELE:* Rengi Değişmiş Olan Su**

İmam Şâfiî (r.h): "Zağferân ile iyice rengi değişmiş olan suyla abdest almak câiz değildir" derken, **Ebû Hanife** (r.h), bunun câiz olduğunu söylemiştir. **Şâfiî**'nin delili şudur: "Böyle sular, mutlak mânada "su" diye adlandırılamaz. Binâenaleyh böyle bir su bulan, sanki su bulmamış gibidir. Bu sebeple, onun teyemmüm etmesi gerekir."

Ebû Hanife (r.h)'nin delili ise şöyledir: "Bu şekildeki bir suyu bulan da, su bulmuş sayılır. Çünkü içindeki zağferan yüzünden, rengi değişmiş olan su, belli bir sıfatı olan sudur. Binâenaleyh onda, suyun kendisi hiç şüphesiz mevcuttur. Bu sebeple, böylesi suyu bulan da, su bulmuş olur. Binâenaleyh teyemmüm etmesinin câiz olmaması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"su da bulamamışsanız, teyemmüm edin"* buyurarak, teyemmümün câiz oluşunu, suyun bulunmaması şartına bağlamıştır.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Kokmuş Su**

Uzun süre beklediği için, özelliği bozulan ve kokuşan su, şer'an hem temiz, hem de temizleyicidir. Bunun delili, âyetteki, *"su da bulamamışsanız, teyemmüm edin"* ifâdesidir. Cenâb-ı Allah, bu buyruğu ile, teyemmüm edilebilmesini, suyun bulunmaması şartına bağlamıştır. Bu kokuşmuş olan su da, bir sudur. Bundan dolayı böyle bir su var iken, teyemmümün câiz olmaması gerekir.

***DOKUZUNCU MESELE:* Abdestte Kullanılmış Suyun Durumu**

İmam Mâlik ve **Dâvûd ez-Zâhirî,** abdestte kullanılmış olan su, hem temiz, hem de temizleyici olarak kalır. **İmâm Şâfiî** de, kavl-i kadîminde bu görüştedir. O, kavl-i cedîdinde ise, bu suyun temiz ama temizleyici olmadığını söylemiştir ki **İmam Muhammed** de bu görüştedir.

Ebû Hanife (r.h)'den nakledilen rivayetlerin çoğuna göre, o, bu suyun necis (pis) hükmünde olduğunu söylemiştir. **İmâm Mâlik**'in delili şudur: Teyemmüm, su bulamamaya bağlanmıştır. Bu da, *"su da bulamamışsanız, teyemmüm edin"* âyetinin hükmüdür. Müsta'mel (abdestte kullanılmış) suyu bulan da, su bulmuş sayılır. Binâenaleyh, bu kimsenin teyemmüm etmesinin câiz olmaması gerekir. Teyemmümü câiz olmayınca da, o kimsenin, o su ile abdest alması câizdir. Çünkü bu ikisinin birbirinden farklı olduğunu söyleyen yoktur. Yine Cenâb-ı Hak, *"Biz gökten temizleyici bir su indirdik"* (Furkân, 48) buyurmuştur. Bu âyette geçen "tahûr" (çok temizleyici) kelimesi, "ضَحُوكٌ" (çok gülen), "قَتُولٌ" (çok öldüren), "اَكُولٌ" (çok yiyen) ve "شَرُوبٌ" (çok içen) kelimeleri gibi, (temizleme) fiili kendisinde tekrar tekrar meydana gelen şey demektir. Tekrar ise, ancak kullanılmış su, temizlikte tekrar kullanılabildiği takdirde söz konusu olur.

***ONUNCU MESELE:* Suyun, İçine Düşen Pislikle Necis Olması**

İmam Mâlik şöyle demiştir: "Suyun içine bir pislik düşse ve su o pislik yüzünden değişmese (bozulmasa), az da olsa, çok da olsa o su hem temiz, hem temizleyicidir." Bu, sahâbe ve tâbiînin çoğunun görüşüdür.

İmam Şâfiî (r.h) ise, "Eğer o su, iki "kulle"[16](iki büyük küp)den daha az olur ise, bu necâsetin düşmesi ile pis olur" demiştir.

Ebû Hanife (r.h) de: "O suyun kabının yüzeyi, on zirâ[17] eninde ve on zirâ boyunda bir alandan daha az olur ise, bununla pis olur" demiştir.

İmam Mâlik'in delili şudur: "Allahu Teâlâ bu âyette teyemmümü, suyun bulunamamasına bağlamıştır. Hakkında ihtilaf ettiğimiz bu suyu bulan kimse de, su bulmuş sayılır. Binâenaleyh o kimsenin teyemmüm etmesinin câiz olmaması gerekir."

Bu konuda söylenecek son söz şudur: "Suyu bulmuş olma" mânası, özelliği değişmiş az bir su bulunduğu zaman da söz konusudur. Fakat biz deriz ki: "Âmm (genel mefhum), tahsis edilen hususların dışında delildir." Keza Allahu Teâlâ'nın *"yüzlerinizi yıkayın"* sözü, mutlak mânada bir yıkama emridir. Gerek su dışındaki diğer sıvılarla gerekse içine düşen pislik yüzünden özellikleri değişmiş az miktardaki sular hakkında bu emirle amel edilmemiştir. Bu, bunların dışındaki sular hakkında, delil olarak kalır."

İmam Mâlik de şöyle der: "Bu âyet ile yaptığımız istidlâl, Hz. Peygamber (s.a.s)'in خُلِقَ الْمَاءُ طَهُورًا لَا يُنْجِسُهُ شَيْءٌ إِلَّا مَا غُيِّرَ طَعْمُهُ أَوْ رِيحُهُ أَوْ لَوْنُهُ *"Su, temizleyici olarak yaratılmıştır, onu hiçbir şey kirletemez (pisletemez). Ancak tadı, kokusu veya rengi değişmiş olanlar müstesnâ..."*[18] hadîs-i şerîfi ile de kuvvet bulur. Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلْ خَبَثًا *"Su, iki kulle miktarına ulaştığı zaman, pisliği taşımaz (yani pislenmez)"*[19] hadis-i şerifi ile de tezat teşkil etmez. Çünkü Kur'ân, haber-i vâhidden, sözün mantûku (söylenen hali) mefhumundan (ondan zımnen anlaşılan mânadan) daha evlâdır."

ON BİRİNCİ MESELE

Cünüp kimsenin yıkandığı sudan arta kalan kısımla, abdest almak caizdir. **Ahmed** ve **İshâk,** onunla tek başına kalırsa, kadının yıkandığı sudan arta kalanla abdest almanın caiz olmayacağını söylemişlerdir. Bu, **Hasan el-Basrî** ve **Saîd İbnu'l-Müseyyeb**'in görüşüdür. Bizim delilimiz, Cenâb-ı Hakk'ın *"su da bulamamışsanız, teyemmüm edin"* emridir." Bu suyu bulan kimse, su bulmuş demektir. Binâenaleyh, teyemmüm etmesi caiz değildir.

16 Kulle, 250 rıtıl (rıtıl, 460.8 gr.) ve daha fazla su alabilen küp demektir (Ç).

17 **Zirâ**, yaklaşık 64 cm'lik bir ölçü birimidir (Ç).

18 Benzeri hadis: İbn Mace, Taharet, 76 (1/175).

19 **Ebu Davud,** Taharet, 33 (1/17).

Ona bu caiz olmayınca, o suyla abdest alması caizdir. Çünkü bu ikisi arasında bir fark olduğunu söyleyen yoktur.

***ON İKİNCİ MESELE:* Vahşi Hayvanların Artığı**

Vahşi hayvanların artığı olan sular, temiz ve temizleyicidir. Eşeğin artığı da böyledir. **Ebû Hanife** (r.h) ise bunun necis, pis olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Bu artık suyu bulan kimse, su bulmuş demektir. Binâenaleyh, teyemmüm etmesi caiz değildir. Çünkü, âyetteki *"yıkayınız"* emri yukarıda da bu iki veçhin izahı geçtiği üzere bütün sulara şamildir.

ON ÜÇÜNCÜ MESELE

Su, iki "kulle" miktarına ulaştığında ve de ona, onun özelliklerini bozmayan bir pislik düştüğünde, **İmam Şâfiî** (r.h)'ye göre, bu su temiz ve temizleyici olarak kalır. **Ebû Hanife** (r.h)'ye göre ise, o su pis olur. Bizim (Şâfiîlerin) delilimiz şudur: Böyle bir suyu bulan da su bulmuştur. Bundan dolayı teyemmüm etmesi caiz olmaz. Çünkü kişi, yıkamayla emrolunmuştur. Bu emri de yerine getirmiştir. Binâenaleyh, mükellefiyetten çıkmış olur.

ON DÖRDÜNCÜ MESELE

İçinde yaprakların parçalanmış olduğu su ile ilgili olarak, âlimlerin pek çok açıklamaları vardır. Fakat bu âyet, o suda mutlak mânada su adı devam ettikçe, onun temiz ve temizleyici olduğuna delâlet eder. Özet olarak, bu âyet-i kerime kendisinde mutlak anlamda su ismi sürdükçe, her suyun temiz ve temizleyici olduğuna delâlet eder.

Teyemmümle İlgili Meseleler

İkinci Nev': Bu âyetten çıkarılan meselelerin **ikinci nev'i** de, teyemmümle ilgili meselelerdir:

***BİRİNCİ MESELE:* Teyemmümde Niyet Şarttır**

İmam Şâfiî, Ebû Hanife ve müctehidlerin çoğu (r.h), "Teyemmümde niyet etmek lâzımdır" demişlerdir. **İmam Züfer** (r.h) ise, bunun vacip olmadığını söylemiştir. Bizim delilimiz Cenâb-ı Hakk'ın, *"...teyemmüm edin"* emridir. Çünkü teyemmüm, "kastetmek, niyetlenmek" anlamından ibarettir. Binâenaleyh bu ifâde, niyetin gerekli olduğuna delâlet etmektedir.

***İKİNCİ MESELE:* Teyemmümde Kolların Sınırı**

İmam Şâfiî ve **Ebû Hanife:** "Ellerin dirseklere kadar teyemmüm edilmesi farzdır" demişlerdir. **Hz. Ali** ve **İbn Abbas** (r.a)'tan, ellerin bileklere kadar teyemmüm edileceği rivâyet edilmiştir. **İmam Mâlik**'ten de, iki bileğe

kadar teyemmüm edileceği; **Zührî**'den de koltuk altlarına kadar teyemmüm yapılacağı rivayet edilmiştir. Bizim delilimiz şudur: El, şu uzvun koltuğa kadar olan adıdır. Binâenaleyh, âyetteki *"...yüzlerinize ve ellerinize sürün"* emri, elleri koltuklara kadar meshetmeyi gerektirir. Biz, pazuların bulunduğu kısım hakkında bu nass ile amel etmedik, çünkü biliyoruz ki teyemmüm abdestten bedeldir. Teyemmümün dayanağı ise, hükmü hafifletmektir. Bunun delili ise, abdestte dört uzvu temizlemenin, teyemmümde ise, iki uzvu temizlemenin vacip olmasıdır. Bu mâna, teyemmüm âyetinin sonundaki, *"Allah size bir güçlük vermeyi istemez"* ifadesiyle de kuvvet kazanır. Binâenaleyh, kollarda pazuların bulunduğu yerlere, abdest alırken itibar edilmediğine göre, bunlara teyemmümde itibar edilmemesi daha evlâdır. Bu delil ile, iki pazuları nassın zâhir hükmünün dışına çıkınca, geriye dirseklere kadar iki el kalmaktadır. Velhasıl Allahu Teâlâ, teyemmümle ilgili olarak elleri, iki dirsek ile kayıtlamamıştır. Çünkü teyemmüm abdestten bedeldir ve iki elin de abdestte dirseklerle sınırlandırılması, bu sınırlamanın teyemmümde de yapılmasına gerek bırakmamıştır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Teyemmüm Edilecek Kısımlar**

Teyemmümde, o iki uzvu (elleri ve yüzleri) tamamen kaplamak farzdır. **Hasan İbn Ziyâd, Ebû Hanife**'den, "Uzuvların ekseri kısmı teyemmüm edilirse, bu caiz olur" görüşünü nakletmiştir. Biz (Şâfiîlerin) delili şudur: *"ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün..."* Yüz ve el, bu iki uzvun tamamının adıdır. Bu emir ancak, bu ikisi kaplama mesh edilirse yerini bulur.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Siz, Cenâb-ı Hakk'ın "وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ" emrindeki bâ harfinin teb'îz için olduğunu söylemiştiniz. Bu âyette de böyledir..."

DÖRDÜNCÜ MESELE

İmam Şâfiî (r.h), "Teyemmüm yapan kimse elini yere koyup eline hiçbir toz bulaşmadığı zaman, bu kâfi gelmez" demiştir. Bu, **Ebû Yusuf** (r.h)'un da görüşüdür. **İmam Ebû Hanife** ve **Mâlik** (r.h) ise, bunun kâfi geleceğini söylemişlerdir. Bizim delilimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ" buyruğudur. Buradaki "مِنْهُ" (ondan) lafzı, bu topraktan herhangi bir miktar sürünmeye delâlet eder. Nitekim, فُلَانٌ يَمْسَحُ مِنَ الدُّهْنِ "Falanca, yağdan sürünmektedir" diyen kimse bu mânayı murat etmektedir. Biz bu hususu, Nisâ Sûresi'ndeki (Âyet, 43) teyemmümle ilgili âyetin tefsirinde iyice izah ettik. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE: **Teyemmümde Kullanılacak Maddeler**

Şâfiî (r.h): "Teyemmüm, ancak halis ve katıksız toprak ile caiz olur" demiştir. Bu, **Ebû Yusuf** (r.h)'un da görüşüdür. **Ebû Hanife** (r.h), "Toprak, ufatılmış tuğla, kireç, alçı ve "zırnîh"[20] ile teyemmüm yapılırsa caizdir" demiştir.

Biz Şâfiîlerin delili, şu rivâyettir: **İbn Abbas,** âyette geçen "اَلصَّعِيدُ" kelimesi, "toprak" anlamına gelir. Yine, teyemmüm de, mânası aklen anlaşılmayan bir temizliktir. Binâenaleyh, bu hususta gelmiş olan nass ile yetinmek, ona göre amel etmek gerekir. Açıklayıcı nass, toprak hakkında varid olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), اَلتُّرَابُ طَهُورُ الْمُسْلِمِ وَلَوْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ عَشْرَ حِجَجٍ *"Toprak, on yıl su bulamasa dahî Müslümanı temizleyicidir"* ve وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَتُرَابُهَا طَهُورًا *"Yeryüzü bana mescid* ve *toprağı da temizleyici kılındı"*[21] buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE

Şayet bir kimse rüzgârın önüne dursa, rüzgâr da onun üzerine toz-toprak savursa; o adam eliyle teyemmüm uzuvlarını ister sıvazlasın isterse sıvazlamasın, **Şâfiî** (r.h)'nin mezhebinin zâhirine göre, bu teyemmüm için kâfi değildir... Bazı muhakkik âlimler, "Bu kâfidir, çünkü toz o adamın uzuvlarına ulaşıp, sonra o adam da eliyle uzuvları üzerindeki tozları sıvazlayınca, bu kimse böylece uzuvları üzerindeki temiz toprağı kullanmaya niyet etmiş olur. Bu da, teyemmüm için kâfi olur..." demişlerdir.

YEDİNCİ MESELE: **Başkasının Teyemmüm Ettirmesi**

Kabûle şayan görüş şudur: Eğer insana, bir başkası teyemmüm yaptırırsa, bu sahihtir. "Bu sahih olmaz, çünkü âyetteki *"teyemmüm ediniz"* ifadesi, bu işi insanın kendisine emirdir. Halbuki böyle yapıldığı zaman bu emir yerine getirilmemiştir" diyenler de olmuştur.

SEKİZİNCİ MESELE: **Teyemmümün Vakti**

İmam Şâfiî (r.h): "Teyemmüm ancak, namaz vakti girdikten sonra caiz olabilir" derken, **Ebû Hanife** (r.h): "Namaz vaktinden önce de caiz olur" demiştir.

Biz Şâfiîlerin delili şudur: Allahu Teâlâ, *"Namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız, teyemmüm edin"* buyurmuştur. Namaza kalkmak ise, ancak vaktin girmesinden sonra olur.

---

20 Zırnih: Şeffaf, kolay ufalanır bir madde olup kireçle karıştırıldığında tüyleri giderir. Bileşikleri zehirlidir (Ç)

21 Müsned, 1/98, 158.

DOKUZUNCU MESELE

Adam ayağını toz kaldıracak kadar yere vursa, **Ebû Hanife** (r.h): "Bu adamın, kalkan toz ile teyemmüm etmesi caizdir" demiştir. **Ebû Yusuf** (r.h) ise, bunun caiz olmadığını söylemiştir. **Ebû Yusuf**'un delili şudur: Allahu Teâlâ, *"temiz bir toprak ile teyemmüm edin"* buyurmuştur. Yerden ayrılan, yükselen toz için, "temiz toprak" tabiri kullanılmaz. Binâenaleyh, bunun yeterli olmaması gerekir.

ONUNCU MESELE

Âyetteki, *"temiz bir toprak ile teyemmüm edin"* ifâdesinden dolayı, pis bir toprak ile teyemmüm etmek caiz değildir. Çünkü pis olan, temiz olmaz...

***ON BİRİNCİ MESELE:* Su Aranmadan Teyemmüm Edilmez**

İmam Şâfiî (r.h), şöyle demiştir: "Yolcu, yakınında su bulamadığı zaman, sağdan soldan su aramadıkça, teyemmüm etmesi caiz olmaz. Eğer oralarda bir vadi var ise, vadiye iner; bir dağ bulunuyorsa, dağa çıkar." **Ebû Hanife** (r.h) de, "O yolcu, zann-ı gâlibince su bulunmadığını hissederse, onun su araması gerekmez" demiştir.

Biz Şâfiîlerin delili şudur: Allahu Teâlâ, *"su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin"* buyurmuş ve teyemmümün yapılabilmesi için, kişinin suyu bulamamış olmasını şart kılmıştır. Suyu bulamamak ise, daha önce onu aramış olmaya bağlıdır. Binâenaleyh bu ifade, teyemmümden önce, suyu aramanın gerekli olduğuna delâlet eder.

ON İKİNCİ MESELE

Suyu aramak, ancak namaz vakti girdikten sonra sahihtir. Eğer insan, namaz vaktinden önce suyu aramış ise, namaz vakti girdikten sonra da tekrar suyu araması gerekir. Fakat o kimse, durumun değişmediği ve daha önceki gibi su bulamayacağı hususunda kesin bir bilgi sahibi olmuşsa, o zaman müstesnâ...

Bizim delilimiz şudur: Allahu Teâlâ, *"...namaza kalkacağınız zaman, ...su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin"* buyurmuştur. *"Namaza kalkacağınız zaman..."* ifâdesi, namazın vaktinin girmesinden ibarettir. Binâenaleyh, *"...su da bulamamışsanız"* ifâdesinin, namaz vakti girdikten sonra su bulamamak mânasında olması gerekir. Namaz vakti girdikten sonra su bulamamak ise, namaz vakti girdikten sonra su arama işinin yapılmasına bağlıdır. Binâenaleyh, su aramanın namaz vakti girdikten sonra yapılması gerektiğini anlıyoruz.

ON ÜÇÜNCÜ MESELE: Teyemmüm Hem Abdest Hem de Gusül Yerine Geçebilir

Teyemmümün, abdeste bedel olarak caiz olduğu hususunda bir ihtilâf bulunmamaktadır. Fakat, cünüp kimse hakkında, gusle bedel olarak teyemmümün caiz olmasına gelince, **Hz. Ali** ve **İbn Abbas** (r.h)'tan, bunun da caiz olduğu rivâyeti gelmiştir. Fakîhlerin çoğunun görüşü de böyledir. **Hz. Ömer** ve **İbn Mes'ûd**'un ise, bunu caiz görmedikleri rivayet edilmiştir. Bizim delilimiz şudur: Bu hüküm, ya sadece cimâdan dolayı olan cünüplüğe hastır, veyahut da daha umûmî bir cünüplük söz konusu olup, cimâdan dolayı olan cünüplük de buna dâhildir. Şu halde âyetteki, *"yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin"* ifâdesinden dolayı, teyemmümün gusle bedel olarak caiz olması gerekir.

ON DÖRDÜNCÜ MESELE: Aynı Teyemmümle Birden Fazla Farzın İfası

İmam Şâfiî (r.h): "Teyemmüm eden kimse abdesti bozacak bir şey yapmamışsa, abdestli iken yaptığı gibi bir teyemmümle iki vakit farz namaz kılamaz"; **Ahmed İbn Hanbel** ise: "Bir teyemmümle, istediği kadar kaza namazını kılar, fakat iki vakit farz namazı kılamaz" demişlerdir.

Şâfiî'nin delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namaza kalkacağınız zaman, ...eğer cünüp olduysanız, gusledin. Eğer hasta iseniz veya bir yolculukta iseniz veya biriniz tuvaletten gelmiş ise yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız o zaman teyemmüm edin"* âyetidir. Bu âyetle şu şekilde istidlâl edilmiştir: Bu ifâdenin zâhiri, su bulunduğu zaman, her namaz kılındığında yeniden abdest almayı; su bulunmadığı zaman ise, yeniden teyemmüm etmeyi gerektirir. Hz. Peygamber'in fiiliyâtından, tatbikatından dolayı, abdest hakkında, bu ifâdenin zâhirine göre amel edilmemiştir. Binâenaleyh bu hükmün, teyemmüm hakkında âyetin zâhirine göre kalması gerekir.

ON BEŞİNCİ MESELE

Şâfiî (r.h): "Vaktin evvelinde su bulamayan, fakat vaktin sonunda su bulacağı ümidini taşıyan kimsenin, vaktin evvelinde teyemmüm etmesinin caiz olduğunu söylerken, **Ebû Hanife** (r.h), aksine bu kimsenin namazını, vaktin sonuna kadar tehir edebileceğini belirtmiştir.

Şâfiî'nin delili şöyledir: Allah *"namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namaza kalkacağınız*

zaman" ifâdesinden, namaza kalkma mânası murat edilmeyip, aksine bundan, namaz vaktinin girmesi mânası murat edilmiştir. İşte bu da, namaz vakti girdiğinde su bulamayan kimsenin, teyemmüm etmesinin caiz olduğuna delâlet etmektedir.

***ON ALTINCI MESELE:* Su Bulununca Teyemmüm Bozulur**

Teyemmüm ettikten sonra ve namaza başlamadan önce su bulan kimsenin, teyemmümü geçersiz olur. **Ebû Musa el-Eşarî** ve **Şa'bî**, teyemmümün bâtıl olmayacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz, *"Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız... teyemmüm edin"* âyetidir. Cenâb-ı Hak bu âyette, teyemmümle namaz kılmanın caiz olabilmesini, suyun bulunmaması şartına bağlamıştır. Teyemmüm ettikten sonra ve namaza başlamadan önce su bulan kimse hakkında, bu şart ortadan kalkar. Binâenaleyh, o teyemmüm ile namaza başlamasının caiz olmaması gerekir.

ON YEDİNCİ MESELE

Bir kimse namazını bitirdikten sonra su bulsa, bu kimsenin namazını iâde etmesi gerekmez. **Tâvûs,** namazı iâde etmenin gerekli olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Hak Teâlâ, "Ey *iman edenler, namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız... teyemmüm edin"* buyurmuş, teyemmümle namaz kılabilmeyi, suyun bulunmaması şartına bağlamıştır. Nitekim böyle de olmuştur. Binâenaleyh bu teyemmümün o kişiden, o mükellefiyetin sâkıt olmasına sebep olması gerekir. Çünkü emredilen şeyi yerine getirmek makbuliyet için yeterlidir.

***ON SEKİZİNCİ MESELE:* Namazda İken Su Görenin Yapması Gereken**

Namaz kılarken su gören kimsenin, namazı bozması gerekmez. Bu görüş, **İmâm Mâlik** ve **Ahmed İbn Hanbel**'in görüşüdür. **Ebû Hanife** ve **Sevrî** ise bunun aksini söylemişlerdir ki, bu da **Müzenî** ve **İbn Şüreyh**'in tercih ettiği görüştür. Bizim delilimiz şudur: Suyu bulamama, âyetin de kendisine delâlet ettiği gibi, teyemmümle namaz kılmanın caiz olmasını gerektirir. Binâenaleyh, bu kimsenin namazı, bu hükme göre tahakkuk etmiş, yapılmıştır. Bu sebeple, namaz kılarken su bulan kimse hakkında biz şöyle deriz: Bu kimse, namazı bâtıl olmadığı sürece, suyu kullanmaya kâdir değildir. Suyu kullanamayan kimsenin ise, namazı bâtıl olmaz. Binâenaleyh, bunlardan her biri diğerine dayanır. Böylece bu, bir "devr" (devr-i fasit) olur; bu ise bâtıldır. Allah en iyi bilendir.

ON DOKUZUNCU MESELE: Yanında Su Olduğunu Unutup Teyemmüm Edenin Durumu

Yükünde suyun bulunduğunu unutup da, teyemmüm ederek namaz kılan, sonra da suyun bulunduğunu hatırlayan kimseye, **Şâfiî** (r.h)'nin iki görüşünden birine göre, namazı iâde etmek gerekir. Bu, **Ahmed İbn Hanbel** ile **Ebû Yusuf**'un görüşüdür. Diğer görüşüne göreyse, bu kimsenin, namazını iâde etmesi gerekmez. Bu da, **İmam Mâlik** ve **Ebû Hanife**'nin görüşüdür. **Şâfiî**'nin ikinci görüşünün delili şudur: Bu kimse, suyu kullanmaktan âcizdir. Nitekim suyu bulamama, suyu kullanmaktan âciz olmanın sebebi olduğu gibi, unutmak da, suyu kullanmaktan âciz olmanın sebebidir. Binâenaleyh, bu kimsenin de, suyun bulunduğunu unuttuğu için, suyu kullanmaktan âciz olduğu sabit olur. Böylece de bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, *"...su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin"* ifâdesinin hükmüne dâhil olmuş olur. **Şâfiî**'nin ilk görüşünün delili de, "O kimse, unutmaktan dolayı mâzur değildir" şeklindedir.

YİRMİNCİ MESELE

Denkler arasında dengi kaybolan kimse hakkında da aynı ihtilâf söz konusudur. Evlâ olanı, namazını iâde etmemesidir.

YİRMİ BİRİNCİ MESELE

Yükünde su bulunduğunu unutup, sonra da su arayarak, onu da bulamadığı için, teyemmüm edip böylece de namaz kılan; daha sonra da o suyu bulan kimse hakkında âlimlerin ekserisi, namazını iade etmesinin farz olduğu görüşünü beyân etmişlerdir. Çünkü bu kimsenin mazereti zayıftır. Bazıları da, iâde etmesi farz değildir demişlerdir. Çünkü bu kimse suyu iyice araştırıp da bulamadığında, suyu kullanmaktan âciz olmuş demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"...su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin"* ifâdesinin hükmüne dâhil olur.

YİRMİ İKİNCİ MESELE

Bir kimse, teyemmümle namaz kılıp, sonra da yanıbaşında, suyunu kullanabilmesi mümkün olan bir kuyuda su bulsa, bu durumda bakılır. Eğer o kimse namazı kılmadan önce orada su olduğunu bildiği halde unutmuşsa, bu kimse, adeta yükünde su bulunduğunu unutan kimse gibi olur. Eğer orada su olduğunu kesinlikle bilmiyor idiyse, bu durumda yine bakılır: Eğer o kuyu üzerinde, oranın kuyu olduğuna dair açık bir işaret var ise, bu kimsenin namazını yeniden kılması gerekir. Eğer böyle bir işaret

yok ise, namazını iâde etmez. Çünkü o, bu durumda, suyu kullanmaktan aciz kimse durumundadır. Böylece bu kimse Cenâb-ı Hakk'ın, *"...su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin"* buyruğunun hükmüne girmiş olur.

İşte bu âyetten çıkarılan fıkhî meseleler hakkındaki sözün tamamı budur. Bunların tamamı yüz mesele olup, bunları, yanımızda muteber fıkıh kitaplarından hiçbirinin bulunmadığı ve kalbimin de, kâfirlerin Müslüman ülkeleri istilâ etmiş olmaları sebebiyle, karmakarışık olduğu bir dönemde yazdım. Kâfirlerin şerlerini def etme hususunda bize yetmesini ve O'nun nasslarından O'nun hükümlerini çıkarmamız hususunda çekmiş olduğumuz bu sıkıntıyı, hasenâtımızın seyyiâtımıza üstün gelmesine sebep kılmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ederim... Çünkü Allah, kendisinden bir şeyler arzu olunan en azîz ve kendisinden bir şeyler istenilen en kerîm varlıktır.

Hak Teâlâ مَا يُرِيدُ اللهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *"Allah size bir güçlük vermeyi istemez. Fakat sizi iyice temizlemeyi ve size olan nimetini tamamlamayı diler. Umulur ki şükredersiniz"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Allah'ın İrade Sıfatı Hakkında Çeşitli Anlayışlar**

Âyet, Allahu Teâlâ'nın, irâde sâhibi olduğunu göstermektedir. Bu âlimlerin üzerinde ittifak ettikleri bir husustur. Fakat onlar, Allah'ın irâde sâhibi oluşunun izâhı üzerinde ihtilaf etmişlerdir. **Hasan en-Neccâr,** "Allah, 'mağlup edilemez ve bir şeyi yapmaya zorlanamaz' mânasında, irâde sahibidir" demiştir. Bu izaha göre, Allah'ın irâde sahibi oluşu, selbî bir sıfattır. Bazı âlimler, "İrâde, Allah'ın subûtî bir sıfatıdır" demişler ve kendi aralarında değişik görüşlerle ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan bazıları, "Allah'ın kendi fiillerini irâde etmesi Allah'ı o fiilleri yapmaya sebep olması mânasına; başkalarının fiillerini irâde etmesi ise, Allah'ın o fiilleri emretmeye sebep olması mânasına gelir" demişlerdir. Bu görüş, **Mu'tezile**'den **Câhiz, Ebû Kâsım el-Ka'bî** ve **Ebu'l-Huseyn el-Basrî**'nin görüşüdür.

Diğerleri ise, Allah'ın irade sıfatının, ilim sıfatına zâid bir sıfat olduğunu ifade edip "biz buna 'dâî' (sebep) diyoruz" demişlerdir. Sonra bunlardan bir kısmı da, Allah'ın, zâtı gereği irâde sâhibi olduğunu söylemişlerdir ki, bu, **Hasan en-Neccâr**'dan rivayet edilen ikinci görüştür.

Diğer bazı âlimler de, Cenâb-ı Hakk'ın bir irâde ile irade ettiğini söylemişlerdir. Bizim âlimlerimiz, Allah'ın kadîm bir irâde sıfatı ile irade

ettiğini söylemişlerdir. Basralı Mu'tezilîler, Cenâb-ı Hakk'ın muhdes (sonradan olan) bir irâde ile irâde ettiğini; Kerrâmiyye ise, zâtı ile kâim (birlikte bulunan), muhdes (sonradan olma) bir irâde ile irade ettiğini söylemişlerdir. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Tâkat Haricinde Mükellef Tutma Hakkında**

Mu'tezile şöyle der: "Âyet, "teklîf-i mâlâ yutâk"ın (güç yetirilemeyecek şeyle mükellef tutmanın) olamayacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Allah size, dinde hiçbir güçlük yüklemedi"* (Hacc, 78) diye haber vermiştir, "Teklîf-i mâlâ yutâk"ın, güçlüklerin en çetini olduğu malumdur."

Âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: "Malum olan şeyin hilafı imkansız olduğuna göre, bizi ilzam ettiğiniz şey sizi de ilzam eder."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Zarar İzale Olunur**

Bil ki, bu âyet, şeriatte çok önemli bir asıldır. Bu asıl kâide şudur: "Zararlı şeylerde aslolan, onun meşrû (helal) olmamasıdır." Bunun böyle olduğuna, şu âyet de delâlet eder: *"Allah size, dinde hiçbir güçlük yüklemedi"* (Hacc, 78). Hak Teâlâ'nın *"Allah size kolaylık diler, güçlük dilemez"* (Bakara, 185) âyeti de buna delâlet eder. Keza şu hadisler de bunu gösterir: لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِى الْاِسْلَامِ *"İslam'da zarar verme ve zarara zararla karşılık verme yoktur."*[22] Aklen de, zararların uzaklaştırılmasının güzel ve yerinde kabul edilmesi, buna delâlet eder. Binâenaleyh şeriatte de durumun aynı olması gerekir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) مَا رَآهُ الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللهِ حَسَنٌ *"Müslümanların güzel ve hoş saydıkları şey, Allah katında da güzel ve hoştur."*[23] "Faydalı olan şeylerde, aslolan mubahlıktır" kâidesini şu şekilde izah ederiz:

a) Cenâb-ı Hak, *"Allah, yeryüzünde olan her şeyi sizin için yarattı"* (Bakara, 29) buyurmuştur.

b) Allah, *"Bugün size bütün tayyibât (iyi ve temiz nimetler) helâl kılındı"* (Mâide, 5) buyurmuştur. Biz, daha önce, "tayyibât"tan muradın, leziz ve kendisinden istifâde edilen şeyler olduğunu açıklamıştık. Bu iki temel kâide, böyle sâbit olunca, kıyâsı kabul etmeyenler şöyle demişlerdir: "Şeriatte kıyâs yapmaya kesinlikle ihtiyaç yoktur. Çünkü meydana çıkan her hadisenin hükmü geniş olarak, eğer kitap ve sünnette zikredilmiş ise, hüküm işte odur. Eğer böyle olmaz ise bu durumda bakarız, hükmedeceğimiz şey, zararlı bir şey ise, "zararlı şeylerde aslolan haramlıktır" delilinden

22 Keşfu'l-Hafa, 2/365.
23 Keşfu'l-Hafa, 2/188.

hareket ederek, onun haram olduğunu; yok o faydalı ve menfaatli bir şey ise, faydalı şeylerin mubah olduğuna delâlet eden delillerden hareket ederek, onun mubah olduğunu söyleriz. Hiç kimse, hiçbir kıyâs ile, bu iki temel kâideyi zedeleyemez. Çünkü bu iki temel düstura ters olarak yapılacak kıyâs, aslında nassa karşı yapılmış bir kıyâs olur ki, kabul edilmez. Binâenaleyh yapılacak kıyâs geçersiz olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Burada "Temizlemek"ten Maksat**

Âyetteki, *"Fakat (Allah) sizi iyice temizlemeyi diler"* buyruğundaki, "temizleme"nin ne olduğu hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir:

1) **Ebu Hanife**'nin talebelerinden rey taraftarı olanların çoğu "İnsandan, abdesti bozan bir şey çıktığında, uzuvlar hükmî bir necaset ile pislenmiş olurlar. Binâenaleyh âyette bahsedilen "temizleme", işte bu hükmî necaseti gidermektir" demişlerdir. Bizce bu, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Bunun uzak olduğuna şunlar delâlet eder:

a) Cenâb-ı Hak, *"Müşrikler ancak bir pisliktir"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. Âyette geçen "إِنَّمَا" (ancak) kelimesi, hasr (sadece) mânası ifâde eder. Bu da mü'minin hiçbir uzvunun pis olmadığını gösterir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمُؤْمِنُ لَا يَنْجَسُ حَيًّا وَلَا مَيِّتًا *"Mü'min, ölü iken de, diri iken de pis değildir"*[24] buyurmuştur. İşte bu hadis, geçen o âyetle birlikte, sanki onların sözlerinin yanlış olduğunu gösteren bir nasstır.

c) Ümmet, abdestsiz kimsenin bedeninin ıslak olması ve elbisesinin vücuduna yapışması halinde, o elbisenin pis olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Hatta birisi, o ıslak elbiseyi alıp giyse ve onunla namaz kılsa, namazı bozulmaz. İşte bu da, abdestsiz mü'minin bedeninin pis olmadığına delâlet eder.

d) Eğer abdestsizlik, abdest ezalarından o dört uzvun pis olmasını gerektirseydi ve o dört uzvu temizlemek, bütün uzuvları temizlemiş olmayı gerektirseydi, o zaman abdestin, şeriatlerin değişmesine göre, değişmemesi gerekirdi. Malumdur ki durum böyle değildir.

e) Bir yerden pisliğin çıkması, nasıl bedenin başka yerlerinin pis olmasını gerektirir?

f) Cenâb-ı Allah'ın, *"...Fakat (O) sizi iyice temizlemeyi diler"* buyruğu teyemmümün peşi sıra zikredilmiştir. Halbuki teyemmümün kirlenmeyi

24 **Buhari,** Gusül, 23, 24; **Müslim,** Hayz, 115 (1/282).

artırdığı, temizliğe ve nezâkete ters olduğu ve hiçbir pisliği gidermediği açıkça bilinen bir şeydir.

g) Mest üzerine meshetmek, ayakları yıkamanın yerini tutar. Halbuki meshin, ayaktaki kirlerden hiçbir şeyi gidermediği malumdur.

h) Giderilmesi istenen, eğer maddi bir şey (pislik) ise, zaten duyularımız, onun bâtıl olduğu neticesine varır. Eğer ârazî (görülmeyen) bir şey ise, bunu gidermek imkânsızdır. Çünkü ârazların (sıfatların), bir yerden başka bir yere geçmesi imkânsızdır. İşte yaptığımız bütün bu izahlar ile, o fakîhlerin söyledikleri bu sözün gerçekten uzak bir söz olduğu sâbit olur.

2) Âyette geçen "temizleme"den maksat, kalbin, Allah'a itaat hususunda başkaldırma, diretme ve isyân sıfatından temizlenmesidir. Çünkü inkâr ve günah, ruh (kalp) için birer pisliktir. Zira pislik, giderilmesi, yok edilmesi ve uzaklaştırılması istenen bir şey olduğu için "necâset" diye isimlendirilmiştir. İnkâr ve günah da böyledir. Binâenaleyh inkâr ve günah da, ruhtaki birtakım pislikler olmuş olurlar. Maddi pislikleri gidermek, "tahâret" diye ifâde edildiği gibi, bozuk inanç ve kötü huyları gidermek de "tahâret" diye ifâde edilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *Müşrikler, ancak bir pisliktir"* (Tevbe, 28) buyurmuş ve onların inançlarını da "pislik" saymıştır.

Ve yine Cenâb-ı Hak, *"Ey ehl-i beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi iyice temizlemek ister"* (Ahzâb, 33) buyurmuş, böylece ehl-i beyt'in günahlardan uzak kalmasını, onlar için bir "temizleme" kabul etmiştir. Yine O, **Hz. İsa** (a.s) hakkında, *"şüphesiz ki seni öldürecek ve nezdime yükseltip, kâfirlerden (kurtarıp) temizleyecek olan benim"* (Âl-i İmrân, 55) buyurmuş ve böylece **Hz. İsa**'yı, kâfirlerin tenkitlerinden ve tasarruflarından kurtarışını, onun için bir "temizleme" saymıştır.

Bunu iyice kavradığın zaman, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, kullarına o belli uzuvlara o uzuvlar temiz olmalarına rağmen su ulaştırıp yıkamalarını emredince, kul bu mükellefiyette aklı ile anlayabileceği bir faydanın bulunduğunu bilemez. Binâenaleyh kul, bu mükellefiyetleri kabul edip, onlara uyunca, bu inkıyadı, sırf kulluğunu ortaya koymak ve Allah'ın rubûbiyyetine boyun eğmek için olur. Böylece de bu inkıyat, kulun kalbinden isyân izlerini tamamen siler ve bu bir nevî (manevî) bir temizlik olmuş olur. Bu sebeple, bu amellerin "temizlik" diye adlandırılması hususundaki en doğru izah budur. İşte bu husus, mü'minin abdest alırken, yüzünü, ellerini

ve ayaklarını yıkayıp başına meshettiğinde, bu uzuvlarının günahlarının döküldüğünü ifâde eden pek çok hadis ile de kuvvet kazanır.

Bil ki anlattığımız bu kâide, **Şâfiî** (r.h)'nin mezhebinde muteber bir kâide olup, temizlik konusundaki hilafiyyat meselelerinin çoğu buna dayanır. Allah en iyi bilendir.

Nimetleri Tamamlamak Ne Demektir?

Cenâb-ı Allah وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ *"ve size olan nimetini tamamlamayı diler"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu söz, sûrenin başından buraya kadar bahsedilen şeylerin tamamı ile ilgilidir. Zira Allahu Teâlâ, sûrenin başında yiyeceklerden lezîz ve hoş olanlar (tayyibât) ile kadınları mubah kılarak kullarına in'am ettiğini belirtmiş, bundan sonra da abdestin farz oluş keyfiyetinden bahsetmiştir. Binâenaleyh sanki o, bu ifâdede şöyle demek istemiştir: "Ben, önce dünya nimetlerinden, ikinci olarak da din nimetlerinden bahsederek, nimetlerimi (saymayı) tamamladım."

b) Bundan murat, "Yolculuk ve hastalık halinde teyemmüme ve mükellefiyetlerinizi hafifletmeye müsaade ederek, size olan nimetlerimi tamamladım. Binâenaleyh sizler bununla, kıyamet gününde de, günahlarınızı affedip, kötülüklerinizi bağışlamak suretiyle cezanızı hafifleteceğime istidlâl edin" mânasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *"Umulur ki şükredersiniz"* buyurmuştur. Burada geçen "لَعَلَّ" (belki, umulur ki) kelimesi ile ilgili izahımız, "لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ" (Bakara, 21) âyetinin tefsirinde geçti. Allah en iyi bilendir.

Allah'ın Üzerinizdeki Nimetini ve Ahdini Hatırlayın

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِۦٓ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ۖ وَاتَّقُوا اللهَ ۖ إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

"Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve "Dinledik, itaat ettik" dediğiniz zaman, onun sizden aldığı o ahdini hatırlayın. Allah'a saygılı olun. Şüphe yok ki Allah, göğüslerin sahip olduğu (sırları) bilir" (Mâide, 7).

Bil ki Allah Teâla, geçen mükellefiyetlerden bahsedince, bunun peşinden, kullarının kabul etmeleri ve boyun eğmeleri gereken misâkı zikretmiştir. Bunun iki sebebi vardır:

Allah'ın Nimeti

Birinci Sebep: Allah'ın, kullarına olan nimetlerinin çokluğudur... İşte bu, *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın"* emrinden anlaşılmaktadır. Malumdur ki nimetin çokluğu", kendisine nimet verilenlerin nimet verene hizmet etmekle meşgul almalarını, O'nun emir ve yasaklarına uymalarını gerektirir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah, *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın"* buyurmuş, "Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırlayın" diye kelimeyi çoğul getirmemiştir. Çünkü bundan maksat, Allah'ın nimetlerinin sayısının ne kadar olduğunu düşünme değil, aksine O'nun nimetlerini bir "cins" olarak düşünmektir. Çünkü bu cins nimet, Allah'tan başkasının veremeyeceği bir nimettir. Binâenaleyh kim hayat, sıhhat, akıl, hidayet, belâlardan koruma ve hem dünyevî, hem de uhrevî her türlü hayrı nasîp etme gibi nimetleri vermeye kâdir olabilir? İşte bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın nimetinin cinsi, O'ndan başkasının veremeyeceği bir cins nimettir. Buna göre âyetteki, *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın..."* emrinden maksat, O'nun nimetinin, başkasının nimetinden farklılığını düşünmeyi sağlamaktır. Zira bu, mümtaz bir nimettir. Bu farklılık da, başkasının böyle bir nimet vermeye kâdir olamayışıdır. Malumdur ki, nimet her ne zaman bu şekilde olursa, ona karşı şükrü edâ etmenin gerekliliği, o nispette tam ve mükemmel olur.

***İKİNCİ MESELE:* Allah'ın Nimetlerinin Unutulmasının Sebebi**

Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın"* emri, verilmiş olan nimetlerin unutulmuş olduğunu ihsâs ettirmektedir. Binâenaleyh o nimetlerin bu kadar çok olmasına ve her zaman, her an bize peş peşe verilmesine rağmen, unutulmuş olması nasıl düşünülebilir? Buna şu şekilde cevap verilir: O nimetler çok ve peş peşe olmaları sebebi ile, alışılmış bir hal alırlar. Bundan dolayı da çokça verilmesi ve görülmesi, bir nevî unutulma sebebi olur. İşte bundan ötürü, muhakkik âlimler, "Allah çok zâhir olduğu için, bâtındır" demişlerdir. Bu onların, "Çok zâhir olması sebebi ile akıllardan perdelenen ve nurunun mükemmelliği sebebi ile akıllara görünmeyen o yüce zâtı tenzih ve takdis ederiz" sözlerinin, ifâde ettiği mânadır.

Allah'ın Ahdi

İkinci Sebep: İnsanların, Cenâb-ı Hakk'ın yüklediği mükellefiyetlere boyun eğmelerini gerekli kılan , sebeplerden birisi de, Allah'ın onları bağladığı (onlardan almış olduğu) ahdidir. **"Muvâsaka"**, kişinin akit yaparak, sağlam bir şekilde bağlandığı anlaşma demektir. İşte bu âyet, sûrenin başındaki *"Ey iman edenler, bağlandığınız ahitleri yerine getirin..."* (Mâide, 1) âyetine benzer. Müfessirler bu âyette bahsedilen **"Mîsâk"** hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bundan maksat, Allah'ın Resûlü (s.a.s) ile iyi ve kötü anlarda O'nu dinleyip itaat edeceklerine dâir O'nunla sababe arasında geçen anlaşmadır. Bu mesele Hz. Peygamber (s.a.s)'in, başlangıçta (hicretten az önce) ensar ile; daha sonra Şecere-i Rıdvan[25] altında genel olarak bütün mü'minlerle ve bu ikisi dışında muhtelif zamanlarda mü'minler ile bîatlaşmasıdır. Cenâb-ı Hak, işte Peygamberi'nin aldığı bu mîsakı kendisine izafe etmiştir. Bu tıpkı, *"Gerçekten sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* (Fetih, 10) ve *"Kim Peygamber'e itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir"* (Nisa, 80) âyetlerinde buyurulduğu gibidir. Allah, daha sonra o insanların, bu mîsakı kabul edip, o mükellefiyetleri üstlenerek *"Dinledik ve itaat ettik"* dediklerini belirterek, bu hususu te'kid etmiştir. Sonra da o insanları, o ahit ve mîsaklarını bozmamaları için korkutup sakındırarak: *"Allah'a saygılı olun. Şüphe yok ki Allah, göğüslerin sahip olduğu (sırları) bilir"* buyurmuştur. Bu, "Ahitlerinizi bozmayın ve içinizden onu bozmaya niyetlenmeyin. Çünkü böyle bir niyet kalbinize ve aklınıza gelirse, Allah onu bilir ve cezasını verme bakımından O yeter" demektir.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu, İsrâiloğullarının, "Tevrat'a ve Tevrat'ta bulunan her şeye inandık" dedikleri zaman, Allah'ın onlardan almış olduğu mîsâktır (sözdür). Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderileceği müjdesi, Tevrat'ta yer alan hususlardan biri olduğuna göre, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i kabul etmeleri gerekirdi." **Mücâhid, Kelbî** ve **Mukâtil** de, bu mîsâk'ın, Cenâb-ı Hakk'ın insanları **Hz. Adem**'in sulbünden çıkarıp, kendilerini yine kendilerine şâhit tutarak, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* (A'raf, 172) dediği zaman almış olduğu mîsâktır. Eğer, "Bu görüşe göre olan ahd ve mîsakı insanlar hatırlamıyorlar. Öyle ise, onlardan bu misakı muhafaza etmeleri nasıl istenebilir?" denirse, biz

25 Şecere-i Rıdvan, Hudeybiye'de Hz. Peygamber (s.a.s)'in sahabeden altında biat aldığı ağaç.

deriz ki: Allahu Teâlâ bunun böyle olduğunu haber verdiğine göre, bunun olmuş olduğunu kesinkes söylemek ve inanmak gerekir. İşte bu durumda da Allah'ın insanlara, bu ahde vefâ göstermelerini emretmesi güzel ve yerinde olmuş olur.

4) **Süddî**, "Bu ahitten maksat Allahu Teâlâ'nın birliğini ve dinî ahkâmının mâkuliyyetini gösteren aklî ve naklî delillerdir" demiştir. Kelamcıların çoğunun tercih ettiği görüş de budur.

Allah İçin Adaleti Gerçekleştirin ve Doğru Şahitlik Yapın

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adâletle şâhitlik edenler olun. Bir kavme olan kininiz, sizi adâlet yapmamaya sevk etmesin. Adaleti uygulayın ki, bu, takvaya en yakın olan şeydir. Allah'a saygılı olun. Şüphesiz ki Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdârdır" (Mâide, 8).

Bu ilahî buyruk da önceki âyetlere bağlı bir ifâde olup, bundan maksat, insanları, mükellef oldukları şeylere boyun eğip, onları yerine getirmeye teşviktir.

Bil ki mükellefiyetler ne kadar çok olsa da, şu iki ana grupta toplanırlar:

a) Allah'ın emirlerine saygı duymak...

b) Mahlûkâta (insanlara) karşı şefkatli olmak... Buna göre âyetteki, *"Allah için hakkı ayakta tutanlar (olun)"* emri, birinci kısma, yani Allah'ın emrine saygı duymaya işarettir. Allah için "kavvâmûn" (ayakta olmak, ayakta tutmak) olmanın mânası, kulluğu ortaya koyup, Rubûbiyyete saygı duyma gibi, yerine getirilmesi gerekli olan her yerde hakkı Allah için ayakta tutmak demektir. Âyetteki, *"Adaletle şâhitlik edenler olun"* buyruğu da insanlara şefkatli olmaya işarettir.

Bu ifâde ile ilgili iki görüş vardır:

a) **Atâ,** "Şahitlik ederken sevdiklerinin ve akrabalarının tarafını tutma, düşmanların ve muhaliflerinin lehine olacak şahâdetini de onlardan esirgeme" demiştir.

b) **Zeccâc,** "Bunun mânası, "Allah'ın dinini açıklamak suretiyle adaletle şâhitlik edenler olun" demektir. Çünkü şâhit, şâhitlik ettiği hususu açıklayan kimsedir, demiştir.

Bir Tarafa Duyduğunuz Kin Sizi Adaletten Uzaklaştırmasın

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰى اَلَّا تَعْدِلُوا *"Bir kavme olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin"* demektir. Bu ifadenin takdiri, اَلَّا تَعْدِلُوا فِيهِمْ "Onlar hakkında adalet yapmamanıza sebep olmasın" demektir. Fakat sözden anlaşıldığı için, "فِيهِمْ" (onlar hakkında) lafzı hazfedilmiştir. Bu âyetle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu emir, herkes için olup, manası "Herhangi bir kavme olan kininiz, sizi, onlara zulmetmeye ve onlara karşı haddi aşmaya götürmesin, aksine size kötülük etseler ve sizi korkutsalar da veya size iyilik etseler de, onlar hakkında âdil olunuz demektir. İşte bu, umûmî bir hitap olup, Allahu Teâlâ'nın, herkese adalet ve insafla hükmetmelerini, haksızlık, zulüm ve eziyeti bırakmalarını emretmesi mânasına gelir.

b) Bu emir, kâfirlere karşı davranışla ilgilidir. Çünkü bu âyet, Kureyş kâfirleri, Müslümanların **Mescid-i Haram**'a girmelerine mâni oldukları zaman nazil olmuştur. Eğer, "Bu Müslümanların müşriklere zulmetmeleri nasıl anlaşılacak? Zaten Müslümanlara onları öldürüp, çoluk çocuklarını esir ve cariye etme, mallarını alma emri verilmiştir?" denirse, biz deriz ki; Müslümanların, müşriklere pek çok yönden zulmetmeleri mümkündür. Meselâ:

a) Kâfirler Müslüman olduklarını açıkça söyledikleri halde, Müslümanlar bunu kabul etmeyerek (zulmedebilirler).

b) Babalarını üzmek için, henüz mükellef olmayan küçük çocuklarını öldürerek (zulmedebilirler).

c) Onlara "müsle" (çeşitli organlarını keserek işkence) yapmak suretiyle (zulmedebilirler).

d) Onlara, verdikleri sözü ve anlaşmayı bozarak (zulmedebilirler). Birinci açıklama daha uygundur.

Sonra Allahu Teâlâ, اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى *"Adaleti uygulayın. Bu, takvaya en yakındır"* buyurmuştur. O, mü'minleri önce, bir topluluğa olan kinlerinin kendilerini adaletsizliğe sevk etmesinden nehyetmiş, sonra da yeni bir cümle ile, bu hususu te'kid etmek için, adaletle davranmalarını açıkça emretmiş, daha sonra da adâletli olmalarının sebebini, *"Bu, takvaya en yakın olan şeydir"* diye belirtmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Affetmeniz, takvaya daha yakındır"* (Bakara, 237) âyetidir. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah vardır:

a) "Allah'a âsî olmaktan (sakınmaya), daha yakın ve uygundur" demektir.

b) "Allah'ın azabından ittikaya (korunmaya) daha uygun ve yakındır." Bu ifâdede, Allah düşmanı kâfirlere karşı, adaletle davranmanın vacip olduğu hususunda; önemli bir uyarı vardır. Binâenaleyh Allah dostu ve sevgilisi mü'minlere karşı adaletle davranmanın vacip oluşunun derecesi artık buna kıyas edilmelidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, itaatkâr kullarına bir vaad, günahkâr kullarına bir vaîd olarak, وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ *"Allah'a saygılı olun, şüphesiz ki Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur. Bu, "Allah her şeyi bilendir. Binâenaleyh hiçbir haliniz O'na saklı kalmaz" demektir.

İman Edip İyi İşler Yapanların Mükâfatı

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٩﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيٰتِنَآ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَحِيمِ ﴿١٠﴾

"Allah, iman eden ve sâlih ameller işleyenlere, "Onlar için bir mağfiret ve çok büyük bir mükâfat var" diye va'detti. İnkâr edip, âyetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar da alevli ateşe arkadaş olacaklardır" (Mâide, 9-10).

Cenâb-ı Hak, mü'minlere olan va'dini *"İman eden ve sâlih ameller işleyenlere, "Onlar için bir mağfiret ve çok büyük bir mükâfat var"* diye beyan etmiştir. Mağfiret, günahları affedip, cezasını düşürmektir. Nitekim Allah, *"İşte Allah, bunların kötülüklerini, iyiliklere çevirir"* (Furkan, 70) buyurmuştur. "Çok büyük bir mükâfat" ifâdesi ise, onları ecirlendirmektir. Hak Teâlâ'nın bu buyruğu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ önce, *"Allah, iman eden ve sâlih ameller işleyenlere va'detti"* buyurmuştur. Buna karşı sanki, "Onlara neyi va'detti?" denilmiş de, Cenâb-ı Hak *"Onlar için bir mağfiret ve çok büyük bir mükâfat var"* cevabını vermiştir.

b) Bu ifâdenin takdiri, "Allah iman edip sâlih ameller işleyenlere vaadde bulundu ve onlara, "Sizin için mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır" dedi" şeklindedir.

c) Âyetin başındaki "وَعَدَ" (va'detti) fiili, "قَالَ" (dedi) manasındadır. Buna göre âyetin mânası, "Allah, iman eden ve salih amel işleyenler hakkında, "Onlar için mağfiret ve ecr-i azîm vardır" dedi" şeklindedir.

d) *"Onlar için bir mağfiret* ve *ecr-i azîm vardır"* sözü, "وَعَدَ" fiilinin mef'ûl-ü bihidir. Yani, "Allah, onlara bunları va'detti" demektir.

Eğer, "Cenâb-ı Hak, önce va'dedilen şeyi haber vermiş olsaydı, bu daha kuvvetli olurdu. Niçin o, önce va'dettiğini haber vermiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun, Allah'ın vaadi olduğunu haber vermek daha güçlüdür. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu vaadi, kendisine nisbet ederek, "Allah va'detti" buyurmuştur. İlâh, her şeye kâdir olan, her şeyi bilen ve hiçbir şeye muhtaç olmayandır. Gerçek ilâhın böyle oluşu, vaadinden dönmesini imkânsız kılar. Çünkü vaadden dönmek, ya vaad unutulduğu için bilmemeden ötürü olur, ya vaadini yerine getiremediği için âcizlikten ötürü olur, yahut o şahsın sözünü tutmasına cimriliği mani olduğundan ötürü veyahut da va'dedenin kendisinin o şeye muhtaç olmasından ötürü olur. Binâenaleyh gerçek tanrı (ilâh), bütün bunlardan münezzeh ve berî olduğuna göre, vaadinden cayması imkânsız olur. Böylece de, O'nun va'dettiğini bildirmek, bizzat va'dettiği şeyi haber vermekten daha güçlü ve kuvvetli olur. Hem sonra bu vaad haberi, insana ölümünden önce ulaştığı için, ölüm sekerâtı esnasında onun için bir sürûr ve sevinç kaynağı olur da, böylece ölümün şiddeti ona hafif gelir. Öldükten sonra ise, bu vaad sebebi ile, kabir karanlığında kalışı ve kıyametin dehşeti ile karşılaştığı Arasat meydanında bekleyişi, ona kolay gelir.

Allahu Teâlâ bundan sonra kâfirlere karşı olan vaîdini beyân ederek, *"İnkâr edip, âyetlerimizi yalanlayanlar(a gelince), onlar da alevli ateşe arkadaştırlar"* buyurmuştur. Bu âyet, cehennemde ebedî kalışın, sadece kâfirler için olduğunu kesin olarak ifâde eden bir nasstır. Çünkü, *"Onlar da alevli ateşe arkadaş olacaklardır"* sözü, hasr (sadece) mânası ifâde eder.

Arkadaşlık (dostluk), ayrılmamayı gerektirir. Nitekim, "Devamlı çölde bulunan, oradan hiç ayrılmayanlar" mânasında, "ashâb-ı sahrâ" denilir.

Hz. Peygamber'e Suikast Tertipleyenler

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُوٓا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۚ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ۚ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani bir güruh size ellerini uzatmaya yeltenmişti de, O (Allah), bunların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan ittikâ edin. Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler" (Mâide, 11).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyetin (Maide, 11) Nüzûl Sebebi**

Bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şu iki rivayet vardır:

1) İslâm'ın ilk yıllarında müşrikler gâlip, Müslümanlar ise mağlup idiler. Andolsun ki müşrikler devamlı Müslümanlara zarar vermeyi, onları öldürmeyi ve mallarını mülklerini yağmalamayı istiyorlardı. Allahu Teâlâ ise, İslamiyet kuvvet kazanıp, Müslümanların şevketi ve gücü artıncaya kadar, müşriklerin bu isteklerine mânî olmuştur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani müşrik olan bir güruh, sizi öldürmek, mallarınızı yağmalamak ve yurtlarınızdan sürmek için, ellerini size uzatmışlardı da, Allah, lütfu ve rahmeti gereği, onların ellerini, sizin üzerinizden çekmişti. İşte böylesi büyük nimetler, Allah'a isyan etme ve O'na karşı gelmeden geri durmanızı gerektirir. O halde Allah'tan korkun ve mü'minler sadece Allah'a güvenip dayansınlar, tevekkül etsinler. Yani Allah'a itaate devam ediniz. O'na itaat hususunda, hiç kimseden korkmayınız" demiştir.

2) Bu âyet, belli bir hâdise hakkında nâzil olmuştur. Bu belli hâdise hakkında şu rivayetler zikredilmiştir:

a) **İbn Abbas** (r.a), **Kelbî** ve **Mukâtil** şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Amiroğullarına bir seriyye (askerî birlik) göndermişti. O seriyyenin

bütün mensupları, üç kişi dışında, Bi'r-i Ma'ûne (Ma'ûne Kuyusu) denilen yerde, tamamen öldürülüp şehit olmuşlardı. Üç kişiden birisi, **Amr İbn Umeyye ed-Damrî** idi. Bu ve diğer bir Müslüman, beraberce, başlarına geleni haber vermek için Hz. Peygamber'e gelmek üzere yola çıktılar. Derken bunlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine emân (güvence) vermiş olduğu Süleymoğulları kabilesinden iki kişiye rastladılar ve emânları olduğunu bilmedikleri için, onları öldürdüler. Süleymoğulları da öldürülen o iki şahsın diyetini istemek için Hz. Peygamber'e geldiler. Hz. Peygamber (s.a.s), beraberinde **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman** ve **Hz. Ali** olarak, Medine'den çıkıp Yahûdî Nadiroğulları kabilesine geldi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), hem birbirleriyle savaşmama, hem de diyetler hususunda yardımlaşma konusunda, Nadiroğulları ile anlaşmalı idi. İşte bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, *"Ashabımdan birisi, tarafımdan emânı olan iki adam öldürmüş. Öldürülen o iki şahsın diyetini vermem gerekiyor. Sizin bu diyete yardım etmenizi istiyorum"* dedi. Onlar, "Otur, sana yemek yedirelim ve istediğini verelim" dediler. Daha sonra Hz. Peygamber ve yanındakileri öldürmeyi kurdular. Bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) inerek, durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdi. Hz. Peygamber, beraberindeki sahabe ile birlikte derhal kalkıp dışarı çıktılar. Yahûdîler de, "Tencerelerimiz kaynıyor" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, onlara niyetlendikleri iş ile ilgili olarak kendisine vahiy geldiğini bildirdi." **Atâ,** o Yahûdilerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üstüne bir değirmen taşı veya bir kaya atma hususunda birbiriyle istişâre ettiklerini söylemiştir. Hatta o kayayı attıkları, ama **Cebrâil** (a.s)'in onu tuttuğu rivayet edilmiştir.

b) Diğer âlimler şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s) bir yerde konaklamıştı. Müslümanlar yanından ayrılmışlardı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in silahı ağaçta asılı idi. Derken bir bedevi Arap geldi, Resûlullah'ın kılıcını alıp kınından çıkardı ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in başına gelip, "Seni benim elimden kim kurtarabilir?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), üç kere *"Allah, Allah, Allah"* dedi. **Cebrâil** (a.s), kılıcı o bedevinin elinden düşürdü. Kılıcı Hz. Peygamber (s.a.s) alıp, *"Şimdi, seni benim elimden kim kurtaracak?"* deyince, o, "hiç kimse" cevabını verdi. Sonra Resûlullah (s.a.s) ashabına seslenerek, durumu onlara haber verdi, o bedeviyi de cezalandırmadı." İşte bu iki rivayete göre, âyetteki *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün..."* emrinden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, müşriklerin şerlerini ve kötülüklerini defetmiş olması sebebi ile Allah'ın, mü'minlere olan nimetini hatırlatma

olur. Çünkü eğer müşriklerin (ve Yahûdilerin) bu kötü niyetleri gerçekleşmiş olsaydı, hiç şüphesiz bu, büyük belâ ve sıkıntı olurdu.

c) Rivayet olunduğuna göre Müslümanlar, "Asefân" denilen yerde, öğle namazını cemaatle kılıyorlardı. Namazlarını bitirince, müşrikler nedâmet duyarak, "Keşke onlar namazda iken, işlerini bitirseydik" dediler. Bunun üzerine müşriklere, "Müslümanların bundan sonra kılacakları bir namaz vardır ki, bu namazı onlar çocuklarından ve babalarından daha fazla severler" denildi. Bu sözü söyleyenler, bununla ikindi namazını kastediyorlardı. Müşrikler de, Müslümanlar ikindi namazını kılarken, onların işini bitirmeye niyetlendiler. **Cebrâil** (a.s), bunun üzerine, korku halindeki namaza dair hükümleri ifâde eden âyetleri getirdi.

İKİNCİ MESELE

Birisi birisine sövüp kötü söylediğinde, بَسَطَ اِلَيْهِ لِسَانَهُ "O, dilini ona uzattı"; yine birisi birisini yakaladığında, بَسَطَ اِلَيْهِ يَدَهُ "o, elini ona uzattı" denilir. Binâenaleyh, âyette geçen "el uzatma"nın mânası, bir şeye elini uzatıp yakalamak demektir. Baksana, Arapların "فُلَانٌ بَسِيطُ الْبَاعِ" ve "فُلَانٌ مَدِيدُ الْبَاعِ" (Falanca, satıcıya elini uzatıyor) sözleri aynı mânayadır. Buna göre âyetteki, "فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ" tabiri, *"Allah, onların ellerinin size ulaşmasına mâni oldu"* demektir.

İsrailoğullarından Alınan Ahit

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنِيٓ اِسْرَآءِيلَ ۚ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَىْ عَشَرَ نَقِيبًا ۖ وَقَالَ اللّٰهُ اِنِّى مَعَكُمْ ۜ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلِى وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ۚ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيلِ ﴿١٢﴾

"Andolsun ki Allah İsrâiloğullarından mîsâk (söz) almıştı. Biz, içlerinden on iki nakib (kefil) seçmiştik. Allah demişti ki: "Ben, muhakkak sizinle beraberim. Eğer namazı kılar, zekatı verir, peygamberlerime inanır, onlara destek olursanız ve Allah'a güzel bir borç verirseniz, mutlaka sizin günahlarınızı örterim (bağışlarım) ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Artık içinizden kim,

bu (mîsaktan) sonra kâfir olursa, muhakkak ki o, dosdoğru yoldan sapmış olur" (Mâide, 12).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

***BİRİNCİ MESELE:* Âyetin Mâkabliyle Münasebeti**

Bil ki bu âyetin, önceki âyetlerle ilgisi hakkında birkaç izah vardır:

1) Allahu Teâlâ, yukarıda geçen âyette *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve: 'Dinledik, itaat ettik' dediğiniz zaman, onun sizi bağladığı o ahdini hatırlayın"* (Mâide, 7) diye mü'minlere hitap etmiş, sonra şimdi de, İsrâiloğullarından mîsâk aldığını, fakat onların bu mîsakı bozduklarını ve buna uymadıklarını zikretmiştir. Binâenaleyh, "Ey mü'minler, bu kötü huy bakımından o Yahûdiler gibi olmayın ki, başlarına gelen lanet, zillet ve meskenet hususunda da onlar gibi olmayasınız" demek istemiştir.

2) Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani bir güruh size ellerini uzatmaya yeltenmişti de..."* buyurup ve biz de, bazı rivayetlerde bu âyetin Yahudiler hakkında nazil olduğunu ve onların Resûlullah'a bir suikast peşinde olduklarını zikretmiştik. İşte Allah bu âyeti (Mâide, 11) zikredince, bunun peşinden o Yahudilerin kepazeliklerini ve onların devamlı olarak ayıplarını ve de mîsaklarını bozduklarını anlatmıştır.

3) Önceki âyetlerden maksat, mükellefleri, mükellefiyetlerini kabul etme ve diretip âsi olmayı bırakmaya bir teşviktir. Böylece Cenâb-ı Hak, onlar, mükellefiyetler ve mecbur tutulma hususunda adetullahın sadece onlara has olmadığını, aksine bunun bütün kullarına uygulamış olduğu bir âdeti olduğunu bilsinler diye, onları mükellef kıldığı gibi, Müslümanlardan önceki ümmetleri de mükellef tuttuğundan bahsetmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Nakîb Kelimesinin İzahı**

Zeccâc, "en-nakîb" kelimesinin, faîl vezninde bir kelime olup, bu kelimenin aslının "geniş delik" demek olan "en-nakbu" kelimesinden geldiğini söyleyerek, sözüne şöyle devam etmiştir: Nitekim hallerini ve sırlarını adeta delerek ortaya koyduğu, izhar ettiği için, فُلَانٌ نَقِيبُ الْقَوْمِ "Falanca, o topluluğun nakîbidir" denilir. "Faziletleri" mânasına, menakıb kelimesi de bu köktendir. Çünkü bu faziletler ancak, çok iyi bir araştırma neticesinde ortaya konulur. Yine, "delme işinde, sonuna yaklaştım, sonuna vardım" mânasında, نَقَبْتُ الْحَائِطَ "duvarı iyice deldim" denilir. "Uyuz" anlamına

gelen **"en-nukbetu"** kelimesi de bu mânadandır. Çünkü bu da, cildi delip vücuda iyice nüfuz eden bir hastalıktır. Çünkü uyuza yakalanan deve, katranla sıvanıp boyanır. Böylece de, o katranın tadı ve kokusu, devenin etine nüfuz eder. Yine, dizden aşağı kısımları olmayan kısa pantolona da, **"en-nukbetu"** denilir. Çünkü pantolonun bacakları kısaltılarak, böylece bacaklar iyice ortaya çıkmıştır. Yine, havlama sesi yükselmesin diye boğazı delinmiş olan köpeğe de, "كَلْبٌ نَقِيتٌ" denilir. Bunu, misafirler kapılarını çalmasın, kimse misafir olmasın diye, Arapların cimrileri yapardı.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, **"nakîb"** kelimesi, faîl vezninde bir kelimedir. Faîl vezni ise, hem fâil hem de mef'ûl mânasına gelebilir. Binâenaleyh, eğer bu kelime fâil manasına alınırsa, bu, "durumu iyice araştırılan kavmin hallerini ortaya koyan, bilen" anlamına gelmiş olur. **Ebû Müslim,** bu kelimenin "mef'ûl" anlamında olduğunu söylemiştir. Yani, **"(Hz. Musa)** onları bilerek, tanıyarak, hallerine iyice vâkıf olarak seçmiştir" demektir. Bunun bir benzeri de, dövülmüş kimseye darîb; öldürülmüş kimseye de katîl denilmiş olmasıdır. **Esamm** bu kelimeye, "Bunlar, kavmin işlerinin ve maslahatlarının yerine getirilmesi kendilerine bırakılmış ve isnat edilmiş olan kimselerdir" mânasını vermiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İsrailoğulları, on iki kabile idi. Böylece Allahu Teâlâ, her bir kabileden, kendilerinin temsilcisi olan ve haklarında hüküm verecek olan bir kimse seçmiş idi. **Mücahid, Kelbî** ve **Süddî** ise şöyle demişlerdir: "Nakîbler, **Hz. Musa** (a.s)'nın savaşması emredilen zorbaların bulunduğu şehre gönderilmişlerdi, tâ ki onların durumlarını öğrenerek dönüp peygamberleri olan Hz. Musa'ya bildirsinler. Onlar oraya varınca, orada çok büyük cüsseli ve çok güçlü kuvvetli kimseler gördüler. Böylece de onlardan korkarak geriye dönüp, durumu kendi kavimlerine anlattılar... Halbuki **Hz. Musa,** onlara, gördüklerini kavimlerine anlatmalarını yasaklamıştı. Böylece, **Yehûza**'nın kabilesinden olan **Ka'leb İbn Yûfennâ** ile **Efrasîm İbn Yûsuf**'un kabilesinden olan **Yûşe İbn Nûn** hariç, hepsi ahitlerini bozup sözlerinde durmadılar. İşte bu iki kişi, Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında *"Allah'ın, kendilerine nimet ettiği iki kişi... dedi"* (Mâide, 23) buyurduğu kimselerdir.

Ahdini Tutanların Mükâfatı

Cenâb-ı Hak, وَقَالَ اللّٰهُ اِنِّى مَعَكُمْ لَاِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلِى وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ *"Allah demişti ki: "Ben, muhakkak sizinle beraberim. Andolsun ki eğer namazı kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onlara destek olursanız ve Allah'a güzel bir borç verirseniz, mutlaka sizin günahlarınızı örterim (bağışlarım) ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette bir hazf bulunup, takdiri ise, وَقَالَ اللّٰهُ لَهُمْ اِنِّى مَعَكُمْ "Allah onlara dedi..." şeklindedir. Ancak ne var ki o ifâde, söz o kimseler hakkında olduğundan hazfedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Ben, muhakkak sizinle beraberim"* sözü kime hitaptır? Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu, nakîblere, temsilcilere hitaptır. Yani Allah nakîblere, "Ben sizinle beraberim" dedi" demiştir.

b) Bu, İsrailoğullarının tamamına bir hitaptır. Bu iki mâna da muhtemel olmakla beraber birincisi daha münasiptir. Çünkü zamir, kendinden önce zikredilenlerin en yakın olanına ait olur. Âyette geçen en yakın merci ise, nakîblerdir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hitâp, *"Allah demişti ki: "Ben, muhakkak sizinle beraberim"* ifâdesinde tamamlanmıştır. Buna göre mâna, "Ben, ilmim ve kudretim ile sizinle beraberim. Binâenaleyh, sizin sözlerinizi duyar, fiillerinizi görür, kalplerinizdekini bilir ve hak ettiğiniz mükâfatı da size ulaştırmaya kâdir olurum..." şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, muhakkak sizinle beraberim"* buyruğu terğib ve terhîb hususunda nazar-ı dikkate alınacak çok önemli bir mukaddimedir.

Yüce Allah bu külli ve umumî mukaddimesini vaz' edince, bundan sonra şart cümlesini getirmiştir. Şart, şu beş şeyden meydana gelmektedir: Ki bunlar, Hak Teâlâ'nın, *"eğer namazı kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onlara destek olursanız ve Allah'a güzel bir borç verirseniz..."*

buyruğunda zikredilen hususlardır. Bu şartın cezâsı ise, O'nun, *"mutlaka sizin günahlarınızı örterim (bağışlarım)..."* ifadesidir ki, işte bu, cezanın kaldırılmış olduğuna; yine O'nun *"...ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım"* cümlesidir ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın kullara sevap vereceğine ve mükâfat ulaştıracağına bir işarettir.

Bu âyet hakkında birkaç soru bulunmaktadır:

Peygamberlere İman, Neden Namaz ve Zekâttan Sonra Getirildi?

Birinci Soru: "Cenâb-ı Hak, daha önce zikredilmesi gerekirken, peygamberlere iman etme hususunu, namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermek ifâdesinden sonra zikretmiştir, niçin?"

Cevap: Yahudiler, namaz kılıp zekât verdikleri için, mutlaka kurtulacaklarını zannediyorlardı. Ama ne var ki onlar bazı peygamberleri ısrarla yalanlamaya devam ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak, maksat hâsıl olsun diye, namazın kılınıp zekâtların verilmesinin yanında, mutlaka bütün peygamberlere inanmanın gerekli olduğunu beyân buyurmuştur. Aksi halde, bütün peygamberlere iman etmeden, namaz kılıp zekât vermenin, kurtuluşa nâil olmada herhangi bir tesiri olamaz.

Ta'zîr Ne Demektir?

İkinci Soru: Âyette geçen ta'zîr kelimesinin manası nedir?

Cevap: Zeccâc şöyle der: "Arapçada "اَلْعَزْرُ" kelimesi, reddetmek, geri çevirmek anlamındadır. Buna göre, "عَزَّرْتُ فُلَانًا" ifâdesinin mânası, "o kimseye, kendisini kötülükten koruyacak, men edecek şeyi yaptım" demektir. İşte bundan dolayı, ekserî âlimler, Allah'ın "وَعَزَّرْتُمُوهُمْ" tabirinin mânasının, "siz onlara yardım ettiniz..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu böyledir. Zira herhangi bir kimseye yardım eden bir kimse, o kimseden düşmanlarını men etmiş, kovmuştur." **Zeccâc** sözüne devâmla, "Şayet "ta'zîr", "tevkîr" (büyük tanımak...) mânasında olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, "وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ" (Fetih, 9) ifâdeleri bir tekrar olmuş olurdu."

Üçüncü Soru: Hak Teâlâ'nın, *"ve Allah'a güzel bir borç verirseniz..."* ifâdesi, *"zekâtı verirseniz..."* ifâdesinde mündemiçtir. O halde bu ifâdeyi yeniden zikretmenin fayda ve mânası nedir?

Cevap: *"Zekâtı verirseniz..."* sözünden maksat, farz olanlar; *"ve Allah'a güzel bir borç verirseniz..."* ifâdesinden maksat da, mendup olan sadakalardır.

Sadakalar da, dinî bakımdan mertebelerinin çok yüce ve kıymetli olduğuna dikkat çekmek için, ayrıca zikredilmiştir.

Ferrâ şöyle der: "Şayet Cenâb-ı Hak, وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ اِقْرَاضًا حَسَنًا "ve Allah'a güzel bir borç verme ile borç verirseniz..." demiş olsaydı, bu da doğru ve güzel olurdu. Ancak ne var ki, isim de bazen, mastar yerine kullanılabilir. Bunun misâli, Cenâb-ı Hakk'ın, فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ *"Bunun üzerine Rabbi onu iyi bir rıza ile kabul etti"* (Âl-i İmrân, 37) âyetidir. Cenâb-ı Hak burada, "بِقَبُولٍ" demiş, ama "بِتَقَبُّلٍ" dememiştir. Yine Cenâb-ı Hak, وَاَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا *"onu güzel bir nebat gibi büyüttü"* (Âl-i imrân, 37) buyurmuş, ama "اِنْبَاتًا حَسَنًا" dememiştir.

Daha sonra Allah, فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ *"Artık içinizden kim, bu (misaktan) sonra kâfir olursa, o, muhakkak dosdoğru yoldan sapmış olur"* buyurmuştur. Yani, Allah'ın kendilerine meşrû kılmış olduğu din demek olan, müstakim yoldan sapmış olur" demektir.

Buna göre eğer, "Bundan önce küfreden kimseler de, mutlaka dosdoğru yoldan sapmış olur" denilirse, biz deriz ki: Evet; ama şu var ki bundan sonra sapma, daha açık ve daha büyük bir cürüm ve sapış olur. Çünkü küfrün çirkinliği, inkâr edilen nimetin büyüklüğü nispetinde artar. Binâenaleyh, nimet arttığında, o nimeti inkâr etmenin kabahati de o nispette artar ve had noktaya ulaşır.

Allah'a Sadık Kalmayan Yahûdîlerin Düştükleri Durum

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً ۖ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ ۙ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ ۚ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَىٰ خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ۖ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ ۚ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾

"Onlar, (verdikleri) o kat'î teminatı çözüp bozdukları içindir ki biz kendilerini rahmetimizden kovduk, kalplerini kaskatı yaptık. Onlar, kelimeleri konulan yerlerinden değiştirirler. Onlar nasihat ve ihtar edildikleri şeylerden bir kısmını unutup terk ettiler. İçlerinden birazı müstesnâ olmak üzere sen onlardan daima bir hainliğe muttalî olup

duracaksın. Sen yine onların suçundan geç, aldırış etme. Şüphe yok ki Allah, iyilik edenleri sever" (Mâide, 13).

Cenâb-ı Hak, فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ *"Onlar, (verdikleri) o kat'î teminatı çözüp bozdukları içindir ki, biz kendilerini rahmetimizden kovduk"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Ahdi Bozmalarının Manası**

Onların ahitlerini, misaklarını bozmaları hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Peygamberleri yalanlayıp onları öldürmek;

b) Hz. Muhammed'in vasıflarını gizlemek;

c) Bu ikisinin tamamını beraberce yapmak...

İKİNCİ MESELE: **Lanete Uğrayıp Kalplerinin Katılaşması**

Bu ifâdede yer alan "lânet"in ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) **Atâ:** "Biz onları rahmetimizden çıkardık, kovduk";

2) **Hasan el-Basrî** ve **Mukâtil:** "Biz onları çevirdik, böylece onlar maymun ve domuz haline geldiler";

3) **İbn Abbas** ise: "Biz onlara cizye vermelerini farz kıldık" şeklindedir, demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ *"Kalplerini kaskatı yaptık. Onlar kelimeleri konulan yerlerinden değiştirirler"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili de birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve Kisaî, elif'siz ve faîle vezninde olarak, yâ harfinin şeddesiyle "قَسِيَّةً" ; diğer kıraat imamları ise, elif ile şeddesiz olarak "قَاسِيَةً" şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin, "قَسِيَّةً" şeklinde okunması halinde şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelimenin, "قَاسِيَةً" anlamında olmasıdır.. Ancak ne var ki, "قَسِيَّةً" kelimesi, "قَاسِيَةً" kelimesinden daha beliğdir. Bu tıpkı, "عَلِيمٌ – عَالِمٌ ، قَدِيرٌ – قَادِرٌ" ve "شَهِيدٌ - شَاهِدٌ" denilmesi gibidir. "قَدِيرٌ" kelimesinin "قَادِرٌ"den daha beliğ olması gibi "قَسِيَّةً" kelimesi de, "قَاسِيَةً" kelimesinden daha beliğdir.

b) Bu kelime, Arapların bozuk ve adî mânasına gelen ve "şakiyyun" vezninde olan دِرْهَمٌ قَسِيٌّ "bozuk, sahte para" ifâdesinden alınmıştır. **Keşşâf sahibi:** "Arapların bu sözünün de, "kasvet"ten geldiğini; çünkü katıksız altın ve gümüşün yumuşak olduğunu; içinde başka maddeler bulunan altın ve gümüşün ise kuru ve sert olduğunu" söylemiştir. Bu kelime, kendisinden sonraki harfin harekesine uyularak kâf harfinin kesresiyle "قِسِيَّةٌ" şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, *"Kalplerini kaskatı yaptık"* ifâdesinin, "Biz, o kalpleri, Hakk'ı kabul etmekten uzak, delillere ittibâ etmekten çevrilmiş yaptık, kıldık" şeklinde olduğunu; **Mu'tezile** ise bu ifâdenin, "Biz o kalplerin kaskatı olduğunu haber verdik" şeklinde olduğunu, nitekim فُلَانٌ جَعَلَ فُلَانًا فَاسِقًا وَعَدْلًا "Falanca, falancanın fâsık ve âdil olduğunu haber verdi" denildiğini söylemişlerdir.

Kitabın Kelimelerini Değiştirir ve Yanlış Mâna Verirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu kaskatı oluşun neticelerinden bazılarını zikrederek, *"Onlar kelimeleri konulan yerlerinden değiştirirler"* buyurmuştur. Âyette bahsedilen bu tahrif işi, "bâtıl, yanlış tefsir ve te'viller yapma" mânasına olabileceği gibi, kelimeleri değiştirme mânasına da gelebilir. Ama biz, daha önce de, birinci ihtimalin evlâ olduğunu beyân etmiştik (Nisâ, 46'da). Çünkü mütevatir olarak nakledilen bir kitabın kelimelerinin değiştirilmiş olması söz konusu olamaz.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ *"Onlar, nasihat ve ihtar edildikleri şeylerden bir kısmını unutup terk ettiler"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), "Onlar, kitapları (Tevrat'ta) emrolundukları şeylerden bir kısmını unuttular, terk ettiler, o da Hz. Muhammed (s.a.s)'e imandır" demiştir.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ *"Sen, onlardan dâima bir hâinliğe muttali olup duracaksın"* buyurmuştur. Buradaki "hıyânet" (hainlik) ile ilgili iki izah vardır:

a) Âyette geçen "hâine" kelimesi, mastardır. Böyle mastarların, "kâfiye" ve "âtiye" gibi, benzeri çoktur. Nitekim Allah, *"Onlar, tâğiye ile helâk edildiler"* (Hâkka, 5), yani "tuğyanları (azgınlıkları) sebebi ile helâk edildiler"; *"Onun vukûunda bir kâzibe, yani bir yalan yoktur"* (Vakıa, 2); ve *"Orada bir lâğiye, yani bir lağiv (boş söz) işitmezler"* (Gâşiye, 11) buyurmuştur. Araplar,

devenin böğürmesini ve koyunun melemesini kastederek سَمِعْتُ رَاغِيَةَ الْإِبِلِ وَثَاغِيَةَ الشَّاةِ "Devenin râğiyesini ve koyunun sâğiyesini duydum" derler. **Zeccâc,** عَافَاهُ اللهُ عَافِيَةً "Allah ona âfiyet versin" denildiğini söylemiştir.

b) Âyette geçen "hâine" kelimesi, bir sıfat (ism-i fâil)tır. Buna göre mâna, "Sen onlardan dâima hâin bir grup, hâin bir kimse ya da hâin bir işe muttalî olup duracaksın" şeklindedir. Bu kelime ile "hâin" mânasının murat edildiği, sonundaki "tâ"nın ise, tıpkı "allâme", ve "nessâbe" kelimelerinde olduğu gibi, mübalağa için getirildiği söylenmiştir. **Keşşâf sahibi** bu ifâdenin, "عَلٰى خِيَانَةٍ مِنْهُمْ" şeklinde kıraat edildiğini de söylemiştir.

Sonra Allah, اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ *"İçlerinden birazı müstesna..."* buyurmuştur ki bunlar, **Abdullah İbn Selâm** ve arkadaşları gibi, iman eden Yahûdîlerdir. Âyette bahsedilen bu az sayıdaki müstesnâ kimselerin, küfürleri üzere kaldıkları hâlde, ahitlerine vefâ gösteren ve sözlerinde hâinlik etmeyen kimselerin de olabilecekleri söylenmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ *"Sen yine onların suçundan geç, aldırış etme..."* buyurmuştur. Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu âyet, Seyf âyeti[26] ile mensuhtur. Çünkü bu ifâde, kâfirleri affetmeyi ve onları bağışlamayı söz konusu etmektedir. Binâenaleyh bunun, Seyf âyeti ile neshedildiğinde şüphe yoktur.

b) Bu âyet mensûh değildir. Bu görüşe göre, âyetin şu şekilde iki izahı vardır:

1) Bu, "onların günahkârından vazgeç, daha önce yaptıkları şeylerle onları hesâba çekme" demektir.

2) Biz, âyette geçen, *"içlerinden birazı müstesnâ"* ifâdesini, "onlardan küfürleri üzere devam eden (ama ahdinde duran) kâfirler" mânasına aldığımız zaman, bu âyeti şöyle anlarız: Bu, Allah'ın, ahitlerinde (sözlerinde) durdukları müddetçe, onların küçük günahlarının bağışlamasını, Hz. Peygamber (s.a.s)'ine bir emridir.

Sonra Allahu Teâlâ, اِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *"Şüphe yok ki Allah, iyilik edenleri (muhsinleri) sever"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

26 Müessirlerin ıstılahında Seyf âyeti Tevbe, 5 âyetidir, (Ç).

a) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demektedir: "Bu, "Affettiğin zaman, muhsin (iyilik etmiş) olursun. Muhsin olursan da, Allah seni sever" demektir."

b) Âyetteki "muhsinler"den murat, *"içlerinden pek azı müstesnâ..."* ifâdesi ile kastedilen kimselerdir. Bu kimselerin, içlerinden istisnâ edildikleri kimseler ise, Allah'a verdikleri ahdi bozanlardır. Birinci görüş daha evlâdır. Çünkü bu görüşe göre, âyetteki *"şüphe yok ki Allah, muhsinleri sever"* ifâdesi, Hz. Peygamber'le ilgilidir. Zira affetmesi ve bağışlaması emrolunan, odur. İkinci görüşe göre ise, bu ifâde Hz. Peygamber (s.a.s)'den başkası ile ilgili olur. Binâenaleyh birinci görüş daha evlâdır.

Hristiyanların da, Kitaplarının Bir Kısmını Terk etmeleri

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوٓا إِنَّا نَصَٰرَىٰٓ أَخَذْنَا مِيثَٰقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُوا بِهِۦ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَٰوَةَ وَالْبَغْضَآءَ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَٰمَةِ ۚ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

"Biz nasârayız" diyenlerden de mîsaklarını almıştık. Neticede onlar da kendilerine verilen nasihatlerden bir kısmını unutup terk ettiler. Biz de aralarına, kıyamet gününe kadar düşmanlık, kin ve buğz yerleştirdik. Allah, onlara yapmış oldukları şeyleri tek tek haber verecektir" (Mâide, 14).

Bu âyet ile, Allah'a verdikleri mîsâkları (sözleri) bozma hususunda, Hristiyanların da tıpkı Yahûdiler gibi olduğu kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, *"Biz nasârâyız" diyenlerden..."* buyurdu, fakat "Hristiyanlardan..." demedi. Çünkü onlar, Allah'a yani Allah'ın dinine yardım ettiklerini iddiâ ederek, kendilerine "nasâra" (yardımcılar) ismini vermişlerdir. İşte bunlar, **Hz. İsâ** (a.s)'ya, *"Biz Allah'ın yardımcılarıyız"* diyenlerdir. Binâenaleyh bu isim, gerçekte bir medh-ü senâ ismidir. İşte bu sebeple, Allah onların bu medh sıfatının kendilerinde olduğunu iddiâ ettiklerini, ama kendi katında, bu sıfatla mevsûf olmadıklarını beyân etmiştir. Âyetteki "أَخَذْنَا مِيثَٰقَهُمْ" ifâdesi "Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeleri **İncil**'de yazılı idi" mânasına gelir. Âyetteki "حَظًّا" (bir kısım) kelimesinin nekire olarak getirilmesi, bununla

bir tek kısmın kastedildiğini gösterir ki, bu kısım, işte bizim söylediğimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman hususudur. Cenâb-ı Allah, onlara emrettiği birçok şeyi terk etmiş olmalarına rağmen, bilhassa tek "bir hisse"yi terk etmelerinden bahsetmiştir. Çünkü bu, en büyük ve en mühim kısımdır.

Hak Teâlâ'nın, "فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ" buyruğu *"Aralarına düşmanlık, kin ve buğz yerleştirdik"* demektir. Nitekim birisinin gönlü birisine takılıp aklını ona taktığında, "أُغْرِيَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ" denilir. Yine bir şeyi bir şeye yapıştıran şeye de "اَلْغِرَاءُ" (zamk) denilir.

Âyetteki, "بَيْنَهُمُ" (aralarına) ifâdesi hakkında şu iki mâna verilmiştir:

a) Yahudiler ile Hristiyanlar arasında...

b) Hristiyanların değişik grupları arasında... Çünkü bu gruplar, kıyamete kadar birbirlerini tekfir ederler. Bunun bir benzeri ifâde de, *"(O Allah), sizi birbirinize katıp, kiminizden kiminin hıncını çıkarmaya kâdirdir"* (En'am, 65) âyetidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah onlara, yapmış oldukları şeyleri tek tek haber verecektir"* ifâdesi, onlara karşı bir vaîd (tehdit)dir.

Ehl-i Kitabın Gizlediklerini Açıklayan Son Peygamber

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ يَهْدِي بِهِ اللهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

"Ey Ehl-i kitap! Size, Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklayan, birçoğunu da affeden peygamberimiz gelmiştir. Size, Allah'tan bir nûr ve apaçık bir kitap gelmiştir. Allah, rızâsına uyanları, onunla selamet yollarına hidayet eder ve onları, izni ile, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp, sırat-ı müstakime ulaştırır"
(Mâide, 15-16).

Bil ki Allahu Teâlâ, Yahûdi ve Hristiyanların, ahitlerini bozduklarını ve emrolundukları şeyleri bıraktıklarını nakledince, bunun peşinden onları, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeye davet ederek, *"Ey Ehl-i kitap! Size, Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklayan, birçoğunu da affeden peygamberimiz gelmiştir"* buyurmuştur. "Ehl-i kitap" ile, Yahûdi ve Hristiyanlar kastedilmiştir. "Kitap" lâfzı, cins olduğu için, müfret olarak getirilmiştir.

Sonra Peygamberi'ni şu iki özellikle tavsif etmiştir:

1) Bu onlara, gizledikleri pek çok şeyi beyân eden bir peygamberdir, **İbn Abbas** (r.a): "Onlar, (Tevrat'ta bulunan) Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatları ile recm (zinâ eden evlilerin taşlanarak öldürülmesi) hükmünü gizliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s), gizledikleri şeyleri, onlara açıklamıştır ki, bu bir mu'cizedir. Çünkü o, ne bir kitap okumuş, ne de bir kimseden bir şey öğrenmişti. Binâenaleyh onlara, kitaplarındaki sırları haber verince, bu bir gaybdan haber verme ve dolayısıyla da bir mu'cize olmuş olur" demiştir.

2) Hz. Peygamber'in ikinci sıfatı *"birçoğunu da affeder"* âyetinin ifâde ettiği sıfattır. Bu, "O, sizin gizlediğiniz şeylerden pek çoğunu ortaya koymaz, (yüzünüze vurmaz)" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu şeyleri, dinî bakımdan bir fayda olmadığı için açıklamamıştır. Onun böyle davranmış olduğunun âyette zikredilişinin faydası, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların gizledikleri her şeyi bildiğini bildirmektir. İşte böylece bu, ileride rezil ve kepâze olmasınlar diye, gizleme işini bırakmalarına bir sebep olmuş olur.

İnsanlığa Gelen Nur ve Kitap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ *"Size, Allah'tan bir nûr ve apaçık bir kitap gelmiştir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

a) Âyetteki "nûr" ile, Hz. Muhammed (s.a.s); "kitap" ile de Kur'an-ı Kerim;

b) "Nûr" ile İslâm, "kitap" ile Kur'an;

c) "Nûr" ile de, "kitap" ile de Kur'an-ı Kerim kastedilmiştir.

Bu üçüncü ihtimal zayıftır. Çünkü atıf, mâtûf ile mâtûfun aleyh'in birbirinden başka şeyler olmasını gerektirir. Hz. Muhammed'in, İslam'ın ve Kur'an'ın "nûr" diye adlandırılmaları açıktır. Çünkü zahirî nur (ışık)

sayesinde göz, zâhirî şeyleri (eşyayı) görmeye, bâtınî nûr ile de basîret, gerçekleri ve aklî (manevî) şeyleri görüp idrâk etme imkânı bulur.

Sonra Allah, يَهْدِى بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ *"Allah, rızasına uyanları, O'nunla hidayet eder"* buyurmuştur. Yani, "Dini istemekten maksadı, Allah'ın razı olduğu dine uymak olan kimseleri, Allah, o kitab-ı mübîn (Kur'ân) ile hidayete erdirir. Ama dinden maksadı, alıştığı, kendisi ile büyüdüğü, tefekkür ve istidlâli bırakıp atalarından aldığı şeyler ile yetinmek olan kimselere gelince, bu kimse Allah'ın rızasına uymamış demektir."

Sonra Allah سُبُلَ السَّلَامِ *"Selâmet yollarına..."* buyurmuştur. Bunun, mahzûf bir muzâfın olduğu düşünülerek, سُبُلَ دَارِ السَّلَامِ "Selâm, (selâmet kurtuluş) yurdunun yollarına" mânasında olması câizdir. Bunun bir benzeri, وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ سَيَهْدِيهِمْ *"Allah yolunda öldürülenlerin amellerini, (Allah) asla boşa çıkarmaz. Onlara hidayet edecektir"* (Muhammed, 4-5) âyetidir. Buradaki hidayetten muradın, İslâm'a hidayet etmek olmayıp, cennet yoluna hidayet etmek olduğu mâlumdur.

Sonra Allahu Teâlâ, وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهِ *"ve onları, izni ile, karanlıklardan nûra çıkarır"* yani, küfrün karanlıklarından, imanın nûruna çıkarır" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü tıpkı karanlıklar içinde insanın şaşırıp kalması gibi, kâfir de küfrün içinde şaşırır kalır. Yine tıpkı nûr (ışık) ile yol bulunduğu gibi, iman ile de cennetin yolları bulunur. Âyetteki, بِاِذْنِهِ *"izni ile"* kaydı "Allah'ın muvaffak kılmasıyla" demektir. Bu ifâdenin başındaki "bâ" harf-i cerri, "اِتَّبَعَ" fiiline müteallıktır. Yani, "Kim Allah'ın rızasına, Allah'ın izni ile (tevfîki ile) tabî olursa..." demektir. Bu harf-i cerrin, ne "يَهْدِى" fiilinden anlaşılan hidayete, ne de "يُخْرِجُ" fiilinden anlaşılan "çıkarma"ya taalluk etmesi câiz değildir. Çünkü bunun bir mânası yoktur. Binâenaleyh bu, Allah'ın rızasına, ancak Allah'ın bunu kendileri için dilediği kimselerin tâbî olabileceklerine delâlet eder.

Cenâb-ı Allah وَيَهْدِيهِمْ اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Sırat-ı müstakime ulaştırır"* buyurmuştur. Sırat-ı müstakîm, hak din demektir. Zira hak (gerçek), aslında bir tektir ve her yönden üzerinde ittifâk edilendir. Bâtıl ise, birçok olup, hepsi de eğri büğrüdür.

Hz. İsa'yı Tanrılaştıranlar Kâfir Olmuşlardır

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ۗ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهٗ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا ۗ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۗ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ ۗ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

"Celâlim hakkı için, 'Allah, Meryem oğlu Mesih'in kendisidir' diyenler inkâra düşmüşlerdir. De ki: 'O halde Allah, Meryem oğlu Mesih (İsâ'yı), anası (Meryem'i) ve yeryüzünde bulunan herkesi öldürmeyi isterse, Allah'a karşı kim durabilir?' Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin mülkiyeti Allah'a aittir. O, dilediğini yaratır ve (O) Allah herşeye kâdirdir" (Mâide, 17).

Âyetle ilgili şöyle bir soru vardır: "Hristiyanlardan hiçbiri, 'Allah, Meryem oğlu Mesih (İsa)'nın kendisidir' demediği halde, niçin Hak Teâlâ onların böyle söylediklerini nakletmiştir?"

Buna şöyle cevap verilir: Hulûliyye'den pek çoğu şöyle demektedirler: Allahu Teâlâ, bazen muayyen bir insanın bedenine veya ruhuna hulûl eder. Durum böyle olunca, şöyle denilebilmesi uzak bir ihtimal sayılmaz: "Hristiyanlardan bir grup kimse, bu görüşü benimsemişlerdir." Hatta bu inancın, Hristiyanların taraftar olduğu görüşten doğruya daha yakın olduğu söylenebilir. Zira Hristiyanlar şöyle demektedirler: "Kelime uknûmu, **Hz. İsa** ile birleşmiştir." İmdi "kelime" uknûmu, ya zât olur veya sıfat... Eğer zât olursa, Allah'ın zâtı **Hz. İsa**'ya hulûl etmiş ve **Hz. İsa** ile birleşmiş ve böylece bu görüşe göre, **Hz. İsa** ilâhın kendisi olmuş olur. Eğer biz, uknûmun sıfattan ibaret olduğunu söylersek, sıfatın, bir zâttan başka bir zâta intikâli düşünülemez.

Sonra, "ilim" uknûmunun, Allah'ın zâtından intikal ederek **Hz. İsa**'ya geçmiş olmasının farz edilmesi halinde, o zaman Allah'ın zâtının ilimden hâlî olması gerekir. Âlim olmayan (bilmeyen), ilâh da olamaz. O halde bu durumda da ilâh, onların görüşüne göre, **Hz. İsa** olmuş olur. Bu sebeple, her ne kadar bu görüşü açıkça ortaya koymasalar bile, Hristiyanların inançlarının neticesinin bundan başka bir şey olmadığı sabit olmuş olur.

Allah'ın İsa ve Bütün Mahluklar Üzerindeki Hakimiyeti

Sonra Allah Subhanehu, bu görüşün yanlış ve bozuk olduğuna, قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُّهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهٗ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا *"De ki: "O halde Allah, Meryem oğlu Mesih (İsa'yı), anası (Meryem'i) ve yeryüzünde bulunan herkesi öldürmeyi isterse, Allah'a karşı kim durabilir?'* diyerek istidlâl etmiştir. İşte bu, cezâsının, şartından önce gelmiş olduğu bir şart cümlesi olup, kelamın takdiri, "O halde Allah, Meryem oğlu Mesih (İsa'yı), anası (Meryem'i) ve yeryüzünde bulunan herkesi öldürmeyi isterse, kim Allah'ı irâde ve takdir ettiği şeyden caydırabilir, geri döndürebilir?" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın *"Allah'a karşı kim durabilir?"* ifâdesi, "Allah'ın fiillerinden herhangi bir şeye kim mâlik olabilir?" demektir. Buradaki "يَمْلِكُ" fiili, kudret ifâde etmektedir. Buna göre ifâde "Kim, Allah'ın fiillerinden herhangi bir şeyi defetmeye ve O'nun murat ettiği herhangi bir şeyi men etmeye kâdir olabilir?" demektir.

O'nun وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا *"ve yeryüzünde bulunan herkes"* ifâdesine gelince bu, "**Hz. İsa** sûret, hilkat, cisim, terkip, sıfat ve hallerinin değişmesi bakımından yeryüzünde bulunan insanlara benziyor. Binâenaleyh siz, Allahu Teâlâ'nın her şeyin yaratıcısı ve her şeyin idarecisi olduğunu kabul ettiğinize göre, O'nun, Hz. İsa'nın da hâlıkı olduğunu kabul etmeniz gerekmektedir" anlamındadır.

Daha sonra yüce Allah وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا *"Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin hükümranlığı, Allah'a aittir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri zikrettikten sonra, "وَمَا بَيْنَهُمَا" buyurmuş, "وَمَا بَيْنَهُنَّ" dememiştir. Zira O, bu ifâdesiyle, iki nev'i kastetmiştir.

Daha sonra ise, يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ *"O, dilediğini yaratır ve O, her şeye kâdirdir"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu, "Allah, dilediğini halk eder, yaratır. Buna göre Allah, insanı bazen bir erkek bir dişiden yaratır ki, genel olarak carî olan hal budur. Bazen de babasız ve annesiz yaratır ki, **Hz. Adem**'in durumu işte böyledir. Bazen de, babasız olarak sadece anneden yaratır ki, işte **Hz. İsa** da böylece yaratılmıştır" demektir.

b) Allah, dilediğini yaratır. Yani "**Hz. İsa,** çamurdan kuş sûretini yaptığında, Allahu Teâlâ o sûrette, **Hz. İsa** için bir mu'cize olsun diye, eti, hayatı ve uçabilme kudretini yaratır. Bazen de, yine **Hz. İsa** için bir mu'cize

olsun diye, O'nun eliyle ölüleri diriltip, anadan doğma körler ile alaca hastalığına tutulmuş kimseleri iyileştirir. Allah'ın fiillerinden hiçbirisi hususunda, O'na karşı gelinemez!.." demektir.

Yahudi ve Hristiyanların "İmtiyazlı Millet" Olma İddiaları

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنٰٓؤُا اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهٗ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾

"Yahudilerle Nasrânîler şöyle dediler: 'Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız.' De ki: 'Öyleyse, niçin sizi günahlarınız yüzünden azaplandırıyor?' Bilakis, siz O'nun yarattıklarından bir beşersiniz. O, kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azâba uğratır. Göklerin, yerin ve aralarında bulunan şeylerin mülkü Allah'ındır. Son dönüş de, ancak O'nadır" (Mâide, 18).

Hak Teâlâ, وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنٰٓؤُا اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهٗ *"Yahudilerle Nasrânîler şöyle dedi: "Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili şöyle bir soru vâriddir:

Ehl-i Kitabın "Allah'ın Evlatları" Olma İddiaları

"Yahudiler kesinlikle böyle demiyorlar. Binâenaleyh, bu sözü, onlar söyledi diye nakletmek nasıl caiz olur? Hristiyanlara gelince, onlar bunu kendileri hakkında değil, **Hz. İsa** hakkında söylüyorlar. Hal böyle iken, böyle bir şeyi onlardan nakletmek nasıl caiz olabilir?"

Müfessirler buna aşağıdaki şekillerde cevap vermişlerdir:

a) Bu ifâde, muzafın hazfı babından olup, ifâdenin takdiri, نَحْنُ اَبْنَاءُ رُسُلِ اللّٰهِ "Biz, Allah'ın peygamberlerinin evlatlarıyız" şeklindedir. Böylece, gerçekte Allah'ın resullerine nisbet edilen oğul olma hali, Allah'a nisbet edilmiş olur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Muhakkak ki sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* (Fetih, 10) ifâdesidir.

b) "اِبْنٌ" (oğul) lafzı, sulbden gelen oğullara denilebildiği gibi, bazen bu kelime, evlat edinilen kimse için de kullanılır. Cenâb-ı Hakk'ın birisini oğul edinmesi ise, ona daha fazla şefkat ve sevgi duyması mânasındadır. Binâenaleyh, Yahudi ve Hristiyanlar, Allah'ın, kendilerine olan yardım ve inâyetinin, kendileri dışındakilere olan yardım ve inâyetinden daha fazla olduğunu iddiâ edince, haliyle (pek yerinde olarak) Allah, onların "Allah'ın, kendilerine en mükemmel bir biçimde yardım etmiş olduğu" iddiâlarını, "Onlar, kendilerinin Allah'ın evlatları olduklarını iddia ediyorlar" diyerek ifâde etmiştir.

c) Yahudiler, **Uzeyr**'in Allah'ın oğlu olduğunu; Hristiyanlar da **Mesîh**'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia edip, sonra da, **Uzeyr** ile **Mesîh**'in kendilerinden olduğunu savununca, işte bu iddia, sanki âdetâ onların, 'Biz Allah'ın oğullarıyız' demek yerine geçmiştir. Baksana, kralın akrabaları, başka birisine karşı övündüklerinde, "Biz, dünyanın hükümdarlarıyız; âlemin sultanlarıyız" derler. Onların bu sözlerinden maksatları, kendilerinin, o melik ve sultan olan şahsın yakınları olduklarını belirtmektir. İşte burada da böyledir.

d) **İbn Abbas** şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), bir grup Yahudiyi İslâm dinine girmeye davet edip, onları Allah'ın ikâbı ile korkutmuştu. Bunun üzerine onlar, "Biz, Allah'ın evlatları ve sevgili kulları olduğumuz halde, sen nasıl bizi Allah'ın ikâbı ve cezâsıyla korkutuyorsun?" demişlerdi. İşte bu rivayette bildirilen husus Yahudiler tarafından meydana gelmiştir. Hristiyanlara gelince onlar, kendilerine ait olan **İncil**'de, Mesih'in kendilerine, "Ben, benim ve sizin babanıza gidiyorum" dediğini okuyorlardı. Özet olarak, Yahudi ve Hristiyanlar, peygamber olan faziletli selefleri sebebiyle, kendilerini diğer insanlardan daha üstün görüyorlardı. Öyle ki onlar, kendilerini büyütme hususunda, "Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız" deme noktasına varmışlardı.[1]

---

1 Aslında müfessirimizin yaptığı bu te'vile lüzum yoktur. Zira onların bu iddiaları, mevcut olan şekliyle kutsal kitaplarında vardır. Yahudiler hakkında, birçok metin meyanında şu vardır: (Bu cümlede Yahudilere hitap edilmektedir).

"Çünkü sen Allah'ın Rabbe mukaddes bir kavimsin, Allah'ın Rabb yeryüzünde olan bütün kavimlerden kendine has kavim olmak üzere seni seçti. Rabbin sizi sevmesi ve sizi seçmesi bütün kavimlerden daha çok olduğunuz için değildi (...) (Tesniye 7, 6-7).

Hristiyanlarda ise, ezcümle: fils a doptive (evlatlık) tabiri meşhurdur. Yeni Ahid'de şöyle denir: "İsa Mesih'in Allah'ı ve Babası (...) bizi evvelden kendisi İsa Mesih vasıtasıyla evlatlığa oğulluğa takdir

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, onların bu davalarını geçersiz kılarak, قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ *"De ki: "Öyleyse niçin, sizi günahlarınız yüzünden azaplandırıyor?"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şöyle bir soru bulunmaktadır:

Bu sözün neticesi şuraya varır: "Şayet onlar, Allah'ın evlatları ve sevgilileri olsalardı, Allah onlara azap etmezdi. Fakat Allah, onlara azap etmiştir. O halde onlar, Allah'ın ne oğulları, ne de sevgilileridir...

Ehl-i Kitap Tarafından Gelecek Ciddi Bir Soru ve Cevabı

Bu sorunun müşkil tarafı, şöyle denilmesidir: "Bununla siz, ya Allahu Teâlâ'nın onlara dünyada azap ettiğini veyahut da âhirette azap edeceğini iddia ediyorsunuz. Eğer ilzam sebebi[2] olarak dünya azabı kabul edilirse, bu onların, "kendilerinin Allah'ın sevgilileri olduklarını" iddia etmelerine zarar vermez. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) de, hem kendisinin hem de ümmetinin, Allah'ın dostları olduklarını iddia etmiştir. Ama buna rağmen onlar, dünya belâ ve musibetlerinden bir türlü kurtulamamışlardır. İşte Uhud savaşı, işte **Hasan** ile **Hüseyin**'in öldürülmesi... Eğer ilzâm yeri, Allahu Teâlâ'nın onlara âhirette azap edeceği şeklinde ele alınırsa, zaten onlar bunu kabul etmiyorlar. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sadece haber vermesi, bu hususta yeterli değildir. Çünkü, eğer bu yeterli olmuş olsaydı, Hz. Muhammed'in, onların Allah'ın sevgilileri olma iddialarında yalancı olduklarını söylemesi yeterli olurdu... Bu durumda da (sizin yapmış olduğunuz) bu istidlâl boşa çıkmış olurdu..."

Bu soruya şöylece cevap verebiliriz:

a) İlzâm yeri, dünya azabıdır. Bu, Uhud'da Müslümanların başına gelen ile nakzolunmaz. Çünkü bu soruyu soran, "Eğer onlar Allah'ın evlatları ve dostları olsalardı, Allah onlara dünyada azap etmezdi" diyor. Halbuki, Hz. Muhammed (s.a.s), kendisinin ve ümmetinin, Allah'ın dostları olduğunu iddia etmiş, ama Allah'ın evlatları olduğunu iddiâ etmemiştir. Böylece bu soru zâil olmuş olur.

b) İlzâm yeri, âhiret azabıdır. Çünkü Yahudi ve Hristiyanlar da ahiret azabını kabul ediyorlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, onların, *"Onlar, 'sayılı*

---

etti" (Efesoslulara 1, 3-6).

"Biz, Allah'ın çocukları çağıralım diye, Baba bize ne çeşit sevgi verdi ve öyleyiz (...) Ey sevgililer şimdi Allah'ın çocuklarıyız (...) (I Yuhanna, 3, 1-2). (Ç).

2 (2) Metinde ilzam mevzii tabirinden maksat, muarızın iddiasını çürütme mahalli, çürütmeye sebep teşkil eden şeydir. (Ç).

günlerden başka, bize katiyyen cehennem dokunmayacak...' dediler" (Bakara, 80) dediklerini haber vermiştir.

c) Allah'ın, *"Öyleyse niçin, sizi günahlarınız yüzünden azaplandırıyor?"* buyruğuyla "Niçin sizi 'mesh etti', (domuzlara, maymunlara çevirdi?)" manası kastedilmiştir. Buna göre gerçekte azap görenler, Hz. Peygamber zamanında bu hitaba muhatap olmuş olan Yahudilerden önce yaşamış olan Yahudilerdir. Ancak ne var ki, bunlar da öncekilerin cinsinden olunca, azabın bunlara nisbet edilmesi güzel ve yerinde olmuştur. İşte bu cevap daha evlâdır. Çünkü Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Yahudiler hakkında, henüz vücut bulmamış bir şeyle istidlâlde bulunmasını emretmemiştir. Çünkü onlar, "Allahu Teâlâ'nın bize azap edeceğini kabul etmiyoruz" diyorlardı. Bilakis evlâ olan, istidlâlin çok güçlü ve kuvvetli olabilmesi için, Hz. Muhammed'in onlar hakkında vücut bulmuş, meydana gelmiş bir şeyle ihticâcda bulunmasıdır.

Sonra Cenâb-ı Hak, بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ *"Bilakis siz, O'nun yarattıklarından bir beşersiniz.. O, kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azaba uğratır"* buyurmuştur. Yani, hiç kimsenin, Allah'ın kendisini bağışlamasını gerektiren bir hakkı bulunmamaktadır. Ve yine O'nun üzerinde hiç kimsenin, Allah'ın kendisine azap etmesine mani olacak bir hakkı yoktur. Tam tersine mülk ancak O'nundur; O, istediğini yapar, dilediğine hükmeder" demektir.

Bil ki biz, Yahudi ve Hristiyanların, "Biz, Allah'ın evlâtları ve dostlarıyız" sözlerinden maksatlarının, Allah'ın onlara en mükemmel biçimde merhamet edip kendilerine inâyette bulunması olduğunu beyân etmiştik.

Bunu iyice kavradığın zaman şunu bil ki, **Mu'tezile**'nin görüşü şudur: Allah'a itaatte bulunup büyük günahlardan kaçınan herkese, Allah'ın rahmet ve nimetini ebedi olarak devamlı ulaştırması aklen vaciptir. Şayet Cenâb-ı Hak bir yıl sonra, ahirette, o kimseden bu nimetini bir an kesip vermeyecek olsa, O'nun uluhiyyeti bâtıl olur ve bu iş, hikmet sıfatına yakışmaz... İşte **Mu'tezile**'nin bu görüşü, Ehl-i kitabın "Biz, Allah'ın evlâtları ve dostlarıyız" demelerinden daha müthiş bir söz olur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azaba uğratır"* buyruğu, Yahudilerin bu iddialarını iptal ettiğine göre, **Mu'tezile**'nin iddiasını öncelikle iptal eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا *"Göklerin, yerin ve aralarında bulunanların hükümranlığı Allah'ındır"* buyurmuştur.

Bunun mânası şudur: Mülkü ve kudreti bu şekilde olan kimse üzerinde, aciz olan beşer, nasıl vacip olan bir hak sahibi olabilir! Ve yine, bu cahil insan, şu noksan ibadeti ve az bilgisiyle, Allah üzerinde nasıl olur da bir alacağa sahip olabilir? Şüphesiz **Mu'tezile**'nin bu görüşü, ağızlarından çıkmış bir söz olup, onlar ancak yalan söylerler...

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ *"Son dönüş de ancak O'nadır"* buyurmuştur. Yani, âhirette mahlûkatın işi O'na varır; çünkü orada, O'ndan başka, fayda temin edecek ya da zararı savuşturacak kimse bulunmamaktadır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"O gün emir yalnız Allah'ındır"* (İnfitâr, 19) buyurmuştur.

Resûllerin Arkalarının Kesilmesinden Sonra Gelen Son Peygamber

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾

"Ey Ehl-i kitap, peygamberlerin arkası kesildikten sonra size, (hakikatleri) apaçık söyleyip duran elçimiz gelmiştir. Ta ki, 'Bize ne bir rahmet müjdecisi, ne de bir azap habercisi gelmedi' demeyesiniz diye... İşte size rahmet müjdecisi de, azap habercisi de geldi artık... Allah, her şeye hakkıyla kâdirdir" (Mâide, 19).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki يُبَيِّنُ لَكُمْ *"size, (hakikatleri) apaçık söyleyip duran..."* ifâdesiyle ilgili iki izah bulunmaktadır:

1) Burada mef'ûl olarak bir "mübeyyen" (açıklanan, beyan edilen) kelimesi takdir edilir... Bu takdire göre de iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Bu açıklanan şeyin, din ve dinin hükümleri olmasıdır... Bu kelimenin cümlede hazf edilmesi güzel olmuştur; çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ancak şeriatin hükümlerini beyân etmek için gönderildiğini herkes bilmektedir.

b) Bu cümlenin takdirinin, "Size, 'gizlemekte olduğunuz şeyleri' beyân eden..." şeklinde olmasıdır. Bu takdire göre mef'ûlün daha önce geçmiş olduğu için hazfedilmesi yerinde ve güzel olmuştur.

2) Burada, mef'ûl olarak bir "mübeyyen" takdir edilmez... İfâdenin mânası da, "size beyânı iyice açıklıyor, beyân ediyor..." şeklinde olur. Bu takdire göre, mef'ûlün hazfedilmesi, daha çok mâna ifâde edeceği için daha mükemmel olur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "يُبَيِّنُ لَكُمْ" ifâdesi hâl olmak üzere, nasb mahallindedir. Manası da, مُبَيِّنًا لَكُمْ "Size beyân edici olarak..." şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ" ifadesi hakkında **İbn Abbas** (r.a), "Cenâb-ı Allah, bununla 'peygamberlerin inkıtaya uğramasından, arkalarının kesilmesinden sonra...' mânasını kastetmiştir" demiştir. Arapçada, bir şeyin hızı ve şiddeti yavaşlayıp, önceki durumuna göre zayıfladığı zaman, "فَتَرَ الشَّيْءُ - يَفْتُرُ فُتُورًا" denilir. Bu hükümler ile amel etme hususundaki saikler ve vesileler zayıfladığı için, peygamberler arasında geçen sürelere de "fetret" denilmiştir.

Bil ki Cenâb-ı Allah'ın, "عَلٰى فَتْرَةٍ" sözü, âyetteki "جَاءَكُمْ" (size geldi) sözüne müteallıktır. Yani, "Peygamber göndermenin kesilip yavaşlamasından sonra, o size geldi" demektir. Rivâyete göre **Hz. İsa** (a s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasında, aşağı yukarı altı yüz yıllık bir zaman geçmiştir. **Kelbî**'den rivayet edildiğine göre, **Hz. Musa** (a.s) ile **Hz. İsâ** (a.s) arasında, bin yedi yüz sene ve bin peygamber geçmiştir; **Hz. İsa** (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasında ise, dört peygamber geçmiştir. Bunların üçü Benî İsrâil'den olup, sadece birisi Araplardandır ve bu da **Hâlid İbn Sinân el-Absî**'dir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Peygamberlerin inkıtaya uğradığı bir esnada Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönderilmesindeki fayda şudur: Çok eskiden gönderilmiş oldukları ve üzerlerinden epeyce bir zaman geçmiş olduğu için, önceki şeriatler değiştirilmiş ve tahrif edilmişti. Bu sebeple hak, bâtıla; doğru, yanlışa karışmıştı. Bu durum ise, insanların ibadetten uzaklaşmaları için apaçık bir mazeret halini almıştı. Çünkü insanlar, "Ey Rabbimiz, biliyoruz ki sana ibadet etmemiz gerekiyor. Fakat sana nasıl ibadet edeceğimizi bilemiyoruz" diyorlardı. Bundan dolayı, Hak Teâlâ bu mazereti izâle etmek için, o esnâda Hz.

Muhammed (s.a.s)'i göndermişti. Bu husus âyette أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ *"Bize ne bir rahmet müjdecisi, ne de bir azap habercisi gelmedi" demeyesiniz diye"* ifâdesiyle anlatılmaktadır. Yani, "Biz, bu fetret döneminde o peygamberi size, 'Bu vakitte bize ne bir rahmet müjdecisi, ne de bir azap habercisi gelmedi' demeyesiniz diye gönderdik" demektir.

Sonra yüce Allah, فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ *"İşte size rahmet müjdecisi de, azap habercisi de geldi artık"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu mâniniz zâil oldu ve mazeret kapısı kapandı.

Hak Teâlâ daha sonra ise, وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Bu ifâdenin mânası şudur: Fetretin meydana gelmesi, insanların peygamber gönderilmesine ihtiyaç duymalarını gerektirir. Allahu Teâlâ da her şeye kâdirdir. Binâenaleyh peygamber göndermeye de kâdirdir. Şimdi, insanlar peygamberin gönderilmesine muhtaç olunca ve Rahîm-Kerîm Allah da, peygamber göndermeye kâdir olunca, O'nun kerem ve rahmetinin eseri olarak, insanlara peygamberler göndermesi gerekmiştir. İşte Hak Teâlâ'nın, *"Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"* sözünden maksat, yaptığımız bu açıklamaya bir işarettir.

İsrailoğullarına Verilen Daha Başka Nimetler

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾ يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾

"Ve hani Mûsa, kavmine demişti ki: "Ey kavmim, Allah'ın, üzerinizdeki nimetini düşünün... İçinizde peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar yaptı. Size, âlemde hiç kimseye vermediğini verdi. Ey kavmim, Allah'ın sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin ve arkalarınızı dönüp (kaçmayın). Yoksa hüsrana uğrayanlara dönersiniz" (Mâide, 20-21).

Bil ki bu âyetin, daha önceki kısımla münasebeti şu bakımdandır: *"Ve hani Mûsa kavmine demişti..."* ifâdesindeki "ve" kelimesi atıf vâv'ıdır ve وَلَقَدْ

اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنِى اِسْرَائِيلَ *"Andolsun ki Allah, İsrâiloğullarından mîsak almıştı..."* (Mâide, 12) cümlesi ile ilgilidir. Sanki şöyle denilmektedir: "Allah onlardan mîsak aldı, **Mûsâ** (a.s) da onlara, Allah'ın nimetlerini hatırlatarak, o zorba kavim ile savaşmalarını emretti. Ama onlar, vermiş oldukları söze (mîsâka) muhalefet ettiler ve o zorba kavim ile savaşma hususunda **Hz. Musa**'ya karşı geldiler." Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Onlardan Çok Sayıda Peygamber Gönderilmesi**

Allahu Teâlâ onlara, üç nimet ile lütuf ve ihsanda bulunmuştur:

1) Âyette اِذْ جَعَلَ فِيكُمْ اَنْبِيَاءَ *"İçinizde peygamberler çıkarmıştı"* ifâdesi ile belirtilen husus... Çünkü Hak Teâlâ, hiçbir ümmet içinde, İsrailoğullarındaki kadar peygamber çıkarmamıştır. İşte **Hz. Musa** (a.s)'nın, kavmi içinden seçtiği ve kendisi ile beraber Tûr dağına giden yetmiş kişi, bu peygamberlerdendir. Yine bu peygamberler, **Hz. Ya'kûb, İbn İshak, İbn İbrahim** (a.s) soyundandırlar. Bu üçü, ittifakla en büyük peygamberlerden kabul edilmiştir. Yine **Hz. Ya'kûb** (a.s)'un oğulları da, ekseri âlimlere göre peygamber idiler. Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ya peygamberleri **Hz. Ya'kub**'un ve **Hz. İsmâil**'in neslinden göndereceğini bildirmiştir. İşte bu şeref daha önce geçmiş olan peygamberler, **Hz. Musa** (a.s) ile beraber bulunan ve Cenâb-ı Allah'ın **Hz. Musa**'ya, **Hz. Yâ'kûb**'un neslinden ve daha sonra da **Hz. İsmâil**'in neslinden göndereceğini bildirdiği peygamberler ile tahakkuk etmiştir. Şüphe yok ki bu büyük bir şereftir.

Onlardan Hükümdar Çıkarması

2) Âyette, وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا *"sizi hükümdarlar yaptı"* cümlesi ile belirtilen husus... Bu ifâdenin birkaç izahı yapılmıştır:

a) **Süddî** şöyle demiştir: "Yani, Allah sizi, Kıptîlerin elinde, Müslümanlar elinde cizye veren zimmîler gibi bulunuyor iken, kendi kendine sahip olan ve böylece hiç kimsenin hükümran olamayacağı hür insanlar kılmıştır."

b) Bir resul ve nebî olan herkes, aynı zamanda bir melîk (hükümdar)tir. Çünkü o, ümmetinin işlerine hükmeder ve onlar üzerinde tasarrufta bulunma, onları idâre etme yetkisine sahiptir. Binâenaleyh onlar üzerinde hükmü geçerli olduğu için, bir melik olmuş olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Biz, gerçekten, İbrahim'in soyuna kitap ve hikmet verdik. Onlara, büyük bir mülk (ve saltanat) da bahşettik"* (Nisâ, 54) buyurmuştur.

c) Onların ataları ve torunları içinde, hükümdarlar ve büyük insanlar vardı. Nitekim bazen, sülâlesi içinde hükümdarlar bulunan kimselere, mecâzî olarak, اَنْتُمْ مُلُوكٌ "sizler, hükümdarlarsınız" denilir.

d) Kendi işini görme ve geçimini teminde bağımsız olan ve menfaatlerini gözetmede hiç kimseye muhtaç olmayan her insan, bir melik ve bir hükümdar sayılır. **Zeccâc:** "Melik, izni olmadan huzuruna girilemeyen kimsedir" demiştir. **Dahhâk** ise: "Beni İsrâil'in evleri son derece geniş idi, içlerinden sular akıyordu. Malları mülkleri çok idi ve işlerini gören hizmetkârları vardı. İşte böyle olan, melik sayılır" demiştir.

Kimseye Verilmeyen Nimetlerin Onlara Verilmesi

3) Âyette وَاٰتٰيكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ *"Size, âlemde hiç kimseye vermediğini verdi"* ifâdesi ile belirtilen husus da Allah'ın burada zikrettiği nimetlerin üçüncüsüdür. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ onlara, pek büyük ikramları tahsis etmiştir:

a) Allahu Teâlâ onlar için, Kızıldeniz'i yarmıştır.

b) Onların düşmanlarını yok etmiş ve onları düşmanlarının mallarına vâris kılmıştır.

c) Cenâb-ı Hak, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirmiştir.

d) Allah, onlar için, bir kayadan tatlı sular çıkarmıştır.

e) Bulutları, onlar üzerine gölgelik yapmıştır.

f) Hiçbir kavimde, onlardaki gibi, peygamberlik ve saltanat bir araya getirilmemiştir.

g) Onlar, o günlerde Allah'ı bilen âlimlerin tâ kendileri, Allah'ın gerçek dostları ve dininin yardımcıları idiler.

Hz. Musa'nın Yahudileri Mukaddes Beldeye Girmeye Teşviki

Bil ki **Hz. Musa** (a.s), **Benî İsrâil**'e bu nimetleri hatırlatıp, onlara bunları açıklayınca, daha sonra düşmanları ile savaşmalarını emrederek şöyle demiştir: يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِى كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلٰى اَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ *"Ey kavmim, Allah'ın sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin ve arkalarınızı dönüp (kaçmayın). Yoksa hüsrâna uğrayanlar olursunuz."* Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Rivâyet edildiğine göre, **Hz. İbrahim** (a.s), Lübnan Dağı'na çıktığı zaman, Allahu Teâlâ ona şöyle der: *"Bak, gözünün alabildiği yerler mukaddestir*

ve oralara senin zürriyetin vâris olacaktır." Yine şöyle denilmiştir: "**Hz. Musa** (a.s)'nın kavmi Mısır'dan çıktığı zaman, Allah onlara Şam topraklarında oturmalarını vaad eder. İşte Benî İsrâil, bundan dolayı, Şam diyarının topraklarını, "Arz-ı Mev'ûd" (Vaad olunmuş topraklar) diye isimlendirirler. Sonra **Musa** (a.s), bu toprakların durumunu araştırıp, kendisine haber getirmeleri için, güvendiği on iki kişiyi oralara gönderir. Bunlar, o topraklara girdikleri zaman, çok heybetli ve ürkütücü insanlar görürler."

Müfessirler bu hususta şöyle demişlerdir: "**Hz. Musa** (a.s), teftiş ve tetkik için on iki nakîbi oralara gönderdiğinde, oranın zorba (dev gibi) halkından biri, bunları görür ve yakalayıp bahçesinden getirmekte olduğu (devâsa) meyvelerle birlikte, elbisesinin yenine kor. Onları, krallarına getirir. Sonra onları, hükümdarlarının huzuruna saçarak, şaşkınlığını gösterip, krala "Bunlar, bizimle savaşmak istiyorlarmış" der. Bunun üzerine kral, bu on iki nakîbe şöyle der: "Varın arkadaşınız (Mûsâ'ya) gidin ve ona gördüklerinizi anlatın." Nakîbler dönüp, **Hz. Musa**'ya gelirler ve O'na olup bitenleri haber verirler.

Bunun üzerine **Hz. Musa** onlara, gördükleri ve yaşadıkları şeyleri, diğer insanlardan gizlemelerini emretti ise de, ikisi dışında onlar **Hz. Musa**'nın sözünü tutmadılar. O iki kişi de, **Yûşâ İbn Nûn** ve **Kâleb İbn Yûfannâ** idi. Bu ikisi, durumu halklarına daha cazip gösterip, "Oralar, son derece güzel ve nimetleri bereketli ve bol olan topraklardır. Oraların ahâlisinin bedenleri her ne kadar iri ise de, kalpleri (cesaretleri) çok küçük" dediler. Diğer on kişi ise, insanların içine korku attılar ve onlarla savaşıp (galip gelmenin) imkansız olduğunu söylediler. Bunun üzerine Benî İsrâil, **Hz. Musa** (a.s)'ya, *"Onlar orada oldukça, biz oraya kesinlikle girmeyiz. Binâenaleyh sen ve Rabbin gidin ve (onlarla) savaşın. Biz burada oturuyoruz"* (Mâide, 24) dediler. **Hz. Musa** (a.s) da onlara beddua etti. Bunun üzerine Allahu Teâlâ onları, kırk yıl çölde bırakmakla cezalandırdı."

Alimler şöyle dediler: "Bu nakîblerin, araştırmak için, kavimlerinden uzak kaldıkları süre kırk gün idi. İşte bundan dolayı, çölde kırk yıl kalma ile cezalandırıldılar. Bu âsî insanlar çölde iken öldüler. Allah o on nakîbi çölde, çok sert cezalar vererek helâk etti." Bir kısım âlimler ise, "**Hz. Musa** ile **Hz. Hârun** (a.s) da, çölde iken ölmüşlerdi" derken, diğer bir kısım âlim, "**Hz. Musa** (a.s), çölden sağ olarak kurtuldu ve onunla birlikte, **Yûşâ** ile **Kâleb** de sağ çıktı. Hep birlikte o zorba (dev)lerle savaşıp, onları yendiler

ve o topraklara sahip oldular" demişlerdir. İşte, kıssa böyledir. İşlerin nasıl olduğunu en iyi bilen ise Cenâb-ı Allah'tır.

***İKİNCİ MESELE:* "Mukaddes Belde" Mefhumu**

Mukaddes Belde, "temizlenmiş toprak" demek olup, buralar âfet ve belâlardan temizlenmiş yerlerdir. Müfessirler, bu beldenin, şirkten temizlenmiş olduğunu ve peygamberler için bir mesken, bir ikâmetgâh kılındığını söylemişlerdir ki, bu görüş üzerinde biraz düşünmek gerekir. Çünkü bu topraklar, "**Hz. Musa** (a.s), *"Arz-ı Mukaddes'e girin"* dediği zaman, ne şirkten temizlenmiş vaziyette idi, ne de peygamberler için bir ikâmetgâh idi" Buna, "Bu topraklar çok daha önceki devirde böyle (şirkten temizlenmiş) idi" diye cevap verilebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, âyette bahsedilen, **"Arz-ı Mukaddes"**in, neresi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir: **İkrime, Süddî İbn Zeyd,** "O, Erîha beldesidir"; **Kelbî** ise, "O, Şam diyarı ile, Filistin ve Ürdün'ün bir kısmıdır" demiştir. Bu mukaddes yerin, Tûr Dağı olduğu da söylenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Allah'ın sizin için yazdığı" ifâdesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah, Levh-i Mahfuz'da, o beldenin sizin için olduğunu yazmış, takdir etmiştir.

b) Allah, onu size bahşetmiştir.

c) Allah, oraya girmenizi yazıp, emretmiştir.

İmdi eğer; "Cenâb-ı Hak niçin önce, *"sizin için yazdığı..."* buyurup, sonra da, *"Muhakkak ki orası (o belde), kendilerine kırk yıl haram edilmiştir"* (Mâide, 26) buyurmuştur?" denilir ise, buna şu şekilde cevap verilir: **İbn Abbas** (r.a): "Bu belde, Allahu Teâlâ tarafından onlara bağışlanmıştı. Allahu Teâlâ daha sonra, hak dini hususunda diretip, âsî olmaları yüzünden, o beldeyi onlara haram kılmıştır" demiştir. Şu da söylenmiştir: "Bu her ne kadar umûmî bir ifâde ise de, bununla husûsi bir mâna kastedilmiştir. Sanki bu belde, onlardan bazıları için yazılmış, bir kısmı için de haram kılınmıştır." Şu görüş de söylenmiştir: "Âyetteki, *"Allah'ın sizin için yazdığı..."* ifadesi, onların itaatkâr olmaları şartına bağlanmıştır. Binâenaleyh şart yerine gelmeyince, meşrût da (şarta bağlanan şey de) tahakkuk

etmez" denilmiştir ki, bu belde onlara, kırk yıl süre ile haram kılınmıştır. Kırk yıl dolunca, onlar için takdir edilen şey gerçekleşmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"Sizin için yazdığı..."* ifâdesinde büyük bir mâna mevcuttur ki o da şudur: Orada oturanlar, her ne kadar zorba iseler de, ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak bu zayıf kimselere, onların arazilerinin, topraklarının onlar için olacağını va'dedince, bu durumda zayıf olan taraf, eğer **Hz. Musa**'nın peygamberliğini kabul edip ikrar etmişlerse, Allah'ın, o zorba kavme karşı onlara yardım edip, onlar üzerine hükümran kılacağını kesinkes bilirler. İşte bu durumda korkmaksızın, sızlanmaksızın, ah vah etmeksizin, onlarla savaşmaları gerekir. İşte âyette bahsedilen, bu yazma, takdir etme işinin fayda ve mânası budur.

Dinden Dönmeyiniz

Daha sonra Allah وَلَا تَرْتَدُّوا عَلٰى اَدْبَارِكُمْ *"Arkalarınızı dönüp (kaçmayınız)"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki izah şekli (vecih) vardır:

Birinci Vecih: "Sahih olan dinden, **Hz. Musa**'nın nübüvvetinden şek ve şüphe etmeye dönmeyiniz" demektir. Zira **Hz. Musa,** Allahu Teâlâ'nın o yeri, beldeyi kendilerine ait kıldığını haber verince bu, Allahu Teâlâ'nın, o zorba kavimlere karşı onlara yardım edeceği hususunda bir vaad olmuş olur. Binâenaleyh şayet onlar, bu ilahî yardımın tahakkuk edeceğine kesin bir gözle bakmazlarsa, **Hz. Musa**'nın doğruluğu ve sıdkı hususunda şüphe etmiş olurlar da, böylece hem ulûhiyyeti hem de nübüvveti inkâr etmiş olurlar.

İkinci Vecih: Bu, "Girmeniz emredilen araziden, terk ettiğiniz araziye tekrar dönmeyiniz..." demektir. Rivâyet olunduğuna göre Yahudiler, tekrar Mısır'a dönmeye niyetlenmişlerdi.

Hak Teâlâ'nın, فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ *"Yoksa hüsrana uğrayanlardan olursunuz"* ifâdesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Siz, âhirette hüsrana uğrarsınız. Çünkü siz, mükâfat elde edemezsiniz.. Sizin hakkınız, azaptır.

b) Sizler, zillete düşersiniz.

c) Sizler, ne dünya ne de âhiret menfaatlerini elde edemeden, çölde ölürsünüz.

O Şehirde Zorbalar Bulunduğundan, Geri Durmaları

قَالُوا يَا مُوسٰىٓ اِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ ۖ وَاِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوا مِنْهَا ۚ فَاِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾

"Dediler ki: "Ey Musa, gerçekten orada zorba olan bir kavim var. Doğrusu, onlar oradan çıkmadıkça biz kat'iyyen giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de oraya gireriz" (Mâide, 22).

Sonra Cenâb-ı Hak onların قَالُوا يَا مُوسٰى اِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ ***"Dediler ki: "Ey Musa gerçekten orada zorba olan bir kavim vardır"*** dediklerini haber vermiştir.

Âyette geçen جَبَّارِينَ "zorbalar" lâfzının tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) **Cebbâr,** "فَعَّال" vezninde olup, اَجْبَرَهُ عَلَيْهِ "Onu, o işe zorladı, mecbur etti..." mânasında olmak üzere, "جَبَرَهُ عَلَى الْاَمْرِ" ifadesinden alınmıştır. Buna göre, "cebbâr", insanları, kendi arzusunu yerine getirmeye zorlayan, mecbur eden, zâlim ve zorba demektir. Bu, **Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın tercih ettiği görüştür. **Ferrâ,** "Şu iki kelimenin dışında, "اَفْعَلَ" babından "فَعَّال" vezninde olan başka bir kelime duymadım. Bunlar, "اَجْبَرَ"den gelen جَبَّار ؛ اَدْرَكَ (idrak etti, anladı, yetişti) fiilinden gelen "دَرَّاكٌ" kelimesidir" demiştir.

b) Bu kelime, Arapların, hurma ağacı çok yüksek olup el ulaşmadığı zaman söylemiş oldukları "نَخْلَةٌ جَبَّارَةٌ" tabirlerinden alınmıştır. Yine, çok uzun olan hurma ağacına benzetilerek, bir kimse güçlü kuvvetli, boylu boslu, iri yarı olduğu zaman, "رَجُلٌ جَبَّارٌ" denilmektedir. Şam beldesinde oturan topluluk, **Hz. Musa**'nın kavminin ellerinin kendilerine ulaşamayacağı bir biçimde, son derece kuvvetli ve aynı zamanda son derece iri yarı idiler. İşte bu sebepten dolayı, **Hz. Musa**'nın kavmi onları "cebbâr" olarak adlandırmıştır.

Daha sonra, **Hz. Musa**'nın kavmi, وَاِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنَّا دَاخِلُونَ ***"Doğrusu, onlar oradan çıkmadıkça biz kat'iyyen giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de oraya gireriz"*** demiştir. İsrailoğulları bunu, oraya girmelerini imkânsız görerek söylemiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı,

"Onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar, cennete girmeyeceklerdir" (A'râf, 40) âyetinde ifâde edilen husus gibidir.

Sadece İki Zatın, Girmeye Teşvikleri

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾

"(Peygamberlerine muhalefetten) korkmakta olan kimselerden, Allah'ın, kendilerine nimet ihsan ettiği iki kişi, 'Onların üzerine kapıdan girin. (Bir kere) ona girdiniz mi, hiç şüphesiz ki siz galipsiniz. Artık ancak Allah'a güvenip dayanın, (gerçekten) iman etmiş kimselerseniz' dedi" (Maide, 23).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette bahsedilen iki kişi, **Yûşa İbn Nûn** ile **Kâleb İbn Yûfenna**'dır. Bu iki zât, Allah'tan korkan ve Allah'ın kendilerine hidâyet edip, ilahî yardıma güvenip dayanmayı nasip etmiş olduğu kimselerdendir. **Kaffâl:** "İfâdenin takdirinin: 'İsrailoğullarının kendilerinden korktuğu zorba kavimden iki kişi dedi...' şeklinde olması da caizdir" demiştir. Bu kimseler ise, zorba olan kavimdir. Âyette geçen bu iki kişi, Allah'ın kendilerine iman etme nimetini nasip etmiş olduğu kimselerdir ki, bunlar: "Biz inandık, iman ettik..." dediler ve bu sözlerini de, **Hz. Musa**'nın kavmini (İsrâîloğullarını) o zorba kavimlerle savaşmaya cesaretlendirmek için söylediler. Bu görüşü, fiili yâ harfinin zammesiyle يُخَافُونَ "... kendilerinden korkulan..." okuyan kimselerin kıraati de destekler.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"kendilerine nimet ihsan ettiği"* vasfıyla ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu ifâde, "iki kişi, iki adam" ifâdesinin sıfatıdır.

2) Bu, sözden kastedilen mânayı te'kid etmek için, araya girmiş olan bir ara cümlesidir...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"onların üzerine kapıdan girin"* ifâdesi, onlara yardım edeceği ve onları muzaffer kılacağı hususundaki vaadini iyice pekiştiren bir ifâdedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Onların beldelerinin kapılarından girdiğinizde, onlar bozulacaklar, hezimete uğrayacaklar ve onlardan, ne ateşe üfleyen ne de evde oturan bir kimse kalmayacaktır... Binâenaleyh, onlardan korkmayınız!." Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu iki adam, *"(Bir kere) ona girdiniz mi, hiç şüphesiz ki siz galipsiniz"* şeklindeki sözlerinde, kesin kanaat sahibiydiler. Çünkü bunlar, **Hz. Musa**'nın nübüvvetine kesinkes inanmışlardı. Binâenaleyh, **Hz. Musa** onlara, Allah'ın, *"Allah'ın sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin..."* (Mâide, 21) dediğini haber verince, şüphesiz bu iki kimse, bu ilahî yardımın kendileri için tahakkuk edip, muzafferiyetin kendi taraflarında olacağına katiyetle inanmışlardı. İşte bu sebepten dolayı onlar sözlerini, *"Artık ancak Allah'a güvenip dayanın, (gerçekten) iman etmiş kimselerseniz..."* ifadesiyle bitirmişlerdir. Yani, "Allahu Teâlâ, size yardım edeceğini va'dedince, size, karşı tarafın çok kuvvetli olup, cüsselerinin de çok büyük olmasından dolayı korkuya kapılmanız uygun düşmez. Tam aksine, eğer kâdir bir ilâh'ın varlığına ve **Hz. Musa**'nın da nübüvvetinin doğruluğuna inanmış, bunu ikrâr etmiş iseniz, bu ilâhi yardımın sizin için tahakkuk etmesi hususunda Allah'a tevekkül etmeniz, güvenmeniz gerekir..." demektir.

Yahudilerin, Hz. Musa'yı Savaşta Yalnız Bırakmaları

قَالُوا يَا مُوسٰىٓ اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَآ اَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَآ اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾

"Onlar (şöyle) dediler: "Ya Musa, onlar orada bulundukça biz oraya ebedî olarak giremeyiz. Artık sen Rabbinle beraber git! Bu suretle ikiniz harp edin! Biz mutlaka burada oturucularız" (Mâide, 24).

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ *"Artık sen Rabbinle berâber git..."* ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır.

a) Belki de bu topluluk, "mücessime" idi. Buna göre de, Allah'ın gidip geleceğini tecviz edebiliyorlardı.

b) Bu ifâdeyle, Allah'ın hakikaten gidip gelmesi kastedilmeyip, aksine bu, tıpkı كَلَّمْتُهُ فَذَهَبَ يُجِيبُنِي "Onunla konuştum, o da bana cevap vermeye gitti." Bu, "cevap vermek istedi" demektir. Buna göre o topluluk sanki, "Sen ve Rabbin, onlarla savaşmayı isteyiniz, savaşma isteği içinde olunuz..." demek istemiştir.

c) Kelamın takdiri, اِذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ مُعِينٌ لَكَ بِزَعْمِكَ "Sen ve Rabbin (de -iddiana göre- yardımcın olarak) gidiniz ve savaşınız" şeklindedir. Böylece, mübtedanın haberi mukadder olmuş olur. Buna göre şayet, "Biz, bir haber takdir ettiğimizde, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın فَقَاتِلَا *"İkiniz harp edin!.."* ifâdesi de nasıl haber addedilecektir?" denilirse, biz deriz ki: Peş peşe haber getirmek imkânsız değildir.

d) "وَرَبُّكَ" ifâdesiyle, **Hz. Musa**'nın kardeşi **Harun** kastedilmiştir. Onlar, **Harun, Hz. Musa**'dan daha büyük olduğu için, O'na "Rabb" adını vermişlerdir.

Müfessirler, onların *"Artık sen Rabbinle beraber git..."* ifâdesi hakkında şöyle demişlerdir: Eğer onlar bu sözü, Cenâb-ı Hakk'ın bir yerden bir yere gidip gelmesi anlamında söylemişlerse, bu küfürdür. Yok eğer onlar bu sözü, Allah'a itaat etme hususunda diretme mânasında söylemişlerse, bu da bir fısk olur. Muhakkak ki onlar, bu sözleriyle fâsık olmuşlardır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın bu kıssanın sonunda, *"Artık o fâsıklar gürûhuna karşı tasalanma"* (Mâide, 26) buyurmuş olmasıdır. Bu hâdisenin anlatılmasından maksat, o Yahudilerin, ta eskiden beri Allah'ın peygamberleri ile ne denli bir münakaşaya girdiklerini, onlara buğzedip muhalefette bulunduklarını açıklayıp ortaya koymaktır.

قَالَ رَبِّ اِنِّي لَآ اَمْلِكُ اِلَّا نَفْسِي وَاَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٥﴾

"Ya Rab! Ben, kendimle kardeşimden başkasına söz geçiremem. Artık bizimle, o fâsıklar güruhunun arasını sen ayır" dedi" (Mâide, 25).

Sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'nın, kavminden bu sözü duyunca, قَالَ رَبِّ اِنِّي لَا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْسِي وَاَخِي *"Ya Rab, ben kendimle kardeşimden başkasına söz*

geçiremem" dediğini nakletmiştir. **Zeccâc,** "وَاَخِی" kelimesinin i'râbı hususunda, o kelimenin hem merfû, hem de mansûb olabileceğini söylemiştir. Bu kelimenin merfû oluşu, şu iki sebepten dolayıdır:

a) Bu kelime "اِنِّی" lafzındaki yâ harfinin mahalline atıftır (çünkü yâ, aslında mübtedadır). Buna göre, ifâdenin takdiri, اَنَا لَا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْسِی وَاَخِی كَذٰلِكَ "Ben ancak kendime sahip olabilirim; kardeşim de böyledir..." şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, اِنَّ اللّٰهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِكِینَ وَرَسُولُهُ *"Allah* ve *Resûlü, müşriklerden artık katiyen uzaktır"* (Tevbe, 3) âyeti de böyledir.

b) Bunun, "اَمْلِكُ" fiilinin tahtında bulunan "اَنَا" (ben...) zamirine atfedilmiş olmasıdır. Buna göre ifâdenin takdiri, لَا اَمْلِكُ اَنَا وَاَخِی اِلَّا اَنْفُسَنَا "Ben ve kardeşim, ancak kendimize sahip olabiliriz" şeklindedir.

Bu kelimenin mansûb olması da şu iki yöndendir:

a) "اِنِّی" ifâdesindeki yâ harfinin lafzına atfedilmiş olması sebebiyledir. Buna göre ifâdenin takdiri, اِنِّی وَاَخِی لَا نَمْلِكُ اِلَّا اَنْفُسَنَا "Muhakkak ki ben ve kardeşim ancak kendimize sahip olabiliriz..." şeklindedir.

b) "اَخِی" kelimesinin, "نَفْسِی" kelimesine atfedilmiş olmasıdır. Buna göre de ifadenin takdiri لَا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْسِی وَلَا اَمْلِكُ اِلَّا اَخِی "Ben ancak kendime sahip olabilirim; ve yine ben ancak kardeşime sahip olabilirim" şeklindedir. Çünkü O'nun kardeşi kendisine itaat ettiğinde, o kardeşinin itaatine mâlik olmuş olur.

İmdi şayet, "**Hz. Musa**'nın yanında, âyette bahsedilen o iki kişi de varken, daha nasıl, 'Ben ancak kendime ve kardeşime sahip olabiliyorum' demiştir?.." denilirse, biz deriz ki:

Hz. Musa sanki, bu nakîblerin ekserisinin isyân üzerinde mutabık olduklarını görünce, bu iki kişiye de tam tamına güvenememiştir. Belki de **Hz. Musa,** bu sözü kendisine muvafakat edenleri az gördüğü için söylemiştir. Yine, âyette geçen "ve kardeşim..." ifâdesiyle, **Hz. Musa**'nın, din kardeşlerini kastetmiş olması da mümkündür. Böyle olması halinde, bu iki kişi de Hz. Musa'nın *"kardeşim..."* ifâdesine dahil olmuş olurlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَافْرُقْ بَیْنَنَا وَبَیْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِینَ *"Artık bizimle, o fâsıklar gürûhunun arasını sen ayır"* buyurmuştur. Yani, "Hak ettiğimiz şey sebebiyle bizim lehimize, onların hak ettikleri şey sebebiyle de onların aleyhine hükmetmen suretiyle, aramızı faslet, bizi birbirimizden ayır" demek olup, bu, onlar için bir beddua demektir. Bu ifâdeden maksadın, "Bizi

onlarla birlikte bulunmaktan kurtar" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbim, beni o zalimler güruhundan kurtar"* (Kasas, 21) şeklindeki buyruğu gibidir.

Yahudilerin Kırk Yıl Çölde Sürünüp Mukaddes Beldeye Giremeyişleri

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

"Buyurdu ki: "Muhakkak orası, kendilerine kırk yıl haram edilmiştir. Onlar, yeryüzünde sersem sersem dolaşacaklardır. Artık o fâsıklar gürûhundan ötürü tasalanma" (Mâide, 26).

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "فَإِنَّهَا" kelimesindeki hâ zamiri, (Maide, 21) âyetindeki "الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ" kelimesine râci olup, mâna "O mukaddes toprak, onlara haram kılınmıştır" şeklinde olur.

Hak Teâlâ'nın, أَرْبَعِينَ سَنَةً *"kırk yıl"* ifâdesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu ifade, âyette geçen مُحَرَّمَةٌ *"haram kılınmış"* (ifâdesi) sebebiyle mansûb olup, mâna, "o mukaddes toprak, onlara kırk yıl süreyle haram kılınmıştır" şeklindedir. Daha sonra Allah, o toprakları onlara, savaşmaksızın fethetmeyi nasip etmiştir. İşte, **Rebî İbn Enes** bunu bu şekilde anlatmıştır.

b) "أَرْبَعِينَ سَنَةً" Hak Teâlâ'nın, يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ *"yeryüzünde sersem sersem dolaşacaklardır"* ifâdesiyle mansûbdur ki, buna göre mâna, "onlar kırk yıl bu hal içinde kaldılar, şaşkın şaşkın dolaştılar. Bu yerin haram kılınması ise, onlar hakkında ölünceye kadar devam etmiştir. Daha sonraysa onların zürriyetleri, o beldeye girmişlerdir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Muhtemeldir ki, **Hz. Musa** (a.s) kavmine *"Artık bizimle o fâsıklar gürûhunun arasında sen hükmet"* diyerek beddua ettiğinde, o, bu duâsıyla bu tür bir azabı kastetmeyip, aksine bundan daha hafif olan bir şeyi murat

etmişti. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, **Musa**'ya çölde kalacaklarını haber verdiğinde, **Musa**'nın bu sebeple üzüleceğini bildiği için, O'nu takviye etmek ve bu işi O'na hafifletmek için, *"Artık o fâsıklar güruhuna karşı tasalanma"* buyurmuştur.

Mukâtil ise şöyle demektedir: **Musa** (a.s) kavmine beddua edince, Allahu Teâlâ **Musa**'ya çölün ahvalini, durumlarını haber vermiş, **Hz. Musa** da bunu kavmine anlatınca, kavmi ona, "Niçin bize beddua ettin?" demişler, bunun üzerine **Hz. Musa** da bu yaptığına pişman olmuştur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya, *'Artık o fâsıklar güruhundan ötürü tasalanma..."* diye vahyetmiştir. Bunun, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir hitap olması da muhtemeldir ki, bu, "işleri güçleri Allah'a isyân edip peygamberlere muhalefet etmek olan bir kavim hakkında tasalanma..." demektir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Hz. Musa ile Hz. Harun (a.s)'un Çölde Kalıp Kalmadıkları

Âlimler, **Hz. Musa** ve **Hârun**'un çölde kalıp kalmadıkları hususunda ihtilaf ederek, bir kısmı, onların çölde olmadıklarını söylemiş ve şöyle demişlerdir: "Bunun delilleri şunlardır:

1) **Hz. Musa** (a.s), kendisiyle o fâsık kavmin arasında hükmetmesi için dua etmiştir. Peygamberlerin duaları kabul edilir. İşte bu da gösteriyor ki **Hz. Musa,** çölde kavmiyle beraber değildi.

2) Çölde bulunmak bir azaptır. Halbuki peygamberler azap olunmazlar.

3) İsraîloğulları, hak karşısında diretip isyân etmeleri sebebiyle azaba uğratılmışlardır. Halbuki **Hz. Musa** ve **Hârun** böyle değillerdir. Binâenaleyh, onların o fâsıklarla beraber o azap içinde bulunmaları nasıl düşünülebilir?"

Diğer bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: Hem **Hz. Musa,** hem de **Hârun** o çölde, kavimleriyle beraberdirler. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, tıpkı ateşi **Hz. İbrahim**'e kolay kılıp, onu bir serinlik ve esenlik kıldığı gibi, bu çölün azabını da o ikisine kolaylaştırmıştı. Bu görüşte olanlar sonra, **Hz. Musa** ile **Hârun**'un çölde ölüp ölmedikleri ve oradan çıkıp çıkmadıkları hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre onların bir kısmı, **Hârun**'un çölde öldüğünü, **Hz. Musa**'nın ise **Hârun**'un ölümünden bir yıl sonra öldüğünü; **Hz. Musa**'nın ölümünden sonra, geriye, kızkardeşinin oğlu ve vasisi olan **Yûşa İbn Nûn**'un kaldığını, Mukaddes Belde'yi fethedenin de bu zât olduğunu söylemişlerdir.

Bundan sonra, Şam kralının **Yûşa İbn Nûn** olduğu da söylenmiştir.

Diğer bir kısmı ise, **Hz. Hârun**'un ölümünden sonra, **Hz. Musa**'nın geriye kalarak çölden çıkıp o zorba kavim ile savaştığını ve onları yenerek Mukaddes Belde'yi fethettiğini söylemişlerdir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ekseri âlimler, Allah'ın *"Muhakkak orası, kendilerine haram edilmiştir"* buyruğunun dinî manada bir haram kılma değil de, şehre girme imkânı vermeme manasında bir haram kılma olduğunu söylemişlerdir. Bunun, dinî manada bir haram kılma olduğu ve Cenâb-ı Hakk'ın onlara, yaptıkları kötü işlere mukabil bir cezâ olsun diye, o sahrada sıkıntı ve meşakkatler içinde kalmayı emretmiş olduğu da ileri sürülmüştür.

***BEŞİNCE MESELE:* Çölün Alanı ve Buradan Çıkamayışlarının İzahı**

Âlimler, bu çölün yüzölçümü hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Meselâ **Rebî,** bunun altı fersâh[3] olduğunu söylemiştir. Bazıları eni dokuz, boyu otuz fersah olduğunu, daha başkaları eni altı, boyu on iki fersah olduğunu söylemişlerdir. Çölde bulunanların sayısının ise, altı yüz bin süvari olduğu söylenmiştir.

İmdi şayet, "Bu kadar kalabalık bir topluluğun, böylesine küçük bir çölde kırk yıl kaldıkları halde içlerinden hiçbirinin oradan çıkmak için bir yol bulamaması nasıl düşünülebilir? Şayet onlar okyanusta bile olsalar, gözlerini güneşin veya yıldızların hareketinden ayırmasalardı (onları takip etselerdi), okyanusta dahi olsalar, mutlaka oradan çıkar kurtulurlardı. O halde bu küçük çölde nasıl kalmışlardır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Peygamberlerin gönderildiği zamanlarda, harikulâde şeylerin, mu'cizelerin vukû bulması hiç de uzak görülecek bir husus değildir. Zira biz, bunu imkânsız görme kapısını açarsak, o zaman bütün mu'cizeleri tenkit etmek gerekir ki, bu da bâtıl ve yanlıştır.

b) Biz, âyette bahsedilen haram kılma işini, dinî manada bir haram kılmak şeklinde tefsir edersek, böyle bir soru kendiliğinden ortadan kalkar. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, onlara, vatanlarına dönmelerini haram kılmış; hatta yaptıkları bu kötü davranışlara bir cezâ olsun diye, onlara bu çölde kırk yıl çeşitli sıkıntı ve acılar içinde kalmalarını emretmiş olması

3 Bir fersah takriben sekiz km. uzunluğundadır.

da muhtemeldir. Böyle olması halinde de, yine böyle bir soru kendiliğinden ortadan kalkar.

ALTINCI MESELE

Arapçada, تَاهَ - يَتِيهُ - تَيْهًا - تِيهًا - تَوْهًا (şaşkın şaşkın dolaştı... dolaşır-dolaşmak..." denilir. "اَلتِّيهُ" kelimesi ise mastarların en genel olanıdır. "اَلتِّيهَاءُ" kelimesi ise, hiçbir çıkışı olmayan yer demektir. **Hasan el-Basrî**: "Onlar, akşamladıkları yerde sabahlıyor, sabahladıkları yerde akşamlıyorlardı. Onların bu çöldeki hareketleri, daireseldi" demiştir ki, bu söz de müşkildir. Zira, onlar gözlerini güneşin hareketlerine dikip ondan saptırmasalardı ve ayırmasalardı, mutlaka o çölden çıkarlardı... Şu halde daha uygun olan izah şekli, ifâdeyi, daha önce de belirttiğimiz gibi, dinî manadaki bir haram kılmaya hamletmektir. Allah en iyi bilendir.

Hz. Âdem'in İki Oğlu (Hâbil ile Kâbil)

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَىْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ ۘ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ ۭ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ ۭ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِيْنَ ﴿٢٧﴾ لَىِٕنْۢ بَسَطْتَّ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِيْ مَآ اَنَا بِبَاسِطٍ يَّدِيَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ ۚ اِنِّىْٓ اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٢٨﴾

"Onlara Âdem'in iki oğlunun gerçek olan haberini oku: Hani onlar, (Allah'a) yaklaştıracak birer kurban takdim etmişlerdi de, ikisinden birisininki kabul olunmuş, öbürününki kabul olunmamıştı. O, "Seni elbette öldüreceğim" demişti. (Beriki de şöyle) demişti: "Allah, ancak müttakîlerden kabul buyurur. Andolsun ki, beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben, kâinatın Rabbi olan Allah'tan korkarım" (Mâide, 27-28).

Cenâb-ı Hak, وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ *"Onlara, Âdem'in iki oğlunun gerçek olan haberini oku..."* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:"

BİRİNCİ MESELE: **Bu Kıssanın Mâkabli ile İlgisi**

Bu âyetin, kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Allahu Teâlâ daha önce, *"Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani bir gürûh size ellerini uzatmayı kurmuştu da o, bunların ellerini sizden itip çekmişti..."* (Mâide, 11) buyurmuş, böylece de bu âyetinde, düşmanların mü'minleri çeşitli belâ ve sıkıntılar içine düşürmek istediklerini, ama ne var ki, kendisinin onları fazl ve keremiyle koruyup, düşmanların o mü'minlere kötülük etmelerine mâni olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, teselli ve bu durumları mü'minlerin kalplerine kolaylaştırmak için, gerek dinî gerekse dünyevî bakımdan, kendilerine büyük nimetler verdiği kimseler hakkında, insanların haset ve kıskançlıklarından dolayı dedikodular yaptıkları hususunda pek çok olay zikretmiştir. İşte böylece, ilk önce on iki nakîb kıssasından, onlardan aldığı ahitten; sonra da Yahudilerin, bu ahdi bozarak, lânete ve kalp katılığına düştüklerinden bahsetmiştir.

Yine Allahu Teâlâ, bundan sonra, Hristiyanların küfürlerinde alabildiğine ısrar etmelerinden, görüşlerinin yanlışlığına kesin olarak delâlet eden delillerin ortaya çıkmasından sonra bile, "Teslîs"e inandıklarından; bunun ise, sadece onların, kendisine Hak dini, İslâm'ı vermiş olmasından ötürü Hz. Muhammed'e haset etmelerinden kaynaklanmış olduğunu belirtmiştir. Daha sonra da **Hz. Musa**'nın, zorbalar ile muharebe etmesi ve kavminin diretip isyânda ısrar etmesinden bahsederek, **Hz. Âdem**'in iki oğlunun kıssasından ve Allahu Teâlâ'nın, kurbanını kabul etmiş olmasına haset ederek, onlardan birinin diğerini öldürdüğünden bahsetmiştir.

Bütün bu kıssalar, Allah'ın nimet vermiş olduğu kimselere haset edildiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh, Allah'ın Hz. Muhammed'e olan nimeti, nimetlerin en büyüğü olunca, hiç şüphesiz düşmanlarının onun hakkında her türlü tuzak ve hileler tertipleme hususunda ittifak etmiş olmaları hiç de uzak görülecek bir ihtimal değildir. İşte bu kıssaların zikredilmiş olması, Yahudilerden bir topluluğun, Hz. Peygamber'e tuzak kurmayı ve onu çeşitli sıkıntı ve belâlara düşürmeyi kafalarında kurmuş olmalarından ötürü, Allah tarafından Hz. Muhammed'i bir teselli olmuş olur.

2) Bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ey Ehl-i kitap, size kitaptan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi meydana vuran, bir çoğundan da geçiveren peygamberimiz gelmiştir"* (Mâide, 15) âyetiyle ilgilidir. Binâenaleyh, gerek bu kıssa, gerekse bu kıssaya göre "kısas"ın farz kılınmış olması, Tevrât'ın sırlarındandır.

3) Bu kıssa, kendinden önceki zorba kavim ile savaşmak hakkındaki kıssa ile ilgilidir. Buna göre kelamın takdiri, "Nedâmet ve günah işlemeleri sebebiyle meydana gelen tehassür, yerinme hususunda, atalarının yollarının tıpkı **Hz. Âdem**'in iki oğlundan birisinin diğerini öldürmeye yeltenmesi gibi olduğunu bilsinler diye, **Hz. Âdem**'in iki oğlunun hadisesini anlat..." şeklindedir.

4) Bu âyetin, Allah'ın, Yahudi ve Hristiyanlardan, *"Biz Allah'ın evlatları ve dostlarıyız"* (Mâide, 18) şeklinde naklettiği buyruğu ile ilgili olduğu da söylenmiştir. Yani, "Babasının Allah katında büyük bir nebî olması sebebiyle, isyân ettiğinde **Âdem** (a.s)'in oğluna, babasının peygamber olması hiçbir fayda sağlamadığı gibi, Yahudi ve Hristiyanlara da, küfürlerine karşılık, kendilerinin peygamber soyundan olmaları hiçbir fayda temin etmez..." demektir.

5) Ehl-i kitap, sırf haset ve kıskançlıklarından dolayı, Hz. Muhammed (s.a.s)'i inkâr edip O'nu kabul etmeyince, Allah onlara, **Hz. Âdem**'in oğlunun haberini ve kıskançlığının onu kötü bir neticeye sürüklediğini haber vermiştir ki, bundan maksat, Yahudileri bu kıskançlıklarından sakındırmaktır.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. Âdem'in Oğulları**

Hak Teâlâ'nın, وَاتْلُ عَلَيْهِمْ *"Onlara...oku"* emriyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "Onlara, yani insanlara oku..." demektir.

b) "Onlara, yani Ehl-i kitaba oku..." demektir.

O'nun *"Âdem'in iki oğulları..."* ifâdesi hakkında da şu iki görüş bulunmaktadır:

a) Bunlar, Hz. Âdem'in sulbünden olan iki oğludur ki, bunlar **Hâbil** ile **Kâbil**'dir. Bunlar arasında meydana gelen münakaşa hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) **Hâbil**'in bir sürüsü vardı. **Kâbil** ise ziraatçı idi. Onlardan her biri Allah'a bir kurban sundular. **Hâbil** sürüsü içerisindeki en güzel koyunu seçip, kurban olarak sundu. **Kâbil** ise, ekini içindeki en âdi buğdayları seçip, onu kurban olarak sundu ve her ikisi de bu kurbanları ile, Allah'a yaklaşmayı istediler. Derken gökten bir ateş inip, **Hâbil**'in kurbanını alıp götürdü, **Kâbil**'inkini almadı. Böylece **Kâbil,** Allahu Teâlâ'nın, kardeşi **Hâbil**'in

kurbanını kabul ettiğini, kendisininkini ise kabul etmediğini anladı. Bundan dolayı ona haset etti ve onu öldürmek istedi.

2) Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Âdem** (a.s)'in, her batında (her defasında) biri erkek, biri kız ikiz çocukları oluyordu. O da, aynı batın (seferde) doğan kızını, diğer batında doğan erkek evladı ile evlendiriyordu. Böylece **Hz. Âdem**'in, önce **Kâbil** ile onun ikizi olan kızı, sonra da **Hâbil** ile onun ikizi olan kızı doğdu. **Kâbil**'in ikizi olan kızı güzeldi. **Hz. Adem** (a s), **Kâbil**'in ikizi olan kızı, **Hâbil** ile evlendirmek istedi. Ama **Kâbil** buna karşı çıkarak: "Ben bu ikizimi almaya, **Hâbil** de kendi ikizi olan kızı almaya daha müstehakız. Bu yapmak istediğin, Allah'ın bir emri olmayıp, kendi ictihadındır" dedi. Bunun üzerine **Hz. Âdem** (a.s), bu iki oğluna, "Birer kurban sunun. Kimin kurbanı kabul olunur ise, o kızla onu evlendiririm" dedi. Böylece Allahu Teâlâ, **Hâbil**'in kurbanı üzerine bir ateş indirerek, onun kurbanını kabul ettiğini gösterdi. **Kâbil,** kıskançlığından ötürü **Hâbil**'i öldürdü.

b) **Hasan el-Basrî** ile **Dahhâk**'ın görüşüdür. Buna göre, **Hz. Âdem** (a.s)'in, birer kurban sunan iki oğlu, onun sulbünden olan iki oğlu olmayıp, İsrâiloğullarından iki âdemoğludur. Bunun delili, Allah'ın bu kıssanın sonunda, *"Bundan dolayıdır ki İsrâiloğulları için şuna hükmettik: Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkardığı için olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur"* (Mâide, 32) buyurmuş olmasıdır. Çünkü bu günahın, **Hz. Âdem**'in oğullarından birinden südûr etmesinin, İsrâiloğulları için kısasın farz oluşunun sebebi olmaya elverişli olmayacağı açık bir durumdur. Ama Benî İsrâil'den birisinin, böyle bir günahı işlemesinin, onları aynı günahı işlemekten alıkoymak için, onlar hakkında kısas hükmünün konulmasına yol açması mümkündür. Bu hadiseden maksadın, taa eskiden beri, Yahudilerin devamlı olarak isyan ve hasette ısrarlı olduklarını, hatta hasetlerinin, Allah'ın, içlerinden birinin kurbanını kabul etmesi sebebi ile diğer birisi ona haset edip, öldürme derecesine vardığını belirtmek olması da buna delâlet eder. Şüphe yok ki işte bu, hasette son derece ileri bir durumdur. Çünkü onlardan birisi, arkadaşının kurbanının, Allah katında makbul olduğunu görünce, bu durum o kimseyi, Allah hakkında güzel itikâda ve kusursuz saygıya götüren şeylerden olmalıydı. Binâenaleyh bu kimse aksine, o arkadaşını öldürmeye yeltenip, hatta onu öldürdüğüne göre, işte bu durum o katilin, hasette zirveye ulaşmış olduğunu gösterir. Bu kıssanın zikredilişindeki maksat, hasedin, İsrâiloğulları arasında

eskiden beri süre gelen bir adet olduğunu anlatmak olduğuna göre, âyette bahsedilen bu iki âdemoğlunun da, Benî İsrâil'den olması gerekir.

Bil ki birincisi hadiselerin çoğu tarafından tercih edilen görüştür. Hem sonra âyette, birinci görüşün doğruluğuna delâlet eden hususlar vardır. Çünkü âyet, kâtilin, öldürdüğü kardeşinin cesedine ne yapacağını bilemediğini, hatta bunu bir karganın davranışından öğrendiğini göstermektedir. Eğer bahsedilen bu iki adam, Benî İsrâil'den olsaydı, ne yapacağını (yani defnetmeyi) iyi bilirdi. Doğru olan da budur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Âyetteki "بِالْحَقِّ" Kısmının İzahı**

Âyetteki بِالْحَقِّ *"Hak ile"* ifâdesinin hangi mânaya olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) "Allah katından gelen hak ve doğruluğa bürünmüş bir okuyuşla oku" demektir.

b) "Tevrat ve İncil'deki (gerçeklere) uygun olarak, sıdka ve hakka bürünmüş olarak oku" demektir.

c) "Doğru bir niyetle oku" demektir ki bu, hasedin çirkin ve kötü olduğunu ifâde eder. Çünkü Ehl-i kitap ve müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e haset edip, ona isyân ediyorlardı.

d) Bu, "Hakka itibâr etmeleri, onu, manasız ve faydasız pek çok kıssa gibi, bir oyun ve asılsız bir şey olarak görmemeleri için..." demektir. Faydasız kıssalar, boş sözlerdir. Bu ifâde de, Kur'ân-ı Kerim'deki kıssa ve hikâyelerin sadece onları anlatmak için değil, onlardan ibret alınması gayesi ile zikredildiğine delâlet etmektedir. Bunun bir benzeri de şu âyettir: *"Celalim hakkı için onların kıssalarında, akıl sâhipleri için bir ibret vardır"* (Yusuf, 111).

Kurban Takdim Etmeleri

Sonra Cenâb-ı Allah, اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا *"Hani onlar, (Allah'a) yaklaştıracak birer kurban takdim etmişlerdi..."* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "اِذْ" edatı ne ile mansubdur? Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu kelime, "اَلنَّبَأُ" kelimesi ile mansubdur. Yani "onların bu hadisesi, (kurban sundukları) o vakitte olmuştur" demektir.

b) "اَلنَّبَأُ" kelimesinden bedeldir. Buna göre kelamın takdiri, mahzuf muzaaf ile şöyledir: وَاتْلُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبَأِ ذٰلِكَ الْوَقْتِ "Onlara, haberi, yani o vakitte olan haberi oku"

İKİNCİ MESELE

"Kurban", bir şey kesme veya tasadduk etme yolu ile, Allah'a yaklaşmak için yapılan şeye denir. Kurban ile ilgili söz, Âl-i İmrân sûresinde geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا" kelamının takdiri, قَرَّبَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا قُرْبَانًا (onlardan her biri bir kurban sundu) şeklindedir. Fakat fiil tesniye; ismi, müfret getirildi. Çünkü her ikisinin de kurban sunmuş olması, her birinin bir kurbanı olduğu neticesine varır. "Kurban" kelimesinin, bir cins ismi olduğu ve bir kurban ile birden fazla kurbana şamil olduğu söylenmiştir. Hem kurban lafzı, tıpkı "rüçhân", "udvân" ve "küfrân" kelimeleri gibi bir mastardır. Mastar (mefûl-i mutlak) ise tesniye ve cemî olarak gelmez.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ *"İkisinden birisininki kabul olunmuş, öbürününki kabul olunmamıştı"* buyurmuştur. Bu cümle hakkında da birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kurbanın Kabul Edilişinin Alâmeti**

Kurbanın kabul edildiğinin alâmetinin, gökten gelen bir ateşin onu yiyip bitirmesi olduğu söylenmiştir. İşte bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. **Mücâhid** ise, ateşin onu yakıp bitirmesini, kabul edilmeyişinin alâmeti olduğunu söylemiştir. Birinci görüş daha uygundur. Çünkü müfessirlerin ekserisi bunu kabul etmişlerdir. Şu da rivayet edilmiştir: O zamanlar, Allah'a yaklaşılmak için sunulan kurbanın, verilebileceği bir fakir bulunmuyordu. Bundan dolayı gökten bir ateş inip, onu yakıp bitiriyordu.

***İKİNCİ MESELE:* Kurbanın Kabul Şartı**

Bu iki kurbandan biri kabul edilmiş, diğeri ise kabul edilmemiştir. Çünkü amellerin kabul edilmesi için, takvânın bulunması şarttır. Nitekim Allah burada, haklı olanın ağzından, *"Allah, ancak muttakîlerden kabul buyurur"* demiştir. Cenâb-ı Hak, bize deveyi kurban olarak kesmemizi emrederken de, *"Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na, takvâ ulaşır"* (Hacc, 37) buyurmuş ve böylece Allah'a varan şeyin, sadece takva olduğunu haber vermiştir. Takvâ ise, kalbin

sıfatlarındandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), kalbine işaret ederek, اَلتَّقْوَى هَا هُنَا *"Takvâ buradadır"*[4] demiştir.

Takvânın Mânası

Takvâ birçok şeyi ifâde eder:

1) İnsanın, yaptığı ibadetlerde kusur edeceği endişesi ve korkusuna düşerek, elinden geldiği nispette kusurlardan korunması...

2) İnsanın, yaptığı taatleri, Allah rızasını istemenin dışında, herhangi bir maksat için yapmaktan korunması...

3) İnsanın, ibadetlerinde, Allah'tan başkasının ortak olmasından ittikâ edip, korunmasıdır... Bunlar, gözetilmesi ne kadar da güç ve zor olan şartlardır!

Bu kıssa ile ilgili olarak şu da söylenmiştir: "O iki kardeşten birisi kurbanını, malının en güzelinden seçmiş, diğeri ise malının en âdisini kurban olarak sunmuştu."

Yine şu da söylenmişti: **"Kâbil,** kendi kendine "ister kurbanım kabul olsun, ister olmasın buna aldırmayacağım ve ikiz kız kardeşimi **Hâbil**'e vermeyeceğim" diye düşünmüştü. **Kâbil**'in muttaki ve itaatkâr bir kimse olmadığı ve bu sebepten dolayı, Allahu Teâlâ'nın onun kurbanını kabul etmediği de söylenmiştir.

Kâbil'in Hâbili Öldürmek İstemesi

Sonra Allahu Teâlâ, **Kâbil**'in **Hâbil**'i, *"Seni elbette öldüreceğim"* dediğini, **Hâbil**'in de, *"Allah, ancak muttakîlerden kabul buyurur"* diye cevap verdiğini nakletmiştir. Bu kelamda bir hazif vardır ve takdiri şöyledir: "Sanki **Hâbil, Kâbil**'e "Niçin beni öldüreceksin?" demiş. **Kâbil** de, "Çünkü senin kurbanın kabul edildi" demiş. Bunun üzerine **Hâbil,** "Benim suçum ne! Allah, ancak muttakîlerden kabul buyurur" demiştir. Bu ifâdenin, kıssa arasına girmiş itirazî bir cümle olarak, Hak Teâlâ tarafından, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben söylenmiş bir söz olabileceği de söylenmiştir. Sanki Allah, bu söz ile, "O muttaki olmadığı için, onun kurbanını kabul etmedim" mânasında bir açıklamada bulunmuştur.

Hâbil'in Karşılık Vermemesinin Sebebi

Daha sonra Allahu Teâlâ, mazlum olan kardeşin, لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِى مَا اَنَا بِبَاسِطٍ يَدِىَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ اِنِّى اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ *"Andolsun ki beni öldürmek*

4 **Müslim,** Birr, 32 (4/1986); **Tirmizî,** Birr, 18 (4/325).

için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben, kâinatın Rabbi olan Allah'tan korkarım" dediğini naklet-miştir. Bu ifâdeyle ilgili iki soru vardır:

Birinci Soru: İnsanın kendisini müdafaa etmesi farz olduğu halde, **Hâbil** niçin, katil **Kâbil'e** karşı kendisini savunmamıştır? Farzet ki bu farz değil ama, en azından haram da değildir. O halde daha niçin **Hâbil,** *"Çünkü ben, kâinatın Rabbi olan Allah'tan korkarım"* demiştir?

Bu soruya birkaç yönden **cevap** verilebilir:

1) Şöyle denilebilir: Maktul **Habil,** çeşitli emârelerden dolayı zann-ı gâlip ile, **Kâbil**'in kendisini öldüreceğini anlamıştı da bu sözü, ona bir nasihat ve vaaz olsun diye söylemişti. Yani, "Ben, haksız yere ve zulüm ile seni öldürmeyi uygun bulmuyorum. Seni öldürme işini, ancak Allah'tan korktuğum için yapmıyorum" demek istemiştir. **Hâbil** bu sözü, kardeşi kendisini öldürmeden önce söylemişti ki bundan maksadı, kasten adam öldürmenin çirkinliğini **Kâbil**'in kalbine sokmaktı. İşte bu sebepten ötürü **Kâbil**'in biraz sabrettiği, **Hâbil**'in uyuyunca, büyük bir taşla başını ezerek onu öldürdüğü rivayet edilmiştir.

2) Âyetteki *"Ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim "* ifâdesi, "Seni öldürmek için sana elimi uzatmam. Elimi sana, ancak kendimi müdafaa etmek için kaldırırım" mânasınadır. Ehl-i ilim şöyle derler: "İnsan kendisini müdafaa ederken, önce en ehveni ile işe başlayıp derece derece ilerlemesi gerekir. Kişinin, kendisini müdafaa için ilk planda karşısındakini öldürmeye niyetlenme hakkı yoktur. Aksine onun hakkı, kendisini müdafaa etmektir. Nihayet insan, kendisini ancak karşısındakini öldürerek kurtarabileceği kanaatine varır ise, ancak o zaman onu öldürmesi câizdir.

3) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Öldürülmek istenen kişi, şayet kendisi dilerse, katilin isteğine boyun eğmesi caizdir. Nitekim, **Hz. Osman** (r.h) da böyle yapmıştı. Hz. Peygamber (s.a.s), **Muhammed İbn Mesleme** (r.a)'ye اَلْقِ كُمَّكَ عَلَى وَجْهِكَ وَكُنْ عَبْدَ اللهِ الْمَقْتُولَ وَلَا تَكُنْ عَبْدَ اللهِ الْقَاتِلَ *"Kolunu yüzüne tut (kadere boyun eğ). Allah'ın öldürülen kulu ol, fakat öldüren kulu olma"*[5] buyurmuştur.

4) Nefs-i müdafaanın farz oluşu, şeriatlerin değişmesi ile değişen bir hüküm olabilir. **Mücâhid:** "O zamanlar nefsi müdafaa mubah değildi" demiştir.

5 Benzeri bir hadis: Müsned, 5/110, 292.

İkinci Soru: Niçin şart fiil, cevap ise ism-i fâil sıgasında getirilmiştir? Bu, âyetteki لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِى مَا اَنَا بِبَاسِطٍ *"Andolsun ki beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatıcı değilim"* ifâdesidir.

Cevap: Bu, **Hâbil**'in o kötü işi kesinlikle yapmayacağını ifâde eder. İşte bundan dolayı, sözünü nefyi te'kid eden bâ harf-i cerri ile ("بِبَاسِطٍ" diyerek...) söylemiştir.

Katilin, Maktûlün Günahını Alması Meselesi

اِنِّيٓ اُرِيدُ اَنْ تَبُوٓاَ بِاِثْمِى وَاِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ ۚ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظّٰلِمِينَ ۚ ﴿٢٩﴾

"Şüphesiz dilerim ki, sen kendi günahınla birlikte benim günahımı da yüklenesin de, cehennem ehlinden olasın. İşte zâlimlerin cezası budur" (Mâide, 29).

Bu ifâde ile ilgili iki soru vardır:

Birinci Soru: Cenâb-ı Allah *"Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez"* (İsrâ, 15) buyurmuştur. Öyle ise nasıl olur da kâtilin, öldürdüğü kimsenin günâhını da yüklenmesi düşünülebilir?

Buna şu iki şekilde **cevap** verilmiştir:

a) **İbn Abbas** (r.a), **İbn Mes'ûd** (r.a), **Hasan el-Basrî** ve **Katâde,** bunun mânasının, "Sen hem beni öldürme günahını, hem de beni öldürmezden önce işlediğin günahları yüklenirsin" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, buna göre âyette mahzûf bir muzaf vardır.

b) **Zeccac:** "Bu ifâde, "Sen, hem beni öldürme günahın, hem de kurbanın kabul edilmeyişine sebep olan günahın ile Allah'a dönersin" mânasındadır" demiştir.

Hâbil'in, Kardeşinin Cehennemlik Olmasını İstemesi Doğru mudur?

İkinci Soru: insan kendisinin Allah'a isyan etmesini istemediği gibi, başkasının da Allah'a isyan etmesini istememesi gerekir. O halde **Hâbil**

niçin, *"Şüphesiz dilerim ki sen kendi günahınla birlikte, benim günahımı da yüklenesin"* demiştir?

Buna da birkaç yönden **cevap** verilmiştir:

1) Biz bu sözün, öldürülen **Hâbil**'in, katil **Kâbil** tarafından öldürüleceğini zann-ı galip ile anladığı zaman söylendiğini ifade etmiştik. Bu söz, katilin öldürme işini yapmasından önce söylenmiştir ve binâenaleyh sanki **Hâbil, Kâbil**'e va'z-u nasihatta bulunarak, "Eğer sen bu nasihata rağmen, bu büyük günahı işlemekten vazgeçmezsen, mutlaka beni öldürmek için, habersiz olduğum ve kendimi sana karşı müdafaa edemeyeceğim bir ânımı gözetlersin. İşte bu durumda da, beni öldürmene karşılık kendimi müdafaa etmem, ancak sen beni öldürmeden önce, benim seni öldürmem ile olabilir. Bu da sırf zanna dayanır. Bu ise, benim tarafımdan işlenmiş büyük bir günah dur. Binâenaleyh iş, bu günahı işleyenin sen veya ben olması ihtimali içinde olunca, ben bu büyük günahın kendim için değil, senin için tahakkuk etmesini isterim" demek istemiştir. İşte böyle bir hal ve şart içinde, günahın başkasından sâdır olmasını istemek haram değil, aksine taat ve ihlasın kendisidir.

2) Bu ifâde "Ben, beni öldürme günahının cezasını yüklenmeni istiyorum" demektir. Mazlûmun, Allahu Teâlâ'dan kendisine zulmedeni cezalandırmasını dilemesinin câiz olduğunda şüphe yoktur.

3) Rivayet olunduğuna göre zâlim olan, kıyamet günü hasmını (zulmettiği kimseyi) râzı edecek bir şey bulamadığı zaman, mazlûmun günahlarından bir kısmı alınır, zâlime yüklenir. İşte buna göre, "Ben, bir yandan, kıyamet gününde beni razı edecek birşey bulamadığın zaman, benim günahımı, diğer taraftan da, beni öldürme günahını yüklenmeni isterim" denilebilir. İşte bu, birinci soruya da cevap olabilecek bir izahtır. Allah en iyi bilendir.

Kâbil'in Hâbil'i Öldürüp Pişman Olması

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾

"Nihayet nefsi, kardeşini öldürmeyi ona güzel gösterdi de onu öldürdü. Bu yüzden, hüsrana uğrayanlardan oldu" (Mâide, 30).

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu, '**Kâbil**'in nefsi, kardeşini öldürmesini kendisine önemsiz bir iş gibi gösterdi' mânasındadır." Bazıları da, "Buna, **Kâbil**'in nefsi, kardeşini öldürme hususunda kendisini cesaretlendirdi" şeklinde mâna vermişlerdir. Bu hususta sözün özü şudur: İnsan kasten ve haksız yere adam öldürmenin büyük günahlardan olduğunu düşündüğünde, bu şekildeki düşünce ve inancı, o insanın böylesi bir işi yapmasına manî olur. Bundan dolayı bu düşünce ve inancı, kesinlikle insanın kendisine itaat etmeyen ve karşı koyan bir şey gibi olur. Ama nefis, çeşitli vesvese ve desiselerini getirdiğinde, bu fiil o insana çok önemsiz bir şey gibi gelir. Böylece de nefis, şaşırtıcı vesveseleri ile o fiili yapmama hususundaki düşüncesini, kendisine itaat eder hale getirmiş gibi olur. İşte, Hak Teâlâ'nın, *"Nihayet nefsi, kardeşini öldürmeyi ona güzel gösterdi..."* ifâdesiyle kastedilen şey budur.

Mu'tezile şöyle demiştir: "Her şeyin yaratıcısı Allah olsaydı, bu hoş göstermenin ve süslemenin **Kâbil**'in nefsine değil, Allah'a nisbet edilmesi gerekirdi."

Buna şu şekilde cevap verilmiştir: Fiiller sebeplerine isnat edilip, o sebeplerin faili de Allah olunca, böylece bütün fiillerin faili Allah olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقَتَلَهُ *"o da onu öldürdü"* buyurmuştur. Bu hususta şöyle bir rivâyet bulunmaktadır: **Kâbil, Hâbil'i** nasıl öldüreceğini bilemiyordu. Derken, İblis, eline bir kuş alıp onun başına taşla vurarak öldürmüş vaziyette **Kâbil**'e göründü. Böylece **Kâbil,** öldürmeyi İblis'ten öğrendi. Sonra da, bir gün **Hâbil**'i uyurken buldu. Elindeki taş ile onun başına vurdu, o da bunun üzerine öldü. **Abdullah İbn Mes'ûd**'dan, Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: لَا تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا اِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الْاَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا *"Haksız yere öldürülen her insanın (kanının akıtılması vebalinden) bir hisse de, Âdem'in ilk oğlu (Kâbil'e) düşmektedir"*[6]. Çünkü, öldürme işini yeryüzünde ilk çıkarıp kötü örnek olan, o olmuştur.

Daha sonra Allah, فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"Bu yüzden, hüsrana uğrayanlardan olmuştu"* buyurmuştur.

İbn Abbas, bu ifâdeye şu şekilde mâna vermiştir: "O, hem dünyada, hem de âhirette hüsrana uğrayanlardan oldu. Onun dünyada ziyan etmesi, ebeveynini kızdırması ve kıyamete kadar, zihinlerde kötü bir kimse olarak kalmasıdır. Âhiretteki ziyanı ise, onun çok büyük bir cezâya dûçar olmasıdır."

6 **Buharî,** Cenâiz, 33; **Müslim,** Kasâme, 27 (3/1304)

Denildiğine göre, **Kâbil,** kardeşini öldürünce, Yemen topraklarındaki Aden'e kaçtı. Derken İblis yanına gelerek şöyle dedi: "Ateşe hizmet edip, ona kulluk ettiği için ateş, onun kurbanını yemiştir.. Eğer sen de ateşe taparsan, maksadına nail olursun..." Bunun üzerine **Kâbil,** bir ateş evi inşâ etti. İşte böylece **Kâbil,** ateşe tapanların da ilki oldu...

Yine rivâyet edildiğine göre **Hâbil,** yirmi yaşlarında öldürülmüştü. Onun öldürülmesi de Hira Dağı'nın yamaçlarında tahakkuk etmişti. Bu öldürülme hadisesinin Basra da, Ulu Camii'nin yerinde olduğu da ileri sürülmüştür.

Yine rivâyet edildiğine göre, **Kâbil Hâbil**'i öldürürken, daha evvel bembeyaz olan bedeni mosmor oldu. Bunun üzerine **Hz. Âdem,** ona kardeşini sordu. O, "Ben onun vekili değilim!." cevabını verince, **Hz. Âdem,** "Belki de sen onu öldürdün de, bundan dolayı bedenin morardı" dedi... Bundan sonra **Hz. Âdem,** yüz sene hiç gülmedi... **Keşşaf sahibi:** "Hz. Âdem'in, bir şiir söyleyerek ağıt yaktığı rivâyet edilmiştir ki, bu yalandan başka bir şey değildir. Çünkü şiir, ancak bir uydurma ve hayal mahsûlüdür. Halbuki peygamberler şiirden masûndurlar..." demiştir. **Keşşâf sahibi,** bu sözünde doğrudur; çünkü şiir son derece eksik ve bozuk bir şey olup, ancak ahmak olan âlimlere yakışır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, ilmini meleklere karşı bir hüccet ve delil kıldığı bir zata böyle bir şey nasıl mâl edilebilir?

Kâbil'in Cenazeyi Gömme İşini Kargadan Öğrenmesi

فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِى الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِى سَوْاَةَ اَخِيهِ ۚ قَالَ يَا وَيْلَتٰى
اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِىَ سَوْاَةَ اَخِى ۚ فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ﴿٣١﴾

"Sonra Allah bir karga gönderdi. O, yeri eşiyordu ki, ona kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstersin... 'Yazıklar olsun bana! Ben şu karga kadar bile olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz oldum!' dedi. Artık o, pişman olanlardan olmuştu" (Mâide, 31).

Cenâb-ı Allah'ın: *"Sonra Allah bir karga gönderdi. O, yeri eşiyordu ki, ona kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstersin... "* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Denildiğine göre, **Kâbil, Hâbil**'i öldürünce ne yapacağını bilemez halde onu bırakır... Daha sonra da, yırtıcı hayvanlardan dolayı, **Hâbil** için endişeye kapılır... Derken onu, bir tulumun içinde bir yıl sırtında taşır. Nihayet **Hâbil**'in cesedi değişmeye, bozulmaya başlar. İşte bunun üzerine Allah bir karga gönderir... Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah, iki karga gönderdi. Derken bu kargalar dövüşmeye başlarlar... Neticede biri diğerini öldürüp, sonra gagası ve ayaklarıyla onun için bir çukur kazdı ve karganın cesedini o çukura attı. İşte **Kâbil,** bunu kargadan öğrendi...

b) **Esamm** şöyle demektedir: **"Kâbil Hâbil**'i öldürüp onu öylece bırakınca, Allahu Teâlâ, ölünün **(Hâbil)** üzerine toprak saçan bir karga gönderdi. Kâtil **Kâbil,** Allah'ın, **Hâbil**'e ölümünden sonra ne şekilde ikramda bulunduğunu görünce, pişman oldu" ve: *"yazıklar olsun bana!.."* dedi..."

c) **Ebu Müslim** de şöyle demiştir: "Kargaların âdeti, eşyayı gömmektir. İşte böylece bir karga gelip bir şeyi toprağa gömdü. **Kâbil** de, bunu kargadan öğrendi..."

İKİNCİ MESELE

لِيُرِيَهُ *"Ona göstersin diye..."* ifâdesinin fâilinin kim olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) "Allah, ona göstermek için..."

b) "Karga, ona göstermek için..." Yani, "öğretmesi için..." demektir. Görmek öğrenmenin sebebi olunca, sanki Allah mecâzî olarak, bu sözle, "ona öğretmesi için..." manasını kastetmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"سَوْاَةَ اَخِيهِ" tâbirinin mânası, "Kardeşinin avretini..." demektir. "Avret" kelimesi de, kişinin bedeninde, açılması caiz olmayan kısım demektir. O halde "سَوْاَةَ" kelimesi, "çirkinliğinden dolayı insanı utandıran ayıp yerler, kusurlar" mânasına gelir. Bu ifâdenin, "kardeşinin lâşesi" anlamına geldiği de söylenmiştir.

Daha sonra yüce Allah: قَالَ يَا وَيْلَتٰى اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِىَ سَوْاَةَ اَخِى فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ *"Yazıklar olsun bana, dedi, ben şu karga kadar bile olup da kardeşimin cesedini örtmekten aciz oldum!... Artık o, pişman olanlardan olmuştu"* buyurmuştur.

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şüphesiz ki, يَا وَيْلَتٰى *"Yazıklar olsun bana!"* ifâdesi, tahassür ve hayıflanma ifâde eden bir deyimdir. Âyette bu tâbirin geçmesi hakkında şu iki ihtimal bulunmaktadır:

a) **Kâbil, Hâbil**'i nasıl defnedeceğini bilemiyordu. Binâenaleyh, bunu kargadan öğrenince, karganın kendisinden daha bilgili olduğunu; kendisinin, cehâletinden ve bilgisinin de azlığından dolayı, kardeşini öldürmüş olduğunu anladı... İşte bunun üzerine pişman oldu, yaptığından dolayı nedâmet duyarak, hayıflandı...

b) **Kâbil, Hâbil**'i nasıl defnedeceğini biliyordu.. Çünkü, insanın bu kadarcık şeyi yapabilmesi, çok uzak ihtimal görülmemelidir.. Ancak ne var ki, kardeşini öldürünce, ona hakaret olsun diye ve önemsemeyerek onu çölde bıraktı. Karganın, başka bir kargayı gömdüğünü görünce, kalbi yumuşayarak, "Bu karga, diğerini öldürüp; öldürdükten sonra da onu toprağa gömdüğüne göre, ben bu kargadan daha mı az şefkatliyim?..." dedi.

Yine, şu da rivâyet edilmiştir: Karga gelip, **Hâbil**'in üzerine toprak saçmaya başladı... Bunun üzerine **Kâbil,** Allah'ın, kurbanını kabul etmesi suretiyle ona hayatta iken ikram ettiğini; öldükten sonra da, onu toprağa gömsün diye karga göndererek ona iyilikte bulunduğunu görünce, kardeşinin Allah katında büyük bir dereceye sahip olduğunu anladı ve bu yaptığına hayıflandı... Ve kardeşine yaklaşabilmesinin, ancak onu yere gömmesiyle mümkün olacağını anlayınca, hiç şüphesiz, *"Yazıklar olsun bana, ben şu karga kadar bile olup da (...)"* dedi..

İKİNCİ MESELE

Kâbil'in, *"Yazıklar olsun bana!.."* ifâdesi, kendisinin ilahî azaba müstahak olduğu hususunda bir itiraftır. Bu, büyük belâlar meydana geldiği zaman kullanılan bir kelimedir ki, bunun lafzı da, "nidâ" lafzıdır. Buna göre, sanki وَيْلٌ "yazık, helâk" kelimesine, henüz meydanda olmadan gelsin, hazır olsun diye nidâ etmiş, seslenmiştir. Yani "Ey veyl, gel; işte senin gelme zamanındır" demektir. "يَا" kelimesi, açıklamayı daha iyi yapmak için zikredilmiştir. Bu tıpkı, يَا وَيْلَتٰى ءَاَلِدُ *"Eyvah!... ben mi doğuracakmışım?"* (Hûd, 72) âyetinde olduğu gibidir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"اَلنَّدَمُ" kelimesi, lüzum, devamlılık için vaz' edilmiştir. Meclise devam eden kimseye "nedim" denilmesi bundandır; çünkü o, meclisten ayrılmaz..

Kâbil'in Pişmanlığı (Tevbesi) Neden Fayda Vermedi?

Bu hususta bir soru bulunmaktadır ki, o da şudur; "Hz. Peygamber (s.a.s), اَلنَّدَمُ تَوْبَةٌ *"Nedâmet, tevbedir"*[7] buyurmuştur. Binâenaleyh **Kâbil** pişman olduğuna göre, o, tevbe edenlerden olmuş demektir. O halde daha nasıl onun tevbesi kabul olunmaz?.."

Âlimlerimiz bu soruya şu şekilde cevap vermişlerdir:

a) **Kâbil, Hâbil**'i nasıl defnedeceğini kargadan öğrenince, o, **Hâbil**'i bir sene sırtında taşıdığına pişman oldu...

b) O, kardeşini öldürdüğü için pişman oldu. Çünkü o, onu öldürmekle bir şey elde edemedi, üstelik bu yüzden ebeveyni ve kardeşleri ona kızdılar, gazap ettiler.. Böylece onun nedâmeti, öldürmenin bir günah olduğuna inandığı için değil, işte bu sebeplerden dolayı olmuştur...

c) O, **Hâbil**'i öldürdükten sonra, ona hakaret olsun diye, çölde bıraktığına pişman olmuştu. Zira, karganın diğer kargayı öldürüp, sonra da onu gömdüğünü görünce, kalbinin bu denli katı olmasına pişman olmuş ve: "Bu benim kardeşim ve diğer taraftan aynı batından ikizimdir. Onun eti benim etime, kanı da kanıma karışmıştır. Karga kargaya şefkat etti, ama benden kardeşime karşı bir şefkat zuhur etmedi. Merhamet ve güzel huylar bakımından, ben kargadan daha aşağıyım!.." demiştir. Böylece onun nedameti Allah'tan korktuğu için değil, işte bu sebeplerden dolayı pişman olmuş; bundan dolayı bu pişmanlık kendisine fayda vermemiştir.

Bir Kişiyi Haksız Yere Öldüren Bütün İnsanları Öldürmüş Gibidir

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ ۚ كَتَبْنَا عَلٰى بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ اَنَّهٗ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِى الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيْعًا ۭ وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَآ اَحْيَا النَّاسَ جَمِيْعًا ۭ وَلَقَدْ جَآءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنٰتِ ۡ ثُمَّ اِنَّ كَثِيْرًا مِّنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِى الْاَرْضِ لَمُسْرِفُوْنَ ﴿٣٢﴾

"Bundan dolayıdır ki, İsrâiloğullarına şu hakikati hükmettik: Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur.

7 **İbn Mâce,** Zühd, 30 (2/1420).

Kim de onu diriltirse bütün insanları diriltmiş gibi olur. Celalim hakkı için, peygamberlerimiz onlara beyyineler getirmişlerdi. Sonra, muhakkak ki içlerinden pek çoğu, bunların arkasından, yeryüzünde mutlaka haddi aşmaktadırlar" (Mâide, 32).

Cenâb-ı Hak: *"Bundan dolayıdır ki, İsrâiloğullarına şu hakikati hükmettik: Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur"* buyurmuştur ki bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'ın مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ *"Bundan dolayıdır ki"* sözü, "Yaptığın şey sebebiyle..." demektir.

Buna göre şayet, "Mânanın böyle olması halinde şu iki soru sorulabilir:

a) "مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ" yani **"Hâbil** ve **Kâbil** kıssası ile ilgili geçen şeylerden dolayı, İsrâiloğullarına kısası farz kıldık" demek olur ki bu müşkildir. Çünkü **Kâbil** ve **Hâbil** hadisesi ile, İsrâiloğullarına kısasın farz kılınması arasında bir ilgi ve münasebet yoktur?

b) Kısas, bütün ümmetler için sâbit olmuş bir hükümdür. Binâenaleyh bu hükmün İsrâiloğullarına mahsus olduğunu bilhassa söylemenin faydası nedir?"

Birinci soruya iki şekilde **cevap** verilmiştir:

1) **Hasan el-Basrî:** "Bu öldürme hadisesi, İsrailoğulları içinde vukû bulmuştur, **Hz. Âdem**'in oğulları arasında cereyan etmemiştir" demiştir. Biz bu hususu daha önce belirtmiştik.

2) Bu öldürme işinin, **Hz. Âdem**'in kendi oğulları arasında olduğunu kabul ediyoruz. Fakat âyetteki, *"Bundan dolayıdır ki..."* ifâdesi, **Hâbil** ve **Kâbil** kıssasına işaret etmemekte, aksine bu hadisede bahsedilen ve haram olan öldürme sebebi ile meydana gelen çeşitli zararlara işaret etmektedir. Mesela bu işaretlerden birisi, *"Bu yüzden hüsrâna uğrayanlardan olmuştu"* (Mâide, 30) ifâdesidir. Birisi de *"Artık o, pişman olanlardan olmuştu"* (Mâide, 31) ifâdesidir. Binâenaleyh *"Bu yüzden hüsrâna uğrayanlardan olmuştu"* âyeti, **Kâbil**'in hem dinî hem de dünyevî bakımdan hüsrâna (zarar-ziyana) uğradığına; *"Artık o, pişman olanlardan olmuştu"* cümlesi de onun kalbinde, kesinlikle savuşturamayacağı birçok pişmanlık ve üzüntünün doğduğuna

işarettir. Buna göre âyetteki *"Bundan dolayıdır ki İsrâiloğullarına hükmettik ki..."* buyruğu, "Bu kıssada zikrettiğimiz haksız yere adam öldürme gibi çeşitli zararlara yol açan şeyler sebebi ile, kâtile kısas uygulanması hükmünü verdik" mânasınadır. İşte bu, bu hususta en güzel cevaptır. Allah en iyi bilendir.

İkinci soruya ise şöyle **cevap** verilir: Kâtile kısasın uygulanmasının farz oluşu, her ne kadar bütün milletler için umûmî bir hüküm olsa da, burada zikredilen böylesine şiddet (vaîd) israiloğulları için olup, diğer ümmetlerde yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, tek bir canı öldürmenin, bütün insanları öldürme gibi olduğu hükmünü vermiştir. Şüphe yok ki bu sözden maksat, kasten ve haksız yere adam öldürmenin cezasını iyice anlatmaktır. Bunun bu şekilde anlatılmasındaki gaye de, Yahudilerin böylesine bir tehdidin olduğunu bilmelerine rağmen peygamberlerini öldürmeye yeltenip, öldürdüklerini belirtmektir. İşte bu, onların kalplerinin son derece katı ve itaatten uzak olduklarını gösterir. Bu kıssaların anlatılmasından maksat, daha evvel de bahsettiğimiz gibi, Yahudilerin Hz. Peygamber (s.a.s) ile güzide sahâbelerini öldürmeye niyetlendikleri hadise ile ilgili olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bir teselli olunca, bu kıssada İsrâiloğullarına böylesine şiddetli bir tehdîdin yöneltilmesi, söz içinde son derece münasebetli olmuş olur ve maksadı da o nisbette te'kid eder.

İKİNCİ MESELE

Bu ifâde, hemze hazfedilerek ve onun harekesi nûn'a verilerek, nûn'un fethası ile "مِنَ اجْلِ" şeklinde de okunmuştur. **Ebû Ca'fer,** bunu hemzenin kesresi ile "مِنْ اِجْلِ" şeklinde okumuştur ki, bu da bir kullanılıştır. Nûn sakin olduğu için, hemzenin kesresi nûn'a verilmiş ve "مِنِ اجْلِ" şeklinde de okunmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kıyas Delilinin Menşei**

Kıyâsı delil olarak kabul edenler, "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın ahkâmının, bazen illet ve sebeplere bağlı olduğuna delâlet eder. Çünkü Allahu Teâlâ burada, *"Bundan dolayıdır ki İsrâiloğullarına şu hakikati hükmettik..."* buyurmuştur. Bu, bu hükümlerin yazılışının, *"Bundan dolayıdır ki"* ifâdesinin işaret ettiği o sebeplerle muallel (illetli) olduğunu açıkça göstermektedir" demişlerdir. **Mu'tezile** de: "Bu âyet, Allah'ın ahkâmının, kulların maslahatları ile muallel (illetli, onlara bağlı) olduğuna delâlet eder. Bu sâbit olunca, Hak Teâlâ'nın, kulların inkârlarını ve kötü fiillerini yaratan, onlardan bu

fiillerin südûr etmesini irâde eden olması imkânsız olur. Çünkü kötü ve çirkin fiilleri yaratması ve irâde etmesi, Allahu Teâlâ'nın, maslahatlara riayet eden olmasına manidir. Bu ise, bu âyette zikredilen ta'lîli (sebep göstermeyi) boşa çıkarır" demiştir.

Bizim âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir[8]: "Allahu Teâlâ'nın hükümlerinin bazı sebep ve illetlere bağlı olduğunu söylemek, birkaç yönden imkânsızdır:

1) İllet, eğer kadîm ise, o zaman ma'lûlün de (yani bu illete bağlı hükmün de) kadîm olması gerekir. Eğer muhdes ise, onu başka bir illete bağlamak gerekir ki bu takdirde de teselsül gerekir.

2) Eğer hüküm, bir sebep ve illete bağlı olsaydı, bu illetin Allah'a nisbetle varlığı ve yokluğu müsavî olursa, bir illet olması imkânsız olur. Eğer müsâvî değil ise, o zaman bunlardan bir taraf diğerinden üstün olur. Bu da onun bu üstünlüğü bu fiilden almış olmasını gerektirir. O zaman (Allah) zâtı itibari ile noksan ve başkası ile kemâl bulmuş olur ki, bu muhaldir.

3) Fiilin sebeplere bağlı olduğu sâbit olmuştur. Sebeplerde teselsülün bulunması imkânsızdır. Bilakis bu sebeplerin, kulda kul tarafından değil de Allah tarafından meydana gelmiş olan bir ilk sebebe dayanması gerekir. Yine sebep meydana geldiği zaman, fiilin meydana gelmesinin gerektiği de sâbit olmuştu. İşte buna göre her şey Allah'tandır. Bu, Allahu Teâlâ'nın fiillerini ve hükümlerini bir sebep ve illete dayandırmayı imkânsız kılar. Böylece bu âyet-i kerimenin zâhirî mânasının, muhkem değil de müteşâbih olduğu sâbit olur. Bunu te'kid eden bir başka şey de, *"De ki: "O halde Allah, Meryem oğlu Mesih'i, anası (Meryem'i) ve yeryüzünde bulunanların hepsini öldürmek isterse, kim Allah'a karşı durabilir?"* (Mâide, 17) âyetidir. Bu, her şeyin Allah'tan olmasının, güzel olduğu ve O'nun yaratması ve hükümlerinin, kullarının maslahatlarını (menfaatlerini) gözetmeye bağlı olmadığı hususunda açık bir delildir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Kısasen Öldürmenin Meşrû Sebepleri**

Hak Teâlâ'nın, أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ *"...veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı (olmaksızın)"* ifâdesi hakkında **Zeccâc** "Bu söz, âyetteki "nefs" kelimesi üzerine atfedilmiştir. İfâdenin takdiri, 'Her kim bir canı, bir can mukâbilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmaksızın öldürürse...' şeklindedir" demiştir. Hak Teâlâ böyle demiştir, çünkü öldürmek,

8 Eş'ariler böyle düşünürken Maturidiler bu konuda farklı olup "Allah'ın fiilleri hikmetlerle devam eder" derler. Bu konuda daha önce dipnotta açıklama yapmıştık. (Ç).

bazen birçok sebepten ötürü helâl olur. Bu sebeplerden biri kısastır ve Hak Teâlâ'nın *"Kim bir canı, bir can mukâbilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse..."* âyetinden murat da budur.

Yine bu sebeplerden biri, Müslümanlara karşı savaşan kâfirin küfrü ve imandan sonra küfre girip irtidat etmesi veya haydutluk yaparak yol kesmesidir. İşte Hak Teâlâ'nın, bu âyetten hemen sonra gelen, *"Allah ve Resûlü'ne harp açanların cezası, ancak öldürülmeleridir..."* (Mâide, 33) âyeti ile muradı da budur. Böylece Allah, bütün bu sebepleri, *"veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak..."* âyetinde toptan zikretmiştir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Bir İnsanı Öldürmek Nasıl Bütün insanlığı Öldürmek Gibi Olur?**

Hak Teâlâ'nın, فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا *"Bütün insanları öldürmüş gibi olur"* cümlesinde şu şekilde bir müşkil bulunmaktadır: Bir insanın öldürülmesi, nasıl bütün insanların öldürülmesine eşit olabilir? Çünkü cüz'ün (parçanın) bütüne denk olması imkânsızdır? Müfessirler, bu soruya karşılık birçok cevap zikretmişlerdir ki, hepsi de şu tek mukaddimeye dayanmaktadır: İki şeyden birisinin diğerine benzetilmesi, her yönden birbirine benzediği hükmünü vermeyi gerektirmez. Çünkü bizim, "Bu, şuna benziyor" sözümüz, "Bu, bütün yönlerden veya bazı yönlerden ona benziyor" sözümüzden daha umûmîdir. Bu mukaddimenin doğru olduğu sâbit olunca, biz deriz ki: Bu müşkile birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Tek bir insanın öldürülmesini, bütün insanların birden öldürülmesine benzetmek, bir kimseyi haksız yere kasten öldürme işinin ne kadar mühim bir suç ve büyük bir günah olduğunu iyice beyân etmek içindir. Yani nasıl bütün insanların öldürülmesi herkesçe çok büyük bir cürüm ve suç ise, aynı şekilde tek bir insanın öldürülmesinin de çok büyük ve korkunç bir suç olması gerekir. Binâenaleyh bu ifâde ile kastedilen, her ikisinin de büyüklük ve vahamet bakımından birbirine benzediğini ortaya koymak olup, büyüklüğün miktarı bakımından denk olduklarını beyân etmek değildir. Bu, nasıl çok büyük ve vahîm bir suç olmasın ki?.. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalıcı olmak üzere cehennemdir..."* (Nisâ, 93) buyurmuştur.

2) Bütün insanlar, bir kimsenin kendilerini toptan öldürmeye niyetli olduğunu bilseler, şüphesiz o kimseyi maksadına ulaşamayacak şekilde engellerlerdi. İşte aynen bunun gibi, yine insanlar, onun belli bir kimseyi

öldürmeyi istediğini bildikleri zaman, bunu o masumu öldürmekten men etme hususundaki gayret ve çabalarının da birinci durumdaki gayret ve çabaları gibi olması gerekir.

3) Bir kimse haksız yere kasten bir kimseyi öldürmeye teşebbüs ettiği zaman, şehvet ve gazap tarafını, taat tarafına tercih etmiş olur. Durum böyle olunca, bu tercih her bir insana nispetle meydana gelmiş olur. Böylece onun kalbinde, kendisi ile arzu ettiği şeylerden herhangi biri hususunda çekişen her ferdi gücü yettiği takdirde öldürme düşüncesi yer alır. Halbuki mü'minin hayırlar hususundaki niyetleri, amellerinden daha hayırlıdır. Bunun gibi, mü'minin şerler hususundaki niyet ve düşünceleri de, şer amellerinden daha şerlidir. Buna göre âyetin mânası şu şekildedir: "Her kim bir insanı, haksız yere ve kasıtlı olarak öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur." Bu üç cevap da güzeldir.

***ALTINCI MESELE:* Bir İnsanı Diriltme, Bütün İnsanları Diriltme Gibidir**

Âyette, وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَا اَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا *"Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur..."* buyruğundaki "onu diriltmekten" murat, o insanı yangın, boğulma, açlık, soğuk ve sıcak gibi öldürücü ve yok edici şeylerden kurtarmaktır. Tek bir insanı diriltmenin, bütün insanları diriltme gibi oluşu ile ilgili söz, daha önce "tek bir insanı öldürmenin, bütün insanları öldürmek gibi olduğu" hususunda yapılan izahlara kıyasla anlaşılır.

Daha sonra Allah, وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِى الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ *"Andolsun ki peygamberlerimiz onlara beyyineler getirmişti. Sonra, muhakkak ki içlerinden pek çoğu, bunların arkasından yeryüzünde mutlaka haddi aşmaktadırlar"* buyurmuştur. Bunun mânası şudur: "Yahudilerin çoğu, bundan sonra, yani peygamberlerin gelişinden ve onlara öldürmeyi haram kılışımızdan sonra, yine de haddi aşmışlardır, yani adam öldürmenin büyük bir suç olduğuna aldırış etmemişlerdir."

Allah'a Harp Açan Anarşistlerin Cezası

اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُوٓا اَوْ يُصَلَّبُوٓا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾

"Allah'a ve Resûlü'ne harp açanların, yeryüzünü bozmak için koşuşturanların cezası, ancak öldürülmeleri veya asılmaları, yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da (bulundukları) yerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyadaki rüsvalığıdır. Âhirette ise onlara pek büyük bir azap vardır" (Mâide, 33).

Bil ki Allahu Teâlâ bir önceki âyette, bir insanı, bir başka insanı öldürmesine karşılık kısas veya yeryüzünde fesat çıkarmasına karşılık ceza olmaksızın öldürmenin ne büyük bir suç ve günah olduğunu zikredince, bunun peşi sıra öldürülmeyi gerektiren fesadın ne olduğunu beyân etti. Çünkü yeryüzünde çıkartılan bazı fesatlar, öldürülme cezasını gerektirmez. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ إِنَّمَا جَزٰؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ *"Allah ve Resûlü'ne harp açanların cezası ancak..."* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Allah'la Savaşmak Ne Demektir?**

Âyetin baş tarafı ile alâkalı şöyle bir sual bulunmaktadır: "Allah ile muharebe etmek mümkün değildir. Binâenaleyh bu kelimeyi, "Allah'ın dostları ile muharebe etmek" mânasına almak gerekir. Peygamberlerle muharebe etmek mümkündür. Bundan dolayı âyetteki "muharebe", Allah'a nisbet edildiği zaman mecaz olur. Çünkü bundan murat, Allah'ın dostları ile muhârebe etmektir. Bu kelime, peygambere nisbet edildiği zaman ise, hakîkî mânasını taşır. Buna göre Hak Teâlâ'nın bu âyetindeki يُحَارِبُونَ (harp açanlar, muharebe edenler) kelimesinin, aynı anda hem mecâzî hem de hakîkî mânaya hamledilmesi gerekir. Bu ise imkânsızdır?" İşte sual bu şekilde ortaya konulur.

Buna, iki şekilde cevap verilir:

1) Biz, muharebe kelimesini, Allah'ın emirlerine muhalefet mânasına hamlediyoruz. Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: "Allah'ın hükümlerine ve Resûlü'nün ahkâmına muhalefet eden, yeryüzünü bozmak için koşuşturanların cezası, şöyle şöyledir..."

2) Kelamın takdiri şu şekildedir: "Allah'ın dostları ve Resûlü'nün dostları ile muharebe edenlerin cezası, şöyle şöyle şöyledir..." Nitekim bir hadîs-i kutside Hak Teâlâ'nın, مَنْ اَهَانَ لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ *"Kim, benim bir*

velimi (dostumu), hor hakîr kılar ise, bana karşı savaş açmış olur" dediği rivâyet edilmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Tehdidin Kâfirler veya Fâsıklar Hakkında Olması**

Bazı âlimler: "Bu vaîd, kâfirlere yöneliktir"; diğer bazıları da: "Âyetteki bu vaîd, mü'minlerin fâsıkları (günahkârları) hakkındadır" demişlerdir. Birinci görüşte olanlar, birkaç izah zikretmişlerdir:

a) Bu âyet-i kerîme, Ureyneli bir grup insan hakkında nâzil olmuştur. Onlar Müslüman olduklarını söyleyip Medine'ye gelirler. Derken hastalanırlar, renkleri sararıp solar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onları, idrârlarından ve sütlerinden içip iyi olmaları için, zekât develerinin yanına gönderir. Onlar oraya varıp, develerin sütünü ve idrarlarını içip iyileştikleri zaman, o develerin çobanlarını öldürürler, develeri sürer götürürler ve dinden dönerler. Hz. Peygamber (s.a.s) de onların peşinden (asker) yollar ve askerlere (onları öldürmelerini) emreder. Onlar yakalanınca elleri ve ayakları kesilir, gözleri oyulur ve ölsünler diye bırakılırlar. İşte o zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu tatbikatını neshetmek üzere bu âyet nâzil olur. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sünneti, bu âyet-i kerîme ile mensûh olur. **Şâfiî** (r.h)'ye göre ise, sünnetin Kur'ân ile neshi câiz olmadığı için, "Bu sünnet, bir başka sünnetle neshedilmiş olup bu âyet, o neshedici sünnete uygun olarak nâzil olmuştur."

b) Bu âyet-i kerîme, **Ebû Berzeti'l-Eslemî**'nin kavmi hakkında nâzil olmuştur. Bunlar Hz. Peygamber (s.a.s) ile anlaşma yapmışlardı. **Kinâne Kabîlesi**'nden bir grup insan, Müslüman olmak maksadı ile geliyorlardı, (bunlara) rastladılar. O esnada **Ebû Berze,** orada yoktu. Derken onlar onları öldürüp, onların da mallarını aldılar.

c) Bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın, kendilerine, haksız yere ve zulmen adam öldürmenin cezâsını ağırlaştırmasından sonra da, adam öldürme hususunda ileri gidip, yeryüzünde fesat çıkardıklarını naklettiği İsrâiloğulları hakkındadır. Binâenaleyh, onlardan kim adam öldürür, yeryüzünde fesat çıkarırsa, onların cezâsı, böyle böyledir...

d) Bu âyet, yol kesen Müslümanlar hakkında nâzil olmuştur. İşte bu görüş, fukâhanın ekserisinin görüşüdür ki, onlar şöyle demişlerdir: "Bu âyeti, dinden çıkanlara hamletmenin caiz olmadığına, şunlar da delâlet etmektedir:

1) Mürtedin elinin-ayağının kesilmesi, onun muharebe etmesine ve İslâm diyarında fesat çıkarmasına bağlı değildir. Oysa ki âyet, bunu gerektirmektedir.

2) Mürtet olan kimse hakkında, sadece elini kesme ve onu sürgün etmekle yetinmek caiz değildir. Oysa ki âyet bunu iktizâ etmektedir.

3) Âyet, bu kimselerin, yakalanmadan önce tevbe etmeleri halinde, bu cezânın sâkıt olmasını, düşmesini iktizâ etmektedir. Cezânın düşeceğini ifâde eden şey de, *"Şu kadar ki, siz kendilerini yakalamadan evvel tevbe edenler müstesna..."* (Mâide, 34) âyetidir. Halbuki dinden çıkanın "hadd"i, yakalanmazdan önce de, yakalandıktan sonra da tevbe etmesi halinde düşer. Böylece bütün bunlar, âyetin, mürtetlerle ilgisi olmadığına delâlet eder.

4) Çarmıha germe, mürtetler hakkında meşru bir yol değildir. Halbuki çarmıha germe işi bu âyette meşrû kılınmıştır. Binâenaleyh âyetin, mürtet olanlara tahsis edilmemesi gerekir.

5) Cenâb-ı Hakk'ın: *"Allah'a ve Resûlü'ne harp açanların, yeryüzünü bozmak için koşuşturanların..."* ifâdesi, ister kâfir ister Müslüman olsun, bu sıfatı taşıyan herkese şamildir. Netice olarak denilebilir ki âyet, kâfirler hakkında nâzil olmuştur. Ama ne var ki sen, nazar-ı dikkate alınan şeyin, sebebin hususîliği değil, lafzın umumîliği olduğunu biliyorsun.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Eşkıyanın Şehir ve Şehir Dışında Olması Arasındaki Fark

Bu âyette bahsedilen muharipler, savaşçılar, bir araya gelmiş ve birbirlerini korumaları sebebiyle, kendilerine kötülük düşünen kimselere karşı güçleri ve kuvvetleri olan ve de, Müslümanların kanlarına ve canlarına kasteden topluluklardır. Biz, burada güce ve kuvvete itibar ettik, zira yol kesen kimse, hırsızdan ancak böyle bir kayıtla ayrılabilir. Âlimler, bu durumun, çölde meydana gelmesi hâlinde, onların yol kesiciler oldukları hususunda ittifak etmişlerdir. Ama böyle bir durum beldenin içinde, şehirde meydana gelirse, **Şâfiî** (r.h) bunların da, yeryüzünü bozmak için çalışan kimseler olduklarını ve onlara hadd cezâsının tatbik edileceğini kabul ederek şöyle demiştir: "Ben, şehirde bu vasıfları taşıyan kimselerin, yol kesicilerden daha fazla günaha sahip olmasalar dahi, en azından günah itibariyle onlarla aynı seviyede olduklarını kabul ediyorum..."

Ebû Hanife'yle **İmâm Muhammed** (r.h) ise, bu durumun şehirde meydana gelmesi halinde, bunu yapan kimselere hadd tatbik edilmeyeceğini söylemişlerdir.

Şâfiî (r.h)'nin görüşünün dayanağı hem nass, hem de kıyastır. Nasstan olan dayanağı, Hak Teâlâ'nın, إِنَّمَا جَزٰؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللهَ *"Allah'a* ve *Resûlü'ne harp açanların, yeryüzünü bozmak için koşuşanların cezâsı..."* ifâdesinin umûm oluşudur. Çünkü, âyette bahsedilen durumun şehirde meydana gelmesi halinde, bunu yapan kimselerin bu nassın umûmi hükmüne dahil olacakları hususunda, kesinlikle hiçbir şüphenin olmadığı herkesin malûmudur. Kıyastan dayanağı ise, "Bu bir cezâdır; binâenaleyh, diğer cezâlar ("hadd"ler) şehir ve şehir olmayan yerler itibariyle değişmez" şeklindedir. **Ebû Hanife** (r.h)'nin görüşü ise, "Şehre giren, genel olarak halkın içine karışır. Binâenaleyh onunla savaşmak mümkün olmaz. Bu sebeple de o, hırsız hükmünde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Cezaların Tatbiki**

Hak Teâlâ'nın, اَنْ يُقَتَّلُوا اَوْ يُصَلَّبُوا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ *"...öldürülmeleri veya asılmaları yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da (bulundukları) yerden sürülmeleridir"* ifâdesindeki "اَوْ" edatı hakkında, âlimlerin iki görüşü bulunmaktadır:

İdarenin Ceza Şeklinde Muhayyer Olması

a) Bu edât, tahyir, muhayyerlik ifâde eder. Bu, **Ali İbn Ebî Talha**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas**'ın, **Hasan el-Basrî**'nin, **Saîd İbnu'l-Müseyyeb**'in ve **Mücâhid**'in görüşüdür. Buna göre mâna, "İmam onu ister öldürür, ister asar, ister ellerini ve ayaklarını keser ve isterse sürer" şeklindedir. Yani, "Bu kısımlardan hangisini isterse onu yapar" şeklindedir.

Muhayyer Olmayıp Suça Göre Ceza Gerektiği

b) **Atâ**'nın rivâyetine göre ise **İbn Abbas**, "Buradaki "اَوْ" tahyir, muhayyerlik için olmayıp, aksine, hükümlerin suçların değişmesiyle değişeceğini beyân etmek için gelmiştir. Binâenaleyh kim sadece öldürürse, öldürülür; kim hem öldürür, hem de mal alırsa, hem öldürülür, hem de asılır; kim sadece mal alırsa (sağ) eli ile (sol) ayağı çaprazlama kesilir; kim de yolculara korku salar ve mal almaz ise, sürgüne gönderilir" demiştir. Bu, âlimlerin çoğunun görüşüdür. **İmam Şâfiî** (r.h)'nin mezhebi de böyledir.

Muhayyerlik Görüşünün Tenkidi

Şu iki husus birinci görüşün zayıflığına delâlet eder:

1) Eğer âyetten murat muhayyerlik olsaydı, devlet başkanının (imamın), sadece sürgün ile yetinmesinin mümkün olması gerekirdi. İmam için böyle bir yetkinin olmadığı hususunda icmâ edildiğine göre, anlıyoruz ki âyetten murat, muhayyerlik (bu cezalardan herhangi birini uygulamada serbestlik) değildir.

2) Eğer bu kimse adam öldürmez ve mal da almaz ise, bir günaha yeltenmiş, ama onu yapmamış olur. Bu ise, diğer günahlara niyetlenip yapmamada da olduğu gibi, öldürülerek cezalandırılmayı gerektirmez. Binâenaleyh âyeti, muhayyerlik mânasına hamletmenin câiz olmadığı sâbit olmaktadır. Bundan dolayı âyette geçen her bir fiilin tek başına, yine tek başına bir fiile karşılık olması gerekir ve âyetin takdiri şöyle olur: "Onların cezaları, eğer öldürmüşler ise öldürülmek; eğer hem öldürmüş, hem de mal almış iseler asılmak; eğer sadece mal almış iseler, çapraz olarak (sağ) elleri ile (sol) ayaklarının kesilmesi; eğer yolcuları sadece korkutmuşlar ise, sürgüne gönderilmektir." Kıyas-ı celî de, bu söylediklerimizin doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü kasten ve haksız yere adam öldürmek, öldürülme cezasını gerektirir. Binâenaleyh bu ceza, yol kesenler hakkında biraz daha ağırlaştırılmıştır. Böylece öldürme cezası, vazgeçilmesi câiz olmayan bir farz olmuştur. Haksız yere başkalarının malını almak, yol kesici olmayanlarca yapıldığında da, el kesme ile cezalandırılır. Buna göre, el kesme cezası da, yol kesiciler hakkında, çaprazlama eliyle birlikte bir ayaklarının kesilmesi şeklinde ağırlaştırılmıştır. Eğer yol kesenler, hem öldürür, hem de mallara el korlar ise, bunlar için hem öldürülme, hem de çarmıha asılma cezası uygulanır. Çünkü bunların, yolun geçtiği yerde bir müddet çarmıha gerili vaziyette kalmaları, bu cezanın verildiğinin herkes tarafından görülüp bilinmesine sebep olur. Böylece de bu durum, başkalarının böyle bir günahı işlemeye yeltenmelerine mâni olur. Fakat yol kesici sadece yolcuları korkutmuş ise, şeriat onun için de, sürgün edilme gibi hafif bir ceza ile yetinmiştir.

BEŞİNCİ MESELE: Hem Öldüren Hem de Mal Gasbeden Eşkıyanın Cezası

Ebû Hanife (r.h): "Yol kesici hem insan öldürür, hem de onun malını alır ise, devlet başkanı (imam) şu üç cezadan birini uygulamada muhayyerdir:

a) Sadece öldürmek...

b) Önce elleri ile ayaklarını çapraz kesip, sonra öldürmek...

c) Öldürüp, sonra çarmıha germek" demiştir.

Şâfiî (r.h)'ye göre ise, bunları mutlaka her hâlukârda çarmıha germek gerekir. Bu aynı zamanda **Ebû Yûsuf** (r.h)'un da görüşüdür.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: "Allahu Teâlâ, yol kesenlerin öldürülmelerini âyette açıkça belirttiği gibi, çarmıha gerilmelerini de açıkça belirtmiştir. Binâenaleyh öldürülme cezasının düşürülmesi câiz olmadığı gibi, çarmıha gerilme cezasının düşürülmesi de câiz olmaz." Âlimler, yol kesenin nasıl çarmıha gerileceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kimsenin diri olarak çarmıha gerileceği, sonra da mızrağın dipçiği ile ölünceye kadar vurulacağı söylenmiştir. **İmam Şâfiî** (r.h) ise: "Bu kimsenin önce öldürüleceğini, sonra cenaze namazının kılınacağını, daha sonra çarmıha gerileceğini" söylemiştir.

ALTINCI MESELE: **Nefy (Sürgün) Cezası**

Âlimler, yerden sürgün edilmenin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Şâfiî** (r.h) şöyle demiştir: "Bu, 'insanlar bunları yakalarlar ise, öldürürler, çarmıha gererler ve elleri ile ayaklarını çaprazlama keserler. Eğer yakalayamazlar ise, onları sonuna kadar ararlar. Eğer sonunda yakalarlar ise, yine söylediğimiz cezaları uygularlar' demektir." **Ahmed İbn Hanbel** ile **İshâk** (r.h) da aynı görüştedirler. **Ebû Hanife** (r.h) ise: "Yerden sürgün etmenin, o kimseyi hapsetmek mânasında olduğunu" söylemiştir ki, bu dilcilerin çoğunun da tercih ettiği görüştür. Bunlar şöyle demişlerdir: "Buna şu delâlet eder: Âyetteki, اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ *"veya yerden sürülmeleridir"* ifâdesinden maksat, ya bu kimselerin yeryüzünden tamamen sürülüp çıkarılmalarıdır ki bu, hayatta oldukları müddetçe mümkün değildir. Ya da bundan maksat, onların o memleketten, bir başka beldeye sürgün edilmeleridir. Bu da câiz değildir. Çünkü sürgün etmenin maksadı, onların şerlerini Müslümanların başından savuşturmaktır. Binâenaleyh eğer biz onları başka bir beldeye sürersek, o zaman oradaki Müslümanlar zarara uğrar. Yahut da bundan maksat, onların kâfirlerin diyarına sürgün edilmeleridir. Bu da caiz değildir. Çünkü bir Müslümanı, kâfirlerin memleketine sürmek, orada yaşayan kâfirlere, bu kimsenin bir mürtet olduğunu çıtlatma olur ki, bu câiz değildir. Bütün bu ihtimaller bâtıl olunca,

"yeryüzünden sürülmesinden" maksadın, ancak hapsedilmesi olması ihtimali kalmıştır."

Bu görüşte olanlar sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: Hapsedilen kimse için de bazen "yeryüzünden sürülmüş" ifâdesi kullanılır. Çünkü o, dünyanın temiz ve leziz birçok şeyinden istifade edemez ve dostlarından hiçbirini göremez. Böylece de âdetâ bütün leziz, temiz ve hoşa giden şeylerden sürgün edilmiş olur. Sanki hakikatte de sürgün edilmiş gibidir. İnsanlar, "zındık" diye itham edildiği için **Sâlih İbn Abdulkuddûs**'ü dar bir yere hapsetmişlerdi. O orada uzun bir müddet kalınca, uzun bir şiir söylemişti. Şu iki beyit o şiirdendir:

خَرَجْنَا عَنِ الدُّنْيَا وَعَنْ وَصْلِ اَهْلِهَا فَلَسْنَا مِنَ الْأَحْيَا وَلَسْنَا مِنَ الْمَوْتَى
اِذَا جَاءَنَا السَّجَّبَانُ يَوْمًا لِحَاجَةٍ عَجِبْنَا وَقُلْنَا جَاءَ هٰذَا مِنَ الدُّنْيَا

"Biz dünyadan ve dünya ehli ile münâsebetten çıktık (uzak kaldık). Binâenaleyh ne dirilerden olduk, ne ölülerden. Bir gün bir ihtiyaçtan dolayı zindancı geldiğinde, şaşakaldık ve 'işte bu dünyadan geliyor' dedik."

İmam Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Âyette zikredilen bu sürgün, şu iki mânaya alınmıştır:

a) Bu yol kesiciler, adam öldürüp mallarını aldıklarında, eğer devlet başkanı (imam) onları yakalayabilir ise, cezayı uygular. Eğer yakalayamazsa, devamlı onların takibinde olur. Binâenaleyh onların imamdan korkmaları sebebi ile belde belde kaçıp dolaşmaları, "yeryüzünden sürgün edilme" diye ifâde edilmiştir.

b) Bir yol kesme hadisesinde bulunup, yol kesenlerin sayısını artıran ve böylece de Müslümanların korkmasına sebep olan, ama ne onları öldüren, ne de mallarını almayanları eğer imam yakalar ise, cezalarını verir. Eğer onları yakalayamaz ise, devamlı onların tâkibinde olur. İşte bu hususta **Şâfiî** şöyle der: "İmam onları yakalar, onlara "ta'zîr" cezası verir ve onları hapseder. Binâenaleyh onların yerden sürülmelerinden maksat, sadece bu hapis edilişleridir." Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ *onların dünyadaki rüsvalıkları* ve *hor-hakîr oluşlarıdır. Âhirette ise onlara pek büyük bir azap vardır"* buyurmuştur.

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, namaz kılan fâsıkların (günahkâr mü'minlerin) tehdîd-i ilahiye muhatap olduklarına ve onların bu öldürmelerinin, sevaplarını geçersiz kıldığına delâlet etmektedir. Çünkü Allahu

Teâlâ onlar hakkında, dünyada ve âhirette bunun bir rezillik ve rüsvalık olduğuna hükmetmiştir. Bu da, onların kınanmayı hak ettiklerini gösterir. Onların, şu anda kınanmaya müstahak oluşları, methe ve övgüye müstahak insanlar olmaya devam etmelerine mânidir. Çünkü bu, iki zıddı birleştirmek olur. Durum böyle olunca, fâsıkların (günahkâr mü'minlerin) kat'î olarak tehdit edildiği ve günahların sevapları geçersiz kıldığı ("ihbât") görüşü sâbit olur."

Buna şöyle cevap verilir: Bu cezanın, eğer tevbe yapılmamış ise, kulu rezil ve rüsva etmek üzere verildiği hususunda sizinle bizim aramızda bir ihtilaf yoktur. Fakat tevbe edilmesi halinde bu ceza, o kimseyi rezil ve rüsva etmek üzere değil, imtihan etmek üzere tatbik edilir. Sizin bunu, muteber olduğunu gösteren bir delilden ötürü, tevbenin bulunmaması şartına bağlamanız uygun olduğuna göre, biz de bu hükmü, affedilmeme şartına bağlıyoruz. Bu durumda söz, bu delilin, Allahu Teâlâ'nın fâsıkları affedeceğine delâlet edip etmemesi ile ilgili olmuş olur. Biz bu meseleyi Bakara sûresinde, ... "بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً" (Bakara, 81) âyetinin tefsirinde iyice açıklamıştık.

Eşkiyanın Tevbe Etmesi ile Düşen ve Düşmeyen Haklar

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ ۚ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٤﴾

"Ancak, siz kendilerini ele geçirmeden önce, tevbe edenler müstesnâ. Bilin ki Allah gafûr ve rahîmdir" (Mâide, 34).

Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Allah, muhâriplere (yol kesicilere) uygulanması gereken cezaları iyice anlatınca, bunlardan, yakalanmazdan önce tevbe edenleri müstesnâ tutmuştur. Bu hususdaki kâide şudur: Allah'ın hukuku (hakları) ile ilgili hükümler, tevbeden sonra düşer. Ama insanların hakları ile ilgili hükümler düşmez. Binâenaleyh yol kesenler, eğer bir kimseyi öldürmüş olur, yakalanmadan önce tevbe ederlerse, öldürülenin yakınları o kimsenin kısas edilmesini isteyebilir veya onu affedebilirler. Bu yol kesenden, tevbesi sebebi ile, sadece devlet reisi tarafından öldürülme hususu sakıt olur. Eğer bu yol kesen, bir insanın malını almış ise, o malı geri vermesi gerekir, eli-ayağı kesilmez. Ama ele geçirildikten sonra tevbe

ederlerse, âyetin zâhirine göre bu tevbe onlara fayda vermez, gereken cezâ onlara uygulanır." **Şâfiî** (r.h) şöyle de demiştir: "O kimsenin, tevbesi sebebi ile Allah'a ait olan her türlü ceza düşebilir. Çünkü **Mâiz** (r.a) recmedileceği zaman, açıkça tevbe etmiştir. Sahabe **Mâiz** (r.a)'i recmedince, onun tevbesini Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Keşke onu bıraksaydınız"* veya bu mânada başka bir söz söyledi. İşte bu da tevbenin, insandan, Allah'ın hakları ile ilgili her şeyi düşürdüğüne delâlet eder.

Allah'a Vesîle Arayıp Cihad Etme

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾

"Ey iman edenler, Allah'a saygılı olun, O'na (yaklaşmaya) vesîle arayın ve O'nun yolunda cihat edin. Umulur ki felâha erersiniz" (Mâide, 35).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin, önceki âyetlerle irtibatı hususunda iki izah vardır:

1) Bil ki Allahu Teâlâ'nın, Peygamber'ine, bir grup Yahudinin kendisine ve mü'min kardeşleri ve sahabeye, haksızlık ve hile ile kötülük yapmak istediklerini, ama onları muratlarından alıkoyduğunu haber verdiğini anlatmıştık. İşte bu âyette de Allah, Hz. Peygamber'e onların peygamberlerine karşı son derece azgın oluşlarını ve o peygamberlere eziyet etmede alabildiğine ısrarlı olduklarını açıklamıştır. Bu hususstaki söz, işte bu âyete kadar uzamıştır. Bu âyette de Allahu Teâlâ, yeniden birinci maksada dönmüş ve يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ *"Ey iman edenler, Allah'a saygılı olun, O'na (yaklaşmaya) vesile arayın"* buyurmuştur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Siz, Yahudilerin günaha ve isyana karşı ne kadar cüretli olduklarını ve kulu, Rabbine ulaştırma vesileleri olan taatlerden ne kadar uzak olduklarını anladınız.. O halde ey mü'minler, siz böyle

olmayınız. Allah'a isyân etmekten sakınıp, O'na tâatte bulunmak suretiyle, kendisine yaklaşmaya vesileler arayınız."

2) Allahu Teâlâ, Yahudilerin *"Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız"* (Mâide, 18) yani, "Biz Allah'ın nebilerinin evlatlarıyız" dediklerini nakletmiştir. Böylece onlar babalarının işleriyle övünmüşlerdir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ey iman edenler, siz babalarınızın ve cedlerinizin şerefli olmalarıyla övünmeyin. Sizin övüncünüz, kendi amellerinizle olsun. Binâenaleyh, Allah'tan korkun ve O'na ulaştıracak yolları arayınız" demiştir. Allah, en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Def-i Mefsedet Celb-i Menfaatten Önce Gelir**

Bil ki, bütün yükümlülükler iki nevide toplanmıştır; bunların bir üçüncüsü yoktur:

a) Yasaklanmış olan şeyleri terk etmek ki, *"Allah'a saygılı olun"* emriyle, işte buna işâret edilmiştir.

b) Emredilenleri yapmak ki, O, buna *"O'na (yaklaşmaya) vesile arayın..."* buyruğuyla işaret etmiştir. Yasaklardan uzak durmak bizatihi emredilenleri yapmaktan önce geldiği için, Cenâb-ı Hak, yasaklara hürmet edilmesini önce zikretmiştir. Biz, yasakları bırakmanın, emredilenleri yapmaktan önce geldiğini söyledik. Çünkü terk etmek, bir şeyi asıl yokluğu üzerine bırakmaktan ibarettir. Fiil, yani yapmak ise, bir şeyi yapıp meydana getirmektir. Bütün sonradan var olan şeylerin yokluğunun, varlıklarından önce bulunduğunda şüphe yoktur. Bu sebeple "terk etmek" hiç şüphesiz, bir şeyi yapmaktan önce bulunur.

Günahları Terk ile de Allah'a Yaklaşma Mümkün Olmaz mı?

Şayet, "Günahları terk etme ile de, bazen Allah'a yaklaşma vesileleri elde edildiğini bildiğimiz halde, niçin Allah'a yaklaşma vesilesi fiile, (bir şeyi yapmaya) tahsis edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Terk etmek, bir şeyi asıl yokluğu üzere bırakmak demektir. Halbuki, bu devam eden yokluk ile, bir şeye kat'î olarak ulaşmak mümkün değildir. Binâenaleyh terk etmenin, bırakmanın, bir vesile olması mümkün değildir. Tam aksine bir kimseyi şehveti, çirkin bir fiili yapmaya davet etse de, sonra da kişi Allah'ın rızasını elde etmek maksadıyla o işi yapmasa, işte burada o işi yapmamadan dolayı Allah'a ulaşma vesilesi tahakkuk etmiş, bulunmuş demektir. Ama ne

var ki, bu yapmama işi de, fiiller nev'indendir. Bundan dolayı muhakkik ülemâ: "Bir şeyi bırakmak, o şeyin zıddını yapmaktan ibarettir" demiştir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Terk ve fiil, fiillerin zahirinde nazar-ı dikkate alınan iki hususdur. Binâenaleyh, terk edilmesi vacip olan şey, muharremât (haram kılınmış şeyler); yapılması vacip olan şey de, vacibattır (farzdır). Bu iki şey ahlâkta da nazar-ı itibara alınmıştır. Binâenaleyh, yapılması vacip olan şey, iyi huylardır; terk edilmesi gerekenler de, kötü huylardır. Bunlar, fikirlerde de nazar-ı dikkate alınmışlardır. Binâenaleyh yapılması gerekli olan, Allah'ın birliğine, nübüvvete ve meâde delâlet eden deliller hususunda tefekkür etmektir. Bırakılması gerekli olan şey ise, şüphelere önem vermemektir. Bunlar, tecellî makamında da nazar-ı dikkate alınmışlardır. Binâenaleyh yapılması gerekli olan şey, Allah'ta gark olmaktır; yapılmaması gereken şey ise, Allah'tan başkasına dönüp bakmamaktır. Riyazatçılar (nefis terbiyecileri), fiil ve terki, بِالتَّحْلِيَةِ وَالتَّخْلِيَةُ "Tahliye ve tahliye", "Nefy ve ispat", "Fenâ ve bekâ" diye adlandırırlar. Bütün makamlarda, olumsuzluk (yani yokluk), ispâttan (varlıktan) öncedir. İşte bundan dolayı, bizim "Lâ ilâhe illallâh" ifâdemizde de, olumsuzluk ispattan önce getirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Vesîle Mefhumunu İstismar Eden Ta'lîmiyye Fırkasına Cevap

"Vesîle", bir kimse bir şeye yaklaştığında söylenen, وَسَلَ اِلَيْهِ "Ona yaklaştı" ifâdesinden olmak üzere, "faîle" vezninde bir kelimedir. Nitekim şair **Lebîd** de şöyle demiştir:

اَرَى النَّاسَ لَا يَدْرُونَ مَا قَدْرُ اَمْرِهِمْ اَلَا كُلُّ ذِى لُبٍّ اِلَى اللهِ وَاسِلُ

"Görüyorum ki insanlar, işlerinin durumunu bilmiyorlar. İyi biliniz ki, aklı olan herkes Allah'ı arzulamaktadır." Yani مُتَوَسِّلٌ "O'na yol arar" demektir. Binâenaleyh "vesîle", kendisiyle maksada ulaşılan şeydir.

"Ta'lîmiyye"[9] şöyle demektedir: "Âyet, Allah'a ulaşmanın, ancak O'nu bize tanıtan bir muallim ve O'nun bilgisine bizi irşad eden bir mürşid sayesinde mümkün olacağına delâlet etmektedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, kendisine ulaşmayı mutlak manada emretmiştir. O'na iman, gayelerin

9 Ta'lîmiyye, Bâtıniyye'nin bir koludur. Bu kola mensup olanlar, akıl ve düşüncenin insanları ihtilafa düşürdüğünü; halbuki insanın gayesinin birlik ve tesânüd olduğunu; Kur'an'ın ve hadislerin zâhirî manalarının bir kıymeti olmayıp, asıl manaların bâtında olduğunu; bu bâtınî manaları da ancak imâm-ı Ma'sûm'un bilebileceğini; işte bütün bunlardan dolayı da gerçeklere erişmek isteyen her şahsın bu mânaları İmâm-ı Ma'sûm'dan öğrenmesi gerektiğini söylerler (Ç).

en yücesi, maksatların da en şereflisidir. Binâenaleyh, burada da bir vesîlenin bulunması gerekir."

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Allahu Teâlâ, kendisine iman edilmesinden sonra "vesîle" talebinde bulunmayı emretmiştir. O'na iman etmek, O'nu bilip tanımaktan ibarettir. Böylece bu, O'na iman edip O'nu tanıdıktan sonra, kendisine götüren bir vesîleyi talep etme ile ilgili bir emir olmuş olur. Binaenaleyh bunun kendisini tanımaya götüren bir vesîleyi talep etmekle ilgili bir emir olması imkânsız olur. Öyleyse bundan murat, O'nun rızasını elde etmek için kendisine ulaştıran vesîleyi aramaktır ki, işte bu da ibâdet ve taatlerle olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَجَاهِدُوا فِى سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Ve O'nun yolunda savaşın. Umulur ki, felâha erersiniz"* buyurmuştur. Bil ki Cenâb-ı Hak, yapılmaması gerekli olan şeyleri terk etmeyi, *"Allah'tan ittika edin"* ifâdesiyle; yapılması uygun olan şeyleri de, *"O'na (yaklaşmaya) vesile arayın"* ifâdesiyle emretmiştir. Bütün bunların hepsi, insanın nefsine ve arzusuna ağır ve güç gelen şeylerdir. Çünkü nefis, sadece dünyaya ve maddî olan lezzetlere davet edip götürmek ister. Akıl ise, ancak Allah'a hizmet edip, O'na taatte bulunmaya ve maddî olan şeylere iltifat etmemeye davet eder. Bu iki durum arasında bir zıddiyyet ve aykırılık bulunmaktadır. İşte bundan ötürü de ulemâ, dünya ve âhiretin talep edildiği yerlerde, bu ikisini iki kuma, iki zıt, doğu-batı, gece-gündüz ile temsil etmişlerdir. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın, *"Allah'tan ittika edin, O'na (yaklaşmaya) vesile arayın"* buyruğunu kabul edip onlara boyun eğmek, insan tabiatına ağır geldiği için, onun nefsine en güç ve zor gelen şeyler cümlesinden olur! İşte bu sebepten dolayı Allah, bu emrin peşinden, *"ve O'nun yolunda cihat edin. Umulur ki felâha erersiniz"* ifâdesini getirmiştir.

İşte bu âyet, ruhanî birtakım sırları ihtivâ eden çok mübarek bir âyettir. Biz burada o sırlardan sadece bir tanesine işaret etmek istiyoruz ki, o da şudur: Allah'a ibâdet edenler iki kısma ayrılır:

a) Onların bir kısmı, başka hiçbir maksattan dolayı değil, sırf Allah rızası için O'na ibadet ederler.

b) Bir kısmı ise, başka bir maksat için ibâdet etmiş olabilir.

Birinci makam, çok yüce ve üstün bir makamdır ki, Allah bu makama, *"ve O'nun yolunda cihat edin"* buyruğu ile işaret etmiştir. Yani, "O'na kulluk yolunda ve O'nu tanıma ve O'na hizmet etmedeki ihlâs yolunda cihât edin..." demektir.

İkinci makamın derecesi, birincisinden aşağıdır. Yüce Allah bu makama da *"Umulur ki felâha erersiniz"* ifâdesiyle işâret etmiştir. Felâh, kötülüklerden kurtulup, sevilen ve umulan şeyleri elde etmeyi kapsayan bir isimdir.

Kâfirler, Kıyamet Günü Azabından Kurtulmak İçin Bütün Dünyayı Vermek İsteyecek

Bil ki Cenâb-ı Hak, mü'minleri, bu âyette bütün hayırların ana noktalarına ve her türlü saadetin elde edildiği anahtarlara irşâd edip ulaştırınca, bunun peşinden kâfirlerin durumunu ve hayat ve saâdetin ancak bu dünyada olduğunu zanneden kimselerin akıbetlerini tavsîf etmiş, bu korkunç işler cümlesinden de, şu iki nev'i zikretmiştir:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٣٦﴾ يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٧﴾

"O inkâr edip kâfir olanlar (yok mu?) Eğer yeryüzünde bulunan her şey ve onun bir o kadarı daha onların olsa da kıyamet gününün azabından (kurtulmak için) onu feda etseler, yine kendilerinden kabul olunmaz. Onlar için pek acı veren bir azap vardır. Onlar ateşten çıkmalarını dilerler. Halbuki onlar bundan çıkıcı değildir. Onlar için, kendilerini tutup durduracak bir azap vardır"
(Mâide, 36-37).

Bu iki nevi'den birincisi, Hak Teâlâ'nın, *"O inkâr edip kâfir olanlar (yok mu?) Eğer yeryüzünde bulunan her şey ve onun bir o kadarı daha onların olsa da kıyamet gününün azabından (kurtulmak için) onu feda etseler, yine kendilerinden kabul olunmaz. Onlar için pek acı veren bir azap vardır"* buyruğudur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"لَوْ" edatından sonra gelen cümle "إِنَّ"nin haberidir. Buna göre şayet, "Kendisinden önce geçenler cemi olduğu halde, "لِيَفْتَدُوا بِهِ" kelimesindeki

zamir niçin müfret getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Kelamın takdiri "لِيَفْتَدُوا بِذٰلِكَ الْمَذْكُورِ" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Onlar için pek acıklı bir azap vardır"* ifâdesi, hâl cümlesi olabileceği gibi, habere atfedilmiş bir cümle olması da muhtemeldir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu sözün maksadı, azabın o kâfirlere vacip, gerekli olduğunu temsîlen ifâde etmektir. Çünkü onların oradan kurtulmaları imkânsızdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in يُقَالُوا لِلْكَافِرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ لَكَ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا اَكُنْتَ تَفْدِى بِهِ فَيَقُولُ نَعَمْ فَيُقَالُ لَهُ قَدْ سُئِلْتَ أَيْسَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَأَبَيْتَ *"Kıyamet gününde kâfire şöyle denilir: 'Söyle bakalım.. Eğer yeryüzü dolusu altının olsaydı, (bu azaptan kurtulmak için) onu fidye olarak verir miydin?' Bunun üzerine* o, *'Evet' der. Bunun üzerine de ona, 'Senden daha az ve kolayı istenmişti de, sen bundan kaçınmıştın!...' denilir."*[10]

Bunların ikinci nev'i de Allah'ın *"Onlar ateşten çıkmalarını dilerler. Halbuki onlar bundan çıkıcı değildir. Onlar için, kendilerini tutup durduracak bir azap vardır"* sözüdür. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Onların çıkmak istemeleri şu iki manaya muhtemeldir:

a) Onlar bunu kastettiler ve çıkış yolu aradılar.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ne zaman oradan çıkmak isterlerse, yine içerisine iade olunurlar"* (Hacc, 22) buyurmuştur.

Denildi ki: Cehennemin ateşi onları yukarıya doğru yükselttiğinde, o cehennemden çıkmayı temenni etmişlerdir.

Yine şu da belirtilmiştir: Ateşin kuvvetinden ve azaba uğrayanları savurmasından ötürü, sanki onlar, nerdeyse cehennemden çıkacaklardı...

b) Onlar bunu temenni etmişler ve kalpleriyle istemişlerdir. Nitekim Allah bir başka âyetinde de, cehennemliklerin *"Ey Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer (yine küfre) dönersek, artık hiç şüphesiz ki biz zâlimlerdeniz"* (Mü'minûn, 107) sözlerini nakletmiştik. Bu izah tarzını da, bu âyeti yâ harfinin ötresiyle يُرِيدُونَ اَنْ يُخْرَجُوا مِنَ النَّارِ "Ateşten çıkarılmalarını dilerler" şeklinde okuyanın kıraati de te'kid eder.

10 **Müslim,** Münafikûn, 51-53 (4/2161).

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, bu âyetle, Allah'ın ihlâsla "Lâ ilâhe illallâh - Allah'tan başka ilâh yoktur" diyen kimseyi cehennemden çıkaracağına dair istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Çünkü Cenâb-ı Hak, âyette bahsedileni, kâfirleri tehdit ve onları korkutan şiddetli bir vaîd kabilinden saymıştır. Şayet bu hal kâfirlere mahsus olmasaydı, âyet-i kerimede ifâde edilen durumun kâfirlere tahsis edilmesinin bir manası olmazdı. Allah en iyi bilendir.

Söylediğimiz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar için, kendilerini tutup durduracak bir azap vardır"* ifâdesi de te'yîd eder. Çünkü bu ifâdede hasr bulunmaktadır. Binâenaleyh mana, "Devamlı olan azap başkaları için değil, sadece onlar içindir" demektir. Bu, Allah'ın tıpkı, *"Sizin dininiz size..."* (Kâfirûn, 6) buyruğu gibidir. Yani, "Başkaları için değil, sizin içindir" demektir. İşte burada da böyledir.

Hırsızların Cezası

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوٓا اَيْدِيَهُمَا جَزَآءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهٖ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهٗ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَآءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَآءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

"Erkek hırsızla kadın hırsızın -o irtikap ettiklerine bir karşılık ve ceza, Allah'tan ibret verici bir ukûbet olmak üzere- ellerini kesiniz. Allah azîzdir, hakîmdir. Fakat kim yaptığı o haksız hareketinden sonra tevbe eder, kendisini düzeltirse, şüphesiz ki Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah, gafûr ve rahîmdir. Bilmez misin ki göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"
(Mâide, 38-40).

Âyetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Allahu Teâlâ önceki âyette, yol kesmek süretiyle başkasının malının alınması halinde, el ve ayakların (çaprazlama) kesilmesini farz kılınca, bu âyette de, hırsızlık yaparak başkasının malının alınması halinde de, el ve ayakların[11] kesileceğini beyân etmiştir.

b) Cenâb-ı Hak, *"Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesât çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu kurtarırsa bütün insanları diriltmiş gibi olur"* (Mâide, 32) buyurarak, haksız yere adam öldürme işinin çok büyük günah olduğunu zikredince, bundan sonra da adam öldürmeyi ve acı çektirmeyi mubah kılan cinâyetlerden bahsetmiş, böylece önce yol kesmeden bahsetmiş, ikinci olarak da hırsızlık etme işini zikretmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nahivciler, âyetteki, "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ" kelimelerinin merfû okunup okunmaması hususunda birkaç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:

a) Bu, **Sîbeveyh** ve **Ahfeş**'in görüşü olup, buna göre Hak Teâlâ'nın "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ" ifâdeleri mübtedâ olarak merfû olup, haberleri ise hazfedilmiştir. Buna göre kelamın takdiri فِيمَا يُتْلَى عَلَيْكُمُ السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ "Size okunan şeyler içinde, hırsız erkek ve hırsız kadın(ın hükmü de vardır), yani "onların hükmü, şöyle yapmaktır" şeklindedir. اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا *"Zina eden kadınla zinâ eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nûr, 2) ve وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَا *"Sizlerden fuhşu irtikap edenlerin her ikisini de eziyete koşun..."* (Nisâ, 16) âyetleri hakkında da söz aynıdır. **İsa İbn Ömer,** hem bu âyeti, hem de (Nûr, 2) âyetini mansûp olarak, "وَالسَّارِقَ وَالسَّارِقَةَ" ve "اَلزَّانِيَةَ وَالزَّانِيَ" şeklinde okumuştur. Buraların mansub okunması **Sîbeveyh**'e göre de tercih edilen okuyuştur. O, şöyle demektedir: "Çünkü birisinin, زَيْدًا فَاضْرِبْهُ "Zeyd'e vur!" şeklindeki ifâdesi, زَيْدٌ فَاضْرِبْهُ "Zeyd, ona vur" ifadesinden daha güzeldir. Hem, فَاقْطَعُوا *"kesiniz.."* kelimesinin, mübtedanın haberi olması caiz değildir. Çünkü mübtedânın haberine fâ harfi gelmez.

b) **Ferrâ**'nın tercih ettiği görüştür. Buna göre, bu kelimeleri merfû okumak, mansûb okumaktan daha evlâdır. Çünkü, "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ" kelimelerindeki elif-lâm, "اَلَّذِي" manasındadır. Binâenaleyh ifâdenin takdiri, اَلَّذِي سَرِقَ فَاقْطَعُوا يَدَهُ "Hırsızlık yapan erkeğin elini kesiniz..." şeklindedir. Takdirin

11 Metinde ayaklar da geçmektedir. Fakat bu kelimenin yanlışlıkla girdiğini düşünüyoruz. Zira hırsızlıkta yalnız el kesme söz konusudur (Ç).

böyle olması halinde, habere fâ harfinin gelmesi güzel ve yerinde olur. Çünkü haber, cezâ (karşılık) cümlesidir. Hırsızlık yapan erkek ile hırsızlık yapan kadının bizzat kendileri kastedilip, ("Hırsızlık yapan şu erkek; hırsızlık yapan şu kadın..." denildiğinde) ancak, nasb okunması da yerinde ve güzel olur. Ama böylesi bir cezâyı, böylesi bir fiili yapan herkese yöneltmeyi kastettiğinde, bu kelimeleri merfû okumak daha uygundur. İşte bu görüş, **Zeccâc**'ın da tercih etmiş olduğu bir görüş olup, mutemet ve güvenilir bir görüştür.

Âyetten, şart ve cezânın murat edildiğine şu hususlar da delâlet etmektedir:

a) Allahu Teâlâ, bunu açıkça belirtmiştir. Ki bu da O'nun, *"o irtikap ettiklerine bir karşılık ve cezâ olmak üzere..."* ifâdesidir. İşte bu ifâde, el kesmenin, hırsızlık yapma fiiline mukabil, meşrû kılınmış bir cezâ olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, şartın umumî olmasından dolayı, cezanın da umumî olması gerekir.

b) Hırsızlık, bir suçtur. El kesmek de bir cezadır. Suçlara ceza vermek, münasip ve uygun bir harekettir. Zira, münasip bir vasfın peşinden bir hükmün zikredilmiş olması, o vasfın, o hükmün illeti olduğuna delâlet eder.

c) Âyeti bu mânaya alırsak, işte, o zaman bir şeyler ifâde etmiş olur. Ama, âyeti muayyen bir hırsıza hamlettiğimizde, o zaman âyet mücmel olur, elde edilmek istenen mânayı da ifâde etmez. Binâenaleyh, birinci mânaya almak daha uygun olur.

Sîbeveyh'in benimsediği görüşe gelince, bu nazar-ı dikkate alınacak bir görüş değildir. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet eder:

a) Bu, gerek Hz. Peygamber (s.a.s)'den, gerekse ümmetin tamamından tevâtüren nakledilmiş olan Kur'ân-ı Kerim'i ta'na yol açar ki, bu kesinlikle bâtıldır. Eğer **Sîbeveyh:** "Ben, bu ifâdeleri merfû okumanın, caiz olmadığını söylemiyorum. Ben ancak, mansub okumanın daha münasip olduğunu savunuyorum" diyecek olursa, biz deriz ki, bu da kötü bir şeydir. Çünkü sadece **İsa İbn Ömer**'in okuduğu bir kıraat şeklini, hem Hz. Peygamber'in hem de sahâbe ve tâbiîn devrindeki bütün ümmetin okuduğu kıraate tercih etmek, kabul edilmez bir iş ve reddedilen bir söz olur.

b) Şayet mansub okumak evlâ olsaydı, o zaman kurrâ içinde, Hak Teâlâ'nın "وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ" (Nisâ, 16) sözünü mansub okuyanların da

bulunması gerekirdi. Kurrâ içinde bu kelimeyi mansub okuyan hiç kimse olmadığına göre, **Sîbeveyh**'in bu görüşünün sakıt olduğunu anlamış oluruz.

c) Biz, "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ" kısmının mübtedâ; haberinin de, "فِيمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ" kısmı olduğunu söylersek, bu durumda cümle mübtedâ ve haberiyle tamam olmuş olur. O zaman "فَاقْطَعُوا" emrinin başındaki fâ harfi neye taalluk eder? Eğer **Sîbeveyh**, "Bu fâ harfi, "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ" kısmının delâlet ettiği fiil ile ilgili olur, yani, إِذَا أَتَى بِالسَّرِقَةِ فَاقْطَعُوا يَدَهُ "O, hırsızlık yaptığında, onun elini kesiniz..." şeklinde olur derse, biz deriz ki, "İşin sonunda "اَلسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ" ifadesinin, مَنْ سَرَقَ "Kim hırsızlık yaparsa.." takdir etmeye ihtiyaç duyduğuna göre, bunu başta söyleyip de, sonradan zikrettiğin ifâdeyi takdir etmeye hiç ihtiyaç duymasaydın ya..."

d) Biz, nasb ile okumayı tercih ettiğimiz zaman, bu, hırsızlık yapmanın, el kesmenin farz oluşunun bir illeti olduğunu göstermez. Ama biz merfû olarak kıraati tercih ettiğimiz zaman, âyet işte bu mânayı ifâde eder. Sonra bu mana, âyetteki *"İrtikâp ettiklerine bir karşılık ve ceza olmak üzere"* ifâdesi ile de te'kid edilmiştir. Böylece merfu olarak okuyuşun daha evlâ olduğu sabit olur.

e) **Sîbeveyh** şöyle demiştir: "Araplar, en mühim olanı sözde en önce zikrederler (ehemmiyet derecesine göre sıralarlar). Ref ile olan kıraat, o kişinin hırsız olmasına onun elinin kesilmesinden daha çok önem vermeyi ifade eder. Bu ise hırsızın, sırf hırsız olması açısından durumu ile ilgili hususları açıklamaya daha çok ihtimam gösterilmesini gerektirir. Nasb ile olan kıraat ise kesme cezasını açıklamaya verilen önemin, onun hırsız olmasına verilen önemden daha fazla olduğunu ifade eder. Halbuki bilindiği üzere, buradaki maksat bu değildir. Zira bu âyetin maksadı hırsızlığın çirkinliğini göstermek ve ondan sakındırmayı kuvvetle ifâde etmektir. Böylece ref kıraati ile "ve's-sariku ve's-sarıkatu" diye okumanın kesin olan tek kıraat olduğu meydana çıkmıştır. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Âyetin Mücmel Olduğunu Söyleyenler ve Delilleri**

Usulcü müfessirlerden pek çoğu şöyle demişlerdir: "Âyet, şu bakımlardan mücmeldir:

a) Hüküm, hırsızlık yapmaya bağlanmıştır. Halbuki mutlak olarak her hırsızlık, el kesmeyi icap ettirmez. Aksine el kesmeyi gerektiren hırsızlığın, belli bir miktar malın çalınması şeklinde olması gerekir. Bu belli miktar ise âyette belirtilmemiştir.

b) Allahu Teâlâ, âyette ellerin kesilmesini farz kılmıştır. Halbuki âyette farz olanın sağ elin mi, sol elin mi kesileceği hususu izah edilmemiştir. İki elin birden kesilmeyeceği icmâ ile sâbittir. Binâenaleyh âyet işte, bu bakımdan da mücmeldir.

c) "Yed" (el) kelimesi, sadece parmakları bile ifâde edebilen bir kelimedir. Baksana, bir kimse falancanın elini tutmayacağına yemin etse; onun parmaklarını tutsa bile yeminini bozmuş olur. Binâenaleyh "yed" (el) kelimesi, sadece parmakları da ifâde edebilen bir kelimedir. Bu, hem parmaklarla birlikte avuç içini de ifâde eden bir kelimedir. Yine bu kelime parmakları, avuç içini ve dirseklere kadar kolu da topluca ifâde edebilir. Yine bu kelime, omuzdan parmak uçlarına kadar bütün kolu da ifade edebilir. "Yed" (el) kelimesi, bütün bu manaları muhtemil bir kelime olunca ve âyette bu manalardan birisi tayin edilip açıkça belirtilmeyince, âyet mücmel olur.

d) Âyette *"Kesiniz"* emri, bir topluluğa hitaptır. Binâenaleyh bu kesme işi, bütün ümmet-i Muhammed için olabileceği gibi onlardan belli bir grup veya belli bir şahıs için de olabilir. O belli şahıs, âlimlerin çoğunun benimsediği görüşe göre, zamanın imamı (Müslümanların devlet başkanı)dır. Kesme işinin kimin yapacağı, açıkça belirtilmediği için, âyet mücmel olmuştur. Bütün bu izahlar ile, âyetin her hâlükârda mücmel olduğu sâbit olur. İşte bu görüşte olanların izahları bundan ibarettir.

Âyetin Mücmel Olmayıp, Âmm Olduğunu Söyleyenler

Muhakkik âlimlerden bir grup şöyle demişlerdir: "Âyet, kesinlikle mücmel değildir. Çünkü biz, "اَلسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ" ifadelerinin başındaki elif-lâm'ın "اَلَّذِى" manasında (şart ifade ettiğini), فَاقْطَعُوا "(Kesiniz)" ifadesinin başındaki fâ'nın da, ceza (cevap) için olduğunu beyan etmiştik. Buna göre âyetin takdiri, اَلَّذِى سَرَقَ فَاقْطَعُوا يَدَهُ "Hırsızlık eden erkeğin elini kesiniz" şeklinde olur. Bunun bu şekilde olduğu, âyetteki, *"o irtikap ettiklerine bir karşılık ve ceza olmak üzere..."* ifâdesi ile de kuvvet kazanır. "İrtikâp etmekten" muradın, mutlaka daha önce bahsedilmiş olan, hırsızlık hadisesi olması gerekir. Binâenaleyh bu, hükmün illetinin ve taalluk ettiği şeyin, hırsızlığın bizatihi kendisi olduğuna delâlet eder. Bunun muktezası (gereği) de, bu şartın meydana geldiği hususta ceza cümlesinin hükmünün (yani kesme işinin) genel olmasıdır, meğer ki bu genel kavramın tahsis edilmesini (daraltılmasını) gerektiren ayrı bir delil bulunsun. Âyetteki "اَلْاَيْدِىَّ" (eydiyye) lafzının genel bir mefhum olduğu iddialarına karşı ise deriz ki: Bunun

gereği elleri (her iki eli) kesmektir, fakat her iki eli birden kesmek gerekmediği, keza sol elden başlamak gerekmediği de icmâ ile sabit olunca, bu mefhumu genel (umum) olmaktan hariç tutuyoruz.

Onların, "yed (el) kelimesi şu, şu manaları ifâde eder" şeklindeki görüşlerine karşılık deriz ki: "Biz bunu kabul etmiyoruz. Aksine "yed" (el), bu uzvun parmak ucundan dirseklere kadar olan kısmını ifâde eder. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ *"Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"* (Maide, 6) buyurmuştur. Şayet pazu, "el" (yed) kelimesinin manasına dahil olmasaydı, bunu *"dirseklerinize kadar"* diye sınırlamaya gerek duyulmazdı. Binâenaleyh âyetin zâhiri, her iki elin, omuz başından kesilmesini gerektirir. Nitekim hâricîlerin görüşü de böyledir. Fakat biz bu hususu, başka bir delilden ötürü terk ederiz.

Onların dördüncü olarak söyledikleri, âyetteki *"kesiniz"* emrinin, herkes için de, beli bir şahıs için de bir hitap olmasının muhtemel olduğu hususundaki görüşlerine de, şöyle cevap veririz: "Zâhirine göre bu emir, herkese şâmil olan bir hitaptır. Ancak bu hitap ile, başka bir delile göre tahsis edilen (sınırlama yapılan) yerlerde amel edilmez. Binâenaleyh âyet ile, tahsis edilmeyen yerlerde amel edilir. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu âyet âmmdır. Binâenaleyh bazı meselelerde, ayrı bir delil ile tahsis edilmiştir. Bu sebeple âyet, tahsis edildiği yerlerin dışında, yine umûmî olarak hüccet oluşunu sürdürür. Bu görüşün, "Âyet mücmeldir, bundan dolayı kesinlikle (açık) mâna ifâde etmez" diyenlerin görüşünden daha uygun olduğu malumdur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Fakihlerin cumhuru şöyle demişlerdir: "El kesme cezası, ancak iki şartın bulunması halinde gerekir:

1) Çalınan şeyin değerinin belli bir nisabı geçmesi...

2) Çalınan şeyin, korunan (saklanan) bir şey olması..."

İbn Abbas, İbnu'z-Zübeyr ve **Hasan el-Basrî,** "miktarın nazar-ı dikkate alınmayacağını, binâenaleyh, çalınan şey ister az ister çok olsun, el kesmenin farz olduğunu" söylemişler; "malın korunması" şartının da nazar-ı dikkate alınmayacağını belirtmişlerdir ki bu, **Dâvûd el-İsfehanî** ile Haricîlerin görüşüdür. Onlar bu meselede, daha önce de izah ettiğimiz gibi, âyetin umûm oluşuna sarılmışlardır. Çünkü, "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ" *"Erkek hırsızla kadın hırsızın..."* ifâdesi, ister az olsun isterse çok olsun; ister korunmuş

muhafaza edilmiş olsun, isterse olmasın, çalınan her şeyi içine alır. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Şayet biz, âyeti tahsis etme cihetine gidersek, bu tahsis etme işi, ya haber-i vâhidle veya kıyasla olur. Halbuki Kur'an'ın umûm olan ifâdelerini haber-i vâhid veya kıyas ile tahsis etmek caiz değildir.

Cumhur'un Görüşü

Cumhûr-u fukahânın delili şudur: Bizim, âyetin tahsis edildiğini söylememize ihtiyacımız yoktur. Aksine biz diyoruz ki: Sirkat (hırsızlık) lafzı, Arapça bir lafızdır. Yine biz zarurî olarak biliyoruz ki, dilciler, başkasının buğdayından tek bir dane veya tek bir saman çöpü veyahut da küçük bir ekmek kırıntısı alan kimseye, "O, falancanın malını çaldı" demiyorlar. Böylece biz, her ne surette olursa olsun, başkasının malını almanın "sirkat" (hırsızlık yapmak) diye adlandırılmadığını anlamış oluruz. Yine "sirkat" lafzı, mal sahibinin gözünün bir an için gafil olması anlamına gelen "مُسَارَقَةُ عَيْنِ الْمَالِكِ" ifâdesinden de iştikak etmiştir. Şayet çalınan şey, herkesin arzulayıp elde etmek ve elde tutmak istediği; bu sebeple de, hırsızlık edenin onu ele geçirmeye arzu duyduğu, ama malı çalınan kimsenin de onu başkasına vermek istemediği bir şey olursa, işte o zaman, hırsız "mal sahibinin gözünün bir an gafil olmasına" ihtiyaç duyar. İşte bu sebepten dolayı, el kesmenin farz olabilmesi için, alınan malın, emsalinin korunan mallar cinsinden olmasına itibar ettik. Çünkü, muhafaza altına alınmayan şeylerde, mal sahibinin gaflet etmesi manasına gerek duyulmaz. Böylece de, korunmamış maldan alınan şey, hırsızlık olarak adlandırılmaz.

Davud Zahirî'nin İçtihadına Göre Hırsızlıkta Nisap Aranmaz

Dâvûd ez-Zâhirî şöyle demektedir: "Biz de, bir tane buğdayın ve tek bir saman çöpünün alınması halinde, el kesmenin farz olduğunu söylemiyoruz. Bilakis, ele geçirilmesi ve elde tutulması arzulanan ve bundan daha az olan şeylerde de elin kesilmesinin farz olduğunu söylüyoruz." Çünkü, azlık ve çokluk miktarları, değişmeyen bir kaideye bağlı değildir (görelik taşırlar). Binâenaleyh çoğu kez, büyük bir kral milyonlarca lira parayı önemsiz görür de, fakir bir kimse de iki buğday tanesini ve ona denk bir malı gözünde büyütür. İşte bundan dolayı **Şâfiî** (r.h): "Bir kimse, 'falancanın bende alacağı büyük bir malı vardır' deyip, sonra da bu büyük malın, bir buğday tanesi olduğunu açıklasa, kendisine son derece ihtiyaç duyduğu ve alabildiğine de fakir olduğu için, bu buğday tanesinin, onun gözünde

büyütülmüş, büyük görülmüş olması ihtimalinden dolayı, onun bu sözü kabul edilir" demiştir. Azlık ve çokluk miktarları, belli bir kaideye bağlanmış olmayınca, hükmü, "mal" diye adlandırılacak şeyin en azına bağlamak ve ona binâ etmek gerekir. Birisinin bunu çok tuhaf görüp de, "Bir buğday tanesinin çalınması halinde, elin kesilmesi nasıl caiz görülebilir? Çünkü dine karşı olanlar, bunu, şeriati tenkit etmeye bir sebep sayar ve 'Bir elin diyeti beş yüz dinar altın değerinde olunca, daha nasıl, bu kadar az bir mal çalmadan dolayı el kesilir?' derler..." diyemez.

Sonra biz böyle bir tenkide, şu şekilde cevap veririz: Şeriat, bu kadar az bir malı çalıp onu almaya tenezzül etmek suretiyle, bu denli bir alçaklık ve adilik yaptığı için o kimsenin elini kesmiştir. Binâenaleyh şeriatin, bu alçaklık sebebiyle o kimseyi böylesi büyük bir cezâya çarptırması tuhaf karşılanamaz. Bu cevap, onların hepsi tarafından kabul görünce, çalınan şey az veya çok olsun, elin kesilmesinin farz olması hükmü de, tarafımızdan makbul olur. **(Dâvûd ez-Zahirî)** sözünü şöyle sürdürmüştür: "Bu bahsettiğimiz şeyler, burada, Kur'ân'ın umûm ifâde eden nasslarının, haber-i vâhid ile tahsis edilmesinin caiz olmadığına delâlet etmektedir. Zira, umûm ifâdelerin tahsis edildiğini söyleyenler de, birkaç vecih üzere ihtilaf etmişlerdir: Meselâ **Şâfiî** (r.h): "Bir dinarın dörtte birinin çalınması hâlinde, el kesmek farz olur" demiş ve buna delil olarak da, Hz, Peygamber (s.a.s)'in, لَا قَطْعَ اِلَّا فِى رُبْعِ دِينَارٍ *"El, ancak bir dinarın dörtte biri miktarı(nın çalınması halinde) kesilir"*[12] hadisini rivâyet etmiştir. **Ebû Hanife** (r.h): "El kesmek, sikkeli, basılmış on dirhem veya daha fazlasının çalınması halinde caiz olur" demiş, bu hususta da Hz. Peygamber'in لَا قَطْعَ اِلَّا فِى ثَمَنِ الْمِجَنِّ *"El, ancak bir kalkanın bedeli kadar miktarın çalınması halinde kesilir"*[13] şeklindeki hadisini rivayet etmiştir. Bu ifâdenin zahirinden, "Bir kalkanın bedelinin on dirhemden daha az olmayacağı anlaşılmaktadır. **İmâm Mâlik, Ahmed İbn Hanbel** ve **İshâk,** elin, üç dirhem veya bir dinarın dörtte bir kıymetinin çalınması halinde kesileceğini söylemişlerdir. **İbn Ebî Leylâ** ise, bu miktarın, beş dirhem olduğunu söylemiştir. Bu müctehid imamlardan her biri, diğerinin rivayet ettiği haberi tenkit etmişlerdir. İşte bu durumun böyle olması halinde, (âyetin umumunu) tahsis eden bu hadisler, birbiriyle çelişmiş olurlar. Binâenaleyh, bu tahsis eden haberlerden hiçbirine iltifat etmemek; Allah'ın hükmünü bilmek için Kur'ân'ın

12 Müslim, Hudûd, 1-4 (3/1312-1313); Buhârî, Hudûd, 13.

13 **Buhârî,** Hudûd, 13.

zâhirine başvurmak gerekir. Hiç kimse, "Sahabe (r.h), elin kesilmesinin ancak, muayyen bir miktarın çalınması halinde farz olduğu hususunda icmâ etmişlerdir" diyemez. Zira, **Hasan el-Basrî,** el kesmenin, mutlak anlamda hırsızlık yapılması halinde farz olduğunu söyler ve: "Elinin bir dirhem sebebiyle kesilmesinden sakın" derdi. Eğer Sahabe tarafından böyle bir icmâ vaki olmuş olsaydı, Sahabeye çok yakın bir zamanda yaşamış olan ve dinî hususlarda alabildiğine ihtiyatlı davranan **Hasan el-Basrî** (bu icmâya) muhalefet etmezdi... İşte **Hasan el-Basrî** ve **Dâvûd el-İsfehanî**'nin mezhebinin izahı bundan ibarettir.

Cumhura Göre Cezâ Nisaptan Fazlasında Uygulanır

Fukahaya gelince onlar, elin kesilmesinin farz olabilmesi için, mutlaka belirli bir miktarın çalınmasının şart olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere **Şâfiî** (r.h): "El kesmek, bir dinârın dörtte biri veya daha fazlasının (veya bu değerde bir malın) çalınması halinde farz olur" demiştir ki, işte bu miktar hırsızlığın nisâbıdır. Diğer şeyler de, bu miktara göre değerlendirilir.

Ebû Hanife ve **Sevrî:** "El kesmek, sikkeli on dirhemden daha az bir şeyde farz olmaz. Diğer eşya da, bu kıymete göre hesaplanır" demişlerdir. **Mâlik** (r.h), "bu miktarın, bir dinârın dörtte biri veya üç dirhem olduğunu"; **İbn Ebî Leylâ** ise, "beş dirhem olduğunu" söylemişlerdir.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: "Hak Teâlâ'nın *"Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesiniz"* emrinin zâhiri, az veya çok olsun, bir şeyin çalınması halinde el kesmenin farz olduğunu göstermektedir. Ancak ne var ki fukahâ kendi aralarında, bir dinârın dörtte biri kıymetinden daha az olan şeylerden ötürü el kesmenin farz olmadığı hususunda anlaşmışlardır. Binâenaleyh bir dinârın dörtte biri veya daha fazlası nisabı, nassın zahirinden anlaşılmalıdır. Sonra o, bu görüşünü, Hz. Peygamber'in لَا قَطْعَ اِلَّا فِى رُبْعِ دِينَارٍ [14] şeklindeki hadisiyle te'kid etmiştir. **Ebû Hanife** (r.h)'nin, Hz. Peygamber'in, *"El ancak, bir kalkanın bedelinin çalınması halinde kesilir"* şeklindeki hadisine tutunması, şu iki bakımdan zayıftır:

a) Kalkanın bedeli meçhuldür. Binâenaleyh, Kur'ân'ın umûm ifâde eden âyetini, mücmel ve manası meçhul olan bir haber-i vâhidle tahsis etmek caiz değildir.

14 Biraz önce geçti.

b) Şayet, bu kalkanın bedeli on dirhem olarak takdir edilmiş olursa, bu hadis sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın *"Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesiniz"* emrindeki umumîlik hakkında meydana gelen tahsis, bu âyetin umumîliği hakkında, Hz. Peygamber'in: *"El, ancak bir dinarın dörtte biri miktarı(nın çalınması halinde) kesilir"* ifâdesiyle meydana gelmiş olan tahsisten daha fazladır. Binâenaleyh tercih, bu taraftan yana olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Tekrar Tekrar Çalan Hırsızın Kesilecek Azası**

Şâfiî (r.h), bir kimsenin ilk hırsızlığında sağ elinin; ikincisinde sol ayağının; üçüncüsünde sol elinin; dördüncüsündeyse sağ ayağının kesilmesine hükmederken; **Ebû Hanife** ve **Sevrî,** üçüncü ve dördüncü defalarda hiçbir tarafının kesilmeyeceği şeklinde hüküm vermişlerdir.

Şâfiî (r.h) bu âyeti, şu iki yönden delil getirmiştir:

a) Hırsızlık, el kesmenin farz oluşunun illetidir. Şayet bu illet, üçüncü defa da tahakkuk ederse, el kesme de üçüncü defa farz olur. Biz, "Hırsızlığın, el kesmenin farz oluşunun illeti olduğunu" söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesiniz"* buyurmuştur. Biz bu ifâdenin manasının, اَلَّذِى سَرَقَ فَاقْطَعُوا يَدَهُ "Bir kimse şayet çalarsa elini kesiniz" şeklinde olduğunu söylemiştik. Hem فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا *"ellerini kesiniz"* buyruğunun başında bulunan fâ harfi de, el kesmenin, yapılan o hırsızlığa mukabil bir cezâ olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh, hırsızlık el kesmenin illetidir. Şüphesiz ki bu hırsızlık üçüncü defa da tahakkuk etmiştir. Şu halde kesmeyi gerektiren durum, bu üçüncü defada da hasıl olmuştur, öyleyse gereği neyse yerine getirilmelidir. Bunun gereğinin ilk kerede elinin kesilmiş olması keyfiyetinin olması caiz değildir. Çünkü hüküm, illetinden önce bulunamaz. Bu böyledir, zira el kesme, ilk hırsızlık yapılması ile farz olmuştur. Binâenaleyh geriye, bu hırsızlığın ancak, üçüncü kere de (yapılması halinde), başka bir kesmeyi gerektirmesi durumu kalır ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

b) Allahu Teâlâ, "فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا" buyurmuştur. "اَلْاَيْدِى" lafzı cemî olan bir lafızdır. Cem'in en azı ise üçtür. Binâenaleyh ifâdenin zâhiri, hırsızlık eden erkek ve kadının, ellerinden (yani el ve ayaklarından) üçünün kesilmesinin farz olmasını gerektirir, ilk hırsızlıkta, bu hüküm ile amel edilmemiştir. Binâenaleyh üçüncü hırsızlıkta, bununla amel edilmesi gerekir.

Şaz Kıraatlerin Değerlendirilmesi Hakkında Önemli Not

İmdi eğer, **"İbn Mes'ûd** (r.a), bunu فَاقْطَعُوا اَيْمَانَهُمَا "O ikisinin sağ ellerini kesin" şeklinde okumuştur. Binâenaleyh hüküm mutlak olarak ellere değil, sağ ellere tahsis edilmiştir. Şazz kıraatler de haber-i vâhid yerine geçer" derler ise, biz deriz ki: "Şazz kıraatler, mütevâtir kıraatleri iptal edip, hükümsüz kılmaz. Binâenaleyh biz, mezhebimizin görüşünü ispatta mütevâtir kıraate tutunuyoruz. Hem bizce şazz kıraat bir hüccet değildir. Çünkü biz, şazz kıraatin Kur'ân sayılmayacağını kat'î olarak söylüyoruz. Çünkü eğer o Kur'ân sayılsaydı, mütevâtir olurdu. Çünkü eğer biz, Kur'ân'dan herhangi bir kısmın bize tevâtür yoluyla gelmemiş olduğunu mümkün görürsek, Râfizîlerin ve mülhidlerin (inkârcıların) Kur'ân hakkındaki "Belki de Kur'ân'da, **Hz. Ali İbn Ebû Talib**'in halifeliğine bir nass olarak (açıkça) delâlet eden âyetler vardı, ama onlar bize kadar gelmedi. Belki de, şeriatin hükümlerinin çoğunun neshedildiğini ifâde eden âyetler vardı. Ama onlar bize kadar nakledilmedi" şeklindeki ta'nlarına bir kapı açmış oluruz. Bütün bu iddialar bâtıl olunca [hükmediyoruz ki] şayet bunlar Kur'ân olsaydı, mütevâtir olurlardı. Mütevâtir olmadıklarına göre, Kur'ân'dan olmadıklarına kesinlikle hükmederiz. Böylece şazz kıraatlerin kesinlikle bir hüccet olmadıkları sabit olmuş olur.

***BEŞİNCİ MESELE:* Hırsız Çaldığı Malı Tazmin Eder mi?**

Şâfiî (r.h): "Hırsız çaldığı şeyi tazmîn eder" demiştir. **Ebû Hanife, Sevrî, İmam Ahmed** ve **İshâk:** "Elin kesilmesi ile çalınan şeyin geri ödenmesi cezası birlikte uygulanmaz. Eğer hırsız çaldığını tazmîn eder, geri öderse, eli kesilmez. Yok eğer eli kesilmiş ise, çaldığını geri ödemez" demişlerdir. **İmâm Mâlik** (r.h) ise: "Her hâlukârda o hırsızın eli kesilir. Ama zengin ise çaldığını geri ödemesi gerekir, fakir ise gerekmez" der.

İmam Şâfiî'nin delili şudur: Âyet, hırsızlığın elin kesilmesini gerektirdiğini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, عَلَى الْيَدِ مَا اَخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَهُ *"El, aldığı şeyi geri verinceye kadar muhafaza etmelidir"* (el, aldığını geri vermek mecburiyetindedir)[15] buyurmuştur. Bu hadis, çalınan şeyin geri ödenmesini gerektirir. Hırsızlıkta, bu iki şey (yani kesme cezası ile geri ödeme, yani tazmin işi) birlikte bulunmuştur. Binâenaleyh hem elin kesilmesi, hem de alınan (çalınan) şeyin ödenmesi vaciptir.

15 Keşfu'l-Hafâ, 2/69.

Bir kimse, "Bu iki şeyin aynı anda bulunması imkânsızdır" dese, bu bir muaraza olur. Dolayısıyla delilini getirmesi gerekir. Kaldı ki biz şöyle diyoruz: Allah'ın cezalandırması (Allah'ın hakkını yerine getirip had uygulanması) kulların hakkını vermeye mani sayılamaz. Bunun delili şudur ki, (hacc sırasında) mülk olan bir av hayvanını öldüren ihramlı hacı ceza kurbanı kesmekle beraber o hayvan sahibine ödeme (tazmin) yapması da gerekir.[16] Bunun bir delili de şudur ki: Çalıntı mal mevcut ise, ittifakla onun sahibine geri verilmesi gereklidir. Keza -icmâ ile- hırsızın elinin kesilmesi vaktine kadar, çalıntı malın mal sahibinin mülkiyetinde sayılması da buna delâlet eder. Kesme olduğunda da mülkiyet ya tam kesilme vaktine münhasır olur, yahut hırsızlık vaktinin başlangıcına (çalındığı ilk vakte) isnat edilir. Muarızımız birinci iddiayı benimsemez. İkinci ihtimal konusunda da şöyle demek gerekir: O mal hakkındaki mülkiyet, kesme vaktinden itibaren, o vakitten önceki zamanda meydana gelmiştir. Bu ise fiilin, geçmiş zamanda olmuş olmasını gerektirir. Bu ise imkânsızdır.

Ebû Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: "Allahu Teâlâ, el kesme işinin bir cezâ olduğunu söylemiştir. "Cezâ" ise, "yeterli, kâfî" manasınadır. Binâenaleyh bu el kesme cezası, hırsızlık suçu hususunda yeterlidir. Bu yeterli olunca, çaldığını geri ödeme cezasının buna ilave edilmemesi gerekir."

Ebû Hanife'ye şöyle cevap verilir: "Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı, çalınan şeyin mevcut olması halinde de, o malın geri verilmemesi gerekirdi." Allah doğruyu en iyi bilendir.

***ALTINCI MESELE:* Kesme Emrini Gerçekleştirecek Merci**

İmam Şâfiî (r.h): "Efendi, kölelerine şer'î cezaları uygulamaya yetkilidir" derken, **Ebû Hanife** (r.h), "efendinin böyle bir yetkisi olmadığını" söylemiştir.

İmam Şâfiî'nin delili şudur: Âyetteki *"(O ikisinin) ellerini kesiniz"* ifâdesi, herkes için umûmî bir emirdir. Çünkü bu hitapta, kesme işinin, Müslümanların bir kısmına değil de, diğer bir kısmına ait olduğuna delâlet eden bir durum yoktur. Her Müslüman bu ifâdeye dahil olduğuna göre, kölenin efendisi de dâhildir. İmam ile mevlâ (kölenin efendisi) dışındakiler hususunda bu nassla amel etme terk edilmiştir. Böylece imam ile mevla hakkında bu emrin yürürlükte olması vacip olmuştur.

16 Mâide, 95 âyetinin tefsirine bakınız (Ç).

***YEDİNCİ MESELE:* Âyetin, İmam Seçmenin Lüzumuna Delil Olması**

Kelâmcılar, bu âyetle, ümmet-i Muhammed'in, kendilerine bir imam (devlet başkanı) bulup tayin etmelerinin farz olduğuna istidlâl etmişlerdir. Bunun delili şudur: Allahu Teâlâ, bu âyetle hırsız ve zânî olanlara[17], cezanın uygulanmasını farz kılmıştır. Binâenaleyh bu hitapların, belli bir şahsa yönelik olması gerekir. Ümmet-i Muhammed, şer'î cezaların suçlulara uygulanmasının, halkın tek tek fertlerine farz olmadığı, aksine hür olan suçlulara cezaları uygulama yetkisinin ancak devlet başkanına ait olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu mükellefiyetler, kesin birer vecîbe olup, yerine getirilmeleri de ancak bir imamın (devlet başkanının) bulunmasına bağlı olunca ve bunların ancak imamın bulunması ile gerçekleşeceği sâbit olunca ve mükellefin de gücünün yettiği vecîbeleri yerine getirmesi vacip olunca, işte o zaman bir devlet başkanının (imamın) tayin edilmesi gerektiğine kesin hükmetmek gerekir.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Mu'tezile'nin İhbat İddiası ve Reddi**

Mu'tezile şöyle der: "Âyetteki *"Allah'tan, ibret verici bir ukûbet (ceza) olmak üzere..."* ifâdesi, bu cezanın, o hırsıza uygulanışının, ancak o hırsızı küçümsemek için olup onu hor ve hakîr kılacak bir yolla yapıldığını gösterir. Durum böyle olunca, o kimsenin küçümsenmeye, kınanmaya ve horhakîr kılınmaya müstahak olduğunu söylemek gerekir. Durumun böyle olduğu her zaman, o kimsenin övgü ve saygıya müstahak olarak kaldığı söylenemez. Çünkü bu iki durum (yani küçümseme ile saygı) birbirinin zıddıdır. Zıtların arasını birleştirmek imkânsız olur. Bu da, büyük günahın cezasının, taatlerin sevabını silip yok ettiğini gösterir."

Bil ki "ihbat" (günahın, sevabı yok etmesi) ile ilgili görüşün batıl ve yanlış olduğu hususunda, "لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ" (Bakara, 264) âyetini tefsir ederken, birçok delil getirmiştik. Onları burada tekrar etmek istemiyoruz.

Yine de **Mu'tezile**'nin bu sözüne şöyle cevap veririz: "Biz, bu cezanın tenkîl tarzında vaki olmasının, o hırsızın tevbe etmemiş olması şartına bağlı olduğu hususunda sizinle ittifak halindeyiz. Binâenaleyh Allah'ın o kimseyi affettiğine dair bir delilin bulunması halinde, bu cezânın uygulanmasının tenkîl suretinde olmayıp imtihan için yapıldığını kesinkes söylemek gerekir. Ne var ki biz, affolunabileceğine dair pek çok delil de zikretmiştik."

17 Zina Cezası, Nûr, 2. âyette geçmektedir.

DOKUZUNCU MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: "Âyetteki, *"O irtikap ettiklerine bir karşılık ve ceza, Allah'tan bir ibret verici ukubet olmak üzere..."* ifâdesi, Allah'ın hükümlerinin ta'lîl edilebileceğine (sebep ve illetlere bağlanabileceğine) delâlet eder. Çünkü âyetteki بِمَا كَسَبَ "o irtikap ettiklerine bir karşılık" ifâdesindeki bâ harf-i cerri, el kesme cezasının, ancak hırsızlık etme sebebine bağlı olduğu hususunda açık bir işarettir. **Mu'tezile**'nin bu görüşüne, bu sûrede, "مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا" (Maide, 32) âyeti ile ilgili olarak söylediğimiz şeylerle cevap veririz.

ONUNCU MESELE

Âyetteki جَزَاءً بِمَا كَسَبَا *"O irtikap ettiklerine bir karşılık ve cezâ olarak..."* ifâdesi hakkında **Zeccâc** şöyle demiştir: "Cezâ" kelimesi, mef'ûl-ü leh olduğu için mansub olup, kelamın takdiri, فَاقْطَعُوهُمْ لِجَزَاءِ فِعْلِهِمْ "Yaptıkları işin cezâ olduğu için, onların ellerini kesiniz" şeklindedir, نَكَالًا مِنَ اللهِ *"Allah'tan bir ukûbet olmak üzere"* tabiri de, aynı şekilde mef'ûl-ü leh olduğu için mansubdur. İstersen bu iki kelimeyi, *"kesiniz"* ifâdesinin delâlet ettiği fiillerin birer mef'ûl-ü mutlak'ı kılarak, mansub olduklarını söyleyebilirsin. Buna göre âyetin takdiri, جَازُوهُمْ وَنَكِّلُوا بِهِمْ جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللهِ "Yaptıkları o işe bir ceza olarak onları cezalandırın ve onları, Allah'tan ibret verici bir ceza ile tenkîl edin" şeklinde olur.

Âyet Sonlarındaki Esma-i Hüsnâ'nın Mânaya Uyumu

Hak Teâlâ'nın "وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ" buyruğu, "O, intikam alma hususunda azîz (kudretli), şeriat ve mükellefiyetleri hususunda da hakîm (hikmetli) dir" manasınadır. **Esma'î** şöyle der: "Mâide Sûresi'ni okurken, yanımda bir bedevi Arap bulunuyordu. Bu âyeti yanlışlıkla وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ "Allah, gafûr ve rahîmdir" şeklinde okudum. Bunun üzerine bedevi, "Bu kimin sözüdür" deyince ben, "Allah'ın sözü" dedim. O, "Bir daha oku" deyince, ben de tekrar aynı yanlışlığı yapıp "وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ" dedim ve hemen yanlışlığımın farkına vararak, "وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ" diye okudum. Bundan sonra bedevi, "işte şimdi düzelttin" dedi. Ona, bunu nasıl anladığını sorunca, "Ey be adam, O (Allah) azîz ve hakîm olduğu için, elin kesilmesini emretmiştir. O, mağfiret ve rahmeti ile elin kesilmesini emretmez" diye cevap verdi.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Fakat kim yaptığı o haksız hareketinden sonra tevbe eder ve kendisini*

düzeltirse, şüphesiz ki Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah, gafûr ve rahîmdir" buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Mücerret Tevbe Affedilmek İçin Yeterli midir?**

Âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, tevbe edenin tevbesini kabul ettiğine delâlet etmektedir. Eğer, "Âyetteki *"ve kendisini düzeltirse..."* ifâdesi, sırf tevbenin kabul edilmediğini gösteriyor?" denir ise, biz deriz ki: Bu ifâdeden maksat, "O kimse sâlih ve sadık bir niyet; sahîh ve bütün diğer maksatlardan uzak bir azim ve kararlılık ile tevbe ederse..." demektir.

***İKİNCİ MESELE:* Tevbe Eden Hırsızın Elinin Kesilmesi Cezası Düşer mi?**

Eli kesilmeden önce, kişi tevbe ederse, Allah onun tevbesini kabul eder. Ama, ondan bu el kesme cezası düşer mi? Tâbiîn âlimlerinden bir kısmı şöyle demektedirler: "Bu kimseden, had cezâsı düşer. Çünkü bu âyetin sonunda, gafûr ve rahîm kelimelerinin zikredilmesi, azâbın, o kimseden sakıt olduğunu gösterir. Halbuki bu âyette zikredilen cezâ da, el kesme cezâsıdır. Binâenaleyh âyetin zâhiri, bu cezânın sakıt olmasını iktizâ eder. Cumhûr-u ülemâ ise: "Bu kimseden bu cezâ düşmez; bilakis bu cezâ o kimseye, bir imtihan maksadıyla tatbik edilir..." demişlerdir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Tevbeyi Allah Lütfen Kabul Buyurur**

Âyet, tevbenin kabul edilmesinin, Allah üzerine vacip olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, tevbeyi kabul etmekle kendini methetmiştir. Medh ise, görevi olan şeyleri edâ etmekle değil, ancak bir lütuf ve ihsanvarî fiilleri yapmakla olur.

Daha sonra Allah, اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır? O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ, hırsızın elinin kesilmesinin ve tevbe etmeden ölmesi halinde âhirette azaba uğramasının vacip olduğunu kesin olarak beyan edip, sonra da tevbe ederse, onun tevbesini kabul edeceğini zikredince, bunun peşinden, Allah'ın dilediğini yapacağını ve irâde ettiği şekilde hükmedeceğini, bu sebeple istediğine azap edeceğini, istediğini de bağışlayacağını beyân etmiştir. Hak Teâlâ'nın bu âyette, "azap etme"yi, "bağışlamak"tan önce zikretmesinin sebebi, hırsızlığın, tevbeden önce olmuş olmasına mukabele tarzında varid olmasıdır. **Vâhidî** şöyle der: "Bu âyet, adâlet ve zulüm" konusunda, Allah'ın itaatkâr kula merhamet etmesinin, isyankâr

kula da azap etmesinin vâcip olduğu şeklindeki görüşlerinde, **Mu'tezile** aleyhine açık bir delildir. Çünkü âyet, rahmet-i ilâhiyyenin Allah'ın meşîetine (dilemesine) bağlı olduğuna delâlet eder. Halbuki vücûb iddiası (yani Allah'ın rahmet etmesinin vacip oluşu), buna ters düşer."

Ben diyorum ki: Bu hususta, **Mu'tezile**'nin görüşünün yanlışlığını gösteren bir başka husus da şudur: Allahu Teâlâ, önce *"Göklerin ve yerin mülkünün Allah'ın olduğunu bilmedin mi?"* buyurmuş, sonra bunun peşi sıra, *"O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar"* demiştir. İşte bu durum da, Hak Teâlâ'nın bazen azap etmesinin, bazen de bağışlamasının güzel ve yerinde olduğuna delâlet eder. Çünkü O, mahlûkatın sâhibi, Rabbi ve tanrısıdır. Âlimlerimizin görüşü de budur. Çünkü onlar şöyle derler: "Allahu Teâlâ'nın istediği ve dilediği her şey güzeldir. Zira O, bütün mahlûkatın mâlikidir. Mâlikin, mülkünde istediği ve dilediği gibi tasarruf etme yetkisi vardır. **Mu'tezile** ise, "Allah tarafından olan bu fiillerin güzel ve yerinde oluşu, mahlûkatın ilahı ve sâhibi oluşundan dolayı değil, aksine kullarının faydasını ve zararını gözetmesinden dolayı güzel olmuştur" derler. İşte bu görüşü, izah ettiğimiz gibi, bu âyetin açık ifâdesi de iptal eder.

Yahudilerin Daha Başka Özellikleri

يَآ اَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِى الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوٓا اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ ۛ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَرِينَ ۙ لَمْ يَاْتُوكَ ۖ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ ۚ يَقُولُونَ اِنْ اُوتِيتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا ۚ وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا ۚ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ ۚ لَهُمْ فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٤١﴾ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ ۚ فَاِنْ جَآءُوكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْ ۖ وَاِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْـًٔا ۖ وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾ وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ۚ وَمَآ اُولٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ۘ ﴿٤٣﴾

"Ey Peygamber, kalpleriyle inanmadıkları halde ağızlarıyla 'inandık' diyen (münafık)larla Yahudilerden, küfürde koşuşup yarışanlar seni mahzûn etmesin. Onlar, durmadan yalan dinleyen, senin yanına gelmeyen diğer bir kavim hesabına casusluk yapan kimselerdir. Onlar, kelimeleri, (Allah tarafından) konuldukları yerlerinden değiştirir (bozarlar). Onlar, 'Eğer size şu (fetva) verilir ise onu alın, eğer o verilmez ise, onu (kabul etmekten) çekinin' derler. Allah kimi fitneye düşürmeyi murat ederse, artık sen o kimse için hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemeyi murat etmediği kimselerdir. Dünyada hor ve hakîr olmak, onların hakkıdır. Onlara, âhirette de pek büyük bir azap vardır. Alabildiğine yalan dinleyen ve haram yiyenlerdir onlar. Eğer sana gelirler ise, ister aralarında hükmet, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedersen, aralarında adâletle hükmet. Çünkü Allah adalet sahiplerini sever. İçinde Allah'ın hükmü olan Tevrat yanlarında olduğu halde, nasıl oluyor da senin hükmüne başvuruyorlar ve sonra da, bunun arkasından yine yüz çeviriyorlar. Onlar mü'min değillerdir" (Mâide, 41-43).

Bil ki Allahu Teâlâ, tekliflerinin ve hükümlerinin bir kısmını açıkladığı için ve bazı insanların çok süratli bir şekilde küfre düşeceğini bildiği için, Peygamber'ine, bunlara sabredip katlanmasını emretmiş ve işte bundan dolayı, üzülmemesi gerektiğini belirterek يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِى الْكُفْرِ *"Ey Peygamber, küfürde koşuşup yarışanlar seni mahzûn etmesin"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Peygamberimiz'e Vaki Hitapla "Ey Nebi" Buyurulması**

Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, birçok âyette, **"Ey Nebî"** diye hitap etmiş, sadece şu iki âyette, "Ey Resul" demiştir:

1) Bu âyette,

2) *"Ey Resûl, sana indirileni tebliğ et"* (Mâide, 67) âyetinde... Şüphesiz bu, bir şeref ve saygı hitabıdır.

İKİNCİ MESELE

Fiiller, yâ harfinin zammesi ile "لَا يُحْزِنْكَ" ve "يُسْرِعُونَ" şeklinde de okunmuştur. Buna göre mâna, "Münafıkların çok hızlı bir şekilde küfre

düşmelerine üzülme ve aldırış etme." Bu, münafıkların, Müslümanlar hakkında her türlü tuzak ve hileye başvurmaları, müşrikleri samimi dost edinmeleri sebebi iledir. Ben (Allah), onlara karşı sana yardım eder ve onların şerleri hususunda sana kâfiyim" şeklinde olur. Nitekim, "Hızlıca ihtiyarladı" ve "çabucak fesâda düştü, bozuldu" manasında, "اَسْرَعَ فِيهِ الشَّيْبُ" (ihtiyarlık ona hızlıca geldi) ve "اَسْرَعَ فِيهِ الْفَسَادُ" (Fesâd ona hızlıca geldi) denilir. Yine, o münafıkların küfre süratle koşmaları da, her fırsatını bulduklarında, kendilerini hızlıca küfrün içine atmalarından ibarettir.

Âyetteki, مِنَ الَّذِينَ قَالُوا اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ *"Kalpleriyle inanmadıkları halde, ağızlarıyla 'inandık' diyenlerden..."* ifâdesinde bir takdim-tehir vardır. Buna göre kelamın takdiri "مِنَ الَّذِينَ قَالُوا بِاَفْوَاهِهِمْ اٰمَنَّا وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ" şeklindedir. Şüphe yok ki, bahsedilen bu kimseler münafıklardır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَرِينَ لَمْ يَاْتُوكَ *"Yahudilerden, durmadan yalan dinleyen, senin yanına gelmeyen diğer bir kavim hesabına casusluk yapan kimseler vardır..."* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ferrâ ve **Zeccâc** burada şu iki izahı yapmışlardır:

a) Söz, وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا *"...Yahudilerden...vardır"* ifâdesinde tamamlanmıştır. Yeni cümle, daha sonra "Durmadan yalan dinleyenler, senin yanına gelmeyen diğer bir kavim için dinlemektedirler" şeklinde başlar. Buna göre kelamın takdiri, لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِى الْكُفْرِ مِنَ الْمُنَافِقِينَ وَمِنَ الْيَهُودِ "Münafık ve Yahudilerden, küfre dalıp onda yarışanların hali seni mahzun etmesin..." şeklinde olur. Bundan sonra da Cenâb-ı Hak, onların hepsini, "Başka bir kavim için dinleyenler, casusluk yapanlar..." olarak vasfetmiştir.

b) Söz, وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ *"Fakat kalpleri iman etmedi..."* ifâdesinde tamamlanmıştır. Allah yeni cümleye, "Yahudilerden, durmadan yalan dinleyenler... bulunmaktadır..." şeklinde başlamıştır. Bu takdire göre, Hak Teâlâ'nın "...سَمَّاعُونَ" ifadesi, mahzûf bir kelimenin sıfatı olur ki, bunun takdiri وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا قَوْمٌ سَمَّاعُونَ... "Yahudilerden, durmadan yalan dinleyen bir kavim vardır" şeklindedir. Bunun, mahzûf bir mübtedânın haberi olduğu da ileri sürülmüştür ki, buna göre kelâmın takdiri, ...هُمْ سَمَّاعُونَ "Onlar, durmadan yalan dinleyenlerdir" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ *"Durmadan yalan dinleyenler... "* tavsifi ile ilgili şu iki açıklamayı yapmıştır:

a) Bu tabirin manası, "Onlar, yalanı kabul ediyorlar..." şeklindedir. Buna göre burada سَمِعَ "duydu, işitti, dinledi" fiili kullanılmış, ama bundan "kabul etmek" manası kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Ondan kabul etme!" manasına gelen, "لَا تَسْمَعُ مِنْ فُلَانٍ" denilmesi gibidir. سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ *"Allah, kendisine hamd eden kimsenin hamdini duydu, kabul etti"* ifâdesi de bu mânadadır. Binâenaleyh, onların kabul ettikleri bu yalan, reislerinin, Tevrât'ı tahrif edip, Hz. Muhammed'i tenkit etme gibi, Allah'ın dini hakkında söylemiş oldukları yalanlarıdır.

b) "سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ" tabiriyle bizzat, dinlemenin kendisi kastedilmiştir. Buna göre "لِلْكَذِبِ" lafzının başındaki lâm harfi, "lâm-ı key" (كَيْ) "için" manasına gelen lâm'dır. Yani, "sana iftira edip yalan söylemeleri için, seni dinliyorlar..." demektir. "سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ" ifâdesinin manası, "Onlar (seni dinleyenler), senin haberlerini kendilerine ulaştırmak için, sana gelmeyen ve meclisinde de bulunmayan bir başka kavim hesabına casusluk yapanlardır" şeklinde olur. Bu takdire göre, Cenâb-ı Hakk'ın "سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ" ifâdesinin manası, "Dinlediklerine ilâvede bulunmak veya onları noksanlaştırmak yahut da onları tebdil ve tağyir etmek suretiyle, o bütün duyduklarını birbirine karıştırıp mezcederek O'na iftirada bulunmak için, Allah'ın Resûlü'nü dinlerler.." şeklindedir. "سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ" ifâdesinin manası ise: "Yahudilerden başka kavim için, Allah'ın Resûlü'nü dinlerler.." şeklindedir. Ki bunlar, Allah'ın Resûlü'nden duydukları şeyi, meclise gelmeyen topluluklara ulaştırmak maksadıyla, orada bulunan birer gözcüdürler.

Yahudilerin Tevrat'ı Tahrif Etmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o Yahudilerin bir başka vasıflarını bildirmek üzere يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ *"Onlar, kelimeleri, (Allah tarafından) konuldukları yerlerinden değiştirir (bozarlar)"* buyurmuştur. Yani, "Allah onu, yerlerine yerleştirdikten .. sonra" demektir. Daha açıkçası, "Allah farzlarını farz, helalini helâl, haramını da haram kıldıktan sonra..." demektir. Müfessirler şöyle demektedirler: "Hayber ahâlisinin soylularından bir erkek ve bir kadın zina etmişlerdi. Tevrat'ta zinâ haddi ise, recm idi. Bunun üzerine Yahudiler, bunlar asil oldukları için, onları recmetmeyi uygun bulmadılar da, böylece evli oldukları halde zinâ edenlerin hükmünün ne olduğunu Allah'ın Resulü'ne sormak için bazı kimseleri O'na yollayarak, o kimselere de şu tembihte bulundular: "Eğer Muhammed, bunların cezasının

sopa olduğunu söylerse bunu kabul edin; yok eğer, size onları recmetmeyi emrederse, sakın bunu kabul etmeyin!..." Onlar, bu meseleyi Allah'ın Resûlü'ne sordukları sırada **Cebraîl,** onların recmedileceği hükmünü indirdi.. Ama onlar bunu kabule yanaşmadılar. Bunun üzerine Hz. Resûl'e **Cebraîl** (a.s): "Seninle onlar arasında **İbn Sûriyâ**'yı (hakem) yap!" dedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s), "Tüysüz, beyaz tenli, şaşı, Fedek'te oturan ve kendisine **İbn Sûriyâ** denilen bir genç var; onu tanıyor musunuz?" deyince, onlar, "Evet, o yeryüzündeki Yahudilerin en âlimidir" dediler ve onun hükmüne razı olacaklarını belirttiler. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü **İbn Sûriyâ**'ya, *"Kendisinden başka bir ilâh olmayan; Hz. Musa'nın geçmesi için denizi yaran; üzerinize Tûr dağını kaldıran; sizi Firavun ve hanedanından kurtarıp, Firavun ve hanedanını suya gark eden; size kitabını, helâl ve haram hükümlerini indiren o Allah aşkına söyle: Evli kimselerin zina etmeleri halinde, onların recmedileceklerine dair kitabınız Tevrat'ta bir hüküm var mıdır? Böyle bir hüküm biliyor musun?"* dedi. Cevaben, **İbn Sûriyâ,** "Evet, var!" deyince de, Yahudilerin ayak takımı **İbn Sûriyâ**'nın üzerine atıldılar. Bunun üzerine de **İbn Sûriyâ:** "Eğer O'na yalan söylemiş olsaydım, üzerimize ilahî azabın ineceğinden endişelendim..." deyip müteakiben Allah'ın Resûlü'ne, bildiği alâmetlerden bazılarını sordu. Bunun üzerine **İbn Sûriyâ,** "Allah'tan başka ilah olmadığına, senin Allah'ın Resûlü ve daha önceki peygamberlerin müjdelediği Arap soyuna mensup ümmî peygamber olduğuna şehâdet ederim..." dedi. Daha sonra Allah'ın Resûlü, zinâ edenlerin recmedilmesi hükmünü verdi; onlar da Mescid-i Nebevî'nin kapısının önünde recmolundular.

Bu kıssayı iyice kavradığın zaman, buna göre biz deriz ki, "يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ" cümlesinin manası, "onlar recm yerine sopa atılması hükmünü koydular.." şeklinde olur.

Zina Yapan Ehl-i Kitap Hakkındaki Hüküm

Cenâb-ı Hak, يَقُولُونَ اِنْ اُوتِيتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا *"Onlar, 'Eğer size şu (fetva) verilir ise onu alın, eğer o verilmez ise, onu (kabul etmekten) çekinin' derler"* buyurmuştur. Yani, "Muhammed size sopa vurmanızı emrederse, kabul edin; eğer recmetmenizi emrederse, sakin ha kabul etmeyin..." demektir.

Bil ki **Şafiî** (r.h)'ye göre, dul veya evli bir zimmî, (zina etmesi halinde) recmedilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, böylesi bir kimsenin recmedileceğini

emrettiği sahih bir rivayetle bize ulaşmıştır. Binaenaleyh, dul veya evli bir zimmînin recmedileceği hususundaki emir, Allah'ın Resûlü'nün getirmiş olduğu dinden elde edilmiş bir emir ise, o zaman maksat sübut bulmuş demektir. Yok, eğer Allah'ın Resûlü bunu, **Hz. Musa**'nın şeriatinde sabit olan şeye göre emretmişse, bunun bizim dinimizde de meşru kılınmış olması gerekir. Bunun böyle olduğuna şu iki şey de delâlet eder:

a) Allah'ın Resûlü (s.a.s) bu meselede, Tevrat'ın şeriatine, hükmüne muvafık olarak fetva verince, Hak Teâlâ'nın *"Ona uyunuz..."* (A'râf, 158) emrinden dolayı bu meselede O'na ittiba etmek vacip olur.

b) **Hz. Musa**'nın şeriatinde sabit olan şeyde aslolan, onu nesheden bir hüküm gelinceye kadar, onun yürürlükte kalmasıdır. Halbuki, bu hükmün neshedildiğine dair şeriatimizde, herhangi bir şey bulunmamaktadır. İşte bu yolla âlimler, Hak Teâlâ'nın وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا (فِى التَّوْرَاةِ) اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ *"Biz onda (Tevrat'ta) onların üzerine (şunu) yazdık: Cana can,..."* (Maide, 45) hükmünün, bizim şeriatimizde de devam ettiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Allah o Yahudilerin rezillik ve rüsvalıklarını iyice ortaya koyunca, وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا *"Allah kimi fitneye düşürmeyi murat ederse, artık sen o kimse için hiçbir şey yapamazsın"* buyurmuştur.

Bil ki fitne kelimesi, her türlü mefsedet çeşidini içine alabilen bir lâfızdır. Ancak ne var ki bu lafız, Cenâb-ı Hakk'ın açıklamış olduğu küfürlerinin peşinden zikredilince, bu fitneden maksadın, daha önce bahsi geçen o küfürler olması gerekir. Bu takdire göre bu ifadeden maksat, "Allah'ın, küfrünü ve dalâlete düşmesini murat etmiş olduğu kimselerden, bunları gidermeye hiç kimsenin gücü yetmez" şeklinde olur.

Kader Konusunda Mu'tezile'nin Hatası

Daha sonra yüce Allah, bu hususu te'kid ederek, اُولٰئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ *"Onlar, Allah'ın, kalplerini temizlemeyi murat etmediği kimselerdir"* buyurmuştur.

Âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, kâfirin Müslüman olmasını murat etmediğine ve onun kalbini, şekk ve şirkten temizlemediğine delâlet etmektedir... Eğer Allah bunu yapmış olsaydı, bunlar, muhakkak ki iman etmiş olurlardı. İşte bu âyet, Kaderiyye (Mu'tezile)'nin aleyhine delil olan âyetlerin en kuvvetlilerindendir.

Mu'tezile'ye Göre Bu Âyetteki Fitne'nin Manası

Mu'tezile'ye gelince onlar, bu âyette geçen "fitne" kelimesinin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Burada geçen "fitne" kelimesinin "azap" manasına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ *"(O gün) kendilerinin ateş üzerinde azaba uğratılacakları gündür"* (Zariyat, 13) âyetindeki, "يُفْتَنُونَ" kelimesi يُعَذَّبُونَ "azap olunurlar..." demektir. Binaenaleyh, buradaki bu tabirden maksat, "Allah, onların küfür ve nifaklarından dolayı, onlara azap etmeyi diler..." şeklinde olur.

2) "Fitne", rezillik ve rüsvalık demektir. Buna göre âyetin manası, "Allah kimin rezil ve rüsva olmasını isterse..." şeklinde olur.

3) Buradaki "fitne" kelimesinin manası, Allah'ın onu saptırmasıdır. O'nun saptırmasından murat ise, onun sapık olduğuna karar verip, onu "sapılmıştır" diye vasıflamaktır.

4) "Fitne"den maksat, imtihan etmek, sınamaktır. Yani, "Allahu Teâlâ kimi, kendisiyle sınayacağı mükellefiyetlerle imtihan etmek ister, sonra da bunu terk ederek yerine getirmezse, sen o kimse için, Allah'tan ne bir sevap ne de bir fayda temin etmeye güç yetiremezsin.." demektir.

Âyette Geçen "Kalp Temizlemek" Tabirinin Manası

"Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemeyi murat etmediği kimselerdir" buyruğuna gelince, onlar bu konuda iki izah şekli zikretmişlerdir:

1) "Allah onların kalplerine, lütufları ile yardım etmeyi murat etmemiştir. Çünkü Hak Teâlâ, onların kalplerine hiçbir faydası olmayacağı için, onlara lütfetmekte bir faydanın olmayacağını bilmiştir."

2) "Allahu Teâlâ, onların kalplerini sıkıntıdan, gamdan ve inkârlarına delâlet eden yalnızlıktan temizlemeyi murat etmemiştir."

3) Bu, onun Allah katında yere batırılmış, rezil rüsva edilmiş ve fiillerinin çirkinliği ile amellerinin kötülüğü sebebi ile kendisine hiç iltifat edilmeyeceğinin istiare (mecaz) yoluyla anlatılmasıdır. Bu hususların izahı, daha önce tekrar tekrar yapılmıştı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak لَهُمْ فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ *"Dünyada hor ve hakir olmak onların hakkıdır"* buyurmuştur. Münafıkların hor ve hakîrliği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onların yalanlarına muttali olması sebebi ile, onların sırlarının üstündeki perdenin kalkması ve öldürülmekten korkmalarıdır.

Yahudilerin hor ve hakîrliği ise, recm cezasının kendilerine de farz kılınmış olduğu hususunda Allah'ın hükmünü gizledikleri için, söyledikleri yalanın ortaya çıkması ve onlardan cizye alınmasıdır.

Allahu Teâlâ'nın, وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Onlara âhirette de pek büyük bir azap vardır"* buyruğundaki büyük azap, onların ebedî olarak cehennemde kalmalarıdır.

Yahudilerin Yalan Dinleyip Rüşvet Yemeleri

Sonra Allah سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ *"Alabildiğine yalan dinleyen ve haram yiyenlerdir onlar"* buyurmuştur. Bu ifade hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesîr, Ebu Amr ve **Kisâî,** "suht" kelimesini, Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde sîn ve hâ harfinin zammesi ile "سُحُتْ" şeklinde; **İbn Âmir, Nâfi, Âsım** ve **Hamza** da "سَحَتَهُ" (O, onu haram olarak kazandı) fiilinin mastarı olarak, sîn'in zammesi ve hâ harfinin sükûnu ile "سُحْتْ" (suht) şeklinde okumuşlardır. **Keşşaf sahibi** ise, kelimeyi sîn ve hâ harflerinin fethası ile "sehat" ve sîn harfinin kesresi, hâ harfinin sükûnu ile "siht" şeklindeki kıraatleri nakletmiştir. Bütün bunlar, kelimenin değişik kullanış şekilleridir.

***İKİNCİ MESELE:* Suht Tabirinin Manası**

Dilciler, âyetteki "suht" kelimesi hakkında birkaç izah yapmışlardır:

a) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Kelimenin aslı, "Onun kökünü kazıdı, yok etti, helak etti" manasında olan "سَحَتَهُ" ifadesidir. Nitekim Hak Teâlâ, فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ *"Sonra (Allah), azap ile sizin kökünüzü kurutur"* (Tâhâ, 61) buyurmuştur. Yahudilerin aldıkları rüşvetler, "suht" kelimesi ile ifâde edilmiştir. Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, onları bundan (yani rüşvet almalarından) dolayı azap ile helâk edip köklerini kazıyacaktır. Yahut da aldıkları o şeylerin bereketi yok olup gidecektir. Nitekim Hak Teâlâ da: *"Allah ribânın (faizin) bereketini tamamen giderir"* (Bakara, 276) buyurmuştur.

b) **Leys:** "Suht, kendisinden dolayı utanılan ve haya duyulan bir haramdır" demiştir. Bu, birincisine yakın bir izahtır. Çünkü böyle olan şeyler, insanın fazilet ve şahsiyetini yok eder ve âdeta onun kökünü kazır.

c) **Ferrâ** da şöyle demiştir: "Suht" kelimesinin asıl manası şiddetli açlıktır. Nitekim Arapçada, bir kimse çok obur olup, hep aç olarak görüldüğü zaman, رَجُلٌ مَسْحُوتُ الْمَعِدَةِ "midesi daima aç adam" denilir. Buna göre "suht"

kelimesi, midesi dâima açlık duyan kimsenin aç gözlülüğü gibi, aşırı bir tamahkârlığın insanı sevk ettiği haram şeydir. Bu da, birinciye yakın bir izahtır. Çünkü açlığı şiddetli ve açgözlülüğü aşırı olan kimse, önüne konan bütün yiyecekleri silip süpürür ve büyük bir iştah ile onların âdetâ kökünü kazır."

Bunu anladığın zaman deriz ki: "Suht" kelimesi, mahkeme sırasında verilen rüşvet, zinâkâr kadına verilen para, damızlık erkek hayvanların tohumlarını satmak, hacamat yapanın (kan alan kimsenin) kazancı, köpek satmadan elde edilen para, içkiden elde edilen para, leşin satılmasından elde edilen para, kâhinlere verilen hediye ve günah olan bir iş için yerini kiraya vermek manalarına gelir. Bu görüş, **Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Abbas, Ebu Hureyre** ve **Mücahid**'den rivayet edilmiştir. Bazıları bu sayılanlara ilâveler yapmış, bazı diğer âlimler de bunların sayısını azaltmıştır. Bütün bunlar, hiçbir bereketi olmayan ve hasıl olduğu zaman, yapan kimsenin onu gizlemeye çalışacağı bir ar ve utanca sebep olan, değersiz ve âdi bir haram oluşu manasına dayanır. Malumdur ki rüşvet almak böyledir. Binaenaleyh o, bu tür bir haramdır ve bir "suht" olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Alabildiğine yalan dinleyen ve haram yiyenler"* buyruğu hakkında birkaç izah şekli vardır:

1) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "İsrailoğullarından hâkim, davasında haksız birisi kendisine rüşvet verdiği zaman, onun sözünü itibara alıyor, hasmının sözlerine değer vermiyordu. Böylece de yalan dinlemiş, rüşvet yemiş oluyordu."

2) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "İsrailoğullarının fakirleri, benimsemiş oldukları Yahudilik üzere kalmak için, zenginlerden mal ve para alıyorlardı. Böylece fakirler, zenginlerin yalan yanlış sözlerini dinliyor ve onlardan aldıkları rüşvetleri yiyorlardı."

3) Onlar, **Tevrat**'a isnat ettikleri yalan yanlış şeyleri çokça dinliyorlar ve وَاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا *"riba almaları sebebi ile..."* (Nisa, 161) âyetinde de buyurulduğu gibi, çokça fâiz yiyorlardı.

Hz. Peygamber Ehl-i Kitap Hakkında Hüküm Verip Vermemekte Muhayyerdir

Sonra Allahu Teâlâ, فَاِنْ جَاۤؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْ *"Eğer sana gelirler ise, ister aralarında hükmet; ister onlardan yüz çevir"* buyurmuştur. O, bu

sözü ile, Peygamber'ini, onlar hakkında hüküm vermekle onlardan yüz çevirmek arasında muhayyer (serbest) bırakmıştır. Âlimler bu hususta şu iki görüşü belirterek ihtilaf etmişlerdir:

1) "Bu, belli bir hadise ile ilgilidir." Bu görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir:

a) Mesela **İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Mücahid** ve **Zühri,** bunun evli bir kimsenin zina etmesi hadisesi ile ilgili olduğunu ve cezasının celde (sopa) ve recm olduğunu söylemişlerdir.

b) Bu, **Benî Kureyza** ve **Benî Nadir** Yahudilerinden öldürülmüş kimseler hakkındadır. Beni Nadir daha asil sayılıyordu. Bundan dolayı öldürülenlerinin diyetleri tam, Kureyza'dan öldürülenlerin diyetleri ise yarım idi. Onlar, davalaşmak üzere Hz. Peygamber (s.a.s)'e başvurunca Hz. Peygamber (s.a.s) de, hepsinin diyetinin eşit olduğunu söyledi.

c) Bu muhayyerlik, kendilerine karşı bir yükümlülüğe girilmemiş olan anlaşmalı kimselere mahsustur. Hz. Peygamber (s.a.s), isterse böyle kimseler için hüküm verir, isterse hüküm vermekten yüz çevirir.

2) "Bu âyet, muhakeme edilmek için Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmiş olan bütün kâfirler hakkında umumidir." Bu görüştekiler de ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı, bu hükmün, diğer meseleler hakkında da geçerli olduğunu ve neshedilmediğini söylemişlerdir ki bu, **Nehâi, Şa'bî, Katâde, Atâ, Ebu Bekr el-Esamm** ve **Ebu Müslim**'in görüşüdür. Bir kısım âlimlerde, bu hükmün, *"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"* (Maide, 49) âyeti ile neshedildiğini söylemişlerdir. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basri, Mücâhid** ve **İkrime**'nin görüşüdür.

Şafiî'ye Göre Zimmîler Hakkında Hüküm Vermek Vaciptir

İmam Şafiî'nin mezhebine göre, Müslümanların hâkiminin, zimmîler davalarını kendisine getirdikleri zaman, onlar hakkında hüküm vermesi vaciptir. Çünkü onlar üzerinde İslam'ın ahkâmını yürütmede, onlar için bir tür zillet ve hâkirlik vardır. Ama belli bir zamana kadar Müslümanlarla anlaşmalı olan gayr-i müslimler hakkında ise, hakimin hüküm vermesi vacip değildir. Aksine o, bu hususta muhayyerdir. İşte bu âyette bahsedilen muhayyerlik (serbestlik), kendileri ile ahit yapılmış olan gayr-ı müslimlerle ilgilidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا *"Eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler"* buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Onlar, Peygamber (s.a.s)'e mesela recm cezası yerine celde (sopa cezası) uygulamak gibi en hafif ve en kolay hükmü elde etmek için başvururlardı. Peygamber onlardan yüz çevirip, istedikleri şekilde hüküm vermekten kaçınınca, bu, o Yahudilere çok ağır gelmiş ve bunun üzerine Hz. Peygamber'e düşman kesilmişlerdir. Hak Teâlâ da, onların düşmanlıklarının, Hz. Peygamber'e hiçbir şekilde zarar veremeyeceğini beyan ediyor" demektir.

Sonra Allah, وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ *"Eğer hükmedersen, aralarında adaletle hükmet"* buyurmuştur. Bu, "Onlar arasında, recme hükmettiğin gibi, adalet ve ihtiyatla hükmet" demektir.

Tevrat Ellerinde İken Hz. Peygamberi Hakem Yapmalarının Manası

Sonra Allahu Teâlâ, وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فِيهَا حُكْمُ اللهِ *"İçinde Allah'ın hükmü olan Tevrat, yanlarında olduğu halde, nasıl oluyor da senin hükmüne başvuruyorlar"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, **Tevrat**'ta zinanın cezasının ne olduğunu bildikleri halde Yahudilerin Hz. Peygamber'in hükmüne başvurmalarına, sonra da bu hükmü kabule yanaşmayıp hak ve gerçek olduğuna inandıkları hükümden, bir ruhsat isteyerek, bâtıl olduğuna inandıkları hükme sapmalarına Allah'ın taaccüp etiğini göstermektedir. Hiç şüphe yok ki, bu hadisede Yahudilerin cehalet ve inatları birkaç bakımdan ortaya çıkmaktadır:

a) Onlar, kendi kitaplarının hükmünden uzaklaşmışlardır.

b) Onlar, bâtıl taraftarı (yanlış) olduğuna inandıkları kimsenin hükmünü kabul etmişlerdir.

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne başvurdukları halde, verdiği hükümden yüz çevirmişlerdir. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, hiçbir kimse "onlar Ehl-i kitaptır ve Allah'ın emrini muhafaza ediyorlar" diye onlara aldanmasınlar diye, cehâletlerinin ve inatlarının halini anlatmıştır. Bu âyetle ilgili iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Âyetteki فِيهَا حُكْمُ اللهِ *"içinde Allah'ın hükmü olan"* cümlesinin i'rabdaki yeri nedir?

Cevap: Ya, "Tevrat" kelimesinden "hal" olarak mansubdur. Buna göre "Tevrat" mübteda, عِنْدَهُمْ "yanlarındadır" kelimesi haberdir. Yahut bu söz

"Tevrat" kelimesinin haberi olarak mahallen merfûdur. Bu, senin عِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةَ نَاطِقَةٌ بِحُكْمِ اللهِ تَعَالٰى "Onların yanında, Allah'ın hükmünü söyleyen Tevrat vardır" demen gibidir. Yahut da bu ifadenin i'rabdan mahalli yoktur. Buna göre manası, "onların yanında, hükmetmelerine ihtiyaç bırakmayan bir şey vardır" şeklindedir. Nitekim sen, عِنْدَكَ زَيْدٌ يَنْصَحُكَ وَيُشِيرُ عَلَيْكَ بِالصَّوَابِ فَمَا تَصْنَعُ بِغَيْرِهِ "Senin yanında, sana nasihat eden ve doğruyu gösteren Zeyd var. Binaenaleyh başkasını ne yapacaksın?" dersin.

İkinci soru: Burada Tevrat'a müennes zamir ile işaret edilmiştir?

Cevap: Bu husus da, zamirin müennes oluşu, "Tevrat" kelimesinin lafzen müennes olmasından dolayıdır.

İKİNCİ MESELE: İslam'dan Önceki Şeriatlerdeki Hükümlerin Geçerliliği Meselesi

Hanefîlerden bir grup âlim, bu âyeti, Tevrat'ın hükümlerinin ve bizden önceki ümmetlerin şeriatlerinin, neshedilmedikleri sürece bizim için de geçerli ve gerekli olduğu hususunda delil getirmişlerdir ki, bu görüş zayıftır. Eğer durum böyle olsaydı, kendisinde hüküm aramanın farz olması bakımından, Tevrat'ın hükümleri de, Kur'ân'ın hükümleri gibi olurdu. Fakat şeriat, Tevrat'a bakıp, ondan hüküm çıkarmamızı nehyetmiştir. Bu ifadeden murat, aksine o belli hükümdür, yani recm hükmüdür. Çünkü Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hakemliğine başvurmak suretiyle, bir ruhsat (kolaylık) elde etmek istediler.

Sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَا أُولٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ *"Ve sonra da, bunun arkasından yine yüz çeviriyorlar. Onlar, mü'min değillerdir"* buyurmuştur, وَهُمْ مُعْرِضُونَ *"ve sonra da, yüz çeviriyorlar"* âyeti O'nun, *"... Senin hükmüne başvuruyorlar"* (يُحَكِّمُونَكَ) ifadesine atıftır. O'nun, ذٰلِكَ *"bu..."* ifadesi de, Allah'ın Tevrat'taki hükmüne işarettir. Bu ifadenin, Hz. Peygamber'in hakem kılınmasına ("Senin hükmüne başvuruyorlar.." ifâdesine) işaret edilmiş olması da caizdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, mü'min değillerdir"* ifadesi hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, her ne kadar **Tevrat**'a iman ettiklerini izhar etseler dahi, Tevrat'a iman etmiş değillerdir.

2) Bu ifade, onların ömür boyu, **Tevrat**'a iman etmeyeceklerini haber vermektir. Buna göre bu haber verme işi, geçmişe ait değil, geleceğe ait olmuş olur.

3) Onlar, her ne kadar senden, bu hususta bir hüküm talebinde bulunsalar bile, ancak ne var ki ne sana iman ederler, ne de senin vermiş olduğun hükmün doğruluğuna inanırlar... İşte bu da, onların hiçbir şeye iman etmediklerine ve onların bütün gaye ve maksatlarının, sadece dünyevî maksatları elde etmek olduğuna delâlet eder.

Tevrat'ın Hidayet ve Nur Kaynağı Olarak Gönderildiği

إِنَّآ أَنْزَلْنَا التَّوْرٰىةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ ۚ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَآءَ ۚ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا ۚ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَآ أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾

"Şüphesiz ki Tevrat'ı biz indirdik. Onda hidayet ve nûr vardır. Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri, Yahudiler(e ait davalarda) onunla hükmeder(ler)di. Âlimler, fakihler de Allah'ın kitabını hıfza memur oldukları için (yine hükümlerini onunla verirlerdi). Hepsi de onun üzerinde (bil-ittifak) şahit idiler. O halde (ey Yahudiler), siz, insanlardan korkmayın, benden korkun. Benim âyetlerimi az bir pahaya satmayın. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir" (Maide, 44).

Cenâb-ı Hak, إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرٰىةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ *"Şüphesiz ki Tevrat'ı biz indirdik. Onda hidayet* ve *nur vardır. Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri, Yahudilere (ait davalarda) onunla hükmeder(ler)di. Âlimler, fakihler de, Allah'ın kitabını hıfza memur oldukları için (yine hükümlerini onunla verirlerdi). Hepsi de onun üzerinde (bil-ittifak) şahit idiler"* buyurmuştur.

Bil ki bu, Allahu Teâlâ tarafından, recmin farz olduğunu inkâr eden Yahudilerin dikkatini çekmek ve onları kendi ümmetlerine gönderilen peygamberler ve selefleri olan Müslüman âlimler gibi olmaya teşvik etmek gayesini taşır. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Atıf, matûf ile matûfun aleyh arasında bir başkalığın bulunmasını gerektirir. Binaenaleyh, "hüdâ" kelimesiyle "nûr" kelimesi arasında, mutlaka bir farklılığın bulunması gerekir. Buna göre "hüda" kelimesi, hükümlerin, kanunların ve tekliflerin izâh edilmesi, açıklanması manasına; "nûr" kelimesi de, tevhidin, nübüvvetin ve meâd âleminin izah edilmesi manasına hamledilmiştir.

Zeccâc, "فِيهَا هُدًى" ifadesine, "Onda, onların hakkında Hz. Peygamber'den fetva istemek için gelmiş oldukları hükmün beyân ve izahı; "وَنُورٌ" kelimesine de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin hak olduğunu beyân ve açıklaması bulunmaktadır" şeklinde mana vermiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Bizden Önceki Şeriatlerin Geçerlilik İmkânı**

"Mensuh olduğuna dair bir delil bulunmadığı müddetçe, bizden öncekilerin şeriati bizim için de şeriattir" diyenler bu âyetle istidlâl etmişlerdir ki, bunun izahı şudur. Cenâb-ı Hak, **Tevrat**'ta hidâyet ve nurun bulunduğunu söylemiştir. Bundan maksat ise, şeriatin hem usûl, hem de fürûunda, **Tevrât**'ın hidayet ve nûr olduğudur. Şayet **Tevrât,** tamamen neshedilmiş ve hükümleri nazar-ı dikkate alınmamış olsaydı, onda ne bir hidayet ne de bir nûr bulunmazdı. Hidayet ve nûr kelimelerini, dinin sadece asıllarını ilgilendiren hususlara hamletmek mümkün değildir. Çünkü, Allah hem hidayeti hem de nûru zikretmiştir. Şayet, bu ikisinden de, dinin sadece asıllarını ilgilendiren şeyler kastedilmiş olsaydı, o zaman bir tekrar yapılmış olurdu. Yine bu âyet, ancak recm meselesiyle ilgili olarak nazil olmuştur. Binaenaleyh, şer'î hükümlerin de bu âyetin hükmüne dahil olması gerekir. Çünkü biz, her ne kadar âyetin sebeb-i nüzûlünden başka şeylerin âyetin hükmüne dahil olup olmadığı meselesinde ihtilâf etmiş isek de, âyetin sebeb-i nüzûlü olan hadisenin, âyetin hükmüne dahil olmasının gerekli olduğu hususunda mutabakat halindeyiz.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Tevrat ile Amel Eden Çok Sayıda Peygamber**

Hak Teâlâ, *"Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri, Yahudiler(e ait davalarda) onunla hükmeder(ler)di"* buyruğuyla **Hz. Musa**

(a.s)'dan sonra gelen peygamberleri (a.s) kastetmiştir. Bu böyledir, zira Allahu Teâlâ İsrailoğulları arasında, yanlarında bir kitap olmadığı halde, binlerce peygamber göndermişti. Allah onları, sırf **Tevrât**'ı bihakkın tatbik etsinler, ondaki hadd ve yasalarını uygulasınlar, farzlarını ifa etsinler, helâlini helâl, haramını da haram bilsinler diye peygamber olarak göndermiştir.

Buna göre şayet, "Her nebinin mutlaka Müslüman olduğu, kendisini Allah'a teslim etmiş olduğu belli iken, Allah'ın *"Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri...."* demesinin faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Hak Teâlâ'nın, اَسْلَمُوا *"Kendisini teslim etmiş olan..."* sözü, "Tevrat'ın hükmüne inkıyad edenler" manasına gelir. Çünkü peygamberler içinde, şeriati **Tevrat**'ın şeriati gibi olmayanlar vardır. Binaenaleyh, **Tevrat**'ın hükmüne inkıyad edenler, **Hz. Musa**'nın peygamber olarak gönderilmesinden itibaren, **Hz. İsa**'nın peygamber olarak gönderilmesine kadarki zaman içinde gönderilen peygamberlerdir.

2) **Hasan el-Basri, Zührî, İkrime, Katâde** ve **Süddî** de, bundan maksadın, Hz. Muhammed (s.a.s) olduğunu; zira, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Yahudilere, zina edenleri recmetmeleri hükmünü verdiğini; bu hükmün ise, **Tevrat**'ın hükmü olduğunu; cemi lafzıyla getirilmesinin ise, Hz. Peygamber'i ta'zim için olduğunu ve bunun, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, اِنَّ اِبْرٰهِيمَ كَانَ اُمَّةً *"Hakikaten İbrahim (başlı başına) bir ümmetti..."* (Nahl, 120) ve اَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ *"Yoksa onlar insanlara haset mi ediyorlar..."* (Nisa, 54) âyetleri gibi olduğunu; bunun sebebinin ise Hz. Muhammed (s.a.s)'de, peygamberlerin ekserisinde bulunmayan iyi hasletlerin mevcut olması olduğunu söylemişlerdir.

3) **İbnu'l-Enbarî** ise şöyle demektedir: "Bu ifâde, Yahudi ve Hristiyanlara karşı bir reddiyedir. Çünkü onların bir kısmı, peygamberlerin tamamının Yahudi veyahut da Hristiyan olduğunu iddia ediyorlardı.. İşte bunun üzerine Yüce Allah, *"Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri... hükmeder(ler)di"* buyurdu. Yani, "Peygamberler Yahudilikle mevsûf değiller, aksine onlar Allah'a teslim olmuş ve O'nun emirlerine boyun eğmişlerdir" demektir."

4) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan peygamberler..."* tavsifinden maksat, **Tevrat**'la amel etmekten gayelerinin ona inanmak, ona boyun eğmek ve Allah'ın hükümlerini ortaya koymak ve onun

tekliflerine boyun eğmek olduğunu belirtmektir. Bundan gaye ise, sonra gelen Yahudilerin yol ve usûllerinin kabîh ve çirkin olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü onların, "**Tevrat** ile hükmetme" iddialarından esas maksatları rüşvet alıp avâm halkın kendilerine tabi olmalarını sağlamadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

لِلَّذِينَ هَادُوا *"Yahudiler(e ait davalarda)"* buyruğu ile ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "Peygamberler **Tevrat** ile, ancak ve ancak Yahudi olanlara hükmederler" demektir. Yani, "Yahudiler ve onların arasında cereyan eden şeyler için...." demektir.

b) Mananın, ifadede bir takdim ve tehirin yapılmasına göre olması da caizdir. Buna göre kelamın takdiri, إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ لِلَّذِينَ هَادُوا يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا "Biz, kendisinde Yahudiler için hidâyet ve nûr bulunan **Tevrat**'ı indirdik. O **Tevrat** ile, kendilerini Allah'a teslim etmiş olan peygamberler hükmederler" şeklinde olur.

***BEŞİNCİ MESELE:* Rabbaniyyûn ve Ahbar Kelimelerinin Tefsiri**

Âyette geçen "rabbaniyyûn" sözünün tefsiri daha önce geçmişti. "Ahbar" kelimesine gelince, **İbn Abbas** bunların fakîhler olduğunu söylemiştir. Dilciler, bu kelimenin müfredinin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bu kelimenin müfredi, hâ harfinin kesresiyle, "hibr" kelimesidir. Âlim olan kimseye bu ad verilmektedir. Âlim, mürekkebin koyulduğu şey ile, hokkayla isimlendirilmiştir. Bu böyledir, çünkü âlim de, (mürekkeb ile) kitaplarını yazmıştır."

Ebu Ubeyde: "Bu kelimenin müfredi hâ harfinin fethasıyla 'habr' kelimesidir" der.

Leys: "Bu kelimenin müfredinin, hâ'nın hem kesresi, hem de fethasıyla olabileceğini" söylemiştir.

Esmaî, "Bu kelimenin müfredinin "hibr" kelimesi mi, yoksa "habr" kelimesi mi olduğunu bilemiyorum" demiştir.

Bunun neden iştikak ettiği hususuna gelince, bir grup âlim, bunun aslının "güzelleştirmek ve tezyin etmek" anlamına gelen "تَحْبِيرٌ" olduğunu söylemiştir. Nitekim hadiste, يَخْرُجُ رَجُلٌ مِنَ النَّارِ ذَهَبَ حِبْرُهُ وَسَبْرُهُ *"Adam, cehennemden, güzelliği gitmiş, rengi de uçmuş olarak çıkar...."* buyurulmuştur. Bir şeyi süsleyene, "مُحَبِّرٌ" (muhabbir) denilir. İlim, fazilet, güzellik ve

mankibe nevilerinin en güzeli olunca, pek yerinde olarak âlim, bu ad (ahbâr, hibr) ile adlandırılmıştır. Diğer bazı âlimler ise, bu kelimenin mürekkep manasına gelen "hibr" kelimesinden türediğini söylemiştir. Bu, **Ferra, Kisaî** ve **Ebu Ubeyde**'nin görüşüdür. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE

Âyet, nebîler, rabbaniyyûn ve ahbârın, **Tevrat** ile hükmettiklerine delâlet etmektedir. Bu da, rabbanîlerin derecesinin, ahbâr'dan daha yüksek olmasını gerektirir. Böylece, "rabbaniyyûn"un, müctehid imamlar gibi; "ahbar"ın da, diğer ulemâ gibi oldukları sabit olmuş olur.

Âlimlerin Tevrat'ı Muhafaza Görevleri

Sonra Cenâb-ı Hak, بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللهِ *"Allah'ın kitabını hıfza memur oldukları için..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'ın kitabının hıfzı, şu iki şekilde olur:

a) O'nun ezberlenip unutulmaması;

b) O'nun ezberlenerek, zayi olmasının önlenmesi..

Allahu Teâlâ, ulemâdan, işte şu iki bakımdan kitabını muhafaza etmeleri için ahit almıştır:

1) Onu kalpleriyle ezberleyip, lisanlarıyla okuyup öğretmeleri...

2) Onun hükümlerini zayi etmeyip, kanunlarını ihmal etmemeleri...

İKİNCİ MESELE

"Hıfza memur oldukları için..." (بِمَا اسْتُحْفِظُوا) ifadesinin başındaki bâ harfinin neye müteallik olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, "ahbâr"a taalluk eder.. Yani, "Âlimlerin öğrenmeleri, Allah'ın kitabını hıfza (muhafazaya) memur olmalarıdır."

b) Mâna, "يَحْكُمُونَ بِمَا اسْتُحْفِظُوا" yani: "Allah kitabını muhafaza etme görevleri olduğundan, onlar (o nebî ve âlimler) Allah'ın kitabı ile hükmediyorlardı" şeklinde olup, bu **Zeccâc**'ın görüşüdür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ *"Hepsi de onun üzerine (bil-ittifak) şâhit idiler"* buyurmuştur. Bu, "O peygamberler, âlimler ve fakîhler, **Tevrat**'ta bulunan her şeyin hak, doğru, Allah katından olduğu hususuna şahâdet ederlerdi. İşte bu sebeple hiç şüphesiz onlar, **Tevrat**'ın

hükümlerini yürürlükte tutar ve onu tahrif ve tağyirden muhafaza edip korurlardı" demektir.

Halktan Değil Allah'tan Çekinmek Gerekir

Sonra Hak Teâlâ, فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ *"O halde (ey Yahudiler), siz insanlardan korkmayın, benden korkun"* buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ, onların peygamberlerinin, âlimlerinin ve fakîhlerinin hiçbir şeye aldırmadan, **Tevrat**'ın hükümlerini yürütmek için seferber olduklarını haber verince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanındaki Yahudilere hitap ederek, Tevrat'ı tahrif ve tağyir etmemelerini söylemiştir.

Bil ki, Yahudilerin tahrife yönelmeleri, mutlaka bir korku ve endişeden, yahut da bir arzu ve istekten ötürü olup, korku arzudan daha tesirli olunca, Cenâb-ı Hak, önce korkuyu zikrederek, *"insanlardan korkmayın, benden korkun"* buyurmuştur. Buna göre ifadenin manası şu şekilde olur: "Sizi insanlardan, krallardan ve eşraftan korkup, onlara uygulanması gereken şer'î cezaları ve Allah'ın mükellefiyetlerini onlardan düşürmek için çeşitli çarelere başvurarak, kitabımı tahrif etmekten sakındırırım. Binaenaleyh insanlardan korkmayın, aksine benden ve benim vereceğim cezadan korkunuz."

Allah'ın Âyetlerini Fânî Çıkarlara Karşılık Satmayın

Allahu Teâlâ korku hususunu zikredince, bunun peşi sıra arzu ve istek hususunu getirerek, وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتِى ثَمَنًا قَلِيلًا *"Benim âyetlerimi az bir pahaya satmayın"* buyurmuştur. Yani, sizi korku ve endişeden dolayı hükümlerinizi değiştirme hususunda uyardığım gibi mal ve makam arzusu ile, rüşvet alarak âyetlerimi değiştirip bozmaktan da sizi uyarıp nehyederim. Çünkü dünyanın metâı, hepsi birlikte olsa bile azdır. Sizin onlardan alacağınız rüşvetin kıymeti de son derece azdır. Zira rüşvet bir "suht" olduğu için bereketsiz, devamsız ve az menfaatlidir. İşte bunun gibi, sizin o yolla kazanmış olduğunuz mallar, azdan da azdır. Sonra sizler, bu yüzden dininizi, ebedî mükâfatınızı ve sonsuz saadetinizi kaybetmiş olursunuz.

Onların **Tevrat**'ı tahrif ve tağyire yönelmeleri, her iki sebepten birden de olabilir. Yani başkanlarından korkmaları ve halktan rüşvet almaları sebebi ile olabilir. Allahu Teâlâ, onları her ikisinden de men edip, her birinde mevcut olan alçaklık ve âdiliğe dikkat çekince, bu onları **Tevrat**'ı tahrif ve tağyirden alıkoyma hususunda çok kuvvetli bir delil olmuştur.

Allah'ın Ahkâmı ile Hükmetmeyenlerin Durumu

Sonra Allah, bu kesin bürhanın peşi sıra, şiddetli vaîdini getirerek, وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE:

Bu ifadeden maksat, zinâ eden evli kimsenin cezası ile ilgili ilahî hükmü değiştirme konusunda Yahudileri tehdit etmektir. Bu, "O Yahudiler, Allah'ın Tevrat'taki açık hükmünü inkâr edip, bunun farz olmadığını söyleyince, mutlak olarak kâfir olmuş ve böylece de ne **Hz. Musa** (a.s) ile **Tevrat**'a, ne de Hz. Muhammed (s.a.s) ile Kur'ân'a iman eden kimse vasfına müstahak olamamışlardır" demektir.

İKİNCİ MESELE

Haricîler, "Allah'a isyan eden, (yani günah işleyen) herkes kâfirdir" derken, âlimlerin ekserisi durumun böyle olmadığını söylemişlerdir. Haricîler, bu âyeti görüşlerine delil getirerek, "Bu, Allah'ın indirdiği hükümden başka bir hükümle hükmeden herkesin kâfir olduğu hususunda bir nass-tır. Günah işleyen herkes, Allah'ın indirdiğinden başka bir hükümle hükmetmiş olur ve binaenaleyh kâfir olması gerekir" demişlerdir.

Kelamcılar ve müfessirler, Hâricilerin ortaya attığı bu şüpheye, şu şekilde birtakım cevaplar vermişlerdir:

1) Bu âyet, Yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Binaenaleyh bu sadece onlarla ilgilidir. Bu görüş zayıftır. Çünkü, sebeb-i nüzulün hususîliğine değil, lâfzın (sözün) umûmî manasına itibar edilir. Bu görüşte olanların bir kısmı, Haricîlerin şüphesini reddetmeye çalışarak şöyle demişlerdir: "Bu ifâdeden maksat, 'Daha önce bahsedilen o kimselerden, Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler var ya, işte kâfirler onlardır' manasıdır." Bu görüş de zayıftır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse..."* buyruğu şart sadedinde "مَنْ" (Kim) edatı getirilmiş olan bir sözdür. Dolayısıyla bu, umûmî manadadır. Halbuki, bundan murat daha önce bahsedilenlerden, Allah'ın hükümleri ile hükmetmeyenler olduğunu söyleyen kimsenin görüşü, âyetin manasına bir ilave olur ki, bu caiz değildir.

2) **Atâ,** bunun esas küfürden daha hafif bir küfür olduğunu; **Tavûs** ise, bunun Allah'ı ve âhireti inkâr etme gibi, insanı İslâm ümmeti dışına çıkaran bir küfür olmadığını söylemiştir. Buna göre sanki onlar âyeti, dini inkâr etmek manasına değil, nimeti inkâr etmek, nankörlük manasına hamletmişlerdir ki, bu da zayıftır. Çünkü "küfür" lafzı, (mukayyet değil) mutlak olarak zikredildiğinde, dini inkâr manasına hamledilir.

3) **İbnu'l-Enbarî** şöyle demektedir: "Mananın, "Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, kâfirlerin fiillerine benzeyen bir fiil işlemiş ve bundan dolayı da kâfirlere benzemiştir" şeklinde olması da caizdir." Bu görüş de zayıftır. Zira bu, âyetin zahirini terk etmektir.

4) **Abdu'l-Aziz İbn Yahyâ el-Kinanî** şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın indirdiğiyle"* sözü umûm bir ifadedir. Binaenaleyh, وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللهُ ifadesinin manası "Kim, Allah'ın indirdiği bütün hususlarda, Allah'ın hükmünün zıddını yaparsa, işte onlar kâfirdirler" şeklinde olur. Binaenaleyh bu gerçektir. Çünkü kâfir, Allah'ın indirdiği her hususta, Allah'ın hükmünün zıddını yapan kimsedir. Ama, fâsık olan kimseye gelince o, hepsinde değil de, bir kısmında Allah'ın hükmünün zıddıyla amel eder ki, bu, amel cihetiyledir. Ama fasık, itikat ve ikrar itibariyle, Allah'ın hükmüne muvafıktır..." Bu da zayıftır; çünkü şayet bu âyet, Allah'ın indirdiği her şey hususunda, Allah'ın hükmüne muhalefet eden kimselere tahsis edilmiş bir vaîd olsaydı, bu tehdit, sadece "recm" hususunda Allah'ın hükmüne muhalefet eden Yahudilere şamil olmazdı. Halbuki müfessirler bu tehdidin, "recm" meselesinde, Allah'ın hükmüne muhalefetleri sebebiyle, Yahudileri de içine aldığı hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece bu ittifak, verilen bu cevabın da sâkıt ve geçersiz olduğuna delâlet eder.

5) **İkrime** şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse..."* ifadesi, hem kalbi, hem de lisanıyla inkâr edenleri içine almaktadır. Kalbiyle onun Allah'ın hükmü olduğunu bilip, sonra da lisanıyla onun Allah'ın hükmü olduğunu ikrâr edip de, buna zıt olan şeyleri yapan kimseye gelince, o da Allah'ın indirdiğiyle hükmetmiş; ama onu bilfiil yapmamış olur. Binaenaleyh, böyle bir kimsenin bu âyetin hükmüne dahil olması gerekmez..." İşte, sahih olan cevap budur. Allah en iyi bilendir.

Azâlardaki Yaralamada Kısas Hükmü

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَآ اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ ۙ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ ۚ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ ۚ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهٗ ۚ وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظّٰلِمُونَ ﴿٤٥﴾

"Biz onda onların üzerine (şunu) yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılıklıdır. Hülasa bütün) yaralar birbirine kısastır. Fakat kim bunu (bu hakkını) sadaka olarak bağışlarsa o, kendisine kefarettir. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, onlar zâlimlerin ta kendileridir" (Mâide, 45).

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ *"Biz onda onların üzerine (şunu) yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılıklıdır. Hülâsa bütün) yaralar birbirine kısastır"* buyurmuştur.

Allahu Teâlâ Tevrat'ta, zina eden evlilerin hükmünün recm olduğunu, ama Yahudilerin bunu tağyir ve tebdil ettiklerini beyân buyurmuştur. Bu âyette de, **Tevrat**'ta, "cana can, göze göz.." şeklinde hüküm koyduğunu, ama o Yahudilerin bu hükmü değiştirip, Nadiroğullarını Kureyzaoğullarına üstün tuttuklarını, kısas vücûbiyyetini Nadiroğullarına uygulamayıp Kureyzaoğullarına tahsis ettiklerini beyan buyurmuştur ki, işte bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti bu şekildedir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kisaî, "اَلْعَيْنُ، وَالْاَنْفُ، وَالْاُذُنُ، وَالسِّنُّ، وَالْجُرُوحُ" kelimelerinin hepsini de merfû okumuştur. Bu okuyuşla ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Bu kelimeler, "اَنَّ النَّفْسَ" ifadesindeki "اَلنَّفْسُ" kelimesinin mahalline atıftır. Çünkü mâna, "Biz, o **Tevrat**'ta onlara, can cana mukabil, göz göze mukabildir... diye yazdık" şeklindedir. Zira bu âyetin başındaki "كَتَبْنَا" kelimesinin manası قُلْنَا "dedik..." şeklindedir.

b) Bu cümleler, "كَتَبْنَا" fiilinin, cümle olarak mef'ûlüdürler. Nitekim sen, كَتَبْتُ الْحَمْدُ لِلّٰهِ "Elhamdu lillâhi"yi yazdım" ve قَرَأْتُ سُورَةَ اَنْزَلْنَاهُ "Ben, "Enzelnâhu Sûresi'ni okudum" dersin...

c) Bu kelimeler, müste'nef birer cümle oldukları için merfû okunmuşlardır. Ki buna göre ifadenin takdiri, اَنَّ النَّفْسَ مَقْتُولَةٌ بِالنَّفْسِ "Nefis, nefse mukabil öldürülür"; وَالْعَيْنَ مَفْقُوءَةٌ بِالْعَيْنِ "Göz, göze mukabil çıkarılmıştır....." şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede inzâl buyurduğu اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارٰى *"Şüphe yok ki iman edenlerle Yahudi olanlar, Sâbiîler, Nasranîler..."* (Maide, 69) âyetidir. **İbn Kesir, İbn Âmir** ve **Ebu Amr,** "اَلْجُرُوحُ" ifâdesi hariç, bütün bu kelimeleri mansub okumuşlardır. "اَلْجُرُوحُ" kelimesini ise, merfu okumaktadırlar. Buna göre.. "اَلْعَيْنَ..، وَالْاَنْفَ..، وَالْاُذُنَ.." kelimeleri, "اَنَّ النَّفْسَ" ifadesine atfedildikleri için mansub kılınmış; "اَلْجُرُوحُ" ifâdesi mübtedâ, "قِصَاصٌ" kelimesi de onun haberi olarak merfu okunmuştur. **Nâfi, Âsım** ve **Hamza,** bütün bu kelimeleri, bir kısmını bir kısmına atfederek mansub okumuşlar; hepsine haber olarak da "قِصَاصٌ" kelimesini vermişlerdir. **Nâfi,** Kur'ân'ın her yerinde, zâl harfinin sükûnuyla, "اَلْاُذْنَ" şeklinde, diğerleri ise damme ile, "اَلْاُذُنُ" şeklinde okumuşlardır ki, bunlar iki kullanış şeklidirler.

İKİNCİ MESELE

İbn Abbas şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak bu ifadenin başındaki "كَتَبْنَا" lâfzıyla, "فَرَضْنَا" (farz kıldık) manasını murat etmiştir ki, buna göre mana, "Tevrât'ta onlara.. farz kıldık..." şeklinde olur ki, O, bu ifâdesiyle "Kim bir canı, kısas mukabilinde olmaksızın öldürürse.. işte Allah, bu durumda o kimse için ne öldürmede, ne de yaralamada diyeti farz kılmamıştır.. Farz olan şey ise ancak ya afvdır, ya da kısastır" manasını murat etmiştir.

İbn Abbas'tan şu rivayet gelmiştir: Onlar, erkeği, kadına mukabil kısas yaparak öldürmüyorlardı.. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur. Ama uzuvlara gelince, öldürme hususunda aralarında kısas cereyan eden her iki şahıs arasında, sağlam olma bakımından benzerlik arzettiklerinde, bütün uzuvlar hususunda da kısas cereyan ederdi.. Öldürme hususunda aralarında kısas cereyan etmeyen ve imkânsız kimseler hakkında, uzuvlar bakımından da kısas imkânsızdır. Cenâb-ı Hak, bu ifâdede bir kısım uzuvları açıkça zikredince, kısas hükmünü insanın bütün her şeyi hususunda genelleştirerek, "وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ" *"yaralar birbirine kısastır"* buyurmuştur. Bu ifadeden, iki dudak, erkeklik uzvu, husyeler, burun,

ayaklar, eller vb. gibi kısas yapılması mümkün olan şeyler kastedilmiştir. Ama, insanın tenini ve etini yaralayıp ezme, kemiğini kırma veyahut da kendisinin ölüme sebebiyet vermesinden korkulan karın bölgesindeki yaralamalar gibi kısasın mümkün olmadığı hususlarda ise, "erş (bedel)" ve hâkimin kararı söz konusudur...

Bil ki bu âyet, bunun **Tevrat**'ta şer'î bir hüküm olduğuna delâlet etmektedir. Binaenaleyh, "Daha sonraki açıklamayla neshedilmesi durumu müstesna, bizden öncekilerin şeriati de bizim için yasadır, şeriattir" diyenler, bu âyetin bizim şeriatimizde bir hüccet olduğunu söylemişlerdir. Bunu kabul etmeyenler ise, bu âyetin, bizim için bir hüccet olmadığını belirtmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ifâdede geçen "kısâs" kelimesi, kendisiyle ism-i mef'ûl manası murat edilen bir mastar olup, ifadenin takdiri, "Yaralamalar birbirleriyle kısas olunmuşlardır" demektir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ *"Fakat kim bunu (bu hakkını) sadaka olarak bağışlarsa o, kendisine keffârettir"* buyurmuştur. Bu âyette geçen "لَهُ" ifadesindeki zamirin, hem affedene, hem de afv olunana râci olması muhtemeldir. Affedene râci olması halinde ifadenin manası, "Yaralanan kimse veya maktulün velisi, affettiklerinde, bu affedenler için bir keffâret olur" şeklinde olur. Bu husus, Bakara Sûresi'ndeki kısasla ilgili, *"Fakat kimin (hangi katilin) lehinde olarak maktulün kardeşi (velîsi) tarafından cüz'i bir şey affolunursa (hemen kısas düşer)"* (Bakara, 178) âyetiyle, *"... sizin bağışlamanız takvaya daha yakındır"* (Bakara, 237) âyeti tarafından da takviye edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, أَيَعْجِزُ اَحَدُكُمْ اَنْ يَكُونَ كَأَبِي ضَمْضَمَ كَانَ اِذَا خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ تَصَدَّقَ بِعِرْضِهِ عَلَى النَّاسِ *"Sizden biri, Ebu Damdam gibi de mi olamıyor. O, evinden çıktığı zaman, şahsiyetini insanlara tasadduk ediyor (hakaret edenlere cevap vermiyor, bağışlıyordu)"*[18] şeklindeki hadisi de, bu manaya yakındır. Yine **Ubade İbnu's-Samid,** Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. مَنْ تَصَدَّقَ مِنْ جَسَدِهِ بِشَيْءٍ كَفَّرَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ بِقَدْرِهِ مِنْ ذُنُوبِهِ *"Kim, bedeniyle ilgili (hakkından) herhangi bir şeyi tasadduk ederse, Allah o tasadduk ettiği şey miktarınca, onun günahlarını örter, bağışlar."*[19] Bu, ekseri müfessirlerin görüşüdür.

18 En-Nihaye, İbnü'l-Esir, 3/209.

19 Müsned, 5/330.

Bu zamirin, öldürene veya yaralayana ait olmasıdır. Yani, "Aleyhine suç işlenen kimse, suç işleyeni affettiği zaman, bu affetme işi, suç işleyen kimse için bir keffâret olur. Yani, Allahu Teâlâ, o caniyi, bu affetmeden sonra artık muâheze etmez. Ama, aleyhine suç işlenen ve affeden kimseye gelince, bunun ecr-u mesûbatı Allah'a aittir" demektir.

Daha sonra Allah, وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, onlar zâlimlerin tâ kendileridir"* buyurmuştur.

Bu ifadeyle ilgili şöyle bir soru bulunmaktadır: Allahu Teâlâ, ilk önce *"Onlar, kâfirlerin tâ kendileridir"* (Maide, 44) buyurmuş, burada da *"Onlar, zâlimlerin tâ kendileridir"* buyurmuştur. Halbuki küfür, zulümden daha büyüktür. Binaenaleyh, tehditlerin en büyüğünü önce zikredince, bundan sonra bundan daha hafifini zikretmedeki fayda nedir?

Cevap: Küfür, mevlânın nimetlerini inkâr ve o nimetlerin O'ndan olduğunu kabul etmemek olması bakımından, küfürdür. Ama nefsin, devamlı ve şiddetli bir azap bırakılmasını gerektirmiş olması bakımından da, nefse karşı işlenmiş bir zulümdür. Binaenaleyh, önceki âyette Cenâb-ı Hak, kişinin Hâlık Subhanehu hakkındaki kusuru hususunda ilgili olanları; bu âyette de, kişinin kendisi hakkındaki kusurlarıyla ilgili olanları zikretmiştir.

İncil Risaleti

وَقَفَّيْنَا عَلٰى اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾

"Arkadan da (bu peygamberlerin) izlerince Meryem oğlu İsa'yı -kendinden önceki Tervat'ın bir tasdikçisi olarak- gönderdik. O'na da içinde bir bidayet, bir nûr bulunan İncil'i -ondan önceki Tevrat'ın bir tasdikçisi ve takva sahipleri için bir hidayet ve öğüt olmak üzere- verdik" (Mâide, 46).

Bir kimseyi izlediğim zaman söylemiş olduğum "عَقَّبْتُهُ" ifâdesi gibi, "قَفَّيْتُهُ" denilir. Sonra bu kelimeler أَقْبَتُهُ بِفُلَانٍ وَقَفَّيْتُهُ بِهِ "Onu, falancanın peşine getirdim, peşinden gönderdim" şeklinde de kullanılır. Binâenaleyh bu fiiller, bâ harf-i cerri ile ikinci mef'ûlü de alırlar. Buna göre eğer, "Öyle ise âyette, birinci mef'ûl nerede?" denilir ise, biz deriz ki: O mahzûftur. Âyetteki عَلٰى اٰثَارِهِمْ *"izlerince"* ifâdesi, sanki hazfedilen mef'ûlün yerine geçmiştir. Çünkü birisi, birisini birisinin peşinden gönderdiğinde "فَقَدْ قَفَى بِهِ اِيَّاهُ" denilir. اٰثَارِهِمْ "izleri" ifadesindeki "هُمْ" zamiri, *"Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri"* (Mâide, 44) ifâdesindeki "peygamberleri" ismine râcîdir. Bu ifâde ile ilgili birkaç soru vardır:

Hz. İsa'nın Tevrat'a Yaptığı İlaveler

Birinci Soru: Allahu Teâlâ **Meryem oğlu Hz. İsa'yı,** kendinden önce gelmiş olan **Tevrat**'ı tasdik edici olarak tavsif etmiştir. Bu ise, ancak onun, **Tevrat**'a göre amel etmesi halinde söz konusu olur. Bunun böyle olmadığı malumdur. Çünkü **Hz. İsa**'nın şeriati **Hz. Musa**'nın şeriatinden başkadır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, âyetin peşi sıra, *"İncil ehli (Hristiyanlar), Allah'ın onun içinde indirdiği (hükümlerle) hükmetsin"* (Mâide, 47) buyurmuştur. Bu iki ifâdenin arası nasıl birleştirilir?

Cevap: Hz. İsa (a.s)'nın, Tevrat'ı tasdik edici oluşu, onun Allah'tan inmiş bir kitap olduğunu ve neshedilmezden önce, onun kendisi ile amel edilmesi gereken bir hak olduğunu ikrâr etmesi manasınadır.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak bu âyette, *"kendinden önceki Tevrat'ın bir tasdikcisi olarak"* ifâdesini niçin tekrar etmiştir?

Cevap: Aslında bunda bir tekrar yoktur. Çünkü birincisinde **"Hz. İsa** (a.s) **Tevrat**'ı tasdik edici olarak", ikincisinde ise, **"İncil, Tevrât**'ı tasdik edici olarak" demektir.

Üçüncü Soru: Allahu Teâlâ, *"içinde hidayet, nûr bulunan, kendinden önceki Tevrat'ın bir tasdikcisi ve takva sahipleri için bir hidayet ve öğüt olarak..."* buyurmuş ve **İncil**'i beş sıfatla tavsif etmiştir. Bu ifâde ile ilgili üç konu vardır:

1) Bu beş sıfat arasında ne fark vardır?

2) "Hidayet" vasfı niçin iki kere zikredildi?

3) Niçin bunun sadece muttakîler için bir öğüt olduğu bildirildi?

Birincisine şöyle **cevap** verilir: **İncil,** "Tevhide, tenzihe (Allah'ın eksiklik ve noksanlardan münezzeh olduğuna), Allah'ın eşi olmaktan, çocuğu bulunmaktan, benzeri ve zıddı olmaktan beri olduğuna, **Hz. İsa** (a.s)'nın

nübüvvetine ve âhirete delâlet eden delilleri ihtivâ eden" manasında bir "hidayet"tir. İşte **İncil**'in "hidayet" olması ile, bu mâna kastedilmiştir. **İncil**'in "nûr" olmasından murat ise, şer'î ahkâmı ve mükellefiyetlerin detayını açıklayan bir kitap olmasıdır.

Onun kendinden önceki kitabı tasdik edici olması, "Hz. Muhammed'in, peygamber olarak gönderileceğini ve geleceğini müjdeleyici olması" manasına hamledilebilir. **İncil**'in ikinci kez "hidayet" vasfı ise, bütün insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine ulaştıran bir vesile olması sebebi ile, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in gelişini müjdeleyen" manasında alınabilir. Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasında bu hususta son derece ileri bir münakaşa bulunduğu için, Hak Teâlâ "hidayet" vasfını, **İncil**'in Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine apaçık bir şekilde delâlet ettiğine dikkat çekmek için, ikinci kez getirmiştir. Binâenaleyh **İncil,** beyân ve izâha daha çok muhtaç bu mesele hususunda bir hidayet olmuş olur. **İncil**'in bir "öğüt" oluşu ise, nasihatleri, mev'izeleri ve çok kuvvetli bir şekilde insanı günahtan men edici tavsiyeleri ihtiva etmesinden dolayıdır. Bu öğütten istifâde edenler muttakîler olduğu için, bunun sadece onlara ait olduğunu belirtmiştir. Bu tıpkı, *"(O Kur'ân), muttakîler için bir hidayettir"* (Bakara, 2) âyeti gibidir.

Dördüncü Soru: İncil için zikredilmiş olan, "Kendinden öncekinin bir tasdikcisi..." sıfatı, ne üzerine atfedilmiştir?

Cevap: Bu, فِيهِ هُدًى *"içinde bir hidayet vardır"* ifâdesinin mahalli üzerine atfedilmiştir. Bu ifâde, hal olduğu için mahallen mansubdur. Bunun takdiri, وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ حَالَ كَوْنِهِ هُدًى وَنُورًا وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ "Biz ona, **İncil**'i bir hidayet, bir nûr ve kendinden öncekini bir tasdik edici olarak verdik" şeklindedir.

İncil Ehlinin Kitaplarına Göre Hükmetme Vazifeleri

وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ ۚ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

"İncil ehli (Hristiyanlar), Allah'ın onun içinde indirdiği (hükümler) le hükmetsin. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar fâsıkların tâ kendileridir" (Mâide, 47).

Allahu Teâlâ, وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَا اَنْزَلَ اللهُ فِيهِ *"İncil ehli, Allah'ın onun içinde indirdiğiyle hükmetsin"* buyurmuştur. **Hamza,** lâm'ın kesresi ve mîm'in fethası ile âyetin başını "وَلِيَحْكُمَ" şeklinde okumuş ve baştaki lâm'ı, *"O'na İncil'i verdik"* ifâdesine bağlamıştır. Çünkü **İncil**'i **Hz. İsa**'ya vermek, O'na indirmek demektir. Buna göre mâna, اٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ لِيَحْكُمَ "O'na İncil'i, hükmetsin diye verdik" şeklinde olur.

Diğer kıraat imamları, bunu emr-i gâib olarak, hem lâm'ın hem de mîm'in sükûnu ile okumuşlardır. Bu kıraate göre şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun takdiri, وَقُلْنَا لِيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ "Ve biz, **'İncil** ehli hükmetsin' dedik" şeklindedir. Bu, o zaman İncil'in ihtiva ettiği ahkâm ile hükmetmenin, onlara farz kılınmış olduğunu haber verme olur. Buna göre daha önce geçen, "وَكَتَبْنَا، وَقَفَّيْنَا" (yazdık, gönderdik) fiilleri o mânaya delâlet ettiği için, "قُلْنَا" (dedik) fiili hazfedilmiştir. Bunun hazfedilmesi, çokça olan bir şeydir. Nitekim Cenâb-ı Allah, وَالْمَلٰئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ *"Melekler de her bir kapıdan onların yanına sokulacaklar, selâmün aleyküm"* yani, *"selâmün aleyküm" diyecekler"* (Rad, 23, 24) buyurmuştur.

2) Bu ifâde, Hristiyanlara **İncil**'deki ahkam ile hükmetmelerini emreden bir başlangıç cümlesidir.

Kur'ân Geldikten Sonra İncil ile Hükmetme Caiz midir?

İmdi eğer, "Kur'ân'ın inmesinden sonra onlara, **İncil**'dekilere göre hükmetmelerini emretmek nasıl câiz olur?" denilir ise, biz de deriz ki: Buna şu bakımlardan cevap verilir:

a) Bundan murat, **"İncil** ehli, Allah'ın o **İncil**'de indirdiği Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delillerle hükmetsinler" manasıdır. Bu, **Esamm**'ın görüşüdür.

b) Bu, "Ehl-i İncil, Allah'ın o kitapta indirdiği ve Kur'ân ile neshetmediği hükümlerle hükmetsinler" demektir.

c) Bundan murat, Hristiyanları, tıpkı Yahudilerin Tevrat'taki hükümleri saklamaları gibi, **İncil**'deki ahkâm ve haberleri değiştirmek ve bozmaktan men etmektir. Buna göre âyetteki, *"Hükmetsin..."* emri ile, "Ehl-i İncil, Allah'ın o **İncil**'de indirdiği şeyleri, bozmadan ve değiştirmeden, aynen indirdiği şekli ile ikrâr etsinler" manası kastedilmiştir.

Sonra Hak Teâlâ, وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların tâ kendileridir"* buyurmuştur.

Müfessirler ihtilaf etmiş ve bazıları, bu üç (âyetin sonunda gelen) üç sıfatı yani "Onlar, kâfirlerdir, zâlimlerdir, fâsıklardır" şeklindeki sıfatları, tek bir mevsûfun sıfatı kabul etmişlerdir. **Kaffal** şöyle demiştir: "Bu üç lafzın her birinin ifâde ettiği manalar arasında birbirine zıtlık yoktur. Aksine bu tıpkı, "Kim Allah'a itaat ederse mü'mindir, kim Allah'a itaat ederse ebrârdan (iyi kimselerden)dır, kim Allah'a itaat ederse, muttakîdir" denilmesi gibidir. Çünkü bu farklı sıfatların hepsi aynı mevsûfa (varlığa) âittir.

Diğer müfessirler de şöyle demişlerdir: "Bu sıfatlardan birincisi inkâr edenler, ikinci ile üçüncü sıfat ise ikrar ve imân ettiği halde, imânının gereğini yapmayan kimseleri ifâde eder. **Esâmm,** birinci ve ikinci sıfatların Yahudiler, üçüncüsünün ise Hristiyanlar hakkında olduğunu söylemiştir.

Semavî Kitapların Doğruluklarının Ölçüsü Kur'ân'dır

وَأَنْزَلْنَآ إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَآ أَنْزَلَ اللهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَآءَهُمْ عَمَّا جَآءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَآءَ اللهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِى مَآ ءَاتٰيكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾

"(Habibim) sana da hak olarak kitabı, kendinden evvelki kitapları tasdik edici ve ona karşı bir şahit olmak üzere gönderdik. O halde, (Ehl-i kitap) arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen hakikatten dönüp, onların hevâlarına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat, bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi, (topunuzu) bir tek ümmet yapardı. Fakat O, size verdiği şeyde sizi imtihan etmek için (böyle ayırdı). Öyle ise hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Zaten hepinizin en son dönüp gelişi Allah'adır. Artık O, hakkında ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri size haber verecektir" (Mâide, 48).

Allahu Teâlâ, *"sana da hak olarak kitabı, kendinden evvelki kitapları tasdik edici olarak gönderdik"* buyurmuştur. Bu hitap Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Binâenaleyh, âyetteki *"kitap"*, Kur'ân-ı Kerim'dir; *"kendinden evvelki*

kitapları tasdik edici olarak" ifâdesi ile, Kur'ân'ın dışındaki bütün semâvî kitaplar kastedilmiştir.

"Müheymin" Tâbirinin İzahı

Âyetteki, مُهَيْمِنًا عَلَيْهِ *"Ona karşı bir şâhit olmak üzere..."* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Müheymin" kelimesi ile ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

1) **Halil** ve **Ebû Ubeyde** şöyle demişlerdir: "Bir kimse, bir şeyi gözetip, ona bakıp muhafaza ettiğinde, هَيْمَنَ الرَّجُلُ - يُهَيْمِنُ قَدْ denilir. Nitekim **Şâir Hassan** (r.a) da,

إِنَّ الْكِتَابَ مُهَيْمِنٌ لِنَبِيِّنَا وَالْحَقُّ يَعْرِفُهُ ذَوُو الْأَلْبَابِ

"Hiç şüphesiz kitap (Kur'ân), Peygamberimiz'i görüp gözetir, hakkı da akıl sahipleri anlar" demiştir.

2) (Dilciler) şöyle derler: Bizim, اٰمَنَ، يُؤْمِنُ - فَهُوَ مُؤْمِنٌ (iman etti) sözümüzün aslı, iki hemzeli olarak, "أَأْمَنَ - يُؤَأْمِنُ - فَهُوَ مُؤَأْمِنٌ" şeklindedir. Birinci hemze, he harfine çevrilmiştir. Bu tıpkı, اَرَقْتُ (akıttım) kelimesinin "هَرَقْتُ" şekline; إِيَّاكَ (sadece sana) kelimesinin de, "هَيَّاكَ" şekline dönüşmesi gibidir. İkinci hemze de yâ harfine çevrilmiş ve kelime "müheymin" şeklini almıştır. İşte bundan ötürü müfessirler, "مُهَيْمِنًا عَلَيْهِ" tabirine "kendinden önceki kitaplara emin (yani muhafız)" manasını vermişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Kur'ân kendinden önceki kitaplara bir "müheymin"dir. Zira bu Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Zikri biz indirdik ve onu biz muhafaza edeceğiz"* (Hicr, 9) buyurduğu gibi, kesinlikle neshedilmeyen ve değiştirilemeyecek olan bir kitaptır. Bu böyle olunca Kur'ân'ın, **Tevrat, İncil** ve **Zebur** hakkındaki şahâdeti, doğru, hak ve ebedî olmuş olur. Böylece de o kitapların özü ve hakikati, ilelebet bilinmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi, bu kelimenin, mîm'in fethası ile "مُهَيْمَنًا" şeklinde de şazz olarak okunduğunu, zira Kur'ân'ın, hem daha önce belirttiğimiz âyetlerden hem de, *"Ne önünden, ne ardından o (Kur'ân'a) hiçbir batıl ona yol bulamaz"* (Fussilet, 42) âyetinden ötürü, tahrif ve tebdilden korunacağı hususunda, Allah katından şahadet edilmiş bir kitap olduğunu, "müheyminen aleyhi" (Ona şahadet edenin), Allahu Teâlâ olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللهُ *"O halde (Ehl-i kitap) arasında, Allah'ın indirdiği ile hükmet"* buyurmuştur. Bu, "Yahudiler arasında, Kur'ân ile ve Allah'ın sana indirdiği vahiy ile hükmet" demektir.

Âyetteki, وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ *"Sana gelen hakikatten dönüp, onların hevâlarına uyma"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

وَلَا تَتَّبِعْ "Uyma" ifâdesi ile, "Hak'tan sapma" manasını kastetmiştir. Bundan dolayı fiil, "عَنْ" harf-i cerri ile kullanılmıştır. Sanki, "Onların hevâlarına uyarak, sana gelen hak'tan sapma" denilmektedir.

İKİNCİ MESELE

Rivayete göre bir grup Yahudi "Haydi Muhammed'e gidelim. Belki onu dininden saptırırız" dediler ve yanına giderek, "Ey Muhammed, sen bizim Yahudilerin âlimleri ve eşrâfı olduğumuzu biliyorsun. Biz sana uyarsak, bütün Yahudilerin de sana uyacağını anlarsın. Bizim, hasımlarımızla bir davamız var. Onlarla birlikte seni hakem yapacağız. Bizim lehimize hüküm ver, biz sana iman edelim" demişler, bunun üzerine Allah bu âyeti indirmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Peygamberlerin ismetini (günahlardan uzak olduklarını) kabul etmeyenler, bu âyete sarılarak, "Peygamberlerin günah işlemesi câiz olmasaydı, Allah *"Sana gelen hakikatten dönüp onların hevâlarına uyma"* demezdi" demişlerdir.

Buna şöyle cevap verilir: Günah işleme işi, peygamberlerin kudreti dâhilindedir. Fakat onlar, nehyolundukları için bunu yapmazlar. Âyetteki hitabın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olduğu, fakat bununla O'nun değil, ümmetinin murat edildiği de söylenmiştir.

Her Ümmete Farklı Şeriat Verilmesi

Daha sonra yüce Allah لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا *"Sizden her biriniz için bir şeriat, bir yol tayin ettik"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "شِرْعَةً" kelimesinin iştikakı hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun fiili olan شَرَعَ "açıkladı ve izah etti" manasınadır. Nitekim **İbnü's-Sikkît** şöyle demektedir: "اَلشَّرْعُ" lafzı mastardır ve Arapların hayvanı

kesip, derisini soydukları zaman söyledikleri شَرَعْتُ الْإِهَابَ "Deriyi soydum" ifadesinden alınmıştır.

b) Bunun aslı olan "شَرَعَ" fiili, "bir şeye başlamak, işin içine girmek" manasına gelen "اَلشُّرُوعُ" mastarındandır. Arapçada "şeriat", insanların su içmek üzere girdikleri yol manasınadır. Buna göre "şeri'at", "fa'îletün" vezninde bir kelime olup, ism-i mef'ûl manasındadır. Binâenaleyh "şeri'at", Cenâb-ı Hakk'ın, mükelleflerin girmelerini emrettiği şeyler demektir. **"Minhâc"** ise, açık ve geniş yol demektir. Nitekim, نَهَجْتُ لَكَ الطَّرِيقَ وَأَنْهَجْتُ "Sana yol açtım" denilir. Fiilin bu iki şekli de kulanılmaktadır.

Âlimlerin ekserisi bu âyeti delil getirerek, bizden önceki ümmetlerin şeriatlerinin, bizim için geçerli olmadığını söylemişlerdir. Çünkü âyetteki, *"sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol ta'yin ettik"* buyruğu, her peygamberin kendisine âit müstakil bir şeriatinin olduğunu göstermektedir ki bu da, bir peygamberin ümmetinin, diğer bir peygamberin şeriati ile mükellef olmadıklarını gösterir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Peygamberlerin Talimatlarının Birlik İçindeki Farklılıkları

Kur'ân-ı Kerim'de bütün peygamber ve resullerin yollarının hem bir olduğuna, hem de bunların yollarında farklılıklar bulunduğuna delâlet eden âyetler gelmiştir.

Birinci durumla ilgili olan âyetler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, 'Dini doğru tutun, onda tefrikaya düşmeyin' diye, dinden hem Nûh'a tavsiye ettiğini, hem sana vahyettiğimizi, hem İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de şeriat yaptık"* (Şûra, 13) ve *"Onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy"* (En'am, 90) âyetleridir.

İkinci durumla ilgili olansa, bu âyettir. Bu âyetlerin arasını, şöyle diyerek cem etmemiz mümkündür: Birinci durumla ilgili olan âyetler, dinin asılları, itikat ile ilgili olan âyetlerdir. İkinci durumla ilgili olan bu âyet ise, dinin fürûu ile ilgili olan hükümlere hamledilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik"* ifâdesindeki hitap, bu üçünün, daha önce geçen, *"Şüphesiz ki Tevrat'ı biz indirdik ki, O'nda hidâyet ve nûr vardır"* (Mâide, 44) ve *"Arkadan da (bu*

peygamberlerin) izlerince Meryem oğlu İsa'yı gönderdik" (Mâide, 46) ve *"Sana da kitabı gönderdik"* (Mâide, 48) ifâdelerinde zikredilmiş olmaları delâletiyle **Hz. Musa, Hz. İsa** ve Hz. Muhammed'in ümmetinedir.

Daha sonra Allah, *"Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik"* buyurmuştur. Yani, "Her birinin (fürû bakımından) farklı farklı şeriatleri vardır. **Tevrât**'ın kendisine ait, **İncil**'in kendisine ait ve **Kur'ân**'ın da kendisine has (fürû hükümleri), şeriati vardır..." demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Âlimlerden bir kısmı, bu ifâdede geçen "اَلشِّرْعَةُ" ve "اَلْمِنْهَاجُ" lafızlarının aynı mânaya geldiklerini, ama te'kîd için tekrarlanmış olup bunlardan maksadın "dîn" olduğunu söylerler. Bazıları ise bu ikisi arasında fark bulunduğunu; buna göre "اَلشِّرْعَةُ" kelimesinin "mutlak mânada şeriat (yol)" anlamına gelip; "اَلْمِنْهَاجُ" kelimesinden kastedilen "yol"un ise, "şeriatin güzelliklerinin bütünü" demek olduğunu; buna göre de şeriatin "yol"un başı, tarikatın da devamı ve sonu olduğunu söylemişlerdir. **Müberrid, "Şeriat** yolun başlangıcı, **tarikat** ise devam eden yoldur" demiştir ki, bu da bizim söylediğimizi ifâde eder. Allah kendi sözünün sırlarının izahını en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً *"Eğer Allah dileseydi, (topunuzu) tek bir ümmet yapardı"* buyurmuştur. Yani, "Allah isteseydi sizi, aynı şeriat üzerinde ittifak eden veyahut da aynı dinde muvafakat eden ve de hiç ihtilâfa düşmeyen bir cemaat, bir topluluk haline getirirdi" demektir. Âlimlerimiz, bu ifâdenin, her şeyin Allah'ın meşietiyle olduğuna delâlet ettiğini belirtirlerken, **Mu'tezile** bunu, Allah'ın "mecbûr etme meşieti"ne hamletmiştir.

Daha sonra Allah, وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا اٰتٰيكُمْ *"Fakat, size verdiği şeyde sizi imtihan etmek için, (böyle ayırdı)"* buyurmuştur. Yani, "Sizi muhtelif şeriatlerle imtihan etmiştir. Böylece sizler, o şeriatlerle amel edip, Allah'a inkıyat ederek tekliflerine boyun eğiyor musunuz; yoksa şüphelere tâbi olup amellerinizde kusur mu ediyorsunuz diye..." demektir. O halde, فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ *"Öyle ise, hayırlı işlerde birbirinizle yarışın"*, yani, "Hayırlı amellere doğru koşup, onlara doğru yarışınız... Çünkü, اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا *"Zaten hepiniz in en son dönüp varışı Allah'adır.."* Bu ifâde, hayırlara koşmanın sebebi olması anlamında, "müste'nef" bir cümledir. Böylece de O, فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ *"Artık O, hakkında ihtilâf etmekte olduğunuz şeyleri size haber verecektir."* Bu, "O size, bulunması halinde şüpheye düşmeyeceğiniz; haktan

yana olanla olmayanı; amellerini tam yapan ile onlarda kusur edeni birbirinden ayıracak olan cezâyı size haber vermektedir.. Bundan maksat şudur: "İş, kendisiyle beraber hiçbir şüphenin kalmayıp kat'î bir bilginin tahakkuk edeceği bir noktaya ve hale varır." Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, itaatkâr olanlara itaatlerinin karşılığını; isyankâr olanlara da isyanlarının karşılığını verdiği an tahakkuk edecektir.

Allah'ın Emrini Tutup Gayr-i Müslimlerin Arzularına Uymamalı

وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَآءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾

"(Ve şu emri indirdik): Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların keyiflerine uyma; Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni sapıtacaklar diye kaçın onlardan. Eğer onlar yüz çevirirlerse, bil ki Allah, bazı günahları sebebiyle kendilerini mutlaka musibete uğratmak istiyordur. İnsanlardan birçoğu muhakkak ki Allah'ın emrinden dışarı çıkarlar..." (Mâide, 49).

Daha sonra Allah وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ *"(Ve şu emri indirdik:) Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların keyiflerine uyma..."* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şayet, "وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ" ifâdesi neye atfedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki bu, *"(Habibim) sana da Kitab'ı gönderdik..."* (Mâide, 48) ifâdesindeki "الْكِتَابُ" lafzına atıftır. Buna göre sanki, وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ اَنِ احْكُمْ "Ve biz sana... hükmedesin diye ... indirdik" denilmek istenmiştir. Emir fiilleri de, diğer fiiller gibi bir fiil olduğu için, başına "اَنْ" edâtı gelebilir. Bu sözün "بِالْحَقِّ" (Mâide, 48) kelimesine atfedilmesi de caizdir. Buna göre kelamın takdiri اَنْزَلْنَاهُ بِالْحَقِّ وَبِاَنِ احْكُمْ "Biz onu sana hak ile ve ... hükmedesin diye indirdik" şeklindedir. Cenâb-ı Hak وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ *"Onların keyiflerine uyma..."* buyurmuştur. Biz daha önce, Yahudilerin bir araya gelerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i dinini

tahrif etmeye sevk etmek istediklerini; Allahu Teâlâ'nın da, O'nu bundan koruyup muhafaza ettiğini söylemiştik.

İKİNCİ MESELE

Âlimler bu âyetin, *"İster aralarında hükmet, ister onlardan yüz çevir"* (Mâide, 42) buyruğundaki muhayyerliği neshettiğini söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Önceki âyette zikredilmesine rağmen, burada da "hükmetmek..." emrinin tekrar zikredilmesi, ya te'kid içindir, ya da bunlar, Hz. Peygamber'in her ikisiyle de hükmetmekle emrolunduğu ayrı iki hükümdür. Çünkü o Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne, hem zinâ eden evli hakkında; hem de aralarında öldürülmüş olan bir maktul hususunda başvurmuşlardı.

Allah'ın Bazı Buyruklarından Uzaklaşma Tehlikesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ *"Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni sapıtacaklar diye, kaçın onlardan"* buyurmuştur. **İbn Abbas** şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu buyruğuyla, "Onlar seni kendi hevâ ve arzularına döndürmek istiyorlar..." manasını kastetmiştir. Çünkü, haktan bâtıla dönen herkes, fitneye düşürülmüş demektir. Hak Teâlâ'nın, *"...nerdeyse seni bile fitneye düşüreceklerdi... "* (İsrâ, 73) ifâdesi de bu anlamdadır. Buradaki fitne, onların, haktan saptıran ve batıla düşüren sözlerinde bulunan fitnedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا *"Allahım, hayatın (hayatta karşılaşılan şeylerin) fitnesinden sana sığınırım"*[20] buyurmuştur. Bu, doğru ve hak yoldan sapmak, saptırmak demektir."

İlim erbâbı şöyle demiştir: Bu âyet, peygamberlerin de hata edip unutmalarının caiz olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni sapıtacaklar diye, kaçın onlardan..."* buyurmuştur. Peygamber'in bu gibi şeyleri kasten yapması ise caiz değildir, binâenaleyh geriye, sadece hata etme ve unutma hali kalır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ *"Eğer onlar yüz çevirirler, yani senin hükmünü kabul etmezlerse, bil ki Allah, bazı günahları sebebiyle kendilerini mutlaka musibete uğratmak istiyordur"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

---

20 **Müslim,** Mesâcid, 132 (1/413).

BİRİNCİ MESELE

Bu sözden maksat, "Cenâb-ı Hak, onları dünyada iken, bazılarının işlemiş olduğu günahların cezâsı ile onları imtihan eder. Ki bu da O'nun seni, onlara hükümran kılıp onları öldürmek ve sürgün etmek suretiyle, onlara azap etmesidir" şeklindedir. Allah bu âyette, *"bazı günahları sebebiyle..."* buyurmuştur. Çünkü Yahudiler, dünyada iken günahlarının bir kısmıyla cezalandırılmışlar ve onların, günahların bir kısmıyla cezalandırılmaları, helâk (olup yok) olmalarına kâfi gelmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, her şeyin Allah'ın irâdesiyle olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, onları bazı günahları sebebiyle musibete uğratmayı dilemesi, murat etmesi, ancak onların günah işlemelerini murat etmiş olmasıyla mümkündür. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, hem hayrı hem de şerri irade ettiğine delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ *"İnsanlardan birçoğu muhakkak ki, Allah'ın emrinden dışarı çıkarlar"* buyurmuştur. Yani, "İnsanların pek çoğu küfürde diretip bu hususta haddi aşmışlardır. Zira Allahu Teâlâ'nın hükmünden yüz çevirmek, büyük bir isyân olup küfürde çok ileri gitmektir."

Mü'minler İçin Allah'ın Hükmünden Daha Güzel Yoktur

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ ۚ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

"Onlar hâlâ, câhiliyyenin hükmünü mü arıyorlar? Şüphesiz ve kat'î bir kanaate sahip olacak bir kavim için hükmü Allah'tan daha güzel olan kim bulunabilir ki!" (Mâide, 50).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ *"Onlar hâlâ, câhiliyyenin hükmünü mü arıyorlar?"* buyurmuştur. Bu cümleyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir, tâ harfiyle ve muhatap sığasıyla, تَبْغُونَ "arıyorsunuz"; diğer imamlar ise, yâ harfiyle ve gâib sîgasıyla "يَبْغُونَ" şeklinde okumuşlardır. **Sülemî,** mübtedâ yaparak "أَفَحُكْمَ" ifâdesini "أَفَحُكْمُ" şeklinde merfû olarak

okumuş, "يَبْغُونَ" kelimesini de haber olarak vermiştir. Haber tarafından mübtedâya râci olacak olan ait zamirini, açık olduğu için düşürmüştür. **Katâde** ise, "أَبِحُكْمِ الْجَاهِلِيَّةِ" şeklinde okumuştur. Ki, bu okunuşa göre ifâdenin manası şudur: "Onlar talep edip peşine düştükleri bu hükümle, ancak câhiliyye hakimleri gibi hükmederler..." Bu kimseler, kendi arzularına uyarak, Hâtemu'n-nebiyyîn olan Hz. Muhammed'in de, o hakimler gibi bir hakim olmasını istemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Âyetle ilgili şu iki izah yapılmıştır:

1) **Mukâtil** şöyle demiştir: "Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak göndermeden önce, **Kurayza** ile **Nadir** arasında bir kan davası bulunmaktaydı. Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderince, bunlar Hz. Muhammed'in hakemliğine başvurdular. Bunlardan Kurayzaoğulları şöyle demişti: "Nadiroğulları bizim kardeşlerimizdir. Babamız, dinimiz ve kitabımız tektir.. Binâenaleyh, şayet Nadiroğulları bizden birisini öldürürse bize yetmiş "vesak" (ölçek) hurma verirler. Eğer biz onlardan birisini öldürürsek, o zaman onlar bizden, yüz kırk "vesak" hurma alırlar.. Bizi yaraladıkları zaman verecekleri diyet (erş), onların yaralanmalarına mukabil verilecek olan diyetin yarısıdır.. Binâenaleyh sen, bizimle onlar arasında hükmet.." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Ben, Kurayzalı olan birisinin kanının, Nadirli olan birisinin kanına; Nadirli birisinin kanının, Kurayzalı birisinin kanına denk ve müsavi olduğuna hükmediyorum.. Bunlardan birisinin diğerine ne kan, ne diyet, ne de "erş" (yaralama diyeti) hususunda bir üstünlüğü yoktur"* dedi. Bunun üzerine Nadiroğulları kızarak, "Biz senin hükmüne razı olmuyoruz; çünkü sen bizim düşmanımızsın..." dediler de, işte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Onlar hâlâ, câhiliyye hükmünü mü,* yani câhiliyyedeki ilk hükümlerini mi *arıyorlar?"* âyetini indirdi."

Şu da ileri sürülmüştür: Onların zayıflarına, güçsüz ve arkasız kimselerine bir hüküm vacip olduğu zaman, onlar bu kimseleri, o hükmü yerine getirmeye mecbur tutuyorlardı. Ama onların güçlü ve arkalı olanlarına, kodamanlarına ise bir hüküm vacip olduğunda, o zaman onlar o kimseyi bundan sorumlu tutmazlar ve cezânın uygulanmasını istemezlerdi. İşte Cenâb-ı Hak bu âyet ile, onları böylesi davranıştan men etmiştir.

2) Bu âyetle, Yahudilerin Ehl-i kitap ve ilim sahibi olmalarına rağmen, sırf cehâlet ve apaçık bir hevâ ve arzu demek olan câhiliyye hükmünü arayıp peşine düştükleri için, onları ayıplamak manası kastedilmiştir.

Daha sonra Allah, وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ *"Şüphesiz ve kat'î bir kanaate sahip olacak bir kavim için, hükmü Allah'tan daha güzel kim olabilir ki!"* buyurmuştur. "لِقَوْمٍ" kelimesinin başındaki lâm, tıpkı هَيْتَ لَكَ *"daha ne duruyorsun, geliver"* (Yusuf, 23) tabirinde olduğu gibi, beyân içindir. Yani bu hitap ve bu soru, yakînen inanan kimseler içindir. Çünkü, hüküm bakımından Allah'tan daha âdil ve beyân bakımından daha güzel olan hiç kimsenin bulunmadığını, ancak bunlar bilirler, anlarlar.

Gayr-i Müslimleri Dost Edinmeyin

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى اَوْلِيَآءَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَآءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ ﴿٥١﴾

"Ey iman edenler, ne Yahudileri ne de Hristiyanları kendinize dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar. İçinizden kim onları dost edinirse, o da onlardandır. Şüphesiz Allah, o zâlimler topluluğuna hidâyet vermez" (Mâide, 51).

Cenâb-ı Hak يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى اَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ *"Ey iman edenler, Yahudileri de, Hristiyanları da kendinize dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar"* buyurmuştur.

Bil ki bu ifâdede söz, اَوْلِيَاءَ "dostlar..." kelimesiyle tamamlanmıştır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, söze yeniden başlayarak *"Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar"* buyurmuştur. Rivâyet olunduğuna göre **Ubâde İbnu's-Samit** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmiş ve O'nun yanında Yahudilerin dostluğundan teberrî etmiş (yani ilişkisini kestiğini açıklamıştı). Bunun üzerine münafık **Abdullah İbn Übey,** "Ama ben o Yahudilerden uzaklaşmıyorum. Çünkü o zaman başıma belalar gelmesinden korkuyorum" demişti. İşte bu âyet, bu sebeple nâzil olmuştur. Âyetteki, *"Ne Yahudileri, ne de Hristiyanları kendinize dost edinmeyin"* buyruğu, "Onlardan yardım istemeye yönelmeyiniz ve onlara karşı sevgi, dostluk göstermeyiniz" demektir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ *"İçinizden kim onları dost edinirse, o da onlardandır"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a): "Hak Teâlâ, bununla "sanki o, onlar gibidir" manasını murat etmiştir" der. Bu ifade, din konusunda muhalif ve farklı olan kimseden mutlaka uzaklaşılması hususunda, Hak Teâlâ'nın te'kidli ve şiddetli bir açıklamasıdır. Bunun bir benzeri de, *"Kim onu tatmaz ise, o bendendir"* (Bakara, 249) âyetidir.

Sonra Allahu Teâlâ, إِنَّ اللهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *"Şüphesiz Allah, o zâlimler topluluğuna hidayet vermez"* buyurmuştur. **Ebû Musâ el-Eş'ârî** (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: **"Hz. Ömer** (r.a)'e, "Benim Hristiyan bir kâtibim var" dedim. O da, "Hay Allah canını alasıca! Sana ne oluyor? Bir mü'mini kâtip edinsene. Allah'ın, *"Ey iman edenler, ne Yahudileri ne de Hristiyanları kendinize dost edinmeyin"* âyetini hiç duymadın mı?" dedi. Ben de: "Onun dini kendine âit, bana lazım olan onun yazısıdır" dedim. Bunun üzerine: "Mademki Allah onları hor ve hakir kılmıştır, ben onlara ikram etmem. Mademki Allah onları zelil kılmıştır, ben onları aziz kılmam. Mademki Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır, ben onları yaklaştırmam" dedi. Ben de: "Basra işi (yani işim), ancak onunla halloluyor" dedim. **Hz. Ömer:** "Haydi Hristiyan öldü, yani farzet ki o kâtip öldü, o zaman ne yapacaksın. Onu öldükten sonra da çalıştıracak değilsin. O halde, şimdilik onu çalıştır ama, yerine mutlaka birisini bul" dedi."

Bazı Münafıkça Tutumlar

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَىٰ أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ ۚ فَعَسَى اللهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾

"İşte kalplerinde bir hastalık bulunan kimselerin, 'Başımıza bir felâket gelmesinden korkuyoruz' diyerek, aralarında koşuştuklarını görürsün. Belki Allah fethi veya kendi katından bir emri getirecek ve onlar, içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklar" (Mâide, 52).

Bil ki bu âyetteki, *"Kalplerinde bir hastalık bulunan kimseler"* tabiri ile **Abdullah İbn Übeyy** ve arkadaşları gibi münâfıklar kastedilmiştir. Âyetteki يُسَارِعُونَ فِيهِمْ *"aralarında koşuşurlar"* ifâdesinin manası ise, "Onlar, Yahudileri ve Necran Hristiyanlarını sevme hususunda âdetâ yarışırlar. Çünkü o Yahudi ve Hristiyanlar zengin idiler ve bu münafıklara, işleri hususunda yardımcı olup, borç para veriyorlardı. Bundan dolayı münafıklar da, "Biz, başımıza bir felâket gelmesinden korktuğumuz için, onlarla içli-dışlı oluyoruz" diyorlardı. **Vâhidî** (r.h), "dâire" kelimesinin, "devlet" kelimesi gibi, "devâirü'd-dehri" (zamanın belâları) tabirinden alındığını, "dâire" (dönen şey) lafzının, bir kavimden, diğer bir kavme dönüp dolaşan belâ, bozguna uğrama, korkunç hadiseler gibi, kendisinden korkulan bir musibet manasında olduğunu, devletin (saltanat ve şansın, insanlar arasında) dönüp dolaşması gibi, devâirin (belâların) da dönüp dolaştığını söylemiştir.

Zeccâc: "Bunun, "Biz, Peygamber (s.a.s)'in işinin, tam yerine oturmadığından endişeleniyoruz ve işin tersine dönerek başlangıçtaki (mağlup) halini alabileceğini hesaba katıyoruz" manasında olduğunu" söylemiştir.

Daha sonra Allah فَعَسَى اللهُ اَنْ يَاْتِيَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلٰى مَا اَسَرُّوا فِي اَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ *"Belki Allah, fethi veya kendi katından bir emri getirecek ve onlar, içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklar"* buyurmuştur.

Müfessirler, Allah'ın kendisi için kullandığı "عَسٰى" (belki) lafzının, mutlaka manasına geldiğini, çünkü kerîm olan Allah, yapacağı hayırlı bir iş hususunda, insanlara ümit verince, bu insanların kendisine iyice bağlandığı ve olmasını ümit ettiği vaad-i ilâhî mesâbesindedir. Buna göre âyetin manası: "Allah mutlaka, Resûlullah'ı ve Müslümanları düşmanlarına gâlip getirmek suretiyle, fethi müyesser edecek yahut da Yahudilerin kökünü kurutacak veyahut da onları beldelerinden çıkaracak, böylece de münafıkları vesveselerinden dolayı bin pişman edecek, katından olan bir işi mutlaka verecektir" şeklinde olur. Çünkü o münafıklar, Resûlullah'ın başarısının devamından şüphelenerek, "Biz onun bu işinin tamamlanacağını ve süreceğini sanmıyoruz. Görünen o ki, saltanat ve gâlibiyet şansı, düşmanlarının olacak" diyorlardı. Denildi ki, âyetteki *"veya kendi katından bir emir (iş)"* ifâdesinden murat, "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, münafıkların sırlarını açıklaması ve onları öldürmesi emredilir de, onlar yaptıklarına bin pişman olurlar" demektir.

İmdi şayet, "Bir şeyi doğru bir şekilde taksim etmenin şartı, o şeyin birbirine zıt, iki tarafının bulunmasıdır. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, فَعَسَى اللهُ اَنْ يَاْتِيَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ *"Belki Allah fethi veya kendi katından bir emri getirecek..."* buyruğu böyle değildir. Çünkü fethi getirme (nasip etme) hususu, *"kendi katından bir emir"* ifâdesine dahildir" denilir ise, biz deriz ki: Bu sözün manası, "veya insanların kesinlikle katkısı bulunmadığı bir emri (işi) getirir" şeklindedir. Bu tıpkı, kalplerine Allah'ın korku saldığı ve bu yüzden de, hiç savaşmaksızın kendi elleri ile teslim olan Benî Nadir Yahudilerinin hâdisesinde olduğu gibidir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَهٰٓؤُلَآءِ الَّذِينَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ ۙ اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ ۭ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا خٰسِرِينَ ﴿٥٣﴾

"İman edenler de, 'Her halükârda sizinle beraber olacakları hususunda var güçleriyle Allah'a yemin edenler bunlar mı? Onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir. Böylece onlar hüsrana uğrayanlardan oldular' derler" (Mâide, 53).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesîr, Nâfî ve **İbn Âmir,** âyetin başını "vâv"sız olarak okumuşlardır. Bu, Hicaz ve Şam mushaflarında da böyledir. Diğer kıraat imamları ise vâv ile okumuşlardır. Bu da, Irak mushafına uygundur.

Vâhidî (r.h) şöyle demiştir: "Burada vâv harfinin hazfedilmesinin ve getirilmesinin bir farkı yoktur. Çünkü (vâv'ın getirilmesi halinde), bu cümlenin, üzerine atfedildiği cümle ile ilgili bir irtibatı vardır. Zira bir önceki âyetteki, *"aralarında koşuşurlar"* ifâdesi ile anlatılan kimseler haklarında mü'minlerin, *"...Allah'a yemin edenler bunlar mı?"* dediği kimselerdir. Binâenaleyh her iki cümlede de, diğeri ile ilgili bir husus bulunduğu için, bunları birbiri üzerine vâv ile veya yâv'sız atfetmek güzel ye yerinde olur. Bunun bir benzeri de سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ *"(Ashab-ı Kehf'in sayısı) 'üçtür, dördüncüleri köpekleridir' diyecekler; 'Beştir, altıncıları köpekleridir' diyecekler"* (Kehf, 22) âyetidir. Bu âyetteki her bir cümlede

de, atıf vâv'ının zikredilmesine ihtiyaç bırakmayan müşterek bir hususdan bahsedilmektedir. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ ثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ *"ve "Yedidir, sekizincileri köpekleridir" diyecekler"* (Kehf, 22) buyurmuş ve başına atıf vâv'ı getirmiştir. İşte bu âyet, vâv'ın getirilmesinin de, getirilmemesinin de câiz olduğunu göstermektedir. **Keşşâf sahibi:** "Vâv'ın hazfı, "mü'minler o zaman ne derler?" diye soran birisine cevap olarak düşünülmesine göredir. Bu soruya şöyle cevap verilmiş olur: "İman edenler, 'Yemin edenler bunlar mı?' derler" der.

Bu âyetin kıraati hususunda daha bir başka yönden de kıraat farkı vardır. Buna göre **Ebû Amr,** âyeti وَعَسٰى اَنْ يَقُولَ الَّذِينَ اٰمَنُوا "iman edenlerin şöyle şöyle demeleri beklenir" manasında, "يَقُولَ" şeklinde nasb ile okumuştur. Bu fiili merfû olarak okuyan kimse ise, başındaki vâv harfini, iki cümleyi birbirine atfeden vâv'ı atıf saymıştır. Vâv harfini hazfeden kimsenin kıraati de bu merfû okuyuşa delâlet etmektedir.

İKİNCİ MESELE

Mü'minlerin bu sözü söylemelerindeki fayda şudur: Mü'minler, Yahudi ve Hristiyanlara dostluk gösterdikleri için münâfıkların haline şaşmakta ve şöyle demektedirler: "O (münafıklar), bizimle beraber ve bizim yardımcılarımız oldukları hususunda, var güçleri ile yemin etmektedirler. O halde nasıl olur da, bizim düşmanlarımızın dostu olur, onlarla bir arada bulunmaktan ve onlarla yardımlaşmaktan hoşlanırlar!"

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ *"bütün yaptıkları boşa gitmiştir"* buyruğunun, mü'minlerin sözünün devamı olması muhtemel olduğu gibi, Allah'ın kendi sözü olması da muhtemeldir. Buna göre mâna, "Şu anda Yahudi ve Hristiyanlara dostluk gösterdikleri için, iddiâ ettikleri imanları gitmiş ve yaptıkları bütün hayırlar boşa gitmiştir. Böylece o münafıklar hem dünyada, hem de âhirette hüsrana (zarara) uğramışlardır. Çünkü yaptıkları ameller boşa gidince, bu işleri yaparken çektikleri sıkıntı ve zorluklar ise yanlarına kalmış, o amellerin hiçbir semeresini görememişler, aksine dünyada lânete, âhirette ikâba müstahak olmuşlardır" şeklindedir.

Allah Lâyık Olanı Din Hizmetinde Çalıştırır

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَاْتِى اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهٗٓ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾

"Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse (dönsün), Allah, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin, kendisinin seveceği ve kendisini seven bir kavim getirir ki, onlar Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kınamasından çekinip korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu, dilediğine verir. Allah (ihsanı) geniş ve alîmdir" (Mâide, 54).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir ve **Nâfî,** âyetteki "يَرْتَدَّ" kelimesini, iki dâl harfi ile, "يَرْتَدِدْ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, şeddeli tek bir dâl ile, "يَرْتَدَّ" şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraat şekli bu fiilin muza'af (sonu şeddeli) olduğunu göstermek içindir. İkincisi de idğamdan ötürüdür. **Zeccâc** şöyle demiştir: İki dâl harfini belirterek okumak asildir. Çünkü muza'af harflerden ikincisi sakin olduğu zaman, her iki harf de açıkça gösterilir. Bunun bir benzeri اِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ *"Eğer size bir yara değmişse... "* (Âl-i İmran, 140) âyetidir. Dil bakımından bunu, "اِنْ يَمَسَّكُمْ" şeklinde söylemek de câizdir.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. Peygamber Devrinde Dinden Dönenler**

Keşşâf sahibi, "irtidât eden (dinden dönen)lerin, on bir kabile olduğunu" söylemiştir. Bunlardan üçü, daha Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken irtidât etmişlerdir.

a) **Benû Müdlic Kabilesi:** Bunların liderleri, kendisine **Zü'l-hımâr** da denilen **Esvedü'l-Ansî**'dir. Bu bir kâhin idi. Yemen'de peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Yemen'in bazı bölgelerini istilâ ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zekat memurlarını oralardan çıkarmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Yemen vâlisi **Mu'az İbn Cebel** (r.a)'e ve ileri gelenlerine mektup yazmıştı. Hak Teâlâ, **Esvedü'l-Ansî**'yi, **Feyrûz ed-Deylemî**'nin eliyle

öldürmüştü. Şöyle ki, **Feyrûz** ona bir gece baskını yapmış ve onu öldürmüştü. Resûlullah (s.a.s), onun öldürülüşünü, öldürüldüğü gece haber vermiş ve Müslümanlar buna sevinmişlerdi. Ertesi gün Hz. Peygamber (s.a.s) vefât etmişti. **Esved**'in öldürüldüğüne dâir haber ise, ancak Rebîü'l-evvel ayının sonunda Medine'ye ulaşmıştı.

b) **Müseylimetü'l-Kezzâb**'ın kavmi **Benû Hanîfe: Müseylime,** peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle bir mektup yazmıştı: "Allah'ın resûlü **Müseylime**'den, Allah'ın resûlü Muhammed'e! Şunu bilesin ki yeryüzünün yarısı benim, yarısı da senin..." Hz. Peygamber (s.a.s) ona, *"Allah'ın Resûlü Muhammed'den, Müseylimetü'l-Kezzâb'a (yalancı Müseylime'ye)! Şunu bil ki, yeryüzü Allah'ındır. O, onu, dilediği kuluna miras yapar. İyi âkibet müttakîlerindir"* diye cevap vermiştir. Sonra **Hz. Ebû Bekir** (r.a), (halifeliği döneminde) İslâm ordusunu üzerine gönderip onunla savaşmış ve **Müseylime, Hz. Hamza** (r.a)'yı (Uhud'da) öldürmüş olan **Hz. Vahşî** (r.a) tarafından öldürülmüştür. **Hz. Vahşî** (r.a), bundan sonra şöyle derdi: "Câhiliyye (küfür) dönemimde insanların en hayırlısını, İslâm dönemimde de insanların en şerlisini öldürdüm."

c) **Tuleyha İbn Huveylid**'in kabilesi olan **Benû Esed: Tuleyha,** peygamberlik iddiasında bulunmuş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **Halid İbn Velîd** (r.a)'i ordusu ile onun üzerine göndermişti. **Tuleyha,** savaşta hezimete uğramış ve Şam'a kaçmıştı. Daha sonra Müslüman olmuş ve İslam'ın gereğini çok güzel yerine getirmişti.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Devrinde Mürtet Olanlar

Diğer yedi kabile de, **Hz. Ebû Bekir** (r.h)'in halifeliği döneminde irtidât etmişlerdir ki bunlar şu kabilelerdir:

d) **Uyeyne İbn Hısn**'ın kavmi olan **Fezâre kabilesi;**

e) **Kurre İbn Selemeti'l-Kuşeyri**'nin kavmi olan **Katafân kabilesi;**

f) **Fücâe İbn Abdi Yâleyl**'in kavmi olan **Selîmoğulları kabilesi;**

g) **Mâlik İbn Nuveyre**'nin kavmi olan **Benû Yerbû' kabilesi;**

h) **Secâh bintü'l-Münzir**'in kavmi olan **Temîmoğullarının bir kısmı** ki, Secâh isimli bu kadın da peygamberlik iddiasında bulunmuş ve **Müseylimetü'l-Kezzâb** ile evlenmişti.

i) **Eş'as İbn Kays**'ın kavmi olan **Kinde kabilesi** ve;

j) **Hutân İbn Zeyd**'in kavmi olan Bahreyn'deki **Benû Bekr İbn Vâil kabilesi...**

Allahu Teâlâ, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in eli ile, bütün bu kabilelerin hakkından gelmişti.

Bir kabile de, **Hz. Ömer** zamanında irtidât etmişti. Bu da **Cebele b. El-Eyhem**'in kavmi olan **Gassân kabilesi** idi. Bu **Cebele, Hz. Ömer**'in zamanında Müslüman olmuştu. O, elbisesinin eteklerini yerlerde sürüyerek bir gün Kâbe'yi tavaf ediyordu. Derken bir adam, onun elbisesinin eteğine bastı. Buna kızan **Cebele,** ona bir tokat vurdu. O adam, **Hz. Ömer**'e şikayette bulununca **Hz. Ömer** (r.a), o adam için **Cebele**'ye kısas uygulanmasına hükmetti. Fakat adam isterse onu affedebilecekti. Bunun üzerine **Cebele:** "Bin dinar verip, o hakkını satın alayım" dedi. Ama adam kısastan vazgeçmeyince, **Cebele,** teklif ettiği fidyeyi on bin dinâra kadar arttırdı. Adam kısasta diretince, **Cebele, Hz. Ömer** (r.a)'den mühlet istedi. **Hz. Ömer** de ona bir mühlet verdi. O da Bizans'a kaçıp irtidat etti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin manası şudur: "Ey iman edenler, sizden kim kâfirleri dost edinir de, dininden irtidat ederse, bilsin ki Allahu Teâlâ, bu dine en güzel bir şekilde yardım edecek olan başka kavimler getirir."

Hasan el-Basrî (r.a) şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra bir kavmin İslam'dan döneceğini bildiği için, Müslümanlara, kendisini seven ve kendilerini sevdiği bir kavim getireceğini haber vermiştir." Buna göre bu âyet, bir gaybî haberdir. Bu, haber verildiği gibi tahakkuk etmiş ve böylece bir mu'cize olmuştur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Âyette Geleceği Bildirilen Kavim**

Âlimler, bu kavmin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Hz. Ali, Hasan el-Basrî, Katâde, Dahhâk** ve **İbnu Cüreyc,** "bunların, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ve onun askerleri olduğunu; çünkü mürtet kabilelerle bunların savaştıklarını" söylemişlerdir.

Hz. Âişe (r.anha) ise, "Hz. Peygamber (s.a.s) vefat edince birçok Arap kabilesi irtidat etmiş ve münafıklık yayılmıştı. Babam'ın (**Hz. Ebû Bekir**'in) başına ise, koca koca dağların başına gelse onları darmadağınık edecek büyük gâileler gelmişti" demiştir.

Süddî: "Bu âyet, Ensâr hakkında nâzil olmuştu. Çünkü Allah'ın Resûlü'ne yardım edip, İslam'ın muzaffer olması için, O'nu destekleyen ve takviye edenler onların tâ kendileridir" demiştir.

Mücâhid de: "Bu âyet Yemenliler hakkında nâzil olmuştur" demiştir.

Merfû olarak rivayet edilen bir hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bu âyet nâzil olduğu zaman, **Ebû Mûsâ el-Eş'arî**'yi göstererek, "Âyette bahsedilenler, şunun kavmidir" demiştir.

Diğer âlimler ise bu kavmin, Farslılar (İranlılar) olduğunu söylemişlerdir. Çünkü rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu âyet sorulduğu zaman o, eliyle **Selmân-ı Fârisî** (r.a)'nin omuzuna vurmuş ve *"Bu kavim, bu ve bunun arkadaşlarıdır"* diyerek, لَوْ كَانَ الدِّينُ مُعَلَّقًا بِالثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ مِنْ أَبْنَاءِ فَارِسٍ *"Eğer din, Süreyya yıldızına asılı olsa dahi, Fârisîlerden bazı yiğitler onu alacaklardır"*[21] buyurmuştur.

Diğer bir kısım âlim ise, bu âyetin **Hz. Ali** hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre, şu iki husus buna delâlet etmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), Hayber günü sancağı **Hz. Ali**'ye verdiği zaman *"Andolsun ki yarın sancağı öyle birine vereceğim ki, o, Allah'ı ve Peygamber'i sever, Allah ve Resûlü de onu sever"* demiştir. Âyette zikredilen sıfat, işte budur.

b) Allahu Teâlâ bundan sonra, *"Sizin yâriniz ancak Allah'tır, O'nun Peygamberi'dir. Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren o mü'minlerdir"* (Mâide, 55) buyurmuştur. Bu âyet **Hz. Ali** hakkındadır. Binâenaleyh bundan önceki âyetin de onun hakkında olması daha uygundur. İşte âyet hakkında söylenen sözlerin tamamı bundan ibarettir.

Bizim de bu âyetle ilgili söyleyeceğimiz şeyler vardır:

Bu Âyetin (Maide 54), Rafizîlerin İddiasını Çürütmesi

Birinci Makam: Bu âyet, Râfizîlerden İmâmiyye mezhebinin bozukluğunu gösteren en kuvvetli delillerden biridir. Çünkü onlara göre, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in halifeliğini ve imâmetini (devlet başkanlığını) kabul eden herkes kâfir ve mürtet olmuştur. Çünkü onlara göre bu kimseler, **Hz. Ali** (r.a)'nin imam (devlet başkanı) olacağına dâir açık nassı inkâr etmişlerdir. Biz de deriz ki: Şayet durum böyle olsaydı, *"İçinizden kim dininden dönerse, Allah mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin,*

21 **Buhârî,** Tefsir-i Sûreti'l-Cum'a.

kendisinin seveceği ve kendisini seven bir kavim getirir..." (Mâide, 54) âyetinin de delâlet ettiği gibi, Cenâb-ı Hak, onlarla muharebe edip perişan eden ve onları hak dine çeviren bir topluluk getirirdi. Çünkü âyette geçen "مَن" (kim) kelimesi, şart sadedinde gelmiş olup, umûm ifâde eder. Böylece bu âyet, Allah'ın İslam'dan dönen herkesi perişan edip püskürtecek, saltanatlarını yıkacak olan bir topluluk getireceğine delâlet eder. Binâenaleyh, **Hz. Ebû Bekr**'i hilâfete getirenler şayet böyle olsaydı, o zaman bu âyetin hükmüne göre, Allahu Teâlâ'nın onları ezecek ve mezhepleri, bu dinlerini iptal edecek bir topluluğu getirmesi gerekirdi... Halbuki durum böyle olmayıp, tam aksi ortaya çıkmıştır. Zira mezheplerinin bâtıl olduğunu bildiğimizden itibaren, sıkıştırılıp perişan edilen ve bâtıl iddialarını yaymaktan men edilenler Rafizîlerdir... İşte bu görüş, insaflı olan herkes için çok açık ve net bir görüştür.

Bu Âyetin Hz. Ebû Bekir'in Hilafetini Müjdelemesi

İkinci Makam: Biz bu âyetin, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında nâzil olduğunun söylenmesinin vacip olduğunu iddia ediyoruz. Bunun delili şu iki şeydir:

a) Bu âyet, dinden dönenlerden bahsetmektedir. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi, mürtetlerle savaşmayı üstlenmiş olan zât, **Ebu Bekir**'dir. Bu âyetle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedilmiş olması da mümkün değildir. Çünkü Hz. Muhammed'in mürtetlerle savaştığı vaki değildir. Bir de âyette فَسَوْفَ يَأْتِي اللهُ بِقَوْمٍ *"Allah getirecektir..."* buyurmuştur ki, bu ifâde, hâle değil, istikbâle ait bir ifâdedir. Binâenaleyh bu toplulukların, bu hitabın vaki olduğu sırada mevcut olmamaları gerekir.

Buna göre şayet, "Bu sizin aleyhinize de bir sözdür. Çünkü, **Ebû Bekr** (r.a), o zaman mevcut idi" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki bakımdan cevap veririz:

1) **Ebû Bekr**'in, kendileriyle (ordu kurup da) mürtet olanlara karşı savaşmış olduğu kimseler, o anda mevcut değillerdi...

2) Âyetin manası şöyledir: "Allahu Teâlâ, Bu harbi yapabilecek, güçlü ve muktedir bir kavim getireceğini" söylemiştir. Binâenaleyh, **Ebû Bekir** o anda mevcut ve bulunuyor ise de, o anda kendi başına harp etme, emretme ve yasaklar koyma yetkisine sahip değildi. Böylece soru kendiliğinden ortadan kalkar ve bundan maksadın, Hz. Peygamber (s.a.s) olmasının mümkün olmadığı ortaya çıkar.

Yine, bundan muradın **Hz. Ali** olması da mümkün değildir. Çünkü **Hz.** Ali'nin **"ehl-i Ridde"** ile savaşması vaki olmamıştır. O halde bu âyeti nasıl ona hamledebiliriz?

İmdi şayet onlar; "Aksine, **Hz. Ali**'nin savaşı mürtetlerle olmuştur; Zira **Hz. Ali**'ye, imamet hususunda karşı gelen herkes, mürtet olmuştur" denilirse, biz deriz ki:

Bu iddia şu iki bakımdan bâtıldır:

1) "Mürtet" sözü, sadece ve sadece İslâmî kanunları terk eden kimselere şamildir. Halbuki, **Hz. Ali**'ye karşı çıkanlardan hiçbiri, zâhiren böyle değillerdi. Ve yine hiç kimse, "**Hz. Ali**'nin İslâm'dan çıktıkları için onlarla savaştığını" söylememiştir. Ve **Hz. Ali** (aleyhi's-selam) da[22] onları katiyyen mürtet olarak adlandırmamıştır. Binâenaleyh, -Allah kendilerine lanet etsin- şu Rafizîlerin söylemiş oldukları bu söz var ya, hem bütün Müslümanlara, hem de **Hz. Ali**'ye atılmış bir iftiradır.

2) Şayet, imâmet konusunda **Hz. Ali**'ye karşı çıkan herkes mürtet olsaydı, o zaman hem **Hz. Ebû Bekr**'in hem de onun taraftarlarının mürtet olduklarını söylemek gerekirdi. Eğer bu da böyle olsaydı, bu âyetin açık hükmüne göre, Allah'ın onları **(Hz. Ebû Bekir** ve taraftarları) ezen ve onları sahih olan dine yeniden döndüren bir topluluk getirmesi gerekirdi. Bunun böyle olduğu kesinlikle görülmediğine göre, biz, imâm konusunda **Hz. Ali**'ye karşı gelmenin irtidat olmayacağını anlamış oluruz. Bu bir irtidat olmadığına göre, âyetin **Hz. Ali** hakkında olduğunu söylemek mümkün olmaz. Çünkü âyet dinden dönenlerle savaşan kimselerden bahsetmektedir.

Bu âyetin, Yemenliler ve Farslılar hakkında nazil olduğunun söylenmesi de mümkün değildir. Çünkü bunların da, mürtetlerle savaştığı vaki olmamıştır. Onların böyle bir savaş yaptıklarını söylesek bile, onlar böyle bir savaşta ancak teba'a, idâre edilen ve geriden gelen kimseler olarak bulunmuşlardır. Halbuki o hadisede, reîs olan ve emrine itaat edilen şahıs, **Hz. Ebû Bekir**'dir. Âyetin böyle bir ibâdette (mürtetlerle savaşta) aslolan, temel olan reis ve emrine uyulan kimse hakkında olduğunu söylemek, onun teba'a, idâre edilen ve geriden gelen kimseler hakkında olduğunu söylemekten daha uygun olduğu herkesçe malumdur. Böylece zikrettiğimiz bu açık delillerle de, âyetin **Hz. Ebû Bekir** hakkında olduğu ortaya çıkmış olur.

22 Sünnî gelenekte, Hz. Ali hakkında az kullanılan bu tabir, tefsirde geçmektedir (Ç).

b) Biz şöyle de diyebiliriz: Farz edelim ki, **Hz. Ali** mürtetlerle savaşmıştır.. Ancak ne var ki **Hz. Ebû Bekr**'in mürtetlerle yapmış olduğu savaşın İslâm'daki nam ve ehemmiyeti **Hz. Ali**'nin imâmet konusunda kendisine karşı gelenlerle yapmış olduğu savaştan daha büyük ve daha yücedir.. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s) irtihâl edince, Arapların harekete geçip isyân ettikleri; **Hz. Ebû Bekr**'in de **Tuleyha** ve **Müseylime**'yi kahreden kişi olduğu, mütevâtir olarak bilinmektedir... Çünkü, irtidat eden o yedi fırka ile savaşan, **Ebû Bekir** (r.a)'dir. Ve yine, zekât vermeyenlerle savaşan da O'dur. **Hz. Ebû Bekir** bunları yapınca, İslâmiyet yeniden rayına oturmuş, ihtişamı büyümüş ve devleti güçlenip, kuvvetlenip genişlemişti... Ama, iş (halifelik) **Hz. Ali**'ye geçtiği sırada İslâm, şarkta ve garpta kuvvet bulmuş, dünyanın krallarının boyunları kırılmış, İslâm bütün din ve milletlere hükümran olmuştu. Böylece İslâm'ın güç bulup kuvvetlenmesinde **Hz. Ebû Bekir**'in yaptığı savaşların, **Hz. Ali**'nin yapmış olduğu savaşlardan daha tesirli olduğu kesinleşmiştir. Bu âyetten kastedilenin de, dini takviye edip İslâm'a yardımda gayret gösteren kimseleri tebcil etmek, yüceltmek olduğu malumdur. Bu işi üstlenen, ona komuta eden **Hz. Ebû Bekir** olunca, bu âyetle de, **Hz. Ebû Bekir**'in kastedilmiş olması gerekir.

Üçüncü Makam: Biz, bu âyetin **Hz. Ebû Bekir**'in imâmetinin sahih ve yerinde olduğuna delâlet ettiğini iddia ediyoruz. Bu böyledir, zira yukarıda anlattıklarımızla, âyetin **Hz. Ebû Bekir**'i te'yid ettiği sabit olunca, biz deriz ki: Allahu Teâlâ, bu âyetle murat ettiği kimseleri birtakım vasıflarla nitelemiştir. Şöyle ki:

a) "Allah'ın onları, onların da Allah'ı sevmesi..."

Bu âyetten maksadın **Hz. Ebû Bekir** olduğu sabit olunca, Allah'ın, *"Kendisinin seveceği ve kendisini seven"* ifâdesinin de, **Hz. Ebû Bekir** hakkında bir vasıf olduğu sabit olur. Cenâb-ı Hakk'ın, kendisini bu şekilde vasfettiği bir kimsenin de zâlim olması imkânsızdır. Bu da **Hz. Ebû Bekir**'in, imâmetinde haktan yana olup, haksız olmadığına delâlet etmektedir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu..* tavsîfi.. Bu da **Hz. Ebû Bekir**'in sıfatı olup, daha önce zikretmiş olduğumuz delildir. Bunu, rivayet edilmiş olan şu meşhûr (müstefîz) hadis de te'kid etmektedir: اَرْحَمُ أُمَّتِي بِأُمَّتِي أَبُو بَكْرٍ *"Ümmetimin ümmetime en merhametlisi, Ebû Bekir'dir"*[23]. Böylece **Ebû Bekir,** mü'minlere karşı şefkatli ve merha-

23 Keşfu'l-Hafâ, 1/108 (**Tirmizî** ve **Darekutnî**'den); **İbn Mâce,** Mukaddime, II.

metli; kâfirlere karşı da şiddetli, sert olmakla vasfedilmiştir.. Bakmaz mısın ki, İslâmiyet'in başlangıcında Hz. Peygamber Mekke'de ve de çok sıkıntı ve zahmetler içinde bulunuyorken, **Hz. Ebû Bekir** Hz. Peygamber (s.a.s)'i nasıl müdâfaa ediyor, O'ndan hiç ayrılmıyor, O'na hizmet ediyor, zorba kâfirlerin ve onların şeytanlarının hiçbirisine aldırmıyordu... İşin, yani hilâfetinin sonunda, aynı şekilde hiç kimsenin sözüne iltifat etmemiş, zekâtı vermeyenlerle savaşması gerektiği kararından vazgeçmemişti.. İş o hale gelmişti ki, o kimselerle savaşmak üzere tek başına çıkmıştı.. Hatta sahabenin büyükleri ona gelmişler, yalvarıp yakararak gitmesine mâni olmuşlardır. Sonra üzerlerine asker gönderildiği haberi o mürtetlere ulaşınca, bozguna uğramışlar ve Allahu Teâlâ bunu, İslam devleti için bir başlangıç kılmıştır. Bundan dolayı, âyetteki, *"mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin"* tavsîfi, ancak ona **[Hz. Ebû Bekir** (r.a)]'e uygundur.

c) Âyetteki, *"onlar Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kınamasından çekinip korkmazlar"* vasfı **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ile **Hz. Ali** (k.v)'nin ortak olduğu bir vasıftır. Fakat **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in, bu vasıftaki payı daha tam ve mükemmeldir. Çünkü **Hz. Ebû Bekir**'in kâfirlere karşı savaşması, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinin başlangıcından itibaren idi. O zamanlar İslâm son derece zayıf, küfür ise alabildiğine güçlü idi. **Hz. Ebû Bekir,** olanca gücü ile kâfirlere karşı savaşmış ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i bütün kuvveti ile savunmuştu. **Hz. Ali** (r.a)'ye gelince, o cihada **Bedir** ve **Uhud**'da başlamıştı. O zamanlar ise, İslam kuvvet bulmuş ve İslam ordusu teşekkül etmişti. Binâenaleyh şu iki bakımdan **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in cihâdının, **Hz. Ali**'nin cihadından daha mükemmel olduğu ortaya çıkar:

1) **Hz. Ebû Bekir** (r.a), zaman bakımından **Hz. Ali** (r.a)'den öncedir. Binâenaleyh **Hz. Ebû Bekir** (r.a), *"Sizden (Mekke'nin) fethinden önce infâk edip savaşanlar (diğerleri ile) denk değildir"* (Hadîd, 10) âyetinden ötürü, daha efdal olur.

2) **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in cihadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zayıf olduğu bir dönemde başlamıştır. **Hz. Ali** (r.a)'nin cihadı ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kuvvet bulduğu bir döneme rastlar.

d) Âyette, *"Bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir"* buyurulması... Bu ifâde, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e daha uygun düşer. Çünkü bu, Hak Teâlâ'nın *"Sizden fazilet ve servet sahibi olanlar, akrabasına, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermede kusur etmesinler..."* (Nûr, 22) âyeti ile te'kid

edilmiştir. Biz bu âyetin de, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında olduğunu açıklamıştık. Bu âyetin kesin olarak **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında oluşu, bütün bu sıfatların da **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında olduğuna delâlet eden şeylerden birisidir. Durum böyle olduğuna göre, bütün bu sıfatların **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında olması gerekir. Bu sâbit olunca, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in imâmetinin (devlet başkanlığının) sahih ve yerinde olduğunu kesin söylemek gerekir. Çünkü eğer onun imâmet ve hilafeti bâtıl olsaydı, bu sayılan sıfatlar ona uygun düşmezdi.

İmdi şayet "**Hz. Ebû Bekir** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken, bu sıfatlara sahipti. Resûlullah (s.a.s)'ın vefâtından sonra o halifeliğe başlayınca, bu sıfatları kaybetmiştir" denilmesi niçin câiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Bu, kesinlikle yanlış ve asılsızdır. Zira Hak Teâlâ, *"Allah... kendisinin seveceği ve kendisini seven bir kavim getirir (getirecek)..."* buyurmuş ve böylece, âyette bahsedilenlerin bu sıfatlarla mevsûf oluşlarını, ileride getirilmelerine bağlamıştır ki bu da, Allah'ın **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in, mürtetlerle savaşırken de bu sıfatlarla mevsûf olduğuna şâhitlik ettiğini gösterir. Mürtetlerle savaştığı bu zaman ise, onun halife ve imam olduğu zamandır. Böylece söylediğimiz delillerle, bu âyetin **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in hilâfet ve imâmetinin sahih ve yerinde olduğuna delâlet ettiği sâbit olur.

Râfizîlerin (Allah onlara lanet etsin), Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hayber günü لَأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ غَدًا رَجُلًا يُحِبُّ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيُحِبُّهُ اللهُ وَرَسُولُهُ *"Yarın sancağı, Allah'ı ve Resûlü'nü seven ve Allah'ın* ve *Resûlü'nün de kendisini sevdiği bir yiğide vereceğim"*[24] hadîs-i şerifine dayanarak, "bu âyetin **Hz. Ali** (k.v) hakkında olduğu ve hadîs-i şerifte de bahsedilenin **Hz. Ali** olduğu" şeklindeki görüşlerine gelince, biz deriz ki: Bu, âhad hadislerdendir ve Râfizîlere göre, âhad hadisleri amelde delil getirmek câiz değildir. Öyle ise bu haberi, ilim hususunda delil getirmek nasıl câiz olur. Hem âyetteki sıfatların Hz. Ali'de bulunduğunu söylemek, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'de bulunmamasını gerektirmez. Farz edelim ki bunu söylemek bunu gerektirir. Fakat bu söz, o sıfatların hepsinin **Hz. Ebû Bekir**'de olmadığını göstermez. Bu sıfatlardan biri de, **Hz. Ali**'nin atılgan, firâr etmeyen cesur birisi oluşudur. Bu sıfat **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'de olmayınca, sayılan sıfatların hepsi birden, **Hz. Ebû Bekir**'de bulunmuş olmaz. Binâenaleyh "hitap" delili ile amel etmek için yeterlidir.

24 Buhârî, Cihâd, 102; Tirmizî, Menâkıb, 21 (5/638).

Ama bütün sıfatların **Hz. Ebû Bekir**'de mevcut olmadığı iddiasına gelince, âyetin lafzında buna delâlet eden bir şey yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, âyette geçen bu sıfatı, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in daha sonra mürtetlerle savaşması durumuna nisbet etmiştir. Farz et ki bu sıfat, daha önce mevcut değildi. Yine de bu, o atılganlık sıfatının, **Hz. Ebû Bekir**'de ileride meydana gelmesine mânî değildir. Bir de bizim söylediğimiz şeyler, Kur'an'ın zâhirine tutunmaktır. Onların söyledikleri şeyler ise, âhad olarak gelen, yukarıdaki hadîse tutunmaktır. Hem sonra bu hadis, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in, Allah'ı ve Resûlü'nü seven ve Allah'ın sevdiği ve râzı olduğu bir kimse oluşuna delâlet eden hadislerle çelişir. Nitekim Allah, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında *"O, ondan râzı olacaktır"* (Leyl, 21) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّ اللهَ يَتَجَلَّى لِلنَّاسِ عَامَّةً وَيَتَجَلَّى لِأَبِي بَكْرٍ خَاصَّةً *"Allahu Teâlâ, (cennette), insanlara umûmi olarak tecelli, edecek, Ebû Bekir'e ise husûsi olarak tecelli edecek (görünecek)"*[25] ve مَا صَبَّ اللهُ شَيْئًا فِي صَدْرِي إِلَّا وَصَبَّهُ فِي صَدْرِ أَبِي بَكْرٍ *"Allah, benim gönlüme ne bırakmışsa, mutlaka Ebû Bekir'in kalbine de bırakmıştır "* demiştir. Bütün bunlar **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in, Allah ve Resûlü'nü seven ve Allah ve Resûlü tarafından sevilen bir kimse olduğuna delâlet eder.

Râfizîlerin bu hususta ikinci iddiaları şudur: "Bu âyetten sonra gelen âyet, **Hz. Ali**'nin imâmet ve hilâfetine delâlet eder. Binâenaleyh bu âyetin de onun hakkında olması gerekir."

Bu görüşe şu şekilde cevap veririz: "Biz, bu âyetten sonra gelen âyetin, **Hz. Ali'nin** hilâfetine (yani Hz. Peygamber'den hemen sonra halife olmasına) delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. İnşaallah bu konuyu ileride açıklayacağız." İşte bu âyetle ilgili açıklama bunlardan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak, يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ *"Kendisinin seveceği ve kendisini seven"* buyurmuştur. Sevgi hususunu, Bakara Sûresi'nde, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ (Bakara. 165) âyetinin tefsirinde açıklamıştık. Binâenaleyh onu burada tekrar etmede fayda yok. Burada şöyle bir incelik bulunmaktadır: Allahu Teâlâ, kendisinin bu kimseleri sevmesini, onların kendisini sevmesinden önce zikretmiştir. Bu böyledir, çünkü eğer Allah onları sevmeseydi, onları kendisini sevmeye muvaffak kılmazdı.

25 Keşfu'l-Hafa, 1/245.

Mü'minlere Mütevazi, Kâfirlere Şiddetli Olma

Daha sonra Cenâb-ı Hak أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ *"Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin"* buyurmuştur. Bu tıpkı, *"(Onlar) kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler"* (Fetih, 29) âyeti gibidir.

Keşşâf sahibi şöyle der: "أَذِلَّةٍ" kelimesi "zelîl"in cem'idir. "Zelûl" kelimesinin cem'i ise "zülel" şeklindedir. Onların zelil olmalarından murat, hor ve hakîr olmaları değil, aksine alabildiğine şefkatli ve yumuşak olduklarını belirtmektir. Çünkü birisi yanında zelîl olan kimse, şüphesiz ki hiçbir büyüklenme ve kibir göstermez. Aksine yumuşaklık ve şefkat gösterir. Burada da böyledir. Buna göre, "أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ" tabiri, "Kâfirlere karşı katılık ve üstünlük ortaya korlar" demektir. Arapların, "يُعَازُّونَهُمْ" ifâdesinin, "Onlar, onlara galip oluyorlar" manasına geldiği söylenmiştir. Bu, Arapların bir kimse birisine galip ve üstün geldiğinde söylediği "عَزَّهُ يَعُزُّهُ" tabirlerinden alınmıştır. Buna göre sanki o Müslümanlar, kâfirlere karşı kahretme ve üstün gelmede çok şiddetlidirler.

Buna göre şayet, "أَذِلَّةٍ لِلْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ denilmeli değil miydi?" denilirse biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) اَلذُّلُّ (zillet, hakirlik) kelimesi rahmet ve şefkat manasını tazammun edebilir. Sanki, "Tezellül ve tevâzu göstererek, mü'minlere karşı merhametli ve şefkatli..." denmiştir.

b) Cenâb-ı Hak burada "عَلَى" harf-i cerrini getirmiştir. Böylece bu harf, onların makamlarının, faziletlerinin ve şereflerinin çok yüce olduğuna delâlet eder. Bu da onların, aslında zelil olduklarından dolayı değil, aksine bu tezellülün kendi makamlarının yüceliğine, bir de tevazu faziletini katmak istemelerinden dolayıdır. Bu kelimeler, hal olarak "أَذِلَّةً ... أَعِزَّةً" şeklinde nasb ile de okunmuşlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ *"Onlar, Allah'ın dinine yardım etmek için Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kınamasından çekinmezler"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu cümlenin başındaki vâv harfi, hâl anlamını ifâde etmektedir. Çünkü münâfıklar kâfirleri murakabe ediyor ve onların kınamasından daima çekiniyor, korkuyorlardı. Böylece Allah bu âyette, dinî bakımdan kuvvetli olanların, Allah'ın dinine eliyle, diliyle yardım etme hususunda, herhangi bir kınayanın kınamasından korkmayacağını beyân buyurmuştur.

b) Bu vâv atıf ifâde edebilir.. Buna göre mâna, "O mü'minlerin, başka bir maksatla değil, sırf Allah rızası için cihat etmeleri ve Allah'ın dinine yardım hususunda kınayanların kınamasına aldırmaksızın kararlı ve tavizsiz olmaları, onların şanıdır, vasfıdır" şeklinde olur. "اَللَّوْمَةُ" kelimesi, "اَللَّوْمُ" kelimesinden "mastar-ı binâ-i merre"dir. Hem bu kelimenin hem de "لَائِمٌ" kelimesinin nekire (belirsiz) getirilmesi, mübalağa manasını ifâde etmeleri içindir. Buna göre sanki "Onlar, kınayanlardan hiçbirinin kınamasından kesinlikle ve katiyyetle korkmazlar" demektir.

Daha sonra Allah, ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ *"Bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir"* buyurmuştur. Buna göre "ذٰلِكَ" (bu) kelimesi, mü'minlerin daha önce muhabbet, zillet, izzet, mücâhede ve hiç kimsenin kınamasından korkmama gibi niteliklerle vaz' edilmelerine işârettir. Böylece Cenâb-ı Hak, bütün bunların kendi fazlı ve ihsanıyla meydana gelmiş bir vasıf olduğunu beyan buyurmuştur. İşte bu ifâde de, kulların taatlerini Allah'ın yarattığı hususunda sarîh bir ifâdedir. **Mu'tezile** bu ifâdeyi, "lütuf fiilleri" manasına hamletmiştir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Zira, lütuf fiilleri herkes hakkında umûmîdir. Binâenaleyh, buradaki tahsisin yeni bir mâna ifâde etmesi gerekir.

Daha sonra Allah وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *"Allah (ihsanı) geniş ve alîmdir"* buyurmuştur ki, bu ifâdedeki vâsi' kelimesi, O'nun kudretinin mükemmel oluşuna; alîm tabiri de ilminin mükemmel oluşuna bir işarettir. Cenâb-ı Hak, "vasıfları şöyle şöyle olan bir topluluk getireceğini..." haber verince, bunu, kudretinin mükemmelliği ile ve dolayısıyla, bu vaadini yerine getirmekten aciz olmayacağı; ilminin mükemmelliği ile ve böylece de haberlerine ve vaadlerine bir hulfün girmesinin imkânsız olduğu gerçeği ile te'yid etmiştir.

Mü'minler Yalnız Allah'ı, Peygamberi ve Mü'minleri Velî Edinirler

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾

"Sizin veliniz ancak Allah'tır, O'nun Peygamberi'dir, Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren o mü'minlerdir (Mâide, 55).

Âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti şudur: Allahu Teâlâ, geçen âyetlerde, kâfirleri velî edinmeyi yasaklayınca, bu âyette de, dost edinmeleri vâcip olan kimseleri dost edinmeyi emrederek, إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا *"Sizin veliniz, ancak Allah'tır, O'nun Peygamberi'dir ve... o müminlerdir"* buyurmuştur. Yani, bu mezkûr sıfatlarla tavsif edilen mü'minler... demektir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ اٰمَنُوا *"Ve ...o mü'minler"* ifâdesiyle ilgili şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Bu Âyetin Genel Olduğunu Söyleyenler

Birinci Görüş: Bu sözle bütün mü'minler kastedilmiştir. Bu böyledir, zira **Ubâde İbnu's-Samit,** Yahudilerden ayrılıp, "Ben, Kurayza ve Nadir'in müttefiği olmaktan çıkıyor, Allah ve Resûlü'ne dönerek, Allah ve Resûlü'nü velî ediniyorum" deyince, işte bu âyet, O'nun sözüne uygun ve muvafık olarak nazil olmuştur.

Yine rivayet olunduğuna göre **Abdullah İbn Selâm,** "Ya Resûlallah, kavmimiz bizi terk etti ve bizimle oturup kalkmamaya yemin ettiler. Biz ise, yerleri uzak olduğu için, senin ashâbınla bir arada bulunup, onlarla oturup kalkamıyoruz" deyince, işte bu âyet nazil olmuştur. Böylece **Abdullah İbn Selâm:** "Biz Allah'ı, Resûlullah'ı ve mü'minleri dost edinmeye razı olduk, bundan hoşnutluk duyduk" demiştir. Buna göre de âyet, bütün mü'minler hakkında umumidir. Binâenaleyh, mü'min olan herkes bütün mü'minlerin dostudur. Bunun bir benzeri de, *"Mü'min erkekler de mü'min kadınlar da birbirinin velîsidirler"* (Tevbe, 71) âyetidir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ *"namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren..."* buyruğu, bütün mü'minlerin sıfatıdır. Bu sıfatların burada zikredilmesinden maksat, mü'minleri münafıklardan ayırmaktır. Çünkü o münafıklar da iman ettiklerini iddiâ ediyorlar ve fakat namaz kılmaya ve zekât vermeye devâm etmiyorlardı.. Cenâb-ı Hak, onların namazlarını tavsif ederken, *"Namaza ancak üşene üşene gelirler..."* (Tevbe, 54) ve *"Onlar namaza kalktıkları vakit üşene üşene kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar"* (Nisâ, 142) buyurmuş; zekâtlarını tavsif ederken de, *"... hayra, (mala) karşı pek düşkün adamlar tavrı ile..."* (Ahzâp, 19) demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَهُمْ رَاكِعُونَ *"Allah'ın emirlerine boyun eğici oldukları halde"* ifadesine gelince, bu görüşe göre, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: Burada geçen rukûdan maksat, hudû yani, boyun eğmedir. Yani, "Onlar, Allah'ın bütün emir ve yasaklarına boyun eğip hudû içinde olarak namazlarını kılar, zekâtlarını verirler..." demektir.

2) Bu tabirden maksat, "Namaz kılmak onların şiarıdır ve şanındandır..." demektir. Burada "rükû" böyle olanları teşrif için, *"rüku edenlerle birlikte rükû edin... "* (Bakara, 44) buyruğu gibidir.

3) Bazı kimseler de şöyle demiştir: "Bu âyet indiği zaman, Hz. Peygamber'in ashabı, âyette bahsedilen sıfatlar hususunda farklı farklı durumlarda idiler.. Meselâ onlardan bir kısmı namazını bitirmişti; bir kısmı malını fakire vermişti.. Bir kısmı da, henüz namazda ve rükû halindeydi... İşte onlar bu sıfatlar konusunda farklı farklı olunca, şüphesiz Allahu Teâlâ da bu sıfatları zikretmiştir.

Bu Âyetten Muayyen Bir Kişinin Kastedildiğini Söyleyenler

İkinci Görüş: Bu âyet ile muayyen bir şahıs kastedilmiştir. Buna göre bu hususta şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **İkrime** bu âyetin **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında nazil olduğunu söylemiştir.

b) **Atâ, İbn Abbas'**tan, bu âyetin **Ali İbn Ebî Tâlib** (r.a) hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Rivâyet olunduğuna göre **Abdullah İbn Selâm** şöyle demiştir: "Bu âyet nazil olunca, "Yâ Resûlallah, ben **Ali**'yi, rükûda iken, yüzüğünü bir fakire tasadduk ederken gördüm.. Onun için onu biz dost ediniriz.." dedim.. **Ebu Zerr** (r.a)'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bir gün, Allah'ın Resûlü'yle beraber öğlen namazını kılıyordum. Derken bir dilenci, mescidde bir şeyler istedi. Ama ona hiç kimse bir şey vermedi. Bunun üzerine dilenci elini göğe doğru kaldırarak, "Allah'ım şahit ol! Ben Resûlullah'ın mescidinde bir şeyler istedim de, hiç kimse bana bir şey vermedi.." dedi. **Hz. Ali** de, rükû halindeydi. Bunun üzerine o dilenciye, serçe parmağını gösterdi. O parmağında bir yüzük vardı.. Bunun üzerine dilenci **Hz. Ali**'ye doğru yönelerek, Hz. Peygamber'in gözü önünde yüzüğü aldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Allah'ım, kardeşim Musa, senden dilekte bulunarak 'Rabbim, benim göğsüme genişlik ver... ...onu işimde ortak kıl..' dedi"* (Tâhâ, 25-32) *demişti; sen de, "Senin pazunu kardeşinle kuvvetlendireceğiz ve size öyle bir satvet vereceğiz ki..."* (Kasas, 35) *buyuran âyetini indirmiştin... Allah'ım senin nebin* ve *safiyyin, seçkin kulun olan Muhammed, diyorum ki: "Benim göğsüme genişlik ver. İşimi kolaylaştır. Bana, ehlimden*

Ali'yi vezir yap.. Onunla sırtımı kuvvetlendir!.." demiştir." **Ebû Zerr** şöyle demektedir: "Allah'ın Resûlü, sözünü henüz tamamlamamıştı ki, **Cibril** inerek, إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ *"(Ey Muhammed), Sizin dostunuz, ancak Allah'tır..."* âyetini oku!.." dedi. İşte bu meselede rivayetlerle ilgili hususun tamamı bundan ibarettir.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyetin Hz. Ali'nin Halifeliğine İşaret Ettiği İddiası**

Şiâ şöyle demektedir: "Bu âyet, Allah'ın Resûlü'nden sonra halife olacak şahsın, **Ali İbn Ebi Talib** olduğuna delâlet etmektedir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Bu âyet, burada bahsedilenlerle muradın, bir imam olduğunu göstermektedir. Her ne zaman durum böyle olursa bu imamın, halifenin **Ali İbn Ebi Talip** olması gerekir."

Birinci makamın (mukaddimenin) beyânı şudur: Arapçada, velî kelimesi, bazen "yardımcı" ve muhip, "seven" anlamına gelir. Bu, tıpkı *"mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirinin dostlarıdır"* (Tevbe, 71) âyetinde olduğu gibidir. Bazen de bu kelime, "tasarruf eden" anlamına gelir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), أَيُّمَا امْرَأَةٍ نَكَحَتْ بِغَيْرِ إِذْنِ وَلِيِّهَا *"Hangi kadın velisinin izni olmaksızın evlenirse (nikâhı bâtıldır)..."*[26] buyurmuştur. Buna göre biz deriz ki, burada şu iki açıklama yapılabilir:

a) "Velî" lafzı bu iki mânaya gelmektedir. Halbuki, Allah hangi mânayı murat ettiğini belirlememiştir. Bu iki mâna arasında bir zıtlık da yoktur. Öyleyse, lafzı bu iki mânaya da hamletmek gerekir. Bu sebeple âyetin delâleti, bu âyette zikredilen mü'minlerin ümmet hakkında tasarruf sahibi olduklarını gösterir.

b) Şöyle de diyebiliriz: Bu âyette geçen "velî" lafzının, "nasîr (yardımcı)" manasında olması caiz değildir. Binâenaleyh bunun, "mutasarrıf" manasında olması gerekir. Biz, bu kelimenin "nasîr" manasında olmasının câiz olmadığını söyledik. Çünkü, bu âyette zikredilen "velâyet", "إِنَّمَا" kelimesinin zikredilmiş olmasının delâletiyle, bütün mü'minleri içine alan âmm bir lafız değildir. Çünkü "إِنَّمَا" kelimesi "hasr" için kullanılır. Bu, tıpkı إِنَّمَا اللهُ إِلٰهٌ وَاحِدٌ *"Allah, ancak bir tek tanrıdır"* (Nisâ, 171) âyeti gibidir. Halbuki, "nusret", "yardım etmek" anlamına gelen "velâyet" kelimesi umumîdir; zira Allah *"mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirinin velileridir"* (Tevbe, 71) buyurmuştur. Bu da, bu âyette zikredilen "velâyet"in "nusret" -yardım etmek- manasında olmadığına kesin olarak hükmetmeyi gerektirir.

26 **Ebu Dâvûd,** Nikah, 19 (2/229); **Darimî,** Nikah, 11 (2/137).

Buradaki velâyet, dostluk, "nusret" -yardım etmek- manasında olmayınca, tasarruf etmek manasında olur. Çünkü "velâyet"in bu iki mânadan başka bir manası yoktur. Buna göre âyetin takdiri, "Ey mü'minler, sizde tasarruf sahibi olan ancak Allah, Resûlullah ve şu şu sıfatlarla vasfedilmiş mü'minlerdir" şeklinde olur. Bu da, bu âyette zikredilen sıfatlarla mevsuf olan mü'minlerin, bütün ümmet hakkında tasarruf sahibi olmalarını gerektirir. Halbuki imamın, (halifenin) bütün ümmet hakkında tasarruf sahibi olan bir insan olmaktan başka bir anlamı yoktur. Binâenaleyh şu zikrettiklerimizle, bu âyetin içinde zikredilen şahsın ümmetin imamı olması gerektiğine delâleti kesinleşir."

İkinci makamın (mukaddimenin) beyânı: Zikrettiğimiz şeyler sabit olunca, bu insanın, **Ali İbn Ebî Talib** olması gerekir. Bunu şu bakımlardan izah edebiliriz:

1) Bu âyetle bir şahsın imamlığını, halifeliğini kabul eden herkes, bu şahsın **Hz. Ali** olduğunu söyler. Daha önce de belirttiğimiz hususlarla, âyetin bir şahsın halifeliğine delâlet ettiği sabit olmuştur. Binâenaleyh, bir farkın bulunduğunu söyleyen kimsenin bulunmaması sebebiyle, o şahsın **Hz. Ali** olması gerekir.

2) Bu âyetin, **Hz. Ali** hakkında nazil olduğu hususunda, birbirini teyit eden rivâyetler bulunmaktadır. Binâenaleyh, bu âyetin **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında nazil olduğunu söyleyen görüşü benimsemek mümkün değildir. Çünkü bu âyet, **Hz. Ebû Bekir** hakkında nazil olmuş olsaydı, bu onun imâmetine delâlet ederdi. Halbuki ümmet-i Muhammed, bu âyetin onun imâmetine delâlet etmediği hususunda ittifâk etmişlerdir. Böylece de bu görüş bâtıl olmuş olur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın "وَهُمْ رَاكِعُونَ" tabirini önce geçmiş olana atfetmek caiz değildir. Çünkü, namazdan daha önce bahsedilmişti.. Namaz ise, rükûyu da içine alan bir ibâdettir. Böylece rükûun yeniden zikredilmiş olması bir tekrar olur. Bu sebeple, bu cümleyi hâl olarak kabul etmek vacip olur. Yani, "Onlar rükû ederken de zekâtlarını verirler..." demektir. Halbuki ulemâ, rükû halinde iken zekât vermenin, ancak **Hz. Ali** hakkında söz konusu olduğunda ittifak etmişlerdir. Öyleyse, bu âyet ona has olmuş ve izah ettiğimiz şekilde de, onun imâmetine delâlet etmiş olur. İşte Şiâ'nın, **Hz. Ali** (r.a)'nin halifeliği hususunda bu âyetle istidlâl ederken söylediklerinin tamamı bundan ibarettir..

Şiânın Mezkûr İddiasına Cevap

Cevap: "Velî" lafzını, aynı anda, hem "yardımda", hem de "tasarrufta bulunan" kimse anlamına almak caiz değildir. Zira usûl-i fıkıhta, müşterek bir lafzı aynı anda iki manasına birden hamletmenin caiz olmayacağı kaidesi bulunmaktadır. İkinci makamın cevâbına gelince biz deriz ki, bu âyette geçen "velî" lafzından "yardımcı" ve "seven" manasının murat edilmesi niçin caiz olmasın? Halbuki biz, velî lafzının bu mânaya alınmasının, mutasarrıf manasına alınmasından daha münasip olduğuna dair deliller getirip, daha sonra da onların söylediklerine cevap vererek şöyle diyoruz: "Velî" lafzının, nâsır "yardımcı" manasına hamledilmesinin daha münasip ve yerinde olduğuna şu hususlar da delâlet etmektedir:

1) Âyetin, hem öncesine hem de sonrasına ancak bu mâna uygun düşmektedir. Bu mânanın, âyetin öncesine uygun düşmesi şu şekildedir: Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, Yahudileri de Hristiyanları da dost edinmeyin..."* (Mâide, 51) buyurmuştur. Bu âyet ile O, "Yahudî ve Hristiyanları, gerek canlarınız gerekse mallarınız hususunda tasarrufta bulunan imamlar edinmeyin..." manasını kastetmemiştir. Çünkü böyle bir mânanın bâtıl oluşu, neredeyse zarurî olarak bilinen bir husustur. Aksine bu âyetle "Yahudi ve Hristiyanları birer dost ve yardımcı edinmeyiniz.. Onlarla içli dışlı olmayınız ve onlarla, birbirinize destek ve yardım sağlamayınız" manasını murat etmiştir. Sonra Allah bunu iyice yasaklamak üzere "Sizin dostunuz ancak Allah'tır, O'nun Peygamberi'dir, şöyle şöyle vasfedilen mü'minlerdir..." buyurmuştur. Görünen odur ki, bu âyette emredilen "velâyet", önceki âyette nehyedilen "velâyet"in aynısıdır. Önceki âyette yasaklanan velâyet, nusret (yardım) manasındaki velayet olunca, bu âyette emredilenin de yine nusret manasındaki velâyet olur.

Bu mânanın âyetin sonrasına uygun düşmesi ise şöyledir: Hak Teâlâ, *"Ey iman edenler, sizden evvel kendilerine kitap verilenlerle kâfirlerden dininizi bir eğlence ve bir oyun tutanları veliler, dostlar edinmeyin. Allah'tan ittikâ edin, eğer inanmış kimselerseniz"* (Mâide, 57) buyurmuş ve böylece Yahudî, Hristiyan ve kâfirleri dost edinme yasağını tekrar etmiştir. Hiç şüphesiz burada nehyedilen "velâyet" (dostluk) de, yardım etme (nusret) manasınadır. Şu halde âyetteki, *"sizin dostunuz ancak Allah'tır"* ifâdesindeki dostluğun (velâyetin) de, nusret manasına olması gerekir. Taassubu bırakıp âyetin önünü, sonunu hesâba katıp, insafla düşünen herkes, bu âyetteki "velâyetin" (dostluğun), sadece yardımcı olan ve seven manasında bir

dostluk olduğunu, "imâmet" manasına gelmesinin mümkün olmadığını açıkça anlar. Çünkü bu, aynı maksat için söylenmiş iki söz arasına farklı bir sözü sokma olur. Böyle olması ise son derece tutuk ve düşük bir ifâde olur. Halbuki Allah'ın kelamını böylesi şeyden tenzîh etmek vaciptir.

2) Şayet biz, velayeti tasarruf ve imâmet manasına alırsak, âyette bahsedilen mü'minlerin, bu âyet nazil olurken, Allah'ın dostları (velileri) olarak tavsif edilmemiş olmaları gerekir. Çünkü **Hz. Ali** (k.v)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken tasarrufu (imâmeti) geçerli değildi. Halbuki âyet, mü'minlerin o anda da Allah'ın dostları (velîleri) olduklarını göstermektedir. Ama biz bu velayeti (dostluğu) sevgi ve yardım etme manasına alırsak, âyette bahsedilen velâyet, o anda da mevcut olmuş olur. Böylece velayeti sevgi ve yardım manasına almanın tasarruf (imâmet) manasına almaktan daha münasip olduğu kesinleşir. Söyleyeceğimiz şu husus da bunu kuvvetlendirir: Allahu Teâlâ, mü'minlerin, Yahudi ve Hristiyanları dost (velî) edinmelerini yasaklamış, sonra da mü'minlere yine mü'minleri dost edinmelerini emretmiştir. Binâenaleyh olumlu (emir) ve olumsuz (nehiy) cümlelerinin, aynı şey hakkında olabilmeleri için, mutlaka mü'minleri dost edinmenin o anda mevcut olması gerekir. "Tasarruf" manasına olan velayet, o anda imkânsız olduğuna göre, âyeti de bu mânaya hamletmek imkânsızdır.

3) Allahu Teâlâ, bu âyette bahsedilen mü'minleri, âyette yedi yerde cemî olarak getirmiştir: "وَالَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ" Cemî lâfızları, her ne kadar ta'zim (yüceltme) uslûbu ile tek kişi hakkında kullanılabilir ise de, böyle bir kullanış hakikat değil, mecâz olur. Halbuki sözde aslolan, sözü hakîkî manasına hamletmektir.

4) Biz, çok açık ve net delillerle, Hak Teâlâ'nın *"Ey imân edenler, içinizden kim dininden dönerse..."* (Mâide, 54) âyetinin, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in imâmetinin sahîh olduğunu gösteren en güçlü delillerden biri olduğunu açıklamıştık. Binâenaleyh eğer bu âyet de, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra ilk olarak **Hz. Ali**'nin imâmetinin sahîh olduğuna delâlet eder ise, iki âyet arasında bir tezat olur ki, bu yanlıştır. Dolayısıyla bu âyette Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra ilk olarak halife olacak olanın **Hz. Ali** (r.a) olacağına bir delâletin bulunmadığına kesinkes hükmetmek gerekir.

5) **Hz. Ali** (k.v), Kur'ân'ın tefsirini, şu Râfizîlerden (Şia'dan) daha iyi biliyordu. Binaenaleyh eğer bu âyet, kendisinin Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra

ilk halife olacağına delâlet etseydi, o bunu her toplulukta delil olarak getirirdi. Şia, "**Hz. Ali,** bunu takiyye yaptığı için söylememiştir" de diyemez. Çünkü onlar, **Hz. Ali**'nin, **(Hz. Ebû Bekir**'in seçildiği) şûranın yapıldığı gün, "Gadir hadîsi"[27], "mübâhale hadisi"[28] ve bütün fazilet ve menkıbeleri ile istidlâl ettiğini nakletmişlerdir. Halbuki o, imametini ispat için bu âyete kesinlikle tutunmamıştır. İşte bu da, (Allah'ın laneti üzerlerine olasıca) Râfizîlerin bu görüşlerinin düştüğünü kesin olarak söylemeye götürür.

6) Farz et ki bu âyet, **Hz.** Ali'nin hilâfetine delâlet ediyor. Fakat biz, bu âyet indiği esnada, **Hz. Ali** için böyle bir imametin söz konusu olmadığı noktasında anlaşıyoruz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken, **Hz. Ali** (k.v)'nin ümmet üzerinde tasarrufta bulunması geçerli olamazdı. Binâenaleyh geriye, âyetin **Hz. Ali**'nin daha sonra imam (devlet başkanı) olacağına delâlet etmesi ihtimali kalır. Râfizîler ne zaman bunu savunup ileri sürerler ise, biz de bunu kabul eder ve bunu, **Hz. Ali**'nin halifeliğinin **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer** ve **Hz. Osman** (r.a)'ın halifeliklerinden sonra olacağı manasına alırız. Çünkü âyette, **Hz. Ali**'nin halifeliğinin zamanını gösteren bir ifade yoktur.

İmdi eğer onlar, "Ümmet, bu âyet hakkında iki görüş belirtmiştir. Bir kısmı, bu âyetin **Hz. Ali**'nin halifeliğine delâlet etmediğini söylerlerken; bir kısmı da bunun, onun halifeliğine delâlet ettiğini söylemişlerdir. Bunun **Hz. Ali**'nin halifeliğine delâlet ettiğini söyleyen herkes, "Bu, **Hz. Ali**'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hemen peşisıra halife olması gerekdiğine delâlet ediyor" demiş olur. Dolayısıyla âyetin, bunun dışında bir şekilde **Hz. Ali**'nin halifeliğine delâlet ettiğini söylemek, âyet hakkında söylenmiş üçüncü bir görüş olur" derlerse, biz deriz ki: "Bu, yanlıştır. Çünkü buna karşı şöyle diyerek cevap veririz: "Ümmet içinde böyle bir şey söyleyen hiç kimsenin olmadığını size kim söyledi? Çünkü mâna muhtemeldir, hatta açık bir mânadır. Zira bu âyeti, **Hz. Ali**'nin imâmetine (hilâfetine) birileri delil getirdiğinden beri, birisi bu istidlâl karşısında geçen soruyu devamlı olarak soran kimse eksik olmamıştır. Binâenaleyh bu muhtemel mâna ile, bu soru, bu istidlâlin yapıldığı günden beri birbirinden ayrılmamışlardır.

27 Bu, biz ehl-i sünnetçe sahih kabul edilmeyen, daha ziyade şia kaynaklarında bulunan ve şia tarafından ileri sürülen iddialardan biridir. Buna göre: Vedâ haccından Medine'ye dönerken, Hz. Peygamber (s.a.s), "Gadîrhum" denen bir yerde konaklamış ve orada, kendinden sonra Hz. Ali'nin halife olmasını söylemiştir (Mecma'ul-Beyân, et-Tabressî, 3/159 (Şia tefsiri).

28 Mübâhele hadisi ile ilgili olarak, Âl-i İmrân, 61. âyetin tefsirine bakınız.

7) Âyetteki, *"Sizin dostunuz ancak Allah'tır, O'nun Peygamberi'dir"* ifâdesi, hiç şüphesiz ümmet-i İslam'a bir hitaptır. Ümmet-i Muhammed, kendileri üzerinde tasarruf sahibinin Allah ve Resûlullah olduğunu kesin olarak kabul etmişlerdir. Cenâb-ı Allah bu ifâdeyi, mü'minlerin gönüllerini hoşnut etmek ve kâfirleri ne dost ne de yardımcı edinmeye ihtiyaçları olmadığını bildirmek için zikretmiştir. Zirâ, yardımcısı Allah ve Resûlü olanın, Yahudi ve Hristiyanları sevmeye ve onlardan yardım istemeye ne ihtiyacı olabilir? Durum böyle olunca, *"Sizin dostunuz ancak Allah'tır, O'nun Peygamberi'dir"* âyeti ile, nusret ve sevgi manasına gelen velâyet (dostluk) kastedilmiş olur. Şüphesiz ki "velî (dost)" kelimesi âyette bir defa geçmiştir. Binaenaleyh bununla burada, nusret (yardım etme) manası kastedilince, bir de tasarruf manasının kastedilmiş olması imkânsızdır. Zira birden çok mânaya gelen (müşterek) bir lafzın, aynı anda iki değişik manasında kullanılmasının câiz olmayacağı sabittir.

8) Allahu Teâlâ bir önceki âyette, *"Kendisinin seveceği ve kendisini seven, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin bir kavim"* (Mâide, 54) diye, mü'minleri medh-ü senâ etmiştir. Binâenaleyh eğer biz, *"Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır..."* âyetindeki dostluğu (velâyeti), sevgi ve yardım manasına hamledersek, bu âyet, geçen âyetin manasını ifâde etmiş olur ve geçen âyetteki *"Allah yolunda savaşırlar"* buyruğu da, bu âyetteki, *"namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren..."* kısmının îfâ ettiği işlevi yerine getirir. Dolayısıyla bu âyet, bir önceki âyetin manasını te'kid eden ve ona mutabık olan bir âyet olup daha uygun olur. Böylece bütün bu vecihlerle, (izahlarla), bu âyette bahsedilen velâyetin, tasarruf (imâmet) manasına değil, yardım (nusret) manasına olması gerektiği sübût bulur.

"إِنَّمَا" Hasr Edâtının Bazen Hasr İfâde Etmemesi

Onların, "âyette zikredilen velayet (dostluk) umumî değildir, nusret (yardım) manasındaki velayet umumîdir" şeklinde dayandıkları izah şekline gelince, buna da iki şekilde cevap verilir:

a) Biz, âyette zikredilen velâyetin umumî olmadığını ve buradaki "إِنَّمَا" edatının hasr için olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ *"Dünya hayatının hali, gökten indirdiğimiz bir su gibidir..."* (Yunus, 24) âyetidir. Şüphe yok ki, dünya hayatıyla ilgili, bundan başka daha pek çok meseleler bulunmaktadır. Nitekim Allah, إِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ *"Dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir"* (Muhammed,

36) buyurmuştur. Halbuki oyun ve eğlence, dünyanın dışındaki başka şeylerde de bulunur.

b) Nusret (yardım) manasına olan velâyetin, bütün mü'minler hakkında umumî olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun izahı şudur: Allahu Teâlâ, mü'minleri iki kısma ayırmıştır:

1) Kendisine velayet edilenler ki, işte bunlar Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللهُ *"Sizin dostunuz ancak Allah'tır"* sözüne muhatap olanlardır.

2) Velîler ki, bunlar da, Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren mü'minlerdir. Biz buradaki velayeti nusret manasına alırsak, mâna, "Allah bu iki kısımdan birini diğeri için yardımcılar kıldı" şeklinde olur. Halbuki, diğer kısmın yardımı, bütün mü'minler için söz konusu değildir. Eğer bu böyle olsaydı, o zaman, yardım gören tarafın kendi kendilerine yardım etmiş olmaları gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Böylece, ümmetin iki kısmından birinin yardımının, bütün ümmet için söz konusu olmayıp, aksine bunun ümmetin diğer kısmına has olduğu kesinleşmiş olur. Binâenaleyh, bu âyette zikredilen velâyetin hususî olmasından, onun nusret manasına gelmemesi gerekmez. Bu, hakkında mutlaka düşünülmesi gereken, güzel ve ince bir cevaptır.

Şiâ'nın, bu âyetin **Hz. Ali** hakkında nazil olduğuna dair istidlâlleri de kabul edilemez. Zira biz, müfessirlerin ekserisinin bu âyetin bütün ümmet hakkında olduğunu belirttiklerini beyân etmiştik. Buna göre bu âyetten maksat, "Allahu Teâlâ'nın Müslümanlara, Müslümanlardan başka hiç kimseyi dost ve yardımcı edinmemelerini" emretmesidir. Müfessirlerden, bu âyetin **Hz. Ebû Bekir** hakkında olduğunu söyleyenler de vardır.

Onların, bu âyetin rükû halindeyken zekâtını veren kimseye mahsus olup o şahsın da **Ali İbn Ebî Talip** olduğu şeklindeki istidlâllerine gelince, biz deriz ki, bu da birkaç yönden zayıftır:

a) Zekât, nâfile olanın değil, farz olan malî ibâdetin adıdır. Bunun delili ise, وَآتُوا الزَّكٰوةَ *"ve zekâtı veriniz..."* (Bakara, 43) âyetidir. Binâenaleyh şayet **Hz. Ali,** farz olan zekâtını rükû halindeyken vermiş olsa, o zaman mutlaka o, farz olan zekâtını, vacip olduğu ilk vakitten sonraya bırakmış olurdu ki, böyle bir durum ulemanın ekserisine göre masiyet kabul edilmiş olup, bunun ise **Hz. Ali**'ye isnat edilmesi caiz değildir. Zekâtı, nafile olan sadaka manasına hamletmek de, aslolanın hilâfınadır. Zira biz, وَآتُوا

الزَّكٰوةَ *"zekâtı veriniz"* (Bakara, 43) buyruğunun zâhirinin, zekât olan her şeyin farz olduğuna delâlet ettiğini beyân etmiştik.

b) **Hz. Ali** (r.a)'ye layık olan, namazda iken sadece, bütün kalbiyle Allah'ı zikre gark olmuş olmasıdır. Böyle olan kimsenin zahirî durumu onun, başkasının sözünü dinlemeye ve onu anlamaya yönelmemesini iktiza eder.. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Onlar ayakta iken, otururken, yanları üstünde iken Allah'ı hatırlayıp anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler"* (Âl-i İmran, 191) buyurmuştur. Kalbi bu denli tefekküre dalan kimse, başkasının sözünü dinlemeye nasıl vakit bulabilir?.

c) Namazda iken, fakire yüzüğünü vermek, "amel-i kesir"dir. Halbuki, **Hz. Ali** (r.a)'nin şanına yakışan, böyle yapmamasıdır.

d) Meşhur ve yaygın olan, **Hz. Ali** (r.a)'nin fakir oluşu ve kendisinin, zekât farz olacak kadar malının olmadığıdır. İşte bundan dolayı âlimler, **Hz. Ali** üç çörek verdiğinde, hakkında Dehr Sûresi'nin nazil olduğunu" söylemişlerdir. Bu ise, ancak **Hz.** Ali'nin fakir olması halinde söz konusu olabilir. Ama kendisinde zekâtın farz olacağı kadar bir malı bulunan kimsenin, üç çörek vermesinden dolayı, o sûrede zikredilen bu büyük övgüye müstahak olması imkânsız olur. Onun kendisinde zekâtın farz olacağı kadar bir malı olmadığına göre, Hak Teâlâ'nın, وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ *"Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak... zekâtı veren..."* ifâdesinin, **Hz. Ali** hakkında olduğunu söylemek imkânsız olur.

e) Farz edelim ki, bu âyetle **Hz. Ali İbn Ebi Talib** murat edilmiş olsun.. Ancak ne var ki bu âyetle istidlâl, âyette geçen "velî" kelimesiyle murat, "yardım eden", "seven" manası değil, tasarrufta bulunan manası olduğu zaman ancak tamam olur.. Bu hususta sözümüz ise, daha önce geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki, Hak Teâlâ'nın وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ *"Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak... zekâtı veren..."* ifâdesinden kastedilenlerin, "rükû halinde iken zekâtlarını veren kimseler olduğunu" söyleyenler, bu âyetle amel-i kalîl'in namazı bozmayacağı hususunda istidlâl etmişlerdir. Çünkü bu kimse, namazda iken zekâtını dilenciye vermiştir. Şüphesiz ki bu kimse, namazda iken zekât vermeye niyet etmiştir. Böylece bu, bu tür amellerin namazı bozmayacağına delâlet etmiş olur. Geriye, âyetle ilgili şu iki soru kalmıştır:

Birinci Soru: Âyette zikredilenler, Allah, Resûlullah ve mü'minlerdir. O hâlde daha niçin Cenâb-ı Hak, إِنَّمَا وَلِيُّكُمْ *"sizin dostunuz ancak..."* yerine, إِنَّمَا اَوْلِيَاؤُكُمْ "sizin dostlarınız ancak..." dememiştir?

Cevap: Sözün aslı, "Sizin dostunuz ancak Allah'tır" şeklindedir. Böylece Allah'ın dostluğu asıl kılınmış oldu. Sonra da, Allah'ın bu dostluğu ipine ikinci derecede olarak Resûlullah'ın ve mü'minlerin dostluğu da dizilmiştir. Şayet إِنَّمَا اَوْلِيَاؤُكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا "Sizin dostlarınız ancak Allah, Resûlü ve iman etmiş olanlardır.." denilmiş olsaydı o zaman bu ifâdede aslolan ve asla tâbi olanlar belirtilmemiş olurdu. **Abdullah İbn Mes'ûd,** bu ifâdeyi إِنَّمَا مَوْلَاكُمْ "Sizin mevlanız ancak..." şeklinde okumuştur.

İkinci Soru: اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ *"ki onlar namazı ikâme ederler..."* ifâdesinin i'râbdaki mahalli nedir?

Cevap: Bu, اَلَّذِينَ اٰمَنُوا sözünden bedel olarak, mahallen merfûdur. Veyahut da kelâmın takdirinin هُمُ الَّذِينَ يُقِيمُونَ "Onlar, namazı ikame edenlerdir.." şeklinde olması da söylenebilir. Veya bu ifâde, medh üzerine mansûbdur Burada, bu ifâdenin getirilmesinden maksat ise, samimi ve ihlaslı olan mü'minleri, iman ettiğini iddia edip de münafık olan kimselerden ayırt etmektir. Çünkü bu ihlas, o kimsenin ancak rükû halinde iken, yani hudû ve huşû ile yalnız Allah'a yönelme halindeyken namazına devam etmiş olmasıyla bilinir.

Allah ve Resûlü'nün Himayesine Girenler Galiptirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾

"Kim Allah'ı, Peygamber'i ve iman edenleri velî edinir (ve yardımcıları olursa) hiç şüphe yok ki, galip gelecek olanlar, Allah'ın cemaatinin ta kendileridir" (Mâide, 56).

Bu âyet-i kerime ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Hizbullah'ın Manası**

Arapçada hizb kelimesi, kişinin kendi görüşünde olan arkadaşlarının meydana getirdiği topluluktur. Bunlar, kendilerine zor gelen bir işten

dolayı, bir araya gelmiş topluluktur. Müfessirler bu tabiri çeşitli şekillerde tefsir etmişlerdir. Meselâ **Hasan el-Basrî,** "Allah'ın ordusu"; **Ebu Revk,** "Allah'ın velîleri"; **Ebû'l-Âliye,** "Allah'ın taraftarları" manalarını vermişlerdir. Bazıları da bu tabire, "Allah'ın yardımcıları" anlamını vermişlerdir. **Ahfeş,** "Hizbullah, "Allah'ın dinini din olarak benimseyen, O'na itaat eden ve Allah'ın da kendilerine yardım etmiş olduğu kimselerdir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Allah'ın "فَإِنَّ حِزْبَ اللهِ هُمُ الْغَالِبُونَ" buyruğu haber yerinde kullanılmış bir cümledir. Mübtedâya ait râbıta zamiri de, malum olduğu için zikredilmemiştir. Haberin takdiri ise, "Allah'ın ordusundan ve yardımcılarından olduğu için, o kimseler gâliptirler" şeklindedir.

Dininizle Alay Edenleri Dost Edinmeyin

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَآءَ ۚ وَاتَّقُوا اللهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

"Ey iman edenler, sizden önce kendilerine kitâp verilenlerle, kâfirlerden dininizi bir eğlence ve oyun tutanları dostlar edinmeyin. Allah'tan korkun, eğer inanmış kimselerseniz..." (Mâide, 57).

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyette Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyi yasaklamış ve bu sözü de, bunu izah için sevk etmiştir. Daha sonra da burada, bütün kâfirleri dost edinmeyi yasaklayan umumî bir nehy zikretmiştir ki, işte bu da bu âyettir. Bu hitapla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Amr ve **Kisaî,** اَلْكُفَّار "kâfirler" lafzını, Cenâb-ı Hakk'ın مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ ***"kendilerine kitap verilenlerden...."*** ifâdesine atfederek cerr ile okumuşlardır ki, kelamın takdiri "وَمِنَ الْكُفَّارِ" şeklindedir... Diğer kıraat imamları da, "اَلَّذِينَ اتَّخَذُوا" ifadesine atfederek, nasb ile okumuşlardır ki, bu kıraate göre kelâmın takdiri ise, "وَلَا الْكُفَّارَ" "kâfirleri de (dost edinmeyin)" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Denildiğine göre, **Rifâe İbn Zeyd** ile **Süveyd İbnu'l-Hars,** önce iman izhar etmişler, sonra da münafık olmuşlardı. Müslümanlardan bir grup kimse de onları seviyor, onlara muhabbet besliyordu. İşte, onları seven Müslümanlar hakkında Allah bu âyeti indirdi.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ehl-i Kitap ile Öteki Kâfirlerin Farkı**

Bu âyet, Ehl-i kitâbın, kâfirlerden ayrı tutulmasını iktizâ eder. Çünkü atıf, başkalığı (muğayerek)'i gerektirir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ *"Kendilerine kitap verilen kâfirler..."* (Beyyine, 1) ifâdesi, Ehl-i kitâbın kâfir oldukları hususunda açık bir ifâdedir. Bu iki sözü uzlaştırmanın yolu ise şudur: Müşriklerin küfrü daha şiddetli ve daha büyüktür. İşte bundan dolayı biz, "küfür" ismini hasseten müşriklere tahsis ediyoruz.. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Onların, din ile oynamalarının ve istihzâ etmelerinin manası, kalben küfürde ısrar ettikleri halde, dilleriyle İslâm olmuş görünmeleridir.. Bunun bir benzeri de, Bakara Sûresi'ndeki, *"Onlar iman edenlere rastladıkları zaman, 'inandık' derler. Şeytanlarıyla baş başa kalınca ise, 'Emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihzâ edicileriz' derler"* (Bakara, 14) âyetidir. Buna göre ifâdenin manası, "Âyette bahsedilenler, sizin dininizi alay ve eğlenceye alınca, sizin onları birer dost, yardımcı ve ahbap edinmemeniz gerekir. Çünkü böyle bir durum, aklın almadığı ve kişiliğin kabul etmeyeceği bir iştir" şeklinde olur.

Kâfirlerin Ezanla Alay Etmeleri

وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾

"Birbirinizi namaza çağırdığınız zaman, (onlar) onu bir eğlence ve bir oyun edinirler. Bu, kendilerinin hakikaten akıllarını kullanmayan bir kavim olmalarındandır" (Mâide, 58).

Cenâb-ı Allah, bir önceki âyette onların, Müslümanların dinini oyun ve eğlence edindiklerinden bahsedince, bu âyette de, onların bu dini oyun ve

eğlence edinmelerinin bir şeklini zikrederek, *"Birbirinizi namaza çağırdığınız zaman, (onlar) onu, bir eğlence* ve *bir oyun edinirler"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette geçen "اِتَّخَذُوهَا" kelimesindeki mef'ûl zamiri, ya daha önce geçen salât'a (namaza), ya da "çağırdığınız zaman" fiilinin mastarı olan, "münâdâ" (çağırma) kelimesine râcidir (Yani namaza çağrı olan ezanla ilgilidir).

Rivayet edildiğine göre, Medine'deki Hristiyanlardan birisi, müezzinin "Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah" (Şehadet ederim ki, Muhammed Allah'ın Resûlüdür) dediğini duyduğunda, "Ben bu yalancıyı yakacağım" derdi. Derken bir gece hizmetçisi, elinde yanan bir şeyle onun evine girdi ve o ateşten bir kıvılcım eve sıçradı. O adam böylece evi ve âilesi ile birlikte yanıp kül oldu.

Yine rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.s)'in müezzini, namaz için ezan okuyunca, Müslümanlar kalkar namaza giderlerdi. Bunun üzerine Yahudiler, "kalktılar kalkmaz olasıcalar; kıldılar, kılmaz olasıcalar!" diyerek alay ederlerdi.

Şu da rivâyet edilmiştir: Müslümanlar namaz kılmaya kalktıklarında münafıklar halkı namazdan soğutmak için gülerlerdi.

Yine şu da rivâyet edilmiştir: Onlar, "Ey Muhammed, daha öncekilerde duyulup görülmeyen bir bid'at çıkardın. Eğer sen peygamber isen, şüphesiz ki icat ettiğin bu işte, bütün peygamberlere muhalefet ettin. Binâenaleyh, kervandakilerin nidâ etmesi gibi, böyle nidâ etmen sana nerden geliyor?" dediler. İşte bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyet Ezanın Kur'ân'daki Delilidir**

Âlimler, bu âyetin, ezanın sırf rüya ile değil, Kur'ân'ın nassı ile de sâbit olduğunu gösterdiğini söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki **"hüzüv"** ve **"la'b"** (eğlence ve oyun) kelimeleri, iki ayrı şeydir. Çünkü Müslümanlar namaza kalktıklarında, münâfıklar, "Biz yaptığımız bu amelleri, Müslümanlarla alay ve istihzâ etmek için yapıyoruz. Çünkü onlar, biz böyle olmadığımız halde, kendi dinlerinde olduğumuzu sanıyorlar" diyorlardı. Münafıklar bunda ne dinî, ne dünyevî bir fayda ve menfaatin olmadığına inandıkları için, "Bu, bir oyundur" derlerdi.

Daha sonra Hak Teâlâ, ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ *"Bu, kendilerinin hakikaten akıllarını kullanmayan bir kavim olmalarındandır"* buyurmuştur. Yani, "Eğer onların akılları tam olsaydı, yaratan ve nimet verene ta'zim etmenin, O'na son derece hizmetin oyun ve eğlence olamayacağını, aksine kulların en güzel amelleri ve en şerefli fiilleri olduğunu bilirlerdi" demektir. İşte bundan ötürü bazı hakîm kimseler, "Hareketlerin en şereflisi namaz, hareketsizliklerin en faydalısı da oruçtur" demişlerdir.

Ehl-i Kitabın Müslümanlara Karşı Duyduğu Kinin Sebebi

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾

"De ki: "Ey Ehl-i kitap, sizin bizden hoşlanmayışınız, ancak Allah'a, bize indirilene ve daha evvel indirilmiş olanlara imân etmemizden dolayıdır ve sizin birçoğunuz fâsıksınız" (Mâide, 59).

Bil ki âyetin, kendinden öncekilerle münasebeti şu bakımdandır: Allahu Teâlâ, Ehl-i kitabın ve kâfirlerin, İslâm dinini alay ve eğlenceye aldıklarını nakledince, onlara, "Sizin, bu dinden hoşlanmamanızın sebebi nedir? O dinde, alay ve eğlenceye almayı gerektiren hangi şeyi buluyorsunuz?" demiştir.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* "Nikme" Tabirinin İzahı**

Hasan el-Basrî, kâf'ın fethası ile kelimeyi, "هَلْ يَنْقَمُونَ" şeklinde okumuştur ki, fasîh olan, bu kelimenin kâf'ın kesresi ile okunmasıdır. Nitekim sen, bir şeyden hoşlanmadığında, kâf'ın kesresi veya fethası ile, "نَقِمْتُ الشَّيْءَ" veya "نَقَمْتُ الشَّيْءَ" dersin. Müfessirler âyetteki bu ifâdeye, "Sizler ayıplamıyorsunuz", "sizler yadırgamıyorsunuz", "sizler hoşlanmıyorsunuz" manalarını vermişlerdir. Bazı âlimler, "ikâb"a (yani cezalandırmaya) da bazen, bu kökten olan "نِقْمَةٌ" kelimesinin kullanıldığını, çünkü ikâbın, hoş olmayan fiillere karşı uygulandığını söylemişlerdir. Diğer bazıları ise, bir şeyi hoş karşılamayan kimsece, hoşlanmadığı o şeye karşı gösterdiği gazabın

"nikme" diye adlandırıldığını, çünkü hoşlanılmayan şeye karşı gösterilen gazabın da azap manasına geldiğini söylemişlerdir. Binâenaleyh birinci görüşe göre, "nikme" kelimesi, önce hoşlanılmayan şey manasına vaz' edilmiş (icat edilmiş), sonra da, hoşlanılmayan bir şey olduğu için "azap manasında da kullanılmıştır. İkinci görüşe göre ise, "nikme" kelimesi, önce "azap" manasına vaz' edilmiş, sonra da, peşi sıra azap geldiği için hoş karşılanmayan şeye de "nikme" denilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin manası şöyledir: "Allahu Teâlâ, Ehl-i kitaba, Niçin bu dini bir oyun ve eğlence ediniyorsunuz?" diyor, sonra da âdetâ taaccüp ederek, "Siz bu dinde, sadece Allah'a, Hz. Muhammed'e indirilen kitaba ve Hz. Muhammed'den önce gelmiş bütün peygamberlere iman etmeyi yadırgıyorsunuz. Fakat böyle bir iman, yadırganacak bir şey değildir. Mesela Allah'a iman, bütün ibadetlerin başıdır. Hz. Muhammed'e ve diğer bütün peygamberlere iman ise haktır, doğrudur. Zira risâlet ve nübüvvet iddiasında, bir peygamberi tasdîke götüren yol mu'cizedir. Sonra mu'cizenin Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde de tahakkuk ettiğini görünce, onun bir resûl olduğunu ikrâr etmek gerekir. Bazı peygamberleri kabul edip, bazılarını kabul etmeme hususu ise, bir tezat teşkil edip yanlış bir yoldur. Binâenaleyh üzerinde olduğumuz şeyin bir hak dîn ve müstakim yol olduğu sâbit olur. O halde siz, niçin bizim bu imanımızı yadırgıyorsunuz."

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bir kısım Yahudi, Allah'ın Resûl (s.a.s)'üne gelip O'na, hangi peygamberlere iman ettiğini sordular. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah'a bize indirilene ve Hz. İbrahim ile Hz. İsmâil'e indirilene... inandık"* deyip وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ *"Biz, Allah'a teslim olmuş olanlarız"* diye sonuna kadar âyeti okudu. O, sözünde **Hz. İsa** (a.s)'yı da iman ettiği peygamberler arasında zikredince, onlar Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini de inkâr ederek, "Dünya ve âhirette, sizden daha nasipsiz bir dinin müntesibi ve dininizden daha şerli bir din görmedik" dediler de, bunun üzerine Cenâb-ı Allah, bu ve bundan sonraki âyeti indirdi.

Cenâb-ı Hakk'ın وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ *"ve sizin birçoğunuz fasıksınız"* ifadesinde, bütün kıraat imamları ifâdenin başını elif'in fethası ile "اَنَّ" şeklinde okumuşlar, **Nuaym İbn Meysere** ise, elif'in kesresi ile, "اِنَّ" şeklinde okumuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç soru vardır:

Birinci Soru: Yahudilerin ekserisi fâsık olduğu halde, Müslümanlardan nasıl (niçin) hoşlanmazlar?

Buna birkaç bakımdan **cevap** verilir:

1) Âyetteki, *"Sizin birçoğunuz fâsıksınız"* ifâdesi, fâsıklığı onlara has kılmaktır. Binâenaleyh bu söz de ta'riz yolu ile Müslümana, onların fâsık oldukları için tâbî olmadıklarını gösterir. Buna göre mâna, "Siz, imân ettiğimiz ve sizin gibi fâsık olmadığımız için bizden hoşlanmıyorsunuz" şeklinde olur.

2) Allahu Teâlâ, Yahudilerin, peygamberlerin hepsine iman etmeyi yadırgadıklarını, halbuki bu imanın, kendilerinin fâsıklıklarının yanında yadırganacak bir şey olmadığını, aksine fâsıklığın yadırganması gereken şeylerden olduğunu söylemiştir. Bu gibi ifâdeler, eşleştirme (terâzileme, izdivâç) hususunda güzeldir. Nitekim birisi, "Sen, benim ancak iffetli, kendinin fâcir; benim zengin, kendinin fakir oluşundan hoşlanmıyorsun" der. İşte bu, mukâbele (zıtları birbiriyle karşılaştırma) yoluyla, mânayı tamamladığı için güzel ve yerinde bir ifâdedir.

3) Bu ifâdenin başındaki "vâv", vâv-ı ma'iyyedir. Yani, "Sizler, birçoğunuz fâsık olmanızla birlikte, (fâsık olduğunuz halde), bizlerin Allah'a iman etmemizi yadırgıyorsunuz" demektir. Zira, iki hasımdan biri kötü sıfatlarla mevsuf olup, diğeri de pek çok güzel sıfat sahibi olunca, hasmının kötü sıfatlarının yanında, berikinin güzel sıfatlara sahip oluşu, hasmın kalbinde, daha çok buğz ve hasede sebebiyet verir.

4) Bu ifâdede mahzûf bir muzaf vardır ve takdiri "وَاعْتِقَادَ اَنَّكُمْ فَاسِقُونَ" "ve sizin fâsık olduğunuza inanmamızdan hoşlanmıyorsunuz" şeklindedir.

5) Kelâmın takdiri وَمَا تَنْقِمُونَ مِنَّا اِلَّا بِاَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ "Siz, bizden ancak Allah'a... ve sizlerin çoğunuzun fâsıklar olduğunuza inanmamızdan hoşlanmıyorsunuz" şeklindedir. Yani, "Fasık olduğunuz için, bizim imanımızdan hoşlanmıyorsunuz" demektir.

6) Bunun mahzûf bir ta'lîle (sebebe) atfedilen bir ta'lil olması da câizdir. Buna göre sanki, وَمَا تَنْقِمُونَ مِنَّا اِلَّا الْاِيمَانَ... لِقِلَّةِ اِنْصَافِكُمْ وَلِاَجْلِ اَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ "Siz, insafınız (vicdanınız) az olduğu için ve birçoğunuz fâsık olduğunuz için, Allah'a... imanımızı yadırgıyorsunuz" denilmiştir.

İkinci Soru: Yahudilerin hepsi fâsık ve kâfir olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin, onların çoğunun fâsık olduğunu söylemiştir? Buna şu iki bakımdan **cevap** verilir:

1) Bu, "sizin bir çoğunuz, reislik, makam, mansıb elde etmek, rüşvet almak ve krallara (idarecilere) yaklaşmak için onların yaptıklarını yapıyor ve onların dediklerini diyorsunuz. O halde sizler kendi dininizde âdil değil, fâsıksınız. Çünkü kâfir ve bid'atçılar da bazen dininden döner, bazen dininin fâsıkı olur" demektir. Yahudilerin hepsinin böyle olmadığı malumdur. İşte Cenâb-ı Hak bundan ötürü fâsıklık sıfatını onların çoğuna mahsus kılmıştır.

2) Allahu Teâlâ, onlardan iman edecek olanların da bu fâsıklığa dahil olacağı zannedilmesin diye, hepsinin değil, ekserisinin fâsık olduğunu söylemiştir.

Yahudilerin Lanet ve Gazaba Uğrayıp, Onlardan Bir Kısmının Maymun Kılığına Sokulması

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٦٠﴾

"De ki "Allah katında bir mükâfat olarak, bundan daha şerlisini size haber vereyim mi: Allah'ın lanet ve gazap ettiği ve içlerinden maymunlar ve domuzlar yaptığı kimseler ve tâğuta tapanlar var ya, işte onlar mevkice daha şerli ve dümdüz yoldan daha çok sapmış kimselerdir" (Mâide, 60).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "مِنْ ذٰلِكَ" (bundan) ifâdesi, bir önceki âyette geçen o hoşlanmayan kimselere işarettir. Binâenaleyh burada mutlaka mahzûf bir muzaf vardır ve takdiri, بِشَرٍّ مِنْ اَهْلِ ذٰلِكَ "Bu, hoşlanmayış işinin sahiplerinden daha şerli" şeklindedir. Çünkü Cenâb-ı Allah, *"Allah'ın lanet ve gazap ettiği... kimseler"* buyurmuştur. Binâenaleyh, "Lânet edilmiş olanlar bu dinden daha şerlidir" denilmez. Aksine, "Lanet edilen kimseler, bu dine müntesip olanlardan daha şerlidir" denilir.

Eğer; "Bu ifâde bu dine girmiş olanların da şerli oldukları manasına gelir. Halbuki durum böyle değildir?" denilir ise, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, onların görüşlerine ve inançlarına göre getirmiştir. Çünkü onlar, İslâm dinine inanmanın şer olduğunu iddia ediyorlardı. Böyle olunca, onlara deniliyor ki: "Farz edin ki iş sizin dediğiniz gibidir. Fakat Allah'ın size laneti, gazabı ve şekillerini maymun ve domuz süratine çevirmesi, bundan daha şerlidir" denilmiştir.

İKİNCİ MESELE

"مَثُوبَةً" kelimesi, temyiz olarak mansupdur. Bu, "mef'ûle" veznindedir. Tıpkı "mekbûle" ve mecvûze" kelimeleri gibidir. Bu, mastar manasına bir kelimedir. Mastarlar bazen "مَعْقُولٌ" ve "مَيْسُورٌ" kelimelerinde olduğu gibi "mef'ûl" vezninde gelir.

Buna göre şayet, "Mükâfat, iyilik etmeye mahsustur. Binâenaleyh, kötülük yapmanın karşılığı olarak nasıl kullanılmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *"Onları elem verici bir azapla müjdele"* (Âl-i İmran, 21) âyetiyle, şairin تَحِيَّةُ بَيْنِهِمْ ضَرْبٌ وَجِيعٌ "Aralarındaki selamlaşma, (sanki) acı ve elem veren bir darptır, vuruştur" ifâdesinde olduğu gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın "مَنْ لَعَنَهُ اللهُ" ifadesindeki "مَنْ" edatının, terkip bakımından şu iki durumda bulunması muhtemeldir:

a) Bu ifade, mahzuf bir mübtedanın haberi olmak üzere, mahallen merfûdur. Çünkü Allah: *"De ki: "Allah katında bir mükâfat olarak, bundan daha şerlisini size haber vereyim mi?"* buyurunca, sanki birisi, "kimdir bu?" diye sormuş, bunun üzerine de هُوَ مَنْ لَعَنَهُ اللهُ "Bu, Allah'ın kendisine lanet ettiği kimsedir" diye cevap verilmiştir. Bunun bir benzeri de, قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمُ النَّارُ *"De ki: "Şimdi bundan daha çok kötü olanı size haber vereyim mi? Ateştir"* (Hacc, 72) âyetidir. Buna göre Allah, sanki هُوَ النَّارُ "O, ateştir" demiştir.

b) Bunun, "بِشَرٍّ" kelimesinden bedel olmak üzere, cerr mahallinde olması caizdir. Manası da, "بِمَنْ لَعَنَهُ اللهُ" "...Allah'ın, kendisine lanet ettiği kimseyi haber vereyim mi?" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, onların burada çeşitli birçok sıfatlarını zikretmiştir:

a) Allahu Teâlâ onları lanetlemiştir.

b) O, onlara gazap etmiştir.

c) O, onlardan bazılarını maymunlar, hınzırlar ve tâgûtperestler haline getirmiştir.. Tefsirciler, "Âyetteki "maymunlar" ifâdesiyle, Ashâb-ı Sebt (cumartesi yasağını ihlâl edenler); "domuzlar" ifâdesiyle, Hz. İsa'nın mu'cizesi olan sofrayı (mâide) inkâr edenler kastedilmiştir" demişlerdir.

Yine rivâyet edildiğine göre, domuz ve maymunlar haline getirilenler, Ashâb-ı Sebt'ten idiler. Çünkü Ashab-ı Sebt'in gençleri maymun, ihtiyarları da domuz haline çevrilmişlerdi...

BEŞİNCİ MESELE: **"عَبَدَ الطَّاغُوتَ" Kelimesindeki Kıraat Vecihleri ve Hamza'nın Müdafaası**

Keşşâf sahibi, âyetteki "عَبَدَ الطَّاغُوتَ" ifadesiyle ilgili birçok kıraat zikretmiştir:

1) **Übeyy** (r.a), bunu "وَعَبَدُوا الطَّاغُوتَ" "Tâğutâ ibâdet eden kimseler" şeklinde okumuştur.

2) **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a), وَمَنْ عَبَدُوا الطَّاغُوتَ "ve kim tâğuta ibadet ederse..." şeklinde okumuştur.

3) Kelime, "اَلْقِرَدَةَ" kelimesine atfedilerek, وَعَابِدَ الطَّاغُوتِ "Tağutperest" şeklinde okunmuştur.

4) Yine ifâde, "عَابِدِى الطَّاغُوتِ" şeklinde de okunmuştur.

5) Bu, "...عُبَّادَ" (kulları) şeklinde;

6) "عُبَّدَ" (kullar) şeklinde;

7) "حُطُمٌ" vezni üzere "...عُبُدَ" şeklinde;

8) "...عَبِيدَ" şeklinde;

9) "Abîd" kelimesinin çoğulu olarak, iki zamme ile yine "...عُبُدَ" şeklinde;

10) "Kefere" vezninde "عَبَدَةَ" şeklinde;

11) Aslı "عَبَدَةَ" olmak üzere "...عَبَدَ" şeklinde okunmuştur. Bu sonuncusunda tâ harfi, izâfetten dolayı hazf edilmiştir. Yahut da bu, "hâdim" kelimesinin "حَدَمٌ" şeklinde çoğul oluşu gibi, "عَابِدٌ" kelimesinin "عَبَدٌ" şeklinde bir çoğuludur.

12) Yine bu kelime "...عَبْدَ" şeklinde;

13) "عِبَادُ" şeklinde;

14) "اَعْبُدُ" şeklinde;

15) Meçhul olarak, "عُبِدَ الطَّاغُوتُ" şeklinde okunmuştur ki bu, "عُبِدَ الطَّاغُوتِ فِيهِمْ" ve بَيْنَهُمْ "Aralarında tağuta tapılan" manasındadır ve zamir hazfedilmiştir.

16) "عُبِدَ الطَّاغُوتُ" Yani Allah bırakılıp, tâğut ma'bud edinilerek manasında okunmuştur. Bu tıpkı senin, birisi reis olduğu zaman söylediğin, أُمِرَ هُوَ "O, emir yapıldı" sözün gibidir.

17) **Hamza** bu kelimeyi, ayn'ın fethası, bâ harfinin zammesi, dal'ın nasbı ve "tâğut" kelimesinin cerri ile "عَبُدَ الطَّاغُوتِ" şeklinde okumuştur. Bazı âlimler **Hamza**'nın bu okuyuşunu tenkit etmiş ve bunu bir kıraat hatası sayarak rivayet edilmesi doğru olmayan bir şeyi zikreden biri olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bazı âlimler ise bunun bir lahin (gramer hatası) ve bir kıraat hatası olmadığını söylemişler, bununla ilgili şu izahları yapmışlardır:

a) "اَلْعَبْدَ" (abud) kelimesi, aslında abd (kul) demektir, Araplar, mübalağa ifâde etsin diye kelimenin bâ harfini ötürelemişlerdir. Bu tıpkı Arapların, "iyice sakınan ve çok zeki olan" manasına "رَجُلٌ حَذُرٌ وَفَطُنٌ" demeleri gibidir. Buna göre "عَبُدَ الطَّاغُوتِ" ifâdesi, "Tâğut'a ibâdette zirveye ulaşan" demektir. İşte bu, en güzel izahtır.

b) "عَبْدٌ" ve "عَبُدٌ" kelimeleri tıpkı, "سَبْعٌ" ve سَبُعٌ (yırtıcı hayvan) kelimeleri gibi, aynı manada iki kullanıştır.

c) "عَبْدٌ" kelimesinin çoğulu, "عِبَادٌ" kelimesi; "عِبَادٌ" kelimesinin çoğulu da "عُبُدٌ" şeklidir. Bu tıpkı, "ثُمُرٌ" kelimesinin, "ثِمَارٌ" kelimesinin çoğulu olması gibidir. Araplar, iki zammenin peş peşe gelişini ağır bulmuş ve böylece, bu kelimedeki birinci zamme fethaya çevrilmiştir.

d) Muhtemelen **Hamza** bu kıraati ile "اَعْبُدَ الطَّاغُوتِ" manasını kastetmiştir. Bu durumda bu kelime, "اَفْلُسٌ" yerine kullanılan فَلَسٌ (paralar) kelimesi gibi olmuştur. Sonra baştaki hemze hazfedilmiş ve harekesi sonra gelen harfe verilmiştir.

e) Muhtemelen **Hamza,** bununla "وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ" manasını kastetmiştir. Sonra fiil-i maziye benzemesin diye, sonundaki tâ harfi hazfedilmiş, bâ harfi ötürelenmiştir.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hak, وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ "Tağut'a tapanlar..." buyurmuştur. **Ferrâ,** bu kelimenin tefsirinin, "Allah onlardan, maymunlar ile, Tâğut'a tapanlar halk

etti" şeklinde olduğunu söylemiştir. Mananın böyle olması halinde ism-i mevsûl (مَنْ kelimesi) hazfedilmiş olur.

YEDİNCİ MESELE

Âlimlerimiz bu âyete dayanarak, küfrün de Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geldiğini söyleyerek, şöyle demişlerdir: "Zira âyetin takdiri, "Allah, onlardan Tâgût'a tapanlar yarattı" şeklindedir. Bu "yaratma, kılma" işi ancak, Allah onlarda bu ibâdeti yarattığı zaman düşünülebilir. Çünkü, şayet bu ibâdet onlar tarafından meydana getirilmiş olsaydı, Allahu Teâlâ onları, puta tapanlar kılmış olmaz; tam aksine onlar kendi kendilerini böyle yapmış olurlardı.. Böyle bir mâna ise, âyetin manasının hilâfınadır. **Mu'tezile** ise bunun manasının, "Allahu Teâlâ onlar hakkında bu şekilde hüküm verip, onları bu şekilde vasfetti. Bu tıpkı, Allah'ın وَجَعَلُوا الْمَلٰئِكَةَ...اِنَاثًا *"Onlar o Rahman'ın bizzat kulları olan melekleri de dişiler yaptılar"* (Zuhruf, 19) âyeti gibidir..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu hususla alâkalı görüşümüz, daha önce birkaç defa geçmişti..

SEKİZİNCİ MESELE

Âyette bahsedilen "Tâğut"un, İsrailoğullarının taptığı buzağı olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun İsrailoğullarının âlimleri manasına geldiği de söylenmiştir. Yine bunun, Allah'a isyan hususunda herhangi bir kimseye boyun eğen, itaat eden kimsenin de Tâgût'a ibâdet etmiş olduğu da söylenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اُولٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا *"İşte onlar mevkice daha şerlidirler"* buyurmuştur. Yani, "Kendilerine lanet edilip, maymun ve domuzlar haline getirilenler, mekân ve mevki bakımından mü'minlerden daha şerlidirler" demektir. Bu ifâdede "مَكَانًا" lafzının getirilmesi hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) **İbn Abbas** (r.a), "Çünkü onların mekânları, "sekar" (cehennemin bir tabakası)dır. "Sekar" tabakasından da daha şerli ve afet bir yer yoktur" demiştir.

b) Hakikatte ehline ait olduğu halde, âyette şer kelimesi lafız bakımından "mekân"a nisbet edilmiştir ki, böyle bir ifâde kinâye babından olur. Bu, Arapların فُلَانٌ طَوِيلُ النِّجَادِ كَثِيرُ الرَّمَادِ "Falancanın kılıç bağı uzun, külü de çoktur" demesi gibidir. Bunun neticesi, bir şeyin "levâzımı ve tevâbii"ni (genellikle ayrılmayan unsurlarını) zikretmek suretiyle o şeyin kendisine işaret etmekten ibarettir.

Daha sonra Allah وَاَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ *"Ve dümdüz yoldan daha çok sapmış olan..."* buyurmuştur. Yani, "Doğru ve mutedil yoldan, hak dinden daha çok sapmış olan..." demektir. Müfessirler, "Bu âyet nazil olunca, Müslümanlar Ehl-i kitâbı ayıplayarak, "Ey maymunların ve domuzların kardeşleri..." demiş, bunun üzerine de onlar rezil rüsva olarak başlarını önlerine eğmişlerdir" demişlerdir.

Nifakın Mümkün Olan İstifadeyi Engellemesi

وَاِذَا جَآؤُكُمْ قَالُوٓا اٰمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهٖ ۭ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُوْنَ ﴿٦١﴾

"Size geldikleri zaman 'iman ettik' derler. Halbuki onlar muhakkak küfür ile girmişler, yine muhakkak onunla çıkmışlardır. Allah onların neler gizlemekte olduklarını çok iyi bilendir" (Mâide, 61).

Bu âyet-i kerime ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler şöyle demişlerdir: Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girip münafıkça, O'na iman ettiklerini söyleyen bir grup Yahudi hakkında nazil olmuştur. Böylece yüce Allah, Hz. Peygamber'e onların durumlarını ve Hz. Peygamber'in bildirdiği delillerden, O'nun takrirlerinden, nasihatlerinden ve hatırlatmalarından hiçbir şey kalplerine nüfuz etmeden, tıpkı ilk başta girdikleri gibi, aynen öylece onun meclisinden çıktıklarını haber vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ *"Halbuki onlar muhakkak küfür ile girmişler, yine muhakkak onunla çıkmışlardır"* buyruğundaki bâ harf-i cerri, onların girerken de çıkarken de, kesinlikle hiçbir değişme ve eksilme olmadan, küfürlerinin kendileriyle beraber devam ettiğini ifâde eder. Bu, senin tıpkı دَخَلَ زَيْدٌ بِثَوْبِهِ وَخَرَجَ بِهِ **"Zeyd** elbisesiyle girdi ve onunla çıktı" demen gibidir. Yani, "onun elbisesi, girerken olduğu gibi çıkarken de aynıydı" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah, onların içeri girdiklerini bildirirken, "قَدْ" kelimesini getirerek, وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ *"Halbuki onlar, muhakkak küfür ile girmişler"* buyurmuş; çıkışlarını ifâde ederken de "هُمْ" kelimesini getirerek, وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ *"yine muhakkak onunla çıkmışlardır"* buyurmuştur. Âlimler bu hususta şöyle demektedirler: "قَدْ" kelimesinin getirilmesinin faydası maziyi hâle yaklaştırmak; "هُمْ" kelimesinin getirilmesinin faydası ise, küfrün onlara nisbet edilmesi ve bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'den herhangi bir fiilin sadır olmadığını te'kid etmektir.. Yani, "Ey Muhammed, onlar senden, seninle beraber oturdukları müddetçe, küfrü icap ettirecek herhangi bir şey dinlemediler ki, böylece sen onları küfre düşürmüş olasın!.. Aksine onlar, kendi iradeleriyle küfrü tercih ederek, senin meclisinden çıkan kimselerdir..." demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'tezile, "Allahu Teâlâ, zemmetme yoluyla giriş ve çıkış hallerinde küfrü onlara nisbet etmiş ve, *"yine muhakkak onunla çıkmışlardır"* buyurarak, bu nisbeti iyice belirtmiştir. Böylece bu ifâde, küfrün Allah'tan değil, kul tarafından olduğunu gösterir" demiştir.

Mu'tezile'nin bu görüşüne, "Sizin bu söylediğiniz şey, "ilim ve dâî" meseleleriyle çelişir" diyerek cevap veririz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ *"Allah onların neler gizlemekte olduklarını çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Bundan maksat, Müslümanlara tuzak kurmak, onlara hileler düzmek, buğz ve düşmanlıkta bulunmak hususunda onların kalplerinde ne denli gayret ve çaba bulunduğunu iyice ortaya koymak, göstermektir.

Bazı Yahudilerin Günahta Yarışıp Haram Yemeleri

Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَتَرٰى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾

"Onlardan birçoğunu görürsün ki, günahta, düşmanlıkta ve haram yemede birbirleriyle sürat koşusu yaparlar. Yapmakta oldukları şey elbette ne kadar kötü!.." (Mâide, 62).

Bir şeyde yarışmak, o şeye hızlıca girip onun içine dalmak, düşmek demektir. Âyette geçen "ism" kelimesinin "yalan"; udvân kelimesinin de "zulüm" manasına geldiği söylendiği gibi, "ism" kelimesinin, kişinin kendisiyle ilgili günahlar; "udvan" kelimesinin de başkasıyla alâkalı günahlar olduğu da söylenmiştir. Âyette geçen "وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ" tabirine gelince, bu da rüşvet almak demek olup, bu hususta tafsilâtlı ve derin incelememiz, Mâide 42 âyetindeki "suht" kelimesinin izahında geçmişti.

Bu Âyetteki Bazı Faydalar

Âyette, söylenmesi gereken bazı faydalı noktalar bulunmaktadır. Şöyle ki:

Birinci Fayda: Allahu Teâlâ, *"insanlardan birçoğunu görürsün..."* buyurmuştur. Bunun sebebi, onların hepsinin böyle olmadığıdır. Aksine onların bir kısmı utanarak, bu işi terk etmişlerdir.

İkinci Fayda: "يُسَارِعُونَ" lafzı genel olarak, hayır ve iyi işler hakkında kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, يُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ *"Hayır işlerinde de birbirleriyle yarış yaparlar"* (Âl-i İmran, 114) ve نُسَارِعُ لَهُمْ فِى الْخَيْرَاتِ *"Bizim, kendileri için hayırlara koştuğumuzu mu zannediyorlar?.."* (Mü'minûn, 56) buyurmuştur. Binâenaleyh, buraya uygun düşen, "acele" lafzının kullanılmasıydı. Ancak ne var ki yüce Allah bir incelikten ötürü, burada "müsâraat" lafzını zikretmiştir. O nükte de şudur: "Onlar, sanki bu konuda doğru bir iş yaparcasına o kötü işlere girişiyorlardı" denilmek istenmiştir.

Üçüncü Fayda: "İsm" lafzı, bütün isyanları ve menhiyyatı kapsamaktadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu kelimeyi zikrettikten sonra, düşmanlık yapmak ve haram yemek tabirlerini getirince, bu durum, bu iki nevi günahın, masiyet ve günah nevilerinin en büyüğü olduklarına delâlet etmiştir.

Âlimlerin Emr-i Ma'rûf Görevi

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾

"Bari bilginleri, fakihleri onları günah söylemelerinden ve haram yemelerinden vazgeçirmeye çalışsalardı ya.. Her halde yapmakta oldukları bu şey, ne kadar kötü!.." (Mâide, 63).

Bu âyetin bışındaki "لَوْ لَا" edâtı, teşvik ve tevbîh (kınama) manalarını ifâde eder. Bu kelime burada "هَلَّا" manasında kullanılmıştır. Rabbaniyyûn ve ahbar kelimelerinin ne anlama geldiği daha önce geçmişti. **Hasan el-Basrî:** "Rabbâniyyûn, **İncil**'e inananların âlimleri; "ahbâr" ise, **Tevrât**'a inananların âlimleridir" demiştir. **Hasan el-Basrî**'nin dışındaki âlimler ise, bu tabirlerin Yahudiler hakkında olup ve bu âyetin, onlarla ilgili bulunduğunu söylemişlerdir.

Buna göre âyetin manası, "Allah, Ehl-i kitâbın âlimlerinin, kendilerinin ayak takımını ve avâmını günahtan nehyetmediklerini yadırgamış ve akıl almaz bir şey addetmiştir..." şeklindedir. Bu da, nehy-i münkeri terk eden kimsenin, o münkeri yapan kimse gibi olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, her iki kısmı da, bu iki âyette aynı lafızla (لَبِئْسَ مَا كَانُوا) "yapmakta oldukları bu şey ne kötü!" diye zemmetmiştir. Aksine biz deriz ki, nehy-i münkeri bırakan, terk eden kimseyi ayıplaması daha kuvvetlidir. Çünkü Allah, günah işleyenler, düşmanlık yapanlar ve rüşvet yiyenler hakkında, لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Yapmakta oldukları şey elbette ne kadar kötü..."* (Mâide, 62); nehy-i münker yapmayan âlimler hakkında ise, لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ *"Her halde ... yapmakta oldukları şey elbette ne kadar kötü!"* (Mâide, 63) buyurmuştur. "Sun' " kelimesinin ifâde ettiği mâna, "amel" kelimesinin ifâde ettiği mânadan daha kuvvetlidir. Çünkü "amel", ancak iyice yerleşmiş, kökleşmiş ve sağlamlaşmış olduğu zaman, "sun' " diye isimlendirilir. Böylece Cenâb-ı Hak önceki âyette "يَعْمَلُونَ" lafzıyla o günahları işleyen kimselerin günahını, kökleşmemiş bir günah; nehy-i münkeri terk eden kimselerin günahını da, "يَصْنَعُونَ" lafzıyla kökleşmiş ve iyice yerleşmiş bir günah olarak ifâde etmiştir. Hakikatte durum böyledir. Çünkü masiyet ve günah ruhun hastalığıdır. Bunun ilacı ise, Allah'ı, O'nun sıfatlarını ve ahkâmını bilmektir. Bu bilgi meydana geldiği halde, günah ortadan kalkmaz ise, işte bu, sahibi ilaç kullandığı halde iyileşmeyen bir hastalık gibi olmuş olur. Nasıl burada, hastalığın zâil olmayacak kadar ileri ve çetin olduğu hususunda bir bilgi meydana gelmiş ise, aynı şekilde âlim olan bir kimse de bir günaha yöneldiğinde bu durum, onun kalbinin hastalığının son derece ileri ve çetin olduğuna delâlet etmiştir. **İbn Abbas** (r.a)'tan, "Bu âyet, Kur'an'daki en ağır âyetlerden birisidir" ve **Dahhâk**'tan da, "Bana göre, Kur'ân-ı Kerim'de bundan daha korkutucu bir âyet yoktur" sözü nakledilmiştir. Allah en iyi bilendir.

Yahudilerin Allah'a İftira Edip Cimri Demeleri

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ اَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَآءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ كُلَّمَآ اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُ وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾

"Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlı' dediler. Hay kendi elleri bağlanasıcalar! Ve onlar söylediklerinden dolayı lanetlendiler. Hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır. Nasıl dilerse öyle infâk eder O. Rabbinden sana indirilen (âyetler), andolsun ki onlardan birçoğunun azgınlığını ve küfrünü artıracak. Biz onların arasına kıyamet gününe kadar, düşmanlık ve kin bıraktık. Onlar her ne zaman harp için bir ateş tutuşturdularsa, Allah onu söndürdü. Onlar yeryüzünde hep fesatçılığa koşarlar. Allah ise fesatçıları sevmez" (Mâide, 64).

Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Mezkûr Cimrilik İsnadını Nasıl İfade Ettikleri**

Burada bir müşkil bulunmaktadır, bu da şudur: Allahu Teâlâ, Yahudilerin böyle söylediklerini nakletmiştir. Allah'ın haber verdiği her hususta doğru söylediğinde hiç şüphe yoktur. Halbuki biz, Yahudilerin, böyle bir sözü kesin olarak söylemedikleri ve böyle bir şeye inanmadıkları hususunda ittifak halinde olduklarını görüyoruz. Yine onların akıllılarından nakledilen görüş de, bu iddianın bâtıl olduğunun aklen zarurî olarak bilindiği şeklindedir. Çünkü Allah'ın elinin bağlı olduğunu söylemek, aklın açıkça bâtıllığını gösterdiği bir sözdür. Zira bizim, "Allah" sözümüz, kadim, âlemin yaratılışına ve var edilmesine kâdir olan bir varlığın ismidir. Böyle bir varlığın elinin bağlı, kudretinin sınırlı ve noksan olması imkânsızdır. Aksi halde, kudreti eksik olması durumunda, âlemi muhafazası ve tedbiri (evirip-çevirmesi) nasıl mümkün olabilir?

Bu sâbit olunca biz diyoruz ki: Bu nakil ve rivayetin doğruluğunu tespit hususunda son derece zor ve çetin bir müşkil bulunmaktadır. Biz diyoruz ki: Bizce bu hususta birkaç izah şekli vardır:

1) Muhtemelen Yahudiler bu sözü, "ilzam" üslûbu ile söylemişlerdir. Çünkü onlar, *'Allah'a kim güzel bir borç verirse..."* (Bakara, 245) âyetini duydukları zaman, "Eğer Allah borca muhtaç ise, fakir ve âcizdir" dediler. Onlar, kullarından borç isteyen ilâh'ın fâkir ve elleri bağlı (cimri) olduğu neticesine varınca, Cenâb-ı Hak onlardan böyle söylediklerini nakletmiştir.

2) Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabının son derece sıkıntı, fakirlik ve ihtiyaç içinde olduklarını görünce, alay ve istihza yoluyla şöyle dediler: "Muhammed'in tanrısı fakir ve elleri bağlı (cimri)dir." Onlar bu sözü söyledikleri için, Hak Teâlâ böyle söylediklerini nakletmiştir.

3) Müfessirler, "Yahudiler, insanlar içinde malı ve serveti en çok olanlar idiler. Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderip de, onlar da onu yalanladıklarında, Allah, onların geçimlerini darlaştırdı. O zaman Yahudiler, يَدُ اللهِ مَغْلُولَةٌ "Allah'ın eli bağlı" dediler. Yani Allah'ı cimrilikle tavsif ederek, "O'nun elleri, bağış ve ihsanda bulunmaktan uzaktır" dediler. Ancak câhil bir kimse, sıkıntı, meşakkat ve belâlara dûçâr olduğu zaman, işte böylesi sözler söyler.

4) Belki de onlar içerisinde, filozofların görüşlerini benimseyen kimseler vardı. Filozoflara göre, Allah mûcib liz-zât (zatından dolayı bir şeyi gerekli kılan)dır. Binâenaleyh sonradan meydana gelen varlıkların meydana gelişi ancak tek bir tarz ve tek bir şekilde mümkün olur. Allahu Teâlâ, o şeyleri meydana geldikleri şeklin dışında başka bir şekilde meydana getirmeye kâdir değildir. Binâenaleyh filozofların görüşünü benimseyenler, Allah'ın işte değişik bir şekilde yaratmaya muktedir olmamasını, "elinin bağlı olması" olarak ifâde etmişlerdir.

5) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bundan maksat, Yahudilerin: "Allah bize ancak, buzağıya tapmış olduğumuz günler miktarınca azap edecektir" sözüdür. Fakat Yahudiler, Hak Teâlâ'nın, kendilerine ancak bu kadarcık bir süre azap edeceği hususunu, bu yanlış ibare (cümle) ile belirtmek istemişler, böylece sözün bozukluğu ve edebe uygun olmayışı sebebi ile de lanete müstahak olmuşlardır. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Bütün bu izahlarla, âyetteki naklin, doğru ve yerinde olduğu sâbit olur. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* "Elin Bağlılığı"nın Cimrilikten Kinaye Olması**

Elin bağlı ve açık olması, cimrilik ve cömertliği ifâde için kullanılan meşhur bir mecazdır. Nitekim, وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلَى عُنُقِكَ *"Elini boynuna bağlı olarak asma, onu büsbütün de açıp saçma"* (İsrâ, 29) âyeti de bu mânadadır. Âlimler şöyle demişlerdir: "Bunun sebebi şudur: El, işlerin çoğunun, bilhassa mal verip, infâk etmenin yapıldığı bir vasıta ve araçtır. Bundan ötürü, sebebin (aracın) ismini Araplar, müsebbebe (neticeye) vermişler, böylece de cömertlik ve cimriliği, (sebep olan) el, parmaklar, avuç içi veya parmak uçlarına isnât etmişlerdir. Binâenaleyh cömert olan bir kimseye فَيَّاضُ الْكَفِّ "avucu feyizli"; مَبْسُوطُ الْيَدِ "eli açık"; بُسْطُ الْبَنَانِ "parmakları açık" ve تُرَّهُ الْاَنَامِلِ "parmak uçları (çöl gibi) engin" denilir. Cimri olan kimseye de, كَزُّ الْاَصَابِعِ "Parmakları dar"; مَقْبُوضِ الْكَفِّ "avuç içi dar"; جَعْدُ الْاَنَامِلِ "parmak uçları zayıf, etsiz" denilir.

Niçin Cimri Olmaları İçin Beddua Ediliyor?

Eğer, "Âyetteki, *"Allah'ın eli bağlı"* ifâdesinden murat, cimrilik olduğuna göre, yine âyetteki, *"Hay kendi elleri bağlanasıcalar!"* tabirinden muradın da, bu iki cümlenin birbirine mutabakatının doğru olabilmesi için, cimrilik olması gerekir. Halbuki cimrilik, Cenâb-ı Allah'ın nehyettiği mezmûm (kötü) sıfatlardan biridir. O halde Allah'ın onlara, böyle olmaları için beddua etmesi nasıl câiz olabilir?" denilir ise, biz deriz ki: "Âyetteki *"Allah'ın eli bağlı"* sözü, "vermeye ve harcamaya kâdir değil" manasındadır. Hem sonra vermeye kâdir olamama, bazen cimrilikten, bazen fakirlikten, bazen de acziyyetten ötürü olur. İşte aynı şekilde âyetteki, *"Hay kendi elleri bağlanasıcalar!."* sözü de, "ister acziyyet ve fakirlik, isterse cimrilik sebebiyle meydana gelmiş olsun, harcamaya imkân ve kudret bulamamaları için, onlara yapılan bir bedduadır." Bu açıklama ile müşkil ortadan kalkar.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "غُلَّتْ اَيْدِيهِمْ" Tabirinin Muhtemel İki Tefsiri**

Âyetteki, غُلَّتْ اَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا *"Hay kendi elleri bağlanasıcalar ve onlar söylediklerinden dolayı lanetlendiler"* ifâdesi hakkında iki izah şekli bulunmaktadır:

a) Bu, onlara yapılmış bir bedduâdır. Buna göre mâna şudur: Allah bize, bu şekilde onlara bedduâ etmemizi öğretiyor.. Nitekim Cenâb-ı Hak bize, لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ *"İnşaallah, korkusuzca mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz..."* (Fetih, 27) âyetinde istisnâ yapmayı, yani "İnşaallah demeyi"; فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا *"Allah da hastalıklarını arttırdı"* (Bakara, 10) âyetinde

münâfıklara beddua etmeyi; تَبَّتْ يَدَا اَبِى لَهَبٍ *"Ebû Leheb'in elleri kurusun!"* (Leheb, 1) âyetinde de, **Ebû Leheb**'e bedduâ etmeyi öğretmiştir.

b) Bu, bir haber vermedir. **Hasan el-Basrî,** "Onların elleri, cehennemde hakikaten bağlanacaktır" demiştir. Yani bu görüşe göre, onlara bir cezâ olsun diye, elleri boyunlarına bağlanmıştır.

İmdi şayet; "Eğer bu bağlanma işi, bu görüşe göre, yaptıklarına karşılık, Cenâb-ı Hakk'ın onlara hükmettiği bir ceza olsaydı, o zaman فَغُلَّتْ اَيْدِيهِمْ "Böylece de onların "elleri bağlandı" denilmesi daha uygun düşerdi" denilirse, biz deriz ki:

Mukadder de olsa, atfın hazfedilmesi bir faydaya mebni olup, bu da şudur: Allahu Teâlâ, atfı hazfedince, O'nun *"Hay kendi illeri bağlanasıcalar..."* ifadesi, yeni başlanılan bir söz gibi olur. Söze yeni başlanılmış olması da, ona daha bir kuvvet ve daha bir güven verir. Çünkü bir şeye yeniden başlamak, o şeye iyice itina gösterilip ona ehemmiyet verildiğine delâlet eder. "Fâ-i ta'kibiyye"nin hazfedilmesi meselesinde, buranın benzeri olan bir ifâde de, وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا *"Hani Musa, kavmine: 'Allah size muhakkak ki bir inek boğazlamanızı emrediyor' demişti. Onlar: 'Bizi eğlence mi ediniyorsun?' demişti"* (Bakara, 67) âyetidir. Allah bu âyette فَقَالُوا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا "Onlar da, 'Bizi eğlence mi ediniyorsun...' demişlerdi" dememiştir.

Âyetteki وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا *"ve onlar, söylediklerinden dolayı lanetlendiler"* buyruğuna gelince **Hasan el-Basrî:** "Bu, 'Onlar dünyada cizye vermek; âhirette de cehennem ile azâp olundular' manasındadır" demiştir.

Yedullah Tâbirinin Tefsiri ve Mücessimeyi Tenkit

Allahu Teâlâ sonra, بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ *"Hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır"* buyurmuştur. Bil ki, bu âyetten bahsetmek mühim konulardan birisidir. Çünkü Kur'ân'da birçok âyet, Allah'ın eli olduğunu ifâde etmektedir. Bazen zikredilen, sayı belirtilmeksizin "el"dir. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Allah'ın eli onların elleri üstündedir"* (Fetih, 10) buyurmuştur. Bazen, Allah'ın iki eli olduğu ifâde edilir.. Nitekim bu âyette böyledir. Yine bu mânadaki ifâdelerden birisi de, Allah'ın, mel'un İblis'e söylemiş olduğu, مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَىَّ *"Ey iblis, iki elimle yarattığıma secde etmenden seni hangi şey men etti?"* (Sâd, 75) şeklindeki sözdür. Bazen de Allah'ın "ellerinin" olduğu belirtilmiştir. Nitekim Allahu Teâlâ, اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ اَيْدِينَا

"Ellerimizin işleyip yaptıklarından, kendileri için bunca davarlar yarattığımızı görmediler mi?" (Yâsin, 71) buyurmuştur.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Ummet-i Muhammed, يَدُ اللهِ "Allah'ın eli" ifâdesinin tefsiri hususunda ihtilaf etmişlerdir. Meselâ Mücessime: "Bu, her insanda olduğu gibi, maddî bir organdır" demiş ve görüşüne, Hak Teâlâ'nın, *"O putların, yürüyecekleri ayakları mı, yoksa tutacakları elleri mi, yahut görecekleri gözleri mi, yoksa işitecekleri kulakları mı var?"* (A'râf, 195) âyetini delil getirmişlerdir. Mücessime bu âyetle şu şekilde istidlâl etmişlerdir: "Allahu Teâlâ, putların ulûhiyyetini, bu uzuvları olmadığı için tenkit etmiştir. Binâenaleyh eğer bu uzuvlar Allah'da da bulunmaz ise, o zaman Allah'ın da ulûhiyyeti tenkit edilir. Allah'ın ulûhiyyetini tenkit etmek bâtıl olunca, O'nun bu uzuvlarının bulunduğunu kabul etmek gerekir. Hem sonra "el" kelimesi, bilinen belli uzvun adı olarak konmuştur. Binâenaleyh bu ismi, başka mânaya hamletmek, onun konulduğu mânayı terk etme olur ki bu câiz değildir."

Bill ki, Mücessime'nin bu görüşünün yanlışlığını ortaya koyma, Allah'ın, bir cisim olmadığı meselesine dayanır. Allah'ın, bir cisim olmayışının delili şudur: Cisim, hareket ve sükûn (hareketsizlik) halinden ayrı düşünülemez. Halbuki hareket ve sükûn halleri muhdes (sonradan olma)dırlar. Muhdesten ayrı düşünülemeyen şey de muhdestir. Bir de her cisim sınırlıdır. Miktarı sınırlı olan her şey de muhdestir. Yine her cisim, parçalardan meydana gelir. Böyle olan her şey, bir araya gelme ve çözülme halini kabul eder. Bu durumda olan şey de, kendisini meydana getiren her parçaya muhtaçtır ve başkasına muhtaç olan her şey muhdestir. Binaenaleyh bütün bu izahlar ile, Allah'ın bir cisim olmasının imkânsızlığı sabit olmuş olur. Böylece O'nun elinin, cismânî bir uzuv olması da imkânsız olur.

Ehl-i tevhîd'in cumhurunun (ehl-i sünnet ve'l-cemaat), "Allah'ın eli" tabiri ile ilgili şu iki görüşü vardır:

a) Bu, "Kur'ân, Allah'ın eli olduğuna delalet ettiğine göre, biz buna inanıyoruz. Akıl da, Allah'ın elinin, belli bir cisimden veya parçalardan meydana gelmiş mürekkep bir uzuv olmasının imkânsızlığını gösterince, buna da bu şekilde inandık. Fakat "Allah'ın eli nedir, onun hakikati nedir?" hususuna gelince, bunu bilmeyi Allah'a havale ettik" diyenlerin görüşüdür. İşte bu, Selefin görüşüdür.

b) Kelamcılar ise şöyle demişlerdir: "Arapçada, "yed" (el) birçok manaya gelir:

1) Uzuv manasına ki bu bellidir.

2) "Nimet" manasına... Nitekim sen, لِفُلَانٍ عِنْدِي يَدٌ أَشْكُرُهُ عَلَيْهَا "Yanımda, falancanın teşekkür ettiğim bir 'eli' (nimeti) var" dersin.

3) "Kuvvet" manasına... Nitekim Hak Teâlâ, أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ *"O (peygamberler), eller ve basiretler sahibidirler"* (Sâd, 45) buyurmuştur. Müfessirler bunu, "Kuvvet ve akıl sahibidirler" manasında tefsir etmişlerdir. **Sibeveyh,** Arapların, "لَا يَدَ لَكَ بِهٰذَا" dediklerini nakletmiştir ki bu, "Senin bunda elin, yani kudretin yok" demektir.

4) "Mülk" yani hakimiyet ve yetki manasına... Nitekim, هٰذِهِ الضَّيْعَةُ فِي يَدِ فُلَانٍ "Şu mal falancanın elinde yani mülkiyetindedir" denilir. Cenâb-ı Hak da, بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ *"nikah düğümü elinde bulunan kimse.."* (Bakara, 237) yani "nikah yetkisine malik olan kimse..." buyurmuştur.

5) "Alabildiğine dikkat ve itina gösterme" manasına... Nitekim Allahu Teâlâ, خَلَقْتُ بِيَدَيَّ *"İki elimle yarattığıma..."* (Sâd, 75) buyurmuştur ki bundan maksat, **Hz. Adem** (a.s)'in bu şerefe nâil olduğunu beyân etmektir. Çünkü Allah aslında, yalnız **Hz. Adem**'in değil bütün mahlûkatın yaratıcısıdır. Yine birisi, bir diğerine bir şeyi taahhüt ettiğinde يَدِي لَكَ رَهْنٌ بِالْوَفَاءِ "elim senin nezdinde rehindir" denir.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki: "Yed" (el) kelimesinin Allah hakkında, bizim bildiğimiz organ (uzuv) manasına gelmesi imkânsızdır. Ama diğer bütün manalar, Allah için söz konusu olabilir.

Burada, bir diğer görüş de şöyledir: **Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî** (r.h), bir görüşüne göre, âyetteki "yed" (el) kelimesinin, Allah'ın zâtı ile kâim bir sıfat olduğunu, bu sıfatın, kudret sıfatından başka, ıstıfa' (seçme) yolu ile yaratma ve var etme işlevi bulunan bir sıfat olduğunu iddia ederek şöyle demiştir: "Bunun delili şudur: Hak Teâlâ, **Hz. Adem** (a.s)'e şeref ve mevkiinin yüksekliğine sebep olarak onu "iki eli ile" yaratmasını bildirmiştir. Binaenaleyh eğer "yed" (el) kelimesi, kudret manasına olsaydı, bu iki el ile yaratma işinin, o ıstıfanın (seçmenin) illeti olması imkânsız olurdu. Çünkü kudret manasında "yed" ile yaratma, bütün mahlûkat için söz konusudur. Binaenaleyh, ıstıfa (seçme) yolu ile yaratma ve var etme işinin yapıldığı ve kudret sıfatının dışında bir sıfat-ı ilâhiyyenin olduğunu söylemek gerekir."

Âlimlerin çoğu Allah hakkında kullanılan "yed" (el) tabirinin, Allah'ın kudret veya nimeti manasına geldiğini söylemişlerdir.

Eğer, "Allah hakkında kullanılan "yed" (el) kelimesini, "kudret" manasına alırsanız, bu bir müşkil (problem) doğurur. Zira Allah'ın kudreti tektir. Halbuki Kur'ân'ın âyetleri, bazen Allah'ın "iki eli", bazen de "elleri" olduğunu ifade etmektedir. Yok eğer bu kelimeyi, Allah'ın nimetleri manasına alırsanız, Kur'ân âyetleri bazen Allah'ın "iki eli" olduğunu belirtir. Halbuki Allah'ın nimetleri sayısızdır. Nitekim O, *"Allah'ın nimetini saymaya kalkarsanız, sayamazsınız"* buyurmuştur?" denilir ise, buna şöyle cevap verilir: "Biz, "yed" (el) kelimesini, "kudret" manasına tefsir etme yolunu tercih edersek, bahsedilen bu müşkile şu şekilde cevap verilir: Yahudiler, âyette nakledilen *Allah'ın eli bağlı"* sözlerini Allah'ın cimri oluşundan kinaye yapmışlardır. Böylece onlara, kendi sözlerine uygun şekilde cevap verilerek, *"hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır"* denilmiştir. Bu, "Sizin vasfettiğiniz durum gibi Allah'ın cimri oluşu şeklinde değil, aksine O'nun en mükemmel bir biçimde cömert oluşudur. Çünkü eli veren, en mükemmel şekilde vermiş olur" demektir.

Ama biz "yed" (el) kelimesini, "nimet" manasına alırsak, zikredilen müşkile şu iki şekilde cevap verilir:

a) Bu, cinse göre bir "el" nisbetidir. Sonra bu iki cinsten (yani Allah'ın ve insanın nimetlerinin) her birinin cinsinin içine, sınırsız nimet türleri girer. Buna göre, "Allah'ın iki nimeti, dinî ve dünyevî veya açık ve gizli veya faydayı temin etme ve zararı giderme, veyahut da sıkıntı anındaki ve bolluk anındaki nimetidir" denilmiştir.

b) Bu tabirden maksat, nimetin vasfında mübalağa yapmaktır. Baksana, Arapların "لَبَّيْكَ" (Lebbeyke) demelerinin manası, "Sana var gücümle tâatte devâm ederim" demektir. Yine, "سَعْدَيْكَ" (Sa'deyke)nin manası, "Sana var gücümle yardımcı olurum!" demektir. Bu tabirlerle, ne iki tâat, ne de iki saadet kastedilmemiştir. İşte bu âyet de böyledir. Buna göre mana, "Nimetler art arda gelmekte ve birbirini takip etmektedir; yoksa iddia edildiği gibi, nimetler tutulmuş, men edilmemiş demek değildir" şeklindedir.

Allah, Rızkı Dilediği Şekilde Fazlalaştırıp Azaltır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ *"Nasıl dilerse öyle infak eder"* buyurmuştur. Yani, "Nasıl dilerse öylece rızık verir ve yaratır. Dilerse daraltır, kıt verir; isterse bol bol verir" demektir. Nitekim Allah, *"Eğer Allah,*

kullarına bol rızık verseydi, yeryüzünde muhakkak ki taşkınlık ederler, azarlardı. Fakat O, (rızıkları) dilediği bir miktar ile indirir" (Şûra, 27); *"De ki: "Şüphesiz Rabbim dilediğinin rızkını genişletir, dilediği kimseninkini daraltır"* (Sebe, 36) ve *"De ki: "Ey mülkün sahibi Allah, sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onun kadrini yükseltir, kimi dilersen onu alçaltırsın. Hayır, yalnız senin elindedir"* (Âl-i İmran, 26) buyurmuştur.

Bil ki bu âyet, **Mu'tezile** aleyhinde bir reddiyedir. Çünkü onlar şöyle demektedirler: İtaat eden kimseye, Allah'ın sevap vermesi O'na vacip olduğu gibi, ona azap etmemesi de vaciptir. Yine Allah'a isyan eden kimseyi cennete sokmaması vacip olduğu gibi, onlardan bazılarına göre ona azap etmesi de vaciptir. İşte bu men etmek, bu yasaklama ve bu kayıt, Allah'ın elinin bağlanması yerine geçer. Binaenaleyh, Mu'tezilî olanlar da, gerçekte Allah'ın elinin bağlı olduğunu söylemiş olurlar. Ehl-i sünnete gelince, onlar, mülkün Allah'ın mülkü olduğunu; hiç kimsenin Allah'ta bir alacağı olmadığını, aynı şekilde hiç kimsenin Allah'a itiraz edemeyeceğini söylemektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"De ki: "O halde Allah, Meryem oğlu Mesih'i, anası (Meryem)i ve yeryüzünde bulunanların hepsini imha etmek isterse kim Allah'a karşı bir şey yapabilir?"* (Maide, 17) buyurmuştur. Buna göre, *"Hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır. Nasıl dilerse öyle infâk eder"* buyruğunun manası, ancak bu mezhep ve görüşe göre doğru olur. Dosdoğru bir din ve sırat-ı müstakim üzere bulunmaktan dolayı Allah'a hamdolsun..

Kur'ân Bazı Kâfirlerin Tuğyanını Artırır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا *"Rabbinden sana indirilen (âyetler), andolsun ki onlardan birçoğunun azgınlığını ve küfrünü arttıracak"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "birçoğu..." ifadesinden murat edilen, Yahudilerin âlimleridir. Yani, "Rabbin katından olmak üzere sana Kur'ân'dan âyetler ve deliller nazil olduğu zaman, onların küfürdeki katılıkları ve inkârdaki aşırılıkları arttı..." demektir. Nitekim Arapçada, مَا زَادَتْكَ مَوْعِظَتِي إِلَّا شَرًّا "Benim öğüdüm, ancak senin şerrini artırdı" denilir. Yine, "onların küfür üzere kalmaları, "küfürlerinin artması manasına gelir" de denilmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Allah Aslah Olanı Yapmak Zorunda Değildir**

Âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Hak Teâlâ'nın, dinî ve dünyevî maslahatları gözetmek (zorunda) olmadığına delâlet eder. Çünkü Allah bu âyetleri indirmekle o kâfirlerin küfür ve dalâletlerinin artacağını bilince, eğer O'nun fiilleri kullarının maslahatına riayet etme şartına ve illetine bağlı olsaydı, bu âyetleri indirmesi imkânsız olurdu. Allahu Teâlâ bu âyetleri indirdiğine göre, anlıyoruz ki O, kullarının maslahatlarına riayet etmek zorunda değildir. Bunun bir benzeri de, *"(Bu âyetler), onların pisliklerine (küfürlerine) pislik (küfür) katıp artırdı"* (Tevbe, 125) âyetidir.

Eğer **Mu'tezile,** "Allahu Teâlâ, onların halinden, bu âyetleri indirse de, indirmese de o kâfirlerin aynı durumda olacaklarını, çünkü onların küfürlerinin artacağını biliyordu. İşte bundan dolayı Allah'ın bu âyetleri indirmesi güzel ve yerinde olmuştur" derlerse, biz (ehl-i sünnet) de deriz ki: "Buna göre, onların küfürlerinin artması bu âyetlerin indirilmesi sebebiyle olmamıştır. Bu, onların küfrünün artışının, bu âyetlerin indirilmesine bağlanmasının yanlış olmasını gerektirir ki, bu da Kur'ân'ın ifâde ettiği şeyi yalanlamaktır."

Ehl-i Kitab Arasındaki İhtilâf ve Kin

Sonra Hak Teâlâ, وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Biz onların arasına kıyamet gününe kadar düşmanlık* ve *kin bıraktık"* buyurmuştur.

Bil ki bu kısmın daha önceki kısımla ilgisi şu şekildedir: Allahu Teâlâ, o Yahudilerin, doğruluğunun delilleri ayan beyan ortaya çıktıktan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, sırf hasetleri, makam-mevki sevgileri, mal ve liderlik düşkünlükleri sebebi ile inkâr ettiklerini açıklamıştır. Sonra Hak Teâlâ, onlar dünyayı âhirete tercih edince, kendisinin de onlara din (âhiret) saadetini haram kılmış olduğunu beyân etmiştir. Aynı şekilde Allah, onlara dünya saadetini de haram kılmıştır. Çünkü onların her bir fırkası, kendi görüşü ve inancında ısrar etmiş, kendi görüşünü desteklemede aşırı gitmiş, kendisini büyük göstermek ve mezhebini daha cazip hale getirmek için, diğer mezhep ve görüşleri tenkit etmiştir. Bu ise, onların fırka ve grupları arasında şiddetli bir düşmanlığın meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu düşmanlık o dereceye varmıştır ki, birbirlerini tekfir etmiş ve birbirleriyle savaşmışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onların arasına kıyamet gününe kadar düşmanlık ve kin bıraktık"* ifadesi hakkında iki görüş vardır:

a) Bu ifadeden murat, Yahudiler ile Hristiyanlar arasındaki düşmanlıktır. Çünkü Yahudi ve Hristiyanların zikri, daha önce *"Ey iman edenler, Yahudileri de, Hristiyanları da kendinize yâr edinmeyin"* (Maide, 51) âyetinde geçmişti. Bu, **Hasan el-Basri** ile **Mücâhid**'in görüşüdür.

b) Bundan murat, Yahudi fırkaları arasında düşmanlık meydana gelmesidir. Çünkü onların bir kısmı Cebriyye, bir kısmı Kaderiyye, bir kısmı ehl-i Tevhîd, bir kısmı da Müşebbihe idi (yani bu inançlara sahip idi). Hristiyan fırkaları arasındaki durum da böyledir: Bunların da bir kısmı Melkânî, bir kısmı Nasturî, bir kısmı Ya'kubî idi.

Buna göre eğer, "Bu husus, aynı şekilde Müslümanların fırkaları arasında da mevcuttur. Binaenaleyh bunu sadece Yahudilerin ve Hristiyanların bir kusuru kabul etmek nasıl mümkün olur?" denilir ise, deriz ki: "(Müslümanlar arasındaki) bu bid'atlar ancak sahabe ve tabiîn devirlerinden sonra meydana çıkmıştır. Fakat o zaman böyle bir şey mevcut değildi. Bu sebeple, Hz. Peygamber ve O'nun ashâbının, bunu Yahudiler ve Hristiyanlar hakkında bir ayıp ve kusur saymaları gerçekten uygun ve yerinde olmuştur."

Yahudiler Harp Ateşini Yaktıkça Allah Onu Söndürür

Daha sonra Allah كُلَّمَا اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُ *"Onlar her ne zaman harp için bir ateş tutuşturdularsa, Allah onu söndürdü"* buyurmuştur.

Bu, Yahudilerin katlanmış oldukları mihnet ve çile nevilerinden bir başka nevi açıklamadır. Bu da şudur: Onlar, her ne zaman bir işe niyetlenmişlerse, haybet-i emel içinde, hüsrana uğramış, ezilmiş ve lânetlenmiş olarak geri dönmüşler, elleri boşa çıkmıştır. Nitekim bununla ilgili olarak Cenâb-ı Hak, *"Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine zillet damgası vurulmuştur"* (Âl-i İmran, 112) buyurmaktadır. **Katâde** şöyle demiştir: "Hangi ülkede Yahudilerle karşılaşırsan, onların insanların en zelil ve en aşağılanmış olanlarından olduklarını görürsün."

Yahudilerin Yeryüzünde Çıkardıkları Fesada Karşı Allah'ın Yardımı

Yüce Allah daha sonra, وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا *"Onlar yeryüzünde hep fesatçılığa koşarlar"* buyurmuştur. Yani, "Onların işlerinde, izzet ve sağlamlık nev'inden hiçbir güç ve kuvvet hasıl olmaz, bulunmaz... Ancak ne var ki onlar, yeryüzünde fesatçılığa koşarlar.. Bu da, zayıf olanları aldatmaları ve gizlice, hile ve tuzak çeşitlerine başvurmaları şeklinde olur..." demektir.

Yine şu da söylenmiştir: "Onlar, **Tevrât**'ın hükmüne muhalefet edince, Allah onlara **Buhtunnasr**'ı musallat kılmıştır. Daha sonra tekrar fesatçılık yapınca, Bizans komutanı **Butros**'u; sonra, yine fesatçılık yapınca, Mecusîleri; ve nihayet yine fesat çıkarmaktan geri durmayınca, bu sefer de onlara Müslümanları musallat etmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonraysa وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ *"Allah ise, fesatçıları sevmez"* buyurmuştur. Bu beyan yeryüzünde fesat peşinde koşan kimselerin, Allah katında gazaba uğramış olduğuna delâlet etmektedir.

Din, Hem Dünya Hem Âhiret Saadetini Temin Eder

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَاَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَآءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

Eğer, Ehl-i kitap iman edip de müttakîlerden olsalardı, onların günahlarını elbette örter ve elbette onları nimeti bol cennetlere sokardık. Bir de, eğer onlar Tevrât'ı İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirileni dosdoğru tutsalar (tatbik ve icrâ etseler)di, muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi. İçlerinde, orta yolu tutan bir zümre de bulunmaktadır. Onlardan birçoğunun yapmakta oldukları ise ne kadar kötüdür" (Maide, 65-66).

Bil ki Cenâb-ı Hak, onları zemmetme ve tuttukları yolun çirkinliğini ortaya koyma hususunu pek etkili bir şekilde beyan edince, daha sonra da, onların iman edip de müttakilerden olmaları halinde hem dünya hem de âhiret saadetlerini bulacaklarını bildirmiştir.

Âhiret saadetlerine gelince, bunlar iki kısma hasredilmiştir:

a) Cezânın kaldırılması;

b) Kendilerine sevabın ulaştırılması...

Cezânın kaldırılmasına gelince bu, لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ *"Onların günahlarını elbette örterdik.."* ifadesiyle murat edilen; mükâfatın, sevabın ulaştırılmasına gelince bu da, وَلَأَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ *"ve elbette onları nimeti bol cennetlere sokardık"* ifadesiyle murat edilendir.

Şayet, "Başlı başına iman, hem günahların örtülmesini hem de hasenâtın, sevapların verilmesini iktiza eder; o halde daha niye buna, bir de 'takvâ' şartı eklenmiştir?" denilirse, deriz ki:

Bundan murat, onun sırf takvâ ve itâat maksadıyla iman etmiş olmasıdır; yoksa münâfıkların yaptığı gibi, dünyevî herhangi bir maksat ve gaye için değil...

Vahyedilen Kitaba Uymanın Lüzûmu

Daha sonra Allah, وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ *"Bir de, eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirileni doğru tutsalar (tatbik ve icra etseler)di, muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi"* buyurmuştur.

Bil ki, Cenâb-ı Hak bundan önceki âyette (Maide, 65) onların, iman etmeleri halinde âhiret saâdetlerini elde etmiş olacaklarını beyan edince, bu âyette de, aynı şekilde, iman etmeleri halinde onların, dünya saâdetlerini, onun güzellik ve hayırlarını bulacaklarını beyan etmiştir. وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ *"Bir de, eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i... doğru tutsalardı..."* buyruğu hakkında üç izah şekli bulunmaktadır:

a) Bu, onların **Tevrât** ve **İncil**'de bulunan Allah'ın âhitlerine vefâ göstermek ve Tevrât ve İncil'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delilleri ihtivâ ettiğini ikrâr etmek gibi... hükümlerle amel etmeleridir.

b) **Tevrât**'ı dosdoğru tutmak demek, onun hüküm ve cezâlarını tatbik edip uygulamalarıdır. Nitekim, bir kimse, namazı bütün erkanıyla yerine getirdiğinde, kıldığında da, "أَقَامَ الصَّلٰوةَ" denilir. Bu sebeple, namazın bütün şartlarına riayet etmeyen kimse için, o namazı ikâme etti denilmez...

c) Bu, "O'nun hükümlerinden hiçbirisinde yanılmamaları için, **Tevrât** ve **İncil**'i tam karşılarına koydular, diktiler" demektir. Bütün bu izah şekilleri güzeldir, ama birincisi daha güzeldir.

وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ *"Ve Rablerinden kendilerine indirileni...."* buyruğuna gelince, bunun hakkında da iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, Kur'ân'dır.

b) Bu, diğer peygamberlerin kitabıdır. **İş'iya**'nın kitabı, **Habakkuk**'un kitabı, **Danyâl**'ın kitabı gibi... Çünkü bu kitaplar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceği müjdesiyle doludurlar.

Cenâb-ı Hakk'ın, لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ *"Muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi"* buyruğuna gelince.. Bil ki Yahudiler, Hz. Peygamber'i yalanlama hususunda ısrar edince, kıtlık ve sıkıntılara uğramışlar ve "Allah'ın eli bağlanmıştır..." diyecek dereceye varmışlardır. İşte bunun üzerine de Allah küfürden vazgeçmeleri halinde durumlarının tersine döneceğini, bolluk ve genişliğe kavuşacaklarını beyân etmiştir.

Üstlerinden ve Ayaklarının Altından Yemenin Manası

"Muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi" buyruğunda birkaç izah şekli vardır:

a) Bundan murat, bolluk ve bereketin açıklanmasında mübalağa yapmaktır... Yoksa burada, bir "üst" veya "alt" manası murat olunmamıştır. Buna göre mana, "O zaman onlar, ardı arası kesilmeyen, çok bol bir yiyişle yerlerdi..." şeklindedir. Nitekim sen, "falanca, başından ayağına kadar hayra gömülmüştür" der, bununla, o kimse yanında hayrın ne kadar çok ve yoğun olduğunu kastedersin.

b) Üstten yemek, yağmurun inmesidir; ayakların altından yemek ise, bitki bitmesidir... Nitekim Allah A'râf Sûresi'nde, *"Eğer o memleketler halkı iman edip de, sakınmış olsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden nice bereketler açardık"* (A'râf, 96) buyurmuştur.

c) Üstten yemek, meyve veren ağaçların çokluğudur; ayaklarının aldından yemek ise, sulu tarla, tarla ve ekinlerdir...

d) Bundan murat, Cenâb-ı Hakk'ın onları, meyveleri olgunlaşmış bahçelerle rızıklandırmasıdır. Öyle ki onlar, dalların uçlarından sarkanları devşirir, toplarlar; yere düşmüş olanları da, ayaklarının altından alırlar, toplarlar...

e) Bu, Yahudi kabilelerinden Benû Nadir ve Benû Kurayza'nın hurma ağaçlarının kesilmesi, ekinlerinin bozulması ve vatanlarından sürülmelerine bir işarete de benzemektedir.

"Muktasıd" Tabirinin Tefsiri

Sonra Cenâb-ı Hak, مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ *"İçlerinde orta yolu tutan bir zümre de bulunmaktadır"* buyurmuştur. (İktisad) kelimesinin Arapçadaki anlamı,

aşırı gitmeksizin ve kusurlu davranmaksızın, eksik yapmaksızın, bir işte itidâli gözetmek, mu'tedil olmaktır. Kelimenin aslı, kasd, "kastedip dosdoğru yönelmek" kelimesidir. Bu böyledir, çünkü aradığı şeyi iyi bilen kimse, hiçbir tarafa sapmadan ve de hiç tereddüt göstermeden, dosdoğru bir yol üzere, doğruca ona yönelir.. Aradığı şeyin nerede olduğunu bilmeyen ise, şaşırmış durumdadır; bazen sağa gider, bazen de sola.. İşte bu manasından dolayı "iktisad" kelimesi, "hedefe götüren amel"in bir ifadesi olmuştur.

Sonra, buradaki *"orta yolu tutan ümmet"* hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bundan murat, Ehl-i kitaptan iman eden kimselerdir. Yahudilerden **Abdullah İbn Selam,** Hristiyanlardan da **Necaşî** gibi... Çünkü onlar, dinlerinde, tam itidal ve dosdoğru bir yol üzere bulunuyorlar, ne ifrâta ne de tefrite meyletmiyorlardı...

b) Bundan murat, Ehl-i kitaptan olup da, dinlerinde âdil olan, kendilerinde katı bir inat ve tam bir sertlik ve katılık bulunmayan kâfirlerdir. Nitekim yüce Allah, *"Ehl-i kitaptan öyle kimse vardır ki, kendisine bir kantar (altın) emanet etsen, onu sana eksiksiz öder"* (Âl-i İmran, 75) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ *"Onlardan birçoğunun yapmakta oldukları ise, ne kadar kötüdür!"* buyurmuştur. Bu ifâdede, taaccüb manası bulunmaktadır. Sanki şöyle denilmiştir: "Onlardan birçoğunun ameli de ne kadar kötüdür!" Bundan murat ise, "Onların içinde, kendilerine delilin tesir etmediği, sözün de etkili olmadığı, gazaba dûçar olmuş ve kınanmış aptallar da bulunmaktadır" manasıdır.

Resûlullah, Vahyedilen Her Şeyi Tebliğ Etmiştir

يَآ اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾

"Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Allah, kâfir olan toplumları hidâyete ulaştırmaz" (Maide, 67).

Cenâb-ı Hakk'ın, يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ *"Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et"* emri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, doğru yolu tutanların az olup, fasıkların çok oluşuna aldırış etmemesi ve onların hileleri ile kötü niyetlerinden korkmaması hususunda bir emirdir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Tebliğ et"* yani, "Onların sırlarını ve işlerinin ne derece rezil-rüsva olduğunu ortaya koymak için, sana indirdiğim şeyleri tebliğ etmeye sabret. Çünkü Allah seni, onların tuzaklarından ve hilelerinden korur" buyurmuştur. **Hasan el-Basrî,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: إِنَّ اللهَ بَعَثَنِي بِرِسَالَتِهِ فَضِقْتُ بِهَا ذَرْعًا وَعَرَفْتُ أَنَّ النَّاسَ يُكَذِّبُونِي وَالْيَهُودَ وَالنَّصَارَى وَقُرَيْشٌ يُخَوِّفُونِي فَلَمَّا أَنْزَلَ اللهُ هٰذِهِ الْآيَةَ زَالَ الْخَوْفُ بِالْكُلِّيَّةِ *"Allah beni peygamberlik vazifesi ile gönderdi. Ben ise, buna güç yetiremeyeceğimden korktum. Biliyordum ki insanlar beni yalanlayacaklar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Kureyşliler beni korkutacaklar. Fakat Allahu Teâlâ bu âyeti indirince bütün korkularım yok oldu."*[29]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke döneminde Kur'ân'ın bir kısmını açıkça okuyor, bir kısmını da, müşriklerin kendisine ve ashabına sataşmasından korktuğu için gizli okuyordu. Allah, İslâm'ı kuvvetlendirip, onu mü'minler ile te'yîd edince, Resûlü'ne, *"Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et"* buyurmuştur. Bu, "Onlardan hiçbirini hesaba katma ve başına arzu etmediğin bir şey gelecek korkusu ile sana indirilen âyetlerden hiçbirini geri bırakma, mutlaka söyle" demektir.

Sonra Allahu Teâlâ, وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ *"Eğer yapmazsan, elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfî bu âyet ile, En'am Sûresi'ndeki اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (En'am, 124) âyetindeki "risâlet" kelimelerini cemî olarak "رِسَالَاتِهِ" (risâlâtihi) şeklinde; A'râf Sûresi'ndeki "بِرِسَالَتِي" (birisâletî) (A'raf, 144) kelimesini de müfret olarak okumuştur. **Âsım**'dan gelen rivayete göre ise **İmam Hafs** bunun aksine olarak, (En'âm, 124) ile (Maide, 67) âyetlerinde bu kelimeyi müfret; (A'râf, 144) âyetindekini de cemî olarak okumuştur. **İbn Kesir** ise, bu üç yerde de kelimeyi müfret olarak okumuştur. **İbn Âmir** ile **Âsım**'dan olan rivayetine göre, **Ebu Bekr,** bu üç yerde de kelimeyi cemî olarak okumuştur.

Bu kelimeyi cemî okuyanların hücceti şudur: Peygamberler, şeriat hususunda birçok mesajlar ve muhtelif hükümler ile gönderilirler. Allahu

29 **Müsned,** 1/309. (Benzeri bir hadis).

Teâlâ'nın, Resûlü'ne (s.a.s) indirdiği her âyet, bir risâlet (mesâj)dır. Binaenaleyh bu kelimeyi cemî olarak okumak güzel ve yerindedir. Bu kelimeyi müfret olarak okumanın hücceti de şudur: "Kur'ân'ın bütünü tek bir risalet (mesaj)dır. Yine müfret lafız, cemî olmasa da bazen, cemî manasına delâlet eder. Nitekim, وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا *"çok helâkı çağırın* (Furkan, 14) âyetinde olduğu gibi. Bu âyette, müfret olan "sübûr" (helâk) kelimesi, cemî manası üzere gelmiştir. İşte "risâlet" kelimesi de böyledir. Çünkü bu kelime de her ne kadar müfret ise de, onunla cemî manası kastedilmiştir."

İKİNCİ MESELE

Bir kimse, "وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ" buyruğunun manası, "Eğer sen O'nun risâletini tebliğ etmezsen, risâletini tebliğ etmemiş olursun" şeklindedir. Binâenaleyh bu sözün faydası nedir?" diyebilir. Müfessirlerin çoğu buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Bundan murat, "Muhakkak ki sen, eğer bu risaleden tek bir şeyi dahi tebliğ etmezsen, o zaman ondan hiçbir şeyi tebliğ etmemiş gibi olursun" manasıdır. Bana göre bu cevap zayıftır. Çünkü bir işin bir kısmını yapıp, bir kısmını yapmamış olan kimse hakkında, "o, onun hepsini yapmadı" denilse, bu söz bir yalan olur. Yine, "Bir şeyin bir kısmını yapmamadan doğacak suçun miktarı, hepsini yapmamadan doğacak suçun miktarı kadardır" denilmesi de imkânsız ve muhaldir. Binâenaleyh müfessirlerin bu cevabı düşer. Bence en doğrusu şöyle diyerek (cevap vermektir): Bu, şâirin şu şiirinin üsûlünce söylenmiş bir sözdür: اَنَا اَبُو النَّجْمِ وَشِعْرِي شِعْرِي "Ben, Ebu'n-Necm'im ve şiirim de şiirdir." Bu şiirin manası "Benim şiirim, olgunluk ve fesâhatta öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, onun hakkında, 'o şiirdir' denilse, o daha fazlası yapılamayacak şekilde iyice methedilmiş olur" şeklindedir. Binâenaleyh bu söz, bu bakımdan tam bir mübalağa ifâde etmektedir. Âyetteki bu ifâde de aynı şekilde, "Eğer, onun risâletini (mesajını) tebliğ etmez isen, O'nun risâletini tebliğ etmemiş olursun" demektir. Yani tebliği terk etmek öyle bir vebaldir ki, onun hakkında yapılabilecek en müthiş tehdit, ancak onun "tebliği terk etme" olduğunu söylemektir. Böylece bu ifâde, tehdîdin en ileri derecesini teşkil etmektedir, Vallahu a'lem.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ" (Maide 67) Âyetinin Nüzul Sebebi**

Müfessirler, âyetin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç rivâyet zikretmişlerdir:

1) Bu âyet, Yahudilerle ilgili olarak yukarıda (daha önce) geçmiş olan, recm (zina cezası) ve kısas hâdisesi hakkında nâzil olmuştur.

2) Bu âyet, Yahudilerin dini ayıplamaları, din ile istihza etmeleri ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara karşı sükût etmesi üzerine nâzil olmuştur:

3) Tahyîr (iki şeyden birini seçme hususunda serbest bırakma) âyeti, yani *"Ey Peygamber, zevcelerine de ki: "Eğer siz dünya hayatını ve onun ziynetini arzu ediyorsanız, gelin size boşanma bedellerini vereyim ve sizin hepinizi güzellikle salıvereyim. Eğer Allah'ı, Peygamber'ini* ve *âhiret yurdunu diliyorsanız, ..."* (Ahzâb, 28-29) âyeti nâzil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), hanımlarının dünyayı seçmelerinden korkarak bu âyeti onlara bildirmedi. Bunun üzerine, bu âyet nâzil oldu.

4) Bu âyet, **Zeyd İbn Hârise** (r.a) ile **Zeynep binti Cahş** (r.a)'ın işi (durumu) hakkında nâzil olmuştur. **Hz. Âişe** (r.anha): "Kim Hz. Peygamber (s.a.s)'in, vahiyden (Kur'ân'dan) bir şey gizlediğini iddiâ ederse, Allah'a büyük bir iftira etmiş olur. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et"* buyuruyor. Eğer Resûlullah, vahiyden bir şeyi gizleyecek olsaydı, *"Allah'ın açığa çıkaracağı şeyi, içinde saklıyordun..."* (Ahzâb, 37) âyetini gizlerdi" demiştir.

5) Bu âyet, cihat hakkında nâzil olmuştur. Çünkü münafıklar cihattan hoşlanmıyorlar ve Hz. Peygamber (s.a.s), onları zaman zaman cihada teşvik etmiyordu.

6) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'tan başkasına ibâdet edenlere sövmeyiniz. Sonra onlar da haddi aşarak, bilmeksizin Allah'a söverler"* (En'âm, 108) âyeti nâzil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), müşriklerin ilâhlarını ayıplamaktan vazgeçer. Bunun üzerine bu âyet nâzil olur ve Allah, *"...Tebliğ et..."* yani, "Onların ilâhlarının ayıplarını söylemeye devam et ve bunları onlardan gizleme. Çünkü Allah seni onlardan mutlaka korur" demiştir.

7) Bu âyet, Müslümanların hakları hususunda nâzil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Vedâ haccında, çeşitli hükümleri ve haccın menâsikini beyân ederken, *"Tebliğ ettim mi?"* demiş Müslümanlar da, "Evet (tebliğ ettin)" demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Allah'ım şâhit ol!"* demişti.

8) Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bir yolculuğunda bir ağacın altına konakladı ve kılıcını ağaca astı. Derken o uyurken, bir bedevî geldi ve Hz. Peygamber'in (asılı) kılıcını alıp, kınından çıkardı ve: "Ey

Muhammed, seni elimden kim kurtaracak?" dedi. Hz. Peygamber, "Allah" dedi. Bunun üzerine bedevî Arap'ın eli titredi, elinden kılıç düştü ve başını ağaca çarptı, öyle ki beyni dışarı fırladı. İşte bunun üzerine, Allahu Teâlâ bu âyeti indirip, O'nu insanlardan koruduğunu beyân buyurdu.

9) Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyşlilerden, Yahudilerden ve Hristiyanlardan çekiniyordu. İşte bundan ötürü, Allah bu âyet ile, O'nun kalbindeki korkuyu giderdi.

10) Âyet, **Hz. Ali** (k.v)'nin fazileti hakkında nazil olmuştur. Bu nâzil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ali** (r.a)'nin elini tuttu ve مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ اَللّٰهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ *"Ben, kimin dostu isem, Ali de onun dostudur. Allah'ım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana, sen de düşman ol"*[30] buyurdu. Derken **Hz. Ömer** (r.a), **Hz. Ali** (r.a) ile karşılaştı ve **"Ey İbn Ebî Tâlib,** ne mutlu sana! Gözün aydın! Benim dostum ve bütün mü'minlerin ve mü'minelerin dostu oldun" dedi. Bu **İbn Abbas** (r.a) **Berâ İbn Âzib** (r.a) ve **Muhammed İbn Ali**'nin görüşüdür. Bil ki bu rivâyetler çok iseler de, evlâ olan bu âyeti "Allah'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'i Yahudi ve Hristiyanların hile ve tuzaklarından emin kılıp, onlara hiç aldırmadan tebliğini yapmasını emrettiği" manasına hamletmektir. Çünkü bu âyetten önceki birçok âyet, ve yine bundan sonraki birçok âyet Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili olduğuna göre, aradaki bu tek âyeti, öncesine ve sonrasına uygun düşmeyen bir mânaya hamletmek imkânsız olur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Allah Koruyacağını Va'dettiği Halde Peygamber'in Yaralanması Nasıl Açıklanır?**

Âyetteki, وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ *"Allah seni insanlardan koruyacaktır"* beyanı ile ilgili şöyle bir soru bulunmaktadır: "Bu ifâde ile, Uhud günü Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün yarılıp, dişinin kırılması ile ilgili rivâyet nasıl birleştirilebilir?" Bu soruya iki şekilde cevap verilir:

a) "Bu korumadan murat, öldürülmekten korumadır. Bu mânaya göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, öldürülme dışındaki diğer bütün belâ ve sıkıntılara katlanması gerektiği hususunda bir uyarı bulunmaktadır. Zaten peygamberlerin mes'uliyetinden daha ağır ve meşakkatli bir sorumluluk yoktur.

b) Bu âyet, Uhud savaşından sonra nâzil olmuştur.

Bil ki "insanlar" kelimesinden burada kâfirler kastedilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, (bundan sonra), *"Şüphesiz ki Allah, kâfir olan toplumları*

30 Keşfu'l-Hafâ, 2/274.

hidâyete ulaştırmaz" buyurmaktadır. Bu buyruk, "Allah o kâfirleri, istediklerini yapmaya muvaffak kılmaz" demektir. **Enes** (r.a)'ten rivâyet edildiğine göre, bu âyet nâzil oluncaya kadar, **Sa'd** ve **Huzeyfe** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e muhafızlık yaparlardı. Bu âyet gelince, O, deri çadırından başını uzatarak, *"Ey insanlar, artık gidin. Çünkü Allah beni insanlardan (kâfirlerden) korudu (koruyacak)"* dedi.

Allah'ın Talimatlarını Uygulamanın Farz Olduğu

قُلْ يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقِيمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ ۗ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا ۚ فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

"De ki: "Ey Ehl-i kitap, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni dosdoğru tatbik ve icra edinceye kadar, siz hiçbir esasa dayanmış olmazsınız. Andolsun sana Rabbinden indirilen (Kur'ân), onlardan birçoğunun taşkınlığını ve küfrünü artıracaktır. O halde kâfirler gürûhuna karşı gam yeme" (Mâide, 68).

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, dinleyenin ister hoşuna gitsin, ister ağırına gitsin, tebliği yapmasını emredince, Ehl-i kitaba da, her ne kadar gerçekten onların zoruna gidecek şeylerden olsa da, bu sözü söylemesini emretti ve: *"De ki: "Ey Yahudi ve Hristiyanlardan olan Ehl-i kitap, siz hiçbir din üzere değilsiniz ve elinizde hiç doğru ve gerçek bir şey yok"* buyurdu. Sen, bir şeyin değersizliğini ve durumunun küçüklüğünü anlatmak istediğinde aynı şekilde, "Bu, bir şey değil" dersin.

Âyetteki, *"Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni dosdoğru tatbik ve icra edinceye kadar, siz hiçbir şey üzerinde değilsiniz. Andolsun sana indirilen (Kur'ân), onlardan birçoğunun taşkınlığını ve küfrünü artıracaktır"* buyruğu, daha önce de geçmişti. Burada tekrâr edilmesi te'kid içindir.

Sonra Cenâb-ı Allah فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"O halde kâfirler gürûhuna karşı gam yeme"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki izah vardır:

1) "Küfür ve azgınlıklarının artması sebebi ile, onlara esef etme. Çünkü bunun zararı ne sana, ne mü'minlere gelir, sadece onlara gelir."

2) "Onlara lânetin ve azabın inmesi sebebiyle üzülme. Çünkü onlar buna müstahak olan kâfirlerdendir." **İbn Abbas** (r.a) şunu rivâyet etmiştir: "Bir grup Yahudi gelerek, "Ey Muhammed, **Tevrat**'ın Allah tarafından gönderilmiş hak bir kitap olduğunu ikrâr etmiyor musun?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Evet"* deyince de, "O halde biz sadece **Tevrat**'a inanır, başkasına inanmayız", dediler. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

"Şüphe yok ki iman edenlerden, Yahudi olanlardan, Sâbiilerden ve Hristiyanlardan, kim Allah'a ve âhiret gününe iman edip salih ameller işlerlerse, artık onlar üzerine hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller" (Mâide, 69).

Bu âyetin tefsiri Bakara Sûresi'nde (62. âyet) geçmişti. Burada geriye birkaç mesele kalmıştır:

BİRİNCİ MESELE: **"وَالصَّابِؤُنَ" Kelimesinin İ'rabı Hakkında**

İ'rabın zâhiri, "وَالصَّابِئِينَ" denilmesini gerektirir. Nitekim **Ubeyy İbn Ka'b, İbn Mes'ûd** (r.a) ve **İbn Kesir** de bu şekilde okumuşlar. Nahivciler meşhur kıraatin sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **Halil** ve **Sibeveyh**'in görüşüne göre, "الصَّابِؤُنَ" kelimesi, "tehir" niyeti ile, mübteda olmak üzere merfû kılınmıştır. Sanki, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ وَالصَّابِؤُنَ كَذَٰلِكَ "Şüphe yok ki iman edenlerden, Yahudi olanlardan ve Hristiyanlardan, kim Allah'a ve âhiret gününe iman edip sâlih ameller işlerse, artık onlar üzerine hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller. Sâbiîler de böyledir" denilmiştir. Binâenaleyh bu kelimenin haberi mahzûftur. Bu kelimenin daha önceki kelimelere atfedilmemesinin hikmeti şudur: Sâbiîler, bu âyette zikredilen ümmetler içerisinde en sapık olanlardır. Buna göre sanki, "Bu fırkaların hepsi, amel-i salihte bulunarak iman ederlerse, Allah

onların tevbelerini kabul eder ve günahlarını bağışlar. Sâbiîler bile, böyle iman ederlerse, onları da aynı şekilde bağışlar" denilmektedir.

Ferrâ'nın Tercihe Şayan İzahı

2) **Ferrâ**'nın görüşüne göre, âyetin başındaki "اِنَّ" lâfzı amel etme bakımından zayıftır. Bunun izahı birkaç şekildedir:

a) "اِنَّ" kelimesi fiile benzediği için âmil olur. Halbuki fiil ile harf arasındaki benzerliğin zayıf olduğu malumdur.

b) "اِنَّ" harfi, âmil olsa bile, sadece ismi üzerinde âmildir. Haberine gelince, haber, mübtedâ'nın haberi olarak ref üzere kalmıştır. Bu harfin, haberin merfû olmasında herhangi bir tesiri yoktur. Bu görüş, Kûfelilerin mezhebi olup, biz bunu Bakara Sûresi'nde "اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ" (Bakara, 6) âyetini tefsir ederken, delilleri ile izah etmiştik.

c) "اِنَّ" lafzının amelinin tesiri ancak bazı isimlerde görülür. Âmilleri değiştiği halde, durumları (harekeleri) değişmeyen isimlerde ise, bu lafzın tesiri görülmez. İşte bu âyette de böyledir. Çünkü âyette, "اِنَّ" harfinin ismi, "الَّذِينَ" lâfzıdır. Bu lâfızda ise, ne ref, ne nasb, ne de cerr alâmeti görülmez. Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: "اِنَّ" nin ismi, i'rab alâmetleri görünmeyen bir kelime olursa, o kelime üzerine atfedilecek kelimeye bu harfin amel ettirilmesine göre nasb, ettirilmemesine göre de ref hali câizdir. Binâenaleyh "اِنَّ زَيْدًا وَعَمْرٌو قَائِمَانِ" denilmez. Çünkü burada "اِنَّ" kelimesinin ismi olan **"Zeyd"** kelimesi üzerinde i'rab alâmeti görülüyor. Fakat, اِنَّ هٰؤُلَاءِ وَاِخْوَتُكَ يُكْرِمُونَنَا "şüphesiz şunlar ve kardeşlerin, bize ikram ederler"; اِنَّ هٰذَا نَفْسُهُ شُجَاعٌ "şüphesiz şunun kendisi cesurdur" ve اِنَّ قَطَامَ وَهِنْدٌ عِنْدَنَا "Muhakkak ki **Katâme** ve **Hind** bizim yanımızdadırlar" denilmesi câizdir. Bunun câiz oluşunun sebebi şudur: "اِنَّ" kelimesinin ameli aslında zayıftır. Bunun amelinin tesiri ismi üzerinde görülemeyecek kadar zayıf olursa, bu durumda amelinin tesiri iyice zayıf demektir. Böylece üzerine bu edatın dâhil olmasından önce sabit olan hüküm gereğince, isminin merfû olması câiz olur. O gelmezden önceki hüküm ise, o ismin mübtedâ oluşudur." İşte **Ferrâ**'nın görüşünün izahı bundan ibarettir. Bu, güzel bir izah olup, Basralıların görüşünden daha evlâdır. Çünkü Basralıların görüşleri, ilahî kelâmın, mevcut tertibinin doğru olmadığı neticesini gerektirir. Onlara göre tertibin doğruluğu, âyetin nazmının bozulmasıyla temin edilir. **Ferrâ**'nın görüşüne göre, böyle bir şeye ihtiyaç yoktur. Şu halde bu daha uygun olur.

***İKİNCİ MESELE:* "إِنَّ" nin Ameli Hakkında İzahlar**

Bazı nahivciler, "Hiç şüphesiz "إِنَّ" kelimesi, mübtedâ haber cümlesi üzerine dahil olan bir edattır. Mübtedânın mübtedâ, haberin de haber olması, bu harf dahil olduktan sonra da, dahil olmazdan önce de mevcut olan, gerçek bir vasıftır. Mübtedânın mübtedâ olması, merfû olmasını gerektirir" demişlerdir.

Bu sâbit olunca biz deriz ki: "إِنَّ" lâfzının ismi üzerine atfedilen kelimenin, bu harfin amel ettirilmesi ile mansub olması câiz olduğu gibi, gerçekte kendisinden bahsedilen ve haber verilen bir mübtedâ olduğu için merfû kılınması da câizdir.

Keşşâf sahibi bu görüşü tenkit ederek, şöyle demiştir: "إِنَّ" lâfzının isminin mahalline atfedilen kelimenin merfû olması, ancak haber zikredildikten sonra söz konusu olur. Nitekim sen, lafzına göre mansub; "إِنَّ"nin isminin mahalline göre ise merfu olarak, إِنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ وَعَمْرًا (وَعَمْرٌو) "Zeyd ve Amr gidiyorlar" diyebilirsin. Çünkü burada atıftan önce haber zikredilmiştir. Fakat bu, haber zikredilmeden önce olsaydı câiz olmazdı. Çünkü biz bu kelimeyi, "إِنَّ"nin isminin mahalline bakarak merfû okuduğumuzda, "إِنَّ"nin ismi üzerinde âmil olan şey, mubtedâ olmuş olur. Böyle olunca da, "إِنَّ"nin haberinde âmil olan da, yine mübtedâ olur. Çünkü mübtedâ ve haberde müessir olan, "ibtidâ" lafzıdır. Bu durumda, sonra gelen haberin, hem "إِنَّ" harfi, hem de, "ibtidâ" lafzı sebebi ile merfû olması gerekir. Bu durumda da, tek bir merfû üzerinde, farklı iki ref edici âmil birleşmiş olur ki, bu imkânsızdır."

Bil ki **Keşşâf** sahibi'nin bu görüşü zayıftır. Bu zayıflığın izahı, birkaç şekilde yapılabilir:

a) Nahivcilerin, "râfi'a" (ref edici) ve "nâsıba" (nasbedici) diye ifâde ettikleri şeyler, zatları ve mahiyetleri icabı böyle değillerdir. Çünkü bunun böyle olduğunu hiçbir akıllı söyleyemez. Aksine bundan murat, bu gibi şeylerin, vad' ve ıstılah hasebi ile, bu hareketler için birer muarrif (işaretçi) olarak tanınmalarıdır. Birçok muarrifin aynı şeye işaret etmesi imkânsız değildir. Baksana sonradan var olan varlıkların her bir parçası, Allah'ın varlığına delâlet etmektedir.

b) **Keşşâf sahibi** bu görüşünü, "إِنَّ" kelimesinin, hem ismini nasb, hem de haberini ref etmede, tesir sahibi olma özelliğine dayandırmıştır. Kûfeliler

ise bunu kabul etmeyerek, "Bu harfin, haberini ref etmede kesinlikle tesiri yoktur" demişlerdir. Biz bu meseleyi Bakara Sûresi'nde iyice anlattık.

c) Birçok şeyin birbirleri üzerine atfedilmeleri halinde, tek bir haber, hepsinin birden haberi olmaz. Çünkü bir şeyin haberi, o şeyin halini anlatma ve durumunu ortaya koymaktan ibarettir. Halbuki bir şeyin halinin ve durumunun, diğer bir şeyin hali ve durumunun aynısı olması imkânsızdır. Çünkü, tek bir sıfat, çeşitli varlıklarla kâim olamaz. Bu sâbit olunca, haberin her ne kadar lafız itibari ile tek olsa da, aslında birkaç tane olduğu ortaya çıkmış olur. Bunun da takdir ve niyete göre olacağında hiç şüphe yoktur. Hakikatte haberin birkaç tane olması ve bazısının "إِنَّ" harfi ile, bazısının da "ibtidâ" lafzı ile merfû olması imkânsız olmaz. Böyle olması halinde de, tek bir merfû üzerinde, iki değişik ref edici âmil birleşmiş olmaz. Bunu, şu husus da ortaya koyar: **Keşşâf sahibi,** haberin ve ismin zikredilmesinden sonra, isim üzerine atfedilen kelimenin hem merfu olmasının, hem de mansub olmasının caiz olduğunu kabul etmiştir. Hiç şüphesiz ki bu atıf o kelime için bir haber takdir ettiğimiz için caiz olmuştur. Biz bu takdir edilen haberin de, "ibtidâ" lafzı ile merfû kılındığına hükmediyoruz. Bu sabit olunca, biz deriz ki: "Haberden önce bir ismi, isme (mübtedâ üzerine) atfettiğimiz zaman, akıl, mutlak haberin takdir edilmesi gerektiği hükmünü verir. Bu ise ancak, birden çok haber takdir edildiğinde olur. Böyle olması halinde de, **Keşşâf sahibi**'nin ileri sürdüğü gereklilik sâkıt olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah, Ehl-i kitabın, imân etmedikleri müddetçe, bir hiç olduklarını beyân edince, bu hükmü herkese teşmil etmiş ve Allah ile âhiret gününe iman edip, sâlih amel işlemediği müddetçe, hiçbir insanın, herhangi bir fazilet ve şerefi olamayacağını açıklamıştır. Bu böyledir, çünkü insanın biri nazarî (teorik) diğeri de amelî (pratik) olmak üzere iki kuvveti vardır. İnsanın nazarî kuvvetinin (teori ve düşünce kuvvetinin) mükemmelliği, ancak Hakk'ı bilip tanıması; ameli kuvvetinin mükemmelliği ise, ancak hayırlı (iyi) amel ve işlerde bulunması ile olur. Şeref bakımından bilgilerin en üstün olanı, varlıkların en şereflisini bilmektir ki, o da Allahu Teâlâ'dır. O'nu en güzel şekilde tanımak ise, O'nun haşr'a ve neşre (yeniden diriltmeye ve hesaba) kâdir olduğunu bilmekle olur. Binaenaleyh hiç şüphe yok ki bilgilerin en üstünü, Allah'a ve âhirete iman etmektir. Amellerin en hayırlısı ve en efdali ise, şu iki şeydir:

a) Ma'bûd'a saygıyı ifâde eden amellere (ibadetlere) devam etmek, ve

b) Mahlûkata faydalı olmak için sa'y-ü gayret göstermektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) اَلتَّعْظِيمُ لِأَمْرِ اللهِ وَالشَّفْقَةُ عَلَى خَلْقِ اللهِ *"Allah'ın emrine saygı ve Allah'ın mahlûkatına şefkat göstermek"* buyurmuştur.

Daha sonra Allah, böyle bir imân ve amele sahip olan kimsenin, kıyâmete korkusuz ve kedersiz olarak varacağını beyân buyurmuştur. Bu iki ifâdenin, (yani korku ve hüzün kelimelerinin) peş peşe getirilmesinin hikmeti şudur: Korku istikbâli, keder ise geçmişi alâkadar eden şeydir. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, böyle kimselerin kıyâmetin dehşetini görmeleri sebebi ile, üzerlerine hiçbir korkunun gelmeyeceğini; dünyanın lezzetlerini ve hoş şeylerini kaybetmiş olmaları sebebi ile de mahzun olmayacaklarını söylemiştir. Çünkü böylesi insanlar, kendileri için dünyada mevcut olan şeylerden daha büyük daha şerefli ve daha güzelini, orada, âhirette bulacaklardır. Bu durumda olan kimse ise, elinden çıkardığı dünyevî lezzetler ve hoş şeyler yüzünden mahzun olmaz.

Kulun Kıyamette Korkusuz Olması Ne Demektir?

Bu durumda, eğer, "masum (günahsız) olmayan mükellef, nasıl kıyametin dehşetinden uzak ve korkusuz olabilir?" denilir ise, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Allahu Teâlâ, bunu amel-i sâlih işlemiş olma şartına bağladı. Halbuki insan, günahların hepsini terk ettiği ve hiçbirini işlemediği zaman, amel-i sâlih yapmış olur.

2) Böyle bir korku bulunsa bile, bu geçici bir korku olup, hesaba alınmayacak kadar küçük bir korkudur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Amel-i Salihi Şart Sayan Mu'tezile'ye Red

Mu'tezile şöyle demektedir: Allahu Teâlâ, bu kimseler için orada korku ve kederin olmamasını, iman ve amel-i sâlih şartına bağlamıştır. Bir şarta bağlı olan şey, o şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Binâenaleyh bundan, iman edip de amel-i sâlih işlemeyen kimseler için korku ve kederin bulunacağı neticesi çıkar. Bu da büyük günah sahibinin affedilmesine mani olur.

Cevap: Allah'ın, büyük günah sahibini affedeceğine dair kesin bir hüküm verilemez.. Binâenaleyh, affedildikleri açıkça belirtilmezden önce, bu korku ve keder mevcut demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, âyetin başında اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا *"Şüphe yok ki iman edenler..."*; âyetin sonunda da, مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ *"..Allah'a iman edenler..."* buyurmuştur. Bu tekrârın şu iki faydası bulunmaktadır:

a) Münafıklar, kendilerinin mü'min olduklarını iddia ediyorlardı. Binâenaleyh bu tekrarın faydası, münafıkları, korku ve kederin bulunmaması vaadinin dışında tutmaktır.

b) Allahu Teâlâ "iman" lafzını mutlak zikretmiştir. İman sözünün içine, pek çok kısım girer ki, bunların en kıymetlisi, Allah'a ve âhiret gününe iman etmektir. Binâenaleyh, bu tekrarın faydası bu iki kısmın, imanın kısımlarının en şereflisi olduğuna dikkat çekmek olur. Biz, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا *"Ey iman edenler..."* ifadesinin tefsirinde, pek çok açıklamada bulunmuştuk ki, bunların hepsi de buraya uygundur.

ALTINCI MESELE

"اِنَّ"nin ismine râcî olacak zamir hazfedilmiş olup takdiri, مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ "Onlardan da iman eden kimse..." şeklindedir. Ama, karîne kaim olduğu için bu zamirin hazfedilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

Yahudilerin, Hoşlanmadıkları Talimatlar Getiren Peygamberleri Öldürmeleri

لَقَدْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِيٓ اِسْرَآءِيلَ وَاَرْسَلْنَآ اِلَيْهِمْ رُسُلًا كُلَّمَا جَآءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾

"Celâlim hakkı için, biz İsrailoğullarından sapasağlam teminat almış, onlara peygamber göndermişizdir. Ne zaman bir peygamber, kendilerine hoşlanmayacağı bir şeyi getirdiyse, birtakımını yalana çıkardılar, birtakımını da öldürdüler" (Mâide, 70).

Bil ki, Allah'ın bu buyruğundan maksadı, İsrailoğullarının isyanlarını ve Allah'ın ahdini yerine getirme konusunda ne denli direttiklerini beyân etmektir. Bu ifâde, O'nun bu sûreye başlamış olduğu *"bağlandığınız ahitleri yerine getirin"* (Mâide, 1) konusuyla alâkalıdır. Bundan dolayı Cenâb-ı

Hak, *"Andolsun ki biz İsrailoğullarından sapasağlam teminat almıştık..."* buyurmuştur. Yani, "Biz, hem delilleri, hem de o delillerden istidlâle götüren aklı yarattık ve onlara, şer'î kanunları ve hükümleri tarif edip anlatan peygamberler gönderdik" demektir.

Hak Teâlâ'nın, كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰى اَنْفُسُهُمْ *"Ne zaman bir peygamber, kendilerine canlarının hoşlanmayacağı bir şeyi getirdiyse..."* buyruğu, âyette geçen رُسُلًا "peygamber" kelimesinin sıfatı olan bir şart cümlesidir. Mevsûfa râci olacak olan zamir ise hazfedilmiş olup kelamın takdiri, كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ بِمَا لَا تَهْوٰى اَنْفُسُهُمْ "Her ne zaman onlardan bir peygamber, onlara, hoşlanmayacakları bir şeyi getirdiyse.." şeklindedir. Yani, "Onların arzularına uymayan, isteklerine ters düşen güç mükellefiyetlerden bir şey getirdiği zaman..." demektir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç soru vardır:

a) Âyetteki şartın cevâbı nerededir? Çünkü فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ *"Birtakımını yalana çıkardılar, birtakımını da öldürdüler"* ifâdesi, şartın cevâbı olmaya elverişli değildir. Çünkü bir tek peygamber iki fırka olamaz..

Cevap: Şartın cevâbı mahzûftur. Bunun hazfedilmesi caizdir. Çünkü zikredilen şeyler, cevabın hazfedildiğine delil olup, kelâmın takdiri, كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ نَاصَبُوهُ "Her ne zaman bir peygamber onlara geldiyse, onlar savaş ilan edip onun karşısına dikildiler" şeklindedir. Daha sonra da, "Onlar onun karşısına nasıl dikildiler?" denilince de, "Bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürerek..." şeklinde cevap verilmiştir. Soru soranın, "Tek bir peygamber iki fırka olamaz" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın *"Ne zaman bir peygamber onlara..."* ifâdesi, peygamberlerin çok olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh şüphesiz, o peygamberleri iki gruba ayırmıştır.

Muzarî Fiilin Maziye Atfedilmesinin İzahı

b) Cenâb-ı Hak, niçin iki fiilden birisini mazi, diğerini de muzari getirmiştir?

Cevap: Allahu Teâlâ, o Ehl-i kitabın her durumda ve her vesilede, **Hz. İsa**'yı ve **Musa**'yı nasıl tekzip ettiklerini; onların, Allah'ın emirlerine ve mükellefiyetlerine karşı nasıl karşı koyup direttiklerini açıklamıştır. Nitekim âlimlerin bazısına göre, **Hz. Musa** zorba kavimle savaşma hususundaki emrini kabul etmeyip direten ümmetinin verdiği uğursuzluk ve ıstırapla çölde vefat etmiştir.

Öldürme işine gelince bu, onların, **Hz. Zekeriyya** ve **Hz. Yahya** (a.s)'ya yaptıkları şeydir. Yine onlar, şayet Allah onları dileklerinden men etmeseydi, **Hz. İsa**'yı da öldürmeye kastetmişlerdi. Hatta onlar, **Hz. İsa**'yı öldürdüklerini iddia ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak "yalanlama" işini, onların **Hz. Musa**'ya karşı yapmış oldukları muamelelerine bir işaret olsun diye mazi sigasıyla getirmiştir. Çünkü o günden bu güne pek çok zaman geçmiştir.. Öldürme işi de onların **Hz. Zekeriyya, Yahya** ve **İsa** (a.s)'ya yapmış oldukları muamelelerine bir işaret olsun diye, muzari (şimdiki zaman) lafzıyla getirmiştir. Çünkü bu zaman, yakın bir zamandır. Böylece bu adeta, hazır içinde yaşadığımız zaman gibi olmuş olur.

c) فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَifâdelerinde, mef'ûl olan kelimenin (فَرِيقًا) öne alınmasının faydası nedir?

Cevap: Öne almanın, o şeye gösterilen ihtimam ve ilginin fazlalığından dolayı olduğunu biliyorsun.. Binâenaleyh, yalanlamak ve öldürmek her ne kadar kötü şeyler ise de, peygamberleri yalanlayıp onları öldürmek çok daha fazla çirkin şeylerdir. İşte âyetteki bu takdim, böyle bir mânadan dolayı olmuştur.

O Yahudilerin Kör ve Sağır Kesilmeleri

وَحَسِبُوٓا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ ۗ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

"Ve öyle sandılar ki bir belâ olmayacaktır. Kör kesildiler, sağır kesildiler onlar. Sonra Allah onlara tevbe nasip etti. Sonra yine içlerinden birçoğu kör ve sağır oldular. Allah, ne yaparlarsa hakkıyla görücüdür" (Mâide, 71).

Sonra Allah, وَحَسِبُوا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ *"Ve öyle sandılar ki bir belâ olmayacak..."* buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisaî ve **Ebû Amr,** nûn harfinin ref'iyle "اَلَّا تَكُونُ"; diğer kıraat imamlarıysa, nûn harfinin nasbiyle "اَلَّا تَكُونَ" şeklinde okumuşlardır.

İlmin Derecelerini İfade Eden Farklı Lafızlar

Vahidî bu mesele hakkında güzel bir izahta bulunarak şöyle der: Fiiller üçe ayrılır:

1) İlim, kat'î olarak bilmek (teyakkun) ve iyice araştırmak, ortaya çıkarmak (tebeyyün) gibi, bir şeyin sübut bulup karar kıldığına delâlet eden fiiller. Böylesi fiillerden sonra fiili nasbeden sakin "اَنْ" değil, şeddeli "اَنَّ" bulunur. Bu böyledir, çünkü şeddeli "اَنَّ" bir şeyin sebât bulup karar kılmış olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, ilim, istikrâr ve sebâta delâlet edip, şeddeli olan "اَنَّ" de bu manayı ifade edince, aralarında bir uyum ve benzerlik meydana gelmiş olur. Söylediğimiz bu şeyin Kur'ân'daki misâli Hak Teâlâ'nın وَيَعْلَمُونَ اَنَّ اللهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ *"Şüphesiz onlar da Allah'ın apâşikâr Hakk'ın tâ kendisi olduğunu bileceklerdir"* (Nûr, 25) اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ *"Onlar bilmediler mi ki şüphesiz Allah, kullarından tevbeyi kabul edecek..."* (Tevbe, 104) اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللهَ يَرٰى *"Allah'ın gördüğünü hiç bilmedi mi?"* (Alâk, 14) âyetleridir. Bu son âyette "اَنَّ"nin başında bulunan bâ harfi zâidedir.

2) Sebât ve istikrârın aksine delâlet eden fiiller. Meselâ اَطْمَعُ "arzu ediyorum, tamah ediyorum" اَخَافُ "korkuyorum" ve اَرْجُوا "umuyorum, ümit ediyorum" vb. fiiller gibi. İşte bu fiillerle ancak, fiili nasbeden sakin "اَنْ" kullanılır. Nitekim Allah, وَالَّذِى اَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لِى خَطِيئَتِى *"Cezâ gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* (Şuârâ, 82), تَخَافُونَ اَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ *"İnsanların sizi tutup kapmasından korkuyordunuz..."* (Enfal, 26) ve فَخَشِينَا اَنْ يُرْهِقَهُمَا *"Biz de, o çocuğun onları azgınlığa ve kütte sürüklemesinden endişe ettik de..."* (Kehf, 80) buyurmuştur.

3) حَسِبَ "zannetti" ve kardeşleri gibi, bazen birinci, bazen de ikinci mânaya gelen fiiller. Binâenaleyh, "حَسِبَ" fiili bazen sübût bulmayan ve karar kılmayan şeyler hakkında "اَطْمَعُ - اَرْجُو" manasına; bazen de, sübût bulup karar kılan şeyler hakkında kullanılan "ilim" anlamında ele alınır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Âyette geçen "حَسِبُوا" lâfzını, "sübût bulup karar kılan" manasına hamletmek mümkündür. Çünkü, İsraîloğulları bu yalanlama ve öldürmeleri sebebiyle bir fitneye ve azaba düşmeyeceklerine kesinkes inanıyorlardı.. Yine bu fiili, sübût bulup karar kılmak manasına hamletmemek de mümkündür. Çünkü onlar bu yalanlama ve adam öldürme işini, makamlarını korumak ve kendilerine yandaş bulmak için yapıyorlardı. Böylece onlar kalpleriyle, bunun bir hata ve isyân

olduğunu biliyorlardı. Lafız, söylediğimiz bu iki mânadan her birine muhtemel olunca, hiç şüphesiz. bu iki kıraatten her birinin sahih olacağı ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh, "اَنْ لَا تَكُونَ" kelimesini merfû okuyan kimseye göre mana "اَنَّهُ لَا تَكُونُ" şeklinde olmuş olur ki, daha sonra şeddeli olan "اَنَّ"deki nûn'un birisi kaldırılıp, böylece de hazfedilen zamirin yerine bir lâ (لَا) getirilmiş olur. Binaenaleyh şayet sen, hazfedilen zamirin yerine, "sîn", "sevfe" ve "kad" gibi edatları getirmediğin müddetçe merfû okuyarak "عَلِمْتُ اَنْ يَقُولُ" demen güzel olmaz.

Bu edâtlardan birinin getirildiğine misâl, Cenâb-ı Hakk'ın عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ *"Allah muhakkak bilmiştir..."* (Müzzemmil, 20) âyetidir. Mansûb okunmasının sebebi ise açıktır.

Vahidî, sözüne devamla şöyle der: "Kur'ân-ı Kerim'de her ikisiyle alâkalı olarak da âyet bulunmaktadır. Meselâ: "Mansûb okuyup da, bundan sonra sakin "اَنْ"in geldiğini söyleyenlere misâl, اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ اَنْ يَسْبِقُونَا *"Yoksa kötülük yapanlar bizim elimizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?"* (Ankebût, 4); اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ *"Yoksa kötülükleri kazananlar kendilerini iman edip sâlih ameller işleyenler gibi yapacağımızı mı sandılar?"* (Casiye, 21) ve الٓمٓ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُوا *"Elîf-lâm-mîm insanlar bırakılıvereceklerini mi sandılar.."* (Ankebût, 1-2) âyetleridir.

Merfû okuyanların âyetten misali ise: اَمْ يَحْسِبُونَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ *"Yahut biz onların içlerinde gizlediklerini ve aralarındaki fısıltılarını işitmiyoruz mu sanıyorlar?"* (Zuhruf, 80); اَيَحْسَبُونَ اَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ *"Onlar kendilerine imdat ettiğimiz (verdiğimiz) ... ile..."* (Mü'minûn, 55) ve اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ *"İnsan zanneder mi ki biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?..."* (Kıyâme, 3) âyetleridir. İşte burada geçen "اَنْ"ler, "اَنَّ"den tahfif edilen "اَنْ"dir. Çünkü fiil-i muzariyi nasbedan "اَنْ"den sonra "لَنْ" edâtı gelmez. "ظَنَّ" fiili hakkındaki iki görüşün misallerine gelince bunlar Cenâb-ı Hakk'ın ... تَظُنُّ اَنْ يُفْعَلَ *"Anlar ki bel kemikleri kırılacak.."* (Kıyame, 25), اِنْ ظَنَّا *"Ayakta tutacaklarını zannederlerse.."* (Bakara, 230) âyetleriyle, وَاَنَّا ظَنَنَّا اَنْ لَنْ تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ *"Gerçek biz de insan (olsun), cin (olsun) Allah'a karşı (hiçbiri) asla yalan söylemez, sanmıştık"* (Cin, 5) ve وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًا *"Hakikaten onlar da, sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiçbir kimseyi kat'iyyen diriltemeyeceğini sanmışlar"* (Cin, 7) âyetleridir. Bu son iki âyette bulunan "اَنْ" tıpkı، عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ *"Muhakkak bilmiştir ki..."* (Müzzemmil, 20) âyetinde olduğu gibi, şeddeli olan "اَنَّ"den hafifletilmiş "اَنْ"dir. Çünkü fiil-i muzariyi nasbeden "لَنْ ، اَنْ" edâtıyla beraber kullanılmaz. Zira

"لَنْ" edatı te'kid bildirir. Fiil-i muzariyi nasbeden "اَنْ" ise, izah ettiğimiz gibi, istikrâr ve sübûtun bulunmayışını ifade eder.

İKİNCİ MESELE

"حَسِبَ" fiili, iki mef'ûl alması gereken fiillerdendir. Ancak ne var ki âyetteki اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ *"bir belâ olmayacak..."* ifadesi, "حَسِبَ" maddesinin iki mef'ûlünün yerini tutan bir cümledir. Çünkü bunun manası, "Onlar fitne ve belânın, başlarına gelmeyeceğini zannettiler" şeklindedir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "Fitne"nin Buradaki Manası**

Müfessirler "فِتْنَةٌ" kelimesi hakkında birkaç izah zikretmişlerdir. Bu kelimenin manası, dünya ve âhiret azâbına hasredilmiştir. Dünya azâbıysa birkaç çeşittir: Kıtlık, vebâ, öldürülme, düşmanlık, insanlar arasında olan buğz ve kin, bir de talihin ters gitmesi ve uğursuzluk... bunlardandır. Bütün bunlar ise, onların başına gelmiştir. Müfessirlerden her biri, "فِتْنَةٌ" kelimesini bu manalardan birisine hamletmiştir:

Bil ki, onların başlarına fitne gelmeyeceğini zannetmeleri iki mânaya gelebilir:

a) Onlar, **Musa** (a.s)'nın şeriatinin neshedilmesinin imkânsız olduğuna inanıyorlardı. Ve yine onlar, kendilerine başka bir şeriat getiren her peygamberi yalanlamalarının ve öldürmelerinin kendilerine vâcip olduğuna inanıyorlardı.

b) Onlar her ne kadar, içlerinden, bu yalanlama ve öldürme hususunda hatalı olduklarına inanıyor iseler de: "Biz Allah'ın evlatları ve dostlarıyız" diyorlar ve atalarının, dedelerinin peygamber oluşunun, bu öldürme ve yalanlama sebebiyle müstahak oldukları cezâyı, kendilerinden uzaklaştıracağına inanıyorlardı.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ *"Kör kesildiler, sağır kesildiler onlar. Sonra Allah onlara tevbe nasip etti. Sonra yine içlerinden birçoğu kör ve sağır oldular. Allah ne yaparlarsa hakkıyla görücüdür"* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kör ve Sağır Kesilmelerinin İki Kere Oluşunun Manası**

Âyet-i kerime, Hakk'a ulaşma hususundaki körlük ve sağırlıklarının iki defa hasıl olduğuna delâlet etmektedir. Müfessirler, bu iki defa ile ne murat edildiği hususunda ihtilaf ederek, şunları ileri sürmüşlerdir:

1) Bundan murat şudur: Onlar, **Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya** ve **Hz. İsa** (a.s) zamanlarında hidâyete karşı kör ve sağır oldular da, sonra Allah onlardan bir kısmına imanı nasip ederek, tevbelerini kabul etti. Daha sonra bunların pek çoğu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr etmek sureti ile, O'nun zamanında (ikinci defa) kör ve sağır oldular. Cenâb-ı Hak, *"içlerinden bir çoğu..."* buyurmuştur. Çünkü Yahudilerin ekserisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'i inkâr hususunda ısrar etmişlerse de, **Abdullah İbn Selâm** (r.a) ve arkadaşları gibi, içlerinden bir grup ona imân etmişlerdir.

2) Onlar buzağıya ibadet ettikleri esnada kör ve sağır olmuşlar, sonra bu şirklerinden tevbe etmişler, Allahu Teâlâ da onların tevbelerini kabul etmiştir. Sonra bunlardan pek çoğu, işi sarpa sardırarak, kör ve sağır olmuşlardır ki, bu da onların, Allah'ı açıkça görmeyi istemeleri ve meleklerin inmesini talep etmeleridir.

3) **Kaffâl** (r.h) şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, İsrâ (Benî İsrail) Sûresi'nde, bu âyetin tefsiri mahiyetindeki birçok âyet getirerek, *"Biz kitapta, İsrâiloğullarına şu haberi verdik: "Siz yeryüzünde muhakkak iki kere fesat çıkaracaksınız ve muhakkak büyük bir serkeşlik yapıp azacaksınız. İşte o ikiden birincisinin vakti gelince, çok çetin bir kuvvete sahip kullarımızı üzerinize musallat kıldık ve onlar evlerin(izin) aralarına kadar girip, (sizi) aradılar. (Bu), yerine getirilmiş bir vaad idi. Sonra bunlara karşı size tekrar devlet ve galebe (üstünlük) verdik. Mallarla* ve *oğullarla sizin imdadınıza yetiştik ve sizi sayıca çoğalttık..."* (İsrâ, 4-6) buyurmuştur ki, bu onların (hidayete karşı) birinci körlük ve sağırlıklarıdır. Sonra Hak Teâlâ, *"Artık diğer (fesadın) vakti gelince, yüzlerinizi (korkudan) karartsınlar, mescidlerinize, birinci defa girdikleri gibi girsinler, galebe* ve *istilâ ettiklerini alabildiğine mahvetsinler diye (yine size düşmanlarınızı musallat ettik)"* (İsrâ, 7) buyurmuştur ki bu da, "sonra yine içlerinden bir çoğunun (ikinci defa) kör ve sağır olmalarıdır."

4) Âyetteki, *"Kör kesildiler, sağır kesildiler onlar"* tabirinin manası, **Hz. Dâvûd** ile **Hz. Süleyman** ve diğer peygamberlerini, Cenâb-ı Hak onlara peygamber olarak gönderdiğinde tahakkuk etmiştir. Sonra onlar Allah'a imân etmişler ve Allah tevbelerini kabul etmiş, daha sonra araya bir fetret (peygambersizlik) devri girince, yeniden kör ve sağır olmuşlardır.

İKİNCİ MESELE

"Onları Allah kör ve sağır etti" manasında olmak üzere, bu ifade "عَمُوا وَصَمُّوا" şeklinde okunmuştur. Bu, "körlüğü ve sağırlığı, onlara Allah verdi

ve damga gibi vurdu" demektir. (Bu tıpkı senin, bir kimseye, kısa bir mızrakla yani "اَلنَّزْكُ" (nezk) ile vurduğun zaman "نَزَكْتُهُ"; dizinle yani "rukbe"nle vurduğun zaman "رَكِبْتُهُ" demen gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Sonra yine içlerinden birçoğu, kör ve sağır oldular"* ifâdesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, Araplardan اَكَلُونِي الْبَرَاغِيثُ "Onlar, yani pireler beni yedi" diyenlerin kullanışına göre bir ifâdedir.

b) Âyetteki, كَثِيرٌ مِنْهُمْ *"içlerinden birçoğu"* ifâdesi, ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا *"Sonra.. kör ve sağır oldular"* ifâdesindeki fiillerin fail zamiri olan "vâv"dan bedeldir. Kur'ân-ı Kerim'de, bedel olarak getirilen ifâdeler çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, اَلَّذِى اَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُ *"O, her şeyi güzel yapan, yani yaratandır"* (Secde, 7) ve وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا *"Beytullah'a haccetmek, insanlar, yani ona yol bulabilenler üzerinde, Allah'ın bir farzıdır"* (Âl-i İmran, 97) buyurmuştur. Âyet-i kerimede "كَثِيرٌ مِنْهُمْ" ifâdesini "bedel" kabul etmek, son derece güzel ve yerindedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyi kullanmaksızın sadece ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا *"Sonra, kör ve sağır oldular"* demiş olsaydı, bu, onların hepsinin böyle olduğu zannını uyandırırdı. Ama كَثِيرٌ مِنْهُمْ *"içlerinden birçoğu"* deyince, bu ifâde onların hepsi için olmayıp, ekserisi için bu durumun tahakkuk ettiğini gösterir.

c) Âyetteki كَثِيرٌ مِنْهُمْ *"içlerinden birçoğu"* ifadesi, mahzûf bir mübtedanın haberi olup, takdiri, هُمْ كَثِيرٌ مِنْهُمْ "Onlar, içlerinden birçoğudur" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hiç şüphesiz âyetteki "kör ye sağırlık"tan maksat, onların cehalet ve küfürleridir. Buna göre biz deriz ki, onlardaki bu cehâletin ve küfrün yaratıcısı ya Allah'tır ya kendileridir. Birinci ihtimal **Mu'tezile**'nin görüşünü iptal eder. İkinci ihtimal de bâtıldır, zira insan, kendisi için cehâletin ve küfrün tahakkuk etmesini kesinlikle tercih etmez. Buna göre **Mu'tezile,** "Onlar bunu, cehalet değil, bir ilim olduğunu zannettikleri için tercih etmişlerdir" der ise, biz de deriz ki: "Bunun neticesi de, onların, bu cehâleti tercih edişleri, bunun dayandığı bir başka cehâletten ötürüdür. Ancak cehâletler teselsül etmez, mutlaka bir ilk cehâlette kesilir. Binâenaleyh zikrettiğimiz sebepten ötürü, bu ilk cehâletin fâilinin kul olması câiz değildir. Bundan dolayı, bunun fâil ve yaratıcısının Allahu Teâlâ olması gerekir.

Sonra Allahu Teâlâ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ *"Allah, onların, peygamberleri öldürme ve yalanlama gibi, yaptıkları her şeyi hakkıyla görendir"* buyurmuştur ki bundan maksat ilâhî bir tehdittir.

"Allah İsa'dır" Diyenler Kâfir Olmuşlardır

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ۖ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِيٓ اِسْرَآءِيلَ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ۖ اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَاْوٰيهُ النَّارُ ۖ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾

"Meryem oğlu Mesih, gerçekten Allah'ın kendisidir" diyenler, andolsun ki kâfir olmuş(lar)dır. Halbuki (bizzat) Mesih, "Ey İsrâiloğulları benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin" demişti. Zirâ kim Allah'a eş katarsa hiç şüphesiz Allah ona cenneti haram kılar. Onun varacağı yer ateştir. Zâlimlerin hiçbir yardımcıları da yoktur" (Mâide, 72)

Bil ki Allahu Teâlâ Yahudilerden çokça bahsedince, burada da Hristiyanlardan bahsetmeye başladı ve onlardan bir güruhun "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'in (İsa'nın) kendisidir" dediklerini nakletti. Bu, **Ya'kûbiyye** fırkasının sözüdür. Çünkü onlar, "Meryem bir ilah doğurdu" diyorlardı. Belki bu mezhebin görüşü, onların "Allahu Teâlâ, İsa'nın zatına (kendisine) hulûl etti ve İsa'nın zatı ile birleşti" demeleridir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, **Mesih (İsa)** (a.s)'dan, onun, *"Ey İsrâiloğulları, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.."* dediğini nakletmiştir. Bu ifâde, Hristiyanların sözünün yanlış olduğuna dâir, kat'î ve kesin hüccetin ne olduğuna bir dikkat çekmedir. Bu böyledir. Çünkü **Hz. İsa** (a.s), sonradan meydana gelmenin (hâdis olmanın) delillerinin kendi üzerinde açık ve belli olduğu hususunda, kendisi ile diğer insanlar arasında bir ayırım yapmamıştır.

Sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَاْوٰيهُ النَّارُ ۖ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ *"Zira kim Allah'a eş katarsa hiç şüphesiz Allah O'na cenneti haram kılar. Onun varacağı yer ateştir. Zâlimlerin hiçbir yardımcıları da yoktur"*

buyurmuştur ki, bunun manası açıktır. Bizim âlimlerimiz, fâsıkların (günahkârların) cezasının ebedî olmayacağı hususunda şöyle istidlâl etmişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hak, müşriklerle ilgili vaîd ve tehdit çeşitlerinin en büyüğünün onlara cennetin haram kılınması, varacakları yerin cehennem olması; onlara yardım edecek hiçbir yardımcı ve şefaat edecek hiçbir şefaatçinin bulunmayışı olduğunu belirtmiştir. Eğer mü'min fâsıkların (günahkârların) hâli de böyle olsaydı, müşriklerin, şirklerinden ötürü böyle bir vaîd ile tehdit edilmelerinin bir manası kalmazdı.

Allah, Üçten Biridir Diyenler Kâfir Olmuştur

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوٓا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَٰثَةٍ ۘ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّآ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ ۚ وَإِن لَّمْ يَنتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

"Allah hakîkaten üçün, üçüncüsüdür" diyenler andolsun, kâfir olmuştur. Halbuki bir tek tanrıdan başka hiçbir tanrı yoktur. Eğer demekte oldukları bu sözden vazgeçmezlerse, içlerinden o kâfir olanlara, mutlaka elim bir azap dokunacaktır" (Mâide, 73).

Cenâb-ı Hak *"Allah hakîkaten üçün, üçüncüsüdür" diyenler andolsun kâfir olmuştur"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetteki "ثَلٰثَةٍ" kelimesi izâfetten dolayı meksûr kılınmıştır. Bu kelimeyi mansûb okumak câiz değildir. Çünkü bu وَاحِدٌ ثَلٰثَةٍ "üçünün biri" şeklindedir. Ama sen "رَابِعُ ثَلٰثَةٍ" dediğin zaman, sonu hem mansûb hem de meksûr okumak câizdir. Çünkü bunun manası, O "Kendilerine katılmak sureti ile üçü dörde çıkaran" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE: **Teslis İnancı**

Hristiyanların, *"O, üçün, üçüncüsüdür"* sözü hakkında iki izah vardır:

1) Bu, bazı müfessirlerin görüşüdür. Bu görüşe göre, Hristiyanlar bu sözleri ile, Allah, **Meryem** ve **Hz. İsa**'nın üç ayrı ilâh olduğunu kastetmişlerdir. Bunu te'kid eden bir şey de, Cenâb-ı Allah'ın, **Hz. İsa** (a.s)'ya *"Ey Meryem oğlu İsa, insanlara "Allah'tan başka, beni ve anamı iki tanrı edininiz"*

diyen sen misin?" (Mâide, 116) demesidir. Buna göre, *"üçün üçüncüsü"* ifâdesi, "üç ilâhın birisi" veya, "üç ilâhtan birincisi" manasındadır. Bunun manasının böyle olduğunun delili ise, Allah'ın, onları reddederken, *"Halbuki bir tek tanrıdan başka hiçbir tanrı yoktur"* buyurmasıdır. Buna göre âyette bir hazif bulunmaktadır. Fakat bu ifâdede اٰلِهَةٍ "ilâhlar" kelimesi zikredilmemiştir. Çünkü bunun, onların inançlarından olduğu malumdur. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Allah'ın, üç ilâhın üçüncüsü olduğu manasını kastetmeksizin, "Allah, üçün üçüncüsüdür" diyen kimse tekfir edilemez. Çünkü iki şeyin üçüncüsü, ilmi sebebi ile, Allah'tır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Herhangi bir üç kişiden bir fısıldaşma olsa, muhakkak o (Allah), bunların dördüncüsüdür. Bir beş kişiden bu vuku'a gelse, mutlaka o (Allah), bunların altıncısıdır"* (Mücâdile, 7) buyurmuştur.

2) Kelâmcılar, Hristiyanların şöyle dediklerini nakletmişlerdir: "Cevher tek, unsurları (uknûmları) ise üçtür: Baba, oğul ve Ruhu'l-Kudüs... Bu üçü, tek bir ilâhtır. Nitekim "güneş", hem "kurs"u (dâire), hem ışığı hem de ısıyı kapsamaktadır." Buna göre Hristiyanlar, "Baba" kelimesi ile, Tanrının zâtını; "Oğul" ile, kelimesini; "Ruh" ile de hayatını kastetmişler ve zat, kelime ve hayatın varlığını söyleyerek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın sözü olan "kelime", suyun içki ve süte karışması gibi, **Hz. İsa**'nın bedenine karışmıştır." Yine onlar, "Baba"nın bir ilâh, "Oğul"un bir ilâh ve "Ruh"un bir ilâh ve hepsinin birlikte tek bir ilâh olduğunu iddia etmişlerdir.

Bil ki bu görüşün bâtıl olduğu, aklın bedâheti ile malumdur. Çünkü üç, bir olmaz; bir de üç olmaz. Yeryüzünde Hristiyanların sözü kadar bâtıl ve bozuk başka bir söz görülmemiştir.

Sonra Allah وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اِلٰهٌ وَاحِدٌ *"Halbuki bir tek tanrıdan başka hiçbir tanrı yoktur"* buyurmuştur. Buradaki مِنْ (...dan) harf-i cerri hakkında iki görüş vardır:

1) Bu, bir bağlaç olup, zâiddir. İfâdenin takdiri, وَمَا اِلٰهٌ اِلَّا اِلٰهٌ وَاحِدٌ "Ancak tek bir tanrı vardır" şeklindedir.

2) Bu kelime, istiğrâk (kapsamlılık) ifâde eder. Âyetin takdiri, "Varlık âleminde, tanrılık hakikati hususunda sadece tek bir ferd vardır" şeklindedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Eğer demekte oldukları bu sözden vazgeçmezlerse, içlerinden o kâfir olanlara, mutlaka elîm bir azap dokunacaktır"* buyurmuştur.

Zeccâc şöyle der: "Bu ifâde, 'Bu din üzere devam edenlere, elîm bir azap dokunacaktır' demektir. Çünkü onlardan pek çoğu Hristiyanlıktan dönmüşler, tevbe etmişlerdir."

Hristiyanları Tevbeye Davet

أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُۥ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧٤﴾ مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾

"Hâlâ Allah'a tevbe edip, O'nun mağfiretini istemeyecekler mi onlar? Allah gâfûr ve rahîmdir. Meryem oğlu Mesih, ancak bir peygamberdir. Ondan evvel de peygamberler gelip geçmiştir. Onun anası bir sıddîkadır. İkisi de yemek yerlerdi. Bak, biz âyetleri onlara nasıl apaçık bildiriyoruz. Sonra yine bak, onlar nasıl (haktan) çevriliyorlar!" (Mâide, 74-75).

Cenâb-ı Hak, أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ *"Hâlâ Allah'a tevbe edip, O'nun mağfiretini istemeyecekler mi onlar"* buyurmuştur. **Ferrâ,** bu üslup hakkında, "Bu, Allahu Teâlâ'nın, içkinin haram kılınması ile ilgili olarak gelmiş olan, فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ *"Artık vazgeçtiniz değil mi?"* (Mâide, 91) buyruğunda olduğu gibi istifham şeklinde bir emirdir" demiştir.

Hz. İsa, Sadece Peygamberlerden Biridir

Daha sonra Allah مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ *"Meryem oğlu Mesih, ancak bir peygamberdir. Ondan evvel de peygamberler gelip geçmiştir. Onun anası da bir sıddîkadır"* buyurmuştur. Bu, "O, ancak, kendisinden önce gelip geçmiş peygamberler gibi bir peygamberdir; O, diğer peygamberlerin getirdiği gibi, Allah katından mu'cizeler getirmiştir. Eğer Allah, O'nun eliyle anadan kör doğanı ve alacalı (abraş) olanı iyileştirmiş ve ölüleri diriltmiş ise, aynı şekilde **Hz. Musa** (a.s)'nın eliyle de bir asaya can vermiş, onu hızla giden bir yılan haline getirmiş ve Kızıldeniz'i yarmıştı. Allah onu babasız yarattığı gibi, daha önce de **Hz. Âdem** (a.s)'i babasız ve annesiz yaratmıştır" demektir.

Meryem'in Sıddîka Olduğu

Âyetteki, *"Onun anası da bir sıddîkadır"* tabirinin tefsiri ile ilgili birkaç görüş vardır:

a) **Hz. Meryem,** Rabbisinin âyetlerini ve oğlunun, Rabbisi hakkında haber verdiği şeyleri tasdik etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Allah, O'nu tavsif ederken, *"O (Meryem), Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti"* (Tahrim, 12) buyurmuştur.

b) Hak Teâlâ, *"Derken biz ona ruhumuzu göndermiştik ve O, kendisine hilkati tam bir insan şeklinde görünmüştü..."* (Meryem, 18) buyurmuştur. **Hz. Cebrâil, Meryem** ile konuşup, **Meryem** de O'nu tasdik ettiği için, O'na "sıddîka" denilmiştir.

c) Onun "sıddîka" olmasından maksat, günahlardan tamamen uzak durup, kulluk görevlerini yerine getirmede son derece gayret içinde olmasıdır. Çünkü, bu vasıfların kendisinde mükemmel olarak bulunduğu kimse, "sıddîk" diye isimlendirilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İşte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıddîklarla, şehitlerle, iyi adamlarla beraberdirler"* (Nisâ, 69) buyurmuştur.

Meryem ve İsa, Yemeye Muhtaç Olan Mahluklardı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ *"İkisi de yemek yerlerdi"* buyurmuştur.

Bil ki bundan maksat, Hristiyanların görüşünün yanlışlığına istidlâl etmektir. Bu, birkaç yönden izah edilebilir:

a) Annesi olan herkes, yok iken meydana gelmiş demektir. Böyle olan herkes ise, ilâh değil, mahlûk olur.

b) Bunlar, muhtaç varlıklardır.. Çünkü, onların yiyip içmeye son derece fazla ihtiyaçları vardır. Halbuki ilâh, bütün bu şeylerden müstağni olan zât demektir. Binâenaleyh, **Hz. İsa**'nın bir ilâh olması nasıl düşünülebilir?

Yiyip İçmenin Tabiî İhtiyaçtan Kinaye Olması Görüşü Zayıftır

c) Bazı âlimler, Hak Teâlâ'nın *"İkisi de yemek yerlerdi"* buyruğunun abdest bozmaktan kinâye olduğunu, zira yiyip içen herkesin, mutlaka abdest bozması gerektiğini söylemişlerdir ki, bu şekildeki bir görüş, bana göre birkaç sebepten dolayı zayıftır:

1) Yiyip içen herkes, abdest bozacak diye bir kaide yoktur. Çünkü cennetlikler de yiyip içerler, ama abdest bozmazlar.

2) Yiyip içmek, taâm'a, yemeye-içmeye olan ihtiyaçtan dolayıdır. İşte böyle bir ihtiyaç, O'nun **(Hz. İsa)** ilâh olmadığına delâlet eden en güçlü delillerdendir. Binâenaleyh bizim, bu ifâdeyi başka bir şeyden kinâye kılmamıza gerek yoktur.

3) İlâh, yaratmaya ve îcat etmeye kâdir olandır. Şayet, **Hz. İsa** ilâh olsaydı, yiyip içmeksizin de kendisinden açlığın tesirini defetmeye kâdir olurdu. **Hz. İsa,** kendisinden zararı gideremediğine göre, O'nun âlemlerin ilâhı olması nasıl düşünülebilir? Özet olarak diyebiliriz ki, Hristiyanların görüşünün bozukluğu, bu hususta herhangi bir delile ihtiyaç hissettirmeyecek kadar açıktır.

Daha sonra Allah, اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ *"Bak, biz âyetleri onlara nasıl apaçık bildiriyoruz. Sonra yine bak, onlar nasıl (haktan) çevriliyorlar!"* buyurmuştur.

Bir kimse birisini bir şeyden çevirip vazgeçirdiğinde, "اَفَكَهُ - يَأْفِكُهُ - اِفْكًا" denilir. "İfk" yalan söylemek demektir. Çünkü yalan da, haktan dönmek ve yüz çevirmektir. O halde, bir şeyden çevrilmiş olmak, ondan dönmek, vazgeçmek demektir. Yağmur, kendisinden vazgeçip yağmadığında "اُفِكَتِ الْاَرْضُ" denilir. Buna göre "اَنّٰى يُؤْفَكُونَ" buyruğunun manası, "Hak'tan nasıl da çevrilirler?" şeklindedir. Âlimlerimiz âyetin, onların hakkı düşünmekten döndürülmüş olduklarına delâlet ettiğini; zira insanın, kendisini hak ve doğrudan bâtıla, cehâlete döndürmesinin imkânsız olduğunu, çünkü insanın, kendisi için bunu tercih edemeyeceğini söylemişlerdir... Böylece biz, onları bundan çevirenin, Allahu Teâlâ (c.c) olduğunu anlamış olduk.

İnsana Fayda Verip Zararını Önleyemeyen Tanrı Olamaz

قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ۚ وَاللّٰهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾

"De ki: "Allah'ı bırakıp da, size ne bir zarar, ne de bir fayda yapmaya gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Halbuki işiten ve bilen, Allah'ın tâ kendisidir" (Mâide, 76).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا *"De ki: "Allah'ı bırakıp da, size ne bir zarar, ne de bir fayda yapmaya gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz?"* buyurmuştur. Bu da, Hristiyanların görüşünün yanlış olduğuna bir başka delil olup çeşitli deliller ihtiva eden bir ifâdedir.

a) Yahudiler, Hz. İsa'ya düşmanca davranıyor ve ona, kötülük yapmaya yöneliyorlardı. Buna karşılıksa, **Hz. İsa** onlara hiçbir zarar veremiyordu. Yine O'nun havarileri, arkadaşları ve dostları, O'nu seviyorlardı ama buna rağmen **Hz. İsa,** onlara hiçbir dünyevî fayda temin edemiyordu. Binâenaleyh zarar vermekten ve fayda temin etmekten aciz olan kimsenin, bir ilâh olması nasıl düşünülebilir?

b) Hristiyanlara göre Yahudiler Hz. İsa'yı çarmıha germişler ve O'nun kaburgalarını paramparça etmişlerdi. **Hz. İsa** susayıp, onlardan su isteyince de, onlar O'nun burun deliklerine sirke dökmüşlerdi. İşte bu derece zayıf olan bir kimsenin, bir ilâh olması nasıl makul ve akla uygun olabilir?

c) Âlemlerin ilâhı olanın, kendisi dışındaki her şeyden müstağni; kendisi dışındaki her şeyin de O'na muhtaç olması gerekir. Şayet **Hz. İsa** böyle olsaydı, O'nun Allah'a ibâdetle meşgul olması imkânsız olurdu. Çünkü ilâh olan başka bir şeye tapmaz. İlâha ibâdet edense, ancak kuldur. **Hz. İsa**'nın ibâdetlere ve taatlere devam etmiş olduğu tevâtür yoluyla bilinince, biz, O'nun bunları, faydaları temin, zararı da def etme hususunda başkasına muhtaç olduğu için yapmış olduğunu anlamış oluruz. Bu durumda olan kimse, nasıl kullara fayda ulaştırmaya ve onlardan zararları savuşturmaya kâdir olabilir? Bu durumda olduğuna göre, O da, diğer kullar gibi bir kuldur. İşte bu, Cenâb-ı Allah'ın naklettiği gibi, **Hz. İbrahim** (a.s)'in babasına, *"Niçin duymayan, görmeyen ve senin hiçbir ihtiyacına cevap vermeyen (putlara) ibadet ediyorsun?"* (Meryem, 43) diyerek getirdiği delilin aynısıdır.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَاللّٰهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"işiten ve bilen, Allah'ın tâ kendisidir"* buyurmuştur. Bundan murat, bir tehdid-i ilahîdir. Bu, "Allah sizin inkârınızı hakkıyla duyan ve kalplerinizdeki şeyleri bihakkın bilendir" demektir.

Dininizde Taşkınlık Etmeyin, Sapkınlara Uymayın

قُلْ يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِى دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوٓا اَهْوَآءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَآءِ السَّبِيلِ ﴿٧٧﴾

"De ki: "Ey Ehl-i kitap, dininizde haksız yere haddi aşmayın. Bundan evvel gerçekten hem kendileri sapmış hem de birçok (insanı) saptırmış ve dümdüz yoldan sapmış bir kavmin hevâ ve hevesine uymayın" (Mâide, 77).

Bil ki Allahu Teâlâ, ilk önce Yahudilerin, ikinci olarak da Hristiyanların bâtılları ile ilgili beyanatta bulunup, bunların yanlış ve asılsız olduğu hususunda pek kesin ve kuvvetli deliller getirince, daha sonra, her iki güruha da şöyle hitap edip, يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ *"Ey Ehl-i kitap, dininizde haksız yere haddi aşmayın"* buyurmuştur. Bu hitaptaki "gulüv", ihmal etmenin zıddı olup, "haddi aşmak" manasındadır. Bu böyledir, çünkü hak (gerçek) ifrât ve tefrit aşırılıklarının tam ortasında bulunur. Allah'ın dini de, ya haddi aşma ya da ihmal etme aşırılıkları ortasındadır. Âyetteki, *"haksız yere"* tabiri, mef'ûl-i mutlak olan mahzûf bir kelimenin sıfatıdır. Buna göre kelâmın takdiri, لَا تَغْلُوا فِى دِينِكُمْ غُلُوًّا غَيْرَ الْحَقِّ "Dininizde, haksız bir haddi aşma ile, haddi aşmayın" yani, "bâtıl bir haddi aşma ile haddi aşmayın" şeklindedir. Çünkü din hususunda haddi aşma, iki türlü olur:

1) Hak hususunda haddi aşıp, ileri gitmek ki, bu hakkı yerleştirip te'kid etmede ileri gitmektir.

2) Bâtıl hususunda haddi aşıp, ileri gitmek ki, bu da, ortaya şüpheler atıp delilleri gizleme hususunda külfete girmek, zorlanmaktr. Âyette bahsedilen bu haddi aşış, Allah'ın laneti üzerlerine olasıca Yahudilerin, **Hz. İsa** (a.s)'nın (hâşâ) veled-i zinâ olup yalan söylediğini ileri sürmeleri; Hristiyanların ise, **Hz. İsa** (a.s)'nın bir ilâh olduğunu iddia etmeleridir.

Hevâ Tabirinin Açıklanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا تَتَّبِعُوا اَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ *"Bundan evvel gerçekten hem kendileri sapmış, hem de birçok*

(insanı) saptırmış ve dümdüz yoldan sapmış bir kavmin hevâ ve hevesine uymayın" buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Ehvâ" kelimesi burada, delil ve hüccetlerin değil de, şehvet ve arzunun sevk edip götürdüğü görüşler demektir. **Şa'bî,** "Allahu Teâlâ Kur'ân'da, "hevâ" kelimesini getirdiği her yerde, "hevâ"yı tenkit edip kınamıştır. Nitekim, *"Hevâ'ya tâbi olma ki o, seni Allah yolundan saptırır"* (Sâd, 26), *"Hevâsına uyan kimseler sakın seni bundan alıkoymasın. Sonra helak olursun"* (Tâhâ, 16); *"Kendi hevâ-vü hevesinden söylemez O"* (Necm, 3) ve *"Hevâsını tanrı edinmiş kimseyi gördün mü?.."* (Câsiye, 23) buyurmuştur" der.

Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Biz, "hevâ" kelimesinin hep kötü manalara kullanıldığını görüyoruz. Mesela فُلَانٌ يَهْوِي الْخَيْرَ "Falanca hayra heves ediyor" denilmeyip, aksine, فُلَانٌ يُرِيدُ الْخَيْرَ وَيُحِبُّهُ "Falanca hayır ister ve sever denilir."

Bazı âlimler de: "Hevâ, Allah'ın dışında, ibâdet olunan bir "ilah (put)" manasınadır" demişlerdir.

Sahibini ateşe götürüp uçurduğu için, arzu ve hevese, "hevâ" denildiği de ileri sürülmüştür. Hevâ-ü hevesi zemmetme hususunda şu beyit söylenmiştir:

إِنَّ الْهَوَى لَهُوَ الْهَوَانُ بِعَيْنِهِ فَإِذَا هَوَيْتَ فَقَدْ لَقِيتَ هَوَانًا

Şüphesiz hevâ, bizâtihî horluk ve hakirliktir. Bundan dolayı hevâ ve hevesine uyduğun zaman, horluk ve hakirlikle yüz yüze gelirsin."

Yine birisi, **İbn Abbas** (r.a)'a: "Ben hevâ-vü hevesimi, senin hevâ-vü hevesinin üzerinde kılan Allah'a hamdederim" demiş. Bunun üzerine **İbn Abbas** (r a): "Her hevâ, sapıklıktır" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ onları, sapıklık hususunda üç kademe ile tavsif etmiş ve hepsinin de, daha önce sapıtmış olduklarını anlatmış, sonra başkalarını da saptırdıklarını belirtmiş ve daha önceki gibi, şu anda da sapıklıkta devam ettiklerini beyân etmiştir. Biz, bu halden, Allah'a daha uzak ve Allah'ın ikabına daha yakın, başka bir hal göremiyoruz. Bundan Allah'a sığınırız. Bu âyetin şu mânaya gelmesi de muhtemeldir: "Onlar saptılar, saptırdılar ve daha sonra da saptırmalarını bir nevî hakka iletme olarak inandıkları için saptılar." Yine âyette bahsedilen birinci sapma (dalâlet) ile, dinden sapma;

ikincisi ile de, cennete götüren yoldan sapma manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Emr-i Maruf Yapmayan Yahudilerin Lanetlenmesi

Bil ki Allahu Teâlâ, Ehl-i kitaba bu şekilde hitap edince, onların atalarının durumunu anlatmak için şöyle buyurmuştur:

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِيٓ إِسْرَآءِيلَ عَلَىٰ لِسَانِ دَاوُۥدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ۚ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُّنكَرٍ فَعَلُوهُ ۚ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾ تَرَىٰ كَثِيرًا مِّنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنفُسُهُمْ أَن سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِى الْعَذَابِ هُمْ خَٰلِدُونَ ﴿٨٠﴾ وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَآءَ وَلَٰكِنَّ كَثِيرًا مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

"İsrâiloğullarından kâfir olanlar, Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlendiler. Bunun sebebi isyan etmeleri ve ifrata sapmaları idi. Onlar, yaptıkları herhangi bir fenalıktan, birbirini nehyetmezlerdi. Hakîkaten yapmakta oldukları şey ne kötü idi. İçlerinden birçoğunu görürsün ki, kâfirlere dostluk ederler. Kendilerinin, irtikap ettikleri şeyler, andolsun ki ne çirkin şeylerdir. (Bu da) Allah'ın kendilerine gazap etmesi ve onların o azap içinde ebedî kalıcı olmalarıdır. Eğer Allah'a, Peygamber'e ve O'na indirilene iman etmiş olsalardı, onları dostlar edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir" (Mâide, 78-81).

Müfessirlerin ekserisi, yüce Allah'ın, bu âyet ile Ashab-ı sebt (Cumartesi yasağına uymayanlar) ile, Mâide (Gökten inen sofra) ashabını kastetmiştir, demişlerdir. Cumartesi yasağına uymayanlar, **Dâvud** (a.s)'un kavmi olup, bunlar, Eyle halkıdır. Bunlar, Allah'ın A'râf Sûresi'nde de bahsettiği gibi, Cumartesi günü balık tutmak suretiyle haddi aşınca, **Dâvud** (a.s): "Allah'ım, onlara lanet et ve onları bir ibret vesilesi kıl.." dedi. Böylece onlar da maymunlar haline geldiler. Mâide ashabına gelince, bunlar da, o sofradan yiyip içip de, buna rağmen iman etmeyince **Hz. İsa:** "Allah'ım, onlara, Ashab-ı Sebt'e lanet ettiğin gibi lanet et!" dedi. Böylece bunlar da domuzlar

haline geldiler. Bunlar, içlerinde hiçbir kadın ve hiçbir çocuk bulunmayan beş bin kişi idiler. Âlimlerden bazıları şöyle demişlerdir: Yahudiler: "Biz peygamber evlatlarıyız" diye övünüyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların, peygamberlerin lisanlarıyla da lanetlenmiş olduklarına delâlet etsin diye, bu âyeti zikretmiştir.

Şu da denilmiştir: **Hz. Dâvûd** ile **Hz. İsa** (a.s), Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini müjdelemişler, O'nu tekzip edenleri de lanetlemişlerdi. Bu, **Esamm**'ın görüşüdür.

Müteakiben Allah, "ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ" buyurmuştur ki bu, "bu lânet, onların Allah'a isyan edip bu isyanda ileri gitmeleri sebebiyle olmuştur" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu ma'siyet ve haddi aşmayı, كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ *"Onlar, yaptıkları herhangi bir fenâlıktan, birbirini vazgeçirmiyorlardı"* buyruğuyla belirtmiştir. Bu ifâdede geçen "Birbirini vazgeçirme tabirinin şu iki anlamı vardır:

a) Cumhûrun benimsediği görüşe göre bu fiil, nehy (nehyetmek) mastarının "tefâül" babıdır. (Tenahî) yani, "Onlar birbirlerini kötülükten nehyetmiyorlardı" demektir. **İbn Mes'ûd** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: مَنْ رَضِيَ عَمَلَ قَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ وَمَنْ كَثَّرَ سَوَادَ قَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ *"Kim bir topluluğun amelinden hoşnut olursa, o kimse onlardan olmuş olur. Her kim de, bir grubun sayısını, (kalabalığını) çoğaltırsa, o da onlardan olmuş olur."*

b) Bu kelime, اَلْاِنْتِهَاءُ (vazgeçmek, bitirmek) anlamındadır. Nitekim bir kimse bir şeyden vazgeçip kaçındığı zaman, "اِنْتَهٰى عَنِ الْاَمْرِ وَتَنَاهٰى عَنْهُ" denilir.

Daha sonra Hak Teâlâ, لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ *"Hakikaten yapmakta oldukları şey, ne kötü idi!"* buyurmuştur. "لَبِئْسَ" tabirinin başındaki lâm harfi, kasem lamıdır. Buna göre sanki Allah, اُقْسِمُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ "Zâtıma yemin ederim ki, hakikaten onların yapmakta oldukları şey ne kötü idi!" demiştir. Onların yaptıkları şey ise, günahlar irtikâp edip haddi aşarak düşmanlık yapmak ve emr-i marûf ve nehy-i münker yapmamaktır.

Buna göre şayet, "Bir şey olup bittikten sonra, o şeyden vazgeçmek mümkün değildir. O halde Cenâb-ı Hak, ne diye onları bundan dolayı kınamıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Bundan murat, "Onlar, yapmış oldukları bir kötülüğü tekrar yapmaktan, birbirlerini nehyetmiyorlardı" anlamıdır.

b) "Onlar, yapmayı istedikleri, âlet ve edevatını hazırladıkları bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmiyorlardı."

c) "Onlar, yapmış oldukları kötülükte ısrar etmekten birbirlerini vazgeçirmiyorlardı."

Daha sonra Allah تَرٰى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا *"İçlerinden birçoğunu görürsün ki, kâfirlerle dostluk ederler"* buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ, Ehl-i kitabın atalarını, yukarıdaki âyetlerde yer alan tabirlerle vasfedince, onlardan, Kur'ân'ın nüzul zamanında mevcut olanları da, kâfirleri ve putperestleri dost edinmeleri vasfıyla nitelemiştir ki, bundan murat **Ka'b İbn Eşref** ve arkadaşlarıdır. Çünkü bunlar müşrikleri Hz. Peygamber'in aleyhine kışkırtmış ve onlara yardımda bulunmuşlardı. Biz bu hususu, "...diğer küfredenler için de, *"Bunlar iman edenlerden daha doğru bir yoldadır" diyorlar"* (Nisâ, 51) âyetinin tefsirinde anlatmıştık.

Daha sonra Allah, لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ اَنْفُسُهُمْ *"Kendilerinin yapıp gönderdiği şeyler, andolsun ki ne çirkin şeylerdir"* buyurmuştur ki bu, "onların, âhiret yurdunda, âhiretleri için takdim etmiş oldukları şey ne kötüdür" demektir.

Allah, اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَفِى الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ *"Bu da, Allah'ın kendilerine gazap etmesi ve onların o azap içinde ebedi kalıcı olmalarıdır"* buyurmuştur. "اَنْ" edâtının başına geldiği cümle, mahallen merfûdur. Bu, senin tıpkı بِئْسَ رَجُلًا زَيْدٌ "**Zeyd,** adam olmak bakımından ne kötüdür!" demen gibidir. Bu cümlenin merfû oluşu, tıpkı misâlimizdeki Zeyd kelimesinin merfû oluşu gibidir. Misalimizdeki "Zeyd" kelimesinin merfu oluşu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Zeyd kelimesi mübtedâ, "بِئْسَ" ve kendisinde amel etmiş olduğu şey ise, "زَيْدٌ" kelimesinin haberidir.

b) Zeyd kelimesinin, mahzûf bir mübtedânın haberi olmasıdır. Sanki o, بِئْسَ رَجُلًا " deyince, ona, "Kimdir o?" denilmiş de, o da Zeyd, yani "هُوَ زَيْدٌ" demiştir.

Daha sonra, Allah: وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ اَوْلِيَاءَ وَلٰكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ *"Eğer Allah'a, Peygamber'e ve O'na indirilene iman etmiş olsalardı, onları dostlar edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir"* buyurmuştur ki bu, "Onlar, iddiâ ettikleri gibi eğer Allah'a, peygamberlerine, yani **Mûsa**'ya ve **Tevrât**'a, o **Mûsa**'ya indirilene inanmış olsalardı,

müşrikleri dost edinmezlerdi" demektir. Çünkü müşrikleri dost edinmenin haram edilmesi hem **Tevrât**'ta, hem de **Musa**'nın şeriatinde te'kid edilmişti. Şu halde, buna rağmen onlar bunu yapınca, onların maksatlarının **Hz. Musa**'nın dinini takrir etmek, yürürlüğe koymak olmayıp, bilakis onların maksatlarının riyâset ve makam olduğu ortaya çıkmış olur. Böylece onlar, bu riyâset ve makamı, güçlerinin yettiği her türlü yolla elde etme gayreti içine girmişlerdir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak onları, "fasıklıkla" tavsif ederek, *"Fakat onlardan birçoğu fâsık kimselerdir"* buyurmuştur.

Bu hususta başka bir açıklama da, **Kaffâl**'in yapmış olduğu şu izahtır: "Şayet, müşrikleri dost edinen o Yahudiler, Allah ve Muhammed (s.a.s)'e iman etmiş olsalardı, o Yahudiler o müşrikleri dost edinmezlerdi." Bu izah da güzel ve yerinde bir izah olup, âyette buna mâni olabilecek herhangi bir husus bulunmamaktadır.

Müslümanlara En Fazla Düşmanlık Yahudilerden ve Müşriklerden Gelir

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا ۚ وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِّلَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ قَالُوٓا اِنَّا نَصَارٰى ۛ ذٰلِكَ بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾

"İnsanların, iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetlisi, andolsun ki Yahudilerle, Allah'a eş koşanları bulacaksın. Onların, iman edenlere sevgi bakımından daha yakınını da, andolsun, 'Biz Nasranîleriz' diyenleri bulacaksın. Bunun sebebi şudur: Çünkü onların içinde keşişler, rahipler vardır ve onlar, büyüklenmek istemezler" (Mâide, 82).

Bil ki Allah, Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili olarak zikretmiş olduğu şeyleri zikredince, bu âyette de, Yahudilerin Müslümanlara daha fazla düşman olduklarını belirtmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak Yahudileri, düşmanlık hususunda, müşriklerle eş tutmuş, hatta onların, düşmanlık konusunda müşriklerden de katı olduğuna dikkat çekmiştir.

İşte bu sebepten dolayı da Yahudileri müşriklerden önce getirmiştir. Yemin ederim ki, onlar gerçekten böyledirler.. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de مَا خَلَا يَهُودِيَّانِ بِمُسْلِمٍ إِلَّا هَمَّا بِقَتْلِهِ *"İki Yahudi bir Müslümanla baş başa kalmaya görsünler; onlar mutlaka o Müslümanı öldürmeye kastederler"*[31] dediği rivâyet edilmiştir.

Müslümanlara En Yakın Olanlar Kendini Dîne Vermiş Hristiyanlardan Çıkar

Allahu Teâlâ bu âyette, Hristiyanların, Yahudilerden daha yumuşak huylu olduğunu ve bu sebeple de Müslümanlara daha yakın olduğunu belirtmiştir. Burada iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas, Said İbn Cübeyr, Atâ ve **Süddî:** "Bu âyetle **Necaşî** ve Habeşistan'dan Hz. Peygamber'e gelerek O'na iman eden kavmi murat edilmiştir. Müslümanlara düşmanlıkları apaçık iken bütün Hristiyanlar murat edilmemiştir" demişlerdir.

Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Yahudilerin inançlarına göre, dinî bakımdan kendilerinden olmayan kimselere, hangi yol ve şartla olursa olsun, kötülük yapmak kendilerine farzdır.. Eğer, öldürmeye güçleri yeterse, öldürürler; yapamazlarsa, malları gasp etmek, hırsızlık yapmak veyahut da çeşitli hile, tuzak ve desiseler kurarak bunu yapmaya çalışırlar.. Ama Hristiyanlara gelince, onların inançları böyle değildir. Aksine onların dinine göre başkalarına eziyet etmek haramdır. İşte bu iki millet arasındaki fark budur."

İKİNCİ MESELE

Bu iki millet arasındaki farkı izah etmekten maksat, Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde Yahudilerin durumunu, (O'na vermiş oldukları keder ve üzüntüyü) hafifletmektir. "لَتَجِدَنَّ" kelimesinin başındaki lâm harfi, kasem lâm'ı olup, mâna: "Yemin ederim ki, Yahudi ve müşrikleri, mü'minlere düşman olmak bakımından insanların en katı ve şiddetli olanı bulursun... Biz sana, bu diretmenin ve bu isyânın, onların eskiden beri devam ettirdikleri örfleri olduğunu açıklayıp izah ettik.. O hâlde gönlünü onlara karşı serbest tut, onların hile ve tuzaklarına aldırış etme" demektir.

---

31 Keşfu'l-Hafâ, 2/187.

Bu İki Millet Arasındaki Farklı Tutumun Sebebi

Daha sonra Allah, bu iki millet arasındaki farklılığın sebebini izah etmek üzere: ذٰلِكَ بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ *"Bunun sebebi şudur: Çünkü onların içinde keşişler, rahipler vardır ve onlar, büyüklenmek istemezler"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili olarak da şu iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu farklılığın sebebi şudur: Yahudiler, dünyaya karşı çok şiddetli bir hırs ve tutku içindedirler. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Celalim hakkı için, sen onları (Yahudileri) insanlardan (hatta) müşriklerden daha fazla (dünya) hayatına düşkün bulacaksın"* (Bakara, 96) âyetidir. Allah, bu âyetinde Yahudileri, dünyaya düşkün olma hususunda, âhireti inkâr eden müşriklere eş tutmuştur. Hırs, kötü ahlâkın kaynağı ve merkezidir. Çünkü dünyaya düşkün olan herkes, dünyayı elde etmek uğruna dinini terk eder ve her türlü haramı ve kötülüğü yapmaya yeltenir. Binâenaleyh muhakkak onun, bir mal veya bir makam elde eden herkese karşı düşmanlığı artar.. Hristiyanlara gelince onlar, pek çok işte dünyadan yüz çevirip ibâdete; riyâset tutkusunu, tekebbürü ve kendini yüksek görmeyi terk etmeye yönelirler. Böyle olan herkes hiç şüphesiz ki, başkalarına haset etmez, onlara eziyet vermez ve onlara düşmanlıkta bulunmaz.. Aksine Hakk'ı talep etmek hususunda yumuşak huylu olur ve o Hakk'a hemen boyun eğer. İşte bu konuda bu iki millet arasındaki fark budur ki, bu da Allah'ın: *"Bunun sebebi şudur: Çünkü onların içinde keşişler, râhipler vardır* ve *onlar, büyüklenmek istemezler"* buyruğu ile kastedilendir.

Burada, dini talep etme hususunda faydalı olan bir incelik vardır ki, o da şudur: Hristiyanların küfrü, Yahudilerinkinden daha katı ve serttir. Zira, Hristiyanlar ulûhiyyette ve nübüvvet hususunda çekişirlerken, Yahudiler sadece nübüvvet hususunda münakaşa etmişlerdir. Birinci durumun daha tehlikeli olduğunda bir şüphe yoktur. Hristiyanların, bu kadar katı küfürlerine rağmen, dünyayı talep etme konusundaki hırs ve tutkuları daha fazla olmayıp, aksine onların kalplerinde âhirete yönelik bir meyil ve arzu bulunduğu için, Allahu Teâlâ onları, *"Onların, iman edenlere sevgi bakımından daha yakınını da, andolsun, 'biz nasranileriz' diyenleri bulacaksın"* tabiriyle onlara bir mevki vermiştir. Yahudilere gelince, onların küfürleri Hristiyanların küfürlerinin yanında daha hafif olmasına rağmen, Allah onları rahmetinden kovmuş ve lanetin daha büyüğünü onlara göndermiştir.

Bu ise sırf onların, dünyaya aşırı düşkünlükleri sebebiyle olmuştur. İşte bu durum senin dikkatini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ *"Dünya sevgisi, her günahın başıdır"*[32] sözünün ne kadar doğru olduğu hakikatine çekmektedir.

İKİNCİ MESELE

"اَلْقَسُّ وَالْقِسِّيسُ" kelimeleri, Hristiyanların başkanlarına verilen addır. Bu kelimelerin çoğulu "اَلْقِسِّيسُونَ"dir. **Urve İbnu'z-Zübeyr** şöyle demektedir: "Hristiyanlar, **İncil**'e yapacaklarını yaptılar ve ona, ondan olmayan şeyleri de soktular. Geriye onların âlimlerinden, hak ve din hususunda tek bir kişi kalmıştır ki, onun da adı **"Kıssîs"** idi. Binâenaleyh, onun yolu ve dini üzere olan herkes **"kıssîs"**dir." **Kutrub** da şöyle demektedir: "اَلْقَسُّ وَالْقِسِّيسُ" kelimeleri Rûmcada "âlim" manasına gelir. İşte bu da, her iki dil arasında vaki olan bir muvafakattan ileri gelmektedir. Ruhban kelimesine gelince, bu tıpkı, râkib kelimesinin çoğulunun rukbân (biniciler); fâris kelimesinin çoğulunun fursân (süvâriler) olması gibi, râhib kelimesinin çoğuludur. Bazıları da ruhbân kelimesinin müfret olup, cemisinin ise rehâbîn şeklinde geldiğini ve bunun tıpkı kurban (karabîn) (kurban-kurbanlar) kelimeleri gibi olduğunu; aslının ise, "korku" manasına gelen "اَلرَّهْبَةُ" kelimesi olduğunu söylemişlerdir.

İmdi şayet, Cenâb-ı Allah, *"onlar hakkında onların ihdas ettikleri ruhbanlığa..."* (Hadid, 27) buyurduğu, Hz. Peygamber de, لَا رَهْبَانِيَّةَ فِى الْاِسْلَامِ *"İslam'da ruhbanlık yoktur"*[33] dediği halde Allah onları nasıl methetmiş, övmüştür?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, Yahudilerin son derece sert ve katı olan tavırları, yolları mukabilinde olarak (nisbî) bir övgü ve medh olmuştur. Bu kadar bir övgüden, onun her halükârda bir övgü olması manası çıkmaz..

O Din Adamları Vahy Alâmetini Tanıyıp Ağlarlar

وَاِذَا سَمِعُوا مَآ اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ تَرٰٓى اَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَآ اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾ وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا

32 El-Câmiu's-Sağir. 1/146.

33 Benzeri bir hadis için bkz. Müsned, 6/226: **Dârimi,** Nikah, 3 (2/133).

جَآءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿٨٤﴾ فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذٰلِكَ جَزَآءُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَآ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٨٦﴾

"Peygamber'e indirileni dinledikleri vakit de Hakk'ı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün onların. (Şöyle) derler: 'Ey Rabbimiz, iman ettik. Artık bizi (hakka) şahit olanlarla berâber yaz. Zaten biz, Rabbimizin bizi de sâlih kimseler arasına koymasını umup dururken ne diye Allah'a ve bize gelen hakikate iman etmeyelim?' İşte Allah, onların söylediklerinden dolayı altından ırmaklar akan cennetleri kendileri oralarda ebedî kalıcı olmak üzere onlara mükâfat olarak ihsan etti. Bu, iyi hareket edenlerin mükâfatıdır. O inanmayıp kâfir olanlara, Allah'ın âyetlerini yalanlayanlara (gelince), onlar da o çılgın ateş ehlidirler"
(Mâide, 83-86).

Daha sonra yüce Allah, وَاِذَا سَمِعُوا مَا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ تَرٰى اَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ *"Peygamber'e indirileni dinledikleri vakit de, gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün"* buyurmuştur. سَمِعُوا "dinlediler" fiilinde fâil olan vâv zamiri, onlardan iman eden kıssîs ile ruhbanlara; "مَا اُنْزِلَ" ifadesindeki gizli "هُوَ" zamiri Kur'ân'a râci olup, اِلَى الرَّسُولِ "peygambere" ifâdesiyle de Hz. Peygamber kastedilmiştir.

İbn Abbas şöyle demektedir: Allah bu âyet ile **Necaşî** ve arkadaşlarını kastetmiştir. Bu böyledir, zira **Cafer et-Tayyar, Necâşî** ve arkadaşlarına Meryem Sûresi'ni okumuş; bunun üzerine **Necaşî,** yerden bir saman çöpü alarak, "Allah'a yemin olsun ki, O, Allah'ın **İncil**'de buyurduğuna, (saman çöpünü göstererek) şu kadarcık bir ilâvede bulunmadı!" demiştir. **Cafer et-Tayyar,** okumayı bitirinceye kadar ağlamalarını sürdürmüşlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün"* buyruğu ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) "Onların gözleri, taşıncaya kadar yaşlarla doldu" demektir. Çünkü "اَلْفَيْضُ" kelimesi, kabın veya benzeri şeylerin içindeki, etrafından görülünceye kadar dolup taşmasıdır.

b) Bu tabirle, onların iyice ağlamaları murat edilmiş, böylece de onların gözleri, âdeta dolup taşmış olarak tasvir edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ *"hakkı tanıdıklarından dolayı..."* buyruğunun manası, "Hz. Muhammed'e indirilen hakkı tanımalarından dolayı..." demektir.

Buna göre eğer "مِنَ الدَّمْعِ" kelimesindeki "مِنْ" ile Hak Teâlâ'nın "مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ" ifadesindeki "مِنْ" arasında ne fark bulunmaktadır? denilirse, deriz ki: Birinci "مِنْ" harf-i cerri "ibtidâ-i gâye" içindir. Buna göre ifâdenin manası, "Göz yaşlarının dolup taşması, önce Hakk'ı tanımaktan neş'et etmiş ve bundan ötürü, bu sebeple olmuş..." demektir. İkinci "مِنْ" ise, "teb'îz" içindir. Yani, "onlar Hakk'ın yani Kur'ân'ın bir kısmını tanımalarıyla yüce Allah onları ağlattı, artık onlar Hakk'ın tamamını tanısalardı kim bilir durum nasıl olurdu!.." demektir.

O Mü'minlerin "Ya Rab! Bizi de Şahitler İçinde Yaz!" Sözleri

Allahu Teâlâ'nın, يَقُولُونَ رَبَّنَا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ *"Onlar, 'Ey Rabbimiz, biz duyduğumuza iman ettik ve onun hak olduğuna şehâdet ettik.. O halde bizi de şahitlerle bareber yaz!' derler"* sözüne gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ bu ifâdeyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Hakk'a şahâdet eden ümmetini kastetmiştir. Bu, *"Böylece sizi vasat (orta) bir ümmet yapmışızdır; insanlara karşı şahitler olasınız.. diye.."* (Bakara, 143) âyetinden anlaşılmaktadır.

b) "Peygamberlerinden ve kullarının mü'minlerinden, senin dışında ilâh olmadığına şehâdet edenlerle birlikte yaz!" demektir.

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ *"Zaten biz, Rabbimizin bizi de sâlih kimseler arasına koymasını umup dururken ne diye Allah'a ve bize gelen hakikate iman etmeyelim?"* buyruğu ile ilgili şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi: "لَا نُؤْمِنُ" ifadesi "غَيْرَ مُؤْمِنِينَ" manasında olarak, hal olması itibariyle mahallen mansubdur. Bu tıpkı senin, "قَائِمًا" "ayakta olarak.." demen gibidir. "وَنَطْمَعُ" ifâdesinin başındaki vâv harfi de, haliyye vâv'ıdır" demiştir.

Buna göre şayet, "Birinci ve ikinci hâlin âmili olan kelime nedir?" denilirse, biz deriz ki: Birincisinin âmili, "لَنَا" ifâdesindeki fiil manasına gelen

lâm harfidir. Buna göre sanki, "Biz mü'min olmadığımız halde, eğer mü'min olmazsak, elimize ne geçer?" denilmek istenmiştir. İkincisinin âmili ise, bu fiilin manasıdır. Ancak ne var ki ikinci hal de birincisiyle mukayyettir. Çünkü sen, birinci hali aradan çıkarıp da "وَمَا لَنَا وَنَطْمَعُ" dersen, bu tam bir söz olmaz. Yine "وَنَطْمَعُ" kelimesinin "لَا نُؤْمِنُ" kelimesinden hal olması da caizdir.. Şu anlamda ki: Onlar, kendilerinin Allah'ı birlememelerini, bununla beraber, salih kimselerle birlikte olmalarını yadırgamışlar, bunu yakıştıramamışlardır. Bu ifâdenin, "Bize ne oluyor ki, teslis akidesiyle, sâlih kimselerle birlikte bulunma arzusunu birleştiriyoruz!" manasında olarak "لَا نُؤْمِنُ" ifadesine atfedilmiş olması da câizdir.

***İKİNCİ MESELE:* İyilik ve İhsan Erbabının Amellerinin Karşılığı**

Âyetin takdiri, "Rabbimizin, bizi sâlih kavimlerle birlikte cennetine Rıdvan yurduna sokacağını umuyoruz" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O (Allah), mutlaka onları, râzı olacakları bir yere sokacaktır"* (Hacc, 59) buyurmuştur. Fakat âyette bu hususun, malum olduğu için hazfedilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

Sonra Allahu Teâlâ, فَأَثَابَهُمُ اللهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذٰلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ * وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ *"İşte Allah onların söylediklerinden dolayı, altından ırmaklar akan cennetleri, kendileri için ebedi kalıcı olmak üzere, onlara mükâfat olarak ihsan etti. Bu, iyi hareket edenlerin mükâfatıdır. O inanmayıp kâfir olanlara, Allah'ın âyetlerini yalanlayanlara (gelince), onlar da o çılgın ateşin ehlidirler"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Bu Âyet Sırf Sözden Ötürü Mükâfat Verildiğini Bildiriyor, Bu Nasıl Olur?**

Âyetin zâhiri, onların bu sevabı, sırf sözlerinden dolayı hak ettiklerine delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Söylediklerinden dolayı... mükâfat olarak ihsan etti"* buyurmuştur. Bu ise mümkün değildir. Çünkü sırf söz, sevâbı gerektirmez.

Âlimler buna şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

a) Daha önce, onların vasfı olarak, "söylediklerinde ihlaslı oldukları" hususu geçmişti ki bu, "marifet" (bilme)dir. Bu da, Allah'ın *"Hakk'ı tanıdıklarından (bildiklerinden) dolayı..."* ifâdesi ile anlatılan hususdur. Ma'rifet, ihlâs ile mükemmel bir bağlılık bulunup, sonra da bunlara söz eklenince, şüphesiz ki iman kemâle ermiş olur.

b) **Atâ'nın** rivâyetine göre, **İbn Abbas** (r.a): "âyetteki بِمَا قَالُوا *"söylediklerinden dolayı..."* ifâdesi ile, بِمَا سَالُوا "istedikleri şeyden dolayı..." manası kastedilmiştir. İstedikleri şey ise, onların, *"Artık bizi (hakka) şâhit olanlarla beraber yaz"* şeklindeki istekleridir.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyet, Fasık Mü'minin, Zamanı Gelince Cehennemden Çıkacağını Gösterir**

Âyet, fâsık mü'minin cehennemde ebedî kalmayacağına delâlet etmektedir. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:

1) Hak Teâlâ, *"Bu, muhsinlerin (iyi hareket edenlerin) mükâfatıdır"* buyurmuştur. Bu muhsin oluşun, mutlaka, daha önce geçen marifet (hakkı tanıma) olması gerekir. Bu marifet de, âyetteki *"hakkı tanıdıklarından (marifetlerinden) dolayı"* ifâdesi ile, hakkı ikrâr etme" manasına gelen, *"Allah, onların söylediklerinden dolayı... onlara mükâfat olarak ihsan etti"* ifâdesinden çıkartılmıştır. Durum böyle olunca işte bu âyet, bu marifet ve ikrarın, o mükâfatı gerektirdiğini gösterir. Büyük günah sahibi olan mü'minin de bu marifet ve ikrarı vardır. Binâenaleyh bu mükâfatın, onun için de söz konusu olması gerekir. Büyük günah sahibinin, cennetten cehenneme gönderilmesinin söz konusu olmadığında icmâ vardır. Geriye, "Büyük günah sahibi, günahı nispetinde cezalandırılır, sonra cennete gönderilir" demek kalır ki, ulaşılmak istenen netice de budur.

2) Allahu Teâlâ, *"O inanmayıp kâfir olanlara, Allah'ın âyetlerini yalanlayanlara (gelince), onlar da o çılgın ateşin ehlidirler"* buyurmuştur. Bu âyetteki, *"onlar da o çılgın ateşin ehlidirler"* sözü, hasr manası ifâde eder. Yani, "cehennemlikler başkaları değil, sadece bunlardır" manasına gelir. Bir şeyin ehli, eşi-dostu ve yârânı, ondan hiç ayrılmayıp, hep onunla birlikte olan demektir. Binâenaleyh cehennem ehli olup, onunla devamlı birlikte olma halinin, kâfirlere has olmasını gerektirir. Bu sebeple bu âyet, cehennemde ebedî kalışın, günahkâr mü'minler için söz konusu olmadığına, işte bu iki bakımdan delâlet eden en güçlü delillerden olur.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٨٧﴾

"Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı tayyibâtı (temiz ve güzel şeyleri), haram kılmayın ve haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez (Mâide, 87).

Bil ki Allahu Teâlâ, Yahudi ve Hristiyanlara karşı fazlasıyla deliller zikrederek onlarla iyice münazara ettikten sonra tekrar ilahî hükümlerini açıklamaya dönerek onlardan bir kısmını şöylece bildirmiştir:

Mubah Kılınan Yiyeceklerden Yararlanıp Haddi Aşmayın

Birinci çeşit, yeme-içme ve tayyibat (hoş ve leziz şeylerle) ilgili olan ahkâmdır. İşte bununla alakalı olarak يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ *"Ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı tayyibâtı haram kılmayın"* buyurmuştur. Bu hitapla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Tayyibât", "nefislerin arzu duyduğu, kalplerin kendisine meylettiği leziz ve hoş şeyler" demektir. Bu âyetin sebeb-i nüzulü ile ilgili iki görüş vardır:

1) **Rivâyet edildiğine göre** Hz. Peygamber (s.a.s), **Osman İbn Maz'un** (r.a)'un evinde, ashâbına uzun uzun kıyâmeti anlatmış, onları inzâr ve sakındırma hususunda çok söz söylemişti. Bunun üzerine ashab, dünyayı önemsememeye, güzel ve hoş yiyecek ve içecekleri kendilerine haram saymaya, gündüzleri hep oruç tutup, geceleri çokça namaz kılmaya, hiç yatmamaya ve uyumamaya, kendilerini hadım etmeye, eski püskü elbiseler giymeye ve yeryüzünde dolaşmaya niyetlenmişlerdi. Bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaştığında O, onlara,اِنِّي لَمْ اُومَرْ بِذٰلِكَ اِنَّ لِاَنْفُسِكُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا فَصُومُوا وَاَفْطِرُوا وَقُومُوا وَنَامُوا فَاِنِّي اَقُومُ وَاَنَامُ وَاَصُومُ وَاُفْطِرُ آكِلُ اللَّحْمَ وَالدَّسَمَ وَآتِي النِّسَاءَ فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي *"Ben, böyle bir şeyle emrolunmadım. Şüphe yok ki sizde nefislerinizin hakkı vardır. Binâenaleyh hem oruç tutun, hem iftar edin. Hem gece namazı kılın, hem uyuyun. Çünkü ben de hem namaz kılar, hem uyurum; hem oruç tutar, hem iftar ederim. Et ve et (iç) yağı yerim, hanımlarımın yanlarına varırım. Artık kim benim sünnetimden (yolumdan) yüz çevirir ise, o ben(im ümmetim)den değildir"* buyurdu.

İşte bu görüşe göre, bu âyet ile daha önceki âyetler arasındaki münasebetin şu şekilde olduğu ortaya çıkar: Allahu Teâlâ, Hristiyanları *"Çünkü onların içinde keşişler, rahipler vardır"* (Mâide, 82) diyerek methetmiştir. Halbuki, dünyanın hoş ve leziz şeylerinden sakınmak, bu keşiş ve rahiplerin

âdeti idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak onları methedince, bu medih, Müslümanlara aynı şekilde hareket etme isteği vermişti. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, bunun peşi sıra, Müslümanların kendilerinin aynı şey ile emrolunmadıkları anlaşılsın diye, bu isteği ve vehmi silecek olan bu âyeti getirmiştir.

Allah Niçin Mubah Nimetlerden Yararlanmamızı İster?

İmdi eğer, "Bu nehyin hikmeti nedir? Zira dünya sevgisi, insanların tabiatlarına ve kalplerine hâkimdir. Binâenaleyh insan lezzetli ve hoş şeylere dalınca, insanların o şeylere karşı meyli artar, arzusu büyür. Nimetler ne zaman böyle çok ve devamlı olur ise, insanın onlara karşı meyli ve arzusu da o nispette kuvvetli ve büyük olur. Meylin kuvvet ve rağbeti artınca da, insanın dünyayı isteme hırsı artar ve dünyevî şeyleri elde etmeye iyice dalar. Bu ise, insanın marifetullah'a ve Allah'a itaate dalmasına, âhiret saadetlerini istemesine mâni olur.

Fakat dünyanın leziz ve hoş şeylerinden yüz çevirmeye gelince; bu yüz çeviriş ne kadar mükemmel ve devamlı olur ise, insanın dünyaya meyli de o nispette zayıflar ve azalır. Bu durumda da nefis, marifetullah peşinde koşmaya ve Allah'a hizmete zaman ve imkân bulur. Bu hususların, bu şekilde olduğu herkesçe malumdur. Durum böyle olduğuna göre Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minleri (ruhbâniyyetten, dünyadan uzaklaşmaktan) nehyetmesindeki hikmet nedir?" denilir ise, buna şu şekillerde cevap verilir:

a) Aşırı ruhbanlık, hoş ve mubah lezzetlerden tamamen sakınma, uzuvların reisi durumunda olan kalbin ve beynin zayıflamasına sebep olur. Bu ikisi zayıflayınca da, tefekkür kabiliyeti zarar görür ve akıl karışır. En büyük mutluluğun ve Allah'a kurbiyyetin (yakınlığın) en büyüğünün, marifetullah olduğunda şüphe yoktur. Aşırı ruhbanlık, anlattığımız şekilde, böyle bir zarara sebebiyet verince, Cenâb-ı Hak bunu yasaklamıştır.

b) Sizin zikretmiş olduğunuz şeyin neticesi şudur: Nefsin maddî ve leziz olan şeyleri elde etmekle meşgul olması, onun manevî mutluluklarla tam ve mükemmel olmasına mâni olur. Bu, zayıf olan nefisler hakkında kabul edilen bir husustur. Ama, âlî ve kâmil nefislere gelince, bunların maddî işlerle meşgul olmaları, manevî mutluluklarla tam ve mükemmel olmalarına mani olmaz. Çünkü biz, nefislerin bazen zayıf olduğunu müşahede etmekteyiz. Şöyle ki bu nefis, her ne zaman bir işle meşgul olursa, o nefsin başka bir işle meşgul olması imkânsız olur. Nefis ne kadar güçlü olursa, bu durum da o nispette mükemmel olur. Bu böyle olunca, işi sadece ruhbanlığa dökmek, bir tür zayıflığın ve kusurun delili olur. Mükemmellik,

her iki tarafı da (dünyevî ve uhrevî tarafı) bihakkın yerine getirmede ve insanlar arasında bulunmadadır.

c) Maddî lezzetleri bihakkın yerine getirmek isteyen kimsenin bundan maksadı, manevî lezzetleri bihakkın yerine getirmede yardım sağlamaktır. Çünkü bu kimsenin riyâzeti ve mücâhedesi, bütün maddî lezzetlerden yüz çevirenin riyazetinden daha mükemmeldir. Çünkü nefsi kısmen tâate yöneltmek, onun (dünyadaki) pay ve hisselerinden yüz çevirmeden daha güç ve daha zordur. Binâenaleyh, böyle davranmadaki mükemmellik daha tam olmuş olur.

d) Tamamen ruhbanlık, dünyanın harap olmasına, neslin inkıtaya uğramasına yol açar. Ama marifetullah'a, muhabbetullah'a ve tâate devam etmekle berâber, ruhbanlığı terk edip bırakmak ise, hem dünyanın hem de âhiretin mamur olmasını ifâde eder. Böylece bu durum daha mükemmel olmuş olur. İşte bu konuda söylenecek sözün tamamı budur.

2) **Kaffâl**'ın zikretmiş olduğu şu hususdur: Allahu Teâlâ bu sûrenin başında *"ahitleri yerine getirin "* (Maide, 1) buyurmuş, böylece de haram kılınmış şeylerin helâl olmasını talep etmek caiz olmayacağı gibi, helâl kılınmış şeylerin de haram kılınmasının caiz olmayacağını beyan buyurmuştur. Araplar, Allah'ın haram kılmadığı hoş ve leziz şeyleri haram sayıyorlardı ki bunlar, "Bahire, Sâibe, Vasîle ve Hâm" sıfatları verilen develerdir. Yüce Allah bu hususu hem bu sûrede, hem de En'âm Sûresi'nde anlatmıştır. Zira onlar meyteyi, kanı ve bu ikisi dışında kalan şeyleri helâl addediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak, "Allah'ın helâl kıldığını haram kılmamalarını; haram kıldığı şeyi de helâl addetmemelerini" emretmiştir. Bu nedenle onlar, Allah'ın *"Ey iman edenler, ahitleri yerine getirin"* (Mâide, 1) buyruğunun hükmüne dahil olmuşlardır.

***İKİNCİ MESELE:* Mubahları Haram Kılmanın Manası**

"Allah'ın size helâl kıldığı tayyibâtı (temiz ve güzel şeyleri) haram kılmayın" buyruğunun şu manalara gelmesi muhtemeldir:

1) "Allah'ın size helâl kılmış olduğu şeyleri haram kılmayı itikad, inanç haline getirmeyiniz.."

2) "Allah'ın size helâl kılmış olduğu şeyleri haram kılmayı lisânınızla ortaya koymayın."

3) "Allah'ın helâl kıldığı şeylerden, haram kıldığı şeylerden kaçmanız gibi bir kaçışla kaçmayınız.." Bu üç mâna, itikad, söz ve amel manasına hamledilmiştir.

4) "Fetvâlarınızla, helâlleri başkalarına haram kılmayınız.."

5) "Yemin veya nezretmek suretiyle, helâl olanları haram kılmayı iltizâm etmeyiniz.. (Bu mânada olmak üzere) bu âyetin bir benzeri de *"Ey Peygamber, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi.. niçin haram ediyorsun?"* (Tahrim, 1) âyetidir.

6) "Gasp edilen şeyleri, mülkünüze ayırt edilmesi mümkün olmayacak bir şekilde karıştırmayınız. Böyle olması halinde, hepsi de haram olur. Binâenaleyh bu karıştırmak, helâl olan şeyleri haram haline getirmenin sebebidir. Pis olan şeylerin temiz olan şeylere karışması halinde de hüküm aynıdır."

Âyet bütün bu manalara muhtemeldir. Âyeti bu manaların hepsine birden hamletmek de uzak bir ihtimal sayılmaz. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Haddi Aşmayınız**

Allah وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ *"ve haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez"* buyurmuştur.

Bu buyrukla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ, hoş ve temiz olan şeyleri haram kılmayı, bir haddi aşma ve bir zulüm kabul etmiştir. Böylece hükmüne, helâl ve hoş olan şeyleri haram kılmadan nehyetmek de dahil olsun diye, haddi aşmadan nehyetmiştir.

b) Allah, hoş ve leziz şeyleri mubah kılınca, bunlardaki israfı da, *"ve haddi aşmayın"* hitabıyla haram kılmıştır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın *"Yiyin, için, israf etmeyin"* (A'râf, 31) âyetidir.

c) Bu, "Allah size hoş ve leziz olan şeyleri helâl kılınca, sizler bu helâl kılınanlarla iktifâ edip, bunları size haram kılınanların sınırına vardırıp da haddi aşmayın" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

"Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden helâl ve temiz olarak yiyin. Siz, kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun" (Mâide, 88)

Bu hitapla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'ın وَكُلُوا *"yiyin"* sözü bir emir sîgası olup, bu emrin zâhiri vücûb ifâde etmektedir. Burada, bununla mubahlık ve helâl olmak manası murat edilmemiştir. **Şâfiî**'nin arkadaşları, nafile ibâdetlere başlamakla onları kaza etmenin farz olmayacağı hususunda bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Âyetin zâhiri, mutlak anlamda yemenin mubah olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh bu ifâde, oruca başladıktan sonraki zamana da şamildir. Hülâsa bu yeme emri, sadece bazı durumlar ile sınırlanmış genel (âmm) kavramdır. Âmm sınırlandığı (tahsis edildiği) yerin dışında bir delil ve bir hüccettir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, حَلَالًا طَيِّبًا *"helâl ve temiz olarak..."* ifâdesinin yeme ile ilgili bir ifâde olması muhtemel olduğu gibi, yenilen şey ile de ilgili bir ifâde olması muhtemeldir. Bu sebeple birinci ihtimalin olması halinde, ifâdenin takdiri, كُلُوا حَلَالًا طَيِّبًا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللهُ "Allah'ın size rızık olarak vermiş olduğu şeylerden temiz ve helâl (bir yiyişle) yiyin" şeklinde; ikinci ihtimalin olması halinde ifadenin takdiri, كُلُوا مِنَ الرِّزْقِ الَّذِى يَكُونُ حَلَالًا طَيِّبًا "Helal ve hoş olan rızıktan yiyiniz.." şeklinde olur. Birinci takdire göre bu, **Mu'tezile**'nin *"Rızık ancak helâl olandır"* şeklindeki görüşüne bir delildir. Bu böyledir, çünkü âyet bu takdire göre, Allah'ın rızık olarak verdiği her şeyi yemek hususundaki iznine, müsaadesine delâlet etmektedir. Allah ise, sadece helâl olanları yemeye müsaade eder. Binâenaleyh, rızık olan her şeyin helâl olması gerekir.

İkinci ihtimale göre ise bu âyet, âlimlerimizin "Rızık bazen haram olabilir" şeklindeki görüşlerinin delilidir. Çünkü Allahu Teâlâ, yeme iznini helâl ve hoş olan rızka tahsis etmiştir. Şayet rızık bazen helâlin gayrinden olmasaydı, böyle bir tahsis ve takyidin bir manası olmazdı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah كُلُوا مَا رَزَقَكُمُ اللهُ "Allah'ın size rızık olarak verdiği şeyleri yiyiniz" demeyip, ama O, كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللهُ *"Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden yiyin"* buyurmuştur. Buradaki "مِنْ" harf-i cerri teb'îz ifâde eder. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "size verilenlerin bazısını yemekle iktifâ edin; diğer kısımları da sadaka ve hayır yerlerine harcayın" demek istemiştir. Çünkü bu ifâde, israfı bırakmaya bir irşâd ve teşviktir. Bu, O'nun tıpkı, *"...ve israf etmeyiniz"* (A'râf, 31) buyurması gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden yiyin" buyruğu, Allahu Teâlâ'nın herkesin rızkını tekeffül ettiğine delildir. Zira O, herkesin rızkını tekeffül etmemiş olsaydı, *"Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden yiyin"* buyurmazdı.. Kişinin rızkını Allah tekeffül ettiğine göre, onu talep etmek hususunda aşırı davranmaması ve Allah'ın vaadine ve ihsanına güvenmesi gerekir. Çünkü Allah, vaadinden dönmeyecek derecede kerem sahibidir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), اَلَا فَاتَّقُوا اللهَ وَاَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ *"Dikkat ediniz! Allah'a saygılı olun ve (rızkınızı) talep etme hususunda güzel davranın (meşru yollardan sapmayın)"*[34] buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'a saygılı olun"* emri ise bu emri yerine getirme tavsiyesini pekiştirmektedir. Bunun peşinden gelen, اَنْتُمْ بِهٖ مُؤْمِنُونَ *"Kendisine iman etmiş olduğunuz"* vasfı ise bu te'kidi daha da artırmaktadır. Çünkü Allah'a iman, O'nun insana çizdiği emirler ve yasaklar çerçevesi içinde kalıp, O'nu saymasını gerektirir.

Yemin Hakkında Hüküm

Burada zikredilen hükümlerden **İkincisi** şu âyette yer alır:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِيٓ اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ ۚ فَكَفَّارَتُهٗٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ۖ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ ۭ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ ۭ وَاحْفَظُوٓا اَيْمَانَكُمْ ۭ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيٰتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

"Allah, sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden muâheze eder. Bunun da keffâreti, âilenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden on yoksulu doyurmak veya onları giydirmek, yahut bir köle âzad etmektir. Fakat kim de bulamazsa, üç gün oruç tutması (lâzımdır). İşte bu, ahdettiğiniz vakit yeminlerinizin keffaretidir. Yeminlerinizi muhafaza edin. Allah âyetlerini size böylece açıklıyor. Ta ki şükredesiniz" (Mâide, 89).

34 **İbn Mâce,** Ticârât, 2 (2/725).

Biz, Allahu Teâlâ'nın burada, kanun ve hükümlerinden birkaç nevi beyân ettiğini söylemiştik. Geriye, "Bu hükümle bundan önceki hüküm arasında hangi münasebet var da, böylece bu ikincisinin onun peşinden zikredilmesi güzel ve yerinde olmuştur?" diye sorulması kalmıştır.

Buna göre biz deriz ki: Biz, önceki âyetin (Mâide, 87) sebeb-i nüzûlünün şöyle olduğundan bahsetmiştik: Sahabeden bazıları, yemeyi içmeyi ve giymeyi kendilerine haram kılıp, ruhbanlığı tercih etmiş ve buna da yemin etmişlerdi. Allah onların bu tutumlarını yasaklayınca onlar: "Ya Resûlallah, biz yeminlerimizi ne yapalım?" dediler. Bunun üzerine Allah bu âyeti gönderdi.

Bil ki yemin-i lağvın ne olduğu hususundaki sözümüz Bakara Sûresi'ndeki *"Allah, yeminlerinizdeki lağvden dolayı sizi sorumlu tutmaz. Fakat kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden muâheze eder"* (Bakara, 225) âyetinin tefsirinde iyice açıklanmıştı. Dolayısıyla, bunu tekrarlamanın bir manası yoktur.

Sonra yüce Allah وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ *"Fakat kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden muâheze eder"* buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* "عَقَّدْتُمْ" Kelimesini Farklı Üç Kıraatine Göre Tefsirler**

Nâfi, İbn Kesir, Ebû Amr ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs,** elif'siz olarak kâf harfinin şeddesiyle "عَقَّدْتُمْ"; **Hamza, Kisâî** ve **Âsım**'ın ravisi **Ebû Bekr** elif'siz olarak kâf harfini de şeddelemeksizin "عَقَدْتُمْ"; **İbn Âmir** ise, şeddesiz olarak elif ile "عَاقَدْتُمْ" şeklinde okumuşlardır.

Vâhidî şöyle demiştir: "Bir kimse, onu iyice kuvvetlendirip te'kid ettiğinde عَقَدَ فُلَانٌ اَلْيَمِينَ وَالْعَهْدَ وَالْحَبْلَ عَقْدًا "Falanca yeminini (veya ahdini veya bağını) iyice kuvvetlendirip sağlamlaştırdı" denilir, "عَقَدَ" ile "عَاقَدَ" kelimeleri aynı manadadır.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, "عَقَدَ" şeklinde okuyanların kıraati, aza da çoğa da elverişlidir. Nitekim عَقَدَ زَيْدٌ يَمِينَهُ وَعَقَدُوا اَيْمَانَهُمْ **Zeyd,** yeminini akdetti; onlar, yeminlerini akdettiler" denilir.

Şeddeli okuyanlara gelince, bil ki **Ebû Ubeyde**, bu şekilde okumayı zayıf görmüş ve "Şeddeli okumak, tekrar ifâde eder. Bu sebeple şeddeli okumak, bir defâ yapılan yeminden keffâretin sakıt olmasını gerektirir. Zira yemin tekrar etmemiştir" demiştir.

Vahidî (r.h), buna şu iki şekilde cevap vermiştir:

a) Âlimlerden bazıları, şeddeli veya şeddesiz olan bu fiilin aynı mânaya geldiğini söylemişlerdir.

b) Farz et ki, bu tıpkı وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ *"kapıları sımsıkı kapadı"* (Yusuf, 23) âyetinde olduğu gibi tekrar ifâde etsin!.. Ancak ne var ki bu tekrar, kişinin o yemini, hem kalbi hem de lisanıyla akdetmesiyle teşekkül etmiştir. Her ne zaman kalp ile lisanın arası birleştirilirse, tekrar manası meydana gelmiş olur. Ama, yemini birisiyle akdedip, diğeriyle akdetmediği zaman ise, o kimse yeminini akdetmiş olmaz.

Bu fiili "mufâele" babından elif ile okuyanlara gelince, bu, tıpkı عَافَاهُ اللّٰهُ "Allah ona afiyet verdi"; طَارَقْتُ النَّعْلَ 'Nalini kırdım" ve عَاقَبْتُ اللِّصَّ "Hırsızı cezalandırdım" fiillerinde olduğu gibi, müşareket manasını ifâde etmez. Böylece bu şekilde okumak da, fiili şeddesiz olarak okuma gibi olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Fiille berâber "مَا" mastar durumundadır (te'vîl-i müfrede çıkar). Buna göre kelâmın takdiri, "وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِعَقْدِكُمْ اَوْ بِتَعْقِيدِكُمْ اَوْ بِمُعَاقَدِتِكُمُ الْاَيْمَانَ" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet-i kerimede bir hazf bulunup, kelâmın takdiri, ya وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمْ اِذَا حَنِثْتُمْ "Fakat Allah sizi, onları, o yeminleri bozduğunuz zaman, akdettiğiniz yeminler sebebiyle muâheze eder" şeklindedir. Böylece, onlar tarafından bilindiği için, muâheze etme zamanı (yani اِذَا حَنِثْتُمْ) hazfedilmiştir. Veyahut da, وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِنَكْثِ مَا عَقَّدْتُمْ "Fakat Allah sizi akdettiğinizi bozmanız sebebiyle muâheze eder" demektir. Bu takdire göre de bir muzâfın hazfı söz konusudur.

Şâfiî'nin, yemin-i gamûs'un keffâreti icap ettirdiğine dair bu âyetle ne şekilde istidlâl ettiğini, Bakara Sûresi'nde zikretmiştik.

Yemin Keffâreti

Daha sonra Allahu Teâlâ فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ *"Bunun da keffâreti, ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden on yoksulu doyurmak veya onları giydirmek yahut bir köle azâd etmektir"* buyurmuştur.

Bil ki âyet, **keffâret-i yemin**'de farz olanın, herhangi birini seçmek serbest olmak kaydı ile, şu üç şeyden biri olduğuna delâlet eder. Eğer insan,

bu üç şeyden birini yerine getirmekten âciz olursa, o zaman başka bir şey farz olur ki, bu da oruç tutmaktır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kendisinde seçme (muhayyerlik) imkânı bulunan farz şudur: "İnsanın o üç şeyden her birini tek tek ayrı ayrı yerine getirmesi farz olmadığı gibi, hepsini birden terk etmesi de câiz değildir. Bu üç şeyden hangisini yerine getirirse, o mükellefiyetini yerine getirmiş olur." İşte bu üç kayıt bir araya geldiğinde, kendisinde seçme imkânı bulunan farz teşekkül etmiş olur.

Fakihlerden, "Farz olan bunlardan biridir ama, belli biri değildir" diyenler vardır. Bu görüş şu iki manaya gelir:

a) "Kişiye farz olan, bu üç şeyden birisini yapmasıdır, ama belli birisini değil." Bunun olması, aklen mümkün değildir. Çünkü aslında belli olmayan bir şeyin, zâtı gereği var olması imkânsız olur. Böyle olan bir şey ile de insan mükellef tutulmaz.

b) "Kişiye farz olan, hem haddizatında, hem de Allah'ın ilminde belli olan bir şeydir. Ancak bu, onu yapana göre meçhuldür." Böyle olması da imkânsızdır. Çünkü bir şeyin, bizzat kendisi Allah'ın ilminde farz olunca, onun terk edilmesi hiçbir şekilde caiz olmaz. Halbuki ümmet, başkasını yapması halinde, o işin terk edilebileceği noktasında ittifak etmişlerdir. Bu iki görüşü bağdaştırmak menfî ve müspeti birleştirmek gibi olur ki bu, imkânsızdır. Bu hususta, sözün tamamı **"usûl-ü fıkıh"**ta zikredilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Şafiî (r.h): "Her fakirin hissesinin, bir "müdd"[35] olduğunu ve bunun bir "menn"[36]in üçte ikisi miktarınca olduğunu söylemiştir ki bu, **İbn Abbas** (r.a), **Zeyd İbn Sabit** (r.a), **Saîd İbn Müseyyeb, Hasan el-Basrî** ve **Kâsım**'ın görüşüdür.

Ebû Hanîfe (r.h) ise, her fakire verilmesi gerekenin, buğdaydan yarım "sa' ", diğer şeylerden ise bir "sa' " olduğunu söylemiştir.

Şâfiî'nin delili şudur: Allahu Teâlâ, fakiri doyurma hususunda, sadece *"ailenize yedirmekte olduğunuz orta (derece)sinden..."* tabirini kullanmıştır. *Orta (derece)sinden..."* tabiri de, ya örf bakımından orta (normal) olan, ya da şer'î bakımdan orta olanı kastetmektedir. Bu durumda eğer örf

35 Müdd: Iraklılara göre, iki rıtıl mukâbili bir ölçü birimi (takriben 832 gr.)

36 Menn: Şer'an 180 miskâl, örfen ise 280 miskâl karşılığı bir ölçü birimidir (Bir miskâl: 4,5 gr.).

bakımından orta olan şey kastedilmiş ise, bir "menn"in üçte ikisi miktarınca buğday, öğütülüp un haline getirildiğinde veya ondan ekmek yapıldığında, bu yaklaşık bir "menn" kadar olur. Bu da, bir insanın bir günlük azığı olarak çok açık ve net yeter. Yok eğer, bu ifâde ile şer'î bakımdan bir "orta" nispet kastedilmişse, bu hususta şeriatte şu söyleyeceğimiz tek şeyin dışında, belli bir miktar belirtilmemiştir: Rivâyet olunduğuna göre, Ramazan'da gündüz orucunu bozan kimseye, Hz. Peygamber (s.a.s), hiçbir miktar belirtmeksizin altmış miskini doyurmasını emretmiştir. Bunun üzerine o adam, "Ben, bu kadar şeyi bulamam" demiş. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e içinde on beş sa' yiyecek bulunan bir zembil getirdi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Bunu yedir" dedi. İşte bu hâdise de, bir fakirin yiyeceği miktarın, bir sa'ın dörtte biri olarak belirtildiğini gösterir ki bu, bir "müdd"dür. Bu kimseye, yemin keffâreti *"ailenize yedirmekte olduğunuz..."* ifâdesi ile takyîd edilmemiş (sınırlandırılmamış), mutlak "tasadduk etme" ifâdesi ile emredilmiştir. Binâenaleyh yemin keffâretinin miktarı, sadaka-i fıtra göre hesaplanır. Sadaka-i fıtrın miktarı ise, nass ile, bir müdd olarak değil, bir sa' olarak belirlenmiştir.

Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: "Allahu Teâlâ, *"Ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden"* buyurmuştur. "Orta"; "normal" demektir. **İmâm Şâfiî** (r.h)'nin söylediği husus ise, yeterli olan miktarın en düşüğüdür. Normal olan, katık ile olan yiyecektir. **İbn Abbas** (r.h)'tan da, "Bu, katığı ile birlikte bir müdd (yiyecektir)" dediği rivâyet edilmiştir. Halbuki katığın kıymeti, ikinci bir müddün kıymeti kadar, hatta genellikle ondan daha fazla olur.

Şâfiî (r.h) bu görüşe şu şekilde cevap vermiştir: Âyetteki, *"ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden"* ifâdesi ile, muhtemelen miktar bakımından bir "orta" oluş kastedilmiştir. Çünkü bazı insanlar, gerçekten çok az yerler, bu gibilere tek bir ekmek yeter. Bazı insanlar da çok fazla yer, bu gibilere iki "menn" ekmek de kifâyet etmez. Fakat genelde bir insana, bir "menn"e yakın miktardaki ekmek yeter. Âyetteki bu ifâde ile, kıymet bakımından bir "orta" oluş da kastedilmiş olabilir. Bu, ne şeker gibi pahalı, ne de kepek ve mısır gibi ucuz olmamalıdır. Normal (orta) olan, buğday, hurma, kuru üzüm ve ekmektir. Yine âyetteki bu ifâdeden maksadın, lezzet ve hoşa gidiş bakımından "orta olan bir şey" olması da muhtemeldir. Lafız, bu iki şeyden her birine muhtemel olunca, biz deriz ki: Şu iki sebepten ötürü, bu lafzı daha önce söylediğimiz mânaya hamletmek gerekir:

1) Keffâret için yedirmede, katık, icmâya göre farz değildir. Bu durumda geriye, lafzı, yemeğin miktarı bakımından bir orta oluş manasına hamletmek kalır.

2) Bu miktar, yakîn (kesin) olarak farzdır. Bundan fazlası ise, şüphelidir Çünkü bu ifâdede, o fazlalığa delâlet eden bir şey yoktur. Bundan dolayı biz kesin olanı farz saydık, şüpheli olanı bıraktık. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Keffaret Olarak Verilen Şeyde Temlik Meselesi**

Şâfiî (r.h): "Bu hususta farz olan, o yiyeceği fakirin kendisine verip, onun malı haline getirmektir" dediği halde; **Ebû Hanîfe** (r.h): "O kimse, sabah veya akşam on fakiri doyurur ise, bu caizdir" der.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: "Keffârette farz olan, yedirmek, giydirmek ve köle azâd etmekten birisidir. Sonra biz "giydirme"de, temlikin (yani giydirilecek şeyin verilip, fakirin mülkü haline getirilmesi) hususunda ittifak halindeyiz. Binâenaleyh, "yedirmede" de temlikin vâcip olması gerekir.

Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şöyledir: "Âyet, bu hususta "doyurma"nın farz olduğuna delâlet eder. Fakirleri sabah veya akşam yedirmeye de "doyurma" denir. Bunun delili, *"(Onlar, yemeğe olan) sevgilerine rağmen, yoksulu, yetimi ve esiri doyururlar"* (İnsan, 8) âyeti ile, bu âyetteki, *"ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden on yoksulu doyurmak"* ifâdesidir. Halbuki aileyi yedirmek, "temlik" (yani onları yiyeceğe mâlik kılmak) sureti ile değil, yeme imkânı sağlamak suretiyledir. Yine örfte, birisi fakirlere yiyecek verip, onlara yeme imkânı sağladığında, فُلَانٌ يُطْعِمُ الْفُقَرَاءَ "Falan fakirleri doyuruyor" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın "doyurma"yı emrettiği sâbit olduğuna göre, bunun (yani yeme fırsatı sağlamanın) yeterli olması gerekir."

Şâfiî (r.h) bu görüşe şöyle cevap vermiştir: "Bu keffârette farz olan, ya bir müdd miktarınca yiyecektir veya daha fazlasıdır. Sabah veya akşam fakirlere yedirilen şey, bazen bu miktardan az olabilir. Binâenaleyh bu durumda kişi, bu mükellefiyetten yakînî (kesin) olarak kurtulmuş olmaz. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Keffarette Doyurma ve Giydirmenin Nasıl Olacağı?**

Şafiî (r.h): "Bu hususta, ancak on ayrı fakiri doyurmak yeterli olur" demiş; **Ebû Hanîfe** (r.h) ise: "Bir kimse aynı fakiri, on gün (öyün) yedirse, bu yeterli olur demiştir. **Şâfiî** (r.h)'nin delili şudur: Bu gibi konular manası akılla anlaşılamayan "ta'abbüd" (kulluk) esasına dayanır. Böyle olan her şeyde, nassın (âyetin) gelişine dayanmak gerekir.

BEŞİNCİ MESELE

"Kisve" Arapçada, "libâs" (elbise) demektir. Libâs ise, giyilen her şeydir. "Keffâret" için yeterli olan kisve, kendisine "kisve" denilebilecek şeyin en azıdır. Bu en az miktar da, izâr (gibi belden aşağıyı örten elbiseler) veya cübbe (manto-palto) veya gömlek veya pantolon veya sarık veyahut da bir baş örtüsüdür. Bunların her biri, bir fakir için bir kisve (giydirme) dir. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basrî** ve **Mücâhid**'in görüşü olup, **İmâm Şâfiî** (r.h)'nin de mezhebidir.

***ALTINCI MESELE:* Köle Azadı ve "Rakabe" Tabirinin Menşei**

Âyette bahsedilen, "bir rakabe (boyun) âzad etmek" tabirinden maksat, kölenin tamamını âzad etmektir. Rivayete göre bu mecazî kullanışın dayanağı şudur: Araplar, ellerindeki esirlerin ellerini bir iple esirin boynuna bağlarlardı. Bu sebeple, esir salıverilmek istendiğinde bu ip çözülürdü. Bundan dolayı, o ipi çözmek, "fekkü rakabe" (boynu çözmek) diye ifâde edilmiştir. Daha sonra da bu tâbir, kölenin âzâdı manasında, mecazen kullanılmıştır. Zâhirîlere göre, keffâreti yerine getirmek için, her türlü köle âzad edilebilir. **Şâfiî** (r.h)'ye göre ise, keffâret için yeterli olabilecek kölenin, mü'min olması şartı ile, iş yapmasına mânî olacak kusurlardan sâlim olması gerekir. Bu kölenin, küçük veya büyük, erkek veya kadın olması fark etmez. Yine **Şâfiî**'ye göre hiçbir keffârette, kâfir olan kölenin ve mükâteb[37] olan kölenin âzad edilmesi ve insanın kendi yakını olan bir köleyi satın alıp âzad etmesi câiz olmaz. Biz bu meseleleri, Zıhâr âyetinin (Mücâdile, 1-4) tefsirinde zikrettik.

***YEDİNCİ MESELE:* Köle Âzadı Daha Değerli İken Niçin Sonda Zikredildi?**

Birisi şöyle diyebilir: "Hiç şüphesiz köle âzad etmek daha faziletli iken, âyet-i kerimede "fakirleri doyurma"nın daha önce zikredilmesinin hikmeti nedir?" Buna karşı biz deriz ki: Bunun şu sebepleri olabilir:

a) Böyle olmasından maksat, keffâretin, bir sıraya göre değil, muhayyerlik (herhangi birini seçmeye) göre vacip olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü eğer keffâret, bir tertip (sıra) üzere vacip olsaydı, bunlardan en ağırından başlanması gerekirdi.

37 Mükâteb; Hür olabilmek için, sahibi ile, belli bir miktar para üzerinde o miktarı kazanıp getirmek üzere anlaşma yapmış olan köle demektir.

b) Yedirilecek şey, elde edilme bakımından en kolay olandır. İşte bundan dolayı, önce "doyurma" işi zikredilmiştir. Yine bundan maksat, Allah'ın tekliflerinde, kullarına kolay ve hafif olanı gözettiğine dikkat çekmektir.

c) Doyurmak, daha faziletlidir. Çünkü fakir hür, bazen yiyecek bulamayabilir ve orada kendisine yiyecek verecek bir kimseyi elde edemeyebilir. Böylece de bir darlığa düşebilir. Fakat köleye gelince, onu doyurmak ve giydirmek, efendisine farzdır.

Bunları Yapamayan Üç Gün Oruç Tutar

Daha sonra Allahu Teâlâ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ *"Fakat kim de bulamazsa, üç gün oruç tutması (lâzımdır)"* buyurmuştur. Bu hüküm ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şâfiî (r.h): "Yanında (elinde) bir günlük ve gecelik çoluk-çocuğunun ve kendisinin yiyeceği ile, on fakiri doyuracak kadar fazla yiyeceği bulunan kimsenin, keffâretini "fakirleri doyurmak" suretiyle yerine getirmesi gerekir. Eğer o kimsenin elinde bu kadar yiyeceği yoksa, ancak o zaman keffâretini oruçla yerine getirmesi câiz olur" demiştir. **Ebû Hanîfe** (r.h) ise: "Elinde, kendisine zekât düşmeyecek kadar bir malı bulunan kimsenin, keffaret için oruç tutması câizdir" demiş ve böylece kendisine zekât farz olmayan kimseyi, "mal bulamayan kimse" saymıştır.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: Allahu Teâlâ, oruç tutabilmeyi, âyette bahsedilen üç şeyin bulunmaması şartına bağlamıştır. Şarta bağlı olan şey, şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Binâenaleyh bu üç şey bulunduğunda, kişinin oruç tutmasının caiz olmaması gerekir. Biz, kişinin bir gün ve bir gecelik olmak üzere, hem kendi hem de çoluk çocuğunun yiyeceğini bulması halinde, bu esasla amel etmedik. Çünkü bir kimsenin yanında bu kadar miktar malın bulunması, âdeta kendisine zarurî olarak ihtiyaç duyulan bir şey gibidir. Yine biz, şeriatte, kişinin kendisiyle başkasına ait olan hak hususunda bir çelişki meydana geldiğinde, kişinin kendisinin hakkının ön plana alınmasının vacip olduğunu görmekteyiz. Binâenaleyh âyetle, bu durumun dışında amel edilmesi gerekir.

İKİNCİ MESELE

Şâfiî (r.h), iki görüşünün en sahih olanında, "bu kimsenin ister art arda, isterse ayrı ayrı günlerde olmak üzere, üç gün oruç tutması gerektiğini"

söylerken, **Ebû Hanîfe** (r.h), "bu kimsenin peş peşe üç gün oruç tutmasının farz olduğunu" söylemiştir.

Şâfiî'nin delili şudur: Allahu Teâlâ, üç gün oruç tutmayı farz kılmıştır. Ayrı ayrı üç gün oruç tutan kimse, üç gün oruç tutmuş demektir. Binâenaleyh, bu kimsenin borcunu edâ etmiş olması gerekir. **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin delili ise şudur Gerek **Übeyy İbn Ka'b**'ın gerekse **İbn Mes'ûd**'un, âyetin bu kısmını فَصَوْمُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ "Peş peşe üç gün oruç tutması (lâzımdır)" şeklinde okudukları nakledilmiştir. Onların kıraatleri, kendilerinden yapılan rivayetlerden geri kalmaz, farklı değildir.

Buna şöyle cevap verilir: Şazz kıraat kabul edilmez. Çünkü, eğer şazz kıraat Kur'ân olsaydı, mütevâtir olarak nakledilirdi. Zira biz, Kur'ân hakkında, O'nun mütevatir olarak nakledilmemiş olmasını caiz görürsek, Rafizîlerin ve mülhidlerin Kur'ân hakkındaki ta'n ve tenkitlerini bir nevi benimsemiş oluruz.. Bu ise bâtıldır. Binâenaleyh biz, şazz kıraatin merdut olduğunu anlamaktayız. Dolayısıyla bu kıraat hüccet olmaya elverişli değildir. Bir de Ramazan orucunun kazasında peş peşe tutmak gerekmediği halde, **Übeyy İbn Kâb**'ın, âyetin o kısmını "فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ مُتَتَابِعَاتٍ" (Bakara, 184) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. **Hanefîler** buna şöyle cevap vermişlerdir: Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğine göre, bir adam O'na: Üzerimde, Ramazandan tutmadığım günler, oruçlarım var; onları ayrı ayrı günlerde kaza edeyim mi?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): اَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَيْكَ دَيْنٌ فَقَضَيْتَ الدِّرْهَمَ فَالدِّرْهَمَ اَمَا كَانَ يَجْزِيكَ قَالَ بَلٰى قَالَ: فَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ يَعْفُوَ وَاَنْ يَصْفَحَ *"Söyle bakayım: Eğer bir borcun olsa ve sen de kısım kısım ödesen. O verdiğin para, borcunu ödemene yeterli olmaz mı?"* dedi. Adam da, Evet, cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah, insanlardan daha çok affeden ve kolaylık gösterendir"* dedi.

Biz deriz ki, bu hadis her ne kadar Ramazan orucuyla ilgili bir soruya cevap olarak vaki olmuş ise de, bunun lafzı umumîdir; bunun bir illet oluşu da bütün oruçlar hakkında umumîdir. Usûl-i fıkıhta, "sebebin hususiliğine değil, lafzın umumîliğine İtibar edilir" şeklinde bir kaide bulunmaktadır. Binâenaleyh bu, mevzûmuzla ilgili olarak da, bu orucun ayrı ayrı günlerde tutulabileceğine delâlet eden delillerin en kuvvetlilerinden birisi olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse yaptığı iki yeminden dolayı altı gün oruç tutsa, ister bu iki üçten birini yaptığı iki yeminden biri için tayin etsin, isterse etmesin; tuttuğu bu oruç keffâret için yeterli olur.. Bunun delili şudur: Allahu Teâlâ o kimseye üç gün oruç tutmasını farz kılmıştır. O kimse de bunu yapmıştır. Binâenaleyh, sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ *"işte bu, ahdettiğiniz vakit yeminlerinizin keffâretidir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın ذٰلِكَ *"Bu"* ifadesi, âyette bahsedilen doyurma, giydirme ve köle âzad etme gibi hususlara işarettir. Yani, "Yukarıda bahsedilen bu şeyler, yemin edip de yemininizi bozduğunuz zaman, yeminlerinizin keffâretidir." Çünkü keffâret, sırf yemin etmekle vacip olmaz. Ancak ne var ki, "yemini bozmak" tabiri, kelâmın ona delâleti sebebiyle âyet-i kerimede zikredilmemiştir. Bu tıpkı, *"Artık sizden kim hasta, yahut sefer üzerinde olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (tutar)"* (Bakara, 184) âyetinde olduğu gibidir. Yani, "فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَاَفْطَرَ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ" takdirinde olup, "...yolcu olup orucunu da yerse" kısmı, sözün delâleti ile anlaşılmaktadır.

Şâfiî bu âyete tutunarak yemini bozmadan önce keffâret vermenin caiz olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: "Âyet, sayılan bu üç şeyden her birinin, yemin edildiği zaman, yeminin keffâreti olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh bir kimse yemin edip de yeminini bozmadan önce bu üç şeyden birini yerine getirdiğinde, o kimse yeminin keffâretini yerine getirmiş olur. Durum böyle olunca da, o kimsenin sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir." **Şâfiî** sözüne devamla şöyle demiştir: "Yüce Allah'ın "اِذَا حَلَفْتُمْ" sözünde bir nükte vardır ki o da, yemin etmeden önce keffâret vermenin caiz olmayacağına, ama yemin edip de yeminini bozmadan önce bunun caiz olacağına dikkat çekmektir."

Daha sonra Allahu Teâlâ, وَاحْفَظُوا اَيْمَانَكُمْ *"yeminlerinizi muhafaza edin"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bundan murat, "Az yemin ediniz; çok yemin etmeyiniz" manasıdır. Nitekim şair **Kuseyyir** şöyle demiştir:

قَلِيلُ الْأَلَايَا حَافِظٌ لِيَمِينِهِ وَاِنْ سَبَقَتْ مِنْهُ الْأَلِيَّةُ بَرَّتِ

"O, az yemin eden, yemininde duran ve kendisinden daha önce bir yemin sadır olmuşsa, onu yerine getirendir..."

Binaenaleyh şairin وَاِنْ سَبَقَتْ مِنْهُ الْأَلِيَّةُ "kendisinden daha önce yemin sadır olmuşsa" ifadesi, onun حَافِظٌ لِيَمِينِهِ "yemininde duran" sözünün, kendisi tarafından kendisini yemin etmemekle vasfettiğine delâlet etmektedir.

b) "Yemin ettiğiniz zaman keffâret vermeye ihtiyaç duymayasınız diye, yeminlerinizi bozmayınız, onları muhafaza ediniz" demektir. Bu ifâde her iki mânaya da muhtemeldir. Ancak ne var ki ikinci ihtimal Hz. Peygamber'in مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَاٰى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ ثُمَّ لِيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ *"Kim bir şeye yemin eder de, yeminine aykırı davranmanın daha hayırlı olduğunu görürse, bu daha hayırlı olanı yapsın, sonra da yeminini (bozmuş olmasından dolayı) keffâretini versin"*[38] hadisiyle tahsis edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *"Allah âyetlerini size böylece açıklıyor. Tâ ki şükredesiniz.."* buyurmuştur ki, bunun manası gayet açık olup, bu cümlede geçen "لَعَلَّ" ile alakalı sözümüz de birkaç defa geçmişti.

Müskirat, Kumar, Şans Oyunları Hakkında

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

"Ey iman edenler, içki, kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer pisliktir. Onun için bundan kaçının ki kurtuluşa eresiniz" (Mâide, 90).

****

Bil ki bu, burada zikredilen hükümlerin **üçüncü** çeşididir. Bu âyetin, kendinden önceki ifâdelerle münasebeti şu şekildedir: Allah daha önce, *"Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı o en temiz ve güzel şeyleri (kendinize) haram kılmayın. Haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez. Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden helâl ve tertemiz olarak yiyin"* (Mâide, 87-88) buyurmuştur. Daha sonra, nefse hoş gelen şeylerden birisi de içki ve kumar olunca, pek yerinde olarak bu ikisinin, helal olanlar sınıfından olmayıp, aksine haram kılınmış şeyler cümlesinden olduklarını beyan etmiştir.

38 El-Câmiu's-Sağîr, II/170.

Bil ki biz, Bakara Sûresi'nde hamr ve meysir kelimelerinin ne demek olduğunu anlatmıştık. Bu sûrenin başında وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِ *"dikili taşlar üzerinde boğazlanan (hayvanlar), fal oklarıyla kısmet aramanız..."* (Mâide, 3) âyetini tefsir ederken ensâb ve ezlâm kelimelerinin ne demek olduklarını da zikretmiştik. Binâenaleyh, meseleye iyice vâkıf olmak isteyen herkes buralara müracaat edebilir.

Hamr kelimesinin neden iştikak ettiği hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) İçki, aklı bürüyüp, ona karışarak onu örtüp gizlediği için "hamr" adını almıştır.

b) **İbnu'l-A'râbî,** bu tabirin "kokusu değişti" anlamını ifâde eden تُرِكَتْ فَاخْتَمَرَتْ "Terk edildi de, böylece de kokusu değişti" deyiminden alındığını söylemiştir.

Meysir kelimesi, "Arapların, kesilecek develer hakkında oynamış oldukları kumarları idi. **Ansab** kelimesi, onların dikip de ibâdet ettikleri ilâhlarıdır. **Ezlam** kelimesi ise, üzerinde "hayır" ve "şer" kelimelerinin yazılı olduğu fal oklarıdır.

Bil ki Allahu Teâlâ bu dört kısmı şu iki sıfatla nitelemiştir:

a) Rics (pislik, murdar) ifâdesiyle. Arapçada rics kelimesi, pis ve çirkin sayılan amellere verilen isimdir. Nitekim bir kimse bir kötü iş yaptığında, "رَجُسَ الرَّجُلُ رِجْسًا وَرَجِسَ" denilir. Bu kelimenin aslı, râ harfinin fethasıyla olan "recs" kelimesindendir ki, bu da "şiddetli ses" anlamına gelir. Nitekim, gök gürültüsünün sesi çok şiddetli olduğu zaman, "سَحَابٌ رَجَّاسٌ" denilir. Binâenaleyh rics, çirkinlikte doruk noktaya ulaşmış ve derecesi çok kuvvetli olan "amel" anlamına gelmiş olur.

b) مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ *"şeytanın amelinden"* sıfatı. Bu da onun, bir rics (pislik) olmasını tamamlamaktadır. Çünkü şeytan, kâfir olduğu için necis ve pistir; kâfir de necistir. Zira Allah اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ *"Müşrikler ancak bir necistir"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. Pis olan, ancak pis olan şeylere davet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kötüler (kadınlar veya sözler) kötüleredir"* (Nûr, 26) buyurmuştur.

Yine, şeytana izâfe edilen her şeyin bu izâfe edilişi, o şeyin çok aşırı derecede çirkin olduğuna delâlet eder. Nitekim Allah, *"Bunun üzerine (Mûsa) onu, bir yumruk vurup öldürdü. "Bu, dedi, şeytanın işindendir"* (Kasas, 15) buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu dört şeyi, belirttiğimiz bu iki sıfat ile vasfedince, فَاجْتَنِبُوهُ *"ondan kaçının"* buyurmuştur. Yani, "...ondan uzak olunuz, bir taraf olunuz" demektir.

Hak Teâlâ'nın "فَاجْتَنِبُوهُ" emrindeki hâ zamirinin, neye râci olduğu hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu rics (pislik, murdar) kelimesine râcidir. Bu kelime de, zikredilen dört şeye şamildir. Binâenaleyh, *"kaçının"* emri, hepsini kapsamış olur.

b) Bu zamir, mahzûf bir muzâfa râcidir. Buna göre sanki, اِنَّمَا شَأْنُ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ اَوْ تَعَاطِيهِمَا وَمَا أَشْبَهَ ذٰلِكَ "içki ve kumarın durumu veya bunların alınıp kullanılmaları veyahut da buna benzer haller ancak..." denilmek istenmiştir. Bundan dolayı da Allah *"şeytanın amelinden birer pisliktir"* buyurmuştur.

İçkinin Kin ve Düşmanlık Doğurması

اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ فِى الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾

"Şeytan içkide ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz vazgeçtiniz değil mi? (Mâide, 91).

Bil ki Çenâb-ı Hak, bu şeylerden kaçınılmasını emredince, bunlarda iki türlü kötülüğün olduğunu zikretmiştir:

a) Dünyevî kötülük olup şöylece beyan buyurulmuştur: اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِى الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ *"Şeytan içkide ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek ister."*

Bil ki düşmanlık ve kinin ne şekilde olacağını önce içki, sonra da kumar yönünden açıklayacağız.

İçkiye Gelince: Bil ki, içki içen kimse hakkında görünen şudur ki, o içkiyi bir grupla birlikte içmektedir ve içmedeki maksadı ise, arkadaşları ile eğlenmek ve onlarla sohbet edip konuşarak neşelenmektir. Binâenaleyh onun bu beraberlikten gayesi, dostluk ve ülfeti kuvvetlendirmektir. Ancak ne var ki çoğu kez bu durum, tersine döner. Zirâ içki aklı alır.

Akıl zâil olup gittiğinde ise, aklın hiçbir direnmesi olmaksızın, şehvet ve gazap insanı hakimiyetine alır. Bunların insana hâkim olması ile de, bu dostlar arasında çekişme ve tartışma meydana gelir. Bu çekişmeler çoğu zaman dövüşe, katilliğe ve çirkin sözler söylemeye sebebiyet verir. Bu da, en şiddetli bir düşmanlık ve kin doğurur. Bundan ötürü şeytan (devamlı olarak), içki içmek için bir araya gelmenin, ülfet ve muhabbeti kuvvetlendireceği düşüncesini teşvik eder ve güzel gösterir. Durum âhirette de tersine döner ve orada da düşmanlık ve kinin en şiddetlisi meydana gelir.

Kumarın Kin ve Düşmanlık Doğurması

Kumara Gelince: Bunda, muhtaç kimseler için bir genişlik ve zenginlik söz konusu olmasına karşılık, mal sahibi (zengin) kimseler için de mallarını yitirme ve fakirliğe düşme söz konusudur. Çünkü insan kumarda bir defa yenildiği zaman, bu durum onu, artık bundan sonra çoğu kez kazanırım ümidi ile, kumar oynamayı sürdürmeye davet eder. Bazen umduğuna ulaşamaz, öyle olur ki elinde hiçbir şeyi kalmaz ve artık sakalı[39], ailesi ve çocukları üzerine kumar oynamaya başlar. Şüphe yok ki bundan sonra o kimse fakir ve muhtaç bir hale düşer, kendisini yenenlerin en şiddetli düşmanlarından birisi olur. İşte bu bakımdan, içki ve kumarın, insanlar arasında düşmanlık ve kinin tahrik edilip kızıştırılmasının, iki büyük sebebi olduğu ortaya çıkar. Hiç şüphe yok ki düşmanlık ve kinin çok şiddetli olması, bazen karışıklık ve fitne gibi çok kötü durumlara sebebiyet verebilir. Bütün bunlar ise, cemiyetin menfaatlerine aykırı olan şeylerdir.

Eğer, "İçki ve kumar kelimeleri niçin, daha önceki âyette 'dikili taşlar' ve 'fal okları' ile birlikte zikredildiği halde, bu âyette, sadece bu ikisi zikredilmiştir?" denilir ise, biz deriz ki: "Bu âyet, *"Ey iman edenler, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları..."* (Mâide, 90) âyetinin de delâlet ettiği gibi, mü'minlere hitaptır. Bundan maksat ise, onları içki ve kumardan nehyetmek ve bu dört şeyin çirkinlik ve kötülük bakımından birbirine yakın olduğunu ortaya koymaktır. İşte bu âyetten maksat, içki ve kumardan nehyetmek olup, içki ve kumarın çirkinliğini iyice belirtmek için, Hak Teâlâ bu kelimeleri, "dikili taşlar (putlar)" ve "fal okları" kelimeleri ile birlikte zikredince, bu âyette sadece içki ve kumarı zikretmiştir.

---

39 Metinde bu şekilde «لِحْيَتَهُ»diye yazılı. Mecazi manasını bulamadık. Sakalına oynamak pek anlaşılmıyor, (Ç)

İçki ve Kumarın Dine Zararı

b) İçki ve kumarda bulunan iki çeşit kötülük, dinî bakımdan olanlardır ki bu da, âyette وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ *"sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister"* buyruğu ile anlatılmıştır. Biz deriz ki: İçki içmenin, insanı Allah'ı zikretmekten alıkoyması hususu oldukça açıktır. Çünkü içki içmek bir neş'e ve bedenî bir haz doğurur. Nefis bedenî lezzetlere ve hazlara daldığı zaman, Allah'ı anmayı unutur. Kumarın, Allah'ı zikirden ve namazdan alıkoyucu olması da böyledir. Çünkü kişi kumarda kazandığı zaman, kazanma neş'esine iyice dalması, aklına başka bir şeyin gelmesine mâni olur. Şüphe yok ki bu durum, insanı Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyan şeylerdendir.

Şayet, "Âyet-i kerîme, içkinin haram oluşunun illet ve sebebinin, bu hususlar olduğunu sarih olarak ifâde eder. Ama, haram kılma henüz söz konusu değil iken de bu illet ve sebepler içkide mevcut idi, fakat haram kılınmamıştı. Bu ise, bu ta'lîlin (haramlığın bu sebebe bağlanmasının) sahîh olmasını zedeleyen bir şeydir" denilir ise, biz deriz ki: Bu, hükmün açık illetten (nass ile belirtilen illetten) sonra gelmesinin o şeyin illet olmasını zedelemeyeceğine dâir delillerden birisidir.

Cenâb-ı Hak, içki içme ve kumar oynamanın, dinî bakımdan böylesi büyük kötülükleri ihtivâ ettiğini beyân ettikten sonra, فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ *"Artık siz vazgeçtiniz değil mi?"* demiştir.

Rivâyet edildiğine göre, *"Ey iman edenler, siz sarhoşken... namaza yaklaşmayın"* (Nisa, 43) âyeti nâzil olduğu zaman, **Hz. Ömer İbnü'l-Hattâb** (r.a) şöyle demiştir: "Allah'ım, içki hakkında tam yeterli bir açıklamada bulun." İşte bu âyet-i kerîme nâzil olduğu zaman da yine O: "Vazgeçtik ey Rabbim" demişti.

Bil ki bu ifâde, soru (istifham) üslûbu olmakla birlikte gerçekte bundan maksat kesin olarak yasaklamadır. Bu şekilde bir mecâz yerinde ve güzeldir. Çünkü Allahu Teâlâ bu fiilleri kınamış ve muhataba bunların kötü olduğunu göstermiştir. Bundan sonra ise bu şeyleri terk hususunda böyle soru sorulunca, muhatap ancak o fiilleri terk ettiğini söyleyebilir. Buna göre sanki muhataba, "Bu şeylerin böylesine çirkin ve kötü olduğu ortaya çıktıktan sonra, sen onu yine de yapacak mısın?" denilmiştir. Binâenaleyh âyetteki, *"Artık siz vazgeçtiniz değil mi?"* ifâdesi, bir şeyden vazgeçmenin,

mükellefin, ondan vazgeçmenin farz olduğunu ikrar etmesiyle birlikte olması hususunda, açık bir ilâhî beyan yerine geçer.

Bu Âyetin, İçkinin Haramlığına Sekiz Yönden Delâlet Etmesi

Bil ki bu âyet, birçok yönden içki içmenin haram kılındığına delâlet eder:

a) "اِنَّمَا" (ancak) edatı ile başlamıştır. Bu kelime hasr (sadece, ancak) manası ifâde eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Bu dört şeyden başka, şeytanın ameli olan başka bir şey ve pislik yoktur."

b) Hak Teâlâ, içki ve kumarı putlara (dikili taşlara) tapmakla birlikte zikretmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in شَارِبُ الْخَمْرِ كَعَابِدِ الْوَثَنِ *"İçki içen, puta tapan kimse gibidir"*[40] hadisi de bu mânadadır.

c) Allahu Teâlâ, bunlardan kaçınmayı ve uzaklaşmayı emretmiştir. Emrin zâhiri, vücûb (farziyyet) ifâde eder.

d) Cenâb-ı Allah, (bir önceki âyette), *"kurtuluşa eresiniz"* buyurmuş ve bunlardan uzaklaşmayı, kurtuluşa ermek saymıştır. Uzaklaşma, bir felâh olunca; bunları işlemek de, bir hüsrân ve bir umduğunu bulamama olur.

e) Allahu Teâlâ, dinî ve dünyevî bakımdan, bu şeylerden doğan çeşitli kötülükleri beyân etmiştir. Bunlar, insanlar arasında düşmanlık, kin ve nefretin meydana gelmesi ve Allah'ı zikretmekten ve namazdan yüz çevirmenin hasıl olmasıdır.

f) Allah *"Artık vazgeçtiniz değil mi?"* buyurmuştur. Bu ifâde yasaklama üslupları içinde en beliği, en etkilisidir. Sanki şöyle denilmektedir: "Muhakkak ki size, içkinin çok çeşitli kötülüklerini ve zararlarını içeren âyetler okunmuştur. Şimdi siz, bu men edici sebepler karşısında artık vazgeçecek misiniz? Yoksa bu öğütlerden ders almayıp da, aynı hal üzere devam mı edeceksiniz?"

g) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın müteakiben gelen وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ âyetidir.

Resûle Düşen Sadece Tebliğ Etmektir

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا ۚ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوٓا اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٩٢﴾

40 El-Câmiu's-Sağîr, II/39.

"Allah ve Resûlü'ne itaat edin ve sakının. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki Peygamberimiz'e düşen, ancak apaçık bir tebliğdir" (Mâide, 92).

Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah ve Resûlüne itaat edin ve sakının"* buyruğunun zâhirinden murat şudur: "Daha önce zikredilmiş olan içki ve kumardan uzaklaşmaya dâir Allah'ın ve Peygamber'in emirleri hususunda, Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin ve bu mükellefiyetler konusunda, Allah'a ve Resûlü'ne muhalefet etmekten sakınınız."

h) Allah'ın şu buyruğu: فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ *"Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki Peygamberimiz'e düşen, ancak apaçık bir tebliğdir."* Bu cümle o mükellefiyetler hususunda muhalefet eden ve bunlar hususunda Allah'ın hükmü ile beyânından yüz çeviren kimseler hakkında gelen, büyük bir ilâhi tehdit ve ikâzdır. Yani, "Eğer sizler yüz çevirirseniz, biliniz ki aleyhinize delil kâim olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, tebliğ etmek, mazeret kapılarını kapatmak ve uyarılarda bulunmak mes'ûliyetinden kurtulmuştur. Bu mükellefiyetlere muhalefet edip, emirlerden yüz çeviren kimseye verilecek cezâya gelince, bu Allah'a kalmıştır" demektir. Şüphe yok ki bu, son derece şiddetli bir tehdittir.

Böylece bu sekiz sebepten her biri, içkinin haram kılınması hususunda pek kesin bir delil ve apaçık bir bürhân olmuştur.

Bil ki insaflı olan ve yanlış yolda gitmeyi bırakan, bu âyet-i kerimenin, sarhoşluk veren her şeyin haram olduğu hususunda açık bir nass olduğunu bilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şeytan, içkide ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister"* (Mâide, 91) buyurduktan sonra, *"Artık siz vazgeçtiniz değil mi?"* buyurmuştur. Böylece o, içki içmekten nehyetme hususunu, içkinin bu kötülüklere sebep oluşuna bağlamıştır. Aklın bedâheti ile malumdur ki, bu kötülükler, içkinin sarhoşluk vermesinden doğmuştur. Bu durum da, kesin olarak Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık siz vazgeçtiniz değil mi?"* sözünün illetinin, içkinin sarhoşluk vermede müessir oluşu olduğunu gösterir. Bu sâbit olunca, sarhoşluk veren her şeyin kesin haram olduğunu söylemek gerekir. İşte her kimin aklı, bu izahları iyice anladığı halde yine de kendi iddiasında ısrar ederse, artık onun inadının devâsı ve ilacı yoktur. Allah en iyi bilendir.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوٓا اِذَا مَا اتَّقَوْا وَّاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَّاٰمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَّاَحْسَنُوا۟ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾

"İman edip, sâlih amellerde bulunanlara, ittikâ ettikleri, iman edip, sâlih ameller yaptıkları, sonra iyice müttakîlerden olup iman ettikleri; yine itikada devam edip güzel işler yaptıkları takdirde, tattıklarından dolayı onlara hiçbir günah yoktur. Allah, iyi hareket edenleri sever" (Mâide, 93).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **(Maide, 93) Âyetinin Nüzûl Sebebi**

Rivayet edildiğine göre, içkiyi haram kılan âyet nazil olunca, sahâbe, "Bizim kardeşlerimiz Uhud gününde içki içtiler, sonra da öldürüldüler (şehit düştüler). Binâenaleyh, onların durumları nasıl olacak?" dedi, işte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu ki, bunun manası, "Bu hususta onlara bir günah yoktur. Çünkü onlar içkiyi, helâl olduğu bir sırada içmişlerdi" şeklindedir. Bu âyet, kıblenin **Beyt-i Makdis**'ten Kâbe'ye döndürülmesi ile ilgili olarak indirilen, *"Allah imanınızı zayi edecek değildir"* (Bakara, 143) âyetine benzemektedir. Yani, "Sizler, **Beyt-i Makdis**'e yöneldiğiniz zaman, siz oraya ancak benim emrimle yöneldiniz. Binâenaleyh ben bunu (daha önce Beyt-i Makdis'e müteveccihen kılınan namazları) boşa çıkarmam, zayi etmem" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Nihayet Rableri onlara icabet etti: "İçinizden gerek erkek, gerek kadın olsun, bir işi yapanın amelini ben elbette boşa çıkarmayacağım"* (Âl-i İmran, 195) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE: **Taam Kelimesinin Manası**

Genel olarak Arapçada taâm, yiyecek, içecekten başka bir şeydir. Binâenaleyh, âyette bahsedilen *"tattıkları şey"* ifâdesinin, içecek şeylerden başka bir şeye işâret etmesi gerekir. Ama, yiyecek (taâm) kelimesi bazen meşrubat, içecek şeyler hakkında da kullanılır. Nitekim âyette وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهُ مِنِّى *"...Kim onu tatmazsa (içmezse), artık o bendendir"* (Bakara, 249) buyurulmuştur. Buna göre, âyetteki *"tattıklarından dolayı... günah yoktur"*

tabirinin "içtikleri içkilerden dolayı" anlamında olması caizdir. Yine buradaki tatma (yeme) manasının, yenilen ve içilen şeylerden duyulan lezzet ve hazza râci olması, bu manaya gelmesi de caizdir. Araplar bazen, "Tat ki, lezzet alasın!" manasında olmak üzere "تَطَعَّمْ تَطْعَمْ" derler. Böylece bu kelime tat alma manasına gelince, hem yenilen hem de içilen şeyler için kullanılmaya elverişli olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı câhiller, şunu iddia etmişlerdir: "Allahu Teâlâ, içkinin, düşmanlık ve kin meydana getirip, Allah'ı zikirden ve namazdan alıkoyucu olması durumunda haram kılınmış olduğunu beyân edince, bu âyet-i kerimede de bu zararlardan hiçbirisine sebebiyet vermediği zaman, onu (içen) kimse için bir günahın söz konusu olmadığını; hatta, içki içilirken bile taat, takvâ ve insanlara iyilik yapmak gibi birçok faydaların bulunduğunu beyân etmiştir.. Binâenaleyh bu âyeti, içkinin haram olduğunu ifâde eden âyetten önce içki içen kimsenin durumlarıyla alâkalı görüp bu mânaya hamletmek mümkün değildir.. Çünkü maksat bu olsaydı, Allahu Teâlâ مَا كَانَ جُنَاحٌ عَلَى الَّذِينَ طَعِمُوا "Tadanlara bir günah yoktur.." derdi.. Nitekim, kıblenin tahvili ile ilgili âyette, وَمَا كَانَ اللهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ *"Allah imanınızı zayi edecek değildir"* (Bakara, 143) buyurmuştur. Fakat Allah böyle dememiş, aksine لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا اِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا *"iman edip, sâlih amellerde bulunanlara, sakındıkları, iman ettikleri... takdirde onlara hiçbir günah yoktur"* buyurmuştur. Şüphe yok ki "اِذَا" edâtı, mazi için değil, gelecek zaman manasını ifâde için kullanılır."

Bil ki bu iddia, bütün ümmetin icmâı ile merduttur. Bu görüşte olanların, "اِذَا" edatı, mâzî için değil, gelecek zaman manasını ifâde için kullanılır" şeklindeki sözlerinin cevabı, **Ebû Bekir el-Asamm**'ın rivayet ettiği şu haberdir: "İçkinin haramlığını ifâde eden âyet nâzil olduğu zaman, **Hz. Ebû Bekir** (r.a), "Ya Resûlallah, daha önce içki içtiği ve kumar oynadığı halde ölmüş olan kardeşlerimizin (mü'minlerin) durumu ne olacak ve yine şu anda bizden uzak beldelerde bulunup, Allah'ın içkiyi haram kıldığını bilmeyen ve içkiyi tatmaya devam edenlerin durumu ne olacak?" demişti de, işte bu âyetler nâzil olmuştu."[41] Buna göre içkinin, bu âyetin nüzûlünden sonra, gelecek zamanda helâl oluşu, henüz bu nass kendilerine ulaşmamış olan, uzak beldelerdeki mü'minler hakkındadır.

41 Benzeri hadis Bera İbn Azib'den Tirmizî, Tefsir (Maide Suresi); keza İbn Abbas tarafından rivayet edilmiştir (Müsned-i Ahmed, 1, 295).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ bu durumda günahın söz konusu olmayışını, iki kere takva ve imanın, üçüncü defâsında da takva ve ihsanın bulunması şartına bağlamıştır. Müfessirler, bu üç mertebenin tefsiri hususunda, değişik izahlar yaparak ihtilaf etmişlerdir:

1) Ekserî müfessirler şöyle demişlerdir: "Birincisi, ittikâ etme işidir; ikincisi, ittikaya devam ve ittikada sebattır; üçüncüsü de, kullara zulümden ittikâ edip, buna bir de insanlara ihsanı (iyiliği) katmaktır."

2) "Birincisi, bu âyetin nüzûlünden önce bütün günahlardan ittikâ etmek; ikincisi, içki, kumar ve âyette zikredilen diğer şeylerden ittikâ adip sakınmak; üçüncüsü de, bu âyetin nüzûlünden sonra haram kılınacak olan şeylerden ittikâ etmektir." Bu, **el-Esamm**'ın görüşüdür.

3) "Küfürden, sonra büyük günahlardan, sonra da küçük günahlardan ittikâ etmek."

4) **Kaffâl** (r.h)'ın görüşüdür. O şöyle der: "Birinci takva, "nesh"in doğruluğunu tenkitten ittikâ etmektir. Bu böyledir, çünkü Yahudiler, "Nesh, bedâ'ya (yani Allah'ın bir bilgiye sonradan sahip olması manasına) delâlet eder" diyorlar. Binâenaleyh mü'minlere, önce mubah iken, içkinin haram olduğunu duydukları zaman, Yahudilerin bu fesatçı şüphelerinden ittikâ edip sakınmaları gerekir. İkinci takva, âyette anlatılana uygun amel etmektir ki, bu da içki içmekten sakınma amelidir. Üçüncü takva da, birinci ve ikincide anlatılan takvâya devam edip, sonra buna, insanlara ihsan (iyilik) hususunu katmaktan ibarettir.

5) Bu tekrardan maksat, te'kid ve iman ile takvâya iyice teşviktir. Bu durumda denilse ki: "Öyle ise niçin, tadılan şeylerde günahın söz konusu olmaması, iman ve takvanın olması şartına bağlandı? Çünkü iman ve ittikâ etmeyen ve sonra helâl olan bir şeyi yiyen kimse için, bu yemesinden dolayı bir günahın olmayacağı, aksine iman etmeyişinden ve ittikâ etmemesinden dolayı bir günahın söz konusu olduğu malumdur. Fakat bu günahın, o helal şeyi yemesiyle bir alakası yoktur. Binâenaleyh bu şartın, buna bağlanması câiz değildir." Buna mukabil biz deriz ki: Bu, şarta bağlı manasında değil, aksine haklarında bu âyet nâzil olan o kimselerin, iman, takvâ ve ihsan hususundaki hallerini medh-ü senâ edip, o sıfatlar üzere olduklarını beyan etmek içindir. Bunun bir misâli sana, "Zeyd'e, yaptığı şeyden dolayı bir günah var mı?" denilmesi gibidir. Sen, Zeyd'in yaptığı

işin mubah olduğunu biliyorsun. Binâenaleyh "İnsan haramlardan ittikâ ettiği, bir mü'min ve muhsin olduğu zaman, mubah bir şeyi yapmasında günah yoktur" dersin. Bu sözünle sen, Zeyd'in mü'min ve muhsin kaldığı müddetçe, yaptığı şeyden dolayı hesaba çekilmeyeceğini kastetmiş olursun.

Sonra Cenâb-ı Allah وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *"Allah iyi hareket edenleri (muhsinleri) sever"* buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Allahu Teâlâ, günahın olmamasını "ihsan" (iyilik yapma) şartına bağlayınca, ihsanın sadece günah olmaması hususunda değil, Allah'ın o kimseyi sevmesi hususunda da tesiri olduğunu beyan etmiştir." Hiç şüphe yok ki bu derece, derecelerin en şereflisi ve makamların en yükseğidir. Allah'ın kullarını sevmesinin ne mânaya geldiğinin izahı daha önce geçmişti.

İhramlı İken Av Hakkında Hüküm

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ ۚ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٤﴾

"Ey iman edenler, Allah gayb'da kendisinden korkanları bilmek için, ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği avlardan bir şey ile mutlaka sizi imtihan edecektir. Kim bundan sonra aşırı giderse, ona pek acıklı bir azap vardır" (Mâide, 94).

Bil ki bu da, Allah'ın hükümlerinden bir diğeridir. Bu âyetin, önceki âyetlerle irtibatı şu bakımdandır: Allahu Teâlâ *"Ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı tayyibâtı haram kılmayın..."* (Mâide, 87) buyurduğu gibi, sonra bunlardan, içki ve kumarı istisnâ etmiştir. Aynı şekilde, bu çeşit avı da, helal şeylerden istisnâ etmiş ve bunun haramlara dahil olduğunu beyan buyurmuştur. Burada birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ *"mutlaka sizi imtihan edecektir"* buyruğundaki lâm, kasem lâm'ıdır. Çünkü, lâm ile nûn (şeddeli te'kid nûn'u) bazen kasemin cevâbı olurlar. Kasem zikredilmediğinde, o ifâde kasemin bulunduğuna delil olsun diye, bu iki harf getirilir.

İKİNCİ MESELE

"لِيَبْلُوَنَّكُمْ" kelimesindeki vâv harfi, iki sakinin bir araya gelmesinden dolayı, fetha ile harekelenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"لِيَبْلُوَنَّكُمْ" kelimesinin manası, "O, sizin tâatinizi masiyetinizden ayırır. Yani size, imtihan yapan kimsenin muâmelesi gibi muamele eder" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mukatil İbn Hayyân şöyle demiştir: "Allah Sahâbeyi, Hudeybiye senesinde ihramlı oldukları bir sırada, av ile imtihan etti. Öyle ki, vahşî hayvanlar ve kuşlar onların kafilelerini sarmış bürümüştü. Böylece onlar, o av hayvanlarını elleriyle tutmaya ve mızraklarıyla, oklarıyla avlamaya muktedir olabilirlerdi. Onlar böyle bir şeyi hiç görmemişlerdi. Ama Allahu Teâlâ, bir imtihan olmak üzere, onlara bunları avlamayı yasaklamıştır." **Vâhidî:** "Onların, elleriyle yakalayabildikleri avlar, yavrular, yumurtalar ve yabani hayvanların küçükleri idi.. Mızraklarının ulaştığı av hayvanı ise, bunların büyükleriydi" demiştir. Bazıları bunun caiz olmadığını, zira sayd (av) kelimesinin (avlanması) imkânsız değil de, diretebilen vahşi hayvanın adı olduğunu söylemişlerdir.

BEŞİNCİ MESELE

"Avlardan bir şey ile..." şeklinde âyette geçen azlık ve küçüklüğün manası, Cenâb-ı Hakk'ın, bunun meselâ canları ve malları almakla yapmış olduğu bir imtihan gibi teklif edilmesinde çok güçlük ve zorluk bulunan büyük belâ ve fitnelerden birisi olmayıp aksine bunun kolay bir imtihan olduğunu bilmesidir. Çünkü Allah, İsrailoğullarını, deniz avı, yani balık avlamakla imtihan edip denediği gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini de kara avıyla imtihan edip denemiştir.

ALTINCI MESELE

Hak Teâlâ'nın "مِنَ الصَّيْدِ" ifadesindeki "مِنْ" harf-i cerri, şu iki bakımdan teb'îz ifâde eder:

a) Bundan murat, deniz değil de kara avıdır.

b) İhrama girmeyenin avı değil de, ihramlının avıdır. **Zeccâc:** "Bu "مِنْ" harfinin, tıpkı فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ *"o halde murdardan, putlardan*

kaçının" (Hacc, 30) âyetinde olduğu gibi tebyîn için (min-i beyâniyye) olması da muhtemeldir" demiştir.

YEDİNCİ MESELE

Âyette geçen مِنَ الصَّيْدِ "avdan" sözüyle Hak Teâlâ'nın *"ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği"* ifâdesinin delâletiyle, mef'ûl manasını (yani "avlanmış, avlanabilen") kastetmiştir. "Sayd" kelimesi mastar manasına olursa, hades (oluş, yani avlanmak) manasına gelir. Halbuki, elin ve mızrağın ulaşması ile ancak 'ayn, zât olan bir şey vasfedilebilir.

Allah Hakkında لِيَعْلَمَ اللهُ (Bilsin Diye) Tabirinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak لِيَعْلَمَ اللهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ *"Allah, gaybda kendisinden korkanları bilmek için.."* buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, mecazî bir ifâdedir. Çünkü, Allahu Teâlâ her zaman âlimdir. Âlimler bu ifâdenin ne mânaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bunun, "Size, bilmek isteyen kimsenin muamelesi gibi muamele eder" manasına geldiği ileri sürüldüğü gibi; bunun, "malum olan şeyi ortaya koymak için" manasına geldiği de ileri sürülmüştür. Bu malum olan şey de, korkan kimsenin korkusudur.. Bu ifâdeden, muzâfın hazfedildiği ve takdirinin, لِيَعْلَمَ اَوْلِيَاءُ اللهِ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ "Allah'ın dostları, gaybda O'ndan korkanları bilmek için, bilmesi için..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.

***İKİNCİ MESELE:* Âyetteki بِالْغَيْبِ Tabiri Hakkında Muhtemel İzahlar**

Hak Teâlâ'nın bu âyetteki "بِالْغَيْبِ" ifadesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) "Gayba iman etmiş olarak kendisinden korkanları..." demektir. Nitekim yüce Allah bu hususu kitâbının başında zikretmiştir ki, bu da O'nun "يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ" (Bakara, 3) sözüdür.

b) "Durumu insanların görüp görmemesine göre ayarlamama, yani kendisinden tam bir ihlâs ve gerçek anlamda korkanları ve iman edenlerle karşılaştıklarında "iman ettik" diyen; reisleriyle baş başa kaldıklarında da "biz sizinle beraberiz" diyen münafıklar gibi, bir kimsenin yanında bulunup bulunmamasına göre durumu değişmeyen kimseleri bilmek için..." demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"بِالْغَيْبِ" tabiri, hal olduğu için nasb mahallindedir. Buna göre mâna, "kendisini kimsecikler görmediği halde de, O'ndan korkan kimseleri..."

demektir. مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ *"Rahman'a gıyabî saygı gösteren"* (Kâf, 33) ve يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ *"Ki onlar tenhada da Rablerine candan saygı gösterirler"*(Enbiyâ, 49) âyetleri de böyledir. Ama, bizatihi gayb kelimesinin manasını, "اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ" (Bakara, 3) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

Daha sonra Allah فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Kim bundan sonra aşırı giderse, ona pek acıklı bir azap vardır"* buyurmuştur ki bundan murat, hem âhiret azabı, hem de dünyadaki ta'zirdir. **İbn Abbas:** "Bu azap, o kimsenin karnına ve sırtına, acıtıcı bir şekilde vurup, elbiselerinin çıkarılmasıdır" demiştir. **Kaffâl:** "Bu caizdir; çünkü "azap" kelimesi, tıpkı zinâ edenlere vurulan değneğe (celd) isim olarak verilip, *"mü'minlerden bir zümre de bunların azabına şahit olsun"* (Nûr, 2); *"...onlara hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı..."* (Nisâ, 25) ve Cenâb-ı Hakk'ın, **Süleyman** (a.s)'dan **Hûdhûd** hakkında nakledip لَاُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا *"Onu muhakkak çetin bir azaba uğratacağım "* (Neml, 21) buyurduğu gibi, bazen dövme işine de isim olarak verilmiş, buna da "azap" denilmiştir.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَآءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهٖ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِهٖ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٩٥﴾

"Ey iman edenler, siz ihramlı bulunurken, av öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır ki, Kâbe'ye ulaşacak bir kurbanlık olmak üzere, buna içinizden adalet sahibi iki adam hükmedecektir. Yâhut bir keffaret vardır ki, (bu da) yoksulu doyurmak, yahut bunun dengi bir oruç tutmaktır. Ta ki bu sûretle o, ettiğinin vebalini tatmış olsun.. Allah geçmişi bağışladı. Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır. Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir" (Mâide, 95).

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ *"Ey iman edenler, siz ihramlı bulunurken, av öldürmeyin"* buyruğu iie ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyette geçen "sayd" (av) kelimesi ile ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Av Sayılıp Sayılmayan Hayvanlar

Birinci Görüş: Bu, ister eti yenilen cinsten ister yenilmeyen cinsten olsun, yabanî hayvan manasına gelir. Buna göre, ihramlı kimse, eti yenilmeyen bir yırtıcı hayvanı öldürdüğünde, bu hayvanın kıymetini tazmin eder (tasadduk eder). Fakat bu hayvanın kıymeti, bir koyunun kıymetinden daha fazla olmaz. Bu, **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin görüşüdür. **İmam Züfer** ise: "Bu hayvanın kıymetinin, çıkabileceği yere kadar çıkması gerekir" demiştir.

İkinci Görüş: "Sayd" (av), "eti yenilen cinsten hayvan" demektir. Bu görüşe göre, ihramlıya, yırtıcı hayvanları avladığı zaman bir tazmin gerekmez. Bu da, **İmâm Şâfiî** (r.h)'nin ictihadıdır. **Ebû Hanîfe** (r.h), "beş zararlı hayvan ile kurdun öldürülmesinden dolayı, bir tazminin gerekmediğini" kabul etmiştir.

Şâfiî (r.h)'nin Kur'ân ve hadisten delili vardır. Kur'ân'dan delili şudur: Yenilmesi haram olanlar av değildir, binâenaleyh bunların tazmin edilmemesi gerekir. Biz eti haram olanların "av" (sayd) sayılmayacağını söylüyoruz. Çünkü "sayd" (av), eti yenilen hayvan demektir. Zira Cenâb-ı Hak, bu âyetin hemen sonrasında, *"Deniz avı yapmak ve onu yemek, kendinize de, yolcuya da bir fâide olmak üzere, sizin için helal kılındı. İhramlı bulunduğunuz müddetçe ise kara avı haram kılındı"* (Mâide, 96) buyurmuştur. Bu âyet, deniz avının her zaman (ihramlı iken ve ihramsız iken), kara avının ise ihramlı olunmadığı zaman helal olduğunu gösterir. Böylece avın, eti yenilmesi helal olan hayvan manasına olduğu sâbit olur. Yırtıcı hayvanın yenilmesi ise helal değildir. Binâenaleyh yırtıcı hayvanın "av" (sayd) sayılmaması gerekir. Bu hayvanların bir av sayılmadığı sabit olunca, kıymetinin tazmin edilmemesi gerekir. Çünkü asıl olan, tazmin etmemektir. Biz, asıl olana göre, bu âyetin hükmünden ötürü, av sayılan hayvanların kıymetinin tazmin edilmemesi hususunda amel etmedik. Binâenaleyh asıl olan bu durum, av olmayan hayvanlar hususunda asıl olarak kalır. **İmam Şâfiî**'nin hadisten delili ise,, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu meşhur hadîs-i şerifidir: خَمْسٌ فَوَاسِقُ لَا جُنَاحَ عَلَى الْمُحْرِمِ اَنْ يَقْتُلَهُنَّ فِي الْحِلِّ وَالْحَرَمِ: اَلْغُرَابُ وَالْحِدَأَةُ وَالْحَيَّةُ وَالْعَقْرَبُ وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ *"Beş zararlı hayvanı, ihramlı kimsenin, Hill bölgesinde* ve *Harem bölgesinde öldürmesinde bir vebal yoktur. Bunlar, karga,*

çaylak, yılan, akrep ve "ısıran köpek"[42] Bir diğer rivayette ise, *"ete düşkün yırtıcı hayvanlar"* ilâvesi vardır.

Bu hadis ile birkaç yönden istidlâl edilir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"ete düşkün yırtıcı hayvanlar"* ifadesi, bu meselede bir nasstır.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), bu hayvanları "zararlı" diye tavsif etmiş, sonra da öldürülmelerinin mubah olduğunu söylemiştir. Uygun bir vasfın peşinde zikredilen hüküm, o vasfın, hükmün sebebi olduğunu ihsâs ettirir. İşte bu durum da, bu hayvanların zararlı olmasının, onların öldürülmesinin helal oluşunun illeti olduğunu gösterir. Bu hayvanların "fevâsık" (zararlı) olmalarının manası, onların eziyet edici olmaları demektir. Halbuki eziyet verme sıfatı, yırtıcı hayvanlarda daha kuvvetlidir. Binaenaleyh, onların da öldürülmelerinin caiz olması gerekir.

c) Şârî (kanun koyucu), öldürülmenin mubah oluşunu bu hayvanlara has kılmıştır. Şârî bu hükmü bu hayvanlara, eziyet vermelerinin fazlalığından dolayı tahsis etmiştir. Halbuki yırtıcı hayvanlarda eziyet verme vasfı daha fazladır. Binâenaleyh, bunların öldürülmelerinin caiz olduğuna hükmetmek gerekir. Bunların öldürülmesinin caiz olduğu sabit olunca, birinci delilde de beyân ettiğimiz gibi, tazmin edilmemeleri de gerekir.

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili de şudur: "Yırtıcı hayvanlara da av denir. Böylece bunlar da, *"siz ihramlı bulunurken av öldürmeyin"* yasağına girerler. Biz, yırtıcıların bir av olduğunu, hem şâirin; لَيْثٌ تَرَبَّى زُبْيَةً فَاصْطِيدَا *"Kendisine, üstü örtülü bir tuzak kurulup da, avlanılan arslan..."*; hem de **Hz. Ali** (r.a)'nin صَيْدُ الْمُلُوكِ اَرَانِبُ وَثَعَالِبُ فَاِذَا رَكِبْتُ فَصَيْدِي الْأَبْطَالُ *"Kralların avı, tavşanlar ve tilkilerdir. Ama ben (binitime) bindiğim zamansa, avım kahramanlardır"* şeklindeki sözlerinden dolayı söylüyoruz."

Ebû Hanîfe'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, âyetin delâletine dayanarak, yenilmesi haram olanların bir av olmadığını beyan ettik.. Buna, kime ait olduğu belli olmayan bir şiir beyti karşı koyamaz.. **Hz. Ali** (r.a)'nin şiiri ise, varid değildir. Çünkü bize (Şafiîlere) göre, tilki helâldir.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen "حُرُمٌ" lâfzı "حَرَامٌ" kelimesinin çoğuludur. Bu hususta üç görüş vardır:

42 **Müslim,** Hacc. 66-69 (II/856-857) Hadisteki «اَلْكَلْبُ الْعَقُورُ» kelimesi, aynı zamanda arslan, kaplan, kurt, vb. parçalayıcı hayvanları da ifade eder (**İbnu'l-Esir,** En-Nihâye, III/275).

a) "حُرُمٌ" kelimesinin manası, "Hacc için ihrama girmiş kimselerken..." şeklindedir.

b) "Harem'e girmiş kimselerken..."

Âyet ile, bu iki mana da murat edilmiştir.

c) Bu ifadenin hükmüne umre için ihrama girenler dahil olur mu olmaz mı hususundaysa ihtilâf vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"öldürmeyin"* buyruğu, hem doğrudan hem de sebebiyet verme bakımından öldürmeyi yasaklamayı ifade eder. Binaenaleyh kişinin, ihramlı olduğu sürece ne silah ile ne de eğitilmiş köpek ve kuşlar ile, -av ister Hıll, isterse Harem bölgesine ait olsun,- ava satışması caiz değildir. Ama, ihrâma girmemiş olan kimsenin "Hıll" bölgesinde avlanabilme salâhiyeti olduğu halde, Harem'de avlanması caiz değildir. Biz, *"Siz ihramlı bulunurken"* ifadesinin, her iki durumu, yani ihrâma giren kimse ile Harem'de olan kimseyi içine aldığını söyleyip kabul ettiğimiz zaman, âyet bu hükümlerin hepsine delâlet etmiş olur.

Kasten Av Hayvanı Öldürmenin Cezası

وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ *"İçinizden kim onu bilerek öldürürlerse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır.."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâî,** "جَزَاءٌ مِثْلُ" kelimesini, tenvinle ve merfû olarak "cezâun mislü" şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mana: "O kimseye, öldürmüş olduğu ava mümasil bir cezâ gerekir" şeklindedir. Binaenaleyh "mislü" kelimesi, "cezâun" kelimesinin sıfatı olduğu için merfûdur. **Kisaî** şöyle demiştir: "Cezâun" kelimesinin "mislü" kelimesine izafe edilmesi uygun düşmez. Görmüyor musun, mâna, "Ona gerçekte, öldürdüğü şeyin mislinin cezâsı gerekmez. Aksine ona gereken, öldürdüğü şeyin cezasıdır; yoksa öldürmediği şeyin (maktûlün) cezâsı değildir" şeklindedir. "مِنَ النَّعَمِ" sözünün, nekire olan "cezâun" kelimesinin sıfatı olması caizdir. Buna göre mana, "ne'am (deve, sığır, davar)dan olan cezası, öldürdüğü şeyin mislidir" şeklindedir.

Diğer kıraat imamları ise, "cezâ" kelimesini "misl" kelimesine muzâf kılarak, "...فَجَزَاءُ مِثْلِ مَا قَتَلَ" şeklinde okuyup şöyle demişlerdir: "O kimseye

gereken, her ne kadar öldürdüğü şeyin mislinin cezası değil de öldürdüğünün cezası ise de, Araplar اَنَا اُكْرِمُ مِثْلَكَ "Ben de, senin gibisine ikram ediyorum" derler, bununla da اَنَا اُكْرِمُكَ "Sana ikram ediyorum" manasını kastederler. Bunun bir benzeri de, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"O'nun benzeri gibisi yoktur"* (Şûra, 11) âyetidir ki, bu ifadenin takdiri, لَيْسَ هُوَ كَشَيْءٍ "O, hiçbir şey gibi değildir" şeklindedir. Ve yine Cenâb-ı Hak اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِى بِهِ فِى النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ *"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona insanların arasında kendisiyle yürüyeceği bir nûr verdiğimiz kimse; içinden çıkamaz halde karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu hiç?"* (En'âm, 122) buyurmuştur ki, bu ifadenin takdiri de, كَمَنْ هُوَ فِى الظُّلُمَاتِ "karanlıklarda olan gibi.." şeklindedir.

Burada bir başka izah daha vardır ki, o da "فَجَزَاءُ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ" cümlesinin manasının, tıpkı senin "خَاتَمُ فِضَّةٍ" demen gibi olmasıdır ki, bu tabir خَاتَمٌ مِنْ فِضَّةٍ "gümüşten bir yüzük" anlamındadır.

***İKİNCİ MESELE:* İhramlının Hataen Öldürmesi Durumu**

Saîd İbn Cübeyr: "İhramlı kimse, hatâen bir av öldürdüğü zaman, kendisine hiçbir şey gerekmez" demiştir ki, bu **Dâvud ez-Zahirî**'nin de görüşüdür. Fukahânın ekserisi ise, "O kimseye, ister kasten isterse hatâen öldürsün, tazmin gerekir" demişlerdir. **Dâvud ez-Zahlri**'nin delili şudur: Hak Teâlâ'nın, *"İçinizden kim onu bilerek öldürürse..."* kaydı, şart sadedinde zikredilmiştir. Şart olmadığı zaman, meşrût da olamaz. Binaenaleyh, kasıt olmadığı zaman bir cezanın vacip olmaması gerekir. Bu hususu, aynı âyetin sonundaki, *"Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikâmını alır"* ifâdesi de te'kid etmektedir, intikam ise, hatâen olanda değil, sadece kasten olanda olur. Hem *"Kim bir daha böyle yaparsa..."* şartından "Kim, bahsi yukarıda geçen şeylere tekrar dönerse" manası kastedilmiştir. Bu ifade de, daha önce zikredilen ve cezayı gerektiren öldürmenin hatâen değil, kasten öldürme olmasını gerektirir.

Cumhûr-u fukahanın delili şudur: Allah, *"İhramda bulunduğunuz müddetçe ise kara avı size haram kılındı"* (Maide, 96) buyurmuştur. Kara avı, ihram sebebiyle haram olunca, o av fiili de, ihrâm sebebiyle yasak kılınmış olur. Binaenaleyh, bu yasağın hükmü, hatâ ve cehâlet sebebiyle sakıt olmaz. Bu tıpkı, başı tıraş etme ve Müslüman malını tazmin etme hususları gibidir. Zira, mâlikin hakkı sebebiyle bir haramlık sâbit olunca, bu onun hatâen veya kasten olmasıyla değişmez. İşte burada da böyledir. Yine

cumhur-u fukaha, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"ihramlı kimse sırtlanı öldürdüğünde, onun cezâsı bir koçtur"* hadisi ve sahabenin, "Ceylânın öldürülmesinde, cezâ olarak bir koyun verilir" şeklindeki ifadeleriyle istidlâl etmişlerdir ki, bu ifâdelerde kasten öldürme hususu yer almamıştır.

Dâvûd buna: "Kur'ân'ın nassı, haber-i vâhidden, sahâbi sözünden ve kıyastan daha hayırlıdır" diyerek cevap vermiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin zâhiri, avın cezâsının, maktûlün (öldürülenin) misli olması gerektiğine delâlet etmektedir. Ancak ne var ki müctehid imâmlar, "misl"in ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Meselâ **Şâfiî** ve **Muhammed eş-Şeybânî:** "Av, misli olanlar ve misli olmayanlar diye iki çeşittir" demişlerdir. "Misli olanlar, "ne'am" (deve, sığır ve davar)'dan misli ile tazmin olunur. Misli olmayanlar ise, kıymeti ile tazmin olunurlar diye eklemişlerdir. **Ebû Hanife** ve **Ebû Yûsuf** ise, "vacip olan mislin, öldürülenin kıymeti olduğunu" söylemişlerdir.

Şâfiî'nin delili, Kur'ân, hadis, icmâ ve kıyastır. Kur'ân'dan deliline gelince bu, *"İçinizden kim onu bilerek öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir cezâ vardır.."* meâlindeki âyettir (Mâide, 95). Bu âyetle şu dört yönden istidlâl edilmiştir:

a) Bir grup kıraat imamı, tenvîn ile "فَجَزَاءٌ" şeklinde okumuşlardır ki, bu okuyuşa göre âyetin manası, *"(ona), "ne'am" (deve, sığır ve davar)dan öldürdüğü şeye mümasil, denk bir cezâ gerekir"* şeklindedir. Binâenaleyh, "bu cezâ, onun kıymeti itibariyle misli" diyenler, Kur'ân'ın nassına muhalefet etmiş olurlar.

b) Diğer bir grup kıraat imamı da, "جَزَاءٌ" kelimesini "مِثْلَ" kelimesine izâfetle okumuşlardır ki, bu okuyuşun takdiri ve manası, "Ona, öldürdüğü şeyin "ne'am"dan cezâsı vardır" şeklindedir. Yani, "Öldürdüğü şeyin mislinin cezâsının, "ne'am"dan olması gerekir. Binâenaleyh, bunu farz görmeyenler Kur'ân'ın nassına muhalefet etmiş olur.

c) **İbn Mes'ûd**'un kıraati, فَجَزَاؤُهُ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ "Onun cezâsı, öldürdüğü şeyin "ne'am"dan misli ve dengidir" şeklindedir ki, bu da bizim söylediğimiz şey hususunda açık bir ifâdedir.

d) Hak Teâlâ'nın, *"..Kabe'ye ulaşacak bir kurbanlık olmak üzere, içinizden adâlet sahibi iki adamın hükmü bunu (tayin) edecektir"* buyruğu, onlardan

iki âdil kimsenin hükmettiği o cezânın, Kâbe'ye ulaşacak bir kurbanlık olması gerektiği hususunda sarih bir ifâdedir.

Buna göre şayet, "O kıymet ile bu kurbanlık hayvan satın alınabilir" denilirse, biz deriz ki:

Nass, iki âdil kimsenin hükmettiği o şeyin, bir kurbanlık hayvan olması gerektiği hususunda sarih bir hüküm ifâde etmektedir. Halbuki siz, vacip ve farz olanın, öldürülen o şeyin kıymeti olduğunu, sonra da bu kimsenin, isterse bu kıymet ile Kâbe'ye ulaşan bir kurbanlık hayvan satın alıp almamada muhayyer olduğunu söylüyorsunuz ki, işte bu durum nassın hilâfına olur.

Şâfiî'nin hadisten delili ise şudur: **Câbir İbn Abdillah,** Allah'ın Resûlü Hz. Peygamber'e, "sırtlan bir av mıdır?" diye sormuş, Hz. Peygamber de: *"Evet; ihramlı kimse onu yakalarsa, bunun cezâsı bir koç gerekir"* demiştir ki, bu da sarih bir nasstır.

İcmâ'dan delili şudur: **Şâfiî** (r.h) şöyle demektedir: **"Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Abdurrahman İbn Avf, İbn Abbas** ve **İbn Ömer**'in (r.a) muhtelif beldelerde ve muhtelif zamanlarda, avın cezasıyla alâkalı olarak, "ne'am"dan olan "misliyyet" ile hükmettikleri rivâyetleri birbirini desteklemektedir. Meselâ onlar, "ne'am"dan bir cezâ olarak deve kuşunda deveyle; yabanî eşekte, sığır ile; sırtlanda, koç ile; ceylânda, dişi keçi; erkek ceylanda koyun; tavşanda, keçinin dişi yavrusu; bir rivâyette de "anâk" (keçinin dişi yavrusu); kelerde, kuzu; tarla faresinde keçinin dişi yavrusu ile hükmetmişlerdir ki, bu da, onların avın kıymetine değil de, "ne'am"-dan avın en yakın benzerlerine dikkat ettiklerini göstermektedir. Şayet onlar öldürülenin kıymetine göre hüküm vermiş olsalardı, bu kıymet, bu değeri takdir edenlerin farklılığı nispetinde farklı olurdu. "اَلظَّبْيُ" büyük erkek ceylân; "اَلْغَزَالُ" dişi ceylân; "اَلْيَرْبُوعُ" sahrada olan büyük fare; "اَلْجُفْرَةُ" keçinin annesinden ayrılan dişi yavrusu demektir. Bunun erkeğine cufr; dişisine ise "اَلْعَنَاقُ" denilir. Bunlara bu isim, bir yıl tamamlanmadan önce güçlü kuvvetli olduklarında verilir.

Şâfiî'nin kıyastan delili de şudur: "Tazmin, telef edilenin cezâsıdır. Binâenaleyh, benzerlik her ne zaman daha mükemmel ve daha güzel olursa, cezâ da o nispette tam ve mükemmel olur. Böylece mislini vacip kılmak daha evlâ olmuş olur."

Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: "Öldürülen avın misli bir şey bulunmadığı zaman, bunun kıymetinin tazmin edileceği hususunda aramızda bir ihtilaf yoktur. Binâenaleyh âyetteki, *"öldürdüğü o hayvanın benzeri (misli) bir cezâ vardır"* ifâdesindeki, "misli" kelimesi ile kastedilen, işte bu durumda tazmin edilen kıymettir. Diğer durumlarda da böyle olması gerekir Çünkü bir lafzı, ancak bir mânaya hamletmek caizdir."

Buna şöyle cevap verilir: "Mümâsele"nin (bir şeyin benzeri ve misli olmanın) hakiki manası, bilinen bir husustur. Şeriat koyucu olan Allahu Teâlâ, mümâseleye riayet etmeyi farz kılmıştır. Bundan dolayı mümkün olduğu nispette buna riayet etmek gerekir. Binaenaleyh bu mümâselete, şekil bakımından riayet etmek mümkün olur ise, bunu yapmak; eğer kıymet bakımından riayet etmek mümkün olur ise, o zaman da mecburen bununla yetinmek gerekir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Cemaat Halinde Hayvanı Öldürmenin Cezası**

İhramlı bir cemaatin bir tek avı birlikte öldürmeleri konusunda, **Şafiî** (r.h): "Onların hepsine tek bir cezâ gerekir" demiştir ki, bu aynı zamanda **Ahmed İbn Hanbel** ve **İshâk İbn Râhûye**'nin görüşüdür.

Ebu Hanîfe, İmâm Mâlik ve **Sevrî** (rahimehümullah) ise: "Bunların her birine, ayrı ayrı birer ceza ödemesi gerekir" demişlerdir.

Şafiî (r.h)'nin delili şöyledir: "Bu âyet, öldürülen hayvanın mislinin ödenmesinin vacip olduğuna delâlet etmektedir. Bir hayvanın misli bir hayvandır. Bu husus, **Hz. Ömer** (r.a)'den de, bizim dediğimiz gibi hükmettiği rivayeti ile te'kîd edilmiştir."

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili ise şöyledir: "O ihramlılardan her biri, o hayvanın katilidir. Binaenaleyh her birine, tam bir cezanın farz olması gerekir." Bu delilin, birinci mukaddimesinin (cümlesinin) izahı şu şekildedir: Bir grup insandan her biri, bir hayvan öldürmeyeceğine yemin etseler ve sonra hep birlikte bir tek av öldürseler, her birinin bir keffaret ödemesi gerekir. Adam öldürme ile ilgili kısas da böyledir. Yani bir tek kişiyi birlikte öldüren bir grubun hepsine kısas uygulanması gerekir. Bunlardan her birinin kâtil olacağı sabit olunca, âyetteki, *"içinizden kim, onu bilerek öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır..."* ifadesinden ötürü, bu insanlardan her birinin tam bir ceza ödemesi gerekir. Çünkü buradaki, *"içinizden kim, onu bilerek öldürürse..."* cümlesi umûmî bir ifade olup, bütün öldürenleri kapsar."

Şafiî (r.h) buna şu şekilde cevap vermiştir: "Öldürme tek bir şeydir. Binaenaleyh öldürme işinin tam olarak gerçekleşmesi, tek bir fâilden daha fazlası ile olamaz. Bundan dolayı bu grup, bir araya geldiklerinde, hepsinin fiillerinin toplamından, tek bir öldürme meydana gelmiş olur. Durum böyle olunca, onlardan her birinin gerçekte kâtil olması imkânsız olur. Bunlardan her birinin kâtil olmadığı sâbit olunca, bu grup âyetin hükmüne girmez. Bir grup insanın, tek bir adamı öldürmesi meselesine gelince, bu "ta'abbudî" (hikmetini anlayamadığımız ama kul olarak uymaya mecbur olduğumuz ilâhî bir emir) olarak sâbit olmuştur. Birden fazla keffaretin vacip kılınması (yani her birine keffaretin vacip kılınması) da böyledir."

***BEŞİNCİ MESELE:* İhramlı Kimsenin Av Hayvanını Göstermesindeki Ceza**

Şafiî (r.h) şöyle der: "İhramlı kimse, bir başkasına avı gösterse, o adam da, gösterilen avı öldürse, bu ihramlı gösterdiği avın cezasını tazmin etmez." **Ebu Hanife** (r.h) ise: "Bu kimse, o avın mislini tazmin eder" demiştir.

Şafiî'nin delili şudur: "Bu âyette, cezanın vacip oluşu, öldürme fiiline bağlanmıştır. Halbuki bir hayvanı, avlayacak kimseye göstermek, "öldürme" değildir. Binaenaleyh bu ihramlının o hayvanın mislini tazmin etmemesi gerekir. Bir de tazmin, öldürülen hayvanın bedelidir. Binaenaleyh katil keffâretinde, diyette ve bir Müslümanın malına işaret etme meselesinde olduğu gibi, gösterme yüzünden, bu tazmin farz olmaz."

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: "Bu mesele, **Hz. Ömer**'e soruldu ve o, **Abdurrahman İbn Avf** (r.a) ile istişarede bulundu. İkisi av hayvanına işaret edip gösteren ihramlıya, cezanın gerekeceği hususunda ittifak ettiler. **İbn Abbas** (r.a)'tan da, av hayvanına işaret eden ihramlıya cezanın vacip olduğu rivayeti gelmiştir."

Şafiî (r.h), **Ebu Hanife**'nin bu deliline, "Kur'ân'ın nassı, bir sahabînin sözünden daha hayırlıdır" diyerek cevap vermiştir.

ALTINCI MESELE

İmam Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse erkek ceylanı yaralasa ve o ceylanın kıymeti onda bir nispetinde düşse, bu kimsenin, bir koyunun kıymetinin onda biri kadar tazmin etmesi gerekir."

Dâvud ez-Zâhirî, "öldürmenin dışında, kesinlikle bir tazmin söz konusu değildir" derken, **Müzenî**, "bu kimseye bir tam koyun tazmin etmesi gerektiğini" söylemiştir.

Dâvud ez-Zâhirî'nin delili şudur: "Âyet, bu cezanın vacip oluşunun, öldürme şartına bağlı olduğunu gösterir. Binaenaleyh ortada öldürme işi bulunmadığına göre, bu kimseye kesinlikle, herhangi bir cezanın vacip olmaması gerekir."

Dâvûd'un bu görüşüne cevaben şöyle deriz: Öldürme işine bağlanan, öldürülenin mislinin vacip olması hükmüdür. Bizce bu, öldürme işi olmadığı zaman vacip olmaz. Binaenaleyh **Dâvud ez-Zâhirî**'nin görüşü düşer.

YEDİNCİ MESELE

Bir kimse, Hill (Harem'in dışı) bölgesinden, yine Hill bölgesinde bulunan bir ava ok atsa, bu ok da, Harem bölgesindeki bir grup hayvana gitse, **İmam Şafiî** (r.h)'ye göre bu hayvanın eti haram olduğu gibi, o kimsenin bu hayvanın cezasını da ödemesi gerekir.

Ebu Hanîfe (r.h) ise, "bu hayvanın etinin haram olmayacağını" söylemiştir.

Şafiî'nin delili şudur: "Hayvanı kesmenin sebebi, birkaç cüzden meydana gelmiştir ve bu cüzlerden bazısı mubah, bazısı haram işlerdendir. Haram olan, Harem bölgesine geçiştir. Bir işte hem helal, hem haram bulundu mu, mutlaka haram helâla baskın çıkar. Özellikle aslı haramlık olan kesme işinde.."

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz ihramlı bulunurken, av öldürmeyin"* buyruğu, bu kimseleri, Harem bölgesinde olmaları hâlinde, avlanmaktan nehiydir. Bundan dolayı, bu iki şarttan biri bulunmadığı zaman, haramlığın söz konusu olmaması gerekir."

SEKİZİNCİ MESELE

İhramlı olmayan bir kimse, bir hayvan yakalayıp onu Harem bölgesine getirse, o hayvanı salıvermesi gerekir. Eğer onu keserse, bu hayvan haram olur ve o hayvanın bedelini tazmin etmesi gerekir. Bu, **Ebu Hanife** (r.h)'nin görüşüdür.

İmam Şafiî ise, "bu hayvanın helâl olduğunu ve bu kimsenin onu tazmin etmesinin gerekmediğini" söylemiştir.

Şafiî'nin delili: *"İhramlı olduğunuz halde avlanmayı helâl saymamak ve size (aşağıda) okunacak olanlar hâriç kalmak şartıyla, davarlar(ın etleri) size helâl kılındı"* (Maide, 1) âyetidir.

Ebu Hanife'nin delili de: *"Siz ihramlı bulunurken, av öldürmeyin"* (Maide, 95) âyetidir. Bu âyette Cenâb-ı Hak, ihramlı iken insanın avlanmasını yasaklamıştır. Bu âyet, kişinin hem Hill, hem de Harem bölgesinde avlanmasını kapsamaktadır.

***DOKUZUNCU MESELE:* İhramlının Avlanmayı Tekrar Etmesindeki Ceza**

İhramlı bir kimse, bir hayvan avlasa ve bundan dolayı gereken cezayı ödese, sonra yeniden bir hayvan avlasa, tekrar ceza ödemesi gerekir.

Dâvud ez-Zâhirî ise, "bu kimseye yeni bir cezanın gerekmeyeceğini" söylemiştir.

Cumhûrun delili şudur: Hak Teâlâ'nın, *"İçinizden kim onu bilerek öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır"* ifâdesinin zâhiri, bu cezanın vacip oluşunun sebebinin, öldürme işi olduğunu gösterir. Binaenaleyh sebep tekerrür ettiğinde, hükmün (cezanın) da tekerrür etmesi gerekir.

Eğer, "bir kimse hanımlarına, 'Hanginiz eve girerse, o boştur' dese ve onlardan biri, iki kere eve girse, bundan dolayı tek bir talak gerekir" denir ise, biz deriz ki: "Bu iki mesele arasında şöyle bir fark vardır: Avı öldürme işi, bu cezanın vacip oluşunun sebebidir. Binaenaleyh, sebep tekerrür ettiğinde, hükmün (cezanın) da tekerrür etmesi gerekir. Ama bu meselede, eve girme işi talâkın meydana gelmesinin şartıdır. Binaenaleyh şartın tekerrürü, hükmün tekerrürünü gerektirmez."

Dâvûd ez-Zâhirî'nin delili ise şudur: "Cenâb-ı Hak, *"Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır"* buyurmuş ve böylece, bu işi tekrar yapmanın cezasının, keffâret değil, Allah'ın ondan intikam alması olduğunu göstermiştir."

ONUNCU MESELE

Şafiî (r.h): "İnsan şaşı, kolu, ayağı kırık bir hayvanı avladığında, onun mislini fidye olarak verir. Bunun karşılığında sağlam bir hayvanı fidye olarak vermesi bana daha sevimli geliyor. Buna göre o hayvanın misli olanın büyüğünü vermek, küçük olanını vermekten daha evlâdır. Binaenaleyh kişi, erkek hayvanı erkek hayvana, dişiyi de dişiye karşılık fidye verebilir. Evlâ olan, bunun tersini yapmamasıdır. Çünkü Kur'ân'ın nassı, o hayvanın mislini vermeyi farz kılmaktadır. Dişi, doğurabilmesi bakımından her ne kadar erkek hayvandan efdal ise de, erkek de dişiden efdaldir. Zira erkek hayvanın eti daha iyi, şekli daha güzeldir" demiştir.

Avın Cezasını Tespit Edecek Bilirkişi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ *"Buna, içinizden adalet sahibi iki adam hükmedecektir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ bu ifadeyle, "sizden, yani sizin dininizde ve şeriatinizde olan kimselerden iki sâlih, âdil ve fakîh kişi, o avın cezası hususunda hüküm verir ve böylece o öldürülen hayvana, ne'amdan (deve, sığır ve davardan) en fazla benzerini araştırıp, buna hükmedecekler" manasını kastetmiştir."

O hayvanın kıymetinin verilmesinin farz olduğu hususunda, **Ebu Hanîfe**'nin görüşünü destekleyenler, bu âyetle istidlâl ederek: "Araştırmaya ve ictihad etmeye ihtiyaç duyulan nokta, değerlendirmedir. Fakat hayvanın hilkatine ve şekline gelince, bu zaten açık olup, bu hususta ictihâd etmeye ihtiyaç yoktur" demişlerdir.

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: "Ne'am ile o av hayvanı arasındaki benzerlikler, çeşitli yönlerden olup çoktur. Binaenaleyh o hayvana en fazla benzeyeni, daha az benzeyenden ayırt etmek için mutlaka ictihad etmek gerekir. **Meymûn İbn Mihran**'ın şu ifadesi de bizim söylediğimizin doğruluğunu göstermektedir: "Bir bedevi Arap, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'e gelerek, "Ben, şu şu hayvanları avladım" dedi. **Ebu Bekir** (r.a) de, **Übeyy İbn Ka'b** (r.a)'a bunu sordu. Bedevi Arap, "Ben, sana sormaya geldim, sen ise başkasına soruyorsun" deyince, **Hz. Ebu Bekir** (r.a), "Bilmediğim için sormuyorum. Fakat Cenâb-ı Hak, *"Buna, içinizden adalet sahibi iki adam hükmedecektir"* buyurmuştur. İşte bundan dolayı ben, arkadaşımla istişare ettim. Binaenaleyh eğer ikimiz bir hususta ittifak edersek, sana onu yapmanı emrederiz" dedi.

Kubeysa İbn Câbir'den rivayet edildiğine göre o, ihramlı iken bir erkek ceylanı vurup öldürmüştü. Durumu **Hz. Ömer** (r.a)'e sormuştu. **Hz. Ömer** (r.a)'in yanında da **Abdurrahman İbn Avf** (r.a) vardı. **Hz. Ömer, Abdurrahman İbn Avf**'a, "Bu hususta ne dersin?" deyince, o: "Ona, ceza olarak bir koyun ödemesi gerekir" dedi. **Hz. Ömer** de: "Ben de aynı kanaatteyim" buyurdu. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), **Kubeysa**'ya: "Git ve Kâbe'ye bir koyun kurbanlık gönder" dedi. **Kubeysâ** sonra şöyle anlatır: "Arkadaşımın yanına gittim ve ona "Emirü'l-Mü'minîn ne diyeceğini bilemedi de,

başkasına sordu" dedim. Derken bir gün **Hz. Ömer** karşıma çıkıverdi ve beni kamçısı ile döverek, "Harem'de hem hayvan öldürür, hem de hükmünü bilmezsin. Allahu Teâlâ, *"Buna, içinizden adalet sahibi iki adam hükmedecektir"* buyurmuştur. İki adamdan biri ben **Ömer,** diğeri de **Abdurrahman İbn Avf**'tır" dedi."

***İKİNCİ MESELE:* Sahabenin Tefsirdeki Önemi**

Şafiî (r.h): "O hayvanın misli olan, iki çeşittir:

a) Hakkında sahabenin, başkasına dönülemeyecek şekilde hüküm verdikleri çeşit... Bundan, başka hükme dönülemez, Çünkü sahabe, Kur'ân'ın nüzûlüne şâhit olmuşlar ve Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yapılan tefsirinde hazır bulunmuşlardır.

b) Hakkında sahâbenin hükmü olmayanlar... Bu durumda, iki âdil kimsenin ictihadına müracaat edilir. Bu iki adil kimse en'am'ın üç çeşidine (davar, sığır ve deve'ye) bakarlar ve avlanan hayvana bunlardan en çok benzeyenini, ceza olarak farz kılarlar" demiştir.

İmam Mâlik ise: "Hakkında sahabe ister hüküm vermiş olsun, ister vermemiş olsun, iki adil kimsenin buna karar ve hüküm vermesi gerekir" demiştir.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: "Âyet, bu hususa, iki âdil kimsenin karar vermesinin gerekli olduğunu bildirmektedir. Binaenaleyh buna, iki sahabe karar vermiş olduğu zaman, bu da âyetin hükmüne girmiş olur. Hem sonra sahabenin hükmü daha evladır. Zira biz onların, âyetlerin inişine şahit olduklarını ve tefsirinde hazır bulunduklarını söylemiştik."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.h): "Hatâen bir hayvanı öldürdüğü zaman, bu öldüren kimse, iki âdil kişiden birisi olabilir. Eğer o, hayvanı kasten avlamış ise, onun o iki âdil kişiden birisi olması caiz değildir. Çünkü o, bu şekilde avlanmakla fâsık (günahkâr) olmuştur" der.

İmam Mâlik ise, bunun tıpkı telef edilen şeylerin kıymetinin takdir edilmesi meselesinde olduğu gibi, câiz olmayacağını söylemiştir.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: "Allahu Teâlâ, buna iki âdil kimsenin karar vermesini vacip kılmıştır. Bir kimse, av hayvanını hatâen öldürür ise, bu kimse âdil olmaktan çıkmaz. Binaenaleyh bu hususa, hem bu kimse, hem de bir diğer insan karar verdiğinde, iki âdil kimse karar vermiş olur.

Yine rivayet edildiğine göre bir sahâbinin atı, bir erkek ceylanı çiğnemişti. O, bu meseleyi **Hz. Ömer** (r.a)'e sordu. **Hz. Ömer** (r a): "Sen kendin buna bir hüküm ver" deyince o: "Ey mü'minlerin emiri, sen daha âdilsin, sen hükmet" dedi. **Hz. Ömer** (r.a): "Ben sana, hükmetmeni emrettim, beni tezkiye etmeni değil.." dedi. Bunun üzerine sahabî: "Bu hususta sulu ve ağaçlı yerde beslenmiş bir oğlak ödenmesi gerekir kanaatindeyim" dedi. **Hz. Ömer** (r.a) de: "Kanaatini yerine getir" dedi." Bu rivayete göre âlimlerimiz "Bilirkişi olacak iki âdil zatın, av hayvanını öldüren kimseler olması caizdir" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İki âdil kimse, misil olacak bir hayvana, diğer iki âdil kimse de, misil olacak başka bir hayvana karar verseler, bu durumda şu iki görüş söz konusudur:

a) Kişi bu hususta muhayyerdir, istediğini tercih eder.

b) Bu iki hükümden, daha ağır olanını tercih eder.

BEŞİNCİ MESELE

Kıyâsı delil olarak kabul eden âlimlerden bir kısmı "Âyet, kıyas ve ictihadla amel etmemizin câiz olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, avlanan hayvanın mislini ve benzerini belirleme işini insanların ictihadına ve kanaatine havale etmiştir" derler. Bu görüş zayıftır. Zira şüphesiz ki şeriat koyucu Cenâb-ı Allah, şu gibi pek çok meselede, zannımıza göre amel ederek, kulluk yapmamızı emretti.

a) Kıble yönünü belirleme hususunda ictihad etmemiz..

b) İki şahidin şahâdetine göre amel etme...

c) Telef olunan malların kıymetleri ve uzuvların diyetleri hususunda değer biçenlerin, biçtikleri değere göre amel etme...

d) Öldürülen av hayvanının mislini ta'yin hususunda, bu âyette olduğu gibi, hüküm verenlerin hükmüne göre amel etme...

e) Avâm halkın, aldıkları fetvâya göre amel etmeleri...

f) Dünyevî menfaatler hususunda, zann-ı gâlibimize göre amel etmemiz...

Fakat biz diyoruz ki: "Eğer siz, şer'î bir hükümde, şer'î bir meselenin, şer'î bir diğer meseleye benzetilmesinin şu saydığımız şeylerin aynısı olduğunu iddiâ ediyorsanız, bu, aklın da açıkça gösterdiği gibi, bâtıldır. Eğer bunların birbirinden başka olduğunu kabul ediyorsanız, zannın, bir

meselede hüccet olması onun kıyas meselesinde hüccet olmasını gerektirmez. Ancak biz bu meseleyi, o meselelere kıyas edersek, bu müstesnâ... İşte bu, kıyâsın yine kıyâs ile ispat edilmesini gerektirir ki bu da bâtıldır. Hem sonra bu iki husus arasındaki fark son derece açıktır. Zira sayılan bütün bu misallerde hüküm, ancak tek bir hadise, tek bir zaman ve tek bir şahıs hakkında sâbit olmuştur. Ama kıyas ile sâbit olan hüküm ise, her zaman için devamlı olup, bütün mükellefler hakkında umumî şer'î bir hükümdür. Ferdî ve şahsî hükümler hakkında nass koymak imkansızdır. Ama küllî ve her zaman devam edecek umûmî hükümler hakkında nass koymak imkânsız değildir. Bu iki durum arasındaki fark açıktır. Allah en iyi bilendir.

Kâbe'ye Ulaşacak Kurbanlık

Sonra Allahu Teâlâ, هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ *"Kâbe'ye ulaşacak bir kurbanlık olmak üzere..."* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetle ilgili şu iki izah vardır:

1) Bu, "buna, Kâbe'ye gönderilip, orada kesilecek bir kurban olarak, o iki âdil kimse hükmeder" demektir. Bu mana, yaratılış bakımından avlanılan hayvanın mislinin ödenmesini vacip görenlerin görüşünü destekler. Zira Cenâb-ı Hak, "O ikisi buna, bedeli ile bir kurbanlık satın alınabilecek bir miktar olarak hükmederler" buyurmamış, aksine, "bir kurban olarak hükmederler" buyurmuştur ki bu, o iki âdil kişinin ancak bir kurbana hükmedecekleri hususunda açık bir ifadedir.

2) Bu, "O iki âdil kişi, bununla hedy (kurban) olabilecek bir şeyi satın alması gerektiğine hükmederler" manasındadır ki, bu, âyetin zâhirî manasından uzaktır. Doğru olan, birinci mânadır.

Âyetteki, "hedy" kelimesi, "بِهِ" (buna) zamîrinin hâli olarak mansubdur. Buna göre kelamın takdiri, "O iki âdil kişi, o öldürülenin misli olarak, bir koyun veya bir sığır veya bir deve hükmünü verirler" şeklindedir. Binaenaleyh "بِهِ" ifadesindeki zamir, "misl" kelimesine râcî olup, "hedy" kelimesi de, zamirden haldir. Bu iki husus iyice anlaşıldığında, artık kim, vacip olanın hilkat (yaratılış) bakımından bir misil olduğu hususunda şüpheye düşebilir? Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "بَالِغَ الْكَعْبَةِ" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın "هَدْيًا" kelimesinin sıfatıdır. Zira "بَالِغَ" lâfzının "اَلْكَعْبَةِ" kelimesine izâfeti, hakîkî (manevî) olmayıp, lâfzîdir. İfâdenin takdiri ise, "بَالِغًا اَلْكَعْبَةَ" şeklindedir. Ancak ne var ki tenvîn, hafiflik olsun diye hazfedilmiştir. Bunun bir benzeri de عَارِضٌ مُمْطِرُنَا *"Bu, bize yağmur verici bir buluttur"* (Ahkâf, 24) âyetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâbe'ye, yüksek ve kare şeklinde olduğu için "Kâbe" adı verilmiştir. Araplar, kare şeklinde olan her evi, Kâbe diye adlandırırlar. Kâbe lâfzıyla, Harem'in tamamı kastedilmiştir. Çünkü kesme ve boğazlama işi ne Kâbe'nin içinde, ne de ona bitişik olarak yapılır.. Bunun bir benzeri ifâde de, Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ مَحِلُّهَا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ *"Sonra, varacakları yer Beyt-i Atîk'e kadardır"* (Hacc, 33) âyetidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kurbanın Kâbe'ye ulaşmasının manası, onun Harem'de kesilmesidir. Binaenaleyh, öldürülen avın misli, şayet diri olarak fakirlere verilirse, bu caiz olmaz... Aksine, o kimseye bunu, Harem-i Şerif'te kesmesi vacip olur. Onu, Harem-i Şerif'te kesmesi halinde de **Şafiî** (r.h): "O kimsenin bunu, Harem-i Şerif'te tasadduk etmesi gerekir" dediği halde, Ebu **Hanife** (r.h): "O kimse bunu istediği yerde tasadduk eder" demiştir.

Şafiî, bu kimsenin istediği yerde oruç tutabileceğini kabul etmiştir. Zira bu kimsenin tutmuş olduğu oruçta Harem-i Şerif'in fakirleri için bir menfaat söz konusu değildir. **Şafiî**'nin delili şöyledir: Kesmek bizzat, elem ve acı vermektir. Binaenaleyh, bunun bir ibâdet sayılması caiz değildir. Aksine ibâdet, tâat, o hayvanın etinin fakirlere ulaştırılmasıdır. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kâbe'ye ulaşmış bir kurbanlık olmak üzere..."* ifadesi, bu kurbanlığın Harem ve Kâbe'nin ehline ulaştırılmasını gerektirir.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili şudur: Kurban, Kâbe'ye ulaşınca, bu Kâbe'ye ulaşan bir kurbanlık hayvan olur. Binaenaleyh, böyle yapan kimsenin sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir.

Bu Ceza Fakirleri Doyurma veya Oruç Şeklinde de Olabilir

Daha sonra yüce Allah, اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا *"Yahut bir keffâret vardır ki, (bu da) yoksulu doyurmak, yahut bunun dengi bir oruç tutmaktır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi ve **İbn Âmir,** "كَفَّارَةٌ" lâfzını "طَعَامٌ" lâfzına muzaf kılarak "اَوْ كَفَّارَةُ طَعَامِ مَسَاكِينَ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, "كَفَّارَةٌ" lafzını, hem ref hem de tenvîn ile; "طَعَامٌ" lâfzını ise tenvinsiz olarak merfu ile, "كَفَّارَةٌ طَعَامُ" şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatin izahı şudur: Allahu Teâlâ mükellefi, kurban, oruç tutmak ve fakirleri doyurmak gibi şu üç şey arasında muhayyer bırakınca, bu izâfe yerinde ve güzel olmuştur. Buna göre sanki, "Bu, "hedy" ve oruç tutma keffâreti değil, fakirleri doyurma kefaretidir" denilmiştir. Böylece de keffâret, bu şeyler cinsinden olduğu için, izafet yerinde ve güzel olmuştur.

Ama bu kelimeyi tenvîn ile "كَفَّارَةٌ" şeklinde okuyanlara göreyse, bu kelime Hak Teâlâ'nın, "...فَجَزَاءٌ" kelimesine atfedilmiş olup, "طَعَامُ مَسَاكِينَ" ifadesi de atf-ı beyan olarak kabul edilmiştir. Çünkü yedirme işi, keffâret demektir. Bu kıraate göre "كَفَّارَةٌ" kelimesi "طَعَامٌ" lâfzına izafe edilmemiştir. Çünkü keffâret, doyurmak için değil ancak avı öldürmeden dolayı vacip kılınmıştır.

İKİNCİ MESELE

Şafiî, İmam Mâlik ve **Ebu Hanife** (r.h), bu âyetteki "اَوْ" (veya) kelimesinin tahyîr için olduğunu söylerlerken, **Ahmed İbn Hanbel** ve **Züfer,** bunun tertip için olduğunu söylemişlerdir.

Birincilerin delili, "ev" edâtı, asıl bakımından tahyîr ifâde eder. Bunun tertip için olduğunu söylemek, ifâdenin zahirini terk etmektir" şeklindedir.

Diğerlerinin delili de şöyledir: "Ev" lâfzı, bazen tahyîr manası ifade etmeyebilir. Nitekim bu, اَنْ يُقَتَّلُوا اَوْ يُصَلَّبُوا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ *"öldürülmeleri.. ya asılmaları, yahut elleriyle ayaklarının çaprazvari kesilmesi..."* (Mâide, 33) âyetinde de böyledir. Zira bundan maksat, bu hükümlerden her birine, muayyen bir durumu tahsis etmektir. Böylece bu lâfzın, tertip manasını ifade edebileceği de sabit olmuş olur.

Buna göre biz diyoruz ki, burada tertibin murat edildiğine, evet, delil delâlet etmiştir. Zira burada vâcip olan, Hak Teâlâ'nın, *"Ta ki bu suretle o, ettiğinin vebalini tatmış olsun... Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır"* ifadelerinin delâletiyle de bunların, en ağırından en hafifine doğru meşru kılınmış olmasıdır. Tahyîr ise, bu sıralamaya ters düşer.

Bu görüşe şu şekilde cevap verebiliriz: Öldürülen avın mislini vermek, ceza bakımından, fakirleri doyurmaktan daha ağır değildir. Binaenaleyh,

muhayyer bırakmak, mislinin vacip kılınması hususunda meydana gelen cezanın miktarı hususuna zarar vermez.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse, misli olan bir hayvanı öldürdüğü zaman, **Şafiî** (r.h), bu kimsenin şu üç şey arasında muhayyer olduğunu söylemiştir: Bu kimse isterse, ceza olarak mislini verir; isterse, para bakımından o mislin değerini tespit eder, bu parayla yiyecek satın alıp, o yiyeceği tasadduk eder. İsterse de oruç tutar. Ama, misli olmayan ava gelince, bu kimse, şu iki şeyde, yani para bakımından o avın kıymetini tespit edip, o parayla yiyecek alarak o yiyeceği tasadduk etmesi, veyahut da oruç tutması hususunda muhayyerdir. Bu anlatmış olduğumuz şeye göre, misli olmayan avın mislinin kıymetiyle, ancak yiyecek satın alınır. **Ebu Hanife** ve **İmam Mâlik** (r.h) ise, "Onun kıymetiyle yiyeceğin satın alınacağını" söylemişlerdir.

Şafiî'nin delili şudur: "Ne'am"dan olan misl, cezadır. Taam ise, bu cezaya bina edilmiştir. Binaenaleyh, fakirleri doyurma ile oruç tutmaya gerek kalmadığı gibi; doyurma ile, ceza olarak mislini ödemeye de gerek kalmaz. Hem, avın misline değer biçmek, avın bizzat kendisine değer biçmekten akla daha yatkın ve kolay gelir.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: Telef olunanın mislini tazmin etmek vacip olduğu zaman, mümkün olduğu nispette, başkasına değil, telef olunana itibar edilir. Fakirleri doyurmak ise, telef olunana bir misil olmak üzere vacip kılınmıştır. Binaenaleyh bu doyurmanın, telef olana göre takdir edilmesi gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, bu kıymet biçmenin nerede yapılacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak fakihlerin çoğu, bu kıymet biçmenin, avın öldürüldüğü yerde yapılacağı kanaatindedirler. **Şa'bî** ise, bu kıymet biçmenin Mekke'de, hem de Mekke'nin parasına göre olacağını söylemiştir. Çünkü bu, orada, Mekke'de keffâret olarak ödenecektir.

BEŞİNCİ MESELE

Ferrâ: "اَلْعَدْلُ" bir şeyin, cinsinden olmayan bir şeye denk olmasına; "اَلْعِدْلُ" ise "اَلْمِثْلُ" manasına gelir. Nitekim sen, yanında, başka bir köleye denk olan bir köle; veyahut da, başka bir koyuna denk olan bir koyun bulunduğu zaman, "عَنْدِى عِدْلُ غُلَامِكَ اَوْ شَاتِكَ " dersin; ama, sen onun cinsinden kıymetini murat ettiğinde, ayın harfini meftuh kılarak "...عَدْلٌ"...dersin"

demiştir. **Ebu'l-Heysem** ise, "ıdl" kelimesinin "misl" manasına, "adl" kelimesinin de "kıymet" manasına; "adel" kelimesinin ise, "başka bir yüke denk ve ona eşit olan bir yük" manasına olduğunu söylemiştir. "Adl" kelimesi, senin bir şeyi, cinsinden olmayan başka bir şey ile değerlendirmendir. **Zeccâc** ve **İbnu'l-A'râbî,** "adl" ve "ıdl" kelimelerinin aynı manaya geldiklerini söylemişlerdir.

Hak Teâlâ'nın, صِيَامًا "oruç olarak..." kelimesi, temyiz olduğu için mansubdur. Nitekim sen, عِنْدِى رِطْلَانِ عَسَلًا "Benim yanımda iki batman bal vardır"; وَعِنْدِى مِلْءُ بَيْتٍ قَتًّا "Benim yanımda, bir ev dolusu yonca vardır" dersin.. Bu ifadelerde aslolan "عَسَلًا" ve "قَتًّا" kelimelerinin başına bir "مِنْ" harf-i cerrinin getirilmesidir. Eğer "مِنْ" kelimesi zikredilmezse, sen bu kelimeyi mansub okursun. "مِنْ" harf-i cerrinin getirilmesi halinde sen, "عِنْدِى رِطْلَانِ مِنَ الْعَسَلِ وَعَدْلُ ذٰلِكَ مِنَ الصِّيَامِ" dersin...

ALTINCI MESELE

Şafiî (r.h)'ye göre, bu kimse, her müdd'e karşılık bir gün oruç tutar. Bu, **Atâ**'nın görüşüdür. **Ebu Hanife** (r.h)'nin mezhebi ise, "Bu kimse, her yarım sâ'ya mukabil bir gün oruç tutar" şeklindedir. Bu meselede aslolan, **Ebu Hanife** ile **Şafiî**'nin, orucun, bir günlük taam ile takdir edilmiş olduğu hususunda anlaşmış olmalarıdır. Ancak ne var ki, **Şafiî**'ye göre bir günlük taâm bir "müdd" ile; **Ebu Hanife** (r.h)'ye göre ise, yarım "sâ' " ile takdir edilmiştir. Biz bu hususu yemin keffâretinde de ele almıştık.

YEDİNCİ MESELE

Fukahanın ekserisi, bu üç şeyden birini tayin etmek hususundaki muhayyerliğin, av hayvanını öldüren kimseye ait olduğunu iddia ederken, **Muhammed İbn Hasen eş- Şeybânî** (r.h) ise bunun, iki hakeme ait olduğunu söylemiştir. Cumhûr'un delili şudur: Allahu Teâlâ bu avı öldüren kimseye üç şeyden birini, muhayyer olarak vacip kılmıştır. Binaenaleyh, avı öldüren kimsenin, bunlardan dilediğini seçme hususunda muhayyer olması gerekir. **İmam Muhammed** (r.h)'in delili ise şudur: Allah, bu muhayyerliği iki hakeme vererek, "buna içinizden adalet sahibi iki adam, şu veya bu şekilde hükmeder" buyurmuştur.

İmam Muhammed'in bu görüşüne şöyle cevap veririz: Âyetin takdiri, فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا "...Öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza veya yoksulları doyurmaktan ibaret olan bir keffâret, yahut da bunun dengi bir oruç tutmak..." şeklindedir. Adâlet sahibi

iki kişinin hükmettiği hususa gelince bu, ya kıymet ya da hilkat, yaratılış bakımından o hayvanın mislini belirlemektir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ *"Ta ki bu sûretle o, ettiğinin vebalini tatmış olsun..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vebâl kelimesi Arapçada, kendisinde bir ağırlık ve hoşlanılmayan bir durum bulunan şeyi ifade etmektedir. Bir otlak elverişsiz olduğu zaman, "مَرْعًى وَبِيلٌ" denilir; su devamlı akmadığı zaman, "مَاءٌ وَبِيلٌ"; mideye ağır gelen ve hazmedilemeyen yemeğe de, "اَلطَّعَامُ الْوَبِيلُ" denilir. Nitekim Allahu Teâlâ da, فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا *"Biz, onu ağır (sert) bir yakalayışla yakaladık"* (Müzzemmil, 16) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, bunu bir "vebâl" diye ifade etmiştir. Çünkü O, bu kimseyi üç şey arasında muhayyer bırakmıştır. Bunlardan ikisi, malın noksanlaştırılmasını icap ettirir ki bu, insanın tabiatına ağırdır. Bu iki ceza, ya o hayvanın mislini ödemek ya da fakirleri doyurmaktır. Üçüncüsü ise, insanın bedenine eziyet vermeyi gerektirir. Bu, oruç tutmaktır. Yine bu da, insanın tabiatına ağır gelir. Buna göre, bu ifadenin manası, "Allahu Teâlâ, avı öldüren kimseye, Harem-i Şerif'te ve ihramlı iken av öldürmeden sakınsın diye, insanın tabiatına hepsi de ağır gelen bu üç şeyden birisini yapmayı vacip kılmıştır" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Allah عَفَا اللهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللهُ مِنْهُ وَاللهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ *"Allah geçmişi bağışladı. (Fakat) kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır. Allah azîzdir, intikam sahibidir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında iki görüş vardır:

1) Allah câhiliyye döneminde işlenmiş şeyleri ve İslamiyet döneminde haram kılınmazdan önce işlenmiş şeyleri affeder.

2) Bu, ancak birinci öldürmede cezayı gerekli görüp, ikinci defada cezayı vacip kılmayanların görüşüdür. Bunlar, "Onun bunu ikinci defa işlemesi, tasadduk ederek keffaret ödemesinden daha büyük bir suçtur. Binaenaleyh bu ifadeden murat şudur: "Allah ilk defada, cezayı yerine getirdiği için, o kimsenin geçen suçunu affetmiştir. Ama o, bu suçu ikinci

defa işlerse, onun bu günahının keffareti yoktur, aksine Allah ondan intikam alır" derler. Bu görüşün delili şudur: "Ayetteki, "فَيَنْتَقِمُ اللهُ مِنْهُ" ifadesinin başındaki "fâ" harfi, fâ-i cezâdır. Cezâ da yeterli olan şey demektir. Binaenaleyh bu, bu intikamın, o günaha yeterli bir ceza olmasını gerektirir. Bunun yeterli oluşu ise, başka bir cezanın gerekli sayılmasına manidir. Bu durumda, o kimseye bir cezanın (keffaretin) vacip olmamasını gerektirir.

İKİNCİ MESELE

Sîbeveyh, âyetteki وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللهُ مِنْهُ *"(Fakat) kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır"* ifadesi ile وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا *"Kâfir olanı da, az bir zaman faydalandıracağım"* (Bakara, 126) ve فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ *"Kim, Rabbine iman ederse, o korkmaz"* (Cin, 13) âyetlerinde bir hazfin bulunduğunu ve bunun takdirinin "وَمَنْ كَفَرَ فَأَنَا أُمَتِّعُهُ ؛ وَمَنْ عَادَ فَهُوَ يَنْتَقِمُ اللهُ مِنْهُ" ve "وَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَهُوَ لَا يَخَافُ" şeklinde olduğunu söylemiştir. Netice olarak deriz ki: "Burada, fiilin, kendisinin haber olacağı bir mübtedanın takdir edilmesi gerekir. Bunun delili ise şudur: Fiilin bizzat kendisi ceza (cevap) olabilir. Bu durumda cevabın başına gelen harfi (fâ-i cezâyı), o fiilin başına getirmeye ihtiyaç yoktur. Dolayısı ile fâ harfinin, o fiilin başına getirilmesi, lağv (hata) olur. Ama bu fiilden önce, mukadder (mahzûf) bir mübtedanın olduğunu söylersek, o zaman cezâ (cevap) olan cümleyi şart cümlesine bağlaması için, onun başına bir fâ harfini getirme ihtiyacı duyarız. Binaenaleyh burada fâ'nın gelmesi bir lağv olmaz." Allah en iyi bilendir.

İhramlıya Deniz Avı Mubah, Kara Avı Haramdır

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ ۚ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا ۗ وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

"Deniz avı ve yiyeceği siz ve yolcular için bir fayda olmak üzere, sizlere helâl kılındı. İhramda bulunduğunuz müddetçe ise, kara avı size haram kılındı. Huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tan ittikâ edin, korkun" (Maide, 96).

Cenâb-ı Allah, *"Deniz avı ve onu yemek, sizin için ve yolcu için bir fayda olmak üzere, sizlere helâl kılındı"* buyurmuştur ki, bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "av"dan murat, avlanılan şeydir. Denizden avlanılan hayvanların hepsi üç cinstir:

a) Balık olup onun bütün çeşitleri helâldir.

b) Kurbağalar olup onun her çeşidi haramdır.

c) Âlimler bu iki cinsin dışında kalanlar hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu babdan olarak, **Ebu Hanife** (r.h), bu kısmın haram olduğunu; **İbn Ebî Leyla** ve ekseri âlimler helâl olduğunu söylemişler ve bu hususta, bu âyetin umûmî olan manasına sarılmışlardır. Âyette geçen, "deniz" kelimesinden murat, bütün sular ve nehirlerdir.

***İKİNCİ MESELE:* Deniz Avı ve Yiyeceği**

Allahu Teâlâ, deniz yiyeceğini deniz avına atfetmiştir. Atıf, matûf ile ma'tufun aleyh'in ayrı ayrı şeyler olmasını gerektirir. Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) **Ebu Bekir es-Sıddîk** (r.a)'in zikrettiği izah olup, en güzeli de budur. Buna göre "av", diri iken bir tuzak ile avlanılan hayvanlar; yiyecek ise, yakalamak için herhangi bir çareye başvurmaksızın, denizin dışarı attığı veya suyun çekilmesi ile ortada kalan hayvanlardır. İşte bu konuda söylenenlerin en doğrusu budur.

2) "Deniz avı", tâze olan; "yiyeceği" ise, tuzlu olan (yani salamura yapılandır. Çünkü denizin yiyeceği, bayatlayınca ona artık "av" denemez. Bu, **Saîd İbn Cübeyr, Saîd İbn el-Müseyyeb, Mukâtil** ve **en-Nehâi**'nin görüşü olup zayıftır. Çünkü tuzlu olan şey, işin başlangıcında hem taze olmuş olur, hem de "av" olur. O zaman da âyetteki atıf, lüzumsuz bir tekrar olmuş olur.

3) Avlanma, bazen yemek için, bazen de yeme dışında, meselâ inci elde etmek için istiridye, kemikleri ve dişlerinden istifâde etmek için bazı deniz hayvanlarının avlanması gibi, başka bir gaye için olur. Dolayısıyla, deniz avı ile denizin yiyeceğinden yeme, birbirinden farklı şeyler olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şâfiî (r.h), denizde ölüp de suyun yüzüne çıkan balıkların helâl olduğunu; **Ebû Hanîfe** (r.h) ise haram olduğunu söylemiştir.

Şâfiî'nin delili hem Kur'ân, hem de hadistir. Kur'ân'dan delili şudur: Yenilebilecek her şeye "taâm" (yiyecek) denir. Binâenaleyh bu balıkların da, âyetteki *"Denizin avı ve yiyeceği... sizlere helâl kılındı"* ifâdesinden dolayı helâl olması gerekir. **Şâfiî**'nin hadisten delili de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, deniz hakkındaki هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ اَلْحِلُّ مَيْتَتُهُ *"onun suyu temiz* ve *meytesi (ölüsü) de helaldir"*[43] şeklindeki sözüdür.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki وَلِلسَّيَّارَةِ *"yolcular için.."* tabiri, "Deniz avı, sizin mukîm ve yolcu olanınız için helâl kılındı. Binâenaleyh tâze olanı mukîm, tuzlu (salamura) olanı ise yolcu içindir" manasına gelir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki "مَتَاعًا" kelimesinin mansub oluşu hususunda, şu iki izah yapılmıştır:

a) **Zeccâc:** "Bu kelime, te'kid için olan mef'ûl-ü mutlak oluşundan dolayı mansub kılınmıştır. Fakat başta أُحِلَّ لَكُمْ "sizin için helâl kılındı" denilince, bu fiil, "مَتَاعًا لَكُمْ" ifadesinin, in'am edilen bir şey olduğuna delil olur. Bu tıpkı, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ *"Size, anneleriniz haram kılındı"* (Nisâ, 23) denilince, bu ifâdenin, bu hükmün onlara yazılmış olduğuna bir delil olması gibidir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ burada, كِتَابَ اللهِ عَلَيْكُمْ *"Allah'ın üzerinizde bir farzı olarak..."* (Nisâ, 24) buyurmuştur" demiştir.

b) **Keşşaf şâhibi** ise: "Bu kelime, mefûl-ü leh olduğu için mansubdur, yani أُحِلَّ لَكُمْ تَمْتِيعًا لَكُمْ "Size, sizi faydalandırmak için bunlar helal kılındı" demektir" demiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا *"İhramda bulunduğunuz müddetçe ise, kara avı size haram kılındı"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Yüce Allah, ihramlı kimsenin avlanmasının haram olduğunu bu sûrede üç yerde zikretmiştir:

43 **Ebu Davûd,** Taharet, 41 (I/21).

1) *"İhramlı olduğunuz halde avlanmayı helal saymamak şartı ile... İhramdan çıktığınız vakit, avlanın"* (Maide, 1-2);

2) *"İhramlı bulunurken av öldürmeyin"* (Mâide, 95) ve

3) *"İhramda bulunduğunuz müddetçe ise, kara avı size haram kılındı "* (Mâide, 96) âyetleridir.

İKİNCİ MESELE

Deniz avı, sadece suda yaşayandır. Ama, sadece karada yaşayan ile, bazen karada bazen denizde yaşaması mümkün olanlara gelince, bütün bunların hepsi kara avıdır. Buna göre kaplumbağa, yengeç, kurbağa ve su kuşu, işte bütün bunlar kara avı sayılır. Dolayısıyla ihramlı iken bunları öldürene, âyette bahsedilen cezâ gerekir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İhramlı Olmayanın Avladığından, İhramlı Yiyebilir mi?**

Müslümanlar ihramlı kimsenin av avlamasının haram olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ama, ihramlı olmayan kimsenin avladığı avın ihramlı kimseye helal olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu hususta dört görüş ileri sürülmüştür:

a) **Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Saîd İbn Cübeyr** ve **Tavûs**'un görüşüdür. Bunu **Sevrî** ve **İshak** zikretmiş olup, buna göre o kimseye her hâlükârda bu haramdır. Onlar bu hususta Cenâb-ı Hakk'ın *"İhramlı bulunduğunuz müddetçe ise, kara avı size haram kılındı"* âyetine dayanmışlardır. Bu böyledir, zira "kara avı" ifâdesine, ihramlı olanın da olmayanın da avladığı avlar dahildir. İşte bütün bunlar da kara avı demektir. **Ebû Dâvûd, Sünen**'inde **Humeyd et-Tavîl**'den, onun da **İshak İbn Abdullah İbn el-Hars**'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre babası şöyle demiştir: "**Abdullah İbnu'l-Hars, Hz. Osman**'ın Taif'teki temsilcisi idi.. Böylece **el-Hars, Hz. Osman**'a bir yemek hazırlattı ve o yemeğe bıldırcın, keklik ve diğer yabani kuşların etinden koydu... (Yemek hazır olunca) **Hz. Osman, Ali İbn Ebî Tâlib** (r.a)'e haber yolladı. Haberci **Hz. Ali**'nin yanına gelip daveti ona ulaştırdı. O da gelince, **Hz. Ali**'ye: "Ye!" dediler. Bunun üzerine **Hz. Ali,** "Bize, helal olan bir azık, yiyecek yedirin; zira biz ihramlıyız" der. Sonra yine **Hz. Ali** (r a), içinizden **Eşça Kabilesi**'ne mensub kimse varsa Allah için söylesin; "Biliyor musunuz ki bir adam, Resûlullah ihramlı iken Resûlullah'a yabani eşek eti hediye etmiş fakat o bunu yemekten geri durmuştu" der. Bunun üzerine de orada bulunanlar, "Evet haklısın.." dediler.

b) "Avın eti, ihramlının kendisinin onu avlamamış olması ve kendisi için avlanmamış olması şartıyla, ihramlıya helâldir." Bu, **Şâfiî** (r.h)'nin görüşüdür. Onun bu hususta delili **Ebû Dâvûd**'un **Sünen**'inde **Câbir** (r.a)'den rivayet ettiği şu hadistir: **Câbir** (r.a) demiştir ki: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum: صَيْدُ الْبَرِّ لَكُمْ حَلَالٌ مَا لَمْ تَصِيدُوهُ اَوْ يُصَدْ لَكُمْ *"Onu siz avlamadıkça veya sizin için avlanmadıkça, kara avı(nın eti) size helâldir"*[44].

c) "Eğer bir av, onun yardımı ve göstermesi olmaksızın, ihramlı için avlanırsa, bu avın eti ona helâldir." Bu, **Ebû Hanife** (r.h)'nin görüşüdür. **Ebû Katade**'den rivayet edildiğine göre o, ihramlı arkadaşları arasında ihramsız iken, bir yabanî eşek avlar. Bunun üzerine arkadaşları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunu sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Siz ona, bu avı gösterdiniz mi, ona avında yardım ettiniz mi?"* dedi. Onlar, "Hayır" deyince, *"o avın etinden daha bir şey kaldı mı?"* demiştir ve böylece, ihramlı işaret etmediği ve yardım etmediği zaman, o avın ihramlıya mubah olması gerektiğini veciz bir şekilde ifâde etmiştir.

Bil ki bu iki görüş, Kur'ân'ın umûmî hükmünün, haber-i vâhid ile tahsis edilmesine dayanıp ondan dallanır. Hele ikinci görüş son derece zayıftır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ *"Huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tan ittikâ edin, korkun"* buyurmuştur. Bundan maksat, "insan taate devam etsin, günahtan da kaçınsın" diye bir tehdit ifâde etmektir.

Kâbe ve Onunla İlgili İbadetlerin İnsan Toplumunu Ayakta Tutması

جَعَلَ اللهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْىَ وَالْقَلَآئِدَ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُوٓا اَنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَنَّ اللهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٩٧﴾

"Allah Kâbe'yi, o Beyt-i Haram'ı, o haram ayı, kurbanı ve (onların) boyunlarındaki gerdanlıkları, insanlar için kendisi ile ayakta durulan bir şey yaptı. Bu da Allah'ın, göklerde ve yerde olan şeyleri bildiğini ve Allah'ın her şeyi hakkıyla bilici olduğunu sizin de bilmeniz içindir" (Mâide, 97).

44 **Ebu Davûd,** Menâsık, 41 (II/171).

Bil ki bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti şu şekildedir: Allahu Teâlâ, önceki âyette, ihrama girmiş olan kimseye avlanmayı haram kılmıştı. Bundan dolayı Harem-i Şerif bölgesinin, vahşî hayvanların ve kuşların emniyeti için bir vesile olduğu gibi, insanların âfetlerden ve korku verici şeylerden emin olmalarının; dünya ve âhirette, hayırlar ile mutlulukların meydana gelmesinin sebebi olduğunu beyân etmiştir. Bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir "قِيَامًا" kelimesini elif'siz olarak "قِيَمًا" şeklinde okumuştur. Bu kıraatin manası, onun insanların işlerini son derece mükemmel bir şekilde ıslah edici olduğunu ifâde etmektir. Bu, دِينًا قِيَمًا *"Dimdik ayakta duran bir din..."* (En'am, 161) âyetinde olduğu gibidir. Diğer kıraat imamları ise, bu kelimeyi elif'li olarak okumuşlardır. Biz bu meseleyi, Nisâ Sûresi'nde uzunca anlatmıştık.

İKİNCİ MESELE

"جَعَلَ" fiili hakkında iki görüş vardır:

1) Bu, "beyan etti, hükmetti" manasındadır.

2) Bu, "kıldı, oldurdu, ..haline getirdi" manasındadır.

Birincisi, emretmek ve tarif edip anlatmak yoluyla olur.

İkincisi de ona saygı duyup, yaklaşmaları için, insanların kalplerinde, bunun sebeplerini yaratmakla olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kâbe'nin Dildeki Manası**

Kâbe, yüksek olduğu için "Kâbe" diye isimlendirilmiştir. Nitekim genç kızın, memesi tomurcuklanıp biraz büyüdüğü zaman o kıza, "كَاعِبٌ" ve "كَعَابٌ" denilir. İnsanın topuğuna da, bacaktan dışarı taştığı için "اَلْكَعْبُ" diye isimlendirilir. İşte adı dünyada yücelip, şanı-şöhreti arttığı için, Kâbe bu isimle isimlendirilmiştir. Bundan ötürü Araplar, işi büyüyen, şanı artan kimse için, فُلَانٌ عَلَى كَعْبَهُ "falancanın topuğu yükseldi" derler.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Kâbe'nin Toplumu Ayakta Tutmasının İzahı**

Âyetteki قِيَامًا لِلنَّاسِ *"İnsanlar için, kendisi ile ayakta durulan bir şey.."* tabirine gelince, bunun aslı "قِوَامٌ"dür. Çünkü bu قَامَ - يَقُومُ (kalktı) fiilindendir. Bu kelimenin manası, kendisi sayesinde işlerin düzeldiği şeydir. Sonra müfessirler, Kâbe'nin, insanlar için bir "kıyâm" (işlerin düzelme sebebi) olması hususunda birkaç izah zikretmişlerdir:

1) Mekkeliler, bütün yıl boyunca ihtiyaç duyacakları şeyi satın alabilmeleri için, diğer beldelerin insanlarının kendilerine gelmelerine muhtaç idiler. Çünkü Mekke ne hayvancılık, ne de ziraat yapılabilecek durumda olmayıp, küçük bir belde idi. İnsanların ihtiyaç duydukları şeyler, orada pek az bulunurdu. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, insanların kalbinde, Kâbe'ye karşı bir saygı ve sevgi yaratmış, bundan dolayı diğer insanlar Kâbe'yi ziyaret etme arzusunu duymuşlardır. Bu sebeple, ticaret için uzak ülkelerden, oraya seyahat etmişler, arzu duyulan ve istenilen her şeyi oraya getirmişlerdir. Binâenaleyh bu durum, çeşitli nimetlerin Mekkelilere akmasına bir vesile ve sebep olmuştur.

2) Araplar, birbirleri ile savaşıyor ve birbirlerine baskınlar yapıyorlardı, ancak Harem bölgesinde bunu yapmıyorlardı. Çünkü Harem'de bulunanlar, hem canları, hem de malları hususunda emniyette bulunuyorlardı. Hatta öyle ki bir kimse babasının veya oğlunun katili ile Harem bölgesinde karşılaşsa, ona ilişmezdi. Hatta birisi en büyük suçu işleyip, Harem bölgesine iltică etse, ona da ilişilmezdi. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Allah, *"Çevrelerinde insanların zorla (yakalanıp) kapılmakta olmasına rağmen, (Mekke'yi) korkusuz (bir yer) yaptığımızı onlar görmediler mi?"* (Ankebût, 67) buyurmuştur.

3) Mekkeliler, Kâbe (Beytullah) sebebi ile, Allah'ın halkı, has dostları ve kıyamete kadar bütün insanların efendileri olmuşlardır. Öyle ki herkes onlara yaklaşmak ister ve onlara saygı duyar.

4) Allahu Teâlâ, Kâbe'yi, dinî bakımdan da insanlar için bir "kıyâm" kılmıştır. Çünkü orada büyük ibadetler ve şerefli taatler yapılmaktadır. Hak Teâlâ işte bu ibadetleri, günahların bağışlanması, manevî derecelerin artması ve şerefin çoğalması için bir sebep ve vesile kılmıştır.

Bil ki âyet-i kerîmenin bu manaların hepsine birden hamledilmesi uzak bir ihtimal değildir. Çünkü hayatın kıvâmı, ya menfaatlerin çokluğu ile olur, ki bu bizim zikrettiğimiz ilk izah şeklidir, ya zararları defetme ile olur ki, bu da ikinci izahtır; yahut makam ve mevkiler elde etmekle olur, bu üçüncü izahtır; yahut da dinî faydalar elde etme ile olur ki, bu da dördüncü izah şeklidir. İşte Kâbe, bu dört şeyin hepsinin de meydana gelmesi için bir sebep olup, hayatın kıvamının (ayakta kalabilmesinin) de ancak bu dört şeyle olduğu sâbit olunca, Kâbe'nin insanların ayakta kalabilmelerinin (hayatlarını sürdürebilmelerinin) bir sebebi olduğu sübût bulur.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki قِيَامًا لِلنَّاسِ *"İnsanlar için, kendisi ile ayakta durulan"* ifâdesindeki, "insanlar"dan maksat, bazı insanlardır ki, bunlar da Araplardır. Bu mecâzî ifâde güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü her belde halkı, "insanlar şunu yapıyorlar, şöyle şöyle ediyorlar" dedikleri zaman, bununla sadece kendi beldelerinin halkını kastederler. İşte bu sebepten ötürü Araplara, ifâde tarzlarına uygun olarak, bu şekilde hitap edilmiştir.

***ALTINCI MESELE:* İnsan Hayatını Yükselten Şeâir**

Bil ki bu âyet-i kerime, Allahu Teâlâ'nın şu dört şeyi, insanların "kıvamı" ve "kıyamı" için bir sebep kıldığını göstermektedir:

a) Kâbe ki, biz onun, insanların "kıyam"ı için sebep oluşunun manasını anlatmıştık.

b) **Haram Aylar:** Bunların, insanların "kıyam"ının sebebi olmasının manası şudur: Araplar diğer aylarda birbirlerini öldürüyorlar ve birbirlerine baskınlar düzenliyorlardı. Haram aylar girdiği zaman ise, korku ortamı kayboluyor ve rahatça yolculuk ve ticaret yapabiliyorlar, hem canları, hem de malları hususunda emin oluyorlardı. Böylece de, haram aylarda, bütün bir yıl boyunca kendilerine yetecek kadar erzak ve yiyecek tedârik ediyorlardı. Buna göre eğer, haram aylara hürmetleri olmasaydı, hepsi açlık ve kıtlıktan helâk olur, ölürlerdi. İşte böylece haram aylar, onların dünyevî geçim ve hayatları için bir "kıyâm" (ayakta durma ve devam etme) sebebi olmuş olur. Bu yine, haccın menâsikini yerine getirebilme suretiyle, büyük bir ecir elde etmeye de vesiledir.

Bil ki Hak Teâlâ bu âyette, *"Haram ay"* ifâdesi ile, haram olan dört ayı kastetmiştir. Fakat bu haram ayları müfret lafız ile ifâde etmiştir. Çünkü burada, kelime cins isim olarak kullanılmıştır.

c) **Kurban** ki, bu da insanların "kıyâm"ı için bir vesîle olmuştur. Çünkü hedy (kurban), Kâbe'ye hediye gönderilen, orada kesilen ve eti fakirlere dağıtılan şeydir. Böylece bu, onu kesip hediye eden için bir ibadet, fakirlerin hayatının devam etmesine de bir vesile olmuştur.

d) **(O kurbanların) boyunlarındaki gerdanlıklar** (kurban olduğunu gösteren süsler): Bunların insanlar için bir "kıyâm" olmasının izahı şöyledir: Haram aylarda Kâbe'ye yönelen insana, hiç kimse ilişmezdi. Ama bir kimse beraberinde, bir kurban olduğu halde Kâbe'ye yönelse, hem onu hem de kendisini Harem'in ağaçlarının kabuğu ve dalı ile süslese, kılâdelendirse, yine ona hiç kimse sataşmazdı.. Öyle ki Araplardan biri, boynuna

bu emarelerden biri takılmış olan bir kurbana rastlasa, o kimse acından ölse dahi, o hayvana kesinlikle dokunmazdı.. Bu kurbanın sahibine de sataşılmaz, ilişilmezdi. Bütün bunlar Allah'ın onların kalbine, Beyt-i Haram'a karşı bir saygı ve sevgi hissini koymasından dolayı olmaktadır.. Binâenaleyh, Kâbe'ye yönelmek ve ona yaklaşmak isteyen herkes, bütün afet ve korkulardan beri ve emin olmuş olur. Demek ki Cenâb-ı Hak, Kâbe'yi, insanlar için bir kıyam yeri, hayatın devamı için bir vesile kılınca bundan sonra şu üç şeyi, yani haram ayı, kurbanı ve gerdanlıkları zikretmiştir. Çünkü bu üç şey, Beyt-i Haram'a nisbetleri sebebiyle, insanların maişetlerinin temin edilmesinin sebebi olmaktadırlar. Böylece bu, Kâbe'nin ululuğuna, büyüklüğüne ve son derece şerefli olduğuna bir delil olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ لِتَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"Bu da, Allah'ın, göklerde ve yerde olan şeyleri bildiğini ve Allah'ın her şeyi hakkıyla bilici olduğunu sizin de bilmeniz içindir"* buyurmuştur.

Bu ifâdenin manası şudur: Allahu Teâlâ, ezelde, Arapların tabiatının gereğinin, öldürmeye ve baskınlar yapmaya ihtiras ve şiddetli tutku olduğunu; şayet, onlardaki bu hal devam ederse, ihtiyaç hissettikleri geçimlerini temin etmekten aciz olacaklarını ve bu durumun, onların tamamıyla yok olmasına, köklerinin kesilmesine sebep olacağını bildiği için, işte bu hususta çok güzel bir tedbir almıştır ki, bu da şudur: Allah onların kalplerine Kâbe'ye ve orayla ilgili emirlere ve menâsike saygı duyma konusunda, çok güçlü bir duygu ve inanç yerleştirmiştir. Böylece de bu, Haram beldede ve haram ayda, emniyetin meydana gelmesine bir vesile olmuştur. Binâenaleyh, bu beldede ve bu ayda emniyet meydana gelince onlar, bu ayda ve bu yerde, kendisine ihtiyaç duydukları şeyleri elde edebilmişler ve geçimleri de böylece istikrâr bularak yerine oturmuştur. Böyle bir tedbirin, ancak Allahu Teâlâ'nın, ezelde bütün malûmatı, onların küllî olanını, cüzî olanını bilmesiyle mümkün olacağı malûmdur. Öyle ki Allah, şerrin, Arapların karakterlerine baskın çıktığını, bunun onların yok olmasına, nesillerinin tükenmesine sebebiyet vereceğini, bunu savuşturmanın da ancak şu latif yolla mümkün olacağını bilmiştir. Bu yol da, onların kalplerine, Kâbe'ye karşı sevgi ve saygı hissini atmak, yerleştirmektir. Böylece bu, bazı yerlerde ve bazı zamanlarda emniyetin tahakkuk etmesine bir sebep oluvermiştir. Keza, onların maişet ve hayatları, bu yerde ve bu zamanda istikrarlı olup rayına oturmuştur.

İşte bu, kelâmcıların, Allahu Teâlâ'nın âlim olduğu hususunda kendisine tutundukları delilin aynısıdır. Zira kelâmcılar şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri, iyice muhkem, alabildiğine sağlam ve bütün varlıkların maslahat ve faydasına da elverişlidir. Böyle olan herkes ise, âlimdir. Bazı zamanlarda ve bazı yerlerde, emniyetin meydana gelmesine sebep olsun ve böylece de hayatlarını kazanıp sürdürebilsinler diye, Arapların kalplerine Kâbe'ye karşı saygı hissini atmanın, son derece sağlam ve muhkem bir fiil olduğu malumdur. Böylece bu husus, âlemin yaratıcısı olan Hak Subhânehu ve Teâlâ'nın, bütün malûmatın âlimi ve bilicisi olduğu hususunda kâhir, ezici bir delil ve apaçık bir hüccet olmuş olur. İşte bu nedenle Cenâb-ı Hak, *"bilmeniz içindir..."* demiştir. Yani, bu latîf tedbir "Hakkında tefekkür edip, böylece de bunun çok hoş bir tedbir, sağlam ve muhkem bir fiil olduğunu bilmeniz içindir." Böylece sizler, işte Allah'ın, göklerde ve yerde olan şeyleri bildiğini anlamış olursunuz. Sonra siz bunu anladığınız zaman, Allahu Teâlâ (c.c)'nın ilminin, kadîm, ezelî ve vacibu'l-vücûd bir ilim olduğunu da anlamış olursunuz. Böyle olan bir ilmin ise, sadece bazı şeylere mahsus olması imkânsız olur. Bu sebeple de, O'nun ilminin bütün malûmata taalluk etmesi gerekir. İlim böyle olunca da, Allahu Teâlâ bütün malûmatın âlimi olmuş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Ve Allah'ın her şeyi hakkıyla bilici olduğunu..."* buyurmuştur. Öyleyse bu durumda, bu tertip ne kadar güzeldir! Hamdolsun Allah'a ki, bizi hidâyetiyle buna iletti. Eğer Allah bize hidâyet etmeseydi, kendiliğimizden bunun yolunu bulamazdık.

اِعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٨﴾

"Allah'ın azabının çok şiddetli, (bununla beraber) O'nun, hakikaten çok bağışlayıcı ve merhamet edici olduğunu biliniz" (Mâide, 98).

Allahu Teâlâ, kullarına olan çeşitli rahmetlerinden bahsedince, bundan sonra kendisinin, "cezâsı çok çetin olan" birisi olduğunu belirtmiştir. Çünkü insan, ancak ümitle ve korkuyla tamam olabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) لَوْ وُزِنَ خَوْفُ الْمُؤْمِنِ وَرَجَاءُهُ لَاعْتَدَلَا *"Mü'minin korkusuyla ümidi tartılacak olsa, mutlaka bunlar denk olurlar"*[45] buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, böyle olduğunu belirtmesinin hemen peşinden rahmetine delâlet eden şeyi

45 Keşfu'l-Hafâ, II/166.

getirmiştir ki, bu da O'nun gafûr ve rahîm olmasıdır. Bunun böyle olması da, rahmet tarafının daha galip geldiğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, biraz önce, çeşitli rahmet ve kereminden bahsetmiş, bunun peşinden azabının çetin olduğunu belirtmiş, bunun akabinden de rahmet ile ilgili vasıflardan ikisini zikretmiştir ki, bu da O'nun gafûr ve rahîm olmasıdır. Bu da, şu önemli inceliğe dikkat çekmek içindir: İlk yaratma ve îcat, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden dolayıdır.. Görünen odur ki akibet, sonuç da yine O'nun rahmetine göre olacaktır.

مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾

"Peygamber'in üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur. Allah, neyi açıklar ve neyi gizlerseniz bilir" (Mâide, 99).

Bil ki, Cenâb-ı Hak *"Allah, cezâsı pek çetin olandır... ve Allah, gafûr ve rahîmdir"* (Mâide, 98) ifâdesiyle korkutma ve sevindirmeyi önce zikredince, bunun peşinden de, مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ *"Peygamber'in üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur"* ifâdesini getirmiştir. Yani, "O, tebliğ ile mükelleftir; tebliği yerine getirdi mi mesuliyetten kurtulur ve gerisi size kalmış olur. Ben, sizin açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de biliyorum. Eğer muhalefet ederseniz, biliniz ki, Allah'ın cezâsı şiddetlidir; ama itaat ederseniz, yine şunu da biliniz ki, Allah gafûr ve rahîm'dir."

Maddî ve Manevî Pislik Hakkında

قُلْ لَا يَسْتَوِى الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ ۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَآ اُولِى الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

"De ki: "Murdarla temiz -murdarın çokluğu hoşunuza gitse de- bir olmaz.. Onun için ey selim akıl sahipleri, Allah'tan korkun. Olur ki kurtuluşa erersiniz" (Mâide, 100).

Bil ki Allahu Teâlâ, *"Allah'ın azabının çok şiddetli, (bununla beraber), O'nun hakikaten çok bağışlayıcı ve merhamet edici olduğunu biliniz"* (Mâide, 98) sözü ile, günahtan alıkoyup taate teşvik edince, bunun peşi sıra, *"Peygamber'in üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur"* (Mâide, 99) buyurmuş, daha sonra da taate teşvik ve günahtan uzaklaştırma için, *"Allah, neyi açıklar ve neyi gizlerseniz bilir"* (Mâide, 99) buyurmuştur. Müteakiben de, bir başka çeşit taate teşvik ve günahtan uzaklaştırma getirmiş ve *"De ki: "Murdar (pis) ile temiz bir olmaz"* buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü pis veya temiz olan şey iki çeşittir:

1) **Maddî olan...** Bu, herkesin görebildiği ve belli olan çeşittir.

2) **Manevî olan...** Manevî pisliklerin en habisi, cahillik ve günah; manevî temizlerin en temizi de, Allah'ı bilmek (marifetullah) ve O'na itaattir. Çünkü kendisine necâset (pislik) bulaşmış olan cisim, fıtrat-ı selîme sahibi insanlara göre "pis" olur. Aynı şekilde "Allah'ı bilmeme" ve "Allah'a taatten yüz çevirme" sıfatları alan ruhlar da, kâmil ruhlara göre "pis"tir. Ama Allah'ı bilen ve Allah'ın hizmetine, ibâdetine devam eden ruhlar, ilâhî marifet nurları ile aydınlanırlar ve temiz mukaddes ruhlara yakınlık ile neşelenirler.

Aynı şekilde cisimler alemindeki pis ile temiz de bir değildir. Yine aynı şekilde ruhânî (manevî) âlemdeki pisler ile temizler de aynı değildir. Hatta bu ikisinin birbirinden ayrı oluşu ruhânî âlemde daha şiddetlidir. Çünkü maddeten pis olanın pisliğinin zararı, az ve önemsizdir. Yine maddeten temiz olanın temizliğinin faydası da sınırlıdır. Fakat mânen pis olanın pisliğinin zararı, son derece büyük ve ebedîdir. Yine mânen temiz olanın temizliğinin faydası, büyük ve ebedîdir ki bu da, âlemlerin Rabbi Allah'a yaklaşıp, mukarreb meleklerin zümresine katılmak; peygamberler, sıddîklar, şehitler ve sâlihlerle arkadaş olmaktır. Böylece bu âyet, taate teşvîk ve günahtan uzaklaştırmanın en kuvvetli ifâdelerinden birisi olur.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ *"Murdarın (pis olanın) çokluğu hoşunuza gitse de..."* buyurmuştur. Yani, "Rûhânî (manevî) âlemde pis olan şey, maddî âlemde bazen temiz, kıymetli ve lezzetli görünebilir. Fakat onun kıymetli görünmesi, lezzetli olması ve elde edilmesi, Yüce Allah'ın *"Bâkî olan iyi ameller, Rabbinin nezdinde sevapça daha hayırlıdır"* (Meryem, 77) buyruğu ile işaret ettiği ebedî, devamlı ve bâkî saâdetlerden mahrum olmaya sebep olur. Durum böyle olunca, pis olanın çok olması, fazlalığı seni

hayrete düşürse bile, marifet, muhabbet, taat, ruhânî mutluluk ve rabbânî kerâmetlerle (ikramlarla) sevinmek demek olan tayyibâta (temiz-güzel şeylere) denk olması imkânsızdır.

Cenâb-ı Allah taate teşvik eden ve günahtan sakındıran birçok şey söyleyince, peşi sıra bunları te'kîd eden bir hususu ekleyerek فَاتَّقُوا اللهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Onun için, ey selim akıl sâhipleri, Allah'tan korkun, olur ki kurtuluşa erersiniz"* buyurmuştur. Bu, "Bunca açık seçik izâhlardan, kuvvetli tariflerden sonra, artık Allah'tan korkun, O'na muhalefet etmeye yeltenmeyin. Böylece, hiç şüphesiz dünyevî ve dinî gayelerinizi elde edersiniz" demektir.

Allah'ın Meskût Bıraktığı İşleri Kurcalamayın

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللهُ عَنْهَا وَاللهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

"Ey iman edenler, eğer size açıklanırsa ve siz onları Kur'ân nâzil olurken sorup da hükmü kendinize açıklandığında fenânıza gidecek şeyleri sormayın. Allah o şeyleri affetmiştir. Allah gafûr ve halîmdir" (Mâide, 101).

Allah, *"Ey iman edenler, eğer size açıklanırsa... fenanıza gidecek şeyleri sormayın"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ, *"Peygamber'in üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur"* buyurunca sanki şöyle demiştir: "Resûl'ün size tebliğ ettiği şeyi alınız ve O'na uyunuz. Resûl'ün size tebliğ etmediği şeye gelince, o hususları sormayın ve o tarafa girmeyin. Çünkü eğer mükellef tutulmadığınız bir şeye dalar ve sorarsanız, bu yersiz davranışınız yüzünden, çoğu kez size ağır ve güç gelecek olan şeyler (hükümler) ile mükellef tutulursunuz."

b) Yüce Allah *"Peygamber'in üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur"* buyurmuştur ki bu tebliğden murat, O'nun peygamber olduğunu söylemesidir. Şüphesiz ki kâfirler işi sarpa sardırmak maksadıyla, birtakım mu'cizelerin zuhûr etmesinden sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'den daha başka mu'cizeler göstermesini istiyorlardı. Nitekim Allahu Teâlâ bu hususu, *"Onlar dediler ki: "Biz sana, bizim için şu yerden bir pınar akıtmadıkça, yahut hurmalıklardan, üzümlüklerden bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça... sana inanmayız.." De ki: "Fe sübhanellah! Ben, Allah'ın resûlü bir insandan başkası mıyım ki"* (İsra, 90-93) diye anlatmıştır. Buna göre mâna, "Ben, risâleti, ilâhî kanun ve hükümleri size ulaştırmakla emrolunmuş bir peygamberim. Allahu Teâlâ, peygamberliğimin doğruluğunu gösteren pek çok mu'cize ortaya koyarak, deliller ikâme etmiştir. Artık bundan sonra fazlasını istemek, artık tahakküm babından olup hükümde haddini bilmemek olur. Bu da benim gücüm dâhilinde değildir. Olur ki onları izhar etmek sizin canınızı sıkar. Meselâ keyfî olarak istedikleri o mu'cizeler izhar edilseydi, bundan böyle Resûle muhalefet eden herkes dünyada hemen peşin cezayı hak ederdi. Sonra mü'minler de, kâfirlerin Resûlullah'tan öyle birtakım şeyler istediklerini işitince, belki de kalplerinden "keşke bunlar gösterilse" diye bir meyil duyarlardı. Onlar bu âyetten, bunu arzu etmenin uygun olmadığını anladılar. Zira çoğu kez bu tür mu'cizelerin zuhur etmesi, onları üzen bir duruma yol açabilirdi.

c) Bu âyet, Hak Teâlâ'nın *"Allah neyi açıklar, neyi gizlerseniz bilir"* (Mâide, 99) âyetine bağlıdır. Buna göre mâna, "işleri oldukları hal üzere (zâhirine göre) bırakınız ve onların gizli, açıklanmamış hallerini soruşturmayınız. Zira şayet o hususlar size açıklanırsa, sizi üzer" şeklindedir.

***İKİNCİ MESELE:* Eşyâ Kelimesi Hakkında**

"اَلْاَشْيَاءُ" kelimesi, "شَيْءٌ" kelimesinin çoğuludur. Ve bu kelime gayr-i munsariftir. Nahivcilerin, bu kelimenin gayr-i munsarif oluşu hususunda şu tür izahları vardır:

Halîl ve **Sîbeveyh** şöyle demişlerdir: "شَيْءٌ" kelimesinin çoğulu aslında "فَعْلَاءُ" vezninde olmak üzere, "شَيْآءُ"dür. Nahivciler, kelimenin sonunda iki hemzenin bir araya gelmesini ağır görmüşler. Böylece kelimenin lâm-u fiili olan her şeyi kelimenin başına nakletmişler, böylece de vezin, "لَفْعَاءُ" şeklinde olmuştur. Bu da, şu üç sebepten dolayı kelimenin gayr-i munsarif

olmasını gerektirir. Bunlardan birisi, kitaplarda zikredilen hususdur. İkisi ise, benim hatırıma gelen şeylerdir.

Birincisi ki bu, kitaplarda zikredilen hususdur. Buna göre kelime, aslında, tıpkı hamra (kırmızı) lafzı gibi fa'lâ vezninde olunca, hiç şüphesiz hamra lafzı munsarif kılınmadığı gibi eşya kelimesi de munsarif kılınmaz.

Kelime, aslında "شَيْآءُ" şeklinde olup, sonra da "اَشْيَاءُ" şekline dönüşünce, bu tıpkı "udûl" eden kelimelere benzemiş olur. Meselâ, "عُمَرُ" kelimesinin "عَامِرٌ" ; "زُفَرُ" kelimesinin de "زَافِرٌ" kelimesinden udûl etmesi, dönüşmesi gibi.. Udûllük de, gayr-i münsariflik sebeplerinden birisidir.

Biz, bu kelimenin son harfini oradan koparıp, onun baş tarafına getirdik. Böylece kelime, son harfinin koparılmış olması bakımından kelimenin yarısı gibi olmuş olur. Halbuki, kelimenin yarısı ise, i'râb kabul etmez. Kendisinden kopardığımız bu harfi ondan tamamıyla hazfetmeyip aksine kelimenin başına getirmiş olmamız bakımından da, kelime âdeta tamamıyla eksiksiz olarak kalmış oldu.. İşte bu sebepten dolayı, pek yerinde olarak, biz bu kelimeyi, işte bu haline dikkat çekmek için, bütün yönleri bakımından değil, bazı yönlerden i'râb almaktan men ettik. İşte, bu makamda benim hatırıma gelen bu (son iki açıklama)dır.

İkincisi: Ahfeş ve **Ferrâ**'nın zikretmiş olduğu şu hususdur: Eşya kelimesinin vezni tıpkı "اَصْدِقَاءُ" (dostlar) ve "اَصْفِيَاءُ" (seçkin zevat) kelimeleri gibi, "اَفْعِلَاءُ" veznidir. Daha sonra onlar yâ harfi ile iki hemzenin bir araya gelmesini ağır bulmuşlar, böylece hemzeyi kelimenin başına almışlardır. "اَلْاَشْيَاءُ" kelimesi aslında, "اَصْدِقَاءُ" ve "اَفْعِلَاءُ" vezninde, "اَشْيَاءُ" şeklinde olup, bu vezin de gayr-i munsarif vezinlerinden olunca, işte bu sebeple de eşyâ kelimesi de gayr-i munsarif olmuştur.

Üçüncüsü: Kisaî'nin zikretmiş olduğu hususdur: Eşyâ kelimesi, "اَفْعَالٌ" veznindedir. Ancak ne var ki Araplar, bu vezni gayr-i munsarif kabul etmişlerdir. Çünkü bu vezin zâhiren hamrâ (kırmızı) ve safra (sarı) kelimelerine benzemektedir. **Zeccâc, Kisâî**'yi (aynı vezinde olmasına rağmen) esmâ (isimler) ve ebnâ (oğullar) kelimelerini gayr-i munsarif kabul etmemekle ilzâm etmiştir. Bana göre **Zeccâc**'ın bu sorusu, pek mühim değildir. Çünkü **Kisâî** şöyle diyebilir: Kaide, ebnâ ve esmâ kelimelerinin böyle olmasını (gayr-i munsarif) gerektirmiştir. Ancak ne var ki, âyetin nassından dolayı, bu kaide ile amel edilmemiştir. Çünkü nass, kıyastan daha kuvvetlidir. Halbuki eşyâ kelimesinin (munsarif olduğu) hususunda herhangi bir

nass yoktur. Binâenaleyh, bu hususta kıyâsa göre hareket edilmesi gerekir. Muhakkak nahiv âlimleri, nahvî kaide ve kuralların, aynilik ve süreklilik arzetmedikleri hususunda ittifak etmişlerdir. Baksana biz, "kelimenin fâil olması (fâiliyyet) merfû olmayı icap ettirir" dediğimizde, bizim, bütün her yerde, meselâ; جَاءَنِى هٰؤُلَاءِ "onlar bana geldiler" ضَرَبَنِى هٰذَا "Beni falanca dövdü" gibi cümlelerimizde, ref'in bulunduğuna hükmetmemiz gerekirdi. Aksine biz diyoruz ki, kaide budur ve bununla amel edilir, meğer ki buna aykırı bir nass bulunsun (o takdirde kıyasın hükmü kalmaz). İşte **Zeccâc**'ın **Kisâî** aleyhinde ileri sürdüğüne böylece karşı konulur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Enes şunu rivâyet etmiştir: Ashap, Hz. Peygamber'e soru sordular ve soruyu da iyice çoğalttılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber minbere çıktı ve: سَلُونِى فَوَ اللهِ لَا تَسْأَلُونِي عَنْ شَيْءٍ مَا دُمْتُ فِي مَقَامِى هٰذَا اِلَّا حَدَّثْتُكُمْ بِهِ *"Bana sorunuz. Allah'a yemin ederim ki, şurada olduğum müddetçe, bana soracağınız her şey hakkında size konuşacağım"* dedi. Bunun üzerine **Abdullah İbn Hüzâfe es-Sehmî** ayağa kalkarak, -ki bu kimse nesepsiz olarak ta'n ediliyordu-, "Ey Allah'ın nebisi, babam kimdir?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Baban, Hüzâfe İbn Kays'tır"* dedi.[46] Yine **Sürâka İbn Mâlik,** bir rivayete göre de **Ukâşe İbn Mihsan,** "Ey Allah'ın Resûlü, hacc her yıl mı bize farzdır?" dedi. Hz. Peygamber cevap vermek istemedi. Ta ki, bu sorusunu iki veya üç kere tekrar edince, Hz. Peygamber (s.a.s): وَيْحَكَ وَمَا يُؤَمِّنُكَ اَنْ نَقُولَ نَعَمْ, وَاللهُ لَوْ قُلْتُ نَعَمْ لَوَجَبَتْ وَلَوْ وَجَبَتْ لَتَرَكْتُمْ وَلَوْ تَرَكْتُمْ لَكَفَرْتُمْ فَاتْرُكُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ فَاِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَكَذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ *"Sana yazıklar olsun! "Evet" demem hususunda seni emin kılan nedir? Allah'a yemin ederim ki, şayet "evet" demiş olsaydım, hacc her sene farz olurdu. Şayet farz olsaydı terk ederdiniz. Şayet terk etseydiniz, kâfir olurdunuz. Sizi terk ettiğim sürece beni terk edin (size bir şey sormadığım sürece bana bir şey sormayın). Sizden öncekiler, ancak ve ancak çok soru sormaları sebebiyle helak oldular. Size bir şeyi emrettiğim zaman, gücünüz yettiğince onu yapınız. Sizi bir şeyden nehyettiğim zaman da, ondan kaçınınız..."*[47] buyurmuştur. Bir başkası ayağa kalkarak, "Babam nerede?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, "Cehennemde..." cevabını verdi.. Hz. Peygamber'in kızgınlığı artınca, **Hz. Ömer** ayağa kalktı: "Allah'ı Rab;

46 Müslim, Fezâil, 136 (4/1832-1833).

47 Nesâi, Hacc, 1 (5/110) (Kısmen).

İslâm'ı din; Muhammed'i de nebî olarak kabul ettik.." dedi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti indirdi.

Bil ki, bazı meseleleri sormak, çoğu kez, ortaya çıkması hoş olmayan gizli birtakım hallerin zuhûr etmesi neticesine götürür. Ve çoğu kez buna da, zor ve güç mükellefiyetler terettüp eder. Binâenaleyh, akıllı olana yakışan, kendisine bir mükellefiyet düşmeyen hususlarda susmasıdır.. Baksana, babasını soran kimse, Hz. Peygamber'in, kendisini babasından daha başka birinin nesebine ilhak etmek suretiyle rüsva etmeyeceğini nasıl garanti edebilirdi?.. Hacc hakkında soru soran kimsede nerdeyse, Hz. Peygamber'in haklarında إِنَّ أَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْمُسْلِمِينَ جُرْمًا مَنْ كَانَ سَبَبًا لِتَحْرِيمِ حَلَالٍ *"Müslümanlardan, Müslümanlara karşı en büyük suçu işleyen, helâlin haram olmasına sebep olan kimsedir"*[48] dediği kimselerden olacaktı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, (bu kişinin sorusundan dolayı), haccın her sene için farz olduğunu söylemesinden emin olunamazdı.

Ubeyd İbn Umeyr de şöyle der: "Allah helâl kıldı, haram kıldı.. Binâenaleyh, Allah'ın helâl kıldığını helâl sayınız; haram kıldığından da kaçınınız. Allah bu arada birtakım şeyleri meskût bıraktı ki, onları ne helâl ne de haram kılmıştır.. İşte bu, Allah tarafından bir aftır." Daha sonra da bu âyeti okudu.

Ebû Sa'lebe el-Huşenî de: "Allah birtakım farzları farz kıldı. Binâenaleyh, onları zayi etmeyiniz. O, birtakım şeyleri yasakladı; binâenaleyh, o şeylere saygısızlık edip hududu, sınırı aşmayınız.. Ve birtakım kanunlar koydu, sakın siz onları ihlâl etmeyiniz. Unutmaksızın, birtakım şeyleri de bağışladı; binâenaleyh, o şeyleri kurcalamayınız.." demiştir.

Sorulup Sorulmayacak Meseleler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ تَسْئَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْ *"Ve siz onları Kur'ân nazil olurken sorup da hükmü kendinize açıklandığında..."* buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ âyetin ilk kısmıyla, onların suâl ettiği o şeylerin, kendilerine açıklanması halinde onları üzeceğini; bu ifâdesiyle de, şayet onlar onları sorarlarsa, bunların onlara açıklanacağını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh, sözün neticesi şu olur: Eğer onlar bunlardan suâl ederlerse, bunlar onlara açıklanır. Eğer onlara açıklanırsa, bunlar onları üzer... Demek

48 Müslim, Fezâil, 133 (4/1831).

ki, bu iki mukaddimenin toplamından şu ortaya çıkar: Şayet onlar, o meseleleri soracak olurlarsa, onlara, onları mesrûr edecek şey değil, üzecek şeyler ortaya çıkar...

b) İki şekilde soru vardır:

1) Ne kitapta, ne de sünnette hiçbir şekilde bahsi geçmeyen şeylerden suâl etmektir ki, böyle bir soru, *"Ey iman edenler, size açıklanırsa ... fenâ-nıza gidecek şeyleri sormayın"* buyruğuyla nehyedilmiştir.

2) Kur'ân'ın getirdiği bir şey hakkında soru sormak.. Ancak ne var ki dinleyen kimse, bu şeyi gerektiği gibi anlayamamıştır. İşte bu durumda soru sormak vaciptir. Ki, bu da, *"ve siz onları Kur'ân nazil olurken sorar-sanız onlar size açıklanır"* buyruğundan maksat budur. Bu kısmın zikredilmesinin faydası şudur: Cenâb-ı Hak ilk ifâdede soru sormayı yasaklayınca, işte bu yasaklama hususu, her türlü soru sormanın yasak olduğu zannını uyandırmıştır. Böylece Allah, bu kısmı öbüründen ayırmak için, bu ikinci ifâdeyi zikretmiştir.

İmdi şayet: "وَاِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا" buyruğundaki "هَا" zamiri, "لَا تَسْئَلُوا عَنْ اَشْيَاءَ" buyruğundaki eşyâ kelimesine râcidir. Binâenaleyh, âyette bahsedilen bizzat o "şeyler" hakkında soru sormanın hem caiz, hem de yasak olması nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

a) Soru sormanın yasak olmasının, Kur'ân nazil olmazdan önce olması; soru sormanın emredilmiş olması ise, o şeyler hakkında Kur'ân-ı Kerim'in nazil olmasından sonra olmuş olması caizdir.

b) Bu iki şey, her ne kadar farklı iki nevi ise de, bunlardan her birinin suale konu teşkil etmesi itibariyle aynı şey sayılırlar. İşte bu sebepten ötürü, bunlar hakikatte farklı iki şey iseler de, zamirin her ikisini içine alacak şekilde getirilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

c) *"...şeyleri sormayın"* buyruğu, onların o şeyleri sorduklarını göstermektedir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"ve siz onları sorduğunuzda.."* ifâdesi, "Eğer sizler, Kur'ân nazil olurken o soruları sorarsanız, o soruların sorulmasının caiz olup olmaması hususu, size açıklanır..." anlamına gelir. Sonuç olarak, bu âyetten kastedilen, ilk önce soru sormanın vacip oluşu ile, şunu... şunu sormanın caiz olup olmadığı hususudur.

Daha sonra Allah, عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا *"Allah o şeyleri affetmiştir.."* buyurmuştur. Bunda iki izah şekli vardır:

a) "Allah, sizin daha evvel soru sormanızı ve bu sorunuz sebebiyle Hz. Peygamber'i kızdırmanızı affetti... Binâenaleyh, aynı şeylere bir daha dönmeyiniz..."

b) Allahu Teâlâ, "Onların kendisinden sordukları o şeylerin onlara açıklanması hâlinde, onları üzeceğinden bahsetmiş, bunun peşinden de, *"Allah o şeyleri affetmişti"* buyurmuştur. Yani, "Allah, o sorular esnasında, sizi üzecek ve size teklif edilmesi halinde zor ve güç gelecek şeyleri affetti..." demektir.

c) Âyette bir takdim ve tehir bulunup, bunun takdiri, لَا تَسْئَلُوا عَنْ اَشْيَاءَ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا اَنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ "Allah'ın bağışladığı ve size açıklanması halinde sizi üzecek şeyleri sormayın" şeklindedir. Bu görüş zayıftır. Çünkü, nazm değiştirilmeksizin mâna doğru olursa, takdim ve tehire gidilmesi caiz olmaz. Bu görüşe göre "عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا" buyruğunun manası, "onları tuttu, zikretmekten vazgeçti ve bu hususta herhangi bir şekilde mükellef tutmadı..." demektir. Bu tıpkı, Hz. Peygamber'in عَفَوْتُ لَكُمْ عَنْ صَدَقَةِ الْخَيْلِ وَالرَّقِيقِ *"Sizi, atların ve kölelerin zekâtından muaf tuttum"*[49]; yani, "o zekâtı kaldırmak suretiyle, sizin yükünüzü hafiflettim" buyurması gibidir.

Daha sonra Allah, وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ *"Allah gafûr ve halîmdir"* buyurmuştur. Bu âyet, Hak Teâlâ'nın, *"Allah o şeyleri affetmiştir"* buyruğundan muradın, bizim bu âyetin tefsirinde birinci şıkta zikrettiğimiz mâna olduğuna delâlet etmektedir.

Yersiz İsteklerde Bulunanların Pişmanlığı

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ اَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾

"Sizden evvel de bir kavim onları sordu da, sonra o yüzden kâfirler oldular" (Mâide, 102).

Müfessirler şöyle demişlerdir:

a) Bunlar, **Salih Peygamber**'in kavmidir ki, mu'cize olarak kendilerine bir devenin verilmesini istemişler, sonra da deveyi boğazlamışlardı.

49 **İbn Mâce,** Zekât, 4 (1/570).

b) Bunlar **Mûsâ**'nın kavmidir ki, onlar "Bize, Allah'ı ayan beyân göster" demişlerdi. Böylece de bu, onların üzerinde bir vebal olmuştu.

c) Bunlar peygamberine, *"Bize bir hükümdar gönder de, Allah yolunda savaşalım"* (Bakara, 246) diyen İsrailoğulları'dır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: *"Fakat, ne zaman ki onlara savaş yazıldı, içlerinden birazı müstesna olmak üzere yüz çevirdiler"* (Bakara, 246) ve, *"Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık iken... nasıl olur da bizim başımızda hükümdarlık onun olabilir?"* (Bakara, 247) demişlerdi. Böylece, İsrailoğulları da önce bunu istemiş, sonra da onu inkâr etmişlerdi.

d) Bunlar, **Hz. İsa**'nın kavmidir ki, ondan bir sofra getirmesini istemişler, sonra da sofrayı inkâr etmişlerdi. Böylece Allah, sanki: "İşte bunlar, istediler.. İstedikleri kendilerine verilince de bu, onları üzdü. Binâenaleyh, siz de birtakım şeyleri isteyip durmayınız. Belki de size, istediğiniz verilecek olsa, o sizi üzer" demek istemiştir.

İmdi şayet, "Allahu Teâlâ önceki âyette, لَا تَسْئَلُوا عَنْ اَشْيَاءَ *"..şeyleri sormayın"* buyurmuş; bu âyette ise, قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ *"... bir kavim onları sordu"* demiştir. Halbuki evlâ olan, "قَدْ سَاَلَ عَنْهَا قَوْمٌ" demesiydi.. Öyleyse bunun sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

Birinci şekil: "Bir şeyden sormak", o şeyin hallerinden bir halini, sıfatlarından bir sıfatını sormaktan ibarettir. "Bir şeyi sormak..." ise, o şeyin bizzat kendisini istemekten ibarettir. Nitekim سَاَلْتُهُ دِرْهَمًا "ondan bir dirhem istedim"; yine سَاَلْتُهُ عَنِ الدِّرْهَمِ "ona dirhemden sordum" yani, "Dirhemin vasfından ve niteliğinden suâl ettim" denilir. Öncekiler Allah'tan, kaya parçasından deveyi çıkarmasını; gökten sofra indirmesini istemişlerdi. Bu sebeple onlar, bir şeyin kendisini istemişler demektir. Halbuki Hz. Muhammed'in ashâbı, bunu istememişler, onlar ancak ve ancak eşyânın hallerini ve sıfatlarını sormuşlardı. Binâenaleyh, çeşit olarak bu iki soru farklı olunca, ifâde de, ister istemez farklı olmuştur. Ancak ne var ki her iki kısım da, tek bir vasıfta müştereklik arz ediyorlar ki bu da, fuzûlî şeylere dalmak, gerek duyulmayan şeylere girmektir. Halbuki böyle şeylerde fesâda düşme tehlikesi bulunmaktadır. Kendisine ihtiyaç duyulmayan ve kendisinde mefsedet tehlikesi bulunan şeylerden insanın kaçınması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hak bu şeylerden suâl etme hususunda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavminin, her birisinin gereksiz olma, kendisine girmede

herhangi bir fayda bulunmaması hususunda, o suâlleri soran öncekilere benzemiş olduklarını beyân buyurmuştur.

İkinci şekil: "قَدْ سَأَلَهَا" sözündeki "هَا" zamiri, "لَا تَسْئَلُوا عَنْهَا" cümlesindeki "هَا" zamirinin râci olduğu "eşyâ" kelimesine râci değildir. Aksine bu, سُؤَالَاتِهِمْ "Onların o şeyleri sormalarına" râcidir. Buna göre kelâmın takdiri, "Sizin zikretmiş olduğunuz o fasit suâlleri, sizden önceki bir kavim de sormuştu... Onların bu istekleri yerine getirilince de, onlar nankörlük etmiş, bunu inkâr etmişlerdi" şeklindedir.

Allah'a İftira Edip Haram Kılmadığını Haram Edenler

مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَآئِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾

"Allah ne 'bahire'den, ne 'sâibe'den, ne 'vasîle'den, ne de 'hâm'dan, hiçbirini (meşrû) kılmamıştır. Fakat o küfredenler, Allah'a karşı yalan düzerler. Onların çoğunun akılları ermez" (Mâide, 103).

Allahu Teâlâ *"Allah ne 'bahire'den ne 'sâibe'den, ne 'vasîle'den, ne de 'hâm'dan, hiçbirini (meşru) kılmamıştır"* buyurmuştur. Bu âyet ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hak, insanları, mükellef tutulmadıkları şeyleri araştırmaktan men edince, iltizâm etme mecbûriyetinde olmadıkları şeyleri, kendilerine lüzumlu görmekten onları men etmiştir. Kâfirler, yararlanmaya fazlasıyla muhtaç oldukları hayvanlardan istifade etmeyi kendilerine haram kılınca, Cenâb-ı Hak, bunun yanlış ve bâtıl olduğunu belirtmek üzere: *"Allah ne 'bâhîre'den, ne 'sâibe'den, ne 'vasîle'den, ne de 'hâm'dan, hiçbirini (meşrû) kılmamıştır"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Arapçada, "فَعَلَ، عَمِلَ" (yaptı, işledi); "طَفِقَ" (başladı); "جَعَلَ" (kıldı, yaptı); "أَنْشَأَ" (inşa etti, yaptı) ve "أَقْبَلَ" (yöneldi, yapmaya yöneldi) fiilleri kullanılır. Bu fiillerin bir kısmı, diğerlerinden daha âmm (umûmî mânada)

dırlar. Bunların en umûmî olanı "فَعَلَ" fiilidir. Çünkü bu fiil, hem uzuvların işlerini, hem de kalbin (aklın) işlerini ifâde için kullanılır. Bunun, uzuvların işlerini ifâde etmek için kullanılması hususu açıktır. Kalplerin fiillerini ifâde etmek için kullanılmasına gelince bunun delili: *"(Allah'a) şirk koşanlar dediler ki: 'Eğer Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız, kendisinden başka hiçbir şeye tapmazdık...' Onlardan öncekiler de böyle yaptı (فَعَلَ)"* (Nahl, 35) âyetidir.

"عَمِلَ" fiiline gelince, bu, "فَعَلَ" fiilinden daha husûsidir. Çünkü bu fiil sadece uzuvların fiillerini ifâde etmede kullanılır; düşünme, azmetme, niyetlenme manalarında kullanılmaz. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ *"Mü'minin niyeti, amelinden daha hayırlıdır"*[50] hadîs-i şerifidir. Hz. Peygamber (s.a.s), burada niyetin amelden daha hayırlı olduğunu bildirmiştir. Eğer niyet, "bir amel" olmuş olsaydı, niyetin yine niyetten daha hayırlı olmuş olması gerekirdi.

"جَعَلَ" fiiline gelince, bunun birkaç manası vardır:

a) "Hükmetmek..." *"Onlar, Rahman'ın kulları olan melekleri dişiler kıldılar (yani böyle hükmettiler)"* (Zuhruf, 19) âyetindeki "جَعَلَ" bu manadadır.

b) "Yaratmak" *"(o Allah), zulmetleri ve nûru kıldı, yani yarattı"* (En'am, 1) âyetinde olduğu gibi...

c) "Kılmak, ...haline getirmek" manası... *"Gerçekten biz onu, anlayasınız diye Arapça bir Kur'an yaptık"* (Zuhruf, 3) âyetinde olduğu gibi...

Bunu iyice anladığın zaman deriz ki, âyetteki "مَا جَعَلَ اللهُ" sözü, "Allah buna hükmetmedi, bunu meşru kılmadı ve bunu emretmedi" demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bahire**

Allahu Teâlâ burada dört şeyden bahsetmiştir: Bunlardan **birincisi,** "bahîre"dir. Bu, yarmak, dilmek manasına gelen "اَلْبَحْرُ" mastarından, "fa'îletün" vezninde bir kelimedir. Nitekim birisi devesinin kulağını kesip deldiğinde, "بَحَرَ نَاقَتَهُ" denilir. Fa'île vezninde olan bu kelime ism-i mef'ûl (dilinmiş) manasındadır. **Ebû Ubeyde** ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: "Deve beş batın (kere) yavrulayıp, en sonuncu yavrusu erkek olunca, o devenin kulağını dilerler, ona binmeyi ve onu kesmeyi kendilerine yasaklarlar ve onu putları için salıp âzad ederlerdi. Bundan dolayı onun tüyleri kırkılmaz,

50 El-Mekasıdu'l-Hasene. S. 450 (İsnadı zayıf olmakla birlikte, farklı tarîklerle kuvvetlendirdiği bildirilir).

sırtına binilmez, su içmesine mâni olunmaz, mer'âdan kovulmaz, kendisinden istifâde edilemez, yürüyemeyecek kadar âciz bir insan bile ona rastlaşa, haram saydığı için ona binmez."

İkincisi, "sâibe"dir. Bu, yeryüzünde akıp, giden manasına gelen "سَابَ" fiilinin ism-i fâilidir. Nitekim, سَابَ الْمَاءُ "su aktı" ve سَابَتِ الْحَيَّةُ "Yılan aktı (hızla gitti)" denilir. O halde "sâibe", istediği yere gidip dolaşsın diye salıverilen (hayvan) demektir. Bu kelime de, "salıverilmiş" manasında ism-i mef'ûl karşılığında kullanılmıştır. Bu tıpkı, "فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ" (Kari'a, 7) ayetindeki "râdiye" kelimesinin, razı olunmuş manasında, ism-i mef'ûl karşılığı kullanılması gibidir. Âlimler "sâibe"nin ne olduğu hususunda, birkaç izah yapmışlardır:

1) **Ebû Ubeyde** der ki: "Bu, şudur: Bir kimse hastalansa veya yolculuktan dönse veya nezretse veyahut da bir nimete şükretmek istese, bunun için bir deve salıverirdi. Böylece bu da, câhiliyye Araplarının "bahîre" hayvanı için kabul ettikleri her hususta, aynen bahîre gibi olurdu."

2) **Ferrâ** şöyle demiştir: "Deve, on batın doğursa ve doğurdukları hep dişi olsa, sahibi onu salıverirdi. Bu deveye binilmez, sütü sağılmaz, tüyü kırkılmazdı, çocuklar ve yolculardan başkası onun sütünü içmezdi."

3) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: **"Sâibe,** Putlar adına âzad edilip salıverilen hayvan demektir. Adam, malından istediği kadar hayvanı âzad eder ve onları putların hizmetçilerine getirirdi. O hizmetçiler de, bu hayvanların sütünü yolculara içirirlerdi."

4) **"Sâibe,** üzerinde bir velâ (mülkiyet), bir diyet ve bir miras olmamak üzere salıverilen köle demektir."

Vasîle

Üçüncüsü, vasîle'dir: Müfessirler şöyle derler: "Koyun, dişi doğurursa, bu sahibinin olurdu. Eğer erkek doğurur ise, doğan bu yavru da putlarının olurdu. Eğer erkek ve dişi karışık doğurur ise, onlar, "Bu kardeşine ulaştı" derler ve erkek yavruyu, putlarına kurban etmezlerdi." Buna göre "vasile", başkasına ulaştırılmış ve bitiştirilmiş manasında, "mevsûle" karşılığıdır. Bu kelimenin, o yavru, kardeşine bitiştiği için ism-i fâil manasına olması da câizdir.

Hâm

Dördüncüsü, "hâm"dır. Bir insan, bir başkasını himaye ettiğinde, "حَمَاهُ يَحْمِيهِ –" denilir. Bunun da ne mânada olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Tohumluk (damızlık) deve, yavrusunun yavrusuna döllemek için atladığında, "sırtını binilmekten himâye edip korudu" manasında, "حَمَى ظَهْرَهُ" denilir. Dolayısıyla bundan sonra artık ölünceye kadar ona binilmez, onunla yük taşınmaz ve sudan, mer'âdan men edilmezdi. Ölünce de etini hem erkekler, hem kadınlar yerlerdi.

2) "Deve, on batın doğurduğunda, Araplar, "sırtını korudu (kurtardı)" derlerdi." Bu görüşü, **Ebû Müslim** nakletmiştir.

3) "Bu, on sene, tohumluk için kullanılan ve on seneden sonra salıverilen deve demektir. Bu da, sırtına binilmesi haram olan develerdendir." Bu görüş, **Süddî**'nin görüşüdür.

İmdi eğer, "Kölelerin ve câriyelerin âzad edilmesi câiz olduğuna göre, bu hayvanların da kesilmekten, yorulmaktan ve acı çektirilmekten âzad edilip salıverilmeleri niçin câiz olmasın?" denilir ise biz deriz ki: İnsan, Allah'a hizmet ve kulluk için yaratılmıştır. Binâenaleyh insan Allah'a taatten yüz çevirip direttiği zaman, ona kölelik verilerek cezalandırılır. Bu kimselerden kölelik kaldırılınca da, bunlar tekrar Allah'a ibâdet etme fırsatı bulurlar. Binâenaleyh köle azadı, güzel ve hoş bir ibadet olur. Fakat bu hayvanlar insanların menfaati için yaratılmıştır. Binâenaleyh bunları salıvermek, karşılığında hiçbir fayda elde etmeksizin, sahibinin elinde olan bazı menfaatlerini elden çıkarmasını ifâde eder. Böylece bu iki şey arasındaki fark ortaya çıkar. Yine insan köle olup da âzad edildiğinde, kendisinin faydasına olan şeyleri elde edebilir. Ama hayvanlar, salıverildiklerinde, faydalarına olan şeyleri gözetemezler. Böylece de bir insanın mülkü iken içinde bulundukları halden daha zor ve daha çetin çeşitli sıkıntılara düşerler. İşte bu bakımdan da, aradaki fark ortadadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ *"Fakat o küfredenler, Allah'a karşı yalan düzerler. Onların çoğunun akılları ermez"* buyurmuştur. Müfessirler şöyle derler: **Amr İbn Lühay el-Huzâî,** Mekke'ye melik olmuştu. Bu, **Hz. İsmail** (a.s)'den gelen dini değiştiren ilk kimsedir. O, bazı putlar yaptırmış ve diktirmişti. Bahîre, sâibe, vasîle ve hâm'ı, bu şahıs meşru saymıştı. Hz. Peygamber (s.a.s), فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ فِي النَّارِ يُؤْذِي أَهْلَ النَّارِ بِرِيحِ قُصْبِهِ *"Onu cehennemde gördüm. O, cehennemliklere bağırsağının (kötü) kokusu ile eziyet veriyordu"* demiştir. Buradaki "قُصْبٌ" kelimesi, bağırsak demek olup, cem'i "اَقْصَابٌ" şeklindedir. Bir başka rivâyete göre de, "o, cehennemde bağırsaklarını sürüyüp geziyordu." **İbn Abbas** (r.a): "Yüce

Allah, *"Fakat o küfredenler..."* sözü ile, **Amr İbn Lühây** ve arkadaşlarını kastetmiştir ki onlar Allah'a 'o hayvanları haram kıldı' diye iftira ediyorlardı" demiştir. Buna göre bunun manası, "Onların reisleri, Allah'a yalan isnat ediyordu. Fakat avâm halkın çoğunun aklı ermiyordu. Dolayısıyla onlar, reislerinden alarak bu yalanları Allah'a isnat ediyorlardı" şeklindedir.

Müşriklerin, Müşrik Cedlerinin Yolunda Israr Etmeleri

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَآءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَآؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve o Peygamber'e gelin' denildiği zaman, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler bize yeter' dediler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve hidayete ermemiş olsalar da mı onlara uyacaklar?" (Mâide, 104).

Bu âyetin manası malum olup, atalarını taklit edenlere bir reddiyedir. Biz, bu hususta pek çok yerde uzun uzun söz ettik. Bil ki, اَوَلَوْ كَانَ ifadesindeki vâv, başına hemze-i inkârî gelen vâv-ı haliyye olup, takdiri, اَحَسْبُهُمْ ذٰلِكَ وَلَوْ كَانَ اٰبَآؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ "Eğer onların ataları hiçbir şey bilmeyen ve hidayete ermemiş kimseler olsaydılar da mı, o onlara kâfi gelecekti!" şeklindedir.

Bil ki uyma (taklit), ancak hakkı ve hakikati bulmuş âlime olursa, câizdir. Âlim, sözünü hüccete ve delile dayandırdığı zaman, hakkı ve hakikati bulmuş bir âlim olur. Ama böyle olmadığı zaman, o hakkı ve hakikati bulmuş bir âlim olmaz ve ona iktida (uyma) ve onu taklit câiz olamaz.

Kendi Nefsinizi Islah Edin

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

"Ey iman edenler, siz kendinizi (ıslâh etmeye) bakın. Siz hidayete erince, sapanlar size zarar vermez. Hepinizin dönüp varışı Allah'adır. Artık O, yapmış olduğunuz şeyleri size haber verecektir" (Mâide, 105).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ çeşitli mükellefiyetleri, şer'î hükümleri ve hususları beyan ettikten sonra *"Peygamber'in üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur"* (Mâide, 99)... *"...Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve o Peygamber'e gelin' denildiği zaman, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler bize yeter' dediler"* (Mâide, 104) buyurmuştur. Yüce Allah sanki şöyle demiştir: "İşte bu câhiller, daha önce geçen, bunca özür yollarını kapatan âyetlere, uyarmalara ve teşviklere rağmen, bunların hiçbirinden istifâde etmemiş ve cahilliklerinde ayak diretip sapıklık ve cahilliklerinde devam edip gitmişlerdir. Binâenaleyh ey mü'minler onların cehâlet ve dalâletlerine aldırmayın, Allah'ın mükellef tuttuğu şeylere boyun eğin, O'nun emir ve yasaklarına uyunuz. Böylece onların cehâletleri ve dalâletleri size zarar vermez!" İşte bu mânadan ötürü Hak Teâlâ, *"Ey iman edenler, siz kendinizi (ıslah etmeye) bakın. Siz hidayete erince, sapanlar size zarar vermez"* buyurmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Arapçada İsim Fiiller**

Âyetteki, عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ *"Siz kendinize bakın"* ifadesi, "kendinizi, isyan elbisesini giymekten ve günahta ısrar etmekten koruyunuz" demektir. Nahivciler, "عِنْدَكَ ، عَلَيْكَ" ve "دُونَكَ" kelimelerini isim fiil kabul etmişlerdir. Meselâ Araplar bu kelimeleri fiil makamında kabul eder, bunlarla mef'ullerini nasbederler ve meselâ "عَلَيْكَ زَيْدًا" Yani, "Zeyd'i tut, çünkü o sana yaklaştı"; "عِنْدَكَ زَيْدًا" yani, "Zeyd sana geldi, onu tut" ve "دُونَكَ زَيْدًا" yani, "Zeyd sana yaklaştı, onu tut" denilir. Bu üç kelime ile, kendilerinden sonra gelen bir ismi mansûb kılmanın câiz olduğu hususunda, nahivciler arasında bir ihtilaf yoktur. **Keşşâf sahibi,** bu kelimeyi, **Nâfî**'nin merfû olarak "عَلَيْكُمْ اَنْفُسُكُمْ" şeklinde okuduğunu nakletmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ" Âyetinin Nüzul Sebebi**

Âlimler, bu âyetin sebeb-i nüzulü olarak şunları söylemişlerdir:

1) **Kelbî**'nin **Ebû Salih**'ten rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a) şunu söylemiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), Ehl-i kitaptan cizyeyi kabul edip, Araplardan

da ya Müslüman olmalarını ya da kılıcı kabul etmelerini isteyince münafıklar, mü'minlerin, kâfirlerin bir kısmından değil de, diğer bir kısmından cizye kabul etmesini ayıplayınca, bu âyet nazil oldu. Yani, "Siz hidâyet üzere olduğunuz sürece, kınayanların kınaması size zarar veremez" demektir.

2) Mü'minlere kâfirlerin küfür ve dalâletlerinde devam etmeleri ağır geliyordu. İşte bundan dolayı mü'minlere, "siz kendinizi ve nefsinizi hidâyet yolunda ıslâh edip, orada yürümekle mükellef oluşunuza bakınız. Size, ne sapıtanların sapıtması, ne de câhillerin cehâleti zarar vermeyecektir" denilmiştir.

3) Mü'minler, yakınlarının küfür üzere ölmelerinden dolayı kederleniyorlardı. Bunun üzerine bu, onlara yasaklandı. Bana göre bu konuda doğruya en yakın olan husus şudur: Allah, onların bir kısmının, kendilerine "Allah'ın indirdiğine ve Resûl'e geliniz!" denildiğinde, onların *"Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler bize yeter"* (Mâide, 104) dediklerini nakledince, peşinden bu âyeti zikretmiştir. Bundan maksadı şudur: Mü'minlere, bu fasit, bozuk yolda kâfirlere benzemeleri yakışmaz. Aksine uygun olanı, gerekeni, mü'minlerin kendi dinleri üzere devam edip, dinleri hususunda kökleşip sabit kadem oldukları sürece, o cahillerin cehâletinin kendilerine zarar veremeyeceğini bilmeleridir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Bu Âyetle Emr-i Ma'ruf Esasını Nasıl Birleştirmeli?**

İmdi şayet, "Bu âyetin zahiri, emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin vacip olmadığı zannını uyandırmaktadır" denilirse, biz deriz ki:

Biz bu soruya birkaç yönden cevap verebiliriz:

a) Ekseri ulemânın benimsediği görüşe göre âyet, buna delâlet etmeyip, tam aksine Rabbine itaat eden kimsenin, isyankârların günahlarından sorgulanmayacağını göstermektedir. Emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin vacip olması ise, delillerle sabittir. **Hz. Ebû Bekr es-Sıddîk** (r.a) bir hutbe îrad ederek: "Sizler, *"Ey iman edenler, siz kendinizi (ıslâh etmeye) bakın"* âyetini okuyor ve bunu, gerektiği gibi anlayamıyorsunuz. Zira ben, Allah'ın Resûlü'nden (s.a.s), إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوُا الْمُنْكَرَ فَلَمْ يُنْكِرُوهُ يُوشِكُ أَنْ يَعُمَّهُمُ اللهُ بِعِقَابٍ *"İnsanlar münkeri görüp de, onu reddetmezlerse, Allah'ın, cezâsını bütün insanlara teşmil etmesi yakındır..."*[51] dediğini duydum" demiştir.

b) **İbn Mes'ûd** ve **İbn Ömer**'in şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: "Ey *iman edenler, siz kendinizi (ıslâh etmeye) bakın"* âyetinin gereği, âhir zamanda

51 **İbn Mâce,** Fiten, 20 (2/1327).

tecelli edecektir. **İbn Mes'ûd**'a bu âyet okununca o, "Bu vakit, O'nun ifâde ettiği zaman değildir. Kalpleriniz bir olup birbirinize girmeyip, birbirinize de azabınızı tattırmadığınız sürece emredin, nehyedin.. Ama, kalpler ve düşünceler farklı farklı olur, birbirinize girer, bölünür parçalanır ve herkes nefsiyle baş başa kaldığı zaman, işte o vakit bu âyetin sırrı ve manası ortaya çıkar" demiştir. Bana göre bu görüş zayıftır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler..."* ifâdesi umumî bir hitaptır. Bir de bu ifâde, o anda mevcut olanlara hitaptır. Binâenaleyh daha nasıl, o anda mevcut olanlar âyetin hükmünden istisna edilip, bu hüküm o anda mevcut olmayanlara has kılınabilir?

c) **Abdullah İbnu'l-Mübarek**'in görüşüdür. Buna göre o, "Bu, emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin vacip olduğu hususunda, en kuvvetli âyettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"siz kendinize bakın"* buyurmuştur; yani "siz, kendi dininizin müntesiplerine bakınız.. Size, sapıtan kâfirler zarar veremez.. Bu, tıpkı *"...nefislerinizi öldürün.. "* (Bakara, 54) âyeti gibidir; yani, "Kendi dininize mensup olanları öldürünüz..." demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz kendinize bakınız"* ifâdesi, "Birbirinize va'z u nasihat edip, hayırlar konusunda birbirinizi teşvik edip, kötülüklerden ve günahlardan nefret ettirmeniz, uzaklaştırmanız suretiyle..." manasındadır" demiştir. Biz, *"Siz kendinize bakın"* ifâdesinin manasının, "kendinizi muhafaza ediniz" şeklinde olduğunu söylemiştik ki, işte bu mâna da onu te'kid etmektedir. Böylece bu, kendi nefsimizi muhafaza etmemizle alâkalı bir emir olmuş olur. Bu muhafaza da, sadece emr-i ma'ruf nehy-i münker yoluyla olursa, işte o zaman emr-i ma'ruf nehy-i münker de vacip olmuş olur.

d) Âyet, kendilerine va'z u nasihatin fayda vermeyeceği ve emr-i ma'ruf ile küfürlerini terk etmeyecekleri bilinen kâfirlere mahsustur. Bu durumda insana, onlara ma'rûfu emretmesi vacip olmaz. Bu âyetin sebeb-i nüzulü olarak zikrettiğimiz şu husus da bu görüşü desteklemektedir: Âyet, müşriklerden değil de Ehl-i kitaptan cizye alan Müslümanları tenkit eden münafıklar hakkında nazil olmuştur.

e) Âyet, insanın, emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yapması durumunda, kendisi veya namusu veyahut da malı hususunda endişe duyması haline mahsustur. İşte bu durumda kişi kendisine bakar; ona, sapıtanın sapıklığı, câhilin de cehâleti zarar veremez. **İbn Şibrime:** "İki kişiden kaçan, kaçmış kabul edilir. Ama, üç kişiden kaçan firar etmiş sayılmaz..." dermiş...

f) "Siz hidâyette olup, emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yaptığınızda, sapıtanın ve emr-i ma'rufunuzu kabul etmeyen kimsenin sapıklığı size zarar veremez.." demektir.

g) Bu cümlenin manası, "Siz, vâcipleri ve farzları yerine getirme hususunda kendinize bakınız.. Yapabildiğinizde, emr-i ma'ruf yapmanız da bu vâcipler cümlesindendir. Eğer onlar bunu kabul etmezlerse, sizin bundan ürkmemeniz gerekir. Çünkü siz böylece, sorumluluktan kurtulmuş olursunuz... Bu sebeple de, sizden başkalarının sapıklığı size zarar veremez" şeklindedir.

h) Cenâb-ı Hak, Resûlü'ne: *"Artık Allah yolunda savaş.. Sen kendinden başkasıyla mükellef (sorumlu) tutulmayacaksın"* (Nisa, 84) demiştir. Bu da, Peygamber'den emr-i ma'rufun sakıt olmayacağını gösterir. İşte burada da böyledir.

BEŞİNCİ MESELE

لَا يَضُرُّكُمْ *"Size zarar vermez"* ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın "عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ" ifâdesinin cevabı olarak meczum olup, râ harfinin fethasıyla okunmuştur. Bu ifâde, râ harfinin zammesiyle de okunmuştur. Bu hususta şu iki izah yanılmıştır:

a) Bu, cümle-i haberiyye olarak bu şekilde okunmuştur. Yani, "لَيْسَ يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ" takdirindedir.

b) Bu kelimenin hakkı, cevap olduğu için sonunun meftuh okunmasıdır. Ancak ne var ki, dâd harfinin (muzarinin aynelfiiline ittibâen) dammesinden dolayı, râ harfi mazmum kılınmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ" buyurmuştur ki bu, "Sizin ve size muhalefet edenlerin dönüşü Allah'adır; böylece O size, yaptıklarınızı haber verecek; yani amellerinize göre size karşılık verecektir" anlamındadır.

Ölüm Yaklaştığında Vasiyete Şahit Tutma

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ

مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِى بِهٖ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ اِنَّآ اِذًا لَمِنَ الْاٰثِمِينَ ﴿١٠٦﴾

"Ey iman edenler, ölüm herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman, vasiyet zamanında, aranızda ya içinizden adâlet sahibi iki şahit (bulundurun), yahut yeryüzünde sefer ettiğinizde başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan diğer iki kişiyi (şahit yapın). Onları, şüpheye düşmüşseniz, namazdan sonra alıkoyarsınız da Allah'a şu sûretle yemin ederler: "Akraba dahi olsa, buna mukabil hiçbir pahayı (menfeâti) satın almayacağız.. Allah'ın şahitliğini gizlemeyeceğiz. Bu takdirde muhakkak ki, günahkârlardanızdır"
(Mâide, 106).

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"siz kendinize bakın"* (Mâide, 105) emriyle nefisleri korumayı emredince, peşinden "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ" buyruğu ile de malı muhafaza etmeyi emretmiştir. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Maide, 106 Âyetinin Nüzul Sebebi**

Âlimler, bu âyetin sebeb-i nüzûlünün şöyle olduğu hususunda ittifak etmişlerdir: "Hristiyan olan **Temîm ed-Dari** ile kardeşi **Adiyy,** beraberlerinde **Amr İbnu'l-Âs**'ın, Müslüman ve muhacir olan kölesi **Büdeyl** olduğu halde, ticaret maksadıyla Şam'a gitmişlerdi. Şam'a varınca, **Büdeyl** hastalandı ve yanında bulunanların tamamını ihtivâ eden bir mektup yazarak, arkadaşlarına haber vermeksizin kumaşların arasına koydu. Sonra da onlara, ailesinin yanına vardıklarında bu eşyayı ona vermesini emredip vasiyette bulundu.. Derken, **Büdeyl** öldü. Bu iki Hristiyan, onun eşyasının arasından üç yüz miskal altın ile, süslenmiş bir gümüş kabı alıp, geriye kalanı da, döndükleri zaman **Büdeyl**'in ailesine teslim ettiler. Bunun üzerine **Büdeyl**'in ailesi eşyayı karıştırırken mektubu buldular ve o mektupta böyle bir kaptan da bahsedildiğini gördüler. Bu sebeple de onlar, **"Temîm** ve **Adiyy**'e: "Bu kap nerede?" dediklerinde, bunlar: "Biz bilmiyoruz.. Bize teslim edileni size verdik.." cevabını verdiler.. Bunun üzerine hadiseyi Allah'ın Resûlü (s.a.s)'ne intikal ettirdiklerinde, Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimeyi indirdi.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ *"aranızda şahit yapın"* ifâdesi شَهَادَةُ مَا بَيْنِكُمْ "Aranızdaki şeyin şehâdeti" takdirindedir. "مَا بَيْنِكُمْ" tabiri, çekişme ve anlaşmazlıktan kinâyedir. İnsanlar çekişme esnasında şahitliğe ihtiyaç duydukları için, âyette "şehâdet" kelimesi, "çekişme"ye muzaf kılınmıştır. "شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ" buyruğundaki "مَا"nın hazfi ise, bilinip açık olduğu için caizdir. Bunun bir benzeri de, "هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ" (Kehf, 78) âyeti ile ki bunun takdiri "هٰذَا فِرَاقُ مَا بَيْنِي وَبَيْنِكَ" şeklindedir. Mansub okuyanlara göre, "لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ" (En'âm, 94) âyetidir.

Cenâb-ı Hak إِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ *"Ölüm herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman, vasiyet zamanında..."* buyurmuştur. Yani, "Ölüm gelip çattığında, kendisine ihtiyaç hissedilen şehâdet..." demektir. حِينَ الْوَصِيَّةِ *"vasiyet zamanında"* tabiri, O'nun, إِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ *"herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman"* cümlesinden bedeldir. Çünkü, ölümün gelip çatma zamanı, vasiyet etmenin gelip çattığı zamandır. Böylece bu zaman, kişide beliren bu iki şey ile bilinmiş olur. Bu tıpkı, ائْتِنِي إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ حِينَ صَلَاةِ الظُّهْرِ "Güneş (hadd-i istivâdan) batıya meyledince, öğlen namazı vakti bana gel" denilmesi gibidir. Ölümün hazır olmasından maksat, onun yaklaşması ve onun vuku bulmasının emârelerinin görülmesidir. Bu tıpkı, كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ *"Sizden birinize ölüm gelip çattığı vakit, eğer mal bırakacaksa, vasiyette bulunmak size farz edildi"* (Bakara. 180) âyeti gibidir. Âlimler, âyet-i kerimedeki, إِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ *"Ölüm herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman, vasiyet zamanında.."* tabirinin, vasiyetin vacip oluşunun delili olduğunu söylemişlerdir. Zira Allah ölümün gelip çatma zamanını vasiyet zamanından başka göstermiştir. Bunun ise, bu iki şeyin birbiriyle çok sıkı bir münasebet arz etmeleri halinde olabileceğini, bu sıkı münasebetin de, ancak vasiyetin vacip olması halinde söz konusu olabileceğini söylemişlerdir.

"İki Doğru Şahid"den Maksat

Daha sonra Cenâb-ı Hak اِثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ *"içinizden adalet sahibi iki (şahit)..."* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette bir hazif bulunup, bu tabirden maksat: "Sizden, âdil iki kimsenin şahâdet etmesidir.." manasıdır. Buna göre âyetin takdiri: "Yukarda nitelikleri belirtilen ölüm gelip çattığında, aranızdaki şeylerin şahâdeti, sizden

adil iki kimsenin şahâdet etmesidir" şeklindedir. Malum olduğu için, işte bu hazf son derece yerinde ve güzel olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler, âyetteki, مِنْكُمْ *"içinizden (sizden)"* kelimesi hakkında şu iki görüşü belirterek ihtilaf etmişlerdir:

1) Çoğu müfessirlerin görüşüne göre, bundan maksat, "Ey mü'minler cemaati sizden, sizin dininizden, topluluğunuzdan, adalet sahibi iki (şahit) şahâdet eder" manasıdır. Binâenaleyh âyetteki, *"yahut yeryüzünde sefer ettiğinizde ...sizden olmayan diğer iki kişiyi (şâhit tutun)..."* tabiri, "yahut yeryüzünde yolculukta iken, sizin dininizden ve ümmetinizden olmayan diğer iki kişiyi (şahit tutun) demektir. Buna göre iki âdil Müslüman, hem yolculukta, hem de mukîm iken şahâdet etmeye elverişli iki kimse demektir. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Ebû Musâ el-Eş'ârî** (r.a), **Saîd İbn Cübeyr, Saîd İbn el-Müseyyeb, Şureyh, Mücâhid, İbn Sîrîn** ve **İbn Cüreyc**'in görüşüdür. Bunlar şöyle demişlerdir: "İnsan gurbette (yabancı diyarlarda) olur ve vasiyetine şahâdet edecek bir Müslüman bulamazsa, bu kimse için Yahudi veya Hristiyan veya Mecûsi veya putperest veyahut da her bir çeşit kâfir şâhit olabilir ve bunların şâhitlikleri geçerlidir. Bu durum dışında kâfirin, Müslüman hakkında şahitliği caiz değildir."

Şa'bî (r.h) şunu nakletmiştir: "Bir Müslüman, gurbette hastalanmış ve vasiyetine şâhit olacak hiçbir Müslüman bulamamıştı. Binâenaleyh bu adam, Ehl-i kıtaptan iki kişiyi şâhit tuttu. Bu iki adam Kûfe'ye vardıklarında, Kûfe vâlisi **Ebû Mûsa'l-Eş'ârî**'nin yanına gittiler ve durumu ona haber vererek, adamın terikesini ve vasiyetini ona sundular. Bunun üzerine **Ebû Mûsâ** (r.a): "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında olan hadiseden sonra, şimdiye kadar hiç olmamış bir iştir" dedi. Sonra onlara, ikindi namazının peşine Kûfe mescidinde, yalan söylemedikleri ve ifâdeleri değiştirmediklerine dâir Allah adına yemin ettirdi ve bu şâhitliklerini geçerli saydı." Bu görüşte olanların bir kısmı: Âyetin bu hükmünün muhkem (değiştirilmemiş) olduğunu, bir kısmı da mensûh (değiştirilmiş) olduğunu söylemişlerdir.

2) **Hasan el-Basrî, Zührî** ve cumhur-u fukahânın görüşüne göre âyetteki, *"içinizden adalet sahibi iki şahit.."* tabiri, akrabanızdan âdil iki şahit; *"sizden olmayan diğer iki kişiyi.."* tabiri de, "yabancılardan, akrabanız olmayanlardan iki kişi.." manasınadır. Bu, "Siz yeryüzünde yolculuğa çıkar, yolculukta iken ölüm size gelip çatarsa ve yanınızda da akrabalarınızdan

hiç kimse bulunmaz ise, o zaman bu vasiyetinize akrabanız olmayan yabancı iki kimseyi şahit tutun" demektir. Cenâb-ı Allah, ölen kimsenin durumlarını daha iyi bildikleri, ona daha şefkatli oldukları ve onun vârislerine daha çok merhamet ve şefkatle davranacaklarını bildiği için, şâhidin öncelikle akrabalardan olmasını emretmiştir.

Bu Şahitlerin Gayr-i Müslimlerden Olacağını Söyleyenlerin Delilleri

Birinci görüşün sahipleri, görüşlerinin doğruluğuna şu şekillerde istidlal etmişlerdir:

1) Allahu Teâlâ, âyetin başında *"Ey iman edenler.."* buyurmuş ve bu hitabı bütün mü'minlere teşmil etmiştir. Binâenaleyh bu hitabından sonra da, *"yahut sizden olmayan diğer iki kişiyi (şahit tutun)..."* buyurunca bu, hiç şüphe yok ki, "bütün mü'minlerden başka diğer iki kişiyi..." manasına olur.

2) Cenâb-ı Hak: *"Yahut yeryüzünde sefer ettiğinizde... sizden olmayan diğer iki kişiyi (şâhit yapın)"* buyurmuştur. Bu, diğer iki kişinin şahit tutulabilmesinin, bu şahitlik işinin yolculukta olması şartına bağlı olduğunu gösterir. Binâenaleyh eğer bu ifâdeden maksat, diğer iki Müslüman kişinin şâhit tutulması olsaydı, bu yolculuk şartına bağlanmazdı. Çünkü Müslümanın şâhitliğine başvurmak, hem seferde, hem de mukîm iken câizdir.

3) Ayet, bu iki şâhide, namazdan sonra yemin ettirmenin vacip olduğuna delâlet eder. Halbuki Müslümanlar, Müslüman olan şahidin yemin etmesinin vacip olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece, bu iki şahidin Müslümanlardan olmadıklarını anlıyoruz.

4) Bu âyetin sebeb-i nüzulü, yukarıda da belirttiğimiz gibi Müslüman olan **Büdeyl** hakkında, iki Hristiyanın şahitlik etmesidir.

5) Biz, **Ebû Mûsa el-Eş'arî** (r.a)'nin, kendilerine yemin ettirdikten sonra, iki Yahudinin şâhitliğine göre hüküm verdiğini rivayet etmiştik. Hiçbir sahabî, **Ebû Mûsâ** (r.a)'nın bu hareketini reddetmemiştir. Binâenaleyh bu bir icmâ olmuştur.

6) Biz, iki kâfiri şâhit tutmayı, ancak Müslümanlardan şâhit tutacak hiç kimse bulamadığımız zaman câiz görüyoruz. Halbuki zaruretler, bazen mahzurlu şeyleri mubah kılar. Baksana yüce Allah, namaz için teyemmümü, namazı kısaltmayı, Ramazanda oruç bozmayı ve meyte etinden yemeyi, zaruretler bulunması halinde câiz kılmıştır. Bu durumda da bir zaruret söz konusudur. Çünkü Müslüman gurbette öleceğini anlar ve

kendisine şâhitlik edecek bir Müslüman bulamaz ise, kâfirlerin şâhitliği de makbul sayılmaz ise bu Müslümanın pek çok işi zâyî olur, ortada kalır. Çünkü çoğu kez bu kimseye zekât ve keffâret farz olmuştur, ama yerine getirememiştir. Yine onun elinin altında birtakım emânetler veya üzerinde bazı borçlar vardır. Erkeklerin vâkıf olmaları mümkün olmadığı için, hayız, hamilelik, doğum ve doğarken çocuğun (canlı olduğunun delili olmak üzere) ağlayıp ağlamadığı gibi, kadınlarla ilgili hallerde zaruret sebebiyle kadınların şâhitliği ile yetiniyoruz. Biz bu hususlarda, zaruretten ötürü, kadınların şahâdeti ile yetindiğimize göre, burada da böyle olmalıdır.

Bu Şahitlerin Müslüman Olmalarını Şart Koşanlar

Bu hükmün mensûh olduğunu söyleyenlerin görüşü, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Zira ümmetin çoğu, Mâide Sûresi'nin, Kur'ân'ın son nazil olan sûresi olup bu sûrede hiçbir mensûh âyet bulunmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

İkinci görüşün sahipleri de, *"içinizden adalet sahibi iki kişiyi şâhit yapın"* (Talak, 2) âyetini, görüşlerine delil getirmiş ve kâfirin âdil olmayacağını söylemişlerdir.

Birinci görüş sahipleri buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Bu âyette bahsedilen adâletten maksadın, din ve îtikâd bakımından âdil olma değil de, yalandan sakınma bakımından âdil olma manası olması niçin câiz olmasın?" Bunun delili şudur: Biz, kendi mezhep ve inançlarında âdil olmadıkları halde hevâ-vü heveslerine uyanların ve bid'atçilerin şahâdetlerinin makbûl olduğu noktasında ittifak ettik. Bu kimseler yalandan sakınma hususunda âdil oldukları müddetçe bunların şâhitliklerini kabul ederiz. İşte bu meselede de böyledir: Biz, kâfirin âdil olmadığını kabul ediyoruz. Ancak, *"içinizden adâlet sahibi iki kişiyi şâhit yapın"* (Talâk, 2) âyeti umûmî bir ifâde olup bu âyetteki, *"Ya içinizden adâlet sahibi iki şâhit, yahut yeryüzünde sefer ettiğinizde... sizden olmayan diğer iki kişiyi (şâhit yapın)"* ifâdesi ise, husûsî bir ifâdedir. Zira Allah, bizden olan âdil kimsenin şâhitliğini, mukim iken farz kılmış, seferde ise bizden olmayan kimsenin şahâtetini yeterli bulmuştur. Binâenaleyh bu âyet (sefer durumuna) hastır. Sizin zikrettiğiniz âyet ise, umûmîdir. Hâs (özel hüküm bildiren), âmm (genel hüküm bildiren) âyetten önce nazar-ı itibara alınır. Bilhassa hâs olan âyet, nüzûl bakımından daha sonra olursa... Hiç şüphesiz ki Mâide sûresi daha sonra nâzil olmuştur. Binâenaleyh hâs olan bu âyetin, sizin zikrettiğiniz

genel mânadaki âyetten önce göz önüne alınması ittifakla vâcip olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Bu Şahitlik, Gurbet Halinde Sözkonusudur

Daha sonra gelen اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ *"yahut yeryüzünde sefer ettiğinizde başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan diğer iki kişiyi (şâhit yapın)..."* buyruğu ile ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "اَوْ اٰخَرَانِ" (yahut diğer iki kişi) tabiri "اِثْنَانِ" (iki şâhit) lâfzı üzerine atfedilmiştir. Buna göre âyetin takdiri, شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اَنْ يَشْهَدَ اِثْنَانِ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ "sizin aranızdaki şâhitlik, sizden iki kişinin veya sizin dışınızdakilerden diğer iki kişinin şâhitlik yapmasıdır" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Yeryüzünde sefer edip de başınıza ölüm musibeti gelmişse..."* ifâdesinin maksadı, "Müslümanların dışında diğer iki kişinin şâhitliğinin istenmesinin, bu şâhitliği isteyen kimsenin yeryüzünde yolcu olması ve kendisine ölüm emârelerinin gelmesi şartlarına bağlı olduğunu beyan etmektir.

Şahitlerin Namazı Müteakip Alıkonulmaları

Daha sonra تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ *"Onları namazdan sonra alıkoyarsınız"* buyurulmuş olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

تَحْبِسُونَهُمَا *"O, iki şahidi alıkor hapsedersiniz"* cümlesi, "onları durdurursunuz" manasınadır. Nitekim bir adam, مَرَّ بِي فُلَانٌ عَلَى فَرَسٍ فَحَبَسَ عَلَى دَابَّتِهِ "Falanca bana atı üzerinde uğradı, (bir süre) atını alıkoydu, yani durdurdu" der. Yine, حَبَسْتُ الرَّجُلَ فِي الطَّرِيقِ اُكَلِّمُهُ "Konuşayım diye adamı yolda hapsettim" yani "durdurdum" denilir. Eğer, "Âyetteki bu ifâdenin, sözdeki yeri nedir?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, müste'nef (yeni) bir sözdür. Buna göre sanki, "Eğer onlar hakkında bir şüphe bulunur ise, ne yapalım" diye sorulmuş da, cevaben "Sizler onları alıkorsunuz" denilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ *"namazdan sonra"* ifâdesi hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: İbn Abbas (r.a): "Bu, o iki şâhidin, mensubu oldukları dindaşlarının namazlarından (ibadetlerinden) sonra manasınadır" demiştir.

İkinci Görüş: Müfessirlerin çoğu, buna, "ikindi namazından sonra..." manasını vermişlerdir. Buna göre eğer, "Âyette mutlak olarak "namaz" zikredildiği halde, bundan "ikindi namazının" kastedildiği nasıl anlaşılmıştır?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, şu sebeplere binâen bilinmiştir:

a) Bu vakit, sahabece, yemin ettirme vakti olarak bilinir. Bundan dolayı bilinen ve meşhur olan bir şeyle takyîd etmek, lafızla takyîd etmeye ihtiyaç bırakmamıştır.

b) Rivayet olunduğuna göre bu âyet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), ikindi namazını kıldırmış ve daha sonra **Adiyy** ile **Temîm**'i çağırtmış ve onlardan minbere çıkıp yemin etmelerini istemiştir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu tatbikatı bu "namaz"ın "ikindi namazı" diye kayıtlanmasına bir delil olmuştur.

c) Her dinin mensupları, bu vakte saygı duyar, bu vakitte tanrıyı anar ve bu esnada yalan yere yemin etmekten sakınırlar. Ehl-i kitap da, güneş doğarken ve batarken namaz kılar (ibadet eder).

Üçüncü Görüş: Hasan el-Basrî: "Âyette bahsedilen namaz kelimesi ile, öğle veya ikindi namazı kastedilmiştir. Çünkü Hicazlılar, muhakeme için, bu iki vakitten sonra otururlardı" demiştir.

Dördüncü Görüş: Bundan murat, hangi namaz olursa olsun, namazın kılınmasından sonra bu işin yapılmasıdır. Yemini, namazın kılınmasından sonra yaptırmanın gayesi şudur: Namaz, fuhşiyyâttan ve münkerâttan (kötü şeylerden) insanı alıkor. Binâenaleyh yemin edecek kimsenin, namazdan sonra, yalan yere yeminden kaçınması ihtimali daha çok ve mükemmeldir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Yeminler, kan davaları, talâk ve köle azâdı, iki yüz dirheme baliğ olduğu zaman mal hususlarındaki yeminler, gerek zaman gerek mekân itibariyle önemli yerlerde ve şiddet ve mehabet ifâde eden lafızlarla yapılır. Böylece, Mekke'de ikindiden sonra, Rükn ile Makam-ı İbrahim arasında; Medine'de (Mescid-i Nebevî'de) minber üzerinde, Beyt-i Makdis'te Sahra (Hz. Peygamber'in, üzerine basarak Mirac'a başladığı kayanın) yanında; diğer beldelerde ise, en kıymetli mescitlerde yapılır."

Ebû Hanîfe (r.h): "Yemin, bir zamana veya bir mekâna tahsis edilmeksizin yapılır" demiştir ki, bu görüş âyetin hilâfınadır. Bir de yemin ettirmenin maksadı, korkutmak ve ta'zim hissini uyandırmaktır. **Şâfiî** (r.h)'nin bahsetmiş olduğu görüşün daha kuvvetli olduğunda herhangi bir şüphe yoktur.

Daha sonra, فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِى بِهٖ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى *"Onları, şüpheye düşmüşseniz, namazdan sonra alıkoyarsınız da, Allah'a şu suretle yemin ederler: "Akraba dahi olsa, buna mukabil hiçbir pahayı (menfaati) satın almayacağız..."* buyurulmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ" sözünün başındaki fâ harfi, "cezâ" manasını ifâde eder. Yani, "Sizler o iki şahidi tutarsınız da onlar, bu tutmanız sebebiyle, yemin etmeye yönelirler" demektir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"şüpheye düşmüşseniz"* ifâdesi, yemin ile yemin edilen konu arasına girmiş, bir itirazı (parantez içi) cümledir. Bunun manası şudur: "Onların durumundan şüphe edip, onları itham ederseniz, onlara yemin ettiriniz." Âyetin, kâfirleri şahit tutma hakkında nâzil olduğunu söyleyen kimse, bu görüşle, bu mânayla ihticâc etmiştir. Çünkü ona göre, Müslüman şahide yemin ettirmek caiz değildir. Âyetin Müslümanlar hakkında nazil olduğunu söyleyenler de, "Bu, mensûhtur" demişlerdir. **Hz. Ali** (r.a)'den rivayet edildiğine göre o, töhmet ve şüphe söz konusu olduğu zaman, şâhide ve rivayette bulunana yemin ettirirdi.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hiçbir Şey Karşılığında Doğru Şahitlikten Vazgeçmemek**

Âyetteki "لَا نَشْتَرِى بِهٖ ثَمَنًا" ifâdesi, "O iki şahit, 'onu hiçbir paha ve bedel mukabilinde satmayız' diyerek, 'Biz Allah'ın ahdini, dünyevî hiçbir şey mukabilinde satmayız' diye, yemin ederler" manasındadır. Bu, *"Gerçekten Allah'a olan ahitlerini ve yeminlerini az bir bedel karşılığında satanlar..."* (Âl-i İmran, 77) âyeti gibidir. Yani, biz ne bir şey alır, ne de değiştiririz. Bir şeyi satan kimse, mutlaka karşılığında bir bedeli satın almış olur.

Âyetteki, وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى *"Akraba dahi olsa..."* ifâdesi, "biz, Allah'a olan ahdi, dünyevî bir şey karşılığında satmayız. İsterse bu şey akrabaların bağışladığı şey olsun, isterse o malın kendisi olsun.." manasınadır. Âyette özellikle "akraba" zikredilmiştir, zirâ insanların, akrabalarına temayülü daha çok ve onlar sebebi ile yağcılık yapması daha ileri derecede olur. Bu

tıpkı, *"Ey imân edenler, adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şâhitlik edenler olun. (Şahitliğiniz), isterse kendinizin, ana-babanızın ve akrabalarınızın aleyhinde olsun..."* (Nisâ, 135) âyeti gibidir.

Sonra Allahu Teâlâ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ *"Allah'ın şâhitliğini gizlemeyeceğiz"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâde, *"Buna mukabil, hiçbir pahayı (menfaati) satın almayacağız"* ifâdesi üzerine atıftır. Yani o iki şahit, "Biz buna mukabil hiçbir pahayı (menfaati) satın almayacağız ve Allah'ın şâhitliğini, yani Allah'ın korunmasını ve yapılmasını emrettiği şâhitliği gizlemeyeceğiz" diye yemin ederler.

İKİNCİ MESELE

Şa'bî'den rivayet edildiğine göre o, âyetteki "شَهَادَةً" kelimesi üzerinde vakıf yapmış, sonra kasem harfinin mahzûf olduğunu ve onun yerine istifhâm harfinin getirildiğini belirtmek için, "اٰللّٰهِ" şeklinde başlamıştır. Yine onun, **Sîbeveyh**'in de bahsettiği gibi, "Allah" lafzının hemzesini medsiz okuduğu da rivayet edilmiştir. **Sîbeveyh** şöyle demiştir: "Bazı Araplar, تَاللّٰهِ (Allah'a yemin olsun ki) manasında, ...اَللّٰهِ لَقَدْ كَانَ كَذَا "Allah'a yemin olsun ki, şu şöyle oldu" derler."

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّا إِذًا لَمِنَ الْآثِمِينَ buyurmuştur ki bu, "Biz, bu şâhitliği gizler isek, günahkârlardan oluruz" demektir.

Güveni Kaybettiren Şahitlerin Yerine Başkalarının Geçmesi

فَإِنْ عُثِرَ عَلٰى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَاٰخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٧﴾ ذٰلِكَ أَدْنٰى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٠٨﴾

"Eğer o iki şahit aleyhine, onların muhakkak bir günahı hak ettiklerine muttali olunur ise, o zaman, kendilerine hak terettüp edenlerden iki kişi, ki onlar buna daha layıktır, öbürlerinin yerine

geçerler ve 'vallahi bizim şâhitliğimiz, o ikisinin şâhitliğinden daha doğrudur. Biz (haddi) aşmadık. Çünkü o takdirde zâlimlerden oluruz' diye Allah'a yemin ederler. Bu, şâhitliği usûlüne uygun (dosdoğru) ifâ etmelerine yahut onların yeminlerinden sonra yeminlerinin reddedileceğinden korkup çekinmelerine daha uygundur. Allah'tan ittikâ edin, (O'nun emirlerini) dinleyin. Allah fâsıklar gürûhuna hidayet etmez (doğruyu buldurmaz)"
(Mâide, 107-108).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنْ عُثِرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا *"Eğer o iki şahit aleyhine, onların muhakkak bir günahı hak ettiklerine muttali olunur ise..."* buyurmuştur. **Leys** (r.h) şöyle demektedir: Bir kimse, başka bir kimsenin üzerine girip muttali olmadığı bir duruma muttali olduğu zaman "عَثَرَ الرَّجُلُ - يَعْثِرُ - عُثُورًا -"; bir kimse, bir kimseyi kendi durumuna muttali kıldığında, "أَعْثَرْتُ فُلَانًا عَلَى أَمْرِي" ve bir kimse, bir şeye takılıp düştüğünde "- عَثَرَ الرَّجُلُ - يَعْثُرُ - عَثْرَةً" denilir.

Dilciler şöyle demişlerdir: "عُثِرَ" ifadesinin aslı tökezlemek ve düşmek demek olan "اَلْعَثْرَةُ" tabirinden olup "اِطَّلَعَ" manasındadır. Bu böyledir, çünkü tökezleyen kimse ancak, görmediği bir şey sebebiyle tökezlemiş olur. O şey sebebiyle tökezleyince de, ona muttali olur ve onun böylece ne olduğuna bakar... İşte bundan dolayı, kendisine kapalı, gizli ve saklı olan bir şeye muttali olan herkese, قَدْ عَثَرَ عَلَيْهِ "Ona muttali oldu"; başkasını o şeye muttali kıldığında da, أَعْثَرَ غَيْرَهُ "Başkasını muttali kıldı" denilmektedir. Hak Teâlâ'nın, وَكَذٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ *"Böylece, onlara muttali kıldık..."* (Kehf, 21) âyeti de bu mânadadır. Yani, "Biz muttali kıldık (أَطْلَعْنَا)" demektir. Buna göre âyetin manası, "Eğer bir tökezleme ve onların hıyanette bulunduklarına, böylece de yalan yeminleri sebebiyle bir günaha müstahak oldukları öğrenilirse" şeklinde olur.

Daha sonra فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ *"...O zaman, kendilerine hak terettüp edenlerden iki kişi, ki bunlar buna daha layıktır, öbürlerinin yerine geçerler.."* duyurulmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki âyetin manası şöyledir: "Şayet, kendilerine vasiyet edilen o iki kişinin yemin etmelerinden sonra, onların bir günaha müstahak olduklarına,

yani sözdeki yalanları veya maldaki hıyanetleri sebebiyle, yeminlerini bozduklarına muttali olunursa, o zaman yemin etmek üzere, yemin hususunda o iki kişinin yerine geçecek, ölen kimsenin yakınlarından iki adam kalkar ve: "Hiç şüphesiz andolsun ki biz, bu iki zimmînin hıyanetine, yalanlarına, tebdil ve tahriflerine muttali olduk.. Biz bu hususta haddi aşmıyor, yalan da söylemiyoruz.." diyerek, Allah adına yemin ederler..

Rivayet olunduğuna göre bu âyet nazil olunca, Allah'ın Resûlü (s.a.s), ikindi namazını kıldırdı, müteakiben de **Temim** ile **Adiyy**'i çağırarak, onlardan minber üzerinde, kendisinden başka ilâh olmayan Allah adına, "Bu mal hususunda, bizden herhangi bir hainlik çıkmadı.." diye yemin etmelerini istedi. Onlar yemin edince de, Allah'ın Resûlü (s.a.s), onları salıverdi. Onlar bir süre, bu kabı sakladılar. Daha sonra kap, bulundu...

Âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Buna göre bu kabın Mekke'de bulunduğu söylendiği gibi, şu da ileri sürülmüştür: Aradan uzun müddet geçince, onlar bu nakışlı kabı ortaya çıkardılar.. Bu iş, **Sehmoğulları**'nın kulağına vardı.. Müteakiben Sehmoğulları, bu iki kişiyi arayıp buldular.. Bunun üzerine bu iki kişi de: "Biz bunu, ondan satın aldık.." dediler. Sehmoğulları da: "Biz size, arkadaşımız herhangi bir şey sattı mı demedik mi?" Bunun üzerine siz de, "Hayır! demediniz mi?" dediklerinde o ikisi: "Bizim bu hususta bir delilimiz yoktu.. Bu sebeple kötülenmekten hoşlanmadık da, bu durumu sakladık..." diye cevap verdiler. Bunun üzerine onlar hadiseyi, Allah'ın Resûlü (s.a.s)'ne intikal ettirdiler. Bunun üzerine Allah فَإِنْ عُثِرَ *"muttali olunursa"* âyetini indirdi. Bunun üzerine **Amr İbnu'l-Âs** ile Sehmî olan **Muttalip İbn Ebî Rifâ'a**, ayağa kalkarak, ikindi namazından sonra Allah'ın adına yemin ettiler. Bu sebeple Allah'ın Resûlü (s.a.s), bu kabı, bu kimselere ve ölünün velilerine teslim etti. Müslüman olduktan sonra **Temîm ed-Darî** şu sözleri söylüyordu: "Allah ve Resûlullah, doğru sözlüdürler. Kabı ben aldım. Allah'a tevbe ediyorum.."

İbn Abbas'tan şu rivayet edilmiştir: Bu hadise, **Temîm ed-Darî,** Müslüman oluncaya dek saklı kalmıştı. O Müslüman olunca, bunu haber vererek: "Ben ve arkadaşım, yalan yere yemin ettik.. Biz kabı, bin dirheme sattık ve parayı aramızda bölüştük" demiştir. Daha sonra da, kendisi beş yüz dirhem verdiği gibi, arkadaşından da beş yüz dirhem çekip almış; böylece bu bin dirhemi meyyitin sahiplerine vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki *"diğer iki kişi... öbürlerinin yerine geçerler"* ifâdesi, "Kendi dinleri ve cemaatlerinden olmayan o iki şâhidin yerine geçerler" manasındadır. *"Kendilerine hak terettüp edenlerden..., ki onlar buna daha layıktır"* sözünden de maksat, ölünün sahipleridir. Âlimler, ölünün sahiplerinin niçin bu vasıfla vasıflandırıldıkları hususunda çok söz söylemişlerdir: Bana göre bu hususta en doğru izah bir tane olup o da şudur: Onlar, onların malını alınca, böylece onlara, onların malı hususunda onlar namına bir hak terettüp ettiği için bu vasıfla vasıflandırılmışlardır. Çünkü başkasının malını alan kimse, bu mal ile olan ilgisinin, malın esas sahibinin o mal ile olan ilgisinden daha üstün olması için çaba sarf eder. Böylece de mâlikin, "o bu mala, onun namına müstahak oldu..." diye vasfedilmesi yerinde olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"اَلْاَوْلَيَانِ" kelimesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu kelimenin, mahzûf mübtedânın haberi olmasıdır. Buna göre kelâmın takdiri, "هُمَا الْاَوْلَيَانِ" şeklindedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak *"diğer iki kişi ...öbürlerinin yerine geçerler"* buyurunca, sanki, "kimdir bu iki kişi?" denilmiş buna cevaben de, اَلْاَوْلَيَانِ *"kendilerine hak terettüb eden iki kişidir"* denilmiştir.

b) Bu kelimenin, "يَقُومَانِ" ifadesindeki fâil elif'inden bedel olmasıdır. Buna göre takdir, "فَيَقُومُ الْاَوْلَيَانِ" şeklinde olur.

c) **Ahfeş** "اَلْاَوْلَيَانِ" kelimesinin "فَاٰخَرَانِ" kelimesinin sıfatı olmasını uygun görmüştür. Bu böyledir, zira "nekire" kelime daha önce geçip sonra da, aynı kelime tekrar zikredilince, ma'rife olarak getirilir. Bu tıpkı, كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ *"İçinde bir çerağ bulunan bir hücredir..."* (Nûr, 35) âyeti gibidir. Bu âyette, "مِصْبَاحٌ" kelimesi nekîre olarak getirilmiş, daha sonra da, اَلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ *"O çerağ bir sırça içindedir...."* denilmiştir. "زُجَاجَة" kelimesinde de durum aynıdır. Bu kelime önce nekîre olarak getirilmiş, daha sonra da ma'rife olarak, "اَلزُّجَاجَةِ" (Nur, 35) denilmiştir. Bu, senin tıpkı رَاَيْتُ رَجُلًا "Bir adam gördüm" deyip de, sonra da bir kimsenin مَنِ الرَّجُلُ "kimdir o adam?" demesi gibidir. Böylece bu kelime, ikinci kez tekrarlanınca, ma'rife olarak, "اَلرَّجُلُ" şeklinde getirilmiştir.

d) "اَلْاَوْلَيَانِ" kelimesinin "اٰخَرَانِ" kelimesinden bedel olması da caizdir. Ma'rife kelimenin nekîre bir kelimeden bedel addolunması çoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Yüce Allah bu iki kimseyi, şu iki sebepten dolayı "evleyân" diye nitelemiştir:

a) "Evleyân" kelimesinin manası, "ölenin en yakın iki kimsesi" demektir,

b) Mânanın, "Yemin etmeye en yakın iki kimse" şeklinde olması da caizdir. Bunun sebebi şudur: Kendilerine vasiyet edilen o iki kişi, ölen kimsenin gümüş kabı sattığını iddia edince, yemin etme işi ölünün sahiplerine intikal eder. Çünkü kendilerine vasiyette bulunulan bu iki kişi, ölen kimsenin o kabı sattığını iddia edip, ölünün en yakını olan o kişi de bunu kabul etmeyince, böylece yemin etme işi, ölüye en yakın olan bu iki kişinin hakkı olur.. Bu tıpkı şuna benzer: Bir kimse bir başkasına borcu olduğunu kabul edip sonra da o borcunu ödediğini iddia ederse, daha önce borcu olduğunu iddia eden bu kimsenin yemin etmesi gerektiğine hükmedilir. Çünkü bu kimse, "o borcu ödedim.." diye, "müddeâ aleyh" (aleyhine davâ açılan kimse) durumuna geçmiş olur.

BEŞİNCİ MESELE: **Farklı Kıraatlere Göre Manalar**

Cumhurun meşhur kıraati, tâ harfinin dammesi, hâ harfinin de kesresiyle "اُسْتُحِقَّ" şeklindedir. "El-evleyân" kelimesi ise, "el-evlâ" kelimesinin tesniyesidir. Biz bunun hangi manaya geldiğini biraz önce izah ettik. **Hamza** ile **Âsım**'ın ravisi **Ebû Bekr**'in kıraati ise, cemî sığasında "اَلْاَوَّلِينَ" şeklinde olup, *"kendilerine hak terettüp eden, edenler"* ifâdesinde bahsedilen bütün vereselerin sıfatıdır. Buna göre kelamın takdiri مِنَ الْاَوَّلِينَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمْ مَا لَهُمْ "Onlar namına, kendilerine mallarından bir hak terettüp eden ilk kimselerden..." şeklinde olur. Onlar, ilk önce zikredilmiş oldukları için, "evvelkiler" diye tavsif edilmişlerdir. Baksana daha önce Allah'ın *"Ey iman edenler... aranızdaki şâhitlik..."* (Mâide, 106) âyeti geçmişti. "اِثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ" ifadesi de aynı şekilde, okunuş bakımından, "اَوْ اٰخَرَانِ" (Maide, 106) ifâdesinden önce geçmişlerdir. Sadece **Hafs,** "اِسْتَحَقَّ" kelimesini, tâ ve hâ harflerinin fethası ile müfret olarak; "اَلْاَوْلَيَانِ" kelimesini ise tesniye olarak okumuştur. Bu kıraatin izahı şu şekildedir: "Hainlikleri ortaya çıkan o ilk iki vasî, ölen kimse onları vasiliğe tayin ettiği için, buna, kendileri dışındakilerden daha yakın ve uygundurlar. Fakat onlar vârislerin mallarında hainlik yapınca, o ilk iki kimsenin vârisler aleyhine müstahak olduklarının, yani o iki kimsenin, vârislerin mallarında hainlik yapmış olduklarının söylenmesi caiz olmuştur."

Hasan el-Basrî ise, kelimeyi "اَلْاَوَّلَانِ" (ilk iki kişi) şeklinde okumuştur ki, bunun manası, geçen izahlardan da anlaşılacağı gibi, açıktır.

Müteakiben, فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَا اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا اِنَّا اِذًا لَمِنَ الظّٰلِمِينَ *"Ve 'vallahi bizim şâhitliğimiz, o ikisinin şâhitliğinden daha doğrudur. Biz (haddi) aşmadık. Çünkü o takdirde zâlimlerden oluruz' diye Allah'a yemin ederler"* buyurulmuştur. Bu kısmın manası açıktır. Yani "Biz, bu malı isteme ve o ilk iki kişiye hainlik isnat etme hususunda haddi aşmadık" demektir. Âyetteki "اِنَّا اِذًا لَمِنَ الظّٰلِمِينَ" cümlesi ise, "Eğer biz, yalan olduğunu bile bile ve yalan-yanlış şeye inanarak yemin edersek, o zaman zâlimlerden oluruz" manasındadır.

Daha sonra Hak Teâlâ, ذٰلِكَ اَدْنٰى اَنْ يَاْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَا اَوْ يَخَافُوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْ *"Bu, şâhitliği usûlüne uygun (dosdoğru) ifâ etmelerine, yahut onların yeminlerinden sonra yeminlerinin reddedileceğinden korkup çekinmelerini daha çok temin eder"* buyurmuştur. Bu ifâdenin manası şudur: "Zikrettiğimiz bu hüküm ve koyduğumuz bu usûl, onların şahâdeti usûlüne uygun bir şekilde yapmalarını ve en güzel bir şekilde ifâ etmelerini daha çok temin edicidir. Fakat onlar, kendi yeminlerinden sonra, vârislere de yemin havâle edileceği, bu sebeple de yalanlarının ortaya çıkarak, insanlar arasında rezil ve rüsva olacakları korkusu ile, söyledikleri şeyler hususunda yemin etmekten çekiniyorlar."

وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ *"Allah'tan ittikâ edin, (O'nun emirlerini) dinleyin. Allah fâsıklar güruhuna hidayet etmez, doğruyu buldurmaz"* buyruğu: "Emânetlere hainlik etme hususunda Allah'tan korkun ve Allah'ın öğütlerini dinleyin, yani bu öğütlerle amel edip, bu hususlarda Allah'a itaat edin. Muhakkak ki Allah fâsık olan bir topluluğu hidayete erdirmez" manasındadır.

Bu, Allah'ın hükmüne ve emirlerine muhalefet edenler hakkında bir tehdit ve uyarı ifâde etmektedir. İşte, müfessirlerin i'rab, nazım ve hüküm bakımından son derece zor olduğu hususunda ittifak etmiş oldukları bu âyetin tefsiri hakkında söylenecek şeyler bundan ibarettir.

Vâhidî (r.h) **"el-Basît"** adlı eserinde, **Hz. Ömer İbn el-Hattâb** (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu âyet bu sûrede bulunan hükümlerin en çetin ve en zor olanıdır." Bu âyetle ilgili olarak zikrettiğimiz hüküm, fakihlerin ekserisine göre mensuhtur. Allah, kelâmının sırlarını en iyi bilendir.

Resûllerden Ümmetlerin Tutumu Sorulacak

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَآ أُجِبْتُمْ ۖ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ عَلَّٰمُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

"O gün, Allah bütün peygamberleri toplayıp da, 'Size, nasıl karşılık verildi?' diyecek. Onlar da, 'Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gaybları hakkıyla bilen sensin' diyecekler" (Mâide, 109).

Bil ki Hak Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'deki âdeti şu şekilde cereyan eder: O, çeşit çeşit şer'î hüküm ve mükellefiyetler zikrettiği zaman, bunun peşinden, daha önce zikrettiği mükellefiyetleri ve ahkâmı te'kîd edici olsun diye, ya ulûhiyyetle ilgili meseleleri, ya geçmiş peygamberlerin hallerinin izahını, yahut da kıyâmet hallerinin beyanını getirir. İşte bundan dolayıdır ki, Allah daha önce birçok şer'î hükümleri zikredince, bunların peşinden önce kıyâmetin hallerini, sonra da **Hz. İsa** (a.s)'nın hallerini anlatmıştır. Kıyâmetin hallerini anlatışı, يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ *"O gün, Allah bütün peygamberleri toplar..."* âyeti olup, bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında iki görüş bulunmaktadır:

Birincisi: Bu âyet-i kerîme, daha önceki ifâdelere bağlıdır.

Buna göre de, bu âyet hakkında iki izah şekli vardır:

a) **Zeccâc,** kelâmın takdirinin, وَاتَّقُوا اللّٰهَ يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ "Allah'ın bütün peygamberleri toplayacağı gün Allah'tan korkun" şeklinde olduğunu ve "يَوْمَ" kelimesinin, fiilin zarfı olarak değil, mef'ûl olarak mansûb olduğunu, çünkü insanların, sadece bu gün (kıyamet günü) için takva ile emredilmemiş olduklarını söylemiştir.

b) **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bunun takdirinin, "Allah'ın bütün peygamberleri topladığı o günde, Allah fâsık kavimleri hidayete erdirmez, yani onları cennetin yollarına hidayet etmez" şeklinde olması câizdir. Nitekim *"(Allah) o kâfirleri, cehennemin yolundan başka bir yola hidayet edecek değildir"* (Nisâ, 168) buyurulmuştur" demiştir.

İkincisi: Bu âyet-i kerîmenin, daha önceki ifâdelerle bir münasebeti yoktur. Buna göre de âyetin iki manası vardır:

a) Bunun takdiri, "Allah'ın bütün peygamberleri toplayacağı o günü (an)" şeklindedir.

b) Takdir, "Allah'ın bütün peygamberleri toplayacağı o günde, şu şu olur" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi: "Âyetteki "مَاذَا" (ne, nasıl) ifadesi, "أُجِبْتُمْ" (karşılık verildiniz) fiilinin mef'ûl-ü mutlakının mansub oluşu çeşidinden olarak mansubdur. Bunun manası: "Size nasıl bir icabet ile icabet olundu; inkâr yollu bir icabet (karşılık) ile mi, ikrâr yollu bir icâbet ile mi..?" şeklindedir. Şayet burada "cevap" murat edilmiş olsaydı "بِمَاذَا أُجِبْتُمْ" denilirdi" demiştir. Buna göre eğer, "Bu sorunun ne faydası var?" denilir ise, deriz ki: "Bu, o peygamberlerin kavimlerini azarlamak içindir. Nitekim *"Diri diri gömülen kıza, hangi suçtan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman..."* (Tekvîr, 8-9) buyruğundan maksat da, bu işi yapan insanı azarlayıp kınamaktır."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Resûllerin Şahitliğine Dair Bu Âyetle Nisa, 41 Âyeti Nasıl Bağdaşır?**

Âyetteki, قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ *"Onlar da: 'Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gaybları hakkıyla bilen sensin' diyecekler"* sözünün zâhiri, peygamberlerin ümmetlerine şahâdette bulunmayacaklarına delâlet etmektedir. Bu âyet ile, *"Her ümmetten birer şâhit, onların üzerine de (ey habîbim) seni bir şâhit olarak getirdiğimiz zaman, (onların hali) nice olur?"* (Nisâ, 41) âyetini birleştirmek son derece müşkildir. *"Böylece sizi, insanlara karşı şâhitler olasınız, bu peygamber de sizin üzerinize bir şâhit olsun diye, vasat (örnek, âdil) bir ümmet yapmışızdır"* (Nisâ, 143) âyeti de böyledir. Çünkü bizim ümmetimiz, diğer insanlara şâhitlik edince, bundan ötürü, peygamberlerin de kendi ümmetlerine şâhitlikte bulunmaları öncelikle gerekir?" Buna, birkaç şekilde cevap verilebilir:

a) Müfessirlerden bir topluluk şöyle demiştir: "Onu müşahede etmeleri sebebi ile, insanların kalpleri âdetâ yerinden sökülüp kopacağı için, kıyametin zelzeleleri ve dehşetli korkuları vardır. İşte bu sebeple, peygamberler (a.s), bu dehşetengiz korkuları müşâhede ettikleri zaman, birçok şeyi unuturlar da: *"Bizim hiçbir bilgimiz yok"* derler. Akılları başlarına gelip, korkuları zâil olunca, ümmetleri hakkında şahâdette bulunurlar." Büyük âlimlerden birçoğu bu görüşü benimsemiş ise de, bu cevap bence zayıftır. Çünkü Allahu Teâlâ, sevaba nail olanları vasfederken, *"O en büyük korku*

bunları asla tasaya düşürmez" (Enbiya, 103) buyurmuştur. Yine O: *"Ogün yüzler vardır, parıl parıl parlayıcıdır; gülücüdür, sevinicidir"* (Abese, 38-39); hatta Hak Teâlâ, *"Şüphe yok ki iman edenler, Yahudiler, Nasranî ve Sabîler(den) kim Allah'a ve âhiret gününe inanır ve salih amel de işlerse, elbette onların Rabbi katında ecir ve mükâfatları vardır.... Hem onlara bir korku da yoktur, onlar mahzun da olacak değillerdir"* (Bakara, 62) buyurmuştur. Enbiyâ ve resullerin halleri ya nasıl bundan daha az olabilir? Şayet onlar korkmuş olsalardı, o zaman onların Cenâb-ı Hakk'ın korkmayacaklarını haber vermiş olduğu o kimselerden daha aşağı mertebede olacakları malumdur.

b) Bundan murat, onların (ümmetlerin) rezil ve rüsva olacaklarını ortaya koymada mübalağa yapmaktır. Bu tıpkı bir başkasına, "Falanca hakkında ne dersin?" deyip de, o başkasının, "Bunu, sen benden daha iyi bilirsin..." demesi gibidir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Bu açık ve seçik olduğu için, hakkında şahâdette bulunmaya ihtiyaç hissedilmez..." Bu görüş de kuvvetli değildir; çünkü bu soru, bütün ümmete sorulan bir sorudur. Halbuki ümmetin tamamı kâfir değildir ki, peygamberler *("Bizim hiçbir bilgimiz yok"* demek suretiyle) onların kınanmalarını ve rezil rüsva edilmelerini istesinler.

c) En doğru olan görüş, **İbn Abbas**'ın şu görüşü olup buna göre onlar: "Bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Zira onların gizlediklerini de, açıkça yaptıklarını da sen bilirsin. Biz ise, ancak onların açığa vurduklarını biliriz. Binaenaleyh senin onlar hakkındaki ilmin, bizim onlar hakkındaki ilmimizden daha geçerli ve tamdır" demek istemişlerdir. İşte bu sebepten ötürü, peygamberler kendilerinin hiçbir şey bilmediklerini söylemişlerdir. Çünkü Allah'ın ilmine göre, onların ilimleri sanki ilim değil gibidir.

d) Onlar şöyle demek istemişlerdir: "Bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Bizim bildiğimiz, ancak onların bize, biz hayatta iken vermiş oldukları cevaplardır. Biz, vefat ettikten sonra, onların ne yaptıklarını bilemiyoruz. Ceza ve mükâfat, insanın hâtimesine (son anına) göredir. Onların hâtimesi ise, bizce malum değildir." İşte bundan dolayı peygamberler, *"Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gaybları hakkıyla bilen sensin"* demişlerdir. Âyetteki bu son ifade de, son iki cevabın doğru olduğuna şahâdet etmektedir.

e) Bu, buraları yazarken aklıma gelen bir izahtır: Usûl'de sâbittir ki, ilim başka, zan başka bir şeydir. Başka insanın hâli ile ilgili olarak, her insanda mevcut olan bilgi ilim değil, zandır. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber

(s.a.s): نَحْنُ نَحْكُمُ بِالظَّاهِرِ وَاللهُ يَتَوَلَّى السَّرَائِرَ *"Biz, zâhire göre hüküm veririz. Kalplerdeki gizli şeyleri ise Allah bilir"* ve إِنَّكُمْ لَتَخْتَصِمُونَ لَدَيَّ وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَلْحَنُ بِحُجَّتِهِ فَمَنْ حَكَمْتُ لَهُ بِغَيْرِ حَقِّهِ فَكَأَنَّمَا قَطَعْتُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ *"Siz, benim huzurumda mahkemeleşirsiniz de, belki biriniz delilini daha iyi savunur. Binaenaleyh ben, hakkı olmadığı halde kimin lehine hükmedersem, (bilsin ki), sanki onun için cehennem ateşinden bir parça kesmişim gibidir"*[52] buyurmuştur. Veya bu manaya gelen bir söz söylemiştir. Bundan dolayı peygamberler de: "Onların (ümmetlerimizin) gerçek durumları hakkında bizim ilmimiz yoktur. Bizde, onların durumları hakkında bilinen şey, ilim değil, zandır. Zann ise, dünyada nazar-ı itibara alınan bir şeydir. Çünkü dünyevî hükümler, zann üzere binâ edilir. Âhirette ise, zanlara itibâr edilmez. Çünkü âhirette hükümler, hakikatlere ve işlerin asıllarına binâ edilir" demişlerdir. İşte bundan dolayı peygamberler, *"Bizim, senin bize öğrettiğinden başka bir ilmimiz yok"* (Bakara, 32) demişler ve kendilerinde bulunan zannı hiç anmamışlardır. Çünkü kıyamette, zanna bakılmaz.

f) Onlar, Allahu Teâlâ'nın, cahil olmayan bir âlim, sefih olmayan bir hakîm, zâlim olmayan bir âdil olduğunu bildikleri için, kendi sözlerinin hiçbir hayrı temin etmeyeceğini ve hiçbir şerri savuşturamayacağını anlamışlardı. Bundan dolayı susmanın ve işi ölmeyen, hep hayy-u kayyûm olanın adaletine havale etmenin, edebe uygun olduğunu görmüşlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "عَلَّامُ الْغُيُوبِ" vasfı, nasb ile "عَلَّامَ" şeklinde de okunmuştur. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: Kelamın takdiri şudur: Söz, "إِنَّكَ أَنْتَ" kelimesi ile tamamlanmaktadır. Yani, "Sen, ilim ve benzeri meşhur vasıflarla mevsûfsun" demektir. "عَلَّامُ الْغُيُوبِ" tabiri ya "ihtisâs"tan, ya "nidâ"dan, ya da, "إِنَّ" edatının isminin sıfatı olmasından dolayı mansûb kılınmıştır."

BEŞİNCİ MESELE

Âyet, Allahu Teâlâ hakkında, "Hallâk" (çok yaratan) denilebileceği gibi, "Allah" (çok bilen) de denilebileceğine delâlet etmektedir. Ama, "Allâme" kelimesinin Allah hakkında kullanılamayacağı hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Belki de bunun sebebi, bu kelimenin sonunda müennes lik tâ'sı bulunmasıdır.

52 **Müslim,** Akdıye, 4 (III/1337).

Allahu Teâlâ'nın Hz. İsa'ya Teslisten Berî Olduğunu İkrâr Ettirmesi

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلٰى وَالِدَتِكَ اِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَاِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَاِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِاِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنِي وَتُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْنِي وَاِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْنِي وَاِذْ كَفَفْتُ بَنِي اِسْرَآءِيلَ عَنْكَ اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١١٠﴾ وَاِذْ اَوْحَيْتُ اِلَى الْحَوَارِيِّنَ اَنْ اٰمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوٓا اٰمَنَّا وَاشْهَدْ بِاَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

"Allah o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryemoğlu İsa, hem senin üzerindeki, hem de ananın üzerindeki nimetimi hatırla: Hani ben seni Ruhu'l-Kudüs ile desteklemiştim. Beşikte iken de, yetişkin iken de sen insanlara konuşuyordun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı, ve İncil'i öğretmiştim. Hani benim iznim ile, çamurdan bir kuş suretinin benzerini yapıyordun ve içine üflüyordun da, benim iznim ile o, bir kuş oluveriyordu. Anadan doğma kör olanı ve abraşı yine benim iznimle iyi ediyordun. Hani ölüleri benim iznimle (hayata) çıkarıyordun, hani İsrailoğullarının (elini) senden çekmiştim. Kendilerine apaçık mu'cizeler getirdiğin zaman, onlardan kâfir olanlar, 'Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değil' demişlerdi. Hani Havarilere: 'Bana ve Resûlüme iman edin' diye ilham etmiştim. 'İman ettik. Hakiki Müslümanlar olduğumuza sen de şahit ol' demişlerdi" (Maide, 110-111).

Allahu Teâlâ'nın, اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلٰى وَالِدَتِكَ *"Allah o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryemoğlu İsa, hem senin üzerindeki, hem de ananın üzerindeki nimetimi hatırla"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki biz, Hak Teâlâ'nın, peygamberlere *"Size nasıl karşılık verildi?"* (Maide, 109) demesinden maksadının, onların ümmetlerinden isyan edip,

küfürde diretenleri azarlamak olduğunu beyân etmiştik. Kınanmaya ve azarlanmaya en fazla müstahak olan ümmet, kendilerinin **Hz. İsa**'nın tâbiîleri olduğunu iddia eden Hristiyanlardır. Çünkü diğer ümmetler sadece peygamberlerini tenkit ve ta'n etmişlerdir. Bu mel'ûn ümmet ise, Allah'ın celâl ve kibriyasını tenkit edecek kadar ileri gitmişlerdir. Çünkü bunlar ilâhı, hiçbir akıllının tavsif etmeyeceği sıfatlarla tavsif etmişlerdir ki bu da, onlarca, Allah'ın eş ve çocuk edinmiş olması iddiasıdır. İşte bundan ötürü Allah, peygamberlerinin huzurunda, **Hz. İsa** (a.s)'ya verdiği nimetleri tek tek saymıştır. Bu şekilde saymanın gayesi, Hristiyanları azarlamak ve bu kötü sözlerinden ötürü ayıplamaktır. Çünkü **Hz. İsa** (a.s)'ya verilen nimetlerin her biri, **Hz. İsa**'nın bir ilâh değil, bir kul olduğuna delâlet etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de **Hz. İsa** (a.s) hakkında böyle bir naklin yer almış olmasının faydası, bu âyet indiği esnada mevcut olan Hristiyanların dikkatlerini, sözlerinin çirkinliğine, mezheplerinin ve itikatlarının bozukluğuna çekmektir.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen "اِذْ" (o zaman) edatının, takdirin ذَاكَ اِذْ قَالَ اللهُ "Sana diyorum, bu Allah'ın şöyle şöyle dediği zamandır" şeklinde olmasına göre, mübtedanın haberi olarak, mahallen merfû olabileceği gibi, اُذْكُرْ اِذْ قَالَ اللهُ "Allah'ın şöyle şöyle dediği zamanı hatırla..." takdirinde de olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki "اِذْ قَالَ اللهُ" ifadesi, muzârî değil de, mâzî sîgası ile gelmiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Kıyâmetin olmuş, bitmiş ve gerçekleşmiş gibi, yakın olduğunu göstermek için böyle gelmiştir. Zira her gelecek, yakındır. Yine gelme zamanı yaklaştığında اَلْجَيْشُ قَدْ اَتَى "Ordu geldi" denilir. Nitekim, *"Allah'ın emri geldi"* (Nahl, 1) buyurulmuştur.

b) Bu, şimdiki zamanın hikâyesi üslûbu ile gelmiştir. Bunun bir benzeri, insanın arkadaşına, "Sanki, sen bizimle idin. Biz falanca beldeye girdik. Orada şu işi yaptık. Derken birisi bağırdı, sen de beni bırakıp, ona icabet ettin" demesi gibidir. Bunun Kur'ân'da benzeri misaller de: *"Onları can kaygısına düştükleri vakit görmelisin. Artık onların kaçacak yerleri de yoktur"* (Sebe, 51); *"Melekler o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırken görmeliydin"* (Enfal, 50); *"O zâlimler Rablerinin divanında mevkûf dururlarken, sen bir görmelisin..."* (Sebe, 31) âyetleridir. Bütün bu

âyetlerde ifade, bizim de belirttiğimiz gibi, şimdiki zamanın hikâyesi olarak getirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki "يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ" hitabındaki "İsâ" kelimesinin, bir muzaf ile tavsif edilmiş, müfret bir münâdâ olduğu için "ref" mahallinde olması veya izâfet niyeti ile "nasb" mahallinde olması caizdir. Buna göre "اِبْنُ" kelimesi te'kîd için getirilmiştir. Böyle olan her yerde, her iki vecih de câizdir. Meselâ, "يَا زَيْدُ بْنَ عَمْرٍو" ve "يَا زَيْدُ بْنُ عَمْرٍو" münâdâlarında olduğu gibi. Nahivciler, birinci ismin merfû ve mansûb olması şekli üzere "يَا حَكَمُ ابْنُ الْمُنْذِرِ ابْنِ الْجَارُودِ" misalini söylemişlerdir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Hz. İsa'nın Üzerindeki İlahî Nimetler**

Âyetteki "نِعْمَتِي عَلَيْكَ" ifâdesi ile, cem'i (nimetler) manası murat edilmiştir. Bu tıpkı, *"Allah'ın nimetini, (yani nimetlerini) saymak isteseniz sayamazsınız"* (Nahl, 18) âyetinde olduğu gibidir. Bu, cins isim manasına elverişli bir izafet terkibi olduğu için câiz olmuştur.

Onu Ruhu'l-Kudüs ile Desteklemesi

Bil ki Allahu Teâlâ, **Hz. İsa**'ya olan nimetini şu şeylerle açıklamıştır:

1) إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ *"Hani ben seni Ruhu'l-Kudüs ile desteklemiştim"* âyetinin ifade ettiği nimet... Bu ifade ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) **Ruhu'l-Kudüs,** Cebrâil (a.s)'dir. Rûh, Cebrâil; Kudüs ise Allahu Teâlâ'dır. (Yani Allah'ın Cebrâil'i demektir.) Yüce Allah, sanki Cebrâil (a.s)'in şanını yüceltmek için onu kendisine muzaf kılmıştır.

b) Ruhlar, mahiyetleri bakımından farklıdırlar. Bazıları, temiz ve nurânîdirler. Bazıları pis ve zulmânidirler. Bazıları, aydınlık; bazıları bozuk ve bulanık; bazıları seçkin; bazıları da değersiz ve ehemmiyetsizdirler. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْاَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ *"Ruhlar, bir araya getirilmiş ordulardır (çeşit çeşit gruplardır)"*[53] buyurmuştur. Hak Teâlâ temiz, nurânî, aydınlık, yüce ve seçkin bir ruhu Hz. İsa'ya vermiştir. Birisi: "Bu âyet, Hz. İsa'nın, Cebrâil veyahut da Allah'tan olan bir rûh ile desteklendiğine delâlet ettiğine göre, bu husus mu'cizelerin, peygamberlerin doğruluğuna delâlet etmesi hususunu zedeler. Çünkü biz, Cebrâil (a.s)'in ismetini (günahsız olduğunu) bilmezden önce, onun halkı iğvası ve saptırması karşısında, Hz. İsa (a.s)'ya yardımcı olduğunu mümkün görüyoruz.

53 **Müslim,** Birr, 159-160 (IV/2031-2032).

Binaenaleyh Cebrail (a.s)'in ismeti bilinmediği müddetçe, bu soru zâil olmaz. Hz. İsa (a.s)'nın peygamberliği iyice bilinemeyince de, Cebrail (a.s)'in ismet sıfatı ile muttasıf olduğu bilinmez. Bu, bir devr-i fasidi gerektirir?" diyebilir.

Buna şu şekilde cevap verilir: "Bizim prensiplerimizde sabittir ki, yaratıcı sadece Allah'tır. İşte bu asıl prensip ile, böyle bir soru zâil olur."

Hem Bebeklik Hem Kemal Çağında Konuşma

2) تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا *"Beşikte iken de, yetişkin iken de sen insanlara konuşuyordun"* âyetinin ifade ettiği nimet.. **Hz. İsa** (a.s)'nın beşikte iken konuşması, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Onlar) dediler ki "Biz, henüz beşikte bulunan bir sabi ile nasıl konuşuruz?" (İsa) dedi ki: "Ben gerçekten Allah'ın kuluyum. O, bana kitabı (İncil'i) verdi. Beni peygamber yaptı"* (Meryem, 30-31) âyetlerinde anlatılmıştır. Hz. İsa'nın yetişkin iken konuşmasını da, tefsir etmekte olduğumuz âyet anlatmaktadır: Buna göre bu ifâdenin manası, **"Hz. İsa,** onlara bu iki vakitte de, sözünü değiştirmeksizin, hem bebek iken, hem de yetişkin bir insan iken konuştu" şeklindedir. İşte bu, **Hz. İsa** (a.s)'ya has olan şerefli bir özelliktir. Ne ondan önce, ne de ondan sonra hiçbir peygambere bu nasip olmamıştır.

Kitap ve Hikmetin Verilmesi

3) وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ *"Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim..."* âyetinin ifade ettiği nimet... Âyetteki "Kitab" kelimesi ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bundan murat, kitâbet, yani yazı yazmadır.

b) Bundan kastedilen, cins olarak kitaplardır. Çünkü insan ilk önce kolay ve kısa kitapları öğrenir. Daha sonra bunlardan daha yüksek ve zor kitaplara yükselir. "Hikmet" ise, nazarî ve amelî ilimler demektir.

Allah bundan sonra Tevrat ve İncil'i zikretmiştir. Bu hususla ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ, bu iki kitabı, "kitab" kelimesinden sonra, son derece kıymetli olduklarını belirtmek için ayrıca zikretmiştir. Bu tıpkı, *"Namazlara ve orta namaza devam edin"* (Bakara, 238) ve *"hatırla o zamanı ki biz peygamberlerden misaklarını almıştık. Senden de, Nûh'tan da..."* (Ahzab, 7) âyetlerinde olduğu gibidir.

b) Bu, en kuvvetli olan görüştür. Bu görüşe göre, semâvî kitapların sırlarına müttalî olmak, ancak çeşitli şer'î ilimler ile, âlimlerin anlattıkları zâhirî ve aklî ilimlere dalmış olanlar için mümkündür. Binaenaleyh burada "Tevrât'ı ve İncil'i" ifâdesinin yer alması, ancak büyük peygamberlerin muttali olabileceği sırlara bir işarettir.

Çamurdan Yapılan Kuşları Uçurma Gibi Mu'cizeler

4) وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي *"hani benim iznim ile, çamurdan bir kuş suretinin benzerini yaratıyordun (yapıyordun) ve içine üflüyordun da, benim iznim ile o bir kuş oluveriyordu"* âyetinin ifade ettiği nimet... Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi, kelimeyi "طَائِرًا"; diğerleri ise "طَيْرًا" şeklinde okumuşlardır. "طَيْرٌ" kelimesi, "ضَأْنٌ" (koyunlar) "ضَائِنٌ" (koyun) ve "رَكْبٌ" (süvariler), "رَاكِبٌ" (süvari) kelimelerinde olduğu gibi, "طَائِرٌ" (kuş) kelimesinin çoğuludur.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ burada, فَتَنْفُخُ فِيهَا *"Onun içine üflüyordun..."* buyurmuş, Al-i İmran'da ise **Hz. İsa** (a.s)'nın ağzından فَأَنْفُخُ فِيهِ *"ve ona üflüyorum"* (Al-i İmran, 49) buyurmuştur. (Niçin?)

Cevap: Âyetteki "كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ" ifadesi, "bir kuş suretinin benzeri bir suret yapıyordun" manasınadır. Buna göre, "فِيهَا" ifadesindeki müennes zamir, kâf edatına râcîdir. Çünkü bu kâf, Hz. **İsa**'nın yaptığı ve içine üflediği kuş suretinin (heyetinin) sıfatıdır. Bu zamir, tayr kelimesine muzaf olan "hey'et" kelimesine râcî değildir. Çünkü bu, **Hz. İsa**'nın yapıp üflediği "hey'et" değildir. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: "Kâf, bu kuş suretinin (hey'etinin) benzeri olan (mahzûf) bir "hey'et" kelimesine delâlet ettiği için mana bakımından müennes, zâhirine de müzekkerdir. Durum böyle olunca, bazen müzekker bazen müennes olarak kâf'a, zamirin râcî olması câizdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, çamurun, kuş suretine sokulması meselesi ile, bu suretin canlı bir kuşa dönüşmesi meselesinde kendinin izni olmasına dikkat çekti. Âyetteki, بِإِذْنِي *"Benim iznim ile..."* kelimesini, meydana gelen bu işin **Hz. İsa**'nın kudreti ve yaratması ile değil, kendisinin kudreti ve yaratması ile olduğunu te'kid etmek için iki kere getirdi.

A'ma (Görmeyen) ve Abraşı İyileştirme

5) وَتُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْنِى *"Anadan doğma kör olanı ve abraşı yine benim iznimle iyi ediyordun"* âyetinin ifade ettiği nimet... Anadan doğma kör olanın ve abraş olanın iyileştirilmesi meselesi bilinen bir husustur.

Halil, "اَكْمَهُ", anasından kör olarak doğan, "اَعْمَى" ise, sonradan kör olan manasınadır" demiştir.

Ölüleri Diriltmesi

6) وَاِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْنِى *"Hani ölüleri benim iznimle (hayata) çıkarıyordun"* âyetinin ifade ettiği nimet... Bu, "ölüleri kabirlerinden, benim iznim ile, yani sen dua ederken ve ölüye 'Allah'ın izni ile kabrinden çık (diril)' derken, bunu benim gerçekleştirmem ile, diri olarak çıkarıyordun" demektir. **Hz. İsa** (a.s)'nın bu fiilleri hakkında, "Allah'ın izni"nin zikredilmesi, fiillerin aslının Allah'a izafe edilmesi manasındadır. Bu tıpkı, *"Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir can ölemez"* (Âl-i İmran, 145) âyetinde ifade edildiği gibidir. Bu, "O nefsin (canın) ölümü, ancak Allah'ın, onun için ölümü yaratması ile olabilir" demektir.

Yahudilerin Komplosundan Allah'ın Onu Koruması

7) وَاِذْ كَفَفْتُ بَنِى اِسْرَائِيلَ عَنْكَ اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ *"Hani İsrailoğullarının (elini), senden çekmiştim, kendilerine apaçık mu'cizeler getirdiğin zaman..."* âyetinin ifade ettiği nimet... Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Kendilerine apaçık mu'cizeler getirdiğin zaman..." ifadesi ile, yukarıda geçen (sayılan) mu'cizelerin kastedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre, "el-Beyyinât" kelimesinin başındaki elif-lâm, "ahd" (malum manası) ifade eder. Bunun, beyyinat cinsini ifade eden, (yani cins için olan) elif-lâm olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Rivayet olunduğuna göre, **Hz. İsa** (a s), akıllara durgunluk veren bu mu'cizeleri gösterince, Yahudiler O'nu öldürmeye niyetlendiler de, Cenâb-ı Hak, göğe çekmek suretiyle O'nu onlardan kurtardı.

Daha sonra فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ *"Onlardan kâfir olanlar, 'Bu apaçık bir sihirden başka bir şey değildir' demişlerdi"* buyurulmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Sihr ve Sahir (سَاحِرٌ ve سِحْرٌ) Kelimelerinin Kıraati**

Hamza ve **Kisâî,** gerek bu âyette, gerekse Yunus, Hûd ve Şaff sûrelerinde geçen "sihir" kelimelerini, elif'li olarak "sâhir" (sihirbaz) şeklinde; **İbn Âmir** ile **Âsım,** sadece Yunus Sûresi'ndekini elif'li olarak; diğer kıraat imamları ise hepsini de elifsiz olarak "sihr" (sihir) şeklinde okumuşlardır. Bunu, "sâhir" şeklinde okuyanlar, Peygamber'e; "sihir" şeklinde okuyanlar ise, Peygamber'in getirdiği şeylere işaret etmek istemişlerdir. Her iki şekildeki kıraat de güzeldir. Çünkü bunlardan her ikisi de, daha önce zikredilmektedir.

Vâhidî (r.h) şöyle der: "Benim tercihim, "sihr" şeklindeki kıraattir. Zira "sihr" kelimesi, hem hadise, hem de şahıs için kullanılabilir. Bunun bir hadise için kullanılması hususu açıktır. Şahıs için kullanılmasına gelince, mesela sen, büyü sahibi (büyücü) manasını murat ederek, هٰذَا سِحْرٌ "Bu adam sihirdir' diyebilirsin. Bu tıpkı, *"Fakat birr (yani bârr, iyi kimse), Allah'a iman edendir..."* (Bakara, 177) âyetinde olduğu gibidir. Nitekim şair de, فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارٌ "Dünya hayatı bazen bir yüze gülme, "ikbal"; bazen de bir arka çevirme, "idbâr'dır. (Yani, "bazen insanın yüzüne güler, bazen de ona sırt çevirir") demiştir.

İKİNCİ MESELE

İmdi şayet, "Allahu Teâlâ, **Hz. İsa**'ya olan nimetlerini saymıştır. Halbuki kâfirlerin, **Hz. İsa** (a.s) hakkındaki *"Bu apaçık bir sihirden başka bir şey değildir"* sözleri, nimetlerden biri değildir. O halde, Allahu Teâlâ ne hikmetle bunu burada zikretmiştir?" denilir ise şöyle cevap verilir: "Her nimet verilene haset edilmiştir sözü, meşhur darb-ı mesellerdendir. Kâfirlerin, **Hz. İsâ** (a.s)'yı bu sözle tenkit etmeleri, Allah'ın O'na verdiği nimetlerin çok büyük olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh işte zikrettiğimiz bu sebepten ötürü, nimetlerin sayıldığı sırada, kâfirlerin (hasetlerinden dolayı söyledikleri) bu sözün zikredilmesi de yerinde ve güzel olmuştur.

وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ (8 *"Hani Havarilere, 'Bana* ve *Rasûlüm'e iman edin' diye vahyetmiştim. 'İman ettik, hakîki Müslümanlar olduğumuza sen de şahit ol' demişlerdi"* (Mâide, 111) âyetinin ifade ettiği nimet.. Vahyin ne mânaya geldiği daha önce anlatılmıştı. Binaenaleyh âyette bahsedilen "Havariler"in peygamber olduğunu söyleyenler, bunun peygamberlere yapılan çeşitten bir vahiy olduğunu; onların peygamber olmadıklarını söyleyenler ise, bunun, "ilham ve kalbe ilkâ

edilen şey" manasına olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı, *"Musâ'nın annesine, 'Onu emzir...' diye vahyettik"* (Kasas, 7) ve *"Rabbin bal arısına vahyetti ki..."* (Nahl, 68) âyetlerinde geçen "vahiy" gibidir. Cenâb-ı Hak, bu hususu, nimetleri sayma sadedinde getirmiştir. Çünkü insanın, diğer insanlar nezdinde sözünün kabul edilmesi ve kalplerinde sevgi kazanması, Allah'ın insana en büyük nimetlerinden biridir. Allahu Teâlâ, bunu Havarilerin kalbine ilham ettiğinde, onların iman edip Müslüman olduklarını bildirmiştir. Bu âyette "iman"ı, "İslam"dan önce zikretmiştir. Çünkü iman, kalbe âit bir vasıftır. İslâm ise zâhiren boyun eğip itaat etmekten ibarettir. Yani, "onlar hem kalpleri ile iman ettiler, hem de zâhiren inkıyâd ettiler" demektir.

İmdi eğer, "Hak Teâlâ, (110.) âyetin başında, *"Hem senin üzerindeki hem de ananın üzerindeki nimetimi hatırla"* buyurmuştur. Sonra, Hak Teâlâ'nın zikretmiş olduğu bütün nimetler **Hz. İsa**'ya tahsis edilmiş olup, bunlardan hiçbirinin Hz. İsa'nın annesiyle alâkası yoktur" denilirse, biz deriz ki: Çocuk için meydana gelen, tahakkuk eden bu yüce nimetler ve kıymetli derecelerin hepsi, zımnen ve ikinci derecede olarak, anne için de söz konusudur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Meryem'in oğlunu da, anasını da bir âyet kıldık..."* (Mü'minûn, 50) buyurmuştur. Böylece, bu ikisinden her birinin diğerleriyle çok sıkı münasebeti olduğu için, Allah onların ikisini birden tek bir âyet kabul etmiştir. Rivayet olunduğuna göre Allahu Teâlâ **Hz. İsa**'ya, *"üzerindeki nimetimi hatırla"* dediğinde, Hz. İsa, kıldan yapılmış elbise giyiniyordu, bitki yiyordu, ertesi gün için herhangi bir şey biriktirmiyor ve "her günün rızkı, o günle beraberdir; harap olacak evi, ölecek çocuğu olmayan herkes için, nerde akşam orda sabah..." diyordu.

Havarilerin Gökten İnen Sofra İstemeleri

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

"Hani havariler: 'Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bizim üstümüze gökten bir sofra indirebilir mi?' demiş, o (da): 'Eğer inanmış kimselerseniz, Allah'tan korkun' demişti" (Mâide, 112).

اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ *"Hani havariler: 'Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bizim üstümüze gökten bir sofra indirebilir mi?' demiş..."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "اِذْ قَالَ" ifadesinin terkipteki yeri hususunda şu iki takdir yapılmıştır:

a) اَوْ حَيْثُ اِلَى الْحَوَارِيِّينَ اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ "havariler.. dediğinde, ben havarilere ilham ettim..." şeklinde...

b) اُذْكُرْ اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ "Havarilerin... dediği vakti hatırla.." şeklinde...

İKİNCİ MESELE

Kisâî, "هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ" kelimesini, tâ harfiyle; "رَبُّكَ" kelimesini de nasb ile, lâm harfini tâ'ya idğam ederek, هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ "(Ey İsa), Rabbinden... isteyebilir misin?" şeklinde okumuştur. Bu idğâmın sebebi şudur: Lâm ile tâ harflerinin mahreçleri birbirine yakındır. Çünkü bu iki harf de dilin ucundan ve "senâyâ" dişlerinin kökünden çıkarlar. Bu harflerin, mahreçlerinin birbirlerine yakın olması sebebiyle, idğâm edilmesi yerinde ve güzeldir. Bu kıraat, **Hz. Ali** ve **İbn Abbas**'tan rivayet edilmiştir. **Hz. Aişe** (r.anha)'nin de, "Onlar (havariler), "Rabbin muktedir olabilir mi?" manasını kastetmeyecek kadar Allah'ı tanıyorlardı. Havariler (böyle değil de), "Sen Rabbinden isteyebilir misin?" demişlerdir" dediği rivayet edilmiştir. **Muaz İbn Cebel**'den de, Allah'ın Resûlü, fiili tâ ile; "رَبُّكَ" kelimesini de mansub olarak "هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ" şeklinde okuttuğu rivayet edilmiştir.

Diğer kıraat imamları ise, fiili yâ harfiyle; "رَبُّكَ" kelimesini, bâ harfini merfû ve de idğam yapmaksızın, "هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ" şeklinde okumuşlardır.

Birinci kıraate göre bu ifâdenin manası, "Rabbinden isteyebilir misin?" şeklinde olur. Bu şekilde okuyanlar, bu kıraatin ikinci kıraatten daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. Zira bu kıraat, onların, **Hz. İsa**'nın gücü ve kudreti hususunda şüphe etmiş olmalarını gerektirir. İkinci kıraat ise, onların, Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmiş olmalarını gerektirir.. Şüphesiz ki birinci kıraat, ikincisinden daha uygundur.

Havârilerin Kudret-i İlahiyeden Şüpheleri Olamazdı

İkinci kıraate gelince, böyle okunması halinde, ortaya şöyle bir problem çıkar: Allahu Teâlâ, o havârilerin, *"İman ettik. Hakîki Müslümanlardan olduğumuza sen de şahit ol" demişlerdi"* (Mâide, 112) dediklerini nakletmiştir.

Halbuki, onların iman etmiş olmalarından sonra, onların, Allah'ın buna gücünün yeteceği hususunda şüphe etmiş kimseler olduklarının söylenmesi nasıl caiz olabilir?

Buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

1) Allah, onları iman edip Müslüman olmakla tavsif etmemiş, aksine onların bu iki şeyi (imanı ve İslâm'ı) iddiâ edip öne sürdüklerini naklet-miş, sonra da buna, yine onlardan bir nakil olarak, *"Rabbin bizim üstümüze gökten bir sofra indirebilir mi?"* dediklerini ilâve etmiştir. Bu da, onların, şekke düşüp bu hususta tereddüt ettiklerini gösterir. Çünkü böyle bir söz, imanı mükemmel olan bir kimseden sadır olmaz.. Hem onlar, *"ve senin, bize hakikaten doğru söylediğini bilelim..."* (Mâide, 113) demişlerdir ki bu da, onların kalplerinde bir hastalığın bulunduğuna delâlet eder. **Hz. İsa**'nın onlara, *"Eğer inanmış kimselerseniz, Allah'tan korkun"* demesi de, onların iman hususunda kâmil olmadıklarına delâlet eder.

2) Onlar mü'min idiler, ancak ne var ki bu mu'cizeyi, kalpleri iyice mutmain olsun diye talep etmişlerdir. Bu tıpkı **Hz. İbrahim** (a.s)'in وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي *"Fakat kalbim mutmain olsun diye..."* (Bakara, 260) demesi gibidir. Zira, bu nevi mu'cizeleri görüp müşahede etmek, hiç şüphe yok ki, gönüllerde bir itminân meydana getirir. İşte bu sebepten dolayı havariler, وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا *"kalplerimiz yatışsın..."* (Mâide, 113) demişlerdir.

3) Bu sözden maksat, bunun, hikmet açısından câiz olup olmadığını sormaktır. Bu böyledir, zira Allah'ın fiilleri çeşitli hikmet vecihlerini görüp gözetmeye dayanınca, bu çeşitli hikmet vecihlerinden herhangi birisinin tahakkuk etmediği yerde, fiil imkânsız olur. Çünkü, hikmet bakımından ters olan bir şey, kudret bakımından da ters gibi olur. Bu cevap, **Mu'tezile**'nin görüşüne göredir.

Ama bizim görüşümüze göre bu, "Allahu Teâlâ, buna hükmeder mi? Bunun vuku olacağını bilir mi? Zira, eğer O buna hükmetmez, vukuunu da bilmezse, bu şey Allah'ın gücü dahilinde olmayıp muhal, imkânsız olur. Çünkü, malum olmayan şey "makdûr" da değildir" manasına hamledilmiştir.

4) **Süddî**, "هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ" ifadesinin, هَلْ يُطِيعُكَ رَبُّكَ إِنْ سَأَلْتَهُ "Şayet, ondan bunu istersen, Rabbin sana itâat eder mi?" manasına geldiğini söylemiştir. Bu, "اِسْتَطَاعَ" fiilinin, "اَطَاعَ" (itaat etti) manasına kullanılıp, sîn harfinin de zâid kabul edilmesi görüşüne dayanır.

5) Âyet-i kerîmede geçen "رَبُّ" kelimesiyle murat edilen, belki de Cebrail'dir. Çünkü Cebrail (a.s) de, **Hz. İsa**'yı eğitmiş ve ona çeşitli yardımlarda bulunmuştur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, Mâide, 110. âyetinin baş kısımlarında, *"Hani ben seni Cebrail ile desteklemiştim"* buyurmuştur. Yani, "Sen, Cebrail'in seni eğitip, sana çeşitli ikramlarda bulunduğunu iddia ediyorsun. Binâenaleyh o, sana gökten bir sofra indirebilir mi?" demektir.

6) Onların bu sorudan maksatları, bu hususta şüphe etmiş olmalarından ileri gelmemiştir. Aksine onların bundan maksatları, Allahu Teâlâ'nın bunu yapabilmesinin son derece açık ve net olduğunu takrir edip ortaya koymaktır. Bu tıpkı, bir kimsenin, bir fakirin, âcizin elinden tutup da, "Hükümdar bu gibileri doyurmaya muktedir değil midir?" demesine benzer.. Onun bu sorudan maksadı, bunun çok açık ve sarih olduğunu; aklı olan hiç kimsenin bu hususta şüphe etmesinin caiz olmayacağını ortaya koymaktır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Maide Kelimesinin Manası**

Zeccâc, "اَلْمَائِدَةُ" kelimesi, "hareket etti" manasına gelen "مَادَ - يَمِيدُ" fiilinden, "فَاعِلَةٌ" kalıbında bir kelimedir. Binaenaleyh sofra, üzerinde olan ile sallandığı için, "اَلْمَائِدَةُ" adını almıştır" demiştir.

İbnu'l-Enbari ise, şu izahı yapmıştır: "Sofraya "mâide" adı verilmiştir; zira bu sofra bir bağıştır. Bu, Arapların, bir kimse bir kimseye iyilik yaptığında, "مَادَ فُلَانٌ فُلَانًا يَمِيدُهُ مَيْدًا" demelerinden iştikak etmiştir. Bu görüşe göre mâide, atıyye, bağış manasına gelen "meyd" mastarından, "fâile" kalıbında bir kelimedir."

Ebû Ubeyde de şöyle demiştir: Mâide kelimesi, ism-i fâil kalıbında olup, ism-i mef'ûl manasındadır. Bu tıpkı, عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ *"hoşnut bir yaşayış..."* (Karia, 7) âyetinde olduğu gibidir. Kelimenin aslı, "مَمِيدَةٌ" olup, sahibine verilmiş bir bağıştır. Yani O, onu ona verdi ve onunla ona ihsanda bulundu" demektir. Araplar, bir kimse bir kimseye iyilikte bulunduğunda, "مَا دَنِي فُلَانٌ يَمِيدُنِي" derler...

Daha sonra gelen, قَالَ اتَّقُوا اللهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Eğer inanmış kimselerseniz, Allah'tan korkun"* buyruğu hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) **Hz. İsa,** "Mu'cizeyi tayin etme hususunda Allah'tan korkun. Zira sizin bu yaptığınız, işi yokuşa sürme ve tahakkümdür; bu ise, Rabbin huzurunda kul tarafından yapılmış büyük bir suçtur. Hem bu, daha önce gösterilen birçok mu'cizeden sonra yeniden bir mu'cize talep etmek demektir ki, bu da büyük bir suçtur" demiştir.

b) Allahu Teâlâ onlara, bu gayelerinin gerçekleşmesine vesile olsun diye, takvâ ile emretmiştir. Bu, *"Kim Allah'tan korkarsa, (Allah) ona bir çıkış yeri ihsan eder ve onu, hatırına gelmeyecek bir cihetten rızıklandırır"* (Talâk, 2-3) ve: *"Ey iman edenler, Allah'tan korkun, O'na vesile arayın..."* (Mâide, 35) âyetlerinde olduğu gibidir. *Eğer inanmış kimselerseniz.."* buyruğuna gelince bu, "Eğer Cenâb-ı Hakk (c.c)'ın sofrayı indirmeye muktedir olduğuna inanıyorsanız, takvânız bu gayenizin gerçekleşmesine vesile olsun diye, Allah'tan korkunuz..." demektir.

Havârîlerin İtminan İçin Sofra İstemeleri

قَالُوا نُرِيدُ اَنْ نَاْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾

"Dediler ki: "İstiyoruz ki biz de ondan yiyelim, kalplerimiz mutmain olsun, senin bize gerçekten doğru söylediğini bilelim ve biz de bunun üzerine şâhitlerden olalım" (Mâide, 113).

Bu âyetin manası şudur: O havariler bunu talep edince, sanki **İsâ** (a.s) onlara: "Daha önce birçok mu'cize geldi. Binâenaleyh artık o kesin mu'cizelerden sonra, böyle bir mu'cize isteme hususunda Allah'tan ittikâ edin" demiş de, onlar da cevaben: "Biz, bu sofrayı sırf bir mu'cize olsun diye değil, şu sebeplerin hepsinden dolayı istiyoruz:

1) Biz, bu sofradan yemek istiyoruz. Çünkü iyice acıktık ve yiyecek bir şey elde edemedik.

2) Biz, Allah'ın kudretini delilleri ile biliyor isek de, böyle bir sofranın gökten inişini bizzat gördüğümüzde yakînî imanımız artar ve itminanımız o nispette kuvvetlenir.

3) Biz, her ne kadar diğer mu'cizelerle, senin doğru olduğunu biliyor isek de, bu mu'cizeyi de görüp müşâhede ettiğimizde yakînimiz ve irfanımız artar, kalbî mutmainliğimiz kuvvet bulur.

4) Senin getirdiğin bütün mu'cizeler, yeryüzü ile ilgilidir. Bu ise, semâvî bir mu'cize olup, hem hayrette bırakıcı, hem de büyük bir mu'cizedir. Biz bunu gördüğümüzde, bunun şâhitleri oluruz ve bu mu'cize hususunda,

onu görmeyen İsrâiloğulları yanında şahâdette bulunuruz ve bu mu'cize ile, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine ve senin peygamberliğine şâhitler oluruz" dediler.

"اَللّٰهُمَّ" ve "عِيدٌ" (Bayram) Kelimeleri Hakkında

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَآ اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِنَ السَّمَآءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَ ۚ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾

"Meryem oğlu İsâ dedi ki: "Ey Allah'ım, Ey Rabbimiz, üstümüze gökten bir sofra indir ki, bizim hem evvelkilerimiz hem sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir âyet (mu'cize) olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızık verenlerin en hayırlısısın" (Mâide, 114).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَللّٰهُمَّ" lafzı ile ilgili açıklama, Âl-i İmran Sûresi'nde *"Ey mülkün sahibi Allah'ım, sen mülkü kime dilersen ona verirsin"* (Âl-i İmran, 26) âyetinin tefsirinde geçmişti. Buna göre "اَللّٰهُمَّ" tabiri nidâdır. "رَبَّنَا" (Ey Rabbimiz) ifâdesi de ikinci bir nidâdır. تَكُونُ لَنَا *"bizim ...için olan..."* kelimesi, "مَائِدَةً" (bir sofra) kelimesinin sıfatıdır, emrin cevabı değildir. **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a), bunu emrin cevabı kılarak "تَكُنْ" (olsun) şeklinde okumuştur.

Ferrâ şöyle demektedir: Başında emir fiil olan her nekire kelimeden sonra gelen fiil, hem meczûm, hem de merfû okunabilir. Meselâ, فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرِثُنِي - يَرِثْنِي *"Binâenaleyh bana tarafından bir velî (bir oğul) ihsan et ki bana mirasçı olsun* (Meryem, 5-6) ve فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي - يُصَدِّقْنِي *"Onu da benimle beraber, beni tasdik eden bir yardımcı olarak gönder"* (Kasas, 34) âyetlerinde olduğu gibi... Ayetteki, *"hem evvelkilerimiz, hem sonrakilerimiz için bir bayram.."* ifâdesi, "sofranın indiği o günü hem biz, hem de bizden sonrakiler, kendisine saygı gösterdiğimiz bir bayram sayalım" demektir. Sofra pazar günü inmişti. Bundan dolayı pazar günlerini bir bayram (tatil) edindiler. "عِيدٌ" kelimesi Arapçada, belli bir vakitte tekrar sana gelen şeye denir. Bu kelime, عَادَ - يَعُودُ - عَوْدًا (döndü) fiilinden alınmıştır. Her sene yeni bir sevinçle dönüp geldiği için, bayrama "عِيدٌ" denilmiştir.

Âyette geçen, *"Senden bir mu'cize (âyet) olsun"* ifâdesi, "Senin tevhidine (birliğine) ve peygamberinin nübüvvetinin sıhhatine bir delil olsun" demektir. O'nun *"Bizi rızıklandır"* duası ise, "Bize, yiyebileceğimiz bir rızık ver. Sen, rızık verenlerin en hayırlısısın" demektir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki bu tertip hakkında bir düşün. Zirâ havâriler, gökten gelecek bir sofra isterlerken, onu isteme hususunda birçok sebep zikretmişler, bunun başında da önce "yeme" sebebini getirerek, *"istiyoruz ki biz de ondan yiyelim"* (Mâide, 113) demişler, dinî ve manevi sebepleri geriye bırakmışlardır. Ama **Hz. İsâ** (a.s), bu sofrayı isteyip, sebeplerini sıralarken, önce dinî sebepleri söyleyip, yeme sebebini sonraya almıştır. Çünkü O, sözünün sonunda *"Bizi rızıklandır"* demiştir. İşte bunu iyice düşündüğünde, bir kısmının ruhânî, bir kısmının da maddeye mütemayil olmaları bakımından ruhların derece derece oluşları gözünün önüne serilir. Sonra **Hz. İsâ** (a.s)'nın, dini son derece saf, ruhu da alabildiğine aydınlık olduğu için, *"Bizi rızıklandır"* diyerek, rızıktan bahsedince, o sözle kalmamış, rızıktan rızık verene geçerek *"Sen rızık verenlerin en hayırlısısın"* demiştir. Buna göre âyetteki رَبَّنَا *"Ey Rabbimiz"* ifâdesi, Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın adı ile başlama; *"üstümüze gökten bir sofra indir"* ifâdesi, zat'tan sıfatlara geçiş; *"Bizim hem evvelkilerimiz, hem sonrakilerimiz için bir bayram olsun"* ifâdesi, birer nimet olmaları bakımından değil, nimeti veren Allah'tan südûr etmeleri bakımından, rûhun nimetlerden dolayı sevinmesine bir işaret; *"senden bir âyet (mu'cize) olsun"* ifâdesi, bu sofranın, istidlâl ve tefekkür edebilecek kimselere bir delil olmasına bir işaret; *"Bizi rızıklandır"* ifâdesi de, nefse düşen paya bir işarettir. Bunların hepsi, Hazret-i Allah'tan inen şeylerdir. O halde bir bak, **Hz. İsa** (a.s), önce en şerefli olandan başlayıp nasıl kademe kademe daha aşağı doğru inmiştir. Daha sonra O, *"Sen rızık verenlerin en hayırlısısın"* demiştir ki bu da, yaratılmıştan Yaratan'a, Allah olmayandan, Allah'a; daha aşağıda olandan, daha yukarıda şerefli olana doğru yeniden bir yükseliştir. İşte bunu düşündüğünde, nurânî, ilahî ve aydınlık ruhların nasıl çıkıp indikleri hususunda bir işaret belirir. "Allah'ım, sen bizi böylesi olanlardan kıl."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeyd (İbn Sabit) (r.a) âyeti, "يَكُونُ لَنَا عِيدًا" şeklinde okumuştur. Bunun "تَكُونُ" şeklinde okunuşu, "âyet" lafzının manasındaki müenneslikten ötürüdür.

Gökten Sofranın İndirilmesi

قَالَ اللّٰهُ اِنِّی مُنَزِّلُهَا عَلَیْكُمْۚ فَمَنْ یَّكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنِّیْۤ اُعَذِّبُهٗ عَذَابًا لَّاۤ اُعَذِّبُهٗۤ اَحَدًا مِّنَ الْعٰلَمِیْنَ ﴿۱۱۵﴾

"Allah dedi ki: "Ben onu sizin üzerinize elbette indireceğim. Artık (bundan) sonra içinizden kim nankörlük ederse, ben onu muhakkak ki âlemlerden hiç kimseyi azaplandırmadığım bir azap ile azaplandırırım" (Mâide, 115).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir, Âsım ve **Nâfi,** kelimeyi şeddeli olarak "مُنَزِّلُهَا" şeklinde; diğer kıraat imamları ise şeddesiz olarak "مُنْزِلُهَا" şeklinde okumuşlardır. Her iki şekil de, "نَزَّلَ" ve "اَنْزَلَ" fiillerine dayanan iki kullanıştır. Bunlardan şeddeli fiil, "tekrar tekrar indirme" manasına; şeddesiz olanının da, "toptan bir defada indirme" manasına geldiği söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

"Artık, (bundan) sonra içinizden kim nankörlük ederse.." ifâdesi, "Artık o sofranın indirilmesinden sonra içinizden kim nankörlük ederse, ben onu muhakkak ki kâinatta hiç kimseyi azaplandırmadığım bir azap ile azaplandırırım" demektir. **İbn Abbas** (r.a), âyette bahsedilen azaptan maksadın, Allah'ın onları domuzlar hâline çevirmesi olduğunu söylerken; bu azabın onların maymunlara dönüşmesi olduğu veyahut da başka hiç kimsenin azap edilmediği bir çeşit azap olduğu da söylenmiştir. **Zeccâc:** "Bu azap, dünyevî peşin bir azap olabileceği gibi, âhirete bırakılmış bir azap olması da mümkündür" demiştir. Âyetteki *"âlemlerden"* tabiri, "Onların yaşadıkları zamanki âlemlerden" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Denildiğine göre onlar, **Hz. İsâ**'dan bu sofrayı, su ve yiyecek bulunmayan bir çöle geldikleri zaman istemişlerdir. İşte bundan ötürü o havârîler, *"istiyoruz ki biz de ondan yiyelim"* (Mâide, 113) demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, Hz. İsâ (a.s)'nın, bu sofrayı kendisi için mi, yoksa, her ne kadar zâhiren bunu kendisine nisbet ediyorsa da, kavmi için mi istediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Her ikisi de ihtimal dâhilindedir. Allah en iyi bilendir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Sofranın İndirilmediğini İleri Sürenler**

Âlimler, bu sofranın inip inmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Meselâ **Hasan el-Basrî** ve **Mücâhid,** sofranın inmediğini söylemişler ve bu görüşlerine şu iki yönden istidlal etmişlerdir:

1) Bunlar, *"Ben onu muhakkak ki âlemlerden hiç kimseyi azaplandırmadığım bir azap ile azaplandırırım"* kavl-i ilâhisini duyunca, Allah'tan bağışlanmalarını talep etmişler ve "Biz bu sofrayı istemiyoruz" demişlerdir.

2) Sofranın, onların hem evvelkileri, hem de sonrakileri için bir bayram olacağı bildirilmiştir. Binâenaleyh eğer böyle bir sofra inmiş olsaydı, bu bayramın kıyâmete kadar hep devam etmesi gerekirdi.

Müfessirlerin büyük bir çoğunluğu ise bu sofranın indiğini söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ben onu sizin üzerinize elbette indireceğim"* buyurmuştur. İşte bu ifâde, herhangi bir şarta bağlı olmaksızın o sofranın mutlaka indirileceği hususunda ilahî bir vaaddir. Binâenaleyh bu sofranın indirilmiş olması gerekir.

Hasan el-Basrî ile **Mücahid**'in birinci delillerine şöyle cevap verilir: "Âyetteki 'Artık, (ondan) sonra içinizden kim nankörlük ederse, ben onu muhakkak ki... azaplandırırım' ifâdesi, *"Ben onu sizin üzerinize elbette indireceğim"* ifâdesi ile ilgisi olmayan müstakil bir şart-ceza cümlesidir."

Onların ikinci delillerine de şu şekilde cevap verilir: "O sofranın indiği gün, onların şeriatleri üzere olan hem o günkü, hem de sonraki kimseler için bir bayramdır."

ALTINCI MESELE

Rivayet edildiğine göre, **Hz. İsa** (a.s) bu sofrayı Allahu Teâlâ'dan istemek için duaya hazırlandığında, yünden (sûf'tan) yapılmış bir elbise giyindi ve sonra da: "Allah'ım bize indir..." diye duâ etti. Bunun üzerine, biri altta biri üstte iki bulut arasında, havârîlerin gözleri önünde, kırmızı bir sofra indi ve onların önüne geldi. Bunun üzerine **Hz. İsa** (a.s) ağlayarak, "Allah'ım, beni şükredenlerden kıl! Allah'ım, o sofrayı bir rahmet kıl ve başkalarına

örnek olacak bir cezâ vesilesi kılma!" dedi ve onlara "ibadetçe en iyiniz kalksın, o sofrayı açsın, Allah'ın ismini anarak (besmele ile) ondan yesin." Bunun üzerine havârîlerin ileri geleni olan **Sem'ûn,** "Sen bunu yapmaya daha lâyıksın" dedi. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s) kalktı, abdest alıp namaz kıldı ve ağlayarak sofrayı açtı, بِسْمِ اللهِ خَيْرِ الرَّازِقِينَ "Rızık verenlerin en hayırlısı Allah'ın adı ile..." dedi. Ne görsünler, kılçıksız, pulsuz, kendinden yağ damlayan kızarmış bir balık... Baş tarafında tuz, kuyruk tarafında sirke... etrafında pırasa hariç her türlü sebze ve beraberinde beş yufka.. Bunlardan birinin içinde zeytin, birinde bal, üçüncüsünde tereyağı, dördüncüsünde peynir ve beşincisinde pastırma bulunuyordu. **Sem**'un, "Ey Allah'ın Rûhu (İsâ), bunlar dünya yiyeceklerinden mi, yoksa âhiret yiyeceklerinden mi?" deyince, **Hz. İsa** (a.s): "Bu, ikisinden de değil, fakat Allah'ın yüce kudretiyle yarattığı bir şeydir. Haydi istediğinizi yiyiniz ve Allah'a şükrediniz ki, Allah nimetini devam ettirsin ve fazlından artırsın" dedi. Havariler de: "Ey Rûhullah, sen bize, bundan bir mu'cize daha göstersen ya..." dediler. Bunun üzerine **Hz. İsa** (a.s): "Ey balık, Allah'ın izni ile diril" deyince, balık canlandı., sonra da, "Eski haline dön!" deyince, o da kızarmış bir balık haline döndü. Sonra, sofra uçup gitti. Bundan sonraysa onlar, tekrar isyan ettiler; böylece de maymunlara ve domuzlara dönüştüler.

Hz. İsa'dan Hristiyanların İnancının Sorulması

وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِى وَاُمِّىَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِىٓ اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِى بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى وَلَآ اَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾

"Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara Allah'tan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz diyen sen misin?" dediği zaman O, (şöyle) söyledi: "Seni tenzih ederim, hakkım olmadık bir sözü söylemem bana yakışmaz. Eğer onu söyledimse elbet bunu bilmişsindir. Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zâtında olanı bilmem. Şüphesiz ki gaybları hakkıyla bilen sensin sen..." (Mâide, 116).

وَإِذْ قَالَ اللهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللهِ *"Allah: 'Ey Meryem oğlu İsa, insanlara Allah'tan başka beni ve anamı iki tanrı ediniz diyen sen misin?' dediği zaman"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet, Hak Teâlâ'nın *"Allah o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa, hem senin üzerindeki hem ananın üzerindeki nimetimi hatırla..."* (Mâide, 110) ifâdesine atfedilmiştir. Buna göre, Allah bu sözü, **Hz. İsa** (a.s)'ya kıyamet gününde söyleyecektir. Âlimlerin bir kısmına göre de Cenâb-ı Hak bu sözü, **Hz. İsa**'yı göğe kaldırırken söylemiştir. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın "...إِذْ قَالَ اللهُ" ifadesine tutunmuşlar ve "إِذْ" kelimesinin mazi hakkında kullanıldığını söylemişlerdir. Birinci görüş daha doğrudur; çünkü yüce Allah bu hadisenin peşinden, *"Bu (gün) doğru söyleyenlerin sadâkatları kendilerine fayda vereceği bir gündür"* (Mâide, 119) âyetini getirmiştir ki, bu günle kıyamet günü murat edilmiştir.

Bunların "إِذْ" edâtına tutunmalarına gelince, bununla ilgili cevap daha önce geçmişti.

***İKİNCİ MESELE:* Hristiyanlar İçinde Kur'ân'ın Bildirdiği Şekilde İnananlar**

Hak Teâlâ'nın *"İnsanlara, 'Allah'tan başka beni ve anamı iki tanrı ediniz' diyen sen misin?"* ifâdesi hakkında şu iki soru bulunmaktadır:

a) Allâmu'l-guyûb (gayblerin bilicisi) olan Cenâb-ı Hakk'ın soru sorması nasıl uygun düşebilir?

b) Allah, **Hz. İsa**'nın bunu söylemediğini biliyordu; o halde daha niçin O'na bu şekilde hitap etmiştir?

Eğer, "O'nun bundan maksadı Hristiyanları azarlamak ve onları kınamaktır" derseniz, biz deriz ki: Nasârадan hiç kimse, Allah'ın ulûhiyyetini kabul etmeyerek, **Hz. İsa** ve **Meryem**'in ilâh olduklarını söylememiştir. O halde, onlardan hiçbiri bunu söylememişken, bu sözün onlara nisbet edilmesi nasıl caiz olabilir?

Bu sorunun **birinci** şıkkına şöyle **cevap** veririz: Bu, inkârı mânada bir istifhamdır ("..demedin değil mi?" manasında).

İkinci şıkka şu şekilde **cevap** verilir: İlâh, yaratandır. Halbuki Nasârâ, **Hz. İsa ve Meryem'in** elinde zuhur eden mu'cizelerin yaratıcısının **Hz. İsa** ve **Meryem** olduğunu; Allahu Teâlâ'nın ise, kesinlikle bunları yaratmadığına

itikat ederler. Durum böyle olunca, Nasârâ şüphesiz "Bu mu'cizelerin yaratıcısının, **Hz. İsa** ve **Meryem** olduğunu; Allahu Teâlâ'nın ise bunları yaratmadığını" söylüyorlardı. Bu sebeple onların, bazı şeyler hakkında Allah'ın o şeyin ilâhı olmadığı halde, **Hz. İsa** ve **Meryem**'in o şeyin ilâhları olduğunu kabul etmiş olmaları doğru olabilir. Böyle bir tefsir ve mânaya göre de, bu nakil ve rivâyet, yerinde ve sahih olmuş olur.

Daha sonra قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ *"O (şöyle) söyledi: "Seni tenzih ederim, hakkım olmadık bir sözü söylemem bana yakışmaz"* buyurulmuştur.

سُبْحَانَكَ *"seni tenzih ederim"* ifâdesiyle ilgili gerekli açıklamayı, "سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا" (Bakara, 32) âyetinin tefsirinde yapmıştık.

Bil ki Allah, **Hz. İsa**'ya: *"Sen bunu dedin mi?"* diye sorduğunda, **Hz. İsa,** "Dedim" veya "demedim" şeklinde cevap vermemiş, aksine o, "hakkım olmadık bir sözü söylemem bana yakışmaz" demiştir. Halbuki böyle söylemek, hak değildir. O halde bu, "Benim bu sözü söylememin, bana yakışmayacağı.." neticesini verir.." demiştir. Cenâb-ı Hak, Hz. İsa'nın bu sözü söylemediğini beyan buyurunca, bu sözün ondan sadır olup olmadığı hususunu beyan etmeye başlamıştır. **Hz. İsa,** "Ben bunu demedim, söylemedim..." diyerek cevap vermemiştir. Çünkü böyle bir söz, kendisini tezkiye etme ve temize çıkarma yerine geçmiş olur, bu mânaya gelirdi.. Halbuki bu makam, huşû ve tevâzu makamıdır. Yine **Hz. İsa:** "Ben onu söyledim..." diye de cevap vermemiş; aksine bunu, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi kuşatan ilmine havâle etmiştir.

İşte bu sebeple de **Hz. İsa,** اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ *"Eğer onu söyledimse, elbet bunu bilmişsindir"* demiştir ki bu ifâde, gerek edep, gerekse Allahu Teâlâ'nın huzurunda tevâzu ve alçak gönüllülüğünü, zilletini ortaya koyma ve bütün işleri Hak Subhânehu ve Teâlâ'ya havâle etme hususunda mübalağa ifâde eden bir sözdür.

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا اَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ *"Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zâtında olanı bilmem"* buyurmuştur.

***BİRİNCİ MESELE:* Allah'ın Hz. İsa'dan Naklettiği Bu Söze Gelince**

Müfessirler bu âyetin tefsirinde çok çeşitli ifâdeler kullanmışlardır.

a) "Sen benim gizlediğimi bilirsin, ben ise senin gizlediğini bilmem."

b) "Sen benim yanımda olanı bilirsin, ben ise senin katında olanı bilmem."

c) "Sen, benim gaybımda olanı bilirsin, bense senin gaybında olanı bilmem."

d) "Sen, dünyadayken benim tarafımdan yapılanı bilirsin; bense âhirette senden sadır olacak şeyleri bilemem.."

e) "Sen, benim söylediğimi, yaptığımı bilirsin; bense senin söylediğini ve yaptığını bilemem..."

İKİNCİ MESELE

Mücessime bu âyete tutunarak, "Nefs, şahıs anlamına gelir. Bu ise, Allah'ın bir cisim olmasını gerektirir" demişlerdir.

Mücessimenin bu görüşüne şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) "Nefs", "zât" demektir. Nitekim aynı mânaya olarak, نَفْسُ الشَّيْءِ وَذَاتُ الشَّيْءِ "Bir şeyin kendisi; şeyin zâtı..." denilir.

b) Bu tabirden maksat, "Sen benim malûmatımı bilirsin, bense senin malûmatını bilemem" demektir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak bu sözü "tıbâk" ve "müşâkele" yoluyla zikretmiştir ki, bu şekilde bir ifâde de sözün fasîhinden olan bir ifadedir.

Daha sonra Allahu Teâlâ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ *"Şüphesiz ki gaybları hakkıyla bilen sensin sen"* buyurmuştur ki, bu ifâde de, daha önce geçen iki cümleyi, yani *"Eğer onu söyledimse, elbet bunu bilmişsindir"* ve *"Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zâtında olanı bilmem"* cümlelerini te'kîd etmektedir.

Hz. İsa (a.s)'nın Gerçek Talimatı

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَآ أَمَرْتَنِي بِهِۦٓ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْۚ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْۖ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْۚ وَأَنْتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾ إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَۖ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾

"Ben onlara senin bana emrettiğinden başkasını söylemedim, (dediğim hep şu idi:) 'Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' Ben içlerinde bulunduğum müddetçe üzerlerinde bir kontrolcü idim. Fakat vaktâ ki sen beni aldın, üstlerinde gözcü

yalnız sen oldun. Sen her şeye hakkıyla şahitsin. Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, mutlak galip, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da, hakikaten sensin sen..” (Mâide, 117-118).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. İsa'dan naklen, مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَا اَمَرْتَنِى بِهِ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّى وَرَبَّكُمْ *“Ben onlara, senin bana emrettiğinden başkasını söylemedim, (dediğim hep şu idi:) “Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin”* buyurmuştur.

Bu âyette geçen, “اَنْ” lafzı, “en-i müfessire”dir. Müfesser olan ise, emredilen söze râci olan “بِهِ” lâfzındaki hâ (ه) zamiridir. Buna göre kelamın takdiri, مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا قَوْلًا اَمَرْتَنِى بِهِ“Ben onlara ancak, bana emrettiğin sözü söyledim” şeklinde olur. Emredilen söz de, “Benim (Hz. İsa'nın) onlara, 'Allah'a, benim ve sizin Rabbinize ibâdet edin' dememdir..” şeklinde takdir edilir. Bil ki aslolan, **Hz. İsa**'nın, “Ben onlara, ancak senin bana emrettiğin şeyi emrettim..” demesiydi.. Ancak ne var ki O, hem kendisini hem de Rabbini, aynı anda âmir (emreden) yapmamak için, güzel terbiye kaidelerine göre, “emretme” sözü yerine, “söyleme, deme..” ifâdesini tercih etmiştir. Aslolanın böyle olduğuna “en-i müfessire”nin zikredilmiş olması da delâlet etmektedir.

وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ *“Ben, içlerinde bulunduğum müddetçe, üzerlerinde bir kontrolcü idim”* buyurmuştur. Yani, “onların içinde bulunduğum sürece, onların yaptıklarına şahâdet ediyordum.”

فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِى كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ *“Fakat vakta ki sen beni aldın, üstlerinde gözcü yalnız sen oldun.”*

Bu âyetin başında bulunan “تَوَفَّيْتَنِى” kelimesinden maksa, **Hz. İsa**'nın göğe çekilmesi, alınmasıdır. Burada اِنِّى مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ اِلَىَّ *“Ey İsa, şüphesiz ki seni öldürecek olan benim, seni kendi nezdime yükseltip kaldıracağım...”* (Âl-i İmrân, 55) âyetindeki mâna söz konusudur.

Zeccâc: “كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ” ifâdesinin manası hakkında, “Onları muhafaza eden, onların hal ve hareketlerini görüp gözeten sendin” demiştir.

وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ*“Sen her şeye hakkıyla şahitsin.”* Yani, “Ben onların içinde bulunduğum sürece, benim şahidim sensin. Ben onlardan ayrıldıktan sonra da, onların şahidi sensin..” demektir. Mânanın böyle olması

halinde, âyette geçen **şehîd** lafzı, şâhit manasındadır. Bu kelimeyi görme, bilme ve şahâdet manasında olan "söylemek" manalarına hamletmek de caizdir. Bütün bu takdirlere göre "şehîd" lafzı, hakîkî sıfatların isimlerindendir.

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, mutlak galip, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da hakikaten sensin sen!.."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Hz. İsa Müşriklerin Affını İster mi?**

Âyetin manası açıktır. Ama, bu ifâdeyle ilgili şöyle bir soru vardır: Allahu Teâlâ şirki bağışlamadığı halde, **Hz. İsa**'nın *"eğer onları bağışlarsan"* demesi nasıl caiz olabilir?

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Cenâb-ı Allah **Hz. İsa**'ya, *"..Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki tanrı edininiz diyen sen misin?"* (Maide, 116) deyince, anlaşılmıştır ki, Hristiyanlardan bazıları bu sözü ondan nakletmişlerdir. Bu küfrü ondan nakleden kimse kâfir değil, aksine bu nakilde yalan söylediği için günahkâr olmuş olur. Günahların affı ise caizdir. İşte bundan dolayı, Allah'ın onu affetmesi, bağışlaması istenmiştir.

b) Bizim itikadımıza göre, Allahu Teâlâ'nın kâfirleri cennete; zâhid ve abidleri de cehenneme sokması caizdir. Çünkü mülk, O'nun mülküdür; hiç kimse O'na itiraz edemez. Bundan dolayı **Hz. İsa**, bu sözü söylemiştir. Bundan maksadı da, bütün işleri Allah'a havâle etmek; tecâvüz, haddi aşma ve itirazı da tamamen terk etmektir. İşte bundan dolayı sözünü, *"Mutlak gâlip, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da, hakikaten sensin sen.."* diye bitirdi. Bu söz şu anlama gelmektedir: "Sen, istediğini yapmaya kâdir ve her yaptığında hakîm olansın.. Hiç kimse sana itiraz edemez. Ben nerde, Rubûbiyyet hallerine dalmak nerde!.."

Âyette geçen *"Şüphesiz Allah, kendisine eş koşulmasını bağışlamaz.."* (Nisâ, 48) buyruğu hakkında deriz ki: Bize ve **Mu'tezile**'den Basralıların cumhuruna göre, Allah'ın şirki de bağışlaması mümkündür. Onlar şöyle demişlerdir: "Çünkü azap etmek, Allah'ın günahkâr üzerinde bir hakkıdır. Azâbı düşürmek (bağışlama) ise, Allah için bir zarar olmadığı halde, günahkâr için bir faydadır. Binâenaleyh bunun "hasen" (güzel) olması gerekir. Fakat şeriatimizde naklî delil, böyle bir affın vâkî olmayacağına delâlet

etmektedir. Belki de **Hz. İsâ** (a.s)'nın şeriatinde böyle bir delil (âyet) mevcut değildi."

c) Hristiyanların bu kesimi, küfür (inkâr) olan bu sözü söyleyince, **Hz. İsâ** (a.s), onların bir kısmının bundan tevbe edebileceklerini farz edip, *"Eğer onlara azap edersen..."* deyince, "(Allah'ım) sen o azap olunacakların, küfür üzere öldüklerini biliyorsun. Binâenaleyh senin kulların oldukları için onlara azap edebilirsin. Çünkü sen kullarından kâfir olan herkese azap edeceğini bildirdin. Yok eğer sen onları bağışlarsan, sen onların küfürlerinden tevbe ettiklerini bildiğin için, onları bağışlamışsındır. Çünkü sen kâfirliğinden tevbe edip dönenlere mağfiret edeceğini bildirdin" demek istemiştir.

d) Bazı âlimlerin şöyle dediklerini zikrettik: "Allahu Teâlâ, *"İnsanlara, 'Allah'tan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz' diyen sen misin?"* şeklindeki sözünü, **Hz. İsâ**'ya kıyâmet günü değil, onu göğe çekerken söylemiştir. Buna göre, sorunun cevabı kolaydır. Zira, **Hz. İsâ** (a.s)'nın *"Eğer onlara azap edersen şüphe yok ki onlar senin kullarındır"* sözünün manası, "Eğer onları bu küfürleri üzere öldürür ve bundan dolayı azap edersen, onlar senin kullarındır ve bu senin hakkındır. Yok eğer, onları tevfikinle küfrün karanlığından imanın aydınlığına çıkarıp, geçmiş günahlarını bağışladı isen bu da senin hakkındır" şeklindedir. Bu mânaya göre, ortada bir müşkil yoktur.

***İKİNCİ MESELE:* Âyet Fasıklar Lehine Şefaate Delildir**

Bazı âlimlerimiz, bu âyete dayanarak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, fasıklara (günahkârlara) şefaat edeceğine şöyle diyerek delil getirmişlerdir: "**Hz. İsâ** (a.s)'nın, *"Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır"* şeklindeki sözü, mükâfatı ve sevâbı hak etmiş kimseler hakkında değildir. Çünkü onlara azap etmek uygun düşmez. Bu söz kâfirler hakkında da söylenmiş olamaz. Çünkü **Hz. İsâ** (a.s)'nın, *"Eğer onları bağışlarsan, mutlak galip, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da, hakîkaten sensin sen..."* sözü, kâfirler hakkında olamaz. Binâenaleyh bu âyet bu sözün iman ehli kimselerden fâsık olanlar hakkında olduğuna delâlet eder. **Hz. İsâ** (a.s)'nın, fâsık (günahkâr) kimselere şefaat edeceği sâbit olunca, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında bu, öncelikle sâbit olur. Çünkü bu ikisi arasında bir fark olduğunu söyleyen yoktur."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyetin "el-Azîzu'l-Hakîm" Diye Bitmesinin İzahı**

Vâhidî (r.h), **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a)'un mushafında, bu cümlenin, وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ "Eğer onları bağışlarsan, muhakkak ki sen,

gafûr ve rahîmsin" şeklinde olduğunu rivâyet etmiştir. Aynı zamanda hocam olan merhum babamın şöyle dediğini işitmiştim: "Burada âyetin sonunda "azîz ve hakîm sıfatlarının yer alışı, "gafûr ve rahîm" sıfatlarının yer almasından daha uygundur. Çünkü Allahu Teâlâ'nın gafûr ve rahîm olması, muhtaç olan herkes için rahmeti ve mağfireti gerektiren bir mânayı ifâde eder. Ama O'nun azîz ve hakîm oluşu, mağfireti icap ettirmez. Çünkü O'nun azîz oluşu, dilediğini yapıp istediğine hükmetmesini ve O'na karşı hiç kimsenin itirazda bulunamayacağını gösterir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, azîz ve kulların kendisi üzerinde hak sahibi olmalarından münezzeh olup da, buna rağmen affettiğini bildirince, bu aftaki kerem; bağışlayıp rahmet etmesini gerektiren gafûr ve rahîm oluşundaki keremden daha mükemmel ve büyüktür." İşte bundan dolayı, babam (r.h) sözünü "Allah her şeyden azîz yani müstağni olup, buna rahmeti ile hükmedince, bu daha mükemmel olur" şeklinde söylemişti. Diğer bir kısım âlim de: "Eğer **Hz. İsa** (a.s), "Sen gafûr ve rahîmsin" demiş olsaydı, bu "**Hz. İsâ**'nın onlara şefaatçi olabileceğini ihsâs ettirirdi. Ama o böyle demeyip, *"mutlak gâlip (azîz), yegâne hüküm* ve *hikmet sahibi (hakîm) olan da, hakikaten sensin sen..."* deyince, bu söz, Hz. İsa'nın maksadının, her şeyi Allah'a havale edip, bu konulara hiçbir bakımdan değinmeme olduğuna delâlet eder.

قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصّٰدِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنّٰتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهٰارُ خٰالِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١٩﴾ لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٢٠﴾

"Allah dedi ki: "Bu, doğru söyleyenlerin doğruluklarının kendilerine fayda vereceği bir gündür. Altından ırmaklar akan cennetler onlarındır ki, onlar orada ebedî ve dâimî kalıcıdırlar. Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu, en büyük kurtuluştur. Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır. O, her şeye hakkıyla kâdirdir"
(Mâide, 119-120).

"Allah dedi ki: "Bu, doğru söyleyenlerin doğruluklarının kendilerine fayda vereceği bir gündür" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, burada geçen "gün" lafzı ile, kıyâmet gününün kastedildiği hususunda ittifâk etmişlerdir. Buna göre mâna, "Onların dünyada iken sâdık (özü-sözü doğru) olmaları, kendilerine kıyâmet günü fayda verir" şeklindedir. Âyetten maksadın bu olduğuna delilimiz şudur: Kâfirlerin doğrulukları, kıyâmette kendilerine fayda vermeyecektir. Baksana İblis, *"Şüphesiz Allah gerçek vaadde bulundu. Ben de size va'dettim, ama caydım"* (İbrahim, 22) diyecektir. Fakat onun bu doğru sözü, kendisine fayda vermeyecektir. Bu âyet, Allahu Teâlâ tarafından **Hz. İsâ** (a.s)'yı, *"Ben, onlara senin bana emrettiğinden başkasını söylemedim"* (Mâide, 117) şeklindeki sözü hususunda bir tasdiktir.

İKİNCİ MESELE

Kıraat imamlarının cumhûru, "yevm" kelimesini ref ile; **İmam Nâfi** ise nasb ile okumuştur. **Ebû Ubeyde** de bunu tercih etmiştir. Ref ile okuyuş hakkında, **Zeccâc** şöyle demiştir: Bu ifâdenin takdiri, هٰذَا الْيَوْمُ يَوْمُ مَنْفَعَةِ الصَّادِقِينَ "Bu gün, doğru kimselerin menfaatlendiği gündür" şeklindedir.

Zaman Zarfı Hakkında Güzel Bir İzah

Nasb ile okunuşa gelince, bunun birkaç izah şekli bulunmaktadır.

a) Bu kelime "قَالَ" fiilinin zarfı olmak üzere.. Buna göre ifadenin takdiri şöyledir: قَالَ اللهُ هٰذَا الْقَوْلُ لِعِيسٰى يَوْمَ يَنْفَعُ "Cenâb-ı Hak bu sözü **İsa**'ya ...fayda verdiği gün söyledi..."

b) Bu kelâmın takdirinin şu şekilde olmasıdır: هٰذَا الصِّدْقُ وَاقِعٌ يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ "Bu sıdk ve doğruluk, doğruluklarının doğrulara fayda verdiği günde vaki olmuştur." Bu manaya göre zaman zarflarının, hadiselerden haber veren ifadeler kabul edilmesi de caizdir. Nitekim senin, اَلْقِتَالُ يَوْمَ السَّبْتِ"Cumartesi günü olan savaş..."; اَلْحَجُّ يَوْمَ عَرَفَةَ "Arefe günü olan hacc.." sözlerinde olduğu gibi.

c) **Ferrâ** şöyle demiştir: "İsim olmayan bir kelimeye izâfe edilen "yevm" kelimesi, "يَوْمَئِذٍ" kelimesinde olduğu gibi, feth üzere mebni olur."

Basralılar: "Bu yanlıştır, çünkü zarf ancak, mebnî bir kelimeye izafe edildiğinde mebnî kılınır. Nitekim **Nâbiğa,** عَلَى حِينَ عَاتَبْتُ الْمَشِيبَ عَلَى الصِّبَا "Tutku

ve meyiller hususunda (sebebiyle) yaşlılığı azarladığım zaman..." demiş ve "جِينَ" kelimesini, mebnî olan "عَاتَبْتَ" kelimesine muzaf olduğu için mebnî kılmıştır. Nitekim يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ *"Ogün hiçbir kimse malik olamaz..."* (İnfitar, 19) âyetinde de "يَوْمَ" kelimesi mebnî olan "لَا" edatına muzaf olduğu için mebnî kılınmıştır. Ama burada ise, "yevm" kelimesi mu'reb olan bir kelimeye muzaftır. Çünkü "يَنْفَعُ" fiil-i muzaridir; fiil-i muzari de mu'rebdir. Binaenaleyh, "yevm" kelimesinin "يَنْفَعُ" fiiline muzaf olması, onun mebnî olmasını gerektirmez..." demişlerdir. Allah en iyi bilendir.

Sonra لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"Altından ırmaklar akan cennetler onlarındır ki, onlar orada ebedî* ve *daimi kalıcıdırlar. Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu, en büyük kurtuluştur"* buyurulmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ, sâdık kimselerin dünyadaki doğruluklarının kıyamet günü onlara fayda vereceğini haber verince, bu faydanın sevap olduğunu açıklamıştır. Sevâbın hakikati şudur: Sevap halis, daimî ve ta'zimle karışık bir menfaattir. Binâenaleyh, âyetteki *"Altından ırmaklar akan cennetler onlarındır..."* cümlesi, gam ve kederlerden uzak, saf bir menfaate; *"onlar orada ebedî ve dâimî kalıcıdırlar"* ifâdesi de, bu menfaatin dâimî olduğuna bir işarettir. Sen bu inceliği iyice düşün; çünkü Allah, mükâfattan (sevap) bahsettiği her yerde, خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا *"Onlar orada ebedî ve daimî kalıcıdırlar"* demiş; ehl-i imanın günahkârlarının cezasından bahsettiği her yerdeyse, "hulûd" (çok uzun süre kalış) lafzını, ifâdesini zikretmiş, ama onunla berâber "te'bîd" ifâde eden "أَبَدًا" (ebedî ve sonsuz kalış) lafzını zikretmemiştir. Âyetteki, *"Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu, en büyük kurtuluştur"* ifâdesine gelince bu da, ta'zîme işarettir. İşte kelâmcıların sözünün zâhiri budur.

Fakat, Allah'ın celâl nûrlarıyla aydınlanmış rûhlara sahip kimselere göre, âyetteki, *"Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır"* buyruğunun içinde, kelimelerin ifâde edemeyeceği harikulâde sırlar bulunmaktadır. Allah bizi, bu sırlara muttali olmuş kimselerden eylesin.

Âlimlerin çoğu "ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ" cümlesindeki ذٰلِكَ *"işte bu.."* lâfzının لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي *"...cennetler onlarındır"* sözünden, وَرَضُوا عَنْهُ *"...kendileri de O'ndan razı olmuşlardır"* sözüne kadar geçen ifâdelerin tamamına râcidir. Bana göre bunun, sadece *"Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır"* ifâdesine has olması da muhtemeldir. Akıl erbabı

kimseler nezdinde sabittir ki, Allah'ın rızasına nispetle, içindeki bütün şeylerle cennet, varlığa nispetle adeta yokluk gibidir. Nasıl böyle olmasın ki!. Çünkü cennet, insanın nefsinin arzuladığı bir şey; rıdvân ise, Hakk'ın sıfatıdır. Aralarında hangi münasebet bulunur ki!.. Bu, zahire tutunan mütekellimin, kelâmcının tabiatının hoşlanmayacağı bir sözdür; fakat herkese, ne için yaratılmışsa o kolaylaştırılır...

Allahu Teâlâ sonra لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır. O, her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Denildi ki bu, mukadder bir suâlin cevâbıdır. Sanki, "Bu büyük kurtuluşu onlara kim bahşedecek?" diye sorulmuş da, buna "Göklerin ve yerin mülkü kendisinin olan Allah..." diye cevap verilmiştir.

Sûrenin Bu Şekilde Hitama Ermesindeki Sırlar

Mâide Sûresi'nin böylece, şerefli bir biçimde hitama ermesinde birçok sırlar bulunmaktadır. Biz bu sırlardan pek azını zikredeceğiz:

1) Allah, *"Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa* (وَمَا فِيهِنَّ) *hepsinin mülkü Allah'ındır"* buyurmuş, ama وَمَنْ فِيهِنَّ "içlerinde kim varsa..." buyurmamış, yani âkil olmayan varlıkları âkil olanlara tağlîb etmiştir. Bunun sebebi, yaratılmış bütün varlıkların, Hak Teâlâ'nın hakimiyet, kudret, kazâ ve kader elinde müsahhar, zelil ve aciz olduklarına bir dikkat çekmedir.. Buna göre, bu teshir içinde sanki kudreti olmayan cansız varlıklar, aklı olmayan hayvanlar (behâim) gibidirler.. Allah'ın ilmine nispetle, hepsinin ilmi bir ilimsizlik; yine, Allah'ın kudretine nispetle hepsinin kudreti, bir kudretsizliktir..

2) Sûrenin başı, rubûbiyyet ile ubûbiyyet (Rablık ile kulluk) arasında yapılmış olan bir ahdi hatırlatma ile ilgiliydi. Binâenaleyh Allah, *"Ey iman edenler, bağlandığınız ahitleri yerine getirin.."* (Mâide, 1) buyurmuştur. Mü'minin halinin kemâli de, kulluğa girmesi, nefsinden tamamen vazgeçerek sırf fenâ haline ulaşmasındadır.. Bunlardan birincisi şeriattir; ki bu, başlangıçtır.. Diğeri de hakikattir; ki bu da nihaî gayedir. Binâenaleyh, sûrenin başlangıcı şeriatten bahsetmiş, sonu da, Allah'ın kibriyasının, celâlinin, izzetinin, kudretinin ve yüceliğinin zikredilmesiyle bitmiştir. İşte bu hal, hakikat makamına vasıl olmadır; binâenaleyh, bu başlangıç ile bu bitiş arasında ne güzel bir münasebet bulunmaktadır!..

3) Bu sûre, çok çeşitli ilimleri kapsamaktadır...

a) Şer'î kanunların, hükümlerin ve mükellefiyetlerin beyân edilmesi...

b) Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatini inkâr hususunda, Yahudilerle yapılan münazara...

c) Hristiyanlarla, teslîs konusunda yapılan münazara.. Böylece bu sûre, bütün bu gayeleri tastamam ispatlayan ve tahakkuk ettiren bir nükte ile son bulmuştur ki, bu nükte de şudur: Allahu Teâlâ, *"Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır"* buyurmuştur ki bu, "Hak Subhanehû'nun dışında kalan her şey, lizâtihî (zâtı gereği) mümkün olup, Allahu Teâlâ'nın yaratmasıyla var olmuşlardır" manasındadır. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak, bütün mümkinâtın ve kâinatın mâliki, rûhların ve bedenlerin mûcidi, var edeni olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca bundan, bu sûrede bahsedilen her gayenin ve matlûbun sübût bulmuş olduğu neticesi elde edilir. Cenâb-ı Hakk'ın dilediği ve istediği biçimde mükellef tutmasının güzel oluşu da sabit ve haktır, gerçektir. Zira Allah Sübhanehû, her şeyin mâliki olunca, o her şeyde emretmek, nehyetmek, mükâfat vermek ve cezâlandırmak sûretiyle dilediği ve istediği biçimde tasarrufta bulunabilir.. Böylece, Hak Subhânehu ve Teâlâ, "Dilediği ve istediği herhangi bir biçimde mükellef tutar.." demek doğru ve yerinde olur.

Yahudilere reddiyede bulunması da şöyledir: Allah mülkün mâliki olunca, mâlikiyyet (sahip ve mâlik oluş) hükmüne göre, **Musa**'nın şeriatini neshedip, Muhammed (s.a.s)'in şeriatini vaz' etmek hakkı var demektir..

Hristiyanlara reddiyede bulunması da şöyledir: **Hz. İsa** ve **Meryem**, Allah'ın dışında bulunanlar zümresine dahildirler. Çünkü biz, "Mûcid (Yaratan), ya Allah'tır veya başkasıdır. **İsa** ve **Meryem**'in bu ikinci kısma dahil olduklarında şüphe yoktur. Biz, Allah'ın dışında kalan her şeyin, zâtı gereği mümkin; Allah'ın îcat etmesiyle mevcût ve O'nun yaratmasıyla var olan varlıklar olduğuna dair delil getirince, **Hz. İsa** ve **Meryem**'in de böyle olduklarını; ubûdiyyetin de bundan başka bir manasının olmadığını" beyân etmiştik. Böylece bu ikisinin de, yaratılmış birer kul oldukları sabit olmuş olur. Ve bu sebeple de, bahsettiğimiz izahla, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin hâtimesi kıldığı, yaptığı; bu âyetin, bu sûrenin ihtivâ ettiği bütün ilimlerin

sıhhati hususunda, kat'î bir delil ve bürhan olduğu ortaya çıkmış olur. Allah, kelâmının sırlarını en iyi bilendir.

Bu sûrenin tefsiri, Allah'a hamd ile tamamlandı. O'nun salât ve selâmı, Efendimiz, mahlûkatın en hayırlısı, ümmî nebî Hz. Muhammed ile O'nun âline, ashabına olsun... Ve Allah ona, çok çok selâm etsin..

***

EN'ÂM SÛRESİ

"Bu Sûre, Mekkî'dir; ancak,
20, 23, 91, 93, 114, 141, 151, 152 ve 153. âyetleri
Medenî'dir. Âyetlerin sayısı 165 olup,
Hicr Sûresi'nden sonra nazil olmuştur."

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla"

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu sûre Mekkî olup, toptan indirilmiştir. Bu sûre gelirken bütün bir vâdi (meleklerle) dolmuş, onu **Cebrail** ile beraber yetmiş bin melek teşyî etmişti. Böylece, melekler indiler de, Mekke'yi kuşatan o iki dağın arası meleklerle dolup taştı.. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü (s.a.s) kâtiplerini çağırdı ve altı âyet hariç, sûrenin hepsini yazdılar.. Çünkü bu altı âyet Medenîdir. Bu âyetler: "قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ" (En'âm, 151) âyetiyle, müteakip üç âyet (152, 153 ve 154. âyetler); "وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللهِ كَذِبًا" (91. âyet) ve "وَمَا قَدَرُوا اللهَ حَقَّ قَدْرِهِ" (93. âyet) âyetleridir. Enes (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: مَا نَزَلَ عَلَيَّ سُورَةٌ مِنَ الْقُرْآنِ جُمْلَةً غَيْرَ سُورَةِ الْأَنْعَامِ وَمَا اجْتَمَعَتِ الشَّيَاطِينُ لِسُورَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ جَمْعَهَا لَهَا وَقَدْ بُعِثَ بِهَا اِلَيَّ مَعَ جِبْرِيلَ مَعَ خَمْسِينَ مَلَكًا اَوْ خَمْسِينَ أَلْفِ مَلَكٍ يَزُفُّونَهَا وَيَحِفُّونَهَا حَتَّى أَقَرُّوهَا فِي صَدْرِي كَمَا أُقِرَّ الْمَاءُ فِي الْحَوْضِ وَلَقَدْ أَعَزَّنِي اللهُ وَإِيَّاكُمْ بِهَا عِزًّا لَا يُذِلُّنَا بَعْدَهُ أَبَدًا. فِيهَا دَحْضُ حُجَجِ الْمُشْرِكِينَ وَ وَعْدٌ مِنَ اللهِ لَا يُخْلِفُهُ... *"Kur'ân'da, En'âm Sûresi'nden başka hiçbir sûre, bana cümleten (toptan) nazil olmadı; şeytanlar, bu sûre için toplandıkları kadar hiçbir sûre için toplanmamışlardı. Bu sûre bana, Cebrail ile beraberinde elli veya elli bin melek olduğu halde gönderildi; bir düğün debdebesiyle, onu kuşatmış olarak getirdiler, havuza suyun yerleştirilmesi gibi, onu göğsüme yerleştirdiler. Allahu Teâlâ bununla beni ve sizi öyle şereflendirdi ki, artık bundan sonra ebediyyen bizi yoldan çıkarmaz ve zelil etmez. Bunda müşriklerin bütün hüccetlerinin iptali ve Allah'ın cayması mümkün olmayan bir vaadi vardır."*

İbnü'l-Münkedir'den rivâyet olunmuştur ki, En'âm Sûresi nâzil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s) "Subhânallah!" demiş ve لَقَدْ شَيَّعَ هٰذِهِ السُّورَةَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مَا سَدَّ الْأُفُقَ *"Andolsun ki bu sûreyi, ufku kaplayacak kadar çok melek (Cebrâil ile) birlikte getirdi"* buyurmuştur.

Bu Sûrenin Toptan İndirilmesinin Hikmeti

Usulcüler şöyle demişlerdir. İki çeşit fazilet, bu sûreye has kılınmıştır:

a) Bu, bir defada (toptan) nâzil olmuştur.

b) Bu sûreyi, yere yetmiş bin melâike indirmiştir. Bunun sebebi şudur: Bu sûre tevhid, adâlet, nübüvvet, me'âd (âhiret) ve dinsizler ile ehl-i bâtıl olan kimselerin inançlarını iptal eden delilleri ihtiva etmektedir. İşte bu da tevhîd (usûl) ilminin, son derece yüce ve yüksek bir mertebede olduğunu göstermektedir. Hem sonra hükümleri anlatan âyetleri indirmede fayda, bazen onları ihtiyaç nispetinde ve ortaya çıkan hâdiselere göre göndermede olur. Ama tevhide delâlet eden hususları ise Hak Teâlâ toptan indirmiştir. Bu da, senin tevhîd ilminin sonraya bırakılmaksızın derhal bilinmesinin vacip olduğunu anlaman gerektiğine delâlet eder.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِی خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِینَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ یَعْدِلُونَ ﴿١﴾

"Hamd, o gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'adır. Bir de kâfirler kalkıp Allah'a birtakım şerikler koşarlar" (En'âm, 1).

Bil ki "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ" cümlesi hakkındaki geniş izahımız Fâtiha Sûresi'nde geçmişti. Orada geçen bazı hususları, burada tekrar etmemizde bir mahsur yoktur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Medh, Hamd ve Şükür Arasındaki Fark**

"Medh", "hamd" ve "şükür" kelimeleri arasındaki mana farkı hususundadır:

Bil ki "medh", "hamd"den; "hamd" de, **"şükür"**den daha umûmî bir mânadadır.

"Medh"in, "hamd" kelimesinden daha umûmî oluşu şu bakımdandır: Medh (övme), hem akıl sahibi varlıklar, hem de aklı olmayan varlıklar (cansızlar, hayvanlar) için yapılabilir. Baksana, aklı olan bir insanı çeşitli faziletlerinden ötürü medhetmek yerinde ve güzel olduğu gibi, bazen şeklinin güzelliğinden ve yaratılışındaki incelikten ötürü inci; son derece net ve parlak olduğu için yakût medhedilip: "Bu ne güzellik, bu ne berraklık ve saflık!" denilebilir.

"Hamd" ise ancak, kendisinden sâdır olan nimetlere karşılık, Fâil-i Muhtar (yapıp yapmaması iradesine bağlı) olan Allah'a yapılabilir. Böylece "medh"in, "hamd" kelimesinden daha umûmî manaya geldiği sâbit olur.

"Hamd"in, "şükür" kelimesinden daha umûmî mânada olması ise şu bakımdandır: Hamd, nimeti sebebiyle, Fâil-i Muhtar'a ta'zîm etmekten ibarettir. Şükür ise, sadece sana ulaşan ve sende hasıl olan nimetten ötürü, nimet sahibini ta'zim etmendir.

Anlattığımız bu hususlarla, "medh"in "hamd"den; "hamd"in de "şükür den daha umûmî oldukları ortaya çıkmış olur.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: "Allahu Teâlâ bu sûrede, "Medh, Allah'a mahsustur" dememiştir. Çünkü "medh"in, Fâil-i Muhtar (Allah) için olabileceği gibi, başka varlıklar için de olabileceğini; "hamd"in ise ancak Fâil-i Muhtar (Allah) için olabileceğini açıklamıştık. Binâenaleyh âyetteki *"Elhamdülillah (Hamd, Allah'a mahsustur)"* ifâdesi, bu âlemin var olmasında müessir olanın, âlemi kudreti ve meşîeti (dilemesi) ile yaratan bir Fâil-i Muhtar olduğu; yoksa bu müessirin, illetin (sebebin) ma'lûlünü (neticeyi) gerektirmesi gibi, bu âlemin var olmasını gerektiren bir illet olmadığı hususunda açık bir ifâdedir. Hiç şüphe yok ki, bu dinî bakımdan çok önemli bir husustur.

Yine Cenâb-ı Allah, bu sûreye "Şükür, Allah'a mahsustur" diye başlamamıştır. Çünkü şükrün, kendisinden bir nimet sana ulaştığı için, bu nimeti verene saygı duymandan ibaret olduğunu açıklamıştık. İşte bu hususta, kul kendisine ulaşan nimetler sebebi ile bu nimetleri verene ta'zîmde bulunduğu zaman, onun için asıl gayenin, o nimetin kendisine ulaşması olduğu hissini vermektedir. Bu ise, önemsiz bir şeydir. Ama kul *"elhamdülillah", "Hamd, Allah'adır"* dediğinde, işte bu, kulun sadece kendisine nimet vermesinden dolayı değil, hamde gerçekten müstahak olduğu için Allah'a hamdettiğine delâlet eder. Binâenaleyh kulun ihlası daha mükemmel, kalbinin Hakk'ın nûrunu müşâhedeye gark olması daha tam, Hak'tan gayrısından ilgi ve alâkasının kesilmesi daha kuvvetli ve sebatlı olur.

İKİNCİ MESELE

"اَلْحَمْدُ" lafzı, başına elif-lâm getirilmiş müfret bir lafızdır. Bu şekliyle kelime, "hamd" denen şeyin aslını ifâde eder. Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: "Allahu Teâlâ'nın "elhamdülillah" âyeti, bu aslın Allah'a âit ve mahsus olduğunu ifâde eder ki bu da, Allah'tan başkasına hamdedilmesine

mânîdir. Binâenaleyh bu ifâde, her türlü hamd, senâ (övgü) ve ta'zîmin sadece Allah için olmasını gerektirir.

Eğer "Meselâ öğrettiğinden ötürü hocaya (öğretmene), adâletinden ötürü hükümdara (idareciye) ve yaptığı iyilikten ötürü iyilikte bulunana şükretmek (teşekkür etmek) gibi, in'âmda (iyilikte) bulunana şükretmek vâciptir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللهَ *"İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez"*[54] buyurmuştur" diye bir soru sorulacak olursa, biz deriz ki: "Hakîkatte hamdedilen ve teşekkür (şükr) edilen sadece Allah'tır. Bunun böyle olduğunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) İyiliğin bir insandan sâdır olup çıkması, o iyiliği yapmaya sebep olacak hissin, kulun kalbinde teşekkül etmesine bağlıdır. İnsanın kalbinde bu hissin teşekkül etmesi ise, kulun kendisinden olan bir şey değildir. Aksi halde bunun teşekkül edip meydana gelmesi, başka bir sebebe (hisse) dayanır. Bu teselsülü gerektirir. Aksine bu sebebin kulun kalbinde meydana gelişi, sadece Allahu Teâlâ'dandır. Binâenaleyh kulun kalbinde bu sebep (his) tahakkuk ettiğinde, o iyiliğin yapılması vâcip; bu sebebin zâil olması durumunda ise, bu iyiliğin yapılması imkânsız olur. Böylece gerçekte o iyiliği yapan (yaptıran), Allahu Teâlâ olmuş olur. Bu sebeple de, her türlü hamde ve şükre gerçek mânada müstahak olan sadece Allah'tır.

b) İnsanlardan birisine iyilik eden herkes, bunu, ya bir menfaat elde etmek için, yahut da bir zararı savuşturmak için yapar. Bir menfaat elde etme hususuna gelince, yaptığı bu iyilik sebebi ile, ya kalbinde bir sevinç ve memnunluğun, yahut dünyevî az veya çok bir karşılığın, yahut da uhrevî bir mükâfatın meydana gelmesini umar. Bir zararı savuşturma hususuna gelince, insan herhangi bir canlıyı bir zarar veya belâ içinde görünce, kalbi o canlıya bir şefkat duyar. İşte bu şefkat ve rikkat, o canlının o zarara düştüğünü gördüğü zaman insanın kalbinde doğan bir çeşit acı ve elemdir. Binâenaleyh bu insan, o canlıyı bu belâdan kurtarmaya çalıştığında, o rikkat kalbinden gider ve kalbinin elem veren bu rikkattan kurtulması ile kalbi itminana erer, hoşhal olur. İşte onun yaptığı bu iyilik, sanki kalbinin, o hissettiği rikkatin eleminden kurtulması için olmuş olur. Böylece, Hak Teâlâ'nın dışındaki her varlığın, yaptığı iyiliği vasıtası ile, ya bir menfaati celbetmek, yahut da bir zararı defetmek için yapmış olduğu sâbit olur. Fakat Hak Subhânehû ve Teâlâ, ihsanda bulunur ve bununla ne bir menfaati

54 Ebu Dâvûd, Edeb, 12 (IV/255).

celbetmek, ne de bir zararı defetmek ister. Binâenaleyh hakîkî mânada iyilikte bulunan sadece Allahu Teâlâ olmuş olur. İşte bu sebeple de her türlü hamde müstahak olan, sadece Allah'tır ve bundandır ki O, sûreye "elhamdülillah" diye başlamıştır.

c) Mahlûkattan herhangi birinin yaptığı her iyilikten istifade etme, ancak Allahu Teâlâ'nın ihsânı ile tam ve mükemmel olabilir. Baksana eğer Allahu Teâlâ, böyle çeşit çeşit nimetleri yaratmamış olsaydı, insan bir buğdayı ve bir meyveyi bir başkasına veremezdi. Yine eğer Allahu Teâlâ, o nimetlerden istifade edilmesine imkân veren beş duyuyu insana nasip etmeseydi, insan nimetlerden istifade edemezdi. Yine Cenâb-ı Hak, insana hastalıksız bir mîzaç ve sağlam bir bünye vermeseydi, insanın onlardan istifadesi mümkün olmazdı. Binâenaleyh Allah'tan başkasından olan her türlü iyilikten istifadenin, ancak Allah'ın ihsanı ile tamamlandığı sâbit olur. İşte bu durumda da gerçekte Allah'tan başka hiçbir muhsinin (iyilik yapanın) bulunmadığı ve hamde ancak ve sadece Allah'ın müstahak olduğu ortaya çıkar. İşte bu sebepten ötürü de, Hak Teâlâ, "Elhamdülillah" diye başlamıştır.

d) Her türlü nimetten istifade etme, istifade edecek olanın diri, kâdir ve âlim olması halinde mümkündür. Halbuki var olma, hayat sahibi olma, kâdir olma ve âlim olma (bilme), ancak Hak Teâlâ'dan olan birer nimettir. Asıl terbiye ve çeşitli azıklar, insanın çocukluğundan başlayıp, ömrünün sonuna kadar, ancak Allah'tan olabilir. Hem sonra insan, Rahman tarafından kendi hilkatine konulmuş olan hikmet eserleri üzerinde düşünüp, Allahu Teâlâ'nın insanın uzuvlarına yerleştirdiği çeşitli fayda ve maslahatları gördüğünde, bunların, uçsuz bucaksız bir okyanus olduğunu anlar. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah'ın nimetlerini saymak isteseniz, sayamazsınız"* (Nahl, 18) buyurmuştur. Farz edelim ki kul, bir başkasına bir iyilik yapabiliyor. Ama kulun bu iyiliği, bir damla kadardır. Halbuki Allah'ın nimetleri başta ve sonda olarak, gizli ve âşikâr olarak sınırsızdır. İşte bundan dolayı mutlak mânada hamd-ü senâya müstahak olan sadece Allahu Teâlâ olup yine bundandır ki burada "elhamdülillah" buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **"اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ" ve "اَحْمَدُ اللّٰهَ" Arasındaki Fark**

Allahu Teâlâ, şu sebeplerden ötürü, "Elhamdülillah" demiş, "اَحْمَدُ اللّٰهَ" "Allah'a hamd ederim" dememiştir:

1) Hamd, kalbin işidir. İnsan çoğu kez, hamd ü senânın gerçek manasını kalbinde hazır bulmadığı halde, bu sözü söyleyebilir. Binâenaleyh böyle

bir anda, "اَلْحَمْدُ لِلّٰه" Allah'a hamdederim demiş olsa yalan söylemiş olur ve kalbinde olmayan bir şeyi haber vermiş olduğu için de zemme ve cezaya müstahak olur. Ama o, "Elhamdülillah" dediği zaman, "Hamdin aslı ve hakîkati Allah'a aittir" demiş olur. Bu söz ise, hamd ü sena gerçek olarak o kulun kalbinde ister bulunsun, ister bulunmasın hak ve gerçektir. Böylece insanın bu sözü söylemesi, yüce bir ibadet ve kıymetli bir taat olur. Binâenaleyh bu iki söz arasındaki fark ortaya çıkmaktadır.

2) Rivayet olunduğuna göre Allahu Teâlâ, **Dâvûd** (a.s)'a şükretmesini vahyetti. **Davûd** (a s) da: "Ya Rabbi, sana nasıl şükredebilirim? Çünkü sana şükredebilmem de ancak beni şükre muvaffak kılmanla mümkün olur. Bu da, ayrı bir nimettir. Bu da, sana ayrı bir şükrümü gerektirir. Bu teselsül sonsuza kadar sürüp gider. Sonsuz olan bir şeyi yapmaya gücüm yok" dedi. Allahu Teâlâ, **Davûd** (a.s)'a *"Bana şükretmekten âciz olduğunu anladığın zaman, bana şükretmiş olursun"* dedi.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Eğer insan, اَلْحَمْدُ لِلّٰه "Allah'a hamd ederim" demiş olsaydı, hamdi ve şükrü yerine getirdiğini iddia etmiş olurdu. Binâenaleyh ona bu soru yöneltilmiş olurdu. Ama o, "Elhamdülillah" dediği zaman, kulun bu sözünde, hamd ü senâyı yerine getirdiği iddiası bulunmayıp, aksine bu sözü, ister kendisi bu hamdi yerine getirebilsin, isterse getiremesin, Hak Teâlâ'nın hamd ü senâya müstahak olduğu manasındadır.

3) Eğer kul, "Allah'a hamdederim" demiş olsaydı, bu, sadece kendisinin yaptığı hamdi ifâde eder, başka kulların hamdini ifâde etmezdi. Ama kul, "Elhamdülillah" dediği zaman, onun bu sözüne hem kendi hamdi, hem de, âlemin ilk yaratılışından mükelleflerin, cennetlerin derecelerinde, cehennemin de derekelerinde yerleşmelerine kadar olan bütün hamdler dahil olur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onların dualarının sonu da, "Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemin= Hamdolsun kâinatın Rabbi olan Allah'a" demektir"* (Yunus, 10) buyurmuştur. Böylece, "elhamdülillâh" demenin daha faziletli ve daha mükemmel olduğu anlaşılmış olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **El-Hamdü Lillâh Tabirinin Kur'ân'da Kullanılışı**

Bil ki bu ifâde, beş sûrenin evvelinde getirilmiştir.

1) Fâtiha Sûresi'nin başında... Cenâb-ı Hak bu sûreye, "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" diye başlamıştır.

2) Tefsirini yapmakta olduğumuz bu sûrenin başında.. Hak Teâlâ bu sûreye de "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ" diye başlamıştır. Birinci ifâde, daha umumî bir ifâdedir. Çünkü "âlem", Allah'ın dışında kalan her mevcûttan meydana gelir. Buna göre, *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"* hükmünün muhtevasına, Allah'ın dışında kalan her mevcut, her varlık girer. Hak Teâlâ'nın, *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"* buyruğuna ise, sadece gökleri, yeri, karanlıkları ve nûru yaratma girer. Bu ifâdenin muhtevasına, yaratılan diğer şeyler ve kâinat girmez. Binâenaleyh, bu sûrenin başında zikredilen hamdetme işi, sanki, Fatiha Sûresi'nde zikredilen "hamd"in muhtevasına giren hususlardan sadece bir kısmını bildirmekte ve o mücmelin bir tafsili olmaktadır.

3) Kehf Sûresi'nin başında... Cenâb-ı Hak bu sûreye de "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ" diye başlamıştır. Bu da, bir çeşit nimete tahsis edilmiş bir hamdetme demektir ki, bu da ilim, marifet, hidâyet ve Kur'ân nimetidir. Netice olarak diyebiliriz ki, peygamberler gönderme vasıtasıyla elde edilen nimetlerdir.

4) Sebe' Sûresi'nin başında... Cenâb-ı Hak bu sûreye de "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ" diye başlamıştır ki, bu da, Hak Teâlâ'nın (Fatiha Sûresi'ndeki) "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" ifâdesinin muhtevasına giren bir kısımdır.

5) Fâtır Sûresi'nin başında... Cenâb-ı Hak bu sûreye de "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ" diye başlamıştır. Bu da, Fatiha Sûresi'ndeki hamdin muhtevasına giren kısımlardan bir kısımdır. Böylece tam ve küllî olan hamdin Fatiha Sûresi'nin başında olan hamdetme işi olduğu ortaya çıkmıştır ki, bu da O'nun اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"* ifâdesidir. Bu böyledir, zira her varlık ya lizâtihî vâcibu'l-vücûddur, yahud da lizâtihî mümkinu'l-vücûddur. Lizâtihî vâcibu'l-vücûd olan tek olup, O da Allah (c.c)'tır. O'nun dışında kalanlar ise mümkin varlıklardır. Her mümkinin varlık âlemine dahil olması, ancak Allahu Teâlâ'nın icadı ve tekviniyle mümkündür. O halde var olma, bir nimettir. Var etme ise, bir in'âm ve terbiyedir, büyütmedir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" buyurmuştur. Allahu Teâlâ, kendisi dışında her şeyin mürebbîsi (terbiye edicisi, eğiticisi) ve lütfedip ihsanlarda bulunanıdır. Binâenaleyh "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" sözü, maksadı tastamam yerine getiren külli ve kapsamlı bir sözdür. Ama, diğer sûrelerin başında zikredilen hamd'lerden her biri, bu sûrenin başında (Fatiha) zikredilen hamdin kısımlarından bir kısım, çeşitlerinden bir çeşittir.

Hâlık, Fâtır ve Rabb Vasıfları Arasındaki Fark

Buna göre şayet, "Hâlık, Fâtır ve Rabb arasında ne fark vardır? Hem Cenâb-ı Hak, tefsirini yapmakta olduğumuz bu sûrenin başında, fiil-i mazi sigasıyla خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"gökleri ve yeri yarattı.."* Fâtır Sûresi'nde ise, ism-i fâil sigâsıyla, "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ" *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"* buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki:

Bu sorunun birinci şıkkına şu şekilde cevap veririz: "Halk" (yaratmak); takdir etmekten ibârettir. Cenâb-ı Hak hakkında "takdir" ise, O'nun, bütün kâinata ve mümkinâta ulaşan, bütün cüz'iyyât ve külliyât hakkında geçerli olan ilminden ibarettir, O'nun ilmidir. O'nun "Fâtır" olması ise, yaratmasından ve icat etmesinden ibarettir. O halde Allah'ın Hâlık olması, ilim sıfatına; Fâtır olması, kudret sıfatına bir işaret olup, O'nun Rabb ve Mürebbî olması ise, bu her iki hususu da kapsaması demektir. Böylece O'nun Rabb olması, daha mükemmel bir mâna ihtiva etmektedir.

İkinci şıkkına da şu şekilde cevap verebiliriz: Halketmek (yaratmak), "takdir"den ibarettir. Allah hakkında "takdir etmek" ise, O'nun, malûmatı bilmesinden ibârettir. Bir şeyi bilmek, malûm olan şeyin, var olmasından önce bulunabilir. Baksana bizim, bir şeyi o varlık âlemine girmezden önce bilmemiz mümkündür. Ama bir şeyi icat edip yaratmak ise ancak eserin var olması halinde meydana gelir. Bu husus, ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebinin "Kudret makdûrun var olması halinde, ancak o makdûrun var olmasını etkiler" şeklindeki düstûruna binâ edilmiştir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak خَلَقَ السَّمٰوَاتِ *"gökleri yarattı"* buyurmuştur ki, bu ifâdeyle O'nun, o semâvât (gökler) var olmazdan önce onları bildiği; فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Gökleri ve yeri yaratan tabiriyle..."* de O'nun, o semâvât var olduğu zaman onların yaratıcısı ve mûcidi olduğu manası kastedilmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Elhamdülillah *"Hamd Allah'a mahsustur"* buyruğu hakkında iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bundan اِحْمَدُوا اللّٰهَ "Allah'a hamdediniz" manası kastedilmiştir. Bu ifâde, şu sebeplerden ötürü cümle-i haberiyye sîgasında getirilmiştir:

a) Elhamdülillah *"Hamd, Allah'a mahsustur"* tabiri, hem lafız hem de mânanın öğretilmesini ifâde eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak şayet, "hamdediniz!" demiş olsaydı, bu iki faydanın ikisi de birden elde edilmiş olmazdı.

b) Bu, O'na ister hamdeden olsun, isterse olmasın, O'nun daima hamde müstahak olduğunu ifâde eder.

c) Bu ifâdeden maksat, delil ve hüccet zikretmek, îrad etmektir. Binâenaleyh, bu ifâdeyi haber sîgasıyla getirmek, daha evlâ olur.

İkinci Görüş: Bu, ekseri müfessirlerin görüşü olup buna göre ifâde قُولُوا اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ "Deyiniz ki: "Hamd Allah'a mahsustur" şeklindedir. Bu görüşte olanlar, "bunun delili şudur" demişlerdir: "Bundan murat, kullara öğretmedir. Zira Allahu Teâlâ bu sûrenin içinde, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Yalnız sana ibâdet eder ve yalnız senden yardım talep ederiz"* buyurmuştur. Halbuki bu sözü, ancak kulların söylemiş olması uygun düşer."

Hamd ile Nimet Arasındaki İlgi

Bundan maksat şudur: Hak Teâlâ, hamdetmeyi emredip, insanların akıllarında da hamdetmenin ancak bir nimet mukabilinde güzel olacağı fikri yerleşince, işte bundan dolayı bu emir, mükellefiyeti, Allah'ın kendisine vermiş olduğu çeşitli nimetler hakkında düşünmeye sevk eder. Sonra o nimetin zikredilmesiyle, şu iki şerefli maksada istidlâl edilebilir:

a) Bu nimetler yok iken, sonradan var olmuşlardır. Binâenaleyh, bunları mutlaka var eden birisinin bulunması gerekir.. Bu "birisi", kul olamaz; zira herkes, her türlü nimeti kendisi için elde etmek ister.. Binâenaleyh, kula verilmiş o nimetler, kulun kudreti ve ihtiyarı vasıtasıyla olmuş olsaydı, o zaman herkesin bütün nimetleri elde etmiş olması gerekirdi. Çünkü herkes, kendisi için her türlü nimeti elde etmeyi arzular. Bu nimetlerin meydana gelmesi için mutlaka bir mûcidin, bir muhdisin olması gerekip, bu muhdisin de kul olmadığı sabit olunca, o zaman kâhir ve kâdir olan bir muhdisin bulunduğunu kabul edip ikrar etmek gerekir ki bu da, Allahu Teâlâ (c.c)'dır.

b) Bu kelimenin maksatlarından birisi de şudur: Kalpler, kendisine iyilikte bulunanı sevmek, kötülük edene ise buğzetmek duygusu üzere yaratılmıştır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak kuluna hamdetmesini emredip, "hamdetmek" emri de o kulu, Allah'ın çeşitli nimetlerini hatırlamaya teşvik edince, bu teklif, kulu Allah'ın ona vermiş olduğu çeşitli nimetlerini hatırlamaya şevketmiş olur. Nimetler ise çok olup sayılamayacak derecede olunca, o nimetleri hatırlamanın gereği, Allah sevgisinin kulun kalbine kök salması şeklinde olur. Böylece nimetleri hatırlamanın şu iki kıymetli faydayı ifâde ettiği sabit olmuş olur:

1) O nimetlerin sonradan meydana gelmiş olmaları (hudûs) vasıtasıyla, Allah'ın varlığını kabul etme konusunda istidlâl etmektir.

2) Onların birer nimet olduğu hissini duymak, taşımak, kalplerde Allah sevgisinin zuhur etmesini, tecellîsini gerektirir. Zaten bütün ibâdetlerin maksadı da, sadece bu iki şeydir. İşte bu sebepten dolayı Kitâb-ı Kerîm'e Cenâb-ı Hak bu kelimeyle başlamış ve اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"* buyurmuştur.

Bil ki bu kelime, sahili bulunmayan uçsuz bucaksız bir denizdir. Çünkü âlem, Allah'ın dışında kalan her şeyin adıdır. Allah'ın dışında kalanlar ise, ya cisimdir veya o cisimde bir haldir veyahut da ne bir cisimdir, ne de o cisimde bir haldir... İşte bu ikinci şık, ruhlardır. Sonra, cisimler ya felekî olur veya unsûrî olur. Felekiyyâtın ilki Arş-ı Mecîd, yani yüce olan ilahî Arş'tır. Sonra da, yüksek olan Kürsî'dir. İnsana Arş'ın ve Kürsî'nin ne olduğunu, onların sıfat ve hallerini, neler olduğunu düşünmesi ve bilip tanıması gerekir. Daha sonra da Levh-i Mahfuz, Kalem, Refref, Beyt-i Ma'mur ve Sidre-i Müntehâ'nın neler olduklarını düşünmesi ve hakikatlerini bilip tanıması gerekir. Daha sonra, göklerin tabakaları, onların genişliği, kütleleri ve boyutları hakkında düşünmesi gerekir. Yine insanın, gezegen ve gezegen olmayan yıldızlar; anâsır-ı erbaa (dört unsur) ve "mevâlîd-i selâse" yani madenler, bitkiler ve canlılar hakkında tefekkür etmesi gerekir. Sonra da insanın, Allahu Teâlâ'nın sinek, sivri sinek, bit, pire gibi önemsiz ve zayıf çeşitli şeyleri yaratmasındaki hikmeti düşünüp, sonra da bundan çeşitli arazların cinslerini, uzak ve yakın türlerini bilip tanımaya geçmesi ve bu türlerin her birinden elde edilen çeşitli faydaları bilip tanıması gerekir. Sonra bundan, süflî ve ulvî, arşî ve felekî ruhlar ile, kendisine Hak Teâlâ'nın *"O'nun huzurundaki kişiler kendisine ibadet etmekten asla kibirlenmezler.."* (Enbiyâ, 19) buyruğu ile işaret olunan maddi alâka ve ilgilerden münezzeh olan ruhları tanımaya geçer. Binâenaleyh kul, kendi kudret ve tâkatine göre, bu sayılanların hepsini zihninde cem ettiği zaman, onun aklında âlemin bilgisine dair ancak bir zerre meydana gelmiş olur ki, bu da, âlemin Allah'ın dışında kalan her şey olduğudur. Sonra, bu durumda kul, bu zerre için meydana gelen bütün var oluşların, onun sıfatları, halleri ve münasebetleriyle ilgili olarak zâtında bulunan bütün var oluş mükemmelliklerinin, ancak Hakk'ın yaratması, O'nun cömertliği ve O'nun varlığından dolayı olduğunu anlamış olur. Bu durumda da, Hak Teâlâ'nın *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"* tabirinin manasına dair, ancak bir

zerreyi tanımış olur. İşte bu kelime, sahili olmayan bir okyanus, sonu olmayan bir ifâdedir. Allah, en iyi bilendir.

***ALTINCI MESELE:* Allah'ın Zat, Sıfat ve Filleri Mahluklarınkine Benzemez**

Biz, Hak Teâlâ'nın "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" kelamının "قُولُوا اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ" takdirinde olduğunu söylemiştik. Biz bunun böyle olduğunu belirtmiştik, zira Fatiha Sûresi'ndeki إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım talep ederiz"* sözünü ancak kulun söylemesi uygun düşer. İşte bu sebepten dolayı biz burada böyle bir takdirin yapılmasına ihtiyaç hissettik... Ama bu sûrede geçen اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"* buyruğundan maksadın, Allahu Teâlâ'nın bu ifadeyle kendi kendisini methetmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Bu, bazı bakımlardan, Allahu Teâlâ'nın zât, sıfat ve fiilleri bakımından (mahlûkata) benzemekten münezzeh olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın "Elhamdülillah" ifadesi, kendi kendini methetmesi demektir. Bu ise, bu şahâdet âleminde kabîh, çirkin addedilmiştir. Cenâb-ı Hak bunu bize emredince, bu, Hakk'ın halka kıyâs edilemeyeceğine delâlet etmektedir. Hak nazarında bu kabîh (çirkin) olmadığı halde, bunun insan tarafından kabîh sayılması gerekmediği gibi, halk tarafından çirkin kabul edilen her şeyin Hak nezdinde kabîh olması gerekmez... İşte bu usûlle, **Mu'tezile**'nin "Bizim nezdimizde kabîh olan her şeyin, Allah katında da kabîh olması gerekir" şeklindeki sözlerinin bâtıl olması gerekir.

İşte bu düstûr ile, Allah'ın fiillerinin mahlûkatın fiillerine benzemediğini anlayınca, O'nun sıfatlarının, mahlûkatının sıfatlarına; zatının da, mahlûkatının zâtlarına benzemediğini anlamış olursun.. İşte bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ı zâtı, sıfatları ve fiilleri bakımından, başkasına benzemekten tenzîh ve kâmil manada takdis etmek gerekir. O halde, Cenâb-ı Hak (c.c) zâtında tektir; sıfatlarında, O'na hiç kimse ortak ve benzer değildir. Fiillerinde de tektir. O'nun, fiillerinde de bir benzeri yoktur. Allah en iyi bilendir.

"Gökleri ve Yeri Yaratan" Sıfatı ile İlgili İki Mesele

Hak Teâlâ'nın, الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Ki O, gökleri* ve *yeri yarattı..."* buyruğuna gelince, bunda iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetle ilgili olarak ortaya çıkan sorular hakkındadır:

Birinci Soru: *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'adır"* ifadesi sanki, "Bana fakîh olan bir adam geldi" sözü gibidir. Zira bu ifâde, fakîh olmayan başka bir adamın da varlığına delâlet eder. Aksi halde bu sıfatın zikredilmesine gerek kalmazdı. İşte bu âyetteki Hak Teâlâ'nın, *"Hamd, o gökleri ve yeri yaratan Allah'adır"* ifadesi de, sanki gökleri ve yeri yaratmayan başka bir ilâhın da bulunduğu zannını uyandırmaktadır. Aksi halde bu sıfatın getirilmesinin bir faydası yoktur?

Cevap: Biz, "Allah" lâfzının alem (özel) isim yerine geçtiğini söylemiştik. Binaenaleyh bir alem isim için bir sıfat kullanıldığında, bu sıfatın kullanılmasının gayesi "temyiz" (onu başkalarından ayırma) değil; aksine o varlığın o sıfatla mevsûf olduğunu bildirmektir. Meselâ biz, "âlim adam" dediğimiz zaman, "adam" kelimesi, bir mâhiyetin "adam oluş mahiyeti"nin adıdır. Mahiyet ise, zikredilen pek çok şahısları içine alır. Binaenaleyh burada sıfatın getirilmesinden maksat, bu adamı bu bakımdan (bu sıfat ile) diğer adamlardan ayırmak (temyiz etmektir). Fakat, "Âlim Zeyd" dediğimiz zaman, "Zeyd" kelimesi bir alem (özel) isim olup, ancak o belli şahsı ifade eder. Çünkü alem isimler, işaret ismi gibidirler. Binaenaleyh alem olan bir ismi "âlim" sıfatı ile tavsif ettiğimizde bundan maksadın, o şahsı başka şahıslardan ayırma olması imkânsızdır. Aksine bundan maksat, bu ismi alan o şahsın, bu sıfatla mevsuf olduğunu bildirmektir. "Allah" lafzı da alem isimlerden olduğuna göre, şüphe yok ki durum bizim anlattığımız şekilde olur. Allah en iyi bilendir.

Yerle Gökten Hangisinin Önce Yaratıldığı?

İkinci Soru: Kur'ân-ı Kerim'in zahiri, yeryüzünün göklerden evvel yaratıldığına delâlet ettiği halde, bu âyette niçin gökler yerden önce zikredilmiştir?

Cevap: Gök (semâ) bir daire, yeryüzü de onun bir merkezi gibidir. Dâirenin meydana gelmesi için merkezin belirlenmesi gerekir. Bunun tersi söz konusu olmaz. Çünkü merkezin bulunması, mutlaka dâirenin belirlenmesini gerektirmez. Çünkü tek bir merkez ile, sınırsız dâirelerin çevrilmesi mümkündür. Binaenaleyh bu itibarla gök yerden önce olunca, göğün yeryüzünden önce zikredilmesi gerekir.

Göklerin Çoğul, Arzın Tekil Zikredilmesinin Sebebi

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ *"(Allah), yeryüzünden de onların (göklerin) mislini yaratmıştır"* (Talak, 12) âyetinin delâlet ettiği gibi, yeryüzünün tabakaları da çok olduğu halde, niçin "gök" kelimesini cemî, "yer"i ise müfret olarak getirmiştir?

Cevap: "Gök" fail, "yer" ise kâbil (mef'ûl, göğün tesirinde kalan) makamındadır. Binaenaleyh gök müfret olarak zikredilseydi, tesirin hangisine ait olduğu meselesi karışırdı. Bu ise, bu âlemin faydasını ihlal ederdi. Ama "gök"ler çok olunca, yıldızların birbirleriyle münasebetleri de farklı farklı olur. İşte bu sebeple, dört mevsim, diğer çeşitli haller meydana gelir ve bu farklılıklar sayesinde, dünyanın faydasına olan şeyler hâsıl olur. "Yer", tesiri alıp kabul edendir. Alanın tek oluşu, alma hususunda kâfidir. Fakat yeryüzünün tabakalarının birden fazla olduğunu gösteren âyete gelince, biz bu hususu o âyetin tefsirinde (Talak, 12) izah ettik. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE: Göklerin ve Yerin Yaratılışının Allah'ın Varlığına Delaleti

Bil ki bu âyetin burada getirilmesinin gayesi, yaratıcının varlığına bir delil olması içindir. Bu hususu şöyle izah ederiz: Göklerin ve yerin kütlesi, belirli bir ölçü içinde yaratılmıştır. Bu ise, onları bu ölçülere tahsis eden, bir Fâil-i Muhtar'ın belirlemesi ile olmuştur. Bu cümlenin birinci mukaddimesinin izahı şu şekillerde yapılabilir:

a) Her felek, mevcut ölçülerinden daha fazla veya daha noksan olarak takdir edilebilmeleri muhtemel iken belli bir miktar ile sınırlandırılmıştır.

b) Miktarı (ölçüleri) belli olan her felek, birçok parçadan meydana gelmiştir. Bu feleğin yapısına dahil olan her parça, o feleğin dışında kalmış olması mümkün olduğu gibi, feleğin bir parçası olmayan şeylerin de, bu feleğin bir parçası olmuş olması mümkün idi. Binaenaleyh her bir parçanın belli bir yerde yer alması (zorunlu olmayıp) mümkin olan bir şeydir.

c) Cisimlik tabiatının aynı olmasının delâleti ile hareket ve sükûn hali her cisim için geçerlidir. Ayrı işlerin, levazımı da ayrıdır. Öyleyse bazı cisimlerin sükûn veya hareket içinde olması mümkin olunca, aynı durumun hepsi için de olması gerekir. Binaenaleyh felekî (semâvî) bir cisme hareketsizliği değil de, hareketi has kılmak, mümkin olan bir tahsistir.

d) Her hareketin, olduğundan daha hızlı veya daha yavaş olması mümkindir. Binaenaleyh belli bir hızı veya yavaşlığı, belli hareketlere tahsis etmek de mümkin olan bir tahsistir.

e) Her hareket, belli bir yöne doğrudur. Hareketlerin, başka bir yöne doğru olmaları da mümkin idi. Binaenaleyh bu belli yönü o harekete vermek, mümkin bir tahsistir.

f) Her feleğin, ya üstünde ya altında başka bir cisim (felek) bulunur. Bunun, bu sıranın aksine bulunması da mümkin idi. Böyle olabileceğinin delili şudur: Cisimler, madde oluş bakımından eşit olup, bazısı için söz konusu olan şeyler, hepsi için de imkan dahilinde olunca, bir cismin belli bir yere ve sıraya has kılınması da mümkinattan olur.

g) Her feleğin hareketinin bir başlangıcı vardır. Çünkü başlangıcı olmayan bir hareketin var olması imkânsızdır. Çünkü hareketin aslı, bir durumdan başka bir duruma geçmedir. Bu geçiş, kendisinden önce başka bir geçişin bulunmasını gerektirir. Önce oluş ise, kendisinden önce bir başkasının bulunmasına mânidir. Halbuki bu iki şeyi birleştirmek imkânsızdır. Binaenaleyh her hareketin mutlaka bir başlangıcı olduğu sâbit olur. Halbuki o hareketin, belli vaktinde başlayıp da, daha önce veya daha sonra başlamamış olması da mümkin olan bir husustur.

h) Cisimler, bütün mahiyetlerinde eşit olunca, onların bir kısmı felekî (semavî), bir kısmı da unsûrî (yani yeryüzüne ait olan, ana elementlerden meydana gelen) diye tavsif edilirler. Onların bu şekilde tavsif edilip, başka şekilde tavsif edilmemiş olması da mümkin hususlardandır.

i) Cisimlerin hareketleri, hür ve irade sahibi bir Fail-i Muhtar'ın fiilidir. Bu söz konusu olduğuna göre, bu hareketlerin bir başlangıcı vardır. Bu iki mukaddimeden birincisinin izahı şöyledir: Bu hareketlerde müessir olan, eğer mûcib-i bizzât (zâtı gereği mûcib) olan (bunu gerektiren) bir sebep olsaydı, o illetin mevcudiyetinin devamından, neticelerinin de devamı gerekirdi. Böylece de o illetin (sebebin) devamından, bu harekette müessir olan cüzlerden her birinin devamı gerekirdi. Bu imkânsız olduğuna göre, bu harekette müessir olanın, mûcib-i bizzat (zatı gereği mûcib olan) bir illet değil, Fâil-i Muhtâr bir varlık olduğu sâbit olur. Bu sâbit olunca da, o Fâil-i Muhtarın, hareketlerden önce mevcut olması gerekir. Bu da, o hareketlerin bir başlangıcının bulunmasını gerektirir.

j) Delil ile sâbit olmuştur ki âlemin dışında sonsuz bir boşluk vardır. Bu delil şudur: Biz, zarûrî (kesin) olarak biliyoruz ki, kendimizi bir an için, en üstteki feleğin en kenarında hissetsek, önümüzde ve arkamızda kalan yönleri ayırt ederiz. Bunların birbirinden ayır edilmesi, zarurî olarak bilinir. Bu böyle olunca da, âlemin dışında sonsuz bir boşluğun varlığı sâbit olur. Binaenaleyh bu âlemin, şu anda mevcut olduğu yerde bulunup, diğer yerlerde bulunmamış olması da mümkin olan bir husustur.

Binaenaleyh yapılan bu on izah sayesinde, göklerin ve yerlerin kütlelerinin, gerek sıfatları, gerek halleri itibarı ile farklı oldukları sâbit olur. Böylece de aklen, bunların zıtlarının ve benzerlerinin bulunması da mümkinâttandır. Bu sebeple, onlara has kılınan bu hallerin ve sıfatların, ancak bir müreccih (tercih eden) ve bir mukaddir (takdir edip veren) sayesinde meydana gelmiş olması gerekir. Aksi takdirde, bir müreccih olmadan, mümkin olan bir şeyin iki ihtimalinden (olması veya olmaması ihtimalinden) birinin diğerine baskın çıkması gerekirdi ki bu imkânsızdır.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: "Yaratma"nın, "takdir etmek" (ölçüp biçmek, planlamak)ten başka bir manası yoktur. Bu sebeple akıl, takdirin bu on bakımdan bulunduğuna delâlet edince, yaratmanın da bu on bakımından olması gerekir. İşte bu incelikten ötürü, Allahu Teâlâ bu sureye, *"Hamd, o gökleri ve yeri yaratan Allah'adır"* diyerek başlamıştır. Allah en iyi bilendir.

Bazı âlimler, "bu âyette gökler ile yerin ve karanlıklar ile aydınlığın zikredilmesinin gayesi, bunlardaki faydalara dikkat çekmek içindir" demişlerdir. Bil ki göklerin cüzlerinden bir cüzünün faydası bile ciltlerce kitaplara sığmayacak derecede fazladır. Çünkü gökler, bu âlemin mevâlidine (bitki, maden ve canlılarına) nispetle, baba; yeryüzü ise yine bunlara nispetle ana gibidir. Binaenaleyh fâil durumunda olan sebep, semâvî; kâbil (mef'ûl) olan sebep ise arzî (yeryüzüne ait)dir. İşte bu iki sebep ile, mevâlid-i selâsenin (yani bitki, maden ve canlılar gibi, üç çeşit doğan varlığın) işi tamamlanır. Bunu, derin derin izah etmenin imkanı yoktur.

وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ *"Karanlıkları ve aydınlığı var eden..."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* "جَعَلَ" Fiilinin Manaları**

"جَعَلَ" lafzı, "yaratıp, var etti" manasına geldiği zaman bir mef'ûl alır, aynen bu âyette olduğu gibi.. "صَيَّرَ" (haline getirdi, yaptı...) manasına

geldiğinde ise, iki mef'ûl alır. Nitekim, وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًا *"Onlar, Rahman'ın kulları olan melekleri, dişiler yaptılar (saydılar)"* (Zuhruf, 19) âyetinde olduğu gibi... "خَلَقَ" (yarattı) ve "جَعَلَ" (yaptı, kıldı..) fiilleri arasındaki fark şudur: "خَلَقَ" fiilinde, "takdir etme" (ölçülü olarak yapma) manası; "جَعَلَ" fiilinde bir şeyden başka bir şey çıkarıp yaratma ve bir şeyi başka bir şey haline çevirme ve dönüştürme" gibi "tazmin" ve "tasyîr" (oluşturma, dönüştürme) manası vardır. Meselâ, وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا *"Ondan, onun eşini yarattı"* (A'raf, 189) جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًا *"sizi çiftler yaptı"* (Fatır, 11) ve اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا *"O, tanrıları bir tek tanrı mı kılmış?"* (Sâd, 5) âyetlerinde olduğu gibi. Cenâb-ı Hakk'ın burada "جَعَلَ" fiilini kullanması çok güzel ve yerindedir. Çünkü karanlık ve aydınlık, birbirini takip eden iki şey olunca, bunlardan her biri diğerinden meydana getirilmiş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Karanlıklar ile Aydınlığın İzahı**

Âyetteki, *"Karanlıkları ve aydınlığı"* ifadesi ile ilgili şu iki görüş vardır:

a) Bunlardan murat, maddî göz ile görülüp idrak edilen bu iki şeydir. Bunun böyle olduğu hususunu, bu lâfızların, bu manalarda hakikî olarak kullanılışları da destelemektedir. Yine bu iki şey, gökler ve yer ile birlikte zikredildiğine göre, bunlardan ancak maddî (hissî) olan bu iki husus (karanlık ve aydınlık) anlaşılır.

Vahidî, İbn Abbâs (r.a)'ın: "Cenâb-ı Allah, *"karanlıkları ve aydınlığı var eden"* buyurmuş ve *"karanlıklar"* lafzı ile şirkin, nifakın ve küfrün karanlığını, "aydınlık" (nûr) ile de İslâm'ın, imânın, nübüvvetin ve yakînin nurunu kastetmiştir" dediğini nakletmiştir. **Hasan el-Basrî**'nin de: "Allah bu âyetle küfür ve imanı kastetmiştir" dediği nakledilmiştir ki, bu iki söz arasında bir fark yoktur. **Hasan el-Basri**'nin sözü, **İbn Abbas**'ınkinin bir özeti gibidir.

b) Birisi, "Asıl olan, kelimeleri hakikî (lügavî) manasına hamletmektir. "Zulumât" (karanlıklar) ve nûr (aydınlık) kelimeleri, "gökler ve yer" ifadesi ile birlikte zikredildiğine göre, bunlardan ancak yukarıda söylediğimiz mana anlaşıldığı için, kelimeleri birinci görüşe hamletmek daha evladır" diyebilir. **Vahidî:** "Kelimeleri her iki manaya birlikte hamletmek daha evlâdır" demiştir. Ama ben derim ki: "Bu zor. Çünkü bu, lâfzı mecazî manaya hamletmektir. Halbuki bir lâfzı aynı bakımdan hem hakikî, hem mecazî manaya aynı anda hamletmek mümkün değildir."

ÜÇÜNCÜ MESELE: Karanlıkların Önce Zikredilmesinin İzahı

Cenâb-ı Hak, "karanlıkları", "aydınlık"tan önce zikretmiştir ki, bunun sebebi şudur: Karanlık (zulmet), nuru (aydınlığı) kabul etme özelliğinde olan cisimde, nûrun bulunmamasından ibaret olup, nûrun zıddı bir varlığın mevcudiyetinden ibarettir. Bunun delili şudur: Bir insan kandile (ışığa) yakın otursa, bir başka insan da o ışığın uzağına otursa, uzakta kalan, hem yakın oturanı, hem de ışığın bulunduğu havayı aydınlık ve açık olarak görür. Ama ışığın yanında oturan, uzakta olanı göremediği gibi, onun bulunduğu yeri de karanlık olarak görür. Binaenaleyh eğer karanlık mevcut olan bir varlık olsaydı, o karanlık her iki şahsa göre de aynı olmalıydı. Bu böyle olmadığına göre, biz karanlığın, aslında mevcut bir varlık olmadığını anlarız.

Bu sabit olunca deriz ki: Sonradan var olan şeylerin (muhdes varlıkların) yok oluşları, var oluşlarından öncedir. Binaenaleyh karanlık gerek takdir gerekse gerçekleşme bakımından nurdan öncedir. Binaenaleyh önce zikredilmesi gerekir. Bir hadis-i kutsîde, *"Allah mahlûkatı bir karanlık içinde yaratmış, sonra da onların üzerine nûrundan serpmiştir"* şeklinde nakledilen husus da bu görüşü desteklemektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Karanlıkların Çoğul, Nûr'un Tekil Olmasının İzahı

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Allah, (niçin) "karanlıklar" kelimesini çoğul, "aydınlık" sözünü de müfret olarak kullanmıştır?" Biz deriz ki: Âyette geçen "karanlıklar" (zulumât) lâfzını küfür manasına; "nûr" (aydınlık) lâfzını da imân manasına hamledenlere göre, âyetin manası açıktır. Çünkü hak tek, bâtıl bir çoktur. Ama bu kelimeleri maddî karanlık ve aydınlık manasına hamledenlere göre, şu cevap verilir: Nûr, kuvvetli ve tam olan o (aydınlık) durumundan ibarettir. Sonra bu durum, yavaş yavaş azalabilir. Bunun birçok mertebesi ve kademesi vardır. İşte bu sebepten ötürü "karanlıklar" cemî olarak kullanılmıştır.

Cenâb-ı Allah'ın, ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ *"Bir de kâfirler kalkıp Rablerine başka şeyleri denk tutarlar"* buyurmuştur. Bil ki "adl" mastarı, "denk ve eşit tutma manasındadır. Nitekim birisi, bir şeyi bir şeye eşit saydığında ve denkleştirdiğinde "عَدَلَ الشَّيْءَ بِالشَّيْءِ" denilir. O halde âyetteki "يَعْدِلُونَ" fiili, "onlar, Allah'a başka şeyleri denk sayarak müşrik oluyorlardı" manasındadır.

Buna göre eğer, "ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ" cümlesi neye atfedilmiştir? denilirse, biz deriz ki: Bunun, "Allah, yarattığı her şeye mukabil, hamde ve senaya lâyıktır; çünkü O, onları, sadece nimet olsun diye yaratmıştır. Sonra da kâfirler, Rablerine bu şeyleri ortak koşmuşlar, böylece de O'nun nimetine karşı nankörlük yapmışlardır" manasında olmak üzere, "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ" ifadesine atfedilmesi muhtemel olduğu gibi; "Allah, kendisinden başkasının muktedir olamayacağı bu büyük şeyleri yarattı; sonra da o kâfirler, asla hiçbir şeye kâdir olamayan cansız varlıkları O'na denk tutup eşit sayarak müşrik oldular manasında olmak üzere, "خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ" cümlesine matuf olması da muhtemeldir.

Buna göre şayet, "O halde "ثُمَّ" (sonra) manası nedir? Bu niçin getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu kelimenin burada getirilmesinin manası, Allahu Teâlâ'nın kudretinin delilleri apaçık ortaya çıktıktan sonra, o kâfirlerin Cenâb-ı Hakk'a şirk koşmalarının akla sığmayan ve akıl almaz bir şey olarak görüldüğünü ifâde etmek içindir. Allah en iyi bilendir.

هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضٰى اَجَلًا ۜ وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾

"O, sizi çamurdan yaratan, sonra ölüm (ecel) zamanını takdir edendir. Bir de O'nun katında malum bir ecel vardır. Sonra da hâlâ şüphe edersiniz ha!" (En'âm, 2).

Bil ki bu ifadeden muradın, Allahu Teâlâ'nın varlığını ispat eden delillerden bir diğer delil olması muhtemel olduğu gibi, bunun âhiretin, haşrin sahîh olduğuna dair bir delil olması da muhtemeldir.

İnsanın Çamurdan Yaratılması

Birincisinin izahı şöyledir: Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri yaratması; bunun ardından da karanlıkların ve nurun birbirini izlemesiyle, hakîm olan bir yaratıcının varlığına istidlâl edince, buna, insanı yaratması ile de aynı gaye ve matlûbun ispatına istidlâlde bulunmayı ekleyerek, هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ *"O, sizi çamurdan yaratandır..."* buyurmuştur.

Meşhur olan görüş şudur: Bundan murat şudur: Allahu Teâlâ, insanları, çamurdan yaratılmış olan Adem'den meydana getirmiştir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, *"O, sizi çamurdan yaratandır"* buyurmuştur.

Bana göre bu hususta bir başka izah da şudur: İnsan, menîden ve hayız kanından yaratılmıştır. Bu ikisi de, kandan neşet etmektedirler. Kan ise, gıdalardan meydana gelmiştir. Gıdalar ise, ya hayvanî olur ya da nebatî... Eğer hayvanî ise, bu canlının meydana gelmesindeki durum, insanın meydana gelmesindeki durum gibi olur. Geriye bunun, bitkisel olması hali kalmıştır. Binaenaleyh, insanın da bitkisel gıdalardan yaratılmış olması keyfiyeti sabit olmuş olur. Şüphesiz ki bu nebatî gıdalar çamurdan (topraktan) meydana gelmişlerdir. Böylece her insanın, topraktan meydana gelmiş olduğu sabit olur. Bana göre bu izah, doğruya daha yakındır.

Sen bunu iyice anladığında biz deriz ki: Nutfe, işte bahsetmiş olduğumuz bu yolla, topraktan meydana gelmiştir. Sonra da bu nutfeden, kalp, beyin ve ciğer gibi şekil, suret, renk ve sıfat bakımından farklı olan muhtelif uzuvlar ile; kemik, kıkırdak, (uzuvları birbirine bağlayan) sinirler ile dizbağları vb. şeyler gibi çeşitli basit bazı uzuvlar meydana gelmiştir. Birbirine benzer maddede, farklı farklı sıfatların meydana gelmesi, ancak hakîm, bir mukaddirin ve rahîm bir müdebbirin takdir etmesiyle mümkündür ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

İkinci vecihin izahı şöyledir: Bu sözün getirilmesinden maksat, âhiret meselesini ortaya koymaktır. Buna göre biz deriz ki: İnsanın bedenini yaratmanın, ancak hakîm olan bir fâil ve rahîm bir mukaddir ile meydana geldiği sabit olunca, Cenâb-ı Hak, bu uzuvların yaratılışını da kendi hikmeti ve kudretiyle, bu farklı ve çeşitli sıfatlarda tertip etmiştir, düzenlemiştir. Bu kudret ve hikmet, canlıların ölümünden sonra da devam etmektedir. Böylece Allah, hem o hayvanları, hem de onlardaki hayatı "iade" etmeye kâdir olur. İşte bu da, âhiretin varlığıyla ilgili görüşün sahih olduğunun delilidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ قَضٰى اَجَلًا *"Sonra ölüm zamanını takdir edendir"* ifadesine gelince bu hususta birkaç bahis vardır:

Kaza ve Ecel Kelimelerinin Manası

Birinci bahis: اَلْقَضَاءُ (kazâ) lâfzıyla, bazen hükmetmek ve emretmek manası kastedilir. Nitekim Allah, *"Rabbin, 'kendinden başkasına kulluk etmeyin...' diye hükmetti"* (İsrâ, 23) buyurmuştur. Yine bu kelime, haber

vermek, bildirmek manasına gelir.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz kitapta İsrailoğullarına şu haberi verdik..."* (İsra, 4) buyurmuştur.

Yine bu kelime, tamamlandığı zaman, "bir fiilin sıfatı ve hali" manasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bu suretle onları yedi gök olmak üzere iki günde vücûda getirdi.."* (Fussilet, 12) buyurmuştur. Arapların, قَضَى فُلَانٌ حَاجَةَ فُلَانٍ "Falanca, falancanın ihtiyacını giderdi" şeklindeki sözleri de bu kabildendir. Arapçada ecel kelimesi, belirlenmiş vakitten ibarettir... İnsanın eceli: İnsanın ömrünün bitmesi için belirlenmiş vakit anlamına gelir. Borcun eceli ise, onun ertelenmiş olduğu zamanın sona erdiği an demektir.

Bu kelime (ecel), aslı itibariyle tehir manasındadır. Nitekim bir şey geciktiğinde, اَجَلَ الشَّيْءُ - يَأْجَلُ - أُجُولًا فَهُوَ آجِلٌ "O şey gecikti - gecikiyor - gecikmek- o gecikendir" denilir. "اَلْآجِلُ" kelimesi "اَلْعَاجِلُ" kelimesinin zıddıdır. Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "ثُمَّ قَضٰى اَجَلًا" ifadesinin manası: "Allahu Teâlâ, herkesin ölümü için belli bir vakit belirlemiştir" şeklindedir. Cenâb-ı Allah'ın bu belirlemesi ve takdiri, meşiet-i ilâhiyyenin, o ölümü o vakitte meydana getirmeyi dilemesinden ibarettir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Sonra siz bunun arkasından hiç şüphesiz ki ölüler (olacaksınız)"* (Mü'minûn, 15) âyetidir.

Âyette Bildirilen İki Ecelin İzahı

Allahu Teâlâ'nın وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ *"Bir de O'nun katında malum bir ecel vardır"* buyruğuna gelince, bil ki, bu âyetin açık manası, her insan için iki ecelin bulunduğuna delâlet etmektedir. Müfessirler, bu iki ifadenin (iki ecelin) tefsiri hususunda birkaç görüş beyân ederek ihtilaf etmişlerdir:

1) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Âyetteki, ثُمَّ قَضٰى اَجَلًا *"Sonra ölüm (ecel) zamanını takdir edendir"* ifadesinden murat, geçmiş gitmiş insanların ecelidir; وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ *"Bir de O'nun katında malum bir ecel vardır"* ifadesinden murat ise, hayatta olanların ecelleridir ki O, bu eceli tahsis etmiştir.

2) Ecelin, Allah katında müsemmâ (belirlenmiş, malum) olmasının manası şudur Çünkü geçmiş varlıklar öldükleri zaman, artık ecelleri malum olmuş olur. Ama hayatta olanlar ise, henüz ölmedikleri için ecelleri malum olmamış olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Bir de O'nun katında malum bir ecel vardır"* buyurmuştur.

3) Birinci ecel, ölüm vaktidir. Allah katında malum olan ecel ise, Kıyametin kopacağı vakittir. Çünkü âhiretteki hayatların müddetinin bir

nihayeti ve sonu yoktur. Binaenaleyh bu ecelin ve müddetin durumunun keyfiyetini Allah'tan başka hiç kimse bilemez.

4) Birinci ecel, yaratılış ile ölüm arasındaki zamandır. İkinci ecel ise, ölüm ile dirilme arasındaki zamandır ki buna "Berzah Âlemi" denilir.

5) Birinci ecel uykudur. İkinci ecel ise ölümdür.

6) Birinci ecel, herkesin kendi ömründen geçirdiği müddettir. İkinci ecel ise, herkesin geriye kalan ömrüdür.

7) İslâm hükemâsının görüşüne göre her insanın iki eceli vardır: Birincisi, tabiî olan eceller; ikincisi de tabiî (normal) olmayıp, kaza ve belâlar ile gelen eceller.. Tabiî olan eceller şunlardır: Eğer insanın yaratılışı, bünyevi özelliği, harici tesirlerden korunabilmiş olsaydı, ömrü falanca vakte kadar uzayabilirdi.. Kazalar ve belalarla gelen ecellere gelince, bunlar boğulma, yanma, zehirli haşeratın sokması ve insanı âciz bırakan benzeri belâlar gibi, herhangi haricî bir sebepten ötürü meydana gelen ölümlerdir. Buna göre âyetteki, *"O'nun katında tayin edilmiş bir ecel..."* ifadesi, "O'nun katında malum, veya Levh-i Mahfuz'da zikredilen bir ecel" manasındadır. Bu ifadedeki, "katında" kelimesinin manası, bir kimsenin bir mesele hakkında şöyle demesine benzemektedir: عِنْدِى اَنَّ الْاَمْرَ كَذَا وَكَذَا "Bence, mesele şöyle şöyledir."

Şayet, "Nekire olan mübtedâ, haberi bir zarf olduğu zaman, haberden sonra gelmesi gerekirdi. Binâenaleyh "وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ" ifadesinde mübteda niçin başta yer almıştır?" denilir ise biz deriz ki: "Çünkü mübtedâ olan kelime sıfat ile tahsis edilmiş ve marifeliğe yaklaşmıştır. Bu, aynen وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ *"Muhakkak ki mü'min bir köle, bir müşrikten daha hayırlıdır"* (Bakara, 221) âyetinde olduğu gibidir."

Allahu Teâlâ'nın ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ *"Sonra da hâlâ şüphe edersiniz ha!"* ifâdesi hakkında deriz ki: "اَلْمِرْيَةُ" ve "اَلْاِمْتِرَاءُ" kelimeleri, şekk ve şüphe manasına gelmektedir.

Bil ki biz: "Bu sözün zikredilmesinden maksat, yaratıcının varlığına delil getirmektir" dersek, bu ifadenin manası: "Böylesi ezici bir hüccet ortaya çıktıktan sonra siz, tevhidin doğruluğu hususunda şüphe ediyorsunuz ha!.." şeklinde olur. Eğer bundan maksat, âhiret inancının doğruluğunu ortaya koymak olur ise, mâna yine böyle olur. Allah en iyi bilendir.

Allah'ın İlminin Kapsamı

وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوٰتِ وَفِي الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾

"O, göklerde de, yerde de Allah'tır. Sizin içinizi de, dışınızı da bilir. Ne kazanacağınızı da bilir" (En'âm, 3).

Bil ki biz eğer, "Önceki âyetten maksat, kâdir ve irâde sahibi bir yaratıcının varlığına bir delil getirmektir" dersek o zaman "Bu âyetten maksat da, Allahu Teâlâ'nın her şeyi bildiğini açıklamaktır" deriz. Çünkü önceki iki âyet, Allah'ın kudretinin kemâline delâlet etmekte, bu âyet ise ilm-i ilâhinin kemâline delâlet etmektedir. Bu takdirde, ulûhiyyetin bulunmasında muteber olan diğer sıfatlarla birlikte ilim de tamamlanır.

Eğer biz, "önceki âyetten maksat, âhiret hayatının doğruluğu ve gerçek olduğu hakkında bir delil getirmektir" dersek, "Bu âyetten maksat da, bu açıklamayı tamamlamaktır" deriz.

Bu böyledir. Çünkü âhireti inkâr edenler, şu iki sebepten ötürü inkâr etmişlerdir:

a) Onlar, insanın bedeninin meydana gelmesinde müessir olan şeyin, tabiatların imtizacı (birbiriyle birleşmesi) olduğuna inanmakta, bu hususta, kâdir ve irâde sâhibi bir Allah'ın müessir oluşunu inkâr etmektedirler.

b) Onlar âhireti kabul ederler, fakat Allah'ın cüz'iyyatı (teferruatı, detayları) bilemeyeceğini, binâenaleyh itaat edenden isyankâr (kâfir) olanı ayır edemeyeceğini ve aynı şekilde (mesela) Zeyd'in bedeninin parçalarını, Amr'ın bedeninin unsurlarından ayıramayacağını söylerler. Hak Teâlâ önceki iki âyet ile, kendisinin zorunlu (mecburen yapan) bir sebep değil, kudret ve irâde sahibi bir varlık olduğunu anlatmış, bu âyet ile de bütün mâlûmatı (her şeyi) bildiğini ortaya koymuştur. İşte o zaman, âhiretin, haşrin ve neşrin (yeniden diriltip, toplamanın) gerçek oluşunun inkârı konusundaki bütün görüşlerin dayanağı olan her türlü şüphe kaybolur. İşte âyet-i kerîmenin nazmı (önceki âyetlerle münasebeti ve ilgisi) hususundaki izah bundan ibarettir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Allah'a Mekân İsnat Edenlerin Reddi**

Allahu Teâlâ'nın bir mekanda olduğunu söyleyenler, bu âyetteki, *"O, göklerde Allah'tır"* ifâdesine tutunmuşlardır. Bu ifâde, ilâhın gökte yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Göktekinin sizi yere batırıvermesinden emin mi oldunuz?"* (Mülk, 16) âyeti ile de güç kazanmaktadır. "O halde, Hak Teâlâ'nın bu âyetteki, *"O göklerde de, yerde de Allah'tır"* beyânından ötürü, yerde de yerleşmiş olması gerekir" denilmesi bizi bağlamaz. Böyle bir görüş, Hak Teâlâ'nın aynı anda iki ayrı yerde bulunmasını gerektirir ki, bu imkânsızdır. Sonra diyoruz ki, "Biz, Allah'ın yeryüzünde bulunan bir varlık olmadığı hususunda icmâ ettik ve iki zâhirden birisi ile amel etmemekten dolayı delil olmaksızın diğer zâhirî mâna ile de amel etmemek gerekmez. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"O, göklerde Allah'tır"* ifâdesinin zâhirinin bu zâhirî mânâsı üzere kalması gerekir. Bir de kıraat imamları içinde, bu âyette, وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ *"O, göklerde Allah'tır"* ifâdesinin sonunda vakf yapıp sonra da yeni bir cümleye başlayarak ... وَفِى الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ *"Yeryüzünde de sizin sırrınızı (içinizi) ...bilir"* diye okuyanlar vardır. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Hak Teâlâ, sizin yeryüzünde bulunan bütün sırlarınızı bilir." Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, فِى الْاَرْضِ *"yeryüzündeki"* sözü سِرَّكُمْ *"sırrınızı"* sözüne müteallak (bağlı) olur." İşte onların görüşlerinin tamamı budur.

Bil ki biz ilk önce, bu ifâdeyi zâhirî manasına hamletmenin imkânsız olmadığı hususunda delil getiririz. Bu imkânsızlık birkaç yöndendir:

1) Hak Teâlâ bu sûrede, *"De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimin?" De ki: "Allah'ındır"* (En'âm, 12) buyurmuştur ki, bu âyet-i kerîme, göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah'ın mülkü olduğunu beyân etmektedir. Eğer Allah'ın kendisi de göklerde olan şeylerden birisi olmuş olsaydı, kendi kendisinin mülkü olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Bu âyetin bir benzeri de, *"Göklerde, yerde ve bu ikisinin arasında ne varsa O'nundur"* (Tâhâ, 6) âyetidir. Eğer onlar, "Cenâb-ı Allah'ın *"De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimin?"* (En'âm, 12) ifâdesi, göklerde olan her şeyin Allah'ın olmasını gerektirir. Ama âyetteki "her şey" (مَا) kelimesi, akıl sahibi olmayan varlıklar için kullanılır. Binâenaleyh bunun içine, Allah'ın zâtı dahil değil" derlerse, deriz ki: "Biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنٰيهَا * وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰيهَا * وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَا *"Göğe ve onu binâ edene, yere ve onu yayıp döşeyene, nefse ve onu düzenleyene yemin olsun ki..."* (Şems, 5-7) ve وَلَا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا اَعْبُدُ *"Siz, benim ibâdet ettiğime ibâdet etmezsiniz"* (Kâfirun, 3) âyetleri,

bu iddianın aksine delildirler. Hiç şüphe yok ki bu âyetlerdeki "مَا" kelimesi, Hak Teâlâ'yı göstermektedir.

2) Âyetteki, *"O, göklerde Allah'tır"* ifâdesi ya "O, bütün göklerde mevcuttur, ya da, "O, tek bir gökte mevcuttur" manasındadır. İkinci ihtimal, âyetin zâhirî (açık) manasını terk etmektir. Birincisi ise şu iki şekilde düşünülür: Hak Teâlâ'nın göklerden birinde bulunan kısmının, diğer göklerde bulunanın ya aynısı ya da gayrisi olması gerekir. Birincisi, mekan (yer) tutan tek bir varlığın iki ayrı yerde bulunmasını gerektirir ki, bu aklın da açıkça göstereceği gibi, bâtıldır. İkinci ihtimal ise Hak Teâlâ'nın cüzlerden ve kısımlardan mürekkep olmasını gerektirir ki, bu da imkansızdır.

3) Şayet Cenâb-ı Hak göklerde mevcut olsaydı, O, sınırlı ve sonlu olurdu. Halbuki, böyle olan her şeyin, artmayı ve eksilmeyi kabul etmesi mümkün olur. Böyle olan her şeyin de, muayyen bir miktarda tahsis edilmiş olması, bir tahsis edenin tahsis etmesinden, bir takdir edenin takdir etmesinden dolayı olmuştur. Böyle olan her şey ise, "muhdes (sonradan olma)"dır.

4) Şayet Allah göklerde bulunmuş olsaydı, bu durumda O, bu göklerin üstünde, başka bir âlemi yaratmaya ya kâdir olurdu veya olamazdı. İkinci ihtimal, O'nun aciz olmasını iktizâ eder. Birincisi de, şayet Allahu Teâlâ bunu yaratmış olsaydı, o zaman kendisi bu âlemin altında olmuş olurdu. Halbuki, Allah'ın göklerde olduğunu ileri sürenler, O'nun bu âlemin altında olmasını kabul etmezler.

5) Allah, *"Nerede olursanız olun, O, sizinle beraberdir"* (Hadid, 4); *"Biz ona şah damarından daha yakınız"* (Kâf, 16), *"O, gökte de, yerde de Allah olandır"* (Zuhruf, 84) ve *"Nereye yönelirseniz, Allah'ın yüzü oradadır"* (Bakara, 115) buyurmuştur. Bütün bu âyetler, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekânı ve bir cihetinin bulunduğuna hükmetmeyi iptal eder. İşte bu delillerle, bu ifâdeyi zâhirine hamletmenin mümkün olmadığı sabit olmuş olur.

Binâenaleyh bu ifâdeyi tevil etmek gerekir. Bu tevil ise birkaç yönden yapılabilir.

a) Hak Teâlâ'nın, *"O, göklerde de, yerde de Allah'tır"* ifâdesi, "Allah, gökleri ve yeri idare etmektedir" manasındadır. Bu, tıpkı birisi bir şeyi yönetip, onun durumunu ıslah edip yoluna koyduğunda, فُلَانٌ فِى اَمْرِ كَذَا "Falanca, falan işte dir" denilir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, gökte de, yerde de Allah olandır"* (Zuhruf, 84) âyetidir.

b) Hak Teâlâ'nın وَهُوَ اللهُ *"O, Allah'tır"* ifâdesi tam bir cümledir. Yüce Allah, sonra yeniden söze başlayarak, "فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ" buyurmuştur ki bu, "O Allah, göklerdeki meleklerin sırlarını ve yerdeki insanlarla cinlerin sırlarını ve sır olmayan şeylerini bilen bir ilâhtır" manasındadır.

c) Bu âyette, takdiri şöyle olan bir takdim ve tehir vardır: وَهُوَ اللهُ يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ "O, göklerde ve yerde sizin sırrınızı da, açığınızı da bilen Allah'tır." Bu mânayı şu sözümüz de desteklemektedir: Âyetteki "وَهُوَ اللهُ" ifadesi هُوَ الْفَاضِلُ الْعَالِمُ "O, fazîletli ve âlim olandır" cümlesi gibidir. Burada "هُوَ " (O) kelimesi, hasr (sadece) manasını ifâde için getirilmiştir. Bu incelik, "Allah" lafzını, müştâk (türemiş) bir isim olarak kabul ettiğimiz zaman söz konusudur. Ama "Allah" kelimesini, belli bir varlığı gösteren ism-i işâret olarak, bir varlığın alem (özel) ismi saydığımızda, "هُوَ " (O) zamirinin, bu kelimenin önüne gelmesi doğru olmaz. Fakat, "Allah" lafzını müştâk kabul ettiğimiz zaman, "هُوَ اللهُ" ifadesi, هُوَ الْمَعْبُودُ فِي السَّمٰوَاتِ... "O, göklerde ve yerde kendisine ibadet edilendir" manasında olur. Bu durumda, soru zâil olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen "sır"dan murat, kalplerde bulunan, bir şeyi yapmaya ve yapmamaya götüren sebepler, niyetler ve düşüncelerdir. "Cehr" (açık, sır olmayan) sözü ile de, insanın uzuvlarının yaptığı şeyler kastedilmiştir. Allahu Teâlâ, âyette sırrı "cehr"den önce zikretmiştir. Çünkü işlerin yapılmasında müessir olan, sebepler ve bu iki gücün toplamıdır. O halde sırlardan sayılan sebep, "cehr" diye adlandırılan zâhirî amellerde müessir olan şeydir. Sebebi bilmenin, bunun neticesini bilmeye sebep olduğu sâbit olmuştur. Sebep ise neticeden öncedir. O halde aslında önce olanın, lafız bakımından da önce zikredilmesi gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Ne kazanacağınızı da bilir"* buyruğu ile ilgili bir soru vardır. O da şudur: Fiiller ya kalbe ait olur, ki bunlar âyette "sır" diye ifâde edilmiştir, yahut da uzuvlara âit olur ki bunlar da "cehr" diye ifâde edilmiştir. Demek ki fiiller ya sırrîdir, ya da cehrîdir. O halde buradaki, *"(O Allah) ne kazanacağınızı da bilir"* ifâdesi, bir şeyin, yine kendine atfedilmesi manasına gelir. Bu ise yanlıştır?

Buna şöyle cevap verilir: Allahu Teâlâ'nın, *"ne kazanacağınızı"* ifâdesini, insanın yaptığı işlere karşılık hak etmiş (kesbetmiş) olduğu mükâfat veya ceza manasına hamletmek gerekir. Bu ifâde netice olarak insanın müktesebi manasına hamledilmiştir. Nitekim "Bu, onun müktesebidir (kazancıdır)" manasında, هٰذَا الْمَالُ كَسْبُ فُلَانٍ "Bu mal, falancanın kesbidir" denilir. Âyetteki bu ifâdeyi kesbin bizzat kendisi manasına anlamak câiz değildir. Aksi halde, sizin de sorunuzda belirttiğiniz gibi bu, bir şeyi yine kendisi üzerine atfetmek olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyet, insanın, kendi fiilinin müktesibi (kazananı, mesûlü) olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki kesb (kazanç) bir menfaati elde etmeye veya bir zararı gidermeye götüren bir fiildir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, bir menfaati elde etmekten veya bir zararı defetmekten münezzeh olduğu için, Allah'ın fiilleri hakkında, "Bunlar, Allah'ın kesbidir" denilemez. Allah en iyi bilendir.

وَمَا تَاْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾

"Onlara, Rablerinin âyetlerinden bir âyet gelmeye dursun, mutlaka ondan yüzçevirirler" (En'âm, 4).

Bil ki Allahu Teâlâ önce tevhidden, ikinci olarak âhiretten, üçüncü olarak da bu iki esası iyice ortaya koyan hususlardan bahsedince, daha sonra nübüvveti anlatan hususlardan bahsetmiş ve buna, o kâfirlerin kendilerine gelen delilleri düşünmekten yüz çevirip, onlara iltifat etmediklerini beyân ederek başlamıştır. İşte bu âyet, taklidin bâtıl ve yanlış; deliller üzerinde düşünmenin ise vacip olduğunu göstermektedir. Şayet bu böyle olmasaydı, Allahu Teâlâ, âyetlerden ve delillerden yüz çevirenleri tenkit edip kınamazdı.

Vâhidî (r.h) şöyle der: Bu âyetteki "مِنْ اٰيَةٍ" ifadesinde bulunan "مِنْ" menfi cümlede gelen ve cinsin istiğrakı (yani kendisinden sonraki ismin ifâde ettiği cinsin hepsini içine almak) içindir. Bu, tıpkı مَا اَتَانِى مِنْ اَحَدٍ "Bana hiç kimse gelmedi" sözün gibidir. İkincisi, yani مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ *"Rablerinin âyetlerinden"* ifâdesindeki "مِنْ" ise, min-i teb'iziyyedir. Buna göre mâna, "Onlara,

üzerinde düşünülmesi ve tefekkür edilmesi gereken bir delil ortaya çıktığı zaman, onlar mutlaka ondan yüzçevirirler" şeklindedir.

فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ ۖ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنۢبَٰٓؤُا۟ مَا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٥﴾

"İşte onlar, hakkı, kendilerine gelince yalanlamışlardır. Fakat yakında onlara ne ile alay etmekte olduklarının haberleri gelecektir"

(En'âm, 5).

Bil ki Allahu Teâlâ, o kâfirlerin hallerinin şu üç mertebe üzere olduğunu belirtmiştir:

Birinci mertebe, onların deliller karşısında, düşünmekten ve apaçık bürhanlardan yüz çevirici olmalarıdır.

İkinci mertebe, onların o beyyine ve delilleri yalan saymalarıdır. Bu, bir öncekinden daha ileri derecede bir mertebedir. Çünkü bir şeyden yüz çeviren, bazen o şeyi yalanlamaz, aksine ona sataşmaz ve aldırmaz. Binaenaleyh o, delili tekzip edince, bu o delilden yüz çevirmeden daha ileri bir şey olur.

Üçüncü mertebe, o kâfirlerin, gelen beyyine ve deliller ile istihzâ ve alay etmeleridir. Çünkü bir şeyi tekzip eden kimsenin bu tekzibi (yalanlaması), bazen istihzâ noktasına kadar varmaz. Binaenaleyh kâfirin tekzibi bu noktaya varınca, inkârda da zirveye ulaşmış olur. Binaenaleyh Allahu Teâlâ o kâfirlerin işte bu sıra ile, bu üç mertebeyi geçtiklerini beyan etmiştir.

Âlimler âyette geçen "hak" kelimesinden maksadın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: "Bunun, mu'cizeler manasında olduğu" söylenmiştir. **İbn Mes'ûd,** Peygamberimiz (s.a.s) Mekke'de iken ay (mu'cize olarak) ikiye ayrıldı ve iki tane oldu. Bir parçası gitti, bir parçası kaldı" demiştir. "Hak" kelimesinin, "Kur'ân" veya, "Hz. Muhammed (s.a.s)" veya "Hz. Muhammed'in şeriati ve getirdiği hükümler" veyahut da, "Cenâb-ı Hakk'ın, bazen kendisi ile teşvik ettiği bazen de sakındırdığı vaad ve vaîdleri" manasına olduğu söylenmiştir ki, evla olan, sayılan bütün bu şeylerin, "hak" kelimesinin manasına dahil olmasıdır.

Âyetteki, فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَؤُا مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ *"Fakat yakında onlara ne ile alay etmekte olduklarının haberleri gelecektir"* ifadesinden murat, bir vaîd (tehdid-i ilahî) ve onları yaptıkları bu istihzâdan men etmedir. Binaenaleyh âyetteki, "haberler" kelimesinden murat, haberlerin kendisi değil, Allah'ın haber verdiği azab-ı ilâhîdir. Bunun bir benzeri de, *"Mutlaka O'nun mühim haberini, bir müddet sonra bileceksiniz"* (Sâd, 88) âyetidir. Hakîm olan Allah, bir tehditte bulunduğu zaman çoğu kez, "korktuğun başına geldiğinde bu işin haberini bilip tanıyacaksın, o zaman anlayacaksın!" der. Çünkü "vaîd" manasına olan haberden maksat, inecek azap ve cezayı bilmek olup, bizzat cezanın kendisi değildir. O azap geldiğinde, verilen haber gerçekleşmiş olur ve insanın bu hususta şüphesi yok olmuş olur. Bu azaptan muradın, dünyevî bir azap olması muhtemel olduğu gibi -ki bu Bedir de kâfirlerin başına gelen hezimettir- uhrevî bir azap olması da muhtemeldir.

Daha Kuvvetli Olan Eski Münkirlerin Âkıbetleri

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٦﴾

"Biz, kendilerinden evvel nice nesli helâk ettik, görmediler mi? Biz, onlara yeryüzünde size vermediğimiz imkânları verdik, gökten üstlerine bol bol yağmur gönderdik, altlarından akan ırmaklar yaptık. Günahları yüzünden yine onları helâk edip, arkalarından başka nesiller çıkardık" (En'âm, 6).

Bil ki Allahu Teâlâ kâfirleri bu yüz çevirme, yalanlama ve istihzâdan, tehdit ve vaîd ile men edince, peşi sıra bu hususta va'z-u nasihat olacak şeyleri söylemiş ve onlara **Nuh, Âd, Semûd, Lût, Şuayb, Firavun kavimleri** gibi, geçmiş diğer nesillerin durumunu anlatarak öğüt vermiştir.

Buna göre eğer, "Karn nedir?" denilir ise, deriz ki: **Vâhidî** şöyle demiştir: Karn, bir zamanda bir araya gelen birlikte yaşamış olan insanlar demektir. O halde, içinde bir topluluğun bir araya geldiği ve ölüm ile birbirinden

ayrıldığı bir zamana "karn" (nesil, asır) denir. Çünkü o nesilden sonra gelenler, yine belli bir zamanda birlikte yaşamış diğer bir topluluktur, binaenaleyh diğer bir karn (nesil)dir. Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in, خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِى *"Nesillerin en hayırlısı, benim (içinde bulunduğum) nesildir"* hadis-i şerifidir. Bu kelime, اَلْاَقْرَانُ "(akrân olan, yakın yaşta olan) kelimesinden türemiştir. İnsanların ömürleri çoğu zaman altmış, yetmiş veya seksen sene olduğu için, âlimlerin bir kısmı, "karn"ın altmış, bir kısmı yetmiş, bir kısmı da "seksen" senelik bir zaman dilimi olduğunu söylemişlerdir. Doğruya en yakın olan, "karn"ın, arttırılıp eksiltilemeyen belli bir zaman dilimi olarak takdir edilmemesidir. Aksine bundan murat, her asırdaki insanlardır. O asrın insanlarının çoğu yok olup gittiğinde "O karn (nesil) sona erdi" denilir.

Bil ki Allahu Teâlâ geçmiş nesilleri şu üç sıfat ile tavsif etmiştir.

Birinci sıfat: مَكَّنَّاهُمْ فِى الْاَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ *"Biz onlara yeryüzünde size vermediğimiz imkânları verdik"* âyetinin ifade ettiği sıfattır. **Keşşaf sahibi:** "Bir insan bir diğerine, kendisine ait bir yerde ona bir imkân verdiğinde مَكَّنَ لَهُ فِى الْاَرْضِ denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِى الْاَرْضِ *"Biz onu yeryüzünde, büyük bir kudret sahibi kıldık"* (Kehf, 86) ve اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ *"Biz, onları yerleştirmedik mi?"* (Kasas, 57) âyetleri de bu manadadır. Fakat "مَكَّنْتُهُ فِى الْاَرْضِ" tabirinin manası, "Onu, o yerde sabit kıldım" şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ *"Andolsun ki size bile vermediğimiz imkânlardan, onlara nice kudret verdik"* (Ahkâf, 26) âyeti de bu manadadır. Bu iki mana birbirine yakın olduğu için, Allahu Teâlâ, bunları " مَكَّنَّاهُمْ فِى الْاَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ" ifadesinde birlikte kullanmıştır. Buna göre mana, "biz, **Âd, Semûd** ve benzeri kavimlere nasip ettiğimiz iri cüsseli olma ve zenginlik imkânlarını ve dünyevî sebeplerle güç kuvvet elde etme hususlarını Mekkelilere vermedik" şeklinde olur" demiştir.

İkinci sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا *"Gökten üstlerine bol bol yağmur gönderdik"* ifadesinin belirttiği hususdur. Cenâb-ı Hak bu ifadeyle yağmuru murat etmiştir. O halde, bu âyette geçen "اَلسَّمَاءَ" lâfzının manası yağmur; "مِدْرَارًا" ifadesinin manası ise, "çokça yağan" demektir. Bu ifadenin aslı, Arapların, sağan kimse, sağdığından çok miktarda süt elde ettiklerinde söylemiş oldukları, دَرَّ اللَّبَنِ "sütü çok, bol" ifadesinden alınmıştır. O halde buna göre, âyette geçen "مِدْرَارًا" lafzı, "bulut'un sıfatı olmaya elverişli olduğu gibi, yağmurun sıfatı olmaya da elverişlidir. Nitekim, bulutun

yağmuru inkıtaya uğramayıp art arda yağdığında "سَحَابٌ مِدْرَارٌ" denilir. "Mif'al" kalıbı, kendisiyle mübalağa kastedilen sıfat hakkında kullanılır.

Mukâtil, "مِدْرَارًا" lafzına, "kesilmeksizin, art arda..." manasını vermiştir. Bu kelimenin müzekker ve müennesi müsavidir.

Üçüncü sıfat, وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ *"...altlarından akan ırmaklar yaptık..."* âyetinin ifade ettiği hususdur ki bununla, bağ ve bahçelerin, bostanların çokluğu murat edilmiştir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu vasıfları burada zikretmesinin maksadı şudur: "Geçmiş kavimler, dünya menfaatlerini, Mekkelilerden daha çok bulmuş, elde etmişlerdir." Daha sonra Allah, onların bu dünyada, bu sayılan şeyler, nüfuslarının çokluğu, malî kudretlerinin fazlalığı ve iri cüsseli olmaları sebebiyle, bu kadar izzet sahibi olduklarını, sonra da, küfretmeleri sebebiyle sizin (Mekkelilerin) duymuş olduğunuz şeylerin, onların başına geldiğini beyan buyurmuştur. İşte böyle oluş, gaflet ve cehalet uykusundan uyanmayı icap ettirir. Burada geriye birkaç soru kalmaktadır:

Birinci soru: Bu âyette, onların sadece helâk oldukları zikredilmektedir. Ancak ne var ki bu helâk oluş, sadece onlara mahsus değildir. Aksine, peygamberler ve bütün mü'minler de helâk olmuşlardır. O halde, bu helâk olma işi, kâfirler ile kâfir olmayanlar arasında müşterek bir husus iken, bu sözü, küfürden men etme sadedinde getirmek nasıl güzel ve yerinde olabilir?

Cevap: Bu âyetten, mücerret ölüm ve helâkle sakındırma manası kastedilmemiştir. Aksine bu ifadeden maksat, onların, dinlerini dünya mukabilinde satıp, onu elden çıkarmaları, böylece de dinden mahrum olmaları sebebiyle çok şiddetli bir azap içinde kalmalarıdır. İşte bu mana, kâfirlerle mü'minler arasında müşterek bir husus değildir.

İkinci soru: Mekkeliler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in haber verdiği hususlarda, sıdkını kabul etmeyip, geçmiş ümmetlerin başlarına gelen hadiseleri de müşahede etmedikleri halde, daha nasıl Cenâb-ı Hak, *"....görmediler mi?"* demiştir?

Cevap: Geçmiş ümmetlerin kıssaları, insanlar arasında yaygın ve meşhur idi. Binaenaleyh, "onlar bu kıssaları duymamışlardır" denilmesi uzak bir ihtimaldir. O hadiseleri sadece duymuş olmak, ibret almak için yeterli bir husustur.

Üçüncü soru: Onların helâk olmalarından sonra başka bir neslin yaratılacağının zikredilmesindeki hikmet nedir?

Cevap: Bu hikmet, Allahu Teâlâ hakkında, onları helâk etmesinin ve beldelerini onlardan boşaltmasının büyük bir hadise olmadığına dikkat çekmektir. Çünkü Allah onların yerine, kendileriyle onların beldelerini imar edeceği bir başka topluluk yaratmaya kâdirdir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَلَا يَخَافُ عُقْبٰهَا *"Bunun sonundan korkmayacak..."* (Şems, 15) âyeti gibidir.

Nübüvvet Karşısında İnsanların Tutumları

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِى قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِاَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

"Eğer sana kâğıt halinde (yazılı) bir kitap göndermiş olsaydık da kendileri de elleriyle onu tutmuş bulunsalardı, o küfredenler hemen: 'Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir' derlerdi" (En'âm, 7).

Bil ki, peygamberlerin davetini kabul etmeyip, bu davet karşısında direten kimseler muhtelif zümreler halindedirler. Mesela bunlardan birinci grup, bu dünyaya dalacak ve onu elde etmeyi çok büyük bir fırsat bilecek kadar dünya sevgisini, onun şehvet ve lezzetlerini talep etmede çok aşırı giden kimselerdir. İşte böylece bu durum, onların peygamberlerin davetini kabul etmelerine mani olmuştur. İşte bunlar, Allahu Teâlâ'nın önceki âyette bahsetmiş olduğu kimselerdir. Böylece Cenâb-ı Hak orada, dünya lezzetlerinin gidici, küfür azâbının ise kalıcı olduğunu; son bulan adi lezzetlerden ötürü, devamlı bir ikâb ve cezayı sırtlanmanın akıl kârı olmadığını beyan buyurmuştur.

İkinci grup ise, peygamberlerin mu'cizelerini, mu'cizeler babından saymayıp, sihir nev'ine hamleden kimselerdir. İşte bunlar da, Allah'ın bu âyette, kendilerinden bahsetmiş olduğu kimselerdir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Kitabın Gökten Cisim Halinde İnmesi**

Cenâb-ı Hak bu âyette şu hususu beyân etmiştir: "Ey Muhammed! Şayet o kâfirler, kitabın, sana gökten bir defada indiğini görüp müşahede etmiş olsalardı bile, onlar ona iman etmeyip aksine bu durumu bir sihir ve

harikulade bir hal sayarlardı." Bu âyette قِرْطَاسٍ (bir kâğıt) kelimesine yer verilmiş olmasının gayesi de "Şayet kitap, tek bir sayfa içinde toptan indirilmiş olsaydı, onlar da onu görüp, elleriyle tutup ve bizzat ayan beyan olarak onu müşahede etselerdi bile, onlar bu hususu yine ta'n edip, 'bu, bir sihirdir!' derlerdi..." şeklinde bir mana ortaya koymaktır.

Buna göre şayet, "Gökten kitabın zuhur etmesi ve indirilmesi bir mu'cize midir, yoksa değil midir? Eğer mu'cizeler kabilinden olmazsa, bunun nübüvvete delâlet etmesini onların inkâr etmeleri bir münker, dinen yasaklanmış bir şey olmaz... Bunun, mu'cizeler babından olduğunun söylenmesi de caiz değildir. Çünkü melek de, onu gökten indirebilir.. Nebî ve resullerin sıdkına iman etmezden önce, meleklerin ismet ve masûmiyetleri bilinemez. Peygamberlere iman etmeden önce, şüphesiz biz, bu kitabın cinler ve şeytanlar veyahut da masûmiyetleri sabit olmayan bazı melekler tarafından gökten indirilmiş olmasını caiz görebiliriz.. Bu, bizim tarafımızdan caiz görülünce, gökten kitabın inmesi, o peygamberin nübüvvetinin doğruluğuna bir delil olmaktan çıkar..." denilirse, biz deriz ki:

Burada kastedilen, sizin zikretmiş olduğunuz şey değildir. Aksine bundan kastedilen, onların bunu gördüğünde, bu hususta şüphe edenler olarak kalakalmaları ve *"Gözlerimiz (bir sarhoş gözü gibi) döndürülmüştür"* (Hicr, 15) demiş olmalarıdır. Binaenaleyh onlar kitabı elleriyle tuttuklarında, görme idrakleri tutma idrakleriyle kuvvet kazanmış olur. Böylece de bu husus, zuhûr ve kuvvet itibariyle daha ileri bir noktaya varmış olur. Daha sonra onlar, görüp tuttukları o şey hakkında, şüpheler içinde kalmışlar ve onun mevcut olup olmadığını araştırmışlardır. Bu da onların, cehâlette safsata noktasına vardıklarına delâlet etmektedir ki, işte bu âyetten maksat, sizin zikrettiğiniz değil, budur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Kâdî şöyle demektedir: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın kulundan lütfu men etmesinin caiz olmadığına delâlet etmektedir. Bilindi ki, şayet Allah o lütfunu vermiş olsaydı, işte o durumda kişi iman ederdi... Çünkü Cenâb-ı Hak, şayet o kitabı (bu şekilde) indirmiş olsaydı, onlar bu sözü söyleyecekleri için, bu kitabı bu şekilde indirmediğini beyan buyurmuştur. Bunu haber vermek ise, ancak onların onu kabul edip, ona iman etmeleri halinde, onu mutlaka indireceğinin bilinmesi halinde caiz olur. Böylece bununla, lütfun vâcib olduğu sabit olur..."

Bir kimse şöyle diyebilir: **Kâdî**'nin, "Allah, şayet bu kitabı (bu şekilde) indirseydi onlar bu sözü söylerlerdi..." şeklindeki sözü, Allahu Teâlâ'nın onlara o Kur'ân'ı, onların bu sözü söylememeleri halinde indireceğine delâlet etmez; aksine bu delâlet, hitab deliline göre olur ki, bu da **Kâdî**'ye göre bir delil değildir. Keza, Allahu Teâlâ'nın, yaptığı her şeyi yapması O'na vacip değildir. Bu âyet, şayet bir şeye delâlet ediyorsa, bu o şeyin vukuunun vacip olduğuna değil, onun vukuuna delalet etmiştir. Allah en iyi bilendir.

Müşriklerin Peygamber Yerine Melek İstemeleri

وَقَالُوا لَوْلَآ أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ ۖ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ ﴿٨﴾ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾

"Ona bir melek gönderilmeli değil miydi?" dediler. Eğer biz, bir melek gönderseydik, elbet iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine göz bile açtırılmazdı... Eğer onu bir melek yapsaydık, onu da herhalde bir adam sûretinde gösterir ve herhalde onları, düşmekte oldukları şüpheye düşürürdük" (En'âm, 8-9).

Bil ki bu, nübüvveti inkâr edenlerin üçüncü çeşit şüpheleridir. Çünkü onlar şöyle demektedirler: Şayet Cenâb-ı Hak mahlûkata bir peygamber gönderecekse, bu peygamberin meleklerden biri olması gerekir. Çünkü onlar, melekler zümresinden olurlarsa, ilimleri daha çok, güçleri daha fazla, heybetleri daha büyük, diğer insanlardan ayrılıp seçilmeleri daha mükemmel ve nübüvvet ve risâletleri hususundaki şek ve şüpheler de daha az olur.. Hakîm olan bir zât, bir işi gerçekleştirmek istediğinde neticeyi elde etmeye daha fazla götüren şekli uygular. Binaenaleyh, meleklerin nübüvveti hususunda vaki olan şüpheler daha az olunca, Allahu Teâlâ da insanlara bir peygamber göndermek isteyince, bu resûlün meleklerden olması gerekir. İşte âyetteki *"Ona bir melek gönderilmeli değil miydi?"* ifadesinden kastedilen budur.

Bil ki, Cenâb-ı Hak bu şüpheye şu iki bakımdan cevap vermiştir:

Birincisi, O'nun *"Eğer biz bir melek gönderseydik, elbet iş bitirilmiş olurdu..."* ifadesidir. "قَضٰى" fiilinin manası, tamamlamak ve ilzâm etmek

demektir. Biz, "قَضٰى" fiilinin ne manalara geldiğini Bakara Sûresi'nde anlatmıştık.. Sonra burada birkaç husus daha vardır:

a) Beşere, (peygamber olarak) melek göndermek, apaçık ve ezici bir mu'cizedir. Meleğin o kâfirlere (peygamber olarak) indirilmesi halinde, Cenâb-ı Hakk'ın da: *"Eğer hakikaten biz onlara melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı, her şeyi de onlara karşı kefiller olmak üzere bir araya getirip toplasaydık, onlar, Allah dilemedikçe yine iman edecek değillerdi..."* (En'am, 111) âyetinde de buyurduğu gibi, onlar çoğu kez iman etmezler. Onlar iman etmeyince de, köklerinin kazınması suretinde tecelli eden bir azap ile helâk edilmeleri vaciptir. Çünkü Allah'ın kânunu, apaçık ve ezici bir mu'cize zuhur ettiğinde, eğer onlar (buna rağmen) iman etmezlerse, onlara köklerinin kazınması azâbı gelmesi şeklinde cereyan eder. İşte bunlar o azâba müstahak olmasınlar diye Allah onlara melek olan bir peygamber göndermemiştir...

b) Onlar meleği görüp müşahede ettiklerinde, gördükleri şeyin dehşetinden onların canları çıkar, helâk olurlar... Bunu şu şekilde açabiliriz: İnsanoğlu meleği gördüğünde, onu ya aslî sûretinde veyahut da beşer suretinde görecektir.. Eğer birinci durumda görürse, insanoğlu diri kalamaz... Baksana, Allah'ın Resûlü (s.a.s), Hz. Cebrail'i aslî suretinde görünce, kendinden geçmiş, baygınlık geçirmiştir. Eğer ikinci şekilde görürse, bu durumda görülen şey, beşer suretinde bir şahıs olmuş olur. Bu ise, aslında o ister melek olsun isterse beşer olsun, durumu değiştirmez.. Baksana bütün peygamberler, melekleri, mesela **İbrahim** (a.s)'in ve **Lût** (a.s)'un misafirleriyle, duvardan mescide tırmanan (melekler) (Sâd, 21) ve **Hz. Meryem**'e kusursuz bir beşer şeklinde görünen Cebrail gibi, daima bir beşer suretinde görmüşlerdir..

c) Peygamber olarak melek göndermek, inanmaya mecbur eden (ilcâî) ve irâde ve ihtiyârı ortadan kaldıran apaçık ve ezici bir mu'cizedir. Bu ise, teklifin sıhhatini zedeler.

d) Peygamber olarak melek göndermek, her ne kadar zikredilen şüpheyi ortadan kaldırsa bile, ancak ne var ki bir başka yönden de şüpheleri kuvvetlendirir. Bu böyledir, zira o meleğin elinde zuhur edecek olan her mu'cize hakkında onlar, "Bu, senin kendi ihtiyarın ve kudretinle yaptığın bir iştir. Eğer, senin elinde olan kudret, kuvvet ve ilim bizim elimizde olsaydı, senin yaptığının aynısını biz de yapardık..." derlerdi. Böylece biz,

peygamber olarak melek göndermenin, her ne kadar daha önce zikredilmiş gerekçeler bakımından şüpheleri giderici olsa bile, bunun bu bakımlardan da var olan şüpheleri güçlendirici olduğunu anlamış olduk.

Hak Teâlâ, ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ *"Sonra kendilerine göz bile açtırılmazdı"* buyurmuştur. Bu ifadede yer alan "ثُمَّ" (sonra) kelimesinin faydası, mühlet verilmemenin, emrin yerine getirilip bitirilmesinden daha şiddetli olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü, şiddetin ansızın ortaya çıkması, şiddetin bizzat kendisinden daha şiddetlidir.

İkincisi, Hak Teâlâ'nın, وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ *"Eğer onu bir melek yapsaydık, herhalde yine bir adam suretinde gösterirdik..."* buyruğudur. Yani "onu beşer suretinde getirirdik" demektir. Bunun hikmetleriyse şunlardır:

a) Aynı cinsten olan varlıklar birbirlerine daha fazla temayül ederler.

b) Beşer, meleği göremez.

c) Meleklerin tâatleri çok güçlüdür. Dolayısıyla melekler, beşerin tâatini hakir ve az görürler. Çoğu kez o melekler, o insanları, günaha yönelmelerinde mazur görmezler.

d) Nübüvvet Allah'ın bir lütfudur. Binaenaleyh, Allah bu lütfunu, ister melek ister beşer olsun, dilediği kuluna tahsis eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ *"ve herhalde onları, düşmekte oldukları şüpheye yine düşürürdük"* buyurmuştur.

Vâhidî şöyle demektedir: "Bir kimse bir şeyi başkalarına karışık gösterip onu müşkil, içinden çıkılmaz hale getirdiğinde "لَبَسْتُ الْأَمْرَ عَلَى الْقَوْمِ أَلْبِسُهُ لَبْسًا" denilir. Bu ifadenin aslı, elbise örtünme manasına dayanır. Kişinin kendisini örtmesini, setretmesini ifade ettiği için, لَبِسَ الثَّوْبَ "elbise giydi" denilmesi de böyledir. Buna göre mana şöyle olur: Biz meleği bir beşer sûretinde yolladığımızda, onlar bu meleğin bir beşer olduğunu zannedecekler ve onların, "Biz, bu şahsın peygamberliğini kabul etmeyiz.." şeklindeki sual ve itirazları tekrar avdet edecektir. Netice-i kelâm şudur: Allahu Teâlâ, şayet bunu yapmış olsaydı, O'nun bu fiili şüpheye düşürme hususunda o kimselerin fiillerine benzemiş olacaktı. Böyle bir durum, bir "telbis" (şüpheye düşürme, meseleyi karıştırma) olur; zira insanlar bunu, aslında öyle olmadığı halde, bir beşer sanacaklardır. Onların fiilleri de bir telhistir. Çünkü onlar da kendi kavimlerine, "Bu, sizin gibi bir beşerdir; beşer ise, Allah katından bir elçi olamaz!.." diyorlardı.

Peygamberlerle Alay Edenlerin Âkıbetleri

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾

"Andolsun, senden önceki peygamberlerle de istihzâ edildi de eğlenmekte oldukları şey, içlerinden o alay edenleri çepeçevre kuşatıverdi..." (En'âm, 10).

Bil ki, Allah'ın Resûlü'nün, meleklerden bir melek olması gerektiğini söyleyen topluluğun bir kısmı, bu sözü istihzâ etmek için söylüyorlardı. Ve bu da, duyduğunda, işittiğinde Allah'ın Resûlü'nün kalbini sıkıştırıyordu. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak bunu, O'nun kalbinin sıkıntısını hafifletmeye bir vesile olsun diye zikretmiştir. Çünkü, kalbi rahatlatan şeylerden birisi de, sıkıntı ve kederin sebebindeki müştereklikliktir. Buna göre, Hz. Peygamber'e sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Onların sana karşı gösterdikleri kötü muamele, diğer ümmetlerin kendi peygamberlerine karşı izhâr ettikleri hal ve hareketlerinde de mevcuttu. Bu konuda sadece şen eziyet görüyor değilsin; tek değilsin..." Cenâb-ı Hakk'ın, فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ *"İçlerinden o alay edenleri çepeçevre kuşatıverdi..."* âyetine gelince, bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, *"Halbuki kötü düzen, ehlinden (onu hazırlayandan) başkasını imha etmez"* (Fatır, 43) âyetidir. Bu âyetin başında bulunan "حَاقَ" fiilinin ne manaya geldiği hususunda dilcilerin pek çok açıklaması vardır ki, bu açıklamaların hepsi de mâna bakımından birbirine yakındırlar. Meselâ **en-Nadr,** "onlara vâcib oldu" manasını verirken; **Leys,** "اَلْحَيْقُ" kelimesi, yapmış olduğu bir kötülük, tuzak sebebiyle, insanın başına gelen; bu sebeple ona inen musibet... demektir, Nitekim, اَحَاقَ اللهُ بِهِمْ مَكْرَهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَكْرُهُمْ "Allah tuzaklarını başlarına çevirdi ve tuzakları başlarına geçti, çevrildi..." denilir" demiştir. **Ferrâ** da, "حَاقَ بِهِمْ" tabirinin manasının, "onlara tekrar geldi, döndü" şeklinde olduğunu söylemiştir. "حَاقَ بِهِمْ" deyiminin "bu, onların başına geldi, çöktü" anlamına geldiği de söylenmiştir. **Zeccâc,** "حَاقَ" fiilinin "اَحَاطَ" (kuşattı, ihata etti) manasına geldiğini söylemiştir. Ki **Ezherî** de, **Zeccâc**'ın, "حَاقَ" fiilini, "اَحَاطَ" manasına yorumladığını belirtmiştir. Bu kelime yuvarlak şeyin başına sarılan "اَلْحُوقُ"

kelimesinden iştikâk etmiştir. Âyetle ilgili diğer bir husus da şudur: Hak Teâlâ'nın, "مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ" sözünün başındaki "مَا" lâfzının ne ifade ettiği hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bununla, hem Kur'ân-ı Kerim hem de Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirmiş olduğu şeriat kastedilmiştir. Bu takdire göre âyette bir muzâf hazfedilmiş olup, bunun takdiri, فَحَاقَ بِهِمْ عِقَابُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ "Onları eğlenmekte oldukları şeyin cezası çepeçevre kuşattı" şeklindedir.

İkinci görüş: Bununla onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerini inmesiyle tehdit ettiği azapla istihzâ, alay etmeleri kastolunmuştur. Bu takdire göre, burada herhangi bir takdirde bulunmaya gerek kalmaz.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾

"De ki: "Yerde gezip dolaşın, sonra da bakın ki, yalanlayanların sonu nice olmuştur?" (En'âm, 11).

Cenâb-ı Hak bir önceki âyetle, Resûlü'ne sabrı tavsiye ettiği gibi, aynı şekilde de kavmini bu âyetle sakındırarak, Peygamber'ine şöyle demiştir: O ümmetine söyle: O dünyadan, onun lezzetlerinden elde ettikleri ve dünyanın leziz ve haz veren şeylerinden kendilerine ulaşan şeylerle aldanıp durmasınlar. Tam aksine, eski zamanlarda peygamberlerini yalanlayan kimselerin başlarına gelen azap hakkında Peygamber'in haber verdiklerinin doğru olduğunu bilip anlamanız için, yeryüzünde dolaşın.. Çünkü siz, yeryüzünde hareket edip belde belde dolaştığında, onların izlerini ve kalıntılarını mutlaka müşahede edip göreceksiniz.. Böylece de mukayese etmeniz mükemmelleşecek, ibret alma duygunuz kuvvetlenecektir.

Buna göre şayet, "Hak Teâlâ'nın "فَانْظُرُوا" ifadesiyle "ثُمَّ انْظُرُوا" ifadesi arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki:

Cenâb-ı Hakk'ın "فَانْظُرُوا" ifadesi, O'nun, bunu yeryüzünde yürümenin sebebi kıldığına delâlet etmektedir. Binaenaleyh, sanki "ibret almak için yeryüzünde gezin dolaşın.. Gafil kimselerin gezip dolaşması gibi dolaşmayın..." denilmek istenmiştir.

Hak Teâlâ'nın, سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا *"Yerde gezip dolaşın, sonra da bakın ki..."* buyruğunun manası, "yeryüzünde ticaret etmek, bunun dışında

kalan faydaları elde etmenin mubah; helâk olanların eserlerine bakmanın vacip olduğunu" ifade eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, vâcip ile mubah olan arasındaki uzaklıktan dolayı bu farka "ثُمَّ" kelimesiyle dikkat çekmiştir. Allah en iyi bilendir.

Yaratıcının Varlığını Ispat

قُلْ لِمَنْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ اَلَّذِينَ خَسِرُوٓا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

"De ki: 'Göklerde ve yerde olan her şey kimin?' De ki: 'Allah'ındır.' O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır. Hepinizi, hakkında hiçbir şüphe olmayan kıyamet gününe toplayacaktır. Nefislerini ziyâna uğratanlar (yok mu?) İşte iman etmeyecek olanlar onlardır"
(En'âm, 12).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, bu âyetin getirilmesinin maksadı, yaratıcıyı, âhireti ve nübüvveti ispat etmektir. Bunun izahı şöyledir: Gerek yüce, ulvî âlemin, gerekse süflî âlemin halleri, bütün cisimlerin, zıtlarıyla ve aksi sıfatlarla da muttasıf olmalarının caiz olduğu birtakım sıfatlarla vasfedilmiş olduklarına delâlet etmektedir. Durum böyle olunca, bu maddelerin kısımlarından her bir kısmının muayyen birtakım sıfatlarla tahsis edilmeleri, mutlaka o cisimlere bu muayyen sıfatları veren hakîm, kâdir ve hür irâde sahibi bir yaratıcının varlığından olmuştur. Bu da, âlemin, içindeki bütün şeylerle birlikte Allah'ın mülkü olduğuna delâlet etmektedir.

Bu sâbit olunca, Hak Teâlâ'nın "iâde" (tekrar yaratma), haşır ve neşre kâdir olduğu da sâbit olur. Çünkü Allah'ın insanı ilk terkibi (yaratması), ancak bütün mümkinâta kâdir ve bütün mâlûmatı âlim olduğu için meydana gelmiştir. Bu kudret ve ilmin yok olması imkânsızdır. Bundan dolayı ikinci kez yaratmanın da doğru olması gerekir. Yine sâbit olur ki Allahu Teâlâ, kendisine itaat olunan bir hükümdardır. Kendisine itaat olunan melîk ise, kulları üzerinde emir ve nehiy yetkisi bulunan ve binaenaleyh

bir mübelliği (bu emir ve nehiyleri ulaştıranı) olması gereken kimsedir. Bu da, Allah tarafından insanlara peygamberler gönderilebileceğini göstermektedir. Böylece bu âyet-i kerîmenin bu üç esasın ispatı hususunda yeterli ve kâfî olduğu sâbit olur. İşte Cenâb-ı Allah daha önce bu üç esastan bahsetmiş olduğu için, bunların peşi sıra, açıkladığımız şekilde bu esasların hepsini ortaya koymak için bu âyeti zikretmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimin?"* cümlesi bir sorudur; *"De ki: "Allah'ındır"* ifâdesi de bir cevaptır. Binâenaleyh Allah, Peygamber'ine önce soru sormasını emretmiş, sonra da bu şekilde cevap vermesini söylemiştir. Bu cevap, hiçbir münkirin inkâr edemeyeceği ve hiçbir müdâfiin savunamayacağı (karşı çıkamayacağı) şekilde, son derece açık olduğu zaman, güzel ve yerinde olur. Biz bütün cisimlerin zâtlarında ve sıfatlarında, sonradan meydana gelmenin ve mümkin varlık olmanın eserlerinin apaçık ve aşikâr olduklarını beyân edince, bunların tamamen Allah'ın mülkü ve milki, O'nun tasarruf ve kudretinin geçerli olduğu şeyler olduğunu itiraf etmek gerekir, İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine önce soru sormasını, sonra da bu şekilde ikrâr etmenin, kesinlikle karşılık verilemeyecek bir şey olduğunu göstersin diye, bu şekilde cevap vermesini emretmiştir. Hem o müşrikler bütün âlemin Allah'ın mülkü ve milki olduğunu ve bu mânada her şeyin O'nun tasarrufu, hakimiyeti ve kudreti altında olduğunu kabul ediyorlardı. Nitekim Allah bu hususu, *"Eğer sen onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka, 'Allah (yarattı)' derler"* (Zümer, 38) âyetinde belirtmiştir.

Allah'ın Rahmetinin Genişliği

Sonra Cenâb-ı Hak, işte bu yolla, ulûhiyyetinin kemâlini ve bütün mahlûkat üzerinde kudret ve tasarrufunun geçerliliğini beyân edince, bunun peşinden mahlûkata nasıl merhametli olup, onlara ihsanda bulunduğunu bildirerek, كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ *"O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır"* buyurur. Buna göre sanki, "O (Allah), kendi adına, in'âm etmeyi ve yaptığı in'âmlarını tekrarlamamayı istememiş, aksine devamlı in'âm etmeyi ve gelecekte de in'âmını hep tekrar etmeyi istemiştir. Binâenaleyh O, kendisine bunu yazmış ve bunu bir lütuf, bir kerem olarak kendisine farz kılmıştır" demiştir.

Âlimler bu âyette geçen "rahmet" kelimesi ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler, bazıları: "Bu rahmet, Allahu Teâlâ'nın ömürleri boyunca

onlara mühlet verip, onlar üzerinden "köklerini kazıma" azabını kaldırıp, onlara bu dünyada peşin cezâ vermemesidir" demişlerdir. Bundan muradın, "Allah, peygamberlerini tekzip etmeyi bırakıp tevbe eden, o peygamberlerini tasdik eden ve şeriatlerini kabul eden kimseler için, rahmeti kendisine yazıp farz kıldı" manası olması da söylenmiştir.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin geniş olduğu hususunda pek çok hadisler gelmiştir. Mesele Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: لَمَّا فَرَغَ اللهُ مِنَ الْخَلْقِ كَتَبَ كِتَابًا إِنَّ رَحْمَتِي سَبَقَتْ غَضَبِي *"Allahu Teâlâ, yaratma işini bitirince, 'Rahmetim, gazabımı geçmiştir' diye yazdı."*[55]

Eğer, "Rahmet, hayrı istemektir. Gazap ise, intikâm almayı istemektir. Bu hadisin zâhiri de, bu iki istekten (iradeden) birinin diğerinden önce olduğunu göstermektedir. Başka bir şeyden önce olan şey muhdestir (sonradan olmadır). Binâenaleyh bu ifâde, Allah'ın irâdesinin muhdes (sonradan var) olmasını gerektirir" denilir ise, biz deriz ki: "Hadiste bahsedilen öne geçmeden murat, zaman bakımından değil, çokluk bakımından bir geçiştir."

Selmân (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allahu Teâlâ gökleri ve yeri yaratınca, yüz tane de rahmet yaratmıştır. Her bir rahmet gök ile yer arasını dolduracak kadardır. Allah'ın kendi katında doksan dokuz rahmeti vardır. Allah, mahlûkatı arasında rahmetin bir cüz'ünü paylaştırmıştır ki, bu rahmet sayesinde mahlûkat birbirine şefkat ve merhamet eder. Bunun en sonunda arta kalanını da sadece müttakîlere vermiştir."

Kıyamet ve Kıyametle Rahmetin Münasebeti

Allahu Teâlâ'nın لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"Hepinizi, kıyamet gününe toplayacaktır"* cümlesiyle ilgili birkaç konu vardır:

Birincisi: Bu ifâdenin başındaki lâm, mukadder bir kasemin cevabının başında gelen lâm olup, takdiri: وَاللهِ لَيَجْمَعَنَّكُمْ "Vallahi, hepinizi toplayacaktır" şeklindedir.

İkincisi: Âlimler bu cümlenin, yeni bir cümle mi, yoksa öncesine bağlı bir cümle mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

1) Bazı âlimler bunun, yeni başlayan bir cümle olduğunu söylemişlerdir. Zira Allahu Teâlâ, *"De ki: 'Göklerde ve yerde olan her şey kimindir?' De ki: Allah'ındır"* âyeti ile, kendisinin ulûhiyyetinin mükemmel oluşunu beyân edip, sonra o insanlara azabı tehir etmek ve köklerini kazıma azabını

55 **Müslim,** Tevbe, 14-16 (IV/2107-2108).

vermemek suretiyle merhamet ettiğini beyan buyurmuş, daha sonra da onların hepsini kıyâmette bir araya toplayacağını bildirmiştir. Binâenaleyh âyetteki, *"O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır"* buyruğu, Allah'ın onlar için azabı tehir ettiğini; *"Hepinizi, kıyamet gününe toplayacaktır"* buyruğu da onlara âhirette mühlet vermeyip, onları yeniden yaratacağını ve yaptıkları her şeyin hesabını soracağını ifâde etmektedir.

2) Bu cümle, mâkabli ile alakalı olup, takdiri: كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ وَكَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ "Rabbiniz, kendisine rahmeti yazıp farz kıldı ve yine Rabbiniz, sizi kıyamet gününe toplamayı kendisine yazıp farz kıldı" şeklindedir. Yine denildi ki: "Cenâb-ı Allah, *"O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır"* buyurunca, sanki, "Bu rahmet nedir?" denilmiş de, buna cevaben, "O şudur: *"Hepinizi, kıyamet gününde toplayacaktır"* denilmiş. Çünkü Allahu Teâlâ, insanları âhiretteki azabından korkutmasaydı herc-ü merç olurdu, nizam intizam kalmazdı ve şaşkınlıklar çoğalırdı. Binâenaleyh kıyâmetin kopması ile ilgili olarak yapılan tehdit, dünyadaki rahmet sebeplerinin en büyüklerinden biri oldu. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın, *"(O) hepinizi, kıyamet gününde toplayacaktır"* cümlesi, *"O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır"* ifâdesinin bir tefsiri gibi olmuş olur.

Üçüncüsü: Âyetteki, *"De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimindir?" De ki: "Allah'ındır"* sözü, gâib sîgası ile gelmiş bir ifadedir. *"(O), hepinizi kıyamet gününde toplayacaktır"* cümlesi ise, muhatap sîgası bulunan bir sözdür. Bu iki cümlenin bu şekilde getirilmelerindeki gaye, tehdit-i ilâhiyi kuvvetlendirmek içindir. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sizler, göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'a âit ve O'nun mülkü olduğunu, hakîm olan melîk'in idare ettiği kimselerin işini ihmâl etmeyeceğini, hikmeti açısından, kendisine itaat edenle isyan edeni, hizmetine koşan ile yüz çevireni eşit tutmasının câiz olmayacağını anlayınca, keşke O'nun, kıyameti ikâme edeceğini, bütün mahlûkatı huzurunda toplayıp hepsini hesaba çekeceğini de anlasaydınız."

Dördüncüsü: Âyetteki, اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"Kıyamet gününe"* ifadesindeki "اِلٰى" harf-i cerri ile ilgili olarak şu görüşler söylenmiştir:

a) Bu, zâid olup, âyetin takdiri لَيَجْمَعَنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ "Hepinizi kıyamet günü toplayacaktır" şeklindedir.

b) "اِلٰى" lafzı "فِى" (de, da) manasında olup, âyetin takdiri لَيَجْمَعَنَّكُمْ فِى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ "Hepinizi, kıyamet gününde toplayacaktır" şeklindedir.

c) Âyette bir hazif vardır ve takdiri لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلَى الْمَحْشَرِ فِى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ "(O), hepinizi kıyamet gününde, mahşere toplayacaktır" şeklindedir. Çünkü toplanmak zamana doğru değil, mekana doğru olur.

d) Bunun manası, "O, sizi dünyada iken peş peşe gelen nesiller olarak yaratmak suretiyle kıyamet gününde toplar" şeklindedir.

Allahu Teâlâ'nın, اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"Nefislerini ziyana uğratanlar (yok mu?) işte iman etmeyecek olanlar onlardır"* ifadesi hakkında da şu konular vardır:

1) Bu âyet ile ilgili olarak iki görüş vardır:

a) Âyetteki "اَلَّذِينَ" lafzı لَيَجْمَعَنَّكُمْ *"hepinizi toplayacaktır"* ifadesindeki "كُمْ" (sizi, hepinizi) zamirinden bedel olarak mahallen mansubdur. Buna göre mana, "O, o müşrikleri, yani nefislerini ziyana uğratanları toplayacaktır" şeklindedir. Bu, **Ahfeş**'in görüşüdür.

b) **Zeccâc**'ın görüşüne göre, âyetteki اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ *"nefislerini ziyana uğratanlar..."* ifadesi, mübteda olarak mahallen merfû, فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"onlar iman etmezler"* ifadesi de onun haberidir. Zira *"hepinizi... toplayacaktır"* ifadesi, bütün insanları, yani nefislerini ziyana uğratanları da uğratmayanları da içine almaktadır. Hem sonra, buradaki "فَهُمْ" (onlar) ifadesinin başındaki fâ, cümlede bir şart ile cevabın bulunduğunu göstermektedir. Bu tıpkı Arapların şu sözü gibidir: اَلَّذِى يُكْرِمُنِى فَلَهُ دِرْهَمٌ "Kim bana ikram ederse, ona bir dirhem var." Çünkü bu dirhem, ikramın yapılması ile vacip olur. Binâenaleyh ikram şart, dirhem de onun cezasıdır.

İmdi eğer, "Âyetin zâhiri, onların hüsrânlarının (zarar ve ziyanlarının), iman etmeyişlerinin sebebi olduğunu göstermektedir. Halbuki durum tersinedir" denilir ise, biz deriz ki: "Bu, hüsrân ve hızlân (insanın ilahî rahmetten mahrum bırakılması) ile ilgili ilâhî hükmün önceden takdir edilmiş olmasının onları bu imansızlığa götüren şeyin tâ kendisi olduğuna delâlet etmektedir." Ki bu, ehl-i sünnetin görüşüdür.

Gece ve Gündüzde Barınan Şeyleri Zikretmenin Manası

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِى الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣﴾ قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ اِنِّىٓ اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ

اَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٤﴾ قُلْ اِنِّيٓ اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾

"Gece ve gündüz içinde barınan her şey O'nundur. O, semî'dir, alîmdir. De ki: 'Gökleri ve yeri vâr eden Allah'tan başkasını mı ben tanrı edinecekmişim! Halbuki O yediriyor, kendisi yedirilmiyor.' De ki: 'Bana gerçekten Müslüman olanların birincisi olmam emrediliyor.' Sakın müşriklerden olma. De ki: 'Eğer ben Rabbime isyan edersem, o büyük günün azabından korkarım" (En'âm, 13-15).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, bunların önceki âyetlerle münasebeti hususunda söylenenlerin en güzeli **Ebû Müslim** (r.h)'in yaptığı şu izahtır: "Allahu Teâlâ önceki âyette, göklerden ve yerden bahsetmiştir. Çünkü bu ikisinin dışında bir mekan yoktur. Bu âyette de gece ve gündüzden bahsetmiştir. Çünkü bu ikisinin dışında bir zaman yoktur. O halde zaman ve mekan muhdes (yaratılmış) varlıkların zarfıdırlar. Bundan dolayı Hak Teâlâ hem mekânın, hem mekânda bulunanların, hem zamanın, hem de zaman içinde bulunanların mâliki ve sahibi olduğunu bildirmiştir." Bu, son derece güzel ve yerinde bir izahtır.

Ben derim ki: "Burada şu şekilde bir başka incelik daha vardır: Allah önce mekândan ve mekânda bulunanlardan bahsetmiş, bunun peşi sıra da zaman ve zamanda olanları zikretmiştir. Zira sırf aklî ilimlerde bahsedilen şu incelikten ötürü, mekân ve mekânda olanlar, akla ve fikre, zaman ve zamanla ilgili olanlardan daha yakındır: En kâmil mânada öğretim, gittikçe daha kapalı ve zor hususlara doğru ilerlemek üzere, en açık ve en kolaylardan başlayıp, daha zoruna doğru yapılan öğretimdir. İşte âyetin kendisinden öncekilerle ilgisi hususunda bir açıklama da budur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Gecenin ve gündüzün içinde barınan her şey O'nundur"* buyruğu hasr ifade eder. Ve "Bütün bunlar, başkasının değil sadece O'nundur" demek olur. İşin doğrusu da budur. Çünkü mevcut olan her şey, ya "vacib li-zâtihi"dir, ya "mümkin li-zâtihi"dir. Li-zâtihi vacip

olan, sadece o tek Allah'tır. O'nun dışında kalanların hepsi ise, "mümkin" varlıklardır. "Mümkin" olan da, ancak "vacib li-zâtihi" varlığın yaratması ile var olur. O'nun yaratması ile var olan her şey O'nun mülküdür. Binâenaleyh li-zâtihi vacip (Allah'ın) dışında kalan varlıkların, O'nun mülkü; O'nun da onların mâliki olduğu sâbit olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Gece ve gündüz içinde barınan her şey O'nundur"* buyurmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyette İktifa San'atının Örneği Vardır**

Âyetteki, "مَا سَكَنَ" (sâkin olan, bulunan) kelimesinin ne mânaya geldiği hususunda iki görüş vardır:

1) Bundan murat, hareket ettikten sonra sâkinleşen, duran şeydir. Buna göre, âyetteki bu kelimeden maksat, gece ve gündüzde karar kılan (bulunan), kara ve denizde bulunan bütün canlılardır. Buna göre âlimler âyette bir hazfin bulunduğunu ve bunun takdirinin وَلَهُ مَا سَكَنَ وَتَحَرَّكَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ "Gece ve gündüzde duran ve hareket eden her şey O na aittir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı, *"Sıcaktan sizi koruyacak elbiseler..."* (Nahl, 81) âyeti gibidir. Allahu Teâlâ bu ifâde ile, hem sıcağı hem soğuğu kastetmiş, ama birinin zikri ile yetinmiştir. Çünkü diğeri, zikredilenin işareti ile bilinir. Bu âyette de böyledir. Bu âyette "hareket" lafzı hazf edilmiştir. Çünkü "sükûn" lafzı, ona delâlet etmektedir.

Âyet Allah'ın Mûcib-i Bizzat Değil, İrade Sahibi Olduğunu Gösterir

2) Bundan murat, hareketin zıddı olan sükun değil, bir yere girip yerleşmek, bir yerde iskân etmek manası kastedilmiştir. Nitekim bir kimsenin yeri, orası olduğu zaman, فُلَانٌ يَسْكُنُ بَلَدَ كَذَا "Falanca, falan beldede oturuyor" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın *"Siz, nefislerine zulmedenlerin diyarında sâkin oldunuz (yerleştiniz)"* (İbrahim, 45) âyeti de bu mânadadır. Bu mânaya göre tefsir ettiğimiz âyetten kastedilen, "Gece ve gündüzde mevcut olan, yerleşmiş olan her şey Allah'ındır" manası olur. Binâenaleyh âyetin manası: "İster hareket ediyor olsun, ister hareketsiz olsun, zamanda ve vakitte bulunan her şey Allah'ındır" şeklinde olur. İşte bu, daha uygun olan tefsirdir. Bunun sebebi şudur: Gece ve gündüz içinde bulunup, zamanda mevcut olan her şey hakkında, "Geçenler geçip gitti, istikbâl ise gelecektir" denilebilir. Bu ifâde ise, bir değişme manasını ihsâs ettirir ki işte bu hudûs (sonradan olma)dır. Hudûs ise, ezelî ve ebedî olmaya terstir. O halde, kendisine vaktin uğradığı ve zamana dâhil olan her şey muhdestir (sonradan olmadır). Her muhdesin mutlaka bir muhdisi (onu sonradan meydana

getireni, yaratanı) vardır. O fiilin fâilinin, mutlaka o fiilden önce mevcut olması gerekir. Zamandan önce bulunanın, vakit ve zaman yok iken mevcut olması gerekir. Binâenaleyh o fâil üzerine vakitler ve saatler geçemez, O'nun hakkında "oldu ve olacak" gibi ifâdeler kullanılamaz.

Bil ki yüce Allah, daha önce kendisinin, mekân ve mekândakilerin, zaman ve zamandakilerin hepsinin mâliki ve sâhibi olduğunu beyân edince, kendisinin muhtaçların nidâ ve dualarını duyan, darda kalmışların ihtiyaçlarını bilen bir semî ve alîm olduğunu bildirmiştir ki bunun gayesi, "Tanrı, mûcib-i bizzâttır (her şey irâdî olarak değil, otomatik olarak ondan sudûr eder)" diyenlerin görüşünü reddir. Böylece Cenâb-ı Hak, kendisinin, her ne kadar sonradan var olan her şeyin mâliki ise de, duyan, gören ve en gizli şeyleri bile bilen bir Fâil-i Muhtâr olduğuna dikkat çekmiştir.

Allahu Teâlâ bu mânayı iyice anlatınca, قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا *"De ki: "Allah'tan başkasını mı ben velî (tanrı) edinecekmişim?"* buyurmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ, *"Allah'tan başkasını mı ben velî edinecekmişim?"* denilmesi ile, اَتَّخِذُ غَيْرَ اللّٰهِ وَلِيًّا "Allah'tan başkasını velî edinir miyim?" denilmesi arasında bir fark bulunduğunu göstermiştir. Çünkü istifhâm-ı inkârî (menfi manayı te'kîd için gelen soru), velî edinme hususunda değil, Allah'tan başkasını velî edinme hususundadır. Halbuki sen onların, daha "ehemm" olanı, daha az "ehemm" olana takdim ettiklerini biliyorsun. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'tan başkasını mı ben tanrı edinecekmişim!"* buyruğu, ikinci ibareden daha evlâ olur. Bunun bir benzeri de, *"Siz, ey câhiller, bana Allah'tan başkasına mı tapmamı emrediyorsunuz?"* (Zumer, 64) âyetiyle, *"Allah mı size izin verdi de..."* (Yunus, 59) âyetleridir.

Daha sonra Allah, فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Gökleri ve yeri yoktan var eden..."* buyurmuştur. Bu ifade, "Allah" lafzının sıfatı olmak üzere, mecrûr olarak "...فَاطِرِ" başında bir "هُوَ" zamirinin takdir edilmesiyle merfû olarak "فَاطِرُ" ve medh'den dolayı da mansûb olarak "...فَاطِرَ" şeklinde okunmuştur. **Zührî** ise, bunu فَطَرَ السَّمٰوَاتِ "gökleri yoktan var etti.." şeklinde okumuştur.

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben bu ifadenin manasını anlayamamıştım.. Derken bir kuyu hakkında davalaşan iki bedevî yanıma geldi.. Onlardan birisi, "onu önce ben açtım, ben başladım" manasında olmak üzere "اَنَا فَطَرْتُهَا" dedi" demiştir.

İbnu'l-Enbârî, "اَلْفَطْرُ" kelimesinin aslının, bir şeye başlarken, o şeyi yarmak, çatlatmak manası olduğunu söylemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "فَاطِرِ

السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ" vasfıyla, kendisinin onların yaratıcısı olduğunu ve yolu, nesneleri birbirine birleştirirken, kendisinde yarma, parçalama ve telîf etmelerin meydana gelmesi şeklinde olan bir terkîb ile, onların mûcidi ve var edeni olduğu manasını kastetmiştir. Kelimenin aslı "yarmak" olunca, bu yarma işinin bir durumda ıslah, başka bir durumda ise ifsat halinde olması caizdir. Buna göre Allah'ın "فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ" ifadesi ıslah olup, başka bir şey değildir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ *"Hiçbir çatlak görecek misin?* (Mülk, 3) ve اِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ *"Gök yarıldığı zaman"* (İnfitar, 1) âyetlerindeki kelimeler, bir ifsat manası ifade etmektedir. Bu iki âyette geçen, "فُطُور" ve "انْفَطَرَتْ" kelimelerinin manası aynıdır.

Allah Doyurur, Ama Doyurulmaz Demesinin Manası

Daha sonra Allah, "وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ" buyurmuştur ki, "O, başkalarına rızık verendir, fakat hiç kimse O'na rızık veremez" demektir.

Buna göre şayet, "اِطْعَامٌ" fiili, rızık ile nasıl tefsir edilmiştir? Halbuki Allahu Teâlâ, مَا اُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا اُرِيدُ اَنْ يُطْعِمُونِ *"Bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum..."* (Zâriyat, 57) buyurmuştur. Atıf ise bir farklılığı gerektirir" denilirse, biz deriz ki:

Bu iki ifâde arasında bir başkalığın mevcut olduğunda şüphe yoktur. Ancak ne var ki bazen, aralarındaki çok sıkı bir münasebetten dolayı, birini diğerinden kinâye kılmak da yerinde ve güzeldir. Buna göre âyetten anlaşılan mâna, "Bütün faydalar, Allah katından olup, Allah'ın bunlardan istifade etmesi caiz değildir" şeklinde olur. Bu kelime yâ harfinin fethasıyla يَطْعَمُ "doymak... tatmak" şeklinde de okunmuştur.

İbn Me'mun, Yakûb'dan bu ifadelerin, "وَهُوَ يُطْعَمُ وَلَا يُطْعِمُ" şeklinde olduğu gibi, birincisinin meçhul, ikincisinin ise malum okunduğunu rivayet etmiştir. Bu takdire göre "هُوَ" zamiri, اَغَيْرَ اللّٰهِ "Allah'tan başkasına mı.." ifadesindeki lafzatullaha (اللّٰه lafzına) râcidir.

Eşheb, her iki kelimeyi de malum sîgasında "وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعِمُ" şeklinde okumuş ve bunun, "وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يَسْتَطْعِمُ" "O, yedirir, ama kendisi tatmaz..." manasında olduğunu söylemiştir.

Ezherî, "اَطْعَمَ" fiilinin "اِسْتَطْعَمَ" (tattı, tadına baktı) manasına geldiğini de söylemiştir. Mananın, "Maslahatlara göre, bazen doyurur bazen doyurmaz.." şeklinde olması da caizdir. Bu, Arapların هُوَ يُعْطِى وَيَمْنَعُ "O, verir,

vermez" يَبْسُطُ وَيَقْدِرُ "O, genişletir, daraltır" ve يُغْنِى وَيُفْقِرُ "Zengin kılar, fakir kılar" demesi gibidir.

Bil ki âyetin başında zikredilen, Allah'tan başkasını velî edinmekten men etme hususudur. Cenâb-ı Hak, bu men edişine, kendisinin, göklerin ve yerin yaratıcısı olması ve kendisinin yedirip, ama yedirilmemesi ile istidlâl etmiştir. Durum her ne zaman böyle olursa, başkasını velî edinmek imkânsız olur. O'nun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu şu şekilde izah edebiliriz: Biz, Allah'ın dışında kalan varlıkların, zâtı gereği mümkin olduklarını; zâtı gereği mümkin olanların ise, ancak başkasının yaratıp îcat etmesiyle var olabileceklerini beyân etmiştik.. Böylece bu, Allah'ın dışında kalanların, O'nun yaratıp var etmesiyle mevcut oldukları neticesini verir. Bu sebeple Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın, kendisi dışında kalan bütün mevcûdatın yaratıcısı olduğu sabit olmuş olur. O'nun başkalarını doyurup, ama kendisinin doyurulamamasına gelince, bu açık bir durumdur. Çünkü yedirmek, başkasına, faydasına olan şeyleri ulaştırmaktan ibârettir. Tatmamak ise, faydalanmamaktan ibarettir. Allahu Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri, kendisi dışında kalan her şeyin varlığının başlatıcısı olunca, hiç şüphesiz, bütün faydaların meydana gelmesinin başlatıcısı da O olmuş olur. Cenâb-ı Hak, zâtı gereği vacip bir varlık olunca, hiç şüphesiz başka şeyden faydalanmaktan da berî ve münezzeh olur. Böylece aklî delil ile de O'nun, göklerin ve yerin yaratıcısı olma ile, başkalarını yedirip, ama kendisinin ise yedirilemediğinin sıhhati sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da, başkalarını dost edinmek, aklen imkânsız olur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın dışında kalan her şey, gerek zâtı, gerek bütün sıfatları ve gerekse elinde bulunan her şey hususunda muhtaç varlıklardır. Halbuki Hak Teâlâ, zâtı gereği ganî (hiçbir şeye muhtaç olmayan) ve zâtı gereği cömerttir. Zengin ve cömert olanı bırakıp, fakir ve muhtaç olana müracaat etmek aklın sarih delâletiyle mümkün değildir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu kitabımızda, "velî" kelimesinin lügattaki asıl manasının ne olduğu daha evvel geçmişti ki, buna göre kelime yakın olan (اَلْقَرِيبُ) demektir. Biz bu hususdaki çeşitli iştikâklardan bahsetmiştik. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Allah'tan başkasını mı ben velî (tanrı) edinecek mişim?.."* ifâdesi, Allah'tan başkasına yaklaşmayı engeller. İşte bu da kalbi, Allah'tan başkasına iltifat etmekten tenzih

etmeyi, Allah'ın dışında kalan her şeyden ilgi ve münasebetleri kesmeyi ifâde eder.

Daha sonra قُلْ اِنِّی اُمِرْتُ اَنْ اَکُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ *"Deki: "Bana gerçekten Müslüman olanların birincisi olmam emrediliyor"* buyurulmuştur. Bunun sebebi Hak Teâlâ'nın *"Ben böylece emrolundum. Ben Müslüman olanların ilkiyim"* (En'âm, 163) âyetiyle, **Hz. Musa**'nın, *"Seni tenzih ederim. Tevbe ettim sana"* (A'raf, 143) şeklindeki sözünden dolayı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, ümmetinden önce Müslüman olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِکِینَ *"sakın müşriklerden olma"* buyurmuştur ki, bunun manası: "Ben Müslüman olmakla emrolundum. Şirkten ise nehyolundum.." şeklindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Resûlü'nün Müslüman olmakla memur olduğunu, bunun peşinden de O, Hz. Peygamber'in şirkten nehyedildiğini beyan buyurunca, bundan sonra şöyle buyurmuştur, قُلْ اِنِّی اَخَافُ اِنْ عَصَیْتُ رَبِّی عَذَابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ *"De ki: "Eğer ben Rabbime isyân edersem, o büyük günün azabından korkarım."* Bu ifâde, "Şayet ben, bu emir ve yasak konusunda Allah'a muhalefet edersem, o vakit çok büyük bir azaba müstahak olurum" demektir.

Buna göre eğer: "Hak Teâlâ'nın *"De ki: "Eğer ben Rabbime isyan edersem, o büyük günün azabından korkarım"* ifâdesi, Hz. Peygamber'in, kendisinin küfrü ve isyanı hususunda endişeli olduğunu göstermektedir. Şayet, Hz. Muhammed hakkında bu düşünülmeseydi, O, o zaman korkmazdı..." denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Âyet, Hz. Peygamber'in kendisi için böyle bir endişeye kapıldığına delâlet etmiyor; aksine âyet, ondan küfür ve masiyetin sudûr etmesi halinde endişelendiğine ve korktuğuna delâlet ediyor. Bu kadar bir şey ise, O'nda böyle bir endişenin bulunduğuna delâlet etmez... Buna misâl, meselâ bizim şu şekildeki sözümüzdür: Eğer beş sayısı çift olursa, eşit olarak bölünür.." Bizim bu sözümüz, beş sayısının çift olduğuna da, onun eşit olarak bölünebileceğine de delâlet etmez. Allah en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın, اِنِّی اَخَافُ *"...ben korkarım"* ifadesini **İbn Kesir** ve **Nafi,** yâ harfinin fethasıyla "اِنِّیَ", **Ebu Amr** ve diğer kıraat imamları ise, irsal ile okumuşlardır.

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿١٦﴾

O gün kim azaptan döndürülürse, muhakkak ki (Allah) onu esirgemiştir. Apaçık kurtuluş da işte budur" (En'âm, 16).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki **Âsım**'ın ravisi **Ebû Bekr, Hamza** ve **Kisaî** yâ harfinin fethası, râ hafinin de kesresiyle, "يَصْرِفْ" (döndürürse...) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraâte göre döndürme işinin fâili, Hak Teâlâ'nın, "اِنِّي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبِّي" âyetindeki "Rabb" kelimesine râci olan zamirdir.. Buna göre kelâmın takdiri, مَنْ يَعْرِفْ هُوَ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ الْعَذَابَ "O Rabb, o gün kimi azabından döndürür (uzaklaştırırsa).." şeklinde olur. Bu kıraatin delili, Cenâb-ı Hakk'ın, فَقَدْ رَحِمَهُ *"Muhakkak ki (Allah) onu esirgemiştir"* ifâdesidir. Bu fiil, Lafzatullah'a râci olacak zamire isnat edilince, iki fiilin de birbiriyle uyuşması için, durumun diğer fiilde de aynı şekilde olması gerekir. Bu takdire göre, azabı çevirme, döndürme işi, Allah'a isnat edilmiş olur. Bundan sonraki merhamet etme işi de, Allah'a nisbet edilmiş olur. Diğer kıraat imamları ise, bu fiili meçhul olarak "مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ" şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mâna "O günün azabı her kimden döndürülürse..." şeklinde olur. Bu kıraat de güzeldir, zira Allahu Teâlâ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ *"Büyük bir günün azabından.."* ifâdesinde, "azab"ı o güne nisbet etmiştir. İşte bundan dolayı da, "döndürme" işini de o güne nisbet etmiştir. Buna göre kelamın takdiri, مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ عَذَابُ ذٰلِكَ الْيَوْمِ "Her kimden o günün azabı uzaklaştırılırsa..." şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Âyetin zahiri, o günün (kıyamet gününün) döndürülmüş olmasını gerektirir ki, bu muhâl bir şeydir. Aksine bundan murat, o günün azabının uzaklaştırılmış olmasıdır. Malum olduğu için, böyle bir hazf malum ve yerinde olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet, tâatın mükâfatı; ma'siyetin de ikâbı (cezâyı) îcap ettirmediğine delâlet etmektedir. Çünkü Allah, *"O gün kim azaptan döndürülürse, muhakkak ki (Allah), onu esirgemiştir..."* buyurmuştur ki bu, "Allah, o günde

kendisinden azabı döndürdüğü herkese merhamet etmiştir" demektir. Bu ancak, bu döndürme işi lütuf olarak meydana geldiğinde güzel olur. Ama bu, bir vacip ve bir hak etme olarak meydana geldiğinde, bu hadise hakkında, "O, ona merhamet etti.." denilmesi uygun düşmez.. Baksana, köleyi dövmesi hoş karşılanmayan kimse, onu dövmediği zaman, "O, ona merhamet etti" denilmez. Ama, köle dövülmeyi hak ettiği halde, o onu dövmezse, "O, ona merhamet etti, acıdı..." denilir. İşte bu âyet de, kendisinden vazgeçilen, yerine getirilmeyen her cezâ ile, tahakkuk edecek her mükâfatın, Allah tarafından doğrudan verilmiş bir lütuf ve ihsan olduğuna delâlet eder ki bu, Hz. Peygamber (ş.a.s)'in söylediği rivayet edilen şu hadise de uygundur: وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ مَا مِنَ النَّاسِ اَحَدٌ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بِعَمَلِهِ قَالُوا وَلَا اَنْتَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ وَلَا اَنَا اِلَّا اَنْ يَتَغَمَّدَنِىَ اللهُ بِرَحْمَتِهِ *"Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, insanlardan hiç kimse, cennete ameli karşılığında giremez!. Ashâb: "Sen de mi ya Resûlallah!" dediklerinde o, "Ben de.. Ancak, Allah'ın rahmetiyle beni bürümesi müstesna..."*[56] buyurmuştur. Bu son cümleyi söylerken Hz. Peygamber (s.a.s), elini başının üzerine koymuş ve sesini uzatarak söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Allah'ın Lütfu Hakkında Mu'tezilî Kâdî'nin İddiası

Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyet, âhirette cezalandırılmayacak olanların, kendilerinden ikâbın uzaklaştırıldığı kimselerden olduğuna ve binâenaleyh onların mükâfatlandırılması gerektiğine delalet etmektedir. Bu, "Mükelleflerden, kendilerinden ikâb döndürülmüş (kaldırılmış) olanlardan mükâfatlandırılmayan ama lütfa mazhar olan kimseler de vardır" diyenlerin görüşünü iptal eder. Eğer, "Allah'ın kendisini cezalandırmadığı, ama lütufta bulunduğu bir kimse için, apaçık bir kazanç meydana gelmiş olmaz mı? Bu, âyet-i kerîmenin sizin görüşünüze delâlet etmediğini göstermez mi?" denilir ise biz deriz ki, "Sizin söylediğiniz bu şey birkaç bakımdan reddolunur:

a) İkram ve lütufta bulunmak, Allahu Teâlâ tarafından (karşılıksız) bir veriştir. Bu, yapılan bir şeye karşılık değildir. Fevz ise, matlubu elde etmek, ona ulaşmaktır. Binâenaleyh bunun, mutlaka matlûp olan bir şeyi ifâde etmesi gerekir.

56 **Buhârî,** Rikâk, 18; **Müslim,** Münafıkûn, 71-78 (4/2169-2171).

b) Fevz-i Mübin (apaçık kurtuluş) ifâdesinin, fazl-ı ilâhî manasına hamledilmesi câiz değildir. Aksine bunun, büyük bir nimeti ifâde eden bir mânaya hamledilmesi gerekir. Bu büyük nimet de, ancak mükafat ve sevaptır.

c) Âyet: *"Eğer ben, Rabbime isyân edersem, o büyük günün azabından korkarım"* (En'âm, 15) cümlesi üzerine atfedilmiştir. Azabın karşılığı ise mükafattır. Binâenaleyh buradaki rahmeti mükafat manasına hamletmek gerekir."

Bil ki **Kâdî**'nin bu istidlâli, gerçekten zayıf olup, zayıflığı aşikâr bir istidlâldir. Binâenaleyh bu hususta sözü uzatmaya gerek yoktur. Allah en iyi bilendir.

Allah'tan Gelecek Zararı Önleyecek Kuvvet Yoktur

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ ۖ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

"Eğer Allah sana bir belâ dokundurursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dokundurursa (bil ki) O, her şeye hakkıyla kâdirdir" (En'âm, 17).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu, aklı olanın Allah'tan başkasını dost (velî, tanrı) edinmesinin caiz olmayacağı hususunda bir başka delildir. Bunun izahı şöyledir: Zarar (belâ), elem, hüzün, korku, veyahut da bunlardan birine sebebiyet veren şeye denir. Fayda, lezzet, sevinç ve bu ikisine veya birisine sebebiyet veren şeye denir. Hayır ise, zararı giderme ve faydayı elde etme arasında müşterek olan şeye denir. Durum böyle olunca, insanın ya zarar ya da hayırda olduğu hususu sâbit olmuş olur. Çünkü zararın giderilmesi, ister kendisinde lezzet bulunsun, isterse bulunmasın, hayırdır. Bu sâbit olunca, şüphe yok ki Allahu Teâlâ, zararın azının da çoğunun da, ancak Allah'ın sayesinde defedilebileceğini, az olsun çok olsun, hayrın da yine ancak Allah sayesinde elde edilebileceğini beyan etmiştir.

Bunun delili şudur: Varlıklar, ya "vâcibu'l-vücûd"dur, ya da "mümkinü'l-vücûd"dur. Vacibu'l-vücud olan tek (Allah)'tır. Binâenaleyh O'nun dışındaki her şey "mümkinü'l-vücûd" (var olması da, olmaması da mümkün olan varlıklardır. Mümkinü'l-vücûd olanlar ise, ancak vâcibu'l-vücûd olanın yaratmasıyla var olur. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın dışında kalan her şey O'nun yaratması ve var etmesiyle mevcut olmuştur. Binâenaleyh bütün zararların giderilmesinin ve bütün hayırların ve menfaatlerin elde edilmesinin, ancak O'nun sayesinde olabileceği sâbit olur. Böylece bu açık aklî delil ile de, âyetin gösterdiği mânanın doğruluğu sâbit olur.

Zararı Savmakta Esbabın Yeri

Buna göre eğer: "Biz bazen insanın, başına gelen zararı, malı, adamları ve yardımcıları sayesinde savuşturduğunu, yine bazen kendi gayreti ve başkalarının yardımı ile hayır (fayda) elde ettiğini görüyoruz. Bu durum, âyetin umûmî (herkes için söz konusu) oluşunu zedelemektedir. Hem sonra zararların en büyüğü inkârdır. Binâenaleyh bunun da ancak Allah'ın yardımı ile defedilebileceğinin söylenilmesi gerekir. Yine hayırların en büyüğü imandır. Binâenaleyh bunun da, ancak Allah'ın yaratması ile elde edilebileceğinin söylenmesi gerekir. Durum böyle olunca da, insanın küfründen dolayı bir ikâba, imanından dolayı da herhangi bir mükafata müstahak olmaması gerekir. Yine biz insanların, ilaçlardan istifade edebildiklerini ve zehir içmekle zarara uğradıklarını görmekteyiz. Bütün bu durumlar, âyetin zâhirî manasını zedelemektedir" denilir ise, bunların birincisine şöyle cevap verilir:

"İnsan, herhangi bir işi ancak kendisinde o fiili yapmaya götüren bir saik (niyet v.b.) mevcut olduğu zaman yapabilir. Çünkü fiilin sebepsiz meydana gelmesi imkânsızdır. İnsanın (kalbinde) meydana gelen bu saik ise, ancak Allah'tandır. Bu durumda, her şey Allah'tandır ve sizin ileri sürdüğünüz bütün sorulara, bu hususla cevap verilir."

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, zarar ve hayrın dokundurulmasından bahsetmiş, fakat zararı (belayı), hayırdan şu iki şey ile ayırmıştır:

a) O, zararı hayırdan önce zikretmiştir ki bu, her zararın peşinden mutlaka bir hayır ve selametin gerçekleşeceğine delâlet eder.

b) O, zararın (belânın) dokundurulması ile ilgili olarak, *"O (zararı), O'ndan başka giderecek yoktur"* buyururken, hayrın dokundurulması ile ilgili olarak *"(Bil ki) O, her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Böylece hayır hususunda, kendisinin her şeye kâdir olduğunu ortaya koymuştur ki bu, Allah'ın insanlara hayrı vermeyi dilemesinin, zararı ulaştırmayı dilemesinden daha çok ve fazla olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar, Allah'ın irâdesinin daha çok rahmet tarafında bulunduğuna delâlet etmektedir. Nitekim O (bir hadîs-i kutside), سَبَقَتْ رَحْمَتِى غَضَبِى *"Rahmetim, gazabımı geçmiştir"*[57] buyurmuştur.

Kemal Sıfatları Kudret ile İlimdir

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهٖ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١٨﴾

"O, kullarının üstünde kâhirdir; O, hakîmdir, habîrdir" (En'âm, 18).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki kemal sıfatları, kudret ve ilme tahsis edilmiştir. Eğer, "Siz, Allah'ın vâcibu'l-vücûd" olmasını niye ihmal ettiniz?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, zâtın kendisi olup, zât ile kaim olan bir sıfat değildir. Çünkü, zât ile kaim olan sıfat, zâta muhtaçtır. Zâta muhtaç olan da, başkasına muhtaç olur. Binâenaleyh, zâtı gereği mümkin, başkası sebebiyle de vâcip olur. Bundan dolayı, vacip olmadan önce, vacip olmanın bulunması gerekir. Bu ise imkânsızdır. Böylece onun, zâtın aynısı olduğu ve kemâl ifâde eden sıfatların hakikatinin kudret ve ilim sıfatları olduğu sâbit olur. Buna göre, âyetteki, *"O, kulların üstünde kâhirdir"* ifâdesi, Allah'ın kudretinin kemâline; *"...ve O, hakîmdir, habîrdir"* ifâdesi de, Allah'ın ilminin kemâline işarettir. "وَهُوَ الْقَاهِرُ" ifadesi "hasr" ifâde eder ve manası da şu şekildedir: "Kudretin ve ilmin kemâliyle mevsûf olan, ancak Hak Subhânehu ve Teâlâ'dır." Buna göre, O'ndan başka kâmil varlık yoktur ve O'nun dışındaki her şey eksiktir.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, O'nun kâhir oluşunun kudretine delâlet edişine gelince bu şöyle olur: Çünkü, bizim daha önce de beyan

57 **Buhârî,** Tevhîd, 55; **Müslim,** Tevbe, 14-16 (4/2108); **İbn Mâce,** Zühd, 35 (2/1435).

ettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki her şey, zâtı itibariyle mümkinü'l-vücûddur. Zâtı itibariyle mümkin olanın, varlığı yokluğuna veya yokluğu varlığına, ancak vacibu'l-vücûdun tercihî, tekvini (var etmesi), îcat etmesi ve ibda' etmesi ile baskın çıkar. Binâenaleyh, gerçekte, bazen varlığı yokluğa bazen de yokluğu varlığa üstün getirmek sûretiyle, mümkinâta kâhir olan O'dur, Vâcibu'l-vücûddur. Bu hususa O'nun, öldürme, muhtaç ve zelil kılma ile mümkin varlıklara kâhir ve hakim oluşu ile, yine Allahu Teâlâ'nın şu âyette zikrettiği bütün şeyler de dahil olur: *"De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah, sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onu aziz kılar, kimi dilersen onu zelil edersin. Hayr, yalnız senin elindedir. Şüphesiz ki sen her şeye hakkıyla kâdirsin"* (Âl-i İmran, 26).

Allah'ın hakîm oluşunu burada ilim manasına hamletmek mümkün değildir. Çünkü "Habîr" sıfatı ilme işarettir.. Binâenaleyh, hakîm tabirini alîm manasına hamledersek, burada bir tekrar olmuş olur. Tekrar ise caiz değildir. Bundan dolayı "hakîm"i, "Fiilleri muhkem, sağlam ve titiz, her türlü bozukluk ve eksiklikten uzak olan..." manasında olmak üzere, fiillerini sapasağlam yapan manasına almak gerekir. "Habîr", anlatılan şeyi bilen kimse demektir...

Vâhidî: "Bunun manası şudur: "O, haber verilmesi doğru ve sahih olan şeyi bilendir" demiş ve şöyle devam etmiştir: "Haber, senin bir şeyi bilmendir. Sen, "o hususta bilgim var" manasında, "Ondan haberim var" dersin. Bu kelimenin aslı "اَلْخُبْرُ" (tecrübe etmek) kelimesidir; çünkü tecrübe etmek, ilim yollarından bir yoldur.."

***İKİNCİ MESELE:* Allah'ın Yüceliğinin Nasıl Anlaşılması Gerektiği?**

Müşebbihe bu âyet ile, Allah'ın, âlemin üzerinde olan bir cihette bulunduğu hususunda istidlâl etmiştir. Bu görüş, merdûddur.. Bunun yanlış olduğuna da birçok şey delâlet etmektedir:

1) Eğer Allahu Teâlâ, âlemin üstünde bulunmuş olsaydı, ya bir tarafı diğer taraftan ayırt edilmeyecek derecede küçük olurdu veyahut da kıtaları ihata edecek, cihetlere uzanacak kadar büyük olurdu. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın bir atom (cevher-i ferd) gibi küçük ve ufak olmasını gerektirir. Şayet Allah'ın böyle olması caiz olursa, âlemin ilâhının, duvarın deliğinden içeri düşen güneşin içindeki zerrelerden birisi olması niçin caiz olmasın?.. Halbuki hiçbir akıllı kimse bunu söyleyemez. Eğer ikincisi olsaydı, o

zaman ilâh olan zât parçalanmış, bölünmüş olurdu ki, bu da Allah hakkında imkânsızdır.

2) Allah, ya her tarafı kuşatmış olur ki, o zaman da Cenâb-ı Hakk'ın zâtı pisliklere karışmış, onlara bulaşmış olması gerekir.. Oysa bu, bâtıldır. Veyahut da O, bütün cihetlerden sonlu ve sınırlıdır. Bu durumda da Cenâb-ı Hak hakkında, O'nun eksilip fazlalaştığının söylenmesi doğru olur. Böyle olan her şeyin, belli bir miktar ile sınırlanıp tahsis edilmesi, bir tahsis edicinin tahsis etmesiyle olur. Bu durumda da Allah muhdes olmuş olur. Veyahut da O, tarafların bir kısmına göre büyük, bir kısmına göre de küçük olmuş olur. Böylece de, sınırlı olmakla tavsif edilen taraf, sınırsız olmakla tavsif edilen taraftan başka olur. Bu ise, bölünmeyi ve cüzlere ayrılmayı gerektirir.

3) Mekân lâfzı, ya "içine alan, kuşatan satıh", veya "buûd ve boşluk" diye tefsir olunur. Buna göre, eğer birincisi olursa biz deriz ki: Âlemin cisimleri, sınırlı ve sonludur. Binâenaleyh, âlemin dışı ne boşluk, ne dolu, ne mekân, ne yön, ne de cihettir.. Bu sebeple, Allah'ın zâtının burada bulunması imkânsızdır. Eğer ikincisi olursa biz deriz ki, boşluğun cüzleri, gerçekte birbirine müsavidir. Bu böyle olunca, şayet, Allah'ın o boşluğun cüzlerinden bir cüzde bulunması sahih olursa, O'nun boşluğun diğer cüzlerinde de bulunması sahih olur. Halbuki, bir fâil-i muhtar sebebiyle böyle olan şey, muhdes (sonradan var olma)dır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın zâtının bir cüzde bulunmuş olması muhdestir. Oysa ki O'nun zâtı, bu oluştan ayrılmaz. Muhdesten ayrılmayan şey de muhdestir. Bütün bunlara göre, Allah'ın zâtının da muhdes olması gerekir ki, bu imkânsızdır.

4) Boyut ve boşluk, bölünmeyi ve parçalanmayı kabul eden bir hususstur. Böyle olan her şey ise, zâtı gereği mümkin ve bir icat edene muhtaç olandır. Bunu icat eden ondan önce mevcuttur. O halde Allah'ın zâtı, boşluğun, cihetin, yönün ve mekânın var olmasından önce mevcuttur.

Bu sabit olunca, mekân, yön ve boşluğun yaratılmasından sonra da, Allah'ın zâtının, evvelce ne idiyse o şekilde kalması gerekir. Aksi halde, Allah'ın zâtı hakkında değişiklik söz konusu olmuş olur ki, bu da imkânsızdır. Bu da sabit olunca Cenâb-ı Hakk'ın her zaman mekânlardan ve cihetlerden münezzeh olduğuna hükmetmek gerekir..

5) Âlemin, küre şeklinde olduğu sabittir. Bu sabit olunca, Rey[58] halkının başının üzerinde olan kimse, diğer topluluğun ayaklarının altında olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu durumda Allah'ın ya belli bir kavmin veyahut da herkesin üstünde olduğu söylenir. Birinci ihtimal bâtıldır. Zira Allah'ın, insanların bir kısmının üstünde olması O'nun başka insanların altında olmasını icap ettirir ki, bu da bâtıldır. İkincisi de, Cenâb-ı Hakk'ın felek küresini kuşatmış olmasını icap ettirir. Böylece de işin neticesi, âlemin ilâhının, bütün felekleri kuşatan bir felek olması sonucuna varır ki, bunu hiçbir Müslüman söylemez..

6) Bu âyette geçen "fevkiyyet" (yüce, yukarıda olma) lafzından hem önce hem de sonra başka ifâdeler bulunmaktadır. Bu lâfızdan önce "Kâhir" lâfzı geçmiştir. "Kâhir" lâfzı ise kudret ve kuvvetin tam ve mükemmel olduğunu ihsas etmektedir. Bu lafızdan sonra gelen lafız da Allah'ın "عِبَادِهِ" (kullarının) lafzıdır. İşte bu lafız da başkasının mülkü olmayı ve kudreti altında bulunmayı ihsas eder. Binâenaleyh, âyette bahsedilen "üstünde bulunma ifâdesini, cihet bakımından olan üstünde bulunmaya değil de, kudret bakımından üstünde bulunma manasına hamletmek gerekir.

İmdi eğer, "Sizin söylemiş olduğunuz bu husus, yine sizin, "Cenâb-ı Hakk'ın *"O, kullarının üstünde kâhirdir"* ifâdesi, O'nun kudretinin mükemmelliğine delâlet eder" şeklindeki sözünüze zıttır. Binâenaleyh, buradaki "yukarıda bulunma" lafzını, "kudret bakımından yukarıda (yüce) olma" manasına hamledersek, bir tekrar gerekmiş olur. Bu sebeple bunu, mekân ve cihet bakımından üstünde olma manasına hamletmek gerekir" denilirse, biz deriz ki:

Durum, sizin söylediğiniz gibi değildir. Çünkü bazen zât, bir kısmına değil de, diğer kısmına kâhir olmakla tavsif edilebilir. Halbuki Cenâb-ı Hak, فَوْقَ عِبَادِهِ *"kullarının üstünde.."* lafzı, bu kahr ve kuvvetin herkes hakkında umûm ifâde ettiğine delâlet etmektedir.

7) Allah, bu âyeti, kendisinden başkasını dost edinenlere reddiye olarak zikretmiş olup, kelâmın takdiri de: "Allahu Teâlâ, kullarının üzerindedir" şeklinde olunca; işte her ne zaman durum böyle olunca, Allah'tan başkasını dost edinmek imkânsız olup, böyle bir neticenin tertibi de o üstte bulunmaya göre olunca, bu üstte bulunmadan murat, kuvvet ve kudret bakımından bir üstte bulunma olur. Ama bundan murat, cihet bakımından bir

58 Şimdiki Tahran şehri olup, müfessir **Râzî**'nin memleketidir, (ç).

üstte bulunma olunca, bu böyle bir maksadı ifâde etmez. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın sadece (cihet bakımından üstün olması) her işte O'na güvenip dayanmayı ifâde etmez; bütün arzularda da O'na başvurmayı gerektirmez.. Ama biz bunu, kudret bakımından üstte bulunma manasına alırsak, bu neticenin buna bina edilmesi güzel ve yerinde olmuş olur. Böylece, bütün bu anlattıklarımızla, bu âyetten kastedilen üstte bulunma keyfiyetinin, Müşebbihe'nin zikretmiş olduğu husus değil, bizim dediğimiz husus olduğu ortaya çıkar. Allah en iyi bilendir.

Nübüvvetin En Büyük Şâhidi Yüce Allah'tır

قُلْ اَیُّ شَیْءٍ اَکْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ شَهِیدٌ بَیْنِی وَبَیْنَکُمْ وَاُوحِیَ اِلَیَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَکُمْ بِهٖ وَمَنْ بَلَغَ اَئِنَّکُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰی قُلْ لَآ اَشْهَدُ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنَّنِی بَرِیٓءٌ مِمَّا تُشْرِکُونَ ﴿١٩﴾

"De ki: 'Şâhit olmak bakımından hangi şey daha büyüktür?' De ki: 'Benimle sizin aranızda, Allah hakkıyla şâhittir. Şu Kur'ân hem sizi, hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri uyarmam için bana vahyolundu. Allah'la beraber başka tanrılar da olduğuna gerçekten siz mi şâhitlik ediyorsunuz?' De ki: 'Ben şâhitlik etmiyorum.' De ki: 'O, ancak bir tek tanrıdır ve sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur" (En'âm, 19).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki âyet, şahâdetlerin en büyüğünün ve en yücesinin, Allah'ın şahâdeti olduğuna delâlet etmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendi şahâdetinin bulunduğunu beyân etmiştir. Ancak ne var ki, bu âyet niçin, bu şahâdetin herhangi bir neticeyi ispat hususunda bulunduğuna delâlet etmiyor? Buna göre biz deriz ki: Bundan muradın, Allah'ın şahâdetinin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin kesin ve sabit olduğu hususunda bulunması mümkün olacağı gibi, bundan muradın, bu şahâdetin Allah'ın birliğinin kesin ve sübût bulmuş olduğu hususunda bulunmuş olması da mümkündür.

Birinci ihtimâle gelince, **İbn Abbas** şunu rivâyet etmiştir: Mekke'nin ileri gelenleri, "Ey Muhammed! Allah, senden başka peygamber yapacak kimse bulamadı mı? Seni tasdik eden hiçbir kimse göremiyoruz.. Seni, Yahudi ve Hristiyanlara da sorduk. Onlar, senin peygamber olduğuna dair, yanlarında herhangi bir beyân ve açıklamanın bulunmadığını iddia ettiler. O halde bize, senin peygamber olduğuna şahâdet edecek bir kimse göster!.." dediler de, işte bunun üzerine Allah bu âyeti indirerek, "Onların, senin nübüvvetini kabul ve itiraf etmeleri için, de ki ey Muhammed, "Şahit olma bakımından hangi şey Allah'tan daha büyüktür? Çünkü şehadet bakımından her şeyin en büyüğü, Allahu Teâlâ'dır..." Onlar bunu kabul ve tasdik ettiklerinde, "Allah, benim nübüvvetime şâhittir! Çünkü O, bana Kur'ân'ı vahyetti.. Kur'ân ise bir mu'cizedir. Çünkü sizler, fasih ve beliğ kimselersiniz.. Halbuki Kur'ân'a muâraza edemediniz.. O, mu'cize olunca, Allah'ın onu benim davama uygun olarak izhar edip ortaya koyması, Allah tarafından, benim davamda sadık olduğuma dair bir şahâdettir" de!.." demiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki onlar, Hz. Peygamber'in nübüvvetine şahâdet edecek, sözü makbul bir şahit istediler. Bunun üzerine Allah da, şahâdet bakımından en büyük şeyin kendisi olduğunu ve onun nübüvvetine şahâdette bulunduğunu beyân buyurdu ki işte âyetteki *"Şu Kur'ân, hem sizi, hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri uyarmam için bana vahyolundu.."* ifâdesiyle murat edilen budur. İşte bu, açık ve vazıh olan bir izahtır..

İkinci ihtimale gelince ki bu, bu şahâdetin Allah'ın birliği hususunda olmasıdır. Bil ki, bundan önce bir mukaddime yapılması gerekir ki o da şudur: Ki, elde edilmek istenen matluplar üçe ayrılır:

a) Naklî delillerle ispat edilmeleri imkânsız olanlar... Zira sıhhatini ispat, naklin sıhhatine bağlı olan şeyleri nakle dayanarak ispat etmek imkânsızdır. Aksi halde devir (devr-i fasit) gerekir...

b) Aklen ispat edilmesi imkânsız olanlar... Bu da, aklen varlığı da yokluğu da düşünülebilen her şeydir.. Bu iki tarafın birisinde, kesinlikle bir imkânsızlık söz konusu değildir. O halde, iki taraftan birisine kesin olarak karar vermek, ancak nakil delil ile mümkün olur.

c) İspatı, hem akıl hem de nakil ile yapılanlar. Bunlar, bilinmesi sadece nakle bağlı olmayan aklî meselelerdir. İşte bunların nakil delillerle ispatlanması mükmün olur.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki Cenâb-ı Hakk'ın *"De ki: "Benimle sizin aranızda, Allah hakkıyla şahittir"* buyruğu, Allah'ın birliğini ve ortaklardan, zıtlardan, benzerlerden, eşlerden ve emsâlden beri ve münezzeh olduğunu ispat hakkındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَأُوحِيَ إِلَيَّ هٰذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ *"Şu Kur'ân, hem sizi hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri uyarmam için bana vahyolundu"* buyurmuştur. Yani, "Tevhîde taraftar olmak, hak ve vacip; şirke taraftar olmak ise, bâtıl ve merdûddur" demektir.

***İKİNCİ MESELE:* Allah "Şey" Diye Tavsif Edilebilir mi?**

Cehm (İbn Safvan)'in, Cenâb-ı Allah'ın bir "şey" olduğunu inkâr ettiği nakledilmiştir. Bil ki, Allahu Teâlâ'nın var olan ve gerçek olan bir "zât" olduğu hususunda bir münakaşa yoktur. Fakat **Cehm**, Allah'a "şey" demeyi kabul etmemiştir. Bu sırf söz bakımından bir muhalefettir. Bil ki âlimlerin çoğu, Allahu Teâlâ'ya "şey" denebileceği hususunda bu âyeti delil getirmişlerdir ki bunun izahı şöyledir: Hak Teâlâ, *"Şâhit olma bakımından hangi şey daha büyüktür?"* demiş, sonra cevaben *"De ki:... "Allah"* buyurmuştur. Bu, Allah'ın bir "şey" olmasını gerektirir. Bu, aynen şuna benzer: Birisi, "Hangi insan daha doğru sözlü?" diye sorsa ve buna cevaben **"Cebrâil"** denilse, bu yanlış bir cevap olur. Çünkü **Cibrîl** (a.s) bir insan değildir. İşte bu âyette de böyledir. Buna göre eğer, *"De ki: "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhittir"* ifâdesi müstakil bir cümle olup, kendinden öncesi ile bir ilgisi yoktur. Çünkü burada "Allah" lafzı mübteda, شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ *"Benimle sizin aranızda hakkıyla şâhittir"* kısmı da haberdir. Bu ise, öncesi ile alakası olmayan müstakil, tam bir cümledir denilir ise, biz deriz ki: "Bu hususta, şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Biz, âyetteki *"De ki: "Şâhit olmak bakımından hangi şey daha büyüktür?"* ifâdesi, şüphe yok ki bir sorudur. Binâenaleyh buna ya zikredilmiş ya da hazfedilmiş bir cevap gerekir. Eğer cevabın zikredildiğini söylersek, bu cevap *"De ki: "...Allah"* ifâdesi olur ve cümle bunun sonunda tamamlanır. Bunun devamındaki *"Benimle sizin aranızda hakkıyla şâhit"* ifâdesinin başına bir mübteda takdir edilerek وَهُوَ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ *"O, benimle sizin aranızda hakkıyla şâhittir"* şeklinde kabul edilir. İşte bu durumda, yapılan istidlâl doğru olur.

Ama biz cevabın mahzuf olduğunu söylersek, o zaman deriz ki: "Bu, delilin aksinedir. Yine cevabın mahzuf sayılsa bile, mahzuf olan bu cevaba,

mutlaka zikredilen cümlenin delâlet etmesi ve bu yere uygun olması gerekir. *"Şâhit olmak bakımından hangi şey daha büyüktür?"* sorusuna uygun cevap, "O, Allah'tır" denilip, peşi sıra da, *"Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhittir"* denilmesidir. İşte buna göre de bu âyet, Allahu Teâlâ'nın "şey" diye ifade edilebileceğine delil getirilir. Bu delilin izahının tamamı budur.

b) Bu meseleyle ilgili bir başka delil de şudur: Hak Teâlâ, *"O'nun veçhinden (yüzünden) başka her şey helâk olucudur"* (Kasas, 88) buyurmuştur. Bu âyetteki "vech" (yüz) ile, Cenâb-ı Allah zâtını kastetmiştir. İşte bu âyet de, Allah'ın zât-ı ilâhisini, "her şey"den istisnâ ettiğini gösterir. İstisnâ edilen şeyin, müstesnâ minh'in (istisnâ edildiği şeyin) hükmüne (cinsine) dahil olması gerekir. Binâenaleyh bu da, Allah'ın "şey" diye tavsif edilebileceğine delâlet eder.

Cehm (İbn Safvan), bu kelimenin Allah için kullanılamayacağı hususunda şunları ileri sürmüştür:

1) Allahu Teâlâ, *"Hiçbir şey O'nun gibi değildir"* (Şûrâ, 11) buyurmuştur ki bu, لَيْسَ مِثْلِهِ شَيْءٌ "O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur" demektir. Halbuki her şeyin zâtı, kendisinin benzeri gibidir. İşte bu Allah'ın "şey" diye nitelenemeyeceği hususunda açık bir delildir. Bu âyetteki kâf harf-i cerrinin zâid olduğu ve takdirinin لَيْسَ مِثْلَهُ شَيْءٌ "O'nun misli hiçbir şey yoktur" şeklinde olduğu söylenemez. Çünkü Kur'ân'ın bir tek kelimesini bile boş, mânâsız ve yanlış kabul etmek, kesin bir zarûret olmadığı müddetçe böyle bir yola başvurmak din ehli kimselere uygun düşmez.

2) Allahu Teâlâ, *"Allah, her şeyin yaratıcısıdır"* (Zümer, 62) buyurmuştur. Eğer Allah, "şey" diye isimlendirilecek olursa, O'nun kendisinin de yaratıcısı olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Bu âyetin, tahsis görmüş (sınırlandırılmış) umûmî bir ifâde olduğu da söylenemez. Çünkü diyoruz ki: Tahsîs etme, ancak kendisine itibar ve iltifat edilmeyen nâdir ve şazz yerlerde câiz olur. Binâenaleyh tahsisin varlığı ile yokluğu birdir. İşte bu sebeple de, geriye kalan varlıkların âdeta yok hükmünde olduğuna dikkat çekmek için, "كُلٌّ" (her) lafzı, "ekserisi" manasında kullanılmıştır. Malumdur ki Cenâb-ı Allah eğer "şey" diye adlandırılsaydı, her şeyin en büyüğü ve en şereflisi olurdu. [Bu kısmı (yani "küll"ü) hariç bırakıp da "küllü" (bütün) lafzını kullanmak, sırf yalan olur ve tahsisle ilgisi söz konusu olmaz.]

3) Allahu Teâlâ, *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde, O'na bunlarla duâ edin"* (A'râf, 180) buyurmuştur.

İsim, müsemmâsı (yani isim olduğu varlık) güzel olduğu zaman güzel olur. Bu da, ismin kemâl ve celâl sıfatlarından bir mânaya delâlet etmesidir. "Şey" kelimesi, bütün varlıklar içindeki en genel bir kavramdır. O halde onun müsemmâsı (isim olduğu varlık) da, en güzel şeyler arasında olabileceği gibi, en kötü şeyler arasında da olabilir. Böyle olunca da, bu kelime ile isimlendirilen varlık, kemâl ve celâl sıfatlarından bir sıfat olmaz. Binâenaleyh Allah'ı bu kelime ile isimlendirmenin, bununla O'na dua etmenin câiz olmaması gerekir. Çünkü "şey" kelimesi, "en güzel isimler"den birisi değildir. Allahu Teâlâ ise, kendisine en güzel isimler ile seslenilmesini emretmiştir. Binaenaleyh Allahu Teâlâ'ya bu kelime ile dua etmenin câiz olmaması gerekir. Hem sonra Allah'a bu isimle dua etmenin yasak olduğunu söyleyenler, "Bu kelime, kesinlikle Allah'ın isimlerinden biri değildir" demişlerdir.

4) "Şey" kelimesi, ma'dûm (yok olan) şeyler için (de) kullanılır. Binâenaleyh bunun, Allah için kullanılmaması gerekir. Bunun birinci mukaddimesinin (cümlesinin) izahı şöyledir: Allahu Teâlâ, *"Hiçbir şey hakkında, "Ben bunu mutlaka yarın yapacağım" deme..."* (Kehf, 23) buyurmuş, insanın yarın yapacağı işi, şu anda "şey" diye ifâde etmiştir, insanın yarın yapacağı iş ise, şu anda mevcut değildir. Binâenaleyh bu, mevcut olmayanlara "şey" denildiğini göstermektedir. Bu sâbit olunca, bizim "Allah bir 'şey'dir" şeklindeki sözümüz, zât-ı ilâhînin, bilinen bir sıfat ve ayırıcı bir özellik ile diğer varlıklardan ayrıldığını ve mevcut olduğunu ifâde etmez. Bundan dolayı "şey" kelimesi, Allah için kesinlikle bir mâna ifâde etmeyen bir lafız olmuş olur. Binâenaleyh her bakımdan bir abes olur ve bunun Allah için kullanılmaması gerekir.

Cehm'in bütün bu delillerine cevâben şöyle denilir: Deliller birbiriyle tezat teşkil edince, biz deriz ki, "şey" lafzı, en umûmî mânada bir lafızdır. Allah hakkında hâs (husûsî manalı) lafızların kullanılması doğru olduğu gibi âmm (genel kavram ifâde eden) lafızların kullanılması da doğru olur. Öyleyse Allah'ın bir zat ve hakikat olduğu ne zaman doğru olursa, O'na "şey" denilmesinin de doğru olması gerekir ki ulaşılmak istenen netice de budur. Allah en iyi bilendir.

"وَمَنْ بَلَغَ" Hakkındakl İki Tefsir

Allahu Teâlâ'nın, *"Şu Kur'ân hem sizi hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri uyarmam için bana vahyolundu"* buyruğu, "Allah bana, sizi

kendisi ile inzâr etmem için bu Kur'ân'ı vahyetti" demektir. Bu âyetteki "sizi" zamiri Mekkelilere hitaptır. Âyetteki "وَمَنْ بَلَغَ" ifadesi de, "كُمْ" (sizi) zamiri üzerine atfedilmiştir. Yani "Bu Kur'ân ile, hem sizi, hem de Araptan ve Acemden, Kur'ân'ın kendisine ulaştığı herkesi inzâr ederim demektir. Denildi ki bu, "Cinlerden ve insanlardan, kendisine Kur'ân erişen herkesi..." veya "Kıyamete kadar kendisine Kur'ân erişen herkesi..." manasınadır. **Saîd İbn Cübeyr**'in, bunu "Kur'ân'ın eriştiği herkes" manasında aldığı rivayet edilmiştir. Buna göre Kur'ân kendisine ulaşan her kişi, sanki Hz. Peygamber (s.a.s)'i görmüş gibi olur. Bu izaha göre âyette bir hazif bulunup, takdiri وَاُوحِيَ اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِهٖ وَمَنْ بَلَغَهٗ هٰذَا الْقُرْاٰنُ "Bu Kur'ân bana, kendisi ile sizi ve kendisine Kur'ân'ın ulaştığı herkesi inzâr edeyim diye vahyolundu" şeklindedir. Fakat sözden anlaşıldığı için, bu hazfedilmiştir. Bu, tıpkı اَلَّذِي رَأَيْتُ زَيْدٌ وَالَّذِي ضَرَبْتُ عَمْرٌو "Gördüğüm Zeyd, dövdüğüm Amr'dır" denilmesi gibidir.

Âyetteki "وَمَنْ بَلَغَ" ifâdesinin bir başka tefsiri de şudur: Bu ifâde, "Kim ihtilâm (akıl baliğ) olur ve mükellefiyet yaşına erişirse..." manasınadır. Mânanın böyle olması halinde, herhangi bir takdir yapmaya ihtiyaç duyulmaz. Ancak âlimlerin çoğu, birinci görüşü tercih etmişlerdir.

اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰى قُلْ لَا اَشْهَدُ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنَّنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ *"Allah'la beraber başka tanrılar da olduğuna gerçekten siz mi şâhitlik ediyorsunuz? De ki: 'Ben şâhitlik etmiyorum.' De ki: 'O, ancak bir tek tanrıdır ve sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur"* buyruğuna gelince, biz deriz ki bu hususta iki bahis vardır:

Birincisi: İbn Kesir, bunun başını medsiz olarak, sâkin bir yâ harfine benzer bir hemze ile, bundan sonrasını da kesre ile okumuştur. **Ebû Amr** ve **Nâfi**'in râvîsi **Kâlûn** da bu şekilde, ama medli olarak okurlar. Diğer kıraat imamları ise bunu medsiz olarak iki hemze ile okurlar.

İkincisi: Bu ifâdenin başındaki istifham, istifham-ı inkârîdir. **Ferrâ** şöyle demiştir: Allahu Teâlâ bu âyette, "اُخْرٰى" yerine "اٰخَرُ" dememiştir. Çünkü "tanrılar" kelimesi cemidir. Cemiler de müennes sayılır. Nitekim Allah وَلِلّٰهِ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى *"En güzel isimler Allah'ındır"* (A'râf, 180) فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُولٰى *"Öyle ise önceki nesillere ne oluyor"* (Tâhâ, 51) buyurmuş, "الْاُولٰى" yerine, müzekker olan "evvel" kelimesini veya cemî olan "evvelîn" kelimesini kullanmamıştır.

Daha sonra Hak Teâlâ, *"De ki: 'Ben, şâhitlik etmiyorum.' De ki: 'O, ancak bir tek tanrıdır ve sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur"* buyurmuştur.

Bil ki bu ifâde, tevhidin ve şirkten uzak olmanın, şu üç bakımdan vacip kılındığına delâlet eder:

1) Âyetteki *"De ki: "Ben şâhitlik etmiyorum"* ifâdesidir. Bu "Onların söyledikleri ortakların bulunduğu hususuna şâhitlik etmem, (böyle bir şey söylemem)" demektir.

2) Âyetteki, *"De ki: "O, ancak bir tek Tanrıdır"* ifâdesidir. Bu ifâdedeki "اِنَّمَا" kelimesi, hasr (ancak, sadece) manasına gelir. "Tek" (vâhid) kelimesi de, tevhîd ve Allah'ın ortaklarının olmadığı hususunda çok açık bir ifâdedir.

3) Âyetteki, *"Sizin şirk koşmakta olduğunuz nesneler ile muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur"* ifâdesidir. Bu da Allah'ın, ortaklarının olduğunun söylenmesinden beri olduğu hususunda sarih bir ifadedir. Böylece bu âyetin, tevhidin vâcip oluşuna, beyan yollarının en büyüğü ve te'kid usullerinin en beliği ile delâlet ettiği sabit olur. Âlimler şöyle demişlerdir: Yeni Müslüman olan kimsenin, önce kelime-i şehâdet getirmesi ve İslam dışındaki bütün dinlerden berî (uzak) olduğunu söylemesi müstehaptır. **Şâfiî** (r.h), Allahu Teâlâ'nın tevhidi açıkça ifâde eden âyetin peşinden *"Sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur"* ifâdesini getirmiş olmasından ötürü, yeni Müslüman olan kimsenin, kelime-i şehâdete, şirkten berî olduğunu ifâde etmeyi de ilave etmesinin müstehap olduğunu açıkça söylemiştir.

Ehl-i Kitabın Hz. Muhammed (s.a.s)'in Vasıflarını Bilmeleri

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَآءَهُمْ اَلَّذِينَ خَسِرُوٓا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾

"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, O'nu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerine zarar ziyan verenler (yok mu), işte onlar iman etmezler" (En'âm, 20).

Bil ki önceki âyette, kâfirlerin (Mekkeli müşriklerin), Yahudi ve Hristiyanlara, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumunu sorduklarını ve onların da, **Tevrat** ve **İncil**'in O'nun nübüvvetine delâlet ettiğini inkâr ettiklerini anlatmıştık. Böylece Allahu Teâlâ, önceki âyette kendi şâhitliğinin, o Peygamber'in (a.s) nübüvvetinin sâbit ve gerçek olduğu hususunda yeterli olduğunu beyân buyurmuş, daha sonra bu âyette, onların "Biz, Muhammed'i tanımıyoruz" diyerek yalan söylediklerini, çünkü onların kendi öz oğullarını bilip tanıdıkları gibi, O'nun peygamberliğinin doğruluğunu bildiklerini beyan buyurmuştur.

Çünkü rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelince, **Hz. Ömer** (r.a), **Abdullah İbn Selâm** (r.a)'a: "Allahu Teâlâ, Peygamber'ine bu âyeti indirdi. Bu tanıma işi nasıldır?" diye sorunca; **Abdullah İbn Selâm: "Ey Ömer,** onu içinizde görür görmez tanıdım. Tıpkı oğlumu tanıdığım gibi... Hiç şüphesiz ben, Hz. Muhammed'i kendi oğlumdan daha iyi bildim ve tanıdım. Zira kadınların ne yaptıklarını ben bilemeyebilirim. Ama şahâdet ederim ki bu peygamber, Allah'tan gelen hak bir peygamberdir" demiştir.

Bu Hususta Ehl-i kitaptan Gelen İtirazın Reddi

Bil ki bu âyetin zâhiri, onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini bilip tanımalarının, aynen oğullarını bilip tanımaları gibi olmasını gerektirir. Bu hususta şöyle bir soru vardır: **"Tevrat** ve **İncil**'de yazılı bulunan, sırf âhir zamanda insanları hak dine davet eden bir peygamberin geleceğidir. Yahut da **Tevrat** ve **İncil**'de yazılı olan, bu peygamberin geleceği zamanın, yerin, nesebinin, sıfatının, şeklinin ve şemâilinin belirtilmesi ile birlikte, bu hususdur. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, bu kadarcık bir bilgi, bahsedilen bu şahsın Hz. Muhammed (s.a.s) olduğuna delâlet etmez. Bu takdirde, "Onlar kendi oğullarının oğlu oluşlarını bildikleri gibi, O'nun nübüvvetini bilirler" demek nasıl doğru olur? Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, bütün Yahudi ve Hristiyanların, **Tevrat** ve **İncil**'den, zarurî (çok kesin) olarak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu biliyor olmaları gerekir. Büyük bir topluluğun yalan söylemesi mümkün değildir. Çünkü biz zarûrî olarak biliyoruz ki **Tevrat** ve **İncil,** bu tam ve mükemmel açıklamayı ihtiva etmemektedir. Çünkü bu tafsilat ya "Hz. Peygamber (s.a.s) zuhur ederken, **Tevrat** ve **İncil**'de vardı" denilebilir; ya da "Daha önce **Tevrat** ve **İncil** tahrif edildiği

için, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak geldiğinde, **Tevrat** ve **İncil**'de mevcut değildi" denilebilir.

Birincisi bâtıldır. Çünkü doğu ve batıda bütün insanlara ulaşan bir kitapta bulunan böyle tam ve mükemmel tafsilatı gizlemek imkânsızdır.

İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü bu takdirde, ne o zamanın Yahudileri, ne de o zamanın Hristiyanları Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, kendi oğullarını tanıdıkları gibi bilmezlerdi. Bu durumda bu söz düşer?"

Birinci kısma şöyle **cevap** verilir: "Âyetteki *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler"* ifâdesi ile, Yahudi ve Hristiyanlar murat edilmiştir. Çünkü bunlar, istidlâl ve tefekkürde bulunabiliyorlardı ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in elinde zuhûr eden mu'cizeleri müşâhede etmişlerdi. Binâenaleyh o mu'cizeler vasıtasıyla onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu anlamışlardır. İki bilinenden birini diğerine (oğullarını bilmelerinin, peygamberi bilmelerine) teşbihten maksat, bizim bahsettiğimiz bu hususdur.[59] (Yani mu'cizeler gösterdiğine göre O'nun da, kendilerinin inandıkları peygamberlerden biri olduğunu anlamalarıdır.)

Hak Teâlâ'nın اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"Kendilerine zarar ziyan verenler (yok mu), işte onlar iman etmezler"* ifâdesi ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bunun başındaki "اَلَّذِينَ" lâfzı, birinci "اَلَّذِينَ"nin sıfatıdır. Buna göre her ikisinin de âmili tektir. Bunların maksadı da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini bildiği halde inkâr eden inatçı kimseleri tehdittir.

2) Buradaki اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ *"kendilerine zarar ziyan verenler (yok mu)..."* ifâdesi mübteda, فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"İşte onlar iman etmezler"* kısmı da onun haberidir. Âyetteki, *"Kendilerine zarar ziyan verenler"* ifâdesi hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Onlar, kâfirlikleri sebebi ile kendileri için olacak devamlı bir helâk manasında, kendilerini ziyana uğrattılar.

b) Bu âyetin tefsiri hususunda rivayet edilmiştir ki, kâfirin de mü'minin de cennette bir yeri vardır. Kim kâfir olur ise, onun cennetteki yeri yurdu mü'minlere geçer. Böylece de, başkaları onların yurduna vâris oldukları için, bu kimse hem kendini hem âilesini zarar ve ziyana uğratmış olur.

---

59 Matbu nüshada ikinci ihtimale cevap yer almıyor. **Razî**'nin, bu önemli soruyu cesaretle sormasına rağmen cevapsız bırakmış olacağını, pek izah edemiyoruz (Ç).

Allah'a iftira Etmenin Manası

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖ اِنَّهٗ لَا يُفْلِحُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿٢١﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيْعًا ثُمَّ نَقُوْلُ لِلَّذِيْنَ اَشْرَكُوْٓا اَيْنَ شُرَكَآؤُكُمُ الَّذِيْنَ كُنْتُمْ تَزْعُمُوْنَ ﴿٢٢﴾

"Allah'a karşı bir yalan uydurandan, yahut O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zâlim kimdir? Şu muhakkak ki o zâlimler felah bulmazlar. Onları, hep birden toplayacağımız ve sonra Allah'a şirk koşanlara 'Nerede boş yere iddiâ ettiğiniz ortaklarınız?' diyeceğimiz gün..." (En'âm, 21-22).

Bil ki Cenâb-ı Hak, o inkârcıların zarar ve ziyanda olduklarını önceki âyette bildirince, bu âyette de o hüsrânın sebebini açıklamıştır. Bunun iki sebebi vardır:

1) Allah adına bir yalanı uydurup iftira etmek. Bu iftira şu manalarda olabilir:

a) Mekkeli kâfirler, putlarının, Allah'ın şerikleri (ortakları) olduğunu, Hak Teâlâ'nın kendilerine o putlara ibadet etmelerini emrettiğini söylüyorlardı. Yine onlar, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyorlar, "bahire" ve "sâibe" olan hayvanların haram kılınmasını Allah'a nisbet ediyorlardı.

b) Yahudi ve Hristiyanlar, **Tevrat** ve **İncil**'de **Tevrat** ve **İncil**'in getirdiği şeriatlerin neshedilmeyeceği, değiştirilemeyeceği ve bu ikisinden sonra herhangi bir peygamberin gelmeyeceği hükmünün bulunduğu yalanını söylüyorlardı.

c) Bu, Allahu Teâlâ'nın, *"Onlar bir hayasızlık yaptıkları zaman, 'Biz atalarımızı da bunun üzerinde (bunu yaparken) bulduk. Allah da bize bunu emretti' dediler"* (A'râf, 28) âyetinde bahsettiği husustur.

d) Yahudiler, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgili (kulları)yız"* (Mâide, 18) ve *"Sayılı günler dışında cehennem bize katiyyen dokunmayacak"* (Bakara, 80) diyorlardı.

e) Câhil Yahudiler, *"Allah fakir, biz ise zenginiz"* (Âl-i İmran, 181) diyorlardı. Onların Allah'a nisbet ettikleri bu yalanların misali pek çok olup, hepsi de Allah adına uydurulmuş yalanlardır.

2) Onların, Allah'ın âyetlerini yalanlamalarıdır. Bundan murat, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği mu'cizeleri tenkit etmeleri ve Kur'ân'ın kesin bir mu'cize oluşunu kabul etmemeleridir. Sonra Cenâb-ı Hak, onların bu iki durumunu anlatınca, *"o zâlimler felah bulmazlar"* buyurmuştur. Yani, onlar dünya ve âhirette gayelerine ulaşamayacak, bir mahrumiyet ve hızlân içinde kalacaklardır.

Allahu Teâlâ'nın, وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا *"Onları hep birden toplayacağımız gün..."* ifâdesine gelince, bunun başındaki "يَوْمَ" (gün) kelimesini neyin nasbettiği hususunda şu görüşler söylenmiştir:

a) Bunu nasbeden âmil mahzuf olup, takdiri وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ كَانَ كَيْتَ وَكَيْتَ "Onları hep birden toplayacağımız gün, şöyle şöyle oldu" şeklindedir. Böylece bu ifâde, korkutmada daha etkili olan müphem bir hal üzere kalsın diye açıkça zikredilmemiştir.

b) Kelamın takdiri, اُذْكُرْ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ "Onları hep birden toplayacağımız günü hatırla" şeklindedir.

c) Bu ifâde, mahzuf bir kelime üzerine atfedilmiştir. Sanki لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ اَبَدًا وَيَوْ نَحْشُرُهُمْ "Zâlimler, ebediyyen ve onları toplayacağımız günde felah bulamazlar" denilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا اَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ *"Sonra Allah'a şirk koşanlara, 'Nerede boş yere iddia ettiğiniz ortaklarınız' diyeceğiz"* buyruğundan maksat, bir soru değil, onları tehdit edip susturmaktır. Bu sorunun, "O ortakların kendileri nerede?" manasında olabileceği gibi, "Onların size şefaat etmeleri ve sizin onlardan istifadeniz nerede?" manasında da olabilir. Her iki mânaya göre de bu soru, ancak bir azarlama, bir tehdit ve onların umduklarından ümitsiz kalışlarını onlara iyice anlatmadır. Böylece bu, dünyada iken yollarının yanlış olduğuna dikkatlerini çekmedir. Âyetteki "اَلَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ" ifâdesinde ism-i mevsûle râcî olacak zamir mahzuf olup, takdir اَلَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ اَنَّهُمْ شُفَعَاءُ "Kendilerinin şefaatçiler olduğunu iddia ettiğiniz (ortaklarınız)" şeklindedir. Burada "iddia etme" fiilinin mef'ûlü, soru kendisine delâlet ettiği için hazfedilmiştir. **İbn Abbas** (r.a), "Kitabullah'ta geçen her "زَعَمَ", "yalan yere iddia etme" manasına gelir" demiştir.

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّآ اَنْ قَالُوا وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴿٢٣﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

"Sonra onların (başvuracakları) fitne, ancak, 'Rabbimiz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik değiliz' demeleridir. Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler, uydurdukları şeyler kendilerinden ayrılıp kayboldu" (En'âm, 23-24).

Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ" Âyetindeki Kıraat Farklarına Göre İzahlar**

İbn Âmir ve Âsım'ın râvisi **Hafs,** bu âyetin başını, fiili tâ ile, "fitne" kelimesini de merfu olarak "ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ" şeklinde; **Hamza** ve **Kisâî,** fiili yâ ile, "fitne" kelimesini de mansûb olarak "ثُمَّ لَمْ يَكُنْ فِتْنَتَهُمْ" şeklinde okumuşlardır. Fiili tâ ile, fitne kelimesini merfu olarak okuyanlara göre, âyetteki اَنْ قَالُوا "demeleri" ifadesi, "تَكُنْ" fiilinin ismi olduğu için, mahallen merfu olur. Haber olan "fitne" kelimesi müennes olduğu için, fiil de müennes getirilmiştir. Bu, Arapların مَنْ كَانَتْ اُمُّكَ "Senin annen kim?" demesi gibidir. Yahut da onların dedikleri şey, mana bakımından bir "fitne" olduğu için fiil müennes getirilmiştir Ayetteki اِلَّا اَنْ قَالُوا *"ancak ...demeleri"* ifadesi, مَقَالَتَهُمْ "Onların fitnesi, ancak sözleridir" takdirinde olması da caizdir. Fiili yâ ile, "fitne" kelimesini de mansûb olarak okuyanlara göre, اَنْ قَالُوا "demeleri" ifâdesi, fiilin ismi olarak, mahallen merfu olur, fitne kelimesi de "كَانَ" fiilinin haberi olur.

Vahidî şöyle demiştir: "En tercih edilen mâna "اَنْ قَالُوا" ifadesini fiilin haberi değil ismi kabul eden kıraatin manasıdır. Çünkü "اَنْ" edatı fiil ile birleştiğinde, vasıflandırılmaz. Böylece de zamire benzemiş olur. Zahir isim ile zamir birlikte bulunduklarında zamiri isim yapmak, haber yapmaktan daha evlâdır. Burada da böyledir. Nitekim sen كُنْتَ الْقَائِمَ "Sen ayakta idin" dersin ve zamiri "كَانَ"nin ismi; zahir ismi onun haberi sayarsın. İşte burada da böyledir." Biz deriz ki: **"Hamza** ve **Kisâî,** şu iki sebepten ötürü âyetteki, وَاللّٰهِ رَبِّنَا *"Rabbimiz Allah'a yemin ederiz ki.."* ifadesindeki, "رَبِّنَا" kelimesini mansûb olarak "رَبَّنَا" şeklinde okumuşlardır. Bu, şu iki sebepten dolayıdır:

a) Bunun başına أَعْنِي "Kastediyorum" ve أَذْكُرُ "zikrediyorum, diyorum" fiillerinin takdir edilmesi (yani bunların mef'ûlü kılınması) sebebi ile..

b) Bunu münâda sayarak, yani وَاللهِ يَا رَبَّنَا "Ey Rabbimiz vallahi" manasında.. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi, "Allah" lafzına sıfat yaparak, ba'nın kesresi ile "رَبِّنَا" şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "Bu âyetin manası, ancak sözün manasını, Arapların bu sözü kullanış şeklini bilen kimselerin anlayabileceği güzelliktedir. Çünkü Allahu Teâlâ müşriklerin şirklerine meftun (vurgun) olup, şirklerinin başına sevgi ile üşüştüklerini bildirmişti. Bu âyette ise şirklerine olan meftuniyetlerinin ve onun etrafında toplanmalarının, onlardan uzaklaşma ve kaçmalarına müncer olduğunu beyan etti, böylece "müşrik değiliz" diye yemin ettiler. Bunun bir benzeri hal de şudur: Sen, arsız ve gidişatı kötü olan birini seven bir insan görürsün.. Günün birinde sevdiği o adam sebebi ile başı derde girince, onunla ilgisi olmayıp ondan uzak olduğunu iddia eder. Bunun üzerine ona, "Senin falancayı sevmen, ondan ayrılığın oldu" denilir. İşte burada da "fitne"den murat, onların, putları yüzünden belaya uğramalarıdır. Bu mâna, **Atâ**'nın **İbn Abbas** (r.a)'tan rivayet ettiği şu şeyle de kuvvet kazanır: O şöyle demiştir: "Bu âyetteki "fitne", onların dünyada müşrik olmalarıdır."

Bu görüş, âyetten mahzûf bir muzaafın bulunmasına göredir. Çünkü mâna "Onların fitnelerinin neticesi, ancak ondan teberrî etmektir" şeklinde olur. Bu senin, "Falancayı sevmen, ancak ondan kaçıp, onu terk etmendir.." demen gibidir.[60]

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kâfirlerin Âhirette Yalan Söylemelerini Mümkün Görmeyenler**

Âyetin zâhiri, onların kıyamet günü, kendilerinin müşrik olmadıklarına yemin ettiklerini gösterir ki bu da, onların kıyamet günü bile yalan söylemeye kalkışacaklarını gösterir. Bu hususta âlimlerin iki görüşü vardır:

60 Türkçemizde de bunun örnekleri vardır: Mesela evladına çok düşkün bir anne, ondan vefa yerine isyan görüp onun tarafından terk edilirse "evladım, der dururdum, işte evlat!" der. Böylece "İşte evlada bel bağlamanın vardığı sonuç!" demek ister. Aynı kavram, başlangıçta sevgiye, sonda ise pişmanlık ve nefrete konu olmuş olur (Ç).

1) Bu, **Ebû Ali el-Cübbaî** ile **Kâdî Abdulcebbâr**'ın görüşüdür. Buna göre, kıyamette insanların yalan söylemeye yeltenmeleri mümkün değildir. Bu ikisi, görüşlerine şunları delil getirmişlerdir:

a) Kıyamette herkes Allah'ı zarurî (kesin) olarak tanır bilirler. Çünkü mahşer ahalisi, Allah'ı istidlâl yoluyla tanısalardı, kıyamet de bir mükellefiyet yurdu olmuş olurdu ki bu yanlıştır. Onlar, Allah'ı zarûri olarak bilip tanıyınca, onların mecburen kabîh (çirkin) herhangi bir fiil işlememeleri gerekir. Bu şu demektir: Onlar, eğer böyle kabîh bir fiil işlemek isteseler, kendilerini Allah'ın bundan men edeceğini bilirler. Çünkü mükellefiyetin olmamasının yanı sıra, böyle bir durum bulunmaz ise, bu, onları kötü bir fiil yapma hususunda salıverme olur ki câiz değildir. Böylece kıyamettekilerin, Hak Teâlâ'yı kesin olarak bilip tanıdıkları sâbit olmuş olur. Bunun böyle olduğu sâbit olursa, onlar kötü fiili yapmamaya mecbur olurlar. Bu da, kıyamet ahâlisinden hiçbirinin, kötü bir fiile yeltenememelerini gerektirir.

İmdi eğer, "Akılları başlarında iken, onlardan kötü bir fiilin çıkamayacağının söylenmesi niçin caiz olmasın? Fakat diyoruz ki: Kıyametin dehşetini görüp müşâhede ettiklerinde, akılları başlarından gideceği için, onların böyle bir yalan söyleyebilecekleri niçin câiz olmasın? İşte bu sebeple onlar bu yalanı, akılları başlarından gittiği zaman söylemişlerdir. Yahut da onların, dünyada iken müşrik olduklarını unuttukları da söylenebilir?" denilir ise, buna şöyle cevap verilir:

Birinci şıkkın cevabı: Allahu Teâlâ'nın onları haşredip, "Ortaklarınız nerede?" diye kınayıp, sonra da akılları başlarında olmadığı halde, onlardan mazeret yerine geçecek şeyi nakletmesi câiz değildir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine uygun düşmez. Hem sonra mükelleflerin, Allahu Teâlâ'nın kendilerine nasıl muamele ettiğini ve zulme uğratılmadıklarını anlayabilmeleri için, kıyâmet günü mutlaka akıllarının başlarında olması gerekir.

İkinci şıkkına da şöyle **cevap** veririz: "Onların akılları yerinde iken, bu dünyada yapmış oldukları şeyleri unutmaları uzak bir ihtimaldir. Çünkü akıllı insanın, aradan çok zaman geçse bile bu gibi şeyleri unutması mümkün değildir. Ancak insan, önemsiz ve basit şeyleri unutabilir. Eğer durum böyle olmasaydı, o zaman, uzun müddet çok büyük işlerde bulunan akıllı bir kimsenin, bu işleri unutabileceğini söylememiz gerekirdi. Bunu mümkün görmenin ise safsatayı gerektireceği malumdur.

b) Yalan söylemeye kalkışan o müşriklerin, ya akıllı oldukları, ya da akılsız oldukları söylenebilir. Eğer biz onların aklı olmadıklarını söylersek, bu yanlış olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, delilerin sözlerini, özür beyân etme olarak nakletmesi hikmetine uygun düşmez. Eğer biz onların akıllı olduklarını söylersek, bu durumda hallerini Allah'ın bildiğini ve yaptıkları şeylerden haberdar olduğunu ve Allah'a karşı yalan söylemenin imkansız olduğunu bilirler. Yine onlar, bu yalanları sebebi ile ilahî gazap ve kızgınlığın artacağını bilirler. Durum böyle olunca, onların böyle bir durumda yalan söylemeye kalkışmaları imkânsız olur.

c) Eğer onlar, mahşerde yalan söylemiş ve bu yalanlarına karşı yemin etmiş olsalardı, bu durumda hem bir kabahat, hem de günah olan iki çeşit bir suça yeltenmiş olurlardı ki bu, cezayı gerektirir. Böylece de âhiret yurdu, mükellefiyet yurdu olmuş olurdu. Halbuki âlimler, böyle olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

Ama şayet, "Onlar, bu yalanlarına ve yalan yere yeminlerine karşı, herhangi bir cezaya ve zemme müstahak olmazlar" denilecek olursa, bu kabîh işleri ve günahları işlemeye Allah'ın müsaade etmesi manasına gelir ki, bu da bâtıldır. Böylece bu izahlar ile kıyâmettekilerin kabîh fiillere ve yalan sözlere yeltenemeyecekleri sâbit olmuş olur. Bu sâbit olunca, bu noktada âlimler: "Müşriklerin, *"Rabbimiz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik değiliz"* şeklindeki sözleri, "Biz, inancımızca ve zannımızca müşrik değildik" manasına hamledilir. Zira, bunlar kendilerinin "muvahhid" (tevhid inancı üzere hak yolda) olduklarına inanıyorlardı" demişlerdir.

Eğer, "Bu takdirde, onlar söyledikleri bu sözde sâdık (doğru) olmuş olurlar. Çünkü onlar, kendilerinin zanlarınca, müşrik olmadıklarını söylemişlerdir. Öyle ise, Cenâb-ı Hak niçin, *"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler"* buyurmuştur?" denilir ise, biz deriz ki: Âyetteki, *"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler"* ifâdesinin muhtevâsına, onların, *"Rabbimiz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik değiliz"* sözlerinde yalancı oldukları hususu girmez ki bundan dolayı da bize böyle bir soru sorulabilsin.. Aksine bundan muradın, onların dünyada iken, kendisinden haber verdikleri birtakım işler hususunda, *"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler.."* ifâdesinin zikredilmiş olmasıdır. Meselâ bu onların, kendilerinin doğruluk üzere olduklarını; üzerinde oldukları itikadın şirk olmadığını; dünyada iken kendilerinin yalan söylemelerinin doğru olacağını... söylemeleri gibidir.. İşte bu husus, âhirette onlardan nefyolunmuştur.

Netice olarak diyebiliriz ki, Hak Teâlâ'nın *"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler?"* cümlesinden maksat, bu iki durumun birbirinden farklı olduğunu; onların dünyada iken yalan söylediklerini, yalan söylemekten de sakınmadıklarını; âhirette ise onların, yalandan sakındıklarını, ama ne var ki buradaki doğruluğun, yalan söylememenin kendilerine fayda vermediğini belirtmektir. İşte bu iki durumdan birinin diğeriyle olan ilgisinden dolayı, Allahu Teâlâ bunu peygamberine açıklamış ve onlar müşrik olmalarından dolayı, dünyada iken kendilerine yalan söyleyip bunun da doğru olduğunu iddia ettikleri için, âhirette mazeret beyân ederken, onların durumlarının nasıl olacağını beyân buyurmuştur. İşte, **Ebû Ali el-Cübbaî**'nin tercih etmiş olduğu görüşün izahı hususunda **Kâdî Abdulcebbâr**'ın sözünün tamamı bundan ibarettir.

Kâfirlerin Âhirette Yalan Söylemelerini Mümkün Görenler

2) Bu, müfessirlerin çoğunluğunun görüşü olup, buna göre kâfirler, bu sözlerinde yalan söylemişlerdir. Kâfirlerin, kıyamette yalan söylediklerine dair deliller pek çoktur.

a) Allahu Teâlâ onların: *"Ey Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer (bir daha köülüklere) dönersek, artık hiç şüphesiz ki biz zâlimlerdeniz..."* (Mü'minûn, 107) dediklerini nakletmiştir. Bununla beraber Allahu Teâlâ, onların durumlarını, *"Geri döndürülseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir"* (En'âm, 28) âyetiyle haber vermiştir.

b) Hak Teâlâ'nın, *"Onlar yalan yere yemin ederler"* (Mücâdele, 14) buyurduktan sonra, *"O gün Allah, onların hepsini diriltecek de O'na da -size yemin ettikleri gibi- yemin edecekler. Onlar hakikaten bir şey üzerinde olduklarını sanırlar.. Gözünüzü açın ki onlar, muhakkak ki yalancıların ta kendileridir..."* (Mücâdele, 18) buyurmuş olmasıdır. Böylece Allah, onların âhiretteki yalanlarını, bu dünyadaki yalanlarına benzetmiştir.

c) Yine Allah'ın, onlardan naklederek, *"Yerde kaç yıl kaldınız?" Dediler ki: "Bir gün, yahut bir günün bir kısmı..."* (Mü'minûn, 112-113) buyurmuş olmasıdır. Bütün bunlar, onların, zaman zaman yalan söylemeye yeltendiklerine delâlet etmektedir.

d) Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklederek, *"Çağrıştılar: "Ey Mâlik, Rabbin bizi öldürsün"* (Zuhruf, 77) buyurmuş olmasıdır. Halbuki onlar, Allah'ın kendileri hakkında kurtuluş hükmü vermeyeceğini biliyorlardı.

e) Allahu Teâlâ bu âyette onların, *"Rabbimiz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik değiliz"* dediklerini nakletmiştir. Bu sözü, "Biz, zannımızca ve itikadımıza göre müşrik değildik..." manasına hamletmek, âyetin zahirine muhalefet etmektir. Sonra bunun peşinden gelen, *"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler..."* cümlesini de, "Onlar dünyada iken yalan söylediler..." manasına hamletmek, âyetin nazmının bozulmasını, birinci ifâdeyi kıyamet halleriyle, ikincisini de dünya halleriyle alâkalı kılmayı gerektirir ki, bu son derece tuhaf bir yorumdur.

Ebû Alî'nin, "Onlar, bu yalanı, ya tam akıllı iken, ya da akılları noksan bir halde iken söylüyorlardı.." şeklindeki açıklamasına gelince, bu hususta deriz ki: Şöyle demek tuhaf bir açıklama sayılamaz: "Onlar kıyametin korkularını görüp şiddetli korkuları gerektiren halleri müşahede ettiklerinde, akılları karıştı; işte bu esnada da bu sözü söylediler."

Ebû Alî'nin, "Allahu Teâlâ'nın onlardan, akıllarının karıştığı bir sırada söylemiş oldukları bir sözü nakletmesi, O'nun hikmetine nasıl uygun düşebilir?" şeklindeki sözüne gelince: Bu, dünyada bulundukları sırada, bu sözü işitmeleri esnasında şiddetli bir korku duymalarını gerektirir... Bu âyetlerin indirilmesinden maksat da, sadece ve sadece budur.

Ebû Ali'nin ikinci kez söylemiş olduğu, "Kıyâmette, mükelleflerin mutlaka akıllı olmaları gerekir..." şeklindeki sözüne gelince biz deriz ki: "Onlar bu sözü söylerken, akıllarının bir süre başlarından gitmiş olması, diğer vakitlerde akıllarının mükemmel olmasına mâni değildir... İşte bu meselede söylenebilecek sözün tamamı bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler" انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ âyetine gelince, bundan murat, onların, kendilerinin müşrik olduklarını kabul etmemeleridir. *"kendilerinden ayrılıp kayboldular..."* وَضَلَّ عَنْهُمْ buyruğu *"yalan söylediler"* كَذَبُوا kelimesine atfedilmiş olup, ifâdenin manası, "ibâdet etmek suretiyle uyduragelidikleri, uydurdukları o putlar, onlardan nasıl ayrılıp kayboldular ve onlara hiçbir şekilde fayda sağlayamadılar, bir bak! Halbuki onlar, putların kendilerine şefâatçi olup yardım edeceklerini umuyorlardı!..." şeklinde olur.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ ۚ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِيٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا ۭ وَاِنْ يَّرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَّا يُؤْمِنُوا بِهَا ۭ حَتّٰٓى اِذَا جَاۗءُوْكَ يُجَادِلُوْنَكَ يَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ ﴿٢٥﴾

"İçlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır. Halbuki biz, onu iyice anlayabilmelerine mâni olmak için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk... Onlar, her türlü mu'cizeyi de görseler, yine ona inanmazlar. Hatta o küfredenler sana geldikleri zaman seninle çekişmeye kalkışarak: 'Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir' derler" (En'âm, 25).

En'âm, 25 Âyetinin Nüzul Sebebi

Bil ki yüce Allah, âhirette kâfirlerin durumlarının nasıl olacağını beyan edince, buna, onların bir kısmının iman etmelerinden ümit kesmeyi icap ettiren ifâdeyi ekleyerek, وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ *"İçlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas şunu anlatmıştır: Allah'ın Resûlü'nün (s.a.s) huzurunda, **Ebû Süfyân, Velîd İbnu'l-Muğîre, Nadr İbn el-Hars, Ukbe, Rebîa**'nın iki oğlu **Utbe** ve **Şeybe, Halef**'in iki oğlu **Umeyye** ve **Ubeyy, Hars İbn Amir** ve **Ebû Cehl** bulunuyorlardı. Derken bunlar, Allah'ın Resûlü'ne kulak vererek O'nu dinlediler. Bunun üzerine **Nadr**'a: "Muhammed ne söylüyor?" deyi sorduklarında **Nadr:** "Ne söylediğini anlamıyorum, ama O'nun dudaklarını hareket ettirdiğini ve benim tıpkı size geçmiş nesillerin kıssa ve haberlerini anlatmam gibi, evvelki ümmetlerin düzmecelerini ve efsânelerini anlatıyor.." dedi. **Ebû Süfyân** da: "O'nun söylediğinin bir kısmının doğru olduğunu sanmıyorum..." deyince de, **Ebû Cehl:** "Hiç birisinin, hiç birisinin doğru olduğunu sanmıyorum..." dedi.. İşte bunun üzerine Allah وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ *"İçlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır. Halbuki biz, Onu iyice anlayabilmelerine mâni olmak için kalplerinin üstüne perdeler koyduk..."* âyetini indirdi.

Âyetteki "ekinne" lafzı, "kinân" kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise, "bir şeyi koruyup, onu örten, gizleyen" demektir. Bu tıpkı, "اَلْاَعِنَّةَ" kelimesinin "inân" (yular, bağ) kelimesinin çoğulu olması gibidir. Bu kelimeden türeyen fiiller ise, "كَنَنْتُ" ve "اَكْنَنْتُ" (gizledim, örttüm...) fiilleridir.

Cenâb-ı Hakk'ın "اَنْ يَفْقَهُوهُ" tabirine gelince, **Zeccâc**, "bu ifâdenin, mef'ûlün leh olduğu için, mahallen mansub olduğunu" söylemiştir. Buna göre kelâmın takdiri ve manası, وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً لِكَرَاهَةِ اَنْ يَفْقَهُوهُ "Biz, onların onu anlamalarını istediğimiz için, onların kalplerinin üzerine perdeler koyduk..." şeklindedir. "لِكَرَاهَةِ" lafzındaki lâm harfi düşürülünce, geriye kalan kısım mansub kılınır. "كَرَاهَةَ" lafzı da hazfedilince, bunun mansub olma hali "اَنْ يَفْقَهُوهُ" kelimesine intikâl etmiştir.

Hak Teâlâ'nın, وَفِى اٰذَانِهِمْ وَقْرًا *"Kulaklarının içine de ağırlık..."* tabiri hakkında **İbnu's-Sıkkît,** "vakr" kelimesinin kulaktaki ağırlık, sağırlık olduğunu söylemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Dalaleti Yaratan da Allah'tır**

Âlimlerimiz, bu âyetle, Allahu Teâlâ'nın (insanı) bazen imandan çevirip, ona mâni olup, onunla imanı arasına gireceği hususunda istidlâl etmişlerdir. Bu böyledir, zira bu âyet Allah'ın, kalbi, kişinin imanına mâni olacak bir örtü içine koyduğuna delâlet etmektedir ki, işte elde edilmek istenen netice de budur. **Mu'tezile,** bu âyeti zahirî manasına hamletmenin mümkün olmadığını, delillerinin ise şunlar olduğunu söylemiştir:

a) Allah, Kur'ân'ı kâfirlerin lehine, Hz. Peygamber (s.a s)'in aleyhine bir hüccet olsun diye değil, tam aksine Hz. Peygamber'in lehine, kâfirlerin aleyhine bir hüccet olsun diye indirmiştir. Şayet bu âyetten maksat, Allahu Teâlâ'nın kâfirleri iman etmekten men etmesi olsaydı, o zaman kâfirlerin, Allah'ın bu hükmünden dolayı Hz. Peygamber'e, "Bizi imandan Allah men etti; bizi iman fiiline davet etmedi.. O halde iman etmememizden dolayı bizi niçin kınıyor?.." demek hakları olurdu.

b) Cenâb-ı Hak, şayet onları imandan men edip, sonra da onları o imana davet etmiş olsaydı, bu, aciz olan bir kimseyi mükellef tutmak olurdu ki, bu hem aklın sarahatiyle, hem de, *"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez.."* (Bakara, 286) âyetiyle nefyedilmiştir.

c) Allah, bu sözden daha açık olanını, zemmetmek sadedinde kâfirlerden nakletmiş ve *"Onlar, 'Bizi kendisine davet edegeldiğin şeyden kalplerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık... vardır' dediler"* (Fussilet,

5) ve *"Dediler ki: 'Kalplerimiz perdelidir...' Öyle değil, Allah onları, küfürleri yüzünden rahmetinden kovmuştur"* (Bakara, 88) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, bunu onları zemmetmek gayesiyle nakledince, aynı şeyi bu âyette, bir tehdit ve vaîd için zikretmiş olması sahih olur. Aksi halde, bir çelişki olması gerekir.

d) Kâfirlerin anladıkları, duydukları ve düşünebildikleri hususunda bir anlaşmazlık bulunmamaktadır.

e) Bu âyet, iman etmeyişleri sebebiyle onları zemmetmek, kınamak için getirilmiştir. Şayet bu alıkoyma ve imana mâni olma, Allah tarafından olmuş olsaydı, onlar kınanamaz, aksine mazûr sayılırlardı.

f) Âyetteki, *"Hatta o küfredenler sana geldikleri zaman, seninle çekişmeye kalkışarak..."* ifâdesi, onların anladıklarına ve hakkı bâtıldan ayırt edebileceklerine delâlet etmektedir.

Mu'tezile, "İşte bundan dolayı, bu ifâdeyi mutlaka tevil etmek gerekir..." demişlerdir. Bu tevil, birkaç yönden yapılabilir:

1) **Cübbaî** şöyle demektedir: "Kâfirler, Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunu dinlemeleri vasıtasıyla geceleyin onun yerini öğrenip, böylece de onu öldürmek ve ona eziyet etmek için Allah'ın Resûlü'nün Kur'ân okuyuşunu dinliyorlardı. İşte bu esnada Allahu Teâlâ, onların kalplerine uykuyu atıyordu ki, âyette bahsedilen "perdeler..." tabirinden maksat budur.. Böylece de onların kulakları bu uykudan dolayı, Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunu işitemiyordu.. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, .. *kulaklarının içine de ağırlık koyduk..."* ifâdesinden murat budur."

2) Allahu Teâlâ'nın, iman etmeyeceğini ve küfrü üzere öleceğini bildiği insanın kalbine, meleklerin, gördükleri zaman iman etmediklerini anlayabilecekleri bir damgayı vurmasıdır. Böylece bu alâmet, onların iman etmediklerinin bir delâleti olmaktadır. Bu sabit olunca biz deriz ki, aslında o alâmet, iman etmeye mâni olmadığı halde, o alâmetin "perde" ve "engelleyen örtü" diye adlandırılmış olması uzak bir ihtimal değildir.

3) Onlar, küfürde ısrar edip, inat ederek bu küfürde iyice samimi olunca; bu durumda onların iman etmekten yüz çevirmeleri, onların imanlarına mâni olan bir perde gibi olunca, Allahu Teâlâ âyette geçen "perdeler" lafzını, bu mânadan bir kinâye olarak zikretmiştir.

4) Allahu Teâlâ, onlardan, ancak hidâyete ermiş kimselere yapılması uygun olan lütuf ve ikrâm fiillerini men edip, onları ondan uzaklaştırarak,

kendilerinin kötülüklerinden dolayı, işlerini kendilerine havale edince (onları kendi hallerine bırakınca), Cenâb-ı Hakk'ın bu kendisine nisbet edip de, *"...kalplerinin üstüne perdeler... koyduk"* demesi uzak bir ihtimal sayılmaz.

5) Âyette geçen bu ifâde, onların, *"Onlar, "Bizi kendisine davet edegeldiğin şeyden kalplerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık... vardır"* (Fussilet, 5) şeklindeki sözleri, bir nakil olarak varid olmuştur.

Mu'tezile'nin İtirazına Razî'nin Cevabı

Mu'tezile'nin, âyette bahsedilen "perdeler" ve "ağırlık" kelimelerinin, Allahu Teâlâ'nın onları imandan men etmesi manasına hamletmenin mümkün olmayacağını beyan etmek için tutundukları mezkûr hususlara cevap vermek için şöyle deriz: Tam aksine, çok açık ve net olan aklî delil, bu mânanın doğruluğuna delâlet etmektedir. Bu böyledir, zira kâfir olan kul, eğer iman fiilini yerine getirmeye güç yetiremezse, o zaman bizim, "Onu bu küfre sevk eden ve iman etmekten alıkoyan Allahu Teâlâ'dır" şeklindeki sözümüz doğru olur. Ama biz, "Küfre kâdir olan, iman etmeye de kâdirdir" dersek, o zaman biz, "Bu kudretin, imanın değil de, küfrün kaynağı olması, -ona götüren saikin (dâînin) bitişmesi durumu hariç- imkânsız olur" deriz.. Sen bu kitapta, kudret ve saikin (dâînin) toplamının, bir fiilin meydana gelmesini temin ettiğini anlamıştın.. Böylece bu duruma göre, küfür de Allah'tan olmuş olur. Bu sebeple de, küfre götüren o sebepler, kalbin iman etmesine mani olan bir perde; kulak hakkında da, imanın delillerini dinlemeye mâni bir ağırlık olmuş olur. Binâenaleyh bizim anlattıklarımızla, aklî delilin, bu âyetin zahirinin delâlet ettiği şeye uygun düştüğü sübût bulmuş olur.

Aklî delil ile, bu âyetin zahirinin kendisine delâlet ettiği şeyin sıhhati sahih olunca hem aklî delil, hem de Kur'ân'ın zahiriyle amel edebilmek için, bu âyeti bu mânaya hamletmek gerekir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ *"içlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır"* buyurmuş, böylece fiili tekil; daha sonra da عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ *"kalplerinin üstüne.."* buyurarak, ifâdeyi çoğul sîgasında getirmiştir. Bu, yerinde ve güzeldir; Zira "مَنْ" kelimesi, lafız bakımından müfret, mâna bakımından ise çoğuldur..

Cenâb-ı Hak, وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا *"Onlar, her türlü mu'cizeyi de görseler, yine ona inanmazlar"* buyurmuştur.

İbn Abbas, bu tabirin "Allahu Teâlâ onların kalplerini perdeleyip örttüğü için, her türlü delil ve hücceti görseler dahi, ona iman etmezler" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu âyet, **Cübbaî**'den naklettiğimiz ilk izahın bozuk olduğuna delâlet eder. Zira âyetteki, *"... kalplerinin üstüne perdeler... koyduk.."* ifâdesinden maksat, "Onlar, o Peygamber'in sesini duymaları vasıtasıyla onun bulunduğu yeri belirleyemesinler diye, kâfirlerin kalplerine uyku atmak" olsaydı, o zaman *"Onlar, her türlü mu'cizeyi de görseler, yine ona inanmazlar.."* ifâdesi buraya uygun düşmezdi..

Hem bu sözden maksat, **Cübbaî**'nin zikretmiş olduğu husus olsaydı, o zaman, "Onu iyice duyabilmelerine mâni olmak için kalplerinin üstüne perdeler...koyduk.." şeklinde denilmesi gerekirdi.. Çünkü, **Cübbaî**'nin zikretmiş olduğu maksat, ancak Peygamber'in okuyuşunu dinlemekten men etmekle tahakkuk eder.

Ama Peygamber'in, bizzat sözünden ve bu sözün manasını anlamaktan men etmeye gelince, bunun **Cübbaî**'nin zikretmiş olduğu şeyle bir alakası yoktur. Böylece, **Cübbaî**'nin sözünün yerinde olmadığı ve geçersiz olduğu kesinlik kazanmış olur. Allah en iyi bilendir.

حَتّٰٓى اِذَا جَاۤؤُكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّٓا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ *"Hatta o küfredenler sana geldikleri zaman, seninle çekişmeye kalkışarak: 'Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir!' derler"* buyruğuna gelince, bil ki bu söz de, kendinden önceki ifâdeye bina edilen bir başka cümledir. Bu âyetteki "hattâ" edâtı, kendisinden sonra cümle bulunan edâttır. Kendisinden sonraki cümle de, ...اِذَا جَاۤؤُكَ *"... o küfredenler sana geldikleri zaman, seninle çekişmeye kalkışarak: 'Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir!' derler"* buyruğudur. يُجَادِلُونَكَ *"seninle çekişmeye kalkışarak"* cümlesi, hal cümlesi olup, يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا *"o küfredenler derler"* cümlesi de, bu cümleyi tefsir eden bir cümledir. Buna göre mâna, "Onların, âyetleri yalanlamaları sebebiyle, onlar seninle mücadele edecek ve savaşacak dereceye vardılar" şeklinde olur. Onların mücadeleleri de, *"Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir"* sözleriyle tefsir edilmiştir.

Esâtîr Kelimesi Hakkında Bilgi

Vâhidî şöyle demektedir: اَلْاَسَاطِيرُ (masallar) kelimesinin aslı اَلسَّطْرُ (satır, yazı) kelimesidir. Bu kelime ise, bir şeyi, sürüp giden ve birbiriyle irtibatlı

olan bir hale getirmektir. Arapların سَطَرَ الْكِتَابَ "Kitabı yazdı" ve سَطَرَ مِنْ شَجَرٍ مَغْرُوسٍ "Dikili ağaçtan kesti..." şeklindeki sözleri de bu anlamdadır.

İbnu's-Sıkkît, şöyle demektedir: "Bu kelimenin müfredi, hem "سَطَرٌ" hem de "سُطُرٌ" şeklinde gelmektedir. Binaenaleyh, bu kelimenin müfredinin setar olduğunu söyleyenlere göre, bunun cem-i kılleti, "estur"; cem-i kesreti ise "sütûr" kelimeleridir. Bu kelimenin müfredinin "sütûr" olduğunu söyleyenlere göre, bu kelimenin çoğulu "اَسْطَارٌ" (estâr) kelimesidir. "اَسَاطِيرُ" (Esâtîr) kelimesi ise, çoğulun çoğuludur."

Cübbaî şöyle demektedir: "Esâtîr kelimesinin tekili üstûr, ustûre, estîr ve estîre şeklinde varid olmaktadır."

Zeccâc: "Esâtîr kelimesinin müfredi, tıpkı ehâdîs, uhdûse (masal, uyduruk masallar, uydurukla) kelimelerinde olduğu gibi, üstûre kelimesidir" demiştir.

Ebu Zeyd ise, esâtîr kelimesinin, tıpkı "عَبَادِيدُ" (insan veya at topluluğu) kelimesinde olduğu gibi, müfredi olmayan cemîlerden olduğunu söylemiştir. Sonra Cumhur-u ulemâ, "اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ" tabirinin manasının, "evvelkilerin telif ettikleri... şeyler.." şeklinde olduğunu söylemiştir. **İbn Abbas,** bunun "Evvelkilerin yazdıkları sözler..." manasında olduğunu söylemiştir. "Esâtir"i, "batıl şeyler" diye açıklama, aslında bir tefsir değil, mânadır. (Zaloğlu) Rüstem ve İsfendiyar ile ilgili efsaneler gibi evvelkilerin esâtiri faydasız sözler olunca, hiç şüphesiz "evvelkilerin esâtiri" "bâtıl şeyler" diye tefsir edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki kâfirlerin, "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" şeklindeki sözlerinden maksatları, Kur'ân'ın bir mu'cize oluşunu cerh etmek ve onu tenkit etmek olunca, sanki bununla şöyle demek istemişlerdir: "Bu Kur'ân da yazılmış hikayeler ve evvelkilerle ilgili olarak anlatılan hikayeler cinsindendir. Binâenaleyh bu, evvelkilerin hikayelerini ve eskilerin masallarını ihtivâ eden kitaplardan biri olunca, bu harikulâde bir mu'cize olamaz."

Kâdî buna: "Böyle bir soruya hemen cevap verilir. Çünkü buna karşı şöyle denilir: "Eğer o Kur'ân'la mücadele etmek (benzerini yapıp söylemek) gücünüz dahilinde olsaydı, sizin bunu yapmanız gerekirdi. Mademki bunu yapamıyorsunuz, öyle ise onun bir mu'cize olduğu ortaya çıkıyor" diye cevap vermiştir.

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Kâfirler, "Biz, her ne kadar Arapçayı biliyorsak da, kitapların nasıl yazıldığını ve te'lif edildiğini bilemiyoruz, biz bunu yapamayız. Kitap tasnif etmekten aciz oluşumuz, Kur'ân'ın bir mu'cize olmasını gerektirmez. Çünkü biz, Kur'ân'ın da geçmiş kavimlerin haberlerini ve eskilerin masallarını ihtivâ eden, diğer kitaplar gibi bir kitap olduğunu açıkladık." Bil ki bu sorunun cevabı hemen sonra zikredilen âyette geliyor.

Müşrikler Halkı Hz. Peygamber'den Uzaklaştırmak İsterler

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُ ۚ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

"Onlar, hem (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar, hem kendileri ondan uzaklaşırlar. Onlar bilmeyerek, ancak kendilerini helâke sürüklemiş oluyorlar" (En'âm, 26).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, "Kur'an, evvelkilerin efsâneleri ve masalları cinsi bir kitaptır" diyerek, Kur'ân-ı Kerîm'in bir mu'cize oluşunu ta'n ettiklerini açıklayınca, bu âyette de, *"Onların, hem (insanları) ondan vazgeçirmeye çalıştıklarını, hem de kendilerinin ondan uzaklaştıklarını"* beyân etmiştir.

Bu âyetten önce hem Kur'ân'dan, hem de Hz. Muhammed (s.a.s)'den bahsedilmiştir. Binâenaleyh âyetteki "عَنْهُ" (ondan) zamiri, hem Kur'ân'a hem de Hz. Muhammed (s.a.s)'e râcî olabilir. İşte bu sebeple müfessirler ihtilafa düşerek, bazıları bunu, "onlar Kur'ân'dan, onu düşünmekten, ona kulak verip hükümlerini kabul etmekten hem başkalarını vazgeçirmeye çalışmış, hem kendileri ondan uzaklaşmışlardır" manasında alırken; diğer bazıları da, bunun "Onların Allah'ın Resûlü'nden insanları uzaklaştırmaları ve kendilerinin uzaklaşmaları" manasında olduğunu söylemişlerdir.

Bil ki Peygamber'in bizzat kendisinden vazgeçirme imkansızdır. Binâenaleyh bundan muradın, Hz. Peygamber (s.a.s) ile ilgili olacak bir fiilden vazgeçirme olması gerekir ki bu fiil belirtilmemiştir. Bundan dolayı bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bazıları bundan muradın, "onlar, insanları Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmekten ve peygamberliğini kabul etmekten vazgeçirmeye çalışıyorlardı" manası olduğunu söylemişlerdir.

b) **Atâ** ve **Mukâtil,** bu âyetin Kureyş kabilesini, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet etmekten vazgeçiren ve kendisi de ondan uzak kalıp, onun dinine uymayan **Ebû Talib** hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir.

Birinci görüş şu iki sebepten ötürü daha uygundur:

1) Bundan önceki bütün âyetler, o kâfirlerin gidişatını zemmetmeyi gerektiren âyetlerdir. Binâenaleyh bu âyetteki, *"Onlar, (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar..."* ifâdesinin de, kötü bir işe hamledilmesi gerekir. Eğer biz bu ifâdeyi, **Ebû Tâlib**'in, Kureyş'in Hz. Peygamber'e eziyet etmesine mâni olma manasına alırsak bu ilgiyi kuramayız.

2) Allahu Teâlâ, bu cümlenin peşinden, *"Onlar, bilmeyerek ancak kendilerini helâke sürüklemiş oluyorlar"* buyurmuştur ki bununla, hemen biraz önce geçen hususları (işleri) kastetmiştir. Binâenaleyh bu, âyetteki *"Onlar, (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar..."* cümlesinden Kureyş'in Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet etmesine mâni olma manasının kastedilmiş olmasına uygun düşmez. Çünkü bu, helâke sürüklenmeyi gerektirmeyen ve güzel olan bir şeydir.

Eğer: *"Onlar, bilmeyerek, ancak kendilerini helake sürüklemiş oluyorlar"* ifâdesi, âyetteki *"Onlar, hem (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar"* ifâdesi ile değil *"kendileri ondan uzaklaşırlar"* ifâdesi ile ilgilidir. Çünkü bundan murat, onların, dininden uzaklaşmak ve uymamak suretiyle Hz. Peygamber (s.a.s)'den uzaklaşmalarıdır. Bu ise, zemmedilmeyi gerektiren bir hususdur. Binâenaleyh, bu görüşü tercih etmenize sebep olan husus doğru değildir" denilir ise, deriz ki: "Âyetteki *"Onlar, bilmeyerek ancak kendilerini helake sürüklemiş oluyorlar"* cümlesinin zâhiri, kendinden önce geçen bütün hususlarla ilgilidir. Çünkü bu, "Falanca, falan şeyden uzaklaşıyor ve ondan nefret ediyor. O böyle yapmakla, ancak kendisine zarar veriyor" denilmesine benzer. Binâenaleyh bu zarar, zikredilen iki şeyden sadece biri ile ilgili olmaz."

İKİNCİ MESELE

Bil ki o kâfirler, Allah'ın Resûlü'ne iki çeşit kötülük yapıyorlardı:

a) Onlar, insanları, onun dinini kabul etmekten ve peygamberliğini tasdik etmekten nehyediyorlardı.

b) Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den uzaklaşıyorlardı. "اَلنَّأْىُ" kelimesi, "uzaklaşmak" manasındadır. Bir şey uzaklaştığında, "نَأَى - يَنْأَى" denilir. Sonra Cenâb-ı Allah, *"Onlar bilmeyerek, ancak kendilerini helake sürüklemiş oluyorlar"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a): "Bu, şu mânayadır: "Onlar, küfürde diretip, iyice küfre dalmaları sebebiyle, ancak kendilerini helâke sürüklemişlerdir. Fakat işledikleri inkâr ve isyân sebebi ile, kendilerini helâke ve cehenneme sürüklediklerinin farkında değiller." Allah en iyi bilendir.

وَلَوْ تَرٰىٓ اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾ بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾

"Onlar ateşin karşısında durdurulup da: 'Ah bize ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık, iman edenlerden olsaydık!' dedikleri zaman (onları) bir görsen!. Hayır, öteden beri gizleye geldikleri şeyler, açıkça karşılarına dikilip çıktı... Şayet onlar geri gönderilseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir. Çünkü onlar, şüphesiz ki yalancıdırlar" (En'âm, 27-28).

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan nehyeden ve O'na itaat etmekten uzaklaşanları, *"Onlar kendilerini helâk ediyorlar..."* diye vasfedince, bu âyet ile de o helâkin nasıl olacağını açıklayıp beyan etmiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"لَوْ" Edâtının Cevabının Hazfî Meselesi**

Hak Teâlâ'nın وَلَوْ تَرٰى *"...bir görsen!.."* ifâdesi bir cevap gerektirmektedir ki, bu cevap, işin ehemmiyetini büyütmek ve şanını yüceltmek için hazfedilmiştir. Muhâtap onu bildiği ve karîne kaim olduğu için, bunun hazfi güzel olmuştur. Bunun, Kur'ân'daki ve şiirdeki misalleri pek çoktur. Binâenaleyh, buna bir cevap takdir edecek olursak, ifâdenin takdiri, "Onların akıbetlerinin, dönüş yerlerinin kötü olduğunu..." veya, لَرَأَيْتَ سُوْءَ حَالِهِمْ "Onların hallerinin kötülüğünü görürdün..." şeklinde olur.. Bu gibi yerlerde cevabı hazfetmek, mâna bakımından, onu açıkça belirtmekten daha etkili ve

beliğdir. Baksana, sen kölene ve çocuğuna: "Vallahi, eğer yanına gelirsem!" deyip, cevabı, yani ne yapacağını söylemediğin zaman, onun düşüncesi dövmek, öldürmek, bir yerini kırmak, korkuların en büyüğü vb. çeşitli kötü şeylere takılır; böylece, senin bunlardan hangisini kastedip arzuladığını bilemez... Ama, "Allah'a yemin ederim ki, eğer yanına varırsam seni döverim..." deyip de, cevabı getirdiğinde, o zaman o, senin dövmekten başka bir şey yapmayacağını anlar ve böylece de onun aklına bundan başka bir kötülük gelmez.. Binâenaleyh, cevabın hazfedilmesinin, korkunun meydana gelmesinde etkili olma bakımından daha müessir olduğu ortaya çıkmış olur. Bazı âlimler, bu cevâbın âyette dolaylı yollarla zikredilmiş olduğunu; takdirinin ise, "Ateşin karşısına dikildikleri zaman, eğer onları görürsen, onlar bağırıp çağırır ve: "Ne olurdu, (dünyaya) bir geri gönderilseydik, Rabbimizin âyetlerini yalanlamazdık!.." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE: **Âyetteki "وُقِفُوا"nun Manası**

İkinci mesele, Cenâb-ı Hakk'ın وُقِفُوا *"durduruldular..."* ifadesidir. Arapça'da وَقَفْتُهُ وُقُوفًا – وَاقَفْتُهُ وَقْفًا "Onu durdurdum - durdurmak..." denilmektedir. Bu kelime tıpkı, رَجَعْتُهُ رُجُوعًا "onu geri döndürdüm - geri döndürmek" denilmesi gibidir. **Zeccâc,** "وُقِفُوا عَلَى النَّارِ" tabirinin manasının şu üç şekilde olması muhtemeldir, demiştir.

a) Onların, cehennemin yanında onu görecekleri bir halde durdurulmaları; böylece onların ateşe girmekten geri durmaları caizdir...

b) Onların, altlarında cehennem olduğu halde, cehennemin üzerinde durdurulmuş olmaları da caizdir. Yani onlar, cehennemin üzerinde bir köprü olan "sırat" üzerinde durdurulmuşlardır, demektir.

c) Bunun manasının, "Onlar o cehennemin özünü, hakikatini iyice anladılar" şeklinde olması da caizdir. Bu kullanış senin, "manasını ona öğrettim, tanıttım..." anlamındaki وَقَفْتُ فُلَانًا عَلَى كَلَامِ فُلَانٍ "Falancayı, falancanın sözüne vakıf kıldım.." şeklindeki ifâdenden alınmıştır.

Burada dördüncü bir izah da şudur: "Onlar, cehennemin ortasında bulunurlar; cehennem ise onları çepeçevre kuşatmıştır.. Böylece onlar, o ateşin içine iyice dalmış olurlar..." Mananın böyle olması halinde, âyetteki "عَلَى" kelimesi, "فِي" manasında kullanılmış olur. Bu manaya göre, "وُقِفُوا عَلَى النَّارِ" denilmesi sahîh olmuştur. Çünkü cehennem dereke dereke, tabaka tabakadır. İşte bu nedenle burada, "isti'lâ" (عَلَى harf-i cerri'nin kullanılması) caiz olmuştur.

Buna göre şayet, "Gelecek manası ifade ettiği halde, Cenâb-ı Hak niçin "وَلَوْ تَرَى" demiş, bu kelimeden sonra da, geçmiş zamanı gösteren "اِذْ" edatını getirerek, "اِذْ وُقِفُوا" buyurmuş, bunun peşinden de yine geçmiş zamana delâlet eden "فَقَالُوا" fiilini getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "اِذْ" edâtı, konuşan kimse, tekrâr ve te'kidde mübalağayı ve şüpheyi izâle etmeyi kasdettiğinde, "اِذَا" yerinde kullanılır. Çünkü geçmiş, olmuş bitmiş, gelmiş geçmiş demektir.. Binâenaleyh, aslında mazi için kullanılmakta olan bir lafzı, istikbal hakkında kullanmak, işte bu bakımdan bir mübâlağa ifâde etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "اَلنَّارُ" kelimesinde imâle yapmak, güzel ve hoştur. Çünkü elif'ten sonra gelen râ harfi de meksûrdur. Böylece bu, dilde sanki tekrar etmiş, bundaki kesre adeta iki kesre gibi olmuş demektir."

Azabı Gören Kâfirlerin Pişmanlıkları

فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"Ah ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık, iman edenlerden olsaydık..." dediler.."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Ah ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik.."* ifâdesi, onların dünyaya döndürülmeyi temenni ettiklerine delâlet eder.. Âyetteki, *"Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık..."* kısmına gelince, bununla ilgili iki görüş vardır:

a) Bu da, onların temennisine dahildir ve bunun manası da şöyledir: "Onlar, dünyaya döndürülmeyi, yalanlayıcı değil, mü'min olmayı temenni ediyorlardı."

İmdi eğer, "Bu asılsızdır, çünkü Allahu Teâlâ, âyetin sonundaki *"Çünkü onlar, şüphesiz ki yalancıdırlar"* beyânıyla, onların yalancılar olduğuna hükmetmiştir. Halbuki, temennide bulunan kimse yalancı olarak nitelenemez.." derlerse, deriz ki: Biz, temennide bulunan kimsenin yalancı olarak vasfedilemeyeceği görüşünü kabul etmiyoruz.. Çünkü temennisini açıkça ifâde eden kimse, bunu istemiş olduğunu zımnen haber vermiş olur. Binâenaleyh onun, o hususta tekzip edilmesi imkânsız olmaz. Bunun misâli, bir adamın şöyle demesi gibidir: "Allah, keşke bana bir mal nasip etse de, sana iyilik etsem!.." Bu söz, vaad yerine geçen bir temennidir. Binâenaleyh eğer

Allah o kimseye bir mal verse, ama o, arkadaşına iyilik etmese, "O vaadinde yalancı oldu" denilir.

b) Temenni, âyette *"Ah ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik!* ifâdesinde son bulmuştur. *"Rabbimizin âyetlerini yalan saymayız ve mü'minlerden oluruz"* ifâdesi ise, yeni başlayan bir cümle olup, âyetin sonundaki *"Onlar şüphesiz ki yalancılardır"* beyanındaki "onlar" zamiri, bu cümleye râcîdir. Buna göre âyetin manası, "Keşke bir döndürülseydik (derler)." Daha sonra onlar, "Eğer biz dünyaya tekrar döndürülsek, dini yalanlamaz ve mü'minlerden oluruz (derler)" şeklinde olur. Hak Teâlâ onların aslında yalan söylediklerini ve dünyaya tekrar döndürülseler bile, yine dini yalanlayıp imandan yüz çevireceklerini beyân buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE: **"يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ" Âyetindeki Kıraat Farklarının İzahı**

İbn Âmir, iki fiili de merfû kılarak, "نُرَدُّ" ve "نُكَذِّبُ" şeklinde; "نَكُونَ" fiilini de mansûb olarak; **Hamza** ve **Âsım**'ın râvisi **Hafs,** birincisini ref ile "نُرَدُّ" , diğer ikisini nasb ile "نُكَذِّبَ" ve "نَكُونَ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise üçünü de merfû olarak okumuşlardır. Bundan şu netice çıkar: Bütün kıraat imamları, kesin olarak temenniye dahil olduğu için "نُرَدُّ" (döndürülsek) fiilini merfû olarak okumuşlardır. Ama, "وَلَا نُكَذِّبُ" (yalan saymayız) ve "وَ نَكُونُ" "oluruz" fiillerini merfû okuyanlar için ise şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunlar da, "نُرَدُّ" üzerine atfedilmişlerdir ve her üçü de temenniye dahildirler. Bu durumda mâna: "Onlar, dünyaya tekrar döndürülmelerini, dini yalanlamayı ve mü'minlerden olmayı temenni eder" şeklindedir.

b) "وَلَا نُكَذِّبُ" ile ondan sonra gelen ifâde, "نُرَدُّ" (döndürülsek) fiilinden ayrı düşünülür. Bunun manası, "Biz Rabbimizin ayetlerini yalanlamadığımız ve mü'minlerden olarak keşke dünyaya tekrar döndürülseydik" şeklinde olur. Buna göre onlar, dünyaya geri döndürülmeleri halinde dini yalanlamayacaklarına söz vermiş olurlar. Böylece mâna şu şekilde olur: "Biz dünyaya ister döndürülelim, ister döndürülmeyelim, Rabbimizin âyetlerini tekzip etmeyeceğimiz bir durumda keşke dünyaya döndürülsek." Yani, "Biz, artık asla dini yalanlamayacağımız şeyler müşâhede ettik." **Sîbeveyh,** bu: "Ne olur, bırak beni, bir daha yapmayacağım" demen gibidir. Burada, "bırak" diye ifâde edilmek istenen şey, o fiili tekrar yapmayacağıdır. Ama insanın o işi (hatayı) tekrar yapmayacağı hususu, bu isteğe dahil değildir. İşte âyetteki, *"Ah bize ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik!"* ifâdesi de böyledir. Bu temenni, dünyaya geri döndürülme hususundadır.

Ama dini yalanlamayı bırakma ve mü'minlerden olma hususları temenniye dahil değildir. Bunlar, döndürülme olsa da, olmasa da artık vardır. Bu iki izahı **Zeccâc** zikretmiştir. Nahivciler ise, "İkinci izah daha kuvvetlidir ki bu, dünyaya döndürülme hususunun temenniye dahil olup, daha sonraki ifâdelerin sırf bir haber oluşudur" demişler ve buna şu şekilde delil getirmişlerdir: "Allahu Teâlâ onları, âyetin sonunda yalanlayarak, *"Onlar şüphesiz ki yalancıdırlar"* buyurmuştur. Halbuki temenni edilen şeyin, yalanlanması caiz değildir. Bu, **Ebû Amr**'ın tercihi olan görüştür. O, görüşünün doğruluğuna, bu delil ile istidlâl etmiştir. Fakat biz bu delile karşı cevap vermiş ve bunun kuvvetli olmadığını anlatmıştık.

Ayetteki iki fiili mansûb olarak, "نَكُونَ" ve "وَلَا نُكَذِّبَ" şeklinde okuyanlara gelince bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu fiillerin mansûb oluşu, temenninin cevabı olarak başlarında mukadder olarak bulunan bir "اَنْ" edatı iledir. Buna göre takdir, يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَاَنْ لَا نُكَذِّبَ "Keşke geri döndürülseydik de (âyetleri) yalanlamasaydık..." şeklindedir.

b) Buradaki vâv, fâ-i tâkibiyye manasındadır. Buna göre takdir, يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ فَلَا نُكَذِّبَ Keşke geri döndürülseydik de, (âyetleri) yalanlamasak" şeklindedir. Binaenaleyh buradaki vâv, لَوْ اَنَّ لِى كَرَّةً فَاَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ *"Benim için (dünyaya) bir dönüş daha olsaydı da muhsinlerden olsaydım"* (Zümer, 56) âyetindeki "fâ" edâtı gibidir. Bu görüş İbn Mes'ûd (r.a)'un bu âyeti fâ ile ve mansûb olarak "فَلَا نُكَذِّبَ" şeklinde okuduğunun rivayet edilmesi ile de kuvvet bulur.

c) Bu cümleler "hâl" mahallindedir. Buna göre âyetin takdiri يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ غَيْرَ مُكَذِّبِينَ "Keşke yalanlayıcılar olmaksızın, tekrar dünyaya döndürülseydik" şeklindedir' Nitekim Araplar "süt içerken balık yeme" manasında "لَا تَأْكُلِ السَّمَكَ وَتَشْرَبَ اللَّبَنَ" derler.

Bil ki bu kıraate göre, âyetteki her üç fiil de temenniye dahildir. Temenni edilen şeyin, nasıl yalan sayılabileceği ise daha evvel açıklanmıştı.

İbn Âmir'in, merfu olarak "نُكَذِّبُ"; mansûb olarak "نَكُونَ" şeklindeki kıraatine gelince O, birinciyi "Eğer, dini yalanlayıcı olmaksızın dünyaya tekrar gönderilir isek, mü'minlerden oluruz" manasında, temenniye dâhil etmiştir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Azabı Gören Kâfirlerin Dünyaya Dönme Temennilerinin Tahlili

Cenâb-ı Hak, *"Ah ne olurdu (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık..."* buyurmuştur. Şüphe yok ki bundan

maksat, onların, mükellef tutulma haline döndürülmelerini temenni etmeleridir. Çünkü redd kelimesi, gelecekte, bir halden başka bir hale döndürülme için kullanıldığında, bundan anlaşılan, ilk hale döndürülmektir. Görünen odur ki, kendisinden günah sadır olan herkes, daha sonra bu günahları sebebiyle, çeşitli sıkıntı ve hallerle yüz yüze gelip onları bizzat müşahede ettiğinde, bütün bu kusurlarını yok etmek amacıyla gayret sarf etmesi için, ilk hale döndürülmeyi temenni eder. Kâfirlerin, dünyada iken çeşitli günahlar işledikleri malumdur.. Binâenaleyh onlar bu hatalarını gidererek, onarmak için, dünyaya yeniden döndürülmeyi temenni ederler. Bu onarma işi ise, ne sadece dünyaya döndürülmek, ne yalanlamayı bırakmak ve ne de iman etmekle olmaz... Aksine bu onarma işi, bu üç şeyin toplamıyla beraber tahakkuk eder. Binâenaleyh, bu üç şeyin de temenni edilen şeyin muhtevasına dahil edilmesi gerekir. Binâenaleyh şayet, "Bu dünyaya döndürülme işinin kesinlikle olmayacağını bilmelerine rağmen, onların bunu temenni etmeleri nasıl güzel olabilmiştir?" denilirse, bu soruya birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Onlar, belki de dünyaya döndürülme işinin tahakkuk etmeyeceğini bilemiyorlardı...

b) Onlar, her ne kadar bunun tahakkuk etmeyeceğini bilseler dahi, ancak ne var ki bu ilim, bilme işi, dünyaya döndürülmeyi istemeye mâni değildir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Onlar ateşten çıkmalarını dilerler"* (Mâide, 37) ve *"Sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize akıtın..."* (A'raf, 50) âyetlerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh, onların, bunun tahakkuk etmeyeceğini bilmelerine rağmen, bu tür şeyleri istemeleri sahih ve yerinde olunca dünyaya döndürülmeyi haydi haydi temenni edebilirler. Çünkü, temenni mevzuu çok geniştir. Zira, istenilmesi doğru olmayan bu geçmiş üç şeyin temenni edilmesi sahih olur.

Daha sonra Allahu Teâlâ بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ *"Hayır, öteden beri gizleyegeldikleri şeyler, açıkça karşılarına dikilip çıktı..."* buyurmuştur..

Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu cümlenin başındaki "بَلْ" lâfzının manası, onların sözlerini reddetmek olup, bu mânanın takdiri, "Onlar dünyaya dönmeyi, yalanlamamayı ve iman etmeyi, iman hususunda istekli oldukları için değil, tam aksine görüp müşahede ettikleri cezâ ve ikâb korkusundan dolayı temenni etmişlerdir"

şeklinde olur. İşte bu da, iman ve tâat konularında istekli ve arzulu olmanın, ancak bu istek ve arzu, o sadece bir iman ve tâat olduğu için arzu edildiğinde fayda verir.. Ama bu hususdaki isteğin, mükâfat elde etmek ve cezâdan kurtulmak için olması ise, hiçbir şey ifâde etmez...

İKİNCİ MESELE: **Ahirette Gizlenen Şeylerin Açığa Çıkması**

Bu âyetten kastedilen şudur: "Âhirette, dünyada iken gizledikleri şeyler karşılarına çıkmıştır." Âlimler, onların gizledikleri şeyin ne olduğu hususunda birkaç yönden ihtilâf etmişlerdir:

a) **Ebû Revk:** "Müşriklerin, kıyâmetin bazı duraklarında şirklerini inkâr ederek, *"Rabbimiz olan Allah'a and ederiz ki, biz Allah'a eş tutanlardan değildik"* (En'âm, 23) dediklerini; bunun üzerine Allahu Teâlâ'nın onların uzuvlarını konuşturduğunu, böylece de uzuvlarının onlar aleyhinde küfür konusunda şahâdette bulunduğunu.. söylemiştir ki işte bu, daha önce gizlemiş oldukları şey onların karşısına çıktığında tahakkuk edecektir" demiştir.

Vâhidî, müfessirlerin bu görüşü benimsediğini söylemiştir.

b) **Müberred** şöyle demektedir: "Onlara, inançlarının ve amellerinin günahı ile, bunların kötü akıbeti zâhir olmuş, belli olmuştur. Bu böyledir, zira onların küfürleri, başlangıçta onlara zahir değildi. Çünkü, küfürlerinin zararı kapalı ve gizliydi.. Fakat, kıyâmet kopunca, işte o zaman, Allah'ın pek yerinde olarak buyurduğu gibi: *"Hayır, öteden beri gizleyegeldikleri şeyler, açıkça karşılarına dikilip çıktı..."*

c) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Liderlerin, öldükten sonra dirilme ile neşr hususunda saklı tuttukları şeyler, onlara tâbi olanlara zuhur etti.. Bu görüşün sahih olduğunun delili ise, Allahu Teâlâ'nın, bu ifâdenin peşinden, *"Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz bir daha diriltilecek de değiliz.."* (En'âm, 29) buyurmuş olmasıdır. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin de görüşüdür."

d) Âlimlerden bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu âyet, münafıklar hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar küfürlerini saklıyor, Müslüman olduklarını iddiâ ve izhâr ediyorlardı. Kıyâmet günü gelip çattığında, başkaları, onların münafık olduğunu bilip anlarlar."

e) Şöyle de denilmiştir: Onlara, âlimlerinin, Allah'ın Resûlü'nün nübüvvet ve sıfatlarının, kitaplarında yazılı olmasını ve bunun müjdesini inkâr etmeleri ile, **Tevrât**'ta bu hususa delâlet eden şeyleri tahrif etmeleri gibi, gizledikleri şeyler ortaya çıktı..

Bil ki, lafız pek çok mânaya muhtemeldir. Bütün bunlardan maksat ise, onların âhirette rezilliklerinin ortaya çıkması, içyüzlerini saklayan perdelerin yırtılmasıdır. Ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"O gündeki, sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır"* (Tarık, 9) ifadesinin manasıdır.

Kâfir Dünyaya Yeniden Gönderilse Yine Kâfir Olurdu

Daha sonra yüce Allah, وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ *"Şayet onlar geri döndürülseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir"* buyurmuştur ki bu, "Allahu Teâlâ, şayet onları dünyaya döndürülseler bile, onlardan ne yalanlamayı terk etmek, ne de iman tahakkuk etmezdi. Aksine onlar, küfür ve tekzip hususundaki ilk yollarına devam ederlerdi..." manasındadır.

Buna göre şayet, "Kıyâmettekiler, Allahu Teâlâ'yı zarurî olarak tanımış ve çeşitli ikâb ile azâbı müşahade etmişlerdir. Binâenaleyh, Allah onları bu bilgileriyle beraber dünyaya döndürecek olsa, daha nasıl, 'Onlar, Allah'ı inkâra ve O'na isyan etmeye tekrar başlarlar...' denilebilir?.." denilirse, biz deriz ki:

Kâdî şöyle demektedir: Âyetin izahı, "Onlar şayet, mükellef tutulma haline döndürülmüş olsalardı.." şeklindedir. Bu duruma döndürülme ise, şayet kıyâmette zarurî olarak Allah'ı bilmek ve kıyâmetin korkuları ile cehennemin azabı müşahede edilmezse söz konusu olabilir.. İşte bu şart, şüphesiz ki bu âyette takdir edilmiştir.

Ancak, biz deriz ki, bu cevap zayıftır. Çünkü, âyetin maksadı, onların küfürde ısrara ne denli dalmış olduklarını ve imana rağbet etmediklerini beyan etmektir. Binâenaleyh şayet biz, kıyâmet gününde Allah'ın bilinmediğini, kıyâmetin dehşetlerinin müşahede edilmediğini varsayarsak kâfirlerin ilk küfürlerinde ısrar etmelerinde fazla taaccüb edilecek bir taraf olmamış olur. Çünkü onların küfürlerinde ısrar etmeleri, diğer kâfirlerin dünyada iken küfürlerinde ısrar etmeleri gibi olur. Böylece biz, **Kâdî**'nin zikrettiği şartın kesinlikle nazar-ı dikkate alınmayacağını anlamış oluruz.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki **Vâhidî** şöyle demektedir: "Bu âyet **Mu'tezile**'nin görüşünün yanlışlığına delâlet eden delillerdendir.. Zira Cenâb-ı Hak, kendileri hakkında ezeldeki hükmü şirk olan bir kavimden haber vermiştir. Daha sonra da O, onların, cehennemi ve azabı görmeleri, sonra da dünyaya döndürülmelerini istemeleri ve dünyaya döndürülmeleri halinde de şirke döneceklerini beyan buyurmuştur. İşte, onlar hakkında

daha önce geçmiş olan kazâ ve hüküm budur. Aksi halde, aklı olan kimse, daha önce görüp müşahede ettiği bir şeyde şüpheye düşmez..

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ *"Çünkü onlar şüphesiz ki yalancıdırlar"* buyurmuştur. İşte bu hususta şöyle bir soru vardır: "Daha önce herhangi bir haber geçmediği halde, yalanlama işi nasıl ona yöneltilebilir?.."

Cevap: Daha önce biz, bazı âlimlerin, temenninin hükmüne dahil olan, sadece *"Ah bize ne olurdu, ...(dünyaya) bir geri döndürülseydik..."* ifâdesi olduğunu; geri kalan ifâdelerin ise bir haber verme olduğunu; bazı âlimlerin de, bunların hepsinin temenninin hükmüne dahil olduğunu söylediklerini, çünkü yalanlamayı temenniye dahil etmenin caiz olduğunu söylediklerini beyan etmiştik. Zira temenni de, zımnen ve tazmin yoluyla habere delâlet etmektedir. Bu, tıpkı birisinin لَيْتَ زَيْدٌ جَاءَنَا فَكُنَّا نَأْكُلُ وَنَشْرَبُ وَنَتَحَدَّثُ "Keşke Zeyd bize gelse de, böylece biz de yiyip içip ve konuşsak" demesi gibidir. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir.

وَقَالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُقِفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾

"Dediler ki: '(Bu) dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz bir daha diriltilecekler de değiliz.' Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman, sen (onları) bir görsen! (O vakit Allah) 'Şu hak değil miymiş?' demiş, onlar da 'Rabbimize andolsun, evet' demişlerdir... 'Öyle ise, inkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden tadın azâbı...' dedi" (En'âm, 29-30).

Cenâb-ı Hak, *"Dediler ki: "(Bu) dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz, bir daha diriltilecekler de değiliz..."* buyurmuştur. Bil ki, bu âyet hakkında şu iki izah bulunmaktadır:

1) Allahu Teâlâ önceki âyette onlara, daha önce sakladıkları şeylerin kendileri için ortaya çıktığını beyan etmiş, böylece bu âyette onların sakladıkları şeyin, âhiret, haşr ve neşr işi olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir. Çünkü onlar bunu inkâr ediyor, doğru olduğunu saklıyor ve "Bizim için

sadece bu dünyevî hayat vardır. Bu hayattan sonra, mükâfat da ceza da yoktur" diyorlardı.

2) Âyetin takdiri, "Şayet onlar geri gönderilseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere dönerler, haşri ve neşri inkâr ederek, 'Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz bir daha diriltilecek değiliz' derlerdi" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, *"Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman sen (onları) bir görsen! (O vakit Allah), 'Şu, hak değil miymiş?' demiş, onlar da, 'Rabbimize andolsun ki, evet' demişlerdir... 'Öyle ise, dedi, inkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden tadın azabı...'"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Müşebbihenin Allah'a Mekân İsnatlarına Red**

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyette onların haşri, neşri, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyâmeti inkâr ettiklerini anlatınca bu âyette de onların kıyâmetteki hallerinin nasıl olacağını beyân ederek, *"Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman sen (onları) bir görsen!.."* buyurmuştur. Bil ki bir grup Müşebbihe bu âyete tutunarak, "Bu âyetin zâhiri, kıyâmettekilerin, Allahu Teâlâ'nın katında ve yakınında durduklarına delâlet ediyor. Bu ise, Allahu Teâlâ'nın bazen bir yerde hazır bulunduğuna, başka bir yerde hazır olmadığına delâlet eder" demişlerdir.

Bil ki Müşebbihe'nin bu şekildeki istidlâli yanlıştır. Çünkü âyetin zâhiri, bizden birinin yer üzerinde durduğumuz gibi, kıyâmettekilerin de Allah üzerinde durduklarını gösterir. Bu da kıyâmettekilerin, Allah'ın zatının üzerine çıktıklarına delâlet eder ki bu ittifakla yanlıştır. Binâenaleyh bu âyeti te'vil etmek gerekir. Bu te'vil ise birkaç şekilde olur:

1) Âyetteki وَلَوْ تَرٰى اِذْ وُقِفُوا... ifâdesinden murat, "Onlar, Rablerinin onlara, yani kâfirlere va'dettiği azap ile, mü'minlere vereceği mükâfat ve onlara haber verdiği âhiret işi üzerinde durdurulduklarında..." manasıdır.

2) Bu vukûf'tan maksat, bilmektir. Nitekim birisi başkasına, وَقَفْتُ عَلٰى كَلَامِكَ "Sözüne vâkıf oldum" yani "onu bildim" der.

3) Bundan murat, onların sorgu-sual için durdurulmalarıdır. Binâenaleyh bu ifâde, dünyada kölenin, efendisinin huzuruna getirilip durdurulması âdetine göre söylenmiş bir sözdür ki bundan maksat, gayeyi fasih ve beliğ cümlelerle ifâde etmektir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyetten maksat şudur: "Allahu Teâlâ, önceki âyette, o kâfirlerin dünyada iken kıyameti ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerini nakletmiştir. Daha sonra ise, onların bu şeyleri ikrâr edip kabul edeceklerini açıklamıştır. Böylece mâna, "onların bu inkâr durumları ikrâra dönüşecektir" şeklinde olur. Bu böyledir. Zira onlar, kıyâmeti, uhrevî mükâfat ve cezayı artık müşâhede ederler. Nitekim Allahu Teâlâ da, *"Şu, hak değil miymiş?"* buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Bu söz, Hak Teâlâ'nın onlara *"şu, hak değil miymiş?"* diyeceğini göstermektedir. Bu, *"Allah onlarla konuşmaz"* (Âl-i İmran, 77) âyetine sanki ters gibidir" denilir ise, şöyle cevap verilir: Allahu Teâlâ'nın, *"Allah onlarla konuşmaz"* âyeti, "Allah onlara güzel olarak ve fayda verecek şekilde konuşmaz" manasına hamledilir. Mânanın böyle olması halinde, işte bu tezad ortadan kalkar. Daha sonra Allah onlara *"Şu, hak değil miymiş?"* dediğinde, onların *"Rabbimize andolsun ki evet"* dediklerini söylemiştir ki, bundan maksat, onların kasem ve yemin ile kıyâmetin gerçek oluşunu tasdik etmeleridir. Daha sonra da onlara O, *"Öyle ise, inkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden tadın azabı..."* demiştir. Bu ifâdede bilhassa "azabı tatma" lafzı kullanılmıştır. Çünkü onlar her halükârda bir şeyi tadan kimsenin o şeyi hissetmesi gibi, o azabı hissediyorlardı.

Âyetteki, بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ *"inkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden.."* ifâdesi, "inkârlarınız sebebi ile..." manasındadır. Bil ki Allahu Teâlâ bu âyeti, haşr ve neşrin (öldükten sonra diriltilme ve toplanmanın) doğruluğuna bir delil olarak zikretmemiştir. Çünkü bu delil, sûrenin başında, bizim de izah ve tefsir ettiğimiz gibi, *"O, sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir edendir"* (En'âm, 2) âyetinde mevcut idi. Binâenaleyh bu âyetten maksat, insanları bu yanlış görüş ve gidişten caydırmaktır.

Âhireti İnkâr Edenlerin Ziyanlarının Tahlili

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَآءِ اللّٰهِ حَتّٰٓى إِذَا جَآءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا ۙ وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْ ۗ أَلَا سَآءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾

"Allah'ın huzuruna çıkılacağını yalan sayanlar gerçek en büyük ziyana uğramıştır. Nihayet kendilerine ansızın kıyâmet gelip çattığı zaman, onlar yüklerini sırtlarına yüklenerek, "Orada ihmâl ettiğimiz şeylerden dolayı eyvah bize... diyecekler. Dikkat edin, o yüklenip taşıyacakları şeyler ne kötüdür" (En'âm, 31).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu âyetin maksadı, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyâmeti inkâr edenlerin bir başka halini anlatıp ortaya koymaktır. Bu hal, şu iki özelliktedir:

a) Büyük bir ziyâna uğrama...

b) Günahların ağır ve büyük yüklerinin sırtlanılması...

Birincisinin, yani ziyâna uğramanın izahı şöyledir: Allahu Teâlâ, kutsî ve maddî olan nefs-i nâtıka (insan) cevherini yaratmış ve kendilerini kullanmak suretiyle, gerçek bilgileri ve ölümden sonra çok fayda verecek olan üstün ahlâkı elde etsin diye, o insana birtakım maddi âlet, edevât (göz, kulak v.s) ile akıl-fikir vermiştir. Binâenaleyh insan bu vasıtalar ile, aklî ve fikrî kuvvetini, devr-i dâim eden lezzetler ile, sonlu olan mutlulukları elde etmek için kullanıp, sonunda ömrünü tamamlayıp hayatının sonuna geldiğinde, en büyük bir ziyan ve zarara uğramış olur. Çünkü ana sermaye ile, gaye zannettiği kazanç tükenmiş, elinde ana sermayeden ve kazançtan hiçbir şey kalmamış. İşte bu apaçık bir ziyandır, hüsrândır. Bu hüsrân, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyâmeti inkâr edip, mutlulukların ve kâmilliklerin son noktasının, bu dünyevî ve fanî mutluluklar olduğuna inanan kimse için söz konusudur. Ama öldükten sonra dirileceğine ve kıyâmete inanan kimse, bu maddî mutluluklara aldanmaz, dünyevî hayırlarla yetinmez, aksine âhiret günü için azık hazırlama gayretine girer. Böylece de onun için böyle bir hüsran söz konusu olmaz. Binâenaleyh anlattığımız bu şeyler ile, Allah'la karşılaşacaklarını yalanlayıp, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr edenlerin, apaçık bir zarara uğradıkları ve kıyâmet durağına vardıklarında, âhiret günü için azık hazırlamada kusurlu ve ihmalkâr davrandıklarından dolayı, pişman olup, "Eyvahlar olsun bize" diyecekleri sâbit olur.

İkincisi ise birkaç şekilde izah edilir: Onların zarar ve ziyanları, günah yüklerini sırtlanmalarıdır. Bu hususta sözün özü şudur: En büyük mutluluk, Allah'a yönelip, O'na kullukla meşgul olmaya ve O'nu sevip, O'na hizmet etmeye sa'y-ü gayret göstermektir. Yine böyle bir mutluluk, dünyadan kopup, kalpten dünya sevgisini atıp, kalp ile dünya arasındaki bağları koparmada bulunur. Binâenaleyh öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr eden kimse, kıyâmet durağı için azık hazırlamada ve kalp ile dünya arasındaki ilgileri koparma hususunda sa'y-ü gayret gösteremez. Binâenaleyh bu insan öldüğünde, ruhlar âleminde bir yabancı ve maddî (dünya) âlemindeki eşinden, akrabasından ve dostlarından kopmuş ve uzakta kalmış bir kimse gibi olur. Böylece de böyle bir kimse, hem âhiret azığını hazırlamamış olması, hem de dünyadaki âilesi ve dostları ile yaşayamaması sebebi ile büyük pişmanlıklar ve bu âlemin lezzetlerinden kopup, bu âlemin hayırları ile mes'ûd olmaması sebebi ile büyük elemler yaşar. Binâenaleyh bunlardan birincisi, âyetteki, *"Orada (dünyada) ihmal ettiğimiz şeylerden dolayı eyvah bize.."* ifâdesinden; ikincisi de *"Onlar, yüklerini sırtlarına yüklenerek..."* ifâdesinden kastedilen şeydir. İşte bu âyetten kastedilen mânanın izahı budur.

İKİNCİ MESELE

Âyette bahsedilen "hüsrân"dan maksat, büyük mükâfatın elden kaçırılıp, onun yerine büyük bir azabın gelmesidir.

Âyetteki, *"Allah'ın huzuruna çıkılacağını yalan sayanlar gerçekten en büyük ziyana uğramıştır"* buyruğu ile, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyâmeti inkâr eden kimseler kastedilmişlerdir. Biz, "likâ" (huzura çıkma)'nın ne mânaya olduğunu, *"Onlar hakîkaten Rablerine mülâkî (kavuşucu) olduklarını bilirler"* (Bakara, 46) âyetinin tefsirinde iyice izah etmiştik. Bu kinâye (likâ kelimesinin kıyâmetteki durmaktan kinâye edilmesi), yerinde ve güzel bir kinâyedir. Zira kıyamet durağı, kendisinde, Allah'tan başka hiç kimsenin hüküm verme yetkisinin bulunmadığı ve Allah'tan başka hiç kimsenin fayda ve zarar vermeye, alçaltıp yükseltmeye kâdir olamayacağı bir duraktır.

حَتّٰى إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً *"Nihayet kendilerine ansızın kıyâmet gelip çattığı zaman..."* buyruğunun başındaki "حَتّٰى" kelimesi خَسِرَ "..ziyana uğramıştır" kelimesinin değil de, كَذَّبُوا "yalan saydılar.." sözünün vadesidir. Çünkü onların hüsranlarının bir sınırı ve mesafesi yoktur. Buradaki "حَتّٰى"nın manası,

onların yalanlamalarının sona ermesinin, "Kıyâmet günündeki hasretleri" olduğunu, onunla sona ereceğini bildirmektir. Buna göre mâna, "Kıyâmet günü ansızın zuhûr edinceye kadar, onu yalanlarlar.." şeklinde olur.

İmdi eğer: "Onlar ölürken de nedâmet duyar, tehassür ederler.." denilirse, biz deriz ki:

Ölüm, âhiret hallerinin bir başlangıcı ve mukaddimesi olunca, ölüm de kıyâmet cinsinden kabul edilmiş ve onun ismiyle isimlendirilmiştir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber, مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ *"Kim ölürse, onun kıyameti kopmuştur"*[61] buyurmuştur.

Kıyamet Hakkında "Saat" Tabirinin Kullanılmasının İzahı

"Saat" ile murat edilen, "Kıyâmet"tir. Kıyametin bu isimle adlandırılması hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Kıyâmet günü, hesaba çekilme çok süratli olacağı için, "saat" diye adlandırılmıştır. Buna göre sanki, "O kıyâmet, bir saatlik bir hesaptır" denilmek istenmiştir.

b) "Saat", kıyametin koptuğu vakittir. Bu vakte "saat" denilmiştir, zira kıyâmet, insanların başına, Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği bir saatte gelir.. Baksana Allahu Teâlâ, بَغْتَةً *"ansızın..."* buyurmuştur. "اَلْبَغْتُ" ve "اَلْبَغْتَةُ" lafızları, "ansızın, beklenmedik bir anda" anlamına gelmektedir. Buna göre mâna, "Kıyamet, ancak birden geliverir; çünkü, hiç kimse onun ne zaman geleceğini, hangi vakitte vaki olacağını bilemez" şeklinde olur. Âyetteki بَغْتَةً - بَاغِتَةً (ansızın olan olarak..) anlamında hal olmak üzere; veyahut da, mefûl-ü mutlak olarak mansubdur. Buna göre sanki, بَغَتَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً "Saat, onların başına ansızın olmak üzere gelivermiştir.." denilmek istenmiştir.

"يَا حَسْرَتَنَا" Tabirinin İzahı

Sonra Cenâb-ı Hak, قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا *"eyvah bize!" dediler"* buyurmuştur.

Bu konuda **Zeccâc** şöyle der: "Tehassürü, nedâmeti talep etmenin manası, ilerde olabilecek pişmanlıkları hususunda insanları ikaz etmektir." Araplar, bu gibi işlerin büyüklüğünü ve önemini anlatmak için, bu lafzı kullanmaktadırlar. Nitekim Allah, يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ *"Ey kulların üzerine olan hasret (pişmanlık)..."* (Yasin, 30); يَا حَسْرَتَى عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِى جَنْبِ اللّٰهِ *"Allah*

61 Keşfu'l-Hafâ, 2/279.

yanında işlediğim kusurlardan dolayı (gel) ey hasret (pişmanlık)..." (Zümer, 56); يَا وَيْلَتٰى ءَاَلِدُ *"vay, ben mi doğuracağım?" (dedi)"* (Hûd, 72) buyurmuştur. Bu kullanış اَلْحَسْرَةُ عَلَيْنَا فِى تَفْرِيطِنَا "Tefritlerimizden (kusur ve ihmallerimizden) dolayı pişmanlık bize olsun" ifadesinden daha beliğdir.

Bunun bir benzeri de, يَا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ *"Ey Yusuf ile alakalı esefim.. (dedi)"* (Yusuf, 84) âyetidir. Bu, "Ey insanlar, Yusûf'un başına gelenlere dikkat edin..." manasındadır. Binaenaleyh buralarda nidâ edatı, gerçekte münâdâ olmayan şeylerin başına gelmiştir."

Sibeveyh de şöyle demiştir: Sen, "يَا عَجَبَاهْ" dediğinde, sanki, "Ey hayret, ey şaşkınlık! Gel, hazır ol!.. Çünkü bu vakit senin zamanındır" demiş olursun.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki, burada "nidâ" edâtının getirilmesi hususunda şu iki açıklama bulunmaktadır:

a) Buna, hasrete nidâ edilmiş, ama bununla muhâtapların dikkatini çekme murat edilmiştir. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

b) Burada münâdâ, "bu senin vaktindir, gel, hazır ol!" manasında olmak üzere, hasret ve nedâmetin bizzat kendisidir. Bu da **Sîbeveyh**'in görüşüdür.

"مَا فَرَّطْنَا فِيهَا" Hakkındaki Tefsirler

Hak Teâlâ, عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا *"İhmal ettiğimiz şeylerden dolayı"* buyurmuştur.

Bu hususta iki bahis bulunmaktadır:

1) **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: "Onu zâyi ettim..." manasında olmak üzere, "فَرَّطْتُ فِى الشَّىْءِ" denilir. Buna göre "فَرَّطْنَا" tabirinin manası, "terk ettik, ihmal ettik, zayi ettik..." demektir.

Zeccâc ise bu tabire: "Biz kusurumuzu, aczimizi takdim ettik, öne sürdük..." manasını vermiş, bu ifadeyi bir şey bir şeyi öne geçtiği zaman Arapların söylemiş olduğu "فَرَطَ فُلَانٌ" tabiriyle; bir şeyi önden yollama, takdim etme manasına gelen, "فَرَّطَ الشَّىْءَ" ifadelerinden kabul ederek almıştır.

Vâhidî, "O halde, **Zeccâc**'a göre "tefrît" tabirinin manası, kusurlu olmayı, aciz olmayı öne sürmek, takdim etmektir.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

2) "فِيهَا" kelimesindeki "هَا" zamirinin neye râci olduğu hususu... Bu konuda da şu izahlar yapılmıştır:

a) İbn Abbas bu zamirin "dünya"ya râci olduğunu söylemiştir. Bu izah hakkında, "Âyette "dünya" lafzı geçmemiştir. O halde bu zamir, nasıl ona râci olabilir?" sorusu yöneltilebilir. Bunun cevabı: Akıl, kusurlu davranılacak

yerin sadece dünya olduğuna delâlet etmektedir. O halde, bu sebeple zamirin dünya kelimesine râci olması güzel ve yerindedir.

b) **Hasan el-Basrî** "فِيهَا" ifadesinin فِى السَّاعَةِ "saat, yani kıyamet hakkında" demek olup mânanın ise, "Saat hakkındaki ihmallerimizden dolayı eyvah bize!.." anlamına geldiğini, bunun ise, "Kıyamet için azık hazırlama ve onun için hazırlıklar yapma hususundaki kusurlarımızdan dolayı bize yazıklar olsun!.." demek olduğunu söylemiştir.

c) Bu zamirin, مَا فَرَّطْنَا *"ihmal ettiğimiz şey.."* kelimesindeki "مَا"nın manasına râci olmasıdır. Yani, "Bizim hasret ve nedâmetimiz, yapılmasında kusur ettiğimiz amel ve taatlerden dolayıdır.." demektir.

d) **Muhammed İbn Cerir et-Taberî** şöyle demiştir: "Bu zamir, pazarlık yaparken görülen اَلصَّفْقَةُ "el sıkışma"ya racidir. Zira, Cenâb-ı Hak hüsrandan bahsedince, bu tabirin zikredilmesi, bir alışveriş ve pazarlığın (اَلصَّفْقَةُ) bulunduğuna delâlet etmiştir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْ *"onlar yüklerini sırtlarına yüklenirler.."* buyurmuştur. Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Orada ihmal ettiğimiz şeylerden dolayı eyvah bize..."* ifadesi, onların, kendisi sebebiyle bir mükâfata nâil olacakları herhangi bir şeyi yapıp gerçekleştirmediklerine; O'nun, *"Onlar yüklerini sırtlarına yüklenirler"* ifadesi de onların, kendisi sebebiyle büyük bir azaba müstahak olacakları şeyi işlediklerine işaret etmektedir. Şüphe yok ki, işte bu durum hüsranın en ileri noktasıdır.

"Vizr" Kelimesinin Tefsiri

İbn Abbas, âyette geçen "اَوْزَارٌ" kelimesinin, günahlar ve hatalar anlamına geldiğini söylemiştir. Dilciler ise, "vizr" kelimesinin "ağırlık" anlamına geldiğini, bunun "yük" anlamına gelen "اَلْحِمْلُ" kelimesi gibi olduğunu, nitekim "onu taşıdım" manasına olmak üzere "وَزَرْتُ الشَّىْءَ - اَزِرُهُ - وِزْرًا" denildiğini, daha sonra da, kendisini yapanların sırtına ağır geleceği için, günahlara "evzâr" denildiğini söylemişlerdir. Hak Teâlâ da وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى *"Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez"* (İsrâ, 15) buyurmuştur ki, bu "Hiçbir nefis, başka bir nefsin günahını taşımaz, taşımayacaktır" demektir.

Ebû Ubeyde de: "Bir kimse elbisesini açıp, içine eşyasını koyduğunda, o kimseye اِحْمِلْ وِزْرَكَ "yükünü taşı..." denilir. Yine "اَوْزَارُ الْحَرْبِ" ifadesi, silah ve benzeri şeyler gibi, harp teçhizatı hazırlıkları anlamına gelir.. Yine,

hükümdarın "vezir"i, kendisine yüklenilen yöneticilik işinin ağırlıklarını yüklenen ve taşıyan kimse demektir" demiştir.

Zeccâc ise, Hak Teâlâ'nın "وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ" tabirine "Günahlarının ağırlıklarını taşırlar..." anlamını vermiştir. Âlimler, günahların nasıl taşındığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak müfessirler şöyle demektedirler: Mü'min kimse kabrinden çıktığında, kendisini, şekil bakımından en güzel, koku bakımından da en hoş olan bir şey karşılar ve ona: "Ben senin sâlih, iyi amelinim.. Dünyada, uzun bir süre senin sırtına bindim. Haydi, bugün de sen bana bin.." der ki, işte bu Allah'ın *"Müttakileri o Rahman'ın huzuruna toplayacağımız gün..."* (Meryem, 85) âyetinde anlatmış olduğu hususdur ki, müfessirler bu âyette geçen "وَفْدًا" kelimesine, رُكْبَانًا "biniciler olarak..." anlamını vermişlerdir.

Kâfir olan kimse de, kabrinden çıktığı zaman kendisini suret bakımından çok çirkin, koku bakımından da en pis olan bir şey karşılar ve ona: "Ben senin bozuk amelinim; dünyada iken uzun bir süre sırtıma bindin.. İşte bugün de ben senin sırtına bineceğim" der ki bu, *"onlar yüklerini sırtlarına yüklenirler"* âyetinde anlatılan hususdur..

Bu, **Katâde** ve **Süddî**'nin görüşüdür. **Zeccâc:** "Ağırlık" (اَلثِّقَلُ) kelimesi, taşınır şeyler (maddi şeyler) hakkında kullanıldığı gibi, durum ve sıfatlar (manevî şeyler) hakkında da kullanılır. Nitekim ثَقُلَ عَلَيَّ خِطَابُ فُلَانٍ "Falancanın sözü, hitabı, bana ağır geldi" denilir ki bu, "onu hoş karşılamadım, kerih gördüm" anlamındadır. Buna göre mâna, "Onlar, günahlarının azâbına, tıpkı günahlarının onlar üzerindeki ağırlıklarına katlandıkları gibi katlanırlar, göğüs gererler..." demektir" demiştir.

Bazıları da, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ" tabirinin manasının, "Günahlarının onlardan ayrılmayacağı..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu senin tıpkı, "Seni daima anıyorum, hatıran aklımdan çıkmıyor.." manasında olmak üzere, شَخْصُكَ نَصْبُ عَيْنَيَّ "Senin varlığın gözümün önünden hiç ayrılmadı" demen gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak اَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ *"Dikkat edin, o yüklenip taşıyacakları şeyler ne kötüdür!"* buyurmuştur. Bu, "Onların yüklendikleri, yani taşıdıkları şey ne kötüdür" demektir. Bu lafzın izahı konusundaki geniş açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın "وَسَاءَ سَبِيلًا" (Nisâ, 22) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Mü'min ve Kâfir Bakımından Dünya Hayatı

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ ۭ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ ۭ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿٣٢﴾

Dünya hayatı bir oyundan, bir oyalanmadan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu ise, sakınacaklar için elbet daha hayırlıdır. Hâlâ düşünmüyor musunuz?" (En'âm, 32).

Bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr edenlerin, dünyaya olan arzuları, onun lezzetlerini elde etme istekleri büyük olur. İşte bu sebeple, Allahu Teâlâ, dünyanın değersizliğine ve önemsizliğine dikkat çekmek için bu âyeti zikretmiştir.

Bil ki, dünya hayatının bizzat kendisini kınamak mümkün değildir. Çünkü, uhrevî saadetleri kazanmak ancak bu dünya hayatında söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı bu âyetin tefsirinde şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Buradaki hayattan kastedilen, kâfirin hayatıdır. **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allah bu âyette şirk ve nifak ehlinin hayatını kastetmiştir. Bunların hayatının bu şekilde tavsif edilmesinin sebebi şudur: Mü'minin yaşayışında sâlih ameller mevcuttur. Binâenaleyh onun hayatı bir oyun ve oyalanma olamaz."

2) Bu âyet, mü'min ve kâfirin hayatı hakkında umumî bir ifâdedir. Binâenaleyh bundan murat, bu hayatta elde edilen lezzetler ile bu hayatta elde edilmek istenen güzel ve hoş şeylerdir.. Cenâb-ı Hak, dünya hayatını bir oyun ve oyalanma diye adlandırmıştır; çünkü insan, oyun ve eğlence ile meşgul olurken, ondan lezzet alır. Sonra bu lezzet aldığı şeyler sona erip bitince, bunlardan geriye sadece bir nedamet ve pişmanlık kalır. İşte bu dünya hayatı da böyledir. Bu da sona erdiğinde, geriye sadece bir tahassür ve nedamet kalır.

Bil ki, dünya hayatının oyun ve oyalanma diye isimlendirilmesi şu şekillerde izah edilmiştir:

a) Oyun ve eğlencenin süresi azdır; çok çabuk sona erer, zevâl bulur. Bu dünya hayatının süresi de böyledir.

b) Oyun ve eğlence, mutlaka pek çok durumda, istenilmeyen şeylere sebebiyet verir. Dünya lezzetleri de böyledir...

c) Oyun ve eğlence, işlerin zahiriyle aldanma sırasında meydana gelir.. Ama iyice düşünülüp, işlerin esası araştırılıp ortaya konulduğunda, geriye asla oyun ve eğlence diye bir şey kalmaz.. Oyun ve eğlence de böyledir, çünkü bunlar çocuklar ve gafil cahillere uygun düşen şeylerdir. Ama aklı başında olan zeki kimselere gelince, onlar çok nadiren oyun ve eğlenceye dalarlar..

Dünyanın hoş şeylerinden lezzet alıp, iyi şeylerinden de faydalanma da, ancak işlerin hakikatlerinden habersiz olan gafil kimseler için söz konusu olabilir.. Ama muhakkik olan hikmet erbabına, hükemâya gelince, onlar bütün bu iyi denilen şeylerin birer aldatmaca olduğunu; esasında bunların nazar-ı dikkate alınacak bir tarafı olmadığını bilirler.

d) Oyun ve oyalanmanın makbul bir neticesi yoktur.. Böylece bütün bu izahların toplamından, dünyevî lezzet ve durumların, bir oyun ve oyalanma olduğu; gerçekte nazar-ı dikkate alınacak bir tarafı olmadığı sabit olmuş dur.. Yüce Allah, bunu beyan edince, bundan sonra وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ *"Âhiret yurdu ise, müttakiler için elbet daha hayırlıdır"* buyurmuş, âhireti hayırlı olmakla tavsif etmiştir..

Dünya ile Âhiret Hallerinin Mukayesesi

Dünya ile âhiret hallerinin pek çok yönden farklı oluşları da, durumun böyle olduğuna delâlet eder:

Dünyanın iyilikleri değersiz; âhiretin iyilik ve hayırları ise, yüce ve âlîdir. Durumun böyle olduğunu şunlar da göstermektedir:

a) Dünyanın hayırları, ancak iki şehevî duyguyu yerine getirmedir.. Ki bu da, son derece değersiz ve önemsiz bir iştir. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Bütün önemsiz canlılar, bu konuda insanla müşterekterdirler.. Hatta çoğu kez o canlıların bu hususta ki durumu, insanınkinden daha mükemmeldir. Çünkü, deve daha çok yer; horoz ve serçe daha çok cimâ yapar; kurt, daha çok parçalayıcı ve yok edicidir; akrep daha fazla acı vericidir..

Bunların değersizliğine delâlet eden bir diğer husus da şudur: Bunlar eğer çok değerli ve yüce şeyler olsaydı, bunları çokça yapmak, kıymetin ve

değerin artmasını gerektirirdi... Böylece de ömrünün tamamını yemeye ve cinsî münasebete vakfeden insanın, insanların en şereflisi ve en yüce dereceyi haiz olanı olması gerekirdi.. Halbuki durumun böyle olmadığı, aksine bu gibi insanlara kin duyulduğu, kötü ve değersiz kabul edildiği; hayvan, köpek veya bunlardan daha aşağı bir şekilde nitelendiği, aklın bedâhetiyle malum olan bir hususdur. İnsanların bu gibi şeylerle iftihar etmeyip, tam aksine bunları gizlemeleri de bunların âdi olduklarına delâlet eder. İşte bundan dolayı insanlar, cinsî münasebette bulunurken bu fiili gizli yaparlar ve bu gibi fiilleri insanların yanında ulu orta yapmaya kalkışmazlar. İşte bu da bu gibi fiillerin şeref değil, aksine bir eksiklik icap ettirdiğini gösterir.

Durumun böyle olduğuna şu da delâlet etmektedir: İnsanlar birbirlerine sövdüklerinde, bu hususta ancak, cimâya delâlet eden lafızları söylerler.. Eğer bu lezzet çeşidi, birtakım noksanlıklar cinsinden olmasaydı, durum böyle olmazdı..

Bu lezzetlerin özünün, birtakım elem ve acıları gidermeye yönelik olması da buna delâlet eder.. İşte bu sebepten dolayı daha fazla aç ve daha çok ihtiyaç içinde olan kimsenin, bu tür şeylerle lezzet duyması daha mükemmel ve daha ileri derecede olur. Durum böyle olunca da, gerçekte bu lezzetlerin bir hakikatinin bulunmadığı ortaya çıkar..

Yine bu lezzetlerin çok çabuk değişmesi, sona ermesi ve son bulması da, bunu göstermektedir. Böylece, yaptığımız bu izahlarla dünyevî lezzetlerin değersizliği sabit olmuş olur..

Ama ruhanî mutluluklara gelince, bunlar çok şerefli, yüce, kalıcı ve kudsî olan birtakım mutluluklardır... İşte bundan dolayı bütün mahlûkat, insanlar arasında ilmi çok ve dünyevî-maddî lezzetlerden alabildiğine kaçınan birisinin bulunduğunu hayal ettiklerinde, onlar tabii olarak ona saygı duyar, hizmet eder ve kendilerini o kimsenin hizmetkârı ve kölesi kabul eder ve ona nispetle, kendilerini günahkâr addederler. İşte bu da, asıl ve selîm fıtratın, maddî lezzetlerin değersizliğine, manevî lezzetlerin derecesinin de çok mükemmel olduğuna şahâdet ettiğini gösterir..

b) Âhiretin hayırları, dünyanın hayırlarından daha üstündür.. Bunu, şöyle diyerek izah ederiz: Farz edelim ki bu iki çeşit hayır, üstünlük ve şeref bakımından müşterek olsunlar.. Ancak ne var ki, yarın kıyâmet günü için va'dedilmiş hayırları elde etmek, kat'î olarak malum olan bir şeydir..

Ama, dünyanın yarını için va'dedilen hayırlara ulaşıp onları elde etmek ise, kat'î olarak malum olmayan, hatta zannedilen bir durum dahi değildir.. Zira, bu günün sabahında hükmünü tam manasıyla yürüten nice hükümdar vardır ki, aynı günün sonunda toprağın altında olur. Yine nice büyük ve kudretli emirler, yöneticiler vardır ki, sabaha melîk ve emîr olarak girer, ama akşam vakti hakîr bir esir olur!.. İşte bu farklılık da, bu iki çeşit hayır arasında bir farklılığın bulunmasını gerektirir.

c) Farz et ki insan dünyada bu günden başka, diğer bir gün daha bulsun.. Ancak insan, biriktirmiş olduğu mallardan, güzel şeylerden ve lezzetlerden faydalanmasının mümkün olup olmadığını bilemez.. Ama, biriktirmiş olduğu saâdet getiren bütün şeylere gelince, o, ahiret yurdunda ondan faydalanacağını kesin olarak bilir.

d) Farz edelim ki o, bunlardan faydalansın. Ancak o kimsenin, dünyevî hayırlardan faydalanması, arzulanmayan şeylerin bulaşmasından ve insana korku veren haramların o faydaya karışmasından asla hâlî ve uzak kalamaz. İşte bundan ötürü "Kim yaratılmamış olan şeyi isterse, hem kendisini yormuş, hem de o nimete kavuşmamış olur" denilmiş, buna karşılık, "o nedir ey Allah'ın Resûlü?" diye sorulmuş, Hz. Peygamber (s.a.s) de: سُرُورٌ يَوْمٍ بِتَمَامِهِ *"Bir günün tamamının (mutlu ve neşeli geçeceğini düşünerek) sevinmek..."* buyurmuştur.

e) Farz edelim ki bu kimse, yarın bu mallardan ve güzel şeylerden faydalansın. Fakat bu faydalar sonlu, fânî ve gidicidir. İşte bu faydalar ne zaman daha kuvvetli, daha lezzetli, daha mükemmel ve daha fazla olursa, bunların yok olup sona ermesi ile duyulacak olan keder ve hüzün de o nispette çok ve güçlü olur. Nitekim şâir **el-Mütenebbî** şöyle demiştir.

اَشَدُّ الْغَمِّ عِنْدِی فِی سُرُورٍ تَیَقَّنَ عَنْهُ صَاحِبُهُ اِنْتِقَالًا

"Bana göre üzüntünün en şiddetlisi, sahibinin, daha sonra kendisinden ayrılacağını kesin olarak bildiği bir mutluluktan dolayı olanıdır"

Binâenaleyh söylediğimiz açıklamalarla, dünyevî saadet ve hayırların böylesi büyük eksiklik ve kusurlarla muttasıf (iç içe) olduğu, âhiret saadetlerinin ise bu kusur ve ayıplardan uzak olduğu, bundan dolayı da âhiret hayatının daha mükemmel, daha üstün, daha kalıcı, takvaya daha uygun, arzu edilmeye daha layık ve uygun olduğuna kesin olarak hükmetmek gerektiği sâbit olur.

İKİNCİ MESELE: **Mevsufun Sıfata İzafeti Caiz midir?**

İbn Âmir, "وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ" kelimesini, "دَارُ" kelimesini, "اَلْاٰخِرَةُ" kelimesine muzaaf kılarak, "وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةِ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, "اَلْاٰخِرَةُ" kelimesini sıfat kılarak, "وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ" şeklinde okumuşlardır.

İbn Âmir'in kıraatinin izahı şöyledir: "Sıfat gerçekte mevsuftan başka bir şeydir. İşte bu açıdan, bunu izafetle okumak yerinde ve doğru olmuştur. Bunun bir benzeri de, Arapların "بَارِحَةُ الْأُولَى" (dün gece); "يَوْمُ الْخَمِيسِ" (perşembe) ve " حَقُّ الْيَقِينِ" (yakînî ve kesin gerçek) tabirleridir.

Basralılara göre ise, bu izafet caiz değildir. Basralılar, "Çünkü sıfat mevsûfun aynısıdır. Bu sebeple bir şeyi yine kendisine izafe etmek (muzaaf kılma) imkânsızdır" demişlerdir.

Bil ki bu izah, sıfatın mevsûfun aynısı olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu ise müşkildir. Çünkü mevsûf, sıfattan ayrı olarak düşünülebilir. Eğer mevsûf sıfatın aynısı olsaydı, onun ayrı olarak düşünülmesi imkânsız olurdu. Onların bu görüşlerinin, yapılabilecek ince bir izahı da vardır. Ancak ne var ki bu izahın yeri burası değildir. Sonra Basralılar **İbn Âmir'**in kıraatinin daha doğru olduğu hususunda bir başka izah daha yapmışlar ve şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, "اَلْاٰخِرَةُ" kelimesini "dâr" kelimesine sıfat yapmamış, aksine اَلسَّاعَةُ (kıyamet) kelimesine sıfat yapmıştır. Sanki وَلَدَارُ السَّاعَةِ الْاٰخِرَةِ "son saatin yurdu" demiştir. Buna göre eğer, "sizin yaptığınız bu izaha göre, sıfat olan "âhiret" kelimesi, mevsûf olan "saat'in yerine konulmuş olur. Bu da, hoş bir şey değildir" denilir ise, biz deriz ki: "Bu, sıfat bir isim gibi kullanıldığında "âhiret" lafzı da bir isim olarak kullanılır ise, hoş olmayan bir şey sayılmaz. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولٰى *"Muhakkak ki âhiret, senin için birincisinden (dünyadan) daha hayırlıdır"* (Duhâ, 4) âyetidir.

Ekserî imamların kıraati ise daha açıktır. Çünkü bu kıraat, "âhiret" kelimesinin, "dâr" kelimesine sıfat olmasını gerektirir. İşte doğrusu da budur. Sözü hakikatine hamletmek mümkün olduğu zaman, bundan (mecâza) sapmaya gerek yoktur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, "dâr-ı âhiret" (âhiret yurdu) ifâdesi ile ne murat edildiği hususunda birkaç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir: **İbn Abbas** (r.a), "Bu, cennettir ve cennet, küfür ile günahlardan sakınan kimse için daha hayırlıdır"; **Hasan el-Basrî:** "Bundan âhiretin bizzat kendisi daha hayırlıdır" manası

kastedilmiştir" ve **el-Esamm** da: "Bu, "Âhiret ameline yapışmak daha hayırlıdır" manasındadır" demişlerdir.

Diğer âlimler ise şöyle demişlerdir: "Bâkî, devamlı şâibelerden uzak ve sona erme-bitme gibi şeylerden emin olduğu için, âhiret nimetleri, dünyevî nimetlerden daha hayırlıdır."

Cenâb-ı Hak daha sonra, لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ *"sakınacaklar (ittikâ edecekler) için..."* buyurmuş ve bu daha hayırlı oluşun, ancak küçük ve büyük günahlardan sakınan kimseler için söz konusu olduğunu; bunun kâfir ve fâsık için söz konusu olmadığını beyân etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in de: اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ *"Dünya, mü'minin hapishanesi, kâfirin ise cennetidir"*[62] buyurduğu gibi, dünya onlar için daha hayırlıdır.

Allahu Teâlâ, sonra da اَفَلَا تَعْقِلُونَ *"Halâ düşünmüyor musunuz?"* buyurmuştur. **Nâfi** ve **İbn Âmir,** buradaki ve A'râf, Yûsuf ve Yâsin sûrelerindeki bu fiilleri tâ harfi ile, **Hafs** ise **Âsım**'dan rivayet ederek, Yâsin Sûresi'ndekini yâ ile, diğerlerini tâ ile okumuştur. **Âsım, Yahya**'nın rivayetine göre, Yûsuf Sûresi'ndeki bu fiili tâ ile, diğerlerini yâ harfi ile okumuştur. **İbn Kesir, Ebû Amr, Hamza, Kisâi** ve **A'şa** ile **el-Bercemî**'nin rivayetlerine göre, Âsım, bu fiili bütün bu yerlerde yâ ile okumuşlardır.

Vahidî şöyle der: "Bu fiili burada, yâ ile okuyana göre, bu ifadenin manası "ittikâ eden kimseler, âhiret yurdunun kendileri için bu dünyadan daha hayırlı olduğunu düşünüp, sayesinde üstün derecelere ve ebedî nimetlere ulaşacakları şeyleri yapmıyorlar mı? Binâenaleyh onlar kendilerini bu gibi şeylere ulaştıracak işlerde gevşeklik göstermesinler!.." şeklindedir. Bu fiili tâ ile okuyanlara göre, ifâdenin manası, "Onlara de ki: "Ey muhataplar, siz bunun daha hayırlı olduğunu düşünemiyor musunuz?" şeklindedir. Allah en iyi bilendir.

İnkârcıların Muhtelif Kısımları

قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِى يَقُولُونَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظّٰلِمِينَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾

62 **Müslim,** Zühd, 1 (IV/2272).

"Şu hakikati çok iyi biliyoruz ki: Onların söyledikleri (sözler) seni muhakkak ki üzmektedir.. Onlar hakikatte seni yalanlamıyorlar, fakat o zâlimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar" (En'âm, 33).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki inkârcılar, pek çok fırkalar halindedirler. Onlardan bazıları Resûlullah (s.a.s)'ın nübüvvetini inkâr eder. Çünkü o kimse, beşerin resûl olmasını inkâr etmekte ve Allah'ın resûlünün melekler cinsinden olması gerektiğini söylemektedir. İşte, Allah bu sûrede, böyle kimselerin şüphesini zikretmiş ve buna cevap da vermiştir.

İnkârcılardan bir kısmı ise şöyle demektedir: "Muhammed bize ölümden sonra haşrolunmayı ve dirilmeyi haber vermektedir. Bu ise imkânsızdır.." Onlar, haşrın ve neşrin imkânsızlığını ileri sürerek O'nun peygamberliğini tenkide -akılları sıra- istidlâl ediyorlardı.. İşte, Cenâb-ı Hak bunu da zikretmiş, daha önce zikredilmiş olan birçok vecihlerle buna cevap vermiştir.. Onlardan bir kısmı ise, Hz. Peygamber'e sefihçe şeyler söylüyor ve uygun olmayan sözler sarf ediyordu.. Yüce Allah'ın bu âyette bahsettiği husus budur..

Âlimler, Hz. Peygamber'i üzen şeyin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre, denilmiştir ki "O müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir sihirbaz, bir şair, bir kâhin ve bir mecnûn olduğunu söylüyorlardı..." Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

Yine denildiğine göre müşrikler, Hz. Peygamber'e iman etmeyeceklerini, O'nun dinini ve şeriatini kabul etmeyeceklerini açıkça söylüyorlardı..

Yine onların, Hz. Peygamber'i yalana ve din uydurmaya nisbet ettikleri de söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE: **"فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ" Âyetindeki Kıraat Farklarının İzahları**

Nâfi, "لَيَحْزُنُكَ" kelimesini yâ harfinin dammesi, zâ harfinin kesresiyle; diğer kıraat imamları ise, yâ harfinin fethası, zâ harfinin de dammesiyle okumuşlardır. Bunlar iki kullanış olup, Arapçada "حَزَنَنِي كَذَا وَأَحْزَنَنِي" denilmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nâfi ve **Kisâî**, "فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ" cümlesindeki fiili şeddesiz olarak "لَا يَكْذِبُونَكَ"; diğerleri de şeddeli olarak "لَا يُكَذِّبُونَكَ" şeklinde okumuşlardır.. Bu iki kıraat hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu iki kıraat arasında, açık bir fark bulunmaktadır. Daha sonra âlimler, farkı ifade etme hususunda iki izah şekli zikretmişlerdir:

1) **Kisâî,** bu fiili şeddesiz okumakta ve buna delil olarak da şunu söylemektedir: "Araplar, bir kimseyi yalana ve yalan, asılsız söz söylemeye nisbet ettiğin zaman; "كَذَبْتَ الرَّجُلَ" kişinin kendi uydurması ve yapmasıyla olmasa bile, söylediği şeyin yalan olduğunu haber verdiğin zaman "اَكْذَبْتَهُ" demektedirler."

Zeccâc şöyle demiştir: "كَذَّبْتُهُ" tabiri "ona sen yalan söyledin.." anlamındadır. "اَكْذَبْتُهُ" ifadesi ise, bunu söyleyen kimsenin, bu yalanı bile bile kasıtlı olarak ve uydurma yoluyla söylediğini iddia etmeksizin, "onun yaptığı şeyin, söylediği şeyin bizatihi yalan olduğunu söyledim.." manasındadır.. Binâenaleyh bu müşrikler, Hz. Muhammed'in bu şeyleri, uydurma ve güzel gösterme yoluyla değil, ama bu nübüvvet ve risaletin doğru olduğunu tahayyül ederek söylediğine; ancak, O'nun tahayyül ettiği bu şeyin aslında yanlış ve geçersiz olduğuna inanıyorlardı.

2) **Ebu Ali** şöyle demiştir: "لَا يُكْذِبُونَكَ" kelimesinin manasının, "Seni yalancı olarak görmüyorlar. Çünkü onlar, senin güvenilir ve doğru bir kimse olduğunu biliyorlar..." şeklinde olması caizdir. Nitekim sen bir kimsenin, övgüye değer olduğunu görüp onu sevdiğinde, onda bu halleri görünce, onu güzelce methettiğinde "اَحْمَدْتُ الرَّجُلَ" dersin..

b) Bu iki kıraat arasında bir fark bulunmamaktadır, **Ebu Ali** şöyle demiştir: Her iki kıraatin manasının bir olması caizdir. Çünkü "تَكْذِيبٌ" mastarının manası, bir kimseye, "sen yalan söyledin..." diyerek, onu yalana nisbet etmektir. Nitekim bir kimseye, "şu şeyleri yaptın, günahları işledin dedim..." manasında olmak üzere خَطَّأْتُهُ - ذَنَّبْتُهُ - فَسَّقْتُهُ; "ona, Allah seni sulasın ve gözetsin dedim.." manasında da "سَقَّيْتُهُ وَرَعَّيْتُهُ" dersin.. "اَفْعَلَ" kalıbı da bu manaya gelir. Araplar, "Ona, Allah seni sulasın..." manasında, "اَسْقَيْتُهُ" derler.. Şair, **Zürrime** de şunu söylemiştir:

وَاُسْقِيهِ حَتَّى كَادَ مِمَّا أُبِثُّهُ تُكَلِّمُنِي أَحْجَارُهُ وَمَلَاعِبُهُ

"Ona, 'Allah seni sulasın, suya kandırsın' diyorum.. Öyle ki, saçtığım şeylerden, onun taşları ve oyun yerleri, nerdeyse benimle konuşuyor!.."

Yani, "Ona, Allah seni sulasın diyerek... onu sulanmaya nisbet ediyorum..." demektir. Buna göre her iki kıraatin manası da aynı olur, ama Araplar bir kimseyi bir işe nisbet etmeyi dilediklerinde, "أَفْعَلَ" vezninden daha ziyade "فَعَّلَ" veznini kullanırlar..

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Müşrikler Hz. Peygamber'e Yalancı Diyemiyor, Fakat Dini İnkâr Ediyorlar**

Bu âyetin zahiri, o müşriklerin, Hz. Muhammed'i yalanlamadıklarını, ama Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr etmiş oldukları manasını ihkâr eder. Âlimler, bu iki durumun nasıl birleştirilebileceği hususunda, değişik görüşler üzere ihtilaf etmişlerdir:

1) Müşrikler, Hz. Peygamber'i gizli bir biçimde değil, ama alenî olarak yalanlıyorlar ve Kur'ân ile sünneti bile bile inkâr ediyorlardı. Bu görüşte olanlar, bu izahın doğruluğunu ortaya koymak için bazı rivayetler zikretmişlerdir:

a) Kureyş'ten **El-Hars İbn Amir,** Hz. Peygamber'e şöyle demiştir: "Ey Muhammed, vallahi sen bize hiç yalan söylemedin, fakat eğer sana tâbî olursak, yurdumuzdan kopartılır, sürülürüz. Binâenaleyh sana bu sebeple inanmıyoruz."

b) Rivayet edildiğine göre, **Ahnes İbn Şureyk, Ebû Cehil**'e: "Ey Ebu'l-Hakem, bana Muhammed'i anlat, o doğru mu söylüyor yoksa yalancı mı? Çünkü yanımızda şu anda kimse yok" demiş. **Ebû Cehil:** "Allah'a yemin ederim ki, Muhammed muhakkak ki doğru sözlüdür. O hiç yalan söylememiştir. Fakat Kusayyoğulları Sancağı (liva), hacıları sulama işini (sikaye), Kâbe'nin perdedarlığını (hicabe) ve peygamberliği alıp götürürlerse, Kureyş'in diğerlerine ne kalır ki?" der. Bunun üzerine, bu âyet nâzil olmuştur.

Sen bunu iyice anladığın zaman, biz deriz ki: "Bu takdire göre âyetin manası şöyle olur: "Kureyş topluluğu seni kalplerinden yalanlamıyorlar, ama senin nübüvvetini bile bile, dilleri ile ve zâhiren yalanlıyorlar." Bu, uzak bir mâna değildir. Bunun bir benzeri de, **Hz. Musa** (a.s)'nın kıssasında geçen şu âyet-i kerîmedir: *"(Onlar), vicdanları bunların doğruluğunu tam olarak bildiği halde, yine de bunları zulüm ve kibir ile inkâr ettiler"* (Neml, 14).

2) Âyet şu şekilde de te'vil edilebilir: "Onlar, "Sen muhakkak ki yalancının tekisin" diyemiyorlar. Çünkü seni uzun zamandır denemişler, sende hiçbir yalan görmemişler ve bu sebeple de seni "emin" diye isimlendirmişlerdir. Yine sana, "Sen (nübüvvet iddianda) yalan söylüyorsun" da

demiyorlar. Fakat, senin risaletini inkâr ediyorlar. Bu da ya, "Muhammed'e bir tür delilik ve akıl noksanlığı ârız oldu da, bu sebeple kendisini Allah tarafından gönderilmiş zannediyor" diye inanmalarından ileri gelmiştir ki bu takdirde âyetin manası, "Onlar, ona yalancı diyemiyorlar" şeklinde olur; ya da onlar şöyle diyorlardı: "O, diğer meselelerde yalan söylemedi, aksine o bütün bu meselelerde emîn ve güvenilir bir kimsedir. Ancak bu nübüvvet meselesi müstesna..."

3) Bu âyete şu mâna da verilebilir: Hz. Peygamber'in iddiası doğrultusunda, onu doğrulayan kesin mu'cizeler zuhur edip, bunlara rağmen Kureyşliler onu yalanlamakta ısrar edince, Allahu Teâlâ O'na şöyle demiştir: "O topluluk aslında seni yalanlamıyor, beni yalanlıyorlar." Bunun bir benzeri de şudur: Bir kimse, başka birisinin kölesine hakaret ettiği zaman, kölenin sahibi, "Evladım, bil ki aslında o sana değil bana hakaret etti" der. Bu ifâdeden maksat, köleye hakaret yapılmamış olduğunu söylemek değil, bu meselenin önemini ve büyüklüğünü ortaya koymaktır. Binâenaleyh bu sözün anlatmak istediği şudur: "O köleye yapılan bu hakaret, onun sahibine hakaret yerine geçer." Bunun bir benzeri de, *"muhakkak ki sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* (Fetih, 10) âyetidir.

4) Âyet şu şekilde de yorumlanabilir ki, benim aklıma gelen şöyle bir izahtır: "Bu sözden şu kastedilmiş olduğu söylenebilir: "Onlar, sadece seni yalanlamıyorlar, aksine mu'cizenin mutlak olarak doğruluğa delâlet ettiğini de inkâr ediyorlar." Bu, *"Fakat o zâlimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar"* âyetinden kastedilen de budur. Bundan murat, "Onlar, her mu'cize için, "o bir sihirdir" diyorlar ve mu'cizenin mutlak olarak doğruluğa delalet ettiğini de inkâr ediyorlar." Buna göre âyetin manası, "Onlar, sadece seni yalanlamıyorlar, bilakis bu münkirler, bütün nebileri ve resulleri yalanlıyorlar" şeklindedir.

Peygamberlerin Tebliğleri En Geç Netice Alır

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلٰى مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتّٰى أَتٰيهُمْ نَصْرُنَا ۚ وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ ۚ وَلَقَدْ جَآءَكَ مِنْ نَبَإِي الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾

"Celalim hakkı için, senden evvelki peygamberler yalanlanmışlardı da, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine karşı sabretmişlerdi.

Nihayet onlara yardımımız gelip yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (hiçbir kişi ve kuvvet) yoktur. Andolsun ki sana, resullerin haberlerinden geldi" (En'âm, 34).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyette, onun yalanlanmasının aslında Allah'ın yalanlanması yerine geçtiğini beyân ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbindeki üzüntüyü gidermişti. Bu âyette de, onun kalbinden üzüntüyü giderecek başka bir şey (yol) zikretti. Bu, diğer ümmetlerin de, kendi peygamberlerine, aynı şekilde muâmele ettiklerini ve bu peygamberlerin, Allah'ın yardımı, fütuhatı ve zaferi gelinceye kadar, onların yalanlamalarına ve eziyetlerine sabrettiklerini açıklamaktır. "Ey Muhammed sen, bu yolu haydi haydi benimsemelisin. Çünkü sen, bütün âlemlere gönderilmiş bir peygambersin. Binâenaleyh o peygamberler gibi sen de sabret ve onlar gibi zafere ulaş."

Daha sonra Hak Teâlâ bu vaadini, *"Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (hiçbir kişi* ve *kuvvet) yoktur"* cümlesiyle te'kid edip kuvvetlendirmiştir. Bu, "Allah'ın sana olan zafer ve yardım vaadi gerçek ve doğrudur. Bu vaadden dönülmesi ve onun değiştirilmesi mümkün değildir" demektir. Bunun bir benzeri de, *"Andolsun ki resullerimiz hakkında bizim geçmiş (verilmiş) sözümüz (vardır)"* (Saffât, 171) ve *"Allah (şöyle) yazıp takdir etmiştir: "Andolsun ki ben gâlip geleceğim, peygamberlerim de..."* (Mücâdele, 21) âyetleridir. Kısaca, Allah'ın sözünde bir caymanın olması imkânsızdır.

Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun ki sana, resullerin haberlerinden geldi"* buyruğu, "Kur'ân-ı Kerîm'de, onları nasıl kurtardığımıza ve kavimlerini nasıl helâk ettiğimize dair haberleri sana geldi" demektir. **Ahfeş:** "Buradaki "مِنْ" (den) harf-i cerri, zaiddir (mânada tesiri yoktur). Nitekim sen, اَصَابَنَا مِنْ مَطَرٍ "Bize yağmur isabet etti" dersin" demiştir.

Başka kimseler ise, bu görüşün câiz olmadığını, çünkü bu şekilde "مِنْ" harf-i cerrinin olumlu cümlede getirilemeyeceğini, ancak olumsuz cümlede kullanılabileceğini söylemişlerdir. Nitekim sen مَا اَتَانِى مِنْ اَحَدٍ "Bana hiç kimse gelmedi" dersin. Bu âyette "مِنْ" harfi leb'iz (kısmen) manasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelen haberler ise, bütün peygamberlerin değil bazı peygamberlerin kıssalarıdır. Hak Teâlâ da, *"Öyle peygamberler (gönderdik*

ki), onların kıssalarını önceden sana bildirdik. (Yine) öyle peygamberler (yolladık ki), sana onların kıssalarını haber vermedik" (Nisâ, 164) buyurmuştur.

Âyetteki "جَاءَ" (geldi) fiilinin fâili mahzûf olup, söylenenlerin kendisine delâlet etmesinden dolayı hazfedilmiştir ve takdir: وَلَقَدْ جَاءَكَ نَبَأٌ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ "Andolsun ki sana, peygamberlerin haberlerinden bir haber geldi" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (hiçbir kişi ve kuvvet) yoktur"* âyeti, biz (Ehl-i sünnetin), insanların fiillerinin (Allah tarafından yaratıldığına) dair itikadımızın doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, bir şeyin olacağını bildirdiğinde, bu haberin değişmesi imkânsızdır. Bu habere bir değişikliğin (ve yanlışlığın) ârız olması imkânsız olunca, haber verilen şeyin değişmesi de imkânsız olur. Hak Teâlâ, insanların birisinin küfür üzere öleceğini haber verdiği zaman, o insanın küfrü bırakması imkânsız olur. Böylece de Allah'ın o kulu imanla mükellef tutması "teklîf-i mâ lâ yutâk" (güç yetirilemeyecek şeyle mükellef tutmak) olur. En iyisini Allah bilir.

Kur'ân'ın Tebliğ Hususundaki İrşadlarından Bir Ders

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾

"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geliyorsa, (mu'cize getirmek için) haydi kendi kendine yerin dibine doğru bir tünel veya göklere çıkacak bir merdiven arayıp da onlara bambaşka bir âyet getirebilirsen, (hiç durma...) Allah dileseydi elbette onların hepsini hidayette toplardı. O halde sakın câhillerden olma" (En'âm, 35).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a)'tan rivayet edildiğine göre, **Hars İbn Âmir İbn Nevfel İbn Abdimenâf,** Kureyşli bir toplulukla beraber Hz. Peygamber'in yanına gelir. Onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Ey Muhammed, diğer peygamberler gibi sen de bize Allah'tan bir mu'cize getir. O zaman muhakkak seni tasdik edeceğiz" derler. Allahu Teâlâ, onlara bir mu'cize göndermeyince, Resûlullah'tan yüz çevirirler. Bu da Hz. Peygamber (s.a.s)'e çok ağır gelir. Bunun üzerine bu âyet nazil olur. Bunun manası şudur: "Eğer onların, senin ve Kur'ân'ın doğruluğuna iman etmekten yüz çevirmeleri sana ağır gelmiş ise ve de sen (mu'cize getirmek için) yerin dibine doğru bir tünel veya göklere çıkacak bir merdiven bulabilirsen, durma bunu yap."

Âyette, şart cümlesinin cevabı mahzuftur. Gönüllerde malum olduğu için, bu cevabın hazfedilmesi (zikredilmemesi) güzel olmuştur. "اَلنَّفَقُ" kelimesi, yer altındaki (gizli) yol manasındadır. Bu yolların başka bir yere açılan bir çıkışı vardır. Nitekim Arapçadaki نَافِقَاءُ الْيَرْبُوعِ "köstebek yuvası" ifadesi de bu kelimeden alınmadır. Çünkü köstebek, yerin dibine doğru bir delik (tünel) açar, sonra o dipten, başka yeryüzüne (doğru tünel açarak) çıkar. Böylece sanki o bir tünel açarak yeryüzünü (yiyip) tüketmektedir. Yani kendisi için, bir başka taraftan bir geçit yapıyor. "Münâfık" da, bu kökten ötürü bu şekilde isimlendirilmiştir. Çünkü o da, köstebeğin yapmış olduğu yuva gibi, ortaya koyduğu halden başka bir hali ve inancı içinde saklamaktadır. "اَلسُّلَّمُ" kelimesi "اَلسَّلَامَةُ" kelimesinden türemiştir. Binaenaleyh "اَلسُّلَّمُ" kelimesi, seni çıkaracağın yere ulaştıran şey manasınadır. Allah'ın bu sözden maksadı ise, o kâfirlerin iman etmeleri hususunda Resûlullah'ın arzusunu kesip atmak, böylece imandan yüz çevirmeleri ve küfre yönelmeleri sebebi ile sıkıntı ve üzüntü duymamasını sağlamaktır.

***İKİNCİ MESELE:* Hidayete Ermek, Ancak Allah'ın Nasip Etmesiyle Olur**

Hak Teâlâ'nın, وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى *"Allah dileseydi elbette onların hepsini hidayette toplardı"* ifadesi "Eğer Allah onların hidayete ermelerini dilemiş olsaydı, muhakkak onların hepsini hidayet üzerinde toplardı" manasındadır. Allah onların hepsini hidayet üzere toplamadığına göre "Allah, onların hidayete ermelerini dilememiş" denilmesi gerekir. Bu, Allahu Teâlâ'nın, kâfirin imana gelmesini murat etmediğini, aksine onun küfür üzere kalmasını dilediğini göstermektedir. Bu açık mananın, bir başka ifade şekli de şudur: Kâfirin inkâr etmeye olan gücü, imân etmeye

ya elverişlidir, ya da değildir. Eğer bu gücü imana elverişli değil ise, küfre olan gücü, onun kâfir olmasını ve bu gücün imana elverişli olmamasını gerektirir ve de bu güç ve kudreti yaratanın o kimseden bu inkârın sâdır olmasını muhakkak olarak murat etmiş olması gerekir. Eğer bu güç ve kudret, küfre elverişli olduğu gibi, imana da elverişli ise, bu kudretin her iki tarafa elverişli oluşu denk olduğunda, tercih ettirici bir sebep olmadığı zaman, iki taraftan birinin diğerine üstün gelmesi imkânsız olunca, yine bu tercih ettirici sebebin kul tarafından olmayacağı, aksi halde bir teselsülün meydana geleceği ortaya çıkınca, işte o zaman tercih ettirici bu sebebi Allah'ın yarattığı, meydana gelen sebep ile o gücün toplamının, o fiilin meydana gelmesini gerektirdiği, bu küfrü gerektiren o sebep ile o kudretin toplamını yaratanın, bu küfrü murat edip, imanı murat etmemiş olduğu anlaşılır. Bu yakînî (kesin) delil, çok güçlü bir delil olup, bu âyetin de delâlet ettiği gibi, açıktır. Aklî, yakînî delilin, Kur'ân'ın zâhiri ile uyum sağlamasından daha kuvvetli bir açıklama yoktur.

Mu'tezile ise şöyle der: "Bu âyetten murat, "Eğer Allah onları imana zorla sokmayı dilemiş olsaydı, elbette onları iman üzere toplardı" manasıdır."

Kâdî de şöyle demiştir: "İmana zorlamanın manası, "Allah onlara, imandan başka bir şeye çaba sarf edecek olsalardı, onları ondan men edeceğini bildirmesi"dir O zaman da, onların imandan başka bir yola gitmeleri imkânsız olurdu. Bunun bir benzeri şudur: Eğer bizden biri hükümdarın huzurunda bulunsa, o esnada da orada hükümdarın adamlarından büyük bir topluluk olsa, o zaman bu insan bilir ki, eğer o hükümdarı öldürmeye yeltense, oradakiler kendisini hemen öldürürler. İşte bunu bilmek, o insanı, hükümdarı öldürmeye teşebbüsten alıkor. Böylece bu, onu bu fiili terk etmeye zorlayan bir sebep olmuş olur. İşte burada da böyledir. Sen, "zorlama" (ilcâ)nın manasını iyice anladığın zaman deriz ki: Allahu Teâlâ, o insanı imana zorlamamıştır. Çünkü bu, onların mükellef tutulmalarını yok eder. O zaman da, onlardan sâdır olan şey, aslında onlardan olmamış gibi olur. Allahu Teâlâ ancak onların, kendi istekleri ile tercih edecekleri sevaptan istifade etmelerini dilemiştir. Bu ise, ancak bir ihtiyar ve tercih ile olur."

Buna şöyle cevap verilir: Allahu Teâlâ, ya eşit bir şekilde hem imana, hem de küfre götürebilecek sebepler olduğu halde, veyahut da tercih ettirici bir sebep bulunduğu halde, imana yönelmelerini istemiştir. Birinci ihtimal, "teklif-i mâlâ yutâk"tır. Çünkü eşitliğin bulunması durumunda, iki taraftan birini tercih ettirici bir sebep bulmayı emretmek, iki zıddı

birleştirmeyi emretmektir ki bu imkânsızdır. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, tercih edilen tarafın meydana gelmesi, tercih edilmeyen tarafın ise meydana gelmemesi vacib (kesin, gerekli) olur. Her ikisi de, onların (Mu'tezile'nin) söylediği ihtiyar (irade) ve kudret bulma gibi görüşlerine aykırı düşer. Binaenaleyh görüşleri tamamen düşer. Allahu a'lem.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Hz. Peygamber'e "Kâfirlere Tabi Olma" Demenin Manası**

Allahu Teâlâ'nın âyetin sonundaki فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ *"O halde sakın cahillerden olma"* buyruğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bu halden nehyetmektedir. Bu nehiy, O'nun bu hale yönelmiş olduğu manasına gelmez. Nitekim, *"Kâfirlere ve münâfıklara uyma"* (Ahzab, 48) âyeti de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlara itaat ettiği ve dinlerini kabul ettiği manasına delâlet etmez. Bundan murat, "O kâfirlerin yalanlamalarına karşı üzüntünün şiddetlenmesi uygun düşmez. Yine senden yüz çevirmelerinden ötürü feryat etmen de doğru değildir. Çünkü eğer böyle yaparsan, halin cahillerin haline benzer" manasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e böyle sert ve katı hitat etmekten gaye, onu böylesi hallerden men etmek ve uzaklaştırmaktır. Allah en iyi bilendir.

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ ۘ وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

"Da'vetine, ancak seni (can kulağıyla) dinleyenler icabet eder. Ölülere (gelince), Allah onları diriltir, sonra O'na döndürülürler" (En'âm, 36).

Bil ki Allahu Teâlâ onların imanı kabul etmeyiş ve küfrü terk etmeyiş sebebini açıklamış ve *"Da'vetine, ancak seni (can kulağıyla) dinleyenler icabet eder..."* buyurmuştur. Bu, "(Ey Muhammed), seni tasdik etmeleri için aşırı gayret gösterdiğin o kimseler, hiçbir şeyi duymayan ölüler gibidirler. Çünkü ancak duyan kimseler sese cevap verirler" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen, ölülere o da'veti duyuramazsın"* (Rûm, 52) âyeti de bu manadadır.

Ali İbn İsâ şöyle demiştir: "يَسْتَجِيبُ" ile "يُجِيبُ" fiili arasındaki fark şudur: "اِسْتَجَابَ" (icabet etti, kabul etti) fiili, "yapılan bir daveti ve teklifi kabul etme" manasında kullanılır. "اَجَابَ" fiili ise böyle değildir. Çünkü bir kimse, olumsuz olarak da cevap ve karşılık verebilir. Bu, bir insanın şöyle

demesi gibidir: "Sen bu görüşe muvâfakat mı ediyorsun, muhâlefet mi?" denilir. Cevap veren de, "muhâlefet ediyorum" diyebilir.

Kâfirleri Ölüye Benzetme

Âyetteki, وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ *"Ölülere (gelince), Allah onları diriltir"* cümlesi hakkında iki görüş vardır:

1) Bu cümle, Allahu Teâlâ'nın, onları olumlu cevap vermeye zorlayabileceğinin temsîlî olarak anlatımıdır. Buna göre, bu ifadeden murat şudur: "Allahu Teâlâ, kıyamette ölüleri kabirlerinden diriltip çıkartmaya kâdirdir. Sonra onlar, hesaba çekilmek üzere Allah'ın huzuruna döndürülüp götürüleceklerdir. İşte burada da böyledir. Allahu Teâlâ, bu kâfirlerin kalplerini iman ile diriltmeye kâdirdir. Sen ise buna kâdir olamazsın."

2) Bu ifadenin manası şöyledir: "O ölüleri, yani kâfirleri Allah diriltir. Sonra onlar, O'na döndürülürler. İşte o zaman duyarlar. Daha önce ise, onların (hakikati) duyup anlamalarına imkân yoktur."

Âyetteki "يُرْجَعُونَ" tabiri, yâ harfinin fethası ile "يَرْجِعُونَ" (dönerler) şeklinde de okunmuştur.

Ben derim ki: Hiç şüphesiz, ruhsuz bir cesette kokuşmalar, irinler, cerahatler ve çeşitli çürümeler meydana gelir. Ona yapılacak en güzel şey, onu toprağa gömmektir. Aynı şekilde, akıldan yoksun bir rûhun sahibi de, zincirlenmesi ve hapsedilmesi gereken bir delidir. Binaenaleyh rûha nispetle akıl, bedene nispetle rûh gibidir. Aynı şekilde marifetullahtan Allah'ın sıfatlarının ve O'na itaatin bilgisinden yoksun olan akıl da, boşa gitmiş, yok olmuş gibidir. Bundan dolayı, tevhid'in ve marifetullah'ın akla nispeti (akla göre durumu), aklın ruhâ, ruhun da bedene nispeti (göre durumu) gibidir. Böylece marifetullah ve muhabbetullah (Allah bilgisi ve sevgisi), rûhun rûhunun rûhudur. Binaenaleyh bu marifetullahtan yoksun olan kimse, ölülerin sıfatına bürünmüş olur. Bundan dolayı, Hak Teâlâ, küfürde direten bu kâfirleri "ölüler" diye isimlendirmiştir. Allah en iyi bilendir.

Kur'ân'ın Kesin Bir Mu'cize Olması

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾

"(Şöyle) dediler: 'Ona Rabbinden bir âyet indirilmeli değil miydi?' De ki: 'Şüphesiz Allah, âyet (mu'cize) indirmeye kâdirdir.' Fakat onların çoğu bilmezler..." (En'âm, 37).

Bil ki bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edenlerin şüphelerinin dördüncüsüdür. Çünkü onlar, "Eğer o, Allah katından görevlendirilmiş bir peygamber olsaydı, O'na kesin bir âyet ve apaçık bir mu'cize indirilmeli değil miydi?" diyorlardı.

Rivayet edildiğine göre mülhidlerden birisi tenkit ederek: "Eğer Muhammed bir mu'cize getirmiş olsaydı, o kâfirlerin, *"Ona Rabbinden bir âyet (mu'cize) indirilmeli değil miydi?"* demesi doğru olmaz; Allah da, *"Şüphesiz Allah, âyet (mu'cize) indirmeye kâdirdir"* demezdi" demiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Hiç şüphesiz Kur'ân, kesin bir mu'cize, apaçık deliller ve açıklamalardır. Çünkü Hz. Muhammed, Kur'ân ile müşriklere meydan okumuş, ama onlar, Kur'ân'ın benzerini getirmekten, ona muaraza etmekten aciz kalmışlardır. Bu, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğuna delâlet eder...

Geriye ise, "Eğer durum böyleyse, o müşrikler daha nasıl, *"O'na Rabbinden bir âyet indirilmeli değil miydi?"* demişlerdir?" denilmesi kalmaktadır ki, buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Belki de müşrikler, inatlaşarak ve bâtılda ısrâr ederek, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğunu tenkit ve ta'n etmişlerdir. Onlar "Kur'ân da, diğer kitaplar gibi bir kitaptır. Kitap ise, **Tevrat, Zebûr** ve **İncil** hakkında da olduğu gibi, bir mu'cize olmaz..." diyorlar ve bu şüpheleri sebebiyle, bir mu'cize istiyorlardı.

Müşriklerin Keyiflerine Göre İstedikleri Bazı Mu'cizelerin Gösterilmemesinin Hikmeti

b) Onlar, denizi yarmak, dağı yükselterek onu bir gölgelik haline getirmek ve ölüleri diriltmek gibi, diğer peygamberlerin mu'cizelerine benzeyen ezici mu'cizeler talep ediyorlardı.

c) Onlar, inat ederek ve bâtılda direterek, melekler indirmek, göğü parça parça indirmek ve kâfirlerden nakletmiş olduğu diğer talepler gibi daha fazla âyet ve mu'cizeler talep ediyorlardı.

d) Bundan murat, Allahu Teâlâ'nın o bazı kâfirlerden nakletmiş olduğu, *"Ey Allah, eğer bu, senin katından olan Hakk'ın ta kendisi ise, durma bizim üzerimize gökten taş yağdır, yahut acıklı bir azap getir!"* (Enfal, 32) şeklindeki ifadedir. Bütün bu manalar, âyetin lafzının taşıyabileceği manalardır.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların bu isteklerine, *"De ki: "Şüphesiz Allah, âyet (mu'cize) indirmeye kâdirdir"* yani "Allah, onların istedikleri şeyi yaratmaya ve teklif ettikleri şeyi meydana getirmeye kâdirdir. Fakat onların çoğu bilmezler" diyerek cevap vermiştir. Âlimler, bu tabirin tefsiri hakkında muhtelif görüşler beyan ederek, ihtilaf etmişlerdir.

1) Bundan murat şudur: Allahu Teâlâ bir âyet ve kesin bir mu'cize olan Kur'ân'ı indirdiği zaman, bundan daha fazlasını istemek, işi yokuşa sürme ve bâtıl bir inatlaşma olmuş olur. Halbuki, yegane hüküm ve emir, yüce Allah'ındır. Bu sebeple, O eğer dilerse yapar, dilemezse yapmaz. Çünkü O'nun fail-i muhtar oluşu, Ehl-i sünnetin görüşüne göre sırf meşîet-i ilâhiyyeye; **Mu'tezile**'nin görüşüne göre de kulların maslahatına göredir. Her iki durumda da O'nun fâil oluşu, insanların istek ve taleplerine göre tahakkuk etmez. Binaenaleyh, onların isteklerine dilerse cevap verir, dilemezse vermez.

2) Kesin mu'cizeler ve yeterli, apaçık deliller ortaya çıktığı zaman, kâfirlerin mazeret ve bahane kapısı kapanır... Binaenaleyh bundan sonra, eğer Allahu Teâlâ onların bu tekliflerine icabet ederse, belki de onlar ikinci, üçüncü ve dördüncü.. ilh. tekliflerde bulunacaklardı. Bu ise, delilin yerleşmemesine ve hüccetin tamamlanmamasına sebebiyet verir. Bu sebeple de, daha işin başında, bu kapıyı kapatmak ve daha önce geçmiş olan kesin mu'cize ve apaçık delille yetinmek gerekmiştir.

3) Cenâb-ı Allah, eğer onlara, istemiş oldukları zahir mu'cizeleri vermiş olsaydı; onlar da, bu mu'cizeler zuhûr edince, iman etmemiş olsalardı, o zaman onlar kökten imha azabını hak etmiş olurlardı. Halbuki Allah'ın rahmeti, onları bu belâdan korumayı iktiza etmiştir; bu sebeple onlara kendisinden bir rahmet olmak üzere, her ne kadar onlar bu rahmetin keyfiyetini anlamıyorlarsa da, onlara taleb ettikleri şeyi vermemiştir. İşte bu manadan dolayı Allah, وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *"Fakat onların çoğu bilmezler..."* buyurmuştur.

4) Yüce Allah onların, bu mu'cizeleri, bir fayda elde etmek istedikleri için değil, sırf inat ve taassuplarından dolayı, istediklerini biliyordu. Yine

Allah, eğer onlara istediklerini vermiş olsaydı bile, onların yine de inanmayacaklarını biliyordu. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bunda bir fayda olmadığını bildiği için, onlara talep ettikleri şeyi vermedi. Şu halde *"Fakat onların çoğu bilmezler"* cümlesinden maksat şudur: "Bu topluluk, bu mu'cizeyi, inat ve taassupları sebebiyle istedikleri zaman, Allah'ın onların bu isteklerini yerine getirmeyeceğini bilmiyorlar... Eğer onlar bunu biliyor ve düşünüyor olsalardı, o mu'cizeleri ondan yararlanmak amacıyla isterlerdi; o zaman da Cenâb-ı Allah onlara, istedikleri bu şeyi verirdi..." Allah en iyi bilendir.

وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا طَآئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّآ اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِى الْكِتَابِ مِنْ شَىْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾

"Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet, ancak Rablerine toplanıp getirilirler.." (En'âm, 38).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Hayvanların da Birer Ümmet Oldukları**

Âyetin daha önceki kısımla münasebeti hakkında şunu deriz: Bu hususta iki izah şekli bulunmaktadır:

1) Cenâb-ı Hak önceki âyette, eğer diğer mu'cizelerin indirilmesi onların yararına olsaydı, onları izhâr edeceğini, ancak, bu mu'cizeleri izhâr etmenin, o mükellefler için bir fayda ifade etmeyeceğini, işte bu sebeple de onları izhâr etmediğini açıklamıştı. Bu cevap ancak, Allahu Teâlâ'nın, kulların faydalarını gözetip buna göre onlara lütufta bulunduğu sabit olduğu zaman tamamlanır... Bundan dolayı yüce Allah, *"Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi de (Allah'ın fazl-ı kereminin, alâkasının, rahmetinin ve ihsanının kendilerine ulaşması hususunda) sizin gibi ümmetlerdir"* diyerek, durumun böyle olduğunu açıklamış ve iyice anlatmıştır. Bu âdeta, müşahede olunan ve hissedilen bir şey gibidir. Allah'ın inayetinin eserleri bütün canlılara ulaştığına göre, eğer

bu ezici mu'cizeleri izhâr etmek kulların yararına olsaydı, Allah onu yerine getirir, onları izhar eder; Allahu Teâlâ'nın, faydaları ve maslahatları hususunda hiçbir canlıya cimri davranmadığı açıkça malum olduğu için, bu hususta da cimri davranması imkânsız olurdu. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu mu'cizeleri izhâr etmeyeceğine delâlet eder. Zira bu mu'cizeleri izhar etmek, kulların faydalarını haleldar eder. İşte, bu âyet ile önceki âyet arasındaki ilgi ve münasebetin izahı budur. Allah en iyi bilendir.

2) Âyetin mâkabli ile münasebeti hakkında **Kâdî** şöyle demiştir: Allahu Teâlâ kâfirleri daha önce zikredip, onların Allah'a döndürülüp haşrolunacaklarını beyan edince, onun peşinden onların haşrolunacaklarını, *"Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir"* sözüyle de beyân etmiştir. Ki bu âyetin maksadı, haşrolunma ve öldükten sonra dirilmenin insanlar hakkında söz konusu olduğu gibi, hayvanlar hakkında da söz konusu olduğunu beyan etmektir.

İKİNCİ MESELE

Hayvanlar, ya yeryüzünde hareket ederler, ya da havada uçarlar. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, yaratmış olduğu bütün canlılar, bu iki vasıftan hâlî değildirler. Yani onlar, ya yeryüzünde hareket ederler veya havada uçarlar. Âyet hakkında birkaç soru vardır:

Âyette Deniz Hayvanları Zikredilmiyor Sorusu

Birinci soru: Hayvanlar, meselâ denizdeki balıklar veya suda yüzüp orada yaşayan başka canlılar gibi, bu iki kısmın hükmüne dahil olmayanlar da vardır:

Cevap: Suda hareket etmeleri bakımından "dâbbe" (kımıldayan, debelenen); suda yüzmeleri bakımından da "uçan..." diye tavsif edilmeleri uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, kuşun havada yüzmesi gibi, o da suda yüzer. Ancak ne var ki, bu hayvanları "kımıldama, debelenme..." ile tavsif etmek, dile, onları uçmakla tavsif etmekten daha yakındır...

Dâbbe Hakkında Bilgi

İkinci soru: "Kımıldanan, debelenen" (اَلدَّابَّة) kelimesini, yeryüzünde olmakla kayıtlamanın anlamı nedir?

Buna şu iki yönden **cevap** verilebilir:

a) Daha açık ve net olanla istidlâlde bulunmak için, Cenâb-ı Hak gökte olanı değil de, özellikle yerde olanı zikretmiştir. Çünkü, gökte olan da, her ne kadar bizim gibi mahlûk, yaratık olsalar da bu açık değildir.

b) Bu sözü zikretmekten maksat şudur: Allah'ın inâyeti, bu canlılar hakkında da söz konusu olunca, bu kesin ve kahir mu'cizeleri izhâr etmek bir fayda temin etseydi, O bunları izhâr etmekten geri durmazdı. Bu maksat ise ancak, derece bakımından insandan daha yüce olanı zikretmekle değil, ondan daha aşağıda olanı zikretmekle tamamlanır... İşte bu anlamdan dolayı, Cenâb-ı Hak, "ed-dâbbe" (kımıldayan, debelenen) kelimesini, yeryüzünde olmakla kayıtlamıştır.

Üçüncü soru: Her uçan iki kanadıyla uçtuğu halde, Cenâb-ı Hakk'ın يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ *"iki kanadıyla uçan"* demesindeki hikmet ve fayda nedir?

Cevap: Buna birkaç yönden cevap veririz:

a) Bu nitelik, Arapların tıpkı نَعْجَةٌ أُنْثَى "dişi koyun"; كَلَّمْتُهُ بِفِيَّ "Onunla, ağzımla konuştum" ve مَشَيْتُ إِلَيْهِ بِرِجْلَيَّ "Ona, iki ayağımla gittim..." tabirlerinde olduğu gibi, te'kîd için getirilmiştir.

b) Bu, bir kimsenin kölesine, çok hızlı biçimde yapmasını murat ederek, طِرْ فِي حَاجَتِي "haydi uç, göreyim seni!" demesi gibidir. Bu takdire göre uçmak, kanatsız olabilir. Nitekim şair **el-Hamâsî** طَارُوا إِلَيْهِ زَرَافَاتٍ وَ وُحْدَانًا "Topluluklar halinde ve tek tek olarak ona (doğru adeta) uçtular" demiştir.

Böylece, Cenâb-ı Hak, "kanat" kelimesini, söz sırf uçmayla ilgili olsun diye zikretmiştir.

c) Allah melekleri vasfederken, *"...melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan..."* (Fâtır, 1) buyurmuştur. Böylece burada da, melekler dışta kalsınlar diye, *"...iki kanadıyla uçan hiçbir kuş olmamak üzere..."* buyurulmuştur. Binaenaleyh biz, bu sözün maksadının, derece bakımından insandan daha yüce olanının zikredilmesiyle değil, daha düşük olanının zikredilmesiyle tamamlanacağını beyan ettik.

Dördüncü soru: "اَلدَّابَّةُ" ve "اَلطَّائِرُ" kelimeleri tekil olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin "اَلْاُمَمُ" (ümmetler) kelimesini çoğul getirmiştir?

Cevap: Hak Teâlâ'nın, *"Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere..."* tabirleri "istiğrak" (kapsamlılık) manasına delâlet edip, وَمَا مِنْ دَوَابٍّ وَلَا طُيُورٍ "Yerde yürüyen canlılar ve kuşlar hariç olmamak üzere.." demeye de gerek kalmayınca, hiç şüphesiz "اِلَّا اُمَمٌ" kelimesi manaya hamledilmiş olur.

İnsan ve Hayvan Ümmetlerinin Benzer Tarafları

Beşinci soru: إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ *"hepsi sizin gibi ümmetlerdir"* buyruğu hakkında **Ferrâ** şöyle demiştir: "Her çeşit canlı, başlı başına bir ümmettir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde, لَوْ لَا أَنَّ الْكِلَابَ أُمَّةٌ مِنَ الْأُمَمِ لَأَمَرْتُ بِقَتْلِهَا *"Şayet köpekler ümmetlerden bir ümmet olmasaydı, onların öldürülmelerini emrederdim"*[63] buyurmuş, böylece de köpeklerin bir ümmet olduğunu beyan etmiştir.

Bu sabit olunca biz deriz ki: Bu âyet-i kerime, yerde yürüyen canlılar (اَلدَّوَابُّ) ile kuşların da bizler gibi olduğuna delâlet etmektedir. Âyet-i kerimede, bu benzerliğin hangi manalarda olduğu hususuna delâlet eden bir açıklama yoktur. Bundan muradın, benzerliğin bütün yönlerden olduğunun söylenmesi de mümkün değildir. Aksi halde o hayvanların, biçim, sıfat ve yaratılış bakımından bizim gibi olmaları gerekirdi ki, bu bâtıldır. Böylece, âyet-i kerimede, bu benzerliğin hangi konular ve durumlar hakkında olduğu hususunda bir delâletin bulunmadığı ortaya çıkmış olur. Bunu açıklar mısınız?

Cevap: Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette insan ile "dâbbe" (kımıldayan, debelenen canlılar) ve kuşlar arasında bir benzerlik bulunduğuna dair vermiş olduğu hükmü tayin etme hususunda ihtilâf etmişler ve şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

Birinci görüş: Vahidî, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cenâb-ı Hak, bu âyetle, "Onlar beni tanıyor, beni birliyor (tevhîd), beni tesbih ediyor ve bana hamdediyorlar..." manasını kastetmiştir. Müfessirlerden büyük bir grup bu görüşü benimseyerek, "Bu canlılar Allah'ı tanıyor, O'na hamdediyor, O'nu birliyor ve O'nu tesbih ediyorlar..." demişler ve bu görüşlerine *"Hiçbir şey hariç olmamak üzere, hepsi O'na hamd ile tesbih eder..."* (İsra, 44) âyetiyle; yine hayvanların vasıfları hakkındaki, *"Her biri duasını da, tesbihini de muhakkak bilmiştir"* (Nûr, 41) âyetini; ve keza Cenâb-ı Hakk'ın, karıncaya ve hüdhüd'e hitap etmesini delil getirmişlerdir ki, biz bu meselenin tahkikini, bu âyetleri tefsir ederken daha geniş olarak ele alıp inceledik...

Ebu'd-Derdâ'nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hayvanların akılları, şu dört şey müstesnâ, her şeyden uzaktır, anlayamaz: Marifetullah,

63 Ebu Dâvûd, Sayd, 1 (III/108).

(Allah'ı tanımak), rızık peşinde koşmak, erkek ve dişinin birbirini tanıması ve onlardan her birinin diğeri için hazırlanması..."

Yine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: مَنْ قَتَلَ عُصْفُورًا عَبَثًا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُعُجُّ إِلَى اللهِ يَقُولُ يَا رَبِّ إِنَّ هٰذَا قَتَلَنِي عَبَثًا لَمْ يَنْتَفِعْ بِي وَلَمْ يَدَعْنِي آكُلُ مِنْ خَشَاشِ الْأَرْضِ *"Kim bir serçeyi boş yere öldürürse, o serçe kıyamet gününde, seslenerek Allah'a gelir de şöyle der: "Ya Rabbi, bu beni boş yere öldürdü. Benden istifade etmediği gibi, yeryüzünün otlarından yememe de müsaade etmedi"* [64]

İkinci görüş: Bu âyetten, "Onlar, tıpkı insanlar gibi, birbirlerine benzemeleri, birbirleriyle ünsiyet edip birbirlerini sevmeleri ve birbirlerinden doğmaları bakımından birer ümmet, birer cemaat ve mahluk olmaları hususunda sizin gibi ümmetlerdir" manası murat edilmiştir.

Ancak ne var ki, bu görüş itibariyle bir kimse şöyle sorabilir: "Âyeti bu manaya hamletmek, nazar-ı dikkate alınacak bir fayda temin etmez. Çünkü bütün canlıların bu nitelikleri taşıdığı, herkes için malum olan bir husustur. Binaenaleyh, bunların böyle olduğunu bildirmede herhangi bir fayda yoktur.

Üçüncü görüş: Bu ifadeden, "Onlar, Allah'ın onların işlerini tedbir edip, onları yaratması ve azıklarını tekeffül etmesi hususunda bizim gibidirler.." manası murat edilmiştir. Bu görüş, varlığı zarurî olarak bilinen şeyleri haber verme hususunda, ikinci görüşe daha yakındır.

Dördüncü görüş: Bundan murat şudur: Allahu Teâlâ insanların halleriyle alakalı olarak ömürleri, azıkları, ecelleri, mutlu (saîd) veya şakî (bedbaht) mı olacakları gibi hususları Kur'ân-ı Kerim'de iyice anlattığı gibi, aynı şekilde bütün canlılar hakkında da bütün bu hususları, yine Kur'ân-ı Kerim'de anlatmıştır. Bunun delili ise O'nun, *"biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık..."* buyurmuş olmasıdır. Halbuki bu cümlenin *"hepsi sizin gibi ümmetlerdir"* sözünün peşinden getirilmesinin faydası ancak bizim söylediğimiz husustur.

Beşinci görüş: Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle, onların kıyamet gününde haşrolunmaları ve haklarının kendilerine verilmeleri hususunda, bizim gibi olduklarını kastetmiştir. Nitekim. Hz. Peygamber (s.a.s)'in يُقْتَصُّ لِلْجَمَّاءِ مِنَ

64 Benzeri ifadeler için, Darimî, Edâhî, 16 (II/84); Müsned, II/166, 197, 210.

الْقَرْنَاءِ *"Kısas yapılarak boynuzludan boynuzsuzların hakkı alınır"*[65] dediği rivayet edilmiştir.

Altıncı görüş: Âyetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda bizim tercih ettiğimiz görüştür ki, o da şudur: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den kesin, açık ve net bir mu'cize getirmesini talep etmişlerdi. Böylece Cenâb-ı Hak da, yardımının insanlara ulaşması gibi, bütün canlılara da ulaşıp yetiştiğini beyan buyurmuştur. Rahmeti ve lütf-u keremi, hayvanlara dahi cimrilik yapmayacak bir dereceye ulaşmış olan bir zat, bu rahmeti ve fazl-u keremi hususunda, insanlara haydi haydi cimri davranmaz.. Böylece, Allah'ın kesin mu'cizeleri izhâr etmekten geri durması, bu mu'cizelerin izhâr edilmesinin, o soranlar için bir fayda temin etmediğine ve o mu'cizelerin, onların taleplerine uygun bir biçimde izhar edilmesinin, onlara çok büyük bir zarar isabet etmesine yol açacağına delâlet etmiştir.

Yedinci görüş: Ebu Selmân el-Hattabî'nin, **Süfyan İbn Uyeyne**'den rivayet etmiş olduğu şu husustur: Bu âyeti okuyunca **Süfyan İbn Uyeyne** şöyle demiştir. "Yeryüzünde bulunan her insanda, hayvanlardan bir kısmına benzeyen bir yön vardır. Meselâ insanlardan kimisi, arslanın saldırması gibi saldırır; bir kısmı kurdun koşması gibi koşar; bir kısmı, köpek gibi havlar; bir kısmı, tavus kuşu gibi bezenir süslenir; bir kısmı da domuza benzer.. Çünkü bakıcısı domuza güzel bir yiyecek getirdiğinde o onu yemez; adam onun çöplüğünden ayrılır ayrılmaz, domuz kendi çöplüğünü ve pisliğini yemeye başlar.. İşte bunun gibi öyle insanlar vardır ki, elli tane hikmetli söz duyar da, onlardan bir tanesini bile bellemez, ama sen bir defa hata etsen, onu hemen kafasına kor, her mecliste onu anlatır..." Daha sonra **Süfyân,** sözüne devamla şöyle demiştir: "Kardeşim, bil ki sen, ancak yırtıcı canlılar ve hayvanlarla haşir neşir olmaktasın.. Binaenaleyh, onlardan iyice sakın ve kendini koru..." İşte bu konuda söylenenlerin tamamı bundan ibarettir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Tenasühe İnananların Bu Âyete Tutunma Çabaları**

"Tenasüh" (ruhların, öldükten sonra başka bir bedene geçmesi) inancını benimseyenler, insan ruhunun, eğer o saîd (mutlu), Allah'a itaatkâr ve gerçek bilgiler ve temiz huylarla muttasıl ise, insanın ölümünden sonra hükümdarların bedenlerine geçtiğini söylemektedirler. "Hatta bu durumdaki ruhlar, melekler âlemine karışır..." Ama ruhlar bedbaht (kötü), câhil

65 Yakın ifadeler için, **Müsned,** I/72; II/235, 323...

ve asî iseler, o zaman da hayvanların bedenlerine geçerler... Bu ruhlar ne zaman daha şakî olup, azabı hak ederlerse, daha âdî, daha şakî ve daha çok zahmet çeken canlılara geçerler.. "Tenasüh" görüşünde olanlar, görüşlerine bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu âyet açıkça her canlının ve kuşun, bizim gibi olduğunu göstermektedir. Halbuki mümâselet (benzerlik) lafzı, bütün zâtî sıfatlar bakımından bir eşitliğin bulunmasını gerektirir. Ama ârizî (sonradan olma) sıfatlara gelince, bu hususdaki eşitlik, benzerlikte nazar-ı itibara alınmaz."

Sonra bu görüşte olanlar, buna ilaveten şöyle demişlerdir: "İşte bununla, bütün hayvanların ruhlarının Rablerini, kendileri için gerçekleşen saâdet ile şekâveti ve Allahu Teâlâ'nın o canlılardan her cinse kendi cinslerinden bir peygamber gönderdiği sâbit olmuştur. Bunlar görüşlerine şöyle delil getirmişlerdir: "Bu âyet ile, canlıların ve kuşların birer ümmet oldukları sâbit olmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, *"Hiçbir ümmet müstesna olmamak üzere, mutlaka içinde bir korkutucu (peygamber gelip) geçmiştir"* (Fâtır, 24) buyurmuştur. Bu âyet açıkça, bu canlılardan her bir tâife (cins) için, Allah'ın kendilerine gönderdiği bir peygamber olduğunu göstermektedir." Sonra onlar bu görüşlerini, Hüdhüd, Karınca kıssaları [Süleyman (a.s)'ın kıssaları] ve diğer Kur'ân kıssaları ile te'kid etmişlerdir.

Bil ki "tenâsüh" görüşünü biz, usul ilminde (Akaid'de) yer alan güzel delillerle çürüttük. Bu âyete gelince, bahsedilen bazı hususlarda insanlar ile diğer canlılar arasında benzerliğin bulunuşunun doğruluğuna dair yeterli şeyler söyledik. Binaenaleyh tenâsühçülerin ileri sürdükleri şeyleri ispat etmeye ihtiyacımız yoktur. Allah en iyi bilendir.

"مَا فَرَّطْنَا فِى الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ" Âyetindeki "Kitab" Hakkında Tefsirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مَا فَرَّطْنَا فِى الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ *"Biz o kitapta, hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* buyurmuştur. Bu ifadedeki "Kitap" ile ne kastedildiği hususunda iki görüş vardır:

1) Bundan murat, Arş'ta ve mahlûkatın bütün hallerini tam ve tafsilatlı olarak kapsayan, semâda ve Arş'ta bulunan Levh-i Mahfûz'dur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kalem, kıyamete kadar olacak her şeyi yazdı ve böylece kurudu"*[66] buyurmuştur.

66 Keşfu'l-Hafâ, 1/332.

2) Bundan murat, Kur'ân'dır. Bu görüş daha açıktır. Çünkü elif-lâm müfret ismin başına geldiğinde, daha önce geçen ve bilinen bir varlığı gösterir. Müslümanlarca, bilinen ve daha önce zikredilmiş olan kitap ise, Kur'ân-ı Kerim'dir. Binaenaleyh bu "kitap" ile, Kur'ân'ın murat edilmiş olması gerekir.

Her Türlü İlme Ait Meselelerin Kur'ân'da Yer Alıp Almaması

Bunun böyle olduğu sâbit olunca, birisi şöyle diyebilir: "Kur'ân'da, tıp ve cebir ilimleri ile, diğer birçok konuların ve ilimlerin detaylı bilgileri bulunmadığı halde ve yine âlimlerin usûl ve fürû ilmine dair mezhepleri ile delillerinin tafsilatı bulunmadığı halde, Cenâb-ı Hak niçin *"Biz o kitapta, hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* buyurmuştur?"

Buna şu şekilde cevap verilir: Hak Teâlâ'nın bu buyruğu "bilinmesi gereken şeylerin beyân edilmiş olması" manasına has olmalıdır. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:

a) "Tefrît" (eksik bırakma) kelimesi, olumlu veya olumsuz yönden, ancak beyân edilmesi gereken şey hususunda kullanılır. Çünkü hiç kimsenin, yapmaya ihtiyaç duymadığı şeyleri yapmamada, tefrit yaptığı veya kusurlu davrandığı söylenemez. Bu kelime ancak, kişinin yapmaya ihtiyaç duyduğu şeylerde kusurlu davrandığında kullanılır.

b) Kur'ân'ın bütün veyahut ekseri âyetleri, bu kitabın indirilişinden maksadın, dini açıklamak, Allah ile O'nun hükümlerini tanıtmak olduğuna, mutabakat, "tazammun" veyahut da "iltizam" olarak delâlet etmektedir. Bu kayıt, Kur'ân'ın tamamından anlaşıldığına göre, bu âyetteki mutlak ifade, bu mukayyed manaya hamledilir.

Kur'ân'ın bütün ilimlerin usûl ve fürûunu (prensiplerini ve tafsilatını) kapsamamasına gelince biz şöyle deriz: "Bütün usûl ilmi Kur'ân'da mevcuttur. Çünkü aslî deliller Kur'ân'da en beliğ bir şekilde zikredilmiştir. Fakat mezheplerin rivayetine ve görüşlerin tafsilatına gelince, bunların Kur'ân'da bulunmasına ihtiyaç yoktur."

Fürû ilminin detayları için de şöyle deriz: "Âlimlerin bu hususta iki görüşü vardır:

Birinci görüş: Onlar şöyle derler: "Kur'ân, icmâın, haber-i vahid'in ve kıyasın şeriatte bir delil olduğuna delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu üç asıldan birinin delâlet edip ortaya koyduğu her şey (her hüküm), aslında Kur'ân'da mevcut demektir."

Vâhidî (r.h), bunun böyle olduğuna şu üç misali göstermiştir:

Birinci misal: Rivayet olunduğuna göre, **İbn Mes'ûd** (r.a), "Dövme yapan ile yaptıranı ve peruk yapan ile takanı kastederek, "Allah'ın kitabında lanet ettiği kimseye, ben niye lânet etmeyeyim ki..." demiştir.

Yine rivayet edildiğine göre bir kadın bütün Kur'ân'ı okumuş, sonra **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a)'a gelerek "Ey **İbn Ümmi Abd,** dün gece Kur'ân'ın iki kapağı arasındaki her şeyi okudum ama onda dövme yapan ile yaptırana lanet edildiğine rastlamadım" dedi. **İbn Mes'ûd** (r a) dedi ki: "Eğer gerçekten okumuş olsaydın, onu bulurdun. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Peygamber size ne verdiyse onu alın"* (Haşr, 7) buyurmuştur. Resûlullah'ın, bize verdiği şeylerden birisi de, لَعَنَ اللهُ الْوَاشِمَةَ وَالْمُسْتَوْشِمَةَ *"Allah, dövme yapan ve yaptırana lanet etti"*[67] buyurmuş olmasıdır."

Ben derim ki: "Bu manayı, Kur'ân'da, bundan daha açık bir şekilde bulmak mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak Nisa Sûresi'nde, *"(onlar) o çok inatçı bir şeytandan başkasına tapmış olmazlar. Allah ona lanet etti"* (En'am, 117-118) buyurmuş ve şeytana lânet ettiğini bildirmiştir. Daha sonra da, şeytanın kötü fiillerini saymış ve o fiillerden biri olarak, *"Onlara muhakkak emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler"* (Nisa, 119) sözünü zikretmiştir. Bu âyetin zahiri, Allah'ın yarattığını değiştirmenin, lâneti gerektirdiğini gösterir.

İmam Şafiî'nin Mes'eleleri Kur'ân'a İrca Etmesi

İkinci misal: Bildirildiğine göre **Şafiî** (r.h), **Mescid-i Haram**'da oturup: "Bana ne sorarsanız sorun, mutlaka ona Allah'ın kitabı ile cevap veririm" demiş. Bunun üzerine bir kimse, "ihramlı birisi bir eşek arısı öldürürse, bunun hükmü nedir?" deyince, **Şafiî** (r.h), "Bu kimseye bir şey gerekmez" dedi. Adam da, "Bu, Allah'ın kitabının neresinde?" diye sordu. O, "Allah, *"Peygamber size ne verdiyse onu alın"* (Haşr, 7) buyurmuştur" der. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e isnat ederek O'nun, عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ مِنْ بَعْدِي *"Benim ve benden sonraki Hulefâ-i Raşidin'in sünnetine yapışın"*[68] dediğini; daha sonra **Hz. Ömer** (r.a)'e isnat ederek, **Hz. Ömer**'in, "ihramlı kimse eşek arısını öldürebilir" dediğini söylemiştir.

Vahidî: "**Şafiî** bu kimseye, Kur'ân'dan, üç merhalede istinbatta bulunarak, cevap vermiştir" der.

67 Müslim, Libas, 119 (III/1677)

68 **Müsned,** III/424

Ben derim ki: "Burada, bundan daha kısa şöyle bir başka yol daha vardır: Müslümanların malları aslında ma'sum (mukaddes, korunmuş)dur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi menfaatine, yaptığı (şer) kendi zararınadır"* (Bakara, 286); *"O, sizden mallarınızı da istemez"* (Muhammed, 36) ve *"Birbirinizin mallarını, haram yollarla yemeyin. Ancak onun, karşılıklı rıza ile olan bir ticaret olması müstesnâ..."* (Nisa, 29) buyurmuş ve böylece ticaret yolu dışında bir yolla insanların mallarını alıp yemeyi yasaklamıştır. Binaenaleyh ticaret söz konusu olmadığı zaman, bu malların (başkasına) haram oluş aslı üzere kalması gerekir. İşte bu umumi prensipler, eşek arısını öldüren ihramlıya, herhangi bir cezanın gerekmeyeceğini gösterir. Çünkü bu umûmî prensiplere tutunmak, bunun hükmünün de aynı durumda olmasını gerektirir.

Şâfiî'nin takib ettiği yol, şu dört derecede, umûmî ifadelere sarılmadır:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Peygamber size ne verdiyse onu alın"* (Haşr, 7) âyetinin umûmî manasına tutunmaktır. Peygamber (s.a.s)'in emirlerinin içine giren şeylerden birisi de, Hulefâ-i Râşidin'e uymaktır.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Benim ve benden sonraki Hulefâ-i Raşidîn'in sünnetine yapışın"*[69] hadisinin umûmî manasına tutunmaktır.

c) **Hz. Ömer** (r.a)'in Hulefâ-i Raşidîn'den oluşunu beyân etmeye tutunmadır.

d) **Hz.** Ömer'in bu meselede herhangi bir ceza gerekmediğini rivayet etmeye tutunmadır. Böylece, bizim söylediğimiz yolun daha kısa olduğu sabit olur.

Üçüncü misal: Vahidî şöyle demiştir: **"Zinâkâr Useyf** hadisinde rivayet edildiğine göre, **Useyf**'in babası Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, "Aramızda Allah'ın kitabı ile hükmet" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لَأَقْضِيَنَّ بَيْنَكُمَا بِكِتَابِ اللهِ *"Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, aranızda Allah'ın kitabı ile hükmedeceğim"*[70] buyurmuş ve sonra, **Useyf**'e çelde (sopa) vurulup sürgüne gönderilmesine; zinâ yaptığı kadının ise, eğer itiraf ederse, recmedilmesine hükmetmiştir. Halbuki Kur'ân'da açık olarak, sopa ile birlikte sürgün cezası geçmemektedir. İşte bu da gösteriyor ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın hükmettiği her şey Allah'ın kitabının aynısı olur."

69 **Müsned,** III/424.

70 **Buhâri,** Sulh, 5.

Ben derim ki: "Bu misal doğru ve gerçektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İnsanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın diye sana (kitabı indirdik)"* (Nahl, 44) buyurmuştur. Hz. Peygamber'in beyan ettiği her şey, bu âyetin hükmüne dahildir. Böylece bu misallerle, Kur'ân-ı Kerîm, icmâ'nın, haber-i vahidin ve kıyasın bir delil olduğuna delâlet edince; yine, bu üç yoldan birisiyle sabit olan her hüküm de gerçekte Kur'ân ile sabit olmuş gibi olunca, işte o zaman Cenâb-ı Hakk'ın: *"Biz o kitapta, hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* beyanının doğru olduğu sübut bulmuş olur. İşte bu görüşün izahı budur ve bu görüş, cumhur-u fukahanın ekserisinin desteklediği görüştür.

Bir kimse şöyle diyebilir: Bu izahın neticesi şudur: Kur'ân-ı Kerim, haber-i vahid ve kıyasın bir delil olduğuna ve bu iki temel asılla sabit olan her hükmün de, gerçekte Kur'ân-ı Kerim ile sabit olmuş gibi olduğuna delâlet etmiş olsa bile biz şöyle diyoruz: *"Biz o kitapta, hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* âyetini bu manaya hamletmek caiz değildir. Zira, *"Biz o kitapta, hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* buyruğunun gayesi, bu kitabı ululamak, yüceltmek ve onu iyice medh-ü senâ etmektir. Binaenaleyh, bu âyeti bu manaya hamledersek, bundan, onu ta'zimi ifade eden bir şey elde edilmez. Bu böyledir, zira biz farz edelim ki Allahu Teâlâ, "icmâ, haber-i vahid ve kıyas ile amel ediniz" buyurmuş olsun; bu durumda âlimlerin ileri sürmüş oldukları bu mana, bu lafızdan da elde edilir. Bu az kelime ile anlatılabilecek olan bir manayı, kendisini ihtiva ettiği için, Kur'ân'ın övülmesine bir sebep kılmak mümkün değildir. Çünkü bu, daha kısa bir yoldan elde edilmesi mümkün olmadığı zaman, büyük bir medh-ü senayı gerektirir. Ama biz, kastedilen bu mananın, söylediğimiz kısa ifade ile anlatılabileceğini açıklayınca, onun Kur'ân'in ta'zimi için zikredilmesinin mümkün olmadığını anlamış oluruz. Böylece bu âyet-i kerimenin, Kur'ân'ı yüceltmek maksadıyla zikredildiği, onların söylediği mananın ise, Kur'ân'ın yüceltilmesini ifade etmediği sabit olmuş olur. Böylece de, "bu âyeti, bu manaya hamletmek caiz değildir" demek gerekmiştir. İşte bu görüşün anlatılması hususunda söylenebilecek şeylerin tamamı bunlardan ibarettir.

İkinci görüş: Bu âyetin tefsiri hususunda bir diğer görüş de şöyle diyenlerin görüşüdür: "Kur'ân, bütün hükümlerin açıklamasını ihtiva etmektedir. Bunu şöyle izah ederiz: "Berâet-i zimmet", bütün mükellefler için asıldır. Mükellefin zimmetinin meşgûl (başkalarına karşı sorumlu) olması ise, ayrı bir delilden dolayıdır. Hakkında mükellefiyet bulunmayan her şeye delil getirmek imkânsızdır. Çünkü hakkında mükellefiyet bulunmayan

şeyler sınırsızdır. Sınırsız ve sonsuz olan şeyleri delillendirmek ise imkânsızdır. Delillendirmek, sınırlı-sayılı şeyler hakkında mümkündür. Mesela Allah'ın kulları üzerinde bin mükellefiyeti vardır ve bunları O, Kur'ân'da zikretmiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'e de bu bin teklifi insanlara ulaştırmasını emretmiş ve bundan sonra da, *"Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* buyurmuştur. Binaenaleyh bu ifade, "Allah'ın insanlar üzerinde bu bin mükellefiyetten başka bir mükellefiyeti yoktur" manasındadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu âyeti, *"bugün sizin dininizi kemâle erdirdim"* (Maide, 3) âyeti ve *"yaş ve kuru her şey istisnasız hepsi apaçık bir kitaptadır"* (En'âm, 59) âyeti ile te'kid etmiştir. İşte bu görüştekilerin izahları bundan ibarettir. Bu konuda meseleyi detaylı olarak ele almak ancak usûl-ü fıkha uygun düşer. Allah en iyi bilendir.

Biz yine tefsire dönelim. Diyoruz ki: **"Vâhidî,** "âyetteki, "مِنْ" edatının zâid olduğunu" söylemiştir. Bu Arapların مَا جَاءَ لِى مِنْ اَحَدٍ "Bana hiç kimse gelmedi" sözündeki "مِنْ" gibidir. Buna göre bu âyet, "Biz, Kur'ân'da açıklamadık hiçbir şey bırakmadık" manasında olur."

Ben derim ki: "Buradaki "مِنْ" edatı teb'îz (kısmîlik) manasınadır. Buna göre âyetin manası: "Biz, Kur'ân'da, mükellefin muhtaç olduğu şeylerden bazısını eksik bırakmadık" şeklinde olur ki, bu "mükellefin bilmeye muhtaç olduğu hiçbir şeyi Allah bu kitapta eksik bırakmadı" manasında mübalağa ifade eder."

Hayvanların da Haşredilecekleri

ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ *"Nihayet ancak Rablerine toplanıp getirilirler"* buyruğu: "Allah, kıyamet günü bütün canlıları ve kuşları bir araya toplar" demektir. Bu husus, *"Vahşî hayvanlar bir araya toplandığı zaman... "* (Tekvir, 5) âyeti ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, يُقْتَصُّ لِلْجَمَّاءِ مِنَ الْقَرْنَاءِ *"Boynuzludan boynuzsuzun hakkı alınır"*[71] hadisi ile kuvvet bulur. Âlimlerin bu hususta iki görüşü vardır:

Birinci görüş: Allahu Teâlâ, bu canlıları ve kuşları, kendilerine haklarını vermek için bir araya toplar. Bu, Mu'tezile'nin görüşüdür. Çünkü hayvanlara, suçları olmadığı halde eziyet etmek ve elem vermek, ancak karşılığında bir şey elde etmeleri durumunda güzel ve yerinde olur. Hayvanlara haklarını vermek vacip olunca, Hak Teâlâ onları, bu bedelleri (hakları) vermek için haşreder (bir araya toplar).

71 Yakın ifadeler için, Müsned, I/72; II/235,323...

İkinci görüş: Bizim âlimlerimizin görüşüdür. Bu görüşe göre, "Allah için bir şeyin vacip olduğunu söylemek imkansızdır. Aksine Allahu Teâlâ, o hayvanları, sırf iradesi ve meşieti ile ve uluhiyyetinin gereği olarak haşreder." Bu görüşte olanlar, Allah'ın karşılık vermesinin vacip olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin yanlış ve imkânsız olduğu hususunda şu delilleri getirmişlerdir:

1) Vacip, yapılmadığı zaman zemmi gerektiren şeydir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın zemmedilmeyi hak etmesi imkânsızdır. Çünkü o zatı gereği kâmildir. Zatı gereği kâmil olanın, haricî bir işten dolayı zemmi hak etmesi düşünülemez. Çünkü zatındaki (kemal), harici bir işin peydah olmasıyla geçersiz olmaz.

2) Allahu Teâlâ, bütün sonradan olma varlıkların (mahlukatın) sahibidir. Sahip ve mâlik olanın, herhangi bir karşılık vermeksizin, sahip olduğu mülk üzerinde tasarrufta bulunması güzel ve yerinde olur.

3) Eğer bir bedel karşılığında başkasına zarar vermek güzel olsaydı; rızası olmadan bir bedeli gerektirdiği için, bizim başka birine zarar vermemiz de güzel olmalıydı. Halbuki bu yanlıştır. Binaenaleyh Allah için bedel vermesinin vacip olduğunu söylemenin yanlış olduğu sabit olur. Allah en iyi bilendir.

Zahmet Çeken ve Kesilen Hayvanların Bedellerini Almaları Meselesi

Bunu iyice anlayınca, **Kâdî**'nin bu konuda söz konusu ettiği bazı detayları zikredelim:

1) **Kâdî** şöyle demiştir: Her canlının, kendisine isabet eden elem ve acıdan ötürü, Allah'tan bir karşılık almaya hakkı vardır. Bu karşılık ona dünyada verilmemiştir. Binaenaleyh Allah'ın, bu canlıları, kendilerine o karşılıkları tastamam ödemek için âhirette haşretmesi aklen vaciptir. Bir alacağı bulunmayan hayvanın haşredilmesi ise aklen gerekmez. Ne var ki Allah, âyette hepsini haşredeceğini haber vermiştir. Bu haşr, naklî deliller bakımından kesindir. Biz, hayvanlar içerisinde, herhangi bir karşılığı hak etmemiş olanların da mutlaka bulunacağını söyledik. Zira bu hayvanlar, çoğu kez her türlü elem ve acıdan korunmuş olarak kalırlar. Sonra da Hak Teâlâ onların acı vermeksizin canını alır. Zira ölürken, bir acının mutlaka mevcut olduğu bir delil ile sâbit değildir. Bu durumda o hayvan, herhangi bir bedel hak etmiş olmaz.

2) Allahu Teâlâ'nın kesilmesine müsaade ettiği her hayvanın, buna mukabil hak ettiği bedel, Allah tarafından verilecektir. Bu hayvanlar birkaç kısımdır:

a) Allah'ın, yenilsin diye kesilmesine müsaade ettiği hayvanlar...

b) Meselâ saldırgan yırtıcılar ve eziyet veren haşereler gibi, insanlara zarar verdiklerinden dolayı, öldürülmelerine müsaade edilen hayvanlar...

c) Hastalıklar yüzünden elem duyan hayvanlar...

d) Ağır şeyleri taşımaları ve zor işlerde çalışmaları için, Allah'ın izin verdiği hayvanlar... Fakat o hayvanlara insanlar zulmederlerse, bunun karşılığı (cezası) o zalim insana âittir.

Yine hayvanlar birbirlerine zulmettiklerinde, bu zulmün cezası, zalim olan hayvana aittir.

Buna göre şayet, "Besmele çekilerek eti yenilmeyen bir hayvan kesildiğinde, bunun bedeli (cezası) kime aittir?" denilir ise, şöyle cevap verilir: "Bu bir zulümdür, binaenaleyh bunun cezası onu kesen insana aittir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s), insanları, yeme maksadı olmaksızın hayvan kesmekten nehyetmiştir.

3) Bu bedelden maksat, o hayvanların akıllı olmaları ve o menfaati elde etmenin yolunun ancak bu kesilmeyi kabul etmeleri olduğunu bilmeleri halinde, kesilmeyi kabul etmelerinden ötürü kendilerine verilecek olan büyük menfaatlerdir. İşte bu, karşılığında elem ve zarar verme güzel olan bir bedeldir.

4) **Kâdî** ve ekseri Basra Mu'tezilîlerinin görüşüne göre, bu karşılık sonludur. Bunu **Kâdî** söylemiştir. Bu, aynı zamanda müfessirlerin çoğunun görüşüdür. Çünkü onlar şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, bu karşılıkları o hayvanlara tastamam verdikten sonra, onları toprak kılar. İşte o esnada kâfir, "Keşke ben de toprak olaydım" der.

Ebu'l Kasım el-Belhî, bu karşılığın ebedî olacağını söylemiştir.

Kâdî, görüşüne şöyle istidlâl etmiştir: "İçimizden birisinin çok ağır bir işi üstlendiği halde, karşılığında devamlı olmayan bir ücret alması normaldir. Binaenaleyh başkasına elem vermenin, ücretinin devamlı olması şartına bağlı olmadığını anlıyoruz."

el-Belhî de, kendi görüşüne şu şekilde delil getirmiştir: "Bu bedelin sona erdirilmesi, ancak o hayvanın canını almak ile mümkündür. Onu

öldürmek ise, bir elem verme ile olur. Bu elem de, başka bir bedeli gerektirir ve bu sonsuza kadar sürer."

Buna şöyle cevap verilir: "Öldürmenin ancak bir elem verme ile olabileceği hususu delil ile sâbit değildir." Allah en iyi bilendir.

5) Hayvanın, başka hayvanda alacağı bir karşılık olduğunda, sen bak. Eğer o zalim hayvanın, Allah'tan alacağı bir karşılık (hak) var ise, bu hakkı, zulmettiği hayvana verilir. Eğer durum böyle değil ise, bu bedelin noksan kısmını Allah tamamlar. İşte Mu'tezile'nin görüşüne göre, bedeller (karşılıklar, haklar, cezalar) hususundaki hükümler kısaca bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِى الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَاِ اللهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَاْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾

"Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklarda (kalmış) sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi delerse, onu saptırır; kimi de dilerse, onu doğru yol üstünde tutar" (En'âm, 39).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ, *"Ancak seni (can kulağı) ile dinleyenler, (senin davetine) icabet ederler. Ölülere (gelince), Allah onları diriltir"* (En'âm, 36) âyeti ile, kâfirlerin inkârda kalplerinin imanı kabul etmeyecek derecede ölü bir noktaya vardığını beyan edince, işte bu manayı iyice ortaya koymak için, bu âyeti zikretmiştir.

b) Hak Teâlâ, diğer canlıların da kadîm olan müdebbirin idaresi ve hakîm bir mukaddirin takdiri altında olduklarına, Allah'ın inayetinin onları da çepeçevre kuşatıp, rahmet-i ilâhinin onlara da ulaştığı hususunda, *"Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir.."* (En'âm, 38) âyetini getirince, bunun peşine de, "bu delilleri yalanlayan ve bu harikulâde şeyleri inkâr edenler, aslında hiçbir sözü duymayan sağırlar, hakkı söylemeyen dilsizler, küfür

karanlıklarına dalanlar ve bu delilleri düşünmekten uzak olanlardır" demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE: **Kâfirleri Sağır ve Dilsiz Diye Tavsif Etmenin Manası**

Âlimlerimiz bu âyete dayanarak, hidayet ve dalaletin ancak Allah'tan olduğunu söylemişlerdir ki, bu şu şekilde izah edilir: Allahu Teâlâ onları sağırlar, dilsizler ve karanlıklar içinde olanlar diye tavsif etmiştir. Bu, onların kör olduklarına işarettir. İşte bu, aynen Bakara Sûresi'ndeki *"(Onlar) sağırlar, dilsizler, körlerdir"* (Bakara, 18) âyeti gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Allah kimi dilerse onu saptırır; kimi de dilerse, onu doğru yol üstünde tutar"* buyurmuştur ki bu, hidayet ve dalâletin ancak Allahu Teâlâ'dan olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Mu'tezile buna karşı şu bakımlardan cevap vermiştir:

1) **Cübbâî** bu âyetin, "Allahu Teâlâ o kâfirleri kıyamet günü haşrederken, sağır ve dilsiz kılar. Onlar da Allahu Teâlâ'nın, âhirette kendilerini sağır, dilsiz kılması, zulmetler içinde bırakması ve böylece cennet yolundan saptırıp, cehennemlik etmesi sebebi ile, gerçekte de böyle olurlar" manasında olduğunu söylemiştir. **Kâdî** bu görüşü şu şekilde desteklemiştir: "Allahu Teâlâ, başka âyetlerde de, bu kâfirleri kıyamet günü yüzleri üstünde sürünür vaziyette, kör, dilsiz ve sağır kılacağını ve onların, sonunda varacakları yerin cehennem olduğunu beyan etmiştir."

2) **Cübbâî** şöyle de demiştir: "Onlar muhtemelen dünyada iken de böyle olabilirler. Binaenaleyh bu onların, âyetleri yalanlamaları sebebiyle, tıpkı dünyevî faydaları elde edemeyen kör ve sağır insanlar gibi, dünya menfaatlerine ulaşamayan ve karanlıklar içinde kalmış kimseler manasında bir mecaz olur. İşte böylece Cenâb-ı Allah, onları bu yönden onlara benzetmiş ve onların sıfatlarını, bu kimselere benzetmiştir."

3) **Ka'bî,** âyetteki *"sağırlar ve dilsizler"* ifadesinin, o kâfirlerin gerçekte böyle olmaları manasına değil, "hor ve hakir kılınmaları" manasına geldiğini söylemiştir. **Ka'bî,** âyetteki, *"Allah kimi dilerse, onu saptırır"* ifadesinin mecazî manada olmadığını, zira her ne kadar burada söz mücmel (kapalı) bırakılmış ise de, bu hususun başka âyetlerde genişçe belirtildiğini söylemiştir. Bu âyetler şunlardır: *"Allah zâlimleri saptırır"* (İbrahim, 27); *"Allah, bununla ancak fasıkları saptırır"* (Bakara, 26); *"Hidayete ermiş olanların ise, hidayetini artırır"* (Muhammed, 17); *"Allah bununla rızasına uyanlara hidayet eder"* (Mâide, 16); *"Allah iman edenlere, o sâbit sözlerinde, daima sebat*

ihsan eder" (İbrahim, 27) ve *"Bizim uğrumuzda cihat edenlere, elbette yollarımızı göstéririz"* (Ankebut, 69). Binaenaleyh bu âyetlerle sabit olur ki, hidayet ve dalaleti dilemek, her ne kadar tefsir etmekte olduğumuz âyette mücmel ise de, diğer âyetlerde uzunca ele alınmış ve açıklanmıştır. Binaenaleyh bu mücmel âyeti, o açık ve tafsilatlı âyetlere hamletmek gerekir.

Mu'tezile'nin Âyetteki Hidayeti Tevil Etmeleri ve Razi'nin Cevabı

Sonra **Mu'tezile** bu âyetin tefsirini daha geniş bir şekilde ele alarak şunları söylemiştir:

a) Âyetteki, *"Allah kimi dilerse, onu saptırır"* ifadesi, "Allah'ın o kimseye lütuf fiillerini vermemesi" manasınadır. Binaenaleyh bu kimseler, o lütuf fiillerinden mahrum bırakılınca sağır ve dilsiz gibi olurlar.

b) Bu, "Allah dilediği kimseleri, kıyamet günü cennetin yolunu ve mükâfatını bulmaktan saptırır. Cennete iletmeyi murat ettiği kimseyi de, sırat-ı müstakim üzere kılar ki, bu (sırat-ı müstakim), mü'minlerin cennete ulaşmak için girdikleri yoldur" manasınadır. Böylece Allahu Teâlâ'nın, hidayeti sadece mü'minler için dilediği gibi, dalâleti de sadece cezaya müstahak kimseler için dilediği sâbit olur.

c) Bil ki Mu'tezile'nin kendisini zorlayarak yaptığı bütün bu izahlar, bu âyeti zâhirî manasına hamletmek aklen mümkün olmasaydı güzel ve yerinde olurdu. Fakat kesin aklî delil ile, bu sözün ancak zahirî manasına hamledilebileceği sabit olursa, böyle zorlanarak elde edilen izahlara başvurmak, cidden uzak bir iş olur. Halbuki biz bir fiilin, ancak sebepleri bulunduğu zaman meydana gelebileceğine delil getirmiş, bu sebepleri yaratanın Allah olduğunu ve sebepler bulunduğu zaman, o fiilin mutlaka meydana geleceğini açıklamıştık. İşte bu üç mukaddime küfür ve imanın Allah'tan olduğunu, O'nun yaratması, takdiri ve tekvini ile meydana geldiğini kesin olarak söylemeyi gerektirir. Kesin ve açık aklî delil ile, âyetin zahiri manasının doğru olduğu sâbit olunca, böylesi zoraki izahlara başvurmak gerçekten yanlış olur.

Hem biz bu izahları, gerek yanlışını ortaya koymak, gerekse çürütmek yönünden, *"Allah, onların kalplerini mühürlemiştir"* (Bakara, 7) âyeti ile diğer (benzeri) âyetlerin tefsirinde, hep yaptık. Binaenaleyh burada o izahları yeniden yapmaya gerek yoktur. Bu mevzuda, doğruya en yakın olan, dalâlet ve hidayetin Allah'ın meşîetine (dilemesine) bağlı olduğunu

söylemektir. Fakat **Mu'tezile**'ye göre bunlar, Allah'a vacip olan şeyler olup istese de istemese de bunları yapması gerekir. İşin hakikatini Allah bilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Âyetlerimizi yalanlayanlar..."* ifadesi ile ne murat edildiği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir: Bazıları bu "âyetler" ile, Kur'ân ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in murat edildiğini söylerken; bazı âlimler de bunun, "bütün delil ve hüccetler" manasına olduğunu söylemişlerdir. En doğru olan bu ikinci görüştür. Vallahu a'lem.

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰىكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ اَوْ اَتَتْكُمُ السَّاعَةُ اَغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُوْنَ ۚ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿٤٠﴾ بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُوْنَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُوْنَ اِلَيْهِ اِنْ شَآءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُوْنَ ۚ ﴿٤١﴾

"De ki: "Bana haber verin bakalım: Eğer size Allah'ın azabı gelir, yahut size kıyamet gelip çatarsa, Allah'tan başkasını mı çağıracaksınız? Eğer (putlarınızın şefaatçi olduğunu söylemekte) sadık iseniz (çağırın onları bakayım!) Hayır, ancak O'nu çağırırsınız.. O da kendisine çağırdığınız herhangi bir şeyi, dilerse açar (giderir) ve siz, eş koşmakta olduğunuz şeyleri unutursunuz.." (En'âm, 40-41).

Bil ki Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin ne kadar cahil olduklarını açıklayınca, onların niteliklerinden bir diğerinin de, kendilerine bir bela gelip başları dara düştüğünde Allah'a yalvarıp yakarmaları; O'na ilticâ edip O'na itaatten yüz çevirmemeleri olduğunu beyan etmiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Arapçada "اَرَاَيْتَكُمْ" Tabiri Hakkında Bilgi**

Ferra şöyle demiştir: Araplar, "اَرَاَيْتَ" fiilini iki manada kullanırlar. Birinci kullanış, "gözün görmesi" manasındadır. Buna göre, meselâ sen bir kimseye, "اَرَاَيْتَكَ" dediğinde, bundan murat, "Seni gördüm mü?" manası olur. Sonra kelime tesniye ve cemî yapılır; buna göre sen meselâ, - اَرَاَيْتُكُمَا "Siz ikinizi gördüm mü? - sizleri gördüm mü?" dersin. İkinci kullanış ise, "bana haber ver!" manasını kastederek, "اَرَاَيْتَكَ" dersin. Bu manayı murat ettiğinde, her durumda, tâ harfinin harekesini fethalı kılarak, اَرَاَيْتَكَ

اَرَاَيْتَكُنَّ - اَرَاَيْتَكُمْ - اَرَاَيْتَكُمَا - "Bana haber ver. Siz ikiniz bana haber veriniz - Siz erkekler, bana haber veriniz - Siz kadınlar, bana haber veriniz.." dersin.

Sen bunu iyice anladığın zaman, biz deriz ki, Basralıların görüşü şudur: Senin, "اَرَاَيْتَكَ" vb. ifadesindeki kâf zamirinin i'rabda mahalli yoktur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ *"Benden şerefli kıldığın bu (adam da) kim oluyormuş, bana haber ver!"* (İsrâ, 62) ifadesidir. Yine Arapçada, اَرَاَيْتَكَ زَيْدًا مَا شَأْنُهُ "Zeyd'in durumunun nasıl olduğunu bana söyle!..." denilir. Eğer sen, bu kâf harfine i'rabda bir mahal, bir yer tanımış olursan, o zaman sen, اَرَاَيْتَ نَفْسَكَ زَيْدًا مَا شَأْنُهُ demiş olursun ki, bu yanlış bir sözdür. Binaenaleyh, bu kâf harfinin i'rabda mahalli olmadığı, aksine bunun hitab için getirilmiş bir harf olduğu sabit olur.

Ferrâ şöyle demiştir: "Eğer, bu kâf harfi te'kid olsaydı, onun tesniyesi ve cem'i tâ harfine göre yapılırdı. Nitekim, bu fiilin tesniyesi ve cem'i kâf harfi olmadığı zaman, tâ harfi üzerinde yapılır.. Cem-i muhâtap sigasında tâ harfi fethalanır ve cemî alameti kâf üzerinde gösterilirse, bu, kâf harfinin te'kid için getirilmediğine delâlet eder.. Baksana, eğer kâf harfi düşürülse, bir topluluk hakkında "اَرَاَيْتَ" denilmesi doğru olmaz.. Böylece, fiildeki mânanın kâf harfine geçtiği ve kâf harfinin gerekli, lüzumlu ve kendisine ihtiyaç duyulan bir şey olduğu sabit olur.

Vâhidî bu görüşe, "Bu delil, "ذٰلِكَ" ve "اُولٰئِكَ" ifadelerindeki kâf harfleriyle geçersiz olur, bozulur. Çünkü, bu kelimelerde cemî alameti, bir hitap harfi olmasına ve isim olmaktan da uzak olmasına rağmen, kâf harfi üzerinde görülmektedir" diyerek cevap vermiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE: **"اَرَاَيْتَ" Tabirinde Muhtelif Kıraatler**

Nafi, اَرَاَيْتَكُمْ - اَرَاَيْتَ - اَفَرَاَيْتَ - اَرَاَيْتَكَ - اَفَرَاَيْتَكَ ve benzeri kelimeleri, Kur'ân'ın tamamında hemzelerin tahfifi ile okumuştur. **Kisaî,** Kur'ân'ın tamamında, (ikinci) hemzeyi terk ederek; diğer kıraat imamları ise, hemzeli olarak okumuşlardır. Hemzenin tahfifinden murat, o hemzeyi, hemze ile, kıyasî olan bir hafifletmeye göre elif arası bir şekilde okumaktır. **Kisaî**'nin okuyuş şekli güzeldir; **İsa İbn Ömer** de aynı şekilde okumuştur ki, bu kullanış şiirde de pek sık olarak geçmektedir. Araplar hafiflik olsun diye, bu gibi yerlerde hemzeyi hazfederek konuşurlar.. Meselâ onlar, سَلْهُ "Ona sor; ondan iste" derler. Nitekim **Ahmed İbn Yahya** da hemzeyi hazfederek şöyle bir beyit nakletmiştir: وَاِنْ لَمْ اُقَاتِلْ فَالْبِسُونِى بُرْقَعًا "Eğer ben savaşmazsam, bana (kadınlar gibi) bir başörtüsü giydirin." O, bu sözüyle

hemzenin var olduğunu kastederek, "فَأَلْبِسُونِى" demek istemiştir.. Hemzenin tahfifi ile okuyanlara gelince, bu okuyuşun sebebi, hemzenin, fiilin ayne'l-fiilinde bulunmasıdır. Allah en iyi bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Başı Darda Kalan Müşrikin Yalnız Allah'a Dua Etmesi**

Âyetin manası şudur: "Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed'e şöyle demiştir: "Ey Muhammed, o kâfirlere 'O Allah'ın azabı, eğer size dünyada iken gelirse veyahut da bu azap size, kıyamet koparken gelirse, siz bu belâyı ve zararı savuşturma hususunda Allah'tan başkasına mı, yoksa Allah'a mı müracaat eder, başvurursunuz?' de.." Onların, bu belâ ve sıkıntıları savuşturma hususunda, putlarına ve tasvirlerine değil de, Allah'a müracaat edecekleri zarurî olarak bilinince, muhakkak ki Cenâb-ı Hak بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ *"Hayır, ancak O'nu çağırırsınız.."* buyurmuştur. Yani, "Sizler, bu belâ ve sıkıntının savuşturulmasını talep etmek için, ancak Allah'a başvurursunuz..." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ *"O da, kendisine çağırdığınız herhangi bir şeyi, ...açar"* buyurmuştur. Yani, "Allah, kendisi sebebiyle duâ etmiş olduğunuz o zararı giderir ve böylece sizler, O'na şirk koştuğunuzu unutursunuz" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) **İbn Abbas:** "Bu, 'Onların bir fayda ve zarar veremeyeceğini bildiğiniz için putları terk eder, onlara duâ etmezsiniz' anlamındadır" demiştir.

b) **Zeccâc,** mananın, "siz onlara dua etmeme konusunda onları adeta unutmuş gibisiniz.." şeklinde olmasının caiz olduğunu söylemiştir ki, bu aynı zamanda **Hasan el-Basri**'nin görüşüdür. Çünkü **Hasan el-Basrî,** bu ifâdeye, "Onlar, unutan kimsenin yüz çevirmesi gibi, o putlardan yüz çevirirler..." manasını vermiştir. Bunun benzeri olan bir âyet de, *"Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, onlar, bunları güzel bir hava ile akar gibi götürdükleri, (yolcular da) bununla sevindikleri zaman ona şiddetli bir fırtına gelip çatar. Her yerden kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki, onlar çepeçevre kuşatılmışlardır!.. (İşte) onlar, Allah'ın dininde halis ve samimi kimseler olarak O'na dua ederler"* (Yunus, 22) âyetidir. Onlar o durumda putlarını hiç anmazlar.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyet, Allah'ın, isterse bazen duaya icabet ettiğini, bazen de icabet etmediğini gösterir.. Zira Cenâb-ı Hak, *"O da, kendisine çağırdığınız herhangi bir şeyi, dilerse giderir..."* buyurmuştur. Bir kimse şöyle diyebilir: "Allah'ın *"Bana dua edin, size icâbet edeyim.."* (Mü'min, 60) şeklindeki buyruğu,

icâbetin (duanın) kabulüne dair kat'iyyet ifâde eder.. Binâenaleyh, bu iki âyet nasıl uzlaştırılabilir?"

Cevap: Biz şöyle deriz: Cenâb-ı Hak, ya bizim âlimlerimizin de görüşü olduğu üzere, sırf meşîetinden dolayı; veyahut da Mu'tezile'nin görüşü olduğu üzere, kulun maslahatını gözetmesi bakımından, duaya bazen kat'î olarak icâbet eder, bazen de kat'î olarak icâbet etmez.. Bu iki durum da mevcut olunca, şüphesiz ki bu iki âyet, bu iki mânaya göre varid olmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Bu âyetin, netice olarak manası şudur: Allahu Teâlâ, putperestlere sanki, "Başınıza çeşitli sıkıntı ve belâlar geldiğinde, putlarınıza ve tasvirlerinize değil de, Allah'a müracaat ettiğinize göre, o halde daha niçin kendilerine tapmakla kesinlikle hiçbir fayda elde edemeyeceğiniz putlara yöneliyorsunuz?" demek istemiştir. Bu söz, bu mânayı, hüccet ve delil getirmenin makbul olması halinde ifâde eder. Ama, hüccet ve delil getirme makbul değil de merdûd addedilir, kabul edilmez; gerekli, vacip olan taklit olursa bu söz düşer, sakıt olur. Binâenaleyh bu âyetin, dinin aslının hüccet ve delil olduğuna delâlet eden delillerin en güçlüsü olduğu sabit olur. Allah en iyi bilendir.

Kullar Gafletten Kurtulup Niyaz Etsinler Diye Allah'ın Belâ Vermesi

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَآ اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَاْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾ فَلَوْلَآ اِذْ جَآءَهُمْ بَاْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

"Celalim hakkı için biz, senden evvelki ümmetlere de peygamberler gönderdik de, kendilerini çetin bir yoksulluk, çeşitli hastalıklarla yakaladık; olur ki, böylece yalvarırlar. İşte onlar, kendilerine bir azabımız gelip çattığı zaman olsun yalvarmalı değil miydiler?! Fakat yürekleri katılaşmış, şeytan da yapmakta oldukları (masiyetleri) kendilerine süsleyip püslemişti..." (En'âm, 42-43).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyette kâfirlerin, başlarına bir musibet geldiğinde Allah'a yöneldiklerini beyan etmiş idi. Daha sonra bu âyette de, onların, yine başlarına aynı türden çeşitli sıkıntılar geldiğinde Allah'a yönelmediklerini; aksine, O'na yönelmeksizin küfürlerinde ısrar ederek, o küfrün üzerinde adeta donakaldıklarını beyan buyurmuştur ki, işte bu, ister ürkütücü âyetler ve mu'cizeler müşahede etsinler veya etmesinler, bizim, "Allahu Teâlâ'nın hidâyete erdirmediği kimse hidayete ermez " şeklindeki görüşümüze delâlet eder. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette bir "hazf" söz konusu olup, bu kelâmın takdiri, وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا اِلٰى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا فَخَالَفُوهُمْ فَاَخَذْنَاهُمْ "Andolsun ki biz, senden önceki ümmetlere nice peygamberler gönderdik de, o ümmetler, peygamberlere karşı çıktılar; böylece de biz onları... yakaladık.." şeklindedir. Zikredilen sözden, hazfedilen bu kısım anlaşıldığı için, bu hazf yerinde ve güzel olmuştur. **Hasan el-Basrî,** âyette geçen "اَلْبَأْسَاءُ" kelimesinin "اَلْبُؤْسُ" kelimesinden alındığını, manasının da "şiddetli fakirlik ve yoksulluk" olduğunu; "اَلضَّرَّاءُ" kelimesinin de "hastalıklar ve acılar" anlamına geldiğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ *"olur ki, böylece yalvarırlar"* buyurmuştur ki, bu, "yalvarsınlar ve yakarsınlar diye, onlara peygamberler göndererek, yoksulluğu ve hastalığı onlara musallat ettik..." demektir. "Tedarru" kelimesinin manası, "huşû" demektir ki, "huşû" da isyân etmeyi, diretmeyi bırakarak, inkıyâd etmek demektir. Bu kelimenin aslı, "zillet" anlamına gelen "اَلضَّرَّاعَةُ" kelimesinden alınmıştır. Nitekim ضَرَعَ الرَّجُلُ - يَضْرَعُ ضَرَاعَةً فَهُوَ ضَارِعٌ – denilir ki, "zelîl ve zayıf olmak anlamına gelir. Buna göre bu âyetin manası, "Allahu Teâlâ Peygamber'ine, kalp katılığında, canları ve malları hususunda çeşitli belâlar ve sıkıntılarla muaheze edilme derecesine ulaşmış olan topluluklara peygamberler gönderdiğini, ama onların inkıyâd ederek yalvarıp yakarmadıklarını bildirmiştir" şeklindedir. Bundan maksat ise, Hz. Peygamber'i teselli etmektir.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, ancak O'nu çağırır (O'na dua eder)siniz* (En'âm, 41) buyruğu, onların yalvarıp yakardıklarına delâlet etmez mi? Halbuki Allah burada, *"Onların kalpleri katılaştı da, onlar yalvarıp yakarmadılar"* buyuruyor?" denilirse, biz deriz ki: Onlar başka topluluklardır, bunlar ise, aynı şekilde diğer başka topluluklardır. Veya biz deriz ki: "Onlar, belâ ve musibeti gidermek maksadıyla Allah'a yalvarıp

yakarmışlar, böylece bunu sırf Allah rızası için yapmamışlardır. İşte bu farktan dolayı, bir yerde olumlu, bir yerde de olumsuz mânanın bulunması güzel olmuştur.

Daha sonra gelen فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا *"İşte onlar, kendilerine bir azabımız gelip çattığı zaman olsun yalvarmalı değil miydiler?"* buyruğunun gayesi, onların yalvarıp yakarmadıklarını bildirmektir. Kelâmın takdiri ise, "Onlara azabımız gelip çattığı zaman yalvarıp yakarmadılar" şeklindedir. Bu âyette "لَوْ لَا" kelimesinin zikredilmesi, onların yalvarıp yakarmayı terk etme konusunda inatları, kalplerinin katılığı ve onların, şeytanın süsleyip püslediği amellerini beğenmelerinden başka bir mazeretlerinin bulunmadığını ifâde eder. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Cübbaî, *"olur ki, böylece yalvarırlar"* buyruğuna tutunarak şöyle demektedir: "Bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, onların yalvarıp yakarmalarını ve iman etmelerini dilediği için, onlara peygamberler gönderdiğine ve onlara yoksulluğu ve çeşitli hastalıkları musallat ettiğine delâlet eder.. Bu da, Allahu Teâlâ'nın, herkesin tâatte bulunup iman etmesini dilediğini gösterir."

Cevap: "لَعَلَّ" kelimesi "teraccî" ve "temenni" manası ifâde eder. Bu ise, Allah hakkında imkânsızdır. Halbuki siz bu kelimeyi, Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir neticeyi dilediği manasına hamlediyorsunuz.. Biz bunu şu mânaya hamlediyoruz: Allah onlara, şayet bu kelime Allah'tan başkasına ait olmuş olsaydı, o zaman kastedilecek olan bu mânaya göre muâmele etmiştir... Ama Allah'ın hükmünün ve meşietinin bir illete bağlanmasına gelince bu, delil ile sabit olan şeye göre imkânsızdır.. Sonra biz şöyle diyoruz: Eğer bu âyet, işte bu yönden sizin görüşünüze delâlet ediyorsa, bu bir başka yönden sizin görüşünüzün aksi olan görüşe de delâlet eder. Bu böyledir, zira bu âyet, onların, kalpleri katılaştığı ve şeytan onlara amellerini süsleyip tezyin ettiği için, Allah'a yalvarıp yakarmadıklarına delâlet eder.

Buna göre biz deriz ki, "Eğer bu katılık, onların fiilleri sebebiyle meydana gelmişse, onlar bu fiili meydana getirme hususunda başka bir sebebe muhtaç olmuşlardır... İşte böylece de, teselsül vaki olur. Yok eğer bu katılık, Allah'ın fiili ile meydana gelmişse, o zaman hüküm bizim verdiğimiz hükümdür. Yine farz edelim ki kâfirler, bu çirkin fiili yapmaya, onu şeytanın süslemesi sebebiyle yeltenmiş olsunlar... Ancak ne var ki biz şöyle diyoruz: Şeytan niçin bu çirkin fiilde ısrar etmiştir.. Eğer bu, başka bir

şeytandan dolayı olmuşsa, bu durum, nihâyeti olmayan bir teselsül meydana getirir.. Eğer bu değerlendirmeler geçersiz olursa, mesele neticede şuraya varıp dayanır: Herkes, kalbinde meydana gelen sebeplerden dolayı, bazen hayra yönelir, bazen de şerre yönelir... Sonra, bu sebeplerin Allah'ın yaratması ile meydana geldikleri sabit olmuştur. İşte bu durumda bizim görüşümüz doğru, Mu'tezile'nin görüşü de tamamıyla geçersiz olur.. Allah en iyi bilendir.

Allah'ı Unutanlara Her Türlü Refahın Verilmesi

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَىْءٍ حَتّٰٓى اِذَا فَرِحُوا بِمَآ اُوتُوٓا اَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَاِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾ فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾

"Onun için bunlar kendilerine ne hatırlatıldı, öğüt verildiyse onları unutunca üzerlerine her şeyin kapılarını açtık, nihayet kendilerine verilen o şeyler yüzünden ferahlandıkları vakit de onları ansızın tutup yakalayıverdik ve artık o anda onlar bütün ümitlerinden mahrum kaldılar.. İşte bu suretle, zulmedenler gürûhunun ardı arkası kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır" (En'âm, 44-45).

Bil ki, bu söz de birinci kıssanın tamamlayıcısıdır. Orada yüce Allah yalvarsınlar diye onları fakirlik ve hastalıklarla muâheze ettiğini, yakaladığını beyan buyurmuştu. Sonra da bu âyette, onlar, kendilerine hatırlatılmış olan hastalık ve yoksulluğu unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açarak, onları fakirlik ve yoksulluktan kurtarıp rahat, bolluk ve çeşitli nimetlere sevk edeceğini beyan buyurdu. Bundan maksat ise şudur: Allahu Teâlâ, onlara bazen musibet ve belâları musallat kılmak suretiyle muâmele etmiş; ama onlar bundan gereken istifadeyi elde edememişlerdir. Bunun üzerine de Allah onları, bu durumun aksi olan başka bir hale geçirmiştir ki bu da, onlara her türlü hayrın kapılarını açması; onlar için sürur ve saadet vesilelerini kolaylaştırmasıdır.. Ama onlar bundan da yararlanamamışlardır. Bu tıpkı, şefkatli bir babanın, çocuğuna karşı olan şu davranışına benzer: Baba, çocuğunun iyiliği için, ona bazen sert, bazen de

yumuşak davranır.. Onlar kendilerine verilen hayır ve nimetler sebebiyle sevinip, herhangi bir şükür edasında bulunmaksızın ve de herhangi bir mazeret beyanında bulunmaya, tevbe etmeye yönelmeksizin, sevinme ve şımarmadan fazla bir şey yapmadılar... İşte bu sebeple de, biz onları ansızın yakaladık...

Bil ki, فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ *"üzerlerine her şeyin kapılarını açtık..."* buyruğunun manası, "Onlara kapalı olan bütün hayırların ve her şeyin kapılarını açtık..." demektir. حَتّٰى اِذَا فَرِحُوا *"ferahlandıkları zaman"* sözünün manası ise, "Onlar, başlarına gelen bu fakirlik ve hastalıkların, Allah'tan bir intikam almak üzere olmadığını zannedip, Allah da onlara her türlü hayırların kapılarını açınca, bunu kendilerinin hak etmiş olduklarını zannedince, işte o vakit onların kalplerinin katılaşıp öldüğü ve artık kalplerinden hiçbir uyanıklık ve intibahın ümit edilemeyeceği ortaya çıkar.. İşte bu sebeple Allah, fark edemeyecekleri bir yönden, onların başına ansızın azâbını getirivermiştir" şeklindedir. **Hasan el-Basrî:** "Kâbe'nin Rabbi'ne yemin olsun ki, bu âyette kâfir kavimler için bir "mekr" (onların tuzaklarının cezâsı) bulunmaktadır" demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اِذَا رَاَيْتَ اللهَ يُعْطِى عَلَى الْمَعَاصِى فَاِنَّ ذٰلِكَ اِسْتِدْرَاجٌ مِنَ اللهِ تَعَالَى *"Allah'ı, günahlarına rağmen (günahkârlara) nimetler veriyor gördüğünde, bil ki bu, Allah tarafından bir "istidrâc"tır (günahında ilerlemesi için bir süre tanımadır)"*[72] buyurmuş, sonra da bu âyeti okumuştur. Ehl-i meânî şöyle demişlerdir: Onların, selâmet ve afiyet hususunda kaçırmış oldukları şeye hasretleri iyice artsın diye, onlar bolluk ve rahatlık halinde de muâheze olunmuşlardır.

"Müblis" Kelimesinin Manası

فَاِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ *"Artık o anda onlar, bütün ümitlerinden mahrum kaldılar"* cümlesinin manası ise, "Onlar her türlü hayırdan ümitsizliğe düşmüşler ve mey'ûs olmuşlardır" demektir.

Ferrâ: "Müblis" ümitleri sona eren kimse demektir. İşte bundan dolayı, delili sona erdiğinde susup kalan kimseye "قَدْ اَبْلَسَ" denildiğini söylerken; **Zeccâc:** "Müblis"in, çok şiddetli bir üzüntü ve tehassür duyan kimse manasına geldiğini" söylemiştir.

"İblâs" kelimesi Arapçada şu manalara gelir:

a) Helak edici musibetler geldiğinde, kurtulma ümidini yitirme...

72 **Müsned,** IV/145.

b) Delilin sona ermesi, bitmesi, tükenmesi...

c) Kişinin, başına gelen belâlardan dolayı hayrete düşmesi, şaşması... Bütün bunlar ise, birbirlerine yakın manalardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا *"İşte bu suretle, zulmedenler güruhunun ardı arkası kesildi"* buyurmuştur.

"اَلدَّابِرُ" kelimesi, tıpkı çocuğun babasını takip edip onu izlemesi gibi, bir şeyin arkasından gelen, onu izleyen., anlamına gelir. Onların en sonuncusu olduğu zaman, bir kimse hakkında, "دَبَرَ فُلَانٌ اَلْقَوْمَ - يَدْبُرُهُمْ دَبْرًا - دُبُورًا" denilir. Nitekim **Ümeyye İbn Ebi's-Salt** da şöyle demektedir: فَاسْتُؤْصِلُوا بِعَذَابٍ حَصَّ دَابِرَهُمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ صَرْفًا وَلَا انْتَصَرُوا "Onlar köklerini kazıyan bir azap ile helâk olup gittiler... O azabı ne geri çevirebildiler, ne de onu yenebildiler..."

Ebu Ubeyde, "دَابِرُ الْقَوْمِ" ifadesi, "topluluğun en gerisinde gelen kimse..." demiştir...

Esmâî ise: "اَلدَّابِرُ" kelimesi, "asl", "temel" alamına gelir. Nitekim, "Allah aslını, temelini yok etti, götürdü" anlamında olmak üzere "قَطَعَ اللهُ دَابِرَهُ" denilir.

Âyetin "وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" ifadesi hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunun manası şudur: Allahu Teâlâ, arkalarını kesip köklerini kazımasına mukabil, kendi zâtını övmüştür. Çünkü bu durum, o peygamberlere, kâfirlerin şerlerini onlardan uzaklaştırması suretiyle, büyük bir nimet yerine geçer...

b) Yüce Allah onların kalplerinin katılaştığını bilince, şöyle denilmesi gerekir: Onların hayat süreleri ne zaman artarsa, onların küfür ve günahlarının çeşidi de o nispette artar... Böylece de onlar, bu sebeple, daha fazla cezâyı ve azâbı hak etmiş olurlar... Binâenaleyh, onların bu halde iken (yani, günahta daha fazla ileri gitmemişken) yok edilip öldürülmeleri, daha fazla cezâya müstahak olmamalarını iktizâ eder.. Binâenaleyh bu da onlara bir in'âm, ihsân yerine geçmiş olur.

c) Bu hamd ü senâ Cenâb-ı Hakk'ın onları mükellef tutup her türlü mazeret ve gerekçeleri ortadan kaldırarak, en güzel tedbir hususunda mümkün olan her türlü yollarla onları idâre etmek suretiyle Allah'ın onlara olan in'âmına, ihsanına karşılıktır.. Bu da Allah'ın, onları önce fakirlik ve hastalıklar ile yakalayıp, sonrada çeşitli nimet ve iyiliklere geçirip, onlara mühlet vererek, peygamberler göndermesi suretiyle olmuştur. Binâenaleyh onlar azgınlık ve küfre iyice dalınca, Allahu Teâlâ onları yok etmiş ve yeryüzünü onların şerlerinden temizlemiştir. Böylece âyetteki *"Hamd,*

âlemlerin Rabbi olan Allah'adır" ifâdesi, daha önce geçen bunca nimetlere karşı bir hamd olur.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيكُمْ بِهٖ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾

"De ki: 'Bana haber verin! Eğer Allah kulağınızı ve gözlerinizi alırsa, kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa, Allah'tan başka onları size getirip (verecek) tanrı kimdir?' Bak, âyetlerimizi türlü türlü nasıl açıklıyoruz da onlar yine yüz çeviriyorlar" (En'am, 46)

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İnsanın Üzerindeki İlahi Nimetler**

Bil ki bu âyetin burada getirilmesinin gayesi, hür, irade sahibi ve hakîm bir yaratıcının varlığına delil olacak hususları zikretmektir. Bunun izahı şudur: İnsanın en şerefli (kıymetli) uzuvları, kulak, göz ve kalptir. Binâenaleyh kulak, duyma kuvvetinin; göz, görme kuvvetinin; kalp ise, hayat, akıl ve ilmin yeridir. Bundan dolayı, eğer bu uzuvlardan bu özellikler kaybolursa, insanın durumu bozulur, hem dinî, hem de dünyevî hususlardaki menfaatleri yok olur. Halbuki insanda bu kuvvetleri yaratmaya ve onları çeşitli âfetlerle korkulardan korumaya sadece Allah'ın kâdir olduğu zarûrî (açık ve kesin) olarak bilinmektedir. Durum böyle olunca, bu yüce nimetleri ve güzel iyilikleri veren de Allah olmuş olur. Böylece de ta'zîme, medh-ü senâya ve kulluğa sadece Allah'ın müstahak olduğunu söylemek gerekir. İşte bu da, putlara tapmanın fâsit ve yanlış bir yol olduğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, âyetteki, *"Kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa"* ifâdesinin hangi mânaya geldiği hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** (r.a), bunun: "Allah onların kalplerini mühürler de, bu sebepten dolayı hidayeti akledip düşünemezlerse..." manasında olduğunu söylemiştir.

2) Bunun manası şöyledir: "Allah sizin akıllarınızı giderir de, böylece deliler gibi olursanız..."

3) Bu âyetteki "hatm" (mühür vurma)dan murat, öldürmektir yani, "Allah sizin kalplerinizi öldürürse..." demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللهِ *"Allah'tan başka... tanrı kimdir?"* buyruğundaki "مَنْ" (kim) mübteda olarak mahallen merfû; "اِلٰهٌ" kelimesi onun haberi; "غَيْرُ" kelimesi de, "ilâh" lâfzının sıfatıdır. يَأْتِيكُمْ بِهِ *"Onları size getirip (verecek)"* kelimesindeki "hû" (onu, onları) zamiri, fiilin manasına râcî olup, kelamın takdiri, مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللهِ يَأْتِيكُمْ بِمَا اَخَذَ مِنْكُمْ "Allah'ın sizden aldığı o şeyleri, size getirip verecek Allah'tan başka tanrı kimdir?" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Rivayet olunduğuna göre, **Nafî,** "بِهِ اُنْظُرْ" ifadesini, "hû" zamirinin zammesi ile "بِهُ اُنْظُرْ" şeklinde okumuştur. Bu kıraat "فَخَسَفْنَا بِهُ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ" (Kasas, 81) şeklinde okuyanlara göredir. Binaenaleyh bunda ictimâ-i sakineynden dolayı vâv hazfedilmiş ve "بِهُ اُنْظُرْ" olmuş. Diğer kıraat imamları bunu "بِهِ" şeklinde okumuşlardır. Âyetteki "يَصْدِفُونَ" kelimesini **Hamza** ve **Kisâî,** sâd harfini işmâmlı bir zâ harfi şeklinde; diğerleri ise zahir bir sâd şeklinde okumuşlardır ki bu, "Onlar, ondan yüz çeviriyorlar" manasındadır. Nitekim "Ondan yüz çevirdi" manasında "صَدَفَ عَنْهُ" denilir. Âyette geçen, *"âyetlerin tasrifi"*nden murat, neticeye ulaştırma hususunda, her biri bir öncekini takviye edecek bir şekilde, âyetleri çok çeşitli şekillerde getirmektir. Böylece Cenâb-ı Hak, iyice anlatma, izah etme, ortaya koyma ve açıklamasından ötürü *"Ey Muhammed, onların nasıl bundan yüz çevirdiklerine bir bak!"* demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Ka'bî şöyle demiştir: "Bu âyet, Allah'ın onlara anlayış imkânı verdiğine ve onlarda yüz çevirmeyi yaratmadığına delâlet eder. Eğer Allahu Teâlâ onlardaki küfrün yaratıcısı olmuş olsaydı, bu sözün bir manası kalmazdı." Bizim âlimlerimiz de yine bu ayetle istidlâlde bulunarak şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, bu delilin ortaya konulması, iyice anlatılması, enine boyuna ele alınması ve her türlü şüphelerin ondan giderilmesi hususunu iyiden iyiye yaptığını beyân etmiştir. Sonra o kâfirler, mazeret kapısını tamamen kapatan bu iyi açıklamalara rağmen, inat, azgınlık ve küfürlerinde devam ettiler. Ki işte bu, hidayet ve dalâletin ancak Allah'ın hidayeti ve saptırması ile olduğunu gösterir. Binâenaleyh bu âyetin, bizim görüşümüzün

doğruluğuna delâlet edişinin, onlarınkine delâlet edişinden daha kuvvetli olduğu sâbit olur. Allah en iyisini bilir.

Helâk Azabı Gelince, Zarar Eden Kâfirler Olur

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰىكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظّٰلِمُونَ ﴿٤٧﴾

"De ki: "Bana haber verin: Eğer Allah'ın azabı ansızın, yahut açıktan açığa gelip çatarsa, zâlimler güruhundan başkası helake uğratılmış olur mu?" (En'âm, 47).

Bil ki önceki delil, onların kulaklarını, gözlerini ve kalplerini kapıp almaya tahsis edilmiştir. Bu ise, her türlü azap hakkında umumî bir ifâdedir. Buna göre mâna: "Allah'tan başka, azap çeşitlerinden herhangi bir azabı def edecek ve hayırlardan herhangi bir hayrı yaratacak hiç kimse yoktur.. Binâenaleyh başkası değil, her türlü ibâdet çeşitleriyle mabûdun bilhak olması gerekir..." şeklinde olur.

Buna göre şayet, *"ansızın, yahut açıktan..."* buyruğundan maksat nedir? denilirse, biz deriz ki, onların başına gelen azaptan önce, o azabın onların başına geleceğine delâlet eden bir alâmet ya geçmemiş veya geçmiş olur.. Binâenaleyh, birinci durum *"ansızın"*, ikinci durum da, *"yahut açıktan"* ifâdesiyle belirtilmiş dur. Allah birinci durumu *"ansızın"* olarak adlandırmıştır, zira Allah, o azâbı onların başına ansızın getirmiştir. İkinci durum da, *"açıktan"* diye adlandırılmıştır, çünkü bu azabın bizzat kendisi, onların başına gelmiş ve onlar onu tanımışlardır.. Öyle ki, ondan sakınmak mümkün olsaydı, ondan sakınabilirlerdi...

Hasan el-Basrî'den, onun *"ansızın, yahut açıktan"* ifâdesinin manası, "geceleyin veya gündüzün" şeklindedir dediği rivâyet edilmiştir. **Kâdî** şöyle demektedir: Bu sözü, daha önce geçen mânaya hamletmek gerekir... Çünkü, bu azabın alâmetlerini görüp müşahede ettikleri halde, bu azap onlara geceleyin gelmiş olsaydı, bu *"ansızın"* diye isimlendirilemezdi. Yine, şayet bu azap onlara, onlar onun emârelerini hissetmeden gündüzün gelmiş olsaydı, bu da *"açıktan..."* diye isimlendirilemezdi. Ama biz bu ifâdeyi,

daha önce yapılmış açıklamalara hamledersek, o zaman bu söz doğru ve yerinde olmuş olur.

Buna göre şayet, "Siz, azap geldiğinde onda bir ayırım olmayacağını bildiğiniz halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"zâlimler gürûhundan başkası helâke uğratılmış olur mu?"* ifâdesinden ne murat edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Helâk olmak, zâhiren hem iyileri hem de kötüleri içine alsa bile, hakikatte bu helâk kötü olan zâlimlere tahsis edilmiştir. Çünkü iyiler, başlarına gelen bu zarar sebebiyle, Allah katında çok yüce derecelere ve sevaplara müstahak olurlar.. Bu, her ne kadar görünürde bir belâ ise de, ancak ne var ki bu, çok büyük saâdetleri gerektirir...

Zâlimlere gelince, bunların başına belâ geldiğinde hem dünyayı, hem de âhireti kaybederler. İşte bundan dolayı, Allahu Teâlâ "onları helâk olanlar" olarak vasfetmiştir. Bu, müttakî ve temiz olan mü'minin, ister belâlar, isterse nimetler içinde bulunsun, daima "saîd" (mutlu) olduğuna: kâfir olan fâsıkın da, işi nasıl yürümüş olursa olsun, durumları da nasıl farklı farklı bulunursa bulunsun, şakî (bedbaht) olduğuna bir işârettir. Allah en iyi bilendir.

Peygamberlerin Müjdeci ve Uyarıcı Olmaları

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ ۚ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

"Biz peygamberleri, (rahmetimizin) müjdecileri ve (azabımızın) habercileri olmaktan başka (hal ve sıfatlarla) göndermeyiz.. O halde kim iman eder ve (kendini) düzeltirse, onların üzerine hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir. Âyetlerimizi yalan sayanlar(a gelince), onlara da sapmış oldukları fısk yüzünden, azap dokunacaktır..." (En'âm, 48-49).

Bil ki Allahu Teâlâ, geçen âyetlerde, kâfirlerin *"O peygamber'in üzerine, Rabbinden bir âyet (mu'cize) indirilmeli değil miydi?"* (En'âm, 37) dediklerini anlatmış, onlara daha önce geçen çeşitli cevapları vermiş ve peşi sıra da bu âyeti zikretmiştir. Allahu Teâlâ'nın bu âyetten maksadı şunu ortaya

koymaktır: Peygamberler, (Allah'ın rahmetinin) müjdecileri ve (azabının) korkutucuları olarak gönderilmiştir. Onların, âyetler ve mu'cizeler indirmeye güçleri yoktur. Bu, aksine Allah'ın meşietine, emrine ve hikmetine bağlıdır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak: *"Biz peygamberleri, (rahmetimizin) müjdecileri ve (azabımızın) habercileri olmaktan başka (hal ve sıfatlarla) göndermeyiz..."* buyurmuştur. Yani, "Onlar, Allah'a itaat edenlere mükâfat olduğunu müjdeleyip, isyan edenlere de, ilahî cezânın varlığını haber veren ve korkutan kimselerdir. Kim, onların sözlerini tutar ve kalbin işi olan iman ile bedenin işi olan "ıslahı" (güzel hal ve işleri) yerine getirirse, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olacak değillerdir."

"Âyetlerimizi yalan sayanlara (gelince), onlara da sapmış oldukları fisk yüzünden, azap dokunacaktır." Arapçada "mess" (dokunma), arada herhangi bir şey bulunmaksızın, iki şeyin birbirine dokunması ve temas etmesi manasına gelir. **Kâdî:** "Allahu Teâlâ kâfirlerin azap olunmasını, onların fâsık olmaları şartına bağladı. Bu ise, her fâsıkın (günahkârın) aynı durumda olmasını gerektirir" demiştir. **Kâdî**'ye şöyle denilebilir: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bahsedilen vaîdini, (tehdidini) Allah'ın âyetlerini yalanlayan kimselere has kılmış olması ile çelişir. İşte bu da, Allah'ın âyetlerini tekzip etmeyen (yalanlamayan) kimseler için, bu vaîdin söz konusu olmayacağını gösterir. Yine bu, o vaîd-i ilahî'nin kâfirlerin fâsık olmaları şartına bağlanmış olmasını gerektirir. O halde siz niçin Allah'ı tanıyan, O'nun birliğini, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve âhireti kabul eden kimselerin fıskının (günahının), bütün bunları inkâr edenlerin fıskına denk ve eşit olduğunu söylüyorsunuz?" Allah en iyi bilendir.

Peygamber Mülk Sahibi Değildir, Gaybı Bilmez, Melek Değildir

قُلْ لَآ اَقُولُ لَكُمْ عِنْدِى خَزَآئِنُ اللّٰهِ وَلَآ اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَآ اَقُولُ لَكُمْ اِنِّى مَلَكٌ ۚ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَىَّ ۚ قُلْ هَلْ يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ ۚ اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾

"De ki: "Size, 'benim yanımda Allah'ın hazineleri var' demiyorum. Ben gaybı bilmem. Yine size, 'Ben bir meleğim' de demiyorum. Ben, ancak bana vahyolunan şeye uyarım." De ki: "Görmeyenle gören hiç bir olur mu? Düşünmüyor musunuz?" (En'âm, 50).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu, *"Ona, Rabbinden bir âyet (mu'cize) indirilmeli değil miydi?"* (En'âm, 37) isteklerine karşı söylenilecek sözlerin devamındandır. Yani Cenâb-ı Hak, *"O kâfirlere de ki: "Ben, bir müjdeci ve bir korkutucu olarak gönderildim. Benim, Allah'a karşı kendi kendime bir hüküm verme hakkım yok"* buyurmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisinde şu üç sıfatın bulunmadığını söylemesini emretmiştir:

a) Âyetteki, "Benim yanımda Allah'ın hâzineleri var, demiyorum" ifâdesinin anlattığı husus... Bil ki kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer sen, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber isen, O'ndan bize dünyanın fayda ve iyiliklerini çokça verip saadet kapılarını açmasını iste" dediler. Allah da, "Onlara de ki: "Size, Allah'ın hazinelerinin yanımda olduğunu söylemiyorum. O, mülkü dilediğine verir. O, dilediğini azîz, dilediğini zelil kılar. Bütün hayırlar, benim elimde değil, O'nun elindedir" buyurmuştur. Âyetteki "Hazâin" kelimesi, hızâne kelimesinin çoğuludur. Bu, "bir şeyin içinde toplanıp biriktirildiği yer" manasındadır. "خَزَنَ الشَّيْءَ" bir şeyi, kendisine başkasının elleri ulaşamayacak şekilde koruma altına alıp, saklamaktır.

b) Âyetteki, *"Ben gaybı bilmem"* cümlesinin anlattığı husus... Bu, "Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer, Allah'ın bir peygamberi isen, faydalı olan şeyleri elde edip, zararlı olan şeyleri savuşturmaya hazır olalım diye, meydana gelecek fayda ve zararları bize şimdiden haber vermelisin" dediler de, Cenâb-ı Allah, "Ben gaybı bilmem. O halde benden, böyle bir şeyi nasıl istersiniz" de" buyurmuştur. Netice olarak diyebiliriz ki: "O kâfirler, birinci merhalede Hz. Peygamber (s.a.s)'den çok mal istemişler; ikinci merhalede de, gaybları (istikbâli) öğrenmek suretiyle, menfaatleri elde edip, zararlı şeyleri savuşturabilmek için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, gaybları kendilerine bildirmesini istemişlerdir.

c) Âyetteki, *"Size, 'Ben bir meleğim' de demiyorum"* sözünün anlattığı hususdur... Bu, o kâfirler, *"Bu nasıl peygamber? (Bizim gibi) yemek yiyor.. çarşılarda yürüyor, evleniyor ve insanların içine karışıyor"* (Furkan, 7) diyorlardı. Buna karşı Cenâb-ı Hak da, *"Onlara, 'Ben bir melek değilim' de"* buyurdu.

Uluhiyyet ile Nübüvvetin Kesin Ayrılığını Belirtme Hikmeti

Bil ki âlimler, bu üç şeyin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinde olmadığını söylemesinin emredilişindeki hikmetin ne olduğu hususunda şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

Birinci Görüş: Bundan murat, Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin, Allah'a karşı olan tevazuunu, huşu ve hudû'unu, O'nun kulu olduğu itirafını izhar etmesidir. Böylece Allah'a, Hristiyanların Mesih'e inandıkları gibi inanılmamış olur.

İkinci Görüş: Kâfirler topluluğu, Hz. Peygamber'den, kesin mu'cizeler ortaya koymasını istiyorlardı.. Bu onların, meselâ, *"Bizi, dediler, sana katiyyen inanmayız. Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın..."* (İsrâ, 90-93) demeleri gibidir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak âyetin sonunda, *"De ki: "Fe Sübhanallah! Ben, resûl bir beşerden başkası mıyım ki?"* (İsra, 93) buyurmuştur. Yani, "Ben risâlet ve nübüvvetten başka bir şey iddia etmiyorum. Ama sizin talep ettiğiniz şu şeylerin getirilmesi, ancak Allah'ın kudretiyle mümkün olur" demektir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü söylemesinin maksadı, O'nun acziyetini, zayıflığını ve onların kendisinden istemiş olduğu bu mu'cizeleri meydana getirme hususunda müstakil ve bağımsız olmadığını ortaya koymaktır.

Üçüncü görüş: Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Size, benim yanımda Allah'ın hazineleri var demiyorum"* sözünün manası, "Ben kendimin, Allahu Teâlâ'ya mahsus olan bir kudret ile muttasıf olduğumu iddia etmiyorum; *"Ben gaybı bilmem"* cümlesinin manası ise, "Ben kendimin, Allahu Teâlâ'nın ilmiyle muttasıf olduğumu iddia etmiyorum" demektir. Bu iki ifâdenin toplamından, Hz. Peygamber'in uluhiyyet iddia etmediği ortaya çıkar.

Daha sonra Allah, وَلَا اَقُولُ لَكُمْ اِنِّى مَلَكٌ *"Yine size, 'Ben bir meleğim' de demiyorum"* buyurmuştur. Bu böyledir, zira ulûhiyyetten sonra, derece itibariyle meleklerden daha yüce olan hiçbir şey yoktur. Binâenaleyh sözün özü şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Ben ne ulûhiyyet, ne de meleklik iddiasında değilim. Ben ancak, peygamber olduğumu iddia ediyorum.. Bu ise, beşer için meydana gelmesi imkânsız olmayan bir makamdır.. O halde daha nasıl siz, benim sözümü inkâr ve dâvâmı reddetme hususunda mutabakat sağladınız?" demiştir...

İKİNCİ MESELE: Ayette Meleklerin Nebilerden Efdal Olduğuna Delil Var mı?

Cübbaî şöyle demektedir: "Âyet, meleğin peygamberlerden daha üstün olduğuna delâlet etmektedir... Çünkü bu sözün manası, "Ben, bulunduğum mertebeden daha üstün bir mertebe iddia etmiyorum" şeklindedir.

Şayet melek, peygamberlerden daha üstün olmasaydı, böyle denilmesi uygun olmazdı.."

Kâdî de şöyle demektedir: "Eğer bu nefyedilenlerden gaye, tevazûyu ortaya koymak ise, doğruya en yakın olan, bu sözün, meleğin daha efdal olduğuna delâlet etmesidir. Eğer bundan murat, meleklerin dışında, kendisinin gücünün yetmeyeceği birtakım fiillerini yapamayacağını ifâde etmek ise, o zaman bu söz meleklerin daha üstün olduğuna delâlet etmez...

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Hz. Peygamberin Yalnız Vahye Uyması**

اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَيَّ *"Ben ancak, bana vahyolunan şeye uyarım.."* buyruğunun zahiri, Hz. Peygamber'in, ancak vahiy ile hareket ettiğine delâlet eder.. Ki bu da, şu iki hükme işaret eder:

Birinci Hüküm: Bu "nass", Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendiliğinden hiçbir hüküm vermediğine ve ictihad etmediğine; aksine, bütün hükümlerin vahiyden sâdır olduğuna delâlet eder. Bu husus, *"Kendi hevâsından söylemez O. O, kendisine ilkâ edilen bir vahiyden başkası değildir..."* (Necm, 3-4) âyetleriyle de kuvvet kazanır.

İkinci Hüküm: Kıyâsı kabul etmeyenler şöyle demişlerdir: İşte bu "nass" ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sadece kendisine inen vahy ile amel ettiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh, O'nun ümmetinden hiç kimsenin, Hz. Peygamber'e inen vahiyden başkasıyla olmaması gerekir.. Zira Cenâb-ı Hak, *"O'na tâbi olun..."* (A'raf, 158) buyurmuştur. Bu ise, kıyâs ile amel etmenin caiz olmasını nefyeder.. Sonra Cenâb-ı Hak bunu, *"De ki: "Görmeyenle gören bir olur mu?"* ifâdesiyle de te'kid etmiştir. Bu böyledir, zira vahiyden başkasıyla amel etmek, kör kimsenin ameli gibi; vahiyle amel etmek ise, gören kimsenin ameli gibi olur."

Daha sonra اَفَلَا تَتَفَكَّرُوْنَ *"Düşünmüyor musunuz?"* buyurulmuştur ki, bundan murat, aklı olan kimsenin bu iki şey arasındaki farkı bilmesi ve bunu bilmekten gafil olmaması gerektiğine bir dikkat çekme ve tembihtir. Allah en iyi bilendir.

Kur'ân'la Uyarma

وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذِيْنَ يَخَافُوْنَ اَنْ يُّحْشَرُوْٓا اِلٰى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِّنْ دُوْنِهٖ وَلِيٌّ وَّلَا شَفِيْعٌ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُوْنَ ﴿٥١﴾

"Rablerine toplanacaklarından korkanları sen onunla inzar et ki, onların O'ndan başka ne bir dostu, ne de bir şefaatçisi yoktur! Umulur ki, sakınırlar..." (En'âm, 51).

Bil ki yüce Allah, peygamberleri müjdeleyici ve korkutucu olarak tavsif edince, Peygamber'ine, bu âyette, halkı uyarmasını emrederek, وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُوا *"Rablerine toplanacaklarından korkanları sen onunla inzâr et..."* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلْاِنْذَارُ" korkulacak yeri, hususu bildirmektir. **İbn Abbas** ve **Zeccâc,** "بِهِ" kelimesindeki zamirin, Kur'ân'a râci olduğunu, bunun delilinin ise, bu âyetten önceki âyette yer alan, *"Ben, ancak bana vahyolunan şeye uyarım.."* (En'am, 50) cümlesi olduğunu söylemişlerdir.

Dahhâk "وَاَنْذِرْ بِهِ" buyruğundaki zamirin, Allah'a raci olduğunu söylemiştir ki, birinci görüş daha uygundur. Çünkü inzâr edip korkutmak, Allah'ın zâtı ile değil, söz ile olur.

Hak Teâlâ'nın, *"Rablerine toplanacaklarından korkanları..."* sözüyle ilgili olarak şu görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bunlar, daha önce bahisleri geçen kâfirlerdir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s), onları ahiret azabı hususunda korkutuyordu. Böylece, onların bir kısmı bu uyarmadan etkileniyor ve kalbinde çoğu kez Hz. Muhammed (s.a.s)'in söylediği şeyin hak ve gerçek olduğu düşüncesi meydana geliyordu. Böylece bu sözün kâfirlere uygun düştüğü, bunun mü'minler hakkında düşünülemeyeceği sabit olmuş olur. Çünkü mü'minler, kendilerinin Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda haşrolunacaklarını biliyorlardı... Halbuki "ilim", korku ve zannın aksidir. Bir kimse şöyle diyebilir: Mü'minlerin de bu ifâdenin hükmüne dahil olmaları imkânsız değildir. Zira onlar, haşr'a her ne kadar yakînî olarak inanmış olsalar dahi, kendisinden korkulan azâbın başlarına geleceğini yakînen bilemiyorlardı... Çünkü onlar, kendilerinden birisinin iman ve amel-i salih üzere ölmesini; aynı şekilde bu hal üzere ölmemesini de caiz görüyorlardı.. İşte bu sebepten dolayı onların, azabın meydana gelebileceğini caiz görmeleri, bu sebeple de ondan korkmaları sebebiyle, "haşr"dan korkuyorlardı.

İkinci görüş: Bu âyetten maksat, mü'minlerdir. Çünkü "haşr" ve "neşr"in, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin olabileceğini ikrar ve kabul edenler onlardır. O halde, o günün azabından korkanlar da bunlardır.

Üçüncü görüş: Bu âyet herkese şamildir. Çünkü her insan ister haşr'ın olacağına kesinkes inansın, isterse bu konuda şüphesi olsun, "haşr"dan korkar. Çünkü "haşr"a inanmamak, bizzarure (ister istemez kabule mecbur edici bir şekilde) bâtıllığı malum olan hususlardan değildir. Binâenaleyh bu korku, herkes hakkında söz konusudur. Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s) herkese peygamber olarak gönderilen ve bu vazifesini herkese tebliğ etmekle memûr olan, görevlendirilmiş bir zattır.

Bu âyetteki ifâde, "haşr"dan korkanlara tahsis edilmiştir. Zira, onların korkuları, kendilerini, kıyamet günü için hazırlık yapmaya, azık hazırlamaya sevk edeceği için, onların bu inzârdan faydalanmaları daha mükemmel olur..

İKİNCİ MESELE

Mücessime, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabblerine toplanacaklarından.."* tabirine tutunmuştur.. Onlara göre bu tabir, Hak Teâlâ'nın bir mekân ve bir cihette bulunmasını gerektirir; çünkü, "اِلٰى" kelimesi, "intihâ-i gaye" (mesâfenin sona erdiğini bildirmek) içindir.

Cevap: Bundan maksat, "Rablerinin, onların toplanması ve onlara hükmetmesi için yaratmış olduğu yere doğru, mekâna doğru..." manasıdır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kâfirler Hakkında Âhirette Şefaatçi Yoktur**

لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ *"Onların, O'ndan başka ne bir dostu, ne de bir şefaatçisi yoktur"* buyruğu hakkında **Zeccâc** şöyle demektedir: "Başında "لَيْسَ" bulunan bu cümle, hal olmak üzere mahallen mansûbdur. Buna göre sanki, "Onlar, her türlü dost ve şefaatçiden uzak ve mahrum olarak..." denilmek istenmiştir. Bu durumda, hâlde âmil olan kelime "يَخَافُونَ" lâfzıdır. Sonra, burada bir mevzû bulunmaktadır ki o da şudur: "Eğer, *"Rablerine toplanacaklarından korkanlar... "* tabiriyle kâfirler murat edilmiş olursa, o zaman ifâde açıktır. Zira, Allah katında onların hiçbir şefaatçisi bulunmamaktadır. Bu böyledir, çünkü Yahudi ve Hristiyanlar, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz..."* (Maide, 18) diyorlardı. Halbuki Allah, onları bu konuda yalanlamıştır.. Yine Cenâb-ı Hak başka bir âyette, *"Zâlimlerin ne müşfik bir yakını, ne de dinlenebilecek bir şefaatçisi yoktur"* (Mü'min, 18) buyurmuştur.

Ve yine *"Artık, şefaat edicilerin hiçbir şefaati onlara fayda vermeyecek"* (Müddessir, 48) buyurmuştur.

Eğer, bu ifâdeyle murat edilenler Müslümanlar olursa, biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın *"Onların, O'ndan başka ne bir dostu, ne de bir şefaatçisi yoktur"* buyruğu, bizim mü'minlere şefaat edileceği şeklindeki görüşümüze ters düşmez.. Çünkü, meleklerin ve peygamberlerin mü'minlere şefaat etmesi, ancak yüce Allah'ın izni ve müsaadesiyle olur.. Zira Allah, *"O'nun izni olmadıkça, nezdinde şefaat edecek kimmiş?"* (Bakara, 255) buyurmuştur. Binâenaleyh bu şefaat, Allah'ın izni ve müsaadesiyle olunca, gerçekte Allah tarafından yapılmış olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ *"Umulur ki sakınırlar"* buyruğu hakkında **İbn Abbas,** bu ifâdenin manasının, "Onların, dünyada korkmaları, küfür ve isyanlardan vazgeçmeleri için, onları korkut, inzâr et!.." şeklinde olduğunu söylemiştir. **Mu'tezile,** bu ifâdenin "Allahu Teâlâ'nın, kâfirlerden de takvâ ve tâati dileyip istediğine delâlet ettiği.."ni söylemiştir ki, bu şekildeki istidlâller hakkında, daha önce birkaç kez bazı açıklamalarımız geçmişti...

Allah Rızasını Dileyen Fakir Mü'minlere Hor Bakmayın

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَىْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَىْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّٰلِمِينَ ﴿٥٢﴾

"Sabah akşam Rablerine, sırf O'nun "vech"ini dileyerek, duâ edenleri kovma!. Onların hesabından hiçbir şey sana, senin hesabından hiçbir şey de onlara ait değildir ki onları kovup da zâlimlerden olasın..." (En'âm, 52).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyetin Nüzul Sebebi**

Abdullah İbn Mes'ûd'un şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Kureyş'ten bir topluluk Resûlullah (s.a.s)'a uğramışlardı.. O sırada, Hz. Peygamber'in

yanında, Müslümanların zayıf ve fakirlerinden olan **Süheyb, Habbâb, Bilâl, Ammâr** ve başkaları bulunuyordu.. Bunun üzerine onlar, "Sen, kavminden vazgeçerek bunları mı tercih ettin? Biz bunlara mı tâbi olacağız? Onları yanından kov... O zaman belki de, onları kovarsan biz sana uyarız.." deyince Hz. Peygamber (s.a.s): *"Ben, mü'minleri kovan bir kimse değilim"* dedi. **Kureyş;** "O halde biz geldiğimizde onları yanından kaldır; biz kalkıp gittiğimizde ise, istersen onları yanında oturt.." deyince de Hz Peygamber onların iman etmelerini ümit ederek: "Olur" dedi. Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Ömer,** Hz. Peygamber'e, "Bir yapsan da, böylece baksak nasıl olacaklar!.." dedi... Sonra bu Kureyşliler bu hususta ısrar edip, Hz. Peygamber'e, "Bu konuda bizim için bir yazı yazsan..." dediklerinde, Hz. Peygamber, bunu yazması için, bir kâğıt ile berâber **Hz. Ali**'yi çağırtır... İşte bunun üzerine bu âyet nazil olur.. Bunun üzerine Hz. Peygamber o kâğıdı fırlatıp atar. **Hz. Ömer** de, bu sözünden dolayı özür beyân eder.. İşte bu sebeple, **Selmân** ve **Habbâb:** "Bu âyet, bizim hakkımızda nazil oldu.. Hz. Peygamber bizimle berâber oturuyor ve biz O'na, diz kapağımız diz kapağına temas edecek kadar yakın bulunuyorduk.. O, yanımızdan ayrılmak istediğinde, kalkıp gidiyordu.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sabah-akşam Rablerine ... duâ edenlerle berâber candan sabret..."* (Kehf. 28) âyeti indi.. Bundan sonra Hz. Peygamber, biz kendisinden ayrılıp gitmedikçe, o aramızdan kalkıp bizden ayrılmazdı.. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَمْ يُمِتْنِى حَتَّى اَمَرَنِى اَنْ اَصْبِرَ نَفْسِى مَعَ قَوْمٍ مِنْ اُمَّتِى مَعَكُمُ الْمَحْيَا وَمَعَكُمُ الْمَمَاتُ *"Ümmetimden bir toplulukla beraber kendimin de sabretmemi bana emretmeden, beni öldürmemiş olan Allah'a hamdolsun.. Hayatım da sizlerle beraberdir, ölümüm* de..."[73] dedi.

İKİNCİ MESELE: Bu Âyeti Yanlış Anlayıp Peygamber'in İsmet Vasfını Anlamayanlar

Peygamberlerin (a.s) masumiyetini ta'n ve tenkit eden kimseler, bu âyetle birkaç yönden istidlâl etmişlerdir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) o mü'minleri kovmuş.. Halbuki, Allah, Peygamber'ini böyle bir fiilden yani kovmaktan nehyetmiştir.. Binâenaleyh, bu kovma işi bir günah olmuş olur...

b) Allahu Teâlâ, *"O zaman, onları kovarsın, (ama) zâlimlerden olursun"* buyurmuştur. Halbuki, Hz. Peygamber'in onları kovduğu sabittir. Binâenaleyh, "O'nun zâlimlerden olduğu"nun söylenmesi gerekir.

73 Hadisin bir kısmı için, Ebu Davûd, İlim, 13, (III/322).

c) Allahu Teâlâ, Hz. Nûh'un, *"Ben iman edenleri kovucu değilim..."* (Hûd, 29) dediğini nakletmiştir. Daha sonra da, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bütün güzel ameller hususunda, önceki peygamberlere uymasını emretmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy..."* (En'âm, 90) buyurmuştur. İşte bu yola ittibâ etmiş olması sebebiyle, Hz. Muhammed'in onları tardetmemesi, kovmaması gerekir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber onları kovunca, bu fiil bir günah olmuş olur...

d) Yüce Allah, bu âyeti Kehf Sûresi'nde de zikretmiş ve buna ilâvede bulunarak, *"Dünya hayatının ziynetini arzu ediyorsun da..."* (Kehf, 28) buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Peygamber'ini bir başka âyetinde, dünya hayatının ziynetine iltifât etmekten nehyederek, *"Onlardan bir sınıfa, kendilerini fitneye düşürmemiz için (verdiğimiz ve) faydalandırdığımız (bu) dünya hayatına ait ziynetlere ve debdebelere sakın iki gözünü dikme"* (Tâhâ, 131) buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, Peygamber'i dünya ziynetine iltifât etmekten nehyedip, sonra da, o âyette (Kehf, 28) Peygamber'in dünya hayatının ziynetini istediğini zikredince, bunun bir günah olduğu anlaşılır.

e) O fakir mü'minlerin, bu hadiseden sonra Hz. Peygamber'in yanına girdikleri her seferinde, O'nun, *"Rabbimin, beni kendileri sebebiyle azarlamış olduğu kimseler, sizlere merhaba!.."* veya bu mânaya gelen birtakım sözler söylediği nakledilmiştir ki, bu da, bir günahın bulunduğuna delâlet eder.

Bunların birinci görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Hz. Peygamber (s.a.s), o fakir kimseleri, kendilerini değersiz gördüğü ve onların fakirliklerinden kaçındığı için kovmamıştır.. Aksine, Kureyş'in ileri gelenlerinin gelip hazır bulunacakları vaktin dışında, onlarla oturup kalkmak için muayyen bir vakit belirlemiştir. Hz. Peygamber'in bu hareketinden maksadı, o Kureyş'in İslâm'a girmelerini temin etmek için nazik davranmaktır. Belki de Hz. Peygamber (s.a.s) (kendi kendine), *"Bu fakir Müslümanlar, kendilerine takınılan bu tavır sebebiyle, gerek dünya gerekse dinî hususta önemli bir şey kaybetmezler.. Halbuki bu kâfirler, İslâm'a girme ve bu dini elde etme fırsatını kaçırabilirler... Binâenaleyh, bu tarafı tercih etmek daha münasip olur..."* diyordu.. Bu konuda söylenebilecek en son şey şudur: Bu ictihad, hatâ olarak meydana gelmiş olan bir ictihâddır. Ancak ne var ki, ictihaddaki hatâ, affedilmiştir.

Onların ikinci olarak öne sürmüş oldukları, "O'nun, o Müslüman fakirleri kovması, O'nun zâlimlerden olmasını gerektirir..." şeklindeki görüşlerine ise şu şekilde cevap verebiliriz: Zulüm, bir şeyin kendi mahalline konulmamasından ibarettir.. Buna göre mâna, "O fakir ve zayıf Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından büyük bir saygı görüyorlardı. Binâenaleyh, Hz. Peygamber onları o meclisten kovunca, bu bir "zulüm" olmuş olur.. Ancak ne var ki bu, vacip olanı terk etme kabilinden değil, evlâ ve efdal olanı terk etme kabindendir" şeklinde olur.

Diğer görüşlerine verilecek olan cevap da aynıdır. Çünkü, biz bütün bunları evlâ, efdâl, daha mükemmel ve daha uygun olanı yapmama manasına hamlediyoruz.. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Âmir, "بِالْغَدٰوةِ" kelimesini vâv ve ğayn harfinin dammesiyle olmak üzere "بِالْغُدُوَّةِ" şeklinde okumuştur ki, Kehf Sûresi'ndeki (Âyet, 28) kelime de aynen böyle okunur. Diğer kıraat imamları ise, elif ve ğayn harfinin fethasıyla "بِالْغَدٰوةِ" şeklinde okumuşlardır. **Ebu Ali el-Farisî** şöyle demiştir: **İbn Âmir'in** dışında kalan diğer kıraat imamlarının "بِالْغَدٰوةِ" şeklindeki okuyuşlarının izahı şöyledir: Çünkü bu kelime nekire olarak kullanılır. Binâenaleyh, bu kelimenin başına harf-i tarif getirmek suretiyle onu marife, belirli yapmak mümkündür. Ama, "غُدْوَةٌ" kelimesi (harf-i tarifsiz olarak) marifedir. Çünkü bu kelime, alem (özel isim) olarak kullanılan bir kelimedir. Bu böyle olunca, diğer marife kelimelere harf-i tarif getirmek nasıl imkânsız ise, bu kelimenin başına da harf-i tarif getirmenin imkânsız olması gerekir.. Bu kelimenin mushafta vâv ile yazılmış olması, onların görüşlerine delâlet etmez.. Baksana onlar, elif'li olmasına rağmen, "اَلصَّلٰوةُ" kelimesini vâv harfiyle yazmışlardır. İşte burada da böyledir.

Sibeveyh de şöyle demektedir: "غُدْوَةٌ" ve "بُكْرَةٌ" kelimelerinden her biri, cinse alem olmuş kelimelerdir. Nitekim Araplar, "اُمُّ حُبَيْنٍ" kelimesini, akrep cinsine alem kabul etmişlerdir." **Sibeveyh** sözüne devamla şöyle demektedir: "**Yunus, Ebû Amr**'ın, "Sen, marife olduğunu kastederek, لَقِيتُهُ يَوْمًا مِنَ الْاَيَّامِ غُدْوَةُ اَوْ بُكْرَةُ "Günlerden bir gün, sabah veya erkenden onunla karşılaştım..." dediğinde bu kelimeler tenvîn almaz..." dediğini iddiâ etmiştir. Bütün bunlar, âmmenin kıraatini takviye etmektedir."

İbn Âmir'in kıraatinin izahına gelince, **Sibeveyh, Halil**'in şöyle dediğini iddia etmiştir: اَتَيْتُكَ الْيَوْمَ غُدْوَةً وَبُكْرَةً "Bugün erkenden ve sabahleyin sana

geldim.." deyip de, bu iki kelimeyi "kuşluk vakti..." manasına gelen, "ضَحْوَةً" kelimesi gibi kabul etmek caizdir." Allah en iyi bilendir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Âyette Geçen Duanın Namaz Manasına Gelmesi**

يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ *"Sabah-akşam Rablerine dua ederler.."* buyruğu hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:

Birinci Görüş: Bu cümlenin başında geçen "يَدْعُونَ" (duâ) kelimesinin manası, "namaz" olup, yani "Onlar, farz namazlarını kılmak suretiyle Rablerine ibâdet ediyorlar.." demektir. Bu namazlar, sabah ve ikindi namazlarıdır.. Bu, **İbn Abbas, Hasan el-Basrî** ve **Mücâhid**'in görüşüdür. Buradaki "الْغَدٰوةِ" ve "الْعَشِيِّ" kelimeleriyle, gündüzün iki ucunun kastedildiği de söylenmiştir. Buna göre Allah bu iki ucu, onların beş vakit namazlarını kıldıklarına dikkat çekmek için zikretmiştir.

İkinci Görüş: Bu ifâdenin başındaki "duâ" kelimesiyle "zikir" murat edilmiştir. **İbrahim,** "buradaki duânın, zikir manasına geldiğini, âyetin manasının ise, "onlar, Rablerini gündüzün iki ucunda zikrediyorlar" şeklinde olduğunu" söylemiştir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Âyette Geçen "Vech" Kelimesinin Tefsiri**

Mücessime, Allah'a uzuvlar nisbet etme hususunda, *"O'nun "vech"ini dilerler"* ifâdesiyle, meselâ, *"...Rabbinin "vech"i baki kalacaktır.."* (Rahman, 27) âyetinde olduğu gibi, bu kabil diğer âyetlere tutunmuşlardır.

Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "O, Allah'tır, bir tekdir"* (İhlas, 1) buyruğu, tam bir tekliği (vahdâniyyet) gerektirir. Bu ise, cüz ve uzuvlardan meydana gelmiş olmaya aykırıdır. Böylece, âyetteki (En'âm, 52; Rahman, 27) lafızların tevil edilmesi kaçınılmaz olur. Bu tevîl de iki bakımdan yapılır:

a) *"Onun "vech"ini dilerler"* buyruğunun manası, "Onu istiyorlar..." şeklindedir. Ancak ne var ki onlar, ta'zim ve saygı ifâde etmek için "vech" (yüz) kelimesini zikretmektedirler. Nitekim, bu mânada olmak üzere "هٰذَا وَجْهُ الرَّأْيِ" ve هٰذَا وَجْهُ الدَّلِيلِ "Bu, bu görüşün "vech"idir (en güzel izah şeklidir)" ve "bu, delilin "vech"idir (en güzel izah biçimidir)" denilmektedir.

b) Bir zâtı, bir kimseyi seven, onun yüzünü görmek ister. Binâenaleyh, yüzü görmek, sevginin ayrılmaz hususiyetlerindendir. İşte bu sebepten dolayı, "vech" (yüz) kelimesi, sevgi ve hoşnutluğu elde etmek gibi manalardan kinâye yapılmıştır. Bu hususdaki açıklamaların tamamı ise, Cenâb-ı

Hakk'ın, وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ *"Meşrık da Allah'ındır, mağrib de.. Onun için nereye döner, yönelirseniz Allah'ın "vech"i oradadır"* (Bakara, 115) âyetinde geçmişti.

Daha sonra yüce Allah, مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ *"Onların hesabından hiçbir şey sana, senin hesabından hiçbir şey de onlara ait değildir"* buyurmuştur. Âlimler, "حِسَابِهِمْ" (hesaplarından..) ve "عَلَيْهِمْ" (onlara..) kelimelerindeki zamirlerin kimlere ait olduğu hususunda birkaç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

Birinci Görüş: Bu zamirler, müşriklere râcidir.. Buna göre mâna şöyle olur: "Müşriklerin hesabından hiçbir şey sana, senin hesabından hiçbir şey de müşriklere ait değildir. Kullarını istediği ve dilediği biçimde yöneten, tedbir eden ancak Allahu Teâlâ'dır." Bu sözden kastedilen gaye ise şudur: Belki İslâm'a girerler de, böylece küfrün cezâsından kurtulurlar ümidiyle, Hz. Peygamber, bu kâfirlerin bu teklifini kabul ediyordu.. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e, *"Onların küfürden sakınıp sakınmamaları şartını koşma... Zira, hidâyete ileten ve yöneten, tedbir-i umûr eden, ancak Hak Teâlâ'dır"* demiştir.

İkinci Görüş: (Bunun manası şöyledir:) "Onların rızkının hesâbından hiçbir şey sana ait değil ki, onlardan bıkasın ve onları kendinden uzaklaştırasın. Yine senin rızkının hesabı da onların üstüne değildir. Onlara ve sana rızık veren ancak Allahu Teâlâ'dır. Binâenaleyh onları çağır, yanına gelsinler ve onları kovma."

Bil ki bu, Nuh (a.s)'un kıssasına benzeyen bir kıssadır. Hani kavmi O'na, *"Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken, biz sana imân eder miyiz?"* (Şuarâ, 111) demişlerdi de, **Nuh** (a.s) onlara, *"Benim, onların neler yapmakta oldukları hususunda bir bilgim yok. Onların hesabı ancak Rabbime aittir. Eğer ince düşünürseniz..."* (Şuarâ, 112-113) diye cevap vermişti. Onlar, "Bayağı kimseler" ifâdesi ile, değersiz sanatlarla ve işlerle uğraşan kimseleri kastetmişlerdir. Bu âyette de böyledir. Âyetteki فَتَطْرُدَهُمْ *"O zaman onları kovarsın.."* kelimesi, nefyin (menfi cümlenin) cevabıdır ve manası, "onların hesabından hiçbir şey sana ait değil ki onları kovasın. Senin üzerinde onların hesabı yok ki, bu hesaptan dolayı onları kovasın" şeklindedir.

Âyetteki فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ *"Zâlimlerden olursun"* cümlesinin netice olmak üzere, *"o zaman onları kovarsın"* sözü üzerine atfedilmesi caizdir. Çünkü onun zalim olması, o kimseleri kovması sebebi ile olacaktır.

"Zâlimlerden olursun" ifâdesi ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bu, "o kovma sebebi ile, kendisine zulmeden kimselerden olursun" manasındadır.

2) Bu, "O kimselere zulmedenlerden olursun" manasındadır. Çünkü onlar daha çok yakınlığı ve dostluğu hak ettikleri için onları kovmak, onlara bir zulüm olur. Allah en iyi bilendir.

İnsanların Bazısını Bazısı ile İmtihan

وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوٓا اَهٰٓؤُلَآءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا ۗ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِالشّٰكِرِينَ ﴿٥٣﴾

"Biz onlardan kimini kimi ile, (sırf) 'Allah aramızda bunlara mı lütfunu lâyık gördü!' desinler diye, işte böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri daha iyi bilen değil mi?" (En'âm, 53).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ bu âyette, herkesin arkadaşı ile (bir başkası ile) imtihan olunduğunu beyan buyurmuştur. Binâenaleyh bu, zengin kâfir reisler, fakir sahabîlerin kendilerinden önce İslâm'a girip, imanı kabulde yarışmalarına haset ederek: "Eğer biz İslâm'a girecek olsak, o fakir sahabîlere uyduğumuzu ve onlardan daha aşağı derecede olduğumuzu kabul etmemiz gerekir" dediler. Binâenaleyh bu onlara çok ağır geliyordu. Bunun bir benzeri de, *"Bizim aramızda vahiy o (Muhammed'e) mi verildi?.."* (Kamer, 25) ve *"Eğer o bir hayır olsaydı, onlar bizi geçip ona erişemezlerdi"* (Ahkâf, 11) âyetleridir.

Fakir sahabîler o kâfirleri rahatlık, sevinç, güzellik, bolluk ve genişlik içinde görüyor ve şöyle diyorlardı: "Biz bu şiddet, darlık ve rızık azlığı içinde yüzerken, nasıl onlar için bu durumlar oluyor?"

İşte bunun üzerine Cenâb-ı Allah, وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ *"Biz onlardan kimini kimi ile... işte böyle imtihan ettik"* buyurmuştur. Böylece iki gruptan biri, diğerini, dinî makam itibariyle kendinden ileri; öbür fırka ise,

evvelkisini dünyevî makam itibariyle kendinden ileri görüyor ve böylece onlar, "Allah'ın bize üstün kıldığı bu mudur?" diyorlardı.. Ama, işin aslını bilenler ise, Allahu Teâlâ'nın yaptığı her şeyin, hak, doğru, hikmetli ve gerçek olduğunu; bu hususta O'na itiraz edilemeyeceğini bilirler.

Bunlar bu hükmü, ya mâlikiyyet[74] hükmüne göre verirler ki, bu bizim âlimlerimizin görüşüdür; veyahut da, maslahat bakımından bunun böyle olduğunu kabul ederler ki, bu da **Mu'tezile**'nin görüşüne göredir. Böylece onlar, musibetler geldiği zaman sabreden, nimetler ve ihsanlar vaktinde de şükreden kimseler olurlar... İşte bunlar, Hak Teâlâ'nın haklarında, *"Allah, şükredenleri daha iyi bilen değil midir?"* buyurduğu kimselerdir.

***İKİNCİ MESELE:* İnsanın Fiillerini Allah'ın Yaratması Konusu**

Âlimlerimiz bu âyetle, fiillerin yaratılması meselesinde, şu iki bakımdan istidlâl etmişlerdir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Biz onlardan kimini kimi ile... işte böyle imtihan ettik"* buyruğu, o imtihan edilmenin, Allah tarafından olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Halbuki bu imtihandan murat, onların, Allahu Teâlâ'nın o fakirleri din konusunda önder kılması hususunda O'na itiraz etmeden başka bir şey değildir. Halbuki, Allah'a itiraz etmek küfürdür. Bu da, Allahu Teâlâ'nın küfrün yaratıcısı olduğuna delâlet eder.

b) Cenâb-ı Allah, onların *"Allah, aramızda bunları mı lütfuna lâyık gördü?"* dediklerini nakletmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah onlara lütfetti"* ifâdesinden murat, O'nun onlara, kendisine iman etmelerini ve Resûlü'ne tâbi olmalarını lütfetmesidir. İşte bu da, bütün bunların Allah tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Zira, bu imanı yaratan kul olsaydı, ona bu imanı lütfeden Allah olamazdı.. Aksine kulun kendisi, bu imanı kendisine lütfetmiş olurdu.. Binâenaleyh bu âyet, işte bu iki bakımdan, bu meselede bizim görüşümüzün delili olmuş olur.

Cübbâî buna şu şekilde cevap vermiştir: "Teklifte imtihan etmek, sıkıntılara katlanmayı gerektiren bir şeydir... (Buna göre âyetin manası şöyle olur): "Biz bunu ancak, "Bunlar mı?" desinler diye yaptık." Yani, "Onların bir kısmı diğer bir kısmına, inkâr mahiyetinde değil, bir soru olarak, 'Allah aramızda, bunları mı iman lütfuna lâyık gördü?' demeleri için..." demektir.."

74 Âlemde tek mülk sahibi Allah'tır. Mülk sahibi de, mülkünü dilediği gibi işletir. İnsan hakkında da Allah, malikiyyet vasfı ile dilediği şekilde tasarrufta bulunur"(Ç).

Ka'bî de, bizim bu görüşe karşı şöyle diyerek cevap vermiştir: "Onlar sabretsinler veya şükretsinler diye, *"Biz onlardan kimini kimi ile... işte böyle imtihan ettik"* ... Böylece onların işlerinin neticesi, *"Allah aramızda bunlara mı lütfunu layık gördü?"* demeleri olmuştur... Bu tıpkı, *"Bunun üzerine Firavun'un adamları onu yitik olarak aldılar ki o, neticede kendileri için bir düşman ve bir tasa olsun..."* (Kasas, 8) âyeti gibidir..

Bu her iki izaha da şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, delil bulunmaksızın, âyetin zahirini terk etmektir. Özellikle de aklî delil, âyetin zahirinin doğruluğuna delâlet etmektedir.. Bu böyledir, zira bu halleri görüp müşahede etmek gurur ve kibri gerektirip, gurur ve kibir ise, âsî olmayı ve küfürde ısrar etmeyi icap ettirince; bütün bunları gerektiren, icap ettiren de mucip, gerektirici olunca... işte o zaman ilzâm gerekmiş olur. Allah en iyi bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İnsanların Birbiriyle İmtihan Edilmesinin Keyfiyeti**

Onların birbirleriyle imtihan adilmiş olmalarının keyfiyeti hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Zenginlik ve fakirlik, **Nuh** (a.s) kıssasında da bahsettiğimiz gibi, bu imtihanın meydana gelmesine sebep olmuşlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Salih** (a.s)'in kavminin kıssasıyla alâkalı olarak, *"o kibirlenen kimseler, kendilerince hor görülenlere: "Biz, doğrusu o sizin iman eteğinizi inkâr ederek kâfir olanlarız" dedi.."* (A'râf, 76) buyurmuştur.

b) Soylu olanın, daha aşağı makamda olanla imtihan edilmesi...

c) Zekî olan kimsenin aptal kimse ile imtihan edilmesi..

Netice olarak diyebiliriz ki, kemâl sıfatları farklı farklıdır.. Bunların hepsi, tek bir insanda asla bir araya gelmezler.. Aksine bunlar, mahlûklara taksim edilmiştir. Kemâl sıfatları, zâtları gereği sevilirler; binâenaleyh herkes, Allah'ın kendisine vermiş olduğu kemal sıfatlarından dolayı başkasına haset eder..

Ama, kaza ve kader hususunda Allah'ın sırrını iyice kavrayan kimseler ise, kendisinin kısmetine razı olur, başkalarına sataşmaktan geri durur ve dünya ve âhirette güzelce yaşar... Allah en iyi bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hişâm İbnu'l-Hakem şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, cüz'iyyâtı ancak, onlar meydana gelirken bilir..." demiş ve o, bu âyetle istidlâl etmiştir. Çünkü

ona göre, *"fitne..."* (iftinân) kelimesi, denemek ve imtihan etmek demektir. Bu ise, ancak bilgi elde etmek için doğru olur.. Bunun cevabı defalarca geçmiştir...

وَاِذَا جَآءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ اَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوٓءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَصْلَحَ فَاَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٤﴾

"Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman de ki: "Selam sizlere.. Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı: İçinizden kim bilmeyerek bir fenâlık yapıp da sonra arkasından tevbe etmiş ve durumunu düzeltmiş ise, şüphesiz ki O, çok mağfiret eden, çok merhametli olandır" (En'âm, 54).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"وَاِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ " Âyetinin Nüzûl Sebebi**

Âlimler, وَاِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا *"Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman..."* buyruğu hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler bu ifâdenin, sıfatı böyle olan herkes hakkında mutlak bir ifâde olduğunu söylerlerken, diğer bazıları da, aksine bunun, müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendisini kovup uzaklaştırmasını istediği "Ehl-i Suffe" hakkında nazil olduğunu, işte böylece de, Allah'ın onlara bu şekilde ikrâmda bulunduğunu söylemişlerdir.. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, ilk önce onları kovmaktan nehyetmiş, sonra da O'na, onlara bu şekilde izzet ve ikrâmda bulunmasını emir buyurmuştur. **İkrime** şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s), onları gördüğü zaman, önce onlara selâm vererek şöyle derdi: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى جَعَلَ فِى اُمَّتِى مَنْ اَمَرَنِى اَنْ اَبْدَأَهُ بِالسَّلَامِ *"Ümmetim içinde, bana, kendilerine önce selâm vermemi emrettiği kimseleri yaratan Allah'a hamdolsun.."*

İbn Abbas (r.a)'tan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"Hz. Ömer,** sözünden dolayı özür beyan edip, bundan ötürü affını dileyerek Hz. Peygamber'e, "Bununla sadece hayır ve iyilik dilemiştim..." dediğinde, işte bu âyet nâzil oldu.."

Bazı âlimler de şöyle demektedirler: Aksine bu âyet, önce günahlar işleyip, sonra da Allah'ın Resûlü'ne gelerek pişmanlık ve üzüntülerini izhâr eden bir topluluk hakkında nâzil olmuştur.. İşte, bu âyet bu kimseler hakkında nâzil olmuştur..

Bu görüşlerden doğruya en yakın olanı, âyetin umûmî manasına hamledilmesidir.. Buna göre, Allah'a iman eden herkes, buradaki şereflendirmenin hükmüne dahil olur...

En'âm Sûresi Toptan İndiği Halde Onun Âyetleri Hakkında Nüzul Sebepleri Nasıl İzah Edilir

Burada benim bir müşkilim vardır ki, o da şudur: Âlimler, bu sûrenin bir defada nâzil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Durum böyle olunca, daha nasıl, bu sûrenin âyetlerinden her biri hakkında, "Bu âyetin sebeb-i nüzûlü, bizatihi falanca şeydir..." denilebilir?[75]

İKİNCİ MESELE: "Allah'ın Âyetleri" Hakkında Bazı Açıklamalar

"Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman..." buyruğu, yüce ve âlî birtakım sırlar ihtiva etmektedir. Çünkü, Allah'ın dışında kalan her şey, Allah'ın varlığının O'nun celâl, kerem ve kibriyâ (azamet) sıfatlarıyla, O'nun vahdâniyyetinin delilleridir.

Allah'ın dışındaki varlıklar, nihayetsizdir.. Nihâyeti olmayan şeye ise, aklın ayrıntılı ve mükemmel bir biçimde vakıf olması imkânsızdır. Mümkün olan, ancak aklın, âyetlerin ve delillerin bir kısmına muttali olup, o delillerin bilgisi vasıtasıyla Allah'ı bilmeye yönelmesi, sonra da geriye kalanlara icmali (toplu) şekilde iman etmesidir.. Daha sonra bu kimse, hayatı boyunca, bu ıssız çölde seyahat eden ve bu umman içinde yüzen kimse gibi olur.. Bunun bir sınırı olmayınca, tıpkı bunun gibi, kulun o âyetlerin ve delillerin basamaklarında terakkî edip yükselmesinin de sınırı yoktur.. Bu, tafsilatı anlatılamayan genel ve özlü bir giriştir... Sonra kul, bu sıfatlarla muttasıf olduğunda, o vakit Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onlara *"selam sizlere"* demesini emreder.. Böylece selam verme işi, kurtuluşun meydana geldiğinin; Hak Teâlâ'nın *"Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı..."* buyruğu, o emin oluşun peşinden, O'nun rahmetinin tahakkuk ettiğinin müjdeleri olmuş olur..

---

75 Râzi merhumun buna cevap vermesi beklenir idi. Fakat anlaşılan o cevap vermemiş, sadece müşkilini ifade etmekle yetinmiştir (Ç).

"Selam ve selâmet, kurtuluş, emin olmak" ifâdesine gelince, bu, zulmetler âleminin denizinden, maddî âlemler merkezinden, belâlar ve muhâlefetler, karşı gelmeler kaynağından, tağyir ve tebdiller yerinden kurtulup emin olmak anlamına gelir.. Kerâmetler (ikramlar) ise, salih-bâkî amellere, mahzâ mukaddes ve yüce olan şeylere, nurlar âleminin dünyasına ulaşmak ve celal duvarlarının basamaklarına yükselmekle olur..

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "Selamün Aleyküm" Tabirinin Açıklanması**

Zeccâc, Müberred'den şunu nakletmiştir: "اَلسَّلَامَةُ" kelimesi Arapça'da şu dört manaya gelir:

a) Dua manasına.. "سَلَّمْتُ سَلَامًا" tabiri bu manayadır..

b) Kelime, Allah'ın isimlerinden bir isimdir. "اَلْاِسْلَامُ" kelimesinde olduğu gibi...

c) Büyük bir ağacın adı olmak.. Öyle zannediyorum ki bu ağaç, bu adı afetlerden emin olduğu için almıştır..

d) Çok sert bir taşın adı.. Bu taş da, bu adı yumuşaklıktan emin olduğu için almıştır..."

Sonra **Zeccâc** şunu söylemiştir: سَلَامٌ عَلَيْكُمْ *"Selam sizlere"* buyruğundaki "Selam" kelimesinin şu iki manaya gelmesi muhtemeldir:

1) Bunun, "اَلسَّرَاحُ" ve "اَلتَّسْرِيحُ" (salıvermek, bırakmak) mastarlarında olduğu gibi, "سَلَّمْتُ تَسْلِيمًا - سَلَامًا" bir mastar olmasıdır. Buna göre, "سَلَّمْتُ عَلَيْهِ سَلَامًا" ifadesinin manası, "O'na, dini ve canı hakkında, bela ve musibetlerden emin olması için dua ettim..." şeklindedir. Buna göre "selâm", "teslim" (emin kılmak, sâlim kılmak) manasındadır.

2) Selam kelimesi, "اَلسَّلَامَةُ" kelimesinin çoğuludur. Buna göre senin, "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ" sözünün manası, اَلسَّلَامَةُ عَلَيْكُمْ "Esenlik sizin üzerinize olsun" şeklindedir..."

Ebu Bekr İbnu'l-Enbari şöyle demektedir: "Bir topluluk, "اَلسَّلَامُ" kelimesinin "Allah"ı ifade ettiğini söylemişlerdir. Buna göre "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ" tabirinin manası, "Allah sizi hep korur gözetir; korusun gözetsin" manasında olmak üzere اَللّٰهُ عَلَيْكُمْ "Allah üzerinizdedir" demektir. Bu görüş, "selam" lafzı, "فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" buyruğunda nekire olarak getirildiği için, bu âyet hakkında söylenilmesi uzak olan bir görüştür. Ama bu kelime "اَلسَّلَامُ" şeklinde gelseydi, o zaman bu izah doğru olurdu...

Ben derim ki "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" ifâdesi hakkında, ben doyurucu ve mükemmel bölümler yazmıştım.. Ayrıca bu hususu, Tevbe Sûresi'nde de açıklamıştım.. Bunu açıklamanın yeri burası değildir... Bu meselenin ele alındığı yere geldiğim zaman, bu konu daha mükemmel olacaktır.. Allah en iyi bilendir.

Merhametin Allah'a Vacib Olmasının İzahı

كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ *"Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı"* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapların كُتِبَ كَذَا عَلَى فُلَانٍ "Falancanın üzerine yazıldı, farz kılındı" tabiri, vâcip kılmayı ifâde eder. "عَلَى" harf -i cerri de aynı mânayı ifâde eder. Binâenaleyh, bu ikisinin toplamı, vacip kılmada çok ileri bir dereceyi gösterir. Binâenaleyh bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, vücûbiyyet üzere, kullarına merhametli ve onlara merhametli olmasını gerektirir.

Âlimler, bu vücûbiyyetin sebebi hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bizim âlimlerimiz, "Allah'ın kulları hakkında dilediği ve istediği biçimde tasarrufta bulunma yetkisi vardır.. Ancak ne var ki O, bir lütuf ve kerem olsun diye, merhamet etmeyi kendisine vacip kılmıştır" demişlerdir.

Mu'tezile ise şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, kötü olan şeylerin kötülüklerini bilip, kendisinin de bu kötülüklerden müstağni (uzak) olduğunu anlayınca, bu, onu bu kötülükleri yapmaktan men eder.. Eğer o bunu yapsaydı, bu bir zulüm olurdu.. Zulüm ise, kabîh (çirkin) bir şeydir. Allah'tan kabîh olan şeylerin sâdır olması ise imkânsızdır." Bu mesele kelâm ilminde son derece önemli olan açık meselelerden birisidir.

***İKİNCİ MESELE:* Allah'ın Zatı Hattında "Nefs" Tabirinin Kullanılması**

Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın "zât"ına "nefs" adının verilmesinin imkânsız olmadığına delâlet etmektedir. Nitekim تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ *"Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise, senin nefsinde olanı bilmem"* (Mâide, 116) âyeti de buna delâlet etmektedir. O halde bu âyetlerde geçen "nefs" kelimesi, "zât" ve "hakikat" manasındadır. Ama, madde ve kandan mürekkep olan şey manasında "nefs"e gelince, Allah böyle olmaktan münezzehtir, yücedir. Zira Allah cisim olsaydı, "mürekkep" bir varlık olurdu. Halbuki "mürekkep" olan varlık, "mümkin" varlıktır. Hem, Allah tekdir. Tek olan, "mürekkep" olmaz.. Mürekkep olmayan da, cisim olmaz. Hem

Allah "müstağnî"dir (hiçbir şeye muhtaç olmayandır); "müstağnî" olan ise, mürekkep olmaz. Mürekkep olmayan ise cisim olmaz..

Yine cisimler mahiyetlerinin tamamında, birbirlerine benzerler.. Binâenaleyh, Allah bir cisim olsaydı, O'nun bir benzeri olurdu. Bu ise yanlış ve asılsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *O'nun benzeri gibisi yoktur"* (Şûrâ, 11) buyurmuştur.

Aklî delillere gelince, bunlar pek çok olup, açık, kuvvetli ve aşikârdırlar... İşte bunlardan ötürü Allah'a hamdolsun.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: *"Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı"* buyruğu, "Allahu Teâlâ'nın, kâfirde küfrü yarattığının, sonra da ona devamlı olarak azap edeceğinin söylenmesine; yine "Allahu Teâlâ'nın, kâfiri imandan men edip, sonra da onu iman etmekten men ettiği halde, ona iman etmesini emrederek, ona, iman etmediği için azap edeceğinin" söylenmesine ters düşer.." **Mu'tezile**'nin bu görüşüne âlimlerimiz şu şekilde cevap vermişlerdir: "Allahu Teâlâ zarar ve fayda veren, dirilten ve öldürendir. Binâenaleyh O, hem bu derece ileri merhamet sahibi, hem de bu derece celal ve hakimiyet sahibidir. Bu sebeple, bu iki durum arasında herhangi bir aykırılık yoktur."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazı âlimler şöyle derler: "Allahu Teâlâ Peygamber'ine, o mü'minlere *"selam sizlere... Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı..."* demesini emredince, bu ifâde, Allah'ın sözü olmuş olur. Bu da, Hak Teâlâ'nın, onlara daha dünyada iken *"Selam sizlere... Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı..."* dediğine delâlet eder.

Sözün özü şudur: Allahu Teâlâ bazı insanlara, ölümlerinden sonra, *"Rahim Rab(lerinden, onlara) sözlü olarak bir "selâm"* (Yâsin, 58) diyeceğini va'detmiştir. Sonra birtakım kimseler, ömürlerini Allah'a kulluk yolunda tüketmişler, böylece de sanki daha dünyada iken kıyâmet âlemine geçmişlerdir. Hiç şüphesiz bunlar ölümlerinden sonra olmak üzere va'dedilen o "selam", daha onlar dünyada iken oluvermiştir."

Bazı âlimler de, "Hayır, bu Allah'ın kendi buyruğu değil, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o mü'minlere söyleyeceği sözü ve ifâdesidir" demişlerdir. Her iki mânaya göre de, bu selamlayış, yüce bir mertebeyi ifâde eder.

Cehalet Sebebiyle Günah İşlemenin Manası

Sonra Hak Teâlâ, أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ *"İçinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapıp da sonra arkasından tevbe etmiş ve kendini düzeltmiş ise..."* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu ifâde, küfürden (inkârdan) tevbe etmeyi içine almaz. Çünkü bu söz, Hak Teâlâ'nın, *"Âyetlerimize iman edenler sana geldiği zaman..."* ifâdesi ile anlattığı kimseler için bir hitaptır. Binâenaleyh bu tevbeden muradın, Müslüman kimsenin günahlarından ötürü yapacağı tevbe olduğu sâbit olur. Âyetteki, *"bilmeyerek"* kaydı ile, "hatâen ve yanlışlıkla" manası kastedilmemiştir. Çünkü hata ve yanlışlık için tevbeye gerek yoktur. Aksine bu ifâdeden murat, arzu ve hevesler yüzünden işlediğin günahlarındır. Binâenaleyh bu âyetle kastedilen Müslüman bir kimsenin, günah olduğunu bile bile bir günaha yeltenip, onu işlemesi, sonra da bundan gerçek mânada tevbe etmesi ve Allahu Teâlâ'nın onun tevbesini kabul etmesinin açıklanmasıdır.

***İKİNCİ MESELE:* "فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ" deki Faklı Kıraatlere Göre İzahlar**

Nâfî, "أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ" ifadesindeki, "أَنَّ" edatının hemzesini fetha, "فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ" ifadesindekini de kesre ile "إِنَّهُ" şeklinde okumuştur. **Âsım** ve **İbn Âmir,** her ikisini de fetha ile, diğer kıraat imamları ise her ikisini de kesre ile okumuşlardır. Ayetteki birinci "إِنَّ" edatının hemzesinin fetha okunması, bunun, kendinden önce geçen rahmet kelimesinin tefsiri (izahı) olmasından ötürüdür. Buna göre sanki, كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ "Rabbiniz kendi üzerinde, 'içinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapar da..' diye yazdı" denilmektedir. İkinci "أَنَّ" edatının hemzesinin fetha okunması ise, bunun birinciden bedel kılınmasından ötürüdür. Bu tıpkı أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ *"O size, 'öldüğünüz ve bir toprak, bir kemik olduğunuz vakit, mutlaka çıkarılacaksınız' diye mi va'ediyor"* (Mü'minûn, 35), كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ *"(O şeytan) üzerine şu (hüküm) yazılmıştır; "Kim onu dost edinirse, şüphesizo şeytan, onu saptırır"* (Hacc, 4) ve أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ *"Hala şu hakikati anlamadılar mı? Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı yan çizerse, ona, içinde ebedi kalıcı olmak üzere, cehennem ateşi vardır"* (Tevbe, 63) âyetlerinde olduğu gibidir.

Ebû Ali el-Fârisî şöyle demiştir: "Birincisini fethalı okuyanlar, onu "rahmet" kelimesinden bedel yapmışlardır. İkincisini fetha okuyanlar ise, ya

ona, kendisini geçmiş bir haber takdir etmişlerdir; buna göre takdir, "فَلَهُ اَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ" şeklindedir. Bu, "onun için, Allah'ın mağfireti ve rahmeti vardır" manasındadır. Yahut da, bu ifâdenin haber olacağı bir mübteda takdir etmişlerdir ve bu takdir, فَاَمْرُهُ اَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ "Onun işi, Allah'ın ona mağfiret ve rahmet etmesidir" şeklinde olur. Her iki hemzeyi kesreli olarak okuyuşun sebebi ise şudur: "Cenâb-ı Allah, *"Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı"* buyurunca, bu söz böylece bitti. Daha sonra yeni bir cümleye başlayıp, *"İçinizden kim bilmeyerek bir fenâlık yapıp da sonra arkasından tevbe etmiş ve kendini düzeltmiş ise, şüphesiz ki O, (Allah) çok mağfiret eden, merhametli olandır"* buyurmuştur. Böylece şart cümlesinin cevabının başına "fâ" gelmiş oldu. Bu ikinci hemze kesreli kılınmıştır, çünkü bu "اِنَّ", mübteda-haber cümlesinin başına gelmiştir. Sanki sen bununla "فَهُوَ غَفُورٌ رَحِيمٌ" "O (Allah), gafûr ve rahîmdir" demiş oldun. Fakat bu sözün başında "اِنَّ" edatını getirmek daha te'kidlidir." İşte bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

Nâfî, birincisini fetha, ikincisini de kesre ile okumuştur. Çünkü birincisini "rahmet" kelimesinden bedel, ikincisini de "müste'nef" bir cümle kılmıştır. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ, *"İçinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapıp da.."* buyurmuştur. **Hasan el-Basri:** "Günah işleyen herkes cahil (bilmeyen) kimsedir" demiştir. Âlimler bu "câhillik" (bilmeme) hususunda ihtilaf etmişlerdir. Denilmiştir ki: "Günah işleyen, kaçırdığı mükâfatın ve hak ettiği cezanın miktarını bilemez." Yine denilmiştir ki: "O, her ne kadar bu fiilin neticesinin kötü olduğunu bilse bile, dünyevî lezzeti, âhiretin birçok hayrına tercih etmiştir. Azı çoğa tercih eden kimseye ise, örten "câhil" denir." Velhasıl şunu deriz: O insan, her ne kadar câhil değil ise de, câhillere yakışan bir iş yapınca, ona "câhil" denilmiştir.

Bu âyetin, bir zarar olacağını bilmeksizin bu mu'cizeyi isteyen kimselerin mutlaka kâfir olacaklarını söylediği zaman **Hz. Ömer** (r.a) hakkında nazil olduğu ileri sürülmüştür.

Bu âyetin bir benzeri de ...اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ *"Allah indinde (makbul) tevbe, kötülüğü ancak câhillik sebebi ile yapacakların... tevbesidir"* (Nisâ, 17) âyetidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَاَصْلَحَ *"Sonra arkasından tevbe etmiş ve kendini düzeltmiş ise..."* buyruğundaki تَابَ *"tevbe etmiş"* ifâdesi, "bu kimsenin geçmişte

yaptığı günahlardan dolayı pişmanlık duyması" manasına; وَاَصْلَحَ *"düzelmiş"* lafzı da, o kimsenin bundan sonra yapacağı sâlih amellerine bir işarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah "فَاَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ" *"Şüphesiz ki O (Allah), çok mağfiret eden, çok merhametli olandır"* buyurmuştur. Binâenaleyh Allah, ikâbı (cezayı) silmesi sebebiyle "gafûr", rahmette son nokta olan mükâfat vermesi sebebi ile de "rahîm"dir. Allah en iyi bilendir.

"وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ" Âyetindeki Kıraat Farklarına Göre İzahlar

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾

"İşte bu şekilde, mücrimlerin yolu sana iyice belli olsun diye, âyetleri açıklıyoruz" (En'âm, 55).

Bu cümleden maksat şudur: "Biz sana bu sûrede, tevhid, nübüvvet, kaza ve kaderin doğruluğu hususundaki delillerimizi serdettiğimiz gibi, aynı şekilde ehl-i bâtılın inkâr ettiği her hakkı ispat hususunda da delil ve hüccetlerimizi sana tafsilatlı olarak anlatıp, hakkı bâtıldan ayırıyoruz."

Âyetteki, *"mücrimlerin yolu sana iyice belli olsun"* ifâdesi, mâna bakımından bir atıf olup, sanki "hak ortaya çıksın ve mücrimlerin yolu iyice belli olsun" denilmektedir. Birinci kısım, sözden anlaşıldığı için, hazfedilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

Kıraat imamları âyetteki "لِتَسْتَبِينَ" kelimesinin okunuşunda ihtilâf etmişlerdir: **Nafî** bu fiili tâ ile "لِتَسْتَبِينَ" şeklinde, "sebil" kelimesini de mansûb olarak (fetha ile) okumuştur. Bu, "Ey Muhammed sen, mücrimlerin yolunu iyice belli edip ortaya koyasın" manasındadır.

Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi **Ebû Bekr,** bu fiili ya ile, "sebil" kelimesini de merfû olarak okumuşlardır. Diğer kıraat imamları, "sebil" kelimesini müennes kabul ederek fiili tâ ile, "sebil" kelimesini de merfû (fâil) olarak okumuşlardır. Hicazlılar, "sebil" kelimesini müennes, Benî Temîm Kabilesi ise müzekker sayarlar. Kur ân-ı Kerim her ikisine göre de nâzil olmuştur. Meselâ: "Hak Teâlâ, وَاِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا *"(Onlar), doğru yolu görseler bile, onu (kendilerine) bir yol edinmezlerdi"* (A'râf, 146) ve وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا *"(Onlar), Allah'ın yolundan alıkorlar ve onu*

eğriliğe çevirmek isterler" (İbrahim, 3) buyurmuş, (birincisinde sebil kelimesini müzekker, ikincisinde müennes olarak getirmiştir).

Âyetin "İktifa" San'atına Örnek İhtiva Etmesi

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak niçin, *"Mücrimlerin yolu iyice belli olsun"* diyerek, mücrimlerin yolundan bahsetmiş de, mü'minlerin yolundan bahsetmemiştir?" denilir ise, biz deriz ki: "Bu iki kısımdan birinin zikredilişi, diğerine delâlet eder. Nitekim, *"Sizi sıcaktan koruyacak libaslar..."* (Nahl, 81) ifâdesinde, (elbiselerin) "soğuktan" kelimesi zikredilmemiştir. Yine iki zıt şey, aralarında bir ilgi olmayacak bir şekilde bulunup, her ne zaman birinin özelliği ortaya çıkarsa, diğerinin özelliği de oraya çıkar. Hak ile bâtıl arasında da bir ilgi yoktur. Binâenaleyh mücrimlerin yolu iyice belli olunca, hak ehlinin yolu da iyice belli olur.

Şirkin Akıldan Çok Uzak Olması

قُلْ اِنِّی نُهِیتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُلْ لَآ اَتَّبِعُ اَهْوَآءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ اِذًا وَمَآ اَنَا مِنَ الْمُهْتَدِینَ ﴿٥٦﴾ قُلْ اِنِّی عَلٰی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّی وَكَذَّبْتُمْ بِهٖ مَا عِنْدِی مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهٖ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ یَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَیْرُ الْفَاصِلِینَ ﴿٥٧﴾

"De ki: 'Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmam bana yasak edildi.' De ki: 'Ben sizin hevâ-ü heveslerinize asla uymam. O takdirde ben muhakkak sapmış ve doğru yola erenlerden olmamış olurum.' De ki: 'Şüphesiz ben Rabbimden apaçık bir hüccet üstündeyim. Siz ise onu yalan saydınız. Sizin çarçabuk (gelmesini) istediğiniz (azap), benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'a âittir. O hakkı haber verir ve O, ayırt edenlerin en hayırlısıdır" (En'âm, 56-57).

Bil ki Allahu Teâlâ, geçen âyetlerde, hakkı ortaya koymak ve mücrimlerin (günahkârların) yolunu iyice belli etmek için âyetlerini açıkladığına delâlet eden şeyleri zikredince, bu âyette de, o günahkârların yollarına girmeyi yasaklamış, *"De ki: "Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmam bana yasak edildi"* buyurmuş ve onların o taptıkları şeylere, hüccet ve delil yolu ile değil, ancak sırf hevâ-ü heves ve taklitten dolayı ibâdet ettiklerini

açıklamıştır. Çünkü onların taptıkları putlar, cansız varlıklar ve taşlardır. Putlar, insandan çok aşağı derecededirler. Halbuki daha şerefli olanın, daha âdî olana ibadet etmesi aklın açıkça reddedeceği bir iştir. Hem kâfirler, o putları kendileri yontup yapıyorlardı. O putları yontup yapanların, kendi yaptıkları şeylere tapmalarının çirkinliği (yanlışlığı), akılca bedîhî olarak anlaşılan bir hususdur Binâenaleyh onlara ibadetin, ibâdet edenlerin hevâ-vü hevesine dayandığı ve hidayete ters olduğu sâbit olur. Ayetteki, *"De ki: "Ben sizin hevâ-vü heveslerinize asla uymam"* ifâdesinden murat budur. Sonra Cenâb-ı Allah, *"o takdirde muhakkak ben sapmış ve doğru yola erenlerden olmamış olurum" (de)"* buyurmuştur. Bu "Eğer sizin hevâ-vü hevesinize uyarsam sapmış olurum ve doğruya erenlerden olmam" demektir. Bundan maksat şudur: Sanki Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, "Siz böylesiniz" demiştir. Allahu Teâlâ, hevâya uyulmasını yasaklayınca, *"De ki: "Şüphesiz ben Rabbimden apaçık bir hüccet üstündeyim"* buyruğu ile, uyulması gereken şeye işaret etmiştir. Yani Allah'tan başka bir ma'bûdun olmadığını anlatmıştır. "Halbuki siz ey kâfirler, yalan söylüyorsunuz. Çünkü Allah'a başkalarını ortak koşuyorsunuz."

Bil ki Hz. Muhammed (s.a.s), onları, bu şirkleri yüzünden başlarına bir azabın inmesi ile tehdit ediyordu. Kâfirler ise, küfürlerinde ısrar ettikleri için, o azabın bir an önce gelmesini istiyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ey Muhammed de ki: *"Sizin çarçabuk (gelmesini) istediğiniz (azap), benim yanımda değildir"* buyurmuştur. Hak Teâlâ bu âyetle, kâfirlerin *"Ey Allah, eğer bu, senin katından (gelen) hak (kitabın) kendisi ise, durma bizim üstümüze gökten taş yağdır, yahut bize acıklı bir azap gönder"* (Enfâl, 32) şeklindeki sözlerini kastetmiştir. Bundan murat, "Allah bu azabı, dilediği vakitte indirir. O azabı öne almak veya geriye bırakmak benim elimde değil" manasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, *"Hüküm ancak Allah'a aittir"* buyurmuştur. Bu, mutlak bir ifâde olup, her türlü hükmü içine almaktadır. Burada, "onların başına gelecek azabı geciktirme hususundaki hüküm ve tasarruf ancak Allah'a aittir" manası kastedilmiştir. Âyetteki *"o hakkı haber verir"* ifâdesi, "Allah, te'hir etme ve acele verme hususundaki her hükmünde, hak olanı yapar" demektir. *"O, ayırt edenlerin, yani hükmedenlerin, en hayırlısıdır."*

Bu âyetle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE: **Hüküm Ancak Allah'ındır**

Âlimlerimiz, *"Hüküm ancak Allah'a aittir"* âyetini, kulun, Allah'ın takdir ve hükmettiği şeyler dışında hiçbir şeye kadir olamayacağına delil getirmişlerdir. Binâenaleyh Allah takdir ve hükmetmediği müddetçe, kuldan "inkâr" sâdır olmaz. Bunun delili, Allahu Teâlâ'nın, *"Hüküm ancak Allah'a aittir"* âyetidir. Çünkü bu söz, hasr manasını ifâde eder. Zira bu, "Allah'tan başka hiç kimse için hüküm söz konusu değildir" demektir.

Mu'tezile ise, يَقْضِى الْحَقَّ *"O, hakka hükmeder, hakkı haber verir"* ifâdesi ile istidlâl etmiştir. Bu "Allah'ın hükmettiği her şey haktır" manasına gelir. Bu da Allah'ın, ne kâfirin küfrünü, ne de günahkârın günahını murat etmemiş olmasını gerektirir. Çünkü bunlar hak değildir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir, Nâfî ve **Âsım,** bu fiili, "Kasas" mastarından olmak üzere, sâd harfi ile, "يَقُصُّ الْحَقَّ" şeklinde okumuşlardır. Bu, "Allah'ın haber verip emrettiği her şey, hakkın kıssalarındandır" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz sana bu Kur'ân'ı, kıssaların en güzeli olarak anlatacağız"* (Yusuf, 3) âyetinde olduğu gibidir.

Diğer kıraat imamları ise bunu "يَقْضِ الْحَقَّ" şeklinde okumuşlardır. Mushaflarda bu kelime sonunda yâ harfi olmaksızın "يَقْضِ" şeklinde yazılmıştır. Çünkü bu yâ, ictima-i sâkineynden (iki sakin harfin yan yana gelmesinden) dolayı hazfedilmiştir. Nitekim mushafta سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ *"Biz, zebânîleri çağırırız"* (Alak, 18) ve فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ *"Fakat tehdit edenler (onlara), fayda vermiyor"* (Kamer, 5) şeklinde yazılmıştır.

Âyetteki "يَقْضِ الْحَقَّ" ifâdesi hakkında **Zeccâc** şöyle demiştir: Bu hususta iki izah vardır:

a) "Hak" kelimesinin, mahzûf bir mastarın (mef'ûl-ü mutlakın) sıfatı olması caizdir. Buna göre bu kelamın takdiri, يَقْضِ الْقَضَاءَ الْحَقَّ "O, hak hükmü hükmeder" şeklindedir.

b) Bu, ifadenin يَصْنَعُ الْحَقَّ "o, hakkı yapar" manasında olması da câizdir. Zira Allah'ın her yaptığı şey haktır. Buna göre de, "hak" kelimesi mef'ûlün bih olur, "قَضَى" fiili ise, burada "yaptı" manasına gelmiş olur. Nitekim **Ebû Züeyb el-Huzelî** şöyle demiştir:

وَعَلَيْهِمَا مَسْرُودَتَانِ قَضَاهُمَا دَاوُدُ اَوْ صَنَعُ السَّوَابِغِ تُبَّعُ

"Onların üzerinde (sanki) Davud'un yapmış olduğu; ya da, geniş zırhlar yapmada mâhir olan Tubba'ın yaptığı iki zırh bulunuyordu." Yani **"Davud** onları yaptı" demektir.

Ebû Amr, bu kıraatin doğruluğuna, âyetin devamındaki, *"O, ayırt edenlerin, yani hükmedenlerin en hayırlısıdır"* cümlesini delil getirerek, "Fasl (ayırma), kıssalarda değil, hükümlerde olur" demiştir.

Ebû Ali el-Farisî, Ebû Amr'a şöyle cevap vermiştir: "Burada "kasas", söz manasınadır. Fasl (ayırt etme), söz için de söz konusudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O, (hak ile bâtılı) ayırt eden bir sözdür"* (Târık, 13); *"O, âyetleri muhkem kılınmış ve fasledilmiş (iyice bildirilmiş) bir kitaptır"* (Hûd, 1) ve *"Biz, âyetleri faslederiz, açıklarız"* (En'âm, 55) buyurmuştur.

قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْدِى مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهٖ لَقُضِىَ الْاَمْرُ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ۗ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظّٰلِمِينَ ﴿٥٨﴾

"De ki: 'Eğer o acele istediğiniz şey benim yanımda olsaydı, iş benimle sizin aranızda çoktan olup bitmişti.' Allah zâlimleri çok iyi bilir" (En'âm, 58).

Bil ki bunun manası şudur: "Eğer o acele istediğiniz azap, yanımda, yani gücüm ve imkânım dahilinde olsaydı, iş sizinle benim aramızda olur biterdi, yani Rabbimin rızası için size duyduğum buğz sebebiyle ve sizin O'nu yalanlamanızın kısası (cezası) olarak, sizi hemen imha eder ve hemen sizden kurtulurdum. Halbuki Allah zâlimleri ve hikmetine göre, onlara ne zaman ve ne kadar azap etmesi gerektiğini bilir." Buna göre mâna, "Ben, zâlimlere ne zaman azap olunacağını bilemem. Bunu ancak Allah bilir. Binâenaleyh o azabı vaktine kadar bırakan O'dur" şeklindedir. Allah en iyi bilendir.

Gayb Anahtarları ve Hazineleri Allah Katındadır

وَعِنْدَهٗ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ اِلَّا هُوَ ۗ وَيَعْلَمُ مَا فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۗ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِى ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٥٩﴾

"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru müstesnâ olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır" (En'âm, 59).

Bil ki Allahu Teâlâ önceki âyette, *"Allah zâlimleri çok iyi bilir"* yani, "O, her şeyi bilir. Binâenaleyh acele yapılması gerekeni hemen yapar, geriye bırakılması daha iyi olanı da geriye bırakır" buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Mefâtîh" kelimesi, "miftah" ve "meftah" kelimesinin cem'idir. "Miftâh" kelimesi, kendisi ile kilidin açıldığı şey (anahtar) manasındadır. "Meftah" kelimesi ise, bir şeyin saklanıp kitlendiği (hazine) yer manasınadır. Her bir çeşit eşyanın saklanıp belirdiği yere, "meftah" denir.

Ferrâ, Cenâb-ı Hakk'ın *"(O Kârun'un hazinelerinin) anahtarları güçlü kuvvetli büyük bir topluluğa ağır geliyordu"* (Kasas, 76) âyetindeki, "anahtarları" kelimesine, "onun hazineleri" manasını vermiştir. Binâenaleyh âyette geçen "mefâtîh" kelimesinden, "anahtarlar" manası veya "hazineler" manası murat edilmiş olabilir. Birincisine göre, Cenâb-ı Hak gaybın anahtarları ifâdesini mecâzî olarak kullanmıştır. Çünkü "anahtarlar" sayesinde, kilitler ve bukağılar ile emniyet altına alınmış hazinelerdeki şeylere ulaşılır. O halde, anahtarları ve bunların kilitleri açmada nasıl kullanılacağını bilen kimsenin, o anahtarlar sayesinde, hazinelerde mevcut şeylere ulaşması ve elde etmesi mümkündür. İşte burada da böyledir. Hak Teâlâ her şeyi bilince, her şeyi bildiğini, âyetteki ifâde ile anlatmıştır. "Mefâtih" kelimesi, "مَفَاتِيحُ" şeklinde de okunmuştur. Bu kelimenin muhtemel ikinci manasına göre, bu ifâde ile, Allah'ın bütün mümkinâta kâdir olduğu manası kastedilmiştir. Nitekim bu husus Hak Teâlâ'nın, *"Hiçbir şey (hâriç) olmamak üzere, (her şeyin) hazineleri bizim nezdimizdedir"* (Hicr, 21) âyetinde belirtilmiştir.

İslâm Feylesoflarının Bu Âyeti Tefsirleri

Hükemânın (feylesofların) bu âyetin tefsiri hususunda, kendi prensiplerine dayandırılmış değişik bir izahları vardır: Onlar şöyle derler: "İlleti"

(sebebi) bilmenin, "ma'lûlü" (neticeyi) bilmenin yolu olduğu; ma'lûlü bilmenin ise, illeti (sebebi) bilmenin yolu olmadığı sabittir. Bu sâbit olunca biz deriz ki: Mevcut olan şeyler, ya zâtı gereği "vacip", ya da zâtı gereği "mümkin" olur. Zâtı gereği vacip olan, sadece Allahu Teâlâ'dır. Allah'ın dışındaki her şey, "mümkin li-zâtihî" varlıklardır. Zâtı gereği mümkin olanlar, ancak "vacip li-zâtihî"nin tesiri ve var etmesi ile var olur. O halde, Hak Teâlâ'nın dışındaki her şey, O'nun var etmesi ile var, meydana getirmesi ile meydana gelmiş olur. Bu var oluş da, ya vasıtasız, ya tek bir vasıta ile, ya da Allah katından enine boyuna bir tertip ile gelen birçok vasıta ile olur.

Bu sâbit olunca biz deriz ki: "Cenâb-ı Allah'ın zâtını bilmesi, kendisinden sâdır olan ilk tesirini bilmesini gerektirir. O'nun ilk tesirini bilmesi de, ikinci tesirini bilmeyi gerektirir. Çünkü ilk tesir, ikinci tesirin yakın illetidir. Nitekim biz, "illeti" bilmenin, 'ma'lûlü" bilmeyi gerektirdiğini söylemiştik. İşte bununla ortaya çıkıyor ki, gaybı bilmek, ancak Hak Teâlâ'nın, kendi husûsî zâtını bilmesidir. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, kendi zâtını bilmesi, muteber sıraya göre, zâtından sâdır olan tesirleri bilmesini doğurur. Allah'ın kendi zâtını bilmesi, ancak zâtı için olunca, *"Gaybın anahtarları, O'nun yanındadır"* denilmesi doğru olmuştur." İşte bu, hükemânın (İslâm filozoflarının), kendi metotlarına göre âyeti tefsir edişleridir.

Kur'ân Üslûbunun Hususiyeti (Mücerredi Müşahhas Kılma)

Sonra bil ki burada şöyle bir başka incelik daha vardır: Sırf aklî olan kaziyyelerin, tam ve mükemmel bir şekilde bilinmesi çok zordur. Ancak, maddî ve hayalî kaziyyelerden yüz çevirip, sırf aklî şeylerle zihnen meşgul olan, bu alışkanlığa sahip olan ve bunu hep yapan kâmil akıl sahipleri için durum böyle değildir. Böylesi insan çok nâdirdir.

Âyetteki, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez'"* ifâdesi, mücerret (soyut), sırf aklî bir kaziyyedir. Binâenaleyh aklı bu kaziyyenin (hükmün, cümlenin) manasını iyice anlayıp kuşatabilecek insanlar gerçekten nâdirdir. Halbuki Kur'ân, insanlar kendisinden istifade etsin, kendisini anlasın diye indirilmiştir.

Burada bir başka izah da şudur: Sırf aklî olan bir kaziyyeyi söyleyen, bu kaziyyeyi herkesin anlamasını istediği zaman, aklî olan bu kaziyye, maddî olan bir misalin yardımı ile herkesçe anlaşılabilecek bir hale gelsin diye, o aklî ve küllî kaziyyenin hükmüne dâhil olan bazı maddî (görülen-bilinen) misaller getirir. İşte bu âyet de, bu usûle göre gelmiştir. Çünkü Cenâb-ı

Hak önce, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez"* buyurmuş, sonra da sırf aklî ve küllî olan bu kaziyyeyi (cümleyi), maddî ve cüz'î olan bir kaziyye (cümle) ile te'kid ederek, *"Karada ve denizde ne varsa hepsini o bilir"* buyurmuştur.

Bu böyledir. Çünkü Allah'ın bildiği şeylerden bir kısmı da, kara ve denizde yaşayanların tamamıdır. Hisler ve hayal, kara ve denizin büyüklüğünü bilir. İşte bu sebeple Allah, aklî olan bu şeyin, gerçek büyüklüğünü ortaya koymak için, maddî olan (yani görülen-bilinen) bu şeylerden bahsetmiştir.

Deniz ile Kara Varlıklarının Mukayesesi

Burada şu şekilde bir başka incelik daha vardır: Allahu Teâlâ âyette önce, "kara"yı zikretmiştir. Çünkü insan yeryüzünün hallerini ve orada bulunan pek çok şehir, köy, ova, sahra, dağ, tepe ile canlılar, bitkiler ve madenleri görür, bilir. Denize gelince, insan aklı onun hallerinin pek azını görüp, bilebilir. Fakat duyularımız az da olsa, denizin enteresan hallerinin daha çok, eninin-boyunun daha fazla ve ondaki canlılar ile çeşitli varlıkların daha şaşırtıcı olduğunu anlar. Binâenaleyh hayalimiz (düşüncemiz), denizin ve karanın durumlarını bu şekilde zihinde toplayıp, sonra da bunların ikisinin toplamının, Hak Teâlâ'nın, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Ondan başkası bunları bilmez"* ifâdesinin hükmüne giren şeylere nazaran, önemsiz olduğunu anlayınca, işte insanların görüp-bildiği bu maddî misal, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Ondan başkası bunları bilmez"* âyetinin hükmündeki büyüklüğü te'kid edici ve tamamlayıcı olur.

Sonra Hak Teâlâ, kara ye denizdeki şeyleri zikretmek suretiyle, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır"* âyetinin ifâde ettiği şeyin büyüklüğünü ortaya koyduğu gibi, kara ve denizin büyüklüğünü de, *"O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez"* ifâdesi ile ortaya koymuştur. Bu böyledir. Çünkü insanın aklı, yeryüzünde bulunan şehirler, köyler, sahralar, dağlar ve tepeler gibi her şeyi zihninde toplayıp, sonra da yeryüzünün bütün otları ve ağaçların ne kadar olduğunu ve her bir yaprağın halinin değişmesini Allah'ın bildiğini düşünür. Sonra da bu misalden (bilgiden), durumu daha kuvvetli olana geçer. O da Hak Teâlâ'nın, *"Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane..."* ifâdesi ile anlattığı hususdur. Çünkü tane, son derece küçüktür. Yerin karanlıkları ise en büyük cisimlerin bile saklanabilecekleri bir yerdir. Binâenaleyh insan, onca genişliğine ve büyüklüğüne rağmen, o

yeryüzünün karanlıkları içine atılmış bu küçük tanenin bile, ilm-i ilâhinin kesinlikle dışında kalmadığını duyunca, işte bu misaller, Allahu Teâlâ'nın, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez"* ifâdesi ile işâret ettiği hususun, ne kadar büyük ve yüce olduğuna dikkat çekmiş olur. Çünkü akıllar bu hususta şaşakalır, fikirler ve gönüller bu esaslara ulaşmaktan ve onları tam olarak anlamaktan âciz olur.

Sonra Allahu Teâlâ sırf aklî olan bu kaziyyeyi (hükmü, cümleyi), o maddî cüz'î (görünen-bilinen) şeyleri zikretmek suretiyle kuvvetlendirince, bunların peşi sıra, o sırf aklî olan kaziyyeyi, başka bir ibâre ile yeniden zikrederek, *"Yaş ve kuru müstesna olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır"* buyurmuştur ki bu, Hak Teâlâ'nın, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilemez"* buyruğu ile anlattığı şeyin aynısıdır. İşte bu kıymetli âyetin tefsiri hususunda düşünebildiğimiz şeyler bunlardır. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

***İKİNCİ MESELE:* Cenâb-ı Allah'ın Cüz'iyyatı Bilmesi Hakkında**

Kelamcılar "Allahu Teâlâ, cevherleri ile, ârazları ile bu âlemin en sağlam bir biçimde yaratanıdır. Böyle olan bir varlık, bunları bilir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ'nın, bütün bu cevher ve ârazları bilmesi gerekir" demişlerdir.

Filozoflar ise, "Allahu Teâlâ, bütün mümkinâtın mebde'idir. Mebde'i bilmek, eseri bilmeyi icap ettirir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, her şeyi bilmesi gerekir" demişlerdir.

Bil ki bu söz, Allahu Teâlâ'nın, zamanî olan her türlü cüz'iyyatı (teferruatı) bildiğini gösteren en kuvvetli delillerdendir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, kendi zatı dışındaki her şeyin mebde'i (yaratıcısı) olduğu sâbit olunca, O'nun tesiri ile bu cüz'iyyatın da mebde'i olması gerekir. Binâenaleyh O'nun, bunların değişken ve zamana ait olmaları bakımından da, bu değişiklikleri ve zamanî olan şeyleri bilmesi gerekir. Ki elde etmek istediğimiz netice de budur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bu Âyetin Tevhide Delâleti**

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez"* buyruğu, O'nun, zıttan, eş ve benzerden münezzeh olduğunu gösterir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır"* cümlesi, "hasr" ifâde eder. Yani, "Başkasının değil, ancak O'nun yanındadır" demektir. Binâenaleyh şayet, "vacibu'l-vücûd" olan bir başka varlık daha olsaydı, o zaman, "Gaybın anahtarları" onun yanında da mevcut

olurdu. Bu durumda da "hasr" manası bâtıl olur, bozulurdu. Hem, âyetin lafzı bu tehvid'e, tekliğe delâlet ettiği gibi, aklî delil de buna muvafıktır.

Aklî delilin izahı da şöyledir: Eserlerin, neticelerin ve sanatların bilgisini elde etmenin başlangıcı, "müessir"i bilmektir. Halbuki, her türlü mümkinat hakkında ilk müessir, Hak Teâlâ'dır. O halde, bütün mâlumatı bilmenin ilk anahtarı, Cenâb-ı Hakk'ı bilmek, tanımaktır. Ancak ne var ki, O'nu bilmek ancak O'ndan ötürüdür. Çünkü, O'nun dışında kalanlar eserdir. Eseri bilmek ise, müessiri bilmeyi ifâde etmez. Binâenaleyh, bu aklî delil ile de, gaybın anahtarlarının ancak Hak Teâlâ Hazretlerinin yanında olduğu ortaya çıkar. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki "وَلَا حَبَّةٍ... وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ" kelimeleri merfu olarak, "...وَلَا حَبَّةٌ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ" şeklinde de okunmuştur. Bu, şu şekilde izah edilebilir:

a) Bu kelimelerin âyette geçen "مِنْ وَرَقَةٍ" kelimesinin mahalline atfedilmiş olmaları...

b) Bunların mübteda olarak merfu; haberlerin ise, إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ *"hepsi apaçık bir kitaptadır"* ifadesi olmasıdır. Bu senin, لَا رَجُلَ مِنْهُمْ وَلَا امْرَأَةٌ إِلَّا فِي الدَّارِ "Onlardan hiçbir erkek ve kadın yoktur ki, evde bulunmamış olsun..." demen gibidir.

BEŞİNCİ MESELE: **Levh-i Mahfuz'da Yazmanın İfade Ettiği Mana**

"...hepsi apaçık bir kitaptadır" ifâdesi hakkında da, şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu Kitâb-ı Mübîn, Cenâb-ı Hakk'ın ilmi olup, başka bir şey değildir.. Doğru olan da bu görüştür.

b) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Allah'ın, yaratıkları yaratmadan önce, malûmat (bilinecek şeylerin) keyfiyetini bir kitapta yazıp tespit etmiş olması caizdir.. Nitekim O, *"Yerde ve nefisleriniz hakkında meydana gelen her musibet, onu yaratmamızdan önce, mutlaka bir kitapta (tespit edilmiştir)"* (Hadîd, 22) buyurmuştur.

Bu yazma ve tespit etmenin faydaları şunlardır:

1) Allah, bu halleri Levh-i Mahfûz'a, meleklerin, Allahu Teâlâ'nın ilminin malûmata nüfûz ettiğine; yerde ve gökte hiçbir şeyin O'nun bilgisi dışında olmadığına vakıf olmaları için kaydetmiştir. Böylece bu hususta, "Levh-i Mahfuz" için görevlendirilmiş bulunan melekler hakkında tam ve

mükemmel bir ibret bulunur. Çünkü bu melekler, bu âlemin sahifelerinde meydana gelecek şeyleri bu kitapla karşılaştırırlar, böylece de bunların Levh-i Mahfûz'daki kayıtlara muvafık olduğunu görürler.

2) Şöyle de denilebilir: Allahu Teâlâ mükelleflerin dikkatini hesap işine yöneltmek ve onların bu dünyada yapmış oldukları hiçbir şeyin, Allah'ın elinden kurtulamayacağını bildirmek için, işte burada yapraktan ve tanelerden bahsetmiştir.. Zira O, haklarında herhangi bir mükâfat, herhangi bir cezâ ve herhangi bir mükellefiyetin söz konusu olmadığı şeyleri ihmal etmeyince, sevap ve ikâbı ihtivâ eden halleri ihmâl etmemesi daha evlâdır...

3) Yüce Allah, bütün mevcûdâtın hallerini bilir. Binâenaleyh onların, O'nun ilminin muktezâsı dışına çıkmaları imkânsızdır.. Aksi halde, Allah'ın câhil olması gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bütün mevcûdâtın hallerini, detaylı bir biçimde bu kitaba kaydedince, bu halleri değiştirmek imkânsız olur. Aksi halde, Allah'ın yalan söylemiş olması gerekir. Binâenaleyh, bütün bu hallerin bu kitaba kaydedilmesi, sonraya kalan şeyin öne alınmasının; öne geçen şeyin de sona kalmasının imkânsızlığı hususunda tam bir gerekçe ve mükemmel bir sebep olmuş olur. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s), جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kalem, kıyamete kadar olacak her şeyi yazıp kurudu"*[76] buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

وَهُوَ الَّذِى يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضٰٓى اَجَلٌ مُسَمًّى ۚ ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾

"Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzün ne elde ettiğinizi bilen, sonra sizi o zaman (diriltircesine) uyandıran O'dur. Ta ki, muayyen olan bir ecelin (bir ömrün) hükmü icra ve itmâm edilmiş olsun. Yine dönüşünüz ancak O'nadır. (Bundan) sonra ise O, size (dünyada) yaptığınız şeyleri tek tek haber verecektir" (En'âm, 60).

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyetle, ilminin ne kadar mükemmel olduğunu beyan edince, bu âyetle de, kudredinin ne kadar mükemmel olduğunu beyân etmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, zâtları ölümden hayata; uyku

76 Keşfu'l-Hafâ, I/332.

halinden uyanıklık haline geçirmeye kâdir olması ve bütün hallerde onları koruyup gözetme hususunda müstakil ve bağımsız olması; uyku ve uyanıklık hallerinde, onları en güzel biçimde düzenleyip yönetmesidir.

Allah'ın Geceleyin İnsanları Öldürür Gibi Uyutması

"وَهُوَ الَّذِى يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ" buyruğunun manası, "Allahu Teâlâ sizi uyutur; böylece de, kendisi vasıtasıyla anlamaya ve temyize kâdir olduğunuz nefisleriniz (âdeta) ölür..." demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah (ölenin) ölümü zamanında; ölmeyenin de uykusunda ruhlarını alır. Bu suretle, hakkında ölümü hükmettiği (ruhu) tutar, diğerini de muayyen bir vakte kadar salıverir..."* (Zümer, 42) buyurmuştur. Binâenaleyh Allah (c.c), ölümle, ruhları tasarruftan alıkoyduğu gibi, uyku ile de tasarruftan alıkoyar.

Burada incelenmesi gereken bir konu vardır ki, o da şudur: Uyuyan kimse, hiç şüphesiz diridir. O kimse her ne zaman diri olursa, onun ruhu kesinlikle kabzolunmamış demektir. Durum böyle olunca, "Allah onu öldürdü" denilmesi doğru olmaz. Binâenaleyh, burada mutlaka bir tevil yapmak gerekir. Bu tevil de şudur: Uyku hali, duyan ve hisseden ruhların, zâhirden çıkıp bâtına dalmasıdır.. Böylece, zâhirî duyu organları iş yapamaz hâle gelir. Binâenaleyh uyurken de, bedenin zâhiri bazı işleri yapamaz hale gelir. Halbuki ölüm halinde bedenin tamamı hiçbir işi yapamaz hale gelir. İşte böylece, uykuyla ölüm arasında bu açıdan bir benzerlik bulunmuş olur da, bu sebepten dolayı "vefât" ve "ölüm" lafızlarının uyku hakkında kullanılması doğru olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ *"gündüzün ne elde ettiğinizi de bilir..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu tabiriyle, "Gündüzün işlediğiniz, yaptığınız şeyleri bilir.." manasını kastetmiştir. Nitekim başka bir âyette وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ *"...yetiştirdiğiniz avcı hayvanların kazandıkları da.."* (Mâide, 4) buyurmuştur. Bu âyette de geçen "اَلْجَوَارِحُ" lafzıyla, kuşlardan ve yırtıcılardan kâsib, yani kazananlar murat edilmiştir ki, bu kelimenin müfredi "اَلْجَارِحَةُ" kelimesidir. Keza اَلَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ *"kötülükleri kazananlar..."* (Casiye, 21) buyurmuştur ki, "اِجْتَرَحُوا" kelimesinin manası اِكْتَسَبُوا "iktisâb etti, yaptı.." şeklindedir. Kısaca bundan murat, uzuvların yapmış olduğu işlerdir.

Sonra yüce Allah ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ *"Sonra sizi, o zaman (diriltircesine) uyandırır..."* buyurmuştur. Yani, "Ruhlarınızı, gündüz size geri verir..." Âyette geçen "اَلْبَعْثُ" kelimesi, uyandırmak anlamını ifâde eder. Daha sonra لِيُقْضٰى

اَجَلٌ مُسَمًّى *"Ta ki, muayyen olan bir ecelin (bir ömrün) hükmü icrâ ve itmam edilmiş olsun..."* buyurmuştur. Bundan maksat, "yazılmış ömürleriniz..." demektir. Bu ifâde, *"Bir de O'nun katında malum bir ecel vardır"* (En'âm, 2) tabiri gibidir. Buna göre bu kelimenin manası, "Sizi, ecellerinize varıncaya kadar, uykunuzdan (diriltircesine) uyandırır..." şeklindedir.

"اَلْقَضَاءُ" kelimesi, tastamam bir biçimde, işi hall ü fasletmek, bitirmektir.. Ecelin kazâsının manası ise, ömrün müddetini, ölüm ile, başkasından ayırmak demektir.

Bil ki Cenâb-ı Hak, ilk önce onları uyuttuğunu, ikinci olarak da onları uyandırdığını zikredince, şüphesiz bu durum, öldürdükten sonra diriltme yerine geçmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, hiç şüphesiz, bu âyetle öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin vukû bulacağına istidlâlde bulunarak ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Yine dönüşünüz ancak O'nadır. (Bundan) sonra ise O, size, gecenizde gündüzünüzde, bütün hallerinizde ve amellerinizde yapmış olduğunuz şeyleri tek tek haber verir..."* buyurmuştur.

Allah'ın Kullar Üzerinde Hâkim Olmasının Geniş İzahı

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهٖ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتّٰى اِذَا جَآءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّوٓا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ اَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿٦٢﴾

"O, kullarının üzerinde (yegâne) hakimiyet ve galebe sahibidir. Size bekçiler yolluyor. Nihayet herhangi birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz, onlar artık ve eksik bir şey yapmaksızın, onun canını alırlar. Sonra bunlar, bütün işlerine hak ve adalet ile malik olan mevlâlarına (Allah'a) döndürülmüşlerdir. İyi bilin ki, bütün hüküm O'nundur. O, hesap görenlerin en hızlısıdır" (En'âm, 61-62).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve hikmetinin mükemmel olduğuna delâlet eden bir başka delildir. Bunun izahı şöyledir: Biz daha önce, bu âyetteki "üstünlüğün" mekân ve cihet bakımından olmasının murat edilemeyeceğini, aksine bundan maksadın hakimiyet ve kudret bakımından

üstünlük olması gerektiğini izah etmiştik.. Bu tıpkı, "ondan daha iyi ve daha nüfuzlu..." manasında olmak üzere اَمْرُ فُلَانٍ فَوْقَ اَمْرِ فُلَانٍ "Falancanın emri, filancanın emrinin üstündedir" denilmesi gibidir. يَدُ اللهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ *"Allah'ın eli onların elleri üstündedir"* (Fetih, 10) âyeti de bu manadadır. Bu âyetten maksadın bu (hakimiyet manası) olduğunu te'kid eden hususlardan biri de, "وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ" buyruğunun, bu galibiyetin, "fevkiyyet (üstte olma) sebebiyle hasıl olduğunu ifâde etmesidir. "Kahr" sıfatını ifâde eden "fevkiyyet (üstünlük)" ise, cihet bakımından değil, kudret bakımından olan üstünlüktür.. Zira mekân bakımından yüksek olan şeyin bazen makhûr (yönetilen, hükmedilen) olduğu malûm bir keyfiyettir.

Buradaki "kahr" kelimesinin izahı, birkaç yönden yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak, yaratması ve halk etmesi ile ademi (yokluğu) kahretmiştir.

b) Allah, yok etmek ve bozmak suretiyle de, varlığı kahretmiştir (yani varlık dünyasına hükmetmektedir). Çünkü O, mümkin olan bir şeyi bazen yokluktan varlığa, bazen de varlıktan yokluğa geçirir. O halde, bütün mümkinât için varlık ve yokluk, ancak O'nun var etmesi ve yok etmesi ile olur.

c) Allahu Teâlâ, her şeyi zıddı ile kahreder. Meselâ nuru zulmet ile, zulmeti (karanlığı) nur ile; gündüzü gece ile, geceyi de gündüz ile kahredip yok eder. Bunun tam bir izahı, Hak Teâlâ'nın şu âyetindedir: *"De ki: "Ey mülkün sahibi Allah, sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onun kadrini kıymetini yükseltir, kimi dilersen onu alçaltırsın..."* (Âl-i İmran, 26).

Sözün üslûp ve usulünü iyice kavrayınca, bilirsin ki bu, sahili bulunmayan bir okyanustur. Çünkü her yaratılmışın bir zıddı vardır. Meselâ "üst"ün zıddı "alt"tır; "geçmiş"in zıddı "gelecek"tir; "ışığın" zıddı "karanlık"tır; "hayat"ın zıddı "ölüm"dür; "kudret"in zıddı da "acziyyet"tir. Aralarında zıddiyetin bulunmasının, bu şeylere "kahredilmiş, âciz, noksan" deme imkânı verdiğini anlayabilmen için, diğer haller ve sıfatları da iyice düşün. Mümkin varlıklarda bu sıfatların bulunması, [âyette, *"O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir"* buyurduğu üzere] onların kâdir, kâhir, zıddı bulunmaktan münezzeh, benzeri olmaktan ve şekilden uzak bir müdebbirinin bulunduğuna delâlet eder.

d) Şüphesiz bu beden, dört asıl mizaçtan (hararet, bürudet, nütubet ve yübuset) meydana gelmiştir. Halbuki bunlar birbirine zıt, birbirini

sevmeyen ve tabiatları itibarı ile birbirinden uzak şeylerdir. Binâenaleyh bunların bir araya gelmeleri, mutlaka bunları buna zorlayan bir zorlayıcının zorlaması ile olmuştur. Bu zorlayıcının, bizzat insanın kendisi olduğunu söyleyenler hatadadır. Bunu, **İbn Sînâ "el-İşârât"** adlı eserinde zikretmiştir. Bu hatâdır, çünkü ruhun bedenle ilgisi, ancak bu karışımın ve birleşimin hasıl olmasından sonra olmuştur. Bu elementleri bir araya gelmeye zorlayan, bu birleşmeden önce mevcuttur. Bu birleşmeden önce bulunan ise, birleşmeden sonra ortaya çıkan şeyden başkadır. Binâenaleyh bu dört asıl elementi bir araya gelmeye zorlayanın ancak Allahu Teâlâ olduğu sâbit olur. Nitekim O, *"O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir"* buyurmuştur.

Hem beden, kesîf, süflî, zulmânî (karanlık) ve kokuşabilen bir varlıktır. Ruh ise lâtif, ulvî (yüce), nûrânî, aydın, bâkî ve temiz bir varlıktır. Binâenaleyh bu ikisi arasında da alabildiğine bir uzaklık ve zıtlık vardır. Sonra Cenâb-ı Hak, bu ikisini zorla bir araya getirip, her birini diğeri ile tamamlanan ve diğerinden faydalanan bir varlık kılmıştır. Meselâ ruh, bedeni kokuşmaktan, bozulmaktan ve dağılıp parçalanmaktan korur. Beden ise ruhun ebedî saadetleri ve ilâhi bilgileri elde etme vesilesi olur. Bundan dolayı işte bu birleşme ve birbirinden faydalanma işi, ancak Hak Teâlâ'nın bu dört asıl tabiatı kahren bir araya getirmesiyle mümkün olmuştur. Nitekim O, *"O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir"* buyurmuştur.

Keza rûh bedene girdiğinde, ruha iki zıt şeyi yapma ve iki zıttan birini elde edebilme gücü verilir. Fakat bazen yapma tarafının, yapmama tarafına; bazen de yapmama tarafının yapma tarafına üstün gelmesi imkânsız olur. Ancak ne var ki bu üstünlük (tercih), muarızdan uzak kesin bir sebebin bulunmasıyla olur. Eğer böyle bir sebep bulunmaz ise, bir şeyi yapmak veya yapmamak imkânsızlaşır. Binâenaleyh kulun kalbinde Allah tarafından yaratılan bu sebep vasıtasıyla, fâilin (kulun) bazen yapmaya, bazen de yapmamaya yönelmesi, bir kahr (zorlama) yerine geçer. Böylece de Allah, kulu bu bakımdan zorlamış olur. Bu hususları iyice düşündüğünde, mümkinâtın, mahlûkâtın, âdî ve yüce şeylerin, zatların ve sıfatların hepsinin, Allah'ın kahr-u galebesi altında olduklarını, Allah'ın âmâde kılması ile musahhar olduklarını görürsün. Nitekim Allahu Teâlâ, *"O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir"* buyurmuştur.

İnsana Bekçi Meleklerin Görevlendirilmesi ve Amellerinin Yazdırılması

Cenâb-ı Allah'ın, وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً *"(O), size bekçiler yolluyor"* buyruğundan maksat şudur: "Hafaza (bekçi) meleklerini, kullarına göndermesi de, O'nun kullarına karşı olan kahr-u galebesindendir. Bu hafaza melekleri, Hak Teâlâ'nın *"O (insanın), önünden ve arkasından, kendisini Allah'ın emriyle gözetleyen takipçi (melekeler) vardır"* (Rad, 11); *"O (insan), bir söz söylemeyedursun, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır"* (Kâf, 18) ve *"Halbuki sizin üstünüzde hakikî bekçiler, çok şerefli yazıcı (melekler) vardır"* (İnfitâr, 10-11) âyetleriyle işaret ettiği meleklerdir. Âlimler, insanın yanında bu meleklerin bulunmasının maksadının, insanların amellerinin kaydedilmesi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra kendi aralarında ihtilaf etmişler, bazıları Hak Teâlâ'nın, *"Bu kitaba ne oluyor; küçük, büyük hiçbir şey bırakmayıp sayıp dökmüş"* (Kehf, 49) âyetini delil getirerek, bu meleklerin, taat, günah ve mubah, insanın ne işi varsa hepsini yazdıklarını söylemişlerdir.

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her insanın yanında iki melek vardır. Bunlardan biri insanın sağında, diğeri solundadır. Binâenaleyh insan eğer güzel bir şey söylerse, onu sağındaki melek yazar. Kötü bir şey konuştuğu zaman ise, sağındaki, solundakine: "Ona mühlet ver. Belki bu sözünden tevbe eder" der. Eğer insan tevbe etmez ise, soldaki melek bunu o insanın aleyhine (günah) olarak yazar." Birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü âyetteki, *"(O) size bekçiler yolluyor"* ifâdesi, bu meleklerin kayıtsız-şartsız her şeyi yazdıklarını gösterir.

Bekçi Melekler Kalbe Muttali Olamazlar

İkinci Konu: Âyetlerin zâhiri, o hafaza meleklerinin, insanların bütün sözlerine ve fiillerine muttali olduklarını göstermektedir. Fakat kalbe âit özellikler olan ilim ve câhillik gibi hususlara muttali olmalarına gelince, âyetlerde bunu açıklayan herhangi bir ifâde yoktur. O meleklerin, insanın sözlerine muttali olduklarının delili, *"O (insan), bir söz söylemeyedursun, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır"* (Kâf, 18) âyetidir. Onların, insanın bütün amellerine (işlerine) muttali olduklarının delili de, *"Halbuki sizin üstünüzde hakîki bekçiler, çok şerefli yazıcı (melekler) vardır. Onlar her ne yaparsanız bilirler"* (İnfitâr, 10-12) âyetidir.

Ama iman, küfür, ihlâs ve şirk gibi hususlara meleklerin muttali olduklarını gösteren bir delil yoktur.

Meleklerin İnsan Üzerinde Görevlendirilmesinin Hikmeti

Üçüncü Konu: Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın insanoğlu üzerinde melekleri vazifelendirmesinin hikmetleri hususunda şunları söylemişlerdir:

a) Mükellef (insan), üzerlerinde meleklerin görevlendirildiğini, bu meleklerin onun bütün işlerini zabt ve kaydettiklerini ve amellerini kıyamet günü şâhitler huzurunda sunulacak defterlere yazdıklarını bilince, bu onu kötülüklerden men eden bir şey olur.

b) Amellerin yazılmasının bir faydası da, kıyamet günü o sahifelerin tartılması ihtimâlidir. Çünkü amellerin kendisini tartmak imkânsızdır. Ama sahifeleri (amel defterlerini) tartmak mümkündür.

c) Allah istediğini yapar, dilediği gibi hükmeder. Bize düşen, hikmetini ister anlayalım, ister anlamayalım, şeriatin getirdiği her şeye imân etmektir. Bunlar, şeriat âlimlerinin söyledikleri şeylerin özüdür.

Hafaza Meleklerinin Görevleri Hakkında Hikmet Ehlinin İzahatı

Hikmet ehlinin (felsefeciler) görüşleri ise şu farklı şekildedir:

1) Sonraki hikmet âlimleri şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, *"O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir"* buyurmuştur. Birbirine zıt mizaçları birbirine karıştırıp, birbiriyle uyuşmayacak unsurları mezcetmesi de, Allah'ın bu kahrı cümlesindendir. Binâenaleyh bu zıt şeyler arasında, böylesine bir uyum meydana gelince, bu karışım ve birleşim sebebi ile, o karışan unsurlar, kendisini idare eden bir nefis (can) ile his, hareket ve konuşma kuvvetlerini alabilecek bir hale gelir." İşte bundan dolayı bu âlimler *"(O) size bekçiler yolluyor"* âyetinden muradın, işte o idare eden nefisler (ruhlar) ile bu kuvvetler olduğunu, çünkü bunların, bir araya gelmeye zorlanan o elementleri muhafaza eden bekçiler olduğunu söylemişlerdir.

2) Önceki bazı hikmet âlimlerinin (filozofların) görüşüne göre: "Beşerî nefisler ile insânî ruhlar, cevlerleri bakımından farklı ve mahiyetleri bakımından birbirlerine zıttırlar. Bu sebeple, onlardan bir kısmı hayırlı, bir kısmı şerli ruhlardır. Zekî, ahmak, hür, değersiz, şerefli, âdî ve benzeri sıfatlar hususunda söylenecek söz de aynıdır. Bu süflî ruhlardan her bir kısım için, semâvî birtakım ruhlar vardır ki bu semavî ruh, uyanıkken, uyurken, bazen rüya, bazen ilham yoluyla, işlerinde o süflî ruha yardım eden şefkatli bir baba ve merhametli bir efendi gibidir. Binâenaleyh şerli ruhların, felekler âleminde bulunan bazı dayanakları vardır. Hayırlı

ruhlar da böyledir. İşte bu dayanaklar, hükemânın (filozofların) ıstılahında, "tıbâ'ı tâm" diye ifâde edilir. Yani o felekî ruhlar, bu yaratılış içerisinde tam ve mükemmeldirler. Onlara dayanan bu süflî ruhlar ise, o felekî ruhlardan daha zayıftırlar. Çünkü her hususta ma'lûl (tesir altında kalan), illetten (tesir edenden) daha zayıftır. Büyücüler ve okuyup üfleyicilerin, bu konuda çok sözleri vardır.

3) Hiç şüphe yok ki bedenlerden ayrı olan nefisler (ruhlar, nüfus-i müfarıka) karakter ve mahiyet bakımından, bedene denk olduğu için, aralarında bulunan benzerlik ve uyum sebebi ile bedene bağlı olan nefislere temâyül eder. Yine o nefislerin, herhangi bir şekilde bu bedenle bir alâkası olur ve karakterleri itibarı ile, bedendeki nefse yardımcı olurlar.

İşte bu üç izah ile hak olan şeriatin getirdiği şeyden felsefecilerin (hükemânın) kaçınmasının mümkün olmadığı sabit olur. Çünkü hepsi de neticede, şeriatin söylediğine yakın şeyleri kabul etmektedirler. Durum böyle olunca, onların cahil olanların dini tekzipte ısrar etmeleri bâtıl olur. Allah en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا *"Nihayet herhangi birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz onun canını alırlar"* buyruğu ile ilgili olarak iki konu vardır:

Canı Alan Fail Konusundaki İşkâl ve Cevabı

Birinci Konu: Allahu Teâlâ *"Allah, ölüm zamanında canları alır"* (Zümer, 42) ve *"O (Allah), ölümü ve hayatı yaratandır"* (Mülk, 2) buyurmuştur. İşte bu iki âyet, canların alınmasının, ancak Allah tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Sonra Allahu Teâlâ, *"De ki: "Sizin canınızı alan ölüm meleğidir"* (Secde, 11) buyurmuştur. Bu ise, ölümün, ancak ölüm meleğinden olmasını gerektirir. Sonra bu âyette de, *"Elçilerimiz onun canını alırlar"* buyurmuştur.

Sanki bu üç nass birbirine zıt gibidirler. Buna şöyle cevap verilir: "Ölüm (canın alınması) aslında Allah'ın kudreti ile olur. Zâhiren ise, bu ölüm meleği [Azrâil (a.s)'e] bırakılmıştır. Ölüm meleği bu hususta, kayıtsız şartsız başkandır. Onun yardımcıları, hizmetçileri ve askerleri (olan başka melekler) vardır. Binâenaleyh can alma işinin, bu üç bakımdan, bu üç şeye nisbet edilmesi güzel ve yerindedir. Allah en iyi bilendir.

İkinci Konu: Bazı âlimler şöyle demektedirler: "Can alma işi kendileri vasıtasıyla olan o elçi melekler, o bekçi meleklerin bizzat kendileridir. Onlar, onları hayatları süresince Allah'ın emriyle gözetirler. Ölüm geldiğinde ise, o melekler o insanların canlarını alırlar." Ekseri ulemâ ise, gözeten meleklerin, öldürme işini üstlenen meleklerden başka melekler olduğu görüşündedirler. Halbuki, âyetin lafzında böyle bir farka delâlet eden bir ifâde yoktur. Ancak ne var ki, ekseri ulemânın benimsediği görüş, ikincisidir.. Yine, aklî kıyâslar yoluyla da sabit olmuştur ki rahmet, hayır ve rahatın kaynağı olan o melekler, hüznün ve kederin aslı ve temeli olan meleklerden başkalarıdırlar. Binâenaleyh, bir kısım melek huzur, rahatlık ve mutluluğu ifâde ettikleri için, "rûhaniyyûn" diye adlandırılmışlardır. Bir kısım melekler de sıkıntıların, gam ve üzüntülerin sebebi oldukları için, "kerûbiyyûn" diye adlandırılmışlardır.

Üçüncü Konu: Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Sizin canınızı alan, ölüm meleğidir"* (Secde, 11) ifâdesinden anlaşılan odur ki, ölüm meleği tek bir melek olup, canları almakla görevli olan meleklerin başkanıdır. Bu âyette zikredilen "gözcü melekler" ile murat edilen de, ona bağlı ve tâbi olanlardır..

Mücâhid'den şu rivâyet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak yeryüzünü, ölüm meleği için bir leğen gibi yapmıştır.. O melek (orada) yakaladıklarını yakalar.. Hiçbir ev yoktur ki, ölüm meleği her gün onları iki defa yoklamamış olsun..." Yine haberlerde (hadislerde), dünya yok olup sona ererken, ölüm meleğinin sıfatları ve nasıl öleceği hususunda çok şaşırtıcı durumlar zikredilmiştir.

Dördüncü Konu: Hamza, elif ile ve imâle yaparak, "تَوَفَّاهُ"; diğer kıraat imamları ise, tâ harfiyle olarak "تَوَفَّتْهُ" şeklinde okumuşlardır. Hamza'nın bu şekilde okuyuşunun iki sebebi vardır: Birisi, fiilin öne geçmiş olması; diğeri ise, çoğul kelimelerin bazen müzekker kabul edilmesi... İkinci okuyuşun sebebi ise, cemi kelimelerin müennes kabul edilmesidir.

وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ *"Onlar artık ve eksik bir şey yapmaksızın..."* buyruğu, "Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylerde hiçbir kusur etmezler" demektir. Bu da, canları almakla görevli meleklerin, emrolundukları şeylerde kusur etmeyeceklerine delâlet etmektedir. Yüce Allah'ın, cehennem meleklerinin nitelikleri hususunda îrad etmiş olduğu, *"...ki onlar Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler..."* (Tahrim, 6) âyeti de, azap meleklerinin, emrolundukları meselelerde kusur etmediklerini gösterir..

Meleklerin, bu gibi hallerde masum olduklarını söyleyenler, onların mutlak manada masum olduklarını söylerler.. Binâenaleyh bu âyet, meleklerin mutlak mânada masum olduklarının sübutuna delâlet etmektedir.

ثُمَّ رُدُّوا اِلَى اللهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ *"Sonra bunlar, bütün işlerine hak ve adâlet ile mâlik olan Allah'a döndürülmüşlerdir"* buyruğu hakkında birkaç bahis bulunmaktadır:

Ölen Kimsenin Ruhunun Allah'a Döndürülmesi

Birinci Bahis: Bu döndürülenlerin, melekler olduğu ileri sürülmüştür. Yani, "insanoğlu öldüğü gibi, o melekler de ölür.." demektir.. Bu döndürülenlerin, insanlar olduğu da ifâde edilmiştir. Yani, "O insanlar, ölümlerinden sonra Allah'a döndürülürler.." demektir.

Bil ki bu âyet, insanın, sırf bu bünyeden ibaret olmadığına delâlet eden delillerden birisidir. Çünkü âyetin açık ifâdesi, ölümün kul için meydana geldiğini göstermektedir. Yine aynı âyet, kulun ölümünden sonra da, Allah'a döndürüldüğüne delâlet etmektedir. Halbuki ölünün, ölü olduğu halde, Allah'a döndürülmesi mümkün değildir. Çünkü bu döndürülme işi, mekân ve cihet itibariyle değildir. Zira, Allahu Teâlâ, mekân ve cihtten âlî ve münezzehtir.. Bilakis bu döndürülmenin, "O kimsenin, Allah'ın hükmüne inkıyâd ederek O'nun kaza ve kaderine itaat etmiş olması.." şeklinde tefsir edilmesi gerekir.. Halbuki, diri ve canlı olmayan kimse hakkında böyle bir mâna doğru olmaz.. Binâenaleyh, burada bir ölüm ve bir hayatın bulunduğu sâbit olmuş olur. Ölüm, bedenin nasibidir; geriye, hayatın da, canın ve rûhun nasibi olması hali kalır. Cenâb-ı Hak, *"Sonra bunlar, Allah'a döndürülmüşlerdir"* buyurup, geriye döndürülenin de can ve rûh olduğu sabit olunca, insanın (esâsen) sadece nefis ve rûhtan ibâret olduğu sabit olmuş olur ki, elde edilmek istenen netice de budur.

Ruhların Bedenlerden Önce Yaratılmış Olması

Bil ki, *"Sonra bunlar, Allah'a döndürülmüşlerdir"* buyruğu, rûhun bedenden önce mevcut olduğunu ihsas etmektedir. Çünkü, bu âlemden o celâl sahibi Allah'ın huzuruna döndürülmek, rûhun bedenle alâka kurmadan önce mevcut olması halinde ancak mümkün olur... Bunun bir benzeri de *"dön Rabbine..."* (Fecr, 28) ve, *"Hepinizin dönüşü ancak O'nadır"* (Yunus, 4) âyetleridir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, خَلَقَ اللهُ الْأَرْوَاحَ قَبْلَ الْأَجْسَادِ بِأَلْفَيْ عَامٍ *"Allahu Teâlâ ruhları, bedenlerin yaratılışından iki bin yıl önce yaratmıştır"*

dediği nakledilmiştir. Felsefecilerin, beşerî nefislerin, beden yaratılmadan önce bulunmadığı hususunu ispat için getirmiş oldukları delil, zayıf olduğunu aklî ve felsefî meselelerle ilgili kitaplarda açıklamış olduğumuz zayıf bir hüccettir.

İkinci Bahis: اِلَى اللهِ "Allah'a.." kelimesinin başındaki "اِلٰى" harf-i cerri, intihâî gâye" (mesâfenin sona erdiğini) gösterir.. Binâenaleyh, "اِلَى اللهِ" ifadesi, Cenâb-ı Hak için bir mekân ve cihet bulunduğunu ihsas eder ki, bu bâtıldır. Binâenaleyh bu ifâdenin "Onlar, Allah'tan başka bir mâlik ve hâkimin bulunmayacağı bir yere döndürülmüşlerdir" manasına hamledilmesi gerekir.

Esmâ-i Hüsnadan el-Mevlâ ve el-Hakk İsimleri

Üçüncü Bahis: Allahu Teâlâ bu iki âyette, zatını iki isimle adlandırmıştır.

a) اَلْمَوْلٰى "Mevlâ" ismi... Sen biliyorsun ki, "mevlâ" ve "velî" lafızları, yakınlık manasına gelen "اَلْوَلْىُ" kelimesinden iştikâk etmiştir., Allahu Teâlâ da, "yakın-uzak, "zâhir-bâtın" olandır. Zira Cenâb-ı Hak, *"Biz ona şah damarından daha yakınız..."* (Kâf, 16) ve *"Herhangi bir üçten bir fısıltı vaki olmayadursun, muhakkak ki o, bunların dördüncüsüdür..."* (Mücâdele, 7) buyurmuştur. Yine, kölesini âzad eden kimseye de "mevlâ" denmiştir.. Bu da, Allah'ın kullarını azabından âzad edeceğini hissettirmektedir. Ki, bu mâna Cenâb-ı Hakk'ın şu kudsî hadisinde kastedilen husustur: سَبَقَتْ رَحْمَتِى غَضَبِى *"Rahmetim gazabımı geçmiştir, ondan öncedir"*[77]. Yine Allah, kendisini kuluna izafe ederek, *"bütün işlerine hak ve adâlet ile mâlik olan mevlâlarına, Allah'a..."* buyurmuş, ama onları kendisine nisbet etmemiştir ki, bu da sonsuz bir rahmettir.. Hem Yüce Allah, *"Hak olan Mevlâlarına"* buyurmuştur ki bunun manası, "onlar dünyada iken bâtıl mevlâların tasarruf ve tasallutu altındaydılar. Bu bâtıl mevlâları da, onların nefisleri, şehvetleri ve gazapları, öfkeleridir.." Nitekim Allah, *"ve hevâ ve hevesini tanrısı edineni gördün mü?"* (Casiye, 23) buyurmuştur. Binâenaleyh, insan ölünce bâtıl mevlâların tasarrufundan kurtulup, Hak olan Mevlây-ı Zülcelâl'in tasarrufâtına geçmiş olur..

b) **"el-Hak..."** ismidir.. Âlimler, **"Hakk.."** kelimesinin, Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak denilmiştir ki, "hak" kelimesi bir mastar olup, "bâtıl"ın zıddıdır.. Halbuki mastar olan isimler, fâillerine ancak mecâzî olarak verilirler.. Meselâ

77 Buhârî, Tevhid, 55; Müslim, Tevbe, 15 (4/2108).

bizim, فُلَانٌ عَدْلٌ وَرَجَاءٌ وَغِيَاثٌ وَكَرَمٌ وَفَضْلٌ "Falanca adâlettir, ümittir, bereket-tir, keremdir, fazldır" dememiz gibi...

Şöyle de denilebilir: "Hakk", mevcût olan demektir. Eşyânın içinde var olmaya en lâyık ve müstahak olan ise, Allahu Teâlâ'dır. Çünkü Cenâb-ı Hak, zâtı gereği vacibu'l-vücûd olandır. Binâenaleyh, eşya (varlıklar) içinde hak olmaya müstahak olan, sadece O olmuş olur. Bil ki, "el-Hakk" kelimesi, medh olmak üzere, nasb ile "اَلْحَقَّ" şeklinde de okunmuştur. Bu senin اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الْحَقَّ "Hamd, Allah'a mahsustur.. Yani, o Hakk olanı kastediyor ve met-hediyorum" demen gibidir.

Allah'ın Mutlak Hüküm Sahibi Olması

اَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ *"iyi biliniz ki, bütün hüküm O'nundur. O, he-sap görenlerin en hızlısıdır"* buyruğuna gelince, bu hususta da birkaç me-sele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلَا لَهُ الْحُكْمُ" ifâdesinin manası, "Hüküm sadece Allah'a aittir" şeklinde-dir. Bu mâna, *"Hüküm de Allah'tan başkasının değildir..."* (En'âm, 57) âye-tiyle de kuvvetlenir.. Ki bu da, Allah'tan başka hiç kimsenin herhangi bir şey üzerinde bir hükmü ve gücünün olmamasını gerektirir. İşte bu söz de, hayır ve şerrin tamamının, Allah'ın hüküm ve kazasına göre olmasını gerektirir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, saîd olan kimseye saadeti; şâkî olan kimseye de şekaveti hükmetmiş olmasaydı, bu böyle olmazdı.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, "Bu âyet, taatın mükâfatı; isyânın da cezâyı îcap ettirme-diğine delâlet eder" demişlerdir. Zira, bu böyle olsaydı, o zaman, Allah'a itaat eden kimsenin Allah üzerinde bir hükmünün bulunduğu sabit olurdu ki, bu da onun mükâfat almasıdır. Halbuki bu, âyetin kendisine delâlet et-tiği *"hüküm ancak Allah'a mahsustur"* ifâdesine ters düşer.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Cübbaî'nin Kelamullah'ın Hudûsu Hakkındaki İddiasına Red

Cübbaî, bu âyetle Kelâmullah'ın (Allah'ın kelâmının) hâdis olduğuna is-tidlâl ederek şöyle demiştir: "Zira, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmı kadîm olsaydı, o zaman O'nun, şu anda ve yaratmadan önce de, hesaba çekmeyi konuş-muş olması gerekirdi. Halbuki bu, imkânsızdır. Çünkü hesaba çekmek, daha önce yapılan bir amelin anlatılmasını ve nakledilmesini gerektirir.."

Âlimlerimiz, **Cübbaî**'nin bu görüşüne, "ilim" meselesiyle karşı çıkmışlardır. Zira Cenâb-ı Hak, yaratmadan önce, o işin olacağını biliyordu.. O iş var olduktan sonra da, onun bundan önce de var olduğunu biliyordu.. Binâenaleyh, bundan ilmin değişmesi neticesi çıkmaz... Aynı şeyin, Kelâmullah hususunda da olması niçin caiz olmasın?.. Allah en iyi bilendir..

DÖRDÜNCÜ MESELE: Allah'ın Kıyamette Mahlukları Hesaba Çekmesinin Mahiyeti

Âlimler, bu hesaba çekilmenin nasıl olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "Allahu Teâlâ bizzat kendisi, tek bir defada mahlûkatı hesaba çeker ve O'nu, bir söz, diğer sözleri duymaktan alıkoymaz.." derlerken, bazıları da "Hayır, aksine Cenâb-ı Hak, meleklere emreder, bunun üzerine de her bir melek, O'nun kullarından her birini hesaba çeker.. Çünkü, Allah'ın bizzat kendisi, kâfirleri hesaba çekmiş olsaydı, onlarla konuşmuş olurdu. Halbuki, bu bâtıldır. Zira Cenâb-ı Hak, kâfirlerin durumu hakkında *"Allah onlarla konuşmaz..."* (Âl-i İmran, 77) buyurmuştur." Bu muhasebenin izahı hususunda, hükemânın da görüşü vardır ki, bu da, şu iki mukaddimeyi sunmakla ancak ortaya çıkar:

Birinci Mukaddime: Fiillerin çok olması ve tekrarı, kuvvetli, köklü ve sabit melekelerin hâdis (mahluk) olmasını gerektirir. Yapılacak tam bir "istikrâ', söylediğimiz şeyin doğruluğunu ortaya çıkaracaktır. Baksana, amellerden bir amele (işe) devamı ve onu yapışı daha çok olan kimsede, bu amel hususundaki melekenin kök salışı daha kuvvetli olur.

İkinci Mukaddime: Bir amelin tekrar tekrar yapılışı, köklü bir melekenin meydana gelmesini sağladığına göre, bu amellerden her birinin, bu melekenin meydana gelmesinde bir tesiri olması gerekir. Hatta her bir amelin her bir parçasının, bu melekenin meydana gelmesinde herhangi bir şekilde tesiri olması gerekir. Akıllı kimseler, bu konuda birçok misaller getirmişlerdir:

Birinci Misal: Meselâ, yüz bin menn (ölçek) bir şey yüklenmiş büyük bir geminin olduğunu farz etsek. Bu gemi suya bir karış batar. Eğer sadece bir buğday tanesi daha konulacak olsa geminin bu buğdayın ağırlığı nispetinde batmasını gerektirir. Bu miktar, insan hissinin fark edemeyeceği kadar az olsa bile...

İkinci Misal: Hükemâya göre, "basit" varlıkların tabiî şekillerinin küre olduğu sabittir. Binâenaleyh suyun yüzeyinin de küre şeklinde olması

gerekir. Tek bir merkez etrafındaki dâirelere benzeyen yaylar, birbirinden farklıdırlar. Çünkü büyük dairenin yayının kamburu, küçük dairenin yayının kamburundan daha az olur. Durum böyle olunca mesela su kabı su ile doldurulup, dağın altına konulduğunda; bu suyun yüzeyinin kavsi (kamburu), su kabının, dağın üzerine konulduğu zaman meydana gelecek kavsinden daha büyük olur. Bu kavis, her ne zaman daha büyük olursa, kabın içinde suyun bulunma ihtimali de o nispette çok olur. İşte bu da, su kabının dağın altında olması halinde, içinde su bulunma ihtimalinin, dağın üstünde olması halinde içinde su bulunma ihtimalinden daha fazla olmasını gerektirir. Fakat aradaki fark çok az olduğu için, insanın duyuları onu tam olarak fark edemez.

Üçüncü Misal: Biri diğerine yakın olan iki insanın her birinin ayakları, dünyanın merkezine başlarından daha yakındır. Çünkü ağır kütleler, fezadaki çevreden, dünyanın merkezine daralarak inerler. Fakat bu kadarcık farkı da, insanın duyuları anlayamaz.

Sen bunları iyice anlayıp, fiillerin çok yapılışının, melekelerin hasıl olması neticesini verdiğini gördüğünde biz diyeceğiz ki: Hayır ve şer, az veya çok her fiil insanın üzerinde bir tesir meydana getirirler. Bu tesir ya saadet, ya şekavet bâbından olur, işte bu durumda, bu kesin aklî delil ile, *"Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onun (karşılığını) görecek; kim de zerre ağırlığınca şer yapar ise onun (karşılığını) görecek"* (Zilzal, 7-8) âyetinin, gerçeğin ta kendisi olduğu ortaya çıkmış olur. Fiillerin, melekelerin meydana gelmesini sağladığı ve elin işlediği fiillerin, o belli melekelerin meydana gelmesinde tesirli olduğu sâbit olup, yine ayaktan çıkan fiillerin de aynı durumda olduğu bilinince, eller ve ayaklar kıyamet günü insanın aleyhine şâhitlik ederler. Bunun manası şudur: "Şüphesiz bu nefsânî tesirler, o uzuvlardan çıkan fiiller vasıtasıyla, nefsin cevherinde meydana gelir. Böylece de bu belli organlardan o fiillerin çıkışının, nefis cevherinde belli eserlerin (tesirlerin) meydana geldiğine şâhitlik ederler. Hesaba gelince, bundan maksat, toplanan ve çıkarılandan geriye ne kaldığını bilmektir. Biz hayır ve şer olan her bir zerrenin, nefis (ruh) cevherindeki bu şekillerden birinin meydana gelişinde bir tesiri olduğunu beyan ettik. Bu şekiller, ya temiz ve pâk, ya da değersiz ve adî olur. Şüphesiz insanın amelleri farklı farklıdır. Binâenaleyh onların bazısı bazısının karşılığı olur. Bu karşılık oluştan sonra geriye nefiste, güzel huya veya kötü huya dair bir miktar kalır. Beden öldüğü zaman güzel huyun ve kötü huyun nispeti ortaya

çıkar. Bu da, bölünemeyecek kadar az bir anda meydana çıkar. Bu an, ruhun beden ile ilgisinin kesildiği andır. İşte bu hal, "en hızlı bir hesap" olarak ifâde edilmiştir. Bunlar, nebevi hikmetin, felsefî hikmete uygunluğu hususunda yapılmış izahlardır. İşlerin hakikatlerini tam manasıyla bilen ancak Allah'tır.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَيْنَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ اللّٰهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾

"De ki: "Karanın ve denizin karanlıkları içinden sizi kim kurtarıyor ki, ona (aşikâr ve) gizli yalvararak duâ edersiniz: Eğer bizi bundan selâmete erdirirse, andolsun şükredenlerden olacağız." De ki: "Sizi ondan ve her sıkıntıdan Allah kurtarır da, sonra siz yine (O'na) eş koşarsınız" (En'âm, 63-64).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın ilahî kudretiyle rahmet, fadl ve ihsanın mükemmelliğine delâlet eden delillerden bir başka delildir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"يُنَجِّيكُمْ" Kelimesindeki Farklı Kıraatlerin İzahı**

Âsım, Hamza ve **Kisâî,** her iki âyetteki, "يُنَجِّيكُمْ" lafzını, şeddeli olarak "يُنَجِّيكُمْ"; diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak "يُنْجِيكُمْ" şeklinde okumuşlardır. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Bu fiiller gerek şeddeli, gerekse şeddesiz olarak, "نَجَا" (kurtuldu) fiilinden alınan iki kullanıştır. Bu fiili istersen "اِفْعَالَ" istersen "تَفْعِيلٌ" babından getirebilirsin. Bu mesela, فَرَّحْتُهُ - أَفْرَحْتُهُ (Onu sevindirdim) ve غَرَّمْتُهُ - أَغْرَمْتُهُ (onu borçlu kıldım) denilmesi gibidir. Kur'ân'da da bu fiil, her iki şekilde de gelmiştir. Meselâ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ *"Onu ve yanında olanları kurtardık"* (A'râf, 64) ve *"İman edenleri kurtardık..."* (Fussilet, 18) âyetlerinde olduğu gibi... Kur'ân-ı Kerim her iki kullanışa göre de inince, bu iki kıraatin güzellik bakımından birbirine eşit olduğu ortaya çıkar. Ancak ne var ki, tercih edilen kıraat, kelimeyi şeddeli olarak okumaktır. Çünkü bu durum (kıraat) Cenâb-ı Hak katından defalarca meydana gelmiştir.

"خُفْيَةً" Kelimesindeki Farklı Kıraatler

Ebu Bekr'in rivayetine göre **Âsım,** "خُفْيَةً" kelimesini, hâ harfinin kesresiyle "خِفْيَةً" diğer kıraat imamları ise hâ harfinin zammesiyle "خُفْيَةً" şeklinde okumuşlardır ki, bu da iki kullanıştır. A'râf Sûresi'ndeki kelime de, aynen bu ihtilaf üzere okunur.

Ahfeş'ten "خُفْيَةً" ve "خِفْيَةً" kelimelerinin iki kullanış olduğu rivayet edilmiştir. "خُفْيَةً" kelimesi, "ihfa" "gizlemek" manasından gelirken, "خِيفَةً" kelimesi ise, "korkmak" manasından gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, "وَلَئِنْ اَنْجَيْتَنَا" ifadesi de bundandır.

Âsım, Hamza, ve **Kisaî** gaib sığasıyla olmak üzere, لَئِنْ اَنْجٰينَا *"Eğer bizi.. selamete erdirirse..."* şeklinde; diğer kıraat imamları da, muhatab sigasıyla وَلَئِنْ اَنْجَيْتَنَا "Eğer bizi... selamete erdirirsen" şeklinde okumuşlardır. Gaib sigasıyla okuyan birinci gruptakilere gelince, onlar da bunda ihtilaf etmişlerdir. Meselâ **Âsım,** "tefhîm ile okurken, diğerleri ise "imâle" ile okumuşlardır.

Bu fiili gâib sigasıyla okuyanların delili şudur: Bu kelimeden önceki ve sonraki ifadeler, gaib sigasıyla zikredilmişlerdir. Kendisinden önceki kelimeye gelince bu, تَدْعُونَهُ *"O'na dua edersiniz",* (buradaki "hüve" / "O'na" zamiri) ifadesi, sonrakine gelince, bu da قُلِ اللّٰهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا *"Deki: "Sizi ondan Allah kurtarır"* (Buradaki, "Allah kurtarır") ifadesidir. Kelimeyi muhatab siyasıyla okumak ise, bir takdir yapmayı gerektirir. Buna göre takdir, يَقُولُونَ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا "Derler ki: Eğer bizi selamete çıkarırsan.." şeklinde olur. Oysaki takdirde bulunma cihetine gitmek, asl olanın aksine bir durumdur. Bu fiili muhatab sigasıyla okuyanların delili ise, başka bir âyetteki لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ *"Eğer bizi bundan kurtarırsan, andolsun ki şükredenlerden olacağız"* (Yunus, 22) ifadesidir.

İKİNCİ MESELE: Karanın ve Denizin Karanlıklarından Maksat

مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ *"Karanın ve denizin karanlıkları içinden..."* ifadesi bunların korku ve dehşet veren şeylerini anlatan bir mecazi ifadedir. Arapçada sıkıntılı, şiddetli güne "يَوْمٌ مُظْلِمٌ" ve "يَوْمٌ ذُو كَوَاكِبَ" denilir. Yani, "Gece olacak denli, karanlık ve zulümatı şiddetlenmiş gün.." Bu konuda sözün hakikati şudur: "Ona, durum şiddetlenir ve ondan nasıl çıkacağını bilemez.. Çıkış yollarını bulamaz" demektir.

Âlimlerden, bu tabiri hakikî manasına hamledip de şöyle diyenler de vardır: Denizin karanlıklarına gelince, bu, gecenin, denizin ve bulutların karanlığının bir araya gelerek, buna çetin rüzgarların ve korkunç dalgaların

eklenmesi ve insanların ondan nasıl kurtulacaklarını, aynı zamanda bu korkunun büyüklüğünü bilememeleridir.

Karanın karanlıklarına gelince bu, gece ile bulutların karanlıkları, düşmanın hücum etmesinden duyulan şiddetli bir korku ile yine doğru yolu bulamamadan şiddetli biçimde korkmadır..

Tehlike Sırasında İnsanın Yürekten Allah'a Yönelişi

Bu ifâdeden maksat şudur: "Şiddetli korkuları gerektiren böylesine şiddetli ve sıkıntı verici sebepler bir araya geldiğinde, insan ancak Allah'a döner ve bu dönüş de, hem zâhiren hem de bâtınen olur.. Çünkü böyle bir durumda, insanın Cenâb-ı Hakk'a karşı olan ihlâs ve samimiyeti artar ve Allah'ın dışındaki varlıklardan ümidi kesilir..." İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"O'na (aşikâr ve) gizli, yalvararak duâ edersiniz"* buyruğundan murat da budur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Allah beyân ediyor ki, fıtrat-ı selime ve aslî yaratılış, bu durumda Allah'tan başka sığınak ve O'nun fazl-u kereminden başka bir dayanak olmadığını gördüğü zaman, bu ihlasın bütün durumlarda ve zamanlarda bulunması ve devam etmesi gerekir.. Ama bu böyle olmaz, çünkü insan esenliğe ulaştıktan ve kurtuluşa erdikten sonra, bu kurtuluşu maddi sebeplere bağlayarak şirke yönelir...

Bazı müfessirler "Bu âyetten maksat, kendisine tapınılan put ve heykellerin ilâh olabileceğini ta'n ve tenkit etmektir.." demişlerdir.

Ben de derim ki: Ubûdiyyet yolunda Allah'tan başka bir şeye bağlanmak, bir puta bağlanmaya yakın bir şey olur. Zira ehl-i tahkîk, bu hali **"şirk-i hafî"** (gizli şirk) olarak isimlendirmişlerdir. Âyetin lafzı, böylesi sıkıntılı ve şiddetli durumlar meydana geldiği zaman insanın şöylesi bazı şeyleri yaptığına delâlet eder:

1) Duâ,

2) Yalvarıp yakarma..

3) Gönülden ihlas.. Ki, âyetteki خُفْيَةً "(aşikâr ve) gizlice..." kelimesinden murat budur..

4) Sürekli olarak şükürle meşgul olmak... Âyetteki, *"Eğer bizi bundan selâmete erdirirse, andolsun şükredenlerden olacağız..."* buyruğuyla murat edilen budur..

Cenâb-ı Hak, sonra onları bu korkulardan ve korku ve sıkıntı doğuran diğer şeylerden kurtardığını, ama insanın bunun peşinden hemencecik

şirke yöneldiğini beyân etmiştir.. Bu âyetin bir benzeri de, *"O'ndan (Allah'tan) başka taptığınız şeyler kaybolur gider"* (İsrâ, 67) ve *"Sanırlar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlardır. (O zaman) onlar, Allah'ın dininde hâlis ve samimi kimseler olarak O'na duâ ederler"* (Yunus, 22) âyetleridir.

Özet olarak söylemek gerekirse, insanların ekserisinin âdeti şudur: "Korkunç bir durumla karşılaştıklarında, o vakit tam bir ihlâs sahibi olurlar; güven ve refaha kavuştukları zaman ise, Allah'a şirk koşarlar..."

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَّبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَّيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَاْسَ بَعْضٍ ۗ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

"De ki: "O, size üstünüzden, yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye veya sizi birbirinize katıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kâdirdir. "Bak, âyetleri, onlar iyice anlasınlar diye, nasıl türlü türlü açıklıyoruz.." (En'âm, 65).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, tevhit delillerinin bir başka çeşidi olup, bir nevi korkutmayla karışıktır.. Cenâb-ı Hak, insanlara bu değişik yollardan azabını ulaştırmaya kâdir olduğunu beyân etmiştir. Azabın insanlara, bazen üstlerinden, bazen de ayaklarının altından gönderilmesi hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Yukarıdan ve Yerden Gelen Azabın Açıklanması

Birinci Görüş: Âyetin lafzının, hakikî manasına hamledilmesi itibariyledir. Buna göre biz diyoruz ki: Azâp onların üzerlerine, **Nûh** (a.s)'un kıssasında olduğu gibi, gökten inen yağmur ve yıldırımlar gibi; **Lût** kavminin taşa tutulmasında ve Fil ashabının taşlanmasında olduğu gibi, üzerlerine gökten gelen sayha, korkunç çığlık şeklinde iniverir... Azabın, ayaklarının altından gelmesi ise, yerin sarsılması, **Kârun**'un yere geçirilmesi vb. şeklinde olur. Bu azapların yağmurun yağdırılmaması ve bitkinin bitirilmemesi

şeklinde olduğu da söylenmiştir. Kısaca bu âyet, gökten inmesi ve yerden ortaya çıkması mümkün olan her türlü azabı içine alır..

Ümmetin Tefrikya Düşmesine Dair

İkinci Görüş: Âyetin lafzının mecazî bir mânaya hamledilmesine göredir. **İkrime**'den gelen bir rivâyette, **İbn Abbas** (r.a), "üstten gelen azab"ın, yöneticilerden; "ayakların altından gelecek azab"ın da, köleler ve ayak takımından gelecek olan şeyler manasında olduğunu söylemiştir.

Âyetteki, اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا *"Veya sizi birbirinize katıp..."* tabirine gelince, bil ki "اَلشِّيَعُ" kelimesi, "اَلشِّيعَةُ" kelimesinin çoğuludur. Bir şey üzere birleşen, ittifak eden her topluluğa "şîa" denilir. Bu kelimenin çoğulu, "اَلشِّيَعُ" ve "اَلْاَشْيَاعُ" şeklinde gelir. Nitekim Cenâb-ı Allah كَمَا فُعِلَ بِاَشْيَاعِهِمْ *"Bundan evvel benzerlerine de yaptığı gibi.."* (Sebe, 54) buyurmuştur. Bu kelimenin aslı, peşinden gelmek, izlemek manasında olan "اَلشَّيْعُ" kelimesidir. Binaenaleyh "اَلشِّيعَةُ" kelimesi, "birbirini izleyen, birbirlerine tabi olan insanlar" anlamındadır.

Zeccâc: Âyetteki "اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا" tabiri "Sizin işlerinizi öylesine karıştırır ki, bu karışıklıktan sonra bir daha bir araya gelemezsiniz.. Böylece O sizi, çeşitli fırkalar haline getirir de, artık bir daha tek bir fırka olamazsınız... Fırka fırka olduğunuz zaman da birbirinizle savaşırsınız..." manasındadır. İşte, *"kiminize kiminizin hıncını tattırmaya..."* tabirinin manası da budur, demiştir.

İbn Abbas (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre, **Cebrail** (a.s) bu âyeti getirdiğinde, bu Hz. Peygamber'e çok ağır geldi ve *"Bu şekilde muamele görürlerse, ümmetimin sonu ne olur?"* dedi.. Bunun üzerine **Cebrail** (a.s), "Ben de senin gibi bir kulum.. Binâenaleyh, ümmetin için Rabbine duâ et!" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Rabbinden, ümmetine bunu yapmamasını istedi.. Ve Cebrail (a.s), "Muhakkak ki Allahu Teâlâ, ümmetini şu iki çeşit azaptan emin kıldı: Yani, **Nûh** ve **Lût** (a.s)'un kavimlerine gönderdiği gibi üzerlerinden; **Kârûn**'u da yere geçirdiği gibi, altlarından bir azap vermeyecektir.. Ama onları, çeşitli hevâ ve hevesleri sebebiyle, fırka fırka olmaktan ve kılıçlarla vuruşarak birbirlerinin hınçlarını tattırmaktan emin kılmamıştır... diye haber getirir.. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: اِنَّ اُمَّتِي سَتَفْتَرِقُ عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً اَلنَّاجِيَةُ فِرْقَةٌ *"Muhakkak ki ümmetim yetmiş iki fırkaya ayrılacaktır.. Kurtulacak olansa, tek bir fırkadır.."*

Bir rivâyette ise, *"Hepsi cennette olacaktır; ama zındıklar müstesnâ..."* şeklinde varid olmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Âyetin Efal-i İbad Bakımından Delâleti**

Âyetteki, *"Sizi birbirinize katıp..."* ifâdesinin zâhiri, insanları çeşitli hevâ ve heveslere; birbirine zıt görüşlere sevk edenin Cenâb-ı Hak olduğunu ifâde eder. Bu çeşitli görüşlerden hak ve gerçek olanın, sadece birisi olduğu; onun dışında kalanların ise bâtıl ve yanlış olduğu açık ve zâhirdir.. Bu ise, Allah'ın, mükellefi bâtıl itikâda şevk etmiş olmasını gerektirir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"kiminize kiminizin hıncını tattırmaya..."* buyruğuna gelince, hiç şüphe yok, tattırılan bu hınç ve kötülüklerin çoğu, zulüm ve günahtır.. Binâenaleyh bu da, Allahu Teâlâ'nın, hem hayrın hem de şerrin yaratıcısı olduğunu gösterir.. Bu görüşe muhalif olan **(Mutezile)** ise buna, "Âyet, Allah'ın buna kâdir olduğuna delâlet etmektedir.. Bizce de Allah, "kabîh" olan fiile kâdirdir.. Esas münakaşa ise, Allah onu yapar mı yapmaz mı meselesindedir..." diyerek cevap vermiştir.

Biz onlara şöyle cevap veririz: Âyetten, başka bir yönden istifâde edilir. Çünkü Allah'ın, "هُوَ الْقَادِرُ عَلَى" buyruğu, "hasr" manasını ifâde etmektedir. Binâenaleyh, Allah'tan başka hiç kimsenin buna kâdir olamaması gerekir.. İnsanlar arasındaki bu ihtilâf ise, daima mevcuttur. Bahsedilen "hasr" ile de, bu ihtilafın, Allah'tan başkasından sâdır olmaması gerektiği hususu sâbit olmuş olur.. Binâenaleyh bunun ancak Allah'tan meydana gelmiş olması vacip olur ki, bu da bizim elde etmek istediğimiz neticeyi verir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Taklitten yana olanlar ile, **"Haşviyye":** "Bu âyet, tefekkür ve istidlâlde bulunmamaya delâlet eden delillerin en kuvvetlilerindendir... Bu böyledir, çünkü bu kapıları açmak, inançlar mevzûunda çekişmelerin ve ihtilâfların meydana gelmesine ve insanların çeşitli din ve mezheplere ayrılmalarına sebebiyet verir.. Bu ise, bu âyetin hükmüyle kınanmıştır. Kınanmış olana yol açan da kınanmıştır.. Binâenaleyh, din mevzûunda tefekkür ve istidlâl kapısını açmanın kınanmış olması gerekir..." demiştir. Bunun cevabı kolaydır. Allah en iyi bilendir..

Sonra Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda, انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ *"Bak, âyetleri onlar iyice anlasınlar diye, nasıl türlü türlü açıklıyoruz..."* buyurmuştur. **Kâdî:** "Bu, Allahu Teâlâ'nın, o âyetleri açıklamak ve o açıklamaları iyice ortaya koymak suretiyle, herkesin bu delilleri anlamasını; yine

herkesin, bu apaçık beyyine ve delilleri iyice anlamasını dilediğine delâlet eder..." demiştir.

Buna şöyle cevap veririz: Bilakis âyetin zâhiri, Allah'ın bu âyetleri ancak iyice anlayan ve kavrayan kimseler için türlü türlü açıkladığına delâlet eder.. Ama, âyetlerden yüz çevirip inat eden kimseye gelince, Cenâb-ı Hak bu âyetleri böyle kimseler için açıklamış değildir... Allah en iyi bilendir.

Her Şeyin Tayin Edilmiş Bir Vâdesi Vardır

وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾ لِكُلِّ نَبَإٍ مُسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

"O hak olduğu halde, kavmin onu yalan saydı. De ki: 'Ben sizin üzerinize bir vekil değilim.' Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır. Siz de yakında öğreneceksiniz" (En'âm, 66-67).

Âyetteki *"onu yalan saydı"* ifâdesindeki, "onu" zamirinin neyi gösterdiği hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır:

1) Zamir, bir önceki âyette bahsedilen azaba râcidir, yani, "o azap haktır, mutlaka onların başına gelecektir" demektir.

2) Bu zamir, "Kur'ân'a râcidir ve âyet, "o Kur'ân, Allah katından indirilmiş bir kitap olması hususunda hak ve doğrudur" manasına gelir.

3) Bu zamir, "âyetlerin iyice açıklanmasına râcidir ve âyet şu mânayadır: "O haktır. Çünkü onlar bu şeylerin, delil olduklarını yalanlıyorlar."

Sonra Allahu Teâlâ, قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ *"De ki: "Ben sizin üzerinize bir vekil değilim"* buyurmuştur. Bu, "Ben sizin üzerinizde bir muhafız değilim ki, yalanlamanıza ve delillerden yüz çevirmenize karşılık sizi cezalandırayım. Ben, ancak bir uyarıcıyım. Amellerinize karşılık sizi cezalandıracak olan ise Allah'tır" manasındadır. **İbn Abbas** (r.a) ve müfessirler: "Bu âyeti, cihat âyetleri neshetmiştir" demişlerdir ki, bu uzak bir görüştür.

Daha sonra Hak Teâlâ, لِكُلِّ نَبَإٍ مُسْتَقَرٌّ *"Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır"* buyurmuştur. "Müstekar" kelimesi, istikrar bulunan (karar kılınan) yer manasına gelebileceği gibi, bizzat istikrarın kendisi manasına

da gelir. Çünkü sülâsî (üçlü) fiillerden daha ziyade harfi bulunan fiillerin mastarları ism-i mef'ûl vezni üzere gelir. Mesela "medhal" ve "mahreç" kelimeleri, "idhâl" ve "ihrâç" manasına da gelir. Buna göre bu tabirin manası, "Allah'ın haber verdiği her haberin, meydana geleceği değişmez ve geriye bırakılmaz bir vakti ve bir yeri vardır" şeklindedir.

Eğer bu kelimeyi, "istikrâr" manasına alır ise, âyet "Allah'ın her vaadinin ve vaîdinin istikrarı vardır, kesindir. Meydana gelmesi ve inmesi anında, her işin Allah'ın haber verdiği gibi olacağını insanların mutlaka bilmeleri gerekir" demek olur. Bu, kâfirleri korkutmak için kullanılmış bir tabirdir. Bundan murat kâfirlerin âhiretteki azabı olabileceği gibi, dünyada iken, Müslümanların kâfirlere harp, savaş ve galibiyet ile hakim olmaları manası da olabilir.

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِيٓ اٰيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِى حَدِيثٍ غَيْرِهٖ ۚ وَإِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٦٨﴾

"Âyetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman, onlar Kur'ân'dan başka bir sözle meşgul oluncaya kadar, kendilerinden yüz çevir. Eğer şeytan sana unutturursa, o halde hatırladıktan sonra artık o zâlimler gürûhu ile oturma..."
(En'âm, 68).

Bil ki Cenâb-ı Allah âyette, *"O hak olduğu halde, kavmin O'nu yalan saydı.. De ki: "Ben sizin üzerinize bir vekil değilim"* (En'âm, 66) buyurmuş ve bununla, Hz. Peygamber'in, bu dini yalanlayanların peşini bırakmaması ve onlar üzerinde daima gözcü olması gerekmediğini beyân etmişti... Sonra bu âyette ise, eğer bu yalanlayıcılar, küfür ve yalanlamalarına, dinle alay ve O'nu ta'n etmeyi de eklerlerse, kendisinin onlarla bir arada bulunmaktan kaçınması ve meclislerini terk etmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Din ile Alay Edenlerle Birlikte Oturmama Emri**

وَإِذَا رَأَيْتَ *"gördüğün zaman..."* tabirinin, Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir hitap olmakla beraber esas başkalarının kastedildiği; yine, bu hitabın

esasen Hz. Peygamber'den başkasına tevcih edildiği, yani "Ey dinleyen kimse, âyetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman..." denilmek istendiği söylenmiştir...

Vâhidî'nın naklettiğine göre, "müşrikler, mü'minlerle bir mecliste bulundukları zaman Allah'ın Resûlü'nü ve Kur'ân'ı tenkit ediyor, onlarla alay ve istihzâ ediyorlardı. Bunun üzerine Hak Teâlâ, mü'minlere, müşrikler Kur'ân'dan başka bir söze dalıncaya kadar onlarla oturmamalarını emretti. "خَاضَ" kelimesi Arapçada bir oyun ve eğlence olarak bir şeye dalmak, girmek, bir şeyden bahsetmek manasını ifâde eder. Nitekim Cenâb-ı Allah, kâfirlerin *"Biz de (bâtıla) dalanlarla beraber dalardık"* (Müddessir, 45) diyeceklerini haber vermiştir. Bir kimseye, bir grup insan hakkında sorulup da o kimse "تَرَكْتُهُمْ يَخُوضُونَ" derse, bu söz, o insanların yakışıksız sözleri konuşmaya dalmış olduklarını ifâde eder.

Haşviyye'nin Tefekkür Hakkında Yanlış Bir istidlâli

Haşviyye'den bazıları, Allahu Teâlâ'nın zâtı ve sıfatları hususunda tefekkür ve ıstidlâlin yasak olduğu görüşünde bu âyete tutunmuşlardır. Bunlar şöyle derler: "Çünkü bu, bir nevî Allah'ın âyetlerine dalmadır. Allah'ın âyetlerine dalmak ise bu âyetin de ifâde ettiği gibi, haramdır."

Buna karşı şöyle cevap verilir: "Biz, müfessirlerden bazısının, "خَوْضٌ" (dalma) kelimesinin, "Tenkit ve istihza maksadı ile Allah'ın âyetlerine dalma, onlardan bahsetme..." manasında olduğunu söylediklerini naklettiğimiz gibi, aynı mana için kullanılırlar. Nitekim Cenâb-ı Allah فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ اَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا *"Sen şimdilik o kâfirlere mühlet ver, biraz zaman tanı"* (Târık, 17) buyurmuştur. Asıl muhtar olan mâna, Allahu Teâlâ'nın وَمَا اَنْسَانِيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ *"Onu buna ancak şeytan unutturdu"* (Kehf, 63) âyetindeki (kelime) den dolayı, diğer bütün kıraat imamlarının okuyuşudur. Buna göre âyetin manası, "Eğer sen unutur da onlarla oturmaya devam edersen, hatırladıktan sonra orada oturma, hatırlar hatırlamaz oradan kalk" şeklindedir.

Âyetteki, **"zikrâ"** kelimesi, **Leys**'in söylediğine göre, "hatırlamak ve hatırlatmak" manasında bir isimdir. **Ferrâ** ise, **"Zikrâ"** kelimesi, "zikretmek (anmak) manasınadır" demiştir. Âyetteki, *"Zâlimler gürûhu ile..."* tabiri "müşriklerle berâber..." manasındadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ *"Kendilerinden yüz çevir"* buyruğundaki "yüz çevirme", onların yanından kalkıp uzaklaşmak sureti ile olabileceği gibi, başka bir şekilde de olabilir. Cenâb-ı Allah bundan sonra, *"O halde hatırladıktan sonra artık onlarla oturma..."* buyurunca, bu tabir, burada kastedilenin, onların yanından kalkıp uzaklaşmak suretiyle yüz çevirme olduğuna bir delil olmuş olur. Bu hususta birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: Yüz çevirmenin, onların yanından kalkıp gitmenin dışında, başka bir şekilde olması caiz midir?

Cevap: Lâfızların zâhirlerine tutunan ve kelimeleri zâhirî manalarına hamletmek gerektiğini söyleyenler, bunu caiz görmemektedirler. Asıl muteber olanın mâna olduğunu söyleyenler ise, bunu caiz görmüş ve şöyle demişlerdir: "Çünkü bu yüz çevirmeden maksat, onların fikrine katılmamayı, onları reddetmeyi ortaya koymaktır. Binâenaleyh bu maksadı ifâde eden her yol caizdir."

Peygamber ile Ümmetinin Müşriklerden Çekinme Konusunda Farkı

İkinci Soru: "Hz. Peygamber (s.a.s), eğer onların yanından kalkıp gitmekten korkmuş olsaydı, buna rağmen kalkıp gitmesi caiz olur mu?"

Buna şöyle **cevap** verilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapması vacip kılınan her bir şeyi, O'nun yapması vaciptir, ister bunda bir korku eseri olsun, ister olmasın... Çünkü, eğer biz, korku sebebi ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in vacibi terk edebileceğini söylersek, bu takdirde O'nun bize ulaştırdığı mükellefiyet ve emirlere tam itimat etmememiz gerekir. Fakat peygamberlerin dışındaki kimselerden, bazen korkudan dolayı farzlar düşebilir. Çünkü o insanın bu farzı terk etmeye yönelmesi, Peygamberler için söz konusu olan mahzura sebebiyet vermez.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ *"Eğer şeytan sana unuttursa, o halde hatırladıktan sonra oturma"* buyruğu, unutan kimseden mükellefiyetin düştüğünü göstermektedir.

Cübbâî şöyle der: "Bir şeyi bilmemek, o hususta mükellefiyetin düşmesini gerektirir ise, bir şeye kâdir olamamak, haydi haydi o hususta mükellefiyetin düşmesini gerektirir. Bu da, "teklîf-i mâlâ yutâk"ın bulunmadığına ve yine "istitaa" (bir şeye güç yetirebilme)nın, fiilin yapılmasından önce insanda mevcut olduğuna delâlet eder. Çünkü istitaa eğer ancak tam fiilin yapıldığı anda olmuş olsaydı, fiilden önce mevcut olmamış olurdu. O zaman da, kâfirin imana kâdir olamaması ve böylece de ona iman etme emrinin yöneltilmemesi gerekirdi."

Bil ki bu gibi sözler, tefsirimizde cevapları ile çokça zikredilmiştir. Bu sebeple, burada ona cevap vererek sözü uzatmak istemiyoruz. Allah en iyi bilendir.

Dini Tebliğ Maksadıyla Müşriklerle Oturma İzni

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلٰكِنْ ذِكْرٰى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾

"Takvâ üzere olanlara, onların hesabından hiçbir şey gerekmez. Fakat (onlara düşen), bir nasihattir. Umulur ki (onlar da) ittikâ ederler" (En'âm, 69).

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Müslümanlar, "Müşrikler Kur'ân ile istihza edip, onun hakkında ileri geri konuşmaya daldıklarında, eğer onların yanından kalkıp ayrılırsak, Mescid-i Haram'da oturmaya ve Kâbe'yi tavaf etmeye imkân bulamayız" dediler ve bunun üzerine işte bu âyet nâzil oldu. Bu âyet ile, mü'minlere, o müşriklerle birlikte oturma, onlara öğüt ve nasihat ile dini anlatma ruhsatı ve müsaadesi verilmiş oldu. **İbn Abbas** (r.a), âyetin manasının, "Şirkten, büyük günahlardan ve hayasızlıklardan ittikâ edenler için, o kâfirlerin hesaplarından, yani günahlarından bir şey gelmez. Fakat o müttakilere gereken, öğüt vermeleridir" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Zeccâc ise şöyle demiştir: "Âyetteki **"zikrâ"** kelimesi, ref mahallinde de, nasb mahallinde de sayılabilir. Bu kelimenin ref mahallinde sayılması, şu iki şekilde izah edilebilir:

a) "وَلٰكِنْ عَلَيْكُمْ ذِكْرٰى" takdirindedir, yani, "Fakat size gereken, onlara öğüt ve nasihat etmenizdir" demektir.

b) Yine bunun, وَلٰكِنَّ الَّذِى تَأْمُرُونَهُمْ بِهِ ذِكْرٰى "Fakat sizin onlara emredeceğiniz şey, bir öğüt ve nasihattir" takdirinde olması da caizdir. Birinci izaha göre, "zikrâ" kelimesi, "hatırlatma" manasında; ikinci izaha göre ise, "zikir" (anma) manasındadır.

Bu kelimenin nasb mahallinde sayılmasına göre, kelamın takdiri.. ذَكِّرُوهُمْ ذِكْرٰى "Onlara iyice öğüt veriniz, umulur ki ittikâ ederler" şeklindedir. Buna göre mâna, "Umulur ki onlara yaptığınız öğüt, onları böyle lüzumsuz şeylere dalmaktan alıkor" şeklinde olur.

Kâfirlerle Oturup Kalkmayı Bırakmak, Tebliği Terke Yol Açmamalıdır

وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِهِۦٓ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِىٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen, kendilerini dünya hayatı aldatmış bulunan kimseleri bırak... Sen yalnız onunla öğüt ver ki, hiçbir kimse kazandığı yüzünden helâke sürüklenip atılmasın... Ona Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir şefaatçi yoktur. O, bütün varını fidye olarak verse, yine ondan alın(ıp kabul olun)maz. Onlar, kazandıkları yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. Küfür ve inkâr etmekte olduklarından dolayı, kaynar su ve acıklı azap onlar içindir" (En'âm, 70).

Bil ki bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"âyetlerimiz hakkında "(münasebetsizliğe) dalanlar..."* buyruğuyla anlatılan kimselerdir. Âyette bulunan "ذَرْهُمْ" kelimesinin manası, "onlardan yüz çevir, onlara aldırış etme" demektir. Bundan maksat, onların inzâr edilmemeleri değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak bundan sonra, *"sen yalnız onunla va'z et..."* buyurmuştur. Bunun bir benzeri

de, *"İşte bunlar! Allah öyle kimselerin kalplerinde olanı bilir. Artık onlardan yüz çevir..."* (Nisâ, 63) âyetidir. Bilakis bundan murat, onlarla içli dışlı olmamak ve onlara itaat ederek şefkat etmemektir.. Yoksa onların inzâr edilme ve korkutulmalarının terk edilmesi değildir...

Terk Edilmesi Gereken Kimselerin Vasıfları

Bil ki yüce Allah, Peygamber'ine şu iki sıfatla muttasıf olan kimseleri terk etmesini emretmiştir:

Birinci Sıfat: Onların sıfatlarının, kendi dinlerini oyun ve eğlence edinmeleridir. Bu sıfatın izahı hususunda şunlar zikredilmiştir:

a) Onların, mükellef tutuldukları ve kendisine davet edildikleri dinlerini, İslâm dinini oyun ve eğlence edinmeleridir... Çünkü onlar onunla alay ederek, onunla istihzâ etmişlerdir.

b) Onlar putlara tapmayı vb. şeyler gibi, oyun ve eğlenceyi kendilerine din edinmişlerdir.

c) Kâfirler, "Sâibe" ve "Bahira"yı haram kılmak gibi, Allah'ın dini hususunda sırf şehvet ve arzularına göre hüküm veriyorlar, dinî hususlarda ihtiyatlı olmuyorlar ve bu konuda sırf taklitle yetiniyorlardı.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlardan *"Dinlerini oyun ve eğlence ediniyorlar"* şeklinde bahsetmiştir.

d) **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ her kavme, kendisine saygı duyacakları, kendisinde namaz kılıp, onu Allah'ın zikri ile imar edecekleri bir bayram vermiştir.. Sonra, insanların yani müşrik ve Ehl-i kitabın pek çoğu, bu bayramlarını oyun ve eğlence edinmişlerdir. Müslümanlarsa, böyle değildir. Zira onlar, bayramlarını, Allah'ın meşrû kıldığı şekilde bayram edinmişlerdir."

e) Doğruya en yakın olan görüş bu olup, buna göre gerçek dindar, kendi dininin hak, doğru ve gerçek olduğuna dair delil bulunduğu için, dinine yardım eden kimsedir.. Ama, makam ve riyâset elde etmek, rakibine üstün gelmek ve mal toplamak için dinine yardım edenlere gelince, bunlar dünyaları için dinlerine yardım etmişlerdir, demektir. Halbuki Cenâb-ı Hak diğer âyetlerinde, dünyanın bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğuna hükmetmiştir. Binâenaleyh, *"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen... kimseleri bırak"* buyruğundan maksat, dinini, dünyasını elde etmeye vesile ve alet edinen kimselere bir işaret olmuş olur. İnsanların ekserisinin durumu

hakkında düşündüğünde, onların bu sıfatla muttasıf olduklarını ve bu durumla ilgili hükme dahil olduklarını görürsün. Allah en iyi bilendir.

İkinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, *"kendilerini dünya hayatı aldatmış..."* ifâdesidir. Bu da, bizim anlattığımız, (e) maddesindeki görüşü te'kid etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onları dünya hayatı aldattığı için, dinlerini oyun ve eğlence edinmişler; dünya sevgisi kalplerini istila ettiği için de dinin hakikatinden yüz çevirmiş, böylece dünya malını elde etmek için, dış görünüşlerini tezyin edip süslemekle yetinmişlerdir" demek istemiştir.

Bunu iyice anladığında, şunu bil ki وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا *"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen... kimseleri bırak"* buyruğunun manası, "onlardan yüz çevir, yalanlanma ve istihzâlarına aldırış etme, onlara zerre kadar değer verme..." şeklindedir.

Hak Teâlâ, وَذَكِّرْ بِهِ *"Sen yalnız onunla öğüt ver"* buyurmuştur.

Âlimler, **"bihî"** kelimesindeki zamirin neye râcî olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu zamirin Kur'ân'a râci olduğu ve manasının, "Sen yalnız Kur'ân ile öğüt ver" şeklinde olduğu ileri sürüldüğü gibi, şöyle de denilmiştir: Allahu Teâlâ, *"Dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen... kimseleri bırak"* buyurmuştur ki bundan murat, din olarak benimsemeleri ve doğruluğuna inanmaları gereken "din"dir. Binâenaleyh, âyetteki **"bihî"** kelimesindeki zamir, bahsedilen "din"e râci olur ki, o zaman mâna, "Yalnız bu din ile vaaz u nasihat et!" şeklinde olur. Çünkü zamirin, zikredilenlerin en yakınına atfedilmesi gerekir. Zikredilenlerin en yakını ise, "din"dir. Şu halde zamirin dine raci olması gerekir.

"اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ" Tabirinin Manası

اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ *"...ki, hiçbir kimse kazandığı yüzünden helake sürüklenip..."* buyruğuna gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "اَلْاِبْسَالُ" kelimesinin aslı, men etmektir. "هٰذَا عَلَيْكَ بَسْلٌ" tabiri de bu mânadadır. Yani, "Bu, sana yasak ve mahzurludur" demektir. Hasmına aldırış etmediği, veyahut da yüzünü çok ekşittiği (vakur ve ciddî göründüğü) için, cesur kimseye de "اَلْبَاسِلُ" denilir. Nitekim, yüzünü iyice ekşitip astığı zaman بَسَرَ الرَّجُلُ "Adam yüzünü ekşitti, iyice döktü" denilir; bu hal daha da fazlalaştığı zaman ise, Araplar بَسَلَ الرَّجُلُ demektedirler. Can sıkıntısı yüzüne vurmuş kimseye de, "اَلْعَابِسُ" derler.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: **İbn Abbas,** *"kazandığı yüzünden helâke sürüklenmesin"* tabirinin manası, "Her nefsin, dünyada kazandığı şeyler sebebiyle cehennemde rehin tutulmaması için..." şeklindedir" demiştir. **Hasan el-Basrî** ve **Mücahid,** "Bunun manası, "Her nefis, helâke maruz kalmaması, yani muradından men olunup yardımsız bırakılmaması için..." şeklindedir" demişlerdir. **Katâde,** "Cehennemde alıkonulmaması için.." manasını vermiştir. Yine **İbn Abbas**'tan "تُبْسَلَ" ifâdesinin manasının, "rezil rüsva olunmamaları için..."; "أُبْسِلُوا" ifadesinin manasının ise, "rezil ve rüsva olundular..." şeklinde olduğu da rivâyet edilmiştir. Buna göre âyetin manası, "onlara Kur'ân ile vaaz u nasihat et; dinin gereği, işledikleri suçlar sebebiyle onların cehennemde alıkonmaktan endişe edip korkmaları, sakınmalarıdır... İşte böylece de onlar, korkarlar ve bu sebeple de ittikâ ederler..." şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا *"Ona, o nefse, Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir şefaatçi yoktur. O, bütün varını fidye olarak verse, yine ondan alın(ıp kabul olun)maz.."* buyurmuştur.. Yani, "Her türlü fidyeyi verse dahi..." demektir. Âyette geçen **"adl"** kelimesinin manası, "fidye" demektir. Yani, "O adl ve fidye, o nefisten alınıp kabul edilmez.." demektir. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: Âyetteki **"adl"** kelimesi, fiilinin nâib-i fâili olamaz. Çünkü burada **"adl"** kelimesi mastardır. Binâenaleyh bu fiil ona isnat edilemez. Ama وَلَا يُؤْخَذْ مِنْهَا عَدْلٌ âyetinde bu kelime, "fidye olarak verilen şey" manasınadır. Binâenaleyh burada bu fiilin, **"adl"** kelimesine isnat edilmesi doğrudur. Biz deriz ki; Bu âyette "يُؤْخَذْ" fiili, "kabul edilme" manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Hak وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ *"O, sadakaları alır" yani kabul eder"* (Tevbe, 104) buyurmuştur. Bu sabit olunca, buradaki "اَخَذَ" fiili de "kabul etme" manasına alınır ve böylece o soru zâil olur. Allah en iyi bilendir.

Bu âyetten maksat, nefsin bütün kurtuluş yollarının kapalı olduğunu, bu mahzuru gidermeyi üstlenen bir velînin (dostun), ona şefaat edecek bir şefaatçinin ve kabul edildiğinde kurtulma vesilesi olacak bir fidyenin bulunmadığını, hatta, Allah'ın azabından kurtulmak için bütün dünya fidye olarak verilse bile, o azaptan kurtulma hususunda o nefse fayda vermeyeceğini beyan etmektir. Binâenaleyh dünyada bu üç şeyin kurtuluş sebebi olup, bunların da âhirette kesinlikle hiçbir şey ifâde etmeyecekleri sâbit olup; âhirette ancak rehin tutulma, kapanıp kalma ve teslim olma demek olan **"ibsâl"**den başka bir şeyin bulunmadığı zâhir olduğuna göre, nefsi

Allah'ın azabından kurtarabilecek hiçbir şey yoktur. Kişi, azabın böyle olacağını düşündüğünde, Allah'a isyana yeltendiği zaman, nerede ise tir tir titrer.

Daha sonra Allahu Teâlâ, insanların rehin tutulmalarına ve hapis olunmalarına sebep olan şeyi beyan ederek, لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ *"Küfür ve inkâr etmekte olduklarından dolayı, kaynar su ve acıklı azap onlar içindir"* buyurmuştur. Bu, son derece elem verici bir husustur. Allahu a'lem.

Hidayetten Sonra Dalâlete Dönmekten Korkmalıdır

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهٗٓ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهٗٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾ وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِىٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾

"De ki: "Allah'ı bırakıp da bize ne fayda ne zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bize hidayet ettikten sonra, şeytanların saptırıp, şaşkın bir halde çöle düşürmek istedikleri ve arkadaşlarının 'Bize gel!' diye hidayete çağırdıkları kimse gibi, ökçelerimizin üzerine gerisin geri (şirke) mi döndürülelim?" De ki: "Allah'ın hidayeti, şüphesiz hidayetin ta kendisidir ve biz âlemlerin Rabbine teslim olmakla emrolunduk. Bir de "Namazı kılın ve (Allah'tan) ittikâ edin" (diye emrolunduk). Varıp huzuruna toplanacağınız O'dur"
(En'âm, 71-72).

Bil ki bu âyetin maksadı, putperestleri reddetmektir. Ve bu, daha önceki *"De ki: "Allah'ı bırakıp da taptığınız şeylere tapmak bana yasak kılındı"* (En'âm, 56) âyetini te'kid etmektedir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ *"De ki: "Allah'ı bırakıp da bize ne fayda ne zarar yapamayacak olan şeylere mi tapalım? Allah bize hidayet ettikten sonra, ökçelerimizin üzerinde gerisin geri (şirke) mi döndürülelim?"* buyurulmuştur. Yani "Faydayı ve zararı veren Allah'ı bırakıp, bize hiçbir fayda ve zarara gücü yetmeyen şeylere mi tapalım? Allah

bizi bunlardan kurtarıp, İslâm'a ilettikten sonra, gerisin geri şirke mi dönelim" de" demektir. Haktan bâtıla dönen herkese, "Arkaya döndü, ökçesi üzeri gerisin geri döndü, geriye döndü" denilir. Bunun sebebi şudur: İnsanda aslolan (asıl olarak mevcut olan) cehâlettir. Sonra insan terakki ve tekâmül ettiğinde, ilim elde etmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah sizi analarınızın karınlarından, kendiniz hiçbir şey bilmiyorken çıkardı. Size, şükredesiniz diye kulaklar, gözler ve gönüller verdi..."* (Nahl, 78) buyurmuştur. Binâenaleyh, insan ilimden yeniden cehle dönünce, sanki o, tekrar başa dönmüş olur. İşte bu sebepten dolayı, فُلَانٌ رُدَّ عَلَى عَقِبَيْهِ "Falanca, topukları üzere gerisin geriye döndü" denilir.

"اِسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ" Tabirinin İzahı

كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ *"Şeytanların saptırıp da... kimse gibi"* buyruğuna gelince, bil ki Allahu Teâlâ bu insanı (bu âyette) şu üç çeşit sıfatla tavsif etmiştir:

Birinci Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"şeytanlar onu saptırdı..."* tabiridir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, müzekker olarak elif ile.. "اِسْتَهْوَاهُ"; diğer kıraat imamları ise tâ ile "اِسْتَهْوَتْهُ" şeklinde okumuşlardır. Çünkü çoğul isim, cem manasına göre müzekker olmaya; cemaat manasına göre de müennes olmaya müsaittir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, bu fiilin neden iştikak ettiği hususunda ihtilaf ederek, şu iki hususu ileri sürmüşlerdir:

a) Bu kelime, هَوٰى فِى الْاَرْضِ "Yere yuvarlandı, düştü tabirinden alınmıştır ki bu, yüksek bir yerden, yerin içindeki derin ve alçak bir çukura inmek (düşmek) demektir. İşte böylece Allah sapıtan kimsenin durumunu buna benzetmiştir ki, işte bu *"Kim Allah'a eş koşarsa, o, yüksekten düşüp de..."* (Hacc, 31) âyetinde ifâde edilen hususdur. Şüphesiz ki bu insanın, yüksek bir yerden karanlık ve derin bir çukura yuvarlanıp düştüğü zamanki durumu, son derece ıstıraplı, acz ve dehşet uyandıran bir şekilde olur..

b) Bu kelime, hevâya uyup, haktan sapmak manasına gelen kelimeden müştaktır (ondan türemiştir). Zira, böyle olan herkes, çoğu kez son derece şaşkın bir durumda bulunur.

Birinci görüş daha uygundur; çünkü bu görüş, dehşet ve acziyet haline daha fazla delâlet eder.

İkinci sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın حَيْرَانَ *"Şaşkın bir halde.."* ifadesidir. **Esmaî** şöyle demektedir: حَيْرٌ - حَيْرَةٌ - يَحَارُ - حَارَ (Hayret etti, şaştı-şaşıyor-şaşmak, hayret etmek) denilmektedir.." **Ferrâ** buna, "حَيْرَانًا" ve حَيْرُورَةً mastarlarını da eklemiştir. **"Hayret"**in manası, bir işte, çıkışını bulamayacak bir biçimde tereddüde düşüp, şaşkın şaşkın dönüp dolaşmadır. "Tereddüt edip dönüp dolaştı" manasında olmak üzere, اَلْمَاءُ يَتَحَيَّرُ فِى الْغَيْمِ "su bulutta dönüp dolaştı"; yine su ile dolup, kendisinde su dönüp dolaşmaya başladığında, تَحَيَّرَتِ الرَّوْضَةُ بِالْمَاءِ "su bahçede dönüp dolaştı.." denilir. Bil ki bu benzetme, son derece güzeldir. Zira, yüksek bir yerden derin bir çukura düşen bir şey, oraya dönerek düşer. Çünkü taş, yüksek bir yerden daha alçak bir yere düşerken, dönerek düşer.. Ki, işte bu, şaşkınlık ve tereddüdün, dönüp dolaşmanın mükemmel olmasını icap ettirir.. Yine o şey, (kimse) buraya düşerken, düşmesi sebebiyle belâsının fazlalaşacağını ya da azalacağını bilemediği bir yere yuvarlanır.. Binâenaleyh, bütün bu halleri göz önünde bulundurduğun zaman, şaşırıp korkan şaşkın bir kimse için, bundan daha güzel ve daha mükemmel bir mesel ve benzetme bulamayacağını anlamış olursun..

Üçüncü Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın لَهُ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا *"Onun, 'bize gel' diye hidâyete çağıran arkadaşları vardır"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Âlimler, bu âyetin **Abdurrahman İbn Ebû Bekr es-Sıddîk** (r.a) hakkında nazil olduğunu, zira onun, babasını küfre; babasının ise onu imana davet ettiğini ve ona, cahillerin yolundan hidâyete, küfrün zulmetinden imanın nuruna dönmesini emrettiğini söylemişlerdir.. Bundan muradın, "Bu sapık kimsenin, kendisini, bu sapıklığa davet eden ve o sapıklığı da hidâyet diye adlandıran birtakım arkadaşları vardır..." şeklinde olduğu da söylenmiştir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Sahih olan görüş, birincisidir.

Daha sonra Allah قُلْ اِنَّ هُدَى اللهِ هُوَ الْهُدٰى *"De ki, "Allah'ın hidâyeti, kâmil, faydalı ve şerefli olan hidâyetin tâ kendisidir"* buyurmuştur. Nitekim sen, عِلْمُ زَيْدٍ هُوَ الْعِلْمُ "İlim, Zeyd'in ilmidir"; مُلْكُ عَمْرٍو هُوَ الْمُلْكُ "Mülk, Amr'ın mülküdür" dediğin zaman, bunun manası, bizim de açıkladığımız gibi, bu işin çok mükemmel ve kıymetli olduğunu beyan etmektir.

Daha sonra وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ *"ve biz, âlemlerin Rabbine teslim olmakla emrolunduk..."* buyurulmuştur. Bil ki, *"Allah'ın hidâyeti, şüphesiz*

hidâyetin tâ kendisidir" buyruğunun muhtevasına, bütün emredilen şeyleri yapmak ile, nehyedilen bütün şeylerden sakınmak dahildir. Bu söz şu şekilde izah edilebilir: Kendisine Allah'ın emrinin taalluk etmiş olduğu her şey, ya yapmak veyahut da yapmamak cinsinden olur. Birinci kısma gelince bu, ya kalplere ait ameller, veyahut da uzuvlara ait fiiller cinsinden olur. Kalbin amellerinin en önde geleni, Allah'a iman edip, O'na teslim olmaktır. Uzuvlarının amellerinin en önde geleni ise, namazdır. Yapmama cinsinden olanlara gelince, bu takvâdır. Takvâ ise, uygun olmayan her şeyden sakınıp onu yapmamaktan ibarettir.. Halbuki Allahu Teâlâ, ilk önce faydalı olan hidâyetin, ancak Allah'ın hidâyeti olduğunu beyan etmiş, bu küllî ve umumî olan sözün peşinden de, sırayla o hidâyetin kısımlarının en şereflisini zikretmiştir ki bu da, manevî taatlerin en başta geleni olan İslâm (iman ederek kendini Allah'a teslim etme) ile, maddi taatlerin başı olan namaz ve terk etme, uygun olmayan şeylerden sakınma faslının en başta geleni olan takvâdır..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu amellerin faydalarını beyan ederek, وَهُوَ الَّذِى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ *"Varıp huzuruna toplanacağınız O'dur"* buyurmuştur. Yani, "Bu amellerin faydaları, ancak haşr, öldükten sonra dirilme ve kıyamet gününde ortaya çıkar, görülür" demektir.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"...namazı kılın..."* buyruğunun, O'nun, *"Ve biz, âlemlerin Rabbine teslim olmakla emrolunduk..."* sözüne atfedilmesi nasıl yerinde ve güzel olmuştur?" denilirse, biz deriz ki: **Zeccâc**, bu hususta şu izahı yapmıştır:

İfâdenin takdirinin, وَاُمِرْنَا فَقِيلَ لَنَا اَسْلِمُوا لِرَبِّ الْعَالَمِينَ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ "Biz emrolunduk; akabinde bize, 'Âlemlerin Rabbine teslim olun ve namazınızı kılın' denildi.." şeklinde olmasıdır.

Buna göre şayet, "Farz edelim ki bu âyetten kastedilen şey, sizin söylemiş olduğunuz hususdur.. Ancak ne var ki, bu zâhir ile, akla muvafık olan bu terkipten, manasını, aklın ancak tevil yoluyla anlayabileceği o lafza, izaha dönmedeki hikmet nedir?" denilirse biz deriz ki: Bu böyledir, zira kâfir olan kimse, küfründe devam ettiği sürece (muhatap alınmaya değmeyen) gâib gibi olur. Binâenaleyh, bu sebeple de ona, gâib kimselere yapılan bir hitap ile hitap olunur da, kendisine, *"Ve biz, âlemlerin Rabbine teslim olmakla emrolunduk..."* denilir. Ama o kimse Müslüman olup, iman edip, böylece de tam olarak imana girdiğinde, artık o kimse karşımızda duran,

yakın olan kimse gibi olur, bu sebeple ona, karşımızda hazır olan kimselere yapılan hitap ile hitap edilir de, *"Bir de, "Namazı kılın ve (Allah'tan) ittikâ edin" (diye emrolundu). Varıp huzuruna toplanacağınız O'dur"* buyurulur. Bu iki nevi hitabın zikredilmesinden maksat, küfür ile iman hali arasındaki farka dikkat çekmektir. Bunun izahı şöyledir: Kâfir, uzak ve gâib; mü'min ise, yakın ve hazır olandır... Allah en iyi bilendir.

وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾

"O, gökleri ve yeri hak ve hikmetle yaratandır. Onun "ol" diyeceği gün (her şey) oluverir. Sözü haktır. Sûr'a üfürüleceği gün de hakimiyet O'nundur. Görünmeyeni de, görüneni de bilendir. O, yegâne hikmet sahibi, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır" (En'âm, 73).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki ayetlerde putperestlerin yollarının batıl olduğunu beyan edince, burada, bir olan Allah'tan başka ibadete müstahak olan hiç kimse bulunmadığına delâlet eden bu âyet-i kerimeyi zikretmiştir.

BİRİNCİ MESELE

Yüce Allah bu âyette, çok çeşitli delillerden bahsetmiştir:

Birinci delil: وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ *"O, gökleri ve yeri hak ile yaratandır"* buyruğudur. Cenâb-ı Hakk'ın göklerin ve yerin yaratıcısı oluşunu, *"Hamd gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur.."* (En'âm, 1) âyetinin tefsirinde açıkladık. Allah'ın gökleri ve yeri hak ile, hak olarak yaratması da, Âl-i İmran Sûresi'ndeki *"Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın* (Âl-i İmran, 191) âyetinin ve *"Göğü, yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri, oyun olsun diye (eğlenmek için) yaratmadık. Biz, bunları gerçek bir maksatla yarattık"* (Duhan, 38-39) âyetlerinde bahsedilen aynı hususdur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır.

Allah'ın Mahlukatı "Hak ile Yaratmasının" Manası

Birinci Görüş: Bu Ehl-i sünnetin görüşü olup, buna göre Allah bütün "muhdes varlıklar"ın, bütün kâinatın mâlikidir. Halbuki, mâlikin mülkündeki

tasarrufu, ale'l-ıtlâk (her halükârda) güzel ve doğrudur.. Binâenaleyh bu tasarruf, mutlaka güzel ve mutlaka hak olmuş olur.

İkinci Görüş: Bu, Mutezile'nin görüşü olup, buna göre, "onun hak" olması, kulların fayda ve menfaatlerine uygun olması demektir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Gökler ve yerin yaratılmasıyla faydalanması mümkün olsun diye, Cenâb-ı Hakk'ın önce mükellefi yaratmış olması hususu da bu âyetin hükmüne dahildir." Bu konuda, İslâm feylesoflarının başka bir izah tarzları bulunmaktadır ki, o da şudur: "Allah bu büyük kütlelere birtakım imkânlar ve hassalar koymuştur. İşte bu kâinatın işleyişine ve faydalarına uygun işlerin, hareketlerin ve tesirlerin ortaya çıkması, bu imkân ve kuvvetler sayesinde olmaktadır."

İkinci delil: Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ *"O'nun, "ol" diyeceği gün, (her şey) oluverir"* âyetidir. Bu âyetin yorumu hususunda da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Âyetin takdiri, وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَخَلَقَ يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ "O, gökleri ve yeri yaratan olduğu gibi 'ol deyince her şeyin hemen oluvereceği' günü de yaratandır" şeklindedir. Bu günden murat, kıyamet günüdür. Bunun manası ise şudur: "Allahu Teâlâ, dünyanın ve dünyada bulunan bütün feleklerin, tabiatların ve unsurların yaratıcısı olduğu gibi "kün feyekûn, (ol deyince hemen meydana getirme)" usûlüyle kıyamet gününü, ba'si ve ruhları bedenlere yerleştirme işini de yaratandır."

b) Şöyle diyebiliriz: Âyetteki, "اَلْحَقُّ" kelimesi mübteda; يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ *"O'nun "ol" diyeceği gün (her şey) oluverir"* ifâdesi ise, habere delâlet eden zarftır. Buna göre kelâmın takdiri, قَوْلُهُ الْحَقُّ وَاقِعٌ يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ "O'nun hak olan sözü, O'nun, "ol" deyip de, (her şeyin) oluverdiği günde vaki olacaktır" şeklindedir. Bu, senin "يَوْمَ الْجُمْعَةِ الْقِتَالُ" demen gibidir ki, bunun manası, "Savaş, cuma günü olacaktır" şeklindedir. Allah'ın sözünün, bu günde hak oluşundan murat şudur: Allahu Teâlâ ancak hak ile ve doğru olarak hükmeder. Çünkü O'nun hükümleri zulümden ve abesten münezzehtir.

Üçüncü delil: وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ *"Sûr'a üfürüleceği gün de hakimiyet O'nundur"* buyruğudur. *"Mülk O'nundur"* kısmı, hasr ifâde eder. Buna göre bu, "Sûr'a üflendiği gün hakimiyet sadece Allahu Teâlâ'nındır" manasındadır. Binâenaleyh âyetteki bu ikinci cümleden murat, abes ve bâtıl olmaktan uzak olan hak hükmün ne olduğunu anlatmaktır. Bu son

ifâdeden murat ise, savuşturulamayan ve karşı gelinemeyen, tam ve mükemmel bir kudretin olduğunu anlatmaktır.

Allah'ın Hakimiyetini Kıyamete Tahsis Etmenin Manası

Eğer bir kimse, "Allah'ın sözü her zaman hak, kudreti ise her zaman mükemmeldir. O halde bu iki vasfın, bu (kıyamet) gününde bilhassa söz konusu olduğunun belirtilmesindeki hikmet nedir?" der ise, biz deriz ki: Bunun hikmeti, o gün hiç kimsenin fayda ve zarar veremeyeceği bir gün olmasıdır. Gerçekten o gün durum Hak Teâlâ'nın, *"Ogün, emir yalnız Allah'ındır"* (İnfitâr, 19) diye anlattığı şekilde olur. İşte bu sebepten ötürü, böyle bir tahsis (has kılış) güzel ve yerinde olmuştur.

Dördüncü delil: Âyetteki, عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ *"Görünmeyeni de, görüneni de bilendir"* buyruğudur. Yani, "O Allah, görünmeyeni de, görüneni de bilendir."

Bil ki bu mükemmel kitapta, Allahu Teâlâ ne zaman kıyametteki ba'sin (dirilişin) hallerini anlatsa, mutlaka şu iki prensibi zikretmiştir:

a) O Allah'ın her türlü mümkinata kâdir oluşu.. ve

b) Her türlü malûmatı bilir oluşu. Zira O'nun her mümkinata kâdir olmadığı farz edildiğinde, öldükten sonra diriltmeye, haşre ve ruhları bedenlere geri döndürmeye de kâdir olmaması gerekir; O'nun bütün cüz'iyyatı (tafsilatı) bilmediği farz edildiğinde de, bütün bu şeyleri yapamaması gerekir. Zira o bu durumda, çoğu kez itaat edeni, isyan edene; mü'mini kâfire ve sıddıkı zındıka karıştırır. Böylece de öldükten sonra diriliş ve kıyâmetten elde edilecek olan asıl maksat gerçekleşmemiş olur. Fakat deliller ile, bu iki sıfatın Cenâb-ı Hak'ta varlığı sâbit olunca, maksat tamamlanır. Binaenaleyh, âyetteki, *"Sûr'a üfürüleceği gün de hakimiyet O'nundur"* buyruğu, Allah'ın mükemmel kudretine; *"(O), görünmeyeni de, görüneni de bilendir"* ifâdesi ise, mükemmel ilmine delâlet eder. İşte böylece, hiç şüphe yok ki bu sıfatın toplamından, O'nun sözünün hak, hükmünün doğru, kaza ve kaderinin de, zulüm ile bâtıllıktan münezzeh olduğu ortaya çıkar.

a) Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ *"O, yegâne hikmet sahibi, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır"* buyurur. Allah'ın hakîm oluşundan murat, yaptığı işlerin tam isabetli olması; habîr oluşundan maksat ise, bütün o işlerin gerçek mahiyetlerini, birbirine karıştırmaksızın ve tereddüde düşmeksizin bilmesidir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE: **Allah'ın "Kün" Emrinin İzahı**

Biz bu tefsirin pek çok yerinde, Hak Teâlâ'nın "كُنْ" (Ol) buyruğunun bir hitap ve emir olmadığını anlattık. Eğer bu, yok olan bir varlığa yapılmış bir emir ise, bu imkânsızdır.

Yok eğer var olan bir şeye emir ise, o zaman zaten var olan bir şeye var olması hususunda bir emir olur ki, bu da imkânsızdır. Aksine bundan murat, kâinatın yaratılmasında ve mevcudatın var edilmesinde, Allah'ın kudret ve meşîetinin geçerli olduğuna dikkat çekmedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Kıyamette Üflenecek Sûr Hakkında**

Âyetteki, *"Sûr'a üfleneceği gün"* ifadesi ile, şüphe yok ki haşr günü murat edilmiştir. Yine Ehl-i İslâm'a göre, Cenâb-ı Hakk'ın, bir meleğin üfleyeceği bir boynuz (boru) yaratmış olduğunda da şüphe yoktur. Bu (boru) Kur'ân'ın pek çok yerinde, Allah'ın burada da zikrettiği gibi "sûr" diye adlandırılmıştır. Fakat âlimler, bu âyetteki "sûr"dan ne kastedildiği hususunda şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

1) Bundan maksat, kendisine üflenip çalınan o boynuz (boru)dur ki, onun hususiyeti diğer sûrelerde anlatılmıştır.

2) Buradaki "sûr", "sûret" kelimesinin çoğuludur. Burada bahsedilen sûr'a üfleniş de, ölülerin suretlerine üflemekten ibarettir. **Ebû Ubeyde,** "sûfe" kelimesinin cemisinin "sûf" oluşu gibi, sûr kelimesinin de "sûret" kelimesinin cem'i olduğunu söylemiştir. **Vâhidî** (r.h) şöyle demiştir: **"Ebu'l-Fazl el-Arûzî El-Ezheri'**nin **el-Münziri'**den, onun da **Ebu'l-Heysem'**den rivayetine göre **Ebu'l-Heysem'**in şöyle dediğini bana haber verdi: "Bazı insanlar, "صُوفٌ" kelimesinin, "صُوفَةٌ" kelimesinin; "ثُومٌ" kelimesinin de "ثُومَةٌ" kelimesinin cem'i oluşu gibi, "صُورٌ" kelimesinin de, "صُورَةٌ" kelimesinin cem'i olduğunu iddia etmiş ve bu görüşü **Ebu Ubeyde'**den nakletmişlerdir. **Ebu'l-Heysem** şöyle devam eder: "Bu, fahiş bir hatadır. Zira Cenâb-ı Hak, وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ *"O, size sûret (şekil) verdi, hem de sûretlerinizi güzel yaptı"* (Teğabün, 3) ve *"sûr'a üflendi"* (Zûmer, 68) buyurmuştur. Binaenaleyh kim bunları "فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ" ve "وَنُفِخَ فِي الصُّورِ" şeklinde okumaya kalkarsa, yalan yere iftirada bulunmuş ve Allah'ın kitabını değiştirmiş olur. **Ebu Ubeyde** çeşitli rivayetleri ve garip kelimelerin manasını bilir. Fakat onun nahiv (gramer) bilgisi yoktur."

Ferrâ şöyle demiştir: "Müfret müzekker şeklinde olup, cem'i müfredine sebkat eden her cemî kelimenin müfredi, bir tâ-i te'nis ziyadesi ile yapılır.

Mesela "قُطْنٌ، شَعْرٌ، وَبَرٌ، صُوفٌ" ve "عُشْبٌ" kelimelerinde olduğu gibi... Bunlardan her biri, ifade ettikleri cinsin bütününü gösteren isimlerdir. Bunların müfredi, sonlarına bir tâ-i te'nis ilavesi ile olur. Çünkü bu kabil kelimelerin cemileri, müfretlerine sebkat etmiş (yani daha önce meydana çıkmış) tir. Eğer, "صُوفَةٌ" kelimesi, "صُوفٌ" kelimesinden önce olsaydı "غُرْفَةٌ" kelimesinin "غُرَفٌ"; ve "زُرْفَةٌ" kelimesinin de "زُرَفٌ" şeklinde cemilenişi gibi, "صُوفَةٌ" kelimesini "صُوَفٌ" şeklinde; "بُسْرَةٌ" kelimesini "بُسَرٌ" şeklinde cemi yaparlardı. Fakat "boynuz" (boru) manasına gelen "sûr" kelimesinin ifade ettiği şey tektir ve müfredinin "صُورَةٌ" olduğunu söylemek doğru değildir. "İnsanın sûreti" ifadesindeki "sûret" kelimesi ise, müfredi cemisini geçtiği için, "صُوَرٌ" şeklinde cemilenmiştir." **el-Ezherî, "Ebu'l-Heysem** görüşünde haklıdır. Bence de, bundan başkası caiz değildir" der.

Ben de derim ki: "Şu husus da bu görüşü kuvvetlendirmektedir: "Eğer bundan maksat, insanların sûretlerine (ruh) üflemek olsaydı, o zaman bu üfleme işini Allahu Teâlâ kendisine nisbet ederdi. Çünkü insanların sûretlerine ruhû üfleme işini, O kendisine nisbet etmiş ve nitekim, *"O halde ben onun yaratılışını bitirdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman siz (melekler) derhal ona secdeye kapanın"* (Hicr, 29); *"Biz bundan dolayı o (Adem'e) ruhumuzdan üfledik"* (Tahrim, 12) ve *"Daha sonra onu başka bir yaratılışla inşa ettik"* (Mü'minûn, 14) buyurmuştur. Fakat "boynuz" (boru) manasındaki sûra üfleme işini Cenâb-ı Hak kendisine nisbet etmemiş ve nitekim, *"sûra üflendiği zaman..."* (Müddessir, 8) ve *"(Birinci) sûra üfürülmüş, artık Allah'ın diledikleri müstesnâ, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüş, sonra ona bir daha üfürülmüş, o anda bir de bakarsın ki, (herkes) ayakta bakınıp duruyorlar"* (Zümer, 68) buyurmuştur. İşte bu konudaki sözün tamamı bundan ibarettir. En doğrusunu Allah bilir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ لِأَبِيهِ ءَازَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا ءَالِهَةً إِنِّيٓ أَرَىٰكَ وَقَوْمَكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٧٤﴾

"Hani İbrahim, babası Âzer'e, 'Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum' demişti" (En'âm, 74).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

***BİRİNCİ MESELE:* Hz. İbrahim'in Milletler Katındaki Mümtaz Yeri**

Bil ki Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın birçok yerinde **Hz. İbrahim**'in davranışlarını, müşrik Araplara karşı delil olarak kullanmıştır. Çünkü bütün milletler ve gruplar, **Hz. İbrahim**'in üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Mesela müşrikler, **Hz. İbrahim**'in üstünlüğünü itiraf edip, kendilerinin O'nun soyundan olduğunu ikrar etmişlerdir. Yahudiler, Hristiyanlar ve bütün Müslümanlar O'na saygı duyar ve O'nun üstünlüğünü, değerini itiraf ederler. İşte bu sebeple, tam yerinde olarak Cenâb-ı Hak, müşriklere karşı münazarada O'nun durumunu nakletmiştir.

Bil ki, bu büyük makam, -ki bu dünya halkının ekserisinin O'nun üstünlüğünü ve mertebesinin yüceliğini itiraf ve kabul etmesidir,- **Hz. İbrahim**'e nasip olduğu şekilde başka hiç kimseye nasip olmamıştır. Bunun sebebi şudur: Rabbi ile kulu arasında bir ahit bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ahdimi (bana verdiğiniz sözü) yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yapayım"* (Bakara, 40) buyurmuştur. Binâenaleyh, **Hz. İbrahim** de, kulluk ahdini bihakkın yerine getirmiştir. Allahu Teâlâ da buna, bazen icmâlen, bazen de mufassal biçimde şehâdette bulunmuş, tanıklık yapmıştır. İcmali şehâdeti, şu iki âyette ifadesini bulmuştur:

a) Allahu Teâlâ, *"Ve hatırlayın o zamanı ki, Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan edip de O, bunları tamamen yerine getirdiğinde..."* (Bakara, 124) buyurmuştur. İşte bu, **Hz. İbrahim**'in kulluk ahdini tam olarak yerine getirdiği konusunda, Allah tarafından yapılan bir şahadettir.

b) Allahu Teâlâ'nın, *"Rabbi ona: '(Kendini Hakka) teslim et' dediği zaman O, 'Alemlerin Rabbine teslim oldum' demişti"* (Bakara, 131) âyetidir.

Hz. İbrahim'in Muhatapları ile Münazarası

Mufassal olarak şahadetine gelince, bu **Hz. İbrahim**'in birçok makamda, "tevhid"i (Cenâb-ı Hakk'ın birliğini) ispat; Allah'a eş ve ortak koşma itikadını iptal hususunda münazara etmesidir.

Bu konuda **Birinci Makam,** O'nun, babasına karşı yapmış olduğu münazaradır. Çünkü o babasına, *"Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?"* (Meryem, 42) demiştir.

İkinci Makam, O'nun kavmine karşı yapmış olduğu münazaradır. Ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte o, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız*

görmüş, 'Bu mu benim Rabbim?' demiş..." (En'âm, 76-79) âyetlerinde ifade edilen hususdur.

Üçüncü Makam, O'nun zamanının kralına karşı yapmış olduğu münazaradır. İşte bu sebeple o, *"Benim Rabbim hem diriltir, hem öldürür"* (Bakara, 258) demiştir.

Dördüncü Makam, O'nun bilfiil kâfirlere karşı yapmış olduğu münazaradır. Ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken o, bunları (puttan) parça parça etti. Yalnız onların büyüğünü bıraktı, belki ona müracaat ederler diye..."* (Enbiyâ, 58) vd. âyetlerinde ifade edilen hususdur. Daha sonra **Hz. İbrahim**'in kavmi ise, *"Dediler: "Onu yakın! Tanrılarınıza yardım edin, eğer (bir iş) yapacaksanız..."* (Enbiyâ, 68) demişlerdir.

Hz. İbrahim (a.s), bu olaydan sonra, çocuğunu seve seve bağışlayarak şöyle demiştir: *"Evladım, rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bak artık ne düşünürsün?"* (Sâffât, 102). İşte bu duruma göre **Hz. İbrahim**'in gençlerden, (gözü pek kimselerden) olduğu sabit olmuş olur. Çünkü o kalbini irfana (marifetullah'a); dilini bürhâna (delil, hüccet); bedenini ateşe; çocuğunu kurban etmeye, malını da misafirlere teslim etmişti. Daha sonra O (a.s), Rabbinden talepte bulunarak, *"Sonrakiler içinde benim için (bir) lisân-ı sıdk ver (iyi namımı daima yaşat)"* (Şuârâ, 84) demiştir. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ'nın keremine uygun olan, O'nun duasına icabet etmesi ve bu istekle elde etmek istediği gayeyi gerçekleştirmesidir. İşte bu sebeple muhakkak ki Cenâb-ı Hak, O'nun duasına icabet etmiş, duasını kabul etmiş ve O'nu kıyamete kadar, bütün din mensupları ve cemaatler için makbul bir zât kılmıştır. Araplar, O'nun üstünlüğünü kabul ettikleri için, şüphe yok ki Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'in kavmine karşı yapmış olduğu münazarasını, müşrik Araplara karşı bir delil kılmıştır.

***İKİNCİ MESELE:* Müşriklerin Muhtelif Nevileri Hakkında**

Bil ki âlemde hiç kimse, vücub, kudret, ilim ve hikmet bakımından Allah'a denk olacak şerikin bulunduğunu söylememiştir. Şu kadar var ki, Seneviyye, iki ilah bulunduğunu söyler... Bunlardan birisi, hayır işlerde bulunan "hikmetli tanrı"; diğeri ise şerleri yapan, meydana getiren "hikmetsiz tanrı"dır."

Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olanlar ise pek çoktur. Mesela bunlardan birisi, yıldızlara tapanlardır. Bunlar da iki kısma ayrılırlar. Bazılarının görüşü şöyledir: Allahu Teâlâ yıldızları yaratmış ve bu süflî âlemin

işlerini tedbir etmeyi, yönetmeyi o yıldızlara havale etmiştir. Binâenaleyh bu yıldızlar, bu âlemin yöneticileridir. Bu sebeple, bizim de bu yıldızlara ibadet etmemiz gerekir. Sonra bu felek ve yıldızlar, Allah'a ibadet ve O'na itaat ederler.

Bunlardan diğer kısmı ise, bir yaratıcının varlığını kabul etmeyen aşırı kimselerdir. Bunların görüşleri şudur: Bu felekler ve yıldızlar, zatları gereği vacibu'l-vücud olan birtakım yıldızlardır. Bunların yok olup fani olmaları imkansızdır. İşte bunlar, en aşağı derecedeki âlemin hallerini tedbir edip yönetenlerdir... Bu görüşte olanlar, sırf Dehriyecilerdir. Allah'tan başkasına ibadet edenlerden birisi de, Mesih'e tapan Hristiyanlardır. Bunlardan puta tapanlar da vardır.

Şirkin Yaygınlığının Düşündürdüğü Bazı Meseleler

Bil ki burada, mutlaka bahsedilmesi gereken bir husus vardır ki, o da şudur: Putperestlik dininden daha eski bir din yoktur. Bunun delili şudur: Detaylı bir şekilde tarihleri bize kadar ulaşan en eski peygamber, **Hz. Nuh (a.s)**'tur. **Hz. Nuh** da, ancak putperestliği reddetmek için peygamber olarak gelmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Hz. Nuh** (a.s)'un kavminin şöyle dediğini nakletmiştir: *"Sakın taptıklarınızı bırakmayın. Hele "Ved'den, Suvâa'dan, Yeğûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den zinhar vazgeçmeyin" dediler"* (Nuh, 23). İşte bu da, putperestlik dininin **Hz. Nuh (a.s)**'tan önce de bulunduğuna delalet eder. Bu din, bu zamana kadar da süre gelmiştir. Zira, yeryüzünün her tarafında oturan kimselerden pek çokları, hala putperestlik dinini sürdürmektedirler. Durumu böyle olan bir dinin, batıl olduğunun bilinmesi, aklın bedahetinde imkansızdır. Ne var ki, şu anda yontulan bu taşın, beni, semayı ve yeri yaratan olmadığını bilmek, zaruri (yani kesin) bir ilimdir. Halbuki, büyük bir topluluğun zaruri bir nesneyi inkâr etmekte birleşmeleri imkansızdır. İşte bu sebeple putperestlik itikadında, putun, gök ve yerin yaratıcısı olmadığı ortaya çıkmış olur. Bilakis, onların bu konuda bir açıklama ve izah şekillerinin bulunması gerekir. Âlimler bu konuda pek çok izah yapmışlardır ki, biz bu bahsi Bakara Sûresi'nin baş kısımlarında ele almıştık. Daha fazla fayda temin etmek için, bunları burada tekrarlamamızda bir sakınca yoktur.

Yıldızlara Tapanların Şirkleri Hakkında Yorum

Birinci Tevil (izah): En kuvvetlisi olan bu izaha göre, insanlar, en aşağıda olan bu âlemin hallerinin değişmesinin, yıldızların durumlarının

değişmesine bağlı olduğunu görmüşlerdir. Zira güneşin, tepe noktasına **("semtu'r-re's")** uzaklığına ve yakınlığına göre dört mevsim meydana gelmektedir. Bu dört mevsimin meydana gelmesi sebebiyle de, bu âlemde farklı farklı durumlar oluşur.

Sonra bu insanlar, diğer yıldızların hallerini de gözetlemiş, bunun neticesinde de birtakım mutluluk ve mutsuzlukların, insanların farklı farklı durumlar üzerinde olmaları hususunda, o yıldızların nasıl doğduklarına bağlı olduklarına inanmışlardır. Onlar buna inanınca, insanların pek çoğu zann-ı galiple, bu alemde meydana gelen hadiselerin başlangıcının, bu felek ve yıldızlarla ilgili haller olduğuna inanmışlardır. Binâenaleyh, onlar buna inanınca, bu felek ve yıldızlara saygı duyma hususunda aşırı gitmişlerdir. Sonraysa onlardan bazıları, bu felek ve yıldızların zatları gereği "vâcip" olduğuna; bazıları da bu yıldızların hâdis olduğuna, en büyük ilâhın mahlûkları olduklarına inanmışlardır. Ancak ne var ki onlar "Bunlar, en büyük ilâhın mahlukları ise de, ancak ne var ki bu âlemin hallerini idare edenler bunlardır" demişlerdir. İşte bu görüşte olanlar, en büyük ilâh ile, bu âlemin muhtelif halleri arasında vasıtalar bulunduğunu kabul eden kimselerdir. Her iki takdire, görüşe göre de, putperestler topluluğu, bu yıldızlara ibadet etmek ve onlara ta'zimde bulunmakla meşgul olmuşlardır... Sonra onlar, bu yıldızların çoğu zaman insanların görmelerinden uzaklaşıp kaybolduklarını görünce; her yıldız için, o yıldıza mensup olan cevherden bir put edinmişlerdir. Mesela onlar, güneş putunu altından yapmışlar ve o putu, güneşe (güneşin cevherine) mensup olan taşlarla süslemişlerdir. Ki bu taşlar yakut ve elmastır. Yine onlar, ay putunu da gümüşten yapmışlardır. Diğerleri de buna kıyaslanabilir. Daha sonraysa bu kimseler, bu putlara tapmaya yönelmişlerdir ki, onların bu putlara tapmalarının maksadı, (aslında) o yıldızlara ibadet etmek ve bu yolla onlara yaklaşabilmektir. İşte bu noktada, "Bu putlara tapmaktan asıl maksadın, yıldızlara tapma olduğu" hususu ortaya çıkmaktadır.

Şirke Karşı Peygamberlerin İzledikleri Yol

Peygamberlere (a.s) gelince, onların bu hususta iki makamı vardır:

Birincisi, bu yıldızların, bu âlemin hal ve durumları hususunda, katiyen bir tesir ve bir etkilerinin bulunmadığı hususunda delil getirmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu yıldızların da ilahi emre boyun eğmiş olduklarını

beyan ettikten sonra, *"Haberiniz olsun ki yaratmak da, emretmek de O'na mahsustur"* (A'raf, 54) buyurmuştur.

İkincisi ise şudur: Bu yıldızların bir şeyler yapmaları ve bu âlem hakkında, onlardan birtakım tesir ve etkilerin sudur ettiği farz edilse dahi, bunların sonradan var olduklarına dair deliller bulunmaktadır. Binâenaleyh, onların mahluk olmaları gerekir. Bu sebeple, "asl" olana ibadet etmekle meşgul olmak, "fer" olana ibadetle meşgul olmaktan daha evlâdır.

Putperestlik dininin daima bulunduğuna dair delil, bizim zikrettiğimiz şu hususdur: Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim (a.s)**'in, babası **Âzer**'eوَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ لِاَبِيهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً اِنِّى اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ *"Hani İbrahim, babası Âzer'e, 'Sen putları mı tanrı ediniyorsun? Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum' demişti..."* dediğini nakledince, O, böylece bu sözüyle putlara tapmanın bir cehalet eseri olduğu hususunda fetva vermiş oldu. Daha sonra **Hz. İbrahim,** delil getirmekle meşgul olunca, yıldızlar, ay ve güneşten hiçbirinin ilah olmaya layık olmadıklarına delil getirmiştir ki, işte bu da, putperestlik dininin neticesinin, bu yıldızların ulûhiyyetini benimseme noktasına vardığına delalet eder. Aksi halde, bu âyetler birbirini nefyedip, birbirlerine zıt olurlardı... Bunu iyice kavradığın zaman, putperestlik itikadını iptal etme yolu, ancak güneşin, ayın ve diğer yıldızların, bu âlemin ilâhı olmalarının, böylece de bu âlemi yönetmelerinin geçersiz kılınması ile ortaya çıkar...

İkinci İzah: Putperestlik itikadının gerçek yüzünü ortaya koyma hususundaki ikinci izah da, **Ebu Ma'şer, Cafer İbn Muhammed el-Müneccim el-Belhi** (r.h.)'nin zikretmiş olduğu şu hususdur: O bazı kitaplarında şöyle demektedir: "Çin ve Hintlilerin pek çoğu, ilâhın ve melaikenin bulunduğunu kabul ederler... Ancak ne var ki onlar ilâhın cisim olduğuna ve en güzel bir surette bulunduğuna; meleklerin de çok güzel bir şekli bulunduğuna; ancak ne var ki bunların gökler sebebiyle kendilerine görünmediklerine inanırlar... İşte bu sebeple de, manzarası son derece hoş, görünüşü ve şekli çok güzel birtakım heykeller ve putlar yaparlar... Böylece de, son derece güzel olan bir suret, bir şekil elde eder, bunun, "İlahın heykeli olduğunu..." söylerler. Birincisinden daha aşağı olan diğer bir şekil daha edinir, bunu da, meleğin (tahayyül ettikleri) şekline göre yaparlar. Daha sonra onlar, bu ibadetleriyle Allah'a ve meleklere yaklaşmayı kastederek, putlara ibadetlerini sürdürürler." Binâenaleyh, eğer **Ebu Ma'şer**'in ileri sürdüğü bu husus doğru ise, putlara ibadet etmenin sebebinin Allahu

Teâlâ'nın cisim olduğuna ve O'nun bir mekanda bulunduğuna inanç olduğu ortaya çıkmış olur.

Şirkin Menşei Hakkında

Bu konuda **Üçüncü İzah** da şudur: Kâfir kimseler, Allahu Teâlâ'nın, yeryüzünün her bir bölgesinin idaresini, muayyen bir meleğe bıraktığına ve bu âlemin mülkünün her bir parçasının idaresini de, bizzat semavi olan birtakım ruhlara bırakmış olduğuna inanarak, şöyle demektedirler: Denizlerin idarecisi bir melektir; dağların idarecisi de bir başka melektir. Bunun gibi, bulutların, yağmurların, azıkların, harp ve savaşların idarecileri de başka başka meleklerdir. Onlar, buna inanınca o meleklerin her biri için, hususi bir put ve hususi bir heykel yapıp; böylece her puttan, o semavi ruha uygun düşen tesir ve tedbirler talep ederler...

Âlimlerin, bizim Bakara Sûresi'nin başında zikrettiğimiz şekilde, bu üç izahtan başka diğer açıklamaları da bulunmaktadır. Biz burada bu kadar açıklamayla yetinelim. Allah en iyi bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hz. İbrahim'in Babasının İsmi**

Bu âyetin zahiri, **Hz. İbrahim**'in babasının isminin, **Âzer** olduğuna delalet eder. Bazı âlimler, bunun isminin **Târeh** (تَارَح) olduğunu söylemişlerdir. **Zeccâc**, "Nesep âlimleri arasında, **Hz. İbrahim**'in babasının isminin **Târeh** olduğu hususunda bir ihtilaf yoktur" demiştir. Mülhitlerden bazıları, bunu Kur'an'ı ta'n etme vesilesi kılmışlar ve, "Bu nesep yanlıştır, doğru değildir" demişlerdir. Âlimlerin bu konuda takındıkları iki tavır vardır:

Birinci Tutum: Hz. İbrahim (a.s)'in babasının adı **Âzer**'dir. Bazı âlimlerin, "Nesepçiler, **Hz. İbrahim'in** babasının isminin **Târeh** olduğu hususunda ittifak etmişlerdir" şeklindeki sözlerine gelince, biz deriz ki, bu iddia zayıftır. Zira, bu ittifak ancak onların birbirlerini taklit etmesinden meydana gelmiştir. Neticede bu icma, mesela **Vehb, Ka'b** vb. birkaç kişinin görüşüne dayanmaktadır. Bunlar da çoğu kez Yahudi ve Hristiyanlardan gelen haberlere sarılmışlardır ki, Kur'an'ın açık ifadesi karşısında buna itibar edilemez.

İkinci Tutum: Biz onun isminin **Târeh** olduğunu kabul etsek bile, biz burada şu izahları da yapabiliriz:

Âzer Kelimesi Hakkında Çeşitli İzahlar

Birinci İzah: Hz. İbrahim'in babası, belki de bu iki isimle anılıyordu. Binâenaleyh, onun asıl isminin **Âzer;** lakabının ise **Târeh** olup neticede de,

lakabının daha fazla şöhret bularak, ismininse kapalı kalmış olması; Allahu Teâlâ'nınsa, onu ismiyle anmış olduğunun söylenmesi muhtemel olduğu gibi, aksinin olması da muhtemeldir. Bu da, **Târeh**'in onun asıl ismi, **Âzer**'in de onun genel lakabı olup, Cenab-ı Allah'ın da onu bu lakabıyla anmış olmasıdır.

İkinci İzah: "**Âzer**" kelimesi onların dillerinde belirli bir sıfatı ifade ediyordu. Bu isim onlarda kötüleme için kullanılan bir isim olup "hata eden" manasınadır. Buna göre sanki âyetin manası, *"İbrahim hatalı olan babasına dedi ki..."* şeklindedir. Sanki **Hz. İbrahim** (a.s) babasını, haktan saptığı, kâfir olduğu ve doğru yoldan uzaklaştığı için kınayıp ayıplamıştır. "**Âzer**" kelimesinin, Harzemcede "ihtiyar" manasına geldiği de söylenmiştir. Bu aynı zamanda aslı Farsça olan bir kelimedir.

Bil ki bu iki izah Kur'an-ı Kerim'de, az da olsa Arapça olmayan kelimeler bulunabileceğini söyleyenler açısından yapılabilecek birer izahtır.

Üçüncü İzah: "**Âzer**", **Hz. İbrahim**'in babasının tapmış olduğu putun ismidir. Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'in babasını şu iki sebepten dolayı böyle isimlendirmiştir:

a) **Hz. İbrahim** (a.s)'in babası, kendisini o puta ibadete adamıştı. Bir kimseyi sevmede çok ileri giden herkese, sevdiği o şeyin ismi verilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O gün her bir insan sınıfını biz imamlarıyla çağıracağız"* (İsrâ, 71) buyurmuştur.

b) Bu kelimenin takdiri عَابِدَ آزَرَ "Âzer'e tapan" şeklindedir. Bundan, muzaf olan "âbid" kelimesi hazfedilmiş ve muzafun ileyh, muzafın yerini tutmuştur.

Dördüncü İzah: Hz. İbrahim (a.s)'in babası "**Târeh**" idi. **Âzer** ise onun amcasıydı. Bazen amcaya "baba" denir. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Ya'kûb** (a.s)'un çocuklarının, *"Senin tanrına ve babaların İbrahim'in, İsmail'in ve İshâk'ın tanrısı olan tek tanrıya ibadet edeceğiz"* (Bakara, 133) dediklerini naklettmiştir. Halbuki **Hz. İsmâil**'in, **Hz. Yakub**'un amcası olduğu malumdur. Onlar ise bu sözlerinde amcalarını, baba olarak ifade etmişlerdir. İşte burada da böyledir.

Bil ki, **Hz. İbrahim (a.s)**'in babasının isminin "**Âzer**" olmadığı hususunda çok açık bir delil bulunmuş olsaydı, o zaman bu gibi tekellüflere girmek gerekirdi. Halbuki böyle bir delil yoktur. O halde, hangi ihtiyaç bizi böyle te'villere götürmüştür? Âyetin zahirinin delalet ettiği mananın

doğruluğuna dair en kuvvetli delil, Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'i yalanlama ve O'na karşı öfkelerini ortaya koymada son derece hırslı olmalarıdır. Binâenaleyh eğer âyetin bildirdiği bu nesep (babalık) yalan olsaydı, örfen, Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin **Hz. Peygamber** (s.a.s)'i yalanlama hususunda susup kalmaları imkansız olurdu. Onlar, O'nu bu hususta yalanlamadıklarına göre, bu nesebin doğru olduğunu anlarız. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Azer'in Hz. İbrahim'in Babası Olduğunu Reddeden Şîa'nın İddiası

Şî'a "Hz. Peygamber'in babası ve dedelerinden hiçbiri kafir değildi" demiş, **Hz. İbrahim**'in babasının kâfir olduğunu da kabul etmeyip, şunu ileri sürmüşlerdir: **"Âzer, Hz. İbrahim**'in babası değil, amcasıdır." Şî'a görüşlerine şunları delil getirmişlerdir:

1) Peygamberlerin babaları (ataları) kâfir olmazlar. Buna şunlar da delalet eder:

Cenâb-ı Allah, *"O (Allah), kıyam ettiğin vakit seni ve secde edenler içinde dolaşmanı görendir."* (Şuârâ, 218-219) buyurmuştur. Denildi ki: "Bunun manası, "O'nun (Hz. Muhammed'in) ruhu, bir secde edenden, diğer secde edene geçer" şeklindedir. Bu manaya göre, âyet **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, bütün ecdadının Müslüman olduğuna delalet eder. Bu durumda **Hz. İbrahim** (a.s)'in babasının da Müslüman olduğuna kesin hükmetmek gerekir.

Âyetteki "وَتَقَلُّبَكَ فِى السَّاجِدِينَ" Tabirinin Tefsiri

İmdi, eğer denilirse ki: "Âyetteki, وَتَقَلُّبَكَ فِى السَّاجِدِينَ *"Secde edenler içinde dolaşman..."* (Şuârâ, 218) ifadesi, şu manalara da gelebilir:

Birincisi: Gece namazının farziyyeti nesh olununca, **Hz. Peygamber** (s.a.s), ashabın fazla ibadet etmeye düşkünlüğünden ötürü, o gece onların ne yaptıklarını görmek için, sahabenin evlerini dolaşmış ve sahabenin Kur'an okumalarının, tesbih ve tevhitlerinden duyduğu seslerin çokluğundan dolayı, o evleri yabani arı kovanları gibi görmüş. İşte âyetteki, *"Secde edenler içinde dolaşman..."* ifadesinden murat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in o gece, secde edenleri, (gece kalkmış) olanları dolaşmasıdır.

İkincisi: Bundan murat şudur: **Hz. Muhammed** (s.a.s), cemaatle namaz kılardı. Buna göre *"Secde edenler içinde dolaşma"*sının manası, O'nun, onların arasında olması ve beraber kıyam, rüku ve secde yapmalarıdır.

Üçüncüsü: Bundan murat, "Sen her ne zaman kalkıp ibadetle meşgul olmada, secde edenlerle birlikte dönüp dolaşırsan, bu halin Allah'a saklı kalmaz" manasıdır.

Dördüncüsü: Bundan murat, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, arkasında namaz kılanları görebilmesi ve onlar üzerinde bakışlarını dolaştırmasıdır. Bunun delili, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in şu hadisidir: اَتِمُّوا الرُّكُوعَ وَالسُّجُودَ فَاِنِّى اَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِى *"Rükû ve secdelerinizi tam olarak yapınız. Çünkü ben sizi, arkamdan görürüm."*[78] İşte bu dört izah da âyetin zâhirinin ifade edebileceği manalardır. Binâenaleyh sizin ileri sürdüğünüz şey geçersizdir."

Bu itiraza Şiîler şöyle cevap verirler: "Âyetin lafzı bütün bu manalara gelebilir. Bunlardan hiçbirinin, öbür manalardan daha geçerli olduğu ileri sürülemez. Bundan dolayı âyeti, bunların hepsine birden hamletmek gerekir. Bu durumda da maksadımız hasıl olmuş olur. **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in atalarından hiçbirinin müşrik olmadığına, şu hadis-i şerif de delalet eder: لَمْ اَزَلْ اُنْقَلُ مِنْ اَصْلَابِ الطَّاهِرِينَ اِلَى اَرْحَامِ الطَّاهِرَاتِ *"Ben hep, temiz erkeklerin sulbünden, temiz kadınların rahimlerine naklolundum."* Nitekim Allahu Teâlâ, *"Müşrikler ancak necistir"* (Tevbe, 27) buyurmuştur. İşte bu da, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ecdadından hiçbirinin müşrik olmadığını kabul etmeyi gerektirir. Bunun böyle okluğu sabit olunca, biz (Şî'a) deriz ki: Anlattığımız bu şeylerle, **Hz. İbrahim**'in babasının müşrik olmadığı anlaşılır. Halbuki "**Âzer**"in müşrik olduğu sabittir. Binâenaleyh Hz. İbrahim'in babasının, **Âzer**'den başka bir kimse olduğunu kesin olarak söylemek gerekir.

2) **Âzer, Hz. İbrahim**'in babası değildir. Çünkü bu ayet, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, **Âzer** ile çok sert ve ağır bir şekilde, sözlü olarak münakaşa ettiğini göstermektedir. Halbuki babaya böyle sert ve ağır söz söylenmesi caiz değildir. İşte bu da, **Âzer**'in **Hz. İbrahim (a.s)**'in babası olmadığına delalet eder.

Biz, şu iki sebepten ötürü bu ayete göre, **Hz. İbrahim**'in, babasına karşı ağır ve sert konuştuğunu söyledik:

a) Ayet, **"Âzer"** kelimesinin ötüresi ile وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ لِاَبِيهِ اٰزَرَ "Hani İbrahim babasına, "Ey Âzer" demişti" şeklinde de okunmuştur. Bu kıraat **"Âzer"** kelimesinin, münâdâ olmasına göredir. Babaya, böyle ismi ile nidâ etmek, en büyük bir kabalıktır.

78 Müslim, Salât, 110, 111 (I/319-320).

b) **Hz. İbrahim** (a.s), **Âzer**'e, *"Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalâlet içinde görüyorum"* demiştir. Bu da, kaba ve eziyet veren en büyük sözlerden birisidir. Böylece onun, **Âzer**'e sert konuştuğu anlaşılıyor.

Biz, şu sebeplerden ötürü babaya sert ve ağır konuşulmasının caiz olmayacağını öne sürüyoruz:

a) Cenâb-ı Allah, *"Rabbin, 'Kendinden başkasına kulluk etmeyin ve ana-babaya iyi muamele edin' diye hükmetti"* (İsra, 23) buyurmuştur ki, bu hüküm kafir olsun, Müslüman olsun, bütün babalar hakkında umumidir.

Yine ebeveyn hakkında Allah: *"Onlara "öf" bile deme ve onları azarlama"* (İsra, 23) buyurmuştur ki, bu da umumi bir ifadedir.

b) Allahu Teâlâ, **Hz. Musa**'yı **Firavun**'a göndermiş ve Firavun'a yumuşak davranmasını emrederek, *"(Gidin de) ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (Allah'tan) korkar"* (Tâhâ, 44) buyurmuştur. Bunun sebebi, onu büyütmüş olan Firavun'un hakkına riayet etmektir Öyleyse baba yumuşak davranılmaya daha layıktır.

c) Bir şeye yumuşak davranarak davet etmek, kalplere daha çok tesir eder. Ama kaba ve sert davranış, nefreti ve kabul etmemeyi doğurur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e *"Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et"* (Nahl, 125) buyurmuştur. O halde dine davette, babasına böyle sert konuşması **Hz. İbrahim**'e nasıl yakışır?

d) Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in "halim olduğunu bildirerek, *"İbrahim cidden yumuşak huylu (halim), yüreği yanık ve kendisini tamamen Allah'a vermiş biri idi"* (Hûd, 75) buyurmuştur. Halbuki böyle halîm-selim bir kimsenin, babasına bu şekilde sert davranması nasıl uygun düşer? Yaptığımız bu izahlar ile, **Âzer**'in, **Hz. İbrahim**'in babası değil, amcası olduğu sabit olur. O'nun babası **"Târeh"**tir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere **Ya'kûb** (a.s)'un çocukları babalarının amcası olduğu halde, **Hz. İsmail**'i, babaları **Ya'kûb**'un "babası" olarak nitelendirmişlerdir. Demek ki bazen amca, "baba" olarak ifade edilir. Nitekim **Hz. Peygamber** (s.a.s), amcası **Hz. Abbas** (r.a)'ı kastederek, رُدُّوا عَلَيَّ اَبِى *"Babamı bana teslim edin"* demiştir.

Keza **Âzer**'in, Hz. **İbrahim** (a.s)'in annesinin babası (dedesi) olması da muhtemeldir. Bazen bu dedeye de baba denir. Bunun delili *"... onun neslinden Davud'u, Süleyman'ı... İsa'yı ve İlyas'ı (hidayete erdirdik)"* (En'âm, 84-85) âyetidir. Bu âyette, **İsa** (a.s), anne tarafından dedesi olduğu halde **Hz. İbrahim** (a.s)'in zürriyetinden sayılmıştır.

Ehl-i sünnet âlimleri ise: Hz. Muhammed (s.a.s)'in babasının kâfir olduğunu ve Kur'an'ın bu âyetinin, **Hz. İbrahim** (a.s)'in babası **Âzer**'in kâfir olduğuna delalet ettiğini söylemişlerdir. Hem sonra Cenâb-ı Allah, *"İbrahim'in babasına istiğfar etmesi, ancak ona verdiği bir sözden dolayı idi. Ne zaman ki onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine besbelli oldu, derhal ondan uzaklaştı"* (Tevbe, 114) buyurmuştur. İşte bu da bizim görüşümüzün doğruluğuna delalet eder.

"Secde edenler içinde dolaşman..." (Şuara, 219) âyetine gelince, deriz ki: "Bu âyetin, başka manalara da gelebileceğini anlatmıştık. Şî'a'nın, "Ayet, bu manaların hepsine birden hamledilir" şeklindeki sözüne karşı da deriz ki: "Bu imkansızdır. Çünkü müşterek (birden çok manaya gelen) bir lafzı, bütün manalarına birden hamletmek câiz değildir. Yine bir lafzı aynı anda, hem hakiki, hem mecazi manasına hamletmek de caiz değildir. **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in *"Ben hep, temiz erkeklerin sulbünden, temiz kadınların rahimlerine naklolundum"* hadis-i şerifi, O'nun nesebinde bir bozukluk ve zinanın olmadığı manasına hamledilir.

Şî'a'nın, "Babasına karşı sert ve katı davranması, **Hz. İbrahim**'e uygun düşmez" şeklindeki görüşüne karşı deriz ki: "Belki de o, küfründe ısrar etmiştir. İşte bu ısrarından dolayı, böyle davranılmaya müstahak olmuştur. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

"Âzer" kelimesi, لِأَبِيهِ (babasına) tabirinin atf-ı beyanı olarak mansub, münâdâ olarak da merfu okunmuştur. Birisi bana şöyle bir soru sordu: "**Âzer** kelimesi bu iki kıraate göre de okunmaktadır. Ama (bunun benzeri olan), ... قَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هٰرُونَ *"Musâ, kardeşi Harun'a dedi ki..."* (A'raf, 142) âyetinde "Hârun" kelimesi sadece mansub olarak okunmuş, hiç merfu olarak okunmamıştır. Bu ikisinin farkı nedir?" Buna karşı dedim ki: "Zammeli okumak, münâdâ sayılmasından ötürüdür. Ama bir kimseye ismi ile çağırmak, o çağırılan kimseye fazla değer verilmediğini gösterir. İşte bu, **Hz. İbrahim** (a.s)'in hadisesine uygundur. Çünkü **Âzer** inkârda diretmiştir. Binâenaleyh ona, -bu çirkin ısrarından men edebilmek için- ağır bir şekilde seslenmek güzel ve yerinde olmuştur. Ama **Musa** (a.s)'nın kıssasına gelince, O, bazen kardeşi **Harun**'u, kavminin başına kendine halife olarak bırakıyordu. Binâenaleyh bu durumda, ona değer vermeme uygun düşmez. İşte bundan dolayı, **"Hârun"** kelimesini, burada merfu okumak caiz değildir."

***ALTINCI MESELE:* İlâh Kelimesinin Manası**

Âlimler, "ilâh" kelimesinin tefsiri hususunda ihtilaf etmişlerdir. En doğru görüş, bunun, "tapılan şey" (ma'bud) manasına geldiğidir. İşte bu âyet de bu manaya delalet etmektedir. Çünkü **Hz. İbrahim**'in kavmi, ibadet etmek maksadıyla putlar yapmışlardı. Bundan dolayı **Hz. İbrahim** (a.s) babasına, *"Sen, puttarı mı ilâh ediniyorsun?"* demiştir ki bu da, "ilâh" kelimesinin, "ma'bûd" (ibâdet olunan, tapınılan şey) manasına geldiğine delalet eder.

***YEDİNCİ MESELE:* Putların Batıllığı**

Hz. İbrahim (a.s)'in bu âyette geçen sözü, şu iki bakımdan putperestlerin görüşlerinin bozuk ve bâtıl olduğuna dair bir aklî delil ihtiva etmektedir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Sen putları ilâh mı ediniyorsun?"* buyruğu, putperestlerin, birçok ilâhın bulunduğunu söylediklerine delalet eder. Ancak ne var ki birçok ilâhın bulunması, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti..."* (Enbiyâ, 22) âyetinden anlaşılan aklî delil ile bâtıldır.

b) Bu putların, şayet hayra ve şerre güçleri yetmiş olsaydı, tek bir put da yeterdi. Tek bir put yeterli olmadığına göre bu, bunlar çok olsalar dahi, onlarda kesinlikle hiçbir faydanın bulunmadığına delalet eder.

SEKİZİNCİ MESELE

Bazı âlimler bu âyetle, Allah'ı bilmenin ve O'nun şükrüyle meşgul olmanın vacip olduğunun, naklî delil ile değil de, aklî delil ile bilindiği hususunda istidlâlde bulunmuşlardı. Zira **Hz. İbrahim** (a.s), onların sapık olduklarına hükmetmiştir. Eğer aklî vücubiyyet olmasaydı, onlar hakkında sapık hükmünü veremezdi. Çünkü bu yol, **Hz. İbrahim**'in tebliğinden önce bulunuyordu. Mamafih biri çıkıp diyebilir: Bu yol, **Hz. İbrahim**'den önce olan peygamberlerin şeriatinin hükmü itibariyle "dalâl", sapıklık olmuştur.

Hz. İbrahim'e Melekût Âleminin Gösterilmesi

وَكَذٰلِكَ نُرِيٓ اِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾

"Böylece biz İbrahim'e kesin ilme erenlerden olması için göklerin ve yerin büyük mülkünü gösteriyorduk..." (En'âm, 75).

Bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyetteki Kezalike Tabirinin Manası**

"كَذٰلِكَ" tabirindeki kâf harfi teşbih içindir. Bu ise, daha önce geçmiş olan bir gaibe işarettir. Burada daha önce zikredilen ise, **Hz. İbrahim**'in, putlara tapmayı çirkin ve kabih addetmiş olmasıdır. Bu da O'nun, *"Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum..."* ifadesidir. Buna göre mana, "**Hz. İbrahim**'e, putlara tapmanın çirkinliğini gösterdiğimiz gibi, O'na göklerin ve yerin büyük mülkünü de gösteriyoruz..." şeklinde olur. Burada aklî bir incelik vardır ki, o da şudur: Allah'ın celâlinin nûru, kesinlikle inkıtâya uğramaksızın ve de zeval bulmaksızın devamlı parlar. Beşeri ruhlar, arada bir perdenin bulunması hali müstesna, o nurlardan hiç mahrum olmazlar. Bu perde ise, Allah'tan başkasıyla meşgul olmaktan başka bir şey değildir... Durum böyle olunca, bu mania ve perdeler zail olup aradan kalktığı nispette, bu ilahi tecelliler meydana çıkar. Binâenaleyh, **Hz. İbrahim** (a.s)'in *"Sen, putları ilâh mı ediniyorsun?.."* (En'âm, 74) sözü, Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olmanın çirkinliğine bir işarettir. Çünkü, Allah'ın dışında kalan her şey, Allah'tan alıkoyan bir perde mesabesindedir. Binâenaleyh, o perde yok olunca, şüphe yok ki, "göklerin melekûtu" ona tamamen tecelli eder. Bu sebeple, Cenâb-ı Hakk'ın *"Böylece biz İbrahim'e, göklerin... büyük mülkünü de gösteriyorduk..."* buyruğu, "Allah'tan başkasıyla meşgul olmak sona erip zail olunca, Allah'ın celalinin nûru ona tecelli etti" demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "وَكَذٰلِكَ" tabiri de, bu şerefli ve rûhanî, manevî faydanın kaynağı olmuş olur...

İKİNCİ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bu gösterme işi, daha önce de bulunuyordu. Binâenaleyh evla olan, "böylece biz, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu göstermiştik..." denilmesidir. O halde, daha niye bu lafız yerine, "Böylece biz... gösteriyoruz..." denilmiştir?"

Biz deriz ki, buna şu şekillerde **cevap** verilebilir:

a) Âyetin takdirinin, وَكَذٰلِكَ كُنَّا نُرِى اِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ "İşte böylece biz, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyor idik..." şeklinde olmasıdır. Böylece bu ifade, mazinin hikayesi olmuş olur... Buna göre mana şu şekilde olur: "Allahu Teâlâ **Hz. İbrahim**'in, hak dine son derece kuvvetli bağlılığından dolayı, babasıyla yüz yüze sert bir biçimde konuştuğunu nakledince, sanki **"İbrahim,** dinî salâbet hususunda bu üstün

dereceye nasıl ulaşmıştır?" denilmiş de bunun üzerine, "O, ta bülûğa erdiği zamandan beri, kesin ilme erenlerden olsun diye, **İbrahim**'e çocukluğundan itibaren göklerin ve yerin büyük mülkünü gösteriyorduk..." şeklinde cevap verilmiştir.

b) Bu, öncekinden daha kıymetli bir açıklama olup, buna göre biz deriz ki: Allah'ın, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu göstermesinden maksat, **İbrahim**'in, sırf bu melekûtu görmesi değildir. Aksine bundan maksat, O'nun o melekûtu görmesi ve böylece de, Allah'ın celâlinin kudsiyyetinin, yüceliğinin ve ululuğunun marifetine nail olması, ulaşmasıdır. Halbuki Allah'ın mahlûkatı, her ne kadar zat ve sıfatları bakımından sonlu ve fani iseler de, bunların zatlara ve sıfatlara delalet etme cihetleri sonsuzdur... Babam **Şeyh el-İmâm Ömer Ziyâu'd-din** (r.h)'in şöyle dediğini duymuştum: "Ben, **Şeyh Ebu'l-Kasım el-Ensarî**'nin şöyle dediğini duydum: **İmâmu'l-Harameyn**'in şöyle dediğini duydum: "Allah'ın malumatı sonsuzdur. O'nun, o malumatlardan her biri hakkındaki malumatı da sonsuzdur. Bu böyledir, zira tek bir atom (cevher-i ferd)'un, bedeliyyet yolu üzere, sonsuz yerlerde bulunması ve aynı yol üzere, sınırsız sıfatlarla muttasıf olması mümkündür. Halbuki o takdir ve farz edilen hallerin hepsi de, Allah'ın hikmetine ve kudretine delalet etmektedirler. Cevher-i ferd (atom) ile bölünmeyen cüz böyle olunca, Allah'ın bütün melekûtu hakkındaki söz ya nasıl olur? Böylece, Allah'ın mülkünün ve melekûtunun, O'nun celalinin sıfatlarına, azamet ve izzetinin alametlerine delaletinin sınırsız olduğu sabit olmuş olur. Halbuki, sınırsız olan malûmatın, insanların akıllarında bir kerede bulunmaları imkansızdır. O halde bu bilgileri elde etmenin yolu, bir nihayete ermeksizin ve son bulmaksızın, gelecekte bu bilgilerin birbiri ardınca meydana gelmesiyle olur... Allah daha iyisini bilir ya, işte bu sebepten dolayı O, "böylece biz **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu gösterdik..." demedi de, aksine O, "Böylece biz, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyoruz..." buyurdu. Ki, işte bu muhakkik âlimlerin, "Allah'a doğru yolculuğun bir nihayeti vardır; ama Allah'ta yolculuğun bir sonu yoktur..." şeklindeki sözlerinden murat edilen husustur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Melekût Ne Demektir?**

اَلْمَلَكُوتُ "el-Melekût", mülk demektir. Sondaki ta harfi, mübalağa için getirilmiştir. Bu tıpkı, "rağbet" kelimesinden olan اَلرَّغَبُوتُ (rağbet etmek) ve "اَلرَّهْبَةُ"kelimesinden olan اَلرَّهَبُوتُ (korkmak...) kelimeleri gibidir.

Bil ki, buradaki "gösterme" fiilinin açıklanması hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Hz. İbrahim'e Melekûtun Gösterilmesinin Keyfiyeti

Birinci görüş: Allahu Teâlâ **Hz. İbrahim**'e, "melekût"u bizzat gözüyle gösterdi. Bu görüşte olanlar, sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Allah, **Hz. İbrahim** için, Arş'ı, Kürsî'yi ve madde âleminin üstünün kendisinde son bulduğu yere kadar olan kısmı görsün diye, semâvatı (gökleri); yine, maddi âlemin kendisinde son bulacağı en son safha kadar olan yerleri yarıp açtı... Böylece **Hz. İbrahim** (a.s), göklerin ve yerin içindeki son derece şaşırtıcı ve akıllara durgunluk veren şeyleri gördü..."

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: **"Hz. İbrahim** (a.s), göğe yükseltilip gökte ve yerde olanları gördüğünde, birisini kötü bir iş yaparken gördü. Böylece, hem ona hem de diğerine, helak olmaları için beddua etti. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah **Hz. İbrahim**'e, *"Kullarıma ilişme; onlar şu iki hal arasındadırlar... Ben onlardan, ya temiz bir zürriyet halk ederim; yahut da onlar tevbe eder, ben de onları bağışlarım, veyahut da onların arkalarında cehennemi yaratırım..."* demiştir.

Kâdî, bu rivayeti şu açılardan tenkit etmiştir:

a) "Göktekiler, mukarreb meleklerdir. Halbuki onlar, Allah'a isyan etmezler. Binâenaleyh, "Hz. İbrahim göğe kaldırıldığında kötü bir iş yapan bir kul gördü..." denilmesi uygun olmaz."

b) Peygamberler, Allah'ın emri olmaksızın günahkâr kimsenin helâk olması için dua etmezler. Allah bu hususta müsaade edince de, hiçbir şeyin o peygamberin duasının kabul olunmasına mani olması caiz olmaz.

c) Bu dua, ya doğru olur veya yanlış olur. Eğer doğru olursa, daha niçin onu ikinci kere reddeder? Eğer yanlış olursa, niçin onu ilk seferde kabul etmiştir? Daha sonra **Kâdî** sözüne devamla şöyle der: "Ahad haberler, aklî delillerin hilafına olarak varid oldukları zaman, o konuda "tevakkuf etmek" (lehte ya da aleyhte bir şey söylememek) gerekir."

Hz. İbrahim'in Melekûtu Görmesinin Ruhani Olduğunu Söyleyenler

İkinci Görüş: Bu "gösterme" işi, maddî göz ve zahirî hislerle değil, basiret ve akıl gözüyle olmuştur. Bu görüşü savunanlar şu şekillerde delil getirmişlerdir.

Birinci Delil: Göklerin melekûtu, göğün mülkünden ibarettir. Mülk ise, kudretten ibarettir. Halbuki Allah'ın kudreti görülemez, ancak akıl ile anlaşılır. Bu, kesin bir sözdür. Ne var ki "göklerin ve yerin melekûtuyla murat edilen, göklerin ve yerin bizzat kendisidir" denilebilir. Ancak böyle olması halinde de, "melekût" lafzı nazar-ı itibara alınmamış ve ondan fazla bir mana elde edilmemiş olur.

İkinci Delil: Allahu Teâlâ bu "gösterme" işini, âyetin başında icmali olarak zikretmiştir ki, bu O'nun *"Böylece biz, İbrahim'e gösteriyorduk"* buyruğudur. Bundan sonra da bu "gösterme" işini, *"İşte O, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş..."* (En'âm, 76) ifadesiyle tefsir etmiştir. Böylece bu istidlalin zikredilmesi, o göstermeyi şerh ve tefsir etmek için getirilmiş olur. Bu sebeple de o gösterme işinin, işte bu istidlâlden ibaret olduğunun söylenmesi gerekir.

Üçüncü Delil: Cenâb-ı Allah, bu âyetlerden sonra da, *"İşte bunlar; kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdir..."* (En'âm, 83) buyurmuştur. Halbuki göz ile görmek, kavminin aleyhine bir hüccet olamaz. Çünkü onlar, bu hüccet gösterilirken orada bulunuyorlardı... Yine onlar, bu konuda **Hz. İbrahim**'i yalanlıyorlardı. Onlar, ayrı bir delil ve çok açık ve net bir mu'cize olmadan, o davada **Hz. İbrahim**'i tasdik edemezler. **Hz. İbrahim**'in, yıldızlarla istidlâl etme hususunda kavmine karşı getirmiş olduğu bu hüccet, ancak Kur'an'ın açıklamış olduğu yol ile olmuştur. Çünkü o deliller, **Hz. İbrahim** için olduğu kadar, onlar için de apaçık ve ayan beyan idi...

Dördüncü Delil: Âlemin tamamını göstermek, âlemin her türlü mümkinata kâdir olan bir ilâhının bulunduğu hususunda, zaruri bir ilim ifade eder (kesin olarak bildirir). Halbuki böyle bir durum sebebiyle insan, methe ve ta'zime müstahak olamaz... Baksana, kafirler âhirette Allah'ı zaruri olarak bilir ve tanırlar. Halbuki, onlar için bu tanımadan dolayı bir mükafat ve bir övgü söz konusu değildir... Ama, yaratılanların sıfatlarıyla, bir yaratıcının varlığı, O'nun kudret ve hikmeti hususunda istidlâl etmeye gelince, işte methi ve ta'zimi gerektiren budur...

Beşinci Delil: Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s) hakkında, *"Böylece biz, İbrahim'e göklerin ve yerin büyük mülkünü gösteriyorduk..."* buyurmuştur. Tıpkı bunun gibi, bu ümmet hakkında da, *"Gerek afakta, gerek kendi nefislerinizde âyetlerimizi yakında onlara göstereceğiz"* (Fussilet, 53) buyurmuştur. İşte bu gösterme işi, maddi gözle olmayıp kalp gözüyle olduğu

gibi, **Hz. İbrahim**'e yapılan gösterme işinin de böyle olmuş olması uzak ihtimal değildir.

Altıncı Delil: Hz. İbrahim (a.s) yıldız, ay ve güneş ile istidlâlde bulunmayı tamamlayınca, bundan sonra, *"Şüphe yok ki ben, bir muvahhid olarak, yüzümü o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim..."* (En'âm, 79) demiş, böylece de göklerin ve yerin, yıldız, ay ve güneş hakkında zikretmiş olduğu delilden dolayı yaratılmış olduklarına hükmetmiştir. Şayet bu delil, bütün gökler ve yer hakkında umumi olsaydı, o zaman umumi olan hüküm, hususi bir delile bina edilmiş olurdu ki, bu yanlıştır... Böylece bu delilin, umumi bir delil olduğu sabit olmuş olur ve bu sebeple de, yıldızın, ayın ve güneşin zikredilmesi, "melekût"un gösterilmesinin bir misali gibi olmuş olur. Binaenaleyh, "melekût'un gösterilmesi"nden murat, -değişmeleri mümkün ve hâdis varlık olmaları sebebiyle- bunların alîm, kâdir ve hakîm... olan bir ilâhın varlığına, nasıl delalet ettiklerini bildirmek olması gerekir... Böylece de bu gösterme işi, göz ile değil, kalp ile olmuş olur.

Yedinci Delil: "Yakîn" kendisinden önce bir şek ve şüphe bulunduğu zaman, düşünme ve tefekkür ile elde edilmiş olan ilimden ibarettir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ *"kesin ilme erenlerden olması için..."* buyruğu, bu göstermenin bir maksat ve gayesi gibi olmuş olur. Böylece de âyetin takdiri ve manası, "kesin ilme erenlerden olsun diye, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyoruz..." şeklinde olur. Binaenaleyh, "Yakîn", delilden elde edilen ilim olunca, bu göstermenin de yapılan istidlâlden ibaret olması gerekir.

Sekizinci Delil: Cenâb-ı Hakk'ın bütün yaratıkları, aynı itibarla, yaratıcının varlığına ve kudretine delalet etmektedirler. Halbuki bu yaratıklar, "muhdes" ve "mümkin"dirler. Her "muhdes", "mümkin"dir; o halde bu varlıklar, bir yaratıcıya muhtaçtırlar. İnsan bu tek izahı iyice bilip anladığı zaman, işte bu, o kimseye yaratıcının varlığı hususunda istidlâlde bulunması için yeter ve kâfi gelir... Binâenaleyh o kimse, bu iki mukaddimeyi bilmekle, aklının gözü ve aklının kulağı ile, bütün melekûtun başkasına muhtaç olduğunu bilmiş olur. Halbuki buradaki "görme / rü'yet", kesinlikle zeval bulmayan, devamlı bir görmedir. Sonra bu, insanı Allah'tan alıkoymaz. Aksine bu, kalbin ve ruhun Allah ile meşgul olmasını sağlar.

Maddi gözün görmesine gelince, insanın, bu gözüyle tek bir bakışla pek çok şeyi tastamam görmesi mümkün değildir. Baksana, yazılmış bir

sayfaya bakan herkes, o sayfanın ancak tek bir kelimesini mükemmel ve tam olarak görebilir... Eğer, onun bakışı diğer bir kelimeye yönelir, gözü onunla meşgul olursa, o zaman da o, önceki ilk kelimeyi idrak etmekten ve görmekten mahrum olur. Böylece pek çok şeyin, bir bakışla görünmesinin mümkün olmadığı sabit olur. Bunun mümkün olduğu farz edilse bile, devamlı olmaz. Devamlı olduğu farz edilse de bu, insanı Allah'tan alıkor. Baksana Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, göz ile görüşe itibar etmediği için methederek, *"(Onun) gözü, kaymadı ve şaşmadı"* (Necm, 17) buyurmuştur. Bütün bu delillerle, bu "gösterme" işinin, maddi göz bakımından değil, akıl ve kalp gözü bakımından olduğu sabit olur.

Mezkur Görmenin Ruhani Olmasına İtiraz

Eğer, "Bu açıklamaya göre kalbin görmesi, tevhit ehli olan herkes için mevcuttur. O halde hangi sebepten dolayı **Hz. İbrahim (a.s)** için böyle bir üstünlük söz konusu olmuştur?" denilir ise, biz deriz ki: "Bütün tevhit ehli, her ne kadar bu delilin aslını biliyor iseler de, bu alemdeki her bir mahlukatta, cinslerine, türlerine, çeşitlerine, şahıslarına ve hallerine göre bir hikmet-i ilahi bulunduğuna muttali olmak, ancak büyük peygamberler için söz konusudur, işte bundan ötürü Peygamberimiz (s.a.s) duasında, اَللّٰهُمَّ اَرِنَا الْاَشْيَاءَ كَمَا هِيَ *"Allahım, bize her şeyi, nasıl ise öyle göster"* buyurmuştur. Binaenaleyh bu müşkil ortadan kalkmış olur. Allah en iyi bilir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Tefsirlerde Geçen "Zaid" Tabirinde Maksat**

Âlimler, âyetteki وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ *"ve kesin ilme erenlerden olması için..."* buyruğunun başındaki vâv harfi hususunda ihtilaf ederek, şu izahları yapmışlardır:

a) Bu vâv zâiddir.[79] Buna göre takdiri, ...لِيَكُونَ "Biz kesin ilme erenlerden olması için **İbrahim**'e, göklerin ve yerin melekûtunu gösterdik" şeklindedir.

b) Bu ifade, göstermenin sebebini açıklayan müste'nef bir cümledir. Buna göre manası, "O, kesin ilme erenlerden olsun diye, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyoruz" şeklindedir.

c) Bu gösterme işi bazen gerçekleşir ve **Firavun**'da da olduğu gibi, dalaletin artmasına sebep olur. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Celalim hakkı için, biz*

79 Müfessirlerin "zaid" demekten maksatları, o harf olmaksızın mânanın aslının anlaşılacağını bildirmek olup, onun talî derecede belağat inceliği ifade ettiğini inkâr manası taşımaz. Hele "zaid"i, "fazlalık" anlamına almak kesinlikle hatadır. En iyisi bazı müfessirler gibi, zaide veya muhkeme tabiri yerine "tezyin" tabirini tercih etmektir (Ç).

ona, ayetlerimizin hepsini gösterdik de, o yine yalanladı ve dayattı" (Tâhâ, 56) buyurmuştur. Bazen de bu gösterme, hidayetin ve yakînin artmasına sebep olur. Binaenaleyh bu her iki duruma da muhtemel olduğu için, Hak Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s) hakkında, O inkar edenlerden olsun diye değil, onları görsün ve mûkınînden (kesin ilme ulaşanlardan) olsun diye, bu âyetleri ona gösteriyoruz." demek istemiştir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE: **Yakîn Tabirinin Manası, İlm-i Yakînî**

"Yakîn" düşünme ve tefekkür sebebi ile şüphe zail oduktan sonra hâsıl olan bir ilim (bilgi) manasındadır. İşte bundan dolayı ilm-i ilâhî, "Yakînî ilim" diye tavsif edilemez. Çünkü Allahu Teâlâ için, ilminden önce bir şüphe söz konusu değildir ve bu ilim, düşünme ve tefekkür yoluyla elde edilmemiştir. Bil ki istidlâlde bulunduğu hususun başlangıcında insanın kalbi, bazı bakımlardan şek ve şüphe içindedir. Ama deliller iyice çoğalıp, hepsi birbiriyle uyum sağlayıp birbirini desteklediğinde, bu durum o hususta "yakîn"in meydana gelmesine sebep olur. Bu birkaç yönden böyledir:

a) Bu delillerden her birinin bir çeşit tesiri ve gücü vardır. Bu tesir ve güç gittikçe artıp katlanarak, kesinlikle zirveye ulaşır.

b) Fiilin çokça tekrarlanması, bir melekenin meydana gelmesine sebep olur. Binâenaleyh çeşitli ve değişik delilleri, aynı şeye delil getirmek, âdeta bir dersi tekrar etme gibi olur. Çokça tekrar, kalpten silinmeyecek çok güçlü bir ezberi sağladığı gibi, burada da aynı şey olur.

c) Kalp, istidlâl sırasında (varılacak netice hakkında) bir karanlık (yani kararsızlık) içindedir. Binâenaleyh kalpte ilk delil ile elde edilen bir inanç meydana geldiği zaman, bu istidlâlin nûru, kalpteki diğer sıfatların karanlığına karışır. Böylece, nûr ve karanlığın karışımı olan o durum sebebi ile, kalpte bir şüphe meydana gelir. İkinci bir istidlâl yapılınca, bunun nûru (aydınlığı), birinci hale karışır. Böylece gitgide kalbin aydınlığı ve parlaklığı tastamam olur. Güneş doğarken, önce onun ışıkları gözükür. İşte bu, sabah vaktidir. Aynen bu şekilde, ilk istidlâl, sabah vakti gibi olur. Sonra sabahın aydınlığı, güneşin gitgide tepe noktasına yükselmesi sebebi ile, devamlı artar. Binâenaleyh güneş tepe noktaya (zenit'e) ulaştığında, aydınlık en mükemmel halini alır. İnsan da böyledir.

İnsan ne zaman, Allah'ın mahlukatının mertebelerini çokça düşünür ve tefekkür ederse, onun marifet ve tevhit nûrunun aydınlığı da o nispette parlak olur. Fakat âlemin güneşi ile ilim güneşi arasında şu fark vardır:

Âlemin güneşinin yükselmesinde ve ışığının fazlalaşmasında, daha ileriye geçemeyeceği belli bir sınırı vardır. Ama marifet, akıl ve tevhit güneşinin yükselmesinin bir nihayeti ve ışığının artmasının bir sonu yoktur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Allah'ın *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu da gösterdik"* buyruğu delil ve beyyinelerin mertebelerine; *"Kesin ilme erenlerden olması için..."* ifadesi de, tecelli nurları ile marifet ve tevhit güneşinin aydınlıklarının derecelerine bir işaret olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا ۚ قَالَ هٰذَا رَبِّىْ ۚ فَلَمَّآ اَفَلَ قَالَ لَآ اُحِبُّ الْاٰفِلِيْنَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبِّىْ ۚ فَلَمَّآ اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَّمْ يَهْدِنِىْ رَبِّىْ لَاَكُوْنَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّآلِّيْنَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّىْ هٰذَآ اَكْبَرُ ۚ فَلَمَّآ اَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ اِنِّىْ بَرِيْٓءٌ مِّمَّا تُشْرِكُوْنَ ﴿٧٨﴾ اِنِّىْ وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذِىْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِيْفًا وَّمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ۚ ﴿٧٩﴾

"İşte o, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş, "Bu (mu) benim Rabbim?" demiş, o sönüp gidince ise şöyle demişti: "Ben böyle sönüp batanları sevmem." Sonra ay'ı doğar halde görünce de, "Bu (mu) benim Rabbim?" demiş, fakat o da batıp gidince: "Andolsun ki eğer Rabbim bana hidayet etmemiş olsaydı muhakkak sapanlar güruhundan olurdum" demişti. Sonra güneşi doğar halde görünce "Bu mu imiş benim Rabbim? Bu hepsinden de büyük" demiş. Batınca da: "Ey kavmim, ben sizin (Allah'a) eş koştuklarınızdan katiyyen uzağım, şüphesiz ki ben yüzümü, bir muvahhid olarak, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim. Ben müşriklerden değilim" demişti" (En'âm, 76-79).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki, *"Üstünü gece bürüyüp örtünce"* kısmı, *"Hani İbrahim, babası Âzer'e demişti ki..."* (En'âm 74) ifadesine atıftır.

"Böylece biz İbrahim'e (...) gösterdik" (En'âm, 75) âyeti ise, ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasına girmiş bir itiraziyye cümlesidir.

***İKİNCİ MESELE:* Cin, Cennet, Cûnun, Cenin Kelimelerinin Manası**

Vâhidî (r.h), şöyle demektedir: جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ وَ اَجَنَّهُ اللَّيْلُ "Gece onu bürüdü.." denilir. Yine, bir şeyi örten her şey hakkında "جَنَّ وَ اَجَنَّ" ifadeleri kullanılır. Yine "جَنَّهُ اللَّيْلُ" de denilir. Yani, "Gece, onu örttü.." Ancak ne var ki tercihe şayan olan "جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ، اَجَنَّهُ اللَّيْلُ" denilmesidir. Bu, bütün dilcilerin görüşüdür. "جَنَّ" fiilinin manası, örttü, kapadı demektir. "اَلْجَنَّةُ - اَلْجِنُّ - اَلْجُنُونُ - اَلْجَانُّ - اَلْجَنِينُ - اَلْمِجَنُّ - اَلْجَنَنُ - اَلْمَجَنُّ، اَلْمَجَنَّةُ -" kelimeleri de böyle olup bunlar sırasıyla: "Cennet, cin, delilik, cin, cenîn (ana rahmindeki çocuk), kalkan, kabir ve gizlenilen yer" manalarına gelir. Bazı nahivciler, "Gece bir şeyi karanlığıyla bürüdüğü zaman, "جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ" denilir; işte bu sebepten dolayı, "اَللَّيْلُ" (gece) kelimesinin başına "عَلٰى" harf-i cerri gelmiştir. Bu, tıpkı senin, "اَظْلَمَ" (karardı, karanlığı çöktü) fiilini kullanman gibidir. Ama, "جَنَّهُ" tabiri ise bu "اَظْلَمَ" (karardı...) manasını içine almaksızın, "onu örttü, gizledi" manasına gelir" demişlerdir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İbrahim (a.s)'e Melekûtun Gösterildiği Zaman**

Bil ki, pek çok müfessir şunu zikretmişlerdir: "O zamanın kralı, bir rüya görmüştü. Rüyayı tabir edenler de, "Bunu mülkü konusunda kendisine karşı gelecek bir oğlan çocuğunun doğması..." şeklinde yorumladılar. Bunun üzerine kral doğan her erkek çocuğun kesilip öldürülmesini emretti. Derken **Hz. İbrahim** (a.s)'in annesi, ona hamile kaldı, ama bunu kimseye belli etmedi. Doğum sancıları başlayınca, dağdaki bir mağaraya gidip orada doğurdu. Sonra mağaranın girişini bir taşla kapattı. Bunun üzerine Cebrail (a.s) gelerek, parmağını **İbrahim**'in ağzına koyunca O da onu emdi. Böylece O'nun rızkı bu parmaktan hasıl oldu. Cibril (a.s) zaman zaman onu ziyaret ediyordu. Annesi de sık sık yanına gelip onu emziriyordu. **İbrahim** (a.s) büyüyüp, aklı gelişip, bir Rabbi olduğunu anlayıncaya kadar, bu hal böylece devam etti.

Bir gün annesine, "Benim Rabbim kim?" diye sorar. Annesi de: "Senin rabbin (yani seni terbiye edip büyüten), benim" der. Bunun üzerine **İbrahim** (a.s), "Ya senin Rabbin kim?" diye sorunca o, "Baban..." cevabını verir. **Hz. İbrahim** bunun üzerine babasına, "Senin Rabbin kim?" diye sorar. Babası, "Şehrin kralı..." cevabını verir. Bundan dolayı o, ana ve babasının Rablerini tanımadıklarını anlar. Böylece Rabbisinin varlığına istidlâl

edebileceği bir şey görebilmek için mağaradan dışarı bakar. Gökteki yıldızların en parlağını görür ve "İşte Rabbim budur" der. Bu iş, -kıssanın sonuna kadar bildiğimiz şekilde- devam eder... Sonra bu görüşteki müfessirler, aralarında ihtilaf etmişler ve bazıları bu hadisenin, **Hz. İbrahim (a.s)**'in baliğ olup, mükellefiyet çağına ulaşmasından sonra olduğunu; bazıları ise, bülûğ çağından önce meydana geldiğini söylemişlerdir. Muhakkik âlimlerin pek çoğu birinci görüşün yanlışlığı hususunda ittifak ederek şu delilleri getirmişlerdir:

1) Yıldızların rab olduğunu söylemek, ittifakla küfürdür. Halbuki peygamberlerin kâfir olması, icmâ ile mümkün değildir.

2) **İbrahim** (a.s), Rabbisini bu hadiseden önce, delillerle tanıyıp bilmişti. Bunun doğruluğunun delili, Cenâb-ı Allah'ın, bu hadiseden önce onun babası **Âzer**'e *"Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum"* (En'âm, 74) demiş olduğunu haber vermesidir.

3) Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, babasını, putlara ibadeti bırakıp, tevhide gelmeye yumuşaklıkla çağırdığını nakletmiştir. Çünkü **Hz. İbrahim,** babasına: *"Babacığım, işitmez, görmez ve sana hiçbir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun?"* (Meryem, 43) demişti. Halbuki Cenâb-ı Hak burada, O'nun, babasını putlara ibadeti bırakmaya ve tevhide sert sözlerle ve kırıcı kelimelerle davet ettiğini anlatmıştır. Malumdur ki başkasını Allah yoluna davet eden, yumuşaklığı sertliğe; iyi ve güzel davranmayı kabalığa tercih eder. Sertliğe ve kabalığa ancak uzunca süren bir tebliğ döneminden ve muhataptan tamamen ümit kesildikten sonra başvurur. Binâenaleyh bu, bu istidlâl hadisesinin, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, babasını defalarca ve tekrar tekrar tevhide çağırmasından sonra olduğunu gösterir. Hiç şüphesiz **Hz. İbrahim** (a.s), kendi işini hallettikten sonra, babasını tevhide çağırmaya yönelmiştir. Bundan dolayı bu hadisenin, **Hz. İbrahim**'in Allah'ı bilip tanımasından bir müddet sonra meydana geldiği sabit olur.

4) Bu hadise, **Hz. İbrahim** (a.s)'e Cenâb-ı Hak göklerin ve yerin melekûtunu gösterdikten sonra meydana gelmiştir. O, böylece Arş'ın ve Kürsî'nin üstünde olanları ve bu ikisinin altından, yerin altına kadar olan şeyleri de görmüştür. Dinî bakımdan böyle bir mertebede bulunan ve Allah'ı bu şekilde bilen bir kimsenin, yıldızların ilâh olabileceğini düşünmesi nasıl uygun düşer?

5) Gök cisimlerinin mahluk olduklarının delilleri, on beş ve hatta daha fazla yönden açık olarak mevcuttur. Binâenaleyh bu kesin delillere rağmen,

en akıllı ve en âlim kimse şöyle dursun, akıl ve anlayış bakımından nasibi çok az olan kimselere bile, yıldızların "rab" olduğunu söylemek uygun düşmez.

6) Cenâb-ı Allah, **Hz. İbrahim** (a.s)'i anlatırken, *"Çünkü o, Rabbine tertemiz bir kalp ile gelmişti"* (Sâffât, 84) buyurmuştur. Derece bakımından kalbin temiz ve selim oluşunun en azı, küfürden temiz ve selim olmasıdır. Yine Cenâb-ı Allah **Hz. İbrahim**'i överek, *"Celalim hakkı için, biz, daha evvel İbrahim'e rüşdünü verdik ve biz O'nun her türlü halini biliyorduk"* (Enbiya, 51); yani "O'na rüşdünü, tefekkür çağına gelmeden önce verdik" buyurmuştur. *"Biz, onu biliyorduk"* buyruğu, "Biz, onun temizliğini ve kemalini biliyorduk" demektir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Allah risaletini (peygamberliğini) nereye vereceğini çok iyi bilendir"* (En'âm, 124) âyetidir.

7) Allahu Teâlâ, *"Böylece biz, İbrahim'e, kesin ilme erenlerden olması için, göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk"* (En'âm, 75) buyurmuştur. Bu âyet, "**İbrahim,** bu gösterme sebebi ile mûkınîn'den (kesin ilme erenlerden) olsun diye..." demektir. Cenâb-ı Hak, bundan sonra, "فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ" (En'âm, 76) buyurmuştur ki, ifadenin başındaki fâ harfi, tertibî (bu işlerin peş peşe olduğunu) gösterir. Böylece bu hadisenin, **Hz. İbrahim** (a.s), rabbini tanıyan kesin ilim sahibi kimselerden olduktan sonra vâkî olduğu sabit olur.

8) Bu hadise, **İbrahim** (a.s), kavmi ile münazara etmesi sebebi ile olmuştur. Bunun delili şudur: Allahu Teâlâ bu hadiseden bahsettikten sonra, *"İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimiz idi"* (En'âm, 83) buyurmuş ve "Kavmine karşı" demiş, ama "Kendine karşı, kendi için" dememiştir. Binâenaleyh bu münazaranın, O'nun kendisi için dini ve marifetullahı elde etmek için değil, kavmini imana ve tevhide götürmek üzere yapılmış olduğu anlaşılır.

9) Bu müfessirler, **Hz. İbrahim** (a.s)'in mağarada iken yıldızlara, aya ve güneşe bakmakla meşgul olduğunu söylemektedirler ki, bu yanlıştır. Zira eğer durum böyle olsaydı, mağarada ne O'nun kavmi ne de herhangi bir put olmadığı halde, O daha nasıl, *"Ey kavmim, ben sizin (Allah'a) şirk koştuğunuz şeylerden katiyyen uzağım"* demiş olabilir?

10) Cenâb-ı Allah, *"Kavmi ona hüccet getirmeye kalkıştı. O dedi ki: "Allah beni doğru yola iletmişken, siz benimle O'nun hakkında hâlâ çekişiyor musunuz?"* (En'am, 80) buyurmuştur. Halbuki ne onlar **Hz. İbrahim**'i, ne de **Hz. İbrahim** onları henüz görmemiş iken, onlar O'nunla nasıl çekişip

münakaşa edebilirler? İşte bu da, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, kavminin içine girip, onların putlara taptıklarını gördükten ve kendisini de o putlara ibadete çağırmalarından sonra, yıldızlara, aya ve güneşe bakarak istidlâl etmekle meşgul olduğunu gösterir. İşte böylece O, onları reddetmek ve görüşlerinin batıllığına onların dikkatlerini çekmek için, *"Ben böyle sönüp batanları sevmem"* demiştir.

11) Allahu Teâlâ, kavmine **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Hem siz, Allah'ın (tanrılıklarına dair) hiçbir delil ve bürhan indirmediği şeyleri O'na eş tanımış olmanızdan korkmazken, ben sizin Allah'a eş tuttuğunuz o nesnelerden niçin korkayım?"* (En'âm, 81) dediğini nakletmiştir. Bu ifade, kavminin onu, putları ile korkuttuklarını gösterir. Nitekim Cenâb-ı Allah, **Hûd** (a.s)'un kavminin, **Hz. Hûd** (a.s)'a, *"Biz, 'Tanrılarımızdan kimi seni fena çarpmış!' (demekten) başka bir şey söylemeyiz"* (Hûd, 54) dediklerini anlatmıştır. Binâenaleyh bu sözün, **Hz. İbrahim** (a.s) henüz mağarada iken söylenemeyeceği malumdur.

12) Bu istidlâl hadisesinin geçtiği geceden önce bir gündüz geçmiştir ve güneş o gündüzde doğup batmıştır. Binâenaleyh **Hz. İbrahim** (a.s)'in, güneşin o geceden önceki gündüzde batışı ile, bir ilâh olamayacağına istidlâl etmiş olması gerekirdi. Bu delil ile güneşin ilâh olamayacağı anlaşılınca, bu, ay ve yıldızlar hakkında da haydi haydi söz konusudur. Bu izah, ancak "Bu hadiseden maksat, **İbrahim** (a.s)'in kendisi için marifetullahı elde etmesidir" dersek, geçerli olur. Ama "Bundan maksat, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, kavmini hakkı kabule mecbur bırakmasıdır" dersek, böyle bir soru vârid olmaz. Çünkü şöyle denilebilir: **Hz. İbrahim** (a.s)'in kavmi ile münazarası, yıldızlar doğarken başlamış, ve ay ile güneş doğuncaya kadar devam etmiştir. Mananın böyle olması halinde, bu soru vârid olmaz. Binâenaleyh bütün bu açık delillerle, Hz. **İbrahim** (a.s)'in, (Kesin böyle olduğuna inanarak), "Bu, benim Rabbimdir" demiş olmasının söylenilemeyeceği sabit olur.

Bu yanlış olunca, burada geriye şu iki ihtimal kalır:

Birinci İhtimal: Hz. İbrahim (a.s)'in bu sözleri, büluğa erdikten sonra söylemiş olmasıdır. Fakat onun bu sözlerden maksadı, yıldızların rab olduğunu söylemek değil, aksine şu yedi şeyden birisidir:

a) Denilebilir ki: **Hz. İbrahim** (a.s), *"Bu, benim rabbimdir"* ifadesini, bir haber olarak söylememiştir. Aksine bundan maksadı, yıldıza tapanlarla münazara etmektir. Çünkü onların inancına göre, onların rableri ve ilahları yıldızlardır. Bundan dolayı **Hz. İbrahim** (a.s), onların söyledikleri bu sözü,

onların kelimeleri ile, ifadeleri ile aynen söylemiş ki, böylece o söze dönüp, onu iptal edebilsin... Bunun bir benzeri de şudur: İçimizden biri, maddenin kadim (ezeli ve ebedi) olduğunu söyleyen bir kimse ile münazara ederken, (önce), "Madde kadimdir" der. (Sonra ilave eder): "Eğer madde kadim ise, niçin biz onun mürekkep (parçalardan meydana gelmiş) olduğunu ve değiştiğini görüyoruz?" Binâenaleyh bu kimse, hasmının sözünü önce tekrar edip, sonra bunun imkansız olduğunu göstermek için, "madde kadimdir" demiştir. İşte burada da böyledir. **Hz. İbrahim** (a.s), hasmının sözünü nakletmiş olmak maksadı ile, bu, benim Rabbim demiş, sonra da bunun peşinden, onun görüşünün batıl ve yanlış olduğunu gösteren şu sözü söylemiştir: *"Ben, böyle sönüp batanları sevmem."* İşte cevap olarak, itimat edilebilecek izah tarzı budur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetin başında bu münazaraya işaret eden şu buyruğudur. *"İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimiz idi"* (En'am, 83).

Kur'an'da Bazen İddia ve Kavl Takdir Edilmesinin Örnekleri

b) Deriz ki: **Hz. İbrahim** (a.s)'in, "Bu, benim Rabbim'dir" sözü, "Bu, sizin inancınıza ve iddianıza göre benim Rabbimdir" manasına gelir. Bunun bir benzeri de, tevhit ehli olan bir kimsenin, bir mücessimeye, istihza ile "Onun ilâhı, sınırlı bir cisimdir" demesidir. Bu, "Onun iddia ve inancına göre böyledir" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Üstüne düşüp taptığın tanrına bak..."* (Tâhâ, 97) ve *"O gün (Allah) onlara, 'Hani batıl zan ile iddia edip durduğunuz ortaklarınız nerede?' diye nida edecek"* (Kasas, 62) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Ey ilâhlar ilahı"* derdi ki, bundan maksadı, "O müşrik ve kafirlerin iddiasına göre ilâh olanların ilahı" manasıdır. Yine *"Tat (o azabı). Çünkü sen (iddianca) çok ulu, çok şerefli idin"* (Duhân, 49) buyruğu da bu kabildendir. "Sen (iddiana göre, dünyada) çok ulu, çok şerefli idin" demektir.

c) Bu ifadenin başında, mahzuf bir istifham-ı inkar? vardır. Fakat sözden anlaşıldığı için, ihtiyaç hissedilmediğinden dolayı istifham harfi düşürülmüştür. (Yani bu ifade أَهٰذَا رَبِّي Bu mu benim Rabbim?!" manasındadır.)

d) Bu ifadenin başında mahzuf bir "kavl" (demek) maddesi vardır. Buna göre ifadenin takdiri, **"Hz. İbrahim,** يَقُولُونَ هٰذَا رَبِّي "Onlar, bu benim Rabbimdir" derler" demiştir" şeklindedir. Kur'an-ı Kerim'de, "اَلْقَوْل" maddesinin takdir edildiği yerler pek çoktur. Mesela bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hani İbrahim o Beytin temellerini, İsmail ile birlikte yükseltiyordu: "Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur..."* (Bakara, 127) âyeti böyledir. Yani, ...(يَقُولُونَ) رَبَّنَا "Diyorlardı

ki: "Rabbimiz..." demektir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Onu bırakıp da kendilerine birtakım dostlar edinenler, "Biz bunlara ancak bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz..."* (Zümer, 3) buyurmuştur. Yani, مَا نَعْبُدُهُمْ (يَقُولُونَ ...إِلَّا "Biz onlara ancak... diye tapıyoruz" derler" demektir. Binâenaleyh burada da ifadenin takdiri, "**İbrahim** (a.s) kavmi hakkında يَقُولُونَ هٰذَا رَبِّي "Onlar, bu benim Rabbimdir" diyorlar..." demiştir" şeklindedir. Yani, "Bu, benim işlerimi idare eden ve beni büyütüp besleyendir" demektir.

e) **İbrahim** (a.s)'in bu sözü istihza yollu söylemesidir. Nitekim, bir topluluğa önder olan aciz bir kimseye, istihza yoluyla, "Bu, sizin liderinizdir, önderinizdir!.." denilir.

f) **İbrahim** (a.s), onların, yıldızların Rab olduğu şeklindeki görüşlerini iptal etmek istemiştir. Ancak ne var ki **İbrahim** (a.s), onların, atalarını taklit edip onların tabiatlarının, delilleri kabul etmekten uzak olduğunu biliyordu. Binâenaleyh **Hz. İbrahim** Allah'ı tanımaya davet etme işini açıktan açığa yapmış olsaydı, onlar onun sözünü kabul etmez ve ona iltifat etmezlerdi. İşte bu sebeple, tedrici olarak onların, delili dinlemelerine imkan verecek bir metoda yöneldi... Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s), kalbi imanla mutmain olduğu halde, önce onların, yıldızların rubûbiyyetine inanma şeklindeki dinlerini reddetmediği zannını uyandıran bir söz söylemiştir. Bundan maksadı ise, bunun bâtıl ve bozuk olduğuna delil getirmek, böylece onların da kendi sözünü dinlemelerini temin etmekti...

Bu görüşün tam izahı şöyledir: **Hz. İbrahim,** Allah'a davet etmeye bu yolun dışında başka bir yol bulamayıp, dine davet etmekle yükümlü olunca O, küfr ifade eden bir kelimeyi söylemek zorunda olan kimse gibi olmuş oldu. Halbuki, ikrah (zorlama, mecburiyet) anında, sadece dille küfür kelimesini telaffuz etmenin caiz olduğu malumdur... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kalbi iman üzere mutmain olduğu halde, zorlananlar müstesna..."* (Nahl, 106) buyurmuştur. Binâenaleyh, tek bir şahsın bekasını temin için küfür kelimesini lisanla söylemek caiz olduğuna göre, büyük bir insan grubunu küfürden ve ebedî azaptan kurtarmak için, küfür kelimesini (sadece) lisanen söylemek, haydi haydi caiz ve yerinde olur. Yine, namaz kılmamaya zorlanan bir kimse, şayet namaz kılsa da bu yüzden öldürülse, muhakkak ki büyük bir ecir ve mükâfata hak kazanır. Ama, kâfirlerle savaşma vakti geldiğinde namaz kılması halinde İslâm ordusunun hezimete uğrayacağını anladığında, bu kimsenin (o anda) namazı terk etmesi ve düşmanla savaşa tutuşması vacip olur... Hatta, savaşmayıp namaz kılsa günahkâr olur... Şayet namaz kılmayıp da savaşa dalsa, bir mükâfata müstahak

olur... Bundan da öte, biz deriz ki, namazda olan bir kimse, bir çocuğun veya bir âmânın, boğulma ile ya da yanma ile yüz yüze geldiğini görünce, o kimsenin, o çocuğu veya o âmâ kimseyi o beladan kurtarması için namazı kesip bozması vacip olur...

İşte burada da böyledir. **Hz. İbrahim** (a.s), kendisinin o kavme muvafakat ettiğini belirtmek için, (önce) bu ifadeyi söylemiştir. Böylece onlara, görüşlerini iptal eden delili getirince, onların bu delili kabul etmeleri daha tam; onların bunu dinlemekten elde ettikleri fayda da daha mükemmel olmuştur. Allahu Teâlâ'nın, **Hz. İbrahim**'den, bir başka yerde bu metodu yine nakletmiş olması da bu izahı kuvvetlendirir... Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken yıldızlara bakı da, "Ben, muhakkak ki hastayım dedi. O vakit, ona arkalarını dönüp uzaklaştılar..."* (Sâffât, 88-89) âyetlerinde belirttiği hususstur. Bu böyledir, çünkü o kavim, "yıldız ilmi"ne dayanarak ileride meydana gelecek hadiseler hakkında istidlâlde bulunuyorlardı. Binâenaleyh **Hz. İbrahim** (a.s), rûhen ve kalben bundan son derece uzak olduğu halde, şeklen bu metotta onlara muvafakat etmişti. Ki O'nun bundan maksadı da, bu yolla putları kırabilmek idi. Binâenaleyh, **Hz. İbrahim** kalben ve rûhen bundan son derece uzak olduğu halde, burada şeklen bir muvafakat ve mutabakat caiz olduğuna göre, bunun bizim buradaki meselemiz hakkında da aynı olması niçin caiz olmasın?

Hem kelâmcılar şöyle demektedirler: "Ulûhiyyet iddia eden kimselerin elinde, Cenâb-ı Hakk'ın harikulâde haller ortaya koyması sahih ve doğru olur. Çünkü, bu iddia edilen şeyin bizzat kendisi, şekli ve biçimi, onun yalan olduğunu zaten gösterir... Binâenaleyh, o kimsenin elinden harikulade şeylerin zuhur etmesi sebebiyle, bu hususta herhangi bir karışıklık meydana gelmez. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu harikulade şeyleri, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin elinde izhar etmesi caiz olmaz... Zira bu, bir karışıklığa sebebiyet verir... İşte burada da böyledir. **Hz. İbrahim**'in هٰذَا رَبِّي "Bu benim Rabbimdir" ifadesi, bir sapıklık ve dalaleti gerektirmez. Çünkü, bunun bâtıl olduğunun delilleri gayet açık ve nettir. Böyle söylenilmesinde ise büyük bir menfaat bulunmaktadır ki bu da, onları tedricî olarak delili kabul etmeye yöneltmektir. Binâenaleyh, böyle söylenilmesi caiz olur. Allah en iyi bilendir...

g) **Hz. İbrahim**'in kavmi, O'nu yıldızlara tapmaya davet edince, onlar da bu münazarayı, en parlak yıldız doğuncaya kadar sürdürünce, **Hz. İbrahim** (a.s) *"Bu, benim Rabbimdir..."* demiştir. Yani, "Beni kendisine davet ettiğiniz Rab budur" demiş, sonra bir müddet susmuş; yıldız batınca da,

"Ben, böyle sönüp batanları sevmem.." demiştir. Birinci ihtimale karşı verilen cevapların izahının tamamı budur... Ki birinci ihtimal, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, "Bu, benim Rabbimdir" şeklindeki sözünü büluğa erdikten sonra söylemiş olduğudur...

İkinci İhtimal: Hz. İbrahim'in bu sözü bülûğa ermeden, bülûğa yaklaştığı bir sırada söylemiş olmasıdır... Bunun izahı da şöyle yapılabilir: Allahu Teâlâ **Hz. İbrahim**'e, mükemmel bir akıl ve tertemiz, saf bir zeka vermişti. İşte bu sebeple O'nun kalbine, daha bülûğa ermeden önce, yaratıcı olan Hak Teâlâ'nın ispat edilmesi hususu gelmiş, bunun akabinde tefekküre dalmış, derken yıldızı görmüş, hemen bunun peşinden de, *"Bu, benim Rabbimdir"* demiştir. **Hz. İbrahim,** yıldızın hareket ettiğini müşahede edince, *"Ben, böyle sönüp batanları sevmem"* demiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu esnada O'nu bülûğa erdirmiş, o anda da **İbrahim** (a.s), *"Ben, sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım..."* (En'âm, 78) demiştir. Bu münazaranın, **Hz. İbrahim**'in, kavmini tevhide davetle meşgul olduğu sırada geçtiğine dair zikretmiş olduğumuz pek çok delilden dolayı, birinci ihtimal daha fazla kabule şayan ise de, bu ihtimalde de bir beis bulunmamaktadır. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Âyetteki Farklı Kıraatler ve Onların Delilleri**

Ebu Amr ve **Nâfi**'nin ravisi **Yerş,** Kur'an-ı Kerim'de geçtiği her yerde, râ harfinin fethası, hemzenin de kesresiyle "رَئِىَ"; **İbn Âmir, Hamza** ve **Kisaî** de her ikisinin kesresiyle olmak üzere "رِئِىَ" şeklinde okumuşlardır.. "رَاٰكَ"ve "رَاٰهَا" (seni gördü, onu gördü) tabirlerinde olduğu gibi, elif'ten sonra kâf veya hâ harfleri olduğu zaman, **Hamza ve Kisaî,** râ harfini kesreli; **İbn Âmir** ise fethalı okurlar... **Yahya, Âsım**'ın ravisi **Ebu Bekr**'den, **Âsım**'ın **Hamza** ve **Kisaî** gibi okuduğunu rivayet etmiştir. Mesela رَاَى الشَّمْسَ وَرَاَى الْقَمَرَ "Güneşi gördü; ayı gördü" ifadelerinde olduğu gibi, bu fiili başında vasl hemzesi bulunan bir kelime izlediğinde, **Hamza, Yahya**'nın rivayetine göre; **Ebu Bekir** ve **Nasr**'ın rivayetine göre de **Kisaî,** râ harfini kesreli, hemzeyi ise fethalı okumuşlardır. Geriye kalanlar ise, bunların hepsini râ harfinin ve hemzenin fethasıyla okumuşlardır. Kıraat imamları, "رَاَوْكَ" (seni gördüler) ve "رَاَوْهُ" (onu gördüler) kelimelerinin fethalı okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. **Vahidî** şöyle demektedir: "Râ ve hemzeyi fethalı okuyanların yaptıkları şey açık olup, bu da elif'i aslı üzere bırakmaktır. Ama, ra'yı fethalı, hemzeyi ise kesreli okuyanlara gelince, "رَاَىٰ" kelimesindeki elif'i yâ harfine uygun olarak imale yapmak için, hemzeyi kesreye doğru imale yapmışlar, râ harfini de aslı üzere meftûh olarak bırakmışlardır.

Ama, hem râ'yı hem de hemzeyi kesreli okuyanlara gelince, bu râ'nın harekesinin hemzenin harekesine benzer olmasından dolayıdır..." **Vâhidî** bu konuda, **"Kitabu'l-Basît"** adlı eserinde uzun uzun açıklamalar yapmıştır ki, bunlar için oraya müracaat edilebilir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE: **Peygamberler İçin İrhasın Cevazı**

Hz. İbrahim'in, mağarada doğduğu, annesinin onu orada bıraktığı ve **Hz. Cebrail**'in O'nu büyüttüğü şeklinde zikrettiğimiz kıssanın tamamı, bir nebze de olsa muhtemeldir...

Kâdî ise şöyle demektedir: "Mu'cize yerine geçecek her şey, (peygamberlikten önce) caiz değildir. Zira mu'cizenin, peygamberlik iddiasından önce meydana gelmesi, **Mu'tezile**'ye göre caiz değildir. İşte buna, **"İrhâs"** (peygamberde peygamberlik öncesinde zuhur eden harikulade işler) denilir. Ancak o zamanda, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberin bulunması müstesna; bu durumda, o harikulade şeyler, o peygamberin bir mu'cizesi kabul edilmiş olur." Ama, Ehl-i sünnet âlimlerine göre "irhâs" caizdir. Böylece, bu şüphe zail olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE: **Ufûl ve Bunun Şirki İptal Etmesinin Manası**

Hz. İbrahim (a.s) yıldızın batıp kaybolmasıyla, yıldızın, kendisinin Rabbi ve yaratıcısı olamayacağına dair istidlâlde bulunmuştur. Bizim, burada şu iki şeyden bahsetmemiz gerekir:

a) "Ufûl" nedir?

b) "Ufûl" yıldızların rab olmadıklarına nasıl delalet edebilir?

Buna göre biz deriz ki, "ufûl" (batıp kaybolmak) bir şeyin, ortaya çıkıp, sonra da batıp kaybolmasından, görülmez hale gelmesinden ibarettir.

Bunu iyice kavradığın zaman, bil ki: Bir kimse bir soru sorarak, şöyle diyebilir: "Ufûl, bir hareket olması bakımından, "hudûs"a (sonradan olmaya) delalet eder. Buna göre, "tulû" (doğma) da, "hudûs"a delalet eder. O halde **İbrahim** (a.s) niçin, doğmasıyla o yıldızın hadis olduğuna istidlâlde bulunmamış da, bu gayesini gerçekleştirmek için yıldızların batmalarına dayanmıştır?"

Cevap: Doğup ve batmanın, hudûs'a delalet etme konusunda müşterek olduklarında şüphe yoktur. Ancak ne var ki peygamberlerin, bütün insanları Allah'a davet etme sadedinde istidlâlde bulundukları delilin, onu anlama hususunda zeki, aptal ve akıllı kimselerin müşterek olacakları bir biçimde, mutlaka açık ve net olması gerekir. Hareketin, hudûsa delaleti

her ne kadar yakînî ise de, ancak ne var ki bu, insanların sadece ileri gelenlerinin anlayabileceği ince bir iştir. Ama, "ufûl" (batıp kaybolmadın, (hudûsa delalet etmesine) gelince, bu herkesin anlayabileceği açık bir delalettir. Çünkü yıldızın kudreti, batarken kaybolmuş (zeval bulmuş) olur. Böylece de, ufûl'un bu maksada delaleti, daha tam ve daha mükemmel olur.

Nitekim, bazı muhakkik âlimler imkan tarafına meyletmek ufûl'dür demişlerdir. Sözün en güzeli, havas, avam ve orta tabaka insanların kendisinde hissesi olan (yani bir şeyler anladıkları)dır. O halde, "sönüp batmadan", "imkan delilini" anlarlar. Her mümkin muhtaçtır. Muhtaç olanın, ihtiyaçlarının bir sonu yoktur. Binâenaleyh bu ihtiyaçların, varlığı ile bu ihtiyaçlar son bulan ve mümkin olmaktan münezzeh olan bir zata dayanması gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki en son gidiş ancak Rabbinedir"* (Necm, 42) buyurmuştur. Orta tabaka ise, sönüp batmaktan mutlak hareketi anlarlar. Binâenaleyh her hareket eden muhdestir ve her muhdes kâdir olan bir kâdim varlığa muhtaçtır. Bundan dolayı batıp kaybolan bir şey ilah olamaz. Aksine gerçek ilah, o batıp kaybolanın muhtaç olduğu varlıktır. Avam tabaka da, "ufûl"den (sönüp kaybolmaktan) batmayı anlarlar. Onlar her yıldızın batmak üzere oluşunu müşahede ederler. O yıldızların ışığı eksiliyor, kudreti kayboluyor ve sanki terk edilmiş gibi oluyor. Bu durumdaki hiçbir varlığın ilah olmaya hakkı yoktur. Binâenaleyh bu tek kelime, yani **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Ben böyle sönüp batanları sevmem (âfilîn)"* ifadesi, mukarrep insanların, mü'minlerin ve kâfirlerin anladığı payı ifade etmekte ve böylece delillerin en mükemmeli ve bürhanların en üstünü olmaktadır.

Burada şu şekilde bir başka incelik daha vardır: İbrahim (a.s), yıldızların durumlarına vâkıf (müneccim) bir kavim ile münazara etmiştir. Müneccimlerin fikrine göre mesele şudur: Yıldız, doğu rub'unda bulunup göğün ortasına doğru yükseldiğinde, tesiri çok kuvvetli olur. Batıp kaybolmaya yüz tuttuğunda ise, tesiri zayıflar ve azalır. Bundan dolayı Hz. İbrahim (a.s) bu incelik ile, ilâh olanın kudretinin, acziyete ve kemalinin noksanlığa doğru değişmeyeceğine dikkat çekip şöyle demek istemiştir: "Halbuki, ey müneccimler sizin inancınıza göre yıldız batı rub'unda olduğu zaman kuvveti zayıflar, tesiri eksilir ve idare etmekten (müdebbir olmaktan) aciz olur. Bu da, yıldızların ilâh olmasının tenkit edilebileceğine delalet eder." Böylece (müneccimlerin) görüşüne göre, batıp kaybolmanın, yıldızın ilah oluşunu zedelemeyi gerektirmede daha tesirli olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

İkinci Makam: Burada ikinci bir incelik de yıldızların batıp kaybolmalarının, rab olmalarına mânî olduğunu izah etmektir. Birisi şöyle de diyebilir: "Bu konuda söylenebilecek en ileri söz yıldızın batıp kaybolmasının, onun muhdes (sonradan yaratılmış) bir varlık olduğuna delalet ettiğini söylemektir. Fakat yıldızın muhdes olması, **Hz. İbrahim**'in Rabbi ve ma'bûdu olmasına mani değildir. Baksana müneccimler ile putları Allah'a ulaşma vasıtası sayanlar, en büyük ilahın yıldızları yarattığını, icat ve var ettiğini, sonra bu yıldızların, en aşağı âlemdeki bitkileri ve canlıları yarattıklarını söylüyorlar. Böylece yıldızların batıp kaybolmaları, her ne kadar kendilerinin hâdis (yaratılmış) olduklarına delalet etse de, hâdis oluşlarının, insanların rabbi ve bu âlemin ilahları olmalarına mani olmayacağı sabit olur?"

Cevap: Buna karşı ileri süreceğimiz iki makam vardır:

Gök Cisimlerinin İlâh Olmadıklarının İspatı

Birinci Makam: Rab ve ilâh "ihtiyaçların varıp kendisine dayandığı varlık" demektir. Batmaları sebebi ile yıldızların hâdis oldukları ve aklın bedaheti ile de, her muhdes varlığın, varlığı hususunda başkasına muhtaç olduğu sabit olunca, bu yıldızların var olmada, başkasına muhtaç olduklarını kesin olarak söylemek gerekir. Bu böyle olunca, yıldızların, "ihtiyaçlar varıp kendisine dayanan" ilah manasında, rabler ve ilahlar olmaları imkansızdır. Şu halde, kesin olarak anlaşılır ki yıldızların batan varlıklar oluşu, onların rabler ve ilahlar olmasını cerheder.

İkinci Makam: Rab ve ilâhtan maksat, o varlığın bizim yaratıcımız, zatımızın ve sıfatlarımızın var edicisi olan bir zat olmasıdır. Buna göre deriz ki: Yıldızların batıp kaybolması hem onları yaratmaktan ve var etmekten aciz olduklarına, hem de onlara ibadet etmenin caiz olmayacağına delalet eder. Bu, birkaç şekilde izah edilebilir:

1) Yıldızların batıp kaybolmaları, hâdis olduklarına delalet eder. Bunların hâdis olmaları da, kadîm ve kâdir bir fâil-i muhtar (ilaha) muhtaç olduklarını gösterir. Binâenaleyh bu kâdir varlığın, kudretinin de ezelî olması gerekir. Aksi halde O'nun kudreti de başka bir kâdire muhtaç olur ve bu teselsülü gerektirir. Teselsül ise imkansızdır. Binâenaleyh O (ilâh'ın) kudretinin ezelî olduğu sabit olur. Bu sabit olunca biz deriz ki: Bu varlığın makduru (mahlûku) olan o şey, mümkün varlık olması bakımından ancak O ilahın makduru olabilir. Halbuki bütün mümkün varlıkların "imkan" (dahilinde oluşları) aynıdır. Binâenaleyh bazı mümkün varlıkların

Allah'ın makduru (mahlûku) oluşuna sebep olan şeyin, her mümkinde mevcut olduğu sabit olur. Bundan dolayı her mümkin varlığın, Allah'ın makduru (yani kudret-i ilahiye ile yaratılmış) olması gerekir. Bu sabit olunca, bu makamın doğruluğunu yakînî delillerle Usûl (tevhid) ilminde de açıkladığımız gibi, mümkin varlıklardan hiçbirinin, O (ilâh) olmaksızın meydana gelmesi imkanı yoktur. Velhasıl diyebiliriz ki: Yıldızların batıp kaybolmalarının, -her ne kadar bu husus ancak birçok mukaddime ile elde edilse bile-, onların muhdes olduğunu gösterdiği delillerle sabit olmuş olur. Hem sonra o yıldızların bizzat kendilerinin muhdes oluşları, her ne kadar bu hususta ancak pek çok mukaddimelerle elde edilse bile, bunların yaratmaya ve var etmeye kâdir olduklarının imkansız olduğunu söylemeyi gerektirir. Kur'an'ın delillerinde, mukaddimelerin ancak temel unsurları zikredilir, detay ve tafsilat ise ancak cedel (münazara ve münakaşa) ilmine düşer. Binâenaleyh Hak Teâlâ bu iki mukaddimeyi, remz ve işaret yoluyla zikredince, yıldızların yaratmaya ve var etmeye kâdir olamayacaklarının anlatılması hususunda bu iki mukaddime ile yetinilmiştir. İşte bu sebeple **Hz. İbrahim** (a.s), batıp kaybolan varlıklar olmalarına dayanarak, o yıldızların bu âlemdeki mahlukların rableri ve ilahları olamayacaklarına istidlâl etmiştir.

2) Yıldızların batıp kaybolmaları hâdis olduklarını; hâdis oluşları da onların, var olmaları hususunda kâdir ve hür irade sahibi bir yaratıcıya muhtaç olduklarını gösterir. Binâenaleyh o kâdir yaratıcı, feleklerin ve yıldızların da yaratıcısıdır. Vasıtasız olarak yıldızları ve felekleri yaratabilen, insanları haydi haydi yaratabilir. Çünkü en büyük varlıkları yaratabilen, en küçük ve önemsiz şeyleri mutlaka yaratabilir. İşte bu hususa Hak Teâlâ, *"Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışı, insanların yaratılışından daha büyük (daha zordur)"* (Mü'min, 57) ve *"Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir? Elbette (kadirdir.) O, (her şeyi) yaratan ve bilendir"* (Yâsin, 81) âyetleriyle işaret etmiştir. Binâenaleyh bu izah yoluyla, en büyük ilâhın, insanları yaratmaya -ve felekî (semavî) kütlelerin aracılığı olmaksızın- en aşağı âlemi yönetmeye de kâdir olması gerektiği sabit olur. Durum böyle olunca, en büyük ilâha (gerçek ilâha) ibadetle meşgul olmanın, güneşe, yıldızlara ve aya ibadetle meşgul olmaktan daha uygun olduğu ortaya çıkar.

3) Eğer bazı yıldızların yaratıcı ve var edici olmaları doğru olsaydı, bu ihtimal bütün yıldızlar için de söz konusu olurdu. Bu takdirde de insan, kendisini yaratanın, şu yıldız mı, bu yıldız mı yoksa bütün yıldızlar

mı olduğunu bilemez ve böylece de yaratanını bilme hususunda şüpheler içinde kalırdı. Fakat biz bütün yıldızları tanıyıp, yaratma, var etme ve yönetme işini, bütün yıldızların yaratıcısına isnat edersek, gerçek yaratıcıyı ve var edeni bilmemiz mümkün olur ve ona ibadet ve şükür ile meşgul olabiliriz. İşte bütün bu izahlar ile, yıldızların kaybolup batmasının onların kadîm olamayacaklarını gösterdiği gibi, bu Âlemin ilahları ve hayvanlar ile insanların rableri olmalarının imkansız olduğuna da delalet ettiği sabit olur. Allah en iyisini bilir ya, bu delilin izahı hususunda söylenecek şeylerin hepsi budur.

Eğer: "Bu (istidlâlin yapıldığı) geceden önce, gündüzler ve geceler geçmiş olduğu hususunda, yine yıldızların, ayın ve güneşin batıp kaybolmasının, o geçen gece ve gündüzlerde de meydana gelmiş olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Binâenaleyh yapılan bu izah ile, bahsedilen gecede meydana gelen "batıp kaybolmanın" fazla bir önemi söz konusu değildir?" denilir ise, buna şöyle cevap verilir: Biz, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu delili, yıldızlara tapmaktan vazgeçip tevhide gelmeye davet ettiği kimselere karşı getirdiğini izah etmiştik. Binâenaleyh, "O gecelerden bir gece bu insanlarla oturmuş ve onları yıldızlara ibadet etmekten men etmeye (uğraşmış.) Tam o bu sözü anlatırken gözü, geçmekte (batmakta) olan bir yıldıza takılmış. O yıldız batınca da, "Eğer bu yıldız bir ilah olsaydı yüksekten alçağa, kuvvetten zaafa geçmezdi" demiş. Yine daha sonra, bu konuşma esnasında ay doğup batmış ve o insanlara (yıldız için söylediği) sözü aynen tekrarlamış. Aynı şeyi güneş içinde söylemiş" denilmesi uzak bir ihtimal değildir. İşte **Hz. İbrahim**'in delilini izah hususunda söyleyebileceğimiz (aklımıza gelen) şeylerin tamamı budur.

ALTINCI MESELE

Gazali bazı kitaplarında felsefe yaptı ve bu âyette geçen "yıldız"ı, her yıldızda bulunan canlı nefs-i natıka; "ay"ı, her felekte bulunan nefs-i natıka; "güneş"i de, bütün hepsi için olan "mücerred akıl" manasına hamletti. **Ebu Ali İbn Sinâ,** âyetteki "ufûlü (yani batıp kaybolmayı) "imkan delili" manasına aldı. Böylece **Gazali** de, bunların batıp kaybolmasından kastedilenin, aslında bu şeylerin mümkin varlıklar olduklarını anlatmak olup âyetteki, *"Ben, böyle sönüp batanları sevmem"* tabirinden muradın da, bunların hepsinin zatları gereği mümkinü'l-vücud olduklarını, dolayısı ile her mümkinin mutlaka bir müessiri (yaratıcısı) olduğunu ve her mümkinin mutlaka vâcibu'l-vücud bir varlığa dayanması gerektiğini iddia etmiştir. Bil ki bu iddiada bir sakınca yoktur. Fakat âyeti bu manaya

hamletmek, uzak bir ihtimaldir. Bazı âlimler de, âyetteki "yıldız" kelimesini "duyular"; "ay" kelimesini "hayal ve vehim"; "güneşi" de, "akıl" manasına hamletmişlerdir. Halbuki idrak edici bu üç kuvvet, kısır ve sınırlıdır. Âlemin müdebbiri olan Allah ise, bunların hepsinin hâkimi ve kâhiridir. Allah en iyi bilendir.

***YEDİNCİ MESELE:* "Uful Edenleri Sevmem" Tabirinin Delaletleri**

Âyetteki, *"Ben, böyle sönüp batanları sevmem"* tabiri pek çok hükme delalet eder:

Birinci Hüküm: Bu âyet, Hak Teâlâ'nın "cisim" olmadığına delalet eder. Çünkü eğer Allahu Teâlâ bir cisim olsaydı, bizden ebediyyen gaib olup geçip gitmiş olurdu. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, bazen Arş'tan göğe inmesi, bazen de gökten Arş'a yükselmesi imkansız olur. Aksi halde Cenâb-ı Hak için de, batıp kaybolma (ufûl) söz konusu olurdu.

İkinci Hüküm: Bu âyet-i kerime, Kerrâmiyye fırkasının iddia ettiği gibi, Cenâb-ı Hakk'ın, sonradan meydana gelme sıfatlara bir mahal (mevsuf) olmadığına delalet eder. Aksi halde Allah değişken bir varlık olurdu ve o zaman da yine O'nun için "ufûl" söz konusu olurdu ki, bu imkansızdır.

Üçüncü Hüküm: Bu âyet, akidenin taklit üzerine değil, deliller üzerine bina edilmesi gerektiğini gösterir. Aksi halde böyle bir istidlâlde bulunmanın bir faydası olmaz.

Dördüncü Hüküm: Âyet-i kerime, peygamberlerin, Rableri hakkındaki bilgilerinin zarûrî değil, istidlâl? (yani istidlâl ve tefekkür ile elde edilmiş) olduğuna delalet eder. Aksi halde, **Hz. İbrahim** (a.s) istidlalde bulunmaya ihtiyaç duymazdı.

Beşinci Hüküm: Âyet, marifetullahın, ancak Allah'ın yarattığı şeylerin halleri üzerinde düşünüp istidlalde bulunma yoluyla olduğuna delalet eder. Çünkü bu bilgiyi bir başka yolla elde etmek mümkün olsaydı, **Hz. İbrahim** (a.s) bu yola yönelmezdi. Allah en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبِّى فَلَمَّا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِى رَبِّى لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ *"Sonra ayı doğar halde görünce de, 'Bu mu benim Rabbim?' demiş. Fakat o da batıp gidince, 'Andolsun ki eğer Rabbim bana hidayet etmemiş olsaydı muhakkak sapanlar gürûhundan olurdum' demişti"* buyruğu ile ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapçada, ay doğmaya başladığı zaman, "بَزَغَ الْقَمَرُ" (Ay doğdu); yine güneş doğmaya başladığında "بَزَغَتِ الشَّمْسُ" (güneş doğdu), ve "doğmuş yıldızlar"

manasında, "نُجُومٌ بَوَازِغٌ" denilir. **el-Ezherî** şöyle demiştir: "Bu kelime sanki "parçalamak ve yarmak" manasına gelen "اَلْبَزْغُ" kelimesinden alınmıştır. Buna göre sanki yıldız, doğuşu ile karanlığı yarıp parçalamaktadır." Binâenaleyh âyet, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, yıldız hakkında söylediğinin aynısını, ay hakkında da kullandığını ifade etmektedir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki *"Andolsun ki eğer Rabbim bana hidayet etmemiş olsaydı muhakkak sapanlar güruhundan olurdum"* ifadesi, hidayetin ancak Allah'tan olduğuna delalet etmektedir. "Hidayet" kelimesinin, "(doğruyu bulmaya) muktedir kılmak, engelleri ortadan kaldırıp, (hidayetin) delillerini dikmek" manasına hamletmek mümkün değildir. Çünkü bunların hepsi zaten mevcut idi. Binâenaleyh bu şeyler mevcut olduğu halde, **Hz. İbrahim** (a.s)'in Allah'tan istediği hidayetin, bunların üstünde bir şey olması gerekir. Bil ki **Hz. İbrahim** (a.s)'in, bizim mezhebimiz (inancımız) üzere olduğu, hiçbir akıllıya şüpheli ve karışık gelmeyecek bir şekilde açıktır. Çünkü o, bu âyette hidayeti açıkça Allah'a nisbet etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın *"(O Rab), beni yaratan ve bana hidayet edendir"* (Şuarâ, 78) âyeti ile, *"Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut"* (İbrahim, 35) âyetinde de durum böyledir.

Şems Hakkında "هٰذَا رَبِّی" Denilmesinin İzahı

Allahu Teâlâ'nın فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّی هٰذَا اَكْبَرُ *"Sonra güneşi doğar görünce, 'Bu mu imiş benim Rabbim? Bu hepsinden de büyük' demiş"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, "güneş" (şems) kelimesi müennes olduğu halde, bunun için (müzekker olan) "هٰذَا" (Bu) zamirini kullanmış, "هٰذِهِ" şeklini kullanmamıştır. Bunun birkaç izah şekli vardır:

1) "Şems" kelimesi, ışık ve aydınlık manasındadır. Bu nedenle Hak Teâlâ, kelimeyi bu manaya göre kullanmış ve böylece de müzekker kabul etmiştir.

2) "Şems" kelimesinde açık bir müenneslik alameti bulunmamaktadır. Bu kelimenin lafzı müzekker bir lafza benzeyip, "nûr" (ışık) manasına da gelince, işte bu iki bakımdan kelimeyi müzekker kabul etmek doğru ve yerinde olmuştur.

3) **Hz. İbrahim (s.s)** هٰذَا الطَّالِعُ "Doğan şu şey..." veya, هٰذَا الَّذِی اَرَاهُ "Gördüğüm şu şey..." manasında, bu zamiri kullanmıştır.

4) Kelimeyi bu şekilde kullanmaktan maksat, edebe riayet etmektir. Bu edep de, rubûbiyyeti ifade eden bir lafız kullanıldığı zaman, onu müennes yapmamaktır.

***İKİNCİ MESELE:* Güneş Hakkında Hz. İbrahim'in "Hâzâ Ekber" Sözünün izahı**

Âyetteki, *"Bu hepsinden de büyük"* ifadesi, "Bu, yıldızların en büyüğü ve en kuvvetlisidir. Binâenaleyh ilâh olmaya diğerlerinden daha uygundur" manasındadır.

Eğer, "Batıp kaybolma (ufûl), güneş için de söz konusu olduğuna göre, "ufûl", rab oluşa mani olup böylece de güneşin rab olmasının imkansızlığı sabit olunca, bu imkansızlık ay ve diğer yıldızlar için haydi haydi söz konusudur. Bu yol ile, güneş hakkında bu sözü söylemenin, aynı şeyi ay ve yıldızlar hakkında söylemeye ihtiyaç bırakmadığı ortaya çıkar. Binâenaleyh Hak Teâlâ, îcaz ve ihtisara (özlü ve kısa ifade kullanmaya) riayet ederek, niçin bu âyetlerde sadece güneşi zikretmekle yetinmemiştir?" denilir ise, biz deriz ki: Bir meseleyi en aşağıdan yukarıya doğru kademe kademe yükselerek ele almanın, o meseleyi anlatmada, izah etmede ve te'kid etmede yapacağı tesir, diğer üslûplarda bulunmaz. Bu sebeple, Hak Teâlâ'nın bu hususları bu şekilde anlatması daha münasip ve yerinde olmuştur.

Allahu Teâlâ'nın قَالَ يَا قَوْمِ اِنِّى بَرِىءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ *"Ey kavmim, ben sizin (Allah'a) eş koştuklarınızdan katiyyen uzağım" demişti"* âyetine gelince, bunun manası şudur: "Delillerin de gösterdiği gibi, bu yıldızların rab ve ilah olamayacakları ortaya çıkınca, **Hz. İbrahim** şirkten uzak ve berî olduğunu ifade etmiştir."

Birisi şöyle diyebilir: "Farz edelim ki delillerin delâletiyle yıldızların, ayın ve güneşin rab ve ilah olamayacakları sabit olmuş olsun. Fakat bu kadarlık bir sabit oluş ile, mutlak manada Allah'ın ortakları olmadığını ve tevhidi söylemek gerekmez. O halde Allah'ın mutlak manada bir olduğunu ispat etme, bu yıldızların rab olamayacaklarına dair delil üzerine bina edilmiştir?" Buna şöyle cevap verilir: Bu kavim, (yıldızlar dışında), Allah'a eş koşulan diğer şeyleri nefyetmeye müsait idiler. Onlar ancak bu belli hususta (yani güneş, ay ve yıldızların, Allah'ın şerikleri olup olmadıkları hususunda) karşı çıkmışlardı. İşte bu deliller ile, bu varlıkların da rab ve ilah olmadıkları ortaya çıkıp, bunların dışındaki varlıkların ilah olmadığı hususunda ittifak olunca, mutlak manada bütün şirk koşulan şeyleri nefyetmek kesinleşmiştir.

Ayetteki, إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"Şüphesiz ki ben yüzümü, bir muvahhid olarak, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a Yönelttim! Ben müşriklerden değilim"* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi, İbn Âmir ve **Âsım**'dan rivayet eden **Hafs,** "وَجْهِيَ" kelimesindeki yâ harfini fethalı olarak "وَجْهِيَ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise bunu fethasız "وَجْهِي" olarak tarzında okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Bu sözü, zâhiri manasına hamletmek mümkün değildir. Bilakis bu ifadeden murat, "İbadetimi ve taatımı (Allah'a) yönelttim" manasıdır. Bu mecazi mananın câiz oluşunun sebebi şudur: Başkasına itaatkâr olan, onun emirlerine uyar ve ona inkıyad eder. Binâenaleyh o yüzünü ona çevirir. Böylece "yüzünü ona doğru döndürme" tabiri "itaat" etme manasına gelen mecazi bir ifade olur.

Allahu Teâlâ'nın لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ *"Gökleri ve yeri yaratmış olan (Allah'a) yönelttim"* buyruğunda şöyle bir incelik bulunmaktadır: Hak Teâlâ, "وَجَّهْتُ وَجْهِيَ إِلَى الَّذِي فَطَرَ..." şeklinde "إِلَى" harf-i cerrini kullanmamış, aksine bu harf-i cerri terk ederek, "وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي" şeklini kullanmıştır. Bunun hikmeti şudur: Kalp yüzünü Allah'a doğru döndürme olmaz. Çünkü Hak Teâlâ, bir mekanda ve yönde bulunmaktan münezzehtir. Bilakis kalp yüzü, Allah'a ibadet etmek için, O'nun hizmetine ve taatine döndürülür. İşte burada "إِلَى" (ona doğru) kelimesinin zikredilmeyip, onun yerine "lâm" harf-i cerrinin kullanılması, Ma'bûd'un mekândan ve yönden münezzeh olduğuna delalet eder, "فَطَرَ" kelimesi ise, "Bu ikisini, gökleri ve yeri varlık alemine çıkardı" manasınadır. Bu kelimenin asıl manası, "yarmak"tır. Nitekim Arapçada, ağaç yaprak ve çiçek açtığı zaman, تَفَطَّرَ الشَّجَرُ بِالْوَرَقِ وَالْوَرْدِ "Ağaç, yaprak ve çiçek çıkararak yarıldı" denilir. Âyetteki "hanif" kelimesi ise, "(bâtıldan) meyledip, sapan" manasındadır. **Ebu'l-Âliye,** "Hanif, namaz kılarken Kâbe'ye meyledip yönelen kimse manasındadır" demiştir. Yine bu kelimenin, "Allah'tan başka her türlü ma'bûddan yüz çevirip uzaklaşan kimse" manasında olduğu da söylenmiştir.

EN'ÂM SÛRESİ'NİN DEVAMI 9. CİLTTEDİR

İÇİNDEKİLER

Mâide 5. Âyetin Tefsiri **5**
Din Hususunda Olduğu Gibi Dünya Hususunda da Temiz Olan Her Şey Mubahtır 5
Ehl-i Kitabın Kestiği Hayvanın Eti Helaldir 6
Namuslu Mü'min Kadınlarla Evlenmek Mubahtır 7
Ehl-i Kitap Kadınla da Evlenmek Mubahtır 8
Ehl-i Kitaptan Olan Cariye ile Evlenmenin Hükmü 9
Zaruri Durumda Mecûsinin Kestiğini Yemenin Hükmü 10
Ehl-i Kitap ile Müşrik Farkı Dünyaya Hastır 11
Mürtedin Amelinin Boşa Gidip Gitmemesi 12
RUBÛBİYYET VE KULLUK AHDİ 12
Mâide 6. Âyetin Tefsiri **12**
ABDEST 13
Abdestli Olmak Namazın Şartıdır 18
Abdest Alırken Niyetin Hükmü 19
Abdestte Tertibin Hükmü 20
Abdestte Uzuvları Peş Peşe Yıkamanın Hükmü 22
İstihaze Kanının Abdesti Bozup Bozmaması 23
Namazda Sesli Gülmenin Abdesti Bozup Bozmaması 23
Avret Mahalline Dokunmanın Abdesti Bozup Bozmaması 24
Oluktan Gelen Su ile Abdest Niyetiyle Yıkanma 24
Kolu Kesik Olanın Abdesti 30
Başın Meshedilmesi 31
Ayakların Yıkanması ve Meshedilmesi 32
Kolları ve Bacakları Kesik Olanların Abdesti 37
CÜNÜP OLANLAR GUSLETSİNLER 38
Gusül Bütün Bedenin Yıkanmasıdır 39
Cünüp, Kur'ân'a Dokunamaz 39
Gusülde Ağzı ve Burnu Yıkama 40
TEYEMMÜM 41
Hasta, Teyemmüm Edebilir 41
Teyemmüm Bakımından Hastalık Nevileri 41
Teyemmüm Uzvunun Sargılı Olmasının Hükmü 42
Kısa Yolculukta Teyemmüm 43
İSTİNCANIN HÜKMÜ 45
Erkeğin Kadına Dokunması Abdeste Zarar Verir mi? 45
Teyemmümle İlgili Meseleler 50
Teyemmümde Niyet Şarttır 50
Teyemmümde Kolların Sınırı 50
Teyemmüm Edilecek Kısımlar 51
Teyemmümde Kullanılacak Maddeler 52
Teyemmüm Hem Abdest Hem de Gusül Yerine Geçebilir 54
Namazda İken Su Görenin Yapması Gereken 55
Nimetleri Tamamlamak Ne Demektir? 61
Mâide 7. Âyetin Tefsiri **61**
Allah'ın Üzerinizdeki Nimetini ve Ahdini Hatırlayın 61
Allah'ın Nimeti 61

Allah'ın Ahdi ... 63
Mâide 8. Âyetin Tefsiri ... 64
Allah İçin Adaleti Gerçekleştirin ve Doğru Şahitlik Yapın ... 64
Bir Tarafa Duyduğunuz Kin Sizi Adaletten Uzaklaştırmasın ... 65
Mâide 9-10. Âyetlerin Tefsiri ... 66
İman Edip İyi İşler Yapanların Mükâfatı ... 66
Mâide 11. Âyetin Tefsiri ... 68
Hz. Peygamber'e Suikast Tertipleyenler ... 68
Mâide 12. Âyetin Tefsiri ... 70
İsrailoğullarından Alınan Ahit ... 70
Ahdini Tutanların Mükâfatı ... 73
Peygamberlere İman, Neden Namaz ve Zekâttan Sonra Getirildi? ... 74
Ta'zîr Ne Demektir? ... 74
Mâide 13. Âyetin Tefsiri ... 75
Allah'a Sadık Kalmayan Yahûdîlerin Düştükleri Durum ... 75
Ahdi Bozmalarının Manası ... 76
Lanete Uğrayıp Kalplerinin Katılaşması ... 76
Kitabın Kelimelerini Değiştirir ve Yanlış Mâna Verirler ... 77
Mâide 14. Âyetin Tefsiri ... 79
Hristiyanların da, Kitaplarının Bir Kısmını Terk Etmeleri ... 79
Mâide 15-16. Âyetlerin Tefsiri ... 80
Ehl-i Kitabın Gizlediklerini Açıklayan Son Peygamber ... 80
İnsanlığa Gelen Nur ve Kitap ... 81
Mâide 17. Âyetin Tefsiri ... 83
Hz. İsa'yı Tanrılaştıranlar Kâfir Olmuşlardır ... 83
Allah'ın İsa ve Bütün Mahluklar Üzerindeki Hakimiyeti ... 84
Mâide 18. Âyetin Tefsiri ... 85
Yahudi ve Hristiyanların "İmtiyazlı Millet" Olma İddiaları ... 85
Ehl-i Kitabın "Allah'ın Evlatları" Olma İddiaları ... 85
Mâide 19. Âyetin Tefsiri ... 89
Resûllerin Arkalarının Kesilmesinden Sonra Gelen Son Peygamber ... 89
Mâide 20-21. Âyetlerin Tefsiri ... 91
İsrailoğullarına Verilen Daha Başka Nimetler ... 91
Mâide 22. Âyetin Tefsiri ... 97
Yahudilerden O Şehirde Zorbalar Bulunduğundan, Geri Durmaları ... 97
Mâide 23. Âyetin Tefsiri ... 98
Mâide 24. Âyetin Tefsiri ... 99
Yahudilerin, Hz. Musa'yı Savaşta Yalnız Bırakmaları ... 99
Mâide 25. Âyetin Tefsiri ... 100
Mâide 26. Âyetin Tefsiri ... 102
Yahudilerin Kırk Yıl Çölde Sürünüp Mukaddes Beldeye Giremeyişleri ... 102
HZ. ÂDEM'İN İKİ OĞLU (HÂBİL İLE KÂBİL) ... 105
Mâide 27-28. Âyetlerin Tefsiri ... 105
Kurban Takdim Etmeleri ... 109
Kurbanın Kabul Edilişinin Alâmeti ... 110
Takvânın Mânası ... 111
Kâbil'in Hâbili Öldürmek İstemesi ... 111
Hâbil'in Karşılık Vermemesinin Sebebi ... 111
Mâide 29. Âyetin Tefsiri ... 113
Katilin, Maktûlün Günahını Alması Meselesi ... 113

Mâide 30. Âyetin Tefsiri **114**
Kâbil'in Hâbil'i Öldürüp Pişman Olması 114
Mâide 31. Âyetin Tefsiri **116**
Kâbil'in Cenazeyi Gömme İşini Kargadan Öğrenmesi 116
Mâide 32. Âyetin Tefsiri **119**
Bir Kişiyi Haksız Yere Öldüren Bütün İnsanları Öldürmüş Gibidir 119
Kısasen Öldürmenin Meşrû Sebepleri 122
Bir İnsanı Diriltme, Bütün İnsanları Diriltme Gibidir 124
Mâide 33. Âyetin Tefsiri **124**
Allah'a Harp Açan Anarşistlerin Cezası 124
Mâide 34. Âyetin Tefsiri **132**
Eşkiyanın Tevbe Etmesi ile Düşen ve Düşmeyen Haklar 132
Mâide 35. Âyetin Tefsiri **133**
Allah'a Vesîle Arayıp Cihad Etme 133
Mâide 36-37. Âyetlerin Tefsiri **137**
HIRSIZLARIN CEZASI 139
Mâide 38-40. Âyetlerin Tefsiri **139**
Davud Zahirî'nin İçtihadına Göre Hırsızlıkta Nisap Aranmaz 145
Cumhura Göre Cezâ Nisaptan Fazlasında Uygulanır 147
Şaz Kıraatlerin Değerlendirilmesi Hakkında Önemli Not 149
Hırsız Çaldığı Malı Tazmin Eder mi? 149
Âyet Sonlarındaki Esma-i Hüsnâ'nın Mânaya Uyumu 152
Tevbe Eden Hırsızın Elinin Kesilmesi Cezası Düşer mi? 153
Mâide 41-43. Âyetlerin Tefsiri **154**
Yahudilerin Daha Başka Özellikleri 154
Yahudilerin Tevrat'ı Tahrif Etmeleri 157
Zina Yapan Ehl-i Kitap Hakkındaki Hüküm 158
Yahudilerin Yalan Dinleyip Rüşvet Yemeleri 161
İslam'dan Önceki Şeriatlerdeki Hükümlerin Geçerliliği Meselesi 165
Mâide 44. Âyetin Tefsiri **166**
Tevrat'ın Hidayet ve Nur Kaynağı Olarak Gönderildiği 166
Tevrat ile Amel Eden Çok Sayıda Peygamber 167
Rabbaniyyûn ve Ahbar Kelimelerinin Tefsiri 169
Âlimlerin Tevrat'ı Muhafaza Görevleri 170
Allah'ın Ahkâmı ile Hükmetmeyenlerin Durumu 172
Mâide 45. Âyetin Tefsiri **174**
Azâlardaki Yaralamada Kısas Hükmü 174
Mâide 46. Âyetin Tefsiri **177**
İncil Risaleti 177
Hz. İsa'nın Tevrat'a Yaptığı İlaveler 178
Mâide 47. Âyetin Tefsiri **179**
İncil Ehlinin Kitaplarına Göre Hükmetme Vazifeleri 179
Kur'ân Geldikten Sonra İncil ile Hükmetme Caiz midir? 180
Mâide 48. Âyetin Tefsiri **181**
Semavî Kitapların Doğruluklarının Ölçüsü Kur'ân'dır 181
Her Ümmete Farklı Şeriat Verilmesi 183
Mâide 49. Âyetin Tefsiri **186**
Allah'ın Emrini Tutup Gayr-i Müslimlerin Arzularına Uymamalı 186
Mâide 50. Âyetin Tefsiri **188**
Mü'minler İçin Allah'ın Hükmünden Daha Güzel Yoktur 188

Mâide 51. Âyetin Tefsiri ... **190**
Gayr-i Müslimleri Dost Edinmeyin ... 190
Mâide 52. Âyetin Tefsiri ... **191**
Bazı Münafıkça Tutumlar ... 191
Mâide 53. Âyetin Tefsiri ... **193**
Mâide 54. Âyetin Tefsiri ... **195**
Allah Lâyık Olanı Din Hizmetinde Çalıştırır ... 195
Hz. Peygamber Devrinde Dinden Dönenler ... 195
Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Devrinde Mürtet Olanlar ... 196
Mü'minlere Mütevazi, Kâfirlere Şiddetli Olma ... 205
Mâide 55. Âyetin Tefsiri ... **206**
Mü'minler Yalnız Allah'ı, Peygamber'i ve Mü'minleri Velî Edinirler ... 206
Mâide 56. Âyetin Tefsiri ... **217**
Allah ve Resûlü'nün Himayesine Girenler Galiptirler ... 217
Mâide 57. Âyetin Tefsiri ... **218**
Dininizle Alay Edenleri Dost Edinmeyin ... 218
Mâide 58. Âyetin Tefsiri ... **219**
Kâfirlerin Ezanla Alay Etmeleri ... 219
Mâide 59. Âyetin Tefsiri ... **221**
Ehl-i Kitabın Müslümanlara Karşı Duyduğu Kinin Sebebi ... 221
Mâide 60. Âyetin Tefsiri ... **224**
Yahudilerin Lanet ve Gazaba Uğrayıp, Onlardan Bir Kısmının Maymun Kılığına Sokulması ... 224
Mâide 61. Âyetin Tefsiri ... **229**
Nifakın Mümkün Olan İstifadeyi Engellemesi ... 229
Mâide 62. Âyetin Tefsiri ... **230**
Bazı Yahudilerin Günahta Yarışıp Haram Yemeleri ... 230
Mâide 63. Âyetin Tefsiri ... **231**
Âlimlerin Emr-i Ma'rûf Görevi ... 231
Mâide 64. Âyetin Tefsiri ... **233**
Yahudilerin Allah'a İftira Edip Cimri Demeleri ... 233
Yedullah Tâbirinin Tefsiri ve Mücessimeyi Tenkit ... 236
Allah, Rızkı Dilediği Şekilde Fazlalaştırıp Azaltır ... 239
Kur'ân Bazı Kâfirlerin Tuğyanını Artırır ... 240
Mâide 65-66. Âyetlerin Tefsiri ... **243**
Din, Hem Dünya Hem Âhiret Saadetini Temin Eder ... 243
Vahyedilen Kitaba Uymanın Lüzûmu ... 244
Üstlerinden ve Ayaklarının Altından Yemenin Manası ... 245
Mâide 67. Âyetin Tefsiri ... **246**
Resûlullah, Vahyedilen Her Şeyi Tebliğ Etmiştir ... 246
Mâide 68. Âyetin Tefsiri ... **251**
Allah'ın Talimatlarını Uygulamanın Farz Olduğu ... 251
Mâide 69. Âyetin Tefsiri ... **252**
Mâide 70. Âyetin Tefsiri ... **257**
Yahudilerin, Hoşlanmadıkları Talimatlar Getiren Peygamberleri Öldürmeleri ... 257
Mâide 71. Âyetin Tefsiri ... **259**
O Yahudilerin Kör ve Sağır Kesilmeleri ... 259
İlmin Derecelerini İfade Eden Farklı Lafızlar ... 260
Mâide 72. Âyetin Tefsiri ... **265**
Allah, İsa'dır Diyenler Kâfir Olmuşlardır ... 265

Mâide 73. Âyetin Tefsiri ... **266**
Allah, Üçten Biridir Diyenler Kâfir Olmuştur ... 266
Mâide 74-75. Âyetlerin Tefsiri ... **268**
Hristiyanları Tevbeye Davet ... 268
Mâide 76. Âyetin Tefsiri ... **270**
İnsana Fayda Verip Zararını Önleyemeyen Tanrı Olamaz ... 270
Mâide 77. Âyetin Tefsiri ... **272**
Dininizde Taşkınlık Etmeyin, Sapkınlara Uymayın ... 272
Mâide 78-81. Âyetlerin Tefsiri ... **274**
Emr-i Maruf Yapmayan Yahudilerin Lanetlenmesi ... 274
Mâide 82. Âyetin Tefsiri ... **277**
Müslümanlara En Fazla Düşmanlık Yahudilerden ve Müşriklerden Gelir ... 277
Müslümanlara En Yakın Olanlar Kendini Dîne Vermiş Hristiyanlardan Çıkar ... 278
Mâide 83-86. Âyetlerin Tefsiri ... **280**
O Din Adamları Vahy Alâmetini Tanıyıp Ağlarlar ... 280
Mâide 87. Âyetin Tefsiri ... **284**
Mubah Kılınan Yiyeceklerden Yararlanıp Haddi Aşmayın ... 285
Mubahları Haram Kılmanın Manası ... 287
Mâide 88. Âyetin Tefsiri ... **288**
YEMİN HAKKINDA HÜKÜM ... 290
Mâide 89. Âyetin Tefsiri ... **290**
Yemin Keffâreti ... 292
Mâide 90. Âyetin Tefsiri ... **300**
Müskirat, Kumar, Şans Oyunları Hakkında ... 300
Mâide 91. Âyetin Tefsiri ... **302**
İçkinin Kin ve Düşmanlık Doğurması ... 302
Kumarın Kin ve Düşmanlık Doğurması ... 303
İçki ve Kumarın Dine Zararı ... 304
Bu Âyetin, İçkinin Haramlığına Sekiz Yönden Delâlet Etmesi ... 305
Mâide 92. Âyetin Tefsiri ... **305**
Resûle Düşen Sadece Tebliğ Etmektir ... 305
Mâide 93. Âyetin Tefsiri ... **307**
Mâide 94. Âyetin Tefsiri ... **310**
İhramlı İken Av Hakkında Hüküm ... 310
Mâide 95. Âyetin Tefsiri ... **313**
Av Sayılıp Sayılmayan Hayvanlar ... 314
Kasten Av Hayvanı Öldürmenin Cezası ... 316
İhramlının Hatâen Öldürmesi Durumu ... 317
Kâbe'ye Ulaşacak Kurbanlık ... 327
Mâide 96. Âyetin Tefsiri ... **333**
İhramlıya Deniz Avı Mubah, Kara Avı Haramdır ... 333
Mâide 97. Âyetin Tefsiri ... **337**
Kâbe ve Onunla İlgili İbadetlerin İnsan Toplumunu Ayakta Tutması ... 337
İnsan Hayatını Yükselten Şeâir ... 340
Mâide 98. Âyetin Tefsiri ... **342**
Mâide 99-100. Âyetin Tefsiri ... **343**
Maddî ve Manevî Pislik Hakkında ... 343
Mâide 101. Âyetin Tefsiri ... **345**
Allah'ın Meskût Bıraktığı İşleri Kurcalamayın ... 345
Sorulup Sorulmayacak Meseleler ... 349

Mâide 102. Âyetin Tefsiri **351**
Yersiz İsteklerde Bulunanların Pişmanlığı 351
Mâide 103. Âyetin Tefsiri **353**
Allah'a İftira Edip, Haram Kılmadığını Haram Edenler 353
Mâide 104. Âyetin Tefsiri **357**
Müşriklerin, Müşrik Cedlerinin Yolunda Israr Etmeleri 357
Mâide 105. Âyetin Tefsiri **357**
Kendi Nefsinizi Islah Edin 357
Mâide 106. Âyetin Tefsiri **361**
Ölüm Yaklaştığında Vasiyete Şahit Tutma 361
Bu Şahitlik, Gurbet Halinde Sözkonusudur 367
Şahitlerin Namazı Müteakip Alıkonulmaları 367
Hiçbir Şey Karşılığında Doğru Şahitlikten Vazgeçmemek 369
Mâide 107-108. Âyetlerin Tefsiri **370**
Güveni Kaybettiren Şahitlerin Yerine Başkalarının Geçmesi 370
Mâide 109. Âyetin Tefsiri **376**
Resûllerden Ümmetlerin Tutumu Sorulacak 376
Mâide 110-111. Âyetlerin Tefsiri **380**
Allahu Teâlâ'nın Hz. İsa'ya Teslisten Berî Olduğunu İkrâr Ettirmesi 380
Hz. İsa'nın Üzerindeki İlahî Nimetler 382
Hz. İsa'nın Ruhu'l-Kudüs ile Desteklemesi 382
Hem Bebeklik Hem Kemal Çağında Konuşma 383
Hz. İsa'ya Kitap ve Hikmetin Verilmesi 383
Çamurdan Yapılan Kuşları Uçurma Gibi Mu'cizeler 384
Hz. İsa'nın Â'ma (Görmeyen) ve Abraşı İyileştirmesi 385
Hz. İsa'nın Ölüleri Diriltmesi 385
Yahudilerin Komplosundan Allah'ın Hz. İsa'yı Koruması 385
Mâide 112. Âyetin Tefsiri **387**
Havarilerin Gökten İnen Sofra İstemeleri 387
Mâide 113. Âyetin Tefsiri **391**
Havârîlerin İtminan İçin Sofra İstemeleri 391
Mâide 114. Âyetin Tefsiri **392**
Mâide 115. Âyetin Tefsiri **394**
Gökten Sofranın İndirilmesi 394
Mâide 116. Âyetin Tefsiri **396**
Hz. İsa'dan Hristiyanların İnancının Sorulması 396
Hristiyanlar İçinde Kur'ân'ın Bildirdiği Şekilde İnananlar 397
Mâide 117-118. Âyetlerin Tefsiri **399**
Hz. İsa (a.s)'nın Gerçek Talimatı 399
Mâide 119-120. Âyetlerin Tefsiri **403**

EN'ÂM SÛRESİ

En'âm 1. Âyetin Tefsiri **412**
Medh, Hamd ve Şükür Arasındaki Fark 412
El-Hamdü Lillâh Tabirinin Kur'ân'da Kullanılışı 416
Hâlık, Fâtır ve Rabb Vasıfları Arasındaki Fark 417
Hamd ile Nimet Arasındaki İlgi 419
Göklerin ve Yerin Yaratılışının Allah'ın Varlığına Delaleti 423
Karanlıklar ile Aydınlığın İzahı 426
Karanlıkların Çoğul, Nûr'un Tekil Olmasının İzahı 427
En'âm 2. Âyetin Tefsiri **428**

İnsanın Çamurdan Yaratılması ... 428
En'âm 3. Âyetin Tefsiri ... 432
Allah'ın İlminin Kapsamı ... 432
En'âm 4. Âyetin Tefsiri ... 436
En'âm 5. Âyetin Tefsiri ... 437
En'âm 6. Âyetin Tefsiri ... 438
Daha Kuvvetli Olan Eski Münkirlerin Âkibetleri ... 438
En'âm 7. Âyetin Tefsiri ... 441
Nübüvvet Karşısında İnsanların Tutumları ... 441
Kitabın Gökten Cisim Halinde İnmesi ... 441
En'âm 8-9. Âyetlerin Tefsiri ... 443
Müşriklerin Peygamber Yerine Melek İstemeleri ... 443
En'âm 10. Âyetin Tefsiri ... 446
Peygamberlerle Alay Edenlerin Âkibetleri ... 446
En'âm 11. Âyetin Tefsiri ... 447
En'âm 12. Âyetin Tefsiri ... 448
Yaratıcının Varlığını İspat ... 448
Allah'ın Rahmetinin Genişliği ... 449
Kıyamet ve Kıyametle Rahmetin Münasebeti ... 450
En'âm 13-15. Âyetlerin Tefsiri ... 452
Gece ve Gündüzde Barınan Şeyleri Zikretmenin Manası ... 452
Allah Doyurur, Ama Doyurulmaz Demesinin Manası ... 456
En'âm 16. Âyetin Tefsiri ... 459
En'âm 17. Âyetin Tefsiri ... 461
Allah'tan Gelecek Zararı Önleyecek Kuvvet Yoktur ... 461
Zararı Savmakta Esbabın Yeri ... 462
En'âm 18. Âyetin Tefsiri ... 463
Kemal Sıfatları Kudret ile İlimdir ... 463
Allah'ın Yüceliğinin Nasıl Anlaşılması Gerektiği? ... 464
En'âm 19. Âyetin Tefsiri ... 467
Nübüvvetin En Büyük Şâhidi Yüce Allah'tır ... 467
Allah "Şey" Diye Tavsif Edilebilir mi? ... 469
En'âm 20. Âyetin Tefsiri ... 473
Ehl-i Kitabın Hz. Muhammed (s.a.s)'in Vasıflarını Bilmeleri ... 473
En'âm 21-22. Âyetlerin Tefsiri ... 476
Allah'a iftira Etmenin Manası ... 476
En'âm 23-24. Âyetlerin Tefsiri ... 478
En'âm 25. Âyetin Tefsiri ... 484
En'âm 26. Âyetin Tefsiri ... 490
Müşrikler Halkı Hz. Peygamber'den Uzaklaştırmak İsterler ... 490
En'âm 27-28. Âyetlerin Tefsiri ... 492
Azabı Gören Kâfirlerin Pişmanlıkları ... 494
Ahirette Gizlenen Şeylerin Açığa Çıkması ... 498
Kâfir Dünyaya Yeniden Gönderilse Yine Kâfir Olurdu ... 499
En'âm 29-30. Âyetlerin Tefsiri ... 500
En'âm 31. Âyetin Tefsiri ... 502
Âhireti İnkâr Edenlerin Ziyanlarının Tahlili ... 502
Kıyamet Hakkında "Saat" Tabirinin Kullanılmasının İzahı ... 505
Vizr Kelimesinin Tefsiri ... 507
En'âm 32. Âyetin Tefsiri ... 509

Mü'min ve Kâfir Bakımından Dünya Hayatı ... 509
Dünya ile Âhiret Hallerinin Mukayesesi ... 510
En'âm 33. Âyetin Tefsiri ... 514
İnkârcıların Muhtelif Kısımları ... 514
En'âm 34. Âyetin Tefsiri ... 518
Peygamberlerin Tebliğleri En Geç Netice Alır ... 518
En'âm 35. Âyetin Tefsiri ... 520
Kur'ân'ın Tebliğ Hususundaki İrşadlarından Bir Ders ... 520
Hidayete Ermek, Ancak Allah'ın Nasip Etmesiyle Olur ... 521
Hz. Peygamber'e "Kâfirlere Tabi Olma" Demenin Manası ... 523
En'âm 36. Âyetin Tefsiri ... 523
En'âm 37. Âyetin Tefsiri ... 524
Kur'ân'ın Kesin Bir Mu'cize Olması ... 524
Müşriklerin Keyiflerine Göre İstedikleri Bazı Mu'cizelerin Gösterilmemesinin Hikmeti ... 525
En'âm 38. Âyetin Tefsiri ... 527
Hayvanların da Birer Ümmet Olmaları ... 527
Dâbbe Hakkında Bilgi ... 528
İnsan ve Hayvan Ümmetlerinin Benzer Tarafları ... 530
Hayvanların da Haşredilecekleri ... 538
Zahmet Çeken ve Kesilen Hayvanların Bedellerini Almaları Meselesi ... 539
En'âm 39. Âyetin Tefsiri ... 541
Kâfirleri Sağır ve Dilsiz Diye Tavsif Etmenin Manası ... 542
En'âm 40-41. Âyetlerin Tefsiri ... 544
Başı Darda Kalan Müşrikin Yalnız Allah'a Dua Etmesi ... 546
En'âm 42-43. Âyetlerin Tefsiri ... 547
Kullar Gafletten Kurtulup Niyaz Etsinler Diye Allah'ın Belâ Vermesi ... 547
En'âm 44-45. Âyetlerin Tefsiri ... 550
Allah'ı Unutanlara Her Türlü Refahın Verilmesi ... 550
En'âm 46. Âyetin Tefsiri ... 553
İnsanın Üzerindeki İlahi Nimetler ... 553
En'âm 47. Âyetin Tefsiri ... 554
Helâk Azabı Gelince, Zarar Eden Kâfirler Olur ... 554
En'âm 48-49. Âyetlerin Tefsiri ... 556
Peygamberlerin Müjdeci ve Uyarıcı Olmaları ... 556
En'âm 50. Âyetin Tefsiri ... 557
Peygamber Mülk Sahibi Değildir, Gaybı Bilmez, Melek Değildir ... 557
Uluhiyyet ile Nübüvvetin Kesin Ayrılığını Belirtme Hikmeti ... 558
Hz. Peygamberin Yalnız Vahye Uyması ... 560
En'âm 51. Âyetin Tefsiri ... 560
Kur'ân'la Uyarma ... 560
Kâfirler Hakkında Âhirette Şefaatçi Yoktur ... 562
En'âm 52. Âyetin Tefsiri ... 563
Allah Rızasını Dileyen Fakir Mü'minlere Hor Bakmayın ... 563
En'âm 53. Âyetin Tefsiri ... 569
İnsanların Bazısını Bazısı ile İmtihan ... 569
İnsanın Fiillerini Allah'ın Yaratması Konusu ... 570
İnsanların Birbiriyle İmtihan Edilmesinin Keyfiyeti ... 571
En'âm 54. Âyetin Tefsiri ... 572
Merhametin Allah'a Vacib Olmasının İzahı ... 575

Cehalet Sebebiyle Günah İşlemenin Manası ... 577
En'âm 55. Âyetin Tefsiri ... 579
En'âm 55 Âyetinin "İktifa" San'atına Örnek İhtiva Etmesi ... 580
En'âm 56-57. Âyetlerin Tefsiri ... 580
Şirkin Akıldan Çok Uzak Olması ... 580
En'âm 58-59. Âyetlerin Tefsiri ... 583
Gayb Anahtarları ve Hazineleri Allah Katındadır ... 583
En'âm 60. Âyetin Tefsiri ... 589
Allah'ın Geceleyin İnsanları Öldürür Gibi Uyutması ... 590
En'âm 61-62. Âyetlerin Tefsiri ... 591
Allah'ın Kullar Üzerinde Hâkim Olmasının Geniş İzahı ... 591
İnsana Bekçi Meleklerin Görevlendirilmesi ve Amellerinin Yazdırılması ... 594
Ölen Kimsenin Ruhunun Allah'a Döndürülmesi ... 598
Ruhların Bedenlerden Önce Yaratılmış Olması ... 598
Allah'ın Mutlak Hüküm Sahibi Olması ... 600
Allah'ın Kıyamette Mahlukları Hesaba Çekmesinin Mahiyeti ... 601
En'âm 63-64. Âyetlerin Tefsiri ... 603
Tehlike Sırasında İnsanın Yürekten Allah'a Yönelişi ... 605
En'âm 65. Âyetin Tefsiri ... 606
Yukarıdan ve Yerden Gelen Azabın Açıklanması ... 606
En'âm 66-67. Âyetlerin Tefsiri ... 609
Her Şeyin Tayin Edilmiş Bir Vâdesi Vardır ... 609
En'âm 68. Âyetin Tefsiri ... 610
Din ile Alay Edenlerle Birlikte Oturmama Emri ... 610
Peygamber ile Ümmetinin Müşriklerden Çekinme Konusunda Farkı ... 612
En'âm 69. Âyetin Tefsiri ... 613
Dini Tebliğ Maksadıyla Müşriklerle Oturma İzni ... 613
En'âm 70. Âyetin Tefsiri ... 614
Kâfirlerle Oturup Kalkmayı Bırakmak, Tebliği Terke Yol Açmamalıdır ... 614
Terk Edilmesi Gereken Kimselerin Vasıfları ... 615
En'âm 71-72. Âyetlerin Tefsiri ... 618
Hidayetten Sonra Dalâlete Dönmekten Korkmalıdır ... 618
En'âm 73. Âyetin Tefsiri ... 622
Allah'ın Mahlukatı "Hak ile Yaratmasının" Manası ... 622
Allah'ın Hakimiyetini Kıyamete Tahsis Etmenin Manası ... 624
Allah'ın "Kün" Emrinin İzahı ... 625
Kıyamette Üflenecek Sûr Hakkında ... 625
En'âm 74. Âyetin Tefsiri ... 626
Hz. İbrahim'in Milletler Katındaki Mümtaz Yeri ... 627
Hz. İbrahim'in Muhatapları ile Münazarası ... 627
Şirkin Yaygınlığının Düşündürdüğü Bazı Meseleler ... 629
Şirke Karşı Peygamberlerin İzledikleri Yol ... 630
Şirkin Menşei Hakkında ... 632
Azer'in Hz. İbrahim'in Babası Olduğunu Reddeden Şîa'nın İddiası ... 634
İlâh Kelimesinin Manası ... 638
Putların Batıllığı ... 638
En'âm 75. Âyetin Tefsiri ... 638
Hz. İbrahim'e Melekût Âleminin Gösterilmesi ... 638
En'âm 76-79. Âyetlerin Tefsiri ... 646
Güneş Hakkında Hz. İbrahim'in "Hâzâ Ekber" Sözünün izahı ... 662